

కవిరాజ శిఖామణి

సన్నెచోడదేవకృత

కుమార సంభవము

(సరితీపనీ వ్యాఖ్యా సహితము)

ప్రథమ భాగము

(1 - 6 అశ్వాసములు)

వ్యాఖ్యాత

డాక్టర్ జొన్నలగడ్డ మృత్యుంజయరావు

5204
20

విశ్వవిద్యాలయము

3 బిల్డ్ గార్డెన్స్, నాంపల్లి

హైదరాబాదు - 4

1994

కవితా శిఖర

నన్నె చోడచే వనకృత

కుమార సంభవము

(సలహా వ్యాఖ్యానమేతము)

ప్రథమ భాగము

(1-11 అశ్వాసములు)

వ్యాఖ్యాత

డాక్టర్ జొన్నలగిద్ద మృత్యుంజయరావు,
ఎం.ఎ., ఏ.హెచ్.డి.

రాజమహేంద్రవరము

తెలుగు విశ్వవిద్యాలయము

పబ్లిక్ గార్డెన్స్ నాంపల్లి

హైదరాబాదు-4

1994

Nanne Choda Deva's KUMARASAMBHAVAMU

Commentary by

Dr. JONNALAGADDA MBTYUNJAYA RAO, M.A., Ph.D.

తెలుగు విశ్వవిద్యాలయ ప్రచురణ సంఖ్య : 152

హైదరాబాదు - 500 004

© తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం

మొదటి ముద్రణ : నవంబరు 1994

ప్రతుల సంఖ్య : 1000

వెల : రూ. **80-00**లు

ప్రతులకు :

రిజిస్ట్రార్

తెలుగు విశ్వవిద్యాలయము

లలిత కళాక్షేత్రము

పబ్లిక్ గార్డెన్స్

హైదరాబాదు - 500 004

ముద్రణ :

సరస్వతీ పబ్లికేషన్స్

రాజమహేంద్రవరము

విషయ సూచిక

	పుట
వీరక	i-౪౦
ప్రథమాశ్వాసము	1-120
ఇష్టదేవతాస్తుతి	3
గురుప్రశంస	18
కవిస్తుతి	21
కావ్య ప్రశస్తి	36
కృతి కర్తృ వంశ వర్ణనాదికము	52
షష్ఠ్యంతములు	63
కథారంభము	68
సతీ పరమేశ్వరుల విహారము	74
గజాననోత్పత్తి	98
ఆశ్వాసాంతము	116
ద్వితీయాశ్వాసము	121-217
దక్షయజ్ఞము	124
సతీదక్షిణ వివాదము	136
సతీదేవి దహనము	160
ఆశ్వాసాంతము	212
తృతీయాశ్వాసము	218-324
హిమవద్వర్ణనము	220
పార్వతి జననము	248
పార్వతీ యౌవన వర్ణనము	262

అచార్య పేర్వారం జగన్నాథం
ఉపాధ్యక్షులు

తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం
హైదరాబాద్

ముందు మాట

తెలుగులో ఉన్న కొన్ని కావ్య ప్రబంధాలు అచ్చమైన తెలుగు పదాలతో, మాండలికపద ప్రయోగాలతో విలసిల్లుతున్నాయి. కొన్ని ప్రబంధాలు క్లిష్టమైన పదాలతో ఉండి ఇప్పటికీ పాఠకులకు అర్థతార్పర్యాలు తెలియని పరిస్థితి కొనసాగుతున్నది. వాటికి ఇంతవరకు వివరణతోడి వ్యాఖ్యానాలు వ్రాయనందున, ప్రముఖ కావ్య ప్రబంధాల సాహిత్యాభిమానులకు దురవగాహంగా మిగిలిపోయినాయి. వాటిని అధ్యయనం చేయడానికి ఇప్పుడున్న తెలుగు నిఘంటువులు చాలవు. ప్రబంధాల అంతర్భాగాన్ని అవగాహన చేసుకోవడం దుస్పాధ్యంగా ఉంటున్నది. అర్థవివరణలతో సహా కావ్యార్థాన్ని తెలుసుకోగల పండితులు దేశంలో కొందరే ఉన్నారు. వారు ఈ కావ్య ప్రబంధాలకు సరళమైన కైలిలో కావ్య పఠనాసక్తిని పెంపొందించే విధంగా వ్యాఖ్యానాలు విరచింపగల సమర్థులు. అట్టి పండితుల సహాయ సహకారాలతో తెలుగులోనే క్లిష్టమైన ప్రబంధాలకు వ్యాఖ్యానాలు రచించే ప్రణాళికను 'వ్యాఖ్యాలహరి' పేరుతో తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం ఇటీవల చేపట్టింది. వ్యాఖ్యానాలు అవసరమున్న కావ్యాలను ఉపసంఘం ద్వారా ముందుగా ఎంపిక చేసి వాటికి వ్యాఖ్యానం వ్రాయగల పండితులను ఎంపిక చేయడం జరిగింది. ఇట్లా దేశంలో ఉన్న సుప్రసిద్ధ పండితులకు వారు వ్యాఖ్యానాలను వ్రాయగల ప్రబంధాలను కేటాయించి అర్థ తార్పర్యాలతో సహా, వ్యాఖ్యానాలు రచింపవలసినదిగా కోరినాము. వారు దయతో అంగీకరించినారు. వారికి తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం కృతజ్ఞతాభివందనలు సమర్పిస్తున్నది.

మా కోరికను మన్నించి డా. జొన్నలగడ్డ మృత్యుంజయరావు గారు వన్నెచోడుని 'కుమార సంభవం' కావ్యానికి సరళవ్యాఖ్యానం రచించి ఇచ్చినారు.

దానిని రెండు భాగాలుగా ప్రచురిస్తున్నాం. ప్రస్తుతం 6 అశ్వాసాలు గల మొదటి భాగాన్ని పాఠకుల ముందుంచుతున్నాం.

ఇది పాఠకుల మన్ననలకు పాత్ర మవుతుందని ఆశిస్తున్నాం. మేము ఇదివరకే ఈ ప్రణాళిక క్రింద ప్రచురించిన కాశీఖండం జనామోదాన్ని పొందింది. భీమేశ్వర పురాణము. శివరాత్రి మాహాత్మ్యము ప్రచురణలకు సిద్ధంగా ఉన్నవి. అంతేకాక తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం ఇటీవల అలబ్ధ అమూల్య గ్రంథ ముద్రణ ప్రణాళికలను చేపట్టి సుప్రసిద్ధ కావ్యాలను ప్రచురించి పాఠకలోకానికి అందిస్తున్నది. వాటి ప్రయోజనాన్ని గురించి పలువురు ప్రముఖులు శ్లాఘించినారు.

ఇట్లాగే వరుసగా కిష్కమైన తెలుగు కావ్య ప్రబంధాలకు వ్యాఖ్యానాలు వివరింప జేపి పాఠకుల ముందుంచుతామని మనవిచేస్తున్నాను. రసజ్ఞలోకం సమాదరిస్తుందని ఆశిస్తున్నాను.

భావ. కార్తిక పూర్ణిమ

తేది : 18.11.94.

(పేర్వారం జగన్నాథం)

వీరి క

ఆంధ్ర కావ్యములలో నన్నెచోడుని కుమారసంభవమువలె విద్యద్విమర్శకుల తరణభరణలకు గుటియైన కావ్య మింకొకఁడు లేదనిన అతిశయోక్తి కాదు. ఆ తరణ భరణలన్నియు నన్నెచోడుని కాలమునుగూర్చియే. కాని తత్కావ్యస్థ విషయమునుగూర్చి యంతగాఁబట్టించుకొన్నవారు పెక్కురు లేరు. అల్పసంఖ్యాకు లున్నను వారు తమకై తాము తత్కావ్యమునందలి కతివయ పద్యములకు సుష్టుపాఠములను నిర్ణయించుకొని యర్థ నిర్ణయము చేయ యత్నించిరే కాని, మను వసుచరిత్రాది కావ్యములకు వలెఁబ్రతి పదార్థ తాత్పర్య విశేషాంశములతోఁ గూడిన సమాగ్ర వ్యాఖ్య వ్రాసి లోకమునకుఁ దెల్లముపేయు ప్రయత్నమును జేయరైరి. శ్రీ నేలటూరి వేంకట రమణయ్య, శ్రీ తిమ్మావజ్జల కోదండరామయ్య ప్రభృతు లొకరిద్దఁడటపనికిఁ బూనినను నది నాలుగై దాశ్వాసములు దాఁటిపోలేదు. అట్టి యతిజటిలమైన కావ్యమును వ్యాఖ్యానించు భాగ్యము నాకుఁగలిగినందుల కానందించుచు, నా భాగ్యమును నాకుఁగలిగించిన తెలుఁగు విశ్వవిద్యాలయమువారి కనేక కృతజ్ఞతాభివందనముల నర్పించుచున్నాను.

నన్నెచోడుని కాలమునుగూర్చి యెన్ని తరణభరణలు జరగినను, నే యొక్క రును నిందనుక నాతని కాలమును గచ్ఛితముగాఁ దేల్చినవారు లేరు. ఈ గ్రంథమును దొలుత వెలుఁగులోనికిఁ దీసికొనివచ్చిన శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణ కవిగా రతఁడు క్రీ.శ. 940 ప్రాంతమువాఁ డనియు, నందుచే క్రీ.శ. 1026 ప్రాంతమువాఁడును, నాదికవి యని యెల్లరచే నంగీకరింపఁబడినవాఁడును నగు నన్నయకంఠెఁ బూర్వఁడై యాదికవి యనఁదగినవాఁడనియు నిర్ణయించిరి. శ్రీ వీరేశలింగము ఫంతులుగారు క్రీ.శ. 1150-70 ప్రాంతముననుండి యుండునని నిర్ధారణము చేసిరి. శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు క్రీ.శ. 1120 ప్రాంతమువాఁడని నిర్ణయించిరి. శ్రీ శ్రీపాద లక్ష్మీపతి శాస్త్రిగారు 'తిక్కన కనంతర మఱువది దెబ్బది సంవత్సరములవఱకుఁ జోడరాజుల శాసనములు కనుపట్టుచున్నవి కావునఁ త్రయోదశశతాబ్ది చతుర్థపాదమో, చతుర్దశ శతాబ్ది ప్రథమపాదమో నన్నెచోడునిచే వెలసియుండు'నని నిర్ణయించిరి. శ్రీ చాగంటి శేషయ్యగారు నన్నెచోడుని కాలము క్రీ.శ. 1028-1078 అయి యుండు నని యఖిప్రాయపడిరి.

ఈ పండితులలో యథార్థ నిర్ణయమునే మనసునందుంచుకొని కొందఱును, నన్నెచోడు నెట్లయినను నన్నయ భట్టారకునకుఁ బూర్వపువానినిగాఁ జేయవలయునని కొందఱును, నన్నయకుఁ గొంచెముకాలము తరువాతివానినిగాఁ జేయవలయునని కొందఱును దమ వాదోపవాదములను సాగించినట్లు కనుపట్టుచున్నది.

ఈ కని కాలనిర్ణయమునకు గ్రంథమున మనకు లభించిన యాధారములు మూఁడు.

1. ఇతఁడు కరికాలచోడుని వంశములోని వాఁడనుట,

2. తండ్రి పాకనాటిలోని యిరువదియొక్క వేయిటి కధీశుఁడైన చోడబల్లి యనియుఁ, దాను డెంకణాదిత్యుఁడ ననియుఁ, దల్లి హైహయాన్వయ సంజాతయైన శ్రీదేవి యనియుఁ జెప్పికొనుట.

3. జంగమ మల్లికార్జునదేవుని శిష్యుఁడననిచెప్పికొని తన గ్రంథము వాతవికే కృతి యిచ్చుట.

నన్నెచోడుఁడు నన్నయకంటె మిక్కిలి పూర్వుఁడని సిద్ధాంతముచేయుటలో శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవిగా రుదాహరించిన యుపపత్తులు రెండు తెగలకుఁ జెంది యున్నవి. మొదటిది శాసనప్రమాణము. రెండవది భాషాప్రాచీవత.

1. శాసన ప్రమాణము : ఆయన పేర్కొన్న శాసనములు మూఁడు.

కుడుంబాలూరుశాసనము : ఈ శాసనములో క్రీ.శ. 900-950 నడిమి కాలమున నున్న విక్రమకేసరి యనునొక చోళరాజు మల్లికార్జునుఁడనెడి యొక యోగిని గౌరవించి యాయనపేర నొక మఠమును గట్టించినట్లు కలదట.

వీచుపల్లి శాసనము : ఈ శాసనములోఁ జోడబల్లిదేవుఁ డనెడి యొకరాజు క్రీ.శ. 902 వ సంవత్సరములోఁ గృష్ణాతీరమున విశ్వనాథదేవాలయమునకు భూదాన మిచ్చిన టున్నదట.

పేరులేని మఠియొక శాసనము : నన్నెచోడుఁడను నొకరాజు పశ్చిమ చాళుక్యులతోడి యుద్ధమున క్రీ.శ. 940 వ సంవత్సరములో నిహతుఁడయినట్లు కలదట.

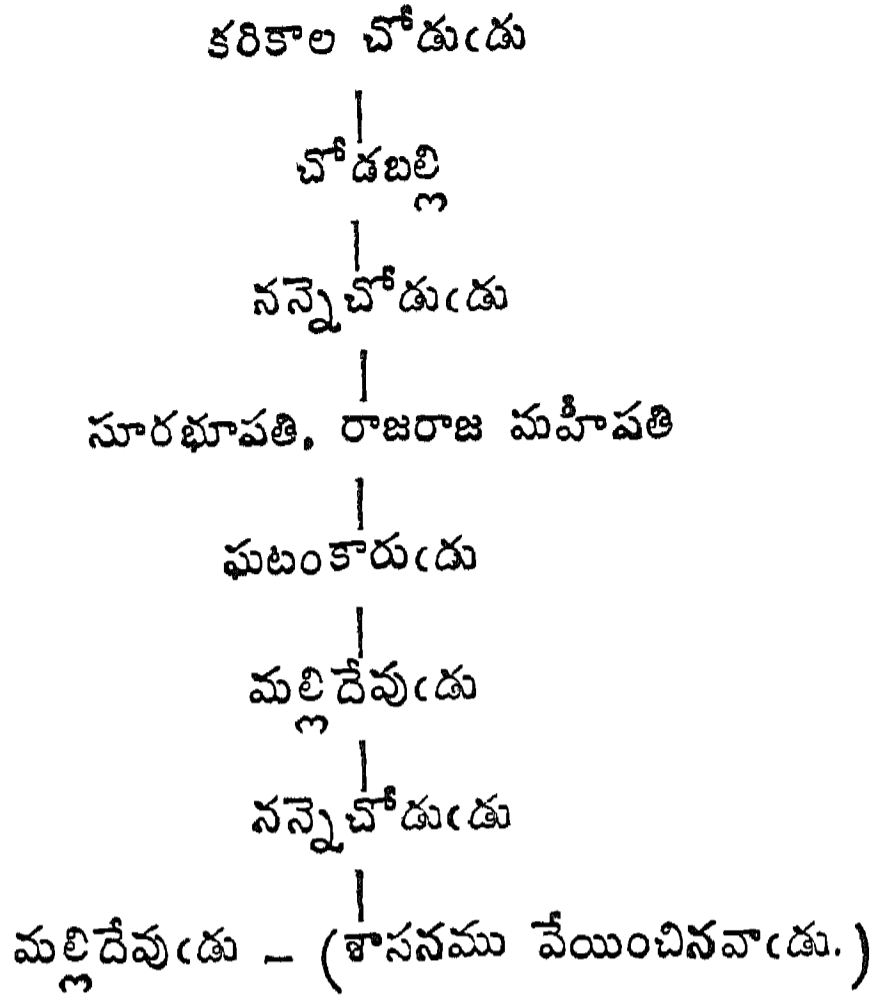
ఈ మూఁడు శాసనములలోని పేర్లును గ్రంథములోని తండ్రికొడుకులయు, గురుశిష్యులయు, బేరతో సరిపోవుచున్నవి. కనుక నా మువ్వరే యీ మువ్వరనియు క్రీ.శ. 940 లో యుద్ధమునఁ జనిపోయిన నన్నెచోడుఁడే యీ గ్రంథకర్తయనియు, గవిగారి సిద్ధాంతము.

ఖండనము

ఈ సిద్ధాంతము సూక్ష్మవిమర్శనమునకు నిలుచునది కాదు. చోళరాజులలోఁ జోడబల్లి, నన్నెచోడుఁడు ననుపేర్లు గలవారు పెక్కురు గలరు. అట్లే శైవ మతాధిపతులలో మల్లికార్జునుఁడను పేరు గలవారును జాలమంది కలరు. అందుచే శాసనము లందుఁ బేర్కొనఁబడిన యీ మువ్వరిపట్ల గ్రంథమునఁ బేర్కొనఁబడినవారికిఁ గల సంబంధము - అనఁగాఁ బితృసంబంధముగాని, గురుశిష్య సంబంధము గాని స్థాపితమగువఱకు వారే వీ రనుట పొసఁగదు.

అట్టి సంబంధమును స్థాపింపఁగల శాసనములు రెండు మాత్రమే కలవు.

1. పెద చెరుకూరు శాసనము : నన్నెచోడుని కాలనిర్ణయ విషయమున నీ శాసనమునకుఁ గల ప్రాధాన్యము మఱి దేనికిని లేదు. దీనిని వేయించినవాఁడు మల్లిదేవుఁడను చోళరాజు. ఆ గ్రామమున వేంచేసియున్న భీమేశ్వర స్వామికి బరిదహుండి యను గ్రామము నీ చోళరాజు దానమిచ్చుట యీ శాసనవిషయము. ఆ దాన మప్పటి కాకతీయ చక్రవర్తి యగు గణపతిదేవుని పుణ్యప్రాప్తి కొఱకు నీఁబడినట్లు కలదు. కావున నీ శాసనము క్రీ.శ. 1198-1260 నడుమఁ బాలించిన గణపతిదేవుని నాఁటిది. అది యాతని చరమదశలో వ్రాయఁబడినదని కూడఁ దెలియు చున్నది. దీని కాధారము పెదచెరుకూరు రెండవ శాసనము. అదియు నీ మల్లిదేవునిదే. ఇందు గణపతిదేవుని ప్రశంస లేదు. గణపతిదేవుని యంత్యకాలమున నతని సామంతులు స్వతంత్రులయినటు లైతిహ్యము గలదు, అది చారిత్రక సత్యము. దాని నీ శాసనముతో సమన్వయింపఁగా మొదటి శాసనమునాఁటికి సామంతుఁడై యుండిన మల్లిదేవుఁడు రెండవ శాసనమునాఁటికి స్వతంత్రుఁ డాయెనని యనుమేయము. కాఁగా నీ మొదటి శాసనము క్రీ.శ. 1250 ప్రాంతమునఁ బుట్టియుండవచ్చును. అం దీ మల్లిదేవుని వంశవృక్ష మిటు లున్నది.

ఈ వంశములో, జోడబల్లి కుమారుఁడు నన్నెచోడుఁ డొకఁడు గలఁడు. అతఁ డీ శాసనదాతకైదు తరములవాఁడు. పురావస్తు వరిశోధన శాఖ వారి సూత్రము ప్రకార మొక్కొక్క తరమునకు 25 సంవత్సరముల చొప్పున లెక్కించుచుఁ బోగా, నన్నె చోడుఁ డీతనికి 125 సంవత్సరముల పూర్వుఁడు. అనఁగా క్రీ. శ. 1125 ప్రాంతము వాఁడు. ఈ శాసనముతప్పఁ జోడరాజుల శాసనములలో, జోడబల్లి నన్నెచోడులకుఁ బితాపుత్ర సంబంధమును నిరూపించు శాసనమే లేదు.

2. కొప్పరపు శాసనము : దీని దాత చోడబల్లి. ఈతఁడు సోమేశ్వరమను గ్రామమును ధృతకాలాముఖ వ్రతుఁడును, దత్తవేత్తయు నగు మల్లికార్జునుని కర్పించినట్లందుఁ గలదు. క్రీ. శ. 1115 లో, జోడబల్లిచే సత్కృతుడైన మల్లికార్జునయొగి క్రీ. శ. 1125 - 30 ప్రాంతమున నన్నెచోడునిచేత గ్రంథప్రదానరూపమున సత్కృతుడగుట చూడఁగా నీ మువ్వరు పురుషులకును గ్రంథమున సూచింపఁబడిన సంబంధమే కలదని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును. క్రీ. శ. 1115 ప్రాంతముననే తండ్రితోఁ బరివయము గల మల్లికార్జునయొగి యీ కవికి గురువగుటయు సంగతము గనే యున్నది. ఇంతకంటెఁ బ్రబలాధారము దొరకి, యీ సిద్ధాంతమును బూర్వ పక్షము చేయువఱకు నిదియే నిజ మనుకొనవలయును.

2. భాషా ప్రాచీనత :

ఇక భాషాప్రాచీనత యను విషయమున శ్రీ రామకృష్ణకవిగారు వ్రాసిన వాక్యము లివి - 'నన్నెచోడుఁడు నన్నయకంటెఁ బూర్వుఁ డని కుమార సంభవము నందలి వ్యాకరణ చ్ఛందో విశేషాత్మకాపూర్వపద ప్రయోగములు సహస్ర ముఖముల హెచ్చించుచున్నవి.'

పయి సిద్ధాంతమున కీ క్రిందివి యుదాహరణము లగును.

1. ఛందో విశేషములు : పూర్ణార్థ బిందుప్రాసము — దీర్ఘముమీఁది యరసున్నను నిండుసున్నచేపి పిద్ధపూర్ణానుస్వార పూర్వకాక్షరముతోఁ బ్రాసమును జెల్పించుట,

పోండిగ నగజ తపశ్శిఖి

మాండు జగంబులను దీవ్రముగఁ బర్విన బ్ర

హ్మిండము గాఁచిన కాంచన

భాండముక్రియఁ దాల్పెఁ దత్ప్రభాభాసితమై.

6-157

వీండేమి సేయుఁ బంచిన

వాం డుండఁగ నిక్కమునకు వధ్యుఁడు గా నా

ఖండలుఁడు గాక యేసిన

వాం డుండఁగ నేమిసేయు వరశర మనిలోన్. — మొదలగునవి, 10-155

నన్నయ గాని. తదర్వాచీనులుగాని యిట్టిప్రాసము నెక్కడను వాడియుండ లేదు. ఇట్టి ప్రాసమైత్రీ నన్నయకుఁ బూర్వముండి యుండును. కావున నన్నెచోడుఁడు నన్నయకుఁ బూర్వుఁడు గావలయును. 'ఇది పూర్ణార్థబిందుప్రాసముగాదు; కవి యీ శబ్దములను బూర్ణబిందుయతములుగవే వాడె' నందురా, యప్పుడును నన్నెచోడుఁడు నన్నయకుఁ బూర్వుఁడే యగును. పూర్వమొకప్పుడు పూర్ణమై యుండిన బిందువు పిమ్మట ఖండబిందు వయినట్లు భాషాచరిత్రమునుబట్టి తెలియుచున్నది. నన్నయ నాటికే యర్థబిందువు లయినవాని నీ కవి పూర్ణబిందువులుగా వాడినాఁడుగాన నిది యాతని ప్రాచీనతకే తార్కాణ మని శ్రీ మానవల్లివారి వాదము.

2. వ్యాకరణ విశేషములు :

వైరిపదము : తెలుఁగు విభక్తిప్రత్యయము చేరని కేవలసంస్కృత శబ్దముతో వికృతి శబ్దము నమపించుట వైరిపద మనఁబడును.

వాని కురియు ననేకాస్త్రవర్ష మెల్ల
నశ్రమమున విఖండించి యరద సూత
రధ్య కోదండ కేతన రాజితోడ
వర కిరీటంబు దెగి నేల నురుల నేసె.

12.52

చ. పుడమిపుఁడున్ ధనాధ్యుఁడును భూరిబలుండును శౌర్యవంతుఁడున్
గడు దృఢపాణీయున్నయినఁగాని యొడంబడ దశ్వమేధ మెం
దడరఁగఁజేయఁ దన్మఖమునందుల వుణ్యఫలంబు లందఁగా
నడుగడు గశ్వమేధము నాజ్జిమొనంజని చావు సేగియే.

11.44

ఇది యీ గ్రంథమునఁ బెక్కుచోట్లఁ గలదు. ఈ వైరిపదము ప్రాచీన సంప్రదాయమునఁ గలదు. నన్నయయుఁ గఱకంతుఁడు, ప్రాణగొడ్డము మున్నగు ప్రయోగములను జేయఁగా వానిని లాక్షణికు లనింద్యగ్రామ్యములుగా నంగీకరించిరి. వీనిని శివకవులు విశేషముగా వాడియుండిరి, ప్రాచీనకాలమున నివి విశేషముగా వాడుకలోనుండి క్రమముగాఁ దఱిగిపోయినవనియు. నన్నయ తననాఁటికి వ్యవహారమున రూఢమురై యుండుటచే వీనిని మాత్రమే ప్రయోగించెననియు గ్రహింపవలయును, నన్నయ ప్రయోగించిన వైరిపదములు కొలఁది, కుమారసంభవమున నవి కొల్లలు. నన్నయ ప్రయోగించినవి రూఢములు. నన్నెచోడునివి కల్పితములు, కావున వైరిపదము నింద్యముగాఁ బరిగణింపఁదగినవి కాకమున అనఁగా నన్నయకుఁ బూర్వ మీ గ్రంథము రచింప, బడి యుండవలయును. ఇది కవిగారి వాదము.

3. ఈతఁడు కర్ణాటపదములను దన గ్రంథమున విరివిగా వాడియుండెను. ఉదా, వెంచలు = సరస్సులు. కొలవేళులు = వట్టివేళ్లు, కండవడము = తెర; ఇట్టి పదము లనేకములు. ఈ పదములనుబట్టి యాంధ్రకర్ణాటములు బాగుగా విడివడని కాలమున నీతఁ డుండియుండునని కవిగారివాదము. నన్నయకుఁ బూర్వ మీ పదములు కర్ణాటాంధ్రములందు సామాన్యముగా వాడఁబడుచుండె ననియు, గావున నీ పదము

అను వాడిన నన్నెచోడుఁడు నన్నయకుఁ బూర్వుఁడే యయియుండవలయుననియుఁ గవిగారి వాదము.

4. క్రౌంచపద వృత్తము. ఈ వృత్తమును వాడుటలో నన్నెచోడుఁడు కరాటలక్షణమును బాటించెననియు. నందువలన నితఁడు నన్నయకుఁ బూర్వుఁడనియు వీరి మతము. ఈతని క్రౌంచపదమునఁ బ్రతిపాదమును రెండు భాగములుగాఁ గంద సీసములందు పలె విభజింపఁబడి, కందమునవలెఁ బూర్వార్థమునఁ బ్రాసమును, ద్వితీ యార్థమున విశ్రమము మాత్రమే కూర్చఁబడియుండెను.

చంచుల నాస్వాదించుచు లేఁదూం డ్లకరువు ప్రియులకు నలఁదుచు మై

5. అశ్రుత పూర్వశబ్దములు, అర్థములు :

1. కుందు ధాతువునకు 'కుందిల్లు' అను రూపము,
'వనటం గుందిల్లి చింతించుచున్'.

2. సమూహము అను నర్థమున 'సమూహి'.
'శారద నీరద సమూహి చాడ్చునఁ బోలెన్'.

3. గ్రహ శబ్దమునకుఁ దద్భవముగ 'గాము' గాక 'గ్రాము'.
'పఱతెంచి మగుడఁ బెట్టిన
నఱిముఱి వలి గ్రాము వట్టిన ట్లనలుఁడు మై'.

4. పరభాగ శబ్దమునుండి 'పరభాగిల్లు' = అతిశయిల్లు అను
నామధాతువును నిష్పన్నము చేయుట,
'ఉమా మహేశ్వరుల పురోభాగంబునం బరభాగిల్లుచు'.

10-112

ఇట్టివే కావడించు, ఎంగిలించు అను ధాతువులు

'ప్రమథగణము దక్షఁ బడఁగొట్టి కట్టుచుఁ,

గాలుఁ జేయు బడియఁ గావడించి'

2-84

మొవ లావులించి వాసనచల్లఁ బసిగొవి

లేఁ దేఁటి గము లెంగిలింపకుండ.

3-108

5. వెంటఁబడు, వెంటఁబడించు - అను నర్థమున 'వెనుదెంచు'
'దిగ్గజేంద్రంబు వెనుదెంచెఁ దెరల గుహఁడు,'

6. ఆలు అనుదానికి బహువచన రూపము. 'ఆండురు.'

బేటము = అనురాగము, కేనము = అసూయ, మేలిల్లు = శ్రేష్ఠము, కండ
వడము = తెర, కొలవేరు = వట్టివేరు, గోమిని = లక్ష్మి, తలతంత్రము = సేన,

ఇవిగాక యసంఖ్యాకములైన కన్నడపదములు, తమిళపదములు, విచ్ఛలనిడిగా
వాడఁబడినవి. 'కరికాల చోడుఁ' డనుటకుఁ 'గరికాలచోడు' అని ప్రయోగించుట.

'జలధి మహీపతి మొలనూలుగాఁ జుట్టి.

పాలించెఁ గలిఁ గరికాలచోడు'

ఇట్టి విశేషరూపములు నన్నయ భారతములోఁగాని, తరువాతి గ్రంథములలోఁగాని
కానరాకపోవుటకుఁ గారణము సన్నయనాఁటికిఁ దెలుఁగుభాష యన్నివిధముల సుపరి
ష్కృతమై నియతి చెందినదనియు, నన్నెచోడునినాఁటి కట్టి సంస్కారము జరుగ
లేదనియుఁ, దెలుఁగు సోదరభాషలైన ద్రావిడ కన్నడములతోఁ బూర్తిగా విడివడక
యా భాషల పదములను, నర్థములను గొంతవఱకు వాడుకొనుచున్న కాలములో నీ
గ్రంథము రచింపఁబడినదనియు రామకృష్ణకవి వాదము.

ఖండానము

1. పూర్ణార్థబిందు ప్రాసము: ఈ ప్రాసమును బూర్వకవులుగూడ ముఖ్యముగా
శివకవులు వాడినారు, శివకవులేకాక నాచన సోముఁడు సైత మీప్రాసమును వాడి
నాఁడు, ఉదా :-

'ఎంచినప్రేమ నీ పదక మిమ్మని రుక్మిణి మున్నువేఁడుడున్,

నోచినవారి సొమ్ములవి నోమనివారికి వచ్చునే యిలన్ ?'

కావున నిది ప్రాచీనతకు నిదర్శనముగాదు,

2. వైరిపదమును శివకవులు బాహోటముగా వాడినారు, పాల్కురికి సోమనలో
నిట్టివి పెక్కులు గానవచ్చును, అంతమాత్రమునఁ బాల్కురికి సోమన నన్నయకుఁ
బూర్వుడని చెప్పఁగలమా ?

3. కర్ణాట పదములు : వీనినిగూడ శివకవులు విరివిగా వాడినారు, శైవమతము నకుఁ గర్ణాటమే ప్రాధాన్యము వహించినది, తన్మతానుయాయులగు కవులందఱును గర్ణాటపదములను స్వేచ్ఛగా వాడిరి. ఇదియుఁ బ్రాచీనతకు లక్షణముగాదు.

4. క్రౌంచపద వృత్తము : ఈ వృత్తమును నన్నెచోడుఁడు వాడుట యాతని ప్రాచీనతను స్థాపింపదు సరిగదా, యది యాతని యర్వాచీనతనే స్థాపించును, నన్నయ తనకుఁ బూర్వము వాడుకలోనున్న వృత్తములను దన గ్రంథమున నుపయోగించుకొనియే యున్నాఁడు. అక్కర యిందుల కొక ప్రబలనిదర్శనము. నన్నయ తరువాతనే 'క్రౌంచపదము' వాడుకలోనికి వచ్చియుండును, నన్నెచోడుని కుమార సంభవమునం దక్కరలు లేకపోవుటయుఁ. క్రౌంచపద ముండుటయు నీతఁడు నన్నయకుఁ దరువాతివాఁ డనుటను దెలుపుచున్నది. క్రౌంచపద వృత్తమునందలి మార్పు నన్నెచోడునకుఁ గల కర్ణాటభాషాపరిచయమును దెలుపును.

నన్నయకుఁ బూర్వపు శాసనములందును. నన్నయ భారతమునను గానవచ్చు మధ్యాక్కర యీతని కావ్యమున మచ్చున కొక్కటి యైనను లేదు, మధ్యాక్కర దేశీ వృత్తము ; తరువోజాది దేశీచ్ఛందముల నెన్నిటినో యాదరించిన యితఁడు మధ్యాక్కర నాదరింపకపోవుటకుఁ గారణ మీతఁడు మధ్యాక్కరయెడఁ గవుల కాదరము తగ్గిపోయిన కాలమున - ననఁగా నన్నయకుఁదరువాత నుండెననుటకుఁ బ్రబల నిదర్శనము.

పయి విచారణమునుబట్టి నన్నెచోడుఁడు పదునొకండవ శతాబ్దాంతిమ భాగము నందును, బండ్రెండవ శతాబ్ద ప్రథమ భాగమునను నుండియుండును.

ఇంచుమించు దేశమునందలి విద్వాంసులందఱు నిదే యభిప్రాయమునకు వచ్చి యుండఁగా, నిటీవల నన్నెచోడుని గూర్చి యింకొక క్రౌత్త యభిప్రాయ 'మశనిపాతము' వలె వచ్చిపడినది. అది యాతని కాలమునుగూర్చినది కాక, 'అహో! మూలచ్ఛేదీ తవ పాణ్డీతీ ప్రకర్ష' యనున ట్లాతని కృతిక ర్తృత్వమునకే యెసరుపెట్టునట్టిది. 'నన్నెచోడుఁ డనువాఁడొకఁడు కుమారసంభవమును రచింపలేదు, మానవల్లి రామకృష్ణకవి గారే దానిని రచించి, ప్రసిద్ధికొఱకు నన్నెచోడునిపేర వెలయించినా రనునది యా యభిప్రాయము. ఈ యభిప్రాయమును లేవనెత్తినవారు డాక్టర్ కొర్లపాటి శ్రీరామమూర్తి, ఎం. ఏ., పి. హెచ్. డి.; డి. లిట్. గారు, వారు తమ యభిప్రాయమును పిద్ధాంతీకరించు

టకు 'నన్నెచోడుని కుమారసంభవము ప్రాచీనగ్రంథమా?' యనుపేర నొక పెద్దగ్రంథమునే రచించినారు తమ వాదమున కుపోద్బలకముగా వా రనే 'కోష' పత్తులను జూపి యున్నారు.

శ్రీ శ్రీరామమూర్తిగారు తమ గ్రంథమును బ్రధానముగా నాలు భాగములుగా విభజించియున్నారు. అవి - 1. కుహనా వాదము, 2. కృతక రచనము, 3. కుటిల శృంగారము. 4. కూడలి స్థలము, 5. కృత్రిమ పాఠము, 6. కూట సృష్టి.

వీనిలో 'కూటసృష్టి' యనుదానిని శ్రీ గుమ్మా శంకరరావుగారు నిశితముగా విమర్శించి శ్రీ శ్రీరామమూర్తిగారి వాదమును 'తెలుఁగు పరిశోధన' యను త్రై మాసిక పత్రిక నాలుగవదియగు ప్రథమ వార్షిక ప్రత్యేకసంచికలో ఖండించియున్నారు.

డా. రావుగారి ఖండనము సారాంశమిది.

1. మానవల్లివారు తమ దగ్గఱనున్నప్రతినే తంజావూరి గ్రంథాలయములో దొంగచాటుగాఁ జేర్చిరని డా. మూర్తిగా రనుటలో సత్యములేదు, అసియే సత్యమని యెంచునెడ, కందుకూరివారును వావిళ్ల వారును, సరిచూచిన పండితులును నసత్యమాడి రని యెంచవలసివచ్చును. అందుచే నొక్క డా. కొర్లపాటివారి మాటలలోనే సత్యము లేదనిన సఠిపోవును.

2. తంజావూరి గ్రంథాలయ ప్రతిపైఁగల ముఖపత్రము నవీనమయినంత మాత్రమునఁ బ్రతి నవీనము కానక్కఱలేదు. ప్రతి ప్రాచీనమే.

3. కుమారసంభవ కావ్యములోని యెన్నో పద్యములను దరువాతి కవులనుకరించిరని మానవల్లివారనఁగాఁ, గుమారసంభవ కర్తయే వారినందఱ ననుకరించె ననియు, మూలములు సహజములు కాఁగా, ననుకరణములు కృతకము లనియు డా. మూర్తిగారు నిరూపింప యత్నించిరి. ఎప్పుడును మూలముకంటె ననుకరణమే మేల్తరముగా నుండుట సంభవము గావునఁ గుమారసంభవకర్త పద్యములే మూలములు. అనంతర కవులవే యనుకరణములు.

4. కుమారసంభవము నందలి కతిపయ ప్రయోగములు మానవల్లి వారి కవితలోఁగూడ నున్నట్లు డా. కొర్లపాటివారు చూపరైరి.

5. రచనాకాల నిరాయకములుగా భావించిన కుమారసంభవకావ్యస్థములగు 'కరి సిర మాడ', 'ద్వాదశార్ధార్యనయను' ఇత్యాదిగాఁ గల పద్యములకు డా. శ్రీరామ మూర్తిగారు స్వానుకూలముగాఁ గావించిన వ్యాఖ్యలను డా. శంకరరావుగారు సమర్థముగా ఖండించి వారి యాలోచన యెట్లక్రమమో నిరూపించిరి.

6. ఇఁకఁ జక్రబంధముపై డా. మూర్తిగారు చేసిన వ్యాఖ్య యెట్లు కృతకమో, విలక్షణమో, యసమర్థనీయమో, యసంభవమో, యింద్రజాలమో, దుష్టమో, యసహజమో డా. శంకరరావుగారు చక్కఁగా నిరూపించినారు. బంధకవిత్వ మక్షరబంధమేకాని, యర్థబంధము కాదని తెలియమియే డా. కొర్లపాటివారి వాదమునకు మూలమని చెప్పినారు. అంతేకాదు ! డా. మూర్తిగారి పద్ధతి ననుసరించినచో నదే పద్యమునఁ గవిత్రయము వారిని, గడకు డా. కొర్లపాటివారిని సైతము నెట్లు రప్పింప వచ్చునో ప్రదర్శించినారు.

డా. శంకరరావుగారు డా. కొర్లపాటివారి వాదమును ఖండించిన తీరు మిక్కిలి సమర్థనీయముగా నుండుటచే నేను మరలఁ దత్ ఖండన వ్యాపారమునకుఁ బూనుకొనఁ దలఁచుట లేదు..

శ్రీ సూర్యదేవర రవికుమార్ అనువారు వ్యాససుధ యను వ్యాస సంపుటిలో 'నన్నెచోడుని కుమారసంభవము ప్రాచీన గ్రంథమే' యనుపేర నొకపెద్ద వ్యాసమును రచించి డా. శ్రీరామమూర్తిగారి సిద్ధాంతమును సమర్థనీయముగా ఖండించిరి.

వారి ఖండనపద్ధతి యిటు లున్నది.

1. తంజావూరి గ్రంథాలయమునందలి ప్రతి మానవల్లివారి ముద్రితప్రతి కనుసరణమని డా. కొర్లపాటివారనుట సరికాదు.

2. మానవల్లి రామకృష్ణ కవిగారు తెలుఁగు భాషలో నాదికవిగాఁ బ్రసిద్ధి పొందిన నన్నయభట్టమీఁద సదభిప్రాయము లేనివారగుటచేత నన్నెచోడుని నన్నయకంటెఁ బూర్వకవిగా నిరూపించి నన్నయకు నాదికవి గౌరవము నణఁచివేయు కోరికతో నన్నెచోడుని కుమారసంభవమును గూటస్పృష్టిచేసి రను డా. శ్రీరామమూర్తి గారి యభిప్రాయమును శ్రీ రవికుమార్ మానవల్లి కవి రచనలనుండి వారి యుపన్యాసము నించుక విపులతరముగా నుదాహరించి మానవల్లివారికి నన్నయపై నెంతమాత్ర

మును ద్వేషము లేదని నిరూపించిరి. మానవల్లివారి యుపన్యాసమునందలి కేవలము నాలుగు వాక్యములనుమాత్ర ముదాహరించి వారికి నన్నయపై ద్వేషము గల దనుట డా. కొర్రపాటివారికిఁ దగదని శ్రీ రవికుమార్ గారనిరి.

3. మానవల్లి వారు ప్రకటించిన వల్లభామాత్యుని క్రీడాభిరామములో 'మా కరకౌశల మెక్కడను జూపఁబడలే'దని కవి గా రన్నదానికి డా. శ్రీరామమూర్తిగారు 'కవిగారు ప్రకటించిన యితర గ్రంథములలోఁ గవిగారి కరకౌశలము గలదని చేసిన కువ్యాఖ్యను శ్రీ రవికుమార్ గారు నిరసించిరి.

4. మానవల్లివారు 17.4.1894 వ తేదీని కుమారసంభవ కూటస్థస్థికి శ్రీకారము చుట్టిరని డా. శ్రీరామమూర్తిగారి వాదము. కాని యొక సంవత్సరమునకుఁ బిమ్మట 19.5.1895లోఁ గవిగారు తమ యుపన్యాసములో నన్నమకుఁబూర్వము విక్రమార్కచరిత్రకర్త యగు కవివల్లభుఁ డుండినట్లు పేర్కొనిరే కాని నన్నెచోడుని యూసైన నెత్తలేదు. అంచుచే డా. శ్రీరామమూర్తిగారి వ్రాత నత్యదూరమని శ్రీ రవికుమార్ గారి యభిప్రాయము.

5. తమ యుపన్యాసములో గర్భ బంధకవిత్వాదులను నిరసించిన కవిగారు డా. శ్రీరామమూర్తిగా రన్నట్లు కుమారసంభవకర్త యయియుండినచో, వానిని స్వీయ కావ్యములోఁ బ్రయోగించియుండరని శ్రీ రవికుమార్ గారు డా. మూర్తి గారి వాదమును ద్రోసిపుచ్చిరి.

6. కుమారసంభవమునందలి మొదటి స్రగ్ధరలో మ,ర గణములచే 'మా,రా.' (మానవల్లి రామకృష్ణ కవి) పేరును, జక్రబంధమున మానవల్లి రామకృష్ణ కవి పేరును నెట్లో సాధించిన డా. శ్రీరామమూర్తిగారి యపాధారణపాండిత్యమునకు, ననితరసాధ్య విమర్శనపద్ధతికి, నాశ్చర్య'కరకౌశలము'నకు - శ్రీ రవికుమార్ గా రబ్బురపడుచు, నవి సత్యేతరములని కొట్టివై చిరి.

7. సుగణ రగణముల కూడికతోఁ గృతిని బ్రారంభించినచోఁ గృతికర్త శీఘ్ర మరణము నొందునని తెలిసిన కవిగా రాగణములతోనే కుమారసంభవమును బ్రారంభించునంతటి యవివేకులా ? అవి స్వనామధేయ సూచకములని ముక్కువపడి మొదలిడిరన్నను, వారు తొంబదేఁడులకుఁబై గా జీవించుట కే మందు రని శ్రీ రవి కుమార్ గారి వ్రశ్నము.

8. మానవల్లివారు కుమారసంభవమును దామే రచించినట్లు లోకు లనుకొను మాటల కిచ్చిన సవినయ సమాధానమున డా. శ్రీరామమూర్తిగారికి నక్కవినయమే గోచరించుటకు శ్రీ రవికుమార్ గా రాశ్చర్యపడిరి.

9. కైపు, తరవారి మున్నగు పదము లర్వాచీనములనియు, వానిని బ్రయోగించిన నన్నెచోడుఁ డర్వాచీనుఁడే యగునని డా. కొర్రపాటి వా రన, విమర్శకులలో నేకాభిప్రాయము లేని పదప్రయోగములనుబట్టి కవి కాలనిర్ణయమును జేయుట ప్రామాదిక మని శ్రీ రవికుమార్ గారు త్రోసిపుచ్చిరి. అట్లే వివిధకవులు వివిధ రీతులలో రచించిన క్రౌంచపదవృత్తమును బట్టి కూడ నన్నెచోడుని కాలమును నిర్ణయించుట తప్పని శ్రీ రవికుమార్ గారు నిర్ణయించిరి.

10. కుమారసంభవములోని పెక్కు పద్యములు ప్రాచీనాంధ్రకవుల పద్యములను బోలియున్న వనియు, నా ప్రాచీనుల పద్యములు సహజము లనియు, వాని ననుసరించిన కుమారసంభవ పద్యములు దోషభూయిష్టములగుటచేఁ గృతకము లనియు డా. శ్రీరామమూర్తిగారు నిర్ణయించిరి. అ నోటితోనే వారే మానవల్లివారి మహాప్రతిభావంతమైన పద్యరచనను బ్రశంసించిరి. అట్టి వ్రతిఖా సంపన్నులైన కవిగారే కుమారసంభవమును రచించియుండినచో, నందలి పద్యము లట్లు రసహీనములుగా, దోషభూయిష్టములుగా, నప్రయోగములతోఁ గృతకముగా నుండు తెల్ల సంభవించు? నని శ్రీ రవికుమార్ గారు ప్రశ్నించిరి.

11. డా. శ్రీరామమూర్తిగారు కుమారసంభవము కుటీల శృంగార సంభరిత మని చెప్పిరి, మానవల్లివారు వసుచరిత్రాది మహాకావ్యములలోని శృంగారమునే యసహ్యించుకొనినట్లు వారి యుపన్యాసమునందలి వాక్యములవలన విశదమగును. శృంగారరసమునెడ నట్టి దృష్టిగల మానవల్లివారు డా. శ్రీరామమూర్తిగా రన్నట్లు కుమారసంభవ కర్త యైనచో దాని నంత కుటీల శృంగార సంభరితముగా నెట్లు రచించియుండురని శ్రీ రవికుమార్ గారి ప్రశ్నము.

పైని శ్రీయుతులు డా. గుమ్మా శంకరరావుగారును, సూర్యదేవర రవికుమార్ గారును డా. కొర్రపాటి శ్రీరామమూర్తిగారి 'నన్నెచోడుని కుమారసంభవము ప్రాచీన గ్రంథముగాదు; అది యత్యాధునికుఁడైన మానవల్లి రామకృష్ణకవి రచించినది' యను దుర్వాదము నెట్లు నిశితముగా ఖండించిరో చూపఁబడినది.

వారు స్పృశించిన విషయములను గూర్చి యిక నే నేమియు వ్రాయ నక్కఱలేదు.

పయి యిరువురును డా. శ్రీరామమూర్తిగారి వాదములోని కొన్ని యంశములను విపులముగను, గొన్నిటిని సంగ్రహముగను, నిరసించిరి. ఇరువురును డా. శ్రీరామమూర్తిగారి గ్రంథమునందలి కృతక రచనమును నంశము నే కారణముననో యంతగాఁ బట్టించుకొనరైరి.

అవి కృతకములు కావని సమర్థింపవచ్చును, నే నా ప్రయత్నమును జేయుదును, కాని యా పద్యములనన్నిటిని గృతకములు కావని నిరూపించుట కిటఁ జోటులేదు. అట్లు చేయవలయునన్న మఱియొక బృహద్గ్రంథమునే వ్రాయవలసియుండును, అవసర మగుచో నట్టి ప్రయత్నమును జేయఁగలను, అందుచే నిట మచ్చున కొండు రెండు పద్యములను పూత్రము చూపి వానివిషయమున డా. శ్రీరామమూర్తిగారు భ్రాంతిపడిన విధమును, బ్రమాదపడిన రీతిని వివరించి వాని కృతకత్వమును బరాస్తము చేసి, తత్పూజత్వమును నిరూపింప యత్నింతును,

డా. శ్రీరామమూర్తిగారు సూరన యదయనోదయమునందలి —

అలితతి నీలముల్, ముదురుటాకులు వచ్చలు, లేఁజిగుళ్లు కెంపులు, దళరాజి వజ్రమయముల్, కలికావళు లాణిముత్తియంబులుగఁ బొసంగు చంగజుని బొక్కన మెల్లను నాత్మలోన నింపులు పొదలించె రాజునకుఁ బూచి బెడంగగు పొన్న లున్నతిన్.

అను పొన్నచెట్లను వర్ణించు పద్యము నిచ్చి. కుమారసంభవకర్త దాని ననుకరించుచు మామిడిచెట్లను వర్ణించు నీ క్రిందిపద్యమును రచించెనని చూపిరి.

మొగడలు వజ్రముల్. విరులు ముత్తెము, లింపగు సున్నుఁగెంపులేఁజిగురులా పద్మరాగములు, చిల్కలు వైరిజరాజి, తుమ్మెదల్ నగరివు నీలజాలములు నాఁ దనరారె వసంతవల్లభుండగు వలరాజు పంచమణి హర్యములోయనఁ జూతభూజముల్.

ఉదయనోదయ పద్యము హృదయముగాదని యెవ్వరు ననరు. కాని కుమార సంభవ పద్యము హృదయము గా దనుటకు సహృదయతా లోపము కారణమనవలయును.

డా. మూర్తిగారు కుమారసంభవమునందుఁ జేసిన యాక్షేపణములను జూపి వానికిఁ దగిన సమాధానముల నిత్తును.

“ఇందు రెండు ‘అన’ లు. ఇది రాజునకు ఇంపుకలిగించినది కాదు. రసజ్ఞులకును ఇంపు కలిగించునది కాదు.”

పద్యమునఁ బ్రకరణమునుబట్టి యెన్ని ‘అన’ లైన నుండవచ్చును. ‘మొగడలు ..... నగరిపు నీలజాలములు నాన్, ‘పంచమణి హర్యములో_యన’ అను చోట్లఁ గల నాన్, అనన్ అనునవి యత్యంతము నావశ్యకము లయి సముచితముగా నున్నవి. అయినను ‘అనుకరించుటవలని అనర్థకము’ (అనుకరించుటవలని యనర్థము), ‘ఆవశ్యకము లేదు (ఆవశ్యకత లేదు), ‘ఒరయూరి కధిపతిని’ అన్నది మాత్రము బిరుదముకాదు, ఇదమిత్థము’, ‘విషయి విషయ విపర్యయము’ పుట 67 (విషయి నిషయ విపర్యయము) అనురీతిని విశేష్య విశేషణ భేదము తెలియక పెక్కువాక్య విన్యాసములు చేసిన వీ రా కుమారసంభవ కావ్యకర్త నధిక్షేపించుట :

“నున్నుఁగెంపులేఁజిగురులు పద్మరాగములు’ అనునెడ ‘కెంపు’ విశేషణము ఇంపు గలిగించునది కాదు.”

పద్మరాగముల వర్ణ మెఱుపు కావున ‘లేఁజిగురులు’ ఎఱునివే యైనను మరల దానికి ‘కెంపు’ = ఎఱుని అను విశేషణమును బ్రయోగించుటచేఁ గెం పధికమై మఱింత యింపును గలిగించుచున్నది.

“మన్మథునికి నవరత్నమయ సౌధములనుగాక పంచమణి హర్యములను మాత్రమే ప్రసాదించుటకు హేతువు పరికరము లయిదగుట మాత్రమే. పంచమణి హర్యములు ప్రసిద్ధముకాదు.”

వీల ప్రసిద్ధముకాదు ; అయిదు మణులతో నిర్మించిన హర్యము లాండఁ గూడదా ? కేవల మొక్కమణితో నిర్మించిన హర్యముగూడ నుండవచ్చును, ఈ యధిక్షేపమును సూరన పద్యమువందు వీ రేల చేయలేదో ! అచ్చటను నయిదేమణులు చెప్పఁబడినవి, అంగజుని బొక్కసమున నవరత్నము లాండవలదా ?

“మామిడి మొగ్గలు వజ్రములు, మామిడి పువ్వులు ముత్యములు అనిపించుట సహజముకాదు,”

ఏలకాదు ? సహజమేకాదు. సముచితమును.

“ఫలములు లేకుండఁ జిలుకలు వ్రాలుటకూడ సహజముకాదు,”

ఫలరహితములైన మామిడిచెట్లనే కవి వర్ణించెనని యేల యనుకొనవలయును? చిలుకలు వ్రాలెననుట యవి సఫలము లనుటకే జాపకము.

“వలరాజు వసంతవల్లభుఁడఁట ! వలరాజు వసంత సఖుఁడు కాని వసంత వల్లభుఁడు కాఁడు. వల్లభశబ్దము మిత్ర వాచకము కాదు.”

వల్లభశబ్దమున కొక్క ‘భర్త’ యను నర్థము మాత్రమే కలదని వీరి భ్రాంతి. దానికిఁ బ్రియుఁడు, ఇష్టుఁడు అను నర్థములే నిజమైన యర్థములు, భర్త యెట్లును ప్రియుఁడు గనుక నా యర్థములును దరువాత వచ్చినవి, ఇష్టుఁ డన మిత్రుఁడే కదా ! అందుచే వసంతవల్లభుఁ డనఁగా వలరాజే యగును.

“నీలములకు ‘సగరిపు’ విశేషణము ప్రాసమాత్ర ప్రయోజని.”

ఇది యెంత హాస్యాస్పదము, నన్యాయకృతమునైన మాట ! సగరిపు = ఇంద్ర, వీరి దృష్టిలో నీలముల కింద్ర విశేషణము వ్యర్థమన్న మాట ! ఇంద్ర నీలము లను మాటయే వీరు వినలేదన నాశ్చర్యముగా నున్నది ! ఒక మహాకవిని బట్టుకొని ‘యీ పదము గణమాత్ర ప్రయోజని. ఇది ప్రాసమాత్ర ప్రయోజని’ అని నిరపించుట సంగతమా ?

ఈ నిధముగాఁగుమారసంభవ పద్యము కృతకము గాదనియు, నత్యంతము సహజసుందర మనియు నిరూపింపఁబడినది.

ఇట్లు వీరు చూసిన ప్రతి పద్యమునూ సహజసుందర మని నిరూపింపనగును.

ఇప్పుడు వారు కొన్ని పద్యములలో నెడనెడ చేసిన యాక్షేపములకు సమాధానము లీఁబడును.

‘బండతలయు మోఁకాలు ముడివెట్ట’ (8.135) మోఁకాలికి బట్టతలకు ముడివెట్టుట అను పలుకుబడి ప్రసిద్ధము. మోఁకాలికి బండతలకు ముడివెట్టుట అను పలుకు బడి అప్రసిద్ధము.’

ఇచ్చట బండతల యనఁగా బట్టతల యనియే యర్థము. సూర్యరాయాండ్ర నిఘంటువు బండతల యనుదానికి బట్టతల యనునర్థమునిచ్చి దాని కీ పద్యమునే యుదాహరించినది.

“అలరు పుష్పము లమ్ము లని తలంచి 4-75) ‘మెలఁతల తలవెండ్రుకలఁ బొంది కందెడు నలరుపుష్పము’ అనుట హృద్యముగాదు. అంతేకాదు అలరు పుష్పము లనుట అగ్గి నిప్పు లనుట.”

అలరు శబ్దమునకుఁ బూ వనియే కాక విరియు, విచ్చు, ఒప్పు అనునర్థములును గలవు. అలరుపుష్పము లనుచో అలరు ఉదంతతద్ధర్మార్థక విశేషణమై యలరునట్టి (విచ్చునట్టి) పుష్పము లను నర్థము గలిగియున్నది.

“తలిరాకులై నఁ గదల్చునోపని మందపవనుండు - ఇట్లనుట తర్కసహము గాదు.”

తలిరాకులనై న ననుటచేఁ బవనుని మాంద్యాతిశయము ద్యోతితమయి, యట్టి వాఁడు పెనుప్రాపుగా నీశ్వరునిపై నెత్తిపోవు మన్మథుని యవివేకమును మఱింత స్పష్టపఱుచుచున్నది.

డా. శ్రీరామమూర్తిగారి విమర్శ పద్ధతి కింకెన్ని యుదాహరణములు చూపవల యును? కుమారసంభవమునందలి కవిత డా. శ్రీరామమూర్తిగారి ‘దుర్వ్యాఖ్యా విషముచే మూర్ఛిత’ యైనది.

ఇది కుమారసంభవకర్త మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారే కాని నన్నెచోడుఁడు కాఁ డను ‘మున్న కై పెక్కినట్టి తలంపుతో’ వారుచేసిన విమర్శమని విజ్ఞులకుఁ దోఁపక మానదు.

‘ఎన్ను - యెన్ను,’ ‘రిమ్ము’ అను పదముల నాంగభాషలోని ‘Yes’, Ri,m, అను పదములనుగా భావించి శ్రీ వేదాల తిరువేంగళాచార్యులుగారు నన్నెచోడు నాధునికునిగా విర్ణయించిరని శ్రీ శ్రీరామమూర్తిగారు తమ కనుకూలారనుగా వారిని బేర్కొనిరి.

‘కుమారసంభవమునందు ‘యెస్’ (6.21) అని యింగ్లీషుమాటను చోడుఁడు వాడినాఁడు. ‘రిమ్ములు’ (8.159) అనియు వాడినాఁడు. కసుక నతఁడు ఇంగ్లీషువారు మన దేశమునకువచ్చి వాళ్ళభాషను మన దేశమున ఆఁడువాళ్ళవరకు వ్యాపింపఁజేసిన తరువాతనే. అనఁగా క్రీ.శ. 1880 ప్రాంతములలోనే యుండవలసినవాఁడగును.’ అని వేదాల తిరువేంగళాచార్యులుగారి అభిప్రాయము.

ఇంతకంటె హాస్యాస్పదము, నన్యాయమునైన మాట యింకొకటి యుండదు. ఎంత నవీనుఁడయినను నిటువంటి పౌరాణికమైన వస్తువును గైకొని కావ్యమును వ్రాయువాఁ డాంగ్లపదములను బ్రయోగించునా? ఒక మహాకవి యొక పదమును బ్రయోగింపఁగా, దాని యర్థము తెలియనప్పుడు నిఘంటుకారులు ప్రకరణమునుబట్టి దాని యర్థమును నిర్ణయించి యా పదమును నిఘంటువులోని కెక్కింతురు. ఈ సూత్రము ననుసరించియే ఎన్ననుపదమునకుఁ ‘దిరస్కార సూచకముగ ధ్వనిచేయుట’ యను నర్థమును బండితులు నిర్ణయించిరి. రిమ్ముల = రెమ్ముల = ఉపశాఖలలో = అని కవిగారే యర్థము నిచ్చిరి.

ఆ పదములు కనవచ్చు తావు లివి,
 తరువోజి. ....వలదని బుద్ధులు చెప్పఁ
 బోయిన మా మాటఁబోవక మమ్ము
 నేలిదముగఁజేసి యెప్పుని వోయె. (దు) 6.21

క. చెఱకునఁ బుచ్చక రిమ్ములఁ
 గఱచిన రసమానరాని గతిఁ దరుణుల నెటు చే
 వెఱ వాపక సంగతి కే
 దెఱ సేపి మనోరథములు ధీరునిఁ బడయన్, 8.159

ఇది మానవల్లివారి పాఠము. ఇందు మొదటిపాదమున యతిభంగమయినది. ఈ పద్యమునకు వావిళ్ళవారి ప్రతిలోఁ బాఠాంతరము గలదు.

క. చెఱ. కీనఁ బుచ్చ క్షణిముఱిఁ
 గఱచిన రసమానరాని గతిఁ దరుణులచీఁ
 దఱ వాపక సంగతి కే
 దెఱసేపి మనోరథములు ధీరుఁడు పడయన్,

ఈ పాఠమున 'రిమ్ము' గానరాదు.

ఇవిగాక శ్రీ శ్రీరామమూర్తిగారు కుమారసంభవకర్తపై నింకొక యభియోగమును మోపిరి. అది యాంగ్ల పదప్రయోగముగాక, యాంగ్ల పదబంధ భావము. అ.వె. 'అధిపుఁబాసినపుడ యలఁదుర వలవదె

మెలుత మెట్టఁబడిన మీను వోలె,'

8-182

ఇందలి 'మెట్టఁబడిన మీను' అనునది యాంగ్లమునందలి 'Fish out of water' అనుదాని కాండ్రికరణమనియు, నందుచేఁ గుమారసంభవకర్త మిక్కిలి యాధునికుఁడనియు వారి వాదము. ఇది యెప్పు, రిమ్ము అను పదములకంటెను నతిముఖ్యమని వారి యభిప్రాయము.

ఈ యుపమానము తెలుఁగువారికిఁ గ్రొత్తకాదు. ఒక కుటుంబములోని యజమానుఁడు పోఁగానే, ఆ కుటుంబ సభ్యులు చెఱువులోని చేపలవలె బయటఁబడినారనుట తెలుఁగునాట సామాన్యముగా ననుమాట. అది యాంగ్లవాక్య భావానుసరణమని భావింపనక్కఱ లేదు.

ఒక భాషలోని భావ మింకొకభాషలో నుండఁగూడదని యేమున్నది? ప్రకరణములు తుల్యము లయినప్పు డన్నిభాషలలోను భావములు తుల్యములుగానే యుండును. అం దేమియు వింతలేదు. అంతమాత్రమున నా కవి నన్యభాషాభిజ్ఞునిగాఁ జెప్పవలను పడదు.

ఈ యుదాహరణమును జూడుఁడు.

ఆంగ్లమున at a stone's throw అను పదబంధము గలదు. దానికి ఐవిన్ తాయి పోవునంతదూరము అనఁగా సమీపమున అని యర్థము. His house is at a stone's throw = వాని యిల్లు ఐవిన్తాయి పోవునంతదూరమున అనఁగా సమీపమున నున్నది. తెలుఁగులో 'అమ్ము వేటు దూరము' అని తత్తుల్యమయినది కలదు. 'తాయి' యైనను, 'అమ్ము' అయినను నొక్కటే కదా.

'వ. అమ్ము వేటు నేలకంటెను దూరంబుగాఁ జని.....' వి.పు. 4-190.

ఇది యాంగ్లములోని పదబంధమునకుఁ దుల్యముగా నున్నదిగదాయని విష్ణు పురాణకర్తయగు వెన్నెలకంటి సూరన్నను (1480.90) మనదేశము నాంగ్లేయులు పరిపాలించిన కాలమునాఁటివాఁడని యనవచ్చునా? 'మెట్టబడిన మీను' గూడ నిట్టిదేయని గ్రహింపనగును.

కుమారసంభవము మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారి రచన కాదనుట కింకొక బలవత్తమకారణము గలదు.

కుమారసంభవ పద్యములకు లఘుటీక వ్రాసిన మానవల్లివారు దశమాశ్వాసము నందలి 'సుజనజనై క భూషణము శూరత' అను 200 వ పద్యమునకు - 'ఈ పద్యము లోని శ్లేషార్థము నాకు స్ఫురింపదయ్యె' నని వ్రాసిరి. వారే తత్కావ్యకర్త యయినచో నశ్లేల వ్రాయుదురు. అట్లు వ్రాయుటయును దాను గుమారసంభవ కావ్యమును రచింప లేదని లోకమును గట్టిగా నమ్మించుటకే యందురా వారి కొక నఁచుస్కారము!

శ్రీ కొర్రపాటి వారు తమ విమర్శగ్రంథములో నన్నెచోడుని పద్యములందలి కృతకత్వమును నిరూపించుచుఁజేసిన విమర్శనమును గాకినాడ వాస్తవ్యులు పండిత విమర్శకులు శ్రీ కాశీభొట్ల సత్యనారాయణగారు పరాస్తము చేసినతీరును బరికింపుఁడు. వారి సుదీర్ఘ వ్యాసమునుండి యొకేయొక యుదాహరణము.

సురనది యుషములు డిగ్గఁగ
 శరనిధి కా శరధిలోని యుషకము లెక్కన్
 సురనది కి యెడపడకయ
 కురిసె మహావృష్టి గుండ్లు కూల్చినభంగిన్.

6-105

'ఎంత మహావర్షము కురిసినను ఆకాశగంగలోని చేపలు నముద్రములోనికి డిగుట సంభవ మేమోకాని నముద్రములోని చేపలు, ఆకాశగంగలోనికి ఎక్కుట అసంభవము. అందువలన ఇది కృతకము.' ఇది కొర్రపాటివారి యభిప్రాయము.

'ఈ వాక్యం వ్రాసిన పెద్దమనిషికి అసలు కవితాహృదయమే లేదంటే అబద్ధం కాదు. తొలిరాత్రి గదిలో స్తన శల్య పరీక్షనుచేస్తూంటే ఈ డాక్టర్నెందుకు కట్ట కొన్నానా అని వదు వేడ్చిందట. ఈ డాక్టరుగారిని చూచిన కవితా సరస్వతికూడా అంతే. 'నింగీ నేలా ఏక మయ్యాయి' అనే సామాన్యోక్తి కూడా తలకెక్కని ఈ

విమర్శకునకు అలంకారశాస్త్రం జోలెందుకు ? ఆకాశగంగలోని చేపలు సముద్రము లోనికి దిగుట సంభవమేమో— అంటే అక్కడికి తా నాకాశగంగను చూచినట్లు, దానిని సిద్ధాంతీకరిస్తూన్నట్లు మాట్లాడడం తమ బుద్ధివైశాల్యాన్ని ప్రదర్శించటమే. దీనికి మూలమని, సహజమని చూపబడిన ఉదయనోదయము నందలి పద్యములోని నాయిక కాళ్ళు చాపి పడుకొని ఆకాశాన్నిచూస్తూ ఏడుస్తోందేమో అనుకోవాలి. అలాకాకపోతే కంటినీరు చెవులవరకు ప్రాకటం, అవి కర్ణ పాథోనిధులు కావటం, అందుండి ఎదురెక్కిన చేపలా కన్నుండటం కుదరదు. ఈ పద్యం రుచించిన విమర్శకునకు ఆ పద్యం కృతకమైందంటే నాలుకయందున 'రుచి బొడిపులు' అరిగిపోవటమే కారణం.'

'కుమారసంభవకర్తకు సంస్కృతపదముల సరిగా నుపయోగించుటకానీ, కూర్చుటకానీ తెలియదు. నిరర్థకములు, అనర్థకములు, పునరుక్తములు..నగు పదములు. తగని వాక్యరచనలు, మాటల కక్కురితి, అప్రయోగములు, చాలచోటుల నానాభాషా సాంకర్యము, అధికముగా పరభావచౌర్యము ఇత్యాదిలోపములు చాలా యున్నవి.' అను వేదాల తిరువేంగళాచార్యులవారి మాట యెంత అవిచారమూలకమో, యెంత యన్యాయమో విజ్ఞులెఱుగకపోరు, అయిన నొక ప్రశ్నము.

'శ్రీ మానవల్లివా రనినట్లు నన్నెచోడుఁడు నన్నయకుఁ బూర్వకాలమున నుండినవాఁడు కాఁడు. డాక్టర్ కొర్లపాటివా రనినట్లు కుమారసంభవము శ్రీ మానవల్లి వారి రచనయుఁగాదు. మీ రనినట్లు నన్నయ తిక్కనల నడిమికాలమువాఁ డయి యుండుచోఁ _ దరువాతవచ్చిన కవు లెవ్వరును దమ కావ్యములలోఁ బూర్వకవిస్తుతిలో నన్నెచోడుని బేర్కొనకుండుటకుఁ గారణమేమి ? నిజమే. అది యాలోచనీయాం శమే. అనంతర కవులలో నొక్కరు కాకపోయిన వేఱొక్క రెవ్వరయిన నట్టి మహా కవిని స్మరింపకుండుటకుఁ గారణము మృగ్యము. కాని యది కారణముగా నన్నెచోడు నత్యాధునికునిగా నిర్ణయించుట యన్యాయము. నన్నెచోడుని పదప్రయోగవైచిత్రి, విలక్షణమైన శయ్య యతఁడు ప్రాచీనకాలమువాఁడనియే ఘోషించుచున్నవి.

కావ్య సమీక్ష

ఇక నీ విషయము నింతటితో నాపి కావ్యసమీక్షకు దొరకొందును. ఈ కావ్యమునఁ బండ్రెండ్రాశ్వాసములు గలవు, ఒక్కొక్క యాశ్వాసమునందలి కథ యిది.

ప్రథమాశ్వాసము : 1, దక్షుని ప్రార్థన ననుసరించి యాదిశక్తి సతీదేవి యను పేర నతనికిఁ బుత్రికయై శివుని వివాహమాడుట. 2, ఆ దంపతులు గజరూపములను ధరించి క్రీడింపఁగా వారికి గజముఖుఁ డావిర్భవించుట, 3, దక్షుఁడు తన పుత్రికల నందఱను జూడనరిగి కశ్యప ప్రభృతి జామాతలచే సమ్మానితుఁ డగుట.

ద్వితీయాశ్వాసము : 1, దక్షుఁడట్లే శివునిగూడఁ జూడనేఁగఁగా నాయన తక్కిన యల్లరవలె మామను సత్కరింపకుండుట. 2, అందులకుఁ గుపితుఁడై దక్షుఁడు శివు నవమానింపఁ దలఁచి తానుజేయు యజ్ఞమున కతని నాహ్వానింపక తన కూతును మాత్రమే పిలిపించుట. 3, తనభర్త నాహ్వానింపమికి సతీదేవి తండ్రి నధిక్షేపింప, నతఁడు శివుని నిందించుట, అందుల కామె పట్టరానికోపమున యోగాగ్నియం దాత్మాహుతి చేసికొనుట.

4. గణాస్యుఁడు ప్రమథసహితుఁడై దక్షిధ్వరధ్వంసముఁ గావించి, దక్షుని బంధించి శివునికడకుఁ దెచ్చుట, 5, శివుఁ డతనిని క్షమించి యాగ్రఫలము ననుగ్రహించి ప్రజాపతిగ నియమించుట,

తృతీయాశ్వాసము : 1. సతీదేవి హిమవంతునకుఁ గూతురై పుట్టుట, 2. హిమవంతుని కడకు నారదుఁడు వచ్చి పార్వతినిజూచి యామె యీశ్వరునకు భార్య యగునని చెప్పుట. 3, శివుఁడు తపస్సునొనరింప హిమవత్పర్వతమునకు రాఁగా, హిమవంతుఁ డాతని పరిచర్యకై పార్వతిని నియోగించుట,

చతుర్థాశ్వాసము : 1. దేవతలు, తారకాసురుఁడు తమ్ముఁబెట్టు బాధలను బ్రహ్మతో మొరపెట్టుకొనఁగా నతఁడు పార్వతీ పరమేశ్వరుల కుమారుఁడు తారక సంహార మొనరింపఁగలఁడని యుపదేశించుట, 2. పార్వతీశ్వర సంయోగమును గల్పింప నింద్రుఁడు మన్మథుని నియోగించుట, 3. మన్మథుఁడు సపరివారముగా నీశ్వరుని తపో వనమున కేఁగుట, 4. వసంతుఁడు శివ తపోవనమున నకాల వసంతోదయమును గల్పించుట.

పంచమాశ్వాసము : 1. వాసంతకుసుమాలంకృతయై తన్ను సేవింపవచ్చిన పార్వతిని జూచి శివుఁడు చలించుట. 2. నిజ మనోవికారమునకుఁ గారణము మన్మథుఁ డని తెలిపికొని శివుఁ డాతనిని దన మూఁడవ కంటిమంటచే భస్మీకరించుట. 3. రతివిలా పము. 4. భర్తకై విలపించు రతి నాకాశవాణి సమాశ్వాసించుట. 5. పార్వతి విరహ తాపము. 6. చెలిక తైల శిశిరోపచారములు.

షష్ఠాశ్వాసము : 1. పార్వతి తండ్రి యనుచుతిని గైకొని తపోవనమున కేఁగుట. 2. ఆమె యొక మునిపల్లెనుజేరి యచ్చటనున్న జంగమ మల్లికార్జునుని యొద్ద దీక్షఁ గైకొని తపోవేషధారిణియై గంగాతీరమున నాశ్రమ మేర్పఱుచుకొని ఘోర మగు తపస్సు నాచరించుట. 3. ఒక్కొక్క ఋతువులోను బార్వతీ తపోవర్ణనము.

సప్తమాశ్వాసము : 1. శివుఁడు కపటబ్రహ్మచారి వేషమునఁ బార్వతి కడకు వచ్చి యామె తపస్సునకు మెచ్చి యామెకు సాక్షాత్కరించుట. 2. శివుఁడు కన్యావరణార్థము సప్తర్షులను హిమవంతుని చెంతకుఁ బంపుట.

అష్టమాశ్వాసము : సప్తర్షులు వివాహనిశ్చయము గావించుకొని వచ్చుట. 2. శివుఁడు పెండ్లికొడుకలు బ్రహ్మాదులతోఁ బెండ్లికిఁ దరలిపోవుట. 3. హిమవంతుఁడు మగపెండ్లివారి కెదురుసన్నాహము నెఱపుట. 4. ఆ రేయి యోషధిప్రస్థపురమున విజృంభించిన విటీ విట శృంగారక్రీడలు.

నవమాశ్వాసము : పార్వతీశ్వరుల వివాహము. 2. తుంబురునారదులగానము. 3. రంభాదుల నాట్యము. 4. దేవతల ప్రార్థనపై శివుఁడు మన్మథుని బునరుజ్జీవితుని గావించుట. 5. వసంతోత్సవము. 6. జలక్రీడలు. 7. పార్వతీ పరమేశ్వరులు కైలాస నగమున కరుగుట. 8. వారి వివిధ రతి క్రీడా వర్ణనము.

దశమాశ్వాసము : 1. పార్వతీశ్వరుల శయనమందిరము. 2. అందుఁబ్రవేశించిన యగ్నిపై శివుఁడు నిజవీర్యమును జల్లుట. 3. అగ్ని దానిని దాల్చి శరవణ సరపి కరుగుట. 4. అరుంధతి గాక తక్కిన ఋషిపత్ను లగ్నివలన శివుని వీర్యమునుగొని గర్భవతులగుట. 5. వారు నిజ గర్భస్థ పిండములను సరోవరగర్భమునఁబెట్టి పోవుట. 6. ఆ పిండము లన్నియు నేకమయి పక్వమై కుమారుఁ డుద్భవింపచుట. 7. నారదుఁ డా కుమారుని తేజోవిశేషాదుల నింద్రునకుఁజెప్పఁగా నతఁడు కుమారునిపై నెత్తి వచ్చి, యొడిపోయి శివుని శరణుఁ జొచ్చుట. 8. పార్వతీ పరమేశ్వరుల కుమారుని

దమ కుమారునిగా గుఱుతించి తారకాసురవధకై సురసేనా నాయకునిగా నభిషేకించుట.
9. కుమారుని క్రౌంచాచల భేదనము. 10. దేవతలు బృహస్పతి తనయుడగు
సుమతిని దారకాసురుని కడకు రాయబారిగా నంపుట. 11. తారకుఁడు దూతను
నిందించి వధింపఁబూనుట. 12. శుక్రకృత ధర్మోపదేశము. 13. తారకుఁడు దేవ
సభకు దూత నంపుట. 14. యుద్ధనిశ్చయము. 15. శుక్రుఁడు తారకునకు రాజనీతి
నుపదేశించి యుద్ధమును నివారింపఁబూనుట. 16. తారకుని నిరాకరణము.

వీకాదశాశ్వాసము : 1. ఉభయ సైన్యములును జతురంగ బలసమన్వితములై
యుద్ధభూమినిజేరి ఘోరయుద్ధముఁజేయుట.

ద్వాదశాశ్వాసము : 1. కుమారతారకులు పరస్పరము పోరుట. 2. కుమారకృత
తారకాసురసంహారము. 3. దేవతల యభినందనములు. 4. విజయలక్ష్మి శోభితుడగు
కుమారుఁడు తల్లిదండ్రులను దర్శించుట. 5. పరమేశ్వరుఁడు కుమారున కీశ్వర
తత్వోపదేశము చేయుట.

సతీవృత్తాంతము, గజాననోత్పత్తి, దక్షిణధర్మంసము అను వానివి విడిచి యీ
కథనే పార్వతీజననాదిగాఁ గవికుల గురువైన కాళిదాస మహాకవి సంస్కృతమునఁ
గుమారసంభవమును రచించెను. ఆ కాళిదాసు కావ్యమున కిది యనుకరణముగాని,
యనువాదముగాని కాదు. అట్టి మహాకవి కావ్య మొకఁ డున్నప్పు డదే కావ్యమును
వ్రాయఁదలఁచు కొన్నవాఁ డెంతటివాఁడైనను దాని ననువదింపకుండ నిగ్రహమును
బాటించుట కష్టము. ఆ కవి కవితాప్రతిభనుండి తప్పించుకొనుటంత సులభముగాదు.
కాని నన్నెచోడుఁడు మిక్కిలి స్వతంత్రుఁడైన యాంధ్రమహాకవి. అతఁడు వరస
ప్రియుఁడు. చేపిన సుదీర్ఘ వర్ణన ల్పవియు స్వకపోలకల్పితములే. కాళిదాసుశ్లోకము
లలో బహు స్వల్ప సంఖ్యాకములైన వానికి - వ్రేళ్ళపై లెక్కింపఁదగిన వానికి
నీతని కావ్యమున నాంధ్రీకరణ ప్రాయములు గానవచ్చును. కాళిదాసుచే శిరఃకంప
మును జేయించు పద్యములును గొన్ని యీ కవి కావ్యమువఁ గలవు. మచ్చున కీ
పద్యములు చూడఁదగును.

కవి కోపించెనొ : కానక

మును గోపించెనొ : మహాగ్రముగ నుగ్రుఁడు సూ

చినఁ గాలెనొ : చూడక యట

మును గాలెనొ : నాఁగ నిమిషమున నఱఁ గాలెన్.

గిరిసుత మైఁ గామాగ్నియు,
హరు మై రోషాగ్నియుం, దదంగజుమై ను
ద్ధుర కాలాగ్నియు, రతి మై
నురు శోకాగ్నియును దగిలి యొక్కట నెగసెన్.

5-52

మొదటి పద్యమున మన్మథుని నిమిషమాత్ర దగ్ధత యత్యద్భుతముగా వర్ణింపఁ బడినది. రెండవదానిలో నాలుగగు రేకమై యొక్కట నెగసిన తీ రాశ్చర్యముగాఁ జెప్పఁబడినది. ఇట్టి పద్యము లెవరిచేనైన నోహో యనిపింపకమానవు.

కాళిదాసు వరనలతో నీ కవి వరనలను బోల్చి చూచుచో నీతఁ డా మహా కవితో నెట్లు పోటీపడి రచించెనో స్పష్టపడఁగలదు. 'అస్మదీయానూన ప్రతిభారవోదీర రుచిర వస్తు విస్తారి తో త్తమకావ్యరత్న' మని యాతఁడే వాకొనుటలోని యంతరార్థ మిదియే.

జాను తెనుఁగు

జానుతెనుఁ గను పదమును వాడిన మొదటి కవి యీతఁడే కావచ్చును. జాను తెనుఁ గనఁగాఁ దన యభిప్రాయమేమో యతఁడు స్పష్టముగాఁ జెప్పలేదు కాని, యా పదము నతఁ డుపయోగించిన పద్యమునుబట్టి యతని యభిప్రాయమును మనము గ్రహింపవచ్చును.

చ, సరళముగాఁగ భావములు జానుదెనుంగున నింపుపెంపుతోఁ
బిరిగొన, వర్ణనల్, ఫణితి పేర్కొన, నర్థము లొత్తగిల్ల, బం
ధురముగఁ బ్రాణముల్ మధుమృదుత్వరసంబునఁ గందళింప, న
క్షరములు సూక్తు లార్యులకుఁ గర్ణరసాయనలీలఁ గ్రాలఁగాన్. కుమా. 1-35

అనుదానినిబట్టి భావములు సరళముగా వ్యక్తముచేయుట - జానుతెనుఁగు లక్షణమని యతఁ డుద్దేశించినట్లు తెలియనగును.

జానుతెనుఁ గను నీ మాటను బాల్కురికి సోమనాథుఁడు కూడఁ బ్రయోగించెను. దాని కుదాహరణముగా నతఁడొక పద్యమును వ్రాసెను.

బలు పొడతోలు సీరయును, బాఁప సరుల్, గిలుపారు కన్ను వె
 న్నెల తల. నేఁదుకుత్తుకయు, నిండిన వేలుపుఁటేలు, వలు పూ
 సలు గల తేని లెంక వని జానుతెనుంగున సన్నుతించెదన్
 వలపు మదిం దలిర్ప బసవా : బసవా : బసవా : వృషాధిపా :

ఈ పద్యమునుబట్టి జానుతెనుఁగన నచ్చతెనుఁగను భ్రాంతి పొడమవచ్చును.
 కాని యీ క్రింది ద్విపదలలో నా పదమున కాతఁడే లక్షణమును జెప్పెను.

ఉరుతర గద్య పద్యోక్తులకంటె

సరసమై పరఁగిన జానుతెనుంగు

చర్చింపఁగా సర్వసామాన్య మగుటఁ

గూర్చెద ద్విపదలు కోర్కి దైవార.

(బసవ పురాణము)

ఆరూఢ గద్య పద్యాది ప్రబంధ

పూరిత సంస్కృత భూయిష్ట రచన

మానుగా సర్వసామాన్యంబు గామి

జాను తెనుఁగు విశేషము ప్రసన్నతకు.

(పండితారాధ్య చరిత్ర)

సోమనాథుని యభిప్రాయములో జాను తెనుఁగన నారూఢ గద్యపద్యాది ప్రబంధ
 పూరిత సంస్కృత భూయిష్ట రచనకంటెను, ఉరుతర గద్య పద్యోక్తులకంటెను
 భిన్నమై, సర్వసామాన్యమై, విశేషముగాఁ బ్రసన్నమై, సరసమైన భాషయనియర్థము
 చేపికొన వచ్చును. సంస్కృత భూయిష్టముకాని రచన యచ్చతెనుఁగు కాదా? యనిన,
 సంస్కృత భూయిష్టమైన రచనవలెనే యచ్చతెనుఁగుకూడ సర్వసామాన్యము, సర
 సము, ప్రసన్నముకాదు, తెనుఁగువారి నిత్యవ్యవహారములో నుండు సంస్కృతముతో
 మేళవించినను, ఏ రచనకు సర్వసామాన్యత, సరసత, ప్రసన్నత, ఘుఖ్యములయి
 యుండునో యది జానుతెనుఁగని గ్రహింపవలయును. అది 'ఉరుతర గద్య పద్యో
 క్తుల కంటె భిన్నమై యుండవలయు' ననుటలో సోమనాథుఁడు ద్విపద నుద్దేశించె నన
 వచ్చును. కాని నన్నెచోడుఁడు గద్యపద్యోక్తులతోనే రచన గావించెను. సంస్కృత
 పదములను మెండుగాఁ బ్రయోగించెను. అందుచే నన్నెచోడుని యభిప్రాయమున
 జానుతెనుఁగన సంస్కృత మిశ్రిత మయినను, గద్యపద్యోక్తులతోఁ గూడినది యయి
 నను భావ సారశ్యముగల రచనయని చెప్పవచ్చును. అదియే సోమనాథుఁ డుద్దేశించిన
 సర్వసామాన్యత, సరసత, ప్రసన్నత యని చెప్పవచ్చును.

నిజమునకు జాను తెనుఁగును బ్రస్తావించిన యీ కవులిరువురి రచనలును వారు దానికిఁ జెప్పిన లక్షణమునకు లక్ష్యములు గావు. ఇరువురి రచనలును సంస్కృత భూయిష్ఠములే. ఇరువురివియును సర్వసామాన్యములుగాని, విశేషప్రసన్నములుగావి కావు. నన్నెచోడుని రచనయందు విద్వద్వరేణ్యుల నెంతయో తికమకపెట్టు వద్యము లెన్నియో కలవు. మఱి వారేల యట్టి లక్షణమును జెప్పిరన, నది యాదర్శ రచన కుండవలసిన లక్షణమనియే కాని యక్షరశః తాము పాటింతు మనుట కాదు.

మార్గ దేశి కవిత్వములు

నన్నెచోడుఁడు మార్గ దేశి కవిత్వము లను మాటలను బ్రయోగించెను.

మును మార్గకవిత లోకం
బుస వెలయఁగ దేశికవితఁ బుట్టించి తెనుం
గును నిలిపి రంద్రవిషయం
బునఁ జనఁ జాశుక్యరాజు మొదలుగఁ బలువుర్.

మార్గ కుమార్గము దేశి య
మార్గము వగవంగఁ దనకు మది వదలక దు
ర్మార్గ పదవర్తు లనఁ దగు
మార్గవులం దలఁప నలవి మహి సుకవులకున్.

పూర్వము మార్గకవిత లోకమునఁ బ్రసిద్ధముగా నుండఁగా నాంద్రదేశమునఁ జాశుక్యరాజు మొదలుగాఁ బలువురు దేశికవితను బుట్టించి రని యున్నది. కావున - చాశుక్య రాజులకుఁ బూర్వముండినది సంస్కృత కవిత్వమే కనుక మార్గ కవిత్వమనఁగా సంస్కృత కవిత్వమనియు, వా రాంద్రదేశమునఁ బుట్టించి నిలిపినది భారతమువంటి కవిత్వము గాన దేశికవిత్వ మన నదియే యనియు నన్నెచోడుని యభిప్రాయ మయియుండునని మనము తలఁపవచ్చును. కుమార్గ మని మార్గను, నమార్గ మని దేశిని ద్రోసిపుచ్చి దుర్మార్గమును బట్టి పోవు మాఱుగవులను సుకవులు స్మరింపరాదని నన్నెచోడుని హెచ్చరిక. ఆంద్రదేశమున దేశికవిత్వమును నిలిపిన చాశుక్యరా జాంద్రమువ భారతమును రచింపఁజేసిన రాజరాజ నరేంద్రుఁ డనియుఁ నంతకుఁ బూర్వమే తెలుఁగుభాషకు రాజభాషగాఁ బట్టముగట్టి శాసనముల

కెక్కించిన గుణగవిజయాదిత్యుడనియు నభిప్రాయభేదములు గలవు. కాని సుప్రసిద్ధమైన భారతగ్రంథ రూపమున నాంధ్రదేశమున దేశికవిత్వమును నిలిపినవాఁడు రాజరాజనరేంద్రుడే కావునను, గుణగ విజయాదిత్యుని కాలమునాఁటికిఁ గొన్ని శాసనస్థ పద్యములుతప్పఁ జెప్పకొనఁదగిన కవితారూపమునఁ దెనుఁగు లేదు కావునను వీ పద్యమునఁ బేర్కొనఁబడిన చాళుక్యరాజు రాజరాజనరేంద్రుడే యని విశ్వసింపఁ దగ్గును. నన్నెచోడుని కవిత్వముకూడ నన్నయాదుల కవిత్వమునే పోలియున్నది కావున నతని కవిత్వమువలెనే దేశి యని భావింపవచ్చును.

వస్తు క వి త్వ ము :

నన్నెచోడుఁడు తన కుమారసంభవమున బహుపర్యాయములు ప్రయోగించిన యింకొక మాట వస్తుకవిత్వము. అతని దృష్టిలో వస్తుకవిత్వ మన నేమియో యూహింపవలసినదే కాని యిదమిత్థముగాఁ జెప్పవలనుపడదు. ఈ క్రింది పద్యమును జూచుచో నతని యభిప్రాయమువ వస్తుకవిత యననేమో తెలియవచ్చును.

మృదురీతి సూక్తు లిం పొదవింప మేలిల్లు
 భావమ్ము నెలమిఁ బ్రీత్యావహముగ
 మెఱుఁగులఁ గన్నులు మిఱుమిట్లు వోవంగఁ
 గాంతి సుధాసూతి కాంతిఁ జెనయ
 వరణ లెలచో వరణ కెక్కంగ
 రసములు దళుకొ త్తి రాలువాఱ
 దేశి మార్గంబులు దేశీయములుగా న
 లంకారములఁ దా నలంకరింప
 నాదరించి విని సదర్థాతిశయమున
 బుధులు నెమ్మనమున నిధులు నిలుప
 వలవదే సమస్త వస్తు కవీశ్వర
 నూత్న రుచిర కావ్య రత్న వీధి :

పయి పద్యభావమునుబట్టి వస్తుకవిత్వము మృదువులై యాహ్లాదమును గలిగించు సూక్తులతోను. ప్రీతినిగలిగించు మేలయిన భావములతోను, వెన్నెల వెలుఁగువలెఁ గన్నులు మిఱుమిట్లుగ్రమ్ము కాంత్యాది గుణములతోను, శృంగారాది రసముల

తోను, బ్రహ్మములయిన వర్ణనలతోను. దేశికవితారీతులతోను, నుపమాద్యలంకారముల తోను బండితు లాదరించులాగున నుండునది యని తెలియుచున్నది.

ఇతఁడు కవిస్తుతిలోఁ గొందఱను వస్తుకవులనుగా స్తుతించెను. వారిలోఁ బొఱుత నాదికవి వాల్మీకిని వస్తుకావ్యాబ్జ రవినిగాఁ బ్రశంసించెను. తరువాత వ్యాసుని, గాళి దాసుని, భారవిని, సుదృఢుని, బాణుని వస్తుకవులనుగాఁ బేర్కొనెను.

ఈతఁడు పేర్కొనిన యీ సంస్కృతకవుల కావ్యములను బరిశీలింపఁగా నవి యన్నియును గథాప్రధానములై, వర్ణనాత్మకములై, యలంకార శోభితములై యున్నట్టివే కదా : ఇతని కుమారసంభవము కూడఁ గథాప్రధానము, వర్ణనాత్మకము, అలంకార శోభితము నయి యొప్పుచున్నది. కావునఁ బయి లక్షణములతోఁ గూడినదే వస్తుకవిత యని చెప్పవచ్చును.

అయిన నొకమాట. వస్తు వర్ణనలంకారములు లేని కావ్య మేదయిన నుండునా : అట్టిచో లోకమునఁగల కావ్యజాలమునం దంతటను వస్తుకవిత్వమే యున్నదన వచ్చునా : యనిన నట్లుకాదు. కేవలతత్వ ప్రతిపాదక గ్రంథములును, వేదాంత ప్రధాన గ్రంథములు నుండవచ్చును. అట్టివానిలోనిది వస్తుకవిత్వము గాదన్నమాట.

నన్నెచోడుఁ డీ గ్రంథము నింకొకచోటఁ బ్రబంధమునుగాఁ బేర్కొనెను,

‘జంగమ మల్లికార్జును నిసర్గకవి స్తవనీయ .....’

భంగిగ విస్తరించెదఁ బ్రబంధము సద్రసబంధురంబుగాన్. 1.48

దీనినిబట్టి యతని దృష్టిలో వస్తుకవిత్వమన్నను, ప్రబంధకవిత్వ మన్నను నొక్కటే యని భావింపవచ్చును. ఆంధ్ర సాహిత్యమువ మొట్టమొదటి ప్రబంధ మిదియే యని చెప్పవచ్చును. ప్రబంధమునకు లక్షణము లేవి యని చెప్పఁబడినవో, యె యన్నియు విందుఁ బుష్కలముగాఁ గలవు.

వ ర్ణ న లు

ప్రబంధములో నష్టాదశ వర్ణన లుండవలయునని నియమము, నన్నెచోడుఁడు వర్ణనప్రియుఁడు. పదునెనిమిది వర్ణనలును బరిపూర్ణముగా నున్న తెలుఁగుకావ్య మిది యొక్కటియే యని చెప్పవచ్చును. తాను గావ్యమునఁ జేయఁబోవు వర్ణనల నీ కవి యవతారికనిలో చ్చియున్నాఁడు.

వన జలకేళీ రవి శశి

తనయోదయ మంత్ర గతి రత క్షితిప రణాం

బునిధి మధు ఋతు పు రోద్వా

హ నగ విరహ దూత్య వర్ణనాష్టాదశమున్.

మన్మథుఁడు వరమేశ్వరుని తపోవనమునకు వచ్చి వసంతుని బిల్చి 'యీ వాసంతికానంద దోహల మీ కాననలక్ష్మి కి' మృనినప్పు డీ కవి వనవర్ణనమును గావించినాఁడు.

పార్వతీ పరమేశ్వరుల వివాహానంతరము మన్మథుఁడు పునర్జన్మము నందినప్పుడు జనులందఱు నానందముతో జలకేళి సలిపినట్లు వర్ణింపఁబడినది.

శివుఁడు పెండీకై హినువంతమునకుఁ దరలివచ్చినప్పుడు సూర్యాస్తమయమును, నంధకారమును, జార చోరాదులను, జంద్రోదయమును పఱించినాఁడు. తనయోదయ వర్ణనమును గుమారోదయ సందర్భమునఁ జేసినాఁడు.

యుద్ధమునకు ముందు శుక్రుఁడు తారకునకుఁ జేసిన నీత్యుపదేశములో మంత్ర వర్ణనమును, కుమారుఁడు దేవసేనలతోఁ దారకునిపై దండెత్తి వెడలినప్పుడు గతి (యాత్రా) వర్ణనమును, పార్వతీశ్వరుల సంభోగ సందర్భమున రతి వర్ణనమును, గుమారుఁ డింద్రు నోర్చినప్పుడు క్షితిప వర్ణనమును, గుమార తారకు లొండొరులతోఁ బోరినప్పుడు యుద్ధవర్ణనమును, దక్షుఁడు తన యల్లుఁడగు వరుణుని జూడఁబోయినప్పు డర్ణవ వర్ణనమును గావించినాఁడు.

శివుని వివాహానంతరము పురజనులు వన జలకేశులు సలిపినప్పుడు స్త్రీల మధుపాన వర్ణనమును, పార్వతీ తపస్సు చేసినప్పుడు ఋతుషట్క వర్ణనమును, న పరులోషధిప్రస్థమునకుఁ బోయినప్పుడు పుర వర్ణనమును. పార్వతీశ్వరుల వివాహ సందర్భమున నుద్వాహవర్ణనమును, హిమవద్వర్ణనమున నగవర్ణనమును, మన్మథ దహనానంతరము పార్వతీ విరహవర్ణనమును, కుమారుఁడు తారకునికడకు బృహస్పతి సుతుఁడగు సుమతిని రాయబారిగాఁ బంపినప్పుడు దూత్యవర్ణనమును గావించినాఁడు.

ఈ వర్ణనలలో నీ కవి గావించిన చమత్కారములు సహృదయ హృదయానందకరములు : మచ్చునకుఁ గొన్ని :

జలవాసులైన హరి ల

క్షులు వర నిశావసానమున మేల్కొని క

న్నులు విచ్చి చూచినట్లులు

జలజోత్పలరుచులు వెలసె శారదవేశన్.

6-113

శరదాగమంబు తన సుత

కురు పరితాపంబు సేయుచుండుట హిమ భూ

ధర పతి గని వానిపయిన్

ఋగొనియెనొ నాఁగఁ దుహినపటలము పర్వెన్.

6-123

మరు చేతనుండి హరు గె

ల్పరు, దుమచేనుండి గెల్వనొనని సుమన

శ్శరములు కరముల వెలపిన

కరణీఁ గరాంగుళము లచలకన్యక కొప్పున్.

3-58

షాయక సర్వత్తుక పు

ష్షాయత గంధములు గొంచు నప్పురిఁ బగలున్

రేయును నింటింటికి మృదు

వాయువు సనుచుండు గట్టువాలును బోలెన్.

7-125

ఇ ట్లెన్నియని యుదాహరించుట : ఈతఁడు చేసిన పర్ణనలన్నియు వివిధాలం
కారములచే శోభిల్లుచుఁ గవితాపరిమళముచే గుఱాళించుచుండును.

ర స ము లు

నన్నెచోడుని కుమారసంభవము సర్వరసముల కాలవాలము.

అయినను నిందు శృంగార మంగిరసముగాను, దక్కిన వీరాదు లంగరసములు
గాను బ్రపంచింపఁబడినవి. సంయోగ విప్రలంభములనెడి ద్వివిధ శృంగారములు నిందు
వర్ణితము లయినవి. మొదట సతీశంకరుల సంయోగమున సంయోగశృంగారమును,
సతీ మరణానంతరము పార్వతీ వివాహపర్వంతమును విప్రలంభ శృంగారమును,
మరలఁ బార్వతీపరమేశ్వరుల సంయోగ శృంగారమును విస్తృతముగా వర్ణింపఁబడినవి.

ఇక దక్షిణరథంస సందర్భమున గణనాయకులు పెట్టుబాధల కోడి దేవతలు పాటిపోయిన విధమును వర్ణించునప్పుడు హాస్యరసమును, మన్మథ దహనావంతరము రతి విలాపసందర్భమునఁ గరుణ రసమును, తారకుని రౌద్రాకారమును వర్ణించుటలో రౌద్రరసమును, గుమారుని పరాక్రమ వర్ణనలో వీరరసమును, యుద్ధభూమి వర్ణనమున బీభత్సరసమును, యుద్ధమున రాక్షసమాయకుఁ బ్రతీకారముగా మహామాయ వారి నెల్వీ చీమలనువలె మ్రింగినవిధమును వర్ణించునప్పు డద్భుతరసమును, శివుఁడు కుమారు నకు జ్ఞానోపదేశము చేయు సందర్భమున శాంతరసమును నీ కవి మనోహరముగా వర్ణించినాఁడు.

నన్నెచోడుని కుమారసంభవమునందలి కవితాసుందరి యుపమోత్పేక్ష రూప కాది వివిధాలంకార శోభితయై, ప్రసాద మాధుర్యాది సర్వగుణ విలసితయై విరాజిల్లు చుండును.

వర్ణనావేశ పరవకుఁడై, నన్నెచోడుఁ దొక్కొకతటి నొచిత్యము మేర మీఱిన పట్టులును గలవు. 'అనొచిత్యా దృతే నాన్య ద్రసభజస్య కారణ' మనికదా లాక్షణికుల హెచ్చరిక : ఎంతటి యావేశపరవకుఁడైనను గవి సంయమమును గోల్పోవక యొచిత్యరేఖ నతిక్రమింపక ప్రవర్తిల్లుచు రససంపదను రక్షించుకొనవలయును. పార్వతీ యౌవనమును ముందు వర్ణించియుఁ దనివితీఱక యితఁడు మరల వివాహము నకు ముందామె సర్వావయవములను వర్ణించుట యనావశ్యకము. అందును నా వర్ణనను సప్తరులచేఁ గావింపఁజేయుట మఱియు ననుచిత మనిపించును. అత్తవారింటికిఁ గూఁతును సాగనంపునపుడు తల్లియగు మేనయుఁ గూఁతురగు పార్వతియు నొందొరులఁ గొఁగిలింపకొను తీరును వర్ణించిన సందర్భమునందలి

ఉరు కుచాగ్రంబు లొందొంటి నొత్తుదేర
నెదురు కొఁగిలింపఁగ నను వెట్లుఁగాక
కెలని కొఱఁగుచుఁ గుచతటుల్ బలిమినొత్త
నంది కే లెట కేనియు నందికొనిరి.

అను పద్య మొచిత్యదూర మనఁ జెల్లును. ఇట్టిపట్టుల సహజముగా నుండవలసిన శోక స్థాయిక మగు కరుణమునకు భంగమయి జుగుప్స గలుగుచున్నది.

మతము - గురువు

ఈ కృత్యియందలి యవతారికా పద్యములో 'అఖిల లోకములుం దగఁ గాచుచున్న వేదాంగు ననంతు విష్ణుఁ గమలాధిపు సంస్తుతిఁ దేలు సమ్మతిన్' అని విష్ణుస్తుతిని జేపినను, ఆ స్తుతింతుటలో విష్ణుని 'పరమేశ్వతోరువా - మాంగమునందు మున్నుదయమై నియమస్థితిఁ గొల్చిన వానినిగాఁ జెప్పుట నన్నెచోడుని శివభక్తితత్పరత్వమును దెలుపుచున్నది. 'శ్రీవాణీం' ద్రేత్యాది ప్రథమ పద్యమునఁగూడ విష్ణు బ్రహ్మలను శివునర్చించువారినిగనే పేర్కొనుటయు, హరిని వికచారుణాంబుజ సహస్రములను బూన్చి హరునిఁ బూజించువానినిగాఁ జేయుటయేకాక యతఁడు భ్రాంతికి లోనై నవానినిగా నిరూపించి నవ్వులపాలు చేయుటయు నీ కవి శివభక్తి పారమ్యమునకు నిదర్శనము. శివుఁడు వివాహ మంటపమునకు విచ్చేయువప్పు డా దేవున కిరు గెలంకుల డాపి మణిహేమ దండ చామరలు పెట్టువారినిగా హరి సురవల్లభులను బేర్కొనుటయు నతని శివభక్తి తాత్పర్యమునకు నిదర్శనము.

కాలాముఖ శైవవ్రత సంప్రదాయానుసారి యగు జంగమ మల్లికార్జునుఁ డీతని గురువు. ఆ గురువునకుఁ బరమశివునితో నభేదమును బాటించునంతటిది యీతని గురుభక్తి, వివాహమునకుఁ దరలివచ్చు నీశ్వరునిఁ జూడవచ్చిన పురస్త్రీ లాతని జంగమ మల్లికార్జునునిగా భావించినట్లు వర్ణించునంతటి గురుభక్తి తత్పరత యీతనీది. అయినను నన్నెచోడుడు శివకథను గైకొని దానినొక కావ్యమునుగా రచించినాఁడేకాని పండితారాధ్య పాల్కురికి సోమనాథులవలె నన్యమతాసహనమును జూపునట్టియు, శైవమతైక ప్రచార సాధనమయినట్టియు గ్రంథమును రూపొందించి యుండలేడు. అందుచే నన్నెచోడుఁ డెంతటి శివభక్తుఁడైనను వీరశైవుఁడు మాత్రము కాదని చెప్పవచ్చును.

గర్భ బంధ చిత్ర కవిత్వములు

ఈ కవి యీ కావ్యమున గర్భకవిత్వమును, బంధకవిత్వమును, జిత్రకవిత్వమును రచించెను.

శివుఁడు కుమారస్వామికి జ్ఞానోపదేశము చేయుసందర్భమున నితఁడు చతుర్విధ కందమును, కందగర్భవృత్తమును రచించినాఁడు.

చతుర్విధకందము

సుజ్ఞాన యోగ తత్త్వ వి
 ధిజ్ఞాన్ భవ బంధనములఁ ద్రెంచుచు భువిలో
 నజ్ఞాన పదముఁ బొందక
 ప్రాజ్ఞాన్ శివుఁ గొల్తు రచలభావన దవులన్.

12-216.

గర్భ ద్వితీయ కందము

భవ బంధనములఁ ద్రెంచుచు
 భువిలో నజ్ఞానపదముఁ బొందక ప్రాజ్ఞాన్
 శివుఁ గొల్తు రచలభావన
 దవులన్ సుజ్ఞానయోగ తత్త్వవిధిజ్ఞాన్.

గర్భ తృతీయ కందము

అజ్ఞాన పదముఁ బొందక
 ప్రాజ్ఞాన్ శివుఁ గొల్తు రచలభావన దవులన్
 సుజ్ఞాన యోగ తత్త్వ వి
 ధిజ్ఞాన్ భవ బంధనములఁ ద్రెంచుచు భువిలో.

గర్భ చతుర్థకందము

శివుఁ గొల్తు రచల భావన
 దవులన్ సుజ్ఞాన యోగతత్త్వ విధిజ్ఞాన్
 భవ బంధనములఁ ద్రెంచుచు
 భువిలో నజ్ఞానపదముఁ బొందక ప్రాజ్ఞాన్.

కందగర్భ వృత్తము.

హరు మనమారఁ గొల్చు డరు దాతనిఁ గొల్పియు నాదిబోడఁ దాఁ
 బొరయునె భూరిభోగ పురభూతి విభుత్వముఁ బొంది పేర్మితోఁ
 బర జన దారుణోగ్ర శరపాత నియుక్త పదంబునందుఁ దాఁ
 బొరయఁడు వారికోర్పి పొరి భూతగణేశ్వరుఁబొందు నాత్మలోన్.

12-219

ఉద్భృత కందము.

మనమారఁ గొల్చు డరు దా
 తనిఁ గొల్చియు నాదిబోడఁ దాఁ బొరయునె భూ
 జన దారుణోగ్ర శరపా
 త నియుక్త పదంబునందుఁ దాఁ బొరయఁడు పో.

కుమారస్వామిచే నోటువడి పరమేశ్వరుని శరణుఁ జొచ్చినప్పు డాతనిచే నా
 నాగాభరణుని నాగబంధ మురజబంధములలో నీ కవి స్తుతింపఁ జేసెను.

తారకాసురుని నిర్జించిన కుమారస్వామిని దేవతలందఱును జక్రబంధమున
 స్తుతించుట చూడనగును.

అర్థాలంకారములనే కాక యితఁడు శబ్దాలంకారములను గూడ వీ కావ్యమునఁ
 బ్రయోగించినాఁడు.

పుష్కర షండములోఁ గల
 పుష్కరమూలములు గబళములఁ గొనుచున్ స
 త్పుష్కర తలముల మునుమిడి
 పుష్కరములఁ బెఱికివైచెఁ బుష్కరమునకున్.

1-84

గోపాలక విను మిప్పుడు
 గోపాలకు లాది గాఁగఁ గుత్పితమతులై
 గోపాలకు లెల్లను జెడి
 గోపాలకు లైరి తారకున కతిభీతిన్,

4-21

మందా రార్కాలయములు
 మందా రార్కావనీజ మయ మయ్యె సదా
 నందన వనజా వాసము
 నందన వనజాకరాభినందిత మయ్యెన్.

4-27

ముక్తా ముక్తాయుధములు

ముక్తా ముక్తాయుధౌఘములుఁ దగు సుభటుల్

ముక్తా ముక్తాసులుఁ బర

ముక్తా ముక్తాసుబంధములు నగుచు ననిన్.

11.130

ఈ శబ్దచిత్రములను నర్థచిత్రములను జూడుఁడు.

తానేల వచ్చు భూసతి

మానవపతి చరిత నీతిమార్గంబైనన్

తానేల వచ్చు భూసతి

మానవ పతి చరిత నీతిమార్గంబైనన్.

10.181

ఈ ననియ తలఁచుఁ జాగియు

నీ ననియ తలఁచు లోభి యెప్పుడు ననికిం

జా ననియ తలఁచు వీరుఁడుఁ

జా ననియ తలఁచుఁ బంద సరి యెట్లగునో.

11.48

ఇతఁడు వివిధ వృత్తములను దన్నామ సార్థక్య మేర్పడునట్లు సందర్భానుకూలముగా వాడుట గమనింపఁదగినది.

ప్రథమాశ్వాసమున సతీపరమేశ్వరుల వివాహ సందర్భమున నరణ్యమున మత్తేభముణ క్రీడించుటను మత్తేభవృత్తములోనే వర్ణించెను.

చతుర్థాశ్వాసమున శివుని తపస్సును భంగపఱుప మన్మథుఁడు వచ్చినప్పుడు వసంతోదయముగా మత్తకోకిలముల సంరంభము నీ కవి మత్తకోకిల వృత్తములోనే వర్ణించినాఁడు.

సప్తమాశ్వాసమునఁ గవటవటు రూపమున నేతెంచు శివునకుఁ బార్వతి చెప్పిన స్వాగతమునకు స్వాగత వృత్తమునే వాడెను.

తపస్సుచేయు మానిని యగు పార్వతిని గవటబ్రహ్మచారి మానినీవృత్తము లోనే వర్ణించెను.

అష్టమాశ్వాసమున నక్షత్రముల వర్ణనను మణిగణనికర మను వృత్తములోనే యితఁడు కావించెను.

దశమాశ్వాసమున శరవణ సరస్సునందలి క్రౌంచముల గమనములను గ్రౌంచ పదవృత్తములోనే యీతఁడు రచించెను,

అందే కుమారస్వామి యుదయముచే మునులును, జనులును బొందిన యుత్సాహము నుత్సాహ వృత్తములోనే వర్ణించెను.

కవి కాలీన సాంఘిక ప్రతిఫలనము

వీ కావ్యాదర్శము నందయినను దత్కవి కాలమునాఁటి సంఘము ప్రతిఫలించుచుండును. నన్నెచోడుని కుమారసంభవమునందును, నాతని కాలమునాఁటి సాంఘిక పరిస్థితులు ప్రతిబింబించెనని నిరూపింపవచ్చును.

యుద్ధరంగమునకుఁ బోవుటకు ముందు వీరభటులు తమతమ ప్రతాపములను బ్రకటించుటయుఁ, ద్యాగభోగనిరతు లగుటయుఁ దమతమ ప్రియురాండ్రును గడపటి సారిగా వీడుకొనుటయుఁ, బ్రియురాండ్రు భావి వియోగ భారమును సహింపలేక స్రియులకంటె ముందే ప్రాణపరిత్యాగము చేయుటయు మున్నగు వీర శృంగార కృత్యము లన్నియు స్వయముగా క్షత్రియకుల సంజాతుఁడును, వీరుఁడునైన నన్నెచోడునకుఁ బ్రత్యక్షానుభవములోనివే యని యూహింప వచ్చును.

మఱియు రాజసేవకులకు వేతనముగాఁ బసిఁడుల ప్రోవులిచ్చుటయుఁ, బిఱికి పందలయిన యుద్ధభటులకు జొన్నలు గొలుచుటయు నా నాఁటి యాచారములయి యుండవచ్చును.

భావజ విభుఁ డలి శుక పిక

సేవక తతి కెడదు దీర జీతము సేయం

గా వెలిఁ జోపిన పసిఁడుల

ప్రోవులు నాఁ దమ్ము లెలమిఁ బూచె బెడంగై .

4-92

మునుమిడి వైరివాహముల ముట్టి పడల్వడ వ్రేపినట్టి కై

పునఁ బయికెత్తు వాహకుల పొంక మఱం దలకొంత గోపి ము

న్కొని వడివాఱు పందలను గోవుల సూరెలఁ బోలి నూర్చు పే

ర్చునఁ బతికెత్తి కే లలన జొన్నలు గొన్న బుణంబు నీఁగుదున్. 11-42

ఒక యసాధారణ కార్యమును నిర్వహించుటకయి రాజౌక సేవకుని నియోగించి నప్పుడు వానికి సమ్మానపూర్వకముగాఁ దాంబూలము నొసఁగుటయు, దాని నతఁ డంగీ కార సూచకముగాఁ బరిగ్రహించుటయు నా కాలమునాఁటి రాజసేవా ధర్మములలో నొకటియై యుండునని భావింపవచ్చును,

వ. 'నాకుఁ దగిన కెలసంబు గంటి దీనికింతకు మైకొంటిఁ దాంబూలము దయ సేయు' మని వసంత సహితంబుగా వలరాజు సురరాజుచేత నపార సత్కారములు గొని వీడుకొని చనుదెంచునంత.

4-54

వివిధ కళా శాస్త్ర పరిజ్ఞానము

కవికి వివిధ శాస్త్రములందును, గళలందును గల పరిజ్ఞానము స్వీయకావ్యము వందుఁ జోటు చేసికొనుచుండును. రామరాజభూషణుని సంగీతశాస్త్ర నైపుణ్య మాతని వసుచరిత్రమునందును, శ్రీకృష్ణదేవరాయల రాజనీతి వైశారద్య మాతని యాముక్త మాల్యదయందును గనవచ్చుట యిందులకు నిదర్శనము. నన్నెచోడునకును గవిత్వ ముతోపాటు చిత్రలేఖన సంగీత నాట్యాది వివిధ లలితకళల నైపుణ్యము గలను. ఇంకను నతనికి అశ్వశాస్త్రము, గజశాస్త్రము మున్నగు శాస్త్రములందును, యుద్ధ రాజ్య తంత్రములందును విశేష పరిజ్ఞానము గలదని యీ కావ్యమునందలి యనేక నిదర్శన ములను బట్టి నిరూపింపవచ్చును.

విలక్షణ ప్రయోగములు

ఈ కవి రచనలో నన్యకవిసాధారణములుగాక విలక్షణములైన ప్రయోగములు గొన్ని కలవు.

1. ఇతఁడు భావార్థకట వర్ణకమునకు మాటుగా నొక్కొక్కచో డు వర్ణకమును ప్రయోగించును.

'అతి సత్తులఁ గూడి బలియు గుఱు డది యరుదే' అగుట యనుటకు బదు లుగా 'అగుడు' అని ప్రయోగించుట.

'దో-షారంభులు వరసీయు లగు డది యరుదే.' 10.46

అగుటకు అగుడు అని ప్రయోగించుట,

'హరు మనమారఁ గొల్చు డరు దాతనిఁ గొల్చియు .... ..'

కొల్చుటకు మాటుగాఁ గొల్చుడు.

2. ఒక యుపమావాచకముండఁగా దానిపై మఱియొక యుపమావాచకము నితఁడు తఱచుగాఁ బ్రయోగించుచుండును.

'శారద నీరద సమూహి చాడ్పునఁ బోలెన్.' 10.20

'మిగిలి నిగళంబు వెట్టిన పగిడి వోలె.' 9.68

సమకాలిక కవులు

నన్నెచోడుని కాలమున 'తారుఁ' డను నొక కవియు, 'షణ్ముఖుఁ' డను నొక కవియు నుండిరనియు, వీ రిరువురును బరస్పరము స్పర్థతో మెలఁగెడివారనియు నన్నెచోడుఁడు షణ్ముఖుని శిష్యుడై యాతనియెడ నెక్కువ మక్కువ గలిగియుండెననియు, దార కవిని దారకాసురునిగాను, షణ్ముఖునిఁ గుమారస్వామినిగాను శ్లేషించి యతఁడు కొన్ని పద్యములను గుమారసంభవమున రచించెననియు నొక యైతిహ్యము గలదు. దాని కీ క్రిందిపద్యములు నిదర్శనములు.

తన జనకుఁ డురు స్థాణువు

జనని యపర్ణాఖ్య దా విశాఖుం డనఁగాఁ

దనరియు నభిమత ఫలముల

జనులకు దయ నొసఁగుచుండు షణ్ముఖుఁగొలుతున్.

1.8

అన్యతారక వితతుల నాదరించి

వెలయ సత్కవి బుధ గురు బలము వడపి

యొనర దై వజ్ఞునట్ల కుభోదయమున

దివ్య సుకృతిఁ బ్రతిష్ఠింతుఁ దిరము గాఁగ.

1.8

ఇనుఁ డుదయింపక ముందఱ

ఘనముగ వర్తించుఁ దారక ప్రభ గా క

య్యినుఁ డుదయించిన పిమ్మటఁ

గనుఁగొన లోకమునఁ దారకప్రభ కలదే ?

10.152

తారకవి రచిత కృతియుం

దారక విరచిత సుకృతియుం దా నడఁగు సదా

చారక విబుధాలికి సువి.

చారక విబుధాధినాథు షణ్ముఖుం గనినన్.

10-158

ఇతని కాలమున రామేశ్వరుఁడను పేరు గల యింకొక కవి యుండెనని కుమార సంభవమునందలి యీ క్రింది పద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

‘శ్రీ రామేశ కవీశ్వరాదు లెద నీ శ్రీపాదముల్ భక్తితో నారాధించి.... 10-90

ఈ రామేశ కవీశ్వరుఁడు శివభక్తుఁడైన యాంధ్రకవియై యుండునని శ్రీ వీరేశలింగము పంతులుగా రభిప్రాయపడఁగా, ‘నితఁ డే భాషాకవియో చెప్పఁజాల’ మని శ్రీ శ్రీపాద లక్ష్మీవతి శాస్త్రిగా రభిప్రాయపడిరి.

కృ త జ్ఞ త

ఈ వ్యాఖ్యాన రచనలో నా కుపయోగపడిన గ్రంథములు.

1. శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవి పరిష్కృత కుమారసంభవ ప్రతి (1914)
2. నన్నెచోడుని కుమార సంభవమునందలి ప్రథమ, తృతీయ, చతుర్థాశ్వాసములకును. బంచమాశ్వాసమునఁ బదునై దవ గద్యము ఎఱకును శ్రీ తిమ్మావజ్జుల కోదండరామయ్యగారు రచించిన వ్యాఖ్యానపు వ్రాతప్రతి.
3. శ్రీ బులుసు వేంకట రమణయ్యకృత లఘువ్యాఖ్యాతోఁ గూడిన వావిళ్లవారి నన్నెచోడుని కుమారసంభవప్రతి.
4. శ్రీ నేలటూరి వేంకట రమణయ్యగారు నన్నెచోడుని కుమారసంభవము వందలి మొదటి నాలుగాశ్వాసములకును రచించిన వ్యాఖ్యానము.
5. శ్రీ వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిగారు రచించిన ‘నన్నెచోడుని కుమార సంభవము - వ్యాఖ్య - విమర్శ - పాఠ పరామర్శ’

పయి గ్రంథముల రచయితలకు నా కృతజ్ఞతలు.

కు మార సంభవము

ప్రథమాశ్వాసము

ప్ర గ్ధ ర

శ్రీవాణీంద్రామరేంద్రార్పిత మకుట మణిశేణిధామాంఘ్రి సద్యా
 జీవోద్యత్కేసరుం డాశ్రితజనలషితాశేషవస్తుప్రదుం డా
 దేవాధీశుండు నిత్యోదితుఁ డజుఁడు మహాదేవుఁ డాద్యుండు విశ్వై
 కావాసుం డెప్పుడున్ మా కభిమతములు ప్రీతాత్ముఁడై యిచ్చుఁగాతన్. 1

అర్థము : శ్రీ వాణీం.....కేసరుండు : శ్రీ = లక్ష్మీదేవియొక్కయు,
 వాణీ=సరస్వతీదేవియొక్కయు, ఇంద్ర=పతులైన విష్ణు బ్రహ్మలచేతను, అమర +
 ఇంద్ర=సురపతి_ఇంద్రుని_చేతను, అర్పిత=ఉంపఁబడిన మకుట=కిరీటములయందలి,
 మణి=రత్నములయొక్క శ్రేణి=వరుసలయొక్క ధామ=కాంతులు, అంఘ్రి_సద్య=
 అడుగుఁదామరలచే, ఆజీవ = బ్రదుకు గలిగి_ ఉద్యత్ = ప్రకృించుచున్న,
 కేసరుండు = అకరువులు గలవాఁడును, ఆశ్రిత....ప్రదుండు : ఆశ్రిత = ఆశ్ర
 యించిన, జన=జనులచేత, లషిత=కోరఁబడిన, అశేష=ఎల్ల, వస్తు=అర్థముల
 యొక్క (ను), ప్రదుండు=ఇచ్చువాఁడును, నిత్య + ఉదితుఁడు=శాశ్వతుఁడని చెప్పఁ
 బడినవాఁడును, నిత్యమయిన వాక్కు గలవాఁడు - అనఁగా వేదములే యీతని వాక్కు
 నుట అనియేనియు, అజుఁడు=అభవుఁడును_పుట్టుక లేనివాఁడును, ఆద్యుండు=మొదటి
 వాఁడును, విశ్వ + ఏక + ఆవాసుండు = సర్వమునందు ముఖ్యముగా నుండువాఁడును,
 అగు, ఆ_దేవ + అధి + ఈశుండు = ప్రసిద్ధుఁడగు దేవతాధిపతి, మహాదేవుఁడు = ఈశ్వ
 రుఁడు, ఎప్పుడున్, ప్రీత + ఆత్ముఁడు + ఐ = సంతోషించిన మనస్సు గలవాఁడయి,
 మాకున్, అభిమతములు = కోరికలు, ఇచ్చున్ + కారన్ = ఇచ్చుఁగాక.

తాత్పర్యము : విష్ణువు, బ్రహ్మ, ఇంద్రుఁడు తమ కిరీటులను మోపఁగాఁ
 దత్కిరీటములందలి మణులకాంతులు తన అడుగుఁ దామరలకు అకరువులుగాఁ గల
 వాఁడును, ఆశ్రయించిన జనులు కోరిన యెల్ల యర్థముల నిచ్చువాఁడును, శాశ్వతుఁ

1. ర్పిత. 'అర్పిత' పాఠమే సమన్వయానుకూలము. 2. వాచూ, కాపూ,

డని చెప్పబడువాడును, పేదములు వాక్కయిన వాడును, పుట్టుకలేనివాడును¹ మొదటివాడును, అన్నిటియం దుండువాడును అగు ఆ దేవతా ప్రభువు మహేశ్వరుఁడు సంతోషాంతరంగుడై మా కెప్పుడును గోరికల ననుగ్రహించును గాక :

వి శే ష ము లా :.. కావ్యమును శ్రీకారముతోను, మగణముతోను త్రారంభించుట మంగళప్రదము. కృత్యాది నాశీర్షమస్కీయా వస్తునిర్దేశములలో నేదో యొక్కటి యుండవలయునను నియమము చొప్పున నిందు ఆశీర్వాస మంగళాచరణము గావింపబడినది. కావ్యము మంగళాది, మంగళమధ్యము, మంగళాంతము గావలయు ననుటచే నిది యిట్లు మంగళాది యైనది. కావ్యాంతమున 'మంగళమహాశ్రీ' యని యుండుటచే మంగళాంత మయినది. కృతికర్తయగు నన్నెచోడఁడు శైవుఁడు. కృతి పతి శివస్వరూపుఁడగు జంగమ మల్లికార్జునుఁడు. కావ్యనాయకుఁడు శివుఁడే, కావున నీ మొదటి పద్యమునందలి శివ విశేషణము లన్నియుఁ దన్మహత్త్వ ద్యోతకములై యా దేవుని సర్వదేవతాధిపతిత్వమును స్థాపించుచున్నవి. ఇం దెచ్చటను 'అంకిత' మనుమాట లేకున్నను, 'మల్లికార్జున మునికిన్' 'నా చెప్పంబూనిన' అని యుండుటచే, నీ కృతికిఁ బతి జంగమ మల్లికార్జునుఁడే యని భావింపవచ్చును. మహాదేవుఁ 'డాశ్రిత జనలక్షితాశేషవస్తుప్రదుఁ' ఁడగుటచే, దదాశ్రితులమే యైన మా కభిమతములు తప్పక యనుగ్రహించు ననుట. 'అశ్రితజ'నేత్యాది మహాదేవ విశేషణము సాఖిప్రాయ మగు టచే నలంకారము పరికరము. 'అలంకారః పరికర స్సాఖిప్రాయ విశేషణైః' చంద్రి.

వాణీ + ఇంద్ర = వాణీంద్ర, ధామ + అంఘ్రి = ధామాంఘ్రి ..... సవర్ణ దీర్ఘ సంధులు. అ, ఇ, ఉ, ఋ, ౠ, లకు సవర్ణములయిన అచ్చులు పరములగునపుడు వాని దీర్ఘము లేకాదేశములగును. అమర + ఇంద్ర = అమరేంద్ర ..... గుణ సంధి, అ, ఆ లకు ఇ, ఉ, ఋ, ౠ, అను నచ్చులు పరము లగునపుడు క్రమముగా ఏ, ఓ, అర్, అల్ అనునవి యేకాదేశము లగును. విశ్వ + ఏక = విశ్వైక - పృద్ధి ఉంధి. అ, ఆలకు ఏ, ఐలు పరము లైనచో ఐకారమును, ఓ, ఔలు పరము లైనచో ఔకారమును ఏకాదేశము లగును, నిత్యోదితుఁడు - నిత్య + ఉదితుఁడు - వద్ ధాతు క్తప్రత్యయాంత రూపము. వద్ + త - వద్తోని వకారమునకు సంప్రసారణము వచ్చి వ్ + త. ఇడాగమమయి ఉదిత = చెప్పబడిన.

కావ్యారంభమున స్రగ్ధరా వృత్తమును వాడి, అందు మగణముతో రగణమును గదియించుటచే నీ కవి యుద్ధమున మరణించెనని యొక కింవదంతి గలదు. దాని కాధార ఘ్రి పద్యము.

క. మగణముఁ గదియ రగణము . పగవక కృతి మొదల నిలుపువానికి మరణఁ బగు నిక్కమండ్రు మడియఁడె . యగునని యిది దొల్లి తెంకణాదిత్యుం డనిన్” అధర్వణచ్ఛందము,

కాని కాళిదాసుకూడఁ దన యభిజ్ఞాన శాకుంతలమును “యా సృష్టిః స్రష్ట రాద్యా” యని సపగ్ధరా వృత్తముతోనే ప్రారంభించి మగణముతో రగణమును గదియించెనుగదా ! అతని కట్లు జరిగె ననుమాట వినఁబడదే!

‘అర్చిత’ ‘కామ’ అను పాఠములకంటె, ‘అర్చిత’ ‘ధాప’ అను పాఠములే యే లయినవి. అన్వయ సౌలభ్యము గలవి. ఈ కవి ప్రయోగశద్ధతి ననుసరించి రేఫ సంశ్లేషమునందు రేఫమునకుఁగాక, తక్కిన వ్యంజనమునకే యతిమైత్రి పొసఁగించెను గావున ‘అర్చిత’ అనునదియే సరియైన పాఠమని శ్రీ నిడుదవోలు వేంకటరావుగారు.

కాతన్ - అగు + డుజ్. ‘లూట్ట డుజ్ఞాన కెడు త వర్ణంబులు ద్రుతాంతంబు లగు’ అగు + తన్. ఔల. క్రియ. 26. ‘లాఁతిచో సహితము కాదేశాదులు గానంబడియెడి.’ ఔల. క్రియ. 102 - కాతను. స్రగ్ధర. నాలుగు పాదము లుండును. ప్రతిపాదమునను ము.ర.భ.న.య.య.య. అను గణము లుండును, మొదటి యక్షరమునకును, ఎనిమిది దవ, పదునేనవ యక్షరములకును యతిమైత్రి, ప్రాసనియమము గలదు. ఇం దీశ్వరు నవ్యక్త స్వరూపము వర్ణింపఁబడినది.

జిష్ట దే వ తా స్తు తి

కీ. రమణీయ శృంగార రజిత పర్వతము నా
 శోభిల్లు శుద్ధ విస్ఫూర్తి మూర్తి
 ఆ పర్వతాగ్ర హేమైక శృంగంబు నా
 నమరు జటా మకుటాతి భాతి

ఆ తుంగ శృంగజలాపూర్ణ సరసి నాఁ
 బొంగారు జాహ్నవీ భూరి వారి
 ఆ నిమ్న సరసీ విహార మరాళికా
 పంక్తి నా నొప్పు కపాలమాల

ఆ,వె. ఆ మహామరాళికాబర్హ కౌంభోజ

పుష్ప నిభ సముత్థ భోగ భోగి

సమితిఁ దాల్చి పొల్చు శంకరుఁ డంబికా

ధవుఁడు మా కభీష్టదాత గాత.

2

అర్థము : రమణీయ-శృంగార-రజత-పర్వతము-నాన్ = మనోహరమైన
 షాగసుగల వెండికొండ (కై లాసము) యనఁగా, శోభిల్లు = ప్రకాశించు, శుద్ధ-విస్ఫూర్తి-
 మూర్తి = శుభ్రమైన ప్రకాశముతోడి యాకారము,

ఆ-పర్వర + అగ్ర-హేమ + ఏక-శృంగంబు-నాన్ = ఆ, (వెండి) కొండయొక్క,
 పయి భాగమునందలి, బంగారు, శిఖరము, అనఁగా, అమరు = ఒప్పునట్టి, జటా-
 మకుట + అతి-భాతి = జడ లనెడి కిరీటముయొక్క అధికమైన కాంతి,

ఆ-తుంగ-శృంగ-జల + ఆపూర్ణ-సరసి-నాన్ = ఆ, ఎత్తైన శిఖరమునందలి,
 నీటితో, బాగుగా నిండిన, సరస్సు, అనఁగా, పొంగు + ఆరు = ఉప్పొంగునట్టి,
 జాహ్నవీ-భూరి-వారి = గంగానదియొక్క, అధికమైన, నీరు,

ఆ-నిమ్న-సరసీ-విహార-మరాళికా-పంక్తి-నాన్ = ఆ, తోతయిన, సరస్సు
 నందు, సంచారముగల (సంచరించు), ఆఁడు హంసల, వరుస యనఁగా, ఒప్పు,
 కపాల-మాల = పుష్పాల దండ,

ఆ_మహా.....సమితిన్ : ఆ_మహాత్ (మహా) + మరాళికా = ఆ గొప్పవియగు నాఁడు హంసలయొక్క, ఆబర్హణ + అంభోజ_పుష్ప = దెబ్బలుగల తామరపూలతో, నిభ, = సమానమై, సముత్థ = లేచిన_విప్పారిన, భోగ = పడగలు గల, భోగి = పాముల యొక్క, సమితిన్ = సమూహమును, తాల్చి = ధరించి, పొల్చు + ఒప్పునట్టి, శంకరుండు = శివుఁడు, అంబికా - ధవుఁడు = పార్వతీదేవి భర్తయైనవాఁడు, మాకున్, అభీష్ట - దాత = కోరికల యొక్క (ను) ఇచ్చువాఁడు, కాతన్ = అగుఁగాక.

తా త్ప ర్య ము : మనోహరమైన సౌగంధ్య గల కైలాస మనునట్లు ప్రకాశించు తెల్లని యాకారమును, ఆ కొండపై నుండు బంగారు శిఖర మనునట్లొప్పు జడల కిరీటపు అధికమైన కాంతిని, ఆ యెత్తైన శిఖరమునందలి నీటితో బాగుగా నిండిన సరస్సు అనునట్లు ఉప్పొంగు గంగ యందలి అధికమైన నీటిని, ఆ గంభీరమైన సరస్సు నందు విహరించు నాఁడుహంసల వరుస యనునట్లు ఒప్పు పుష్పల దండను, ఆ యాఁడుహంసల దెబ్బలు గల (కాడలతోడి) తామరపూలతో సమానమై విప్పారిన పడగలు గల పాముల సమూహమును ధరించి యొప్పు పార్వతీభర్త యగు శంకరుఁడు మాకుఁ గోరికల నిచ్చువాఁడు అగుఁగాక.

వీ శే ష ము లు : ఇందు శివుని వ్యక్త స్వరూపము వర్ణింపఁబడినది. కైలాసము వెండికొండ గావున తెల్లగా నుండును, దానివలెఁ దెల్లనై నది శివుని ఆకారము. వెండి కొండపై బంగారు శిఖరము వలెఁ దెల్లని దేహము గల శివునిపై జటా కిరీటము ప్రకాశించును. ఆ కొండపై నుండు జలాపూర్ణ సరస్సువలె శివుని శిరస్సుపై గంగా నది కలదు. ఆ సరస్సులో విహరించు నంచపిండువలె శివునకుఁ గపాలమాల కలదు. ఆ యంచలు పెకలించిన తామరపూల వంటి విప్పారిన పడగలు గల పాముల నతఁడు ధరించెను. ఇట్లు కవి మొత్తము కైలాస పర్వతమువలెనే యొప్పు శివునిఁ గన్నులకుఁ గట్టించినాఁడు. అందుచే నిది శివుని వ్యక్తస్వరూప వర్ణన. సీసమునందలి యొక్కొక్క పాదమునందు నుత్పేక్షలంకారము గలదు, శంకరుఁడు = శుభములను జేయువాఁడు కావున అభీష్ట ప్రదుఁడు తప్పక అగును. శంకరుఁడను విశేష్య మిట సాభిప్రాయము గావున నలంకారము పరికరాంకురము. 'సాభిప్రాయే విశేష్యే తు భవే త్పరికరాంకురః' - భద్రా. పర్వతము, ఆ పర్వతము శృంగము, ఆ శృంగమునందలి సరసి, ఆ సరసిలోని

యంచలు, ఆ యంచల దెబ్బలు గల తామరలు. ఇట్లు చెప్పి విడిచిన దానినే మరల గ్రహించుట రమ్యముగా నున్నది. ముక్తపదగ్రస్తచ్ఛాయ కలదు. సీసపద్యమునందలి ప్రతిపాదాంతమునను - స్ఫూర్తి మూర్తి, (మకు) టాతి ఖాతి, భూరి వారి, (క) పాల మాల అను రీతిగా ననుప్రాసము గలదు. ఆటవెలఁది పాదముల చివరఁగూడ - భోగ భోగి, దాత గాత. అనుప్రాసము గలదు. అనుప్రాసము కొఱకే యేమో 'భోగి భోగి' యను పాఠము అకాడమీ ప్రతిలో స్వీకరింపఁబడినది. కాని అర్థ సౌలభ్యముకయి యా పాఠము విడువఁబడినది.

చ. హరి వికచామలాంబుజసహస్రము పూన్చి మృగాంకునం¹ దవి
 న్పురిత మలాసితాబ్జమని పుచ్చఁగఁ జాఁచిన చేయి చూచి చం
 దురుఁ డది రాహు సావి వెఱఁ దుప్పలఁదూలఁగ జాఱుచున్న న
 య్యిరువురఁ జూచి నవ్వు పరమేశ్వరుఁ డీవుత మా కభీష్టముల్. 3

అర్థము :- హరి = విష్ణువు, వికచ + అమల + అంబుజ. సహస్రము = వికసించిన, నిర్మలమైన, తామరల, పేయి, పూన్చి = సమర్పించి, మృగ + అంకున్ = లేడిచిహ్నముగాఁ గలవానిని - చంద్రుని, అందున్ = ఆ పూజా పుష్పములలో, అవిస్ఫురిత - మల + అసిత + అబ్జము = వికసించని, మాలిన్యముచే, నల్లనైన, తామర, అని, పుచ్చఁగన్ = తొలఁగించుటకు, చాఁచిన = చాఁచినట్టి, చేయి, చూచి, చందురుఁడు = చంద్రుఁడు, అది = ఆ విష్ణుని చేయి, రాహు - సావి = రాహు వని, వెఱన్ = భయముతో, తుప్పలఁదూలఁగన్ = మిక్కిలి చలింపఁగా, జాఱుచున్ + ఉన్నన్ = జాఱుచుండఁగా, ఆ + ఇరువురన్ = ఆ యిద్దఱను (విష్ణువును, చంద్రుని), చూచి, నవ్వు = నవ్వెడు, పరమ + ఈశ్వరుఁడు, మాకున్, అభీష్టముల్ = కోరికలు, ఈవుతన్ = ఇచ్చుఁగాక.

తా త్ప ర్య ము :- విష్ణువు వికసించినవి అమలములు నైన పేయి తామరలతో శివుని శిరస్సును బూజించుచుండెను, అప్పు డతనికి శివ శిరశ్చంద్రుఁడు కనఁబడెను, మచ్చతోడి చంద్రుని జూచి యతఁడు వికసించక మలినమై నల్లనైన తామరయని భ్రాంతినొంది, తాను అమలములైన తామరలు వైవఁగా నిది యొక్కడనుండి

1. వ్రా. ప్ర. కండ, అకా. నం

వచ్చినదను చికాకుతో దానిని దొలగింపఁ దనచేతిని జాఁచెను. అతని నల్లని చేతిని జూచి చంద్రుఁడు తన్ను మ్రింగవచ్చు రాహువని భ్రాంతిపడి భయముచే మిక్కిలి చలించి జాఱెను. ఇది యేదో మనము తాఁకకయే జాఱుచున్నదే యని విష్ణువును జాఱెను - వెనుదీసెను. ఇట్లు జాఱుచున్న ఆ యిరువురను విష్ణు చంద్రులను జూచి నవ్వు పరమేశ్వరుఁడు మాకుఁ గోరికలను దీర్చుఁగాక.

వి శే ష ము లు :- తాను శివునిఁ బూజించినది అమలాంబుజములతో కాఁగా, నీ అవిస్ఫురిత మలాసితాబ్జ మెచ్చటినుండి వచ్చెనని విష్ణుని సందియము. విష్ణువునకుఁ జంద్రునియందు అబ్జభ్రాంతి. అబ్జశబ్దమునకుఁ దామరయేకాక చంద్రుఁడనియు నర్థ ముం డుట గమనార్హము. చంద్రునకు నీలమేఘశ్యాముఁడగు విష్ణుని నల్లనిచేతియందు రాహుభ్రాంతి. రాహువు సర్పాకారుఁడయి నల్లగానుండును గదా! తన్ను మ్రింగ వచ్చు చున్నాఁడని రాహు వనినఁ జంద్రునకు భయము. కావుననే యతఁడు తుప్పలఁదూలి జాఱుట. శివుఁడు సర్వజ్ఞుఁడగుటచే భ్రాంతి యెఱుఁగనివాఁడు. అతఁడు విష్ణుచంద్రుల భ్రాంతిని బోఁగొట్ట సమర్థుఁడు. భ్రాంతిగ్రస్తులమైన మాకును భ్రాంతిని బోఁగొట్టి యభీష్టముల నీఁగలవాఁ డనుట. ఇందు శివుని దయాశుత, సామర్థ్యము ప్రతిపాదితములు. అలంకారము భ్రాంతిమంతము.

తుప్పలఁదూలు - తూలు + తూలు అని శబ్దరత్నాకరకారుని పదచ్ఛేదము. అప్పుడు అందదుకు ప్రభృతులలోనిదయి' అందదుకు ప్రభృతులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు 'బాల-సంధి. 42 అనుదానికి లక్ష్యమగును, ఈవుతన్ = ఇచ్చుతన్. 'లాఁతిచో సహితము కాదేశాదులు కానంబడియెడి.' బాల. క్రియ. 102. అనుదానిచే ఇచ్చునకు 'ఈవు' ఆదేశము. రాహు సావి = రాహువని. సావి = (రూ) సవి. దీని కిందే ప్రయోగాంతరము. 'తన నీడ నీరిలోపలఁ, గని యది ప్రతిగజము సావి కడుకొని కోపంబునఁ దాకి పోరఁ జొచ్చెను.' కుమా. సం. 1,65, '..... నిర్జర వాహినీ మహా, తోయము సావి చీర యెగఁద్రోచి ....' శివరాత్రి, 4.40. చంద్రుఁడు (ప్రకృతి) - చందురుఁడు (వికృతి). రాహు + సావి - 'రాహు బాహు శబ్దంబుల కంతట వు వర్ణకలోపంబు వైకల్పికంబు, 'ఆ + ఇరువురన్ - ఆ + యిరువురన్ - 'సంధి లేనిచోట స్వరంబుకంటెం బరంబయిన స్వరంబునకు యడా గమంబగు.' - బాల. సంధి, 3. 'త్రికంబుమీఁది యసంయుక్త హల్లునకు ద్విత్వంబు బహుశంబుగా నగు.' బాల, సమాస, 14, 'ద్విరుక్తంబగు హల్లు పరంబగునపు డాచ్చి కంబగు దీర్ణంబునకు హ్రస్వంబగు.' బాల. సమాస. 13, కవి శైవుఁడగుట, విష్ణుని

శివపూజకునిగాఁ జేయుటయేగాక, యతనిని శివునకుఁ బరిహాసాస్పదునిగాఁ జేయుటయు గమనింపఁ దగినది, 'హరి స్తే సాహస్రం కమలబలి ఘాధాయ పదయోః' .. శివమహిమ్నః 19. అని విష్ణుఁడు శివుని వేయితామరలతోఁ బూజించుట ప్రసిద్ధమే.

ఉ, వీంగు నపారసత్త్వ గుణవిస్ఫురణం బరమేశ్వరోరువా
మాంగమునందు ము న్నుదయమై నియమస్థితిఁ గొల్చి తద్దయున్
లోంగొని పేర్మితో నఖిలలోకములుం దగఁ గాచుచున్నవే
దాంగు ననంతు విష్ణుఁ గమలాధిపు సంస్తుతిఁ దేల్చు సమ్మతిన్. 4

అర్థము : వీంగు = వీఁగు = విజృంభించు నట్టి, అపార-సత్త్వ-గుణ-విస్ఫురణన్ = అధికమైన సత్త్వ మనెడి గుణముయొక్క ప్రకాశముతో, పరమేశ్వర + ఉరు-వాసు + అంగము + అందున్ = పరమేశ్వరునియొక్క, పెద్దదియగు, ఎడమమేని యందు, మున్ను = 'పూర్వము, ఉదయము + ఐ = పుట్టి, నియమ-స్థితిన్ = నిష్ఠతో. కొల్చి = నేవించి, తద్దయున్ = మిక్కిలి, లోంగొని = లోఁగొని = వశపఱుచుకొని, పేర్మితోన్ = ప్రేమముతో, అఖిల-లోకములున్ = ఎల్లలోకములును, తగన్ = సముచితముగా, కాచుచున్ + ఉన్న = రక్షించుచున్న, వేద + అంగున్ = వేదము శరీరముగాఁ గలవానిని, అనంతున్ = అంతములేనివానిని, కమలా + అధిపున్ = లక్ష్మియొక్క, పతిని, విష్ణున్ = విష్ణుని, సమ్మతిన్ = అభిలాషతో, సంస్తుతిన్ = స్తోత్రముతో, తేల్తున్ = సంతోషపెట్టుదును.

తా త్ప ర్య ము :- విజృంభించు సత్త్వగుణస్ఫూర్తితోఁ బరమేశ్వరుని మేని యెడమభాగమునందు ముందు పుట్టి, నిష్ఠమై నతనిని నేవించి, తదనుగ్రహమున నెల్లలోకములను మిక్కిలి వశపఱుచుకొని, ప్రేమముతో సముచితముగాఁ గాచుచున్న వేదశరీరుఁడు, అనంతుఁడు, లక్ష్మీపతియు నగు విష్ణుని సమ్మతితో సంస్తుతించి సంతోషపెట్టెదను.

వి శే ష ము లా :- వీంగు, లోంగొను అనునవి వీఁగు, లోఁగొను అనువాని ప్రాచీనరూపములు. తస్మయోగము నన్నెచోడని ప్రాచీనరకు నిదర్శన

మందురు. ఇప్పటి వీఁగు, లోఁగొను అనువానిని ఉంచినచో ఖండ పూర్ణ బిందు పూర్వకాక్షరములకుఁ బ్రాసమైత్రి నంగీకరింపవలసివచ్చును. త్రిమూర్తులలో విష్ణువు సత్త్వగుణ ప్రధానుఁడు. బ్రహ్మ రజోగుణప్రధానుఁడు. విష్ణువును బరమేశ్వర వామాంగమునం దుద్భవించినవానినిగను, వానిని నియమస్థితిఁగొల్పి నట్లును జెప్పటచే విష్ణుస్తుతి వ్యాజమున శివుని మహత్త్వమే యిందుఁ బ్రతిపాదించఁబడినట్లయినది.

విష్ణువు శివుని వామాంగమున జనించెనని యిందుఁగలదు. పాల్కాటికి సోమ నాథుని పండితారాధ్యచరిత్రమునను నిట్లే కలదు.

‘ఆది నీశ్వరుని వామాంగంబు చెమట

శ్రీ దయితుండు జనించిన తద్విధంబు’ – పండితా. వాదప్రకరణము.

కాని బొడ్డపాటి పేరయ తన విజయవాటి మల్లికార్జున శరకమున ‘దక్షిణాంగంబ యస్త్రంబుచేసి’ అని విష్ణుని శివ దక్షిణాంగ జనితునిగాఁ జెప్పినాఁడు.

చ. అమిత రజోగుణ స్ఫురణ నావహమై పరమేశు దక్షిణాం
గమున జనించి భక్తిఁ జిరకాలము సద్విధిఁ గొల్చి తత్ప్రసా
దమున నజాండభాండజని తత్త్వ సువేద కళాగమాది వి
శ్వము సృజియించి పౌల్పా నజు వాగ్విభు సంస్తుతి చేసెదన్ మతిన్. 5

అర్థము : అమిత-రజన్ (ః) + గుణ-స్ఫురణన్ = అధికమైన రజస్సనెడి గుణముయొక్క, స్ఫుర్తిచే, ఆవహము + ఐ = కలిగినదియై, పరమేశు-దక్షిణ + అంగమునన్ = పరమేశునియొక్క, కుడిమేనియందు, జనించి = పుట్టి, భక్తిన్ = భక్తితో, చిర-కాలమున్ = చాలకాలమును, సత్ + విధిన్ = మంచి నియమముతో, కొల్చి = సేవించి, తద్ + ప్రసాదమునన్ = ఆ శివుని యనుగ్రహముచేత, అజ + అండ-భాండ-జని-తత్త్వ-సువేద-కళా + ఆగమ + ఆది-విశ్వమున్ = కుండవంటి బ్రహ్మాండము యొక్క పుట్టుక, చతుర్వింశతి తత్త్వములు, మంచి వేదవిద్యలు, శై బాగములు

1. వావిళ్ల ప్రతి పాఠము. 2. చేచు సన్మతిన్.

మున్నగువానితోడి ప్రసంపమును, సృజించి = బుట్టించి, పొయ్చి = బుట్టునట్టి, వాచ్ - వాక్ + విభున్ = సరస్వతీదేవి భర్త, లగు, అజున్ = బ్రహ్మను, మతిన్ = మనస్సు నందు, సంస్తుతి_చేసెదన్ = స్తోత్రము చేయుదున్ను.

తా త్వ ర్య ము : సత్త్వగుణమున విష్ణువు శివుని వాహాంగమున జనింపఁగా, అధిక రజోగుణస్ఫూర్తిచే గలిగి, పరమేశ్వరుని కుడి మేనఁబుట్టి, చాలకాలము భక్తితో యథావిధి సేవించి, యతని యనుగ్రహముచే బ్రహ్మాండభాండమును, తత్త్వములు, వేదవిద్య, శాస్త్రములు మున్నగువానితోడి విశ్వమును బుట్టించి యొప్పునట్టి సరస్వతీ భర్తయైన బ్రహ్మను మనసునందు స్తుతింతును.

వి శేష ము లా : కవి యిందును బ్రహ్మ శివుని దక్షిణాంగమునఁ బుట్టె ననియు, నతనిని జరకలము నడ్విధిఁ గొలిచెననియు, నతని యనుగ్రహముననే విశ్వ సృష్టిని జేసెనఁ యుఁజెప్పుచు బ్రహ్మస్తుతి వ్యాజమున శివుని మాహాత్మ్యమునే ప్రతిపా దించినఁడు, కవి శైవమతాభినివేశ మిందు వ్యక్తమగుచున్నది.

పొయ్చినజు_పొయ్చి + అజు. 'ఉదంతమగు తద్ధర్మార్థ విశేషణమున తచ్చు పరమగునపుడు నుగాగమంబగు.' బాల సంధి. 33.

'సంస్తుతిచేతు సన్మతిన్' అను పాఠము కంటె 'సంస్తుతి చేసెదన్ మతిన్' అను పాఠము వ్రాత ప్రతి లిపి కనుగుణము. సుందరము. 'చేతు' నను నసాధు రూపము పరిహృత మగును.

వాగ్విభు_వాచ్ + విభు_చవర్గాక్షరములకు ఝల్ వర్ణములు పరములగునపుడును, పదాంతమునందును, కవర్గాక్షరములు ఆదేశము లగును. (అనునాసికములు, అంతస్థములు తప్పఁదక్కిన హల్లులకు ఝల్ అనునది ప్రత్యాహార సంజ్ఞ.) అంతస్థములు_ య ర ల ప. వాక్ + విభు_ అనునాసికేశుర వర్ణియాక్షరములకు నాదహల్లు పరమగు నపుడు ఆయా పర్ణముల తృతీయాక్షరము లాదేశము లగును. వాగ్విభు. రజోగుణ_ రజున్ + గుణ_పదాంత సకారమునకు విసర్గాదేశము. రజుః + గుణ. హ్రస్వ అకారము తరువాత వచ్చు విసర్గమునకు హ్రస్వ అకారముగాని, మృదు హల్లులు (హళ్ళులు) గాని పరములగునపుడు 'ఉ' ఆదేశమయి, పూర్వమందున్న అకారముతోఁగూడి గుణ సంధియై ఓ గా మారును. రజోగుణ.

చ. అనుపమ దివ్యమూర్తి యను నంతియకాదు భవాష్టమూర్తులం
దును వరమూర్తి దాన, ప్రభతోడ జగజ్జన రాజి కెల్ల నిం
దనయముఁ దాన దృష్టి యను నంతియకాదు త్రిలోచనాదిలో
చనమును దానయైన రవి చారు నిజ ప్రభ మాకు నీవుతన్. 6

అర్థము :- అనుపమ - దివ్య - మూర్తి = సాటిలేనిదియు, అమానుషము
అయినదియు నైన ఆకారము గలవాఁడు, అను + అంతియ - కాదు = అనునంత
మాత్రమే కాదు, భవ + అష్ట - మూర్తులందును = శివుని యొక్క ఎనిమిది మూర్తుల
లోను, దాను + అ = తానే, వర - మూర్తి = శ్రేష్ఠమైన మూర్తి, ప్రభతోడన్ =
కాంతితో, జగత్ + జన - రాజకిన్ = లోకమునందలి జనులయొక్క వరుసకు,
ఎల్లన్ = అంతకును, ఇందున్, అనయమున్ = ఎల్లప్పుడును, తాన = తానే,
దృష్టి = చూపు, అను + అంతియ - కాదు, త్రిలోచన + ఆది - లోచనమును =
ముక్కంటియొక్క (మూఁడు కన్నులలో) మొదటిదైన, కన్నును, తాను + అ,
ఐన, రవి = సూర్యుఁడు, చారు - నిజ - ప్రభన్ = మనోహరమైన, తనదైన,
వెలుగును, మాకున్, ఈవుతన్ - ఇచ్చుఁగాక.

తాత్పర్యము :- నిరుపమానము, అమానుషమునైన ఆకారము గల
వాఁడనునంతమాత్రమే కాదు - శివుని యెనిమిది మూర్తులలోను దానే శ్రేష్ఠమైన
మూర్తి. తన వెలుగుతో లోకమునందలి ప్రాణికోటి కంతకును దానే యెల్లప్పుడును
దృష్టి యనునంత మాత్రమే కాదు - ముక్కంటియైన శివునకుఁ గల మూఁడుకన్న
లలో మొదటి కన్నయిన వాఁడను దానేయైన సూర్యుఁడు మాకుఁ దనదైన వెలుగు
నిచ్చుఁగాక.

విశేషములు :- త్రిమూర్తులను స్తుతించిన పిమ్మట సూర్యుని స్తుతించు
టకు సూర్యుఁడు శివుని యష్టమూర్తులలో నొకఁడగుటయే కారణము. తన వంశమునకు
ఋాలపురుషుఁడగుటయు నింకొక కారణము. భవాష్ట మూర్తులు - పంచభూతములు
(వృథిది, నీరు, తేజస్సు, వాయువు, ఆకాశము), సూర్యుఁడు, చంద్రుఁడు, యజ
మానుఁడు. త్రిలోచనాదిలోచనము - త్రిలోచనుని కన్నులు - సూర్యుఁడు, చంద్రుఁడు,
అగ్ని, వానిలో మొదటిది సూర్యుఁడనుట. 'చారు నిజప్రభ' యనుట లోకమున వ్యక్తి

ముగాఁ గానవచ్చు మండుతెండ కంటె సౌమ్యమయిన ప్రభ యింకొకటి కలదనియు, సూర్యుఁడు దానిని బ్రసన్నుల యెడలఁ బ్రసాదించుననియుఁ దెల్పుటకు. 'రాజికెల్ల నెందనయము' అని కవి పాఠమేని, సూర్యకాంతి భూలోకమునకే కాక యూర్ధ్వలోకముల కన్నింటికింగూడఁ గలదని తెల్పుటగును,' వే. ప్ర. శా.

జగజ్జన = జగత్ + జన - సకార తవర్ణములకు శవర్ణచవర్ణములతో పూర్వ మందైనను, పరమందైనను కూడిక గలుగునపుడు క్రమముగా శవర్ణ చవర్ణ వర్ణము లాదేశమగును. శ్చుప్యసంధి. అంతియ = అంత + ఎ = అంత + ఇయ -

చ. తను వసీతాబబుదంబు, సీతదంత¹ ముఖం బచిరాంశు, వాత్మగ
ర్జన మురుగర్జనంబుఁ, గర సద్రుచి శక్ర శరాసనంబునై
చన మదవారివృష్టి హితసస్యసమృద్ధిగ నభ్రవేళ నాఁ
జను గణనాథుఁ గొల్తు² ననిశంబు నఖిష్టఫలప్రదాతగాన్.³ 7

అర్థము :- తనువు = శరీరము, అసిత + అంబుదంబు = నల్లని మేఘము, సీత-దంత-ముఖంబు = తెల్లని దంతము నగ్రము, అచిర + అంశువు = మెఱపు, అత్మ- గర్జనము - తనయొక్క, ధ్వని, ఉరు-గర్జనంబున్ = గొప్పది యగు మేఘధ్వనియును, కర-సత్ + రుచి = తొండముయొక్క, మంచి, కాంతి, శక్ర- శరాసనంబున్ = ఇంద్రధనుస్సును, ఐ = అయి, చనన్ = ఒప్పుఁగా, మద-వారి- వృష్టిన- మదజలమనెడు వర్షముచే, హిత-సస్య- సమృద్ధి + కన్ = మేలనెడు పంటయొక్క పుష్కలత్వము కాఁగా, అభ్ర-వేళ = వర్షకాలము, నాన్ = అనఁగా, చను = ఒప్పునట్టి, గణనాథున్ = విఘ్నేశ్వరుని, అఖిష్ట-ఫల- ప్రదాత+ కాన్ = కోరిన ఫలముల నిచ్చువాఁడుగా, అనిశంబున్ = ఎల్లప్పుడును, కొల్తున్ = సేచింతును.

తాల్పర్యము :- శరీరము నల్లని మేఘమును, తెల్లని దంతము నగ్రము మెఱపును, తాను జేయు ధ్వని గొప్ప యులుమును, తుండకాంతి ఇంద్రధనుస్సును అయి

1. వా. ప్రతి. యుగం. 2. వా. ప్రతి. డిచ్చు. 3. వా. ఫలంబు మా కీలన్.

యొప్పుగా మదజల వర్షముచే భక్తుల మేలనెడు సంత పెంపొంద వరాకాల మన నొప్పు గణపతిని గోరిన యర్థముల నిచ్చువానినిగా నెల్లప్పుడును సేవింతును.

విశేషములు:— “సితదంతయుగంబు” అనుదానికి ‘సితదంపముఖంబు’ అని శ్రీ వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిగారి సవరణ. వినాయకుఁ డేకదంతుఁడుగదా. ‘దంతాగ్రము నోరుమూసినపుడు గానరాక తెఱచినపుడు గానవచ్చును. అందుచే నచిరాంశు సామ్యము సుందరముగా నుండును. నీలమేఘమే తనువు, మెఱపే తెల్లని దంతముకొన, ఉఱుమే గర్జ, ఇంద్రధనువే తొండముకాంతి. ఇట్లు వరాకాలపు లక్షణములన్నియు గణపతి యందుండుటచే నతనిని వరాకాలముతో రూపించుట జరగినది. వరాకాలము సస్య సమ్పూర్ణిని గలిగించునట్లు, గజముఖుఁడు మదజలమనెడు వర్షముచే భక్తులకు హితమును గలిగించును. ఇట్లు ఉపమేయోపమానముల కభేదము చెప్పఁబడుటచే నలంకారము రూపకము. ‘విషయ్యభేద తాద్రూప్యరజ్జవం విషయస్య యత్ రూపకమ్.’ చంద్రి,

కొల్తున్. కొలుచు. ‘ఆచ్ఛికంబులం బదమధ్యంబుల నలకరల యుత్వంబునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు.’ బాల. ప్రకీర్ణ. 17. కొల్చు. తద్గర్మాదులందు లాట్టగు. బాల. క్రి. 5. కొల్చు + లాట్ట. లకారంబునకు డుజ్రావురునుముఱ్ఱగు, బాల. క్రి. 8. కొల్చు + ను (ఉత్తమ పురుషైక వచనము) లాట్ట దుఱ్ఱ పరంబగునపుడు దుగాగమం బగు. బాల. క్రి. 22. కొల్చు + దు + ను. చువరంబుతోడ దుగ్గతారంబు తకారంబగు. కొల్తును. బాల. క్రియ. 108. అవసానంబునందు ద్రుతస్వరంబునకేని ద్రుతంబునకేని లోపంబు బహుళంబుగా నగు.. బాల, సంధి. 20. కొల్తున్.

క. తన జనకుఁ డురుస్థాణువు

జనని యపర్ణాఖ్య దా విశాఖుం డనఁగొఁ

దనరియు నభిమతఫలముల

జనులకు దయ నొసఁగుచుండు షణ్ముఖుఁ గొలుతున్.

8

అర్థము : తన జనకుఁడు = తన తండ్రి (శివుఁడు) ఉరుస్థాణువు = గొప్ప వొడగు ఈశ్వరుఁడు, పెద్దమోడు, జనని = తల్లి (పార్వతి), అపర్ణా + ఆఖ్య = అపర్ణ యను పేరు గలది, (అపర్ణ యనఁగొఁ బార్వతి), పర్ణములు లేనిది, తన్ = తాను (కుమారస్వామి), విశాఖుండు = కుమారస్వామి, శాఖలు లేనివాఁడు, అనఁ

గాన్, తనరియున్ = ఒప్పియును, జనులకున్ = జనుస్యులకు, అభిమత - ఫలము
 లన్ = కోరిన ఫలములను, కోరిన పండ్లను, దయన్ = దయతో, ఒసగుచున్ +
 ఉండు = ఇచ్చుచుండు, షణ్ముఖున్ = ఆటు మొగములు గలవానిని - కుమార
 స్వామిని, కొలుతున్ = సేవింతును.

తా త్ప ర్య ము :- తన తండ్రి గొప్పవాడగు స్థాణువు (శివుడు) - పెద్ద
 మ్రోడు. తల్లి అపర్ణ (పార్వతి) - పర్ణములు లేనిది. తాను విశాఖుడు (కుమార
 స్వామి) - శాఖలు లేనివాడు. పింఠ యేమన ఒక స్థాణువునకును, అపర్ణకును బుట్టిన
 వాడయి, తాను విశాఖుడై కుమారస్వామి తన భక్తజనులకు దయతో గల్పవృక్షము
 వలె గోరినఫలముల నొసగుచుండుట. అట్టి ఆటు మొగముల సామిని భజింతును.

వి శే ష ము లా :- స్థాణు వనగా నీశ్వరుడును, మ్రోడును, 'స్థాణూ రుద్ర
 ఉమాపతిః', ప్రళయేఽపి తిష్ఠతీతి స్థాణుః - ప్రళయమునందు నుండువాడు - శివుడు -
 అమరము, అపర్ణయనగాఁ బార్వతియు, పర్ణములు లేనిదియు, 'అపర్ణా పార్వతీ దుర్గా
 మృడానీ చండి కాంభికా.' తపసి పర్ణానా మప్యనశనా దపర్ణా. తపస్సునందుఁబర్ణములను
 గూడ భుజింపనిది - పార్వతి - అమరము. విశాఖుడనగాఁ గుమారస్వామియు, విగత
 శాఖుడనియును. 'బాహులేయ స్తారకజి ద్విశాఖ శ్శిఖివాహనః' - వినా పక్షిణా -
 మయూరేణ శాఖతి వ్యాప్నోతీతి విశాఖః. పక్షియైన నెమలిచేఁ దిరుగువాడు - కుమార
 స్వామి - అమరము. ఫలము = లాభము, పండు, ఇట్లు అర్థద్వయము గల శబ్దముల
 నుపయోగించుటచే నలంకారము శ్లేషము. 'నానార్థసంశ్రయ శ్లేషః' - చంద్రి.
 స్థాణువు, అపర్ణ, విశాఖ అయినది అభిమత ఫలముల నొసగు ననుట విరోధము. కాని
 ఆ శబ్దములకు శివుడు, పార్వతి, కుమారుడు అను నర్థములు చెప్పుటచే నా
 విరోధమున కాభాసర్వ మేర్పడుచున్నది కావున నలంకారము విరోధాభాసము.
 ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాస ఉచ్యతే - చంద్రి. ఇందు విభావనాలంకారమును
 గలదు. 'విభావనా వినాపి స్యా త్కారణం కార్య జన్మచేత్ - చంద్రి.

దీనిని బోలి సంస్కృతమున నింతకంటెఁ జమత్కృతి గల శ్లోక మున్నది.

స్థాణు ర్భవాన్ మూల విహీన ఏవ
 వృతో విశాఖో జననీ త్వపరా,
 పరోపనీతేః కుసుమై రజస్రం
 ఫల త్యభీష్ణం కి మిదం విచిత్రమ్ - (ప్రసంగరత్నావళ్యుదాహృతము.)

షణ్ముఖు - షట్ + షుఖు - అనునాసిత హల్లులు పరములగునప్పుడు వర్ణములందరి మొదటి నాలాగక్షరములకును ఆ వర్ణమునందలి అనునాసికాక్షరము వికల్పముగా నాదేశముగును - షణ్ముఖు, అనునాసిత సంధి.

క. హారుఁ డాదిగ సకల చరా

చర మయ జీవాశి నెల్ల సతతముఁ గామా

తురులుగ¹ వశగతిఁ జేసిన

మరుఁ డీవుత మఖిలవశ్యమతి మత్కృతికిన్.

9

అర్థము :- హారుఁడు = ఈశ్వరుఁడు, ఆదిగన్ = మొదలుగా, సకల - చర + ఆచర - మయ-జీవ + ఆశిన్ + ఎల్లన్ = అన్ని జడములు అజడములు అను వానితో నిండిన ప్రాణుల వరుస నంతను, సతతమున్ = ఎప్పుడూను, కామ + ఆతురులుగన్ = కామముచేఁ జీడింపఁబడినవారినిగా, వశ - గతిన్ + చేసిన = లోఁబఱచుకొనిన, మరుఁడు = మన్మథుఁడు, మత్ + కృతికిన్ = నా కావ్యము నకు, అఖిల - వశ్య - మతిన్ = ఎల్లరను వశపఱచుకొనఁడగిన బుద్ధిని, ఈవుతన్ = ఇచ్చుఁగాక.

తాత్పర్యము :- ఈశ్వరుఁడు మొదలుకొని జడములు అజడములునైన యెల్ల జీవులను ఎల్లప్పుడును గామపీడితులనునాఁజేసి వశపఱచుకొను మన్మథుఁడు నా కావ్యమునకు ఎల్లరను వశపఱచుకొనఁగల తెలివి నిచ్చుఁగాక.

విశేషములు :- మన్మథుఁడు హారునే కామాతురునిగాఁ జేసినవాఁడు. ఆ వృత్తాంతమును వర్ణించునదియే యీ కావ్యము. హారునే యట్లొనరింపఁగలవాని కితర జీవు లొకలెక్కలోనివారు కారు. మరుఁడు అందఱను వశగతిఁ జేసినవాఁడు గావునఁ గవితన కావ్యమున కా గుణమునే అనుగ్రహింపుమని యతనిని వేడికొనుచున్నాఁడు. స్మరుఁడు (ప్రకృతి) - మరుఁడు (వికృతి), ఈవుతన్ + అఖిల = ఈవుత మఖిల - ఎడు తలద్రుతంబున కచ్చు పరంబగునపుడు మకారం బగు. బాల, క్రియ 28.

1. వ గళతి

చ. ముని మను జాసు రాహి సురముఖ్యులు మున్నుగ సర్వజీవులం
 దన వశ మర్ధిఁజేసి మను దర్పకు నోర్చిన వీతరాగిఁ జి
 ద్దనతను నీకు నాత్మ సుభగస్థితి మైమెయి నర్ధనారిఁ జే
 సిన నగజాత మత్కృతిని జేకొని తత్సుభగత్వ మీవుతన్. 10

అ ర్థ ము: ముని_ మనుజు + అసుర + అహి_ సుర_ ముఖ్యులు = మునులు, మనుష్యులు, రాక్షసులు, నాగులు, దేవతలు అను వారిలోఁ బ్రధానులు, మున్నుగన్ = మొదలుగా, సర్వ - జీవులన్ = ఎల్లప్రాణులను, తన - వశము = తన అధీనము, అర్ధిన్ = సమర్థతతో, చేసి, మను = ఉండునట్టి, దర్పకున్ = మన్మథుని, (గర్వితుని) ఓర్చిన = ఓడించిన, (ఆర్చిన) అనుచోఁగాల్చివైచిన యని యర్థమగును. వీత - రాగిన్ = పోయిన ప్రేమము గలవాఁడు - ప్రేమరహితుఁడు, అగు, ఈశున్ = ఈశ్వరుని, చిత్ + ఘన_తసున్ = జ్ఞానమనెడి గొప్ప శరీరము గలవాఁడును, ఆత్మ - సుభగ_స్థితిన్ = తనయొక్క, మంచి ప్రేమము యొక్క, ఉనికి చేత, మైమెయిన్ = అనాయాసముగా, శరీరమును శరీరమునఁ జేర్చి యనియేని, అర్ధ - నారిన్ = సగము స్త్రీగల వానినిగా, చేసిన = చేసినట్టి, నగ - జాత = కొండకూఁతురు - పార్వతి, మత్ + కృతిని = నా కావ్యమును, చేకొని = ఆదరించి, తద్ + సుభగత్వము = ఆ సౌభాగ్యమును, ఈవుతన్ = ఇచ్చుఁగాక, పార్వతి వలె నీ కృతియు సౌభాగ్యము గలిగి భవప్రియ యగుఁగాక యనుట.

తా త్ప ర్య ము :- మునులు, మనుజులు, రాక్షసులు, నాగులు, దేవతలు అను వారిలోఁబ్రధానులు మొదలుగా నెల్ల ప్రాణులను గోరి తన వశము చేసికొను మన్మథు నోడించిన రాగరహితుఁడగు నీశ్వరుని జ్ఞానాధిక్యముచేఁ దన సౌభాగ్యముచేత నర్ధనారీశ్వరునిగాఁ జేసినట్టి పార్వతి నా కావ్యము నాదరించి యా సౌభాగ్యము వసుగ్రహించుఁగాక.

వి శే ష ము లు :- పార్వతి తన ప్రేమముచేతనే భివుని సగము మేనిని హరించెను. (నారదః) సమాదిదే శై కవధూం భవిత్రీం - ప్రేమ్నా శరీరార్ధహారాం హారస్య - కుమార సం. 1-50. ఇందు మన్మథుని యాధిక్యమును, పిమ్మట నతని

నోర్యేనని పరమేశ్వరుని యాదిక్యమును దెలిపి, పార్వతి తన సౌభాగ్యముచే నట్టి పరమేశ్వరుని సైత మర్థనారిఁ జేసెనని తెల్పుటచే పార్వతి సౌభాగ్యాతిశయము వ్యజ్యమాన మగుచున్నది.

ఓర్చిన - ఓడు + చు 'ఆదోడుకూడుల డకారంబునకుం జుక్కు పరంబగు నపుడు రేఫంబగు' బాల. క్రియ. 80: ఓరుచు. 'ఆచ్ఛికంబులం బదమధ్యంబుల నలడరల యుత్వంబునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు.' బాల. ప్రకీర్ణ 17 - ఓర్చు. 'ఉన్న కలజీ నవర్ణకంబులు భవ ద్భావిశత్య క్తవదర్థంబు లందగు.' బాల, క్రియ. 46 - ఓర్చిన. చిత్ + ఘన = చిదన, 'అనునాసికాంతస్థ వర్ణములు తప్పఁ దక్కిన పదాంతగత హల్లులకు (రుల్లులకు) మృదుహల్లులు (హళ్ళులు) కాని, అచ్చులు కాని పరము లగునపుడు ఆ హల్లుల వర్ణమునకుఁ జెందిన తృతీయ వర్ణ మా దేశముగా వచ్చును. తద్ + సుభగత్వము - అనునాసికాంతస్థభిన్నములైన హల్లులకు (రుల్లులకు) కఠిన హల్లులు (ఖర్రులు) పరములగునపుడు వాని వర్ణములందలి ప్రథమ వర్ణములు (చర్రులు) ఆదేశముగా వచ్చును. తత్సుభగత్వము. వీతరాగిన్ - బహు ప్రీహిని మరల మత్స్వరీయమును బ్రయోగించుట యిందు విశేషము.

క. వేదాగమ రూపమున మ

హాదేవు నపారగుణ మహాసంస్తుతి సం

పాదిత యగు భారతి నేఁ

డాదిగ మత్కృతికి నెలయునదిగాక దయన్.

11

అర్థము :- వేద + ఆగమ రూపమునన్ = వేదములు, శివాగమములు అనువాని రూపముచే, మహాదేవు = ఈశ్వరునియొక్క, అపారగుణ మహత్ (మహా) - సంస్తుతి సంపాదిత = అమితములైన గుణములయొక్క - గొప్పదియగు స్తోత్రమును సంపాదించినది. అగు, భారతి = సరస్వతి, నేఁడు + ఆదిగన్ = నేఁడు మొదలుకొని, దయన్ = దయతో, మత్ + కృతికిన్ =, నా కావ్యమునకు, ఎలయునది + కాక = ఉన్నుఖ యగుఁగాక.

తాత్పర్యము :- వేదములు, శివాగమములు, అనువాని రూపమున మహాదేవుని అపారములైన గుణముల స్తోత్రమును సంపాదించినదియగు భారతి నేఁడు మొదలుగా నా కావ్యమునకు దయతో నున్నుఖురా లగుఁగాక.

వి శే ష ము లా :- భారతి దేదరూపమునను, శివాగమ భూజమునను మహా దేవుని ఆపారగుణములను స్తోత్రముచేయు ననుట,

మహాదేవు + ఆపార - 'షష్ఠీ సమాసమునం దుకార ఋకారముల కచ్చుపర మగునపుడు నుగాగమం బగు.' బాల. సంధి. 34. మహాదేవు నపార 'మహాదేవు' అనునది ఆపారగుణ మహా సంస్తుతి సంపాదిత అను సిద్ధసమాసము మధ్యమున నున్న పదముతో నన్వయించుచున్నది. 'కొన్నియెడల సిద్ధసమాస మధ్యగత పదంబులతోఁ దద్భిన్న పదంబుల కన్వయంబు చూపఁజెడి.' ప్రౌఢ. సమాస. 35.

నన్నయ 'హరిహరాజ గణాననార్క షడాన్య మాతృ సరస్వతీ గిరిసుతాదిక దేవతాతతికిన్ నమస్కృతి' చేయఁగా నితఁడు తదనుసారిగా నాయాయి దేవతలను విడివిడిగా స్తుతించినాఁడు.

గు రు ప్ర శం స

ఆ. వె. అన్య దై వ వితతి సర్ధి¹ంచి కొలుపు తా

డిడి ఫలంబు గొనుట పడయఁగనెడి

సద్య మిష్టఫలదు జంగమ మల్లికా

ర్జునునిఁ గొలుపు మొసరు మునుఁగఁ గొనుట.

12

అ ర్థ ము :- అన్య-దైవ- వితతిన్ = (జంగమ మల్లికార్జునుని కంటె) వేఱయిన దేవతల సమూహమును, అర్ధించి = కోరి, కొలుపు = కొలుచుట, తాడు + ఇడి = తాటిమొక్క పెట్టి-నాటి, ఫలంబు + కొనుట = పండును అనుభవించుట, పడయన్ + కనెడి = పొందఁగలిగెడు, సద్యము = వెంటనే, ఇష్ట-ఫలదున్ = కోరిన ఫలముల నిచ్చునట్టి, జంగమ మల్లికార్జునునిన్, కొలుపు = కొలుచుట, మొసరున్ = వెరుఁగును, మునుఁగన్ + కొనుట = (అన్నము) (చేయి) మునుఁగునట్లు గ్రహించుట-సమృద్ధిగా (పూర్ణముగా- సూ.ని.) గ్రహించుట, మొసరున్ = ముసరుతేనెను, మునుఁగన్ = మునుఁగచెట్టునందు,, కొనుట = పడయుట. అని శ్రీ వేటూరి ప్రభా

1, వా, చు, 2, సా. పడయనెందు, 3, వా. సద్యరిష్టఫలదు,

కర శాస్త్రీగారు మఱియొక యర్థమును జెప్పిరి. కాని విగ్రహము నర్థముగల పదము. మునగ కాని మునుఁగ కాదు. అందుచే నది పొసఁగదు.

తా త్ప ర్య ము :- ఇతర దైవతములను గోరి కొలుచుట తాటితెంక పాఠి, అది మొలచి పెద్దచెట్టయి ఫలించిన పిమ్మట దాని ఫలమును అనుభవించుట వంటిది. చిరకాలసాధ్య మనుట, కొరినవెంటనే ఫలముల నొసఁగు జంగమ మల్లికార్జునుని సేవ యన్నము (చేయి) మునుఁగునట్లు నప్పుద్ధిగాఁ బెరుఁగును గొనుటవంటిది.

వి శేష ము లు :- కొలుపు. కొలుచు ధాతు కృదంతరూపము. 'పువరకంబు' చూ య్యాదుల కగు.' బాల. కృ. 11. తాడిడి. తాడు + ఇడి లేక తాడి + ఇడి. తాడు = తాడి = తాళవృక్షము. సద్యము. సద్యస్, ఈ శబ్దము నకారాంతమైనను సలోపము వచ్చిన రూపము తెలుఁగున వాడఁబడినది. 'ఆద్యంతంబును నీ యన, వద్య కథ వినంగఁ గనినవారికిఁ బాయున్, సద్యంబ బ్రహ్మహత్యా, వద్యము మొదలైన పాపవర్గం బెల్లన్, భార. స్వ. 88. అన్యదైవ వితతి నర్పించి కొలుపు తాడిడిఫలంబు గొనుట, జంగమ మల్లికార్జునుని కొలుపు మొసరు మునుఁగఁ గొనుట. ఇందుఁ బూర్వోత్తరార్థముల సదృశము లయిన వాక్యార్థముల కైక్యారోపము చేయఁబడినది. కావున నిదర్శనాలంకారములు. 'వాక్యార్థయో సదృశయో రైక్యారోపో నిదర్శనా.' చంద్రి. మొ తము పద్యమునం దితరదైవతములకంటె వివుని కాధిక్యము చెప్పఁబడినది గావున వ్యతిరేకాలంకారము. 'వ్యతిరేకో విశేష శ్చ దుఃషమేయోపమానయోః.' చంద్రి.

వ. అని సద్భక్తియుక్తి నిశ్చయించి 13

అ ర్థ ము : అని, సత్ + భక్తియుక్తిన్ = మంచి భక్తితోఁ గూడుకొనినట్లుగా, నిశ్చయించి = నిర్ణయించి.

తాత్పర్యము : అని సద్భక్తితో నిర్ణయించి. పయి పద్యముతో నన్వయము.

క. శ్రీ పీఠంబున నిడుకొని
 శ్రీ పాదుకలందు వ్రాలి నేవించెద నే,
 బాపహతిఁజేసి పుణ్యం
 బాపాదింపగ మల్లికార్జునదేవున్.

అ ర్థ ము : శ్రీ_పీఠంబునన్ = శోభాయమానమగు నాసనముపై, ఇడుకొని = ఉంచి, శ్రీ_పాదుకల + అందున్ = దివ్యములైన పాదరక్షల యందు, వ్రాలి = పడి, ఏన్ = నేను, పాప_హతిన్ + చేసి = పాపముల నాశనమును గావించి, పుణ్యంబు, ఆపాదింపఁగన్ = కలిగించుటకు, మల్లికార్జునదేవున్ = జంగమ మల్లికార్జునదేవుని, సేవించెదన్.

తా ర్ప ర్య ము : శ్రీ_పీఠమునం దిడు తన దివ్యములైన పాదుకలపై బడి నేను ణాః_ములను బోకార్చి పుణ్యములను గలిగింప జంగమ మల్లికార్జునదేవుని సేవించును.

మ. అమలజ్ఞాన సుదీపవర్తి గొని వృద్ధాచారుడై వేదశా
 త్రములందున్న సదర్థమెల్ల గొని విద్యత్రీతిఁ గావించువా
 ని మహాత్ముం డనఁబొల్చు పుణ్యనిధి వాణీముఖ్యు నర్వజ్ఞు జం
 గమలింగంబగు మల్లికార్జును సదాకల్యాణుఁ గీర్తించెదన్. 15

అ ర్థ ము : అమల_జ్ఞాన_సు_దీప_వర్తిన్ = స్వచ్ఛమైన జ్ఞానమనెడి మంచి దివ్యయొక్క వత్తినీ, కొని, వృద్ధ + ఆచారుఁడు + ఐ = పెద్దల ఆచారములు గలఁవాడయి వేద_శా_త్రములందున్, ఉన్న, సత్ + అర్థము = మంచి విషయము, సత్సంపద, ఎల్లన్ = సర్వమును, కొని = గ్రహించి, విద్యన్ (త్) + త్రీతిన్ = (దానితో) పండితుల సంతోషమును, కావించు = చేయు, వానిన్, మహాత్ (మహా) + ఆత్ముండు, మహాత్ముఁడు, అనన్, పొల్చు = బప్పు, పుణ్య_నిధిన్ పుణ్యరాశియు, వాణీ_ముఖ్యున్ = వాగ్దేవికిఁ బ్రధానుడైనవాఁడును, సర్వజ్ఞున్ = అన్నియుఁదెలిసినవాఁడును, జంగమ_లింగంబు = సంచరించు శివుడైనవాఁడును, అగు, మల్లికార్జునున్ = మల్లికార్జునుని, సదా_కల్యాణున్ = నిత్యమంగళుని, కీర్తించెదన్ = పొగడుదును.

తా ర్ప ర్య ము : నీర్మలజ్ఞాన మనేడు దీపపు వత్తినీ గొని పెద్దల యాచారము ననుసరించువాఁడయి వేదశా_త్రములందలి సద్విషయము నెల్ల గ్రహించి విద్వాంసులకుఁ బ్రీతి గావించువాఁడును, మహాత్ముఁ డన నొప్పు పుణ్యరాశియు, వాగ్దేవికిఁ బ్రధానుడైనవాఁడును, సర్వజ్ఞుఁడును, సంచరించు శివుడైన వాఁడును, నిత్యమంగళుఁ డగు అగు మల్లికార్జునుని స్తుతించెదను.

విశేషములు :- అమలజ్ఞాన సుదీపవర్తి - అమలజ్ఞాన సునెడి సుదీపము యొక్క వర్తి - రూపకము. ఇట నిధి జ్ఞానము. నిధి నెఱుగఁగోరువారు దివ్యేసు సాయముగాఁ గొని, పెద్దలు తెలిపిన యాచారములఁ బాటించి యన్వేషించురు. అప్పుడు వారికి సదర్థము (నిధి) లభించును. దానితో వారు విద్యత్రీతి చేయుదురు.

వ. అని యిష్టదేవతా నమస్కారమ్మ చేసి సమస్త దేవతాస్వరూపంబైన మదీయ గురు చరణారవిందంబు లభినందించి, 16

అర్థము :- అని, ఇష్టదేవతానమస్కారమ్మ = ఇష్టదేవతల నమస్కారము, చేసి, సమస్తదేవతాస్వరూపంబు = ఎల్లదేవతల స్వరూపము, ఐన, మదీయగురుచరణ + అరవిందంబులు = నా వాడైన, గురువుయొక్క, తామరల వంటి పాదములు, అభినందించి = పూజించి.

తాత్పర్యము :- అని యిష్టదేవతలకు నమస్కరించి, ఎల్లదేవతల స్వరూప మయిన నా గురుదేవుడయిన జంగమ మల్లికార్జునుని అడుగుదాచురల నర్చించి తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

కవిస్తుతి

క. కవితామృతోదయాంబుధిఁ
గవి సజ్జనకనకు వస్తుకావ్యాజ్జ రవిన్
గవితారంభంబుల స
త్కవు లభినందింతు రాదికవి వాల్మీకున్. 17

అర్థము :- సత్ + కవులు = మంచి కవులు, కవితా + ఆరంభంబులన్ = కావ్య ప్రారంభ సమయములందు, కవితా + అమృత + ఉదయ + అంబుధిన్ = కవిత్వమనెడి, అమృతము యొక్క, పుట్టుకకు, సముద్రుడైనవాడును, కవి - సత్ + జన - కనకున్ = కవి పండిత జనులలో బంగారమైనవాడును, వస్తు - కావ్య + అజ్జ - రవిన్ = కథాప్రధానములైన కావ్యములనెడి తామరలకు సూర్యుడైన వాడును, ఆది కవిన్ = మొదటి కవియైనవాడును, అగు, వాల్మీకున్ = వాల్మీకుని, అభినందింతురు = ప్రశంసించురు.

తా త్ప ర్య ము :- కవితాశ్శుత ముదయకుండిన సముద్రుడును, కవులలోను, సజ్జనులలోను బంగారముయినవాడును, కథాప్రధానములైన కావ్యములనెడి పద్యములకు సూర్యుడయినవాడును, ఆదికవియైనవాడును అగు వాల్మీకిని గావ్యారంభము లందు సత్కవు లభినందింతురు.

వి శే ష ము లు :- కవితామృతోదయాంబుధి, కావ్యాబ్జ-అనుచోటుల రూపకా లంకారము. 'సత్' శబ్దమునకుఁ బండితుడని యర్థము - 'విద్వాన్ విప్లవ ధోషజ్ఞ స్సన్ సుధీః కోవిదో బుధః - పాపం శ్యరీతి సన్' - పాపముఁ జెఱుచువాడు - అమరము. సత్ + జన = సజ్జన - శుభ్రత్వసంధి. 'వాల్మీకః' అని అకారాంతపులింగ రూపమును గలదు. దాని రత్నము రూపము వాల్మీకుడు. వల్మీకము = పుట్ట. దాని నుండి పుట్టిన వాడు వాల్మీకుడు. వస్తు కావ్యము - వస్తు వనఁగా నితివృత్తము (కథ) ఇతివృత్తము నకుఁ (గథకుఁ) బ్రాధాన్యము గల కావ్యమని యర్థము. ఈ కవి వాల్మీకిని, భార విని, గాళిదాసుని వస్తుకవులనుగాఁ బేర్కొనెను గనుక నితని దృష్టిలో వస్తుకవు లననెవరో తెలిసికొనవచ్చును. వారి కవిత వస్తు కవిత యన్నమాట.

క. వేదాంత భారత పురా

కాదులు నేయు డొక పేర్మియని చనఁ బొగడం

గా దెడ్డ నజుడు నోపని

వేదము లేర్పటిచె నీనిన వేదవ్యాసున్.

18

ల ర్థ ము :- ఆజుడున్ = బ్రహ్మ కూడ, ఓపని = చాలని - చేయలేని. వేదములు, ఏర్పటిచెన్ = విభజించెను. అనినన్ = అనినచో, వేదవ్యాసున్, వేదాంత- భారత - పురాణ + ఆదులు = ఉపనిషత్తులు, మహాభారతము, అష్టాదశ పురాణములు మున్నగునవి, చేయుడు = చేత, ఒక - పేర్మి = ఒక గొప్ప, అని, ఎడ్డన్ = ఎడఁదలో, పొగడన్ + చనన్ + కాదు = ప్రశంసించనక్కఱలేదు.

తా త్ప ర్య ము :- బ్రహ్మసైతముఁజేయలేని వేదవిభజనమును జేసె నన్నచో వేదవ్యాసుని వేదాంఠములు, మహాభారతము, అష్టాదశ పురాణములు మున్నగు వానిని రచించుట యొక గొప్పయని మనస్సులోఁ బ్రశంసించ నక్కఱలేదు.

1. ముద్రిత ప్రతి - సంక్షు.

విశేషములు :- వేదాంతాదులను రచించుట కంటె వేదవిభజనము కష్టతరమునుట. అది బ్రహ్మకుఁగూడఁ జేతఁగాని పని. వేదవిభజనమునే చేసినప్పుడు, వేదాంతాది రచన మొక గొప్పయా యనుటచే నలంకారము కావ్యార్థాపత్తి. 'కైముత్యే నార్థ సంసిద్ధిః కావ్యార్థాపత్తి రిష్యతే.' చంద్రా, చేయుడు = చేయుట. భావార్థక ట వర్ణమునకు బదులుగా డు వర్ణమును బ్రయోగించుట నన్నెచోడుని పద్ధతి.

క. భాసురమతి వాల్మీకి

వ్యాసాదులు చనిన జగతి వర కవితా సిం

హాసన మెక్కి కవీంద్రుల

దాసులఁగా నేలెఁ గాళిదాసుఁడు పేర్మిన్,

19

అర్థము :- వాల్మీకి-వ్యాస + ఆదులు = వాల్మీకి, వ్యాసుఁడు మొదలగు వారు, చనిన- జగతిన్ = ఆధిష్ఠించి విడిచిపోయిన వేదిక మీఁద, పేర్మిన్ = గొప్ప తనముతో, భాసుర-మతి = ప్రకాశించు బుద్ధిగల, కాళిదాసుఁడు, వర-కవితా-సింహా సనము = ఉత్తమమైన కవిత్వమనెడి సింహాసనము, ఎక్కి = ఆధిష్ఠించి, కవి + ఇంద్రులన్ = కవిశ్రేష్ఠులను, దాసులన్ + కాన్ = దాసులనుగా, ఏలెన్ = పాలించెను.

తాత్పర్యము :- ప్రకాశించు బుద్ధిగల కాళిదాసుఁడు వాల్మీకివ్యాసాదు లధిష్ఠించి విడిచిన వేదికమీఁద నుత్తమకవిత్వమనెడి సింహాసనము నధిష్ఠించి కవి శ్రేష్ఠులను దాసులనుగా నేలెను.

విశేషములు :- వ్యాస వాల్మీకుల తరువాతనే కాళిదాసుఁ డనుట. కాళి దాసుఁడు ఋతుసంహారము, రఘువంశము, కుమారసంభవము, మేఘసందేశము అను శ్రవ్యకావ్యములను, విక్రమోర్వశీయము, మాళవికాగ్నిమిత్రము, అభిజ్ఞాన శాకుంతలము అను దృశ్యకావ్యములను రచించిన మహాకవి. కవీంద్రుల దాసు లఁగా నేలె-తక్కిన కవిశ్రేష్ఠులందఱుఁ గాళిదాసుని కవితారాజ్యాధినేతృత్వము నంగీ కరించి యతని ననుసరించినభాధే యనుట.

క. భారవియు, వస్తుకవితను

భారవియును బరగి రుదయపర్వతశిఖరా

గ్రారోహ జేంద్రకీల న

గారోహణ వర్ణనల జనారాధితులై .

20

అర్థము :- భారవియున్ = కాంతిచేత, సూర్యుడును, వస్తుకవితను = కథాప్రధాన కవిత్వముచేత, భారవియును = భారవి యను పేరుగల కవియును, ఉదయపర్వత-శిఖర + అగ్ర + ఆరోహణ + ఇంద్రకీల-నగ + ఆరోహణ-వర్ణన లన్ = తూర్పుకొండయొక్క, కొమ్ము యొక్క, కొనయొక్క, ఎక్కుట ఇంద్రకీల పర్వతము నెక్కుట యొక్క వర్ణనలచేత, జన + ఆరాధితులు = జనులచేఁ బూజింపఁబడినవారు, ఐ, పరగిరి = ఒప్పిరి.

తాత్పర్యము :- కాంతిచేత సూర్యుఁ డుదయపర్వత శిఖరాగ్రము నారో హించి జనారాధితుడై పరగెను. అట్లే వస్తుకవితముచే భారవి యను కవి ఇంద్రకీల, పర్వతారోహణమును వర్ణించి జనారాధితుడై పరగెను.

విశేషములు :- సూర్యునకుఁ గాంతి యెట్టిదో, భారవి యనుకవికి వస్తు కవిత యట్టి దనుట. సూర్యుఁ డుదయపర్వత శిఖరారోహణమును జేయఁగా, భారవి తన కిరాతార్జునీయకావ్యమున నింద్రకీల పర్వతారోహణ వర్ణన గావించెను, తమ తమ పనులచే నిరువురును జనారాధితులై పరగిరి. భారవి ఒక సంస్కృతకవి. ఇతఁడు కిరాతార్జునీయ మనుకావ్యమును సంస్కృతమున రచించెను. 'భారవే రర్థ గౌరవమ్' అని యితఁ డర్థగౌరవమునకుఁ బ్రసిద్ధుఁడు. అలంకారము యథాసంఖ్యము.

క. క్రమమున కుద్భటుఁడు కవి

త్వము మెఱయఁ గుమారసంభవము సాలంకా

రము గూఢవస్తుమయ కా

వ్యముగా హారలీల చెప్పి హారు మెచ్చించెన్.

21

అర్థము :- కుద్భటుఁడు = కుద్భటుఁడను పేరుగల కవి, క్రమమునన్ = పరు నగా, కవిత్వము, మెఱయన్ = ప్రకాశింపఁగా, కుమారసంభవము, స + అలంకార

1. డా. గూడ.

మున్ = అలంకారశాస్త్రసహితముగను, గూఢ_వస్తు_మయ - కావ్యముగాన్ = గూఢము
 వస్తుమయము_కథాప్రధానమునైన కావ్యముగను, హరలీల = హరలీల యను నొక
 కావ్యమును, చెప్పి = రచించి, హరున్ = శివుని, మెచ్చించెన్ = మెప్పించెను. శ్రీ
 రాళ్ళవల్లి అనంతకృష్ణశర్మగారి పాఠము 'గూఢ' కాక 'గూడ' అనునది. అట్టిచో
 అలంకారము + కూడన్ = అలంకారము కూడునట్లుగాను, వస్తుమయమైన కావ్యము
 గాను 'హరలీల' అనుకావ్యమును రచించెనని చెప్పవలయును. కేవల వస్తుమయము
 కథాప్రధానముగాఁగాక, అలంకారముకముగాఁగూడ 'హరలీల' చెప్పెనని భావము.
 కాని ఉద్భటుఁ డనునతఁ డొక యలంకార గ్రంథమును రచించె ననుట ప్రసిద్ధము.

తా త్ప ర్య ము :- ఉద్భటుఁ డనునతఁడు క్రమముగాఁ గవిత్వము మెఱయు
 నట్లు కుమారసంభవమును, అలంకారసహితముగను, గూఢము, వస్తుమయము నగు
 నట్లును హరలీల యను కావ్యమును రచించి శివుని మెప్పించెను.

వి శే ష ము లా:- ఉద్భటుఁడు అలంకార శాస్త్రగ్రంథమును రచించిన మిక్కిలి
 ప్రాచీనుఁడైన కవి. ఇతఁడు కాశ్మీరము నేలిన జయాపీఠుఁ డను రాజునాస్థానమున
 సభాపతిగా క్రీ. శ. 779-813 లో నుండెను. గూఢ మనఁగా ధ్వనిమయముగా నని
 చెప్పవలయును. అతఁడు హరలీల యను కావ్యమును సాలంకారముగను ధ్వనిమయము
 గను, వస్తుమయముగను రచించి హరుని మెప్పించెనని భావము.

క. కరములు దునుముడుఁ బరముని
 వరదునిగాఁ గొలిచి కవితవలననె మగుడం
 గరములు వడసి జగంబునఁ
 బరఁగె మహాకవి యనంగ బాణుఁడు పేర్మిన్.

అ ర్థ ము :- కరములు = చేతులు, తునుముడున్ = నఱకినంతనే, పరము
 నిన్ = ఉత్కృష్టుఁడైన శివుని, వరదునిగాన్ = వరముల నిచ్చువానినిగా, కొలిచి =
 సేవించి, మగుడన్ = పురల, కవితవలననె = కవిత్వమువలననే, కరములు,
 పడసి = పొంది, బాణుఁడు, జగంబునన్ = లోకమునందు, పేర్మిన్, = గౌరవ
 ముతో, మహాకవి = గొప్పకవి, అనంగన్, పరఁగెన్ = ఒప్పెను.

తా త్ప ర్య ము :- చేతులు ఖండించినంతనే ఉక్కెళ్లుడగు శివుని పరమేశ్వరి నొసగువానిగాఁ గొలిచి మరలఁ గవిత్యమువలననే చేతులు పొంది బాణుడై లోకమునందు గౌరవమున్న మహాకవి యనఁబరఁగెను.

వి శే ష ము లా :- ఈ బాణుడెవరు ? కవులలోఁ బరిగణింపఁబడినవాఁడు గనుక భట్టబాణుడా ? లేక బలిచక్రవర్తి కొడుకు బాణుడా ? 'దానోచ్ఛిష్టం జగత్సర్వ' మని యున్నది తావున 'మహాకవి' యనఁబరఁగినవాఁడు భట్టబాణుడే కావచ్చును. కాని బలిచక్రవర్తి కొడుకు బాణుడొకూడ మహాభక్తుఁడు. అతని చేతులను శ్రీకృష్ణుఁ డుషాపరిణయ సందర్భమునఁ దునుమఁగా నతఁడు శివునెదుట నృత్యము చేసి అభంగ వృత్తములతో స్తుతింప శివుఁడు కరముల ననుగ్రహించె నట. భట్టబాణుని పక్షమునఁగూఁ.

'చేతులు వెండును దునుమ మహాతాత్పర్యమున మిమ్ము నర్పించి జగత్పూజముగ మగుడఁ బడయఁడె, భాతిగ నీచేత భట్టబాణుఁడు రుద్రా'

అని శివతత్త్వసారము 39-40 లోఁ బండిత మల్లయ్య చెప్పెను. బాణుఁడు తన శివతత్త్వ కిని నిరూపించుకొనుటకయి చేతులు నటకుకొని 'శివకర శివకర' యను ముపక్రమముగల గద్యమును రచించి శివునిచే మరలఁ గరములు పడసెనని సోమనాథుఁడు పండితారాధ్యవరిత్రమునఁ జెప్పినాఁడు. అందుచే నీ యిరువురిలో నే బాణుడైనఁ గావచ్చును.

తునుముడున్ - 'ఆనంతర్యంబున డువర్ణకంబు ద్రుతాంతం బగు' బాల. క్రియ. 42. కరములు వడసి కరములు + పడసి. 'ప్రథమమీది పరుషములకు గనడదపలు బహుళముగా నగు.' బాల. సంధి. 13.

క. మును మార్గకవిత లోకం
బున వెలయఁగ దేశికవితఁ బుట్టించి తెనుం
గున¹ నిలిపి రంధ్రవిషయం
బునఁ జనఁ జాశుక్యరాజు మొదలుగఁ బలువృత్.

1 గును.

అర్థము :- మును = పూర్వము, మార్గకవిత - మార్గకవిత్వము - అనగా వ్యాస వాల్మీకి కాళిదాసాదుల కేవల సంస్కృత కవిత్వము లేదా నన్నయాదుల సంస్కృత సాహిత్య సంశ్రదాయానుసారి భారతాదిక కవిత్వము, లోకంబునన్ = లోకమునందు, వెలయగన్ = ప్రకాశింపఁగా, చాళుక్యరాజు - మొదలుగన్ = చాళుక్యపంశపురాజు (రాజరాజనరేంద్రుఁడు) మొదలుకొని, పలువుర్ = పలువురు - అనే కులు, చునన్ = తగునట్లు, అంధ్రవిషయంబునన్ = ఆంధ్రదేశమునందు, దేశికవిరన్ = దేశి కవిత్వమును అనఁగా రగడలు, అక్కఱలు, ద్విపదలు మున్నగు దేశిచ్ఛందోరీతులలో రచింపఁబడిన కవిత్వమును, పుట్టించి, తెనుంగునన్ = తెనుఁగు భాషయందు, నిలిపిరి.

తార్పర్యము :- పూర్వము లోకమునందు మార్గకవిత్వము ప్రకాశించు చుండఁగా నాంధ్రదేశమునఁ జాళుక్యరాజులు మొదలుకొని పలువురు దేశి కవిత్వమును బుట్టించి యందుఁ దెనుఁగుభాషను నిలిపిరి.

విశేషములు :- మార్గ దేశి కవితలవిషయమున నభిప్రాయభేదములు గలవు. మార్గకవిత యనఁగా వ్యాస వాల్మీకి కాళిదాసాదుల కేవల సంస్కృతకవిత్వ మనియు, దేశికవిర యనఁగా నన్నయాద్యాంధ్రకవుల కవిత్వ మనియు నొక యభిప్రాయము. మార్గకవిత యనఁగా సంస్కృత సాహిత్యము ననుసరించి సంస్కృత వృత్తములతోఁ గూడిన భారతాది రచనారీతి యనియు, దేశికవిర యనఁగా రగడలు, అక్కఱలు, ద్విపదలు మున్నగు కేవల దేశిచ్ఛందోరీతులలో రచింపఁబడిన కవిత్వ మనియు వేతొక యభిప్రాయము. దీని తరువాతదైన 'సురవరుల'నిత్యాది పద్యమున (25వ పద్యము) నీ కవి పురాణకవినంఘము, నుత్తమ మార్గ సత్కవీశ్వరులను, దేశిసత్కవుల'నని మువ్విధములవారిని బేర్కొనుటచే - పురాణకవు లనఁగా వ్యాస వాల్మీకి కాళిదాసాది కేవల సంస్కృతకవు లనియు, ఉత్తమమార్గ సత్కవీశ్వరు లనఁగా సంస్కృతచ్ఛందో రీతులలో భారతాది రచనలు చేసిన నన్నయాది కవులనియు, దేశి సత్కవులనఁగా దేశి ఛందోరీతులలో - రగడలు, ద్విపదలు మున్నగువానితోఁ గవిత్వమును జెప్పిన సుకవులనియు నీ రెండవతెగవారి యభిప్రాయము. కాని పరిశీలింపఁగా మొదటి యభిప్రాయమే - అనఁగా మార్గకవిత కేవల సంస్కృత కవిత్వమనియు, దేశికవిర నన్నయాదుల భారతాదికము వంటి కవిత్వమనియు ననుట సమంజస మని తోచుచున్నది. వీలయినఁ జాళుక్యరాజులు తెనుఁగున నిలిపినది భారతమువంటి కవిత్వమునుగాని కేవల దేశిచ్ఛందోరీతులలో రచింపఁబడిన కవిత్వమును గాదు. ఖాసీ నాటికిఁ గేవల సంస్కృత

కవిత్వము వ్యాప్తిలో నుండెను. అదియే మార్గకవిత్వము. చాళుక్యు లాంధ్రదేశ పరిపాలకులై తెనుఁగున భారతమును రచింపఁజేసిరి. అందుచే వారు తెనుఁగున నిలిపినది అట్టి కవిత్వము. అదియే దేశికవిత్వమని తలఁప నగును. 'చన సత్యాశ్రయనిఁ దొట్టి చాళుక్యనృపుల్' అను పాఠము తంజావూరిప్రతిలో లేదు, అందు 'చనఁజాళుక్య రాజు మొదలుగఁ బలువుర్' అను పాఠము గలదు. కావున నది స్వీకృతము. 'ఇందు చాళుక్యరాజు అనఁగా నిప్పటికి రాజనరేంద్రునకుఁ బూర్వపుఁ దెలుఁగు గ్రంథములు తెలియరాలేదు కావున నాతఁడే యిందు స్మరింపఁబడినవఁ డనఁజెలును ఒండె పద్య రచనలు కొన్ని గుణగవిజయాదిత్యుని నాఁటఁగలవు గాన ఆతఁడేని కాఁదగును. తత్పూర్వ గ్రంథములు దొరకునంతదాక నీ యర్థ మిట్లే కుదుర్కొనఁ గలదు.' (శ్రీ వే. ప్ర. శా.).

పలువుర్ పలువురు - 'పదాంతంబులయి యనంయు కంబులయిన ను లు రు ల యుత్వంబునకు లోపంబు బహుశంబుగ నగు.' బాల. ప్రకీర్ణ, 16. ఇందు ను రు ల కుత్వలోపంబు ప్రాయికంబుగ హల్పరకంబులకుఁ జూపఁబెడు.' అని చిన్నయ చెప్పెను. ప్రాయికముగా ననుటచే నిట్టి యవసాన పరక రు వర్ణములకును క్వాచిత్కముగా నుత్వలోపము గలదని తెలియుచున్నది.

చ. సురవరులం గ్రమంబున వచోమణిసంహతిఁ బూజి చేసి మ
 డురు చరణారవిందములకుం దగ సమ్మతిఁజేసి కొల్చి వి
 స్తరమతులం బురాణకవి సంఘము ను త్తమ మార్గ సత్కవీ
 శ్వరులను దేశిసత్కవుల సంస్తుతిఁజేసి మనోముదంబునన్. 24

అ ర్థ ము :- సుర - వరులన్ = దేవతాశ్రేష్ఠులను, క్రమంబునన్ = వరుసగా, వచన్ (ః) + మణి.సంహతిన్ = మణుల వంటి వాక్కుల సమూహముతో, పూజి - చేసి - పూజించి, మత్ + గురు - చరణ + అరవిందములకున్ = నాయొక్క గురువైన జంగమ మల్లికార్జునుని యడుగుఁదామరలకు, తగన్ = తగునట్లు, సమ్మతిన్ + చేసి = అభిలాషతో, కొల్చి = సేవించి, మనస్ (ః) + ముదంబునన్ = మనస్సంతోషముతో, విస్తర - మతులన్ = అధికమైన బుద్ధిగలవారు, అగు, పురాణ - రవి - సంఘమున్ = పూర్వ కవుల సమూహమును, ఉత్తమ - మార్గ - సత్ + కవి + ఈశ్వరులను = శ్రేష్ఠులైన మార్గ సుకవివరులను, దేశి - సత్ + కవులన్ = దేశి సుకవులను, సంస్తుతిన్ + చేసి = ప్రశంసించి.

తాత్పర్యము :- దేవతాశ్రేణులను గ్రహముగా వాగ్రర్చనముదాయముతోఁ బూజించి, నా గురువైన జంగమ సులికార్జునుని పాదపద్మములను సముచితముగాఁ గోరి సేవించి, యధికమతిపంతులగు పూర్వకవుల సమూహమును, ఉత్తములైన మార్గసత్కవివరులను, దేశి సుకవివర్యులను మనస్సంతోషముతో సంస్తుతించి - తరువాతి వచనముతో నన్వయము.

విశేషములు :- పురాణ కవి సంఘము .... దేశి సత్కవులన్ - పూర్వులైన మార్గకవివరులను - అనఁగా సంస్కృత కవిశ్రేణులను, పూర్వులైన దేశికవివర్యులను - అనఁగా నాంధ్రకవిశ్రేణులను.

వచన్ + మణి, మనన్ + ముదము - పదాంతమందలి సకార మేదైన వర్ణము పరమైనప్పుడును, అవసానమందును విసర్గముగా మారును. - వచః + మణి, మనః + ముదము - హ్రస్వ ఆకారము తరువాత వచ్చు విసర్గమునకు హ్రస్వ ఆకారము గాని, మృదు హల్లులు (హళ్ళులు) కాని పరములగునపుడు ఉ ఆదేశముగా వచ్చి పూర్వమందున్న ఆకారముతోఁ గూడి గుణసంధి ననుసరించి ఓ గా మారును. వచ + ఉ + మణి = వచోమణి, మన + ఉ + ముదంబు = మనోముదంబు.

వ. మఱియు

25

క. గుఱు తెఱిఁగి వస్తు చయమున

కొఱగెడు నా దీపవర్తియును బోలె నిజ

మొఱిఁగి కృతి వస్తు సమితికి

వఱలఁగ మదినొఱగు విబుధవర్గముఁ దలఁతున్.

26

అర్థము :- గుఱు + తెఱిఁగి = గుర్తుపట్టి, వస్తు - చయమునకున్ = (తైలకర్పూరాది) వస్తువుల సమూహము వైపు, ఒఱగెడు = వంగునట్టి, ఆ - దీప - వర్తియును + బోలెన్ = ఆ దీపపు వర్తి (జ్వాల) వలె, నిజము + తెఱిఁగి = నిజము తెలిసికొని, కృతి - వస్తు - సమితికిన్ = కావ్యములందలి కథల సమూహమునకు, వఱలఁగన్ = ఒప్పునట్లు, మదిన్ = మనస్సుతో, ఒఱగు = వంగునట్టి, విబుధ - వర్గమున్ = పండితుల సమూహమును, తలఁతున్.

1. కృత.

11

తా త్ప ర్య ము :- వస్తువును (నిధిని) గుఱుతించి దానివైపు మ్రొగునట్టి దీపపు వ త్తివలె, నిజమెఱిగి కావ్యమునందలి యితివృత్తమున కభిముఖమగు పండితుల సమూహమును స్మరింతును.

వి శే ష ము లు :- కావ్యమునందలి వస్తువుపై గవికిఁగల ప్రీతి గమనింపఁ దగినది. దీపపువ త్తి (జ్వాల) వస్తువు = పదార్థమువై పే మ్రొగునట్లు, పండితులు గూడఁ గావ్యవస్తువుపై = కథపై - ఇతివృత్తముపై మ్రొగుఁజూపుదురు. అలంకార ముపమ - నిధులు కలచోట దీపశబ్ది యథోముఖమగునని నిధిశాస్త్రము.

వ. మఱియు దోష గ్రాహులగు కుకవి వరాకులం బరిహరించితి నెట్లనిన 27

అ ర్థ ము :- మఱియున్, దోష గ్రాహులు = తప్పులనే పట్టువారు, అగు, కుకవి - వరాకులన్ = నీచులైన దుష్కవులను, పరిహరించితిన్ = విడిచితిని, ఎట్లు + అనినన్ = ఏ రీతిగా ననఁగా.

తా త్ప ర్య ము :- మఱియు నేను దప్పులనే పట్టువారయిన నీచ దుష్కవులను రోసితిని. ఏ విధముగా ననఁగా - పయి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు :- కుకవిః - కుత్సితః కవిః, వరాకుఁడు = నీచుఁడు. కుకవి వరాకులు = వరాకులైన కుకవులు. విశేషణో తరపద కర్మధారయము.

క. మార్గ కుమార్గము దేశి య
మార్గము వగవంగఁ దమకు మది వదలక దు
ర్మార్గ పదవర్తు లనఁదగు
మార్గవులం దలఁప నలఁతి మహి సుకవులకున్. 28

అ ర్థ ము :- వగవంగన్ = ఆరోచింపఁగా, తమకున్ = మార్గవులకు, మార్గ = మార్గ కవిత్వము, కు - మార్గము = చెడురీతి, దేశి = దేశికవిత్వము,

అమార్గము = తానిత్రోవ. అనగా నసాధ్యముగు త్రోవ, మదిన్ = మనసునందు,
 వదలక = విడిచిపెట్టక, దుర్మార్గచదవర్తులు = మార్గకవిత్వమును చెడ్డదని లోసి,
 దేశికవిత్వము సాధ్యపడక పాడుత్రోవనుబట్టి యుండువారు, అనన్ + తగు = అన
 నొప్పనట్టి, మార్గపులన్ = మూఱు + కవులన్ = కవివేషధారులను, తలచన్ =
 = స్మరించుటకు, మహీన్ = భూమియందు, సుకవులకున్ = మౌఢికవులకు,
 అలఁతి = తక్కువతనము.

తాత్పర్యము :- కవులుగాకున్నను, కవులవలె బైకిగనుపట్టువారికి మార్గ
 కవితారీతి చెడ్డది. దేశి కవితాపద్ధతి చేతఁగానిది. మఱి వారు రెంటిని గాక దుర్మార్గము
 ననుసరించి వర్తిలువారు. అట్టి మార్గవులను. కవి వేషధారులను స్మరించుట సుకవు
 లకు న్యూనత, ఈ పద్యమునకు శ్రీ వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిలవారి వ్యాఖ్య యిటు
 లున్నది. మార్గకున్ = సంస్కృత (ప్రధాన) కవితకు, దేశియ = దేశభాషా
 (ప్రధాన) కవితా రచనయే, మార్గము = బాట, సంస్కృత రచనమో, సంస్కృత
 భాషామయమయిన రచనమో చేయుటకుముందు దేశిరచన నలవఱుచుకోవలెను.
 ద్వారమున నా సంస్కృతరచన చేయవలెను. ఇదీ సరియైన మార్గము. ఈ, మార్గము
 = త్రోవ, వగవంగన్ = అర్థించుటకు - అపేక్షించు విషయమున, తమకున్ =
 కుకవులకు, మది వదలక = మనోవైముఖ్యము తొలఁగక. మనసు చొరక (కాన)
 దుర్మార్గ పదవర్తులు దుర్మార్గమునఁ బదములను (అడుగులను) సాగించువారు. చెడ్డ
 దయిన మార్గ-సంస్కృత, పద-శబ్దములందు, వర్తులు = వర్తించువారు, అనఁదగు
 అనట్టి) మార్గపులన్ = మాటలు పశువులను, మాఱుకవులను, అనఁగా మాయ
 కవులను (ఇమిటేషన్ కవులను), సుకవులకున్, మహీన్, తలచన్, అలఁతి =
 తల్పము - తుచ్ఛము.

తాత్పర్యము :- సంస్కృత కవితా రచనము, ఒండె, సంస్కృత శబ్ద
 ప్రధాన కవితా రచనము చేయఁగోరువారు ముందు దేశిరచనలో నాటితీరవలెను.
 అట్లు దేశిత్రోవను చనుటకు మనస్సొల్లక వంకరటింకరలుగా కఱకుగా నుండు దుర్మార్గ
 మున. పదములు ప్రయోగింపఁబోవు వారు కుకవులు, పశుప్రాయులు - వారిని
 దలఁపరాదు.

గీ. చెనసి గుణమైన దోషంబు చేయనేర్చుఁ
 గుకవి కృతులందు దోషంబు గుణము నేయ
 నేరఁ డది యట్ల దొంతులు నేరి నాయి

దోర్ప నేర్చుఁగా కది యేమి నేర్ప నేర్చు ?

29

అర్థము :- కుకవి, కృతులందున్ = కావ్యములయందు, చెనసి = ఎదిరించి, గుణము + ఐనన్ = గుణమునైనను, దోషంబు, చేయన్ = చేయుటకు, నేర్చున్ = సమర్థుడగును, దోషంబున్ = దోషమును, గుణము + చేయన్ + నేరఁడు = గుణముచేయఁజాలఁడు, అది, అట్లు + అ = అట్లే, నాయి = కుక్క) చేరి = సమీపించి, దొంతులు = దొంతరలు, దోర్పన్ + నేర్చున్ + కాక = పడఁగొట్టఁగలదు గాక, అది = కుక్క, ఏమి, చేర్చున్ + నేర్చున్ = వరుసగాఁ బెట్టఁగలదు ?

తాత్పర్యము :- కుకవి కావ్యములందు గుణమునైనను దోషముగాఁ జేయఁగలఁడు గాని దోషమును గుణముగాఁ జేయఁజాలఁడు, అది యట్లే, కుక్క దొంతరను బడఁగొట్టఁగలదు కాని దొంతరగాఁ బెట్టలేదు గదా !

విశేషములు :- ఇందు ఉపమానోపమేయ వాక్యముల వేలు వేలుగు ధర్మములకు బింబ ప్రతిబింబ భావ ముండుటచే నలంకారము దృష్టాంతము. 'చేద్బింబ ప్రతిబింబత్వం దృష్టాన్తస్తదలజ్కృతిః' చన్దా.

ఇట్టిభావము గల పద్యమే కొఱవి గోపరాజకృత సింహాసనద్వాత్రింగికలోఁగలదు. .... ఎలెడం, ద్రోవనకాక కుక్కలకు దొంతులు వేర్వేగ నేర్చు గల్గునే ? 1-16.

గీ. నెఱయ రసవంతమగు కృతి కెఱఁగనేర
 రల్పరసకృతి కెఱఁగుదు రలుపు లెల్లఁ,
 జెఱకు విడిచిన రసమున కెఱఁగి రాక
 పిప్పి కరిగెడు నీఁగల పెల్లు వోలె.

30

1. ష. నేర్చు నేర్చు.

అర్థము :- చెఱకు-విడిచిన- రసమునకున్ = చెఱకు పిండంగా వచ్చు రసమునకు, ఎఱగి-రాక = ఆసక్తి చూపలేక, పిప్పికిన్, అరిగెడు = పోయెడు, ఈఁగల-పెల్లు + పోలెన్ ఈఁగలగుంపువలె, అలుపులు + ఎల్లన్ = అల్పులైన వారందఱును, నెఱయన్ = నిండుగా, రసవంతము + అగు = రసవంతమైన, కృతికిన్ = కావ్యమునకు, ఎఱగన్ + నేరరు = అభిముఖులు-ప్రవణులు కాలేరు. ఆసక్తిఁ జూపలే రనుట. అల్పు-రస-కృతికిన్ = నీరసమైన కావ్యమునకు, ఎఱగుదురు.

తాత్పర్యము :- ఈఁగలగుంపు చెఱకును బిండంగా వచ్చు రసము నాస్వాదింపలేక పిప్పిపై మూఁగునట్లు, అల్పులు బాగుగా రసవంతముగు కావ్యము నాస్వాదింపఁజాలక నీరసమైన కావ్యము నాస్వాదింతురు.

విశేషములు :- అలంకార ముషమ. అల్పులు (ప్రకృతి) - అలుపులు (వికృతి). ఈఁగలు రసమునకేల యెఱగఁజాలవు? రసముపై నవి వ్రాలకుండఁ గావరులు గట్టికట్టుదిట్టము చేయుటచేఁ గావచ్చును. లేదా యవి రసములోఁబడి మరణించునే కాని దాని నాస్వాదింపలేకపోవచ్చును. పిప్పిపై వ్రాలుటకు వాని నెవరును వారింపరు కావున నవి యథేచ్ఛముగా వ్రాలును. శ్రీ వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిల వారు ఈ షడ్యము నందలి మూడవ పాదము నిట్లు సవరించిన నుఃమానోఃషమేయములకు సక్రమ నిర్వాహము కుదురు ననిరి. 'నెఱయ రసమున్న చెఱకున కెఱగి రాక.' నెఱయ రస వంతముగు కృతి = నెఱయ రసమున్న చెఱకు; అల్పరస కృతి = పిప్పి.

వ. కావున

తాత్పర్యము :- అందుచేత - పయి షడ్యముతో నన్వయము.

గీ. తజ్జునం దెర్గనగు కవితా విశేష

మజ్జునం దేమి యెఱుఁగంగ నగు? సమస్త
కనక వర్ణోత్కర మ్మొరగంట నొరసి

చూచి కా కెర్గవచ్చునె సుద్దతాత ?

అర్థము :- తద్ + జ్జు + అందున్ = బాగుగా చెలిసినవానియందు - విద్వాంసువందు, ఎర్గన్ + అగు = ఎఱుఁగనగు - తెలియవచ్చునట్టి, కన్జితా

విశేషము, అజునందున్ = తెలియనివానియందు, ఏమి + ఎఱుగంగన్ + అగున్ = ఏమి యెఱుగఁగలము ? సమస్త - కనక - వర్ణ + ఉత్కరమ్ము = ఎల్ల బంగారపుఁజాయల సమాహము, ఒరగంటన్ = గీటుఱాతితో, ఒరసి = రాచి, చూచి కాక = చూచుటచేఁగాక, సుద్ధ - తాతన్ = సున్నపుఱాతితో, ఎరన్ + వచ్చునె = తెలియనగునా ?

తా త్ప ర్య ము :- విద్వాంసుఁడు తెలియనగు కవితా విశేషము అజునకేమి తెలియును ? ఏమియుఁ దెలియదనుట. బంగరు చాయ మంచిదో కాదో గీటుఱాతితో రాచిచూచినఁ దెలియనగునుగాని సుద్ధతాతితో రాచినచోఁ దెలియనగునా ? తెలియ రా దనుట.

వి శే ష ము లు :- ఉపమానోపమేయ వాక్యముల వేఱు వేఱగు ధర్మము లకు బింబ ప్రతిబింబ భావముండుటచే నలంకారము దృష్టాంతము. ఒరగల్లు-నికషో పలశు. ఒరగంటన్-ఒరగల్లు+చేతన్-టివర్ణంబు కొన్నింటి యంతాక్షరంబున క్షాదేశం బును గొన్నింటి కంతాగమంబును గొన్నింటికిం బర్యాయంబున రెండును బ్రాఁబుకంబుగ నగు,' ఒరగ + టి + చేతను. బాల, ఆచ్ఛిక, 31, 'పదాద్యం బగు హ్రాస్వంబుమీఁది టి వర్ణంబునకు ముందు పూర్ణబిందు వగు' బాల. ఆచ్ఛిక. 33, ఒరగంటి+చేతను, 'ఔపదిభక్తి కంబుల తృతీయా సప్తముల కత్వం బాదేశంబు బహు శంబుగా నగు, బాల, ఆచ్ఛిక, 38, ఒరగంటి+అను. 'అంద్యవగాగమంబులం దప్ప నపదాదిస్వరంబు పరంబగునపు డచ్చునకు సంధి యగు,' బాల. సంధి. 11. ఒరగంటను. తద్ + జ - సకార తవర్ణములకు శవర్ణ చవర్ణములతోఁబూర్వమందె నను బరమందె నను గూఢిక గలుగునపుడు క్రమముగా శవర్ణ చవర్ణ వర్ణము లాదేశ మగును. తజ్జ, ఎఱుగఁ- ఆచ్ఛికంబులం యుషుధ్యంబుల నల డ ర ల యుత్వంబునకు లోపంబు బహుశంబుగ నగు,' బాల. ప్రకీర్ణక. 17 'అలఘురేఫము లుప్తాచ్ఛ- మగుచో లఘురేఫంబగు.' ప్రౌఢ. ముక్త. 2. ఎర్గు. తాయి + చేతను - 'విభక్తి పరం బగునపుడు గోయి ప్రభృతుల తుది యక్షరంబు తివర్ణంబగు.' బాల. ఆచ్ఛిక. 35. తాతి + చేతను, రృతీయ కర్వ మాదేశమై (బాల, ఆచ్ఛిక. 38), అపదాది స్వర సంధి (బాల. సంధి. 11.) జరుగఁగా 'తాతన్' అగును.

వ. అది యెట్లనిన.

తాత్పర్యము :- అది యే ప్రకార మనఁగా తరువాతి పద్యము నన్వయము

గీ. ¹ అన్యతారక వికృతుల నాదరించి
² వెలయు సత్కవి బుధగురు బలము వడసి
 యొనర దైవజ్ఞు నట్ల శుభోదయమున
 దివ్యసుకృతిఁ బ్రతిష్ఠింతుఁ దిరముగాఁగ,

34

అర్థము :- అన్య - తారక-వికృతులు = ఇతరములగు నక్షత్రముల చెడుగులను. విరోధియైన, అసత్కనియైన, తార కవికృతులు = తారుఢను కవి రచించిన కబ్బములను, అనాదరించి = గర్హించి, వెలయు = ఒప్పునట్టి, సత్ + కవి-బుధ-గురు-బలము = మంచి, శుక్రకుడు, బుధుఁడు, గురుఁడు అను గ్రహములయొక్క బలము - సుకవులయొక్కయు, పండితులయొక్కయు, గురువులయొక్కయు బలము, వడసి = పొంది, ఒనరన్ = ఒప్పునట్లు, దైవజ్ఞు + అట్లు + అ = జ్యోతిష్కుని వలెనే, శుభ + ఉదయమునన్ = మంగళకరమగు ఉదయకాలమున - మంగళకరమైన ఆరంభమునందు, దివ్య-సుకృతిన్ = గొప్ప సత్కార్యమును - ఉత్కృష్టమైన సత్కావ్యమును, తిరము + కాఁగన్ = స్థిర మగునట్లు, ప్రతిష్ఠింతున్ = నెలకొలుపుదును.

తాత్పర్యము :- ఇతర నక్షత్రముల చెడుగుల ననాదరించి, శుక్ర, బుధ, గురు గ్రహములు బలము గలిగియుండఁగా, మంగళకరమగు ఉదయకాలమునందు జ్యోతిష్కుఁడు దివ్యమైన శుభకార్యమును స్థిరముగాఁ బ్రతిష్ఠించునట్లు, నేనును శత్రువైన తారుఢను కవి కావ్యముల ననాదరించి, సుకవులయు, బుధులయు, గురువులయు ననుగ్రహమును బొంది శుభోదయకాలమున దివ్యమైన కావ్యమును ప్రతిష్ఠింతును.

విశేషములు :- తారక, కవి, బుధ, గురు, ఉదయ, సుకృతి. అను శబ్దములకుఁగల యర్థద్వయము ననుసరించి అలంకారము శ్లేషము. నేను దైవజ్ఞునట్లు దివ్యమైన కృతిని ప్రతిష్ఠింతు ననుటచే నలంకార ముపమ. 'ఈ పద్యమువలన నన్నెచ్చోడునికాలమున నొక యసత్కవి తారుఢనువాఁ డుండెనని యేర్పడును. ఇక్కడ రెండరములు పొసఁగి తీరవలెను గాన ఒక యర్థమున "తారకవి" యుండక తప్పదు. 'తతులు' స్థిరసము, అర్థాననుగుణము నని వ్రాతప్రతితో మన్నను నేనై 'కృతులు' అని మార్చినాఁడను.' శ్రీ వే. ప్ర. శా.

దైవజ్ఞునట్లు-దైవజ్ఞు + అట్లు. షష్ఠీసమాసమునందుకార ఋకారముల కచ్చు పర మగునపుడు నుగాగమంబగు. బాల. సంధి. 34. తిరము (వికృతి). స్థిరము (ప్రకృతి)

1. వ్రా. అన్యతారకవిరతులను. 2. వా. య.

కా వ్య ప్ర శ స్తి

చ. సరళముగాఁగ భావములు జానుఁదెనుంగున నింపు పెంపుతోఁ
బిరిగొన, వర్ణనల్ ఫణితి పేర్కొన, నర్థము లొత్తగిల్ల, బం
ధురముగఁ బ్రాణముల్ మధు మృదుత్వ రసంబునఁ గందళింప న
క్షరములు సూక్తు లార్యులకుఁ గర్ణరసాయనలీలఁ గ్రాలఁగాన్. 35

అ ర్థ ము :- భావములు, సరళము + కాఁగన్ - అకృత్రిమముగా, జాను +
తెనుంగునన్ = స్పష్టముగాఁ దెలియు తెనుఁగున, ఇంపు-పెంపుతోన్ = మాధుర్యాతిశయ
ముతో, పిరిగొనన్ = పెనఁగొనఁగా, వర్ణనల్, ఫణితి = వాక్కు, పేర్కొనన్ =
ప్రసిద్ధి నొందఁగా, అర్థములు, ఒత్తగిల్లన్ = అంటియుండఁగా, ప్రాణముల్ = కావ్యజీవ
ములు, బంధురముగన్ = ఒప్పుగా. మధు - మృదుత్వ-రసంబునన్ = తేనెయొక్క
మృదుత్వముతోడి రసముచే, కందళింపన్ = అంకురింపఁగా. అక్షరములు, సూక్తులు =
(సు + క్తులు) = మంచిమాటలు, ఆర్యులకున్ = పండితులకు, కర్ణ-రసాయన-లీలన్ =
వీనుల విందగు విధమున, క్రాలఁగాన్ = ఒప్పఁగా. ('దివ్యసుకృతిఁ బ్రతిష్ఠింతు') నని
పూర్వపద్యముతో నన్వయము.

తా ర్ప ర్య ము :- భావములు సహజములుగా స్పష్టమై యందఱకుఁ దెలియు
తెనుఁగునఁ జెనఁగొనఁగను. వర్ణనలు, వాక్కు ప్రసిద్ధములుగా, అర్థము అంటియుండఁ
గను, కావ్యజీవము లొప్పుగా మృదుమధురముగా నంకురింపఁగను, అక్షరములు,
సూక్తులు పండితులకు వీనులవిందగునట్లు ఒప్పఁగను - ప్రతిష్ఠింతునని పూర్వ పద్యముతో
నన్వయము.

పీ శే ష ము లు :- జానుఁదెనుఁగు = స్పష్టముగాఁ దెలియు తెనుఁగు. ఈ
మాటను పాల్కురికి సోమనాథుఁడుచూడ వాడియుండెను. 'ఉరుతర గద్య పద్యోక్తుల
కంటె, నున్నట్లు పఠఁగిన జానుఁదెనుఁగు, చర్చింపఁగా సర్వసామాన్య మగుట'
బస. పు . 1-81 పం. 'జానుఁదెనుఁగు విశేషము ప్రసన్నతకు' పండితా. దీక్ష. 6 పా.
జానుఁదెనుఁ గున అచ్చతెనుఁగు కాదు. అందఱకు సుబోధమై యుండు తెనుఁగని
యర్థము. నన్నెచోడుఁ డీ పద్యమునఁ గవిత్వ మెటు లుండవలయునో చెప్పినాఁడు.

సీ. మృదురీతి సూక్తులిం పొదవింప మేలిల్లు
 భావమ్ము నెలమిఁ బ్రీత్యావహముగ
 మెఱుఁగులఁ గన్నులు మిఱుమిట్లు వోవంగఁ
 గాంతి సుధాసూతికాంతిఁ జెనయ
 వర్ణన లెల్లచో వర్ణన కెక్కంగ
 రసములు దశుకొత్తి రాలువాఱ
 దేశి మార్గంబులు దేశీయములుగా న
 లంకారములఁ దా నలంకరింప

అ. వె. నాదరించి విని సదర్భాతిశయమున

బుధులు నెమ్మనమున¹ నిధులు నీలుప

వలవదే² సమస్త వస్తుకవీశ్వర

నూత్న రుచిర కావ్య రత్న వీధి?

36

అర్థము :- సమస్త .... వీధి: సమస్త = ఎల్ల, వస్తు-కవి + ఈశ్వర =
 వస్తువు ప్రధానముగా నుండునట్లు రచించు కవిశ్రేష్ఠులయొక్క, నూత్న =
 క్రొత్తవియు, రుచిర = మనోహరములు, (అగు), కావ్య-రత్న = రత్నములవంటి
 కావ్యములయొక్క, వీధి = వరుస - బంగారు, వెండి, నవరత్నములు మొదలయిన
 యెల్ల వస్తువులతో, రచితమైన, రుచిరకావ్య మనెడి రత్నాల బజారు,

సూక్తులు = మంచిమాటలు, మృదురీతిన్ = మృదువుగా, ఇంపు =
 ఆహ్లాదము, ఒదవింపన్ = కలిగింపఁగను, మేలిల్లు = శ్రేష్ఠులు, భావమ్మున్ =
 భావముకూడ, ఎలమిన్ = వికాసముతో, ప్రీతి + ఆవహముగన్ = ఆనందమును
 గలిగించునట్లుగను,

కాంతి = 'కాంతి' యను గుణము, మెఱుఁగులన్ = మెఱుపులతో, కన్నులు,
 మిఱుమిట్లు + పోవంగన్ = చీకట్లు క్రమ్ముకొనఁగా, సుధా-సూతి = చంద్రుని
 యొక్క, కాంతిన్ = వెలుఁగును, చెనయన్ = పోలఁగను,

1. అ. 2. ముద్రితప్రతి. రచింప వరకవీశ్వరునకు.

వర్ణనలు, ఎల్లచోన్ = అన్ని యెడలను, వర్ణనకున్ + ఏక్కంగన్ = పొగడ్డ కెక్కఁగను, రసములు = శృంగారాదులు, తశుకొత్తి (తశుకు + ఒత్తి) = మిక్కిలి యొప్పి, రాలు వాఱన్ = ప్రవహింపఁగను,

దేశి-మార్గంబులు = దేశి, మార్గ అను కవితా రీతులు, దేశీయములు + కాన్ = దేశ్యములు గాఁగను, అలంకారములన్ = ఉపమాదులతో, తాను, అలంకరింపన్ = అందగింపఁగను.

బుధులు = పండితులు, ఆదరించి = సున్నించి, విని, సత్ + అర్థ + అతిశయమునన్ = మంచి యర్థములపెంపుచే, నెఱ్ఱునమునన్ (నెఱ + మనము) = నిండు మనస్సునందు, నిధులు-నిలువన్ = పదిలపఱుపఁగా, వలవదే = వలదా ?

తా త్ప ర్య ము :- ఎల్ల వస్తుకవిశ్రేష్ఠుల నూతనములు, మనోహరములునైన కావ్యశ్రేష్ఠుల పంక్తి-సూక్తులు మృదువుగా నాహ్లాదము గలిగింపను, మేలైన భావములు ప్రీతి గలిగింపఁగను, కాంత్యాదిగుణములు తమ కాంతులతోఁ గన్నులు మిఱుమిట్లు గ్రమ్మ వెన్నెల వెలుఁగును బోలఁగను, వర్ణనలు అన్నియెడలను బ్రసిద్ధి నొందఁగను, శృంగారాది రసములు మిక్కిలి యొప్పి ప్రవహింపఁగను, దేశి మార్గ కవితారీతులు దేశీయములై ఉపమాద్యలంకారములతో నలంకరింపఁగను, పండితుల దరించి విని మంచి అర్థముల పెంపునఁ దమ మనస్సులందుఁ బదిలపఱుచుకొనఁ గను వలదా ? వలయు ననుట.

‘ఈ పద్యమునఁ గావ్యము రత్నవీధిగా చూపింపఁబడినది. ఆ బజారులో వస్తువులఁ జూడఁ గొనఁ గొరువారికి అక్కడి సూక్తులు ఇంపొదవింపవలయును. వానిని జూచువారు మృదువుగా సుర్యాదౌచితితో చూటలాడవలయును. కావ్యభాషకూడ మృదు మధురముగా నుండవలెను, భాషయేకాక భావముగూడ ప్రీతిని గొలుపు నదిగా నుండవలయును. ఆ యా రత్నాదుల మెఱుఁగుపెట్టుటలు పూతమెఱుఁగులు గాక నిజముగా వస్తువులందుఁ జేర్పఁదగినవై కన్నులకు మిఱుమిట్లు గొల్పునవిగా నుండవలయును. కావ్యపు మెఱుఁగులు గూడ అర్హమయినవై యొచించి చూచుచోఁ గన్నులకు మిఱుమిట్లు గొల్పవలయును. రత్నాదుల కాంతి చంద్రకాంతిని మించు చున్నట్లుండవలయును. కావ్యమునఁ గాంతి యను కావ్యప్రాణము చల్లఁగా, హాయిగా వెన్నెల వలె నుండవలెను. పఠజులు చేయు రత్నాభరణాదివర్ణనలు మెచ్చఁదగినవై

యుండవలయును, కావ్యమందలి అష్టాదశవర్ణనలు ప్రశస్తముగా నుండవలయును, ఆ యా వస్తువిశేషము లాంచు ప్రదేశములకు మార్గములు అందఱుయినవిగా నుండవలయును. కావ్యమున దేశి రచన మార్గరచన హృద్యములు కావలయును, విపణ్యలంకారములు . కావ్యాలంకారములు అలంకరింపవలయును.'

వి శే ష ము లా :- మిఱుమిఱు - మిఱు + మిఱు. 'అందదుకు ప్రభృతులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు'. బాల. సంధి. 42. నెమ్మనము = నెఱు + మనము, 'అన్యంబులకు సహిత మిక్కార్యంబులు కొండొకచో' గానంబడియెడి' బాల. సంధి. 39.

చ. పరగు సువర్ణ బంధ మృదుభావము గల్గియు లోను జూడఁగాఁ

బొరపగుఁ జిత్రరూపమును బోలె నసత్కవి కావ్య మిమ్మహిన్

బరగు సువర్ణబంధ మృదుభావ విశేషము లోన వెల్పుటన్

సరియగు రత్నపుత్రికయు సత్కవి కావ్యము నొక్కరూపయై. 37

అ ర్థ ము :- ఇమ్మహిన్ - ఈ + మహిన్ = ఈ భూమి యందు, అసత్ + కవి - కావ్యము = కుకవియొక్క కావ్యము, పరగు = ఒప్పునట్టి, సువర్ణ - బంధ - మృదు - భావము = తగిన యక్షరముల కూర్చువలని మృదుత్వము - మంచిరంగుల కూర్పు తోడి మృదుత్వము, కల్గియున్ = కలిగినప్పటికిని, లోను + చూడఁగాన్ = లోపలఁజూడఁగా, చిత్ర - రూపమును + బోలెన్ = చిత్రపు నందలి ఆకృతి వలె, బొరపు + అగున్ = విపరీతముగా నుండును, సువర్ణ - బంధ - మృదు - భావ విశేషము = అక్షరముల సముచితమైన కూర్చువలని మార్దవాతిశయము, బంగరు కూర్చువలని మార్దవాతిశయము, లోనన్ = లోపలను, వెల్పుటన్ = బయటను, సరి = సమానము, అగు, = అగునట్టి, రత్న-పుత్రికయున్ = రతనాల బొమ్మయును, సత్ + కవి - కావ్యమున్ = సుకవియొక్క కావ్యమును, ఒక్క - రూప + ఐ = ఒక్క విధముగనే యుండి, పరగున్ = ఒప్పును.

1. వా. సా. పరఁగ, 2. వా. సా. బొరపగు చిత్రరూపమును బోలె. 3. లొప్పు దెల్పుటన్,

తాత్పర్యము :- కుకవి కావ్యము పైకి మంచి యక్షరముల కూర్పువలని మార్దవము గలిగియున్నట్లు కనుపట్టియు, బైకి మంచి రంగుల కూర్పువలని మృదుత్వము గలిగియు లోన వేటుగా నుండు చిత్తరువునందలి ఆకృతి వలె, వివరీతముగా నుండును. అక్షరముల సముచితమైన కూర్పువలని మార్దవాతిశయము బంగారు కూర్పువలని మృదుత్వాతిశయము లోపలను వెలుపలను సమానముగా నుండు రతనాల బొమ్మయు, సుకవి కావ్యము నొక్కవిధముగనే యుండి యొప్పును.

విశేషములు :- అసత్కవి కావ్యము చిత్రరూపముతోను, సత్కవి కావ్యము రత్నపుత్రికతోను బోల్పఁబడినవి కావున నలంకారము ఉపమ. అది 'సువర్ణ బంధ .... విశేషము' నందలి వర్ణ శబ్దమునకుఁగల యర్థద్వయముచే నగు శ్లేషాలంకార ముతోఁ గూడియున్నది. 'పరగు'ను సానుస్వారముగా శ. ర. గ్రహించెను. కాని నిర్ధారక ప్రయోగములు లేవు.

ఉ. అక్కజమై మహార్థ నివహంబు సదుక్తులు మెచ్చఁజూచినన్
 గ్రుక్కిదమైన సత్కృతి యగుర్వగుఁ గా కిలఁ జీకు లావుకం
 ద్రొక్కినయట్లు నోటికొలఁదుల్ పురికొల్పఁగ నందులోన నొ
 క్కొక్కఁడు సక్కనై నఁ గృతియుం గృతి యందురె? వాని మెత్తురే? 38

అర్థము :- అక్కజము + ఐ = ఆశ్చర్యకరమయి, మహాత్ (మహా) + అర్థ- నివహంబు = గొప్ప విషయములయొక్క సమూహము, సత్ + ఉక్తులు = మంచి మాటలు, మెచ్చన్ + చూచినన్ = ప్రశంసనీయముగా, గ్రుక్కిదము + ఐన = నిండినది యగు, సత్ + కృతి = మంచికావ్యము, ఇలన్ = భూమియందు, అగుర్వు + అగున్ + రాక = శ్రేష్ఠమయినది యగును గాని, చీకు = గ్రుడ్డివాఁడు, లావుకన్ = పూరేడు పిట్టను, ద్రొక్కిన + అట్లు = అదిమిన విధముగా, నోటికొలఁదుల్ = నోటికి వచ్చినన్ని, పురికొల్పఁగన్ = ప్రేరేపింపఁగా, అందులోనన్ = ఆ మాటలలో, ఒక్క + ఒక్కఁడు = ఒక్కబొక్కటి, చక్కన + ఐనన్ = బాగుగా నున్నను, కృతియున్ = అట్టి కావ్యమును, కృతి + అందురె = కావ్య మందురా? అన రసుట, వానిన్ = ఆ కృతికర్తను, మెత్తురే = ప్రశంసించురా? ప్రశంసించ రసుట.

తాత్పర్యము :- ఆశ్చర్యకరమగు విధమున గొప్ప విషయముల సమూహమును, సూక్తులును ప్రశంసనీయముగా నిండియున్న సత్కావ్యము శ్రేష్ఠమగును

గాని గ్రుడ్డివాఁడు పూరేడుపిట్ట నదిమినట్లు నోటికి వచ్చిన విధమున నటవఁగా నాయటపులలో నొక్కటొక్కటి బాగుగా నున్నను ఆ కృతిని గృతి యందురా? ఆ కృతి కర్తను మెత్తరా? మెచ్చరనుట.

వి శేష ము లు :- అగుర్వు = అధికము, శ్రేష్ఠము. ఇందే “పుష్పవృష్టి నైః, గురిసెఁ బురారిసూతికి నగుర్వుగో” కు. సం. 12.193. ‘అగుర్వుగ’ అను పాఠముకంటె నిది మేలు, చీకు లావుకం ద్రొక్కినయట్లు - అలంకార ముషము. ఒక్కొక్కఁడు సక్కనైనన్ - ఒక్కొక్కఁడు + చక్కనైనన్ - గనదదవాదేశము. ఆ కూఁతలలో నొక్కొక్కటి ప్రత్యేకముగా బాగుగా నున్నను, సమంతతః బాగుగా నుండకున్నచో నా కృతి కృతి యనిపించుకొన దనుట. లావుక (ము) - ‘లావు కన లావక మొప్పును -’ ఆం. భా. 2. 97. లావకము - పూరేడుపిట్ట. లావుక (వికృతి) లావకము (ప్రకృతి). లావుక పిట్ట. అందును గ్రుడ్డివాఁడు దానిని ద్రొక్కినచో గది నోటికి వచ్చినట్లు కూయును. అట్టి కూఁతలు గల కృతి యనుట.

క. చతురోక్తుల నుతపద బహు

గతుల నలంకార భావ కాంతిరసార్థో

న్నతిఁ గృతి నతిరసికులు వర

సతిగతి నెఱిఁగింపవలదె సౌభాగ్యమునన్?

39

అ ర్థ ము :- అతిరసికులు = మిక్కిలి సరసులైనవారు. కవులు, కృతిన్ = కావ్యమును, చతుర + ఉక్తులన్ = నేర్పుతోడి మాటలతోను, నుత - పదబహు - గతులన్ = పొగడఁబడిన మాటలయొక్క పెక్కురీతులతోను - పొగడఁబడిన అడుగులయొక్క పెక్కురీతులైన గమనములతోను, అలంకార - భావ - కాంతి - రస + అర్థ + ఉన్నతిన్ = ఉపమాద్యలంకారములు, రత్యాది స్థాయిభావములు, కాంత్యాది గుణములు, శృంగారాది రసములు, అర్థములు అనువాని యొన్నర్యము తోను, - భూషణములు, ప్రేమము, కాంతి, రసములు, అర్థములు అనువాని పెంపు లోను, వర - సతి - గతిన్ = ఉత్తమురాలయిన పతివ్రత విధమున, సౌభాగ్యము నన్ = సుభగత్వముతో - మాంగల్యముతో, ఎఱిఁగింపన్ + వలదె = చెప్పవలదా?

తా ర్ప ర్య ము :- మిక్కిలి సరసులైన కవులు నేర్పుతోడి మాటలతోను, పొగడఁబడు నడుగుల పెక్కు నడలలోను, భూషణములు, అశుభాగము, కాంతి.

రసము, అర్థము అనువాని యున్నదియను గూడ సౌభాగ్యవతియగు సుత్తము చితిప్రసాదము వలన, ఇరురములైన చాటలతోను, వాదముల వివిధ గతులతోను, ఉపపద్యలంకారములు, రత్యాది స్థాయిభావములు, వాంఛ్యాది గుణములు, శృంగారాది రసములు, అర్థములు ననువాని పెంపులను గూడ సుభగ్నైయుండునట్లు కావ్యమును జెప్పవలదా ? జెప్పవలయు ననుట,

వి శే ష ము లు :- కృతిని వరసతిగతి నెఱిగించవలదె యని కృతిని వరసతితోఁ బోల్చుటవలన నలంకార ముపమ. అది శ్లేషానుప్రాణితము. చతుర + ఉక్తులు = చతురోక్తులు-గుణసంధి. పద-కృత్యర్థమున శబ్దము అనియు, సత్యర్థమున నడుగు అనియు నర్థద్వయము - శ్లేషము. సౌభాగ్యము - సుభగస్య భావః.

మ. పదబంధంబుల నగ్గలించి. బుధశబ్దభ్రాజియై, నద్గుణా
స్పందియై, దుష్కవి హృత్సరోజ వనముల్ భంజించుచున్. భూరి న
మ్మద లీలన్ విలసిల్లి సత్కృతి జగన్మాన్యప్రభావంబునన్
మదనాగంబును బోలెఁ గ్రాలవలదా మా తెందు లే కున్నతిన్? 40

అ ర్థ ము :- సత్ + కృతి = సత్కావ్యము, పద-బంధంబులన్ = (కృతిపక్షమున) శబ్దముల కూర్పులతో (మదగజపక్షమున) అడుగుల కట్టులతో, అగ్గలించి = అతిశయించి, బుధ-శబ్ద-భ్రాజి + బ = (కృ. ప.) పండితుల శబ్దములతోఁ బ్రకాశించునది యయి - (గ. ప.) గొప్ప ఘోషకృతి ధ్వనితోఁ బ్రకాశించునదియయి, సత్ + గుణ + ఆస్పదము + బ = (కృ. ప.) మూఢుర్యదులైన యుత్తము (కావ్య) గుణములపఁ జోటయి, (గ. ప.) మంచి త్రాళ్ళకు స్థానమయినదయి, దుష్కవి-హృద్ + సరోజ-వనముల్ = (కృ. ప.) కుకపులయొక్క, హృదయములనెడి తామరలోపులు భంజించుచున్ = నాశనము చేయుచు, భూరి - నమ్మద-లీలన్ = (కృ. ప.) అధికమైన సంతోషముయొక్క విలాసములో, (గ. ప.) అధికమైన మదమయొక్క విలాసములో, విలసిల్లి = ప్రకాశించి, జగత్ + మాన్య-ప్రభావంబునన్ = లోకముచే గౌరవింపఁదగిన మహిమతో, మద-నాగంబును + బోలెన్ = మదగజమువలె, మఱు + ఎందున్ - లేక = ప్రతి యెచ్చటను లేక, ఉన్నతిన్ = గొప్పతనముతో, క్రాలన్ + వలదా = జిప్పవలదా ?

తాత్పర్యము :- సత్కావ్యము మదగజమువలె - శబ్దముల కూర్పులతో నతిశయించి. అడుగుల బంధనములతో నతిశయించి, పండితుల శబ్దములచేఁ బ్రకాశించి. గొప్పఘోకృతులచేఁ బ్రకాశించి, మాధుర్యాద్యుత్తమ కావ్యగుణములకు స్థానము - మంచి త్రాళ్ళకుఁ జోటయి, కుకవుల హృదయము లనెడి పద్యములను భగ్గుము చేయుచు, మిక్కిలి సంతోషముతో - అధిక మదముతో, విలసిల్లి, లోకముచే గౌరవింపఁదగిన ప్రభావముతో, నెందును బ్రతిలేక ఔన్నత్యముతో నొప్పవలదా? బప్పవలయు ననుట.

విశేషములు :- శ్లేషానుప్రాణితమైన ఉపమ. హృత్సరోజ = హృదయము లనెడి సరోజములు. రూపకము,

నతే + గుణ - హాశు (పృదుహల్లు) పరమగు చుండఁగా యుల్లనకుఁ దృతీయ వర్ణదేశము. నద్గుణ. హృద్ + సరోజ = హృత్సరోజ. ఖర్రులు (కఠినహల్లులు) పరమగుచుండఁగా యుల్లలకు చర్రులు (వర్గప్రథమాక్షరములు) ఆదేశమగును జగత్ + మాన్య. రహాలుతప్ప మిగిలిన పదాంతగత హల్లులకు (యర్రులకు) అనునాసికము పరమగుచో వానికి సంబంధించిన అనునాసిక వర్ణము వైకల్పికముగా నాదేశమగును. జగన్మాన్య, జగదాన్య.

క. ముదమునఁ గవికృత కావ్యము

నదరున విలుకాని పట్టినమ్మును బర హృ

ద్బిదమై తల యూఁపును, బెఱ

యది కావ్యమె చెప్పఁ? బట్ట నదీయున్ శరమే ।

41

ఆర్థము :- ముదమునన్ = సంతోషముతో, కవి - కృత - కావ్యమున్ = కవి రచించిన కావ్యమును, అదరునన్ = భయముతో, విలుకాని - పట్టిన + అమ్మును = విలుకాఁడు పట్టిన బాణమును, పర - హృద్ + బిదము + ఐ = ఇరటని హృదయమును భేదించునదియై, శత్రువు హృదయమును భేదించునదియై, రల + ఊఁపును = (సంతోషముతో) శిరః కంపమును జేయించును. పెఱ + అది = అటు లూఁపింపనిది, చెప్పన్ = చెప్పుటకు, కావ్యము + ఎ = కావ్యమా? పట్టన్ = పట్టుటకు, అదియున్ = తాల్చినట్టిదియును, శరము + ఏ = బాణమా?

తాత్పర్యము :- నుకవి కావ్యము సంతోషమును గూర్చియు, విలుకాఁడు పట్టిన శరము భయము గొలిపియు, పఠిత హృదయమును - శత్రువు హృదయమును

భేదించును. అట్లు భిక్షకంపము చేయింపనిచో నా కావ్యము కావ్యమా ? ఆతఁడు పట్టిన బాణము బాణమా ? కా పనుట.

వి శే ష ము యః- సర్కవి కావ్యము ముదమునను, విలుకాని పట్టినమ్ము అదరు పను పరహృద్భిదకై తలయా(పింపనిచో- ఇందు పర్ణ్యమగు కావ్యమునకును, అపర్ణ్య మగు అమ్మునకును తలయా(పించుట యను నేకభర్మాస్వయము చెప్పబడినది గనుక సలంతారము దీపకము. 'పదన్తి వర్ణ్యావర్ణ్యానాం ధర్మైక్యం దీపకం బుధాః. చన్ద్రా.

విలుకాని పట్టినమ్ము. విలుకాఁడు పట్టినమ్ము 'ధాతుజ విశేషణ భావార్థక పూర్వ వ్యవహితావ్యవహిత కర్తృ పదప్రథమకుఁ దఱచుగ యొక్కపష్టి యగు.' ప్రౌఢ. కారక. 15. విలుకానియొక్క పట్టినమ్ము.' యొక్కకు లోపంబు బహుళంబు.' ప్రౌఢ. కారక. 16. విలుకాని పట్టినమ్ము, పట్టిన + అమ్ము = పట్టినమ్ము. 'అత్తునకు సంధి బహుళముగా నగు.' బాల, సంధి, 4. పట్టిన + అది = పట్టినది - అర్థసంధి. కావ్యము కావ్యమే ? శరము శరమే ? యని పౌనరుక్త్య మున్నను, కావ్యము శ్రేష్ఠమైన కావ్యము, శరము శ్రేష్ఠమైన శరము కాదని తాత్పర్యభేద ముండు టచే సలంతారము లాటానుప్రాసము. 'శబ్దార్థయోః పౌనరుక్త్యం యత్ర తాత్పర్య భేదవలె, స కావ్య తాత్పర్యవిదాం లాటానుప్రాస ఇష్యతే,

ఈ పద్యమునకు మూల మనఁదగు సంస్కృతశ్లోక మొండు గలదు.

'కిం రషే స్తేన కావ్యేన కిం కావ్యేన ధనుష్మతః ।
పరస్య హృదయే లగ్నం న ధానయతి యచ్ఛిరః ॥'

క. ఓలిన కడచన నఱువది

నాలగు విద్యలను నేర్పు నై సర్గికమే

వాలిన సుకవులకుం గా

కేల తరమె కృతులు చెప్ప నెవ్వరికై ననో?

42

అర్థము :- ఓలినే + అ = బాగుగా, కడచనన్ = సమగ్రముగా, అఱువది- నాలగు విద్యలను = అఱువది నాలగు కళలందును, నేర్పు, నై సర్గికము + ఐ = స్వాభావికము, వాలిన = అతిశయించిన, సుకవులకున్ + కాక = సుకవులకుఁగాక, ఎవ్వరికిన్ + ఐనన్ = మఱియెవ్వరికై నను, కృతులు-చెప్పన్ = కావ్యములు రచించు టట, ఏం-సర్గము + ఏ = ఎందులకు సాధ్యపడును ?

కా ర్ప ర్య ము :- చతుష్షష్టి కళలందును నేర్పు బాగుగా స్వాభావికమే యతిశయించిన సుకవులకే గాని యట్టి నైపుణ్యములేని యితరుల కెవ్వరికిని గావ్య ములు రచింప సాధ్యపడదు.

వ. ఆది యెట్లనిన.

43

తా త్ప ర్య ము ; ఆది యే విధముగా ననిన - పయి పద్యముతో నన్వయము.

క. వన జలకేళీ రవి శశి

తనయోదయ మంత్ర¹ గతి రత క్షీతిప రణాం

బునిధి మధు ఋతు పురో ద్వా

హ నగ విరహ దూత్యవర్ణ నాష్టాదశమున్.

44

అ ర్థ ము :- వన-జల-కేళీ = ఉద్యానవన క్రీడ, జలక్రీడ, రవి = సూర్యుడు, శశి = చంద్రుడు, తనయ + ఉదయ = పుత్రజననము, మంత్ర = ఆలోచనము, గతి = యాత్ర, రత = సంభోగము, క్షీతిప = రాజు, రణ = యుద్ధము, అంబునిధి = సముద్రము, మధు = మధుపానము, ఋతు = ఋతువులు, పుర = పురము, ఉద్వాహ = వివాహము, నగ = కొండ, విరహ = ఎడఁబాటు, దూత్య = దౌత్యము-రాయబారము, అనువాని, వర్ణన + అష్టాదశమున్ = వర్ణనల పదునెనిమిదింటిని.

తా త్ప ర్య ము :- 1. వనక్రీడ, 2. జలక్రీడ, 3. సూర్యుడు 4. పుత్రోత్పత్తి, 5. మంత్రము (రాజకీయమైన ఆలోచన), 6. గతి (యాత్ర), 7. రతిక్రీడ, 8. ప్రభువు, 9. యుద్ధము, 10. సముద్రము, 11. మద్యపానము, 12. ఋతువులు, 13. పురము, 14. వివాహము, 15. పర్వతము, 16. ఎడఁబాటు, 17. దౌత్యము, (రాయబారము) అను పదునెనిమిది వర్ణనలును. తరువాతి పద్యముతో నన్వయము,

వి శే ష ము లు : ఈ వర్ణనల సంఖ్యలో మతభేదములు గలవు. అప్పకవి పదునెనిమిది కాక ఇరువదిరెండు వర్ణనలు కావ్యమున నుండవలయునని చెప్పినాఁడు.

వ. పరిపూర్ణంబై దశప్రాణంబుల సప్రాణంబై నవరస భావ
భరితంబై షట్త్రింశదలంకారాలంకృతంబై రమణీయంబైన దివ్య
కథారంభంబున కఖిముఖుండ నై

45

అ ర్థ ము :- (అష్టావళ వర్ణనలతో) నిండినదయి, దశ-ప్రాణంబులన్ = పది గుణములతో, సప్రాణంబు + ఐ = ప్రాణవంతమై- సజీవమయి, నవ-రస-భావ-భరితంబు + ఐ = తొమ్మిది రసములతోను, భావములతోను, నిండినదయి, షట్-త్రింశత్ + అలంకార + అలంకృతంబు + ఐ = ముప్పది యాఱు అలంకారములతో అలంకరింపఁబడినదయి, రమణీయంబు + ఐన = మనోహరమైన, దివ్య-కథా + ఆరంభంబునకున్ = దేవ సంబంధమైన, కథయొక్క ప్రారంభమునకు, అఙ్గముఁడను + ఐ = ఉన్ముఖుఁడ నయి.

తా త్ప ర్య ము :- పదునెనిమిది వర్ణనలతో నిండినదయి, పది కావ్య గుణములతో సజీవమయి, తొమ్మిది రసములతోను భావములతోను నిండినదయి, ముప్పది యా అలంకారములచే నలంకరింపఁబడిన దయి మనోహరమైన దివ్య కథను ప్రారంభించుట కున్ముఖుఁడ నయి. పయి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు :- దశ-ప్రాణములు దశగుణములు శ్లేష, ప్రసాదము, సమత మాధుర్యము, సుకుమారత, అర్థవ్యక్తి, ఔదార్యము, ఓజస్సు, కాంతి, సమాధి. షట్త్రింశదలంకారములు దండి కావ్యాదర్శము ననుసరించినది. నవరసములు శృంగారము, హాస్యము, కరుణము, రౌద్రము, వీరము, భయానకము, బీభత్సము, అద్భుతము, శాంతము. ఇది భట్టోద్భటుని పుతము; భరతుని పుతమున రసము లెనిమిది. వానిలో 'శాంతము' లేదు.

ఉ. పూని మహాగ్రహార¹ వరపుత్ర సమున్నతి దేవతాల యో
 ద్యాన తటాక సత్కృతి నిధానము లాశశితారకంబు ను
 స్థానములై మహిం బరగు జంగమ మల్లయ పేర సప్తసం

తానము లొప్ప నిల్పుదు ముదంబునఁ దత్ప్రభునాజ్ఞ పెంపునన్. 46

అ ర్థ ము :- మహాత్ (మహా) + అగ్రహార = గొప్ప అగ్రహారము, వర-పుత్ర-సమున్నతి = శ్రేష్ఠుఁడైన పుత్రునియొక్క ఔన్నత్యము, దేవతా + ఆలయము = దేవాలయము, ఉద్యాన = విహారార్థమైన తోట, తటాక = చెఱువు, సత్ + కృతి = సత్కా

1. పుర.

వ్యము, నిధానములు = నిధి యను నేడును, ఆ.శశి.తారకంబున్ = చంద్రుడు, నక్షత్రములు నుండునంత వఱకును, పూని = కాగుగా, సుస్థానములు + ఐ = పుంచి స్థానములు గలవయి, పుహిన్ = భూమియందు, పరగున్ = ఒప్పును, (నేడు), జంగమ ములయి. పేరన్ = జంగమములిక్కార్డునుని పేర, తద్ + ప్రభు + ఆజ్ఞ.పెంపునన్ = ఆ స్వామి యాన యొక్క గొప్పతనముచేత, సప్త.సంతానములు = వీడు సంతతులు, ఒప్పన్ = ఒప్పునట్లు, ముదంబునన్ = సంతోషముతో, నిల్పుదున్.

తా త్ప ర్య ము :- అగ్రహారము, శ్రీపుత్రుడు, దేవాలయము, ఉద్యానవనము, సరస్సు, సత్కావ్యము, నిధి యనునవి యేడును చంద్రుడు, నక్షత్రములు ఉండు నంతవరకును భూమియందు సుస్థిరములై యుండును. అట్టి సప్త సంతానములను జంగమములిక్కార్డునుని పేర నా స్వామి యాన చొప్పున సంతోషముతో నిలుపుదును.

వి శే ష ము లు :- సప్త సంతానములు-క. తనయుడు చెఱువును గావ్యంబు నిధానము గుడి వనంబు భూదేవస్థా, పనమును నను నియ్యేడును, జను శాస్త్రము, లందు సప్త సంతతు లనఁగన్" అప్ప. ఆ శశి తారకంబు-మర్యాదావిధులందుఁ బదాదియందు "ఆజ్" వచ్చును. మర్యాదా = అవధి. ఇవట మర్యాదయందు 'ఆజ్' వచ్చెను, ఆవ్యయిభావ సమాసము, శశితారకలు ఉండనంతవఱకును, తద్ + ప్రభు-ఆనునాసికాంతస్థ భిన్నములై న హల్లలకు (యుల్లలకు) కఠిన హల్లలు (ఖర్రలు) పరము లగు నవుడు వాని వర్ణములందలి శ్రోత్రము వర్ణములు (చర్రలు) ఆశము లగును-తత్ప్రభు. ప్రభు + ఆజ్ఞ. పశ్చిమమాసమునం దుకార ఋకారముల కచ్చ పరమగునపుడు నుగాగమం బగు, ప్రభు నాజ్ఞ. చాల, సం. 34. ఆజ్ఞ (ప్రకృతి)-ఆన (వికృతి).

వ. అందు నుత్కృష్ట సంతానంబు కృత్యము కా నిశ్చయించి. 47

అ ర్థ ము :- అందున్ = ఆ సప్త సంతానములలో, ఉత్కృష్ట-సంతానంబు = ప్రశస్తమైన సంతతి, కృతి + అ = కావ్యమే, కాన్ = అగునట్లు, నిశ్చయించి = నిర్ణయించి.

తా త్ప ర్య ము :- ఆ సప్త సంతానములలో, ప్రశస్తమైన సంతానము కౌవ్యమే యని నిర్ణయించి, పలు పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు :- 'గీ. సప్త సంతానములలోఁ బ్రశస్తిఁగాంచి, భిలము గాకుండు నది ఛాత్రిఁ గృతియ కాన.' మను, 1. 14.

ఉ. జంగమ మల్లికార్జును నిసర్గ కవి స్తవనీయ సూక్తి యు

క్తిం గొనియాడి తత్కరుణఁ గేనములే కనుర క్తయైన భా
షాంగనఁ దక్క నేలిన మహాత్వము లోకమునం బ్రసిద్ధిగా
భంగిగ విస్తరించెదఁ బ్రబంధము సద్రసబంధురంబుగాన్. 48

అ ర్థ ము :- జంగమ మల్లికార్జునున్, నిసర్గ .... యుక్తిన్ : నిసర్గ = సహజులైన, కవి = కవులచే, స్తవనీయ = స్తుతింపఁదగిన, సు + ఉక్తి = మంచి మాటల యొక్క, యుక్తిన్ = కూడికతో, కొనియాడి = ప్రశంసించి, తద్ + కరుణన్ = ఆతని దయచేత, కేనము - లేక = కొఱత లేక, అనుర క్త + ఐన = అనురాగము గలది యగు, భాషా + అంగనన్ = వాగ్దేవిని (సరస్వతిని), తక్కన్ + వీలిన = మిక్కిలి పరిగ్రహించిన, మహాత్వము = గొప్ప తనము, లోకమునన్ = లోకము నందు, ప్రసిద్ధి + కాన్ = ప్రసిద్ధిముగా, భంగిగన్ = ఒప్పుగా, సత్ + రస - బంధురంబు + కాన్ = మంచి రసములచే నొప్పినదిగా, ప్రబంధమున్ = కావ్యమును, విస్తరించెదన్ = సవిశేషముగాఁ జెప్పెదను.

తా త్ప ర్య ము :- జంగమ మల్లికార్జునుని సహజ కవులు గొనియాడు సూక్తులచేఁ బ్రశంసించి, ఆతని దయచేత, ఉత్తమ కవితయందుఁ గొఱతలేక అను రాగము గలిగియుండు వాగ్దేవిని మిక్కిలి వశపఱచుకొనిన గొప్ప తనము లోకమునఁ బ్రసిద్ధముగా, సద్రసములతో నొప్పునట్లు ప్రబంధమును జక్కఁగా విశేషించి చెప్పెదను.

వి శే ష ము లు :- కేనము = కొఱత. ఇందే ఉ .... గా,ంగేయుఁడుఁ దారకాసురుఁడుఁ గేనములే కని సేసి రీసునన్.' కు. సం. 12. 145. కేనము - కేణ (కన్నడము)

1. సా. తత్కరుణ.

సీ. శరధి నీరులు పయోధరములు కొనివచ్చి
 కురిసి వారిధియందుఁ గూర్చినట్ల,
 యెనఁ బండిన విత్తు చేనికే ఫలకాంక్షఁ
 బేర్మిఁ క్రమ్మఱ వెదవెట్టునట్ల,
 రోహణాచలపతి కూహించి వరరత్న
 సంచయంబున విభూషించు నట్ల,
 తీర్థాళి కర్ణిఁ ద తీర్థోదకంబుల
 నెసకంబుగా నర్ఘ్య మిచ్చినట్ల.

ఆ. నింగి ముట్టియున్న జంగమ మల్లయ
 వరమునందుఁ గనిన వస్తుకవితఁ
 దగిలి వారియంద నెగడింతు రవికి దీ
 పమున నర్చ లిచ్చు పగిది వోలె.

49

అర్థము :- శరధి-నీరులు = సముద్రజలములు, పయోధరములు = మేఘములు, కొనివచ్చి = తీసికొని, కురిసి = వర్షించి, వారిధియందున్ = సముద్రమునందు, కూర్చిన + అట్లు + అ = కలిపిన విధముగనే,

చేనన్ = చేనియందు, పండిన, విత్తు = ధాన్యము, ఫల-కాంక్షన్ = పంటయందలి కోరికతో, బేర్మిన్ = ఆసక్తితో, క్రమ్మఱన్ = మరల, వెద + పెట్టు + అట్లు + అ = విత్తునట్లే.

రోహణ + అచల-పతికిన్ = రోహణమను పర్వత రాజమునకు, కూహించి = ఆహించి, వర-రత్న-సంచయంబునన్ = శ్రేష్ఠములైన షణ్ణుల సమూహముతో, విభూషించు + అట్లు + అ = అలంకరించు విధముననే,

తీర్థ + ఆళికిన్ = పుణ్యప్రదములైన రేవుల వరుసకు, అర్థిన్ = కోరికతో, తద్ + తీర్థ + ఉదకంబులన్ = ఆ రేవులందలి జలములను, ఎసకంబుగాన్ = అధికముగా, అర్ఘ్యము + ఇచ్చిన + అట్లు + అ = వూజ్జాళ్ళు మిచ్చినట్లుగనే,

నింగి-ముట్టి + ఉన్న = ఆకాశమునంటు - ఉన్నతమగు, జంగమ ములయ్య = జంగమ ముల్లికార్జునునియొక్క, వరము + నందున్ = వర ప్రభావముచేత, కనిన = పొందిన, వస్తు-కవితన్ = వస్తు ప్రధానమైన కవిత్వమును, రవికిన్ = సూర్యునకు, దీపమునన్ = దీపముతో, అర్చలు + ఇచ్చు-పగిది + పోలెన్ = పూజలొసఁగు విధమున, తగిలి = ఆసక్తితో, వారి + అందున్ + అ = ఆ జంగమ ముల్లికార్జునులయందే, నెగడింతున్ = ప్రవర్తిం జేయుదును.

తా త్ప ర్య ము :- సముద్రోదకములను మేఘములు తీసికొని మరల వర్షించి సముద్రమునందే కలిపినట్లును, చేనిరోఁ బండిన గింజలను ఫలకాండతో మరలఁ జేనియందే దిక్తునట్లును, రోహణాద్విరాజమునకు శ్రేష్ఠములయిన రత్నముల సమూహముల నలంకారము చేసినట్లును, పుణ్యతీర్థములకు ఆ పుణ్యతీర్థములందలి జలములతోనే అర్ఘ్యమిచ్చినట్లును, ఉన్నతమగు జంగమ ముల్లికార్జునుని వర ప్రభావమునఁ గనిన వస్తుకవిత్వమును, సూర్యునకు దీపమురోఁ యీజలిచ్చినట్లు, ఆసక్తితో నా జంగమ ముల్లికార్జునులవారికే అర్పింతును,

వి శే ష ము లు :- జంగమ ముల్లికార్జునుల వర ప్రభావమునఁ దాను గనిన వస్తు కవిత్వమును మరల వారికే అర్పించుటకు వివిధోపమానములు చెప్పఁబడినవి తావున నలంకారము మారోపము. రవికిన్ = సూర్యునకు - వేవెలుఁగునకు ఒక్క చిటు దివ్యోతో సర్వమిచ్చినట్లు మహా ప్రభావ సంపన్నమగు జంగమ ముల్లికార్జునుల వరము వలనఁ గనిన వస్తుకవిత్వమును వారికే సమర్పింతు ననుట, రోహణాచలము - సింహాశమునందలి యొక పర్వతము, ఇది వివిధ రత్నములకు నిలయము. పగిది, పోలె లెంచును సమానార్థకములే, ఇట్లు ఒక ఉపమానాచకముపై నింకొక దానిని బ్రయోగించుట యీ కవి లక్షణము,

చ, గురువున, కిష్టదై వమునకుం, బతికిం. గృతి చెప్పి పుణ్యమున్,
వరమును, దేజముం బడయవచ్చు జగంబుల; నిశ్చయంబు; మ
ద్గురువును. నిష్టదై వమును, గూర్చు నిజేకుఁడుఁ దాన; నాకుఁ గా
కొరునకు నిట్లు నేకుఱునె యొక్కట లాభము తెన్నియన్నియున్? 50

అర్థము :- జగంబులన్ = రోకములందు, గురువునకున్, ఇష్టదైవమునకున్, పతికిన్ = ప్రభువునకును, కృతి - చెప్పి = కావ్యము నంకితమిచ్చి, పుణ్యమున్, వరమును, తేజమున్ = తేజస్సును, పడయన్ + వచ్చున్ = బొందవచ్చును, నిశ్చయంబు = ధ్రువము, పుత్ + గురువును = నా గురువును, ఇష్టదైవమును. కూర్చు = ఇష్టుడైన, నిజ + ఈశుడున్ = నా ప్రభువును, తాను + అ = తానె, జంగమ పుల్లికూర్చునుడే, ఇట్లు, నాకున్ + కాక = నాకుఁ దప్ప, ఒరునకున్ = ఇతరునకు, ఒక్కటన్ = ఒక్కదాని చేతనే, లాభములు, ఎన్ని = ఎన్ని లాభములు ప్రొంద వీలగునో, అన్నియున్ = అన్నిలాభములును, చేకులునె = లభించునా ?

తాత్పర్యము :- రోకమున గురునకును, ఇష్టదైవమునకును, ప్రభువునకును గావ్యము నంకిత మిచ్చి పుణ్యమును, వరమును, దేజస్సును బొందవచ్చును. నిశ్చయము. ఇట్లు వేఱువేఱువారికిఁ గావ్యమును సమర్పించి వేఱువేఱు లాభములను బడయవచ్చును. కాని నా నిషయమున నాకు గురువును, ఇష్టదైవమును, ప్రభువును శ్రీ జంగమ పుల్లికూర్చునుల వారే. ఒక్క శ్రీవారి నర్పించుట వలననే ఉన్న లాభము అన్నియును నాకు లభించుచున్నవి. ఇట్లు నాకుఁగాక ఇతరులకు సావ్యముగాదు.

విశేషములు :- దీనిచేఁ గృతికర్తయగు నన్నెచోటునికి జంగమ పుల్లికూర్చునులయెడఁగల భక్త్యతిశయము తెలియుచున్నది. అలంకారము యథాసంఖ్యము.

వ. అని యిట్లు మహోత్సాహంబున దివ్యకల్పం బుపకల్పించు మహాకవి ముఖ్యుండ.

అర్థము :- అని, ఇట్లు, మహాత్ (మహా) + ఉత్సాహంబునన్ = అధికమైన ఉత్సాహముతో, దిమ్మకల్పంబు = దేవతా సంబంధమైన రచనను, ఉపకల్పించు = నిర్మించునట్టి, మహాత్ (మహా) - కవి - ముఖ్యుండన్ = మహాకవిశ్రేష్ఠుఁడను.

తాత్పర్యము :- అని యీవిధముగా నేను గొప్ప యుత్సాహముతో దేవ సంబంధమైన రచనను - కావ్యమును నిర్మించు మహాకవిశ్రేష్ఠుఁడను.

కృతి కర్తృ వంశ వర్ణనాదికము

సీ. కుతలంబు నడుకొనఁ గొలకొండగా నిల్చి
 శరనిధి గ్రొచ్చిరి సగర సుతులు;
 మిన్నులపైఁ బాటుచున్నయే టిలఁదెచ్చి
 వారాశి నించె భగీరథుండు;
 గోత్రాచలము లెత్తికొని వచ్చి కడచన్న
 రత్నాకరముఁ గట్టె రాఘవుండు;
 జలధి మహీసతి మొలనూలుగాఁ జుట్టి
 పాలించెఁ గలిఁ గరికాలచోడు.

ఆ. వరుస నిట్లు సూర్యవంశాధిపతు లంబు
 నిధియ మేర గాఁగ నిఖిల జగము
 నేలి చనిరి వారి కెనవచ్చు సుశ్లోక
 ధనుఁడ నన్నెచోడ జనవిభుండ.

52

అర్థము :- సగర సుతులు = సగరచక్రవర్తి కొడుకులు, కుతలంబు = భూతలముయొక్క, నడుకొనన్ = చుట్టూరగామును, కొలకొండగాన్ = త్రవ్విన నేలలోఁకు తెలిసికొనుటకు విడిచిన దిబ్బగా, నిల్చి, శరనిధిన్ = సముద్రమును, గ్రొచ్చిరి = త్రవ్విరి.

భగీరథుండు, మిన్నులపైన్ = ఆకాశముపై, పాటుచున్ + ఉన్న = ప్రవహించు చున్న, పీఠు = నది-ఆకాశగంగను మందాకినిని, ఇలన్ + తెచ్చి = భూమికిఁదెచ్చి, వారాశిన్ = సముద్రమును, నించెన్ = నిండించెను.

రాఘవుండు = రఘువంశము వాడైన రాఘుండు, గోత్ర + అచలములు = కుల పర్వతములు, ఎత్తికొనివచ్చి, కడచన్న = అపారమైన, రత్న + ఆకరమున్ = సముద్ర మును, కట్టెన్,

కరికాలచోడు = కరికాలచోడుఁడు, జలధిన్ = సముద్రమును. మహీ-సతి = భూమి యనెడు స్త్రీయొక్క, మొల-నూలు + కాన్ = మొలనూలు + అగునట్లు, చుట్టి, కలిన్ = కలియుగమునందు, పాలించెన్ = ఏలెను.

ఇట్లు, వరుసన్ = క్రమముగా, సూర్య-వంశ + అధిపతులు = సూర్యవంశపు రాజులు, అంబునిధి + అ = సముద్రమే, మేర = హద్దు, కాఁగన్ = అగునట్లు, నిఖిల-జగమున్ = ఎల్లలోకమును, వీలి = పాలించి, చనిరి = పోయిరి, వారికిన్ = ఆ పోయిన వారికి, ఎన-వచ్చు = సాటివచ్చునట్టి, సుక్లోక-ధనుఁడన్ = పుంచిక్తి ర్థమే ధనముగాఁ గలవాఁడను, నన్నెచోడ-జనవిభుండన్ = నన్నెచోడుఁ డను రాజును,

తా త్ప ర్య ము :- సగరచక్రవర్తి కొడుకులు భూ మధ్యభాగమును గొలుచుటకై న దిబ్బగా నిల్చి సముద్రమును ద్రవ్వెరి, భగీరథుఁడు ఆకాశమునఁబ్రవహించుచున్న యేటిని మందాకినిని భూమికిఁ దెచ్చి సముద్రమున నింసెను, శ్రీరాముఁడు కులపర్వతముల నెత్తికొని వచ్చి యపారమగు సముద్రమును బంధించెను, కలికాలమునఁ గరికాలచోడుఁడు సముద్రమును భూమి యనెడు స్త్రీకి మొలనూలుగాఁ జుట్టి పాలించెను. ఇట్లు క్రమముగా సూర్యవంశపు రాజులు సముద్రమే హద్దుగా నెల్లలోకము నేలిరి. అట్టివారికి సాటివచ్చు సత్కిర్తిధనుఁడను నేను నన్నెచోడ ప్రభువను.

వి శే ష ము లు :- సగర సుతులు-సగర చక్రవర్తికి సుమత్యందుఁ బుట్టిన యఱువదివేపురుకొడుకులు. తండ్రి యశ్వమేధ యాగమున విడిచిన యాగాశ్వము సముద్రమునఁ బ్రవేషింప, వీరు దాని నన్వేషించుటకు సముద్రమును ద్రవ్వెరి. భగీరథుఁడు, సగర చక్రవర్తి ముమ్మునుమఁడు, సగరుని కొడుకైన అసమంజసుని పుత్రుఁడగు అంశుమంతుని కుమారుఁడు, కపిలుని కోపాగ్నిచే భస్మీభూతులైన తన పితృదేవతల కుత్తమగతులు కల్పించుటకై యీశ్వరుని గూర్చి తపస్సుచేసి దివిజగంగను భూమికిఁ గొనివచ్చి వారి భస్మరాశులపైఁ బ్రవహింపఁజేయ వారు సద్గతులను బొందిరి, గంగా జలముచే సముద్రము నిండెను, రాఘవుఁడు-శ్రీరాముఁడు. లంకలో రావణుఁడు చెఱఁ బెట్టిన తన భార్యను సీతను గొనిరా సముద్రమును కులపర్వతములతో బంధించెను. కలియుగమునఁ గరికాలచోడుఁడు భూసతికి సముద్రము మొలనూలిఁగాఁజేసి యేలెను. అనఁగా సముద్రపర్వతమైన భూమినేలె ననుట. నన్నెచోడుని వంశమునకు మూలపురుషుఁడు కరికాలచోడుఁడు, కరికాలచోడుఁడు సూర్యవంశము వాఁడగుటఁ దజనితుఁ

వగు నన్నె చోడులును సూర్యవంశమువాడే యగును. 'కరి' యను ముద్రిత ప్రతి పాఠమునకు 'గరి' యనునది శ్రీ రాళ్ళపల్లి అనంతకృష్ణశర్మగారి పాఠము, అది మేమును చోడులుచే స్వీకృతమైనది. కరిన్ = నిదర్శనమును. అను పూర్వ వ్యాఖ్య తృప్తిగా లేదు. మున్నగు భనులు - శ్లాఘాశబ్దము ఆకారాంత శ్రీ లింగము. సుశ్లాఘా వంశమునకు యుండవలయును. కావున 'సుశ్లోక' ధనుడ'నని మార్పుకొనఁబడినది. కరికాలచోడులు ఏనుటకు కరికాల చోడు అని దుజ్వరక విరహితముగా వాడుట యశేషము.

చ. అరి నరపాల మౌళి దళితాంఘ్రియుగుం డయి మేటి పాకనా
డిరువది యొక్కవేయిటి కధీశుఁడు నాఁ జను చోడబల్లికిం
చిరతరక్తి కగ్ర మహిషీ తిలకం బన హైహయాన్వయాం
దిరి శశిరేఖ యైన గుణధాసిని శ్రీసతికిం దనూజుడన్. 53

అర్థము :- అరి-నరపాల - మౌళి - దళిత + అంఘ్రి యుగుండు = శత్రువులైన రాజులయొక్క శిరస్సులచేత ఏకసింపఁజేయఁబడినపాదముల యొక్క జంట గలవారు, అయి, మేటి పాకనాడు + ఇరువదియొక్కవేయిటికిన్ = గొప్పదియగు పాకనాట(గల యిరువదియొక్కవేయి గ్రామములకు, అధీశుఁడు = ప్రభువు, నాన్ = అనగా, చను = తగునట్టి, చోడబల్లికిన్ + చిరతరక్తి ర్తికిన్ = బహుకాలపుఁగీర్తిగల చోడబల్లి యను వానికి, అగ్ర-మహిషీ-తిలకంబు = శ్రేష్ఠురాలయిన పట్టపురాణి, అనన్, హైహయ + అన్వయ - అంటు - శశి-రేఖ = హైహయవంశమునెడి ఆకాశమునందుఁ జంద్రరశ, దిరి, గుణ-ధాసిని = సద్గుణములచేఁ బ్రకాశించునట్టి, శ్రీ సతికిన్ = శ్రీసతికిని, తనూజుడన్ = తనూజుడను.

కాల్ప వృత్తము :- శత్రురాజులు తమ శిరస్సులయిచి నమస్కరించుటచే ఏకసింపిన పాదపద్మముల జంట గలవారు, పాకనాట(గల యిరువదియొక్కవేయి గ్రామములకుఁ బ్రభువన నొప్పు చిరకాలయశస్కుడైన చోడబల్లికిని పట్టపురాణి యైన హైహయ వంశమునెడి ఆకాశమునందుఁ జంద్రరేఖవలెఁ బ్రకాశించునట్టియు, సద్గుణములచేఁ బ్రకాశించునట్టియు శ్రీసతికిని బుత్తుడను.

విశేషములు :- హైహయాన్వయాంబర శశిరేఖ . అనుచో నలంకారము రూపకము,

క. కలుపొన్న విరులఁ బెరుఁగం,
 గలుకోడి రవంబు దిశలఁ గలయఁగఁ జెలఁగన్
 బొలుచు నొరయూరి కధిపతి
 నలఘు పరాక్రముఁడఁ డెంకణాదిత్యుండన్.

54

అర్థము :- కలుపొన్న = ఒక జాతి పొన్నచెట్టు - తాతిపొన్న, విరులన్ = పూవులతో, పెరుఁగన్ వృద్ధిపొందఁగా, కలుకోడి = ఒకజాతి కోడి-తాతికోడియొక్క, రవంబు = ధ్వని-కూత, దిశలన్ = దిక్కులందు, కలయఁగన్ = అంతటను, చెలఁగన్ = మ్రోయఁగా, బొలుచు = ఒప్పునట్టి, ఒరయూరికిన్ = ఒరయూరి నెడి పురమునకు, అధిపతిన్ = ప్రభుఁడను, అలఘు-పరాక్రముఁడన్ = తక్కువకాని-అధికమైన, పరాక్రముము గలవాఁడను, డెంకణ + ఆదిత్యుండన్ = దక్షిణదేశమునకు సూర్యునివంటి వాఁడను.

తాత్పర్యము :- తాతిపొన్నచెట్టు వూలతో వృద్ధి చెందఁగను, తాతికోడి కూత దెసల చూఱుమ్రోయఁగను ఒప్పునట్టి ఒరయూరిను పురమునకు నేను ప్రభుఁడను; అధిక పరాక్రమవంతుఁడను. దక్షిణదేశమునకు సూర్యునివంటివాఁడను నర్థమిచ్చు 'డెంకణాదిత్యుఁడను బిరుదు గలవాఁడను.

విశేషములు :- ఈ ఒరయూరు నేడు తమిళనాడు రాష్ట్రమున తిరుచినా పల్లికి సమీపమున నున్న-చీరలకుఁ ప్రసిద్ధమైన ఒరయూరే, తానే ఒరయూరి కధిపతి నని యితఁడు కంఠోక్తిగాఁ జెప్పికొనుచుండఁగా, అది వంశపారంపర్యముగా వచ్చిన బిరుదమేకాని నిజముగా నొరయూరి ప్రభువు కాఁడని కొందఁ జేల సందేహింతురో!

క. పాత్రుఁడ, నసదృశ కాశ్యప
 గోత్రుఁడ, సచ్చరిత నుభయకుల శుద్ధుండన్,
 మిత్రాన్వయ శేఖరుఁడఁ, బ
 విత్రీకృత దేహుఁడను వివిధ యజ్ఞములన్.

55

అ ర్థ ము :- పాత్రుడన్ = యోగ్యుడను, అసదృశ-కాశ్యస-గోత్రుడన్ = సాటిలేని కాశ్యప గోత్రుడను, సత్ + చరితన్ = సుంచినడపడిచేత, ఉభయ-కుల-బుద్ధులు = ద్విపూర్వ వంశములను రెండింటిని బవిత్రముచేసినవాడను, మిత్ర + అన్బయ-శేఖరుడన్ = సూర్యవంశమునందు శ్రేష్ఠుడను, వివిధ-యజ్ఞములన్ = మెక్కు జన్మములచేత, పవిత్రీ-కృత-దేహుడను = పావనముచేయబడిన శరీరము గలవాడను.

కా ర్మ ర్థ ము :- నేను యోగ్యుడను. సాటిలేని కాశ్యపగోత్రుడను. పుత్రులైనచే బిర్వూత్య వంశములు రెంటిని బవిత్రముచేసినవాడను, సూర్య వంశమువారిలో శ్రేష్ఠుడను. వివిధ యజ్ఞము లొనరించుటచేత బవిత్రముగాఁజేయబడిన శరీరము గలవాడను.

వి శే ష ము లు :- సత్ + చరిత-సకార తవర్గములకు శవర్ణ చ వర్ణములతో ఘోర్వమందైనను బర్ణమందైనను కూడిక గలుగు నపుడు క్రమముగా శవర్ణ చవర్ణ వర్ణము లాదేశమగును - సచ్ఛరిత.

వ, ఇట్లు విశిష్ట గుణ గణాలంకృతుండనై నెగడు నస్మదీయానూన ప్రతిఛార్ణ వోదీర్ణ రుచిర వస్తు విస్తారితోత్తమ కావ్యరత్న విభూషణం బమృతాంశుభూషణావతారంబై విలసిల్లు జంగమ మల్లికార్జునదేవు నిఖిల జన శిరో విభూషణామల దివ్య శ్రీపాదంబు లాకల్పాంత స్థాయిగా విభూషించుట శేషజగజ్జేగీయమానంబు. 56

అ ర్థ ము :- ఇట్లు, విశిష్ట-గుణ-గణ + అలంకృతుండను + ఐ = గొప్ప గుణములయొక్క సమూహముచేత నలంకరింపబడినవాడనై, నెగడు = ఒప్పు, అస్మదీయా..... విభూషణము : అస్మదీయ = నా దైన, అనూన = తక్కువ కాని (గొప్పదైన), ప్రతిఛా = ప్రతిభయనెడి, అర్ణవ = సముద్రమునందు, ఉదీర్ణ = పుట్టిన, రుచిర = మనోహరమైన, వస్తు = వస్తువుచేత-కథచేత, విస్తారిత = విస్తరింపఁజేయబడిన, ఉత్తమ = శ్రేష్ఠమయిన, కావ్య = కావ్య మనెడి, రత్న-విభూషణంబు = రత్నాలంకారము, అమృత + అంశు-భూషణ + అవతారంబు + ఐ = చంద్రుఁ డలంకారముగాఁగల శివునియొక్క అవతారమయి, విలసిల్లు =

ప్రకాశించు, జంగమ మల్లికార్జున-దేవు = జంగమ మల్లికార్జున స్వామియొక్క, నిఖిల.... పాదంబులు; నిఖిల = ఎల్ల, జన = జనులయొక్క, శిరస్ + విభూషణ = శిరోఽలంకారము, అమల = నిర్మలము, దివ్య = దివ్యము, అగు, శ్రీ పాదంబులు = శోభాకరములైన పాదములు, ఆ-కల్ప + అంత-స్థాయిగాన్ = ప్రళయకాలము వఱకు నుండునదిగా, విభూషించుట = అలంకరించుట, అశేష = సర్వ, జగత్ + జేగీయమానంబు = లోకములచే గానముచేయఁబడుచున్నది.

తాత్పర్యము :- ఈ విధముగా గొప్ప సుగుణముల సమూహములచే నలంకరింపఁబడినవాఁడనై యొప్పు నా అనల్పమైన ప్రతిభ యనెడి సముద్రమునం దుత్పన్నమైన మనోహరమైన కథచేత విపులీకరింపఁబడిన ఉత్తమకావ్యమనెడి రత్నాలంకారము-శివావతారుఁడై విలసిల్లు జంగమ మల్లికార్జున దేవుని ఎల్ల జనుల శిరోఽలంకారములు, నిర్మలములు, దివ్యములు నైన శ్రీ పాదములను శాశ్వతముగా నలంకరించుట యెల్ల జగములచే గానము చేయఁబడుచున్నది.

విశేషములు :- నెగడు + అస్మదీయ - ఉదంతమగు తద్ధర్మార్థ విశేషణమున కచ్చు పరమగునపుడు నుగాగమంబగు. నెగడు నస్మదీయ. బాల. సం. 33, నెగడు నస్మదీయా నూన .... విభూషణంబు-ఇందు నెగడు అను ధాతుజ విశేషణము అస్మదీయా దిగాఁ గల సిద్ధసమాసము నందలి 'అస్మదీయ' యను పద మొక్కదానితో నన్వయించు చున్నది. 'కొన్ని యెడల సిద్ధ సమాస మధ్యగత పదంబులతోఁ దద్భిన్న పదంబుల కన్వయంబు చూపఁబడి.' ప్రౌఢ. సమాస. 35. ప్రతిభార్ణవ = ప్రతిభ యనెడి అర్ణవ, కావ్య రత్న విభూషణంబు - కావ్యమనెడి రత్నవిభూషణము - రూపకములు. జగత్ + జేగీయమానంబు. 'అనునాసికాంతస్థ వర్ణములు తప్ప మిగిలిన పదాంత గత హల్లులకు (రుల్లులకు) మృదుహల్లులు (హళ్ళులు) కాని, అచ్చులు కాని పరములగు నపుడు ఆ హల్లుల వర్ణమునకుఁజెందిన తృతీయ వర్ణమాదేశమగును, జగద్ + జేగీయమానం. 'సకార త వర్ణములకు శవర్ణ చవర్ణములతో పూర్వమందైనను పరమందైనను కూడిక గలుగునపుడు క్రమముగా శవర్ణ చ వర్ణ వర్ణము లాదేశమగును. జగజేగీయమానంబు.

చ. రవికులశేఖరుండు కవిరాజశిఖామణి కావ్యకర్త స
 త్కవి యవి నన్నెచోడుఁ డతె! కావ్యము దివ్యకథం గుమార సం
 భవ మతె! సత్కథాధిపతి భవ్యుఁడు జంగమ మల్లికార్జునుం
 డవిచలితార్థయోగధరుఁ డట్టె! వినం గొనియాడఁ జాలదే! 57

అర్థము :- కావ్యకర్త = కావ్యమును రచించినవాఁడు. భువిన్ = భూమి
 యుండు, రవికులశేఖరుండు = సూర్యవంశ శ్రేష్ఠుఁడును. కవిరాజ శిఖామణి = కవిశ్రేష్ఠు
 లలోఁ దలమానికమైనవాఁడు, సత్ + కవి = మంచికవి, నన్నెచోడుఁడు + అతె = నన్నె
 చోడుఁడట, కావ్యము, దివ్యకథన్ = దేవతా సంబంధి కథయందు, కుమారసంభ
 వము + అతె = కుమారసంభవమట, సత్ + కథా + అధిపతి = (ఆ) మంచి కథకు
 నాయకుఁడు, భవ్యుఁడు = తగినవాఁడు, (అగు) జంగమమల్లికార్జునుండు, అవిచలిత =
 అర్థయోగధరుఁడు + అట్టె = నిశ్చలమైన అర్థమనెడి యోగమును ధరించినవాఁడతె,
 వినన్ = వినుటకును, కొనియాడన్ = ప్రశంపించుటకును, చాలదే = నమర్థము గాదా
 అగు ననుట.

తాత్పర్యము :- కావ్యమును రచించినవాఁడు సూర్యవంశ శ్రేష్ఠుఁడును,
 కవిరాజ శిఖామణియును, సత్కవియును అగు నన్నెచోడుఁడట, కావ్యము దివ్యకథ
 లలోఁ గుమారసంభవమట, కథానాయకుఁడుకృతిభర్త యోగ్యుఁడగు జంగమమల్లి
 కార్జునుఁడు నిశ్చలార్థ మనెడి యోగమును ధరించినవాఁడట! ఇక, దానిని వినను,
 ప్రశంపింపను యోగ్యము కాదా ! అగు నని భావము.

విశేషములు :- కావ్యము దివ్యకథయగు కుమారసంభవము. కవి కవిరాజ
 శిఖామణి, కృతిభర్త నిశ్చలమైన అర్థయోగమును ధరించిన జంగమ మల్లికార్జున
 దేవుఁడుఁడని సల్లక్షణములు పట్టిన యీ కావ్యము ప్రశంసనీయ మనుట,

వ. నావునం బరమశ్రీ నగోత్తుంగ మణిశ్రీ సంగత మల్లికార్జున దేవ
 తాత్మకంబైన తేజంబు జగంబులం బ్రత్యక్షంబై ప్రవర్తిలుట
 జంగమ మల్లికార్జున¹ దేవుండై, ప్రాణాయామాది షడంగోపాంగ

1. బా. సా. దేవతాకంబై.

సకల యోగిజనారాధితుం డగుటం బరమయోగీంద్రుండై, న్యాయ
 వైశేషికాది షట్కర్మ కర్మశుం డగుటం బరవాది భయంకరుండై,
 జన్మమరణాది దుఃఖార్థవోత్తీర్ణస్తూయమానమానసుం డగుటనుం బర
 నూనంద హృదయుండై, ఘోర సంసార పారావారోత్తరణ కారణా
 నూన వైరాగ్య నిరతుం డగుట సమ్యక్జ్ఞాన స్వరూపుండై, వేద
 తదంగ శాస్త్ర పురాణేతిహాసాగమాది సకల కళా స్వరూపాపార
 వాణీ ధరుం డగుట నిఖిల విద్యాగురుండై, సకలజనాభీష్ట విమల
 జ్ఞానానూన ఫలప్రదాయకుం డగుటం బరమ స్వరూపుండై, సమస్త
 విద్యజ్ఞాన మనో మానసకేళీలాలసుం డగుటం బరమహంస
 స్వరూపుండై, యత్యుత్తమ పురుషార్థ ప్రవర్తితుం డగుటం బురు
 షోత్తముండై, నిఖిల ముముక్షు జనైకధ్యేయాత్మకుం డగుటం బర
 బ్రహ్మ స్వరూపుండై, నిన్ద్రైగుణ్యపదార్థ ప్రవర్తితుం డగుట గుణ
 గణాతీతుండై, సద్భక్త జనాత్మలోకనైక హేతుభూతుం డగుట
 మునిజనముఖమణిముకురుండైన జంగమ మల్లికార్జున దేవునకు. 58

అర్థము :- కావునన్ = కాబట్టి, పరమ - శ్రీ నగ + ఉత్తుంగ - మణి-
 శ్రీ = గొప్పది యగు శ్రీశైలము నందలి, యెత్తయిన, మణుల సంపదతో,
 సంగత = కూడుకొన్న, మల్లికార్జున దేవతా + ఆత్మకంబు + ఐన = మల్లికార్జున
 దేవుని స్వరూపమైన, తేజంబు = తేజస్సు, జగంబులన్ = లోకములందు, ప్రత్యక్షంబు +
 ఐ = ఎదుటఁ దోచిన దయి, ప్రవర్తిలుటన్ = ఉండుటచేత, జంగమ మల్లికార్జున-
 దేవుండు + ఐ, ప్రాణాయామ + ఆది - షట్ + అంగ + ఉపాంగ - సకల
 యోగి-జన + ఆరాధితుండఁ = ప్రాణాయామము మున్నగు ఆఱంగములు, ఉపాంగములు
 గల, ఎల్ల యోగిజనులచేఁ బూజింపఁబడినవాఁడు, అగుటన్ = అగుటచే, పరమ-
 యోగి + ఇంద్రుండు + ఐ = మహాయోగి శ్రేష్ఠుడయి, న్యాయ - వైశేషిక +
 ఆది - షట్ + తర్క - కర్మశుండు = న్యాయము, వైశేషికము మున్నగు ఆఱు
 తర్కములచేఁ గఠినుఁడు అనఁగా న్యాయాదులైన ఆఱు తర్కములను క్షణముగాఁ
 జదివినవాఁడనుట, అగుటన్ = అగుటచే, పరవాది - భయంకరుండు + ఐ =

శత్రువులైన వాదించువారికి వెఱపుగొలుపువాడయి, జన్మ = పుట్టుట, మరణ = చచ్చుట, ఆది = మొదలగు, దుఃఖ + అర్ణవ = దుఃఖమనెడి సముద్రమును, ఉత్తీర్ణ = దాటినట్టియు, (అందుచేతనే), స్తూయమాన = పొగడబడుచున్న, మానసుండు = మనస్సు గలవాడు, అగుటన్ = అగుటచేత. పరమ + ఆనంద-హృదయుండు + ఐ = మిక్కిలి సంభోషముతోగూడిన హృదయము గలవాడయి, ఘోర .... నిరతుండు : ఘోర = భయంకరమైన. సంసార - పారావార = సంసారమనెడి సముద్రము యొక్క, ఉత్తరణ = దాటుట అనెడి, కారణ = కారణముచేత, అనూన = తక్కువవాని, వైరాగ్య = వైరాగ్యమునందు, నిరతుండు = ఆసక్తి గలవాడు, అగుటన్, సమ్యచే (త్) + జ్ఞాన - స్వరూపుండు + ఐ = లెస్సయైన జ్ఞానము యొక్క స్వరూపము గలవాడయి, వేద .... ధరుండు : వేద = నాలుగు వేదములు, తద్ + అంగ = వాని యంగములు, శాస్త్ర = ఆఱు శాస్త్రములు, పురాణ = పడునెనిమిది పురాణములు. ఇతిహాస = భారతాది పూర్వచరిత్ర ప్రతి పాదర గ్రంథములు. ఆగమ = ఆగమములు, ఆది = మొదలుగాగల, సకల = ఎల్ల, కళా = కళల యొక్క, స్వరూప = స్వరూపమయిన, అపార = అనంత మయిన, వాణీ = వాక్కుయొక్క, ధరుండు = తాల్చినవాడు, అగుటన్, నిఖిల - విద్యా - గురుండు + ఐ = ఎల్ల విద్యలకును గురుడయి, సకల = ఎల్ల, జన = మనుష్యులచేత, అభీష్ట = కోరబడిన, విమల = నిర్మలమైన, జ్ఞానమనెడి, అనూన = తక్కువ కావి, ఫల = ఫలముయొక్క, ప్రదాయకుండు = ఇచ్చువాడు, అగుటన్, పరమ - స్వరూపుండు + ఐ = ఉత్కృష్టమైన జ్ఞానము గలవాడయి, సమస్త = ఎల్ల, విద్వాన్ (త్) + జన = విద్వాంసులైన జనులయొక్క, మనన్ + మానస = మనస్సులనెడి మానస సరస్సులందు, కేళీ = క్రీడలయందు, లాలసుండు = అధిక వాంఛిగలవాడు, అగుటన్, పరమహంస - స్వరూపుండు + ఐ = ఉత్తమ పదము నొందిన సన్న్యాసి యొక్క - గొప్ప అంచయొక్క. స్వరూపము గలవాడయి, అతి + ఉత్తమ = మిక్కిలి శ్రేష్ఠమయిన, పురుష + అర్థ = పురుషార్థమైన మోక్షము నందు, ప్రవర్తితుండు = వర్తించినవాడు, అగుటన్, పురుష + ఉత్తముండు + ఐ = పురుష శ్రేష్ఠుడు అయి, విష్ణువయి, నిఖిల - ముముక్షు - జన + ఏక - ద్యేయ + ఆత్మకుండు = ఎల్ల మోక్షకాంక్షులగు జనులకు ముఖ్యముగా, ధ్యానింపఁ దగిన ఆత్మ గలవాడు, అగుటన్, పరబ్రహ్మ - స్వరూపుండు + ఐ = పరబ్రహ్మ యొక్క స్వరూపము గలవాడయి, నిస్సైగుణ్య-వదార్థ-ప్రవర్తితుండు = త్రిగుణములు

(సత్త్వరజస్తమములు) లేని పదార్థమునందు వర్తించువాఁడు, అగుటన్, గుణ - గణ + అతీతుండు + ఐ = గుణముల యొక్క సమూహము కంటె వేఱయిన వాఁడయి; సత్ + భక్త = మంచి భక్తులైన, జన = జనుల యొక్క, ఆత్మ + ఆలోకన = మనస్సులయొక్క దృష్టులకు, ఏక = ప్రధానమైన, హేతు - భూతుండు = కారణమైన వాఁడు, అగుటన్, ముని - జన = మునుల సమూహము యొక్క, ముఖ = ముఖములకు, మణి - ముకురుండు = రత్న దర్పణము, ఐన, జంగమ మల్లికార్జున దేవునకు.

తాత్పర్యము : కావున గొప్పది యగు శ్రీశైలమునందలి మణి సంపదలతోఁ గూడిన మల్లికార్జున దేవుని స్వరూపమయి లోకములందుఁ బ్రత్యక్షమయి ప్రవర్తింపట చేత జంగమ మల్లికార్జున దేవుఁడయి, ప్రాణాయామము మున్నగు షడంగములు ఉపాంగములు గల యెల్ల యోగులచేఁ బూజితుఁడగుటచేఁ బరమయోగి శ్రేష్ఠుఁడయి, న్యాయము, వైశేషికము మున్నగు నాఱు తర్క శాస్త్రములను బాగుగాఁ జదివిన వాఁడగుటచేఁ బరవాది భయంకరుఁడయి, పుట్టుట గిట్టుట మున్నగు దుఃఖములనెడి సముద్రములను దాటి పొగడఁబడుచున్న మనస్సు గలవాఁడగుటచేఁ బరమానంద హృదయుఁడయి, భయంకర సంసార సముద్రమును దాటఁ గారణమైన వైరాగ్యమునం దాసక్తి గలవాఁడగుటచేఁ సుజ్ఞాన స్వరూపుఁడయి, వేదములు, తదంగములు, శాస్త్రములు, పురాణములు, ఇతిహాసములు, ఆగమములు మున్నగు ఎల్ల విద్యల స్వరూపమైన అనంత వాక్కును ధరించినవాఁడగుటచేఁ ఎల్ల విద్యలకును గురువయి, ఎల్ల జనులును గోరు నిర్మల జ్ఞాన మనెడి గొప్ప ఫలము నిచ్చువాఁడగుటచేఁ బరమ జ్ఞాన స్వరూపుఁడయి, ఎల్ల విద్వాంసుల మనస్సులనెడి మానస సరస్సులందు విహరించు కోరిక గలవాఁడగుటచేఁ పరమహంస స్వరూపుఁడయి, అత్యుత్తమమైన పురుషార్థమగు మోక్షమునందుఁ బ్రవర్తించువాఁడగుటచేఁ బురుషోత్తముఁడయి, ఎల్ల మోక్షకాంక్షి జనులకుఁ బ్రధానమైన ఆత్మ గలవాఁడగుటచేఁ బరబ్రహ్మ స్వరూపుఁడయి, త్రిగుణ రహిత పదార్థమునందుఁ బ్రవర్తింపఁడగుటచేఁ గుణగణమున కతీతుఁడై, సద్భక్తులైన జనుల ఆత్మలోకనమునకు ముఖ్యకారణమైనవాఁడగుటచేఁ మునిజనుల ముఖములకు మణి దర్పణము అగు జంగమ మల్లికార్జున దేవునకు - పయి గద్యముతో నన్వయము.

విశేషములు : ప్రాణాయామము : ప్రాణవాయువును నాపికా ముఖములందు సంచరించు దానిని మంత్ర పూర్వకముగా నిరోధించుట. ఇది యోగాంగములగు

అష్టాంగములలో నొకటి. అవి యమము, నియమము, ఆసనము, ప్రాణాయామము, ప్రత్యాయామము, ఛారణ, ఛానము, సమాధి. వై శేషికము - షడ్దర్శనములలో నొకటి. అవి, న్యాయ, వై శేషిక, సాంఖ్య, యోగ, మీమాంసా, వేదాంతములు. కొందఱు యోగమునకు మాఱుగా పాణినీయమును దర్శనముగా గ్రహించిరి.

ఊఞ్ఞారవ - ఊఞ్ఞమనెడి అరవ - రూపకము. సంసార పారావార - సంసార మనెడి పారావార - రూపకము. పారావార - 'సముద్రోఽబ్ధి రకూపారః పారావార స్ఫురిత్యతిః' పాఠ మువ్యుతోతీతి పారావారః - దరిని గప్పునది - సముద్రము-అమరము. జ్ఞానానూన ఫల - జ్ఞానమనెడి అనూన ఫల - రూపకము. విద్యస్ + జన-కన్వసంత శబ్దములకు అనుస్వనామస్థాన హలాద్విప్రత్యయములు సరములగు నపుడును, నపుంసక లింగమునందు ప్రథమైక వచన ప్రత్యయము పరమగునపుడును సకారమునకు దకారా దేశ మగును. విద్యచ్ + జన - సకార తవరములకు శవర్ణ చవర్ణములతో వూర్వ ముందైనను పరముందైనను కూడిత గలుగునపుడు క్రమముగా శవర్ణ చవర్ణ వరము లాదేశమగును. విద్యజ్జన. సమ్యచ్ + జ్ఞాన-చవరాక్షరములకు ఝల్ (అనునాసికములు, అంతస్థములు తప్ప తక్కిన హల్లులు) పరమగునపుడును, పదాంతమునందును చవరాక్షరములు ఆదేశ మగును, సమ్యక్ + జ్ఞాన - అనునాసికాంతస్థ వరములు తప్ప మిగిలిన పదాంత గత హల్లులకు (ఝల్లులకు) మృదు హల్లులు (హళ్ళులు) కాని, అచ్చులు కాని పరమగునపుడు ఆ హల్లుల వర్ణమునకుఁజెందిన తృతీయ వర్ణ మాదేశ మగును - సమ్యగ్జాన. మనో మానస - మనస్సనెడి మానస - రూపకము. అతి + ఉత్తమ - రుదాదేశసంధి - ఇ ఉ ఋ ౠ వరములకు అసవర్ణము లయిన అచ్చులు పరములగునపుడు యణులు (య్, వ్, ర్, ల్) ఆదేశములగును - అత్యుత్తమ. పురుషోత్తముఁడు - విష్ణువు, పురుషులలో నుత్తముఁడు - శ్లేషము. ముముక్షు-మోక్ష మిచ్చుః - ముముక్షుః - మోక్షమును గోరువాఁడు, జన + ఏక - వృద్ధిసంధి - అ ఆ లకు ఏ ఐ లు పరములగునపుడు ఐ కారమును, ఓ ఔ లు పరములగునపుడు ఔ కారమును ఏకాదేశమగును - జనైక, త్రైగుణ్య-త్రిగుణానాం భావః-స త్వ రజ స్తమో గుణములు - త్రైగుణములు. వాని భావము త్రైగుణ్యము. ముని జనముఖ మణి ముకురుండు - మునిజన ముఖములకు మణిముకుర మైనవాఁడు-రూపకము. పురుషోత్త ముందై, పరిబ్రహ్మ స్వరూపుండై-అనుచో శ్లేష సామర్థ్యముచే జంగమ మలికారును నకు విష్ణు బ్రహ్మలతో నభేదము సాధింపఁబడినది. అలంకారము శ్లేషము.

షష్ఠ్యంతములు

క. శ్రీ కంఠమూర్తి, కమల
శ్లోకున, కనఘనకు, మితవచోనిధికి, సుధీ
లోకస్తుతునకు, విజ్ఞా
నాకారున, కమితమతికి, నచలాత్మునకున్.

59

అర్థము : శ్రీకంఠ - మూర్తికిన్ = శివ స్వరూపునకు, అమలశ్లోకునకున్ = నిర్మలమైన కీర్తి గలవానికి, అనఘనకున్ = పాపము లేని వానికి, మిత - వచన్ - నిధికిన్ = మితములైన వాక్కులకు నిధానమైన వానికి, సుధీ - లోకస్తుతునకున్ = పండితుల సమూహముచే బొగడబడు వానికి, విజ్ఞాన + ఆకారునకున్ = విజ్ఞానము రూపుగాంచిన వానికి, అమిత - మతికిన్ = అధికమైన బుద్ధి గలవానికి, అచల + ఆత్మునకున్ = చలింపని మనస్సుగల వానికి.

తాత్పర్యము : శివ స్వరూపుఁడును, నిర్మలమైన కీర్తి గలవాఁడును, పాప రహితుఁడును, మిత వచన నిధియును, పండిత సమూహముచే స్తుతింపఁబడు వాఁడును, విజ్ఞాన స్వరూపుఁడును, అమితమైన బుద్ధి గలవాఁడును, చలింపని ఆత్మగలవాఁడును అగు జంగమ మల్లికార్జునునకు.

విశేషములు : షష్ఠ్యంతములు - షష్ఠీవిభక్తితో నంతమగునవి. ఇవి కృతి భర్తృ విశేషణములయి యుండును.

శ్రీకంఠ - 'ఉగ్రః కపర్ది శ్రీకంఠ శ్శితికంఠః కపాలభృత్' - శ్రీః విషః కణ్ఠే యస్య సః - శ్రీకణ్ఠః - విషము కంఠమందుఁగలవాఁడు - శివుఁడు - లేదా కాలకూట భరణజా శ్రీ శ్శోభా కణ్ఠే యస్య సః - కాలకూటమును భరించుటవలనఁ గలిగిన శ్యామశోభ కంఠమందుఁ గలవాఁడు శివుఁడు - అమరము.

క. సద్గురుడనఁ జను నఖిల జ
గద్గురునకు, సంతతోపకారికి, ముని వి
ద్వద్గురునకుఁ, గవి బుధహిత
మద్గురున, కపారధర్మమతికిన్, యతికిన్.

60

అర్థము : సత్ + గురుఁడు = మంచి గురువు, అనన్ + చను = అనఁదగునట్టి, అఖిల - జగత్ + గురునకున్ = ఎల్ల లోకములకు గురువైన వానిని, చంద్ర + ఉపకారికిన్ = నిత్యము ఉపకారము చేయువానికిని, ముని - విద్యన్ + గురునకున్ = మునులైన విద్వాంసులకు గురువైన వానికి, కవి - బుధుఁడార - మత్ + గురునకున్ = కవులకు, బుధులకు హితుఁడనైన నా గురువునకు, అపార - ధర్మ - మతికిన్ = అనంతమైన ధర్మబుద్ధి గలవానికి, యతికిన్.

తాత్పర్యము : ఉత్తమ గురుఁ డనఁదగు సర్వలోక గురుఁడును, నిత్యోపకారుఁడును, ముని విద్వాంసులకు గురువైనవాఁడును, కవులకు, బుధులకు హితుఁడనైన నాకు గురువైనవాఁడును, అపారమైన ధర్మబుద్ధి గలవాఁడును, యతియును నగు జ్ఞానమ మలికార్జునునకు.

క. సంగా సంగ విదూరున,

కంగజ హర మూర్తి, కభిజనాభరణునకున్,

గంగా జల నిభ కీర్తికి,

జంగమ మల్లయకు విబుధ సంస్తుత్యునకున్.

61

అర్థము : సంగ + అసంగ - విదూరునకున్ = రాగద్వేష రహితునకును, అంగజ - హర - మూర్తికిన్ = మన్మథ సంహారకుఁడగు శివుని మూర్తియైన వానికి, అభిజన + అభరణునకున్ = కీర్తి నగఁగఁ గలవానికి, గంగా - జల - నిభ - కీర్తికిన్ = గంగాజలముతో సమానమైన (తెల్లని) కీర్తి గలవానికి, విబుధ - సంస్తుత్యునకున్ = పండితులచే లేదా దేవతలచే మిక్కిలి పొగడఁదగిన వానికి, జంగమ మల్లయకున్ = జంగమ మలికార్జునునకు.

తాత్పర్యము : సంగా సంగములు లేని వాఁడును, శివమూర్తియు, కీర్తి భూషణుఁడును, గంగోదకమువలె తెల్లని కీర్తి గలవాఁడును, దేవతలచే పొగడఁదగు వాఁడును, అగు జంగమ మలికార్జునునకు.

క. అక్షయ మూర్తికి, నాశ్రీత
 రక్షణ దక్షునకు, ధర్మ రతి మతికిఁ, గళా
 దక్షునకు. నమితునకు, శుభ
 లక్షణ లక్షీతున, కిహాలలాపేక్షునకున్.

62

అర్థము : అక్షయ - మూర్తికిన్ = నాశనములేని ఆకారము గలవానికి,
 ఆశ్రీత - రక్షణ - దక్షునకున్ = ఆశ్రయించిన వారియొక్క రక్షణమునందు
 సమర్థుడైన వానికి, ధర్మ - రతి - మతికిన్ = ధర్మమునం దాసక్తి గల బుద్ధి గల
 వానికి, గళా - దక్షునకున్ = కళలయందు సమర్థుడైన వానికి, అమితునకున్ =
 అధికుడైన వానికి, శుభ - లక్షణ - లక్షీతునకున్ = మంగళకర లక్షణములకు
 లక్ష్యమైన వానికి, ఇహ - లలాట + ఈక్షునకున్ = భూలోక శివుడైన వానికి.

తాత్పర్యము : అక్షయమైన మూర్తి గలవాఁడును, ఆశ్రయించిన వారి
 రక్షణమందు సమర్థుడైనవాఁడును, ధర్మమునం దాసక్తి గల బుద్ధి గలవాఁడును,
 కళలయందు నేర్పుగలవాఁడును, అధికుఁడును, శుభ లక్షణములకు లక్ష్యభూతుడైన
 వాఁడును, భూలోక శివుడైనవాఁడును అగు జంగమ మల్లికార్జునునకు.

క, కుంద దరహాస సురకరి
 చందన నీహార హార శరదంబుద పూ
 ర్ణేందు నిభ కీర్తి పరున, క
 నిందిత గుణ నిధికి, నధిక నిర్మల మతికిన్.

63

అర్థము : కుంద = మొల్లలు, దరహాస = చిఱునవ్వు, సుర-కరి = దేవ
 గజము - ఐరావతము, చందన = మంచి గంధము, నీహార = మంచు, హార =
 ముత్యాల పేరు, శరద్ + అంబుద = శరత్కాల మేఘము, పూర్ణ + ఇందు =
 నిండు చంద్రుఁడు, - అను వానితో, నిభ = సమానమైన, కీర్తి - పరునకున్ =
 కీర్తిచే నధికుడైనవానికి, అనిందిత-గుణ - నిధికిన్ = నిందింపఁబడని గుణములకు
 నిధియైన వానికి, అధిక - నిర్మల - మతికిన్ = మిక్కిలి స్వచ్ఛమైన మనస్సు గల
 వానికి.

కా త్ప ర్త్య ము : మొలలు, చిఱునప్పు, ఐరావతము, పుంచి గంధము, మంచు, ముత్తాల పేరు, శక్తిస్థేఘము, నిండు చంద్రుడు అనువానితో సమానమైన (తెల్లని) క్షీర్తిగలవాఁడును, సదుణినిధియైనవాఁడును, మిక్కిలి నిర్మలమైన మనస్సుగలవాఁడును అగు జంగమ ములికార్జునునకు.

- ౨. సత్త్వాది గుణ విభూతికి,
- సత్త్వ దయాళునకు, నధిక సంతుష్టునకున్,
- దత్త్వ ప్రకాశ మతికిం,
- దత్త్వ ఫలప్రదున, కాత్మ తత్త్వజ్ఞునకున్.

అర్థము : సత్త్వ + ఆది - గుణ - విభూతికిన్ = సత్త్వము మున్నగు గుణముల సంపద గలవానికి, సత్త్వ - దయాళునకున్ = ప్రాణులయెడ దయ గలవానికి, అధిక - సంతుష్టునకున్ = మిక్కిలి సంతోషించు వానికి, తత్త్వ - ప్రకాశ - మతికిన్ = తత్త్వముచేఁబ్రకాశించు మనస్సుగల వానికి, తత్త్వ-ఫల - ప్రదునకున్ = తత్త్వమునెడి ఫలము నిచ్చువానికి, ఆత్మతత్త్వజ్ఞునకున్ = ఆత్మ తత్త్వము నెఱిగిన వానికి.

కా త్ప ర్త్య ము : సత్త్వము మున్నగు గుణముల సంపద గలవాఁడును, సత్త్వములయెడ దయ గలవాఁడును, మిక్కిలి సంతుష్టుడైన వాఁడును, తత్త్వముచేఁ బ్రకాశించు మనస్సుగలవాఁడును, తత్త్వమునెడి ఫలము నొసఁగు వాఁడును, ఆత్మతత్త్వము నెఱిగినవాఁడును అగు జంగమ ములికార్జునునకు.

- ౩. శుంభ ద్గుణ గణ నిలయున,
- కంభోధి గభీరునకు, మితాలాపునకున్,
- జంభారి భోగ భాగికి,
- నంభోజాక్షునకు, సజ్జనాభరణునకున్.

అర్థము : శుంభత్ + గుణ - గణ - నిలయునకున్ = ప్రకాశించుచున్న, గుణముల సమూహమునకు స్థానమయిన వానికి, అంభోధి - గభీరునకున్ =

సముద్రమువలె గంభీరుడైన వానికి, మిత + ఆలాపునకున్ = తక్కువ మాటలాడు
వానికి, జంభ + అరి - భోగ - భాగికిన్ = జంభుడను వాని శత్రువైన ఇంద్రుని
యొక్క భోగములు పొందు వానికి, అంభోజ + అక్షునకున్ = తామరలవంటి కన్నులు
గల వానికి, సత్ + జన + ఆభరణునకున్ = సుజనులు అలంకారముగాఁ గలవానికి.

తాత్పర్యము : సద్గుణముల సమూహమునకు స్థానమైనవాఁడును, సముద్రము
వలె గంభీరుడైనవాఁడును, మితముగా మాటలాడు వాఁడును, ఇంద్ర భోగములు
పొందిన వాఁడును, తామరల వంటి కన్నులు గలవాఁడును, సుజనులకు ఆభరణము
అయిన వాఁడును అగు జంగమ మల్లికార్జునునకు,

క. వినుత బ్రహ్మార్షికి, న

త్యనుపమ సంయమికి. సజ్జనాభరణునకున్,

మనుజాకార మహేశున,

కనుపమ చరితునకు, మల్లికార్జున మునికిన్.

66

అర్థము : వినుత - బ్రహ్మార్షికిన్ = విశేషముగాఁ బొగడఁబడిన బ్రహ్మర్షియైన
వానికి, అతి + అనుపమ - సంయమికిన్ = మిక్కిలి సాటిలేని మునియైన వానికి,
సత్ + జన + ఆభరణునకున్ = సుజనులు ఆభరణముగాఁ గలవానికి, మనుజు +
ఆకార - మహేశునకున్ = మనుష్యుని రూపమున నున్న పరమేశ్వరునకు, అనుపమ -
చరితునకున్ = సాటిలేని చరితము గలవానికి, మల్లికార్జున - మునికిన్ = జంగమ
మల్లికార్జునుఁ డను మునికి.

తాత్పర్యము : విశేషముగాఁ బొగడఁబడిన బ్రహ్మర్షియైనవాఁడును, మిక్కిలి
సాటిలేని మునియైనవాఁడును, సుజనులు ఆభరణముగాఁ గలవాఁడును, మనుష్యరూప
శివుడైన వాఁడును, సాటిలేని చరితము గలవాఁడును, అగు మల్లికార్జునుఁ డను పేరు
గల మునికి - తరువాతి గద్యము నందలి 'నా చెప్పం బూనిన' అనుదానితో నన్వయము.

వ. పరమభక్తియుక్తి నావర్జిత హృదయుండనై సకల భువన భవనా
వతార కారణుండైన పరమేశ్వరునవతారం బగుటయుం దదం
శావతారంబుగా వ్యావర్ణించి నా చెప్పం బూనిన దివ్యకథా సూత్రం
బెట్టి దనిన.

67

అర్థము : పరప - భక్తి - యుక్తిన్ = ఉత్కృష్టమైన భక్తితో గూడుట చేత, ఆపరిత - హృదయుండను + ఐ = వశీకృతమైన హృదయము గలవాడనై, సకల - భవన - భవన + అవతార - తారణుండు + ఐన = ఎల్ల లోకములనెడి భవనములయొక్క ఆవిర్భావమునకు హేతు వయిన, పరమేశ్వరు + అవతారంబు = పరమేశ్వరుని యొక్క అవతారము, అగుటయున్, తద్ + అంశ + అవతారంబుగాన్ = ఆతని అంశము యొక్క అవతారముగా, వ్యావర్ణించి = విశేషముగా వర్ణించి, నా - చెప్పన్ + పూనిన = నేను జెప్పఁబూనిన, దివ్య - కథా - సూత్రంబు = దేవతా సంబంధమైన కథ యనెడి సూత్రము, ఎట్టిది + అనినన్ = ఎట్టి దనఁగా.

తాత్పర్యము : ఉత్కృష్టమైన భక్తితో గూడియుండుటచే వశీకృతమైన హృదయము గలవాడనై యెల్ల భవనము లనెడి భవనముల అవతారమునకుఁ గారణుఁడైన పరమేశ్వరుని అవతారముగుటచే దదంశముగా మిగుల వర్ణించి నేను జెప్పఁబూనిన దివ్యకథ యనెడి సూత్ర మెట్టి దనఁగా - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

విశేషములు ; పరమేశ్వరు + అవతారంబు - 'షష్ఠీ సమాసమునం దుకారంబుకారణముల తచ్చుపరపగునపుడు నుగాగమంబగు.' బాల. సంధి. 34. పరమేశ్వరు నవతారంబు. నా చెప్పఁబూనిన - నేను జెప్పఁబూనిన - 'భాతుజ విశేషణ భావార్థక పూర్వవ్యవహితావ్యవహిత కర్తృ పద ప్రథమకుఁ దబిముగ యొక్క షష్ఠి యుండు.' ప్రౌఢ. కాలక. 15. నా యొక్క చెప్పఁ బూనిన. 'యొక్కకు లోపంబు బహుళంబు' - ప్రౌఢ. కాలక. 16. నా చెప్పఁబూనిన.

క థా ర ం భ ము

మహాస్రగర

సతి జన్మంబున్, గణాధిశ్వరు జననము, దక్షత్రతు ధ్వంసముం, బా ర్హతి జన్మంబున్, భవోగ్రవ్రతచరితయు, దేవద్విషత్కోభమున్, శ్రీ నుత సంహారమ్ము, భూభృత్పుత తనము, నుమాసుందరోద్వాహమున్, ద ద్రతిభోగంబుం, గుహారోదయము, నతఁ డరిం దారకుం బోర¹ గెల్పున్. 68

1. వా. గెల్పున్, గెల్పున్.

అర్థము : సతి - జన్మంబున్ = సతీదేవి పుట్టుకయును, గణ + అధి + ఈశ్వరు - జననమున్ = గణపతి యొక్క పుట్టుకయును, దక్ష-క్రతు-ధ్వంసమున్ = దక్షుని యొక్క, యజ్ఞము యొక్క, నాశనమును, పార్వతి - జన్మంబున్ = పార్వతి యొక్క పుట్టుకయును, భవ + ఉగ్ర - వ్రత - చరితయున్ = ఈశ్వరుని యొక్క, భయంకరమైన, తపస్సు యొక్క, వృత్తాంతమును, దేవ - ద్విషత్ - ఖోభమున్ = దేవతల శత్రువైన తారకుని వలని, బాధయును, శ్రీ - సుత - సంహారమున్ = లక్ష్మీ కొడుకైన మన్మథుని వధయును, భూభృత్ + సుత - తపమున్ = కొండ కూతురైన పార్వతి యొక్క తపస్సును, ఉమా - సుందర + ఉద్వాహమున్ = పార్వతి యొక్క, మనోహరమైన, పెండ్లియును, తద్ + రతి - భోగంబున్ = పార్వతీశ్వరుల యొక్క సంభోగ సౌఖ్యమును, కుమార + ఉదయమున్ = కుమారస్వామి జననమును, అతఁడు = కుమారస్వామి, అరిన్ = శత్రువును, తారకున్ = తారకుని, పోరన్ = యుద్ధమునందు, గెల్వన్ = గెలుచుటయును.

తాత్పర్యము : సతీదేవి పుట్టుకయును, విఘ్నేశ్వరుని పుట్టుకయును, దక్షుని యజ్ఞనాశనమును, పార్వతి పుట్టుకయును, ఈశ్వరుని ఘోర తపస్సును, దేవతల శత్రువగు తారకాసురుని వలని యుపద్రవమును, మన్మథ సంహారమును, పార్వతి తపమును, పార్వతి కనువిందైన పెండ్లియును, పార్వతీశ్వరుల సంభోగ సౌఖ్యమును, కుమార జననమును, అతఁడు యుద్ధమునఁ దారకాసురుని గెల్పుటయు - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

విశేషములు : గెల్వ - గెలుచు ధాతు కృదంతరూపము. మహాస్రగ్ధర - నాలుగు పాదము లుండును. ప్రతిపాదమునను స త త న స ర ర గ అను గణము లుండును. మొదటి యక్షరమునకును, దొమ్మిదవ యక్షరమునకును, బిదునాఅవ యక్షరమునకును యతిమైత్రి, ప్రాసనియమము గలదు.

వ. అనం బరగు సకలావయవములం బరిపూర్ణంబైన దివ్య కావ్యాంగనా సృష్టికిం బ్రధాన సృష్టికర్తయైన. 69

అర్థము : అనన్ = అనఁగా, పరగు = ఒప్పునట్టి, సకల + అవయవములన్ = ఎల్ల అంగములచేతను, పరిపూర్ణంబు = నిండినది, ఐన, దివ్య-కావ్య+

అంగనా - సృష్టికిన్ = దివ్యమైన కావ్యమనెడి స్త్రీ యొక్క సృష్టికి, ప్రధాన-సృష్టి-
కర్త + ఐన = ముఖ్యమగు సృష్టికర్తయైన.

తాత్పర్యము : అనగా నొప్పునట్టి యెల్ల యంగములతోను నిండిన దివ్య
కావ్యమనెడి స్త్రీ సృష్టికిఁ బ్రధానసృష్టికర్తయైన - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

సీ. విధి నియమంబున విశ్వంబు సృజియింప
దక్ష ప్రజాపతిఁ దలచి మఱియుఁ
ప్రకృతి స్వరూపమై పరగు మహామాయఁ
దైలోక్యమాత నాధారశక్తి
భావించి సద్విధి నావహించుడు రూప
లావణ్య గుణ హావ భావకాంతి
సుందరాకార విస్ఫురణతోఁ బ్రత్యక్ష
మై "యేమి వలతు నీ వడుగు" మనిన,

ఆ. "నాకుఁ బుత్రివై పినాకికిఁ బత్నివై
మిథునచరితఁ దగిలి మీరు లోక
జననములకు బీజశక్తులై యుండంగ
వరముఁ గరుణ నొసఁగవలయు దేవి !"

అర్థము : విధి = బ్రహ్మ, నియమంబునన్ = నియమముతో, విశ్వంబున్ =
విశ్వమును, సృజియింపన్ = సృష్టించుటకు, దక్ష - ప్రజాపతిన్ = దక్షుడను
ప్రజాపతిని, తలచి, మఱియున్,

ప్రకృతి - స్వరూపము + ఐ = ప్రకృతి యొక్క ఆకారమయి, పరగు =
ఓప్పునట్టి, మహాత్ (మహా) - మాయన్ = మహామాయను, దైలోక్య - మాతన్ =
ముల్లోకములకుఁ దల్లియైనదానిని, ఆధారశక్తిన్ = ఆధార శక్తిని, భావించి, సత్ +
విధిన్ = మంచి నిష్ఠతో, ఆవహించుడున్ = ఆవాహనము చేసినంతనే,

రూప - లావణ్య - గుణ - హావ - భావ - కాంతి - సుందర + ఆకార - విస్ఫురణతోన్ = సౌందర్యము, కాంతివిశేషము, సుగుణములు, మనోవికారము, భావము, కాంతి, అందమైన రూపము అనువాని ప్రకాశముతో, ప్రత్యక్షము + ఐ = ఎదురఁ దోచిన దయి, నీవు, ఏమి, వలతు (వు) = కోరుదువు, అడుగుము + అనినన్,

దేవి = దేవీ : నాకున్, పుత్రివి + ఐ = కూతురవయి, పినాకికిన్ = పినాక మనెడి ఆయుధము గలవానికి - శివునకు, పత్నివి + ఐ = భార్యవయి, మీరు, మిథున - చరితన్ - రతిక్రీడ యందు, తగిలి = ఆసక్తి గలిగి, లోక - జననములకున్ = లోకముల పుట్టుకలకు, బీజ - శక్తులు + ఐ = బీజము, శక్తి అయి, ఉండంగన్, కరుణన్ = దయతో, వరమున్, ఒసఁగవలయున్ = ఈవలయును.

తాత్పర్యము : బ్రహ్మ నియమముతో విశ్వమును సృజింప దక్ష ప్రజాపతిని దలఁచెను. అంత నతఁడు ప్రకృతియై యొప్పునట్టియు, మహామాయయైనట్టియు, ముల్లోకములకుఁ దల్లియు నైన ఆధారశక్తిని భావించి మంచి నిష్ఠతో నావాహనము చేసెను. వెంటనే ఆమె సుందరాకారముతోను, కాంతి విశేషముతోను, హావభావముల తోను గూడినదయి యెదురఁబ్రత్యక్షమై 'నీ కేమి కావలయునో కోరుకొమ్మనెను. అందుల కతఁడు 'దేవీ! నీవు నాకుఁ గూతురవై, శివునకు భార్యవయి, మీరు రతి క్రీడలఁదగిలి లోకముల యుద్భవములకు బీజ శక్తులయి' యుండునట్లు దయతో నాకు వరము నీవలయును.'

వ. అని యమ్మహాదేవివలన లబ్ధవరప్రసాదుఁడై యనేక విధ జప ధ్యాన సంస్తోత్రాదులం బరమేశ్వరుఁ బ్రత్యక్షంబు నేసి 71

అర్థము : అని, ఆ + మహాత్ (మహా) - దేవి వలనన్ = ఆ మహాదేవి వలన, లబ్ధ - వర - ప్రసాదుఁడు + ఐ = పొందఁబడిన వరము యొక్క అను గ్రహము గలవాఁడయి - వరము పొందిన వాఁడయి, అనేక - విధ - జప - ధ్యాన - సంస్తోత్ర + ఆదులన్ = పెక్కురీతులైన జపములు, ధ్యానము, సంస్తుతులు మున్నగు వానిచేత, పరమేశ్వరున్, ప్రత్యక్షంబు + చేపి = ప్రత్యక్షముచేపికొని.

తాత్పర్యము : అని యా మహాదేవివలన వరమును బొంది పెక్కురీతులైన జపములు, ధ్యానము, సంస్తుతులు అనువానిచేఁ బరమేశ్వరుని బ్రత్యక్షము చేపికొని - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము

శా. “దేవాధిశః సమస్తముం బడయ నుద్దేశించి మున్ భక్తి నీ
 దేవిన్ సర్వపదార్థమూర్తి నిఖిలస్త్రీరత్నమున్ నీకు నే
 నావాహించితి; మీరు సన్నిధున చర్యాసక్తి మైకొన్న నా
 కీ విశ్వోదయ కార్యసిద్ధి యగు వాణీంద్రామరేంద్రార్చితా! 72

అర్థము : దేవ + అధి + ఈశ = దేవాధినాథా : వాణీ + ఇంద్ర + అమర +
 ఇంద్ర + అర్చితా = వాణీభర్తయగు బ్రహ్మచేతను, దేవేంద్రునిచేతను బూజింపఁ
 బడువాఁడా : సమస్తమున్ = అంతను, పడయన్ = పొందుటకు, ఉద్దేశించి = తలఁచి,
 మున్ = ముందుగా, భక్తిన్ = భక్తితో, ఈ - దేవిన్, సర్వ - పదార్థమూర్తిన్ =
 ఎల్ల పదార్థముల రూపయైన దానిని, నిఖిల - స్త్రీ - రత్నమున్ = ఎల్లస్త్రీలలో మణి
 వంటి దానిని, నీకున్, నేను, ఆవాహించితిన్ = ఆవాహనము చేపితిని, మీరు, సత్ +
 మిథున - చర్యా + ఆసక్తిన్ = దాంపత్య క్రీడ యందలి కోరికను, మైకొన్నన్ =
 సమ్మతించుచో, నాకున్, ఈ, విశ్వ + ఉదయ - కార్య సిద్ధి = లోకసృష్టి యను
 కార్యము నెఱవేఱుట, అగున్.

తాత్పర్యము : ‘బ్రహ్మాండ్రులచేఁ బూజింపఁబడు నోదేవాధినాథా ! అన్నిటినిఁ
 బొందఁగోరి నేను ముందుగా భక్తితో నీ దేవిని సర్వ వస్తు స్వరూపిణీయైన దానిని
 నిఖిల స్త్రీలలో శ్రేష్ఠురాలిని నీ కావాహనము చేపితిని. మీరు దంపతులై రతిక్రీడ
 నంగీకరించుచో నా కీ విశ్వసృష్టికార్యము ఫలించును.’

ఈ పద్యమున నున్నట్లే మొదటి పద్యమునఁగూడ ‘శ్రీ వాణీంద్రామ
 రేంద్రార్చిత ....’ అనునదియే సరియైన పాఠముగాని, ‘శ్రీవాణీంద్రామరేంద్రార్చిత....’
 అనునది సుష్టు పాఠముగాదని శ్రీనిడుదవోలు వేంకటరావుగారి యభిప్రాయము. చూ.
 వావిళ్ల ప్రతి - శ్రీ నిడుదవోలు వారి పీఠిక.

వ. అనినం బరమేశ్వరుండు సద్భక్తి యుక్తి కనురక్తుడై సతీ
 రత్నంబగు సతిం బరిగ్రహించి తనకుం జతుర్విధ భూతగ్రామ
 సృష్టికర్తగా వరంబిచ్చిన ‘మహాప్రసాదం’బని. 73

అర్థము : అనినన్ = అని దక్షుఁ డనఁగనే, పరమేశ్వరుండు, (అతని),
 సత్ + భక్తి - యుక్తికిన్ = మంచి భక్తి కలిమికి, బ్రీతుడై, సతీరత్నంబు + అగు

సతీన్ = స్త్రీలలో శ్రేష్ఠురాలయిన సతీదేవిని, పరిగ్రహించి = స్వీకరించి, తనకున్ = దక్షునకు, చతుర్విధ - భూత - గ్రామ - సృష్టి - కర్తగాన్ = జరాయజ, అండజ, స్వేదజ, ఉద్భిజములనెడి నాలుగు విధములైన, ప్రాణుల సమూహముయొక్క సృష్టికి, గర్త యగునట్లు, వరంబు, ఇచ్చినన్, మహాప్రసాదంబు, అని.

తాత్పర్యము : అని దక్షుఁడు కోరఁగనే పరమేశ్వరుఁడు వాని సద్భక్తికి సంతోషించి, స్త్రీరత్నమగు సతీదేవిని భార్యనుగా స్వీకరించి, యతనికి నాలుగు రీతులైన ప్రాణికోటిని సృష్టి చేయ వరమిచ్చెను. అతఁడు మహాప్రసాదమని, తరువాతి షద్యముతో నన్వయము.

సీ. దక్షుండు తత్త్రియా దక్షత జగములఁ
 బ్రకటింపఁదలఁచి ఏఁబండ్ర సుతలఁ
 బడసి వారలలోనఁ బదుమువ్వు రువిదల
 గారవంబున నిచ్చెఁ గశ్యపునకు;
 జీవితేశ్వరునకు జీవితైశ్వర్యలు
 నాఁ బదుండ్రను బరిణయము నేసె;
 నెలమితో మఱి యిర్వదేక్షుర సుదతుల
 సురుచిరంబుగ సుధాసూతి కిచ్చె;

తే. వరుస నిట్లు దగిన వరులకుఁ గూతుల
 నిచ్చి సతియుఁదాను నిచ్చ మెచ్చి
 తన్నుఁగన్న యా విధాతకంఠెను దాన
 శేషఁ గాంచె నఖిల సృష్టిలోన.

అర్థము : దక్షుండు, తద్ + క్రియా - దక్షతన్ = సృష్టికార్యమునందలి సామర్థ్యమును, జగములన్ = లోకములందు, ప్రకటింపన్ + తలఁచి = తెలుపనెంచి, ఏఁబండ్ర - సుతలన్ = ఏఁబదిమంది కూతులను, పడసి = పొంది, వారలలోనన్, పదుమువ్వురు + ఉవిదలన్ = పదుమూపురు స్త్రీలను, కశ్యపునకున్, గారవంబునన్ = ప్రీతితో, ఇచ్చెన్.

డీవిర + ఈశ్వరునకున్ = యమునకు, జీవిత + ఐశ్వర్యలు + నాన్ = ప్రాచేశ్వరులనుగా, పదుండ్రును = పదిమందిని, పరిణయము + చేసెన్ = పెండ్లి చేసెను.

పిలమిదాన్ = ప్రీతితో, పుటి - ఇర్వది + ఏదుర - సుదతులన్ = తక్కిన యిరువదేమిగురు స్త్రీలను, సురుభిరంబుగన్ = బాగుగా, సుధా - సూతికిన్ = జండునకు, ఇచ్చెన్.

ఇట్లు, వకునన్ = క్రమముగా, తగిన - వరులకున్, ఇచ్చి, సతియున్ + తానున్ = భార్యయును దానును, ఇచ్చన్ = మనసునందు మెచ్చి, తన్నున్, కన్ను, అ. విభాత కంఠెను = ఆ బ్రహ్మకంఠెను, తాను + అ = తానే, అఖిల-సృష్టిలోనన్ = సర్వసృష్టిలోను, శేషన్ = ఉత్కర్షమును, కాంచెన్ = పొందెను.

తార్కర్యము : దక్షుడు సృష్టికార్య సామర్థ్యమును లోకములకుఁ దెలుపఁ గోరి మేఁదిమిమంది కూఁతులను బొంది, వారిలోఁ బదుమువ్వరను గశ్యపునకుఁ ప్రీతిలో నిచ్చెను. యమునకుఁ బదిమందిని జీవితేశ్వరులనుగా నొసంగెను. తక్కిన యిరువదేమిగురు పుత్రికలను జండునకిచ్చి పెండ్లిచేసెను. ఇట్లు క్రమముగాఁ దగిన వరులకుఁ గూఁతుల నిచ్చి, భార్యయును దానును మనసునందు సంతసించి, తన్నుఁగన్న యా బ్రహ్మకంఠెను ఎల్లసృష్టిలోను తానే వైశిష్ట్యమును గాంచెను.

విశేషములు : సతియుఁ దాను .... శేషఁగాంచె - 'ఆత్మార్థం బభిహితం బసించోఁ దర్లింగ సంఖ్యాభిధాయి వచనంబు ధాతు విశేషణంబుల కగు.' బాల. క్రియ. 120. సుదతి - 'సు' శబ్దమునకుఁ బరమైన 'దంత' శబ్దమునకు బహువ్రీహి యందు 'చర' ఆదేశమగును. సుదత్ - దీని స్త్రీలింగరూపము సుదతీ. శోభనాః దంతాః యస్యా స్యా - సుదతీ. మంచి దంతములు గల స్త్రీ - శేష - ఉత్కర్షము - సూ.వి.

సతీ పరమేశ్వరుల విహారము

వ. అంతట సప్తరమేశ్వరుండు దాక్షయణి మనోహరాకార నవయావన రావ హావ విలాస విభ్రమ సౌందర్యగుణంబుల కంతకంత కను ర కుండె .

అర్థము : అంతటన్ = పిమ్మట, ఆ + పరమేశ్వరుండు, దాజ్ఞయణి = దక్షని కూతురైన సతీదేవియొక్క, మనోహర + ఆకార - నవ - యౌవన - భావ - హావ - విలాస - విభ్రమ - సౌందర్య - గుణంబులకున్ = సుందరమైన చూపుము, క్రొత్తజన్మము, భావములు, మనోవికారములు, విలాసము, విభ్రమము, సౌందర్యము, గుణములు అను వానికి, అంతకున్ + అంతకున్ = క్రమ క్రమముగా, అనురక్తుండు + ఐ = అనురాగము గలవాడయి.

తాత్పర్యము : అంత నా పరమేశ్వరుండు సతీదేవి మనోహరాకారము, నవయౌవనము, భావహావములు, విలాస విభ్రమములు అనువానిచే గ్రమక్రమముగా నామెయం దనురాగముగలవాడయి - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

క. మాటలఁ జెయుల బేటం

బేటముగా నలవరించె నెసఁగఁగ సతి లా

లాట తట నయనుఁ డింపగు

కూటముల కపూర్వ సురత గుణ కోవిదుడై .

76

అర్థము : లాలాట - తట - నయనుండు = లలాటతటమునందుఁ గన్ను గలవాఁడు - శివుఁడు, అపూర్వ - సురత - గుణ - కోవిదుండు + ఐ = అపుటాపములైన, రతిక్రీడలందు నేర్పుగలవాడయి, సతిన్ = సతీదేవిని, మాటలన్ = మాటలతోను, చెయులన్ = చేతలతోను, బేటంబేటముగాన్ = అత్యంతానురాగముతో, ఇంపు + అగు = మనోహరములైన, కూటములకున్ = సంగమములకు, ఎసఁగఁగన్ = అతిశయముగా, అలవరించెన్ = అలవడఁజేసెను.

తాత్పర్యము : ఫాలాక్షిఁడగు శివుఁడు అబ్బురమైన రతిక్రీడలయందు నేర్పరియై మాటలతోను, చేతలతోను అత్యంతానురాగముగునట్లు మనోహరములైన సంగమములకు సతీదేవిని అతిశయముగా నలవడఁజేసెను.

వ. టిల్లయ్యిరువురు నన్యోన్యానురాగాతిరేకంబునం గామ కేళీ లాలసు
అగుచు.

77

అర్థము : ఇట్లు, ఆ + ఇరువురున్ = ఆ సతీ పర మేశ్వరులిద్దఱును, అన్యోన్య + అనురాగ + అకరేకంబునన్ = పరస్పర ప్రేమ విజృంభణముచే, కామ-కేశీ - లాలసులు = రక్తిక్రీడయం దాసక్తి గలవారు, అగుచున్.

తాత్పర్యము : ఈ విధముగా నా యిరువురును బరస్పర ప్రేమాతిశయముచే మన్మథక్రీడలయం దాసక్తిగలవారగుచు - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

సీ. కలహంస కలరవాకలిత నిర్మలముల,
 సారసారావాజ్ఞ షండములను,
 రోలంబ రుతి లతాందోలంబులను, శుక
 మంజుల స్వన పుష్ప మండపములఁ,
 గలకంఠ రణిత మాకంద వనములఁ, బా
 రావత ధ్వని మందిర స్థలములఁ,
 గేకి కల ధ్వని గిరి కందరంబుల,
 లావుక నినద లీలాతలముల,

తే. నప్పటప్పటి కసురాగ మగ్గలింపఁ,
 గామరస మంతకంతకుఁ గడలుకొనఁగ,
 నలి రమించిరి కైలాసనగముమీఁదఁ
 బరమ సుఖలీల నా జగత్పతియు సతియు.

అర్థము : ఆ - జగత్ + పతియున్, సతియున్ = లోకేశుడైన ఆ విష్ణుఁడును, సరేదేవియును,

కలహంస - కల - రవ + ఆకలిర - నిర్మలములన్ = రాయరిచల అవ్యక్త ముఖరఘ్నసులతోఁ గూడిన సెలయెఱులందును, సారస + ఆరావ + అబ్జ-షండములను = బెగ్గురుపక్షిల ధ్వనులు గల తామరపూల సమాహములందును,

రోలంబ - రుతి - లతా + ఆందోలంబులను = తుమ్మెదలయొక్క, ధ్వనుల తోడి, లీలల ఊయెలందును, శుక - మంజుల - స్వన - పుష్ప-మండపములన్ = చిలకల, మనోహరములైన, ధ్వనులతోడి, పూలమండపములందును.

కలకంఠ - రణిత - మాకంద - వనములన్ = కోకిలల కూతలతోడి మామిడి తోటలందును, పారావత - ధ్వని - మందిరస్థలములన్ = పావురముల, కూతల తోడి, మందిర స్థలములందును,

కేకి - కల - ధ్వాన - గిరి - కందరంబులన్ = నెమిళ్లయొక్క, అవ్యక్త మధురములైన ధ్వనులతోడి, కొండగుహలందును, లాపుకనినదలీలాతలములన్ = పూరేడు పిట్టల ధ్వనులతోడి విలాస ప్రదేశములందును,

అప్పటప్పటికిన్ = నానాటికి, అనురాగము = ప్రేమము, అగ్గలింపన్ = అతిశయింపగా, అంతకంతకున్ = క్రమక్రమముగా, కాసు - రసము = శృంగార రసము, కడలుకొనఁగన్ = అతిశయింపగా, పంప - సుఖ - లీలన్ = అత్యధిక మైన సౌఖ్యముగల విలాసముతో, కైలాస - నగము - మీదన్ = కైలాస పర్వతముపై, నలిన్ = ఉత్సాహముతో, రమించిరి = సంభోగించిరి,

తాత్పర్యము : ఆ జగదీశ్వరుఁడును సతీదేవియును రానుండు అవ్యక్త మధుర ధ్వనులతోఁగూడిన సెలయెఱులందును, బెగురుపజ్జిల ధ్వనులు గల తామరతొఱు లందును, తుమ్మెదల ఝంకారములతోడి ఆవెయ్యాయలందును, చిలుకల మనోహర ధ్వనులతోడి పూలమండపములందును, కోకిలల కూతలతోడి మామిడితోటలందును, పావురముల ధ్వనులుగల మందిరములందును, నెమిళ్ల కూతలతోడి కొండగుహలందును, పూరేడుపిట్టల కూతలతోడి విలాస ప్రదేశములందును నానాటికి అనురాగ మతి శయింపగా, శృంగార రసము క్రమక్రమముగా నధికము కాగా కైలాసపర్వతముపై మిక్కిలి సుఖము గలుగునట్లు ఉత్సాహముతో సంభోగించిరి.

విశేషములు: అప్పటప్పటికిన్ - అప్పటికిన్ + అప్పటికిన్ - 'ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు విభక్తిలోఁబంబు బహుశంబుగా నగు'. బాల. సంధి. 41, - అప్పటి + అప్పటికిన్ - 'అచ్చున కామ్రేడితంబు పరంబగునపుడు సంధి రఱచుగ నగు,' బాల. సంధి. 10, అప్పటప్పటికిన్ - (రూపాం.) అప్పటి కప్పటికిన్, రోలంబః - 'ఇన్నినిర శ్చిఞ్చరీకో రోలమ్భో బమ్భరశ్చ సః' - రొతతి రోలమ్భః - మ్రోయునది - తుమ్మెద - అనురము, పారావత - 'వారావతః కలరవః కపోతః' - వారేణ బలేన అవతతి పారావతః - బలముతోఁ బోవునది, పావురము. అనురము, కేకి - 'శిఖావల శ్శిఖీ కేకి మేఘనాదానులాస్యపి.' కేకారవోఽస్యా స్తీతి - కేకారవము గలది - నెమలి, అమరము,

క. ఈ విధమున శివశక్తులు
 భావజ కేళీ విలోల భావంబుల నా
 పోవక విహరించిరి నా
 నా విధములఁ దగిలి రజత నగ పార్శ్వములన్.

79

అర్థము : ఈ విధమునన్ = ఈ రీతిగా, శివ - శక్తులు = శివుఁడును
 శక్తియును, భావజ - కేళీ - విలోల - భావంబులన్ = మన్మథక్రీడలచే, మిక్కిలి
 చరించు, మనస్సులతో, నానా - విధములన్ = పెక్కురీతుల, తగిలి = ఆసక్తి
 వహించి, రజత - నగ - పార్శ్వములన్ = వెండికొండ (కైలాసము) యొక్క దరు
 లందు, ఆపోవక = త్యక్తి, జెందక, విహరించిరి = క్రీడించిరి.

తార్పర్యము : శివుఁడును - సత్యమును ఈ విధముగా మన్మథక్రీడలచే
 మిక్కిలి చరించు మనస్సులతో ననేకవిధముల నాసక్తి వహించి కైలాసపర్వత దరు
 లందుఁ దనిదిననక క్రీడించిరి.

వ. తదనంతరంబున.

80

తార్పర్యము : తద్ + అనంతరంబునన్ = ఆ తరువాత - తరువాతి పద్య
 ములో నన్వయము.

స. అనురక్తి గడికొమ్ము గొని మేయు సల్లకీ
 కబళన శాషాయ గంధములును,
 సల్లకీ పల్లవ సౌరభ్యమున కను
 బలమైన మదగంధ పరిమళంబు,
 మద గంధమునకుఁ దుమ్మెదపిండు సూరెల
 బలసి ఘూర్ణిలు పే రులివు పెల్లు,
 నలిగీతి నెవిపెట్టి యాలించి విని సోలి
 పరవశులై యుండు భద్రకరులు,

తే. భద్రకరులైన యూథాధిపతులు గావఁ
 గలిసి సుఖలీల విహరించు కలభ కరిణీ
 గజ గణంబులఁ బొలుపొందు గజవన ప్ర
 భాతిఁ గని మెచ్చుతో¹ జగత్పతియు సతియు.

81

అ ర్థ ము ; అనురక్తిన్ = అనురాగముతో - ప్రీతితో, గడికొమ్ము =
 చేరువనున్న చెట్టు కొమ్మును, కొని = పట్టుకొని, మేయు, సలకీ - కలశన - కాషాయ -
 గండములును = అందుగుయొక్క, మ్రింగుటచే, కషాయ (ఎఱుపు) వర్ణముగల
 గండ స్థలములును (చెక్కిళ్లును)

సలకీ - పల్లవ - సౌరభ్యమునకున్ = అందుగుఁజిగురులయొక్క, పరిమళ
 మునకు, అనుబలము + ఐన = తోడయిన, మద - గంధ-పరిమళంబున్ = మదజల
 సంబంధమైన వాసనయు,

మద-గంధమునకున్ = మదము (జలము) యొక్క వాసనకు, తుమ్మెద -
 పిండు = తుమ్మెదల గుంపు, సూరెలన్ = పార్శ్వములందు, బలసి = చుట్టి,
 ఘూర్ణిలు = మ్రోయు, పేరు + ఉలివు - పెల్లున్ = పెద్ద ధ్వని యొక్క ఆధిక్యమును,

అలి- గీతి = తుమ్మెదల గానము, చెవి - పెట్టి = చెవియొగ్గి, ఆలించి -
 విని = శ్రద్ధగా విని, సోలి = ఒరగి, పరవశులు + ఐ = ఒడలు తెలియనివై,
 ఉండు, భద్రకరులు = భద్రజాతి గజములు,

భద్రకరులు + ఐన = భద్రగజములగు, యూథ + అధిపతులు + ఏనుఁగుల
 గుంపునకు నాయకులు, కావన్ = కాచుచుండఁగా, కలిసి, సుఖలీలన్ = సౌఖ్యముతో,
 విహరించు = క్రీడించు, కలభ - కరిణీ - గజ - గణంబులన్ = గున్నలైన ఆఁడేనుఁ
 గులయు, (మగ) ఏనుఁగులయు, సమాహములతో, పొలుపు + ఒందు = ఒప్పునట్టి
 గజ - వన - ప్రభాతిన్ = ఏనుఁగుల అడవి యొక్క గొప్ప కాంతిని, కని = చూచి,
 జగత్ + పతియున్, సతియున్ = లోకేశ్వరుడైన శివుఁడును, సతి దేవియు,
 మెచ్చుతోన్ = ప్రశంసతో.

తా త్ప ర్య ము ; ప్రీతితోఁ జేరువనున్న కొమ్మును బట్టుకొని మేయు అందుగు
 (చిగురుల) ను దినుటవలన నెఱ్ఱనైన చెక్కిళ్లును, అందుగుఁజివురుల పరిమళమునకుఁ

1. వా. తా.

కౌవల్యున మదజలసంబంధి పరిమళమును, మదజల పరిమళమునకుఁ దుమ్మెదల గుండ్ల శ్రద్ధలఁజేరి చేయు కొద ఆధిక్యమును, తుమ్మెదల నాదమునకుఁ జెవి యొగ్గి విని విని ప్రాతి పాఠవశముఁజెందు భద్రజాతి గజములును, భద్రజాతి గజముల యూధ ముల నాయటలుగావఁ గలిసి సుఖముతో విహరించు గున్నరై న ఆడేనుఁగులయు. సుగమేనుఁగులయు సమూహములలో నొప్పు నేనుఁగులయడవి కాంతిని జూచి జగ త్పత్నియైన పుండ్రును, సతీదేవియు మెచ్చుతో - తరువాతి వచనముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు: 'గండములను' అను వా. ప్రతి పాఠము కంటె 'గండములును' అను సా. ప్రతి పాఠమే మే లనిపించినది. మదగంధ పరిమళంబు - ఇందుఁ బునరుక్తి రేడిండ గంధశబ్దమునకు సంబంధమును నర్థము చెప్పఁబడినది. ఆలించి, విని-రెండును సమానార్థకములు. అందుచే 'శ్రద్ధగావిని' యని యర్థముచెప్పఁబడినది. భద్రకరులైన యూధాధిపతులుగావ- కాఁగ అనుచో అన్వయము తృప్తిగాలేదు. కావున 'కావ' అను పాఠము స్వీకరింపఁబడినది. 'మెచ్చుతో జగత్పతియు సతియు' అను సా. ప్రతిపాఠము స్వీకరింపఁబడినది. 'మెచ్చుతా జగత్పతియు సతియు' అను వా. ప్రతిపాఠము 'మెచ్చుఁదా జగత్పతియు సతియు' అని యుండవలయును. మార్పు లెక్కుపగాఁజేయుటకు బదులు 'మెచ్చురో' అనుపాఠమే సరియైనదని తోఁచినది. పరవశులై యుండు భద్రకరులు-ఇట కరులయందు మహత్త్వరోషము చేయఁబడినది. లేనిచో పరవశములై అని యుండ వలయును.

వ. తద్విశేషంబు లాలోకించుచున్నంత. 82

అ ర్థ ము : తద్ + విశేషంబులు = ఆ గజవనమునందలి విశేషములు, అదోకించుచున్ + ఉన్న + అంతన్ = చూచుచుండఁగాఁ దరువాత.

తా త్ప ర్య ము : ఆ గజవనమునందలి విశేషములు చూచుచుండఁగా, నంత - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

క. జంగమ కుత్కిలంబు ల
 నంగ, మహీతల ఘనాఘనంబులు నా, ను
 త్తుంగ తను నీలరుచి మా
 తంగము లభిరామ మయ్యెఁ దద్వనభూమిన్.

అర్థము : తద్ + వన - భూమిన్ = ఆ యడవియందు, మాతంగములు = వీనుఁగులు, జంగమ - కుత్కిలంబులు = నడగొండలు, అనంగన్, మహీతల - ఘనా - ఘనంబులు = భూమియందలి వరాకాలపు మేఘములు, నాన్ = అనఁగా, ఉత్తుంగ - తను = మిక్కిలి యెత్తైన శరీరముతోను, నీల - రుచిన్ = నల్లని కాంతితోను, అభిరామము + అయ్యోన్ = మనోహర మయ్యెను.

తాత్పర్యము : ఆ యేనుఁగుల యడవిలో నేనుఁగులు చలింతుకొండ లను నట్లును. భూమియందుండు వరాకాలపు మేఘములో అనునట్లును, ఎత్తయిన శరీరము చేతను, నల్లని కాంతిచేతను మనోహరముగా నుండెను.

విశేషములు : అలంకార ముత్పేక్ష. గజముల యుత్తుంగ తనుత్వముచేతఁ గుత్కిలములతోఁ బోలిక. వాని నీలరుచిచేత ఘనాఘనములకుఁ బోలిక.

మాతంగము అభిరామ మయ్యె. 'స్త్రీ సమంబులగు విశేషణంబులయు మువర కాంత విశేషణంబులయు బహువచనంబున కేకవచనంబు బహుళంబుగా నగు.' బాల, కారక 20. మాతంగ - 'సిన్ధుర స్సాముజః కుమ్భి మాతజ్జశ్చ మదావళః' మతజ్గ దృషే రాజ్తో మతజ్జః - మతంగుఁ డను ఋషివలనఁ బుట్టినది. ఏనుఁగు - అమరము.

గీ. ఉగ్రభాను కరాహతి కోడి పాటి
వచ్చి తరు వన దుర్గంబు సొచ్చియున్న
తిమిర పటలంబు నాఁ గాననమునఁ గలయ
నిండి ఘూర్ణిలుచుండె వేదండ ఘటలు.

84

అర్థము : ' ఉగ్ర - భాను - కర + ఆహతికిన్ = తీక్షణమైన. సూర్యుని యొక్క, కిరణములయొక్క దెబ్బకు, ఓడి = జంకి, పాటి - వచ్చి = పరువిడి వచ్చి, తరు - వన - దుర్గంబు = చెట్లతోడి యడవి యనెడి దుర్గమును, చొచ్చి + ఉన్న = ప్రవేశించి యున్న, తిమిర - పటలంబు - నాన్ = చీకటుల గుంపు అనఁగా, వేదండ - ఘటలు = వీనుఁగుల గుంపులు, కాననమునన్ = అడవియందు, కలయన్ + నిండి = అంతటను నిండి, ఘూర్ణిలుచున్ + ఉండెన్ = ఘీంకరించుచుండెను.

కా త్ప ర్య ము : సూర్యుని లేక్ష కిరణముల దెబ్బకు జంకి పాటిపోయి వచ్చి యున్న యను ముగ్గును బ్రవేశించిన వీరకట్ల గుంపో యనునట్లు అడవిలో నేనుగొల్ల గుంపులు ఆంధ్రుల నిండి ఘోరకరించుచుండెను.

వి శే ష ము లు : అలంకార ముత్పేక్ష - వేదండ - వేద + అండ - ఇది కరంభాది గణములోనిది, పరరూపసంధి జరగినది, సవరదీర్ఘ సంధి కాదు. వీనుగొల్ల సామవేదమునుండి పుట్టినది కావున సామజము - వేదండము అనబడుచున్నది.

జ. ఆంధ మంద్ర మృగ భద్రజాతి గిరిచర నదీచరోభయచర దేవా
సురాంశ కలభ రేణు ధేను వామన భిక్ష పోతి కాది వన్యగజయాథంబు
లందు. 85

అ ర్థ ము : అందున్ + అ = అందే, మంద్ర - మృగ - భద్రజాతి - గిరి
చర - నదీచర - ఉభయచర, దేవ + అసుర + అంశ, కలభ, రేణు-ధేను-వామన-
భిక్ష - పోతిక - ఇవి యన్నియు వివిధ గజ భేదములు - అది = మున్నగు, వన్య-
గజ - యాథంబుల + అందున్ = అడవి యేనుగొల గుంపులందు.

కా త్ప ర్య ము : ఆ యడవియందే మంద్రము, మృగము, భద్రజాతి, గిరి
చరములు, నదీచరములు, ఉభయచరములు, దేవాంశములు, అసురాంశములు,
కలభములు, రేణువులు, ధేనువులు, వామనములు, భిక్షములు, పోతికలు మున్నగు
వనవి యేనుగొల గుంపులందు - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

శా. గంధారన్ మదసౌరభంబునకు బింకం బెక్కఁ, క్రోధాగ్నికిం
గొండాబంబుగ దానసంపదకు నా ఘోషంబుగాఁ, దీయమా
చండాలి వ్రజ గీతరావముల కుత్సాహంబుతో నొక్క వే
దండస్వామి మదంబు నేనెఁ గరిణీధామంబు లఱ్ఱాడఁగాన్ . 86

అ ర్థ ము : మద-సౌరభంబునకున్ = మదజలముయొక్క పరిమళమునకు,
గంఠి + అంబు = పుగతనము నిండఁగా, క్రోధ + అగ్నికిన్ = కోపమునెఱి

1. ము, ప్రతి, వసున,

అగ్నికీ, బింకంబు + ఎక్కన్ = బిగు వతిశయింపఁగా, దాన-సంపదకున్ = మద జలమవెడి సంపదకు, కొండాటంబుగన్ = స్తుతిగా, తీయము + యై = ప్రియ మగు, చండ + అలి-వ్రజ-గీత-రావములకున్ = మిక్కిలి చుఱుకుగల, తుమ్మెదల, గుంపుయొక్క, గానముయొక్క, ధ్వనులకు, ఆఘోషంబుగాన్ = ప్రకటనముగా, ఒక్క-వేదండ-స్వామి = ఒక గజరాజు, కరిణీ-ధామంబులు = ఆడేనుఁగుల సమూహ ములు, అత్తాడఁగాన్ = తహతహపడఁగా, ఉత్సాహంబుతోన్, మదంబు + చేసెన్ = మదించెను,

తా త్ప ర్య ము : మద పరిమళమునకు మగతనము ప్రకాశింపఁగా, కోపమనెడి అగ్నికీ బిగు వతిశయింపఁగా, మదజల సంపదకు స్తుతిగా, ప్రియపడు తుమ్మెదలగుంపు గానధ్వనులకుఁబ్రకటనముగా నొక గజరాజు ఆడేనుఁగులు తహతహపడఁగా నుత్సాహముతో మదించెను.

విశేషములు : క్రోధ + అగ్ని-క్రోధ మనెడి అగ్ని-రూపకము,

వ. మఱియు నొక్కయెడ.

87

తా త్ప ర్య ము : మఱియు నొక చోట - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము,

క. కరి మద గంధమునకు మధు

కరములు పిండుకొని ముసరి కటతటముల భా

సుర పుయ్యో నగతటంబులఁ

బరువడి మొగు లెఱఁగి పేరఁబడిన విధమునన్.

88

త్ర ర్థ ము : కరి-మద-గంధమునకున్ = వీనుఁగుయొక్క మదజల పరిమళము నకు, మధుకరములు = తుమ్మెదలు, పిండుకొని = గుమిగూడి, కట-తటములన్ = డెక్కిళ్ల ప్రదేశములందు, ముసరి = వ్యాపించి, నగ-తటంబులన్ = కొండదరులందు, పరువడిన్ = అధికముగా. మొగులు = మేఘము, ఎఱఁగి = వ్రాలి, పేరఁబడిన-విధమునన్ = దటమొనరితిగా, భాసురము + అయ్యెన్ = ప్రకాశించెను,

తా త్ప ర్య ము : ఒక ఏసుగు మదజల పరిమళమునకుఁ దుమ్మెదలు గుమికూడి దాని చెక్కిళ్ల ప్రదేశములందు ముసరి ప్రకాశించెను. అది కొండ దరులందు మేఘము లధికముగా దట్టమయినట్లుండెను.

వి శే ష ము లు : ఆలంకార ముపమ. కటతటములు నగతటములవలె నున్న పనగా నా మేసుగులు కొండలవలె నున్నవని భావము. మధుకరములు నల్లగా నుండును. అందుచేతనే నల్లని మేఘములకుఁ బోలిక.

పేర(బడు - 'పడుజీ కొను లొకానొకచో స్వార్థంబునం దనుప్రయుక్తంబు లగు,' బాల, క్రియ. 109. మధుకరములు భాసురమయ్యె - 'స్త్రీ సమంబులగు విశేషణంబులయు మువర్తకాంత విశేషణంబులయు బహువచనంబున కేకవచనంబు బహుళంబుగా నగు.' బాల. కారక. 20,

మ. కరిణీబృందముఁ బాసి యొక్క మదనాగం బద్రిరత్నోరు కం
 దర సంక్రాంత నిజప్రభాతిఁ బ్రతివేదండంబకాఁ జూచి దు
 ర్ధర రోషంబునఁ బోరుచుండె నతిమాత్సర్యంబునం దా మహా
 శ్వరు శైలేంద్రముతోడ నీలగిరి వెల్పుం బోరున ట్లున్నతిన్. 89

అ ర్థ ము : ఒక్క - మదనాగంబు = ఒక మత్తేభము, కరిణీబృందమున్ = ఆదేసుగుల గుంపును, పాసి = విడిచి, అద్రి - రత్న + ఉరు - కందర - సంక్రాంత - నిజ - ప్రభాతిన్ = కొండయొక్క, మణి మయములైన, పెద్ద, గుహల యందుఁ, దోచిన, తనదైన, పోలికను - ప్రతిబింబమును, ప్రతి వేదండంబు + అ. కాన్ = మాటు ఏసుగే యనగా. చూచి, నీలగిరి = నల్లని కొండ, తాన్ = తాను, మహేశ్వరు - శైల + ఇంద్రముతోడన్ = పరమేశ్వరుని పర్వతరాజమగు కైలాసముతో, వెల్పున్ = అధికముగా, పోరు + అట్లు = పోరాడు విధమున, ఉన్నతిన్ = ఉన్నతితో, దుర్ధర - రోషంబునన్ = దుర్భరమైన కోపముతో, అతి - మాత్సర్యంబునన్ = మిక్కిలి అసూయతో, పోరుచున్ + ఉండెన్.

తా త్ప ర్య ము : ఒక మదగజము ఆదేసుగుల గుంపును వీడి కొండ మణి మయ గుహయందుఁ దోచిన తన ప్రతిబింబమును జూచి మా తేసుగుని భ్రమించి,

నల్లనైన కొండ పరమేశ్వరుని కైలాసపర్వతముతో, బోరువిధమున నధికమైన
యసూయతో మిక్కిలి దుర్భరమైన కోపమున, బోరుచుండెను.

విశేషములు : ఏనుఁగునకుఁ దనప్రతిబింబమునందుఁ బ్రతిగజభ్రాంతిగాన
నలంకారము భ్రాంతిమంతము. నీలగిరి కైలాసముతో, బోరునట్లు మదనాగము తన
ప్రతిబింబముతో, బోరుచుండె ననుటచే నుపమాలంకారమును.

మ. కరపాదస్తన రోమ కూప కట సత్కర్ణాక్షి కోశాలి శీ
కర మేఘా తతసిక్య ఘర్మజల రంగద్దాన సంపూర్ణ సా
గర సీధూన్మద సన్నతాష్టమదముల్ గ్రమ్మం దదష్టాంగ బం
ధురమై సింధుర మొప్పుచుండె నలిగీతుల్ వించు సోలంబునన్. 90

అర్థము : కర - పాద - స్తన - రోమకూప - కట-సత్ + కర్ణ + అక్షి -
కోశ + ఆలి = తొండము, పాదములు, స్తనములు, రోమ రంధ్రములు, చెక్కిళ్లు,
మంచి చెవులు, కన్నులు, వృషణములు అనువానినుండి క్రమముగా, శీకర, మేఘ,
ఆతత - సిక్య - ఘర్మ - జల, రంగత్ + దాన, సంపూర్ణ-సాగర, సీధు, ఉన్మద, =
శీకరము, మేఘము, అధికమైన సిక్యము, చెమట వీరు, ఒప్పుచున్న మదజలము,
విండిన సాగరము, సీధువు, ఉన్మదము అనెడి, సన్నత + అష్ట - మదముల్ =
పొగడఁబడు నెనిమిది విధములైన మదములు, క్రమ్మన్ = వ్యాపింపఁగా, సింధురము =
ఏనుఁగు, తద్ + అష్ట + అంగ - బంధురము + ఐ = ఆ యెనిమిది అవయవము
లతో నొప్పినదయి, ఆలి - గీతుల్ = తుమ్మెదల గీతములు, వించున్ = వినుచు,
సోలంబునన్ = పారవశ్యముతో, ఒప్పుచున్ + ఉండెన్,

తాత్పర్యము : తొండము, పాదములు, స్తనములు, రోమరంధ్రములు,
చెక్కిళ్లు, చెవులు, కన్నులు, వృషణములు అనువానినుండి క్రమముగా శీకరము,
మేఘము, సిక్యము, ఘర్మజలము, దానము, సాగరము, సీధువు, ఉన్మదము అనెడి
యెనిమిది విధములైన మదములు వ్యాపించుచుండఁగా నొకయేనుఁగు ఆ యెనిమిది
అవయవములతో నొప్పుచున్నదయి తుమ్మెదల గానమును వినుచు, పారవశ్యముతో
నొప్పుచుండెను.

వి శేష ము లు : రు ద్ర ము (తౌండము) నుండి శీకరము, పాదములనుండి మేఘము, ననములనుండి సిక్యము (శిక్యము), రోమకూపములనుండి ఘర్మజలము, రుద్రములనుండి దానము, కర్ణములనుండి సాగరము, అక్షులనుండి (సీధువు), కోశముల నుండి ఉస్మదము అను మదములు ఏనుగునకు ప్రవించును.

అలంకారము యథా సంఖ్యము. స్వభావోక్తి. రంగత్ + దాన = రంగద్దానములునకు హాశ్య పరమగుచుండఁగాఁ దృతీయ వరాదేశము, సోలము = పారవశ్యము. 'చొచ్చు లెక్కుడు సేయంగ, సోల మడరి' - నిర్వ. 8. 80.

వ, తదవసరంబున ఘ్రాంశు కరాహతి కులికి తదీయాప్త బంధులైన యరవిందంబుల కలిగి దండింపం జొచ్చునట్లు వేదండంబులు కమల షండంబుల కరుగుదెంచి మహోత్సాహంబున. 91

అ ర్ద్ర ము ; తక్ + అవసరంబునన్ = ఆ సమయమున, ఘర్మ + అంశు = కర్ణ + అహతికిన్ = సూర్యునియొక్క కిరణములయొక్క దెబ్బకు. ఉలికి = భయపడి, రుదీయ + ఆప్తబంధులు + ఐన = ఆతని అనుగుఁజుటములైన, అరవిందంబులకున్ = తామరలకు, అలిగి = కోపించి, తామరలపైఁ గోపించి యునుట, దండింపన్ = శిక్షించుటకు, చొచ్చు + అట్లు = పూనువిధమున, వేదం దంబులు = ఏనుగులు, కమలషండంబులకున్ = తామరల సమూహములకు, అరుగుదెంచి = వచ్చి, మహత్ (మహా) + ఉత్సాహంబునన్ = గొప్ప అభిలాషతో,

తా త్ప ర్య ము : ఆ సమయమున సూర్యకిరణముల తాపమునకు భయపడి యారవి అనుగుఁజుటములైన తామరలపైఁ గోపించి వానిని శిక్షింపఁబూను విధమున ఏనుగులు తామరలకడ కరుదెంచి గొప్ప యుత్సాహముతో తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శేష ము లు : ఒకఁ డపకౌరము చేసినప్పుడు వాని నేమియుఁజేయఁజాలని స్థితిలో బాధితుఁడు అపకారిబంధువులను బాధింపఁబూనుట లోకమున సున్నదే. ఇచ్చట సరిగా నదియే జరిగినది, ఏనుగులకు సూర్యునివలన బాధ గలిగినది. కాని యవి సూర్యు నేమియుఁజేయఁజాలక తద్బంధువులైన తామరలపై నెత్తి పోయేను,

అలంకారము ప్రత్యసీకము. 'ప్రత్యసీకం బలవతశ్శత్రోపక్షేపరాక్రమః' - చంద్రి. వేదండములు కమలపండముల కరుగుచెంచుటకుఁ గారణము వానిపై నలుగుట కాకున్నను, అది కారణముగా నుత్పేక్షింపఁబడినది కావున హేతుత్పేక్షలంకారము.

దండి కావ్యాదర్శమునందలి యీక్రింది శ్లోకము ఇందలిభావమున కాకరము. 'పథ్యందినార్క సంతప్తః సరసీం గాఘాతే గజః, మన్యే మార్దాండగృహ్యణి పద్మా న్యుద్ధరు ముద్యతః.'

గీ. కొలను వన్యేభములు చొచ్చి కలయఁ గలఁవఁ
బులువు లుండక వెలువడి పోయెఁ; బోక
తగదె? మాతంగ దూషితం బగు సరోవ
రంబు సద్విజ వర్జనీయంబు గాదె ?.

92

అర్థము : వన్య + ఇభములు = అడవియేనుఁగులు, కొలను = సరసు, చొచ్చి = ప్రవేశించి, కలయన్ = అంతటను, కలఁవన్ = కలఁగింపఁగా, పులువులు = పక్షులు, ఉండక = ఆ సరస్సున నుండక, వెలువడి పోయెన్ = బయటికిఁ బోయెను. పోక = పోవుట, తగదె = తగదా? తగునని భావము, మాతంగ = వినుఁగులచే. చండాలురచే. దూషితంబు = నిందింపఁబడినది. మైలపఱుపఁబడినది, అగు, సరోవరంబు = కొలను, సత్ + ద్విజ = మంచి పక్షులచే. ఉక్తము బ్రాహ్మణులచే, వర్జనీయంబు + కాదె = విడువఁదగినది కాదా? అగు ననుట.

తాత్పర్యము : అడవి యేనుఁగులు కొలనిఁ బ్రవేశించి దానినంతను గలఁచివైవఁగా నందుండి పక్షులు వెడలిపోయెను, అట్లు పోవుట సహజమే కదా ! మాతంగ దూషితమైన కొలను సద్విజులకు విడువఁదగినదియే కదా !

విశేషములు : ఇందు వన్యేభములు కలఁచివైవఁగాఁ బులుఁగులు కొలని నుండి వెడలె నను విశేషాంశము మాతంగ దూషితమైన కొలను సద్విజవర్జనీయము కదా యను సామాన్యాంశముచే సమర్థింపఁబడినది కావున నలంకార మర్థాంతర న్యాసము. 'ఉక్తి రర్థాంతరన్యాస స్సౌత్ సామాన్య విశేషయోః' - చంద్రి. ఇందు మాతంగ, ద్విజ శబ్దములు శిష్టములగుటచే శ్లేషాలంకారమును, 'నానార్థ సంశ్రయ శ్లేషః' చంద్రి. అర్థాంతరన్యాసము శ్లేషానుప్రాణితము.

వన్య + ఇభ = వన్యేభ - గుణసంధి; కలఁపన్ - కలఁగు ధాతువు ప్రేరణార్థకరూపము కలఁచు; దానికి 'నుజీ' పరమగుచుండఁగా కలఁచు + నుజీ ప్రత్యాదేశము, పులువు - (రూపాం.) పులుఁగు, సత్ + ద్విజ - యులునకు హాళ్ళు పరమగుచుండఁగా దృతీయ వర్ణాదేశము. సద్ద్విజ; పులుఁగు - పులువు 'అపవాద్యంబయి యసంయుక్తంబయిన గకారంబునకు వకారంబు విభాష నగు.' కాల-ఆచ్చిక. 27.

వ. త దవసరంబున,

93

తా త్ప ర్య ము : ఆ సమయమున - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

క. పుష్కర షండములోఁ గల

పుష్కర మూలములు కబలములఁ గొనుచున్ స

త్తుష్కర తలముల మునుమిడి

పుష్కరములఁ జెఱికివైచెఁ బుష్కరమునకున్,

94

అ ర్థ ము ; 92 వ పద్యము నందలి 'వన్యేభములు' కర్త.

పుష్కర షండములోన్ = తామరల సమూహముగల సరస్సులో - లేదా జల సమూహములో, కల = ఉన్న, పుష్కర మూలములు = తామరల దుంపలు, కబలములన్ = ముద్దలను (గా), కొనుచున్, సత్ + పుష్కర - తలములన్ = మంచినీటి ప్రదేశము నుండి, మునుమిడి = వరుసపెట్టి, పుష్కరములన్ = తొండముల కొనలతో, పుష్కరమునకున్ = ఆకాశమునకు, చెఱికివైచెన్ = త్రుంచి యెగురవేసెను.

తా త్ప ర్య ము : జల సమూహము (సరస్సు) లోఁగల తామరదుంపలను గొనుచు నా వన్యేభములు జలముల నుండి తుండ్రములతో ఆకాశమునకు ఎగురవైచెను.

వి శే ష ము లు : ఇందుఁ బుష్కర శబ్దము వివిధార్థములతోఁ బ్రయుక్తమైనది. కావున నలంకారము శ్లేషము. పుష్కరం కరిహస్తాగ్రే వాద్యభాణముభే

జలే, వ్యోమ్ని ఖడ్గపలే పద్మే తీర్థాషధి విశేషయోః అమరము. పుష్కరము = వీనుఁగు తొండము కొన, మద్దెల మున్నగు వాద్యముల ముఖము, నీరు, ఆకాశము, కత్తి వాఁదర, పద్మము, తీర్థభేదము, ఓషధి విశేషము. ఇంకను 'ద్వీపే సర్వే పుష్కర స్వాత్' ఇతిశేషః, అమరము, అలంకారము యమకము. కం, సమవర్ణయుగాధికమై యనురిన్ల నియఘృణ్లు యమక మగుఁ గృతులందు. కా. సం. 4.78

క. తన నీడ నీరి లోపలఁ

గని యది ప్రతిగజము సావి కడుకొని కోపం

బునఁ దాఁకి పోరఁ జొచ్చెనొ

యన నొక కరి నీరిలో రయంబునఁ గ్రుంకెన్.

95

అర్థము : ఒక కరి = ఒక యేనుఁగు, తన - నీడ = తనప్రతి బింబము. నీరిలోపలన్, కని = చూచి, అది, ప్రతి - గజము - సావి = శత్రు గజమని, కడుకొని = పూని, కోపంబునన్ = కోపముతో, తాఁకి = ఎదిర్చి, పోరన్ + చొచ్చెనొ = యుద్ధము చేయఁబూనెనొ, అనన్ = అనఁగా, నీరిలోన్, రయంబునన్ = శీఘ్రముగా, గ్రుంకెన్ = మునిఁగెను.

తాత్పర్యము : ఒక యేనుఁగు తన ప్రతిబింబమును నీటఁజూచి యది శత్రు గజమని భ్రాంతి చెంది కోపముతో దానిని దాఁకి యుద్ధము చేయఁబూనెనొ యనునట్లు నీట వేగముగా మునిఁగెను.

విశేషములు : కరికిఁ దన ప్రతిబింబమునందుఁ బ్రతిగజభ్రాంతి కావున భ్రాంతిమదలంకారము. కరి నీటఁ గ్రుంకుటకుఁ బ్రతిగజ మనుకొనుట కారణము కాదు. కారణము కానిదానిని గారణముగా నుత్పేక్షించుటచే హేతుత్పేక్షలంకారము.

గీ. కరుల దానంబులకు మధుకరము లెఱఁగి

కుంజరమ్ములు నీరిలోఁ గ్రుంకి యున్న

మీఁద సుడియుచునుండెఁ దుమ్మెదలు వాయ

కుదధి కెఱఁగిన నీల నీరధము లనఁగ.

96

అర్థము : మధు కరములు = తుమ్మెదలు, కరుల . దానంజాలకున్ = వీనుగూల మదజలములకు, ఎఱగి = వ్రాలి, కుంజరములు = వీనుగూలు, నీరిలోన్, క్రుంకి + ఉన్నన్ = జునిగియున్నను, తుమ్మెదలు, పాయక = విడువక, మీదన్, ఉదభికిన్ = సముద్రమునకు, ఎఱగిన = వ్రాలిన, నీల . నీరధములు = నల్లని యేఱుములు, అనగన్, సుచీయుచున్ + ఉండెన్ = తిరుగుచుండెను,

తాత్పర్యము : వీనుగూల మదజలములచే దుమ్మెద లాకృష్టములై వానిపై వ్రాలెను. వీనుగూలు నీటిలో గ్రుంకినను, దుమ్మెదలు వానిని వీడక, సముద్రముపై వ్రాలిన నల్లని యేఱుములో యనునట్లు నీటిపై దిరుగుచుండెను.

విశేషములు : అలంకార ముత్పేక్ష. కుంజర - 'మతజ్జతో గజో నాగః కుజ్జో వారణః కరీ.' 'కుజ్జౌ కుమ్భాధోగర్తా వస్య స్త ఇతి కుజ్జరః' కుంజము లనగా కుంభస్థలములకు దిగువ నుండు గుంతలు. అవి గలిగినది - వీనుగూ, తుమ్మెదలు + పాయక = తుమ్మెదలు వాయక - గనడదవాదేశము, బాల. సం. 13.

వ. తత్రప్తస్వమున.

97

అర్థము : తద్ + ప్రస్తవమునన్ = ఆ సమయమున.

తాత్పర్యము : అట్లు వీనుగూలు విహరించు సమయమున - తరువాతి పద్యములో నన్వయము,

విశేషములు : తద్ + ప్రస్తవము_యుల్లలకు (అనునాసికాంతస్థ భిన్నము లైన హల్లులకు) ఖర్రులు (కఠిన హల్లులు) పరమగునపుడు వాని వర్గము లందలి ప్రథమ వర్ణములు (చర్రులు) ఆదేశముగా వచ్చును. తత్రప్తస్వము.

సీ. కదీవోవ నొడకులు గడిగి నవాశ్వత్థ

వల్కల రసములు వజలఁ బూసి,

ఛాతితో నతి మృదుధాతురాగంబులు

గొమరారఁ గుంభస్థలములఁ బూసి,

నల్లరితాశోక పల్లవ నివహంబు

కర్ణావతంసంబుగా రచించి,

మానితంబగు నవమాలికా స్తంబకముల్

బురుజులుగాఁ గంఠముల నమర్చి,

అ. కరము వెరవు మెఱసి కరిణులుఁ దారును
 నభినవంబుగా మదాంధ గంధ
 సింధురములు మెఱయ శృంగారములు చేసి
 కామకేళి నలుపఁ గాతరిల్లె.

98

అర్థము : కడివోవన్ (కడి + పోవన్) = వాసనపోవునట్లు, ఒడకులు = శరీరములు, కడిగి, నవ + అశ్వత్థ - వల్కల - రసములు = క్రొత్త రావి చెట్టు పట్ల రసములు, వఱలన్ = ఒప్పునట్లు, పూసి = అలఁది.

భాతికొన్ = కాంతితో, అతి - మృదు - ధాతు - రాగంబులు = మిక్కిలి మెత్తని గైరికాది ధాతువుల యెఱ్ఱని రంగులు, కొమరారన్ (కొమరు + ఆరన్) = అందముగా, కుంభ - స్థలములన్ = కుంభస్థలములందు, పూసి.

సత్ + లలిత + అశోక - పల్లవ-నివహంబు = మిక్కిలి మనోహరము లయిన అశోకవృక్షముల చివురుల సమూహము, కర్ణ + అవతంసంబు + కాన్ = చెవి యలంకారముగా, రచించి,

మానితంబు + అగు = శ్రేష్ఠమగు, నవమాలికా - స్తంభకముల్ = విరజాజి పూల గుత్తులు, బురుజులు + కాన్ = చిఱుగజ్జెలుగా. కంఠములన్, అమర్చి.

కరమున్ = మిక్కిలి, వెరవు = నేర్పు, మెఱసి, కరిణులున్ = ఆఁడేనుఁగులును, మద + అంధ - గంధ - సింధురములు = క్రొవ్వుచేఁ గమ్ములు గానని మత్త గజములు, తారును = తామును, అభినవంబుగాన్ = క్రొత్తగా, మెఱయన్ = ప్రకాశించునట్లు, శృంగారములు - చేసి = సింగారించుకొని, కామ - కేళి = మన్మథ క్రీడ, చలుపన్ = చేయుటకు, కాతరిల్లెన్ = ఉత్పహించెను.

తాత్పర్యము : దుర్గంధము పోవునట్లు మేను గడిగి, క్రొత్తరావిచెట్ల పట్ల రసము తొప్పుగాఁబూసి, మిక్కిలి మృదువులైన గైరికాదిధాతువుల యెఱ్ఱని రంగులు అందముగాఁ గుంభస్థలములందు అలఁది. మిక్కిలి మనోహరములగు నశోక పల్లవముల సమూహములు కర్ణభూషణములుగా రచించి, అందమైన విరజాజిపూల గుత్తులు బురుజులుగాఁ గలతముల ఛరించి మిక్కిలి నేర్పు మెఱయ మదముచేఁ గమ్ములుగానని తోనుఁగులును, ఆఁడేనుఁగులును సింగారించుకొని రత్నకీడ నలుప సుర్పహించెను.

వి శే ష ము లు : ఇందుఁ ద్విక్కులగు నేనుఁగుల శృంగారము వర్ణింపఁ బడినది కావున నిది శృంగార ప్రసాభాసము, దాని లక్షణము :

‘ఏకతైవానురాగశ్చ త్తిర్య జ్జ్యేచ్ఛగతోఽపి వా
యోషితో బహుసక్తిశ్చ ద్రసాభాస త్రిధా మతః’ ప్ర,రు,

మీందు సతీశ్వరులు గజరూపములు ధరించుట కిది ప్రేరకముగాన నావశ్యక మయ్యెను. ‘బురుజు’ ఈ మాట కర్థము తెలియలేదు. ‘చిలుగజ్జె’ లను పూర్వవ్యాఖ్యలోని అర్థమున కాకరమేమో యెఱుఁగరాదు. కంఠముల నమర్చునవి హారము లగునుగాని గజ్జె లెట్లగునో!

ఒడలు + లు = ‘ బహువచనము పరంబగునవు డనంయు క్తంబులయి యుద్ధరితంబులయిన డ_ల_ర_ల కలఘు లకారంబు బహుళంబుగా నగు.’ బాల, ఆచ్ఛిత, 13, ఒడలు, బురుజులుగాఁ గంఠముల నమర్చి_మువిభక్తియతి,

వ. ఇ ట్లనేకప్రకారంబుల శృంగారంబునేసి కామకేశీ లాలసులై కరి కరేణువు బత్యంతాసురక్తి నొందొంటి నడరం దొడంగె నంత నందు. 99

అ ర్థ ము : ఇట్లు, అనేక_ప్రకారంబులన్ = పెక్కు విధములుగా, శృంగారంబు + చెసి = సింగారించుకొని, కామ_కేశీ_లాలసులు + ఐ = మన్మథక్రీడ యందుఁ దగిలినదారయి, కరి_కరేణువులు = మగ ఏనుఁగులును, ఆడేనుఁగులును, ఆర్యంబ + అసురక్తిన్ = మిక్కిలి అనురాగముతో, ఒండు + ఒంటిన్ = ఒకదాని నొకటి, ఆడరన్ + తొడంగెన్ = అతిశయింప నారంభించెను, అంతన్, అందున్,

తా త్ప ర్య ము : ఈ విధముగాఁ బెక్కురీతుల సింగారించుకొని మన్మథక్రీడ యందుఁ దగిలి మగయేనుఁగులును, ఆడేనుఁగులును మిక్కిలి అనురాగముతోఁ బడన్పరము మీఱ నారంభించెను, అంత వానిలో_తరువాతి పద్యముతో నన్వయము,

శ్లో. బేటంబేటముగా నిభంబు కరిణీం ప్రేమంబుతోఁ జేరి లా
 లాటం బొత్తు; లలాటపట్టమునఁ గేలంగేలు వేష్టించుఁ; క్రీ
 గోటన్ మే యొరయున్; వరాంగమును సోఁకుం; బుష్కరాగ్రంబునం
 దాటోపం బొనరించుఁ గూడఁ బ్రియఁ గామాసక్తి నాసక్తమే. 100

అర్థము : బేటంబేటముగాన్ = అత్యంతానురాగముతో, ఇభంబు = ఏనుఁగు.
 కరిణీన్ = పిడియేనుఁగును, ప్రేమంబుతోన్, చేరి, లాలాటంబు = సుదురు, ఒత్తున్,
 లలాట - పట్టమునన్ = ఫాల ఫలకమునందు, కేలన్ = తొండముతో, కేలు =
 తొండము, వేష్టించున్ = చుట్టును, క్రీగోటన్ = క్రిందుగోరితో, మే = శరీరము,
 ఒరయున్ = రాయును, పుష్కర + అగ్రంబునందున్ = తొండముకొనతో,
 వర + అంగమును = శ్రేష్ఠమయిన శరీరమును, సోఁకున్ = తాఁకును, కాప +
 ఆసక్తిన్ = కోరికయందలి తపకముతో, ఆసక్తము + ఐ = తగిలినదయి,
 ప్రియన్ = ప్రియురాలిని (పిడియేనుఁగును), కూడన్ = కూడుటకు - సంభోగించు
 టకు, ఆటోపంబు + ఒనరించున్ = సంభ్రమించును.

తాత్పర్యము : మగయేనుఁగు పిడియేనుఁగు నత్యంతానురాగముతో నమీ
 పించి నుదుటి నొత్తును. ఫాలఫలకమునఁ దొండముతోఁదొండమును జుట్టును, క్రీగోటి
 తో శరీరమును గీటును. తొండము కొనతో దాని శరీరమును దాఁకును. ప్రియురాలిని
 గూడ నది మన్మథోద్రేకమున సంరంభించును.

విశేషములు : అలంకారము స్వభావోక్తి. 'స్వభావోక్తి స్వభావస్య జాత్యాది
 స్థస్య వర్ణనమ్.' - చంద్రి. క్రీగోటన్ - క్రిందు + గోటన్ = సమాసంబునంబ్రాఁ
 తామల తొలియచ్చమీఁది వర్ణంబులకెల్ల లోపంబు బహుశంబుగా నగు. బాల. సంధి.
 36. క్రీ + గోటన్. బహుశగ్రహణముచేఁగ్రిందు శబ్దమునకు లాప్తశేషమునకు
 దీర్ఘంబు - క్రీగోటన్. క్రీగోరు + నన్ - 'టి వర్ణంబు గొన్నింటి యంతాక్షరంబున
 తాదేశంబును, గొన్నింటి కంతాగమంబును, గొన్నింటికిం బ్రర్యాయంబున రెండును
 బ్రాయికంబుగ నగు. బాల. ఆచ్ఛిక, 31. క్రీగోటి + నన్. ఔపవిభక్తి కముల తృతీయా
 సప్తముల కత్వం బాదేశంబు బహుశంబుగా నగు. బాల. ఆచ్ఛిక. క్రీగోటి + అన్.
 'అంద్యవగాగమంబులం దప్ప నపడాది స్వరంబు పరంబగునపు డచ్చునకు సంధియగు.

వారి. సంఖి. || క్రీ. గో. ౧. పుష్కరా గ్రంథునామన్. పుష్కర మనగా గజతుండా గ్రంథు. వానిపై మరల అగ్రశబ్ద మనావశ్యకము, మే. మై, మెయి, మయి. (రూపాం.)

మ. హృదయా హృదముతోడఁ బాయక సదానేక ప్రకారంబులన్
 మదినాసక్తిఁ జెనంగుచున్న విలసన్మత్తేభ విక్రీడితం
 బది దాక్షయణి చూచి కౌతుక రతై కాలీన భావాభిలా
 ష దృగతుజ్జ్వలదీధితుల్ పఱపె నీశానాననాబ్జంబుపైన్. 101

అర్థము : హృదయ + ఆహ్లాదముతోడన్ = మనస్సంతోషముతో. పాయక = విడువక, సదా = ఎల్లప్పుడును, అనేక - ప్రకారంబులన్ = పెక్కు విధములుగా, మదినా + ఆసక్తిన్ = మన్మథక్రీడ యందలి కోరికతో, పెనంగుచున్ + ఉన్న = సంభోగించుచున్న, విలసత్ + మత్త + ఇభ - విక్రీడితంబు + అది = ఒప్పుచున్న మదించిన యెనుఁగుల యొక్క ఆ విశేషమైన క్రీడ, దాక్షయణి = దక్షుని చూతురైన సతీదేవి, చూచి, కౌతుక .... దీధితుల్, కౌతుక = వేడుకతోడి, రత = సంభోగమునందు, పక = ముఖ్యముగా, ఆసన్ = మిక్కిలి తగిలి యున్న, భావ = హృదయమునుందిలి, అభిలాష = కోరికతోడి, దృశ్ (క్) = చూపుయొక్క, అతి + ఉజ్జ్వలం = మిక్కిలి ప్రకాశముగల, దీధితుల్ = కాంతులు, ఈశాన + ఆనన + అబ్జంబుపైన్ = ఈశ్వరుని ముఖపద్మముపై, పఱపెన్ = వ్యాపింపజేసెను,

తార్కాణ్యము : మనస్సంతోషముతో విడువక ఎల్లప్పుడు ననేకవిధములుగా సంభోగించుచున్న మదగజముల రతిక్రీడను జూచి సతీదేవి వేడుకతోఁగూడిన యా రతిక్రీడయందే లగ్నమైన మనస్సునందలి కోరికతోడి దృష్టికాంతులను ఈశ్వరుని ముఖపద్మముపైఁ బఱపెను.

విశేషములు : హృ .... .. సదానేక - అనుచోయతిభంగమైనదని తోచింది 'సదానేక' యని హ్రస్వవ్యాఖ్యలో మార్పుగావింపఁబడినది. కాని యది వ్యాఖ్యాత ప్రాంతమాత్రమే, 'సదానేక' అని యున్నను యతిభంగము కాలేదు. నిత్యసమాస ప్రికారంగా అనేక లోని 'వి' కుఁగాని 'నే' యను విశిష్టవర్ణమునకుఁగాని యతిమైత్రి తోనఁబడినది. అప్పుడు 'హృ' అనుదానికి 'వి' లో ఋత్వసంబంధవశి చొప్పున యతి

త్రిచెల్లి నిర్దుష్టమగును, 'ఎనమండ్రఁట మోచువా రనేకప కిటికూ ..... , వీడిపో నీని కవుంగిలింతలు వస్తేక విలాసములం జెలంగఁగాన్.' విలసత్ + మత్తేభ = 'రహాయితప్ప మిగిలిన పదాంతగతహల్లులకు (య్రులకు) అనునాసికవర్ణము పరమగుచో వానికి సంబంధించిన అనునాసికవర్ణము వైకల్పికముగా ఆదేశమగును.' విలసన్మత్తేభ, విలసన్మత్తేభ, దృశ్ + అతి = దృశ్ + అతి - యుల్లునకు అచ్చు పరమగుచుండఁగాఁ దృతీయవర్ణాదేశము - దృగతి, అతి + ఉజ్జ్వల - యణాదేశసంధి - అత్యుజ్జ్వల, మత్తేభముల విక్రీడితమును మత్తేభవిక్రీడితముననే వర్ణించుట గమనింపఁ దగినది, ఒకవృత్తమున దాని నామము నిమిడ్చి రచించుట ముద్రాలంకారమగును. దీనిని దౌలుతఁ బ్రవేశపెట్టినవాఁడు నన్నెచోడఁడే.

వ. తదవసరంబునం బరమేశ్వరుండు నిజజీవితేశ్వరి కన్నెఱింగి దానికి సమ్మతించినం గని సంతోషించి. 102

అర్థము : తద్ + ఆవసరంబునన్ = ఆ సమయమున, పరమేశ్వరుండు, నిజ - జీవిత + ఈశ్వరి = తనదైన ప్రాణేశ్వరి యగు సతీదేవియొక్క, కన్ను + ఎఱింగి = మనోఽభిప్రాయముతెలిసి, దానికిన్, సమ్మతించినన్, (సతి), కని, సంతోషించి.

తాత్పర్యము : ఆ సమయమునఁ బరమేశ్వరుండు తనప్రాణేశ్వరియగు సతీదేవి మనోఽభిప్రాయము నెఱింగి దాని కంగీకరింపఁగా నామె సంతోషించి - .... తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

క. సతి కరిణి యగుడుఁ ద్రిజగ
త్పతి కరియై కూడె; సతులు భావించిన యా
కృతిఁ గూడ నేర్ప కాదె
యతిశయముగ నింగితజ్ఞులకు (గు) ఫలమెందున్ ? 103

అర్థము : సతి = సతీదేవి, కరిణి = ఆడేనుఁగు, అగుడున్ = అయి నంతనే, త్రిజగత్ + పతి = మూఁడులోకములకుఁ బ్రభువు - ఈశ్వరుండు, కరి + ణ = (మగ) యేనుఁగయి, కూడెన్ = సంభోగించెను, ఎందున్ = ఎచ్చటనైనను,

ఇంగితజ్ఞులకున్ = ఇతరుల యభిప్రాయము నెఱుఁగువారికి, ఫలము, అతి
 శయముగన్ = అధికముగా, సతులు = భార్యలు, భావించిన = ఇష్టపడిన,
 అర్చుతిన్ = ఆకారముతో, కూడన్ = సంభోగించుటకు, నేర్పు + అ = నేర్పే,
 కాడే = కాదా : లేదా ఇంగితజ్ఞులు + అగు . ఫలము = ఇంగితజ్ఞులగు దాని
 ఫలము .... అని చెప్పనగును,

తా త్ప ర్య ము; సతీదేవిపిడియేనుఁగు కాఁగానే యీశ్వరుఁడు మగ యేనుఁగయి
 యామెను గూడెను, ఎంచైనను ఇతరుల మనోఽభిప్రాయముల నెఱుఁగువారికిఁ దమ
 భార్యలు తోఁచిన యాకారముతో వారిని గూడఁగలుగుటయేకదా అధికమగు ఫలము :

వి శే ష ము లు ; ఇందు విశేషాంశము సామాన్యాంశముచే సమర్థింపఁబడి
 నది కాచ్చన నలంకార మర్థాంతరన్యాసము. అగుడున్ . 'ఆనంతర్యంబున డువరకంబు
 ప్రథాంతం బగు,' బాల, క్రియ. 42

గీ. ఆదిమూర్తులు శివశక్తు లచలమతులు
 హరుఁడు సతియును సురతార్థులై విహీన
 తరములగు మృగరూపముల్ దాల్చి రనినఁ
 గాము మాయల నెవ్వారు నేమి కారు :

104

అ ర్థ ము : ఆది_మూర్తులు = ఆది స్వరూపులు, శివ శక్తులు = శివుఁడును
 శక్తియును, అచల - మతులు = నిశ్చల మనస్కులు (అగు), హరుఁడున్ -
 సతియును = ఈశ్వరుఁడును, సతీదేవియును, సురత + అర్థులు + ఐ = రతిని
 గోరినదాఁటలు, విహీన - తరములు + అగు = మిక్కిలి నీచములైన, మృగ -
 రూపముల్ = పశువుల రూపములను, తాల్చిరి + అనినన్ = తాల్చిరనఁగా, కాము ,
 మాయలన్ = మన్మథుని మాయలచేత, ఎవ్వారున్ = ఎవ్వరయినను, ఏమి - కారు ?

తా త్ప ర్య ము ; ఆది స్వరూపులు, శివశక్తులు, నిశ్చల మనస్కులు నైన
 శివుఁడును, సతియును రతిక్రీడ కొఱకు మిక్కిలి నీచములైన పశువుల రూపములను
 తాల్చి రనఁగా, ఏక మన్మథుని మాయలచే నెవరేమి కారు ? ఎవరైనను ఏమి
 యొనఁచు చుండుట.

విశేషములు : ఆది స్వరూపలు, అవల పునస్కులు నైన సతీశ్వరులే రతినిమిత్తము విహీన పృథుగరూపములను ధరించి రనగా, నిక పున్ముని మాయలచే నెవరేమి కారనుటచే నలంకారము కావ్యారాపత్తి. 'కైముత్యే నారథ సంసిద్ధిః కావ్యారాపత్తి రిష్యతే' చన్దాః.

క. హరుఁడును సతి రతిఁ దనువఁగ
 భరమై గజకేళిఁ గూడి పడసెను సుఖః^{మి}మ్మి
 కొరు లెట్లు నేర్తు రొక మెయిఁ
 గరణంబులు పెక్కు లేక కాంతలఁ దనువన్ ?

105

అర్థము : హరుఁడును = ఈశ్వరుఁడుసైతము, సతిన్ = భార్యను, సతీదేవిని, రతిన్ = సంభోగమునందు, తనువఁగన్ = తృప్తి పఱచుటకు, భరము + ఐ = కష్టమయి, గజకేళిన్ = ఏనుఁగు క్రీడతో, కూడి = సంభోగించి, సుఖము, పడసెను = బొందెను, ఇంకన్, ఒరులు = ఇతరులు, కరణంబులు = సాధనములు, పెక్కు = అనేకము, లేక, ఒక మెయిన్ = ఒక్కదేహముతో, కాంతలన్ = భార్యలను, తనువన్ = తృప్తి పఱప, నేర్తురు = ఏరీతిగా సమర్థులగుదురు ?

తాత్పర్యము : ఈశ్వరుఁడు కూడ రతిలో భార్యను దృష్టి పఱచుట కష్టమై యేనుఁగు రూపుధరించి సంభోగించి రతిసౌఖ్యమును బొందె ననగా నిక నితరులు పెక్కుసాధనములు లేనివారు ఒక్కదేహముతోఁ దమ భార్యలను రతిలోఁ దృప్తి పఱప నెట్లు సమర్థులగుదురు ? కారని భావము,

విశేషములు :- అలంకారము కావ్యారాపత్తి.

వ. ఇట్లు పరమేశ్వరుండును సతీదేవియు సామజకేళీలాలసులై విహరించినంత సద్యోగర్చంబున.

106

అర్థము : ఇట్లు, పరమేశ్వరుండును, సతీదేవియున్, సామజకేళీ - లాలసులు + ఐ = ఏనుఁగుల రతిక్రీడలయందుఁ గోరిక గలవారయి, విహ

లింపిన + లంకన్ = క్రీడింపగా, సద్యన్ (ః) + గర్భంబునన్ = వెంటనే వచ్చిన చూడను.

కా త్ప ర్య ము : ఇట్లు పరమేశ్వరుఁడును, సతీదేవియు గజరతిక్రీడయం దానకి గంభీరము క్రీడింపగా సతికి వెంటనే యైన చూడను - తరువాతి పద్యమున నన్వయము,

వి శే ష ము లు : సద్యన్ + గర్భ - పదాంత సకారమునకు విసర్గ చూడేము కాగా సద్యః + గర్భ, హ్రస్వ అకారము తరువాత వచ్చు విసర్గము నకు హ్రస్వ అకారము కాని, మృదుహల్లులు (హళ్ళులు) కాని పరము లగు నచ్చుట ఆ ఆదేశముగా వచ్చి పూర్వమందున్న అకారముతోఁగూడి గుణసంధి పుట్టినది. ఓ గా చూడను, సద్య + ఉ + గర్భ = సద్యోగర్భ.

గ జా న నో త్ప త్తి

క. పురుషాకారముఁ, బటుమద

కరి వదనముఁ, గుట్ట పాద కరములు, లంబో

ఉరము, హరినీల వర్ణముఁ

గర మొప్పఁగఁ దాల్చి విఘ్నకరుఁ డుదయించెన్.

107

అ ర్త ము : పురుష + ఆకారమున్ = పురుషుని రూపమును, - పటు - మద - కరి - వదనమున్ = మిక్కిలి మదించిన యేనుఁగు మోమును, గుట్ట - పాద - కరములున్ = పొట్టివైన కాళ్ళను, చేతులును, లంబ + ఉరమున్ = వ్రేలాడు పొట్టయును, హరి - నీల - వర్ణమున్ = ఇంద్రనీలమణి వర్ణమును, కరము = మిక్కిలి, బప్పఁగన్, తాల్చి = ధరించి, విఘ్నకరుఁడు = విఘ్నేశ్వరుఁడు, ఉదయించెన్ = పుట్టెను.

కా త్ప ర్య ము : పురుషుని రూపమును, మిక్కిలి మదించిన యేనుఁగు మోమును, పొట్టివైన కాళ్ళెతులును, వ్రేలా పొట్టయు, నింద్రనీలమణి వర్ణమును మిక్కిలి మొప్పగా ధరించి విఘ్నేశ్వరుఁడు పుట్టెను.

వ. ఇట్లు దాక్షిణ్యణికిని సకల భువన భవనాధిశ్వరుండైన పరమేశ్వరు
నకును గణాధిశ్వరుం డుదయించిన మహోత్సాహంబున. 108

అర్థము : ఇట్లు, దాక్షిణ్యణికిని = సతికిని, సకల=ఎల్ల, భువన-భవన =
లోకములయొక్క పుట్టుకకు, అధి + ఈశ్వరుండు + ఐన = ప్రభుపైన, పరమేశ్వరు
నకును, గణ + అధి + ఈశ్వరుండు = గణపతి, ఉదయించినన్ = పుట్టగా,
మహత్ (మహా) + ఉత్సాహంబునన్.

తాత్పర్యము : ఇట్లు సతిదేవికిని, సర్వలోక ప్రభుపగు నీశ్వరునకును
గణపతి పుట్టగా. గొప్ప వేడుకతో - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

మ. సురవాద్యంబులు మ్రోసె; దిగ్విదనముల్ శోభిల్లె; గంధర్వ కి
న్నర గేయంబులు మించె; దేవ గణికల్ నర్తించి రింపారఁగాఁ;
కురిసెం బువ్వులవాన; దేవరవముల్ ఘూర్ణిల్లె; నా దివ్య సిం
ధుర యూథంబు మదంబు సేసె గణనాథుం డుర్వి జన్మించినన్. 109

అర్థము : గణనాథుండు = గణపతి, ఉర్విన్ = భూమియందు, జన్మించినన్ =
పుట్టగా, సుర - వాద్యంబులు = దేవతల దుందుభులు మున్నగు వాద్యములు,
మ్రోసెన్ = మ్రోఁగెను, దిక్ (క్) + వదనముల్ = దిక్కుల ముఖములు,
శోభిల్లెన్ = ప్రకాశించెను, గంధర్వ - కిన్నర - గేయంబులు = గంధర్వులయు,
కిన్నరులయు గీతములు, మించెన్ = అతిశయించెను, ఇంపు + ఆరఁగాన్ =
సంతోషము నిండఁగా, దేవ గణికల్ = దేవవేశ్యలు - ఆపృరసలు, నర్తించిరి =
నాట్యము చేసిరి, పువ్వుల - వాన, కురిసెన్, దేవ - రవముల్ = దేవతల ధ్వనులు,
ఘూర్ణిల్లెన్ = మ్రోఁగెను, ఆ - దివ్య - సింధుర - యూథంబు = ఆ దేవగజముల
గుంపు, మదంబు + చేసెన్ = మదించెను.

తాత్పర్యము: విఘ్నేశ్వరుండు భూమిలో బుట్టగా దేవదుందుభులు మ్రోసెను,
దిక్కుముఖములు ప్రకాశించెను. గంధర్వులు, కిన్నరులు పాడిరి. ఆపృరసలు మనో
హారముగా నాట్యము చేసిరి. పుష్పవృష్టి కురిసెను. దేవతల ధ్వనులు మ్రోసెను. దేవ
గజముల సమూహము మదించెను.

వ. తదవసరంబున హరి పరమేష్ఠి పురందరాద్యఖిల దేవర్షి రాజర్షి ప్రముఖాఖిల జగజ్జనంబులు రజతాచలంబున కరుదెంచి మహా త్వవము సేయుచుండి; రంతఁ దదీయప్రార్థితుండై పరమేశ్వరుండు గణనాథునకు శివగణ సురగణాది సమస్త గణాధిపత్యాఖిల క్రియారంభాధిపత్యంబులతో యువరాజ పట్టంబుఁ గట్టి పరమానంద రసాబ్ధి నోలలాడుచుండె; నంత నక్కడ దక్షప్రజాపతి సకల జగజ్జనంబుల నిర్మించి సంతోషిత హృదయుండై యొక్క నాఁడు.

110

అర్థము : తద్ + అవసరంబునన్ = ఆ సమయమున, హరి .... జనంబులు, హరి = విష్ణువు, పరమేష్ఠి = బ్రహ్మ, పురందర = ఇంద్రుఁడు, ఆది = మున్నగు, అఖిల = ఎల్ల, దేవ + ఋషి = దేవర్షులు, రాజ + ఋషి = రాజర్షులు, ప్రముఖ = మొదలైన, అఖిల = ఎల్ల, జగత్ + జనంబులు = లోకములందలి జనులు, రజత + అచలంబునకున్ = వెండికొండకు - కైలాసమునకు, అరుదెంచి = వచ్చి, మహాత్ (మహా) + ఉత్పవము = గొప్ప వేడుక, చేయుచున్ + ఉండిరి, అంతన్, తదీయ - ప్రార్థితుండు + ఐ = వారిచేఁ గోరఁబడినవాఁడయి, పరమేశ్వరుండు, గణనాథు నకున్ = గణపతికి, శివ - గణ = ప్రమథ గణములయు, సుర - గణ = దేవతా గణములయు, సమస్త = ఎల్ల, గణ = గణములయు, ఆధిపత్య = ప్రభుత్వము, అఖిల = ఎల్ల, క్రియా + ఆరంభ + ఆధిపత్యంబులతోన్ = పనుల ప్రారంభ ప్రభుత్వములతో, యువరాజ - పట్టంబు + కట్టి = యౌవరాజ్య పట్టాభిషేకము చేసి, పరమ + ఆనంద - రస + అబ్ధిన్ = గొప్ప ఆనందరసమనెడి సముద్రమునందు, ఓలులు + ఆడుచున్ + ఉండెన్ = క్రీడించుచుండెను, అంతన్, అక్కడన్, దక్ష ప్రజాపతి, సకల - జగత్ + జనంబులన్ = ఎల్ల లోకములందలి జనులను, నిర్మించి = సృష్టించి, సంతోషిత + హృదయుండు + ఐ = సంతోషపెట్టఁబడిన హృదయము గలవాఁడయి, ఒక్కనాఁడు.

కా త్ప ర్ణ ము : ఆ సమయమున విష్ణు బ్రహ్మాండ్రాదులు, ఎల్లదేవర్షి రాజర్షులు, ఎల్లలోకముల జనులు, కైలాసమునకు వచ్చి గొప్ప వేడుక చేయుచుండిరి. అంత వారిచేఁ ప్రార్థితుండై పరమేశ్వరుఁడు గణపతికిఁ బ్రమథ దేవతాది సర్వగణముల

అధిపత్యముతోను, ఎల్ల క్రియల ఆరంభాధిపత్యములతోను యౌవరాజ్యపట్టాభిషేకముఁ గట్టి, పరమానందరస సముద్రమునఁ గ్రీడించుచుండెను. అంత నక్కడ దక్షప్రజాపతి యెల్ల జగములందలి జనులను బుట్టించి సంశోషించిన హృదయము గలవాఁడై, ఒక నాఁడు - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : ఆది + అఖిల = ఆద్యఖిల - యశాదేశసంధి. దేవ + ఋషి = దేవర్షి, రాజ + ఋషి = రాజర్షి - గుణ సంధులు, ఆనంద రసాబ్ధి - ఆనంద రసమనెడి అబ్ధి-రూపకాలంకారము. జగత్ + జనములు = జగద్ + జనములు - జగజనములు,

క. జలజా ర్యంతక కశ్యప

కులభామినులై నెగడ్తకుం జని బహు పు

త్తులఁ బడసి పేరుకొను కూఁ

తులఁ జూడఁగ నరిగె నతి కుతూహలబుద్ధిన్.

111

అ ర్థ ము ; పయి గద్యమునందలి దక్షప్రజాపతి కర్త.

జలజ + అరి = తామరల విరోధియగు చంద్రుని యొక్కయు, అంతక = యముని యొక్కయు, కశ్యప = కశ్యపుని యొక్కయు, కుల - భామినులు + ఐ = కులస్త్రీలయి. నెగడ్తకున్ + చని = ప్రసిద్ధి కెక్కి. బహు - పుత్తులన్ = అనేక కుమారులను, పడసి = పొంది, పేరుకొను = కీర్తివహించు, కూఁతులన్ = పుత్రికలను, చూడఁగన్ = చూచుటకు, అతి - కుతూహల - బుద్ధిన్ = మిక్కిలి కొరికగల మనస్సుతో, అరిగెన్ = వెడలెను,

తా త్ప ర్య ము ; దక్షప్రజాపతి చంద్రునకు, యమునకుఁ, గశ్యపునకు భార్యలయి ప్రసిద్ధి వహించు కూఁతులను జూడ మిక్కిలి వెడుకపడి వెడలెను.

వి శే ష ము లు : జలజారి + అంతక = జలజార్యంతక - యశాదేశసంధి, నెగడ్త - నెగడు ధాతు కృదంతరూపము.

వ. చని నిజాగమన ప్రయోజనంబు కశ్యపున కెఱిగించి పుచ్చిన. 112

అర్థము : విని, నిజ + ఆగమన - ప్రయోజనంబు = తనదైనరాక
యొక్క ఉద్దేశము, కళ్యణనకుడె, ఎఱింగించి - వుచ్చినన్ = తెలుపఁగా,

తాత్పర్యము : వెడలి తన వచ్చిన పనిని గళ్యపునకుఁ దెలుపఁగా-తరువాతి
పద్యములో నన్వయము.

మ. విని సంఠోషముతోడ సంభ్రమముతో వేగంబునం ప్రీతితో
మునిసందోహముతోడ శిష్యతతితో మూర్తంబులై కొల్చు వే
ద నినాదంబులతోడ సంతత మహోత్సాహంబుతో వచ్చె ము
న్మొని రాత్పర్యముతోడఁ గళ్యపుఁడు దక్షుం గాన సద్భక్తితోన్. 113

అర్థము : కళ్యపుఁడు, విని, సంఠోషముతోడన్, సంభ్రమముతోన్ =
గొప్పముదో, వేగంబునన్, ప్రీతితోన్, ముని - సందోహముతోడన్ = ముసుల
యొక్క సమూహములో, శిష్య - తతితోన్ = శిష్యులయొక్క సమూహముతో,
మూర్తంబులు + ఐ = రూపుగాంచినవయి, కొల్చు = సేవించు, వేద - నినాదంబుల
తోడన్ = వేదములయొక్క, స్వనులలో, సంతత-మహత్ (మహా) + ఉత్సాహంబుతోన్ =
ఎఱతెగని గొప్ప పూనికలో, తాత్పర్యముతోడన్ = ఆసక్తితో, సత్ + భక్తితోన్ =
ముది డిక్తితో, మున్మొని = ఎదురఁబడి, దక్షున్ = దక్షుని, కానన్ = చూచుటకు,
వచ్చెన్.

తాత్పర్యము : కళ్యపుఁడు విని సంఠోషముతోను, సంభ్రమముతోను, వేగము
లోను, ప్రీతితోను, ముసుల సమూహముతోను, శిష్యుల సమూహముతోను, మూర్తి
లులయొక్క సమూహముల నాదిములలోను, ఎఱతెగని మహోత్సాహముతోను, ఆసక్తి
తోను, సద్భక్తితోను ఎదురఁగి దక్షునిఁ జూడ వచ్చెను.

మ. ఇట్లు సకళత్రంబుగాఁ జనుదెంచి సర్వాంగీణప్రణామండ్లె నిజ
మందిరమునకుఁ దోడ్కొని చని యర్ఘ్యపాద్యాది విశేషార్చనల
నర్పించి మఱి కనకాది వస్తునిచయంబునం బూజించిన. కళ్యప ప్రణా
పతి భక్తి యుక్తి కావర్జిత హృదయుండై దక్షుం డాతని వీడ్కొని
ధర్మరాజావవోకన కుతూహలపరుండై చని ముందట. 114

అర్థము : ఇట్లు, సకళత్రంబుగాన్ = భార్యా సహితముగా, చనుదెంచి = వచ్చి, సర్వాంగీణ - ప్రదాముండు + ఐ = సాష్టాంగ నమస్కారము గలవాడయి, నిజ - మందిరమునకున్ = తనదైన యింటికి, తోడ్కొని - చని = తీసికొని వెడలి, అర్ఘ్య - పాద్య + ఆది - విశేష + అర్చనలన్ = పూజా ద్రవ్యములు, పాద ప్రక్షాళనార్థమైన జలము మున్నగు విశేషములైన పూజలతోఁ బూజించి, పుణి - కనక + ఆది - వస్తు - నిచయంబునన్ = రత్నములు, బంగారము మున్నగు, వస్తువుల, సమూహముతో, పూజించిన = పూజించినట్టి, కశ్యప - ప్రజాపతి - భక్తి - యుక్తికిన్ = కశ్యప ప్రజాపతియొక్క భక్తి మత్వమునకు, ఆవర్జిత - హృదయండు + ఐ = ఆకృష్టమైన హృదయము గలవాడయి, దక్షిండు, ఆతనిన్ = ఆ కశ్యపుని, వీడ్కొని = వీడి, ధర్మరాజ + అవలోకన - కుతూహల - పరుండు + ఐ = యమునిఁ జూచుటయందలి వేడుక యం దానక్తి గలవాడయి, చని, ముందటన్ = ఎదుర.

తాత్పర్యము : ఇట్లు భార్యా సహితముడై వచ్చి, సాష్టాంగ నమస్కారము చేసి, తన యాశ్రమమునకుఁ దీసికొనిపోయి, అర్ఘ్యము, పాద్యము మున్నగు విశేష పూజలఁ బూజించి, రత్నములు, బంగారము మున్నగు వస్తువుల సమూహముతోఁ బూజ చేసిన కశ్యపుని భక్తికి వశమైన హృదయము గలవాడయి దక్షిండు ఆతనిని వీడి యమునిఁ జూడ వేడుక గలవాడయి పోయి ముందట - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

మహాస్రగ్ధర

ఘనబృందానేక దేశాగత పథిక జనోఘప్రపాపాంగు, నుగ్రా
శని భీతార్తోరు శైలాశ్రయు, నిఖిల నదీ స్వామిఁ, జంద్రాప్సరశ్రీ
జనకుం, గల్గోల మాలా చలిత నిజతటక్షైజరాజీ విలాసుం
గనియెం దక్షిండు రత్నాకరు నిఖిల మహీ కామినీ మేఖలాభున్. 115

అర్థము : దక్షిండు (కర్త) ఘన....పాంగున్ : = మేఘములయొక్క, బృంద = సమూహ మనెడి, అనేక = పెక్కు, దేశ = దేశములనుండి. ఆగత = వచ్చిన, పథిక = బాటసారులయిన, జన = జనులయొక్క, ఓఘ = సమూహమునకు,

ప్రపా = చరిపందిరియనెడి, అపాంగున్ = కడకన్నులుగలవాఁడును, ఉగ్రా.....శ్రయున్ : ఉగ్ర = భయంకరమైన, అశని = వజ్రాయుధమువలన, భీత = భయపడినవయి, ఆ = దుఃఖమునొందిన, శైల = కొండలకు, ఆశ్రయున్ = ఉనికిపట్టయిన వాఁడును, నిఖిల .... స్వామిన్ : నిఖిల = ఎల్ల, నదీ = నదులకును, స్వామిన్ = భర్తయైనవాఁడును, చంద్రా .... జనకున్ : చంద్ర = చంద్రు నకును, అప్పరన్ = అచ్చరలకును, శ్రీ = లక్ష్మికి, జనకున్ = తండ్రియైన వాఁడును, కల్లొల .... విలాసున్ : కల్లొల = పెద్దయలలయొక్క, మాలా = వరుసలచేత, చలిత = కదలిన, నిజ = తనదైన, తట = ఒడ్డునందలి, జ్ఞెజ = చెట్లయొక్క, రాజీ = వరుసయొక్క, విలాసున్ = విలాసము గలవాఁడును, నిఖిల .... లాభున్; నిఖిల = ఎల్ల, మహీ = భూమియనెడు, కామినీ = స్త్రీకి, మేఖలా = మొలనూలియొక్క, ఆభున్ = శోభ గలవాఁడును, అగు, రత్న + ఆకరున్ = సముద్రుని, కనియెన్ = చూచెను.

తా త్ప ర్య ము ; దక్షిణ మేఘముల గుంపనెడు పలా దేశములనుండి వచ్చిన బాటసారులకుఁ జరిపందిరియైన కడకన్నులుగలవాఁడును, భయంకర మైన వజ్రాయుధము వలని భయమున దుఃఖితములైన పర్వతముల కాశ్రయమైనవాఁడును, ఎల్లనదులకు భర్తయైన వాఁడును, చంద్రుఁడు, అచ్చరలు, లక్ష్మియనువారికిఁ దండ్రియైనవాఁడును, పెద్దయలల వరుసలచేఁ జరించిన తీరస్థవృక్ష పంక్తుల విలాసము గలవాఁడును, సకల భూమియనెడు కామినికి మొలనూలి శోభగలవాఁడును, అగు, రత్నాకరుని జూచెను.

వి శే ష ము లు : ఘనబృందా .... పాంగు. = ఘనబృందమనెడి .... పథికజనాఘము - రూపకము. ప్రపాపాంగున్ - ప్రప యనెడు అపాంగము గలవానిని - రూపకము, మహీకామిని - రూపకము, ఘనబృందా .... పాపాంగున్ అను విశేషణముచే సముద్రుని దానగుణము, 'ఉగ్రాశని .... శ్రయు' అను విశేష ణముచే సముద్రుని ఆర్తరక్ష పరాయణత్వము, 'నిఖిలనదీస్వామి' అనువిశేషణముచే సముద్రుని వక్షిణనాయకత్వము, 'చంద్రా .... జనకు' అనువిశేషణముచే నతని అభి జనమును, 'నిఖిలమహీకామినీమేఖలాభున్' అను విశేషణముచేతను, 'రత్నాకరున్' అను విశేషణముచేతను నతని ఆధ్యత్వము తెలియుచున్నవి. ఛందస్సు - చూడు, 1.68 వ పద్యము వ్యాఖ్య.

వ. కని యమ్మహోఋషి మహోపరుష వజ్రీ వజ్రపాత భీతాయాత
 ఊణీధర పక్ష విక్షేప త్సభితానేక నక్ర చక్ర తిమి తిమింగిల తద్గిల
 కుంభీర కుంభీనసా ద్యనేక జలచర కులాకులిత లులితాలోల కల్లోలా
 నూన ఫేనాయమాన శుక్తిముక్తా షల్లాభిరామంబై నయది యని మెచ్చి
 మఱియును విశేషించుచు.

116

అర్థము ; కని = చూచి, ఆ + మహాత్ (మహా) ఋషి = ఆ గొప్ప
 ఋషియైన దక్షుడు, మహోపరుష.....రామంబు: మహాత్ (మహా) + పరుష =
 మిక్కిలి క్రూరమైన, వజ్రీ - వజ్ర = ఇంద్రుని వజ్రాయుధముయొక్క, పాత =
 పాటువలన, భీత = భయపడినవయి, ఆయాత = వచ్చిన, ఊణీధర = పర్వతముల
 యొక్క, పక్ష = తెక్కలయొక్క, విక్షేప = ఆడించుటచే, త్సభిత = కలగిన,
 అనేక = పెక్కు, నక్ర = మొసళ్లయొక్క, చక్ర = సమూహములు, తిమి =
 నూలు యోజనముల పొడుగుగల చేపలు, తిమింగిల = తిమిని మ్రింగెడు చేపలు,
 తద్గిల = తిమింగిలమును మ్రింగెడు చేపలు, కుంభీర = మొసళ్లు, కుంభీనస =
 పాములు, ఆది = మున్నగు, అనేక = పెక్కు, జలచర = నీటి జంతువుల
 యొక్క, కుల = సమూహముచే, ఆకులిత = కలతపెట్టబడినవై, లులిత =
 కదలినవై న, ఆలోల = అంతటఁ జలించు, కల్లోల = అలలచేత, అనూన = తక్కువ
 కాని, ఫేనాయమాన = నురుగు అగుచున్న, శుక్తి = ముక్తైపుఁజిప్పలందలి
 ముక్తాఫల = ముత్యములచేత, అభిరామంబు = మనోహరము, ఐన + ఆది =
 ఐనది, అని, మెచ్చి, మఱియును, విశేషించుచున్ = వర్ణించుచు,

తాత్పర్యము; దక్షుడు సముద్రమును జూచి యది మిక్కిలి క్రూరమైన
 యింద్రుని వజ్రాయుధపాతమువలన భయపడివచ్చిన పర్వతముల తెక్కల ఆర్పులచేఁ
 గలగిన పెక్కు మొసళ్ల సమూహములు, తిములు, తిమింగిలములు, తిమింగిలగిలములు,
 అను పెక్కు జలచరముల అలజడిచేఁగలగి చలించిన అలలచే నురుగుచున్న శుక్తు
 లందలి ముత్యములచే మనోహరమైనది యని ప్రశంసించి యింకను వర్ణించుచు -
 తరువాతి పద్యముతో నన్వయము,

వి శే ష ము లు : ఇంతపెద్దసమాసము సముద్రము గాంభీర్యాయతత్వములను
 సూచించును,

క. శరనిధి రత్నంబులు దివి
 కరిగెనో యని తారకముల నతులార్థి కరో
 త్కరములు తెమల్చి తెచ్చిన
 పరుసున నన విపుల ఫేనపంక్తులు వెలుగున్.

117

అర్థము : శరనిధి-రత్నంబులు = సముద్రమునందలి రత్నములు, దివికిన్ = ఆకాశమునకు, అరిగెనో = వెడలెనో, అని, తారకములన్ = నక్షత్రములను, అతుల + ఊర్థి - కర + ఉత్కరములు = సాటిలేని, అలలనెడి, చేతుల, సమూహములు, తెమల్చి = పెటికి, తెచ్చిన - పరుసునన్ = తెచ్చిన విధమున, నన - విపుల - ఫేన - పంక్తులు = క్రొత్తవియు, సమృద్ధములునైన నురుగుల గుండ్లు, వెలుగున్ = ప్రకాశించును.

తాత్పర్యము : సముద్రములోని రత్నములు ఆకాశముమీదికిఁ బోయెనో యని నక్షత్రములను సముద్రుని అలలనెడి చేతుల సమూహములు పెటికి తెచ్చిన విధమునఁ గ్రొత్తవియు, సమృద్ధములునైన నురువుల పంక్తులు ప్రకాశించును.

విశేషములు : ఊర్థికరములకు నక్షత్రములందు రత్నభ్రాంతి, కావున భ్రాంతిమంత మలంకారము, ర్థి-కరములు - ఊఊర్ములనెడి కరములు - రూపకాలంకారము, ఫేన పంక్తులు ఊర్థికరములు తారకములను దెమల్చి తెచ్చినా యను నట్లుండెననుటచే నలంకార ముత్పేక్ష. సముద్రుఁడు తన రత్నములన్నియుఁ బైకిఁ బోఁగా వానిని మరలఁ దన యలలచేతులతోఁ బెటికి తెచ్చుకొనినట్లు నురువు లుండె ననుట.

క. వనధిగల నగము లన్నియు
 ననిమిషపతిమీద నడువ నని యెగనెనొక్కో
 యన నాకాశముఁ దాఁకఁగఁ
 దనరఁగ నత్యున్నతోర్థితతి విలసిలెన్.

118

అర్థము : వనధిన్ = సముద్రమునందు, కల = ఉన్నట్టి, నగములు = కొండలు, అన్నియున్, అనిమిష - పతి - మీదన్ = దేవతాభర్తయైన ఇంద్రునిపైకి, నడువన్ + అని = దండెత్తుటకని, ఎగసెన్ + ఒకో = లేచెనా, అనన్ = అనగా, అతి + ఉన్నత + ఊర్మి - తతి = మిక్కిలి, యెత్తెన, అలల. సమూహము, ఆకాశమున్ = ఆకాశమును, తాకగన్ = తాకునట్లు, తనరగన్ = ఒప్పుగా, విలసిల్లెన్ = ప్రకాశించెను.

తాత్పర్యము : ఇంద్రుడు తమతెక్కలను వజ్రాయుధముతోఁ దెగఁగొట్టి నందులకుఁ గొండల కింద్రునిపైఁగోపము, ఆ కపిఁదీర్చుకొనుటకు సముద్రమునందలి కొండలన్నియు నింద్రునిపై దండెత్త లేచెనా యనునట్లు సముద్రమునందలి మిక్కిలి యెత్తెన అలల గుంపు ఆకాశమునంటుచు నొప్పెను.

విశేషములు : సముద్రమునందలి యలలు కొండలవలె నత్యున్నతము అని భావము. కొండల వంటి అలలు ఆకాశము నంటుటకు ఇంద్రునిపైఁగల గోపము హేతువు కాదు, పైకిలేచుట అలల స్వభావము, హేతువు కానిదానిని హేతువుగాఁ జెప్పుటచే నలంకారము హేతుత్పేక్ష. అలలకును ఆకాశమునకును సంబంధములేదు, సంబంధము లేనిపట్టుల సంబంధమున్నట్లు వర్ణించుటచే సంబంధాతిశయోక్తియు.

చ. ఉడుగని నీరిలోనఁబడియుండఁగ నోపక బాడబాగ్నివే

ల్వడి వరతీర భూరుహకులంబులపై మొగిఁ గప్పునట్లు దం

దడి నరుణ ప్రవాళక లతల్ తరుసంహతిమీదఁ బర్వు చె

ల్వడరి తటాటవుల్ తనరు నబ్ధి బహిర్గత రత్నదీప్తులన్. 119

అర్థము : ఉడుగని = తగ్గని, నీరిలోనన్ = నీటిలోపల, పడి + ఉండఁ గన్ + ఒపక = పడియుండలేక, బాడబ + అగ్ని = బడబాగ్ని, వెల్వడి (వెలువడి) = వెలికివచ్చి, వర - తీర - భూరుహ - కులంబులపైన్ = శ్రేష్ఠములైన యొడ్డులందలి చెట్లసమూహములపై, మొగిన్ = పూనికతో, కప్పు + అట్లు = కప్పు విధమున, దందడిన్ = మొత్తముగా, తరుసంహతి - మీదన్ = చెట్ల సమూహముమీద, అరుణ - ప్రవాళక - లతల్ = ఎఱ్ఱని పగడపుఁదీఁగలు, పర్వు (పరువు) = వ్యాపించు

నట్టి, చెల్వ (చెలవు) = విధము, అడరి = అతిశయించి, తట + అటవున్ = తటమునందలి అడవులు, అద్ది - బహిః + గత - రత్న - దీప్తులన్ = సముద్రము నకు వెలువల వ్యాపించిన రత్నములయొక్క కాంతులతో, తనరున్ = ఒప్పును.

తా ర్ప ర్య ము : ఎప్పటికిని తగ్గని నీటిలోపల నుండఁజాలక బడబాగ్ని వెలికివచ్చి యొచ్చిననున్న చెట్ల సమూహములపై వ్యాపించునట్లు, చెట్లగుంపులపై నెట్లని పగడబ్బఁదేఁగిలు దట్టముగా వ్యాపించువిధమొప్పుఁ దీరస్థారణ్యములు సముద్ర మునకు వెలువల వ్యాపించిన రత్నముల కాంతులతో నొప్పెను.

వి శే ష ము లు ; సముద్రగర్భమున నుండు నగ్నికి బడబాగ్నియని పేరు. అది బడబ (ఆడుగుట్టము) ఆకారమున నుండును గనుక ధానికి బడబాగ్ని, బాడబాగ్ని యనిపేరు, అగ్నికి సేరు శత్రువు, బడబాగ్ని ఎంతకాలమని శత్రువైన నీరిలో నడఁగి యుండఁగలదు? అందుచే నది పైకివచ్చి తరభూరుహకులములపైఁ బర్వెనా యనునట్లు ఎట్లని పగడబ్బఁదేఁగలు దట్టముగాఁ జెట్లపైవ్యాపించెను. అది సముద్రమునకు వెలువల వ్యాపించు రత్నకాంతులతోఁ దీరస్థారణ్యము లొప్పినట్లుండెను. ఎఱ్ఱని పగడముల కాలతపోపలె నెడవులు సముద్రబహిర్గత రత్నకాంతులతో నొప్పెను. రత్నముల యెఱ్ఱని కాంతులు వ్యాపించిన యెడవులు, సముద్రమున నడఁగియుండఁజాలక పైకివచ్చిన బడబాగ్నిచేఁ గిప్పఁబడినట్లుండెను.

బడబాగ్ని వలతీరభూరుహకులంబులపైఁగప్పునట్లు, అబ్ధిబహిర్గతరత్నదీప్తులన్ దీటాటపుల్ తనరు - అలంకార ముత్పేక్ష. బహిస్ + గత - బహిః + గత - చిదాంత సకలమునకు వినర్గదేశము, అ, ఆలు తప్ప మిగిలిన అచ్చుల తరువాత వచ్చు పునర్లమునకు అచ్చులుగాని మృదుహల్లులుగాని షరములగునపుడు రేఫ మాదేశమగును. బహిర్గత.

గీ. వనధి నీ రల్లఁ గొనిపోవఁ గని సహింప
కబ్ధి తటి గిట్ట పట్టిన నరుగ నోప
కోలి దొంతులు గొని పడియున్న కారు
మొగుళు లనఁ బూచి తటభూమి మొగళు అమరె.

అర్థము; వనధి - నీరు = సముద్రముయొక్క నీరు, అల్లన్ = మెల్లగా, కొనిపోవన్ = తీసికొనిపోవగా, కని = చూచి, సహింపక = ఓర్వక, అబ్ధి - తటి సంద్రపుటొడ్డు, గిట్ట-పట్టినన్ = ఆ మేఘముల గిట్టలను - వానకాళను పట్టుకొనగా, అరుగన్ + ఓక = వెడలజాలక, ఓలినన్ = క్రమముగా, దొంతులు + కొని = అధికమయి, పడి + ఉన్న, కారు - మొగుళులు = నల్లని మబ్బులు - వర్షకాలపు మేఘములు, అనన్ = అనునట్లు, మొగళులు = మొగలులు - గేదగులు, పూచి = పుష్పించి, తట - భూమిన్ = తీరభూమియందు, అమరెన్ = ఒప్పెను.

తాత్పర్యము : సముద్రపునీటిని మెల్లగాఁగొనిపోవుచుండఁగా సంద్రపుటొడ్డు చూచి, యోర్వక, మేఘముల సమాహము గిట్టలను పట్టుకొనగా, వెడలలేక వరుసగా దొంతరలయి పడియున్న నల్లనిమబ్బులనఁగాఁ దీరభూమిని గేదగులు పుష్పించి యొప్పెను.

విశేషములు : క్రమక్రమముగాఁ దననీటిని హరించుకొనిపోవు మేఘములను జూచి సముద్రపుటొడ్డు సహింపలేక వాని గిట్టలను బట్టుకొనగా దొంతరలై పడియున్న ఆ మేఘముల యనఁ దీరముల మొగళులున్నవనుటచే నలంకారముత్రేక్ష.

మొగులు + లు, 'బహువచనంబు పరంబగునపు డనంయు క్తంబులై యుదంతంబు లయిన డలరల కలఘులకారంబు బహుళంబుగా నగు, మొగుళులు. బాల. ఆచ్ఛిక. 13. మొగళులు - మొగలి + లు = 'ఇత్తునకు బహువచనంబు పరంబగునపు డుత్పంబగు' బాల, తత్పమ, 45. మొగలులు. పయి - ఆచ్ఛిక 13 చే మొగళులు, రూపాం. మొగలులు, మొగళ్లు. మొగులు (వికృతి) - మేఘము (ప్రకృతి). మొగుళులు - (రూపాం) మొగులులు, మొగుళ్లు, మొగిలులు, మొగిళులు, మొగిళ్లు, మొయిలులు, మొయిళులు, మొయిళ్లు, మొయులులు, మొయుళులు, మొయుళ్లు.

క. సురగిరి కర్తికగా వి

స్తరితములగు మండలములు దళములుగా న

వ్వేరిదమ్మిఁబోలి క్రాలుచు

శరనిధిలో నిఖిలధరణీచక్రము వొలుచున్.

అ ర్థ ము : సుర - గిరి = దేవతల కొండ - మేరువు, కర్ణిక + కాన్ = తామరదుద్దుగా, విస్తరితములు = వ్యాపించినవి, అగు, మండలములు = దేశములు, దళములు, + కాన్ = రేకులుగా, ఆ + విరి - తమ్మిన్ = ఆ వికసించిన తామర పువ్వును, పోలి, క్రాలుచున్ = ఒప్పుచు, శరనిధిలోన్ = సముద్రములో, నిఖిల - ధరణి - చక్రము = ఎల్ల, భూవలయము, పౌలుచున్ = ఒప్పును.

తాత్పర్యము ; మేరుపర్వతము దుద్దుగాను, వ్యాపించిన దేశములు రేకులుగాను వికసించిన తామరపువ్వువలె సముద్రమునందలి యెల్ల భూవలయము నొప్పును,

వి శే ష ము లు: ధరణిచక్రము విరిదమ్మివోలెఁ బౌలుచుననుటచే నలంకార ముపప. సురగిరి కర్ణికయు, మండలములు దళములుగా. నయ్యెననుటచే నా యుపమ రూపకానుప్రాణితము. చక్రము + పౌలుచున్ - చక్రమువౌలుచున్ - గసడదవాదేశము, బాల. సంధి. 13.

క. హరిఁ దన గర్భమునఁ జరా
చరమయవిశ్వంబు దాల్చి చనువాని సితే
తరమణి వోలె ధరించిన
శరనిధిపెం పేరికై నఁ జనునే పొగడన్ ?

122

అ ర్థ ము : తన - గర్భమునన్ = తన కడుపులో. చర + అచర-మయ - విశ్వంబు = జడములు, అజడములు అనువానితో నిండిన విశ్వము, తాల్చి = ధరించి, చను - వానిన్ = ఒప్పు వానిని, హరిన్ = విష్ణువును, సిత + ఇతర - మణి + పోలెన్ = నల్లని మణి వలె - ఇంద్రనీలమణివలె, ధరించిన = తాల్చిన, శరనిధి - పెంపు = సముద్రము గొప్పతనము, ఏరికిన్ + ఐనన్ = ఎవ్వరికై నను, పొగడన్ = ప్రశంసించుటకు, చనునే = శక్యమగునా ?

తా త్ప ర్య ము : తన కడుపులోఁ జరాచరమయమగు విశ్వమును ధరించిన విష్ణువును ఇంద్రనీలమణివలెఁ దాల్చిన సముద్రము గొప్పతన మెవరికై నను బొగడఁ జరమా ? కాదనుట.

విశేషములు : ఆలంకారముపము. ఘణి వోలె . ఘణి + ఘోలె . గనడ దపాదేశము, బాల. సంధి, 13.

వ. అని యనేకవిధ రత్న నికరాకరంబైన రత్నాకరాశేషవిశేషంబులు బహుప్రకారంబుల విశేషించుచు ధర్మాధర్మ ఫలభోగాస్పదంబైన ధర్మరాజపురంబున కరిగె నంత. 123

అర్థము : అని, అనేక - విధ - రత్న - నికర + ఆకరంబు = పెక్కు రీతులైన, రత్నములయొక్క, సమూహమునకు, స్థానము ఐన, రత్నాకర + అశేష - విశేషంబులు = సముద్రముయొక్క, ఎల్ల, ప్రత్యేకతలు, విశేషించుచున్ = స్తుతించుచు. ధర్మ + అధర్మ - ఫల - భోగ + ఆస్పదంబు = ధర్మములు, అధర్మములు అను వాని యొక్క, ఫలములయొక్క, అనుభవములకుఁ జోటు, ఐన, ధర్మరాజపురంబు నకున్ = యముని ప్రోలికి, అరిగెన్, అంతన్.

తాత్పర్యము : అని పెక్కురీతులైన రత్నముల సమూహమునకు స్థానమైన సముద్రము ప్రత్యేకతలను అనేకవిధముల, స్తుతించుచు దక్షిణ ధర్మముల ఫలముల అనుభవమునకుఁ జోటుయిన యముని పురమునకు వెడలెను. అంత - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

ఉ. అర్మిలితో నగస్త్యముని యాదిగ దివ్యమునీంద్రులున్, మహా ధర్మ సమేతులై పితృపితామహవర్గముఁ. బ్రేతయూథముం, గర్మములున్, జరారుజలుఁ, గాలములుం దనుఁ గొల్చి పొల్చి రా ధర్ముఁడు వచ్చె లోకగురు, దక్షుఁ, గళాగమదక్షుఁ గానఁగాన్. 124

అర్థము : అగస్త్య - ముని + ఆదిగన్ = అగస్త్యుఁ డను ముని మొదలుగా. దివ్య - ముని + ఇంద్రులున్ = దేవసంబంధమైన మునిశ్రేణులును, మహాత్ (మహా) + ధర్మ - సమేతులు + ఐ = గొప్పదియగు ధర్మముతోఁగూడిన వారయి. పితృ - పితామహ - వర్గమున్ = తండ్రులయు, దాతలయు సమూహమును, ప్రేత,

యూథమున్ = నరకమందుండు జీవభేదముల సమూహమును, కర్మములున్ = పుణ్య పాపముల కర్మములును, జరా - రుజులున్ = ముసలితనము, రోగములును, కాలములున్, తనున్ = తన్ను, కొల్చి = సేవించి, పొల్చి = ఒప్పి, రాన్ = రాగా, ధర్ముడు = యముడు, లోక - గురున్ = లోకములకు గురువైనవాడును, కళా + ఆగమ - దక్షిన్ = కళలయందును, శాస్త్రములందును సమర్థుడైనవాడును, అగు, దక్షిన్ = దక్షిని, కానగాన్ - చూచుటకు, అర్మిలిన్ = ప్రీతితో, వచ్చెన్.

తా త్ప ర్య ము : అగస్త్యుడు మున్నుగాగల దివ్యులైన మునిశ్రేష్ఠులును, మహాధర్మసహితులై పితృపితామహుల సమూహమును, ప్రేతముల సమూహమును, పుణ్యపాపములైన కర్మములును, జరా వ్యాధులును, కాలములును దన్నుఁగొలిచి రాగా యముడు లోకగురుడును, గణాశాస్త్రములందు సమర్థుడును అగు దక్షినిఁ జూడఁ ప్రీతితో వచ్చెను.

వి శే ష ము లు : కొల్చి - పొల్చి, దక్షిన్ - కళాగమ దక్షిన్ - అలంకారము అనుప్రాసము,

వ. ఇ త్లెదురువచ్చి భార్య సమేతంబుగా వినయ వినమితోత్త మాంగుండై కళ్యపుకంటె విశేషార్చనలం బరితోషితుంజేసిన ధర్మ రాజు వీడ్కొని చంద్రమండలంబున కరిగిన. 125

అ ర్థ ము : ఇట్లు, ఎదురువచ్చి, భార్య - సమేతంబుగాన్ = భార్యలైన ధూమార్త, విజయ యనువారితోఁగూడి, వినయ - వినమిత - ఉత్తమాంగుండు = అడఁకువతో మిక్కిలి వంపఁబడిన శిరస్సు గలవాడు, అయి, కళ్యపు - కంటెన్, విశేష + అర్చనలన్ = అధికములయిన పూజలచేత, పరితోషితున్ = సంతోష పెట్టఁబడినవానిని, చేపిన = చేపినట్టి, ధర్మరాజున్ = యముని, వీడ్కొని = వీడి, చంద్ర - మండలంబునకున్, అరిగినన్ = వెడలఁగా.

తా త్ప ర్య ము : ఈ విధముగా నెదురువచ్చి తన భార్యలగు ధూమార్త, విజయ యనువారితోఁగూడి యడఁకువతో శిరస్సు వంచి కళ్యపునికంటెను అధికము

లైన పూజలతో సంతోషునిగాఁజేసిన యముని వీడి దక్షుఁడు చంద్రమండలమునకు వెడలఁగా - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము,

చ. కువలయబాంధవుండు హిమ గోనికరావృతుఁజేసి మామ కు
త్పవ మొనరంగ ముందటఁ బథశ్రమ మార్చుచువచ్చెఁ దారకా
నివహా నిజౌషధీ కుముదినీ పరివేష్టితుఁడై సుధా సము.
దృవుఁ డమలాంగుఁ డెంతయు ముదంబున దక్షునిఁగాన నెమ్మితోన్.

అర్థము : తారకా - నివహా - నిజ + ఓషధీ - కుముదినీ - పరివేష్టితుఁడు = వక్షత్రముల సమూహము, తనవైన ఓషధులు, కలువతీఁగ అనువానిచేఁ జుట్టఁబడిన వాఁడయి - కూడినవాఁడయి, సుధా - సముదృవుఁడు = అమృతముతోఁబుట్టినవాఁడు, అమల + అంగుఁడు = నిర్మలమైన శరీరము గలవాఁడు, అగు, కువలయ - బాంధవుండు = కలువ చుట్టము - చంద్రుఁడు, హిమ - గో - నికర + ఆవృతున్ = చల్లని కిరణముల సమూహముచే నావరింపఁబడినవానినిగా, చేసి, మామకున్ = మామయైన దక్షునకు, ఉత్పవము = సంతోషము. ఒనరంగన్ = కలుగఁగా, పథ - శ్రమము = మార్గాయాసము, ఆర్చుచున్ = పోఁగొట్టుచు, దక్షునిన్, కానన్ = చూచుటకు, నెమ్మితోన్ = ప్రీతితో, ఎంతయున్ - ముదంబునన్ = మిక్కిలి సంతోషముతో, ముందటన్ - వచ్చెన్ = ఎదురు వచ్చెను.

తాత్పర్యము : అమృతముతోఁ బుట్టినవాఁడును, నిర్మలమైన శరీరము గల వాఁడును, అగు, కువలయముల చుట్టమైన చంద్రుఁడు తారకల సమూహము, తన యోషధులు, కుముదినీ అనువానితోఁ గూడినవాఁడయి, చల్లని కిరణముల సమూహముచే నావరింపఁబడినవానినిగాఁజేసి మామకు సంతోషమును గలుగఁజేసి మార్గాయాసము నపనయించి. ప్రీతితో, నెంతయు సంతోషముతో దక్షునిఁజూడ నెదురువచ్చెను.

విశేషములు : గో - 'స్వర్గేషు పశు వా గ్వజ్ర ది జ్జేత్ర పృణి భూ జలే లక్ష్య దృష్ట్యా త్రియాం పుంపి గౌః' అమరము. గోశబ్దమునకు స్వర్గము, బాణము, పశువు, వాక్కు, వజ్రాయుధము, దిక్కు, నేత్రము, కిరణము, భూమి, నీరు అను నర్థములు గలవు. నిజ + ఓషధీ = నిజౌషధీ - వృద్ధిసంధి.

వ. ఇ ట్లెదురువచ్చి కశ్యప ధర్మజుల కంటె విశేషార్చనలు గావించిన
సుధాకరు వీడ్కొని సతీ పరమేశ్వరావలోకనార్థియై యనేక దివ్య
ఋషి పరివేష్టితుండై చనుదెంచి. 127

అర్థము : ఇట్లు, ఎదురు వచ్చి, కశ్యప ధర్మజుల కంటెన్, విశేష +
అర్చనలు = అధికమైన పూజలు, కావించినన్ = చేయఁగా, (దక్షిఁడు), సుధాకరున్ =
అమృతకిరణుని - చంద్రుని, వీడ్కొని = వీడి, సతీ - పరమేశ్వర + అవలోకన +
అర్థి + ఐ = సతీదేవీపరమేశ్వరులఁ జూడఁగోరినవాఁడయి, అనేక - దివ్య -
ఋషి - పరివేష్టితుండు = పెక్కంద్రు దివ్యమునులచేఁ జుట్టఁబడినవాఁడు, ఐ, చను
దెంచి = వచ్చి.

తాత్పర్యము : ఈ విధముగా నెదురువచ్చి చంద్రుఁడు కశ్యప ధర్మరాజుల
కంటెను నధికముగాఁ బూజింపఁగా, దక్షిఁడు చంద్రుని వీడి. సతీ పరమేశ్వరులను
జూడఁగోరి, పెక్కురు దివ్యమునులతోఁ గూడినవాఁడయి వచ్చి - తరువాతి
పద్యముతో నన్వయము.

విశేషములు : దివ్య + ఋషి - ఆకారాద్యచ్చులకు ఋకారము పరమగు
నేని సంధి వికల్పము. గుణసంధి యగుచో దివ్యర్షి, కానిచో దివ్యఋషి.

క. ధరణీధరుఁ, బార్థివ శే

ఖరు, సంయుత రాజవంశ కమలార్కు, రథ

ద్విరద హయ భట పరీవృతు,

నరపతిగతిఁ బొలుచు రజతనగపతిఁ గనియెన్.

128

అర్థము: దక్షిఁడు కర్త. ధరణీ-ధరున్ = ధరణిని దరించువాఁడును-రాజును,
పర్వతమును, పార్థివ-శేఖరున్ = రాజశ్రేష్ఠుఁడును, పృథ(భూ)సంబంధమైస శిఖరము
తోఁగూడినవాఁడును, సంయుత-రాజ-వంశ-కమల + అర్కున్ = కూడుకొన్న రాజ
వంశములనెడి పద్యములకు సూర్యుఁడును-సూర్యవంశమువాఁడును, మేలయిన వెదురు
లనెడి పద్యములకు సూర్యుఁడును, రథ-ద్విరద-హయ-భట-పరీవృతున్ = రథములు,
వినుఁగులు, గుఱ్ఱములు, బంటులు అనుపానితోఁగూడిన వాఁడును, తినిశవృక్షములతోను,

నాగకేసరవృక్షములతోను, (అడవియేనుఁగులతోను), ఆటవికభటులతోను, గుఱ్ఱములతోను గూడినవాఁడును, అగు, నరపతి.గతిన్ = రాజువిధమున, పౌలుచు = ఒప్పునట్టి, రజత.నగ.పతిన్ = వెండికొండతేనిని, కైలాసమును పర్వతశ్రేష్ఠమును, కనియెన్ = చూచెను.

తాత్పర్యము : భూమిని భరించువాఁడును. రాజును, పర్వతమును, రాజశ్రేష్ఠులతోఁగూడుకొన్నవాఁడును, పృథివీ (భూ) సంబంధమైన శిఖరములతోఁగూడుకొన్నవాఁడును, రాజవంశములనెడి పద్మములకు సూర్యుఁడైనవాఁడును, శ్రేష్ఠములైన వెదురులనెడి పద్మములకు సూర్యుఁడైనవాఁడును. రథ. గఱ. తురగ, పదాతులతోఁగూడినవాఁడును, తినికవృక్షములతోను. నాగకేసరవృక్షములతోను. (అడవియేనుఁగులతోను). ఆటవికభటులతోను, గుఱ్ఱములతోను గూడినవాఁడును అగు కైలాసపర్వతరాజును జూచెను.

విశేషములు : శ్లోషానుప్రాణితమైన ఉపమ. రాజవంశకమలార్కు. అనుచో రూపకము.

వ. కని తదీయమాహాత్మ్యంబున కాశ్చర్యహృదయుండగుచుం దదిరి
పాలకానుజ్ఞాతుండై పరమేశ్వరాస్థానంబున కరిగి. 129

అర్థము : కని = చూచి, తదీయ. మాహాత్మ్యంబునకున్ = దానిగొప్పతనమునకు, కాశ్చర్య-హృదయుండు = ఆశ్చర్యముతోఁగూడిన హృదయముగలవాఁడు, అగుచున్, తద్ + గిరి.పాలక + అనుజ్ఞాతుండు + ఐ = ఆ కొండను రక్షించువానిచే అనుమతిపఁబడినవాఁడయి, పరమేశ్వర + ఆస్థానంబునకున్ = పరమేశ్వరుని యొక్క కొలువునకు, అరిగి = వెడలి.

తాత్పర్యము : దక్షిణ కైలాస పర్వతమును జూచి, దాని గొప్పతనమున కిచ్చెరువందుచు నా గిరిని రక్షించువాని యనుమతితోఁబరమేశ్వరుని కొలువునకేగి-ద్వితీయాశ్వాసమునందలి రెండవ పద్యముతో నన్వయము.

ఆ శ్వా సా ం త ము

ఉ. మారమదప్రహారు, గుణమండనమండితు, సుందరాంగు, దు
ర్వార భవాబ్ధిపారగు, సువర్ణ సవర్ణ శరీరు, సజ్జనా
ధారు, గవీంద్రగాయకబుధస్తుతు, గాళవికాసహాస ది
క్పూరితచారుకీర్తి, మునిపుంగవు, జంగమ మల్లికార్జునున్. 130

అ ర్థ ము : మార-మద-ప్రహారున్ = మన్మథునియొక్క గర్వమును హరించిన
వాడును, గుణ-మండన-మండితున్ = సుగుణములనెడి అలంకారములచే, నలంక
రింపఁబడినవాడును, సుందర + అంగున్ = అందమైన శరీరము గలవాడును,
దుర్వార-భవ + అబ్ధి-పారగున్ = వారించుటకు శక్యముకాని సంసారమనెడి సముద్రము
యొక్క తీరమును బొందినవాడును, సువర్ణ-సవర్ణ-శరీరున్ = బంగారముతో
సమానమైన శరీరముగలవాడును. సత్ + జన + ఆధారున్ = సుజనులకు ఆధార
మైనవాడును, కవి + ఇంద్ర-గాయక-బుధ-స్తుతున్ = కవిశ్రేష్ఠులచేతను, గాయకుల
చేతను, పండితులచేతను బొగడఁబడువాడును, కాశ-వికాస-హాస-దిక్ (శ్) -పూరిత-
చారు-కీర్తిన్ = తెల్లపూల వికాసమువలెను, నవ్వువలెను, దిక్కులందు నిండిన,
మనోహరమైన, కీర్తి గలవాడును, ముని-పుంగవున్ = మునిశ్రేష్ఠుడును, అగు,
జంగమ మల్లికార్జునున్.

తా త్ప ర్య ము : మన్మథుని గర్వ మడచినవాడును, గుణములనెడి అలంకా
రములచే నలంకరింపఁబడినవాడును, అందమైన శరీరముగలవాడును, వారించుటకు
శక్యముకాని సంసారసముద్రమును దాటినవాడును, బంగారుచాయతో సమానమైన
చాయగల శరీరము గలవాడును, సుజనుల కాధారమైనవాడును, కవిశ్రేష్ఠులచేతను,
గాయకులచేతను, పండితులచేతను సుతింపఁబడువాడును, తెల్లపూల వికాసమువలెను,
నవ్వువలెను దిక్కుల నిండిన మనోహరమైన కీర్తి గలవాడును, మునిశ్రేష్ఠుడును అగు
జంగమ మల్లికార్జునుని-134వ పద్యములోని 'పొగడఁదగు' నను క్రియతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : ఆశ్వాసాంత పద్యములు కృత్తిభర్త నుద్దేశించినవి సాధారణ
ముగా సంబోధనాంతములుగా నుండుట ఆచారము. కాని యిందు ద్వితీయాంతములుగా
నుండుట విశేషము. ఇందు జంగమ మల్లికార్జునునకును శివునకును అభేదము చెప్పఁ
బడుట గమనింపఁదగినది.

క. భవ మరణాంభః పూరిత

భవ సాగర తరణ సేతు పద్ధతిః, జేతో

భవ నిశిత కుసుమ బాణో

ద్యవ రాగ విముక్తుః, గమలభవ కులతీలకున్.

131

అర్థము : భవ .... పద్ధతిన్ భవ = పుట్టుక, మరణ = చావు అనెడి, అంభస్ (ః) = నీటిచేత, పూరిత = నిండిన, భవ = సంసారమనెడి, సాగర = సముద్రముయొక్క, తరణ = దాటుటకు, సేతు = వంతెనయొక్క, పద్ధతిన్ = మార్గము అయినవాడును, చేతన్ (ః) + భవ - నిశిత - కుసుమ - బాణ + ఉద్యవ - రాగ - విముక్తున్ - మనసిజానియొక్క (మన్మథునియొక్క), వాడియైన, పుష్పబాణములవలన బుట్టుకగల, అనురాగమునుండి విడుపుగలవాడును, కమల - భవ - కులతీలకున్ = తమ్మిచూలి (బ్రహ్మ) యొక్క వంశమునందు - బ్రాహ్మణ వంశమునందు శ్రేష్ఠుడును, అగు, జంగమ మల్లికార్జునుని పొగడదగున్.

తాత్పర్యము : జననమరణములనెడు నీటితో నిండిన సంసారసముద్రమును దాట సేతుమార్గమైనవాడును, మన్మథుని వాడియైన పుష్పబాణములనుండి పుట్టిన అనురాగమునుండి విముక్తిబొందినవాడును, బ్రహ్మవంశ - బ్రాహ్మణవంశ శ్రేష్ఠుడును అగు జంగమ మల్లికార్జునుని, (పొగడదగును.)

చ. ఉత్తమద మత్సరేంద్రియవికార మమత్వ సమస్త సంగతా

గత వసులోభ మోహ భయ కల్మష దుర్వ్యస నాసదీషణా

త్రితయ మనోజ మార్గణుః, బ్రదీపితు, నిర్మలినాంతరంగు, నా

నత మునినాథ మస్తు, సుజనస్తుతు, జంగమ మల్లికార్జునున్. 132

అర్థము : గత .... మార్గణున్; గత = పోయిన, మద = గర్వము, మత్సర = ఆసూయ, ఇంద్రియ - వికార = ఇంద్రియ వికారము, మమత్వ = అహంకారము, సమస్త - సంగత + ఆగత = ఎల్ల సంగతములు, ఆగతములు (తెచ్చి పెట్టుకొన్నవి, వచ్చినవి). వసు - లోభ = ధనాశ, మోహ = మోహము, భయ = వెఱపు, కల్మష = పాపము, దుర్వ్యసన = చెడ్డఅలవాట్లు, అసత్ + ఈషణా - త్రితయ = చెడ్డవియైన ధవేషణ - దారేషణ, పుత్రేషణ అను మూడును, మనోజ -

మార్జణన్ = మన్మథబాణములు గలవాడును, ప్రదీపితున్ ప్రకాశించువాడును, నిర్మలిన + అంతరంగున్ = స్వచ్ఛమైన మనస్సు గలవాడును, ఆనత - ముని, నాథమస్తున్ = వంపబడిన, మునిశ్రేష్ఠులయొక్క శిరస్సులు గలవాడును, సుజన - స్తుతున్ = మంచివారిచే బొగడబడువాడును, అగు, జంగమ మల్లికార్జునున్ = జంగమ మల్లికార్జునుని, (పొగడదగున్.)

తా త్ప ర్య ము : మదము, మాత్పర్యము, ఇంద్రియవికారము, మమత్వము, ఎల్ల సంగతానందములు, భనాళ, మోహము, భయము. కల్యషము, దుర్వ్యసనములు, చెడ్డవియగు కలషణ, దారెషణ ప్రతేషణ అనుమూడును, మన్మథబాణములు సశించిన వాడును, ప్రకాశించువాడును, స్వచ్ఛమనస్కుడును, శిరసువంచిన మునిశ్రేష్ఠులచే నమస్కరింపబడువాడును, సజ్జనులచే స్తుతింపబడువాడును అగు జంగమ మల్లికార్జునుని. (పొగడదగును)

క. అక్షయ నిఖిల కళాగమ

దక్షు, మహోదారు, ధీరు, దత్తవజ్ర, లలా

టాక్ష జనితోగ్ర శిఖి ముఖ

భక్షిత పంచేషుదేహు, బరమోత్సాహున్.

133

అ ర్థ ము : అక్షయ....దారున్; అక్షయ=నాశనములేని, నిఖిల = సమస్తమైన, కళా=కళలయందును, ఆగమ=శాస్త్రములందును, దక్షున్ = సమర్థుడును మహాత్ (మహా) + ఉదారున్ = మిక్కిలి గొప్పవాడును, ధీరున్ = ధైర్యవంతుడును, తత్త్వజ్ఞున్ = తత్త్వము తెలిసినవాడును, లలాట....దేహున్: లలాట + అక్ష = నొసటి కంటినుండి, జనిత=పుట్టిన, ఉగ్ర = తీక్షణమైన, శిఖి = అగ్నియొక్క, ముఖ = కావచేత, భక్షిత = భక్షింపబడిన, పంచ + ఇషు = అయిదుబాణములు గలవాని మన్మథునియొక్క, దేహున్ = శరీరముగలవాడును, పరమ + ఉత్సాహున్ = గొప్ప వూనిక గలవాడును, అగు, జంగమ మల్లికార్జునుని, (పొగడదగున్).

తా త్ప ర్య ము : నాశనములేని యెల్ల కళలయందును, శాస్త్రములందును సామర్థ్యముగలవాడును మహోదారుడును, ధీరుడును, తత్త్వజ్ఞుడును, నొసటి

కంటి మంట కొనచే మన్నుని శరీరమును భక్షించినవాఁడును, పరమోత్సాహుఁడును అగు జంగమ మల్లికార్జునుని, పొగడఁదగున్,

మాలిని. విగత సకల రాగద్వేషు, నిర్ముక్త దోషున్,

ద్రిగుణ పథ చరత్వాతీతుఁ, ప్రజ్ఞా సమేతున్,

సగుణు, నచలు, మోక్షసక్తు, సంసారముక్తున్,

బొగడఁదగుఁ దురాషాడ్భోగి, నిర్వాణ యోగిన్.

134

అర్థము : విగత - సకల-రాగ - ద్వేషున్ = పోయినయెల్ల రాగద్వేషములు గలవాఁడును, నిర్ముక్త-దోషున్ = విడువబడిన పాపములు గలవాఁడును, త్రిగుణ - పథ-చరత్వ + అతీతున్ = సత్త్వరజస్తమోగుణముల మార్గమున నడచుటచే, నతిక్రమించినవాఁడును, ప్రజ్ఞా-సమేతున్ = బుద్ధితోఁ గూడుకొన్నవాఁడును, సగుణున్ = శబ్దదిగుణములు గలవాఁడును, అచలున్ = నిశ్చలుఁడును, మోక్ష + ఆసక్తున్ = మోక్షమునందుఁ గోరికగలవాఁడును, సంసార-ముక్తున్ = సంసారమునుండి విడువబడినవాఁడును, తురాషాహ్ (ట్) + భోగిన్ = ఇంద్రుని భోగములవంటి భోగములు గలవాఁడును, నిర్వాణ - యోగిన్ = మోక్షసన్న్యాసి యైనవాఁడును, అగు, జంగమ మల్లికార్జునుని, పొగడన్ + తగున్ = పొగడఁదగును,

తాత్పర్యము : ఎల్ల రాగద్వేషములు నశించినవాఁడును, దోషరహితుఁడును, త్రిగుణరహిత మార్గమున నడచుటచే నతీతుఁడైనవాఁడును, ప్రజ్ఞానముతోఁ గూడిన వాఁడును, సగుణుఁడును, స్థిరమైనవాఁడును, మోక్షమునందుఁ గోరిక గలవాఁడును, సంసారమునుండి విడువబడినవాఁడును, ఇంద్రభోగములు గలవాఁడును, మోక్ష సన్న్యాసియును అగు జంగమ మల్లికార్జునుని బ్రస్తుతింపఁదగును,

విశేషములు : ద్వేషు - దోషు, (అ) తీతు - (స) మేతు, (ఆ) సక్తు, ముక్తు, భోగి - యోగి. అంత్యానుప్రాసము. తురాషాహ్ - సంక్రందనో దుశ్చ్యవన స్తురాషాః శ్మేషువాహనః. 'తురం శత్రువేగం సహత ఇతి తురాషాట్' శత్రువేగమును సహించువాఁడు, ఇంద్రుఁడు. అమరము,

తురాషాహ్ + భోగి-హకారమునకు ఝల్లు (అనునాసికాంతస్థ వర్ణములు తప్ప మిగిలిన హల్లులు) పరమగునవుడును, పదాంతమందును, ధకారాదేశమగును,

తురాషాడ్ + భోగి. యుల్లలకు మృదుహల్లలు (హళ్ళులు) కాని, అచ్చులుకాని పరములగునపుడు ఆ హల్లల వర్గమునకుఁ జెందిన తృతీయవర్ణ మా దేశమగును. తురాషాడ్భోగి.

మాలినీ వృత్తమున నాలుగుపాదములుండును, ప్రతిపాదమునను న, స, మ, య, య అనుగణము లుండును, 1-9 అక్షరములకుః యతిమైత్రి, ప్రాసనియమము గలదు.

గ ద్య ము

ఇది శ్రీమజ్జంగమ మల్లికార్జునదేవ దివ్యశ్రీపాదపంకజ భ్రమరాయమాణ కవి రాజ శిఖామణి నన్నెచోడ. ప్రణీతం బైన కుమారసంభవం బను కథయందుఁ బ్రథమాశ్వాసము.

ఆ ర్థ ము : ఇది, శ్రీమత్ + జంగమ మల్లికార్జున దేవ = శ్రీమంతుడైన జంగమ మల్లికార్జునదేవునియొక్క, దివ్య = దివ్యములైన, శ్రీపాదపంకజ = శిఖా కరములైన పాదములనెడి పద్యములకు, భ్రమరాయమాణ = తుమ్మెదగా నగుచున్న, 'కవిరాజశిఖామణి' అను బిరుదుగల, నన్నెచోడ - ప్రణీతంబు = నన్నెచోడునిచే రచింపఁబడినది, బను, కుమారసంభవంబు, అను, కథ + అందున్, ప్రథమ + ఆశ్వాసము = మొదటియాశ్వాసము.

కా త్వ ర్య ము : ఇది శ్రీ జంగమ మల్లికార్జున దేవుని దివ్యములైన శ్రీపాదములనెడి పద్యములకుఁ దుమ్మెదగా నగుచున్న 'కవిరాజశిఖామణి' యను బిరుదు గల నన్నెచోడుఁ డనువానిచే రచింపఁబడిన కుమారసంభవ మనెడి కథయందు మొదటి యాశ్వాసము.

వి శే ష ము లు : శ్రీపాద పంకజ భ్రమరాయమాణునన్నెచోడ - రూపకము. శ్రీమత్ + జంగమ - యుల్లనకు హళ్ళు పరమగుచుండఁగాఁ దృతీయవర్ణాదేశము, శ్రీమద్ + జంగమ - తవర్ణక్షరములకు తవర్ణక్షరములు పరమైనచో చవరవరము లాదేశమగును.

కు మార సంభవము

ద్వితీయాశ్వాసము

క. శ్రీకంఠమూర్తిః. బుణ్య
 శ్లోకు, మహాభాగు, నిఖిల లోకారాధ్యున్,
 నాకేశభోగి, నత్య గు
 ణాకరు, నచలాత్ము, మల్లికార్జునదేవున్. 1

అర్థము : శ్రీకంఠమూర్తిన్ = శివ స్వరూపుఁడును, పుణ్యశ్లోకున్ = పవిత్రమైన యశస్సుగలవాఁడును, మహాభాగున్ = మహానుభావుఁడును, నిఖిల లోక + ఆరాధ్యున్ = ఎల్లలోకములచేతఁ బూజింపఁదగినవాఁడును, నాక + ఈశ + భోగిన్ = స్వర్గప్రభువగు నింద్రుని భోగములు గలవాఁడును, నత్య-గుణ + ఆకరున్ = సత్యమనెడి గుణమునకు స్థానమైనవాఁడును, అచల + ఆత్మున్ = స్థిరమైన మనస్సు గలవాఁడును, అగు, మల్లికార్జున దేవున్ = జంగమ మల్లికార్జున స్వామిని.

తాత్పర్యము : శివస్వరూపుఁడును, పవిత్రయశస్సుఁడును, మహానుభావుఁడును, నకలలోక పూజితుఁడును, ఇంద్రభోగియును, సత్యమనెడి గుణమునకు స్థానమైనవాఁడును, స్థిరమైన మనస్సు గలవాఁడును అగు మల్లికార్జునదేవుని.

విశేషములు : ఆశ్వాసాదిపద్యములు కృతిభర్తృ సంబోధనాంతములుగా నుండుట యాచారము, కాని యిందు ద్వితీయాంతములుగా నుండుట విశేషము.

మ. అతి నీలాభ్రవిలంబియై పొలుచు నీహారాద్రియుంబోలె స
 త్పుతు సామోద్భవవక్త్రు నెత్తికొని సంతోషంబుతోఁ జూచుచున్
 సతి నవ్వించుచు నవ్వుచున్న పరమున్ సర్వేశు దక్షప్రణా
 పతి కాంచెన్¹ సీతహాస భా విచలిత బ్రహ్మాండభాండోదరున్. 2

1. వ్రా. ప్ర. సీతాద్రి. 2. వ్రా. ప్ర. హాసిత ప్రభా.

అర్థము ; అతి-నీల + అభ-విలంబి + ఐ = మిక్కిలి నల్లనైన మేఘము యొక్క ప్రేలాడుట గలదియై. పొలుచు = ఒప్పునట్టి, నీహార + అద్రియున్ + ఘోలెన్ = మంచుగొండవలె, సత్ + సుతున్ = మంచి కొడుకు, అగు. సామ + ఉచ్చవ-వస్త్రున్ = ఏనుగుముఖమువంటి ముఖముగలవానిని-గజాననుని, ఎత్తికొని, సంతోషముతోన్, చూచుచున్, సతిన్ = సతీదేవిని, నవ్వించుచున్, నవ్వుచున్ + ఉన్న, పరమున్ = గొప్పవానిని, సర్వ + ఈశున్ = సర్వేశ్వరుని-శివుని, సిత-హాస-భా-విచలిత-బ్రహ్మాండ-భాండ + ఉదరున్ = తెల్లని, నవ్వుయొక్క, కాంతిచేత, మిక్కిలి చలించిన, భాండముల వంటి బ్రహ్మాండములు కుక్షిలో-గలవానిని, దక్ష-ప్రజాపతి, కాంచెన్,

తా త్వ ర్య ము : మిక్కిలి నల్లని మేఘము ప్రేలాడుచున్న మంచుగొండవలె, గొడుక్కైన గజానను నెత్తికొని సంతోషముతోఁజూచుచు, సతీదేవిని నవ్వించుచు, దాను నవ్వుచున్న గొప్పవానిని, సర్వేశ్వరుని, తెల్లని నవ్వుకాంతిచేత మిక్కిలి చలించిన బ్రహ్మాండభాండములు కడుపులో-గలవానిని దక్షప్రజాపతి చూచెను.

వి శే ష ము లా : గజానను నెత్తికొన్న శివుఁడు నల్లనిమేఘము ప్రేలాడు మంచుగొండవలె నున్నాఁడు. మేఘము నలుపు, గజాననుఁడు నలుపు, మంచుగొండ తెలుపు, శివుఁడు తెలుపు. కుక్షిసములైన బ్రహ్మాండభాండములు కదలుచున్న వనఁగా నది అట్టహాసమన్నమాట. అలంకార ముపమ.

వ. కని సర్వాంగాలింగితమహీతల పునఃపునః ప్రణామ సంస్తోత్రాది సత్కారంబులు చేయక దురభిమానంబున నహంకరించియున్న దక్షునింగని విరూపాక్షుం డాక్షేపించి విముఖుండైనం గని దక్షుండు తన యల్లరందఱు చేసిన సత్కారంబులను మొదలియల్లుండైన పరమేశ్వరుండు నేయమికి మనఃక్షుభితుండై క్రమ్మఱ నిజనివాసంబున కరిగి తద్వృత్తాంతం బాత్మేశ్వరి కెఱింగించి మనఃభేదంబున నున్న దక్షప్రజాపతికిఁ దద్ధర్మపత్ని యిట్లనియె, ౩

అ ర్థ ము : కని = చూచి, సర్వాం ..... సత్కారంబులు: సర్వ = ఎల్ల, అంగ = అవయవములచే, ఆలింగిత = కౌఁగిలింపఁబడిన, మహీ-తల = భూతలము గల, పునః-పునః = మరల మరల, ప్రణామ = నమస్కారములు, సంస్తోత్ర = సంస్తుతులు. ఆది = మున్నగు, సత్కారంబులు = మన్ననలు, చేయక, దురభిమానంబునన్ = దుర్గర్వముతో, అహంకరించి = గర్వించి, ఉన్న = ఉన్నట్టి, దక్షునిన్, కని, విరూపాక్షుండు = వికారముగల కన్నులు గలవాఁడు-శివుఁడు, ఆక్షేపించి = తిరస్కరించి, విఘ్నంబుండు + ఐనన్ = పెడమొగము గలవాఁడుకాఁగా, దక్షుండు, కని = చూచి, తన, అల్లరు, అందఱు-చేసిన = అందఱునుజేసిన, సత్కారంబులను, మొదలి + అల్లుండు + ఐన, పరమేశ్వరుండు, చేయమికిన్ = చేయకుండుటకు, మనస్ (ః) + క్షుభితుండు + ఐ = మనసు కలఁగినవాఁడయి, క్రమ్మఱన్ = మరల, నిజ-నివాసంబునకున్ = తనదైన గృహమునకు, అరిగి, తద్ + వృత్తాంతంబు, ఆత్మ + ఈశ్వరికిన్ = ప్రాణేశ్వరికి-భార్యకు, ఎఱింగించి, మనస్ (ః) + భేదంబు నన్ = మనోవిచారముతో, ఉన్న, దక్ష-ప్రజాపతికిన్, తద్ + ధర్మపత్ని = ఆతని భార్య, ఇట్లు + అనియెన్.

తా త్ప ర్య ము : చూచి సాష్టాంగ నమస్కారములు, స్తోత్రములు చేయక దుర్గర్వమున గర్వించియున్న దక్షునిఁజూచి యీశ్వరుఁడు తిరస్కరించి పెడమొగము గలవాఁడయ్యెను. దక్షుఁడు అది చూచి తన అల్లరందఱును జేసిన మర్యాదలు తన మొదలియల్లుఁడగు పరమేశ్వరుఁడు చేయకుండుటకు మనసు కలఁగ మరలఁ దన గృహమునకేఁగి జరిగిన వృత్తాంతమును భార్యకుఁజెప్పి మనోవిచారముతోనున్న దక్షప్రజాపతితో ఆతని భార్య యిట్లు పలికెను.

గీ. 'తల్లిదండ్రులఁ బూజించి తగ వెఱింగి
మన్న పొడవైననే యత్తమామ లనియుఁ
బ్రీయ మెఱుంగు; నం దిచ్చిన బిడ్డ మనకుఁ
భాసె నని యుండుఁడింక నా పలుకులేల ?'

1. ము. ప్ర. నాఁడిచ్చిన.

అ ర్థ ము : తల్లి దండ్రులన్, పూజించి, తగవు = ధర్మము, ఎఱింగి, మన్న = మనినట్టి జీవించినట్టి, పొడవు = ఉన్నతుడు, ఐననే = అయిననే, అత్తమామలు + అనియున్, ప్రియము = మరియాద, ఎఱుంగున్ = తెలియును, అందున్ = అక్కడ, ఇచ్చిన, బిడ్డ, మనకున్-పాసెన్ = మనలను వీడెను-మనది కాదు, అని, ఉండుడు + ఇంకన్, ఆ-పలుకులు + ఏల ?

తా త్ప ర్య ము ; 'తల్లిదండ్రులను బూజింపవలయునను ధర్మము నెఱిగిన యున్నతుఁ డయిననే యత్త మామలను గౌరవింపవలయునని యెఱుఁగఁగలఁడు. శివున కుఁ దల్లిదండ్రులు లేరుగావున నతనికిఁ దల్లిదండ్రులను బూజించుటయే తెలియదు. ఇఁక నత్తమామలను బూజింపవలయునను ధర్మ మతనికెట్లు తెలియును? అచ్చోట నిచ్చిన బిడ్డ మనది కాదని యూరకుండవలయును. అల్లుఁడు గౌరవింపలేదను పలుకు లెందులకు ?'

ద క్ష య జ ము

వ. అనిన వెండియు నవమానానలోద్దీపిత మనస్తాపంబు సహింపనోపక తదపకారంబునకుం బ్రత్యపకారంబు నేయ నుద్యుక్తుండై యిట్లనియె.

అ ర్థ ము : అనినన్ = అని భార్యపలుకఁగా, వెండియున్ = మరల, అవమాన + అనల + ఉద్దీపిత - మనన్ + తాపంబు = పరాభవమనెడి అగ్నిచేత ఎక్కువచేయఁ దలన, మనన్ + తాపంబు = మనస్సునందలి సంతాపము, సహింపన్ = ఓర్పుటకు, ఓక = సమర్థుఁడు గాక, తద్ + అపకారంబునకున్ = ఆతఁడు చేసిన యప కారమునకు, ప్రతి + అపకారంబు = మా అపకారము, చేయన్ = చేయుటకు, ఉద్యుక్తుండు = పూనినవాఁడు, ఐ, ఇట్లు + అనియెన్.

తా త్ప ర్య ము : అని భార్య యనఁగనే యింకను బహింపవలెనెడి అగ్నిచేత నెక్కువచేయఁదలసిన మనస్తాపమును సహింపఁజాలక యా యపకారమునకుఁ బ్రత్యప కారముఁ జేయఁబూనినవాఁ డయి యిట్లు పలికెను.

వీ శే ష ము లు : అవమానానల - అవమానమనెడి అనతము : రూపకోలర తాపము, ప్రతి + అపకారము - ప్రత్యపకారము : యథాదేశసంధి.

తరువోజ

భువనంబులన్నియుఁ బుట్టించు కశ్యపుఁడు, వానిఁ గైకొని ప్రోచు చంద్రుండు. నవయవంబుల వాని నడఁచు ధర్ముండు నతిభక్తి నా కిచ్చి రర్చన లర్థి నివి; వారిలోనఁ దా నే పెద్ద పొంది యీశానుఁ డే దనయింటికిఁ జిన్న నవమాన్యుఁ జేసె ? నా యల్లరు నేనునై తన్నుఁ జేయుదు నాగమబాహ్యుఁ, 6

అర్థము : భువనంబులు = లోకములు, అన్నియున్. పుట్టించు = పుట్టించు నట్టి, కశ్యపుఁడున్, వానిన్ = ఆ భువనములను, కైకొని = స్వీకరించి, ప్రోచు = రక్షించునట్టి, చంద్రుండున్ = చంద్రుఁడును, నవయవంబులన్ = నవయవములతో. అంతర్భాగములతోఁగూడ - సంపూర్ణముగా ననుట, వానిన్ = ఆ భువనములను. అడఁచు = నశింపఁజేయునట్టి, ధర్ముండున్ = యముఁడును. అతిభక్తిన్ = మిక్కిలి భక్తితో, అర్థిన్ = కోరికతో, నాకున్, అర్చనలు - ఇవి = ఈ పూజలు, ఇచ్చిరి, వారిలోనన్ = ఆ కశ్యపచంద్రధర్ములలో, ఈశానుఁడు = ఈశ్వరుఁడు, తాను, ఏ పెద్ద - పొంది = ఏమిగొప్పతనమును బొంది, ఏన్ = నేను, తన + ఇంటికిన్, చిన్నన్ = వెడలఁగా, అవమాన్యున్ = అవమానింపఁదగినవానినిగా, చేసెన్, నా + అల్లరున్ + ఏనున్ + ఐ = నా తక్కిన అల్లరును, నేనును, ఒక్కటయి, తన్నున్ = ఈశ్వరుని, అగమ - బాహ్యున్ = వేదములకు వెలియైనవానినిగా, చేయుదున్.

కా త్పర్యము : భువనముల నన్నిటిని బుట్టించు కశ్యపప్రజౌపతీయును, ఆ భువనములను అంగీకరించి రక్షించు చంద్రుఁడును, వాని నంతర్భాగములతో నడఁచు ధర్ముఁడును. అతిభక్తితోఁ గోరి నా కీ యర్చన లిచ్చిరి. వారిలోఁ దా నే ఘనత పొంది యీశ్వరుఁడు, నేను దనయింటికి వెడలఁగా నన్నవమానించెను ? నేను దక్కిన యల్లరను గూడి యతని నాగమబాహ్యునిగాఁ జేయుదును.

వీ శేషములు : వీ పెద్ద పొంది = వీ గొప్పతనము. ఘనత పొంది. సో. ని.

చన్నన్ = చనినన్ - 'పడ్వాదుల నవర్ణకంబున కత్వంబును గడహలునకు ద్విత్వంబును విభాష నగు.' ఖాల. క్రియ. 51. అల్లరు - 'పగతాదుల బహువచన లకారంబునకు రేఫం బగు.' ఖాల. ఆచ్ఛిక. 5. నా యల్లరు నేను నై తన్నుఁ జేయుచును అని కాక చేయుదుము అనుట సరియైనదగునేమో :

తరువోజ-నాలుగుపాదము లుండున. ప్రతిపాదమునను మూఁ డింద్రగణములు, నొక సూర్యగణము, పురల మూఁ డింద్రగణములు నొక సూర్యగణము నుండ వలయును. మొదటి యక్షరమునకును, మూఁడవగణము మొదటి యక్షరమునకును, అయిదవగణము మొదటి యక్షరమునకును, ఏడవగణము మొదటి యక్షరమునకును యతిమైత్రి. ప్రాసనియమము గలదు.

వ. అని విచారించి కృతనిశ్చయుండై మహాధ్వరప్రారంభాభిముఖుండై చతుర్దశభువనాంతరానేకజనంబుల రావించినం దదీయాజ్ఞా ప్రేరితులై . 7

అర్థము : అని, విచారించి = ఆలోచించి, కృత - నిశ్చయుండు + ఐ = చేయఁబడిన నిశ్చయముగలవాడై - నిశ్చయించుకొన్నవాడై, మహాత్ (మహా) + అధ్వర - ప్రారంభ + అభిముఖుండు + ఐ = గొప్పయజ్ఞముయొక్క పూనికకు సిద్ధపడినవాడయి, చతుర్ + దశ - భువన + అంతర + అనేక - జనంబులన్ = పదునాలుగులోకములందలి పెక్కండ్రు జనులను, రావించినన్ = రప్పింపఁగా తదీయ + ఆజ్ఞా-ప్రేరితులు + ఐ = ఆతనిదైన ఆనచేఁ బ్రేరేపింపఁబడినవారయి.

తాత్పర్యము : అని యాలోచించి నిశ్చయించుకొన్నవాడయి గొప్ప యజ్ఞమును ప్రారంభించుటకు సిద్ధపడి పదునాలుగు భువనములందలి పెక్కండ్రు జనులను రప్పింపఁగా వాడు ఆతని యజ్ఞచేఁ బ్రేరేపింపఁబడినవారయి . తరువాతి పద్యముతో నన్వయము,

సీ. హరి పితామహ పురందర లోకపా లార్క
 వసు రుద్ర సురవైద్య వరమునీంద్ర
 చారణ గరుడ ప్రజాపతి కిన్నర
 గంధర్వ రాక్షస ఋచర సిద్ధ
 సాధ్య సురాహి పిశాచ మరు ద్గ్రహ
 విద్యాధరో అస్పరో విప్ర మనుజు
 డి క్కులశైల నదీ సాగ రాగమ
 ధర్మ వేద పురాణ తర్క శాస్త్ర

తే. నిచయ మాది గాఁగ సచరాచరాత్మకం
 బగు పదార్థ మెల్ల నా క్షణంబు
 తగు విభూతి మెఱసి దక్షప్రజాపతి
 యజ్ఞమునకు వచ్చె నతి ముదమున.

8

అర్థము : హరి = విష్ణువు, పితామహ = బ్రహ్మ, పురందర = ఇంద్రుడు, లోకపాల = లోకపాలకులు, అర్క = సూర్యుడు, వసు = ఎనమండ్రు వసువులు, రుద్ర = ఏకాదశ రుద్రులు, సుర - వైద్య = దేవతలవైద్యులైన అశ్వినీదేవతలు, వర = శ్రేష్ఠులైన, ముని + ఇంద్ర = మునిశ్రేష్ఠులును,

చారణ = చారణులు, గరుడ = గరుడులు, ప్రజాపతి = ప్రజాపతులు, కిన్నర = కిన్నరులు, గంధర్వ = గంధర్వులు, రాక్షస = రాక్షసులు, ఋచర = ఋచరులు, సిద్ధ = సిద్ధులు.

సాధ్య = సాధ్యులు, సుర = దేవతలు, అహి = నాగులు, పిశాచ = పిశాచులు, మరుత్ = మరుత్తులు, గ్రహ = గ్రహములు, విద్యాధర = విద్యాధరులు, అస్పరన్ = అచ్చరలు, విప్ర = బ్రాహ్మణులు, మనుజు = మనుష్యులు,

దిక్ (క్) = దిక్కులు, కులశైల = కులపర్వతములు, నదీ = నదులు, సాగర = సముద్రములు, ఆగమ = శాస్త్రములు, ధర్మ = ధర్మములు, వేద = దములు

పురాణ = పురాణములు, తర్క = తర్కశాస్త్రము, శాస్త్ర-నిచయము = శాస్త్రముల సమూహము, ఆది - కాగన్ = మొదలుగాగల, స-చర + , అచర + ఆత్మకంబులు చరములు, అచరములు అనువానితోఁ గూడినది, అగు, పదార్థము + ఎల్లన్ = వస్తు సమూహమంతయు, ఆ - క్షణంబు + అ = ఆ క్షణమే, తగు = తగునట్టి, పితూతి = ఐశ్వర్యము, మెఱసి = ప్రకటించి, అతి - ముదమునన్ = మిక్కిలి సంతోషముతో, దక్ష - ప్రజాపతి = దక్షప్రజాపతియొక్క, యజ్ఞమునకున్, వచ్చెన్.

తా త్ప ర్య ము : విష్ణువు, బ్రహ్మ, ఇంద్రుఁడు, లోకపాలురు, సూర్యుఁడు, వసువులు, రుద్రులు, అశ్వినీదేవతలు, శ్రేష్ఠులైనమునీంద్రులు, చారణులు, గరుడులు, ప్రజాపతులు, కిన్నరులు, గంధర్వులు, రాక్షసులు, భవరులు, పిద్దలు, సాధ్యులు, దేవతలు, నాగులు, పితృలు, మరుత్తులు, గ్రహములు, విద్యాధరులు, అప్పరసలు, విప్రులు, మనుష్యులు, దిక్కులు, కులపర్వతములు, నదులు, సముద్రములు, ఆగమములు, ధర్మములు, వేదములు, పురాణములు, తర్కశాస్త్రము, శాస్త్రముల సమూహము మున్నుగాగల చరములు, అచరములు అనువానితోఁగూడిన సర్వ పదార్థమును ఆ క్షణమే ఉచితమైన ఐశ్వర్యమును బ్రకటించుచు మిక్కిలి సంతోషముతో దక్షప్రజాపతి యజ్ఞమునకు విచ్చేసెను.

వి శే ష ము లు: పితామహ - 'బ్రహ్మాత్మభూః సురజ్యేష్ఠః పరమేష్ఠీపితామహః' - పితౄణాం పితా - తండ్రులకుఁ దండ్రీ-బ్రహ్మ- అమరము. పురందర - 'వృద్ధశ్రవాః సునాసీరః పురుహూతః పురందరః' - 'పురు భూయిష్ఠం హూయతే యజ్ఞేషు' యజ్ఞము లందు మిక్కిలి పిలువఁబడువఁడు - లేదా 'పురు నామానం అసురం హతవా నితి షా' - పురువనెడి రాక్షసునిఁ జంపినవఁడు లేదా పురాణి అరీణాం దారయతీతి పురందరః-శత్రుపురములను నశింపఁజేయువఁడు - ఇంద్రుఁడు. అర్కులు = పండ్రెండు గురు, వసువులు = ఎనమండ్రు, రుద్రులు = పదునొకండుగురు, సురవైద్యులు = ఇంద్రులు, గ్రహములు = తొమ్మిది, దిక్కులు = ఎనిమిది, కులకైలములు = ఏడు, మహేంద్రము, మలయము, సహ్యాము, శుక్తిమంతము, గంధమాదనము, వింధ్యము, పారియాత్రము, సాగరములు = ఏడు, లవణ, ఇక్షు, సురా, సర్పిన్ (నేయి), దధి, కీర, జల సముద్రములు. వేదములు = నాలుగు - ఋక్కు, యజుస్సు, సామము, ఆధర్వము, పురాణములు = పదునెనిమిది. బ్రాహ్మము, పాద్యము, వైషవము, శైవము

భాగవతము, నారదీయము, మార్కండేయము, ఆగ్నేయము, భవిష్యత్తు, బ్రహ్మ కైవర్తము, లైంగము, వారాహము, స్కాందము, వామనము, కౌర్మము, మాత్యము, గారుడము, బ్రహ్మాండము, శాస్త్రములు = ఆఱు, తర్క, వ్యాకరణ, ధర్మ, మీమాంసా, వైద్య, జ్యోతిషములు.

వ. తదనంతరంబ నిజ కులపాలికా సమన్వితై కశ్యప యమ చంద్రులు తమ తమ విభవంబులు మెఱసి మహోత్సాహంబునం జనుదెంచి; రంత నఖిల భువనాధీశ్వ రాకీర్ణంబై, కనక రౌప్యాది సమస్త వస్తు సంపూర్ణంబై, యతి రమణీయంబగు నిజ పురోత్సవంబు గని పరమానందహృదయుండై దక్షప్రజాపతి బృహస్పతి దత్త ముహూర్తంబునం గ్రతుడీక్షితుండై పటు పటహ పణవ భంభ తుత్తుంభ మృదంగ శంఖ కాహళ కాంస్య వేణు వీణా తత విపంచికా ఘన సుషిరా ద్యాతోద్య ధ్వానంబుల నధఃకరించి మంగళ పాఠక పఠనానూన గాన వేదాశీర్వాదాది నాదంబులు నిర్మథ్యమాన సముద్రఘోషంబు నధఃకరించి మ్రోయు ఘనగర్జన రవంబులుం బోలె రోదసీ వివరాపూరితంబులై మహాధ్వని చెలంగుచుండ.

అర్థము ; తద్ + అనంతరంబు + అ = ఆ పిమ్మటనే, నిజ - కుల పాలికా - సమన్వితలు + ఐ = తమ కులస్త్రీలతోఁ గూడినవారయి, కశ్యప యమ చంద్రులు = కశ్యపుఁడును, యముఁడును, చంద్రుఁడును, తమ - తమ - విభవంబులు = తమ తమ మైశ్వర్యములు, మెఱసి = ప్రకటించి, మహత్ (మహా) + ఉత్సాహంబునన్ = గొప్ప పూనికతో, చనుదెంచిరి = వచ్చిరి.

అంతన్, అఖిల - భువన + అధి + ఈశ్వర + ఆకీర్ణంబు + ఐ = ఎల్ల రోకముల ప్రభువులచే వ్యాప్తమయి, కనక-రౌప్య + ఆది - సమస్త - వస్తు - సంపూర్ణంబు + ఐ = బంగారము, వెండి మున్నగు నెల్ల వస్తువులతో, నిండినదయి, అతి - రమణీయంబు = మిక్కిలి మనోహరము, అగు, నిజ-పుర + ఉత్సవంబు = తన దైన నగరముయొక్క వేడుక, కని, పరమ + ఆనంద - హృదయుండు + ఐ = గొప్ప సంతోషముతోఁగూడిన హృదయము, గలవాఁడయి, దక్షప్రజాపతి, బృహస్పతి.

రత్త - ముహూర్తంబునన్ = బృహస్పతిచేతఁ పెట్టఁబడిన ముహూర్తమునందు,
 క్రతు - దీక్షితుండు + ఐ = యజ్ఞమునందు దీక్ష వహించినవాఁడయి,

పటు .... ధ్వానంబులన్ : పటు = పెద్దదియగు, పటహ = తప్పెట, పణవ =
 చర్మవాద్యవిశేషము, భంభ = భంభమను వాద్యవిశేషము, తుత్తుంభ = తుత్తుంభ
 మనుపేరుగల వాద్యము, మృదంగ = మద్దెల, శంఖ, కాహశ = బాకా, కాంస్య =
 కంచు వాద్యము, వేణు = పిల్లనగ్రోవి, వీణా, తత = వీణలోనగువాద్యవి. విపంచికా =
 వీణ, ఘన = కంచుతాళమువంటి వాద్యవి. సుషిర = బెజ్జములుగలవాద్యవిశేషము, ఆది =
 మున్నుగాఁగల, ఆతోద్య = వాదిత్రము - తతము, ఆనద్దము, సుషిరము, ఘనము
 అను వాద్యచతుష్టయము, అనువానియొక్క. ధ్వానంబులన్ = ధ్వనులను, అధఃకరించి =
 క్రిందుచేసి, మంగళ .... నాదంబులు : మంగళ = శుభకరములగు, పాఠక =
 చదువువారియొక్క, పఠన = చదువుటయందలి, అనూన = తక్కువకాని, గాన =
 గానముతోడి, వేద + ఆశీర్వాద = వేదాశీస్సులు, ఆది = మున్నగు, నాదంబులు =
 ధ్వనులు, నిర్మత్యమాన = మధింపఁబడుచున్న, సముద్ర = సముద్రముయొక్క,
 మోషంబున్ = ధ్వనిని, అధఃకరించి = తిరస్కరించి, మ్రోయు = ధ్వనించు,
 ఘన-గర్జన-రవంబులన్ + షోలెన్ = మేఘముల ఉణుముల ధ్వనులవలె, రోదసీ -
 వివర + ఆఘారితంబులు + ఐ = భూమ్యాకాశముల నడిమి ప్రదేశపు టవకాశము
 నందు అంతట నిండినవయి, మహాత్ (మహా) + ధ్వని = పెద్ద ధ్వని, చెలంగుచున్ +
 ఉండన్ = మ్రోయుచుండఁగా,

తా త్పర్యము ; ఆ పిమ్మటనే తమభార్యలతోఁ గూడినవారయి కశ్యపుఁడు,
 యముఁడు, చంద్రుఁడు తమ తమ యైశ్వర్యములు ప్రకటించి గొప్ప పూనికతో వచ్చిరి.
 అంత నెల్ల లోకపాలకులతో వ్యాపించినదయి, బంగారు వెండి మున్నగు నెల్ల వస్తువు
 లతో నిండినదయి, మిక్కిలి మనోహరమగు తన నగరము వేడుకను జూచి, మిక్కిలి
 సంతోషించినవాఁడయి దక్షుఁడు బృహస్పతి నిర్ణయించిన ముహూర్తమున యజ్ఞదీక్ష
 వహించి, పటహ, పణవ, భంభ, తుత్తుంభ, మృదంగ, శంఖ, కాహశ, కాంస్య,
 వేణు, వీణా, తత, విపంచికా, ఘన, సుషిరములు మున్నగు నాతోద్యధ్వనులను
 గ్రిందుపఱచి మంగళపాఠకులు పఠించు వేదాశీర్వాదములు. మధింపఁబడుచున్న
 సముద్రమోషమును గ్రిందుచేసి మ్రోయు సుణుముల చప్పుడులవలె భూమ్యాకాశముల

నడిమి ప్రదేశమున నిండినవై గొప్పధ్వని మ్రోయుచుండఁగా - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

విశేషములు : పటహాది వాద్యధ్వనులను గ్రిందుచేయు మంగళపాఠకులు పఠించు వేదాశీర్వాదములు మధింపఁబడుచున్న సముద్రఘోషమును గ్రిందుపఱుచు నులుముల చప్పుడులవలె నున్న వనుట. అలంకార ముపమ,

క. బ్రహ్మరథ మెక్కి విష్ణు

బ్రహ్మోమరపాది దేవ పరివృతుడై యా

బ్రహ్మఋషినుతుఁడు దక్ష

బ్రహ్మ లసద్యాగమంటపంబున కరిగెన్.

10

అర్థము : ఆ - బ్రహ్మ + ఋషి - నుతుఁడు = ప్రసిద్ధులైన, బ్రహ్మర్షులచేఁ బొగడఁబడువాఁడగు, దక్ష - బ్రహ్మ = దక్ష ప్రజాపతి, బ్రహ్మ - రథము = బ్రాహ్మణులు మోయురథము, ఎక్కి, విష్ణు - బ్రహ్మ + అమరప + ఆది - దేవ - పరివృతుఁడు + ఐ = విష్ణువు, బ్రహ్మ, ఇంద్రుఁడు మున్నగు దేవతలతోఁ గూడినవాఁడయి, లసత్ + యాగ - మంటపంబునకున్ = ప్రకాశించుచున్న యజ్ఞమంటపమునకు, అరిగెన్ = వెడలెను.

తాత్పర్యము : ప్రసిద్ధులైన బ్రహ్మర్షులచేఁ బొగడఁబడు దక్షప్రజాపతి బ్రాహ్మణులు మోయురథము నెక్కి విష్ణువు, బ్రహ్మ, ఇంద్రుఁడు మొదలుగాఁగల దేవతలతోఁ గూడినవాఁడయి యజ్ఞమంటపమున కేతెంచెను.

విశేషములు : అమరప - అమరాన్ పాతీశ్చి అమరపః - అమరులను బాలించువాఁడు - ఇంద్రుఁడు, బ్రహ్మ + ఋషి - అకారాద్యచ్చులకు 'ఋ' కారము పరమగునేని సంధి వికల్పము. బ్రహ్మఋషి - బ్రహ్మర్షి, లసత్ + యాగ = ఋలులకు హళ్ళులు పరము లగునపుడు తృతీయవర్ణాదేశము. లసద్యాగ

వ. ఇట్లధికతర విభూతితో ధర్మపత్నీసమేతుడై యజ్ఞోపకరణద్రవ్యా ద్యనేకద్రవ్య పరిపూర్ణంబై నానావిధాలంకృతంబై యతిరమణీయంబైన

యజ్ఞశాల ప్రవేశించి యజమానస్థానంబు నలంకరించుచుండె; నంత విధి విహిత విధానంబుగ ఋత్విగ్గణంబులు త్రికుండంబుల జాతవేదాహ్వోనంబు చేసి యథాక్రమంబున హోమంబు చేయందొడంగి రంత నక్కడ. 11

అ ర్థ ము : ఇట్లు, అధికరం - విభూతికోన్ = మిక్కిలిగొప్పదియగు. సంపదతో, భూపత్నీ - సమేతుండు + ఐ = భార్యాసహితుడయి, యజ్ఞ + ఉపకరణ - ద్రవ్య + ఆది + అనేక - ద్రవ్య - పరిపూర్ణంబు + ఐ = యజ్ఞసాధనములైన వస్తువులు మున్నగు పెక్కు పదార్థములతో నిండినదయి, నానా - విధ + అలంకార + అలంకృతంబు + ఐ = పెక్కు రీతులైన అలంకారములచేత, అలంకరింపఁబడినదయి, అతి - రమణీయంబు = మిక్కిలి రమ్యము, ఐన, యజ్ఞశాల, ప్రవేశించి. యజమాన - స్థానంబున్ = యజ్ఞకర్తయొక్క స్థానమును, అలంకరించుచున్ + ఉండెన్. అంతన్, విధి - విహిత - విధానంబుగన్ = వేదోక్తమగురీతిని, ఋత్విజ్ + గణంబులు = యాజకుల సమూహములు, త్రి - కుండంబులన్ = మూఁడు కుండములందు, జాతవేద + ఆహ్వోనంబు చేసి = అగ్ని నాహ్వోనించి, యథాక్రమంబునన్ = క్రమము నతిక్రమింపక, హోమంబు, చేయన్ + తొడంగిరి = చేయమొదలిడిరి. అంతన్, అక్కడ.

తా త్ప ర్య ము : ఇట్లు మిక్కిలి అధికమైన సంపదతో భార్యాసహితుడై యజ్ఞసాధనములతో నిండినదయి, పెక్కురీతులైన అలంకారములచే నలంకరింపఁబడినదయి, మిక్కిలి మనోహరమైన యజ్ఞశాలను బ్రవేశించి దక్షిణ యజ్ఞకర్త స్థానము నలంకరించుచుండెను. అంత వేదోక్తప్రకారమున యాజకసమూహములు మూఁడుకుండములందు అగ్ని నాహ్వోనించి క్రమముఁ దప్పక హోమముచేయ నారంభించిరి. అంత నక్కడ - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : ఆది + అనేక = ఆద్యనేక - యదాదేశసంధి, ఋత్విజ్ + గణ - చవర్గాక్షరములకు యుల్ వర్ణములు (అనునాపికపాలు, అంతస్థములు తప్ప తక్కిన వర్ణములు) పరమగునవుడును. పదాంతమునందును చవర్గాక్షరములు అదేశములగును, ఋత్విజ్ + గణ - యుల్లలకు హళ్ళులు పరములగునవుడు తృతీయ వరాదేశము. ఋత్విగ్గణ. జాతవేదన్ : 'కృపీటయోని ర్వలనో జాతవేదా స్తనూనపాత్ - జాతాః

వేదాః యస్మాత్ సః జాతవేదాః - ఇతనివలన వేదములు పుట్టినవి. - అగ్ని, అమరము. యథాక్రమము - క్రమ మనతిక్రమ్య - క్రమము నతిక్రమింపక - అవ్యయిభావ సమాసము. జాతవేదస్ + ఆహ్వానము = జాతవేద ఆహ్వానము కావలయునే కాని జాతవేదాహ్వానమగుట విచార్యము. హ్రస్వ - అకారము తరువాత వచ్చు వినర్గము, హ్రస్వ - అకారభిన్నమైన అచ్చుపరమగునపుడు లోపించును. వినర్గము లోపింపఁగా నన్నిహితమైన యచ్చులకు సంధి లేదు.

క. తన విభవము దక్షుఁడు త్రిణ

యను దేవికిఁ జూపి మెఱయ నని ముందఱు వం

చిన వనితలు కైలాసం

బునకు నరిగి కనిరి సకలభువనాధీశున్.

12

అర్థము : దక్షుఁడు. తన - విభవమున్ తనయైశ్వర్యమును, త్రిణయను - దేవికిన్ = ముక్కంటి (శివుని) భార్యకు - సతికి, చూపి, మెఱయన్ + అని = ప్రకాశించుటకని. ముందఱు = ముందుగా, పంచిన = పంపినట్టి, వనితలు = స్త్రీలు, కైలాసంబునకున్, అరిగి, సకల - భువన + అధి + ఈశున్ = ఎల్లలోకముల ప్రభువును - శివుని, కనిరి = చూచిరి.

తాత్పర్యము : దక్షుఁడు తన యైశ్వర్యమును ముక్కంటిభార్యయైన సతీదేవికిఁ జూపి వారిని బరిహసించుటకై ముందుగాఁ బంపిన స్త్రీలు కైలాసమున కేఁగి యెల్ల లోకముల ప్రభువగు శివునిఁ జూచిరి.

విశేషములు : త్రిణయన, త్రినయన రూపములు రెండును గలవు. ముందఱు + పంచిన - గనడదవాదేశము. బాల. సంధి. 13. ముందఱు పంచిన.

వ. కని సర్వాంగీణ ప్రణామలై నిజాగమనప్రయోజనం బెఱింగించి
పరమేశ్వరానుజ్ఞాతలై సతీదేవిం దోడ్కొని దివ్యవిమానారూఢలై
మనోజవంబునం జనుదెంచి రంత.

13

అర్థము : కని = చూచి, సర్వాంగీణ - ప్రణామలు + ఐ = సాష్టాంగ నమస్కారము గలవారయి, నిజ + ఆగమన - ప్రయోజనంబు = తమదైన రాకకు ఫలము, ఎఱింగించి = తెలిపి, పరమేశ్వర + అనుజ్ఞాతలు + ఐ = పరమేశ్వరునిచే ననుమతింపఁబడినవారయి, సతీ - దేవిన్, తోడ్కొని = తీసికొని, దివ్య - విమాన + అరూఢలు + ఐ = దేవసంబంధమైన విమానము నెక్కినవారయి, మనస్ (ః) + జపంబునన్ = మనోవేగముతో, చనుదెంచిరి = వచ్చిరి, అంతన్.

తార్కర్యము : చూచి సాష్టాంగదండప్రణామముచేసి తాము వచ్చిన పని తెలిపి పరమేశ్వరుని అనుమతిఁ బొంది సతీదేవిని తోడ్కొని దివ్యవిమానము నధిరోపించి మనోవేగముతో వచ్చిరి. అంత-తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

క. ఆతత మణి రుచి నభ ము

ద్వ్యోతింపఁగ, నతులగతి రయోద్గత రుచి ను

ర్వీతల మద్రువఁగ, నుల్కా

పాతం బను కడఁకఁ దత్సభాసదు లులుకన్.

14

అర్థము : ఆతత - మణి - రుచిన్ = అధికమైన, మణులకాంతిచేత, నభము = ఆకాశము, ఉద్వ్యోతింపఁగన్ = మిక్కిలి ప్రకాశింపఁగా, అతుల - గతి - రుచి + ఉద్గత - రుచిన్ = సాటిలేని గమనముయొక్క వేగమువలన వెలువడిన కాంతిచేత, ఉర్వీతలము = భూతలము, అద్రువఁగన్ = అదురఁగా, తద్ - సభా సదులు = ఆ దక్షిణి సభలోనివారు, ఉల్కా - పాతంబు = కొఱకచ్చుయొక్క పదుట, అను కడఁకన్ = అను యత్నముతో - తలఁపుతో, ఉలుకన్ = భయపడఁగా.

తార్కర్యము : అధికమైన మణుల కాంతిచే నాకాశము మిక్కిలి ప్రకాశింపఁగఁగా, సాటిలేని గమనవేగమువలన వెలువడిన కాంతిచే భూతలము అదురఁగను- దక్షిణి సభలోనివారు ఉల్కా పడినదేమో యని భయపడఁగను - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

విశేషములు ; అద్రువఁగన్ - ఇందు 'అ' గురువు కాదు. అదురుచు - 'చుక్కరకరు వర్ణంబునకు ముందఱి దువర్ణంబు సుత్వంబునకు లోపంబు విభాషనగు నగుచోఁ దత్సార్వంబు గురువు కాదు.' బాల. ప్రకీర్ణ. 20. అద్రుచు - 'తుమర్థభావ లక్షణంబులందు నుజీ యగు.' బాల. క్రియ. 40. అద్రుచు + నుజీ - 'అగమాన్య చకారంబుల కద్విరుక్తంబులకు ముక్తు పరంబగునపుడు ప వ లగు.' బాల. క్రియ. 88. అద్రువు + నుజీ 'జీత్తు పరంబగునపు డుత్వంబున కత్వంబగు' బాల. క్రియ. 20. అద్రువసు - 'నుజ్యంతంబగు నగు ధాతువు క్రియావిశేషణంబుల కనుప్రయుక్తం బగు నుజీకి విభాషనగు,' బాల. క్రియ. 115. 'దానికి హ్రస్వంబు విభాషనగు.' బాల. క్రియ. 116. అద్రువఁగను. ఉల్కాపాతం బను కడఁకన్ - అలంకారము భ్రాంతి మంతము,

క. జా నఱి పశుపతి నుఱక వి

తాన మహారఘఁడైన దక్షుం డను న

జ్ఞానికి మునుకొని వచ్చు వి

మానం బన నమరి సతి విమానము వచ్చెన్.

15

అర్థము : జాను + అఱి = ఒప్పుతప్పి, పశుపతిన్ = ఈశ్వరుని, ఉఱక = గణింపక, వితాన - మహత్ (మహా) + ఆరఘఁడు = యజ్ఞముయొక్క గొప్ప పూనికగలవాఁడు, ఐన, దక్షుండు + అను + అజ్ఞానికిన్ - దక్షుఁ డను తెలివిమాలిన వానికి, మునుకొని = ముందుగా, వచ్చు విమానంబు + అనన్ = వచ్చెడి యవమానమో యనునట్లు. అమరన్ = ఒప్పఁగా, సతి - విమానము = సతీదేవియొక్క విమానము, వచ్చెన్.

తాత్పర్యము : ఒప్పు తప్పి యీశ్వరుని లక్ష్యపెట్టక యజ్ఞము నారంభించిన దక్షుఁడనెడి యజ్ఞానికి ముందు రానున్న యవమానమో యనునట్లు సతీదేవి విమానము వచ్చెను,

విశేషములు : అలంకార ముత్పేక్ష. అను + అజ్ఞానికిన్ 'ఉదంతమగు తద్గర్భార్థవిశేషణమున కచ్చు పరమగునపుడు నుగాగమం బగు.' అను నజ్ఞానికిన్. బాల. సంధి. 333, వితానము - (నానా.) యజ్ఞము, చాందిని, దిండు, సమూహము, ఆదను.

సతీదక్షుల వివాదము

వ. వచ్చి ముఖమంటపోపకంతంబున విమానావతరణంబు నేసిన
 దాక్షయణికిం¹ జంద్రరేఖ ననేకవిద్యుల్లేఖానికరంబునుం బోలె శివగణికా
 సహస్రంబు పరివేష్టించి. 16

అర్థము : వచ్చి, ముఖ - మంటప + ఉపకంతంబునన్ = ద్వారమండపమునకు
 సమీపమున, విమాన + అవతరణంబు + చేసిన = విమానమునుండి దిగిన, దాక్ష
 యణికిన్ = దక్షునికూతురైన సతికి, చంద్ర - రేఖన్ = చంద్రకళను, అనేక -
 విద్యుత్ + లేఖా - నికరంబునున్ + పోలెన్ = పెక్కు మెఱపుతీగల సమూహము
 వలె, శివగణికా - సహస్రంబు = శివునివేళ్ళల వేయి-వేవురు శివవేళ్ళలు, పరివేష్టించి =
 చుట్టి - పరివేష్టించి అని యుండుట లెస్స - చుట్టగా.

తాత్పర్యము : వచ్చి ద్వారమండపమునకు దగ్గరగా విమానమును దిగిన సతీ
 దేవిని జంద్రకళను పెక్కు మెఱపుతీగల సమూహమో యనునట్లు వేవురు శివవేళ్ళలు
 చుట్టుముట్టగా - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

విశేషములు : అలంకార ముత్పేక్ష. మంటపము (వికృతి) - మండపము
 (ప్రకృతి) - కొందఱు మంటపమును సంస్కృతపదముగా వాడిరి. ఇచ్చట స్త్రీ
 జరగినది. విద్యుత్ + లేఖా - తవర్గ వర్ణములకు లకారము పరమగుచో, బరసవర్ణ
 మాదేశమగును. విద్యుల్లేఖా,

సీ. కన దపాంగావలోకన దీప్తు లుత్పల్ల
 కమలపుష్పోపహారములు గాఁగ,
 నలస దోదూయమా నామోద నిశ్వాస
 పవనంబు లగరు ధూపములు గాఁగ,
 మహనీయ జాజ్వల్యమాన భూ షామల
 రత్నప్రభాతు లారతులు గాఁగ,
 మణిమయ మంజీర ఝణఝణత్కారాది
 రుతము లింపారు సంస్తుతులు గాఁగ,

1. వా. ప్ర. చంద్రరేఖావృశానేక.

అ. అభవమూర్తియైన యాగాధిపతి కర్చ
 ఇచ్చు కరణీ వినుతు లెసకమెసఁగ
 నెలమి జన్నసాల కేతెంచి రా సభా
 సదులు కౌతుకమున సంభ్రమించి.

17

అర్థము : కనత్ + అపాంగ + అవలోకన - దీప్తులు = ప్రకాశించుచున్న, క్రీగంటిచూపుల కాంతులు, ఉత్పల్ల-కమల-పుష్ప + ఉపహారములు + కాగన్ = వికసించిన తామరపూల కానుకలు కాఁగా,

అలస - దోదూయమాన + ఆమోద - నిశ్శ్వాస - పవనంబులు = మెల్లఁగాఁ జలించుచున్న పరిమళవంతములైన నిటూర్పుగాలులు, అగరు-ధూపములు + కాగన్ = మంచిగందపుఁబొగలు కాఁగా,

మహనీయ - జాజ్వల్యమాన - భూషా + అమల - రత్న - ప్రభాతలు = కాంతిమంతముగాఁ బ్రకాశించుచున్న, అలంకారముల, నిర్మలములైన, మణుల విశేష ప్రకాశములు, ఆరతులు + కాగన్ = హారతులు కాఁగా,

మణి - మయ - మంజీర - రుణరుణత్కార + ఆది - రుతములు = రత్నములతో నిర్మింపఁబడిన, కాలియందెల రుణరుణ అను మున్నగు ధ్వనులు, ఇంపు + ఆరు = మనోజములైన, సంస్తుతులు + కాగన్ = స్తోత్రములు కాఁగా,

అభవ - మూర్తి + ఐన = శివుని యష్టమూర్తులలో నొక మూర్తి యగు, యాగ + అధిపతికిన్ = యజమానునకు. అర్చలు = పూజలు, ఇచ్చు - కరణీన్ = ఇచ్చు విధమున, వినుతులు = స్తోత్రములు, ఎసకము + ఎసఁగన్ = అతిశయింపఁగా,

అ - సభాసదులు = ఆ సభలోనివారు, కౌతుకమునన్ = వేడుకతో, సంభ్రమించి = వేగిరపాటుచెంది, ఎలమిన్ = సంతోషముతో, జన్నసాలకున్ = యజ్ఞశాలలోనికి, ఏతెంచిరి = వచ్చిరి.

తాత్పర్యము : ప్రకాశించుచున్న క్రీగంటిచూపులకాంతులు వికసించిన తామరపూల కానుకలు కాఁగా, మందముగాఁ జలించుచున్న పరిమళవంతములైన

నిట్టూర్పుగాలులు మంచిగందపుబొగలు కాఁగా, కాంతిమంతముగాఁ బ్రకాశించుచున్న ఆలంకారముల నిర్మలములైన మణులకాంతలు హారతలు కాఁగా, రత్ననిర్మితములైన కాలియందెల రుణరుణలు మున్నగు ధ్వజులు మనోములైన సంస్తతలు కాఁగా, అభవమూర్తియైన యీశ్వరుని మూర్తులలో నొక మూర్తి యగు యజమానునకుఁ బూజలిచ్చునట్లు స్తోత్రము లతిశయింపఁగా, నా దక్షుని సభలోనివారు పేడుకతో పేగషడి ప్రీతితో యజ్ఞశాలలోఁ బ్రవేశించిరి.

విశేషములు : సీసపద్యపాదము లన్నింటను ఆలంకారము రూపకము. ఆట బెలఁదిలోని 'అభవమూర్తి .... మెసఁగ' అనుదానియందు ఆలంకార ముపమ. యజ్ఞశాల (ప్రకృతి) - జన్నసాల (వికృతి) అభవమూర్తులు - పంచభూతములు, సూర్య చంద్రులు, యజమానుఁడు,

వ. ఇట్లు చనుదెంచు పరమేశ్వరు మహాదేవిం గని హరిపరమేశ్ఠి పురందరాద్యఖిలసభాసదు లాలోకనమాత్రఁ బ్రస్తుతించుచు మస్తక న్యస్త కరకమలముకుళు లగుచుండ వచ్చి వినయంబున దక్ష ప్రదత్త మహాసనాసీనయై జగజ్జనకుండైన నిజజనకు మహత్త్వ విభుత్వంబునకు మెచ్చుచు సురవరులనెల్లను రావించి పరమేశ్వరు రావింప భయస్థుండై నిజపుత్రి న్నేహంబున రావించె నని పంతోషించి సతీదేవి దక్షునకుఁ బ్రియసంభాషణభావంబున నిట్లనియె, 18

అర్థము : ఇట్లు, చనుదెంచు = వచ్చునట్టి, పరమేశ్వరు - మహాదేవిన్ = పరమేశ్వరుని భార్య యగు సతీదేవిని, కని = చూచి, హరి - పరమేశ్ఠి - పురందర + ఆది + అఖిల - సభాసదులు = విష్ణువు, బ్రహ్మ, ఇంద్రుఁడు మొదలుగాఁగల యెల్లసభ్యులు, ఆలోకన - మాత్రన్ = చూచుటతోడనే, ప్రస్తుతించుచున్ = స్తోత్రము చేయుచు, మస్తక - న్యస్త - కర - కమల - ముకుళులు = శిరస్సులందు, ఉంపఁబడిన, శామరమొగ్గలవంటి చేతులుగలవారు, అగుచున్ + ఉండన్, (సతి), వచ్చి, వినయం బునన్ = అవఁకువతో, దక్ష - ప్రదత్త + మహాత్ (మహా) + ఆసన + ఆసీన + ణ = దక్షునిచే నొసఁగఁబడిన యున్నతాసనమునందుఁ గూర్చున్నదయి, జగత్ +

జనకుండు = లోకపిత, ఐన, నిజ - జనకు = తన తండ్రియొక్క, మహత్త్వ - విభుత్వంబునకున్ = గొప్పతనముతోడి ప్రభుత్వమునకు, మెచ్చుచున్, సుర-వరులన్ = దేవతాశ్రేణులను, ఎల్లను, రావించి, పరమేశ్వరున్, రావింపన్, భయస్థుండు + ఐ = భయపడినవాడయి, నిజ - పుత్రిన్ = తనకూతును, స్నేహంబునన్ = ప్రీతితో, రావించెన్, అని, సంతోషించి, సతీదేవి, దక్షునకున్, ప్రియ-సంభాషణ-భావంబునన్ = ప్రీతిపూర్వక సంభాషణముతో, ఇట్లు + అనియెన్.

తా త్ప ర్య ము : ఇట్లు వచ్చు సతిని జూచి విష్ణుబ్రహ్మాండ్రాదులైన యెల్ల సభ్యులును జూచుటతోడనే స్తోత్రముచేయుచు, కిరస్సున నంజలి ఘటింప, నామె దక్షుఁ డొసఁగిన యున్నతాసనమున వినయముతోఁ గూర్చుండి, లోకపితయైన తనతండ్రి మహాప్రభుత్వమునకు మెచ్చుచు, దేవతల నందఱను రావించి యీశ్వరుని రావింప వెఱచి పుత్రీప్రేమమునఁ దన్ను మాత్రము రావించె నని సంతోషించి దక్షునితోఁ బ్రీతి పూర్వకముగా నిట్లు పలికెను.

వి శే ష ము లు : పరమేష్ఠి - 'బ్ర హ్మోత్తమాః సురజ్యేష్ఠః పరమేష్ఠీ పితా మహాః' - పరమే ఉత్కృష్టే పదే బ్రహ్మలోకాభ్యే తిష్ఠ తీతి పరమేష్ఠీ - ఉత్కృష్ట స్థానమేఽ డుండెడువాఁడు - బ్రహ్మ - ఆమరము, జగత్ + జనకుఁడు - యులునకు హేళు పరమగుచుండఁగాఁ దృతీయవర్ణదేశము - జగద్ + జనకుఁడు. తవర్ణక్షరము లోకు చవర్ణక్షరములు పరములైనచోఁ జవర్ణక్షరము లాదేశము లగును. జగజ్జనకుఁడు.

గీ. హరి పితామహ దివిజేశ్వరాది దిగధి
పతుల సుర ముని ద్విజుల రాఁ బనిచి వరదు
నభవుఁ బరమేశు రావింపవై తి నివు
దలఁచి పిలిచిన భ క్తవత్సలుఁడు రాఁడె ?

అ ర్థ ము ; హరి . పితామహ . దివిజ + ఈశ్వర + ఆది . దిశ్ (కై) + త్రిపతులన్ = విష్ణువును, బ్రహ్మను, ఇంద్రుఁడు మొదలగు దిక్పాలురను, సుర - ముని. ద్విజులన్ = దేవతలను, మునులను, బ్రాహ్మణులను. రాన్ + పనిచి = రావించి,

1. గాఁడె

పరిమణం = పరిమణం నిచ్చువానిని, అభవున్ = ఈశ్వరుని, పరమేశున్ = పరమేశ్వరుని, రావింపవు + ఐతి = రావించినవాడవుకావు, నీవు, తలచి, పిలిచినన్, భక్త - వత్సలుడు = భక్తులయెడ వాత్సల్యము గలవాడు, అగు శివుడు, రాడె = రాకుండెడివాడా? తప్పక వచ్చియుండెడివాడనుట.

తాత్పర్యము : 'విష్ణుని, బ్రహ్మాను, ఇంద్రాదిదిక్పాలురను, దేవతలను, మునులను, బ్రాహ్మణులను రావించి వరదుడును, అభవుడును అగు పరమేశ్వరుని రావింపవైతివి. నీవు తలచి పిలిచినచో భక్తవత్సలుడైన శివుడు, రాకుండెడివాడా?'

పితృక్షేపములు : దిశ్ + అధిపతులు - 'దిశ్' శబ్దమునందలి శవర్ణమునకు అచ్చులును, హాశులును పరము అగునపుడు గకార మాదేశ మగును, దిగ్ + అధి పతులు. దిగధిపతులు. రావింపవైతివచ్చు. 'సర్వంబునకుం బ్రేరణంబునం దించుక్కగు.' బాల. క్రియ. 70. వచ్చు + ఇంచు - 'ఇంచు క్చు క్చుగాగమంబులు పరము అగునపు డాగమాదేశలోపంబులు పెక్కుడెఱంగులం గానంబడియెడి.' బాల. క్రియ, 77. రావించు. 'వృత్తిరేకంబున లజి యగు' - బాల. క్రియ. 7. రావించు + లజి - 'ఆగమాన్య ద్దేశంబుల కద్విరుక్తంబులకు ముత్తు పరంబగునపుడు ప వ లగు.' బాల. క్రియ. 88. రావింపు + లజి. 'జిత్తు పరంబగునపు డుత్వంబున కత్వంబగు.' బాల. క్రియ. 20. రావింప + లజి. 'లకారంబునకు డు జ్రా వు రు ను ముళ్లగు.' - బాల. క్రియ, 8. ముద్ధ్యమపురుషైకవచనమున - రావింపవు. 'భూతంబున లజికి లిడంతంబగు నగుధాతు వగుజ్రయుక్తం బగు.' బాల. క్రియ. 114. రావింపవు + ఐతివి (అగుధాతు లిట్ బుద్ధ్యమపురుషైకవచనము) 'జిత్తున కచ్చు పరంబగునపుడు సంధి యగు.' బాల. సంధి. 1. రావింపవైతివి. 'లిడాట్టల వకారంబునకు లోపంబు చిభాష నగు.' బాల. క్రియ, 24. రావింపవైతి + ఇ. 'మధ్యమపురుష క్రియలయం దిత్తునకు సంధి యగు,' బాల. సంధి. 7. రావింపవైతి.

వ. అనినం బరమేశ్వరుడను పలుకు సహింపక డక్షుఠ డాక్షిపించి. 20

తాత్పర్యము : అని సతి పలుకఁగోరి బరమేశ్వరుడ డను మాట సహింపక డక్షుఠ డాక్షిపించి . తరువాతి వద్యముతో నన్వయము.

శా. 'ఈ లక్ష్మీశ్వరుఁ, డీ జగజ్జనకుఁ డీ యింద్రాది దిక్పాలు, రిం
 దీ లేఖావళి, యిమ్మునీశ్వరగణం, బీ విప్రసంఘంబు, వే
 దాలంకారులు; వీరిలోనికి విరుద్ధాచార కంకాల కా
 పా లో గ్రాహి జటాజి నాస్తి ధరుఁ డా భస్మాంగి రా నర్హుఁడే?' 21

అర్థము : ఇందున్ = ఇచ్చట - ఈ సభలో, ఈ_లక్ష్మీ + ఈశ్వరుఁడు =
 ఈ లక్ష్మీపతి - విష్ణువు, ఈ - జగత్ + జనకుఁడు = ఈ లోకపిత - బ్రహ్మ,
 ఈ + ఇంద్ర + ఆది - దిశ్(క్) + పాలురు = ఈ యింద్రుఁడు మున్నగు
 దిక్పతులు, ఈ లేఖ + ఆవళి = ఈ దేవతలయొక్క సమూహము. ఈ + ముని +
 ఈశ్వర - గణంబు = ఈముని శ్రేష్ఠుల సమూహము, ఈ + విప్ర_సంఘంబు =
 ఈ బ్రాహ్మణుల సమూహము, వేద + అలంకారులు = వేద మలంకారముగాఁ
 గలవారు, వీరిలోనికిన్, విరుద్ధా చార .... ధరుఁడు, విరుద్ధ = విపరీతమైన, ఆచార =
 నడవడిగలవాఁడును, కంకాల = అస్థిపంజరమును, కాపాల = పుట్టెలను. ఉగ్ర +
 అహి = భయంకరసర్పములను, జటా = జడలను, అజిన = లేడిచర్మమును,
 అస్తి = ఏముకలను, ధరుఁడు = ధరించినవాఁడును, అగు, ఆ - భస్మ + అంగి =
 ఆ బూది శరీరమునందుఁ గలవాఁడు అగు ఈశ్వరుఁడు, రాన్ + అర్హుఁడే =
 వచ్చుటకు యోగ్యుఁడా ?

తాత్పర్యము : 'ఈ సభలో నీ విష్ణువు, ఈ జగత్పితయైన బ్రహ్మ, ఈ
 యింద్రుఁడు మున్నగు దిక్పాలకులు, ఈ దేవతల సమూహము, ఈ మునిశ్రేష్ఠుల
 సమూహము, ఈ బ్రాహ్మణుల సమూహము, వేదము లలంకారముగాఁ గలవారుగలరు.
 వీరిలోనికి విపరీతమైన ఆచారము గలవాఁడును. అస్థిపంజరమును. పుట్టెలను, భయంకర
 సర్పములను, జడలను, చర్మమును ఏముకలను ధరించువాఁడును, బూది శరీరమునఁ
 బూసికొనువాఁడును అగు ఆ శివుఁడు వచ్చుటకు యోగ్యుఁడా?' - కాఁ డనుట,

వీ శేషములు ; జగత్ + జనకుఁడు = జగద్ + జనకుఁడు = జగజ్జనకుఁడు
 ఊడు పూర్వవ్యాఖ్య. 18, దిశ్ + పాల = దిశ్ శబ్ద శ వర్ణమునకు చర్రులు (కఠిన
 హల్లులు) పరము అగునపుడు కకార మాదేశమగును - దిక్పాల + లు. 'అదంతంబయి
 డీర్ఘపూర్వలోపథంబయిన మహత్తుమీఁది విభక్తిలకారంబునకు రేఫం బగు,' బాల.
 తర్జును, 38, దిక్పాల + డు - 'పుంలింగంబయి, మహద్వాచకంబయిన నామంబు

తుది యశ్వంబున కుత్వం బగు.' బాల, తత్పఠ, 21. దిక్పాలురు, లేఖ - ప్రాణీనాం శుభాశుభతః లిఖంతి. లేఖాః, ప్రాణుల శుభాశుభ ఫలమును వ్రాసెడువారు - దేవతలు - అమరము, భస్మాంగి-కర్మ ధారయముపై మత్వర్థీయప్రత్యయములు రావని కొందఱపఠము. కాని సుకేశీ - హిరణ్యకేశీ వంటి భాష్యోదాహరణములు గలవు.

వ. అనిన విని నవఘనాఘనధ్వని వినిన కమలలక్ష్మీయుం బోలె నుదరిపడి లగ్న నోపి దాక్షయణి దక్షున కిట్లనియె. 22

అర్థము : అనినన్, విని, నవ - ఘనా - ఘన-ధ్వనిన్ = తొలకరి మేఘము ధ్వనిని, వినిన, కమల - లక్ష్మీయున్ + పోలెన్ + పద్మమనెడి లక్ష్మీవలె, ఉదరి పడి = అదరిపడి, లగ్న - నోపి = మిక్కిలి బాధపడి, దాక్షయణి = దక్షునికూతురు - సతి, దక్షునకున్, ఇట్లు + అనియెన్.

తాత్పర్యము : అని దక్షుడు పలుకఁగా విని క్రొక్కారు మొగిలు చప్పుడు వినిన పద్మమనెడి లక్ష్మీవలె నదరిపడి మిక్కిలిబాధపడి సతీదేవి దక్షున కిట్లు పలికెను.

వి శేష ము లు : ఆలంకార ముత్పేక్ష.

మ. 'త్రిజగన్నాథుఁ బవిత్రగాత్రుఁ గ్రతుమూర్తిం, బాత్రు సత్పూజ్యుఁడే యజినాభీలకపాలశల్యధరుఁ డీ యజ్ఞాదులం దంటి; వీ ద్విజ దేవాదులకుం గపాల కవ చాస్థివ్రాతముల్ మేనులన్ నిజమై యున్నవి రుద్రచిహ్న లివె; వీనిం బుచ్చి రా నేర్పిరే?' 23

అర్థము : త్రిజగత్ + నాథున్ = ముల్లోకములకుఁ బ్రభువును, పవిత్ర - గాత్రున్ = పావనమైన శరీరముగలవానిని, క్రతు - మూర్తిన్ = యజ్ఞస్వరూపుని, పాత్రున్ = అర్చుని, ఈ - అజిన + ఆభీల - కపాల - శల్య - ధరుఁడు = ఈ చర్మము, భయంకరమైన పుత్రులు, ఎముకలు, తాల్చినవాఁడు, ఈ - యజ్ఞ + ఆదులం దున్ = ఇట్టి యజ్ఞములు మున్నగువానియందు, సత్ + పూజ్యుఁడే = బాగుగాఁ జూచింపఁదగినవాఁడా? లేక పండితులచే మంచివారిచేఁ బూజింపఁదగినవాఁడా? అంటివి, ఈ-ద్విజ-దేవ + ఆదులకున్ = ఈ బ్రాహ్మణులు, దేవతలు మున్నగువారికిఁగూడ, కపాల - కవచ + ఆస్థి - వ్రాతముల్ = పుత్రులు, చర్మములు, ఎముకలు అనువాని నమూహములు, మేనులన్ = శరీరములందు, నిజము + ని, ఉన్నవి, రుద్ర-చిహ్నములు = ఈశ్వరుని గుణములు, ఇవె, వీనిన్, పుచ్చి = విడిచి, తాన్ + నేర్పిరే = రాఁగలిగితా

తాత్పర్యము : “ముల్లోకములకు అధిపతియైనవాడను, పవిత్రమయిన శరీరముగలవాడను, యజ్ఞస్వరూపుడను, యోగ్యుడైన శివుని. ‘ఈతోలు భయంకరములైనపుట్టెలు ఎముకలు దాల్చిన యీతఁడు ఇట్టి యజ్ఞములు మున్నగువానియందు పూజింపఁదగినవాడా?’ యని పలికితివి. కాని యీ బ్రాహ్మణులు దేవతలు మున్నగు వారికిఁగూడఁ బుట్టెలు, చర్మములు, ఎముకలసమూహములు శరీరములందు నిజములై యున్నవి. ఇవి రుద్రచిహ్నములే కదా! వారు వానిని దీసివెచ్చి రాఁగలిగిరా?” లే దనుట.

విశేషములు : దాక్షయణి వాక్యమత్కారము ప్రశంసనీయముగా నున్నది. ‘ప్రతిమనుష్యునకును గపాలాదు లుండునేకదా; షైఁగ్రా నవి తీసివేయరానివి, అవి యన్నియు రుద్రుని చిహ్నములే. వారందఱును ఆహూతు లయినప్పుడు వానిని దాల్చి న్నాడని శివు నేల పిలువకుంటి’ ఖనిః యామె యఖియోగము.

చిహ్న - చిహ్నము రూపద్వయము గలదు. చిహ్న (ము) (ప్రకృతి) - చిన్నె (వికృతి) అంటివి. అను ధాతువు ‘భూతంబున లిట్టగు,’ బాల. క్రియ, 3. అను + లిట్, ‘లకారంబునకు డు జ్రు వు రు ను ముళ్లగు’ - బాల. క్రియ. 8. అను + వు ‘లిట్లు వుళ్లు పరంబగునపుడు తి వర్ణకం బగు,’ బాల. క్రియ, 18. అను + తి + వు. - ‘తి దు ట లు పరంబులగునపు డన్వాయుల’ నుస్థానంబున నున్నయు నుండు డులోపంబును విభాష నగు.’ బాల. క్రియ. 58. అంతి + వు. ‘ఇట బిందువుమీఁది త దలకు నిత్య పైకల్పికంబు లయి ట డ లగు.’ బాల. క్రియ, 59. అంటి + వు. ‘ఇకారంబుమీఁది కు ను వు క్రియా విభక్తుల యుత్వంబున కిత్వం బగు.’ బాల. తత్పమ. 26. అంటివి. ద్విజ - (నానాః) బ్రాహ్మణుఁడు, పక్షి, దంతము.

గీ. ‘వీరి కెల్లను దేవతా విభవ మొసఁగు
చున్న పరమేశు రావింప నొల్ల నవియె;
దింక నీ యజ్ఞఫలము నీ కిచ్చు నట్టి
పెద్ద లెవ్వ రీ వచ్చిన వేళ్లయందు?’

అర్థము : వీరికిన్, ఎల్లను, దేవతా-విభవము = దివ్యత్వసంపద, ఒసఁగుచున్ + ఉన్న = ఇచ్చుచున్న, పరమేశున్ = ఈశ్వరుని, రావింపన్ = రుప్పించుటకు, ఒల్లన్ = అంగీకరింపను, అనియెదు = అందువు, ఇంకన్. నీ - యజ్ఞ ఫలమున్ = నీవు

చేయుచున్న యక్షముయొక్క ఫలమును, నీకున్, ఇచ్చు + అట్టి, పెద్దలు, ఈ వచ్చిన - పేళ్లయందున్ = ఇచ్చటికి వచ్చిన పేళ్లలో వచ్చిన వారిలో ననుట, ఎవరు ?

తా త్ప ర్య ము: 'ఈ వచ్చినవారి కందఱకును దివ్యత్వసంపదనిచ్చు పరమేశ్వరుని సీవు రావింప నంగీకరింప నందువు. మఱి నీ యక్షఫలమును నీ కిచ్చునట్టి గొప్పవారృ ఈ వచ్చినవారిలో నెవరు?' ఎవరును లే రనుట.

వి శేష ము 'లు : అనియెదు - అనుధాతువు, 'తద్దర్మాదులందు లాట్టగు.' బాల. క్రియ. 5. అను + లాట్. 'లకారంబునకు డు బ్రా వు రు ను ముఖగు.' అను + వు (మధ్యమపురుషైకవచనము), 'లాట్టు రుఖు పరంబగునపు డెదగాగమంబును బ్రథమ సు వ్రంకంబు పరంబగునపు డెడు గెడి గాగమంబులును బహుళంబుగా నగు.' బాల. క్రియ. 23. అను + ఎద + వు. 'గురువిరహితంబు లయి యయాంతంబులయిన యేకస్వర ద్విస్వరంబుల యించుగ్నక్రంబుల కియుడాగమంబు విభాష నగు.' బాల. క్రియ. 50. అను + ఇయ్ + ఎద + వు - 'అంద్యవగాగమంబులందప్ప నపదాది స్వరంబు పరంబగునపు డచ్చునకు సంది యగు.' బాల. సం॥ అనియెదవు 'లిక్లాట్టల వకారంబునకు లోపంబు విభాష నగు,' బాల. క్రియ. 24. అనియెద + ఉ. అంద్యవగా గమ సందిచే అనియెదు, పేళ్లు - పేరు శబ్దము బహువచనరూపములు పేరులు, పేళ్లు, పేళ్లు కాని పేళ్లు కాదు. కాని బహుప్రయుక్తమగుటచే నీతఁడు నట్లు ప్రయోగించినాఁ డనవలయును, పేడిశబ్దమునకు బహువచనము పేళ్లు కావచ్చును. కాని యది యెంత వఱకు సమంజస : మనునది ఆలోచనీయము. పేళ్లు = నపుంసకులు.

సీ. 'ధరణీతలంబెల్ల నరదంబు. చంద్రార్క
 బింబముల్ చక్రముల్, పృథుజివాశ్వ
 ములు వేదములు, పగ్గములు చతుస్స్వరములు,
 ప్రణవంబు గసగోల, బ్రహ్మ సూతుఁ,
 డగపతి విల్లు, వన్నగపతి గొనయంబు,
 హరి గోల, గఱి గరు, డనల మమ్ము.
 పవనంబు వేగంబు, దివిజ గణంబులు
 నెరవులై, యీశుండు పురము లేయుఁ

తే. దలఁచినంతన ఛోరనఁ దమకుఁ దార
 వచ్చి కెలసంబు నేసినవారె కారె ?
 వీరిఁ బట్టి పరేశుని విడుతు ననఁగ
 వలదు నీ కీకుఁ దేలినవాఁడు కాఁడె ?'

25

అర్థము : ధరణీ - తలంబు + ఎల్లన్ = భూతలమంతయు, అరదంబు = రథము, చంద్ర + అర్క - బింబముల్ = చంద్రుని సూర్యుని మండలములు, చక్రముల్ = ఆ రథము చక్రములు, పృథు - జవ + ఆశ్వములు = అధికవేగము గల గుఱ్ఱములు, వేదములు, పగ్గములు, చతుః + స్వరములు = నాలుగు స్వరములు, (ఉదాత్తము, అనుదాత్తము, స్వరితము, ప్రచయము), ప్రణవంబు = ఓంకారము, కస + కోల = కొరడాకట్ట, బ్రహ్మ, సూతుఁడు = రథము తోలువాఁడు,

అగపతి = కొండలఱేఁడు - మేరువు, విల్లా, పన్నగ - పతి = పాఠఱేఁడు - వాసుకి, గొనయంబు = వింటిత్రాడు, హరి = విష్ణువు, కోల = బాణము, గఱి = బాణపుఱెక్క, గరుడి = గరుత్మంతుఁడు, అనలము = అగ్ని, అమ్ము = బాణము,

పవనంబు = వాయువు, వేగంబు, దివిజ-గణంబులు - వేల్పుల సమూహములు, ఎరవులు = పరివారము, ఐ, ఈశుండు, పురములు = రాక్షసుల మూఁడు పురములు, ఏయన్ = కొట్టుటకు, తలఁచిన + అంతన్ + అ = తలఁచినంతనే, ఛోరనన్ = శీఘ్రముగా, తమకున్ + తారు + అ = తమంతఁదామే, వచ్చి. కెలసంబు = సేవ, చేసిన - వారు + ఎ - కారు + ఎ = చేసినవారే కారా ?

వీరిన్ + పట్టి = వీరిని బట్టుకొని, పరేశునిన్ = పరమేశ్వరుని, విడుతున్ + అనఁగన్ - వలదు = విడిచిపెట్టెద ననరాదు, నీకున్, ఈశుఁడు, వీలినవాఁడు = ప్రభువు, కాఁడె = కాఁడా ?

తాత్పర్యము : 'భూతలమంతయు రథముగా, చంద్రసూర్యులు చక్రములుగా, వేదములు మంచివేగముగలగుఱ్ఱములుగా, ఉదాత్తానుదాత్త స్వరిత ప్రచయము లనెడి నాలుగు స్వరములును పగ్గములుగా. ఓంకారము కొరడాకట్టగా, బ్రహ్మ సారథిగా;

మేరువు విల్లుగా, వాసుకి అల్లెత్రాడుగా, విష్ణువు బాణముగా, గరుడుఁడు బాణపు తెక్కగా, అగ్ని బాణముగా, వాయువు వేగముగా, దేవతల సమూహములు పరివారముగా, నీశ్వరుఁడు త్రిపురములను గొట్టనెంచఁగనే శీఘ్రముగాఁ దమంతఁదాముగా వచ్చి సేవించినవారు కారా వీరు అందఱును? అట్టివీరిని బట్టుకొని పరమేశ్వరుని విడుతు ననరాదు. నీ కీశ్వరుఁడు ప్రభువు కాఁడా?

వి శేష ము లు : త్రిపురాసుర సంహారకార్యమున నీశ్వరునకైన సాధన సామగ్రి యంతయు నిందు వివరింపఁబడినది. అరదము (వికృతి) - రథము (ప్రకృతి), పగ్గము (రూ.) ప్రగ్గము, (వికృతి) - ప్రగ్రహము (ప్రకృతి), కన (వికృతి) - కశ (ప్రకృతి), గొనయము (వికృతి) - గుణము (ప్రకృతి) - గొనము (రూ.), పురము (ప్రకృతి) - ప్రోలు (వికృతి), భోరన - (రూ.) బోరన,

క. 'నెఱయఁగ నిది కాదే నీ
యెఱుఁగమి ? నీ దేవగణము నేలినవానిం
గొఱగాఁ డని కై కొన కిం
దఱిఁ దెచ్చితి వీర లీకు దాసులు గారే ?'

26

అర్థము : నెఱయఁగన్ = వెలయఁగా, నీ + ఎఱుఁగమి = నీ అజ్ఞానము, ఇది, కాదే = కాదా?, నీ - దేవ - గణమున్ = నీ దేవతల, సమూహమును, ఏలిన - వానిన్ = పాలించువానిని, కొఱ - కాఁడు + అని = పనికిమాలినవాఁడని, కైకొనక = లక్ష్యపెట్టక, ఇందఱిన్ = ఇంతమందిని, తెచ్చితి (వి), వీరలు = వీరు. ఈకు = శివునియొక్క, దాసులు + కారే = దాసులు కారా ?

తా త్ప ర్య ము : 'నీ యజ్ఞానము ఇదికాదా? నీ దేవతల సమూహము నేలిన వానిని బనికిమాలినవాఁడని గణింపక యింతమందిని దీసికొని వచ్చితివి. వీర లందఱును శివుని కింకరులు కారా?' అగుదు రనుట.

వి శేష ము లు : నీ యెఱుఁగమి. నీవు ఎఱుఁగమి - 'ధాతుజవిశేషణ భావారక పూర్వవ్యవహిత తావ్యవహిత కర్తృపదప్రథమకుఁ దఱచుగ యొక్క-షష్ఠి యగు,' నీ

యొక్క ఎఱుఁగమి. ప్రౌఢ. కారక. 15. 'యొక్కకు లోపంబు బహుశంబు' ప్రౌఢ. కారక. 16. నీ యెఱుఁగమి,

వ. అని పరమేశ్వరు సమస్తసురాధీశ్వరుల కధీశ్వరుండుగాఁ బలికిన విని దక్షుండు సహింపక. 27

అర్థము : అని, పరమేశ్వరున్, సమస్త - సుర + అధి + ఈశ్వరులకున్ = ఎల్ల దేవతాప్రభువులకు, అధీశ్వరుండు + కాన్ = ప్రభువుగా. పలికినన్, విని, దక్షుండు, సహింపక.

తాత్పర్యము : అని సతి పరమేశ్వరు నెల్లదేవతాశ్రేణులకును అధినేతగాఁ బలుకఁగా విని దక్షుండు ఓర్వక - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

ఉ. 'అన్నిన యట్ల యిమ్ముని సురాధిపులం జెడనాడుచున్న నీ యున్నతికంటె నాకు మొగమోడి సహించిరిగాక వీరిలో నెన్నిన నిన్ను రుద్రుని సహింతురె దేవత ?' లన్న నల్కతోఁ గన్నుల నిప్పు లొల్కు హరు గాదిలి దక్షునిఁ జూచి యిట్లనున్. 28

అర్థము ; అన్నిన + అట్లు + అ = మదించినదానివలె, ఈ + ముని-సుర + అధిపులన్ = ఈ మునిశ్రేణులను, దేవతాశ్రేణులను, చెడన్ + ఆడుచున్ + ఉన్న = నిందించుచున్న. నీ + ఉన్నతికంటెన్ = నీ గొప్పతనముకంటె, నాకున్, మొగమోడి = మోమోటపడి, సహించిరి + కాక = ఓర్చిరి కాని, వీరిలోన్, ఎన్నిన = నిందించిన, నిన్నున్, రుద్రునిన్, దేవతలు, సహింతురె, అన్నన్ = అనఁగా, అల్కతోన్ = కోపముతో, కప్పులన్, నిప్పులు. ఒల్కు = రాలునట్టి, హరు - గాదిలి = ఈశ్వరుని భార్య - సతి, దక్షునిన్, చూచి, ఇట్లు, అనున్.

తాత్పర్యము : 'మదించినదానివలె నీ మునిపతులను, దేవతాశ్రేణులను నిందించుచున్న నీ గొప్పతనమును నా మొగముచూచి సహించిరి గాని వీరిని నిందించిన నిన్నును, రుద్రుని దేవతలు సహింతురా?' యనఁగాఁ గోపముతోఁ గన్నుల నిప్పులు రాల సతి దక్షునిఁ జూచి యిట్లు పలికెను.

వి శేష ము య : హరు గాదిలి - హరుని భార్య. గాదిలి = భార్య యని సూ. ని. ఈ యుదాహరణమునే యిచ్చినది.

సీ. 'నీకంఠె హరి బుద్ధి లేకయె నిజనేత్ర
కమలంబు పూన్చి చక్రంబు వడసెఁ?
బరమేష్ఠి నీకంఠెఁ బరువిఁడియే శిర
మొప్పించి నిత్యుఁడై యున్నవాఁడు ?
మఘవుండు నీకంఠె మరులైయె క్రతుతతి
నర్పించి దేవేంద్రుఁడై వెలింగె ?
విఖిల దేవాలియు నీకంఠె నవివేకు
లయియె నేవించి భోగాత్ము లైరి ?

తే. వీర లిందఱికంఠెను వెరవు మిగుల
నెఱుక నీ కిప్పు డెందుండి దొఱకిపడియె ?
నగణితైశ్వర్య శివుఁ బరమాత్ము నెఱిఁగి
యెఱిఁగి దూషింప నీకు వో రెట్టు లాడె ?'

29

అర్థ ము : హరి = విష్ణువు, నీకంఠెన్, బుద్ధిలేకయె. నిజనేత్ర-కమలంబు = తనదైన కనుదమ్మిని, పూన్చి = సమర్పించి, చక్రంబు = సుదర్శనాయుధమును, వడసెన్ = పొందెను ?

పరమేష్ఠి = బ్రహ్మ, నీకంఠెన్, పరువిఁడియే (పరువు + ఇఁడి) = గౌరవ హీనుఁడయియే, శిరము, ఒప్పించి = అర్పించి, నిత్యుఁడు + య = శాశ్వతుఁడై, ఉన్నవాఁడు ?

మఘవుండు = ఇంద్రుఁడు, నీకంఠెన్, మరులైయె = మరులయ్యె (సూ. ని. పాఠము) = అజ్ఞానము అయి యే, క్రతు-తతిన్ = యజ్ఞసమూహమునఁడు, అర్పించి = పూజించి, దేవేంద్రుఁడు + య = దేవతలకు భర్తయై, వెలింగెన్ = ప్రకాశించెను ?

నిఖిల - దేవ + ఆలియున్ = ఎల్ల దేవతల సమూహమును, నీకంచెన్,
అవివేకులు + అయియె = జ్ఞానశూన్యులయ్యె. సేవించి, భోగ + ఆత్ములు =
సౌఖ్యవంతులు, ఐరి ?

వీరలు + ఇందఱికంచెను, వెరవు - మిగులన్ = నే ర్పతిశయింపఁగా,
ఎఱుక = జ్ఞానము, నీకున్, ఇప్పుడు, ఎందున్ + ఉండి, దొఱకిపడియెన్ = లభించెను ?
తొఱకి పడియెన్ = దిగివచ్చెను, (మా, రా. కవి పాఠము)

అగణిత + ఐశ్వర్యున్ = లెక్కలేనంత ఐశ్వర్యము గలవాఁడు అగు. శివున్ =
శివుని. పరమ + ఆత్మున్ = మహాత్ముడైనవానిని, ఎఱిఁగి ఎఱిఁగి, దూషింపన్ =
నిందించుటకు, నీకున్, నోరు, ఎఱులు + ఆడెన్ = ఎఱు వచ్చెను ?

తా త్పర్యము : 'నీకంచె విష్ణువు బుద్ధిలేనివాఁడయ్యె తన నయనపద్మమును
శివునికిచ్చి సుదర్శనమును బొందెనా ? బ్రహ్మ నీకంచె గౌరవహీనుఁ డయ్యె తన
శిరస్సు నర్పించి శాశ్వతుడై యున్నాఁడా ? ఇంద్రుఁడు నీకంచె సజ్ఞాని యయ్యె
యజ్ఞములందుఁ బూజించి దేవేంద్రుఁ డయి ప్రకాశించెనా ? దేవత లందఱును నీకంచె
వివేకరహితులయ్యె సేవించి సౌఖ్యవంతులయిరా ? వీరి యిందఱికంచెమ నీకు
ఇప్పుడు తెలివి యెందుండి యూడిపడినది ? లెక్కింపరాని యైశ్వర్యము గలవాఁడును,
పరమాత్ముఁడును అగు శివుని తెలిపితెలిపి దూషించుటకు నీకు నో రెఱు వచ్చెను ?'

వి శే ష ము లు : 'నీకంచెహరి .... పడసె,' విష్ణువు శివుని వేయితామరలతోఁ
బూజింపఁబూని, అం దొక్కటి తక్కువ కాఁగా, తన నేత్రపద్మమునే పెఱికి శివునకు
సమర్పించెను. అందులకుఁ బ్రతిఫలముగా వతఁడు సుదర్శనాయుధమును బొందెను.
'పరమేష్ఠి .... యున్నవాఁడు.' బ్రహ్మకు మొదట నైదుశిరస్సు లుండెడివి. అతఁడును,
విష్ణువును ఆధిక్యముకొఱకుఁ బోరాడుచుండఁగా శివుఁడు వచ్చి వారిని వైరము చూపు
డనెను. విష్ణువు మానినను బ్రహ్మ పంచమశిరము మానత శివుని దూషించెను. శివుఁడు
కాలభైరవుని బుట్టించి యాతని పంచమశిరస్సును ఖండింపు మనియెను. బ్రహ్మ
భయపడి తన పంచమశిరము శివుని దగ్గఱ పడునట్లును, ఆ కపాలముతో శివుఁడు
భిక్షుటనము చేయునట్లును గోరెను, శివుఁ డనుగ్రహించెను.

పరువిడి - పరువు + ఇడి. 'ముక్కు లోనగు వానికిం ద దభావవ్యోతకం బయి మతుబర్థంబునం దిడి వర్ణకం బగు.' బాల. తద్ధిత. 24. పరవిడి = వాచా టుఁడు అని మా. రా. కవి పాఠము. ఐయె = అయి + ఎ = యడాగమముచే అయియె, 'ఆచ్ఛికంబులం దయి యవులకు వక్రతమంబులు బహుశంబుగా నగు.' బాల. క్రియ. 103. - ఐయె. అగణిత + ఐశ్వర్య = అగణితైశ్వర్య - వృద్ధిసంది.

క. 'వాదున నీ హరి వేధయు¹

గాదె యురులింగమూర్తి కడ గానక నా²

తాదిగ వెదకెద ? రట్టి మ

హాదేవుఁ డపూజ్యుఁ డనఁగ నగునే నీకున్ ?'

30

అర్థము : ఈ - హరి - వేధయున్ + కాదె = ఈ విష్ణువును, బ్రహ్మ యును, గాదా, వాదునన్ = వాదముతో, ఉరు - లింగ - మూర్తి = గొప్పదియగు లింగము స్వరూపముయొక్క, కడ = అంతు, కానక = కనుఁగొనలేక, నాఁడు + తాదిగన్ = అప్పటినుండియు, వెదకెదరు, అట్టి, మహాదేవుఁడు, అపూజ్యుఁడు + అనఁగన్ = వూజింపఁదగనివాఁ డన, నీకున్, అగునే ?

తాత్పర్యము : 'ఈ విష్ణువును బ్రహ్మయుఁ గదా వాదమున శివలింగము వంతమును గనుఁగొనలేక యప్పటినుండియు వెదకులాడుచున్నారు ? అట్టి మహా దేవుఁడు, పూజార్హుఁడు కాఁడన నీకు భావ్యమా ?'

విశేషములు : శివలింగము నాద్యంతములు చూడ బ్రహ్మ హంసరూపమునఁ బైకివెడల, విష్ణువు పరాహరూపమునఁ గ్రిందికి వెడలెను. కాని వారు ఇప్పటికిని గృత కృత్యులు కాలేక వెదకుచునేయున్నారనుట. వాదు (వి.) - వాదము (ప్ర.)

1. వ్రాతప్ర - ల, 2. వా. ప్ర. నే.

చ. 'హరుఁ జెడనాడి వీరిఁ గొనియాడెడు పెద్దయు నీవు చూడఁగా
గరళము మ్రింగి. త్రైభువనకంటకులైన గజాసురాదులం
బరువడి నోర్చి, విశ్వము శుభస్థితి నిల్పినవాఁడు తొల్లి నీ
హరియె? పితామహుండె? దివిజాధిపుడె? సురలే? మునీంద్రులే?' 31

అర్థము ; హరున్ = ఈశ్వరుని, చెడన్ + ఆడి = నిందించి, వీరిన్,
పెద్దయున్ = మిక్కిలియును. కొనియాడెడు = ప్రశంసించువు, నీవు, చూడఁగాన్,
గరళము = హాలాహలము, మ్రింగి, త్రైభువన - కంటకులు = ముల్లోకములకు
శత్రువులు, ఐన, గజ + అసుర + ఆదులన్ = గజాసురుఁడు మొదలగు వారిని,
పరువడిన్ = శీఘ్రముగా, ఓర్చి = ఓడించి, విశ్వమున్ = విశ్వమును, శుభ-స్థితిన్ =
శుభమైనయునికీయందు, నిల్పినవాఁడు, తొల్లి = పూర్వము, నీ - హరి + ఎ = నీ
విష్ణువా? పితామహుండు + ఎ = బ్రహ్మయా?, దివిజ + అధిపుఁడు + ఏ =
దేవేంద్రుఁడా? సురలు + ఏ = దేవతలా?, ముని + ఇంద్రులు + ఏ = ముని
శ్రేష్ఠులా :

తాత్పర్యము: 'ఈశ్వరుని దూలనాడి వీరిని మిక్కిలి ప్రశంసించువు. నీవు
చూచుచుండఁగా హాలాహలమును మ్రింగి, ముల్లోకములకు శత్రువులైన గజాసురుఁడు
మున్నగువారిని శీఘ్రముగా నోడించి లోకమును శుభస్థితియందు నిల్పినవాఁడు
ఈశ్వరుఁడుగాక నీ విష్ణువా, బ్రహ్మయా, సురేంద్రుఁడా, దేవతలా. మునిశ్రేష్ఠులా?'
ఎవరును గారనుట.

విశేషములు : క్షీరసముద్రమును దేవదానవులు అమృతముకొఱకు మఱిచి
నపుడు తొలుత హాలాహలము పుట్టి లోకములను గాల్చుచుండఁగా, నీశ్వరుఁడు దానిని
మ్రింగి కంతమున నుంచెను. గజాసురుఁడు - మహిషాసురుని కుమారుఁడు. ఇతఁడు
దేవతలను హింసించుచుండ నీశ్వరుఁ డితనిని శిక్షింపవచ్చెను. అంత నితఁడు వానితో
'నీచేతఁ జావవలయుననియే నే నిట్లు చేయుచున్నాను. నేను జచ్చినపిమ్మట నా
చర్మమును నీవు ధరింపు'మన శివుఁడల్లె చేసెను. త్రైభువన - త్రయాణాం భువనానాం
సమాహారః-త్రైభువనమ్. - సమాహారద్విగుసమాసము. నీ హరియె .... నీవు గొప్ప
వారనిచెప్పు హరియా .... అని దెప్పిపొడుచుట.

మ. 'హరు నిర్మించిన వేదమార్గములు గా యాగముల్ నేయఁగా వెరవొం డెయ్యది ? సద్విధిం గ్రతుసమాప్తిం బొందినన్ మిట్టినా వరదుం డొక్కఁడు దక్కఁ దత్ఫలము లెవ్వం డీ సమర్థుండు నీ సురసంఘంబుల లోన?' నంచు సతి దక్షుం దూలఁబోఁ బల్కుచున్. 32

అర్థము : హరు - నిర్మించిన = శివుఁడు ఏర్పఱచిన, వేద-మార్గములు + కాక = వైదికపద్ధతులుగాక, ఆ - యాగముల్, చేయఁగాన్, వెరవు = ఉపాయము, ఒంటు = ఇంకొకటి, ఎయ్యది = ఏది?, సత్ + విధిన్ = మంచివిధితో, క్రతు-సమాప్తిన్ = యజ్ఞపూర్తిని, పొందినన్ = పొందినను, మిట్టినా = మీటి, నా - వరదుండు = నా వరసునిచ్చువాఁడు - భర్త, ఒక్కఁడు + తక్కన్ = ఒక్కఁడు తప్ప, తద్ + ఫలములు = ఆ యజ్ఞఫలములు. ఈన్ = ఇచ్చుటకు, నీ - సుర - సంఘంబులలోనన్ = నీ దేవతల సమూహములలో, ఎవ్వండు, సమర్థుండు? అంచున్, సతి, దక్షున్, తూలన్ + పోన్ + పల్కుచున్ = తూలనాడుచు.

తాత్పర్యము : 'శివుఁడు ఏర్పఱచిన వేదమార్గములుగాక ఆ యజ్ఞములుచేయుటకు మఱియొక యుపాయమేది? ఒకవేళ యథావిధిగా యజ్ఞము సమాప్తమయినను, నా భర్త తప్ప నీ దేవతాసమూహములో మఱియొక్కఁడెవ్వఁడా యజ్ఞఫలము నొసఁగఁజాలును?' అని సతి దక్షుని నిందించుచు - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

విశేషములు : హరు - నిర్మించిన - హరుఁడు నిర్మించిన. 'ధాతుజవిశేషణ భావార్థక పూర్వవ్యవహితావ్యవహిత కర్తృపద ప్రథమకుఁ దఱచుగ యొక్క-షష్ఠి యగు.' ప్రౌఢ. కారక. 15. హరుయొక్కనిర్మించిన, 'యొక్కకు లోపంబు బహుళంబు.' ప్రౌఢ. కారక. 16. హరునిర్మించిన. తనభర్త వరదుఁడు కావుననే యజ్ఞఫలము నీగఱగుననుట.

'వెరవొందెయ్యది సద్విధిం గ్రతుసమాప్తిం బొందినన్' అనుపాఠముగాక, వన్నెచోఁడు పవలకు యతిమైత్రిని పాటింపలేదుకావున 'తెరువొందెయ్యది.....

సమాప్తిం బొందినన్' అనునదియే సరియైన పాఠమనియు, అదియే ప్రకరణానుగుణముననియు శ్రీ నిడుదనోలు వేంకటరావుగారు. చూడు వా. ప్రతిపీఠిక.

వ. ఇట్లు పరమేశ్వరు వేదకర్తయు సకలకర్మఫలదాతయుఁగాఁ బల్కిన దక్షిండు దుర్మదంబున సహింసక వెండియు నిట్లనియె. 33

అర్థము : ఇట్లు, పరమేశ్వరున్, దకర్తయున్ = వేదములుచేయువాఁడును, సకలకర్మఫలదాతయున్ = ఎల్ల కర్మములయొక్క ఫలముల నిచ్చువాఁడును, కాన్ = అగునట్లు, పల్కినన్, పలుకఁగా, దక్షిండు, దుర్మదంబునన్ = దుర్గర్వముతో, సహింసక = ఓర్వక, వెండియున్ = మరల, ఇట్లు + అనియెన్.

తాత్పర్యము : ఇట్లు సతి పరమేశ్వరుని వేదకర్తనుగా. నెల్లకర్మముల ఫలముల నొసఁగువానినిగాఁ బలుక, దక్షిండు దుర్గర్వముతో సై ప్రక మఱియు నిట్లు పలికెను.

ఉ. 'ఎన్నఁడుఁ దొల్లి చర్మములు నెమ్ములు భూతియుఁ దాల్చి తాపసుల్ జన్నములందుఁ జొత్తురె విచారములేక ? సురేశ్వరాదులం బన్నములాడి నీ మగని పక్షము ఎల్కెదుగాక బేల : నీ కొన్న మరుల్ జగజ్జనులు గొందురె ? వ్రాత్యులఁ బూజ్యులందురే?' 34

అర్థము : ఎన్నఁడున్ = ఎప్పుడైనను, తొల్లి = పూర్వము, తాపసుల్ = మునులు, విచారములేక = ఆలోచనలేక, చర్మములున్ = తోళ్లును. ఎమ్ములున్ = ఎముకలును, భూతియున్ = బూదియును, తాల్చి = ధరించి, జన్నములందున్ = యజ్ఞములలో, చొత్తురె = ప్రవేశింతురా ? సుర + ఈశ్వర + ఆదులన్ = దేవతల ప్రభువు. ఇంద్రుఁడు మున్నగువారిని, బన్నములు + ఆడి = నిందావాక్యములు పలికి, నీ మగని పక్షము + పల్కెదు + కాక = నీ భర్త మాట మాటాడుదువు కాని, బేల = వెట్టిదాన !, నీ కొన్న మరుల్ = నీవుపొందిన అనురాగము, జగత్ + జనులు = లోకమునందలి జనులు, కొందురె ? = పూనుదురా ?, వ్రాత్యులన్ = నీచులైనవారిని, పూజ్యులు = పూజింపఁదగినవారు, అందురే ?

తా త్ప ర్య ము : 'పూర్వ మెప్పుడైనను మునులు తోళ్లను, ఎముకలను, బూదిని చాల్చి యక్షములందు సంకోచములేక ప్రవేశించిరా ? దేవేంద్రాదులను నిండించి నీ మగని పక్షమును వహింతువు కాని, యో వెట్టిదానా ! నీవు నీ మగనిపైఁ బూనిన వలపు లోకమునందలి జనులు పూనుదురా ? నీచులె నవారిని ఖూజనీయు ల్గుందుఱా ?' ఆన ర్షనులు.

వి శేష ము లు : చొత్తరె-చొచ్చుధాతువు, 'తద్ధర్మాదులందు లాట్టగు.' బాల. క్రి.5. చొచ్చు+లాట్. 'లంకారంబునకు డు బ్రవు రును ముళ్లగు.' చొచ్చు+రు. బాల. క్రియ.8. 'లాట్ట రుళ్ల పరంబగు నపుడు దుగాగమంబగు.' చొచ్చు+దు + రు. బాల. క్రియ.22. 'చువర్ణంబుతోడ దుకారంబు తకారంబగు.' బాల.క్రియ. 108. చొత్తరు. చొత్తరు+వి, 'అంద్యవగాగమంబులందప్ప నపదాదిస్వరంబు పరంబగునపు డచ్చునకు నంది యగు,' చొత్తరె. బాల.సంధి.11. పక్షము+పల్కెదు. 'ప్రథమమీఁది పరుషములకు గ న డ ద వ లు బహుళముగానగు, పక్షమువల్కెదు, బాల.సంధి.13.పల్కెదవు, 'లిడ్లా ట్టుల వకారంబునకు లోపంబు విభాషనగు.' పల్కెద+ఉ. బాల.క్రియ. 24. అపదాదిస్వర సంధిచే(బాల.సంధి.11)పల్కెద. కొన్న-కొనిన-'పద్మాదులనవర్ణకంబున కత్వంబును గడ హల్లునకు ద్విత్వంబును విభాషనగు.' బాల.క్రియ.51. జగత్ +జమల-జగద్ + జమల. జగజమల. కొందురె-కొను+దు+రు+ఎ-'తి దు ట లా పరంబులగునపు డన్వ్యాదుల ముస్థానంబున సున్నయు నుండు డు లోపంబును విభాషనగు,' బా.క్రి.58.కొందురు+ ఎ-అపదాదిస్వరసంధి. బాల. సంధి. 11,

వ. అనిన విని సతీదేవి కోపోద్దీపితచి త్తయె. 35

అ ర్థ ము: అనినన్ = అని.దక్షుఁడనఁగా, విని, సతీదేవి, కోప+ఉద్దీపిత-చి త్త + ఐ = కోపముచేత, మిక్కిలి ప్రజ్వలించిన, మనస్సుగలదియై.

తా త్ప ర్య ము : అని దక్షుఁడు పలుకఁగా సతీదేవి విని కోపముచేఁ బ్రజ్వలించు మనస్సుగలదియై తరువాతి పద్యముతో నన్వయము,

చ. 'అఱిముఱి రుద్రు నెంతచెడనాడెదు ? సోమముఁ ద్రాగియున్ని మై
యెఱుఁగక బిఱ్ఱెదో ? కలయ నిమ్మఖఢామము గప్పికొన్నఁ దు
త్తుఱుగొని ప్రేలెదో ? ముదిసి దుర్మతివై కడు విభ్రమించి మై
మఱచితో ? కాలకాలు నజమస్తకసంహారు నిట్లు పల్కుదే !' 36

అర్థము : అఱిముఱి = అనాలోచితముగా, రుద్రున్ = శివుని, ఎంత, చెడన్ +
అడెదు = ఎంతగా నిందింతువు, సోమమున్ = సోమరసమును, త్రాగి + ఉన్నిన్ = త్రాగి
యుండుటచేత, మై = ఒడలు, ఎఱుఁగక, బిఱ్ఱెదు + ఓ = గర్విం చెదవో, కలయన్ =
అంతటను, ఈ + మఖ-ధామము = ఈ జన్నపుఁబొగ, కప్పికొన్నన్ = క్రమ్ముకొనఁగా,
త్తుత్తుఱు + కొని = కలుషిత మయి, గొంతుకట్టుకొని (మీ. రా. కవి.) ప్రేలెదో,
ముదిసి = ముసలివాఁడవయి, దుర్మతివి + ఐ = దుర్బుద్ధి వయి, కడున, = మిక్కిలి
విభ్రమించి = మిక్కిలి భ్రాంతిఁజెంది, మై - మఱచితో = ఒడలు మఱచితివో, కాల-కా
లున్ = యమునకు యముఁడైన వానిని. శివుని. అజ-మస్తక-సంహారున్ = బ్రహ్మ
శిరస్సును ఖండించినవానినిగూర్చి, ఇట్లు, పల్కుదే. (పల్కుదువు + ఏ) = ఇట్లు
మాటాడుదువా ?

తాత్పర్యము : 'అనాలోచితముగా రుద్రు నెంత నిందించితీవి ? సోమరసమును
ద్రాగియుండుటచే నొడలుతెలియక గర్వింతువా ? ఈ జన్నపుఁబొగ యంతట వ్యాపించి
పికఅమనస్కుఁడ వయి ప్రేలెదవో ? ముసలితనమున దుర్బుద్ధిగలిగి మిక్కిలి భ్రాంతిఁ
జెంది యొడలు మఱచితివో ? యమునకు యముఁడైనవానిని, బ్రహ్మపంచమశిరస్సును
ఖండించినవానిని ఈ రీతిగా నిందింతువా ?'

వీ శేషములు ; బీఱు ధాతువు సూ.నీ,లోఁ గానరాలేదు. ప్రకరణము ననుస
రించి యర్థము చెప్పఁబడినది. చెడనాడెదు, బిఱ్ఱెదో, ప్రేలెదో, మఱచితితో, -పల్కుదే
అన్నిటను తిడ్లొట్ల వకారమునకు లోపము (బాల.క్రియ.24.)

మ. 'అమృతాంఘోధి మధింప మందర మనంతాహీశుఁ దేఁ బంచె, శై
 లముఁ దాల్పన్ హారిఁ బంచె, మీఁద నజు నిల్వం బంచె, వాసుక్యుఁ గ
 వ్వము త్రాడై గిరిఁబట్టబంచె, వడిఁ దివ్వంబంచె దేవాసురౌ
 ఘము, సర్వేశుఁడు రాజుగాఁడె? యెఱుఁగంగా రాదె నీ కెమ్మెయిన్ ? '37

అర్థము : సర్వ + ఈశుఁడు = సకలాధీశుఁడైన యీశ్వరుఁడు, అమృత +
 అంఘోధిన్ = క్షీరసముద్రమును, మధింపన్ = చిలుకుటకు, అనంత + అహీ + ఈశున్ =
 శేషుఁడను నాగరాజును, మందరము = మందరపర్వతము, తేన్ = తెచ్చుటకు, పంచెన్ =
 ఆదేశించెను, హరిన్ = విష్ణువును, శైలమున్ = కొండను. తాల్పన్ = వహించుటకు,
 పంచెన్, అజున్ = బ్రహ్మను, మీఁదన్ = ఆ కొండమీఁద. నిల్వన్, పంచెన్,
 వాసుక్యున్ = వాసుకేయుని, (వాసుకిని,) కవ్వము - త్రాడు + ఐ = తరిత్రాడయి, గిరి = కొండ,
 పట్టన్ = చుట్టుటకు, పంచెన్, దేవ + అసుర + ఓఘమున్ = దేవతలయు, రాక్షసులయు
 సమూహమును, వడిన్ = చేగముగా, తివ్వన్ = లాగుటకు, పంచెన్, (అట్టి యతఁడు),
 రాజు, కాఁడే, సీశున్, ఏ + మెయిన్ = ఏ విధముగను, ఎఱుఁగంగాన్, రాదె = తెలియరాదా?

తాత్పర్యము : 'క్షీరసముద్రమును మధింప మందరపర్వతమును దీసికొని తా
 శేషుఁడను నాగరాజును ఆదేశించెను. హరిని గొండను దాల్పఁబంచెను. అది యిటునటు
 పొయ్యకకుండ దానిపై బ్రహ్మ మండఁబంచెను. వాసుకిని గవ్వపుఁద్రాడయి కొండను
 చుట్టఁ బంచెను. దానిని వగిగాఁ బ్రదిప్ప దేవాసురసమూహమును బంచెను. అట్టి
 సర్వేశ్వరుఁడు రాజు కాఁడా? నీ కితఁ దే విధముగను తెలియరాఁడా?'

విశేషములు : వాసుక్యుఁడు - వసుకుఁ డనువాని కొడుకు - వాసుకి, గిరి +
 పట్టన్. 'ప్రథమమీఁదిపరుషములకు గ స డ ద వ టు బహుళముగా నగు.' బా.సం. 13.
 గిరి. పట్టన్. దేవ + అసుర - సవర్ణదీర్ఘసంధి, దేవాసుర + ఓఘము = దేవాసురౌఘము =
 వృద్ధిసంధి. సర్వ + ఈశుఁడు = సర్వేశుఁడు - గుణసంధి. ఏ + మెయిన్ = ఏమ్మెయిన్.
 త్రికసంధి. తిగుచు + సుజీ = తివ్వన్. 'తిగుచు ధాతువు నన్నంతరూపములు తివ్వఁ దివ
 వనియు.' ప్రౌఢ. క్రియ. 20.

సీ. 'విశ్వంబు కావింప విశ్వాత్మఁడై యష్ట
 తనువులు సేకొని తనరు వాని,
 నురులింగరూపమై హరివేధలకుఁ దన
 కడ గానరాకున్న పొడవువాని,
 శరణార్థులకు దయావరము లీ నైశ్వర్య
 మూర్తి సేకొనియున్న కీర్తివాని.
 వార కనేకావతారముల్ హరి కురు
 కల్పంబు లజునకుఁ గఱపువానిఁ

తే. దా నచింత్యుఁ డనంతుఁ డనూనదాన
 నిరతుఁ డక్షయుఁ డన నున్న పరముఁ బరమ
 యోగి నిశ్చల నిర్మల యోగ బుద్ధి
 నెఱుఁగఁగా కీశు మహిమ నీ కెఱుఁగ లావె ?'

38

అర్థము : విశ్వంబు, కావింపన్, విశ్వ+ఆత్మఁడు+ఐ=సర్వాత్మఁడై,
 అష్ట-తనువులు=ఎనిమిది శరీరములు (పంచభూతములు, సూర్యచంద్రులు, యజ
 మానుఁడు), చేకొని=స్వీకరించి, తనరువానిన్=ఒప్పువానిని,

ఉరు-లింగ-రూపము+ఐ=పెద్ద లింగము నాకారమయి, హరి-వేధలకున్=
 విష్ణువునకును, బ్రహ్మకును. తన, కడ=అంతము, కాన్-రాక+ఉన్న=కనఁబడని
 యట్టి, పొడవు-వానిన్=రూపము గలవానిని,

శరణ+అర్థులకున్=శరణు గోరువారికి, దయా-వరములు=అనుగ్రహముతోడి
 వరములు, ఈన్=ఇచ్చుటకు, ఐశ్వర్య-మూర్తి=ఈశ్వరభావముయొక్క స్వరూపము,
 చేకొని+ఉన్న=స్వీకరించియున్న, కీర్తివానిన్=కీర్తి గలవానిని.

వారక=తప్పక, అనేక+అవతారముల్=పెక్కువతారములు, హరికిన్=
 విష్ణువునకు, ఉరు-కల్పంబులు=గొప్ప సంకల్పములు, అజునకున్=బ్రహ్మకు,
 కఱపువానిన్=బోధించువానిని,

తాను, అచింత్యుఁడు = చింతింపరానివాఁడు, అనంతుఁడు = అంతములేనివాఁడు, అనూస-వాని-నిరతుఁడు = తక్కువకాని దానమునందు ఆసక్తి గలవాఁడు, అక్షయిఁడు = నాశనములేనివాఁడు, అనన్, ఉన్న, పరమున్ = ఉత్కృష్టుని, పరమ-యోగిన్ = గొప్పయోగిని, నిశ్చల-నిర్మల-యోగ-బుద్ధిన్ = స్థిరము, స్వచ్ఛము నైన యోగములాది మనస్సుతో, ఎఱుగన్ + కాక = తెలియుటకు శక్యముకాని. ఈశు-మహిమ = ఈశ్వరుని గొప్పతనము, నీకున్, ఎఱుగన్ = తెలియుటకు, లావె = తరమా ?

తార్కమము : 'లోకమును సృజింప విశ్వాత్ముఁడై యెనిమిది శరీరములు స్వీకరించి యుప్పువాఁడును, గొప్ప లింగము నాకారముయి విష్ణువునకు బ్రహ్మకుఁ డన అంటు తెలియరాని రూపము గలవాఁడును, శరణన్నవారికి దయతో వరము లిచ్చుట శక్యవరూపమును గైకొన్న కీర్తి గలవాఁడును, విష్ణునకుఁ బెక్కువతారములును, బ్రహ్మకు గొప్ప సంకల్పములును దప్పక బోధించువాఁడును, చింతింపరానివాఁడును- ఇంతటివాఁడని ఊహింప శక్యముగానివాఁడును, అంతము లేనివాఁడును, గొప్ప దాన గుణమునం దాసక్తి గలవాఁడును, నాశనంపాతుఁడును అన నొప్పు పరముని = ఉత్కృష్టుని, గొప్ప యోగిని నిశ్చలము, నిర్మలము నైన యోగబుద్ధితో నెఱుగ శక్యముగాని, యీశ్వరుని మహిమ సీతుఁ డెలియశక్యమా?' శక్యము కాదని భావము.

వ. అనిన విని దక్షప్రజాపతి పశుపతి వేదబాహ్యుం డని తన పట్టిన ప్రతినయ పట్టి క్రాలుచు వెండియు ననేకప్రకారంబుల దూషించు చున్న విని సతీదేవి హరి పరమేష్ఠి పురందర బృందారక ముని బృందంబుల వేదంబుల నసలంబులం జూచి 'పరమేశ్వరుండు మఖం బులం దపూజ్యుండే?' యనిన విని భయంబున నడునడునడుంకుచు దక్షు నిరాకరించి సమస్త లోకాగమంబులకుం గర్తయుం గర్మఫల ప్రదాతయు మఖప్రయోగాద్యఖిల పూజాస్థానంబులయందు నీశ్వ రుండు పూజ్యుండుగాఁ బ్రతిష్ఠించి బ్రహ్మవిష్ణువు లిట్లనిరి. 39

తార్కమము : అనినన్, విని, దక్షప్రజాపతి, పశుపతి = ఈశ్వరుఁడు, వేద-బాహ్యుండు = వేదములకు వెలియైనవాఁడు, అని, తన పట్టిన = తాను పట్టిన, ప్రతిన + తి = ప్రతిబిమ్మ, పట్టి = పట్టుకొని, క్రాలుచున్ = డిప్పుచు, వెండియున్ = మఱియును.

అనేక-ప్రకారంబులన్ = వెక్కురీతల. దూషించుచున్ + ఉన్నన్ = నిందించుచుండ.
 విని, సతీ-దేవి, హరి-పరమేశ్వరి-పురందర-బృందారక, ముని-బృందంబులన్ = విష్ణువును.
 ఇంద్రుని, దేవతలయు మునులయు సమాహములను, నేదంబులన్ = నేదములను.
 అనలంబులన్ = అగ్నులను, చూచి, పరమేశ్వరుండు, మఖంబులందున్ = యజ్ఞములందు.
 అపూజ్యుండు + వి = పూజింపఁదగనివాఁడా, అనినన్, విని, భయంబునన్ = వెఱపుతో,
 నడునడు నడుంకుచున్ = నడునడుమని వణకుచు, దక్షిన్ = దక్షిని, నిరాకరించి =
 కాదని, సమస్త-లోక + ఆగమంబులకున్ = ఎల్లలోకముల రాకకు, కర్తయున్ = చేయు
 వాఁడును-ఎల్లలోకములను నిర్మించువాఁడును, కర్మ-ఫల-ప్రదాతయున్ = పుణ్యపాప
 కర్మముల ఫలముల నిచ్చువాఁడును, మఖ-ప్రయోగ + ఆది + అఖిల-పూజా-స్థానంబుల
 యందున్ = యజ్ఞముల నాచరించుట మున్నగు నెల్ల గౌరవస్థానములందును. ఈశ్వరుండు,
 పూజ్యుండు + కాన్ = పూజింపఁదగివవాఁడుగా, ప్రతిష్ఠించి = స్థాపించి. బ్రహ్మవిష్ణువులు,
 ఇట్లు + అనిరి.

తాత్పర్యము : అని సతీదేవి కలుకఁగా దక్షిణ విని యీశ్వరుండు నేదము
 లకు వెలియైన వాఁడును తన పట్టణ పట్టణ వీడక యొకను వెక్కురీతల నిందించు
 చుండఁగా, విని సతీదేవి విన్నవి, బ్రహ్మను, ఇంద్రుని, దేవతలను, మునులను,
 నేదములను, అగ్నులను జూచి 'పరమేశ్వరుండు యజ్ఞములందుఁబూజింపరానివాఁడా?'
 యని యడుగ, బ్రహ్మ విష్ణువులు భయమున వణకుచు, దక్షినిఁ గాదని, యీశ్వరుండు
 సమస్త-లోకములకు స్మృతి-కర్తయు, కర్మ ఫలముల నిచ్చువాఁడును, యజ్ఞాదులైన యెల్ల
 గౌరవ స్థానములందుఁ బూజనీయుండును, అని స్థాపించి యిట్లు పలికిరి.

విశేషములు : నడునడు-నడుకుట = వణకుట యందలి యనుకరణము,
 ఆది + అఖిల = ఆద్యఖిల-యనాదేశ సంధి-ఇ, ఉ, ఋ, ఌ లకు అసవ్యములైన అచ్చులు
 పరము లగునపుడు వరుసగా య్, వ్, ర్, ల్ వర్ణములు ఆదేశము లగును.

క. 'ఏ మాదిమూర్తి దక్షిణ
 వామాంగములందుఁ బుట్టి వారక జననో
 ద్దామ పరిపాలనాది మ
 హా మహిమలు వొందఁగంటి మా శివు కరుణన్.'

అ ర్థ ము : ఏము = మేము, ఆ.శివు.కరుణన్ = ఆ శివుని దయచేత, ఆది. మూర్తి = మొదటిమూర్తియొక్క, దక్షిణ.వామ + అంగముల + అందున్ = కుడి ఎడమ మేనులందు, పుట్టి, వారక = తప్పక, జనన = సృష్టి, ఉద్దామ = గొప్ప, పరిపాలన + ఆది. మహత్ (నుహ) . మహిమలు = పరిపాలించుట మున్నగు గొప్ప ప్రభావములు, పౌందన్ + కంటిమి = పౌందఁగలిగితిమి.

తా త్ప ర్య ము : 'మేము ఆ శివుని దయచే మొదటి మూర్తి కుడి యెడమ భాగములందుఁ బుట్టి సృష్టించెయుట, బాగుగాఁ బరిపాలించుట మున్నగు గొప్ప మహిమలు పౌందఁగలిగితిమి.'

వి శేష ము లు : బ్రహ్మ విష్ణువులు క్రమముగా దక్షిణ వామాంగములందు, అని క్రమమును జెప్పుటచే యథాసంఖ్యాఅంకారము.

సతీదేవి దహనము

వ. అని యందఱుం బ్రత్యేకంబ యివ్విధంబునం బలికిన విని దక్షుం డందఱ నాక్షేపించి 'మీరు భిక్షువలని భయంబున దాక్షయణి పక్షంబునం బలికినం గర్మబాహ్యుండైన పాషండుండు పూజ్యుం డగునే?' యని యెవ్వరిం గైకొనక మీఁదులేక పలికిన సతీదేవి క్రోపోద్దీపిత హృదయయై.

41

అ ర్థ ము : అని, అందఱున్, ప్రత్యేకంబు + అ = ఒక్కొక్కరే, ఈ + విధంబునన్, పలికినన్ = పలుకఁగా, విని, దక్షుండు, అందఱన్, ఆక్షేపించి, మీరు భిక్షువలని = మొదటి భిక్షువైన శివుని వలని, భయంబునన్, దాక్షయణి.పక్షంబునన్ = సతి వైపున. పలికినన్ = పలికినచో, కర్మ - బాహ్యుండు = యజ్ఞాది కర్మములకు వెలియైనవాఁడు, ఐన, పాషండుండు = వేదబాహ్యుండు, పూజ్యుండు, అగునే, అని, ఎవ్వరిన్, కైకొనక = లెక్కచేయక, మీఁదు - లేక = ఎదురులేక, పలికినన్ = పలుకఁగా, సతీదేవి, క్రోప + ఉద్దీపిత - హృదయ + ఐ = క్రోపముచేత, మండిన. హృదయము గలదియై,

తాత్పర్యము : అని యందఱును బ్రత్యేకముగా నీ విధమునఁ బలుకఁగా దక్షుఁడు విని, యందఱ నధికేపించి, మీరు ఆదిభిక్షువైన శివునివలని భయమున సతి కనుకూలముగాఁ బలికినను, 'యజ్ఞాదికర్మములకు వెలియైన వేదబాహ్యుఁడు పూజ నీయుఁడగునా?' యని యెవ్వరిని లెక్కచేయక, ఎదురులేక పలుకఁగా, సతీదేవి కోపమున మృదుచున్న హృదయము గలదియై,

తే. ....

.... దక్షు నాహుతి గొన నెగయునట్లు
 నడరి మేనిలోఁ దనరు కోపాగ్ని ధూమ
 సమితి ముడిపడి వదనరంద్రముల వెడలె.

42

అర్థము : ఈ పద్యము వా, ప్రతిలో 41 వ గద్యముననే గద్యముగా నున్నది.

దక్షు + ఆహుతి = దక్షుఁ డొనరించు నాహుతిని, కొనన్ = గ్రహించుటకు, నెగయు + అట్లున్ = ఎగురు విధమునను, అడరి = విజృంభించి, మేనిలోన్ = శరీరమునందు, తనరు = ఒప్పునట్టి, కోప + అగ్ని = కోపమనెడి అగ్నియొక్క, ధూమ-సమితి = పొగల గుంపు, ముడి + పడి = వ్యాపించి, వదన-రంద్రములన్ = ముఖరంద్రములనుండి, వెడలెన్ = వెలికివచ్చెను.

తాత్పర్యము ; దక్షుఁ డొనరించు నాహుతిని గ్రహించుటకుఁ బైకి వచ్చు నట్లు, విజృంభించి శరీరములో నొప్పు కోపమనెడి యగ్ని పొగల గుంపు వ్యాపించి ఆమె ముఖరంద్రములనుండి పైకి వెడలెను.

విశేషములు : దక్షు నాహుతిగొన నెగయునట్లు - అలంకార ముత్పేక్ష. కోపాగ్ని - కోపమనెడి యగ్ని - రూపకము,

దక్షు + ఆహుతి - 'షష్ఠీసమాసమునం దుకార ఋకారముల కచ్చు పరమగు నపుడు నుగాగమంబగు,' బాల. సంధి. 34. దక్షునాహుతి. నెగయు + అట్లు - ఉదంత

మగు తద్దర్మార్థ విశేషణమున కచ్చు పరమగునపుడు సుగాగమం బగు.' బాల. సంధి. 33. వదనరంద్రముల వెడలె - వదనరంద్రములవలన నుండి వెడలె. 'అపాయ భయ జుగుప్సా పరాజయ ప్రమాద గ్రహణ భవన త్రాణ విరా మాంతర్ధి వారణంబు లెదాన నగు దానికి వలన వర్జకం బగు.' బాల. కారక. 9. 'ఉండి పదం బొకానొకచో వర్జన వర్జకంబున కనుప్రయుక్తంబగు.' బాల. కారక. 10. 'ఉండి శబ్దము పరం బగు నపుడు వర్జనకు ద్వితీయా సప్తములు ప్రాయికంబుగ నగు.' బాల. కారక. 11. 'వలన కాదేశంబగు ద్వితీయా సప్తముల మీఁది యుండికి లోపంబు బహుళంబుగా నగు' ప్రౌఢ. కారక. 11.

అ. అధిపుఁ బలుకఁ బలుక నడరి యాకాశంబు
 దాకి సతి మనమునఁ దరతరంబ
 మాన కగ్నిలోన మలఁగ నే వోసిన
 చూడ్కిఁ గోపవహ్ని మండి యెగనె.

49

అర్థము : అధిపున్ = భర్తను, పలుకన్ + పలుకన్ = నిందింపఁగా నిందింపఁగా, కోపవహ్ని = కోపమనెడి అగ్ని, అడరి = అతిశయించి, ఆకాశంబు - తాకి = మిన్నంటి - విజృంభించి, మానక = విడువక. అగ్నిలోనన్ = అగ్నిలో, మలఁగన్ = ప్రజ్వలించుటకు, నే + పోసిన - చూడ్కిన్ = నేయి పోసిన విధమున, సతి_మనమునన్ = సతీదేవి మనస్సునందు, తరతరంబు + అ = మిక్కిలి, మండి, ఎగనెన్ = మీఁదికి వ్యాపించెను.

తాత్పర్యము : భర్తను నిందింపఁగా నిందింపఁగాఁ గోపాగ్ని మిన్నంటి, ప్రజ్వలించుట కగ్నిలో నేయి పోసిన విధమున, సతి మనస్సున మిక్కిలి మండి యెగనెను.

విశేషములు ; కోపవహ్ని = కోపమనెడి వహ్ని-రూపకాలంకారము, అగ్ని లోన మలఁగ నే వోసిన చూడ్కి మండి యెగనె-అలంకార ముపమ. తన భర్తను దెవదేవనియే సతి మనమునఁ గోపవహ్ని యుండెను, అతనిని మిక్కిలి నిందించుటచే నది నేయి పోసినట్లు ఇంతను మండి యెగనెను.

నేయి, నెయ్యి, నే - రూపాంతరములు, 'నే' యను రూపము ప్రథమైకవచన ముందును, సమాసమునందును గాన్పించుచున్నది. - సూ. ని, నే + పోసిన - నే

పోసిన - గ స డ ద వాదేశము - బాల. సంధి, 13. మనము - మనస్సు - మనసు, రూపాంతరములు, 'సాంతంబుల తుది సకారంబునకు లోపంబు బహుశంబుగా నగు,' బాల, తత్పమ. 80. మన. 'అమహన్నపుంసకముల కదంతంబులకు మువర్తకం బగు.' మనము. బాల. తత్పమ. 39,

క. తన పతిఁ జెట్టలు వలికిన
జనకుం గని కోపవహ్ని సతి దేహము భో
రన మండె భానుఁ గని కెం
పున మండెడు సూర్యకాంతపుత్రిక వోలెన్.

44

అర్థము : తన - పతిన్ = తన భర్తను, చెట్టలు = నిందలు, పలికిన = పలికినట్టి, జనకున్ = తండ్రిని - దక్షుని, కని = చూచి, కోప - వహ్నిన్ = కోప మనెడి యగ్నిచేత, సతి - దేహము = సతీదేవి మేను, భానున్ = సూర్యుని, కని, కెంపునన్ = ఎఱ్ఱఁదనముతో - కైపునన్ అని పాఠాంతరము గలదు. అప్పుడు - విజృంభణముతో, మండెడు = మండునట్టి, సూర్యకాంతపుత్రిక + పోలెన్ = సూర్య కాంతమణిమయమైన బొమ్మవలె, భోరనన్ = శీఘ్రముగా, మండెన్.

తాత్పర్యము : తన భర్తను నిందించిన తండ్రిని జూడఁగా సతీదేవి శరీరము కోపాగ్నిచే - సూర్యునిఁజూడ నెఱ్ఱగాఁ (ఎక్కిలిగా) గాలిపోవు సూర్యకాంతమణి మయమైన బొమ్మవలె - గాలిపోయెను.

విశేషములు : అలంకార ముపమ. కోపవహ్ని = కోపమనెడి వహ్ని - రూపకము. పుత్రిక + పోలెన్ - గసడదవాదేశము. పుత్రికవోలెన్. బాల. సంధి. 13.

ఆ. అధిపుఁ జెట్టలాడె నని దక్షుఁ గని సతి
కడరు కోపవహ్ని నొడలు గాతె;
వగవ న్న¹యెట్టి వారికిఁ బ్రీయ నీరా
కరులఁ గాంచి యొడలు గాలకున్నె ?

45

1. సా. ప్రతి. నట్లె

అర్థము : అభివృత్తి = భర్తను, చెట్టలు + ఆడెన్ = నిందించెను, అని
 దక్షిన్ = దక్షిణి, కని = చూచి, సతికిన్ = సతిదేవికి, అడరు = అతిశయించునట్టి
 కోప - వహ్నినై = కోపమునెడి అగ్నిచే, ఒడలు = శరీరము, కాలెన్, వగవన్ =
 చింతింపఁగా, అట్టు + ఎ = అట్టే, ఆలోచింపఁగా నది యట్లే యగు ననుట, ఎట్టి
 వారికిన్ = ఎంతటివారికైనను, ప్రేయ - నిరాకరులన్ = ఇష్టులను నిరాకరించు
 వారిని, కాంచె = చూచెనచో, ఒడలు = మేను, కాలక + ఉన్నె = కాలకుండునా ?
 తప్పక కాలసని భావము,

వి శే ష ము లు ; కోపవహ్ని-రూపకము, ఇందు విశేషాంశము సామాన్యాంశ
 ముచే సమర్పించబడుచున్నది కావున నలంకార మర్థాంతరన్యాసము. కాంచి = కాంచి
 నచో - 'ఒక్కొక్కచో భూతార్థకాసమాపకక్రియ హేత్వర్థకంబు నగు.' ప్రౌఢ,
 క్రియ. 19, ఉన్నె - ఉండునె - 'ఒకానొకచో దధర్థార్థకంబులగు నుండు, చను,
 చెట్టవొసులు ప్రశ్నార్థకై కాలపరకంబు లగునపుడు వాని కడ యచ్చులకు లోపంబు
 విభాష సగు. అగుచో నుండు డకారంబునకు నకారంబగు - ఉండు + ఎ = ఉన్నె.
 ప్రౌఢ. క్రియ. 2.

చ. పౌలయు నశోకవల్లి విరిపువ్వుల గుత్తులమీదఁ గ్రాలు కేం
 దలిరులొ నాఁగ మై నడరి దందడి వహ్నిశిఖాకలాపముల్
 గలగొనఁ బ్రేలి దూలికొని కాలె రయంబున లక్కబొమ్మ న
 గ్గల మగు వహ్ని చుట్టుకొని కాలు రయంబున నిస్తుషంబుగాన్. 46

అర్థము : పౌలయు = ఒప్పునట్టి, అశోక-వల్లి - విరి - పువ్వుల - గుత్తుల
 మీదన్ = అశోకలతయొక్క వికసించిన పూలగుత్తులపై, గ్రాలు = ప్రకాశించునట్టి,
 కేందరిలు + ఎ (కేంపు + తలిరులు) = ఎఱ్ఱని చిగుడులో, నాఁగన్ = అనునట్లు,
 మైన్ = శరీరమునందు, వహ్ని-శిఖా-కలాపముల్ = అగ్నిజ్వాలల సమూహములు,
 దందడిన్ = అధికముగా, అడరి = విజృంభించి, కలగొనన్ = వ్యాపింపఁగా, ప్రేలి =
 బేగి బ్రదికలు, దూలి - కొని = వ్రాలి - లక్క బొమ్మన్ = లక్కతోఁ జేయఁ
 బడిన బొమ్మని, అగ్గలము + అగు = అధికమైన, వహ్ని = అగ్ని, చుట్టుకొని,
 నిస్తుషంబుగాన్ = ఊరిగూడ లేకుండునట్లుగా, కాలు - రయంబునన్ = కాలునట్టి
 పాములచో, రయంబునన్ = వడితో, కాలెన్,

తా త్ప ర్య ము : అశోకలత పూచిన పూలగుత్తులపైఁ బ్రకాశించు నెఱ్ఱని చిగురులొ యన సతీదేవి శరీరమున అగ్నిజ్వాలల సమూహములు మిక్కిలి యెక్కువగా వ్యాపింపఁగాఁ బ్రేలి వ్రాలి లక్కబొమ్మను అధికపగు నిప్పు చుట్టుకొని ఊఁకకూడ లేకుండునట్లుగాఁ గాలెడి వేగముతో వడిగాఁ గాలెను.

వి శే ష ము లు : అశోకవల్లి....కెందలిరులొ నాఁగ....అలంకార ముత్ప్రేక్ష, లక్కబొమ్మ నగ్గలమగు .... నిస్తుషంబుగన్-అలంకార ముపమ. కాలు రయంబున. కాలె రయంబున - 'రయంబున' అనునది పునరుక్త మయినది. రయంబునన్ అను దానికి పూర్వవ్యాఖ్యలో నున్న 'అట్లు' అను నర్థము కానరాదు. అందుచే లక్కబొమ్మ కాలు వేగముతో - సతి మేను వేగముతోఁ గాలె నని యర్థము చెప్పఁబడినది. తూలి కొను = వ్రాలు, పడు. 'కొను' స్వార్థమునఁ బ్రయుక్తము.

కెందలిరులు - కెంపు + తలిరులు - 'సమాసంబునం బ్రాతాదుల తొలియచ్చు మీఁది వర్ణంబుల కెల్ల లోపంబు బహుళంబుగా నగు.' కె + తలిరులు. బాల. సంధి. 36. 'లుప్తశేషంబునకుం బరుషములు పరము లగునపుడు నుగాగమంబగు. బాల. సంధి. 37. కె + ను + తలిరులు. పిమ్మట ద్రుతకార్యము, బాల. సంధి. 16.17. కెందలిరులు.

వ. త దవసరంబున.

47

అ ర్థ ము : తద్ + అవసరంబునన్ = ఆ సమయమునందు. తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

క. భోరన నుడుగక చెలఁగు త్ర
ఱ్ఱారవముల పెల్లు నెడి మహీసుర ముని బృం
దారక తతి దెస నురు హా
హారవములు నెలఁగెఁ దన్మఖాగారములన్.

48

అ ర్థ ము : తద్ + మఖ + అగారములన్ = ఆతని (దక్షిణి), యజ్ఞ గృహములందు. మహీసుర - ముని - బృందారక-తతి-దెసన్ = బ్రాహ్మణులయు, మునులయు, దేవతలయు సమూహము విషయమున, భోరనన్ = ఎక్కువగా, ఉడుగ్గన్ =

మనన, చెలఁగు = మ్రోయ, త్రయీ - రవముల - పెల్లు = ఋగ్యజుస్సామము
 లనెడి మూఁడు వేదముల ఘోషాతిశయము, చెడి = పోయి, ఉరు-హోహో-రవములు =
 గొప్ప హోహోకారములు, చెలఁగెన్ = మ్రోసెను.

తా ర్ప ర్ప ము : దక్షిని యజ్ఞవాటికలలో బ్రాహ్మణులును, మునులును, దేవత
 లును ఋగ్యజుస్సామము లనెడు మూఁడు వేదములను పఠించుట మాని అధికముగా
 హోహోకారములు చేయఁదొడఁగిరి.

వి శే ష ము లు : తద్ + మఖ = యర్రులకు (రహాలు తప్ప మిగిలిన
 పదాంశగత హల్లులకు) అనునాసిక వర్ణము పర మగుచో వానికి సంబంధించిన అను
 నాసిక వర్ణము వైకల్పికముగా ఆదేశ మగును. - తన్మఖ - తద్మఖ, పెల్లుసెడి =
 పెల్లు + చెడి, రవములు సెలఁగె .... రవములు + చెలఁగెన్ - గనడదవాదేశములు,
 కాల. సంధి - 18. త్రయీ - ఋగ్యజుస్సామము లనెడు మూఁడువేదములు.

వ. అంతక మున్ను కృతాంతాంతకుండు తద్వృత్తాంతంబంతయు నారదు
 వలన విని సకల భువన సంహారకారణాభీల కాలాగ్ని రుద్రోద్రేకంబు
 నభినయించువాఁడునుం బోలెఁ గోపానలోద్దీపితావేష్టితాతిభయంకరా
 కారంబు దాల్చిన. 49

అ ర్ప ము : అంతకున్ + అ - మున్ను = అంతకుముందే, కృతాంత +
 అంతకుండు = యపాంశకుఁడు - శివుఁడు, తద్ + వృత్తాంతంబు + అంతయున్ =
 ఆ వృత్తాంత మంతయును, నారదువలనన్, విని, సకల .... రుద్రోద్రేకంబునన్,
 సకల = పల్ల, భువన = లోకములయొక్క, సంహార + నాశనమునకు, కారణ =
 హేతువయిన, ఆభీల = భయంకరమైన, కాల + అగ్ని = ప్రళయ సమయమునందలి
 అగ్నియొక్కయు, రుద్ర = ఏకాదశరుద్రులయొక్కయు, ఉద్రేకంబున్ =
 ఆవేశమును, అభినయించువాఁడునున్ + పోలెన్ = నటించువాని విధమున, కోప +
 అనల + ఉద్దీపిత + ఆవేష్టిత + అతి - భయంకర + ఆకారంబు = కోపమనెడి
 అగ్నివే మిక్కిలి ప్రకాశించు నావేశపూరితమగు మిక్కిలి భయంకరమైన రూపము;
 తాల్చినన్ = ధరింపఁగా.

తాత్పర్యము : అంతకుముందే శివుడు వృత్తాంతమునంతను నారదునివలన విని యెల్ల భువనముల నాశనమునకుఁ గారణమయిన ప్రళయాగ్నిరుద్రుల యావేశము గలవాడో యనఁ గోపాగ్నిచేఁ బ్రజ్వలించు నతిభయంకరాకారమును దాల్చుగా తరువాతి షద్యముతో నన్వయము.

విశేషములు : వాఁడునుం బోలెఁకొన్నియెడల ద్రుతంబుమీఁద నకారంబు గానంబడియెడి, భాల. సంధి. 21, కోపానల . రూపకము. కోపమనెడి అనల.

మహాస్రగ్ధర

వివిధాస్త్రానీకజాతావిరల బహు లసద్విస్ఫులింగాగ్నియుం. ద
 త్వవమానాహార వక్త్ర ప్రకటిత విష విభ్రాజితోగ్రానలంబున్.
 సవికారాత్మాతికోపోఽజ్జ్వలతర విపుల జ్వాలియుం గూడి పర్వెన్
 భవ భాలాభీల నేత్రోద్భవ శిఖి శిఖలన్ బద్మజాండంబు దాఁకన్. 50

అర్థము : వివిధా .... గ్నియున్ : వివిధ = అనేక విధములైన, అస్త్ర = అస్త్రములయొక్క, అనీక = సమూహమునుండి, జాత = పుట్టిన, అవిరల = అధికమైన, బహు = మిక్కిలి, లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, విస్ఫులింగ = నిప్పు కణములతోడి, అగ్నియున్ = అగ్నియును, తత్ప్వమానా .... నలంబున్ : తద్ = ఆ, పవమాన + ఆహార = వాయు వాహారముగాఁ గలవాని - పాములయొక్క, వక్త్ర = ముఖముల నుండి, ప్రకటిత = బయలుపెడలిన, విష = విషమనెడి, విభ్రాజిత = ప్రకాశించు, ఉగ్ర = భయంకరమైన, అనలంబున్ = అగ్నియును, సవికారా .... జ్వాలియున్ : స - వికార = వికారముతోఁ గూడిన, ఆత్మ = తన యొక్క, అతి = అధికమైన, కోప = కోపమనెడి, ఉజ్జ్వలతర మిక్కిలి ప్రకాశించు, విపుల = విస్తారమైన, జ్వాలియున్ = అగ్నియును, భవ .... శిఖలన్ : భవ = ఈశ్వరుని యొక్క, భాల = నొసటియందలి, ఆభీల = భయంకరమైన, నేత్ర = కంటినుండి, ఉద్భవ = పుట్టుకగల-పుట్టిన, శిఖి = అగ్నియొక్క, శిఖలన్ = జ్వాలలతో, కూడి = కలిసి, పద్మజ + అండంబు = బ్రహ్మాండము, దాఁకన్ = స్పృశించునట్లు, పర్వెన్ = వ్యాపించెను.

తా త్ప ర్క ము : అనేకవిధములయిన అస్త్రనముదాయమునుండి పుట్టిన మిక్కిలి ప్రకాశించు నిష్కలకములవోడి అగ్నియును, సర్పముఖములనుండి వెలువడు విషమనెడి కాయంకరాగ్నియును, తనకోపమునెడి ప్రకాశించు నగ్నియును శివుని నొసటి కంటి నుండి పుట్టిన అగ్నిజ్వాలలతో గూడి బ్రహ్మాండమును స్పృశింప వ్యాపించెను.

వి శే ష ము లు : అస్త్రజాతాగ్ని, సర్పముఖప్రకటితాగ్ని, నిజకోపాగ్ని - ఈ మూడగులును శివుని ఫాలోద్భవాగ్నితో గూడినవి. ఇం దొక్కొక్కటియే బ్రహ్మాండ మును చాత సమ్మములు, అన్నియు గూడిన వేట చెప్పవలయునా? ఫాల-భాల - రూపాంతరములు, జ్వాలలు గలది జ్వాలి = అగ్ని. మహాస్రగ్ధర లక్షణమునకు పూర్వవ్యాఖ్య చూచునది.

వ. త దవసరంబునన్ = ఆ సమయమున - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము. 51

చ. ఋరపదఘట్టనన్ ధరణి గ్రంగ, ఫణీంద్రుడు నుగ్గునుగ్గుగా,
 బరువడి నుర్వులం దెరలి పాటఁ బయోనిధులుం. గులాద్రులుం
 టొరిఁటొరిఁద్రుంగ, శృంగహతిఁ బొంద దివంబు నజాండమున్, మహే
 శ్వరు వృషభంబు నా క్షణమ వచ్చెఁ ద్రిలోకభయంకరాకృతిన్. 52

అ ర్థ ము : ఋర - పద - ఘట్టనన్ = గిట్టలతోడి కాళ్ల రాయిడిచే, ధరణి = భూమి, క్రుంగన్ = అడఁగఁగా, ఫణి + ఇంద్రుఁడున్ = సర్పరాజగు ఆదిశేషుఁడును, నుగ్గునుగ్గు + కాన్ = పిండిపిండికాఁగా, పయోనిధులున్ = సముద్రములును, పరువడిన్ = వేగముగా. నుర్వులన్ = నురుగులతో, తెరలి = పొంగి, పాటన్ = ప్రవహింపఁగా, కుల + అక్షులున్ కులపర్వరములును. పొరిఁటొరిన్ = అత్యంతము, క్రుంగన్ = తునుకలు కాఁగా, దివంబున్ = స్వర్గమును, అజాండమున్ = బ్రహ్మాండమును, శృంగ - హతిన్ = కొమ్ముల దెబ్బను, పొందినన్ = పొందఁగా, మహేశ్వరు - వృషభంబు = శివుని యెక్కు, త్రిలోక - భయంకర + ఆకృతిన్ = ముల్లోకములకు భయము గలిగించు రూపములో, ఆ క్షణము + అ = ఆ నిమిషమునందే, వచ్చెన్.

1. సా. ప్రతి. నూర్పులం. 2 సా. ప్రతి. దుంగ,

తాత్పర్యము : గిట్టలతోడి పాదముల త్రొక్కిడిచే భూమి అడగగా, సర్పరాజగు నాదిశేషుడు పిండిపిండికాగా, సముద్రములు వేగముగా నురుగులతోఁ బొంగి ప్రవహింపగా, కులపర్వతములు మిక్కిలి తునుకలు కాగా, స్వర్గమును, బ్రహ్మాండమును కొమ్ముల దెబ్బను బొందగా మహేశ్వరుని వాహనమైన యెద్దు ముల్లోకములకు వెళ్ళివు గలిగించు రూపముతో నా క్షణమే వచ్చెను.

విశేషములు : కులాద్రులు - మహేంద్రము, మలయము, సహ్యాము, కుక్కి మంతము, గంధమాదనము, వింధ్యము, పారియాత్రము అని యేడు.

వ. అంతః బుష్పదంత భృంగిరిట ఘంటాకర్ణ మహాకర్ణ విభోగ వీర

శంకర వీరభద్ర రుద్ర గణాధినాథు లొండొరులఁ గడవ నుద్రేకించి. 53

అర్థము : అంతనో, పుష్పదంతుడు, భృంగిరిటుడు, ఘంటాకర్ణుడు, మహాకర్ణుడు, విభోగుడు, వీరుడు, శంకరుడు, వీరభద్రుడు, రుద్రుడు, అను, గణ + అధినాథులు = గణాధిపతులు, ఒండొరులన్ = ఒకరినొకరు, కడవన్ = అతిశయించునట్లు, ఉద్రేకించి = విజృంభించి.

తాత్పర్యము : పిమ్మటఁ బుష్పదంతుడు, భృంగిరిటుడు, ఘంటాకర్ణుడు, మహాకర్ణుడు, విభోగుడు, వీరుడు, శంకరుడు, వీరభద్రుడు, రుద్రుడు అను గణనాయకులు ఒకరినొకరు అతిశయించునట్లు విజృంభించి. తరువాతి పద్యముతో నన్వయము,

మ. హారి మర్దింతుమొ, బ్రహ్మాఁ బట్టుదుమొ, యింద్రాద్యష్టదిక్పాలరం
బరిమారన్ వధియింతుమో, త్రిదశులన్ భంజింతుమో, లోకసం
హరణం బిప్పుడ చేయ నెత్తుదుమొ విశ్వాధీశ్వరుం డీశుఁ డె
వ్వరిపై నల్గెనొ చూడుఁ' డంచుఁ బ్రమథవ్రాతంబు రౌద్రాకృతిన్.

అర్థము : హరిన్ = విష్ణువును, మర్దింతుమొ = చిదుకఁగొట్టుదుమో, బ్రహ్మాన్ = బ్రహ్మను, పట్టుదుమొ = బంధింతుమో, ఇంద్ర + ఆది + అష్టదిక్ (౮) + పాలరన్ = ఇంద్రుడు మున్నగు నెనమండ్రు దిక్పాలకులను, పరి

సూరన్ + చచ్చునట్లు, వధియింతుమో = చంపుదుమో, త్రిదశులన్ = దేవతలను, బంధింతుమో = సంహరింతుమో, ఇప్పుడు + అ = ఇప్పుడే, లోక - సంహారణయి = లోకసంహారము, చేయన్, ఎత్తుదుమొ = దండెత్తిపోవుదుమో, విశ్వ + అధి + ఈశ్వరుండు = విశ్వేశ్వరుండు, అగు, ఈశుండు, ఎవ్వరిపైన్, అగ్నేనో = గోపించెనో, చూచుండు, అంచున్, ప్రమథ. వ్రాతంబు = వ్రామతుల సమూహము, లౌక + అర్చితన్ = భయంకరమైన రూపముతో.

తా త్ప ర్య ము : 'విష్ణువును మర్దింతుమో, బ్రహ్మను బంధింతుమో ఇంద్రుండు మున్నగు నెనమండ్రు దిక్పాలకులను జంపుదుమో, దేవతలను సంహరింతుమో, ఇప్పుడే లోకనాశనమునుజేయ దండెత్తిపోవుదుమో విశ్వేశ్వరుండై ప యీశుండై, గోపించెనో చూచు' డనుచు బ్రమథగణము భయంకరాకారముతో తరువాతి గద్యములో నన్వయము,

ది శే ష ము లు : అష్టదిక్పాలురు - ఇంద్రుండు, అగ్ని, యముండు, వరుణుండు, వాయువు, నిరృతి, కుబేరుండు, ఈశానుండు అని ఎనమండ్రు,

దిక్పాలురు - దిక్పాల + లు - 'అదంతంబయి దీర్ఘపూర్వలోపధంబయిన మహాత్తమీది విభక్తి లకారంబునకు రేఫం బగు' దిక్పాల + రు. బాల. తత్సమ, 38, 'ప్రంతింగణయి మహద్వాచకంబయిన నామంబు తుది యత్వంబునకుత్వంబగు.' బాల తత్సమ, 21, దిక్పాలురు.

వ. సంక్షోభించి విరూపాక్షుండు దక్షు నాక్షేపించు తెఱింగి పొంగుచు నతి రభసంబునం బరమేశ్వరు ముందటికి వచ్చి మహాబ్రహ్మప్రళయ వ్యవసాయంబునకు. నురుతరాఘాతసంప్లవోపక్రమంబునకు, ననేక బ్రహ్మాండభండ విభండన వ్యాపారంబునకు నే మేమ చాలుదు మనుచున్న గణంబులందు గణముఖ్యులు దలతల మని వెడలి విగుర్పించి.

అ ర్థ ము : సంక్షోభించి = కలతపడి, విరూపాక్షుండు = వికృతములైన కమ్మలు గలవాడు - శివుడు, దక్షున్, ఆక్షేపించుట = తిరస్కరించుట, ఎఱింగి,

పొంగుచున్ = గర్వించుచు, అతిరభసంబునన్ = మిక్కిలి కోపముతో, ముండటికిన్, వచ్చి, మహాత్ (మహా) + బ్రహ్మ - ప్రళయ - వ్యవసాయంబునకున్ = గొప్పదియగు బ్రహ్మప్రళయమునకైన ప్రయత్నమునకును, ఉరుతర - ఆఘార - సంప్లవ + ఉపక్రమంబునకున్ = మిక్కిలి గొప్పదియగు చంపుట గల మునుఁగుటయొక్క ఆరంభమునకును, అనేక - బ్రహ్మాండ - ఖండ - విఖండన - వ్యాపారమునకున్ = పెక్కు బ్రహ్మాండభాగములను ముక్కలుగాఁ జేయు పనికిని, ఏము + ఏము + అ = మేముమేమే, చాలుదుము = సమర్థులము, అనుచున్ + ఉన్న, గణంబుల + అందున్ = ప్రమథులందు, గణ - ముఖ్యులు = ప్రమథులతోఁ బ్రధానులు, తలతలమని = తొలఁగుము తొలఁగుము అని, వెడలి, విగుర్వించి = గర్వించి.

తాత్పర్యము: (ప్రమథులు) కలఁగి ముక్కంటి దఱుని దిరస్కరించుటెఱిఁగి పొంగుచు. మిక్కిలి కోపమునఁ బరమేశ్వరు నెదుటికి వచ్చి మహాబ్రహ్మప్రళయమును గావింపను, సర్వనాశనమును గలిగించు మహాప్రళయము నారంభింపను, బ్రహ్మాండ ఖండనము నొనరింపను మేమే చాలుదు మనుచున్న ప్రమథగణములతోఁ బ్రధానులు తొలఁగుము తొలఁగు మని వెడలి గర్వించి - తరువాతి షద్యముతో నన్వయము.

విశేషములు: తలతలమని - తలము - తలఁగుము. 'పిలఱు మొదలగు వానికి ముత్తు పరంబగునపుడు కడవ్రాయి బహుశంబుగ తోపించు,' బాల. క్రియ. 101. తలము + తలము - 'ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు మధ్యమ ము ముఱులకు తోపంబు విభాష నగు.' తలతలము బాల. సంధి. 49.

చ. 'జలజభవాండ మంతయును జర్జరితం బగుచుండ వచ్చి, మున్ గులగిరు లుర్విమీద వడిఁ గూలఁగఁ ద్రోచి, జగంబు లబ్బులం గలిపి, మహాబ్దు అన్నియును గంజభవాండము మేర కక్కడన్ వెలువడఁ జల్లి, రౌద్రగతి విశ్వము నిప్పుడ సంహరించెదన్.' 56

అర్థము: జలజభవ + అండము = బ్రహ్మాండము, అంతయును, జర్జరితంబు = తుని యుచేయఁబడినది, అగుచున్ + ఉండన్ = అగుచుండఁగా. వచ్చి = చేదించి, మున్ = ముందుగా, కుల - గిరులు = కులపర్వతము లేడును, ఉర్విమీదన్ = భూమిపై, వడిన్ = వేగముగా, కూలఁగన్ = కూలునట్లు, త్రోచి, జగంబులు = లోకములు, అబ్బులన్ = సముద్రములందు, కలిపి, మహాత్ (మహా) + అబ్దులు + అన్నియును =

మహాసముద్రము అన్నియును, కంజభవ + అండము - మేరకున్ = బ్రహ్మాండము
 వలన, అర్కవన్, వెలువడన్ = అక్కడనుండి వెలువడునట్లు. చల్ల, రౌద్ర-గతిన్ =
 భయంకరముగా విభమున, ఇప్పుడు + అ = ఇప్పుడే, విశ్వమున్ = ప్రపంచమును,
 సంహరించెదన్ = నశింపజేయుదును,

చార్మల్యము : 'బ్రహ్మాండమంతయుఁ దూంట్లు పడునట్లు ఛేదించును, కుల
 విస్తారములు ధూమిపైఁబడి కూలునట్లు త్రోయుదును, లోకములు సముద్రములందుఁ
 గిలుచుదును, మహాసముద్రము అన్నియును బ్రహ్మాండము వలకును వెలువడునట్లు
 చల్ల విశ్వము నిప్పుడే భయంకరముగా సంహరింతును,'

క. 'పంకజనాభాద్యమరులఁ

బౌంకం బఱఁ బట్టి తెత్తు భూరిబలమునం

గింక జగంబుల మ్రింగుచు

శంకర : యే గలుగ నీకుఁ జనునే యలుగన్ ?

57

అర్థము : కింకన్ = కోపముతో, జగంబులన్ = లోకములను, మ్రింగుచున్,
 భూరి - బలమునన్ = అధికమైన బలముతో, పంకజనాభ + ఆది + అమరులన్ =
 విషువు మొదలగు దేవతలను, బౌంకంబు = గర్వము, అఱన్ = పోవునట్లు, పట్టి -
 చెట్టన్ = బంధించి తీసికొనివత్తును, శంకర = ఓ శివా !, ఏన్ = నేను, కలుగన్ =
 ఉండఁగా, నీకున్, అలుగన్ = కోపింపఁగా, చనునే = తగునా :

చార్మల్యము : 'నేను లోకములను గోపమున మ్రింగుచు, నధికబలముతో
 విషువుదేవతలను గర్వముచేసి బంధించి తెత్తును. శంకరా ! నే నుండఁగా నీవు
 కోపింపఁదగునా ?' తగి దనుట.

విశేషములు : పంకజనాభ - పంకజము నోభియందుఁ గలవాఁడు - విషువు
 బహుద్రీహి సమాసము. బహువ్రీహి సమాసమందు 'నాభి' శబ్దముయొక్క 'ఇ'
 కారమునకు బహుళముగా అప్రత్యయాదేశము వచ్చును. పంకజనాభ + ఆది = పంకజ
 నాభాది - నవబ్రహ్మీ సంధి, పంకజనాభాది + అమరులన్ = పంకజనాభాద్యమరులన్ -
 ఉపాదేశసంధి, కింక - కింక, కింక (రూపాంతరములు),

గీ. 'ఎలుకతోడి కోపమున ని ల్లేర్చునట్లు
దక్షుపై నల్లి జగమెల్ల నీ క్షణంబు
సంహరింపంగఁ దలఁచుట చన్నె ? వానిఁ
బట్టి తెచ్చెద వడి నన్నుఁ బనుపు దేవ !'

58

ఆ ర్థ ము : దేవ !, ఎలుకతోడి - కోపమునన్ = ఎలుకమీఁది కోపముతో,
ఇల్లు, ఏర్చు + అట్లు = కాల్చు విధమున, దక్షుపైన్, అల్లి = కోపించి, జగము +
ఎల్లన్ = లోకమంతయు, ఈ క్షణంబు + అ = ఈ క్షణముననే, సంహరింపంగన్ =
నశింపఁజేయ, తలఁచుట, చన్నె = చనునా ? తగునా ;, వానిన్, పట్టి. తెచ్చెదన్,
వడిన్, నన్నున్, పనుపు = పనుపుము - ఆజ్ఞాపింపుము.

తా త్ప ర్య ము : 'ఎలుకపైఁ గోపమున నిల్లు కాల్చు విధమున, దక్షునిమీఁది
కోపమున లోకమునంతను నీ క్షణమే నశింపఁజేయ నెంచుట నీకుఁ దగునా ? దేవా !
వానిని బట్టి తెత్తును. వేగముగా నన్నుఁ బంపుము.'

వి శే ష ము లు : ఎలుకతోడి కోపమున నిల్లేర్చునట్లు .... ఆలంకార ముఁబడు,
ఏర్చు + అట్లు - 'ఉదంతమగు తద్దర్మార్థవిశేషణమున కచ్చు పరమగునపుడు నుగాగ
మంబగు,' బాల, సంధి. 33, ఏర్చునట్లు. చన్నె - చనునె. 'ఒకానొకచోఁ దద్దర్మార్థ
కంబులగు నుండు, చను, చేరుకొనులు ప్రశ్నార్థకై కార పరకంబు లగునపుడు వాని
కడ యచ్చులకు లోపంబు విభాష నగు, అగుచో నుండు డకారంబునకు నకారంబగు.'
ప్రౌఢ. క్రియ, 2, పనుపు - పనుపుము. 'మధ్యమపురుష మువర్ణకంబునకు హలవ
సానంబులు పరంబు లగునపుడు లోపము విభాష నగు.' బాల, సంధి. 47.

ష యి షాట లన్నీయుఁ బ్రమథు లొక్కొక్కరే యన్నవి. కావుననే యందఱి
క్రియ లేకవచనమున నున్నవి.

వ. అని యనేకప్రకారంబులం బ్రత్యేకంబ పలుకుచున్న గణాధిపతుల
వారింబి గణాధీశ్వరుండు పరమేశ్వరున కభిముఖుండై ప్రళయకాల
నీలఘనాఘనంబునుం టోలె మహాధ్వని గర్జిలుచు.

59

అర్థము : అని, అనేక - ప్రకారంబులన్ = పెక్కురీతుల, ప్రత్యేకంబు + ల = ఒక్కొక్కరే, బయటచున్ + ఉన్న = బయటచున్నట్టి, గణ + అధిపతులన్ = గణనాయకులను, వారిని = ఆవి, గణ + అధి + ఈశ్వరుండు = గణపతి, పరమేశ్వరునివలన, అభిముఖంబు + ఐ = ఎదురయి, ప్రళయ - కాల-నీల-ఘనా - ఘనంబునున్ + పోలెన్ = ప్రళయసమయమునందలి నల్లని వర్షకాలపు మేఘము వలె, మహాత్ (మహా) + ఛ్యనిన్ = గొప్ప ధ్వనితో, గర్జలుచున్ = ఉలుముచు.

రా ర్థ ర్థము : అని పెక్కురీతుల వేఱువేఱుగాఁ బలుకుచున్న గణనాయకు లను వలచిన గణపతి పరమేశ్వరున కభిముఖుడై ప్రళయకాలమునందలినల్లని వర్ష కాల మేఘమువలె, మహాఛ్యనిలో నులుముచు - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : ప్రళయకాల నీలఘనాఘనంబునుంబోలె-అలంకార ముత్పేక్ష

ఉచ్ఛాహ 'బలిమిఁ బట్ట కలిగి పాశుపతము దొడుగ నేటి ? క

గ్గలిక ములుకకాయ తెత్తు గల్గు గొనఁగ నేల ? ము

న్నెలుక వేఁట కులుముతిండి యేల ? నీకు నలుగఁగాఁ

దలము గలదె : నన్నుఁ బనుపు దక్షుఁ బట్టి తెచ్చెదన్.' 60

అర్థము : పట్టబున్ + అలిగి = పట్టపైఁ గోపించి, బలిమిన్ = బలముతో, పాశుపతము = పాశుపతాస్త్రము, దొడుగన్ + ఏటికి = వింట సంధించుట యెందు లట ? పట్టక ప్త బ్రహ్మాస్త్రము వేయనేల ? యనుట. అల్పని దండింప నింతయత్న ము : అని ధావము. అగ్గలికన్ = ఆధిక్యముతో, ములుక కాయకున్ = కంటకికి . ముట్ల పరిగట, పట్ట + కల్లు = పట్ట తాయి - ఎత్తునకయి పెట్టుకొను తాయి. పొనఁగెన్ + పొ ? = తీసికొను తెందులకు ? సులభముగా నందుఁబాటులోనున్న దానియె యెట్లు కొఱకు తాయి పెట్టుకొననేల ? యనుట. వృథాప్రయత్నమని భావము, మున్నె = ముందుగా, ఎలుక - వేఁటకున్ = ఎలుకను వేఁటాడుటకు, ఉలుముతిండి = ఉలుముక్క (ఉలుముపోనగువానిని దిను కుక్క). ఏల?, నీకున్, అలుగఁగాన్ = కోపించుటకు, లలము + కలదె = స్థానముకలదా? ఆవశ్యకత యున్నదా? లేదనుట, పట్టబు, పనుపు = పనుపుము . పంపుము, దక్షున్, పట్టి, తెచ్చెదన్.

తాత్పర్యము: 'చిన్నపిట్టలై గోపించి పాశుడతాస్త్రమును బింట సంధింపనేల? క్రిందనే యుండు ముండవంకాయను గోయట కెత్తు టాయి కొననేల? ఎలుకను బేటా దుట కుడుపకుక్క యెందులకు? నీ కోశమున కిట స్థానము లేదు, నన్నుఁ బంపఁము, ధక్షుని బంధించి తీసికొనివత్తును.'

విశేషములు : అలంకారము దృష్టాంతము - మొదటి మూఁడుపాదము లందును మూఁడు దృష్టాంతములు గలవు. 'చే ద్విష్ణుప్రతిబిమ్బత్వం దృష్టాన్తస్త దలజ్కృతిః' చంద్రి. మూలుక - మూలక = కంటకి, వార్తాకము, ముండవంగ (సూ.ని.) 'కంటకి చను మూలుక యన' ఆం.భా? 59, ఉఱుము = ఉడుము, ఉఱుముతిండి - ఉడు మూలను దిను కుక్క - ఉడుప కుక్క, పనుపు - పనుపుము - హాలు పరమగుఱుండ మధ్యమపురుష మువర్ణక లోపము, జాల. సంధి. 47.

ఉల్పాహ వృత్తము - నాలుగుపాదము లుండును. ఒక్కొక్క పాదమున నేడు సూర్యగణములు నొక గురువు నుండును. మొదటి గణము మొదటి యక్షరమునకును ఆయిదవగణము మొదటి యక్షరమునకును యతిశైలి, ప్రాసనియమము గలదు.

వ. అస్మదీయ జననీ పరాభవం బింతయుం గావున నవశ్యంబుగ నిప్పని నాకు దయనేయవలయు నని పన్నువడం బలుకుచున్న గణాధీ శ్వరు తెగువ యెఱింగి దక్షధ్వరధ్వంసంబు చేసి దక్షుం బట్టి తెమ్మని పరమేశ్వరుండు నియమించిన మహాప్రసాదం బని వీడుకొనియె నంత నా క్షణంబు.

61

అర్థము ; ఇంతయున్ = ఇదియంతయును, అస్మదీయ - జననీ - పరా భవంబు = నా తల్లి(సతి) యవమానము, కావునన్ అవశ్యంబుగన్ = తప్పక, ఈ + పని = దక్షబంధన మను నీ పని, నాకున్, దయ + చేయవలయున్, = అనుగ్రహింపవలయును, అని, పన్నువడన్ = బప్పునట్లు, పలుకుచున్ + ఉన్న, గణ + అధి + ఈశ్వరు = గణపతియొక్క, తెగువ = సాహసము, ఎఱింగి, దక్ష + అధ్వర - ధ్వంసంబు = దక్షయాగనాశనము, చేసి, దక్షున్, పట్టి తెమ్ము + అని, పరమేశ్వరుండు, నియమించినన్ = ఆజ్ఞాపింపఁగా, మహాత్ (మహా) + ప్రసా

దంబు = గొప్ప యనుగ్రహము, అని, వీడుకొనియెన్ = వీడెను, అంతన్, ఆ .
క్షణంబు + అ = వెంటనే.

తా త్ప ర్య ము : 'ఇది యంతయు నా తల్లి యగు సతీదేవీ కెన యవమానమే. కావున దక్షుని బట్టెమ్మ నీ పనిని దప్పక నా కనుగ్రహింపుము,' అని యొప్పుగాఁ బలుకుచున్న గణపతి సాహసము నెఱిగి దక్షయజ్ఞనాశనము చేసి దక్షుని బట్టెమ్మని పరమేశ్వరుఁడు నియోగింపఁగా మహాప్రసాద మని యతఁడు వీడెను. అంత నా క్షణమే . కరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

ఉ. స్థూలసమున్నతాంగులు, చతుర్భుజ ఫాలతలాక్ష శూల కా
పాల కఠోర కార్ముక కృపాణ ధరుల్, ప్రమథాధినాథు, లా
భీలపరాక్రముల్, నిఖిల భీకరమూర్తులు వచ్చి రోలిఁ గం
కాలసమేతులై భువనకంపముగా గణనాథు పాలికిన్. 62

అర్థము : స్థూల - సమున్నత + అంగులు = లావయిన, ఎత్తయిన శరీరములు గలవారును, చతుః + భుజ, ఫాలతల + అక్ష - శూల - కాపాల - కఠోర - కార్ముక - కృపాణ - ధరుల్ = నాలుగుభుజములు, నొసటికన్నులు, శూలములు, కపాలములు, కఠినములైన విండ్లు, ఖడ్గములు ధరించినవారును, ఆభీల - పరాక్రముల్ = భయంకరమైన పరాక్రమము గలవారును, నిఖిల - భీకరమూర్తులున్ = ఎల్లరకు వెఱపు గలిగించు నాకారములు గలవారును, అగు, ప్రమథ + అధినాథులు = ప్రమథనాయకులు. కంకాల - సమేతులు + ఐ = అస్థిపంజరములతోఁ గూడినవారయి, గణ - నాథు - పాలికిన్ = గణపతి యొద్దకు, ఓలిన్ = క్రమముగా, భువన - కంపము + కాన్ = లోకములు చలించునట్లు, వచ్చిరి.

తా త్ప ర్య ము : లావయినట్టియు. మిక్కిలి యె త్తయినట్టియు శరీరములు గల వారును, నాలుగుభుజములు, నొసటి కన్నులు. శూలములు. పుట్టెలు, కఠినములైన విండ్లు. ఖడ్గములు ధరించినవారును, భయంకర పరాక్రమము గలవారును, ఎల్లరకు వెఱపుగొలుపు రూపములు గలవారును అగు ప్రమథనాయకులు అస్థిపంజరములతోఁ గూడినవారయి లోకము లదరునటు గణపతి యొద్దకు వరుసగా వచ్చిరి.

వ. తదవసరంబున దేవగణాధీశ్వరి నిఖిల శాకినీ డాకినీ కూశ్మాండ యోగినీ గణ పరివృతయై.

63

అర్థము : తద్ + అవసరంబునన్ ఆ సమయమున, దేవ-గణ + అధి + ఈశ్వరి = మహాకాళి, నిఖిల .... పరివృతయై ; నిఖిల = ఎల్ల, శాకినీ = యక్షిణులు, డాకినీ = పిశాచస్త్రీలు, కూశ్మాండ = పిశాచములు, యోగినీ = దుష్టపరిచారికలు, అనువారియొక్క, గణ = సమూహముతో, పరివృత + ఐ = కూడుకొన్నదయి.

తాత్పర్యము : ఆ సమయమున దేవగణముల కధీశ్వరి యైన మహాకాళి ఎల్ల శాకినులు, డాకినులు, కూశ్మాండులు, యోగినులు ననువారి సమూహములతో గూడిన దయి . తరువాతి షద్యముతో నన్వయము.

క. లోకాలోకములోఁ గల

చీకటి యెల్ల నొకపొడవు నేకొనియెనొ నా

నాకాశ మడరి వచ్చె మ

హాకాళి మహాభయంకరాకారముతోన్.

64

అర్థము : లోకాలోకములోన్ = చక్రవాళపర్వతములో, కల = ఉన్న, చీకటి + ఎల్లన్ = చీకటియంతయు, ఒక - పొడవు = ఒక రూపము, చేకొని యెనొ = స్వీకరించెనో, నాన్ = అనఁగా, మహాకాళి, మహాత్ (మహా) - భయంకర + ఆకారముతోన్ = మిక్కిలి వెఱపు గొలుపు రూపముతో, ఆకాశము + అడరి - విజృంభించి - ఆక్రమించి, వచ్చెన్,

తాత్పర్యము : చక్రవాళ పర్వతములోఁ గల చీకటి యంతయు నొక రూపమును ధరించెనో యనునట్లు మహాకాళి మిక్కిలి భయంకరమైన ఆకారముతో నాకాశమంతయు నాక్రమించి వచ్చెను.

విశేషములు ; అలంకార ముత్పేక్ష. లోకాలోకము - చక్రవాళ పర్వతము. దీనికిఁ జీకటికొండ యనియుఁ బేరు, దీని కొక పార్శ్వమున సూర్యకిరణస్పర్శ

ముందును. ఒక పాఠ్యమున నుండదు. వీరకటిరో నర్దానుస్వార మున్నదను విషయమున రెండు పుస్తకములు గలవు, ఉండు నను మతమున నిది ఖండాఖండప్రసాస కుగఁను. శ. ర. సదిండుకముగాను, చి. ని. నిర్బిందుకముగాను గ్రహించెను. సభిందుక కునుట్లక భారతేభర ప్రాసిన గ్రంథములు కొన్ని నిర్ధారకములుగాఁ గలవు,

వ. ఇ ట్లఖిల గణ పరివృతుండై గణాధీశ్వరుం డతిరయంబున దక్ష ప్రజాపతిపైఁ బరిగొని దక్షాధ్వరావాసంబు గని కోపించి నిజగణంబు లకుఁ జేయివీచిన నా క్షణంబు. 65

అర్థము : ఇట్లు, అఖిల - గణ-పరివృతుండు + ఐ = ఎల్ల ప్రమథగణములతోఁ జుట్టఁబడినవాఁడయి, గణ + అధి + ఈశ్వరుండు = గణపతి, అతి-రయంబునన్ = మిక్కిలి దేగముదో, దక్ష - ప్రజాపతిపైన్, పరిగొని = దండువెడలి, దక్ష + అధ్వర + అవాసంబు = దక్షని యజ్ఞవాటిక, కని = చూచి, కోపించి, నిజ - గణంబులకున్ = తనదైన ప్రమథగణములకు, చేయి - వీచినన్ = చేసన్న చేయఁగా, ఆ-క్షణంబు + ల = ఆ క్షణమే,

తా ర్థ్యము ; ఇట్లు ఎల్ల గణములతోఁ గూడినవాఁడయి గణపతి మిక్కిలి దేగముదో దక్షప్రజాపతిపై దండువెడలి యతని యజ్ఞవాటికను జూచి కోపించి తన గణములకుఁ చేసన్న చేయఁగా నా క్షణమే - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

సీ. ప్రతు రక్షకులఁ దాకి కనుకనిఁ బోఁ దోలి,
 చూపఱ విదిశలు సొరఁగఁ దోలి,
 వడి జన్నసాల నివాసంబు గొని వేది
 కలు గ్రొచ్చి గుండముల్ గవియఁద్రోచి.
 ఋత్విగ్గణంబులఁ జిత్వాలమునఁ బాఱి,
 బలిమి సదస్యుల నలియ మోఁది,
 యుపదర్శి మెడ నుల్మి యూపంబుతోఁ గట్టి
 పరిచారకులఁ బట్టి బారిసమర్థి,

అ. వహ్ని జిహ్వా రెండు వ్రయ్యలుగాఁ గోసి,
 పరిజనముల నేలపాలు చేసి,
 యా క్షణంబ ముట్టి దక్షిణ్యరం బశ్ర
 మమునఁ జెఱిచి యార్పెఁ బ్రమథగణము.

66

అర్థము : ప్రమథ - గణము = ప్రమథుల సమూహము, (కర్త), క్రతు రక్షకులన్ = యజ్ఞమును గాపాడువారిని, తాఁకి, కనుకనిన్ = సంభ్రమముచో, పోన్ + తోలి = పోవునట్లు తోలి, - తఱిమి, చూపఱన్ = చూచువారిని, విదిశలు = మూలలు, చొరఁగన్ = చొచ్చునట్లు, తోలి,

వడిన్ = వేగముతో, జన్న - సాల = యజ్ఞశాల, నివాసంబు + కొని = స్థానముగా నేర్పఱుచుకొని, వేదికలు = అరఁగులు, గ్రొచ్చి = త్రవ్వి, గుండముల్ = కుండములు, కవియన్ + త్రోచి = పడఁద్రోసి,

ఋత్విక్ + గణంబులన్ = ఋత్విజుల సమూహములను, చత్వాలమునన్ = హోమాగ్ని కొఱ కేర్పఱిచిన గోతియందు, పాఁతి, సవస్యులన్ = యజ్ఞ సహాయకు లగు ఋత్విజులను, బలిమిన్ = బలముచో, నలియన్ + మోఁది = నలఁగఁగొట్టి,

ఉపదర్శి = యజ్ఞకార్య పర్యవేక్షకునియొక్క, మెడన్, సుల్మి = మెలిపెట్టి, యూపంబుతోన్ = యజ్ఞవశువును గట్టఁపఱఱిన కొయ్యచో, కట్టి, పరిచారకులన్ = సేవకులను, పట్టి, బారిసమరి = హింసించి,

వహ్ని - జిహ్వాన్ = అగ్ని నాలుకను, రెండు - వ్రయ్యలుగాన్ = రెండు చీలికలుగా, కొసి, పరిజనములన్ = పరివారమును, నేలపాలు - చేసి = నేలఁ బడ, గొట్టి, దక్ష + అర్వరంబు = దక్షుని యజ్ఞము, ఆ - క్షణంబు + ఆ = ఆ క్షణమే, ముట్టి = ఆవరించి, అశ్రమమునన్ = అనాయాసముగా, చెఱిచి = చెడఁగొట్టి, ఆర్పెన్ = అఱచెను.

తాత్పర్యము : ప్రమథుల సమూహము యజ్ఞరక్షకులను దాఁకి సంభ్రమముతోఁ బాఁత్రద్రోలి, చూచువారిని మూలలకుఁ బోఁద్రోలి, వేగముగా యజ్ఞశాలను స్థానముగా నేర్పఱుచుకొని వేదికలు త్రవ్వి, గుండములను బడఁద్రోసి, ఋత్వి

ర్షమాటామును హోమాగ్ని కేర్పటిచిన గోతియందుఁబాఁతి, యజనహోయకులగు ఋత్విక్కులను బలముగాఁ జిదుకఁగొట్టి, యజకార్య పర్యవేక్షకుని మెడ నులిమి చూచి సంధమునకుఁ గొట్టి, పరిచారకులను బంధించి హింసించి, అగ్ని నాలుకను రెండు చీలికలుగాఁ గోపి, పరిజనమును నేలఁబడవైచి, దక్షయజము నా క్షణముననే ఆవరించి అనాయాసముగాఁ జెఱిచి యఱచెను.

వి శే ష ము లు ; కుండము (ప్రకృతి) - గుండము (వికృతి), ఋత్విజ్ + గణము - చవరాక్షరములకు యుల్ (అనునాసకములు, అంతస్థములు తప్పఁదక్కిన హల్లులు) పర మగునపుడును, పదాంతమునందును కవరాక్షరము లాదేశము లగును. ఋత్విగణము. గ్రొచ్చు - ఇది పరుషాదిగాఁ గూడ నున్నదని శ. ర. చత్వాలము = A hole in the ground prepared for an oblation or for the sacrificial fire, Apte. ప్రయ్యు - కృదంతము-ప్రయ్యు. 'అవర్గకంబు గీత్వాదుల కగు.' బాల. కృ. 18. చెదచి - 'చెదినకుం జుక్కుగాగమంబులును డా కలఘురేఫంబు నగు.' బాల. క్రి. 81. చెఱుచు. 'సమానాశ్రయంబులం బూర్వకాలంబునం దివర్ణకం బగు.' బాల. క్రి. 98. చెఱుచు + ఇ. 'ఇత్వంబుగాని యెత్వంబుగాని కూడుచో ననాద్యంబయిన యుత్వంబున కిత్వం బగు.' బాల. క్రి. 89. అపదాదిస్వరసంధి-బాల,నంధి, 11.చెఱిచి.

వ. అట్టి సంకులంబున. 67

అర్చము : ఆ దోమ్మి యుద్ధమున - తరువోతీ పద్యముతో నన్వయము.

ఉ. ఆ యవసీసురామరచయం బురుసత్త్వల నుగ్రులన్ మహా
కాయులఁ దర్దణాధిపులఁ గాంచుచు మీఁదికి మీఁద జీవముతో
వోయిరి కొంద, తోడి చెడిపోయిరి కొందఱు, చుట్టుముట్టినం
గూయిడఁ జొచ్చి రుక్కడఁగి కొంద ఱలందురి భీతచిత్తులై 68

అర్చము : ఆ + అవసీసుర + అమరి - చయంబు = ఆ బ్రాహ్మణులయు, దేవతలయు సమూహము, ఉరు-సత్త్వలన్ = గొప్ప బలముగల వారును, ఉగ్రులన్ = కడుంకరులము, మహాత్ (మహా) - కాయులన్ = గొప్ప శరీరము గలవారును, అగు, అన్ + గణ + అధిభృతన్ = ఆ గణనాయకులను, కాంచుచున్ = చూచుచు, కొందఱు;

మీదికిన్ - మీదన్ + జీవముల్ + పోయిరి = పయిప్రాణములు పయినే కోల్పోయిరి.
 చుట్టుముట్టినన్, కొందఱు, ఓడి, చెడిపోయిరి = నశించిరి, కొందఱు, భీత-చిత్తులు +
 ఐ = భయపడిన మనస్సులు గలవారయి, అలందురి = కలతఁజెంది, ఉక్కు + అడఁగి =
 బలము నశించి, కూయిడన్ + చొచ్చిరి = భయముచే నఱవఁజొచ్చిరి.

తా త్ప ర్య ము : ఆ బ్రాహ్మణులయు దేవతలయు సమాహము గొప్ప బలము
 గలవారును, భయంకరులును, పెద్ద శరీరములుగలవారును అగు ఆ ప్రమథనాయకులను
 జూచుచుఁ గొందఱు పయిప్రాణములను పయినే కోలుపోయినవారియిరి. ప్రమథులు
 చుట్టుముట్టఁగా గొందఱు ఓడి నశించిరి. కొందఱు భయపడిన మనస్సులు గలవారయి
 కలతఁజెంది, బలము నశించి మొఱపెట్టఁగాఁజొచ్చిరి.

వ. ఇ ట్లతిభీషణశాసనులైన గణాధీశ్వరుల కవిదల కబ్బగింపక
 సురవరు లతिसంభ్రమంబునం బరిమొగంబు దప్పం గనుకనిం జను
 నవసరంబున. 69

అ ర్థ ము ; ఇట్లు, అతి - భీషణ-శాసనులు + ఐన = మిక్కిలి భయంకరమైన
 ఆజ్ఞగలవారగు, గణ + అధి + ఈశ్వరుల = గణనాయకులయొక్క, కవిదలకున్ =
 తాఁకునకు, అబ్బగింపక = సహింపక, సుర - వరులు = దేవతాశ్రేణులు, అతి -
 సంభ్రమంబునన్ = మిక్కిలి వేగముతో, పరిమొగంబు + తప్పన్ = సేనాముఖము
 తప్పునట్లు, కనుకనిన్ = సంభ్రమముతో, చను + అవసరంబునన్ = పోవు సమయము
 నందు.

తా త్ప ర్య ము : ఇట్లు మిక్కిలి భయంకరమైన ఆజ్ఞగల ప్రమథనాయకుల
 తాఁకున కొర్వక దేవతాశ్రేణులు మిక్కిలి వేగమున సేనాముఖము దప్పించి పోవు
 సమయమునందు - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

అ. వాహనంబు నెక్క వచ్చి భయంబున
 వడఁకి నేలఁ బడ్డ వనజగర్బుఁ
 గమిచికొని మరాళకము వాటెఁ జేందమ్మిఁ
 గఱచికొని రయమునఁ బఱచినట్లు.

అర్థము : వాహనంబున - తన వాహనమైన హంసను, ఎక్కన్ + వచ్చి = ఎక్కబోయి, భయంబునన్ = భయముతో, వడకి, నేలన్ + పడ్డ = నేలపై బడిన, వసుతి - గడ్డున్ = తమ్మిచూరిని బ్రహ్మను, కమిచికొని = పట్టుకొని, మరాళకము = హంస, చెందమ్మిన్ (చెన్ను + తమ్మిన్) = కెందామరను, కఱచికొని, రయమునన్ = వేగముగా, పుచ్చెన + అల్లు = పరువెత్తు విధమున, పాఠెన్ = పరువెత్తెను.

రాత్పర్ణము : తన వాహనమైన హంస నెక్కబోయి భయమున వణకి నేలపై బడిన బ్రహ్మను హంస పట్టుకొని కెందామరను నోటఁగఱచికొని వేగముగా దాటునట్లు పాఠెను.

పశ్చేషములు ; అలంకార ముపమ. మరాళకము - మరాళము - స్వార్థమున ప్రవర్తయము.

చెందమ్మి-చెన్ను + తమ్మి - 'సహనంబునం బ్రాతాదుల తొలియచ్చుమీది వర్తంబుల కెల్ల రోపంబు బహుశంబుగా నగు.' బాల. సంధి. 36. చె + తమ్మి, 'అపశ్చేషంబునకుం బరుషములు పరము లగునపుడు సుగాగమంబగు.' బాల. సంధి. 37. చె + ను + తమ్మి. 'ద్రుతప్రకృతికముమీది పరుషములకు సరళము లగు.. బాల, సంధి. 16. చె + ను + తమ్మి, 'ఆదేశ సరళములకు ముందున్న ద్రుతమునకు బిందు సంశ్లేషములు విభాష నగు,' చెందమ్మి. బాల. సంధి. 17.

ఆ. గరుడి నడుము మెడయుఁ గాలను గేలను
 నెఱికికొనుచుఁ జక్రి వెఱచి పఱచె
 ఘర్మజలము రాడలఁ గ్రమ్మంగ వర్షేంద్ర
 చాప జలద భాతిఁ జదలఁ బొదల.

71

అర్థము : చక్రి = సుదర్శనమాను చక్రము గలవాఁడు - విష్ణువు, గరుడి = గరుత్మంతునియొక్క, నడుమున్, మెడయున్, కాలను + కేలను = కాలియందును, జేతి యందును, నెఱికికొనుచున్ = దిగియఁబట్టుకొనుచు, ఘర్మ - జలములు = చెమట పేరులు, జదలన్ = కలిపమునందు, క్రమ్మంగన్ = వ్యాపింపఁగా, వర్ష + ఇంద్రచాప.

జలద - భాతిన్ = వర్ష సమయమునందు ఇంద్రధనుస్సుతోడి, మేఘము విధమున,
చదలన్ = ఆకాశమునందు, పౌదలన్ = ఒప్పుగా, వెఱచి = భయపడి, పఱచెన్ = పాఠెను.

తా త్ప ర్య ము : విష్ణువు తన వాహనమైన గరుత్మంతుని నడుమును, మెడను,
కాలను, కేలను బిగియఁబట్టి, భయపడి, చెమటనీరు మేనఁ గ్రమ్మి, వర్ష సమయమున
నింద్రధనుస్సుతోడి మేఘమువలె ఆకాశమున నొప్పుగాఁ బాఠెను.

వి శే ష ము లు : ఇందు గరుడి యింద్రధనుస్సుతోను, విష్ణువు మేఘముతోను
బోల్పఁబడిరి. కావున అలంకార ముపమ. 'భాతి' కి విధమును నర్థము తెనుఁగుననే
కనఁబడుచున్నది. (సూ. ని.) నడుము - మెడయు, కాలను - కేలను, వెఱచి-పఱచె,
చదలఁ - బొదలె - ఛేకానుప్రాసము.

ఆ. వేటకాఱు ముట్టి వెనుకొనఁగా శ్వేత
నగము చఱికిఁ దారు నమిలివోలె
నభ్రగజము మీఁదికా సహస్రాక్షుండు
ప్రాకి పాఠెఁ బ్రమథరాజి యార్వ.

72

అ ర్థ ము : వేటకాఱు = వేటకాండ్రు, ముట్టి = తాకి, వెనుకొనఁగాన్ =
వెన్నాడఁగా, శ్వేత - నగము - చఱికిన్ = వెండికొండ (కై లాసము) చఱియమీఁదికి,
తారు = పోవునట్టి, నమిలి + పోలెన్ = నెమలివలె, ప్రమథ - రాజి = ప్రమథ
గణము, ఆర్వన్ = అఱవఁగా, ఆ-సహస్ర + అక్షుండు = ఆ పేయి కన్నులవాఁడు -
ఇంద్రుఁడు, అభ్ర - గజము - మీఁదికిన్ = ఆకాశమునందు సంచరించు నేనుఁగు -
(ఐరావతము) మీఁదికి, ప్రాకి, పాఠెన్.

తా త్ప ర్య ము : వేటకాండ్రు తాకి వెన్నాడఁగా వెండికొండ చఱియమీఁదికిఁ
బోవు నెమలివలెఁ, ప్రమథగణములు అఱవఁగా నా పేయికన్నుల పేల్పు వెల్ల యేసుఁగు
మీఁదికిఁ బ్రాకి పాఠెను.

వి శే ష ము లు : అలంకార ముపమ. ప్రమథులు-వేటకాండ్రు, అభ్రగజము-
శ్వేతనగము, సహస్రాక్షుండు - నమిలి - ఇవి ఉపమేయోపమానములు. అభ్రగజము

శ్లోరనగము రెండును వెలుపే. ఇంద్రుఁ డనక సహస్రాక్షుఁడనుట చిత్రవర్ణములైన పెక్కు రన్నులుగల నమిలితోడి పోలికకు. నమిలి నమలి, నమ్మి, నమ్మిలి, నెమలి, నెమిలి, నెమ్మి, నెమ్మిలి రూపాంతరములు. చటి - చటియ (రూపాం.)

పేటకాఱు. పేట కా + లు. 'తాప్రత్యయంబుమీఁది బహువచన లకారంబునకు లక్షులమురేఫంబులును లక్షురేఫంబునకు ముందు పూర్ణబిందువూర్ణక డకారంబు నగు.' బాల. అచ్చిక. 7. పేటకాండ్రు, పేటకాఱు.

ఆ. ఇక్కు ముట్టి చక్కి నెక్కంగ మఱచి సం
 భ్రమముఁ బొంది పిఱుదఁ బ్రమథగణము
 లార్జుఁ బోతుమీద నడ్డంబు పడి యుప్పుఁ
 పెటికవోలె వెఱచి పఱచె జముఁడు.

73

అర్థము : పిఱుదన్ = వెనుక, ప్రమథ - గణములు, ఆర్జున్ = అటవఁగా, జముఁడు = యముఁడు, ఇక్కు = నడుము, ముట్టి = పట్టుకొని, చక్కిన్ = తన వాహనమైన దున్నపోతును, ఎక్కంగన్ - మఱచి = ఎక్కుట మఱచిపోయి, సంభ్రమమున్ + పొంది = భయపడి, పోతు మీదన్, ఉప్పు + పెటిక + పోలెన్ = ఉప్పు గోనె వలె, అడ్డంబుపడి = అడ్డముగాఁ బడి. వెఱచి = భయపడి, పఱచెన్ = పాతెను.

తాత్పర్యము : వెనుకఁ బ్రమథులు తఱిమి యటవఁగా యముఁడు భయపడి తన వాహనమైన దున్నపోతును నడుము పట్టుకొని యెక్కురీతిని మఱచి దానిపై నుప్పు గోనెవలె నడ్డముగాఁ బడి పాతెను.

విశేషములు : అలంకార ముపమ. స్వభావోక్తి.

ఉప్పుఁబెటిక - ఉప్పు + పెటిక. 'సహసంబుల సుదంతంబులగు శ్రీసమంబులకుం బుంపులకుం బరుష సరకంబులు పరంబులగునపుడు నుగాగమం బగు.' బాల, సంధి. 25. ఉప్పు + ను + పెటిక. మ్రురకార్యము. బాల, సంధి. 16, 17. ఉప్పుఁబెటిక - ఉప్పుఁబెటిక + పోలె - గనడదవాదేశము - బాల, సంధి, 13. ఉప్పుఁబెటిక వోలె. యముఁడు (ద్రవ్యతి) - జముఁడు (వికృతి).

గీ. ఉరుతరాబ్ధీకుఁ డయ్యును నోడి పాతె
 వరుణుఁ డలుకుచు నోడిక వాఁగువోలెఁ;
 గలుము లెడరైన నేమియు నిలువ వనుట
 తగ భయాతురుఁడై నోరఁ దడియు లేక.

74

అర్థము : కలుములు = సంపదలు, ఎడరు + ఐనన్ = భంగపడఁగా, వీమియున్, నిలువవు, అనుట, తగన్ = ఒప్పఁగా, వరుణుఁడు, ఉరుతర + అబ్ధి + ఈకుఁడు = మిక్కిలి గొప్పవియగు సముద్రముల కధిపతి, అయ్యును = అయినను, అలుకుచున్ = భయపడుచు, భయ + ఆతురుఁడు + ఐ = భయముచేఁ డీడితుఁడయి, నోరన్ = నోటియందు, తడియున్ + లేక = తడికూడ లేక, ఓడికన్ = ప్రవహించుటచే, వాఁగు + పోలెన్ = సెలయేలు వలె, ఓడి పాతెన్ = వెఱచి పఱచెను.

తాత్పర్యము : సంపదలు పోయినచో నేమియు నిలువవనుట సరిపడునట్లు వరుణుఁడు తాను సముద్రముల కధిపతియైనను భయముచే ప్రవాహముచే సెలయేలు వలె, నోరఁ దడికూడ లేక, ఓడి పాతెను.

విశేషములు : ఓడికవాఁగువోలె - అలంకార ముపమ, కలుము లెడరైన నేమియు నిలువ వనుట తగన్ - విశేషము సామాన్యాంశముచే సమర్థింపఁబడుటచే నర్థాంతరన్యాసము. ఉరుతరాబ్ధీకుఁ డయ్యును - నోరఁ దడియులేక - ఇందలి చమత్కారము ప్రశంసనీయము. ఓడి = భయపడి - వరుణుఁడు జలాధిదేవుఁ డగుటచే 'స్రవించి' యనియు స్వారస్యము.

క. తన యెక్కిన మానిసిఁ దా
 ననయము నెక్కంగ మఱచి యాతనిఁ దన మూఁ
 పున నిడికొని పఱచె భయం
 బున ధనపతి తన్నుఁ బిఱుఁద భూతము లార్వన్.

75

అర్థము : ధనపతి = కుబేరుఁడు. తన్నున్, పిఱుఁదన్ = వెనుక, భూతములు = పితృదేవతలు, అర్వన్ = బొబ్బరింపఁగా, భయంబునన్ = భయముతో, తన +

ఎక్కిన - మానిసిన్ = తా నెక్కిన మనుష్యుని, తాను, అనయమున్ = అత్యంతము,
 ఎక్కింగన్ - మఱచి = ఎక్కుట మఱచి, ఆతనిన్ = తన వాహనమైన ఆతనినే
 తన - ఘోరమునన్ = తన భుజమునందు, ఇడికొని = ఉంచుకొని, పఱచెన్ = పాఠెను.

తాత్పర్యము : కుబేరుడు నరవాహనుడు. అతనిని దఱుముచు వెనుకఁ
 దిరాచగజములు బొబ్బరింపఁగా నతఁడు భయమునఁ దా నెక్కుమనుష్యు నెక్కుట
 మిక్కిలి మఱచి యాతనినే తన భుజమున నెక్కించుకొని పఱచెను.

విశేషములు : 'తిన్నరేణో వై శ్రవణః పౌలస్త్యో నరవాహనః' - కుబేరుఁడు
 ఆసురము.

తన యెక్కిన - 'ధాతుజ విశేషణ భావార్థక పూర్వవ్యవహితావ్యవహిత కర్తృ
 వద ప్రథమకుఁ దదచగ యెక్కివస్తి యగు.' ప్రౌఢ. కారక. 15. తనయొక్క
 యెక్కిన. 'యెక్కిట లోకంబు యహంకంబు' - ప్రౌఢ. కారక. 16. తన యెక్కిన.

వ. తదవసరంబునం బ్రజాపతి నికరంబు దక్షప్రజాపతిం పరిమొగంబుఁ
 దప్పించుకొని బ్రహ్మాండఖండంబున కరిగిన గణాధీశ్వరు లెల్ల
 కడను శోధించి దక్షుం డున్న పట్టెప్పట్లను గానక కాందిశీకులై
 కనుకనిం జని సకలభువనాధీశ్వరులపైఁ బరిగొని. 76

అర్థము : రక్ష + అవసరంబునన్ = ఆ సమయమునందు, ప్రజాపతి -
 నికరంబు = ప్రజాపతుల సమూహము, దక్షప్రజాపతిన్, పరిమొగంబున్ = సాముఖ్య
 మును, దప్పించుకొని = రప్పనట్లు చేసి, బ్రహ్మాండ ఖండంబునకున్ = బ్రహ్మాండ
 భాగమునకు, అరిగినన్ = వెదలఁగా, గణ + ఆధి + ఈశ్వరులు = ప్రమథనాయకులు,
 ఎల్ల దివంబు = ఎల్ల దిక్కులను, శోధించి = వెదకి, దక్షుండు, ఉన్న, పట్టు = చోటు,
 పట్టెట్లను (ప + పట్టెను) = ఎక్కడను, కానక, కాందిశీకులు + ఐ = ఏ దిక్కునకుఁ
 దొరుకుని యుండుకొనువలయు, కనుకనిన్ = సంభ్రమముతో, చని, సకల-భువన +
 అధి + లిశ్వరులపైన్ = ఎల్లరోకముల ప్రభువులపై, పరిగొని = కవిసి - పడి.

తాత్పర్యము : ఆ సమయమునఁ బ్రజాపతుల సమూహము దక్షప్రజాపతిని
 ఎదుట లేకుండఁజేసి బ్రహ్మాండభాగమువ కరుగఁగాఁ, బ్రమథనాయకు లన్ని దిక్కు

లను వెదకి దక్షుఁ డున్నచోటు నెక్కడను గానక యే దిక్కునకుఁ దోద చునువారియి
సంభ్రమముతోఁ జని యెల్లలోకముల ప్రభువులపై దండెత్తి - తరువాతి పద్యములో
నన్వయము.

క. వల విచ్చినట్లు జగములఁ
గల విప్పును గలయ నొక్క కవిఁ జని కోలా
హలముగ సురాసురోరగ

కులముల నా గణము ముంచికొని వచ్చి వడిన్. 77

అర్థము : ఆ - గణము = ఆ ప్రమథగణము, వల - విచ్చిన + అట్లు =
వల అంతటను బఱచినట్లు, జగములన్ = లోకములందు, కల = ఉన్న, విప్పును =
వైశాల్యమును, కలయన్ = అంతటను, ఒక్క - కవిన్ = ఒక్కపెట్టున, చని,
కోలాహలముగన్ = పెద్ద రొద యగునట్లు, సుర + అసుర + ఉరగ - కులములన్ =
దేవతలయు, రాక్షసులయు, నాగులయు సమూహములను, ముంచికొని = ఆక్రమించు
కొని, వచ్చి, వడిన్ = వేగముగా.

తాత్పర్యము : ఆ ప్రమథగణము వలను బఱచినట్లు లోకములం దండెత్తును
ఒక్కపెట్టుఁ జని పెద్దరొద యగునట్లు దేవతలయు, రాక్షసులయు, నాగములయు గుంపు
లను ఆక్రమించుకొని వచ్చి వేగముగా - తరువాతి పద్యములో నన్వయము.

విశేషములు : అలంకార ముపప. కవి = పెట్టు - ఈ శబ్దము ఒక్క
శబ్ద పూర్వకముగానే కనుపట్టుచున్నది. - సూ. ని.

చ. ముని మను జాసు రాహి సురముఖ్యుల వీఁపుల తోఁపు లెత్తఁగా
మును గుదిగట్టి మోపియును, ముందల కట్టులు గట్టి కొట్టియున్,
జనఁ బెడకేలు గట్టియును, జర్మపటంబులు డిగ్గ నొల్చియున్,
జైనసి మసంగి కారసము నేసిరి తత్రమథాధినాయకుల్. 78

అర్థము : తదో + ప్రమథ + అధినాయకుల్ = ఆ ప్రమథనాయకులు, ముని -
మునుజు - అసుర + అహి - సుర - ముఖ్యుల = మునులు, మనుష్యులు, రాక్షసులు.

నాగులు, దేవతలు అనువారిలో శ్రేష్ఠులయొక్క, వీపుల_తో_తులు = వీపుల చర్మములు,
 ఎ_ర్_ద_గా_న = ఊడ_గా, మును గుది గట్టి మోపియును = ముందు గుదిబండ_గట్టి
 వహింప_జేసియును, ముందలకట్టులు (ముందు + తలకట్టులు) = తలల ముందు
 భాగములు, కట్టి_కొట్టియున్, చనన్ = ఒప్ప_గా, పెడ_కేలు = పెడతెక్కలు,
 కట్టియును, చర్మ పటంబులు = వస్త్రముల వంటితో_ళ్లు, డిగ్గన్ + ఒల్చియున్ =
 ఊపిసట్లు ఒలిచియును, చెనసి = తా_కి, మసంగి = చెలరే_గి, కారసము + చేసిరి =
 విరసము గావించిరి.

తా_ర్_ప_ర్_క_ము : ఆ ప్రమథనాయకులు మునులను, మనుజులను, రాక్షసులను,
 నాగులను, దేవతలను వీపుల చర్మము లూడ_దీసియు, గుదిబండ_గట్టి వహింప_జేసియు,
 తలల ముందు భాగములు కట్టి కొట్టియును, పెడచేతులు కట్టియును, చర్మము
 ఒలిచియు విజృంభించి విరసము చేసిరి,

చ. ఖలుఁ దని వజ్రీ చేయి విఱుగంగ వడిం బడ మోఁది రెత్తి దో
 ర్బలమునఁ దాకి; యజ్ఞ తల పందల యెత్తిరి తద్గణాధిపుల్;
 కలుషముతోడ ముట్టి భగు క న్నొకఁ డచ్చినవుచ్చి రుగ్రులై;
 బలువిడిఁ జుట్టి పూషు మునిపండులు డుల్లఁగ వ్రేసి రీసునన్. 79

అ_ర్_క_ము; ర_ద + గణ + అధిపుల్ = ఆ ప్రమథనాయకులు, ఎ_త్తి =
 ద_ం_దె_త్తి, దో_సె (ః) + బలమునన్ = భుజబలముతో, తా_కి, ఖలు_డు = దుష్టు_డు,
 అ_సి, వ_జ్రీ = ఇంద్రునియొక్క, చేయి, విఱుగంగన్ = విఱుగునట్లు, వ_డిన్ =
 వే_గముగా, ప_డన్ + మో_దిరి = పడబా_దిరి, య_జ్ఞ = యజ్ఞపురుషునియొక్క,
 త_ల - ప_ందల + ఎ_త్తిరి = తలపుత్తె ఊడ_గొట్టిరి, క_లు_ష_ము_తో_డ_న్ = కో_ప_ము_తో,
 ము_ట్టి = తా_కి, భ_గు = భగు_డను నాదిత్యునియొక్క_క_న్ను, ఒ_క_డు = ఒక_దానిని,
 రు_గ్రులు + ఐ = భయంకరు లయి, అ_చ్చ_న + పు_చ్చి_రి = ఊడ_దీ_సి విసరి_వే_సిరి
 త_గ_ను_నన్ = కో_ప_ము_తో, బ_లు_వి_డి_న్ = పరా_క్ర_మ_ము_తో, చు_ట్టి = చుట్ట_ము_ట్టి, పూ_షు =
 పూ_షు_డను నాదిత్యునియొక్క, ము_ని_ప_ం_డు_లు = ముంద_టి_ప_ం_డు, డు_ల్ల_గ_న్ +
 వ్రే_సి_రి = రా_ం_గొ_ట్టి_రి.

తా_ర్_ప_ర్_క_ము : ఆ ప్రమథనాయకులు ద_ం_దె_త్తి భుజబలముతో_కి తా_కి
 త_గ_ను_నన్ యింద్రుని చేయి విఱుగునట్లు వే_గ_ము_గా_కి పడ బా_దిరి. య_జ్ఞ_పు_రు_షు_ని

తలపుట్టె నూడఁగొట్టిరి. భయంకరులై కోపముతోఁ దాఁకి భగుని యొక కన్ను పెకలించిరి. కోపముతో బలము మెఱయఁ దాఁకి పూషుని ముందటిపండ్లు రాలఁగొట్టిరి.

విశేషములు : దోర్బలము - దోస + బలము. పదాంత సకారమునకు విసర్గాదేశము. దోః + బలము. 'అ ఆ లు తప్ప మిగిలిన అచ్చుల తరువాత వచ్చు విసర్గమునకు అచ్చులు కాని, మృదుహల్లులు కాని పఠము లగునపుడు రేఫ మాదేశ మగును. దోర్బలము. పందల = పుట్టె. ఈశబ్దము నీ కవి యొకఁడే ప్రయోగించెను. సూ. ని. అచ్చనపుచ్చు - ఇది నిఘంటువులందుఁ గానరాలేదు.

స్రగ్ధర

కోపోద్రేకంబునం జేకొన కజు హారితోఁ గూడ బంధించి, దేవా శాపా లేంద్రాదులం దక్షణమ పరిభవాసక్తులం జేసి, దక్షిం, బాపాచారున్, వధా ద్యాపదల కరుహుఁ, దద్భ్రహ్మబంధున్, దురాత్మున్ జూపుం డెచ్చోట నంచున్ సురలను బ్రమథుల్ చుట్టి దండించి రల్కన్. 80

అర్థము : ప్రమథుల్, కోప + ఉద్రేకంబునన్ = కోపావేశముతో, చేకొనక = మన్నింపక, అజున్ = బ్రహ్మను, హారితోస్ = విష్ణువుతో, కూడన్ = కూడునట్లు, బంధించి = కట్టి, దేవ + ఆశాపాల + ఇంద్ర + ఆదులన్ = దేవతలు, దిక్పాలరు, ఇంద్రుఁడు మున్నగు వారిని, తద్ + క్షణము + అ = ఆ క్షణముననే, పరిభవ + ఆసక్తులన్ = అవమానమునఁ దగిలినవారిని, చేసి, పాప + ఆచారున్ = పాప కార్యము లను జేసినవాఁడును, వధ + ఆది + ఆపదలకున్ = చంపుట మున్నగు నాపదలకు, అరుహున్ = తగినవాఁడును, తద్ + బ్రహ్మబంధున్ = ఆ నింద్యబ్రాహ్మణుఁడును, దురాత్మున్ = దుష్టుఁడును, అగు, దక్షిన్ = దక్షుని, ఎచ్చోటన్ (ఎ + చోటన్) = ఎక్కడ, చూపుండు, (ఎచ్చోటిఁ డంచున్ అనుపాఠమునకు - ఎచ్చటివాఁ డనుచు), అంచున్ = అనుచు, సురలను = దేవతలను, చుట్టి = చుట్టుకొని, అల్కన్ = కోపముతో, దండించిరి = శిక్షించిరి.

తాత్పర్యము : ప్రమథులు కోపావేశముతో మన్నింపక బ్రహ్మను విష్ణువుతోఁ జేర్చి బంధించి దేవతలను, దిక్పాలరును, ఇంద్రాదులను వెంటనే అవమానపఱిచి పాప

1. టీడెలమున్,

కర్ముఁడును, పథాదుల కర్ముఁడును, నింద్యబ్రాహ్మణుఁడును, దుష్టుఁడును అగు దక్షుని
 ఎచ్చట సున్నాఁడో చూపుఁ' డనుచుఁ గోపముతో దేవతలను జుట్టుముట్టి దండించిరి.

వి శే ష ము యా ? స్రగ్ధరాలక్షణమునకు 1.1. పద్యవ్యాఖ్యఁ జూచునది. వధ +
 ఆది = పథాది, - సవర్ణదీర్ఘ సంధి. వధాది + ఆపదలకున్ = వధాద్యాపదలకున్ -
 యశాదేశసంధి. 'అర్హున్' అనుటకు 'అరుహున్' అని ప్రయుక్తము. అల్క-అలుగు
 ధాతువు. 'కవర్ణకం బలాగ్వాదుల కగు.' బాల. కృ. 3. అలుగు + క. 'ఇటం గృత్క-
 గ ర ప వేముయ పరంబు లగునపుడు క గ చ య వ లకు లోపం బగు.' బాల.
 కృ. 2, అయక. 'ఆచ్ఛికంబులం బదపథ్యంబుల నలడరల యుత్వంబునకు లోపంబు
 బహుశంబుగ నగు.' బాల. ప్ర. 17. అల్క.

వ. త దవసరంబున 'శివద్రోహుండైన దక్షుం డను నిద్దురాత్మునకై
 మహోగ్రాక్ష గణాగ్రణులచే నిగ్రహంబు వడుటేమిపని?' యని
 సురముని జనుంబు లొండొరులం గడవ. 81

అ ర్థ ము : తద్ + అవసరంబునన్, శివ-ద్రోహుండు = శివునకు ద్రోహము
 చేసినవాఁడు, ఐన, దక్షుండు, అను. ఈ + దురాత్మునకై = ఈ దుర్మార్గునికొఱకు
 (పనుము), మహోగ్రాక్ష - గణ + అగ్రణులచేన్ = మహేశ్వరుఁడు (ఉగ్రములైన
 తిమ్మలుగలవాఁడు = ఈశ్వరుఁడు), ప్రమథముఖ్యులు అనువారితో, నిగ్రహంబు +
 ఎటుట = ఏరోధపటుట, ఏము - పని = ఏమి ప్రయోజనము, అని, సుర - ముని -
 జనుంబులు = దేవతల, మునుల సమూహములు. ఒండొరులన్ = ఒకరి నొకరు,
 కడవన్ = అతిశయించునట్లు.

తా త్ప ర్య ము : ఆ సమయమున శివునకు ద్రోహముచేసిన దక్షుఁ డను నీ
 దుష్టునకై మహేశ్వరునితోడను, బ్రమథముఖ్యులతోను విరోధించుటవలన నేమి
 ప్రయోజన పని దేవతలను, మునులను ఒకరినొక రతిశయించునట్లు - తరువాతి
 పద్యముతో నన్వయము.

క. కనుగీఁటి చూపువారును,

గనుమఱచెడి పట్టుఁ జూపఁ గడఁగెడు వారు,

గని కడపి పుచ్చువారును,

గనుమఱుపడువారుఁ, బరులఁ గనుఁగొనువారున్.

82

అర్థము : కనుగీఁటి చూపువారును = కనుసన్నచేసి దక్షుఁ డున్నచోటు చూపు వారును, కను మఱచెడి పట్టున్ = కనుమఱుఁగైన స్థానమును, చూపన్ = చూపుటకు, కడఁగెడువారున్ = ప్రయత్నించువారును, కని = చూచి, కడపి పుచ్చువారును = ఉపేక్షించువారును, కనుమఱుపడువారున్ = కనుచాటగువారును, పరులన్ = ఇతరులను, కనుఁగొనువారున్ = చూచువారును,

తాత్పర్యము : కనుసన్నచేసి దక్షుఁ డున్నచోటు చూపువారును, అతఁడు దాఁగిన కనుమఱుఁగైన చోటిని జూప యత్నించువారును, కని ఉపేక్షించువారును, కనుచాటగువారును, ఇతరులను జూచువారును - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వ. త దవసరంబున నతిభయభ్రాంతుండై కన్నవారలక మ్రొక్కుచు
 స్రుక్కుచు లోఁగుచు డాఁగుచు గోమేధిక సదనంబులో బెదరి చూచు
 చున్న దక్షునిం గని గణముఖ్యు లెఱింగి పట్టుకొని. 83

అర్థము : తద్ + అవసరంబునన్ = ఆ సమయమున, అతి - భయ - భ్రాంతుండు + ఐ = మిక్కిలి భయముచే భ్రాంతినొందినవాఁడయి, కన్నవారలకున్ + అ = తన్నుఁజూచినవారలకే, మ్రొక్కుచున్ = నమస్కరించుచు, స్రుక్కుచున్ = భయపడుచు, లోఁగుచున్ = క్రుంగుచు, డాఁగుచున్ = దాఁగికొనుచు, గోమేధిక - సదనంబులోన్ = యజ్ఞశాలలో, బెదరి = భయపడి, చూచుచున్ + ఉన్న, దక్షునిన్, కని, గణ - ముఖ్యులు = ప్రముఖనాయకులు, ఎఱింగి = తెలిసి, పట్టుకొని.

తాత్పర్యము : ఆ సమయమున మిక్కిలి భయముచే భ్రాంతినొందినవాఁడయి తన్నుఁ జూచినవారలకే నమస్కరించుచు. భయపడుచు, క్రుంగుచు, దాఁగికొనుచు యజ్ఞశాలలో బెదరిచూచుచున్న దక్షునిఁ జూచి ప్రముఖనాయకులు తెలిసి పట్టుకొని - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

ఉ. వీండె ఖలుండు దక్షుఁ డను వీటిఁడి పాఱుఁడు; వీఁడు సర్వ వ
 ధ్యుం; డెడ నేయకుండు; శివదూషకు నాలుక గోసి యుప్పు నిం
 పుండు; ద్రపుద్రవం బొడలఁ బూయుఁడు; లోహము గాఁచి నోరఁ బో
 యుండు; దురాత్ము చర్మపట మొల్లుఁడు; కన్నులు మీఱుఁ
 డుక్కఱన్. 84

అర్థము : వీండె = వీఁడే, ఖలుండు = దుర్మార్గుఁడు, దక్షుఁడు + అను.
 వీటిఁడి - పాఱుఁడు = దక్షుఁ డను పేరుగల అవిచ్ఛేదయైన బ్రాహ్మణుఁడు, వీఁడు,
 సర్వ - వధ్యుండు = ఎల్లరకును వధింపఁదగినవాఁడు, ఎడ + చేయకుండు = ఆలస్యము
 చేయకుండు, శివ - దూషకు = శివుని నిందించువానియొక్క, నాలుక + గోసి, ఉప్పు,
 నింపుండు = కూరుఁడు, ద్రపు-ద్రవంబు = సీసపు ద్రవమును, ఒడలన్ = మేనియందు,
 పూయుఁడు, లోహమున్ = ఇనుమును, కాఁచి, నోరన్ = నోటియందు, పోయుండు,
 దురాత్ము = దుర్మార్గునియొక్క, చర్మ - పటము = వస్త్రమువంటి తోలును, ఒల్లుఁడు,
 ఉక్కఱన్ (ఉక్కు + అఱన్) = బలము నశించునట్లు, కన్నులు, మీఱుఁడు =
 పీఠికివేయుఁడు.

తా త్ప ర్య ము : 'ఈరఃడే దుష్టుఁడు. దక్షుఁ డను నవివేకిబ్రాహ్మణుఁడు. వీఁ
 డెల్లరకును వధింపఁదగినవాఁడు. జాగుసేయకుండు, శివుని దూషించు వీని నాలుకను
 గోసి యుప్పు కూరుఁడు. సీసమును గరఁగించి యా ద్రవమును మేనఁ బూయుఁడు.
 ఇనుమును గాఁచి నోటియందుఁ బోయుఁడు. ఈ దుర్మార్గుని చర్మము నొలుపుఁడు.
 వీని బలము నశించునట్లు కన్నులను బెఱికివేయుఁడు.'

వి శే ష ము లు : 'వీండె' అనుటకు 'వీండె' అను పూర్ణబిందు సహిత
 రూపమును బ్రయోగించుట నన్నెచోడుని ప్రాచీనతకు నిదర్శన మందురు, త్రపుః -
 'త్రపుః పిచ్చటం రజ్జ వజ్రే' త్రపతే అగ్ని సన్నిధౌ ద్రవతీతి త్రపుః-అగ్నిసమీపమందు
 పిగువడునది. అనఁగాఁ గరఁగునది - తగరము, సీసము, అమరము.

ఒల్లుఁడు - ఒలఱు + లూట్. 'ఆశీ శ్శాప సంప్రార్థన విధులందు లూట్టగు'
 బాల. క్రియ. 8. 'లకాపంబునకు డు బ్రా వు రు ను ముళ్లగు.' బాల. క్రియ. 8

ఒలుచు + రు (మధ్యమపురుష బహువచనము), 'యాజ్ఞాధ్యమ వు పు లకు ముఖజ్ఞా
 లగు.' బాల. క్రియ. 29. ఒలుచు + డుజ్ - 'మధ్యమ ము డుజ్జా ముజ్జా నా(బడు'
 బాల. క్రియ. 31. 'ముజ్జీతులు ముత్తు నా(బడు.' బాల. క్రియ. 33. ఒలుచు + ముత్తు.
 'ఆగమాన్యచకారంబుల కద్విరుక్తంబులకు ముత్తు పరం బగునపుడు ప వ లగు.'
 బాల. క్రియ. 33. ఒలువు + డుజ్. 'జీతు విందుపూర్వం బగు.' బాల. తత్పమ. 19.
 ఒలువుడు. 'అచ్ఛికంబులం బదమధ్యంబుల న ల డ రల యుత్వంబునకు లోపంబు
 బహుశంబుగా నగు. బాల. ప్రకీర్ణ. 17. ఒల్వాడు.

వ. అని యనేక ప్ర రంబులం బలుకుచు నారకోచితదండంబుల దండించి
 నిజాధీశ్వరుండైన గణాధీశ్వరున కొప్పించి తన్నియోగంబున. 85

అర్థము : అని, అనేక - ప్రకారంబులన్ = పెక్కు విధముల, పలుకుచున్,
 నారక + ఉచిత - దండంబులన్ = నరకలోకమునకుఁ దగిన శిక్షలతో, దండించి =
 శిక్షించి, నిజ + అధి + ఈశ్వరుండు + ఐన = తమ ప్రభువయిన, గణ + అధి +
 ఈశ్వరునకున్ = గణపతికి, ఒప్పించి = అర్పించి, తద్ + నియోగంబునన్ = ఆతని
 యాజ్ఞచే -

తాత్పర్యము : అని పెక్కురీతులఁ బలుకుచు నరకలోకమున కర్హమైన
 శిక్షలతో శిక్షించి, తమ ప్రభువైన గణపతి కర్పించి వాని యాజ్ఞచేత - తరువాతి
 పద్యముతో నన్వయము,

విశేషములు : తద్ + నియోగము = తన్నియోగము. అనునాపిక సంధి.

ఆ. ప్రమథగణము దక్షఁ బడఁగొట్టి కట్టుచుఁ
 గాలుఁజేయు బడియఁ గావడించి
 మను మృగంబు గట్టికొని వచ్చు బలు వేఁట
 కాఱువోలె వచ్చి కనిరి శంభు.

86

అర్థము : ప్రమథ-గణము, దక్షన్, పడన్ + కొట్టి, కాలున్, చేయున్ = చేయియును,
 కట్టుచున్, బడియన్ = కట్టతో, కావడించి = కావడిలోఁ బెట్టి, మను-మృగంబున్ =

జీవన్ముగమును - బ్రదికియున్న లేడిని, కట్టికొని వచ్చు, బలు-వేటకాటు + పోలెన్ = బలిముతైన వేటకాండ్రవలె, వచ్చి, శంభున్ = శివుని, కనిరి = చూచిరి.

తా త్ప ర్య ము : ప్రమథులు దక్షునిఁ బడఁగొట్టి, కాలసేతులు కట్టి పెద్ద దుడ్డు కట్టతోడి కావడిలోఁ బెట్టి, బ్రదికియున్న లేడిని గట్టుకొని వచ్చు బలవంతులైన వేని కాండ్రవలె వచ్చి శివునిఁ జూచిరి.

వి శే ష ము లు : మను - మృగంబు = ఒకజాతి జింక, దీనికంటె దక్షుట జీవగ్రాహముగాఁ బట్టుకొనిరి కావున 'మను' అనుదానికి బ్రదికియున్న అనునర్థమే సముచితమని తోచినది.

వేట - 'కా క త్తియ వర్ణకంబులు పుం స్వస్త్రీత్వంబుల మతుబర్ణంబునం దాటాదుల కగు.' బాల. తద్ధిత, 11. వేటకా. 'ఱవర్ణంబు బహువచనంబు.' బాల. తత్సమ. 12. 'కా ప్రత్యయంబుమీఁది బహువచనలకారంబునకు లఘులఘురేఫంబులును లఘురేఫంబునకు ముందు పూర్ణబిందుపూర్వక డకారంబు నగు. 'బాల. ఆచ్ఛిక. 7. వేట కాండ్రు - వేటకాటు - అలంకార ముపమ.

వ. త దవసరంబున.

87

అ ర్థ తా త్ప ర్య ము లు : తద్ + అవసరంబునన్ = ఆ సమయమునందు. తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

సీ. ఉరుళోకరసవార్ధి యుప్పొంగె నన మేన
 ఘర్మాశ్రు జలములు గడలుకొనఁగఁ,
 గడిసన్న తమ్మిఁ బాఁ కడరెనోయన దీన
 వదనంబుపై నెఱుల్ నెదరి తూల,
 ముఖలక్ష్మి బీతిఁ దమోవీధిఁ జొచ్చె నా
 జాలియ విరివేణి వ్రేలుచుండఁ,
 గవ వాసి యలఁదురు కలహంసరుతము నా
 నాక్రందనారావ మతిశయిల్లఁ

ఆ. దౌడర నడుగు లిడుచు దుఃఖాతిశయమునఁ
 దల్లడిలుచున్న దక్ష ధర్మ
 పత్ని వచ్చి పురుషభైక్షంబు వేడుచు
 జాలి దవుల నభవు మ్రోలఁ బడియె.

88

అర్థము : ఉరు - శోక - రస - వార్ధి = గొప్ప దుఃఖరస మనెడి సముద్రము, ఉప్పొంగెన్ + అనన్ = ఉప్పొంగెనా యనునట్లు, మేనన్ = శరీరమునందు, ఘర్మ + అశ్రు - జలములు = చెమటనీరును, కన్నీరును, కడలుకొనఁగన్ = వ్యాపింపఁగను,

కడి + చన్న = సువాసనపోయిన, తమ్మిన్ = తామరపువ్వునందు, పాఁకు = నాఁచు, అడరెనో + అనన్ = వ్యాపించెనో యనునట్లు. దీన - వదనంబుపైన్ = దుఃఖితమైన ముఖముమీఁద, నెఱుల్ = వెండ్రుకలు, చెదరి, తూలన్ = చలింపఁగను

ముఖ - లక్ష్మి = ముఖమనెడు లక్ష్మి, భీతిన్ = భయముతో, తమన్ (ః) + వీధిన్ = చీకటి వీధియందు, చొచ్చెన్ + నాన్ = ప్రవేశించెనా యనునట్లు, జాలియ = యజ్ఞము సేయునపుడు సోమిదమ్మ తలపై నుంచుకొను వల, విరి - వేణిన్ = విరిసిన - విప్పారిన జడయందు, వ్రేలుచున్ + ఉండన్ = వ్రేలాడుచుండఁగను,

కవ + పాపి = జతవిడిచి, అలఁదురు = దుఃఖించు, కలహంస = రాయంచ యొక్క, రుతము - నాన్ = ధ్వనియో యన, అక్రందన + ఆరావము = రోదన ధ్వని. అతిశయిల్లన్ = అధికము కాఁగను,

తౌడరన్ = తొట్టుపడునట్లు, అడుగులు + ఇడుచున్ = అడుగులు పేయుచు దుఃఖ + అతిశయమునన్ = శోకాధిక్యముచే, తల్లడిలుచున్ + ఉన్న = బాధపడుచున్న, దక్ష - ధర్మపత్ని = దక్షుని కులసతి, వచ్చి, పురుష - భైక్షంబున్ = భర్తృభిక్షమును, వేడుచున్ = కోరుచు, జాలి + తవులన్ = దుఃఖము కలుగఁగా, అభవు - మ్రోలన్ = శివుని యెదుట. పడియెన్.

తాత్పర్యము ; శోకరస మనెడి సముద్రము పొంగెనా యనునట్లు శరీరమునఁ జెమటనీరును, కన్నీరును వ్యాపింపఁగను, సువాసన యెడలిన తామరపై నాఁచు వ్యాపించెనో యనునట్లు దీనముఖముపై శిరోజములు చెదరి పడఁగను, ముఖమనెడి

లక్ష్మీ భయపడి చీకటి వీధిలో, బ్రవేశించెనా యనునట్లు జాలియ విప్పారిన వేణీ యందు ప్రేలుచుండఁగను, జంటను బాసి దుఃఖించు రాయంచ కూతయా యనునట్లు క్రోధన ధ్వని యతిశయిల్లఁగను, తొట్రుపడ నడుగులిడుచు దుఃఖాతిశయమునఁ దల్లడిలుచున్న దక్షనిభార్య వచ్చి భర్తృభీక్షను గోరుచు శోకించుచు శివుని సమక్షమునఁ జడియెను.

వి శేష ము లు : సీసపద్యమునందలి ప్రతిపాదమునను ఉత్ప్రేక్షలంకారము గలదు. స్వభావోక్తి.

వ. ఇ ట్లనాథవృత్తి ననన్యశరణ్యయై శరణువేఁడు దక్షింగనం గని కరుణాకరుండైన పరమేశ్వరుండు కారుణ్యదృష్టిం జూచిన కన్నెఱింగి, 89

అర్థము : ఇట్లు, అనాథ-వృత్తిన్ = దిక్కులేని వర్తనముతో, అనన్య-శరణ్య+ ఐ- మఱియొకరు శరణుపొందఁదగినవారు లేనిదయి, శరణు-వేఁడు = రక్షణము కోరు, దక్ష+ అంగనన్ = దక్షిని భార్యను. కని = చూచి, కరుణా+ ఆకరుండు = దయకు స్థానమైనవాఁడు, ఐన, పరమేశ్వరుండు, కారుణ్య-దృష్టిన్ = దయతోడి చూపుతో, చూచిన-కన్ను+ ఎఱింగి = చూచిన జాడ తెలిపి.

తా త్ప ర్య ము : ఇట్లు దిక్కులేనిదయి, శివునికంటె వేఱెవ్వరును శరణుపొందఁ దగినవారు లేనిదయి, రక్షణము కోరు దక్షిని భార్యను జూచి దయామయుఁడైన పరమేశ్వరుండు దయాదృష్టితోఁ జూడవలయునను నాతని యింగిత మెఱిగి - తరువాతి పద్యములో నన్వయము,

చ. హరి కమలాసనాదు లభయం బభయంబు భయాతురార్తిసం హర! కరుణాత్మ! విశ్వభువనాధిప! మా కని చక్కఁ జాఁగ నిర్జరపతి మ్రొక్కియున్నఁ గని శంకరుఁ డంతన తద్దయారసా భరిత విశాలనేత్ర శతపత్రదశంబులఁ గప్పె నందఱన్. 90

అర్థము : హరి- కమలాసన+ ఆదులు = విష్ణువు, బ్రహ్మ మున్నగువారు, భయ+ అతుర+ ఆర్తి-సంహర = వెఱపుచేఁబడింపఁబడువారి బాధను బోఁగొట్టువాఁడా! కరుణా+ ఆత్మ = దయాహృదయా, విశ్వ-భువన+ అధిప = ఎల్లలోకములకుఁ బ్రభువైన

వాఁడా! ఈశ్వరా! మాకున్, అభయంబు + అభయంబు = శరణు శరణుఅని, చక్కన్ + చాఁగన్ = సాష్టాంగ నమస్కారము చేయఁగా, నిర్జర-పతి = దేవతల ప్రభువు- ఇంద్రుఁడు, మ్రొక్కి + ఉన్నన్ = నమస్కరించియుండఁగా, కని = చూచి, శంక రుఁడు = శివుఁడు, అంతన్ + అ = వెంటనే, తద్ + దయా-రస + ఆభరిత-విశాల- నేత్ర-శతపత్ర-దశంబులన్ = ఆ కరుణారసముతోఁ బూర్ణములైన తామరరేకులవలె విశాలములైన కన్నులతో, అందఱన్ = ఎల్లరను, కప్పెన్.

తాత్పర్యము : విష్ణువు, బ్రహ్మ మున్నగువారు 'భయార్తుల భయమును బోఁగొట్టు వాఁడా! దయాహృదయా! సర్వలోకప్రభూ! మాకు శరణు శరణు' అని సాష్టాంగ నమస్కారము చేయఁగా. ఇంద్రుఁడు మ్రొక్కియుండఁగాఁ జూచి శంకరుఁడు వెంటనే తన దయారసవూరిత దృగబద్ధశములతో నెల్లరను గప్పెను.

విశేషములు : చక్కఁజాఁగి యను పాఠముకంటె, సా. ప్రతిలోని 'చక్కఁజాఁగ' అనుపాఠము అన్వయసౌగమ్యము గలిగియుండుటచే నది స్వీకృతము.

వ. ఇట్లు పరమేశ్వర దయావలోకనామృత రస ప్రవాహోపగత భయసంతాపహృదయులైన సురవరులం దఖిల సురజ్యేష్ఠుండైన సురజ్యేష్ఠుఁడు కరకమల ముకుళ విన్యస్త మస్తకుండై సమస్త వేదస్తుతులం బ్రస్తుతించి చతుర్ముఖుండు పంచముఖున కభి ముఖుండై.

91

అర్థము : ఇట్లు పరమేశ్వర .... హృదయులు ; పరమేశ్వర = పరమేశ్వరుని యొక్క, దయా = దయతోఁ గూడిన, అవలోకన = చూపులనెడి, అమృత-రస = అమృత రసముచేత, అపగత = పోయిన, భయ-సంతాప = భయము, పరితాపము అనువానితోఁ గూడిన, హృదయులు = హృదయములు గలవారు, ఐన, సుర-వరులన్ = దేవతాశ్రేష్ఠు లను, అఖిల-సుర-జ్యేష్ఠుండు = ఎల్లదేవతలలోఁ బెద్దవాఁడు, ఐన, సుర-జ్యేష్ఠుండు = బ్రహ్మ, కర .... మస్తకుండు + ఐ = కర-కమల-ముకుళ = తామరమొగ్గలవంటి చేతుల చేత, విన్యస్త = ఉంపఁబడిన, మస్తకుండు + ఐ = శిరస్సు గలవాఁడయి, సమస్త-వేద-స్తుతులన్ = ఎల్లవేదములయొక్క స్తోత్రములచేత, ప్రస్తుతించి = పొగడి, చతుర్ముఖుండు = బ్రహ్మ, పంచ-ముఖునకున్ = అయిదుమొగములు గలవాఁడు అగు శివునకు, అభిముఖుండు + ఐ = ఎదు రయి,

తా త్ప ర్య ము : ఇట్లు ఈశ్వరుని దయాదృష్టు లనెడి ఆమృత రసప్రవాహము చేత హృదయములందు భయసంతాపములు పోయినవారయిన దేవతాశ్రేణులను ఎల్ల సురలకుఁ బెద్దవఁడైన బ్రహ్మ పద్మముకుళములవంటి హస్తములను శిరస్సుననుంచి నర్వవేదములంచలి స్తోత్రములచేతను నుతించి అయిదుమొగముల వేల్పుగు శివున కభిముఖుఁడయి తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

విశేషములు ; సురజ్యేష్ఠుఁడను కర్త యొకఁ డుండఁగా మరలఁ చతుర్ముఖుఁ డను నింకొక కర్త యనావశ్యకము.

చ. తనరఁ గ్రియాతిదక్షఁ డగు దక్షుఁడు తత్క్రతువల్లభుండు, స
న్తునితతి ఋత్విజుల్, సురసమూహి సదస్యులు, తత్ఫలంబు నిం
దనిశమునిచ్చు నీ వడచి తట్టె మఖం బిది కర్త భక్తి మైఁ
దనరని యజ్ఞమైనఁ దుదిఁ దా నభిచారము గాకపోవునే? 92

అర్థము: తనరన్ ఒప్పునట్లుగా, క్రియా+అతి. దక్షుఁడు=యజ్ఞాది విధు లందు మిక్కిలి సమర్థుఁడు, అగు దక్షుఁడు, తద్+క్రతు -వల్లభుండు=ఆ యజ్ఞము యొక్క యజమానుఁడు, సత్+ముని-తతి=యోగ్యులగు మునులయొక్క సమూ హము, ఋత్విజుల్ =యాజులు, సుర-సమూహి =దేవతలసమూహము, సదస్యులు = యాగ సదస్సునందు సభ్యులు, తద్ + ఫలంబులు=ఆ యజ్ఞముయొక్క ఫలము= ఇంచున్ = ఇక్కడ, అనిశమున్ = ఎల్లప్పుడును, ఇచ్చు, నీవు, మఖంబు + ఇది=ఈ యజ్ఞము, అడచితి (వి) + తట్టె = నశింపఁ జేసితి వఁట, కర్త లు యజమానునియొక్క. భక్తి మైన్ =శ్రద్ధతో, తనరని=ఒప్పని, యజ్ఞము+ఐనన్ = యజ్ఞమయినచో, తుదిన్ = చివరకు, తాను, అభిచారము = అనర్థకరము కాకపోవునే = కాకుండునా?

తా త్ప ర్య ము : యజ్ఞాదివిధులందు మిక్కిలి సమర్థుఁడగు దక్షుఁడు ఆ యజ్ఞ మువకు యజమానుఁడు. యోగ్యులైన మునుల సమూహము యజ్ఞనిర్వాహకులగు ఋత్విక్కులు, దేవతల సమూహము యజ్ఞసదస్యులు. ఆ యజ్ఞఫలముల నెల్లప్పుడు

నొసఁగు నీవు ఆ యజ్ఞమును నశింపఁజేసితివఁట! యజమానునకుఁ గ్రతుఫలదాత వేన నీయందు భక్తిశ్రద్ధలు లేనిచో, నా యజ్ఞము చివరకు అనర్థహేతుకము కాకుండునా? తప్పక అగు నని భావము,

విశేషములు : ఈ పద్యము పుష్పదంతకృత మగు శివమహిమ్నః స్తోత్రము నందలి యీ దిగువ శ్లోకమున కించుమించుగా నాంధ్రీకరణ మగుట చూడనగును.

క్రియాదక్షో దక్షః క్రతుపతి రధీశ స్తమభృతా
 మృషీణా మార్త్విజ్యం శరణద సదస్యాః సురగణాః,
 క్రతుభేష స్త్వత్తః క్రతుఫల విధాన వ్యననినో
 ద్రువం కర్తుః శ్రద్ధావిధుర మభిచారాయ హి మఖాః.

మూల శ్లోకమునందలి పదములే పద్యమునందును బ్రయుక్తము లగుట చూడ నగును. క్రియాదక్షః - క్రియాతిదక్షఁడు, సదస్యాః సురగణాః - సుర సమూహి సదస్యులు, కర్తుః - కర్త (యొక్క), అభిచారాయ - అభిచారము,

సన్ముని = సత్ + ముని - అనునాపికసంధి, సమూహి = సమూహ మనుటకు సమూహి యని శైవకవుల కృతులయందే ప్రయుక్తము. 'ద్వి, పస గౌని, సకల భక్త సమూహి చూడ' - బస. పురా. 205 పు, 26 పం. ఆడఁచి తట్టె - ఆడఁచి తివి + అట్టె - 'లిడ్లాటుల వకారంబునకు లోపంబు విభాష నగు' బాల, క్రియ. 16; ఆడఁచితి + ఇ + అట్టె. అపదాదిస్వరసంధి, బాల, సంధి. 11, ఆడఁచితి + అట్టె, 'మధ్యమ పురుషక్రియలయం దిత్తునకు సంధి యగును,' బాల. సంధి. 7. ఆడఁచితట్టె, భక్తి మైన్ - 'జడపదంబులమీఁది లోడకు మెయి మైలు వికల్పంబుగ నగు.' ప్రౌఢ. శబ్ద. 18.

వ. అదియునుంగాక సకల భువన స్వామి యైన నిన్నుం గులస్వామి యని తలంపక సంబంధ బంధు కృత్యంబున నితరజన సామాన్యుం డని యెల్లిదించి.

అర్థము : అదియునున్ + కాక, సకల - భువన - స్వామి = ఎల్ల లోక ములయొక్క ప్రభువు, ఐన, నిన్నున్, కుల - స్వామి = కుల దైవము, అని.

తలంపక, సంబంధ - బంధు - కృత్యంబునన్ = వివాహ సంబంధముచే - అల్లుడను
 చుట్టటికస్త్రానిచేత, ఇతర - జన - సామాన్యుండు = ఇతరులైన జనులవలెనే
 సాధారణమైనవాఁడు, అని, ఎల్లిదించి = ఎల్లిదము (అవమానము) చేసి.

తాత్పర్యము : అదియును గాక ఎల్లలోకములకుఁ బ్రభువవైన నిన్నుఁ గుల
 దైవమని యెంచక అల్లుడనెడి చుట్టటికమువలన నితరజనులతో సమానుఁడ
 వని యవమానించి - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

విశేషములు : అదియునుంగాక - 'కొన్నియెడల ద్రుతంబుమీఁద నకారంబు
 గానంబడియెడి,' బాల. సంధి. 21. ఎల్లిదించి - ఎల్లిదము అను నామమునకు ధాతుత్వ
 వివక్షయం దించుగాగమ మయినది, 'సంస్కృతంబున కంగలాదుల కించుక్కగు,'
 బాల. క్రియా. 63. ఎల్లిద + ఇంచు, అపదాది స్వరసంధి బాల. సంధి. 11, ఎల్లిదించు.

క, బంధుఁ డని నిన్నుఁ దలచి స
 బంధుం డయి పడుట తనకుఁ బాడియె మఱి ని
 ర్బంధుఁ డగు నిన్నుఁ గనియు స
 బంధుండై దక్షుఁ డునికి పాడియె దేవా :

94

అర్థము: దేవా: = ప్రభూ: . బంధుఁడు + అని = చుట్ట మని - అల్లుడ
 వని, నిన్నున్, తలచి = భావించి, సబంధుండు + అయి = చుట్టములతోఁ గూడిన
 వాఁడయి, పడుట = పతనము చెంచుట, తనకున్, పాడియె = ధర్మమే, నిన్నున్,
 బంధుఁడు = సంసారబంధనములతోఁ గూడిన వాఁడు, అని, తలచి. నబంధుండు +
 అయి = బంధములతోఁ గూడినవాఁడయి, పడుట, తనకున్ = దక్షునకు, పాడియె,
 మఱి = కాని, నిర్బంధుఁడు = బంధరహితుఁడు అగు, నిన్నున్, కనియున్ = చూచియును,
 నబంధుండు + ఐ = బంధరహితుఁడయి. దక్షుఁడు, ఉనికి = ఉండుట, పాడియె =
 ధర్మమా:

తాత్పర్యము : దేవా: నీలోకేశ్వరత్వము మఱచి నిన్ను అల్లునిగనే భావించి తాను
 బంధురహితుఁడై పతితుఁ డగుట ధర్మమేయగును, నీవు సంసారబంధము గల్గివాఁడవని
 యెంచి తాను బంధరహితుఁడై పతనముఁ జెంచుట దక్షునకు ధర్మమే యగును. కాని

బంధసహితుడ వయిన నిన్నుఁ జూచియుఁ దాను బంధయుక్తుఁ డయి యుండుట దక్షునకు ధర్మమా? ధర్మము కాదనుట

విశేషములు; సబంధుఁడు. బంధు సహితుఁడు, బంధసహితుఁడు నను నర్థద్వయముచే శ్లేషాలంకారము. మీఁదివచనమునందలి 'చతురానను చతురోక్తు లనుటకు. ఆతని ఉక్తి చాతుర్య మిదియే.

వ, అనిన చతురానను చతురోక్తులకుం బరమేశ్వరుండు ప్రహృష్ట మనస్కుండై దక్షు నీక్షించి దాక్షయణిపైఁ బ్రణయభావా కలిత హృదయుండై యున్న గంగాధరు నింగితం బెఱింగి పద్మయోని వెండియు నిట్లనియె. 95

అర్థము; అనిన = అనినట్టి, చతుర్ (ః) + ఆనను = చతుర్ముఖునియొక్క, చతుర + ఉక్తులకున్ = నేర్పుతోడి మాటలకు, పరమేశ్వరుండు, ప్రహృష్టమనస్కుండు + ఐ = మిక్కిలి సంతోషించిన మనస్సుగలవాఁడయి, దక్షున్, ఈక్షించి = చూచి. దాక్షయణిపైన్ = సతీదేవిపై, ప్రణయభావ + ఆకలితహృదయుండు + ఐ = ప్రేమభావముతోఁ గూడిన హృదయము గలవాఁడయి, ఉన్నన్ = ఉండఁగా, గంగాధరు + ఇంగితంబు = శివుని యభిప్రాయము, ఎఱింగి, పద్మయోని = పద్మము జన్మస్థానముగాఁ గలవాఁడు. తమ్మిచూలి. బ్రహ్మ, వెండియున్ = మరల, ఇట్లు, అనియెన్.

తాత్పర్యము; అని పలికిన చతుర్ముఖుని ఉక్తి చాతుర్యమునకుఁ బరమేశ్వరుఁడు సంతోషించి దక్షునిఁజూచి, సతీదేవియెడఁ బ్రేమభావముతో నుండఁగా. శివు నభిప్రాయమును సతిమృతికి దక్షుడే కారణ మనుదానిని తెలిసి బ్రహ్మ మరల శివునితో నిట్లు పలికెను.

క, 'ఆ నెపమున ద్రోహమునకు
వానిన కా దరసి యతని వంశం బెల్లన్
గానువునఁ బెట్టి యార్చిన
నేనియుఁ జాలః దిది పెద్దయే దక్షునకున్?' 96

అర్థము : ఆ నెపమున ద్రోహమునకున్ = ఆ విధమైన ద్రోహమునకు, వానిన్ + అ_కాదు = ఆ దక్షునే కాదు, అరసి = చూచి, అతని, వంశంబు + ఎల్లన్ = ఆతనివంశము నంతను, గానువునన్ - గానుగులో, పెట్టి, ఆర్చినన్ + వీనియున్ = ఆడించినప్పటికిని, చాలదు = సరిపోదు, ఇది = ఈ శిక్ష, దక్షునకున్, పెద్ద + ఏ = ఎక్కువ?

తాత్పర్యము : 'ఆ విధమైన ద్రోహమునకు ఆ దక్షు నొక్కనినే కాదు వెదకి యతని కులమునంతను గానుగులో పెట్టి యాడించినను జాలదు. దక్షున కీ శిక్ష యెక్కువయా!' కాదనుట.

విశేషములు : గానువు_గానుగు, గాన్గు, గానుగ (రూపాం,) ఆర్చినన్. ఆడు ధాతువు, 'చుగాగమం చాచ్చికంబున కనంయు క్తన ల డ రాంతంబునకుం బ్రేరణంబున బహుళంబుగా నగు' ఆడు + చు. బాల. క్రియ. 73. 'ఆ దోడు కూడుల డకారంబునకుం జుక్కు పరం బగునపుడు రేఫంబగు.' బాల. క్రియ. 80, ఆరుచు. 'ఆచ్చికంబులం బద మధ్యంబుల వ ల డ ర ల యుత్వంబునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు,' బాల. ప్రకీర్ణ. 17, ఆర్చు. 'చేదర్థంబునందు వృత్తంబగు భావలక్షణంబునందు నవరకంబు ప్రుతాంతం బగు,' ఆర్చు + నన్. బాల. క్రియ. 41, 'భూతంబునం డిగాగమం బగు' ఆర్చు + ఇనన్ బాల. క్రియ. 17, అపదాదిస్వరసంధి. బాల, సంధి. 11. ఆర్చినన్.

ఆ. ఎంత 'ద్రోహుఁ డయు్యు నితఁడు వధార్హుఁడే?

యభవ : నీపు దీని నవధరింపు;

మవని "బ్రాహ్మణో న హంతవ్య" యను పలు'

కీపు నిలుపకున్న నేల నిల్చు?

97

అర్థము : అభవ = ఈశ్వరా! ఎంత ద్రోహుఁడు + అయు్యున్ = ఎంతటి ద్రోహి యయినను, ఇతఁడు = ఈ దక్షుఁడు, వధి + అర్హుఁడే = వధింపఁదగినవాఁడా?

1. సా. ప్రతి, వీని నీవ, 2. వా, ప్రతి. తప్పు,

నీవు, దీనిన్ = ఈ విషయమును, అవధరింపుము = చిత్తగింపుము, అవనిన్ = భూమియందు, బ్రాహ్మణః + న - హస్తవ్యః = బ్రాహ్మణుఁడు చంపఁదగినవాఁడు కాఁడు, అను, పలుకు, ఈవు, నిలుపక + ఉన్నన్ = నిలుపకపోయినచో, విల-నిల్చున్ = ఎందులకు నిలుచును? నిలువ దనుట.

తాత్పర్యము: 'ఈశ్వరా! ఎంతటి ద్రోహి యైనను, ఈ దక్షుఁడు వధింపఁదగిన వాఁడా? ఈ విషయమును నీవు బాగుగా నాలోచింపుము, భూమియందు బ్రాహ్మణుఁడెట్టి పాపకర్ముఁడైనను జంపఁదగినవాఁడు కాఁడను మాట యున్నది కదా, దానిని నీవే నిలుపకున్నచో నది యేల నిలుచును?' నిలువదని భావము.

విశేషములు : ద్రోహి యనుటకు ద్రోహుఁడని ప్రయోగింపఁబడినది, పాపి-పాపుఁడు వలె. బ్రాహ్మణో న హస్తవ్యః + అను - 'విస్వరంబున కనుకరణంబున లోపం బగు.' బాల. సంధి. 50. బ్రాహ్మణో న హస్తవ్యః + అను, 'సంధిలేనిచోట స్వరంబుకంటెం బరం బయిన స్వరంబునకు యడాగమం బగు,' బాల. సంధి. 3. బ్రాహ్మణో న హస్తవ్య యను.

వ. అని పరమేశ్వరు ననుమతంబునం బ్రజాపతి బంధమోక్షంబు నేసి యమృతాత్మకు శ్రీపాదంబులపైఁ బెట్టినఁ దదీయ స్పర్శంబున దక్షుండు తత్క్షణంబ సచేతనుండై భక్త్యావేశంబునం బ్రణుతింప నభి ముఖుండై .

98

అర్థము : అని, పరమేశ్వరు + అనుమతంబునన్ = పరమేశ్వరునియొక్క అనుమతిచే, ప్రజాపతి - బంధ - మోక్షంబు + చేసి = దక్ష ప్రజాపతి యొక్క బంధములను విప్పి, అమృత + ఆత్మకు = అమృతస్వరూపుఁడైన ఈశ్వరుని యొక్క, శ్రీపాదంబులపైన్ = దివ్యములైన పాదములమీఁద, పెట్టినన్ =

బెట్టగా, తదేయ - స్వర్కంబునన్ = ఆతనిదైన తాకుచేత, దక్షుండు, తద్ +
క్షణంబు + అ = ఆ క్షణమే, సచేతనుండు + ఐ = సజీవుడయి, భక్తి + ఆపే
శంబునన్ = భక్తి యొక్క ఉద్రేకముచేత, ప్రణుతింపన్ = ప్రస్తుతించుటకు, అభిము
ఖుండు + ఐ = విదురయినవారి డయి,

తాత్పర్యము : అనిబ్రహ్మ పరమేశ్వరుని అనుమతి చొప్పున దక్షుని బంధవిము
క్తుని జేసి యమృతస్వరూపుడైన యీశ్వరుని దివ్యపాదములపైఁ బెట్టగా నాతని
స్వర్కముచే దక్షుండు ఆ క్షణమే ఒడలు తెలిసి భక్త్యుద్రేకముతో శివుని ప్రస్తుతించుట
కభిముఖుడై - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

విశేషములు: పరమేశ్వరు + అనుమతంబునన్ - 'షష్ఠీసమాసంబునం దుకార
బుకారంబుల కచ్చు పరంబగునపుడు నుగాగమంబగు.' బాల, సంధి, 34. పరమేశ్వరు
ననుమతంబునన్. తద్ = క్షణము - అనునాసికాంతస్థభిన్నమురైన హల్లులకు
(ఘల్లులకు) కఠినహల్లులు (ఖ్రులు) పరమగునపుడు వానివర్గము లందలి ప్రథమ
వర్ణములు (చ్రులు) ఆదేశములగును, తతక్షణము, భక్తి + ఆదేశము - ఇ ఉ ఋ
౦ లకు అసవర్ణమురైన అచ్చులు పరములగునపుడు క్రమముగా య్, వ్, ర్, త్
(యణ్ణులు) ఆదేశము లగును - యణాదేశసంధి.

లయగ్రాహి

'ఫాలతల విస్ఫురిత లోలతర భాసుర వి

శాల భయ దాసుర కరాళ నయనాగ్ని

జ్వాల లొకొ? పింగళ జటాళి యొకొ? నా బెరసి

తూలి, దివి భూషణ చ యాలుళితదీర్ఘ

వ్యాళ వికరం బొకొ? కరాళియొకొ? నా దనరి

క్రాల, వర నృత్య పరిలోలుఁ డగు శ్రీకం

కాలధరు, నుజ్జ్వలకపాలధరు, సన్నిశిత

శూలధరు, నీశ్వరు, దయాళు నుతియింతున్.'

అర్థము: ఫాలతల....జ్వాలలొకొ : ఫాల - తల = నొసటి యందు,
 విస్ఫురిత = తోచుచున్నవియు, లోలతర = మిక్కిలి చలించునట్టియు, భాసుర =
 ప్రకాశించుచున్నట్టియు, విశాల = విరివియైనట్టియు, భయద = భయము గలిగించు
 నట్టి, అసుర - కరాళ = రాక్షసులకు భయంకరము లయినట్టియు, నయన + అగ్ని-
 జ్వాలలు + ఒకొ = కంటి మంటలా? పింగళ - జటా + ఆళి + ఒకొ = పింగళ
 వర్ణము (గోరొచనపువర్ణము) గల, జడలయొక్క వరుసయా? నాన్ = అనునట్లు,
 ఔరసి = వ్యాపించి, తూలి = చలించి, దివిన్ = ఆకాశమునందు, భూషణ
 - చయ = అలంకారములమొత్త మయి, ఆలశిత = కదలిన, దీర్ఘ = పొడవైన,
 వ్యాళ - నికరంబు + ఒకొ = పాముల సమూహమా? కర + ఆళి + ఒకొ =
 చేతుల మొత్తమా? నాన్ అనునట్లు, తనరి = ఒప్పి, క్రాలన్ = ప్రకాశింపఁగా, వ-
 నృత్య = మేలైన నాట్యమునందు. పరిలోలుఁడు = మిక్కిలి యాసక్తి గలవాఁడు, అగు,
 శ్రీ - కంకాల - ధరున్ ■ శ్రీకరమైన అస్థిపంజరమును దాల్చినవాఁడును, ఉజ్వల -
 కపాల - ధరున్ = ప్రకాశించు పుట్టెలను ధరించినవాఁడును, సన్నోశిత = మిక్కిలి
 వాడియైన, శూల - ధరున్, శూలాయుధమును దాల్చినవాఁడును, దయాళున్ =
 దయాస్వభావుఁడును, (అగు) ఈశ్వరున్, నుతియింతున్ = స్తుతింతును.

తాత్పర్యము: 'నొసటఁ దోచునట్టియుఁ, జలించునట్టియుఁ, ప్రకాశించునట్టియు,
 విరివియైనట్టియు, మోర రాక్షస భయంకరము లయినట్టియు కంటి మంటలా?
 పింగళవర్ణముగల జడల సమూహమా యన వ్యాపించి చలించి, ఆకాశమున నలం
 కారములై కదలు పొడవైన పాముల మొత్తమా? చేతుల మొత్తమా? యననొప్పిప్రకా
 శింపఁగా, మేలయిన నాట్యమునందు మిక్కిలి యాసక్తి గల శ్రీకంకాలధరుఁడును, కపాల
 ధరుఁడును, శూలధరుఁడును దయాస్వభావుఁడును అగు నీశ్వరుని స్తుతింతును.

విశేషములు : అలంకారము సందేహము, లయగ్రాహి - నాలుగు పాదము
 లుండును. ఒక్కొక్కపాదమున ముప్పదితొమ్మిది మాత్రలుండును. ముప్పది
 యక్షరము లుండును. భ, జ, స, న ,భ, జ, స, న, భ, య గణము లుండును. 1- 9.
 17 - 25 స్థానముల బ్రాసయతి చెల్లవలయును. ప్రాసనియమము గలదు,

లయ గ్రాహి

ఉర్వర చలింపఁ, గులపర్వతచయం బడరఁ,
 బర్వ భువి నంబునిధు, లౌర్వశిఖి యాడన్,
 బూర్వసుర నాగ సుర పూర్వదిగదీశ యమ
 వార్విభు ధనేశ్వరుల గర్వము లడంగన్,
 సర్వగణముఖ్యులును, సర్వగణ భూతములు
 నార్వ, నహిభూషణము లార్వ, దిశలం గం
 ధర్వతతి పాడఁగ, నపూర్వనటనాదిగురు,
 సర్వగతు, సర్వమయు, శర్వు నుతియింతున్.' 100

అర్థము: ఉర్వర = భూమి, చలింపన్ = వణకఁగా, కుల - పర్వత
 చయంబు = కులపర్వతముల సమూహము, అడరన్ = అదరఁగా, అంబునిధులు
 = సముద్రములు, భువిన్ = భూమియందు, పర్వన్ = వ్యాపింపఁగా, లౌర్వ - శిఖి =
 బడబాగ్గిఁ అడన్ = అడఁగా, పూర్వ సుర - నాగ - సుర - పూర్వ - దిశ్ + అధి +
 ఈశ - యమ - వార్విభు, ధన + ఈశ్వరుల = రాక్షసులయు, నాగులయు, దేవతలయు,
 ప్రాగ్దిశాధిపతియైనయంద్రునియొక్కయు, యమునియొక్కయు, జలప్రభువైన వరు
 ణునియొక్కయు, ధనపతియైన కుబేరునియొక్కయు, గర్వములు, అడంగన్ =
 సరింపఁగా, సర్వగణ - ముఖ్యులును = ఎల్ల గణనాయకులును, సర్వ - గణ - భూత
 ములున్ = ఎల్ల గణములందలి పితృములును, ఆర్వన్ = అభవఁగా, అహి వ్యా
 భూషణములు = సర్పాలంకారములు, ఉర్వన్ = ఉర్వులు పుచ్చఁగా, దిశలన్ =
 దిక్కులందు, గంధర్వ - తతి = గంధర్వుల సమూహము, పాడఁగన్, అపూర్వ -
 నటన + అది - గురున్ = అపూర్వమైన నటనమునకు మొదటి గురువైనవాఁడును,
 సర్వ - గతున్ = అన్నిటిని బొందినవాఁడును, సర్వ - మయున్ = అన్నిట నిండిన
 వాఁడును, అగు, శర్వున్ = ఈశ్వరుని, నుతియింతున్,

తాత్పర్యము : 'భూమి చలింపఁగను, గులపర్వతము లేడును అదరఁగను,
 సముద్రము లేడును భూమిపై వ్యాపింపఁగను, బడబాగ్గి యాడఁగను, రాక్షసుల,
 నాగుల, దేవతల, ఇంద్రుని, యముని, వరుణుని, కుబేరుని గర్వము లడఁగఁగను, ఎల్ల

గణాధీశ్వరులును, ఎల్ల భూతగణములును ఆర్వగను. సర్పాభరణములు ఊర్పులు పుచ్చగను, దిశల గంధర్వుల సమూహము పాడగను ఆపూర్వ నటనముచేతకు మొదటి గురువై నవాడును, సర్వమును బొందినవాడును, అన్నిట నిండినవాడును. అగు నీశ్వరుని స్తుతింతును.'

విశేషములు : ఊర్వన్ - ఊర్పు + నుజీ. 'తుమర్థ భావలక్షణంబుఅందు నుజీ యగు' బాల. క్రియ. 40, 'ముజ్జీతులు ముత్తు నాబడు' బాల. క్రియ. 86. 'ఆగమాన్యచకారంబుల కద్విరుక్తంబులకు ముత్తు పరం బగునపుడు ప వ లగు,' ఊర్వన్, బాల, క్రియ. 88.

లయగ్రాహి

'తాశరుతి గీతిరుతి మేలి తత వాద్యరుతి
 చాల రసవంత మయి యోలి నులియం, ద
 త్తాలగతి మెట్టుచును గేలఁ జరు లిచ్చుచును
 జాలి యనురాగమునఁ గ్రాలుచు సుఖాబ్ధిం
 దేలుచును మే మఱచి వ్రాలుచును గెత్తుచును
 లోలగతి నేత్ర భుజ చాలనతోఁ బ్రే
 తాలయమునందు సుఖలీల నెఱసంజ నను
 కూలగతి నాడు శివు శూలి నుతియింతున్.'

101

అర్థము: తాశ_రుతి=తాశధ్వని, గీతి_రుతి=గీతధ్వని, మేలి_తత_వాద్య_రుతి=మేలయిన వీణాదివాద్యధ్వని, చాలన్=మిక్కిలి, రసవంతము+అయి, ఓలిన్=క్రమముగా, ఉలియన్=ధ్వనింపఁగా, తద్ + తాల_గతిన్ = ఆ తాళముల కనుగుణమగు విధమున, మెట్టుచును = అడుగులువేయుచు, కేలన్ = చేతులతో, చరులు + ఇచ్చుచును = చఱపులు చఱచుచు, చాలి = తగియుండి, అనురాగమునన్ = ప్రేమముతో, క్రాలుచును = ఒప్పుచును, సుఖ_అబ్ధిన్ = సుఖమనెడి సముద్రమునందు, తేలుచును, మే_మఱచి ఒడలు తెలియక, వ్రాలుచును = తూలుచును, గెత్తుచును = గంతులువేయుచు, లోల_గతిన్ = చలించు విధమున, నేత్ర_భుజ_చాలనలతోన్ = కమ్మలయు, భుజములయు, కడలించు

టలతో, ప్రేత + ఆలయమునందున్ = శ్మశానభూమియందు, సుఖ - లీలన్ = సుఖముగా, నెఱ - సంజన్ = నిండైన సంధ్యాసమయమునందు, అనుకూల - గతిన్ = తగిన విధముగా, ఆకు = నృత్యముచేయునట్టి, శూలిన్ = శూలము ఆయుధముగాఁగలవాఁడు (అగు), శివున్ = శివుని, సుతియింతున్ = పొగఁతును.

తాత్పర్యము : 'తాళధ్వని, గీతిధ్వని, మేలయిన వీణాదివాద్యధ్వని మిక్కిలి ప్రసవంతమై నినదింపఁగా, నా తాళమునకు ననుగుణముగా నడుగులు పేయుచుఁ, జేతులతోఁ జఱపులు చఱచుచు, ప్రేమతో నొప్పుచు, సౌఖ్యాంబుధిలోఁ దేలుచు, మై సుఱచి సోలుచు, గంతులుపేయుచు, కన్నుల భుజముల కదలించుటలతో శ్మశాన భూమియందు సుఖముగా సంధ్యావేళ ననుకూలమైన రీతితో నృత్యముచేయు శూలాయుధుని శివుని సుతింతును.

విశేషములు; సుఖాద్ధి - సుఖ మనెడి అద్ధి - రూపకము అలంకారము. స్వభావోక్తి, చరులు, గెత్తు శబ్దములు నిఘంటువులలోఁ గానరాలేదు,

అయహారిణి

'కఱ గళము ఘనఘనము తెఱఁగనఁగ, నుఱీకలును
 గఱడియలు ద్రిపుదలును గిఱిడియలుఁ బెల్లె
 యుఱుము లన వడిఁ జెలఁగఁ, గొఱ నెలయుఁ దనురుచులు
 మెఱుఁగు లన దశదిశల మెఱవఁ, దలమీఁదన్
 వఱలు సురనది దొలఁకి నెఱిఁ జినుకులను గురియఁ
 దఱిమిఁకొని తొలుమొగులు తఱి యనఁగ, నృత్యం
 బొఱ వమరు లలితగతి మెఱయు శివుఁ డజుఁ డమరుఁ
 డుఱుఫలము లొసఁగు నని యెఱిఁగి సుతియింతున్.' 102

అర్థము : కఱ - గళము - నల్లని కంఠము, ఘన - ఘనము - తెఱఁగు = దట్టమగు మేఘముయొక్క విధము, అనఁగన్, ఉఱికలును, - కఱడియలున్ - త్రిపుదలును - కిఱిడియలున్ = ఆ పేర్లుగల వాద్యములును, పెల్లె + ఱ = ఆధిక మయి, ఉఱుములు + అనన్, వడిన్ = వేగముగా, చెలఁగన్ = ధ్వనింపఁగా, కొఱ.

నెలయున్ = చంద్రకళయును, తను - రుచులున్ = శరీరకాంతులును, మెఱుఁ
గులు + అనన్, దళ - దిశలన్ = పది దిక్కులందును, మెఱవన్ = ప్రకాశింపఁగా,
తల - మీదన్, వఱలు = ఒప్పునట్టి, సుర - నది = దేవనది - ఆకాశగంగ,
తొలఁకి = చింది, నెఱిన్ = అందముగా, చినుకులను, కురియన్, తఱిమికొని =
నేగముగా, తొలు - మొగులు - తఱి + అవఁగన్ = తొలకరి సమయము అనునట్లు,
నృత్యంబు, ఒఱపు + అమరు = అందమై యుండు, లలిత - గతిన్ = మనోహర
మైనవిధమున, మెఱయు = ప్రకాశించు, అజుఁడు = పుట్టుకలేనివాఁడు, అమరుఁడు
= మృత్యువులేనివాఁడు, అగు, శివుఁడు, ఉఱు - ఫలములు = తగినఫలములు,
ఓసఁగున్ + అని = ఇచ్చునని, ఎఱిఁగి, నుతియింతున్.

తాత్పర్యము : 'నల్లని కంఠము దట్టమైన మేఘమనఁగను, ఉఱికలు, కఱడియలు
త్రిపుదలు, కిఱడియలు అను వాద్యవిశేషము లదికమై ఉఱుము అనునట్లు ధ్వనింపఁ
గను, చంద్రకళయు, శరీరకాంతులు మెఱుఁగులనఁ బదిదిక్కులందును బ్రకాశింపఁ
గను, తలమీదనున్న ఆకాశగంగ తొనఁకి చినుకులను కురియఁగను, తొలకరి
సమయమో యన నృత్య మమరు శివుఁడు, అజుఁడు అమరుఁడు నైనవాఁడు
నముచితములైన ఫలము, లొసఁగునని తెలిసి వానిని నుతింతును.'

విశేషములు : ఆలంకార ముత్రేక్ష, ఇందు శివుఁడు తొలకరి మేఘమువలె
నుత్రేక్షింపఁబడినాఁడు. ఆతని కంఠనై ల్యము మేఘనై ల్యముగను, వివిధవాద్యధ్వనులు
మేఘ నిసదముగను, చంద్రకళయు శరీరకాంతులును మెఱపులుగను, శిరస్సుమీది
గంగానది చిలుకు చినుకులు మేఘము కురియు వనచినుకులుగను, నృత్యసమ
యము తొలకరి సమయముగను, శివుఁడు మేఘముగను నుత్రేక్షింపఁబడెను,
పద్యము చాలవఱ కచ్చతెనుఁగు మాటలతోనిండియుండుట్లు గమనింపఁదగినది.

అయహారి (ణి) లక్షణము, నాలుగుపాదము లుండును, ప్రతిపాదమునను
ముప్పదితొమ్మిదిమాత్రలుగల ముప్పదియేడు వర్ణము లుండవలయును. ప్రతిపాదమునను
పదునొకండు నగణములు, ఒక నగణము దాని పై నొక గురువు నుండవలయును.
1 - 11 - 21 - 31 స్థానములఁ బ్రాసయతి చెల్లవలయును, ప్రాసనియమము గలదు.

అయహారిణి,

కరనికర మురు విటపవరము లనఁ, గరతలము
 అరుణరుచిఁ దలిరు లనఁ, గరజములు పుషో
 త్కర మనఁగ, వనరుహజ హారి దనుజ ముని మనుజు
 సుర గగనచర భుజిగ గరుడ గణ యక్షే
 శ్వరుల కతిదయ నొసఁగు వరఫలము అనిశమును
 భరిత మయి మధుసమయ సురవరమహిజ
 స్ఫురణ కెన యనఁ, దనరు వరదు, హితనటనరతుఁ,
 బరమపరుఁ, బరమగురుఁ, బరము నుతియింతున్. 103

అర్థము : కర - నికరము = చేతుల మొత్తము, ఉరు - విటప - వరములు = మేలైన గొప్ప కొమ్మలు, అనన్, కర - తలములు = అటచేతులు, అరుణ - రుచిన్ = ఎఱ్ఱని కాంతిచే, తలిరులు = చిగుర్లు, అనన్, కరజములు = గోరులు, పుష్ప + ఉత్కరము = పూల సమూహము, అనఁగన్, వనరుహజ .... యక్షేశ్వరులకున్, వనరుహజ = బ్రహ్మ, హారి = విష్ణువు, దనుజ = రాక్షసులు, ముని = మునులు, మనుజు = మనుష్యులు, సుర = దేవతలు, గగన - చర = భేదరులు, భుజిగ = నాగులు, గరుడ = గరుత్మంతుఁడు, గణ = ప్రమథగణములు, యక్ష + ఈశ్వరులకున్ = కుబేరుఁడు అనువారికి, అతి దయన్ = మిక్కిలి దయతో, దసఁగు = ఇచ్చినట్టి, వర - ఫలములు = వరము లనెడి పండ్లు, అనిశమును = ఎల్లప్పుడూను, భరితము + ఆయి = నిండి, మధు - సమయ - సుర - వర - మహిజ - స్ఫురణకున్ = వసంతకాలమునందలి కల్పవృక్ష స్ఫూర్తికి, ఎన = సాటి, అనన్, తనరు = ఒప్పునట్టి, వరదున్ = వరముల నొసఁగు వాఁడును, హిత నటన - రతున్ = ప్రియమగు నాట్యమునం దాసక్తుఁడును, పరమ - పరున్ = పరాత్పరుఁడును, పరమ - గురున్ = ఉత్కృష్టుడైన గురువును, పరమున్ = గొప్పవాఁడును - అగు శివుని, నుతియింతున్ = స్తుతింతును.

తాత్పర్యము : చేతులమొత్తము మేలయిన గొప్పకొమ్మ లనఁగను, అటచేతు లెఱ్ఱని కాంతిచేఁ జివురు లనఁగను, గోరులు పూలమొత్త మనఁగను, బ్రహ్మ, విష్ణువు, రాక్షసులు, మునులు, మనుష్యులు, దేవతలు, భేదరులు, నాగులు, గరుత్మంతుఁడు, ప్రమథగణములు, కుబేరుఁడు ననువారికిచ్చు వరములనెడి ఫలములు

విప్పుడును నిండి వసంతకాలకల్పవృక్షమును స్ఫురింపజేయు వరదుడును, నాట్య రతుడును, పరాత్పరుడును, పరమగురువును, పరముడును అగు శివుని సుతింతును.

విశేషములు : అలంకారము రూపకానుప్రాణికోపమ.

క. 'సుర పాన లాంతకాసుర

వరుణానిల ధనద రుద్ర వందిత చరణున్,

ధరణి జల వహ్ని మరుదం

బర రవి సోమాత్మమూర్తి, బరము నుతింతున్.'

104

అర్థము : సురపా .... చరణున్ : సురప = ఇంద్రుడు, అనల = అగ్నిః
అంతక = యముడు, అసుర = నిరృతి. వరుణ = వరుణుడు, అనిల = వాయువు
ధనద = కుబేరుడు, రుద్ర = ఈశానుడు - అనువారిచేత, వందిత = నమస్కరింపబడిన,
చరణున్ = పాదములు గలవాడును, ధరణి .... మూర్తిన్ : ధరణి = భూమి,
జల = నీరు, వహ్ని = అగ్ని, మరుత్ = వాయువు, అంబర = ఆకాశము,
రవి, = సూర్యుడు, సోమ = చంద్రుడు, ఆత్మ - మూర్తిన్ = యజమానుడు
అనువారి స్వరూపము గలవాడును, అగు, పరమున్ = గొప్పవానిని శివుని
నుతింతున్ = పొగడుదును.

తాత్పర్యము : 'ఇంద్రాగ్ని యమ నిరృతి వరుణ వాయు కుబే రేశాను లనెడి
అష్టదిక్పాలకచే నమస్కరింపబడు పాదములు గలవాడును, వృథి వ్యప్తేజో వా
య్యాకాశ సూర్య చంద్ర యజమాను లనెడి అష్టమూర్తుల స్వరూపయైనవాడును అగు
పరమేశ్వరుని నుతింతును.'

విశేషములు : మరుత్ + అంబర = అనునాసికాంతసప్తములు తప్ప
మిగిలిన పదాంతగతహల్లులకు (యుల్లులకు) మృదుహల్లులు (హళ్ళులు) కాని. అచ్చులు
కాని పరము అగునపుడు ఆ హల్లుల వరమునకుఁ జెందిన తృతీయవర్ణ ముదేశముగా
వచ్చును, మరుదంబర.

వ. అని యనేకప్రకారంబులం బరమభక్తియుక్తిం బ్రస్తుతింప దక్షి
నకుం ద్ర్యక్షుండు ప్రత్యక్షంబై తదీయాధ్వరఫలంబు సఫలంబుగాఁ
బ్రసాదించి దక్షుం బ్రజాపతి నియోగంబునంద నియోగించి. 105

అర్థము : అని, అనేక - ప్రకారంబులన్ = పెక్కువిధముల, పరమ - భక్తి -
యుక్తన్ = గొప్పభక్తి తోడి కూడికతో, ప్రస్తుతింపన్ = సుతింపఁగా, దక్షునకున్,
ద్ర్యక్షుండు = ముక్కుంటి - ఈశ్వరుఁడు, ప్రత్యక్షంబు + ఐ = ఎదురఁదోచినవాఁ
డయి, తదీయ + అధ్వర - ఫలంబు = ఆతనిదైన యజ్ఞముయొక్క ఫలము.
సఫలంబుగాన్ = ఫలవంతమగునట్లు, బ్రసాదించి = అనుగ్రహించి, దక్షున్, ప్రజా
పతి - నియోగంబు నందున్ + ఆ = ప్రజాపతి పదవియందే, నియోగించి =
విర్రాటుచేసి.

తాత్పర్యము : అని పెక్కువిధములఁ బరమభక్తి తోఁ బ్రస్తుతింపఁగా దక్షి
నకు ముక్కుంటి ప్రత్యక్షమై వాని యజ్ఞమును ఫలవంతముగా ననుగ్రహించి, దక్షునిఁ
బ్రజాపతిపదవియందే నియమించి - తృప్తియాశ్వాసములోని మొదటి వచనముతో
నన్వయము.

ఉ. ధర్మచరిత్రతా కలిత తత్త్వమయాధిక దీప్తి దీపికా
నిర్మలిన ప్రభాపటల నిర్గళితాఖిలలోకపూరితో
త్కర్మ తమిస్రుఁ, డర్థిజన కల్పమహీరుహ కల్పుఁ, డూర్జితౌం
తర్ముఖముఖ్యుఁ, డత్యధిక దర్పక దర్పహరుండు సన్మతిన్. 106

అర్థము, ధర్మ .... తమిస్రుఁడు: ధర్మ - చరిత్రతా = ధర్మవర్తనముతో,
కలిత = కూడిన, తత్త్వ - మయ = తత్త్వపూర్ణమైన, అధిక - దీప్తి = ఎక్కువ
కాంతిలోడి, దీపికా = దీపముయొక్క నిర్మలిన = స్వచ్ఛమైన, ప్రభా - పటల =
కాంతుల సమాహముచేత, నిర్గళిత = పోయిన, అఖిల - లోక - పూరిత = ఎల్ల
లోకములందు నిండిన, ఉత్కర్మ = పాపములనెడి, తమిస్రుఁడు = చీకట్లుగల
వాఁడును, అర్థి - జన - కల్పమహీరుహ - కల్పుఁడు = యాచకులైన జనులకుఁ గల్ప
వృక్షముతో సమానుఁడును, ఉర్జిత + అంతర్ముఖ - ముఖ్యుఁడు = ప్రసిద్ధులైన అంత
ర్ముఖులలోఁ బ్రధానుఁడును, అతి + అధిక - దర్పక - దర్ప - హరుండు = మిక్కిలి

యొక్కవైన మన్మథుని గర్వమును నశింపజేసినవాఁడు, సత్ + పుతిన్ = మంచి మనస్సు గలవాఁడును,

తాత్పర్యము : ధర్మవర్తనముతోఁ గూడిన తత్త్వపూర్ణమైన యధిక శాంతి తోడి దీపపు స్వచ్ఛకాంతిచేఁ బోగొట్టబడిన యెల్లలోకములందు నిండిన పాపములనెడి చీకట్లు గలవాఁడును, అర్థిజనులకుఁ గల్పపృక్షమైనవాఁడును, అంతర్ముఖవరేణ్యుఁ డును, అత్యధికమైన మన్మథుని గర్వము నణచినవాఁడును, మంచి మనస్సుగలవాఁడును. ఇవి యన్నియుఁ గృతిభర్తయైన జంగమమల్లికార్జునుని విశేషణములు.

వి శే ష ము లు : రూపకాలంకారము, కల్ప - ఈ ప్రత్యయము ఈష దసమాప్తిని సూచించును. కల్పమహీరుహమున కించుక తక్కువయైనవాఁడని యర్థము. అంతర్ముఖ = బాహ్యవిషయములను విడిచి పరమాత్మయందుఁ బ్రవేశించిన చిత్తము గలవాఁడు. సన్మతియున్ - అనుటకు సన్మతిన్ - సముచ్చయార్థమునందు ను శబ్దము యువర్ణ విరహితముగా నైనది. 'నామసర్వనామంబులకును గిళలగు నవ్యయంబు లకును గడవల సముచ్చయార్థవిశేష పాదపూరణబులయందు ను శబ్దంబు తఱచుగ నగు. కళలగు ననుదంత శబ్దంబులమీఁద నయ్యది యువర్ణపూర్వకంబున విభాష నగు'. ప్రౌఢ. శబ్ద. 116

క. ఇష్టా నిష్ట విముక్తుఁడ
భీష్ట ఫలప్రదుఁడు, సన్మునీంద్రారాధ్యుం,
దష్టతను పరమ తనుమయుఁ,
దష్టార్థ ముఖాన్వయాబ్జ హరితేజమునన్,

107

అ ర్థ ము : ఇష్ట + అనిష్ట - విముక్తుఁడు = రాగద్వేషములనుండి విడువఁ బడినవాఁడు - రాగద్వేషరహితుఁడు, అభీష్ట - ఫల - ప్రదుఁడు = కోరిన ఫలముల నొసఁగువాఁడు, సత్ + ముని + ఇంద్ర + ఆరాధ్యుండు = ఉత్తము లైన మునిశ్రేష్ఠులచేఁ బూజింపఁదగినవాఁడు, అష్ట - తను - పరమ - తను - మయుఁడు = శివునియొక్క ఉత్కృష్టమైన శరీరముతోఁ గూడినవాఁడును, తేజము నన్ = తేజస్సునందు, అష్ట + అర్థ - ముఖ = చతుర్ముఖునియొక్క - బ్రహ్మ

యొక్క, అన్వయ = వంశమనెడి - బ్రాహ్మణవంశ మనెడి, అబ్జ = తామరపూవు
నకు, హారి = సూర్యుడైనవాడును.

తా త్ప ర్య ము : రాగద్వేష రహితుడును, అభీష్టఫలప్రదాతయును, సన్ముని
శ్రేణులకు బూజనీయుడును, శివుని గొప్పశరీరముతోఁ గూడినవాడును - శివ స్వరూ
పుడును, తేజస్సునందు బ్రాహ్మణ వంశమనెడి తామరపువ్వునకు సూర్యుడైన
వాడును.

వి శే ష ము లు : అలంకారము రూపకము. 'యమానిలేంద్రచన్ద్రార్క విష్ణు
పింహాంకు వాజిపు కు కాహి కపి భేకేషు హరిః. అమరము. హరి శబ్దము వీని యన్నిటి
యందును వర్తింతును.

చ. భవ మరణాతురాంబునిధిపారుడు, ఘోరమహోగ్ర సత్వ సం
భవ గత సాగరోత్త రణ బంధుర భూచర సేతు భూత స
త్ప్రవిమలితాత్మతత్త్వ పద పారగుఁ, డాదిమునిశ్వరుండు స
త్కవి గమకిప్రశంసితుఁ, డకారణమిత్రుఁడు, పాత్రుఁ.

డిమ్మహిన్. 108

అ ర్థ ము : భవ....పారుడు : భవ=పుట్టుక, మరణ= చావు అనెడి,
అమర=బాధలనెడి, అంబునిధి=సముద్రముయొక్క, పారుడు=ఆవలియొడ్డు గల
వాడు. చావుపుట్టుక అనెడు సముద్రమును దాటినఁ వాడనుట, ఘోర....పారగుడు:
ఘోర=భయంకరములు, మహాత్ (మహా)+ఉగ్ర = మిక్కిలిక్రూరములు నైన,
సత్వ=జంతువులయొక్క, సంభవ=పుట్టుకను, గత=పొందిన, సాగర = సముద్ర
ముయొక్క, ఉత్తరణ = దాటుటకు, బంధుర = ఒప్పిదమైన , భూ - చర =
భూమియందుఁ, జరించువారికి, సేతు - భూత = వంతెన - యైన, సత్ + ప్రవిమ
లిత = మిక్కిలి నిర్మలముగాఁ జేయఁబడిన, ఆత్మ - తత్త్వ = పరమాత్మతత్త్వము
గల, పద = పాదములచే, పారగుడు = ఆవలియొడ్డును ముట్టినవాడును, ఆది
ముని + ఈశ్వరుండు = ఆదిమునులలో శ్రేణుడును, సత్ + కవి - గమకి -
ప్రశంసితుడు = ఉత్తములైన కవులచేతను, గాయకులచేతను ప్రశంసింపఁబడిన,
వాడును, అకారణ - మిత్రుడు = కారణములేకయే హితుడైనవాడును,

ఈ + మహిన్ = ఈ భూమియందు, పాత్రుడు = అర్హుడైనవాడును, జంగమ ములికారునుని విశేషణములు.

తా త్ప ర్య ము : జనన మరణ బాధ లనెడు సముద్రమును దాటిన వాడును, మిక్కిలి భయంకరములు క్రూరములు నైన జలజంతువులాగల సముద్ర మును దాటుటకు భూచరులకు వంతెనయైన మిక్కిలినిర్మలముగాఁ జేయఁబడిన పరమాత్మతత్వముగల పాదములచేఁ బారమును బొందినవాడును, ఆదిముసీశ్వరుఁ డును, సత్కవిగాయకులచేఁ బ్రశంసింపఁబడినవాడును, అకారణమిత్రుఁడును, ఈ భూమియందు అర్హుఁడును - జంగమములికారునుని విశేషణములు,

వి శే ష ము లు : అలంకారము రూపకము. గమకి = గమకము(స్వర విశేషము) గలవాడు = గాయకుడు,

క. రమణీ రమణీయా సురూ

ప మయాంగజ శస్త్ర వజ్రపంజర నిభ స

ద్విమల శివయోగ తత్పరుఁ,

డమలచరిత్రుండు ములికార్జునుఁ డెలమిన్.

109

అ ర్థము: రమణీ .... తత్పరుఁడు: రమణీ = శ్రీయొక్క, రమణీయ అందవైన, సురూప - మయ = సౌందర్యరూపవైన, అంగజ - శస్త్ర = మన్మథుని బాణములకు, వజ్ర - పంజర - నిభ = వజ్రనిర్మితవైన పంజరముతో, సమానవైన, సత్ + విమల - శివయోగ-తత్పరుఁడు = మిక్కిలి నిర్మలవైన శివధ్యానయోగము నందు ఆసక్తిగలవాడు, అమల - చరిత్రుండు = నిర్మలవైన నడవడి గలవాడు, ములికారునుఁడు, ఎలమిన్ = సంతోషముతో.

తా త్ప ర్య ము : శ్రీల మనోహరమైన సౌందర్యమనెడి మన్మథాత్మము లకు అభేద్యమైన వజ్రపంజరమువంటి నిర్మలమైన శివధ్యానయోగమునం దాసక్తి గలవాడును, స్వచ్ఛమైన నడవడిగలవాడును అగు జంగమములికారునుఁడు సంతోష ముతో,

వి శే ష ము లు : ఆలంకారము రూపకానుప్రాణితోపము.

మాలిని. విశదయశుడు, ముక్తోద్వేగుఁ, ఉస్పృష్టరాగుఁ,

ఉశుభగతి నివృత్తుం, ఆర్యుఁ, ఆర్యోఘవర్యుం

ఉశనిధర విలాసాయత్తుఁ, ఉద్యాత్మచిత్తుఁ,

ఉ శర కమలినీ పూర్ణేందుఁ, ఉనందుఁ ఉెందున్.

110

అ ర్థ ము : విశద - యశుడు = నిర్మలమైన కీర్తి గలవాఁడును, ముక్త + ఉద్వేగుఁడు = విడువబడిన ఉద్రేకము గలవాఁడును, అస్పృష్ట - రాగుండు = తాకబడని రాగము గలవాఁడును - విరాగియును, అశుభ - గతి - నివృత్తుండు = అశుభమైన పోకడనుండి మరలినవాఁడును, ఆర్యుఁడు = పూజ్యుఁడును, ఆర్య + ఓఘ - వర్యుండు = ఆర్యుల సమూహమునందు శ్రేష్ఠుఁడును, అశనిధర - విలాస + ఆయత్తుఁడు = వజ్ర (ఇంద్రుని) భోగములకు వశమైనవాఁడును, ఆద్యాత్మ - చిత్తుండు = ఆత్మస్వరూపజ్ఞానముగల మనస్సు గలవాఁడును, ఇ - శర - కమలినీ - పూర్ణ + ఇందుఁడు = మన్మథునియొక్క, బాణమైన, ఆ మరతీగకు, విండు చంద్రుడైనవాఁడును, ఎందున్, ఆనందుఁడు = ఆనందించువాఁడును.

తా త్ప ర్య ము : నిర్మలమైన కీర్తి గలవాఁడును ఉద్రేకరహితుఁడును, రాగ మును స్పృశింపనివాఁడును, అశుభగతినుండి మరలినవాఁడును, ఆర్యుఁడును, ఆర్యుల సమూహములో శ్రేష్ఠుఁడును, ఇంద్రభోగముల కధీనమైనవాఁడును, ఆత్మస్వరూప జ్ఞానముగల మనస్సు గలవాఁడును, మన్మథాస్త్రములగు తామరలకు విండుచంద్రుడైన వాఁడును, ఎందైన నానందించువాఁడును - కృతిభర్త యగు జంగమ మలికార్జునుని వి శే ష ణ ము లు .

వి శే ష ము లు : ఇ శర కమలినీ పూర్ణేందుఁడు - రూపకాలంకారము, ఇ = మన్మథుఁడు - దీనికిఁ దెలుగున వ్యస్తప్రయోగము లేదు, (సూ.ని.) మాలినీ లక్షణమునకు చూడు పూర్వవ్యాఖ్య - 1 - 134.

గద్య

ఇది శ్రీమణ్ణంగమ మల్లికార్జునదేవ దివ్య శ్రీపాద పంకజ భ్రమరాయమాణ
కవిరాజశిఖామణి నన్నెచోడదేవ ప్రణీతం బైన గుమారసంభవంబను కథయందు
ద్వితీయాశ్వాసము.

అర్థ తాత్పర్య విశేషములు ప్రథమాశ్వాసాంతగద్యకు వలెనే.

మ. ఇది శ్రీజొన్నలగడ్డ వంశమణియౌ మృత్యుంజయాఖ్యుండు న
మ్మద మొప్పారఁ గుమారసంభవము శ్రీమన్నెచోడాఖ్యవి
ద్య దధీశోక్తము శాబ్దికార్థ వివిధ స్వారస్య తాత్పర్యముల్
చదు లొప్పన్ వచియించి మన్చు విలసత్ సంజీవనీవ్యాఖ్యయా.

కుమారసంభవము

తృతీయాశ్వాసము

క. శ్రీకంధర పరత త్వా
 లోకన తత్పరుడు, నిశ్చలుం, డఖిల సుధీ
 లో కాభీష్టద కల్పా
 నోకహూఁ డగు మల్లికార్జునుండు నెగడన్.

1

అర్థము : మల్లికార్జునుండు = జంగమ మల్లికార్జునుడు, నెగడన్ = ప్రసిద్ధితో, శ్రీ కంధర - పర - తత్త్వ + అలోకన - తత్పరుడు = గరళ కంఠుడైన శివునియొక్క పరతత్త్వముయొక్క చూచుటయం దాసక్తి గలవాడును, నిశ్చలుండు = స్థిరుడును, అఖిల - సుధీ - లోక + అభీష్టద - కల్ప + అనోక హూఁడు = ఎల్లవిద్యత్సమూహముయొక్క క్షోరికల నిచ్చునట్టి కల్పవృక్షమైనవాడు, అగున్.

కా త్ప ర్య ము : జంగమ మల్లికార్జునుడు ప్రసిద్ధితో శివుని పరతత్త్వమును దర్శించుటయం దాసక్తి గలవాడును, స్థిరుడును, ఎల్ల విద్యల్లోకమునభీష్టముల నిచ్చు నట్టి కల్పవృక్షమును అగును.

వి శే ష ము లు : సుధీలోకా.... కల్పానోకహూఁడు - రూపకము. 'అనోక హూఁడు. అనోకహూః కుట స్పాలః పలాశీ ద్రు ద్రు మాగమాః' అనసః శకటస్య అకం గమనం హస్తీ తి అనోకహూః. బండియొక్క గమనమును ఆపునది - చెట్టు - అమరము.

వ. సకల భువనాధీశ్వరుండైన పరమేశ్వరుండు హరి పరమేష్టి పురంద రాద్యఖిల సురవర పరివృతుండై నిఖిల కులాచల ప్రభావ

---

1 సా.ప్రతి. విభిత.

వీచిత రజత శిఖరి శిఖర మణి రమ్యహర్మ్యతలాలంకృతోత్తుంగ
 సింహాసనాసీనుండై భృంగిరిటి పరిహాస పేశలాలాప హాస్యాలాప
 వ్యాకులిత లలిత హాస్యరస రసాయన పూరితాస్థానమందిరుండై
 వరమానందంబున నుండె నంత నక్కడ. 2

అ ర్థ ము : సకల - భువన + అధి + ఈశ్వరుండు = ఎల్ల లోకము
 లకును బ్రభువు, ఐన, పరమేశ్వరుండు, హరి - పరమేష్ఠి - పురందర + ఆది +
 అఖిల - సుర - వర - పరివృతుండు = విష్ణువు, బ్రహ్మ, ఇంద్రుఁడు, మున్నగు
 నెల్ల దేవతాశ్రేణులచేఁ జుట్టఁబడినవాఁడు, ఐ, నిఖిల .... సీనుండై : నిఖిల = ఎల్ల,
 కుల + అచల = కులపర్వతములయొక్క, ప్రభావ = మహిమతోను, విచిత =
 పరిశీలింపఁబడిన, కూడిన, రజత - శిఖరి = వెండికొండ (కైలాసము) యొక్క,
 శిఖర = శృంగమనెడి, మణి = మణులచే. రమ్య = అందమైన, హర్మ్య - తల
 = ప్రాసాదమునందలి, అలంకృత = అలంకరింపఁబడిన, ఉత్తుంగ = మిక్కిలి
 యెత్తైన, సింహాసన + ఆసీనుండు + ఐ = సింహాసనమునందుఁ గూరుచున్న
 వాఁడయి, భృంగిరిటి = భృంగిరిటి యనుపేరుగల శివపరివారకునియొక్క,
 పరిహాస = నవ్వులాటతోఁ గూడిన, పేశల = మృదువైన, ఆలాప = మాటల
 చేతను, హాస్య + ఆలాప = హాస్యపుసంభాషణములచేతను, వ్యాకులిత = మిక్కిలి
 నిండిన, లలిత = మనోహరమైన, హాస్యరస = హాస్యమనెడి రసము అను రసా
 యనముతో, పూరిత = నింపఁబడిన, ఆస్థాన - మందిరుండు = కొలువుభవనము
 గలవాఁడు, ఐ, పరమ + ఆనందంబునన్ = మిక్కిలి సంతోషముతో, ఉండెన్,
 అంతన్, అక్కడన్.

తా త్ప ర్య ము : ఎల్లలోకములకుఁ బ్రభువైన పరమేశ్వరుఁడు విష్ణు
 బ్రహ్మాండ్రాదులైన యెల్ల దేవతలచేతను బరివేష్టితుండై సర్వకులపర్వతముల ప్రభావ
 ముతోఁ గూడిన వెండికొండ శిఖర మనెడి మణిరమ్యహర్మ్యమునం దలంకరింపఁబడిన
 ఉన్నతసింహాసనమునఁ గూరుచున్నవాఁడయి భృంగిరిటి చేయు పరిహాససంభాషణము
 లందలి హాస్యరసముతోడి రసాయనముతో నిండిన కొలువుకూటము గలవాఁడయి
 మిక్కిలి ఆనందముతో నుండెను. అంత నక్కడ - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శేష ము లు : రజత శిఖరి శిఖర మణి రమ్య హర్మ్యతల .... రూప కము. భృంగిరిటి - (రూపాం) భృంగిరిట.

సీ. రోహణాచల మను రూఢిగా కం దింత
 మహనీయ రత్న సామగ్రిగలదె?
 వింధ్యద్రితో సురల్ వింస మెత్తిరిగాక
 గ్రహచక్ర మది ఇంత గడచియున్నె?
 హాటకరుచియ కా కమరేంద్రుగితి కింత
 పరమాషరీప్రభా భాతి యెత్తె?
 హారుఁ దర్మవతి చెల్మి కం దుందెఁగా కింత
 రమ్యమే వసియింప రజతశై ల?

తే. మజుఁడు తనవిద్య మెఱయఁ గులాద్రు లొండు
 వడనెఁ గా కుర్వి తాల్పంగ భరమె దీని?
 కనఁగ నగచక్రవర్తి మాహాత్మ్యవైభ
 వాలయం బగు పేర్మి హిమాలయంబు.

శి

అ ర్థ ము : రోహణ + అచలము రోహణ పర్వతము (లంకతోని పర్వత విశేషము), అను, రూఢి = ప్రసిద్ధి, కాక , అందున్ = ఆ కొండయందు, ఇంత = ఇంతటి, మహనీయ - రత్న - సామగ్రి = గొప్పది యగు, రత్నములయొక్క నముదాయము, కలదె = ఉన్నదా?

వింధ్య + అద్రితోన్ = వింధ్యపర్వతముతో, సురల్ = దేవతలు, విరసము ఎత్తిరి + కాక = ద్వేషము వహించిరి కాని, అది = ఆ వింధ్యపర్వతము, గ్రహ - చక్రము = గ్రహవలయము, ఇంత = హిమవత్పర్వతమంత, కడచి + ఉన్నె = అతిక్రమించియుండువా?

హాటక - రుచి + అ - కాక = బంగారు కాయే కాని, ఆమర + ఇంద్రు గిరికిన్ = దేవేంద్రుని పర్వతమునకు, - మేరుపర్వతమునకు, ఇంత = ఇంతటి,

+రమ + ఓషధీ - ప్రభా - భాతి = గొప్ప ఓషధుల కాంతియొక్క తళతళ, ఎత్తై = సమానమా?

హరుఁడు = ఈశ్వరుఁడు, అర్ధపతి - చెల్మికిన్ = కుబేరునితోడి స్నేహము నకు. అందున్ = కైలాసమునందు, ఉండెన్ + కాక = ఉండెనుగాని, రజత - శైలము = వెండికొండ - కైలాసము. వసియింపన్ = నివసించుటకు, ఇంత, రమ్యమే = అనుకూలమా?

అజుఁడు = బ్రహ్మ, తన-విద్య = తన:సృష్టివిద్య, మెఱయన్ = ప్రకాశింపఁజేయుటకై, కుల + అద్రులు = కులపర్వతములు, ఒండ్లు = ఇతరములు, పడసెన్ = పొందెను, కాక = కాని, దీనికిన్ = ఈ కొండకు హిమవత్పర్వతము నకు, ఉర్వి = భూమిని, తాల్పంగన్ = ధరించుటకు, భరమె = బరువా?

అనఁగన్, హిమ + ఆలయంబు = మంచుకొండ, మాహాత్మ్య - వైభవ + ఆలయంబు = గొప్పతనముతోడి ప్రభుత్వమునకు స్థానము, అగు - పేర్మిన్ = అగునట్టి గౌరవముతో, నగ - చక్రవర్తి = పర్వతరాజు.

తా త్పర్యము : రోహణ పర్వత మను పేరేకాని, ఆ పర్వతమున హిమవత్పర్వతమున నున్నంత రత్నముల సముదాయము కలదా? వింధ్యపర్వతమును దేవతలు ద్వేషించిరి కాని ఆ కొండ గ్రహవలయమును హిమవత్పర్వత మంత యతిక్రమించి యుండునే? మేఘపర్వతమునకు బంగారుకాంతియే కలదు కాని దానికింతటి పరమాషధుల కాంతి యేడి? ఈశ్వరుఁడు కుబేరునితోడి మైత్రిచే నందు నివసించెనుగాని కైలాసము హిమవంతమునంతగా నివాసయోగ్యమా? బ్రహ్మ తన సృష్టివిద్య ప్రకాశింపఁగా నితర కులపర్వతములను సృజించెను గాని భూభారమున కిది యొక్కటి చాలదా? అనునట్లు హిమాలయము గొప్పతనముతోడి ప్రభుత్వమునకు నిలయ మనెడి గౌరవముచే బర్హతచక్రవర్తి.

వి శే ష ము లు : ఇందు వర్ణ్యమైన హిమాలయమునందు నగచక్రవర్తిత్వము నారోపించుటకై యితరపర్వతములను గా దనుటచే నపహ్నవాలంకారము. 'శుద్ధాపహ్నాతి రన్య స్యారోపార్థో ధర్మనిహ్నావః స ఏవ యుక్తి పూర్వ శ్చే దుచ్యతే

'హేత్వపహ్నుతిః' - చన్ద్రా. హిమవత్పర్వత నగచక్రవర్తిత్వము అను సమర్థ
 నీయాంశము సమర్థింపఁబడినది కావునఁ గావ్యలింగాలంకారము. సమర్థనీయ స్యారస్య
 కావ్యలింగం సమర్థనమ్' - చన్ద్రా.

మెఱయ = మెఱయింప - 'కరఁగు మెఱ య్వాదు లంతర్భావితప్రేరణం
 బలు, ప్రౌఢ. క్రి.34

చ. సురవర వాహినీధరుఁడు, శుభ్ర శరీరవిభాసి, నీలకం
 ధర పరిశోభితుండు, గుణధాముఁడు, తుంగతనుండు భూధరా
 భరణుఁ డుమాసమన్వితుఁ, డపార విభూతి సమేతుఁడై మహే
 శ్వరుఁడునుబోలె నొప్పు హిమవంతుఁ డనంత మహత్త్వ సంపదన్ 4

అర్థము : సుర_వర - వాహినీ_ధరుఁడు = దేవతాశ్రేణుల నదిని_ఆకాశగం
 గను, ధరించినవాఁడు. శివ హిమవంతు లిరువురును గంగను ధరించినవారే, శుభ్ర -
 శరీర - విభాసి = తెల్లని శరీరముచేఁ బ్రకాశించువాఁడు - శివుని మేనివరము తెలుపు.
 హిమవంతుఁడును సతతహిమాచ్ఛాదితుఁ డగుటచేఁ దెలుపే. నీల కంధర - పరిశోభి
 తుండు = నల్లనికంఠముచేఁ బ్రకాశించువాఁడు - శివుఁడు. నల్లనిమెఱుములచే లేదా
 నెఱుకలచేఁ బ్రకాశించువాఁడు హిమవంతుఁడు, గుణ_ధాముఁడు = సుగుణములకు స్థాన
 మయినవాఁడు, ఇది ఉభయత్ర సమానమే, తుంగ_తనుండు = ఎత్తయిన శరీరము గల
 వాఁడు - ఇదియును శివ హిమవంతుల ఉభయులకును దుల్యమే, భూధర + ఆభర
 ణుఁడు = కొండ (కైలాసము) ఆభరణముగాఁ గలవాఁడు లేదా భూధర = భూమిని
 ధరించు పాములు, ఆభరణుఁడు = ఆభరణములుగాఁ గలవాఁడు - శివుఁడు, కొండలకు
 ఆభరణమైనవాఁడు_హిమవంతుఁడు, ఉమా_సమన్వితుఁడు = ఉమతోఁ (పార్వతితోఁ)
 గూడినవాఁడు - శివుఁడు, ఉమతోఁ (కూటుయిగావున) గూడినవాఁడు, అపార
 - విభూతి - సమేతుఁడు + ఐ = అధికమైన భస్మముతోఁగూడినవాఁడు - శివుఁడు,
 అధికమైన యైశ్వర్యముతోఁ గూడినవాఁడు హిమవంతుఁడు, అయి, హిమవంతుఁడు
 అనంత - మహత్త్వ - సంపదన్ = అవారమైన గొప్పతనమనెడి సంపదతో,
 మహేశ్వరుఁడును + బోలెన్ = పరమేశ్వరుని, పితమున, ఉప్పున్,

తా తృ ర్య ము : శివుఁడు గంగాధరుఁడు, అట్లే హిమవంతుఁడును గంగాధరుఁడే. శివుఁడు తెల్లని శరీరముచేఁ బ్రకాశించువాఁడు. అట్లే హిమవంతుఁడును నిరంతర హిమాచ్ఛాదితుఁడగుటచేఁ దెల్లనివాఁడు. శివుఁడు నీలకంధర (కంఠ) ముచేఁ బ్రకాశించువాఁడు. హిమవంతుఁడును నీలకంధర (మేఘ)ములచేఁ బ్రకాశించువాఁడు. లేదా నీలకంఠముల (నెమళ్ల) చేఁ బ్రకాశించువాఁడు. ఇరువురును సదుణములకు నిలయమైనవారే. ఇరువురును తుంగతనులే. శివుఁడు భూధరము (కైలాసపర్వతము) ఆభరణముగాఁ గలవాఁడు. హిమవంతుఁడు భూధరకులమునకు ఆభరణమైనవాఁడు. పర్వత శ్రేష్ఠుఁడనుట. భార్య యగుటచే శివుఁడు మాసమన్వితుఁడు. కూతు రగుటచే హిమవంతుఁడు మాసమన్వితుఁడు. శివుఁడు అపారమైన విభూతి (భస్మము) తోఁ గూడినవాఁడు. హిమవంతుఁడు అపారమైన విభూతి (సంపద,) తోఁగూడినవాఁడు. ఇట్లు హిమవంతుఁడు నంతమైన మహత్తరసంపదచే మహేశ్వరునివలె నొప్పును.

వి శే ష ము లు : ఆలంకారము శ్లేషానుప్రాణితమైన ఉపమ, హిమవంతు మున నెమళ్లు గల వనుటకు - 'నట నానుకూల పరిపుల్ల కలాప కలాపిజాలమున్, - మనుచ. 2 - 3

సీ. హేమాద్రి విస్తార మెంత? సప్తాశ్వుండు
నిచ్చలు నోరల వచ్చు నట్టె;
తారాచలము వ్రేకడన మెంత? వింశతి
బాహునిచే నెత్తువడియె నట్టె;
పెరిగిన వింధ్యాద్రి పెంపెంత? కలకజుం
డెడగాల మెట్టిన నడగె నట్టె;
నెగడు మందరగిరి నిలు పెంత? కఱభోగి
దిర్చిన జిఱ్ఱనఁ దిరిగె నట్టె;

తే. యనఁగ విస్తారమున వ్రేకడనమునందుఁ
బెంపునందునుఁ నిలుపునఁ బెఱ నగముల
నుఱక తనలోన నవ్వుచు నున్న కరణి
వెలుగు శీతాద్రి ప్రాలేయ విమల రుచుల.

అ ర్థ ము : హేమ + అద్రి = బంగారు కొండ - మేరువు యొక్క, విస్తారము = విరివి, ఎంత = ఏమాత్రము, సప్త + అశ్వుండు = ఏడుగుఱములు గలవాఁడు - సూర్యుఁడు, నిచ్చలున్ = నిత్యమును, ఓరలన్ - వచ్చున్ + అల్లె = ప్రక్కలను వచ్చునఁట.

తార + అచలము = వెండికొండ (కైలాసము)యొక్క ప్రవేకదనము = దుర్భరత్వము, ఎంత, వింశతి-బాహువిచేన్ = ఇరువది చేతులుగల (రావణుని)చేత, ఎత్తు + పడియెన్ + అల్లె = ఎత్తుటను బొందెనఁట - ఎత్తఁబడెనఁట - బలహీను మయ్యెనఁట.

పెరిగెన = వృద్ధిపొందినట్టి, వింధ్య + అద్రి వింధ్యపర్వతముయొక్క పెంపు = వృద్ధి - గొప్పతనము, ఎంత, కలశజుండు = కుండయందుఁబుట్టినవాఁడు - అగస్త్యుఁడు, ఎడ + కాలన్ = ఎడమకాలితో, మెట్టివన్ = తన్నుఁగా, అడగెన్ + అల్లె = క్రుంగెనఁట.

నెగడు = ఒప్పునట్టి, మందర - గిరి = మందరపర్వతముయొక్క, నిలుపు = సైర్యము - నిలుకడ, ఎంత, తఱ - తోగి = నల్లత్రాకు - వాసుకి, తిర్చినన్ = త్రిప్పఁగా, జిఱునన్, తిరిగెన్ + అల్లె = తిరిగెనఁట.

అనగెన్, విస్తారమునన్ = విరివియందును, ప్రవేకదనము నందున్ = బరువునందును, పెంపునందును = గొప్పతనమునందును, నిలుపునన్ సైర్యమునందును, పెఱ - నగములన్ = ఇతరపర్వతములను, ఉఱక = లక్ష్య పెట్టక, తవలోనన్, నవ్వుచున్ + ఉన్న-కరణిన్ = వానిని దనలోఁ బరిహసించు చున్నవిధమున, శీత + అద్రి = మంచు కొండ - హిమవత్పర్వతము, ప్రాలేయ - విమల - రుచులన్ = మంచుయొక్కనిర్మలములైన కాంతులతో, వెలుగున్ = ప్రకాశించును.

తా త్ప ర్య ము : మేరుపర్వతము విరివి యేషాటిది? సూర్యుఁడు నిత్యమును దాని పార్శ్వముల నంటి వచ్చునఁట. కైలాసము దుర్భరత్వ మేషాటిది? రావణునిచే నది యెత్తువదెనఁట. పెరిగెన వింధ్యపర్వతము పెంపే మాత్రము? అగస్త్యుఁడు దాని

నెడమకాలఁ దన్నఁగా నడఁగెనఁట, మందరపర్వతము సైర్య మే పాటిధిః ఒక నల్లని పాఁపపురుగు (వాసుకి), త్రిప్పఁగా జిఱ్ఱనఁ దిరిగెనఁట, ఇట్లు విరివియందును, బరువు నందును, పెంపునందును సైర్యమునందును ఇతరపర్వతములను దనలోఁ బడిహాసింపు చున్నదా యనునట్లు హిమవత్పర్వతము మంచు తెల్లనికాంతులతోఁ బ్రకాశించును.

వి శే ష ము లు : మేర్వాదుల విస్తారాదులను నహేతుకముగా నపహ్నా వించుటచే నలంకారము హేత్వపహ్నాతి. పెఱనగముల నుఱక తనలోన నవ్వచ్చు నున్న కరణి....ఉత్పేక్ష. (సీసపాదములందలి ఒక్కొక్కదానికి సరిపడునట్లు ఎత్తుగీతయందుఁ గ్రమముగా ఒక్కొక్కగుణముఁ జెప్పుటచే నలంకారము యథానంఖ్యము.) నవ్వచ్చు నవ్వ తెలుపని కవిసమయము. మంచు తెలుపు గావున దానితోఁ గూడినహిమవంశ మితరపర్వతములను నవ్వచ్చున్నట్లే యుండును. ఎత్తవడు = ఎత్తట గలిగియుండు. భంగపడు - కలశజుఁడు = అగస్త్యుఁడు. (నానా.) ద్రోణుఁడు, ఎడగాలనో అనాయాసముగా ననుట. కఱబోగి = నల్లత్రాచు - ఒక చిన్నపాఁపపురుగని చులుకఁ దనము. ప్రాలేయ - 'అవశ్యాం స్తు నీహార స్తుషార స్తుహినం హిమం ప్రాలేయం మిహికా చ.' ప్రళయా చ్చరదంతా దాగత మితి ప్రాలేయమ్. శరశ్కాలాంతమున వచ్చునది - మంచు - అమరము. పెరిఁగిన వింధ్యాద్రి పెం పెంత కలశజుం దెడగాల మెట్టిన నడఁగెనట్టె - వింధ్యపర్వతము గర్వించి సూర్యగమనము నడ్డునంతగాఁ బెరిఁగిపోవుచుండ, దేవతల ప్రార్థనమున నగస్త్యుఁడు దాని నడఁచెను. నెగడు మందర గిరి నిలుపెంత .... దేవదానవులు అమృతము కొఱకు క్షీరసముద్రమును ద్రచ్చఁబూని మందరపర్వతమును గవ్వముగాఁజేసి దానికిఁద్రాడుగా వాసుకినిఁజేసి త్రిప్పిరి. ఒక చిన్న పాఁపపురువుచేఁ ద్రిప్పుట నందిన మందరపర్వతము సైర్య మే పాటి దనుట. తారాచలము .... ఈశ్వరుఁడు - పార్వతీసమేతుఁడై కై లాసమున నుండఁగా, రావణుఁడు దానిని వ్రేలి కొనతో నెత్తెను. అట్టిచో దానిదుర్భరత్వ మే పాటి దనుట.

చ. సురపుర రమ్య హర్మ్య మణి శుభ్ర తలాగ్ర విలాస హాసియై
యురు కనకాగ్రశృంగమున నొందిన తారకపంక్తి శీతభూ
ధరపతి చూడఁజూడ విదితంబగు నిర్మలినాంగభాతితో.
సురగ ఫణాగ్రరత్న రుచిరోరు కపర్ణ ధ రేశ్వరాకృతిన్. 6

అర్థము : శీత - భూధర - పతి - = హిమవత్పర్వతరాజు, చూడన్ + చూడన్
 = చూడఁగాఁజూడఁగా ఉరు - కనక - అగ్ర-శృంగమునన్ = గొప్పదియగు బంగారు
 కొనగల శిఖరమునందు, ఒందిన = కలిగిన, తారక - సంక్తిన్ = నక్షత్రముల వరు
 సతో, సుర .... హాసియై: సుర - పుర = దేవతల నగరమైన అమరావతియందలి,
 రమ్య = అందమైన, హర్య = మేడలయొక్క, మణి = రత్నములచే, శుభ్ర =
 నిర్మలమైన, తల = ప్రదేశముయొక్క అగ్ర = కొనయొక్క, విలాస = అంద
 మును, హాపి = వరిహాసించునది, ఐ, నిర్మలిన + అంగ - భాతితోన్ = స్వచ్ఛమైన
 శరీరముయొక్క కాంతితో, ఉరగ .... రాకృతిన్: ఉరగ - పాములయొక్క, ఫణా
 = పడగల యొక్క, అగ్ర = కొనలయందలి, రత్న = మణులయొక్క. రుచిర
 = మనోహరమైన, ఉరు = గొప్పదియగు, కపర్ద = జటాజూటమును, ధర = ధరించి
 నట్టి, ఈశ్వర = శివునియొక్క, ఆకృతిన్ = ఆకారముతో, విదితంబు + అగున్ =
 తెలియఁబడినది - ప్రసిద్ధమైనది యగును.

తా త్ప ర్య ము : హిమవత్పర్వతరాజము పెద్దదియగు బంగారు కొనగల
 శిఖరమునందలి నక్షత్రకాంతితో నమరావతియందలి రమ్యములైన హర్యముల రత్న
 శుభ్ర తలాగ్రముల విలాసమును బరిహాసించునదై, స్వచ్ఛమైన దేహకాంతితో, బాముల
 పడగలకొనలందలి మణులచే మనోహరమైన పెద్దజటాజూటమును ధరించిన యీశ్వరుని
 యాకారముతో, జూడఁగాఁ జూడఁగా నొప్పెను.

వి శే ష ము లు : హిమవత్పర్వత శిఖరము స్వర్ణమయము, అది నక్షత్రమండ
 లమువలకు వ్యాపించెను. నక్షత్రములకాంతితో నది యమరావతియందలి రమ్య
 హర్యముల రత్నశుభ్రములైన ప్రదేశముల కొనలను బరిహాసించుచుండెను. మఱియు
 నది తన స్వచ్ఛమైన దేహకాంతితో - భూషణములైన నర్పముల పడగలందలి
 మణులకాంతులచే మనోహరమైన పెద్దజటాజూటమును ధరించిన శివుని యాకారము
 గలిగి యొప్పెను, హిమవంతుఁడు శివునిఁ బోలియుండెను. హిమవంతుఁడు నిర్మలి
 నాంగుఁడు. అట్లే శివుఁడును నిర్మలినాంగుఁడే. హిమవంతుని కనకాగ్రశృంగముశివుని
 జటాజూటమును బోలియుండెను. శివుని జటాజూటము పాముల పడగలందలి మణులచే
 నొప్పినట్లే, హిమవంతుని ఆ శృంగముగూడ నక్షత్రముల కాంతితో నొప్పుచుండెను.
 నక్షత్రమండలమువలకు వ్యాపించిన ఆ కనకాగ్రశృంగము నక్షత్రముల కాంతిచే

నమరావతియందలి రమ్యహార్యముల మణిశుభ్రతలాగ్రవిలాసమును బరిహసించు చుండెను. కనకాద్రి యనఁగా మేరుపు, దాని ప్రసక్తి యిట అనావశ్యకముగావున కనకాద్రి యను పాఠముగాక కనకాగ్ర అనుపాఠమే స్వీకరింపఁబడినది, అలంకారము సంబంధాతిశయోక్తి - 'సంబంధాతిశయోక్తి స్వా దయోగేయోగకల్పనమ్' - చంద్రికపర్వ - కపర్దోఽస్య జటాజూటః - శివుని జటాజూటమునకుఁ గపర్ద మనిపేరు - అమరము, నిర్మలినాంగభాతితో .... కపర్దధరేశ్వరాకృతిన్ - అలంకార ముపమ.

తే. శీతగిరిమీఁద మదకరుల్ సీవరించు

నెలుఁగు నవ ఘనారవ మని యెసఁగి యాడు

నమ్మిపదుపులు గడునొప్పు నగవిభునకు

బలసి పట్టిన పింఛాతపత్ర భాతి.

7

అర్థము : శీత - గిరి - మీఁదన్ = మంచుకొండమీఁద, మద - కరుల్ మద గజములు, సవరించు = సీత్యారముచేయు, ఎలుఁగున్ = ధ్వనిని, నవ - ఘన + ఆరవము = క్రొత్త మేఘముల ధ్వని, అని, ఎసఁగి = విజృంభించి, ఆడు = నృత్యము చేయునట్టి, నమ్మి - పదుపులు = నెమ్మళ్లగుంపులు, నగ-విభునకున్ = పర్వతరాజునకు, బలసి = పరివేష్టించి, పట్టిన, పింఛ + ఆతపత్ర - భాతిన్ = పింఛములనెడి గొడుగుల విధమున, కడున్ = మిక్కిలి, ఒప్పున్.

తాత్పర్యము : హిమవత్పర్వతముమీఁద మదపుతేనుఁగులు సీత్యారము చేయుఁగా, నా ధ్వనిని క్రొమ్మొయిళ్ల ధ్వనియనిభ్రమించి విజృంభించి నృత్యముచేయు నెమ్మళ్ల గుంపులు ఆ పర్వతరాజునకుఁ బరివేష్టించి పట్టిన, పింఛములనెడి గొడుగుల విధమున మిక్కిలి యొప్పెను.

విశేషములు : హిమవంతుఁడు నగవిభుఁడు (పర్వతరాజు) అని చెప్పఁ బడుటచే, వానికి ఆతపత్రమును బట్టుటయను రాజోపచారము వర్ణింపఁబడినది. నెమ్మళ్ల మేఘధ్వనిని వినిసంతనే యుత్సాహమున నృత్యముచేయును. వాని కేనుఁగుల సీత్యార ధ్వనియందు మేఘధ్వనిభ్రాంతి, అందుచే నలంకారము భ్రాంతిమంతము. పింఛాతపత్ర - తూపకాలంకారము, నమ్మి పదుపులు పింఛాతపత్రభాతిఁ గడు నొప్పును. ఉపమవలె నున్నను నిది యుత్పేక్షయే యని చెప్పవలయును, నమ్మి - నెమ్మి - నమలి - నెమలి

నమిలి - నెమలి - రూపాంతరములు, ఘన - ఆకారాంతస్త్రీలింగ మయినచో వర్షాకో
లము, అకారాంతపులింగ మయినచో మేఘము, విశేషణ మయినచో గొప్పది.

.తె శిశిరభూమీధరోద్దామ శిఖర మణులఁ
గదిసి తారాగణంబులు గలిసియున్న
మణిగణాన్వేషణులు కీడు మణులు సావి
పాయఁ ద్రోతు రం దవి గనుపట్టకున్న. 8

అర్థము : శిశిర .... మణులన్: శిశిర = చల్లని, భూమీధర = కొండ -
హిమవత్పర్వతముయొక్క, ఉద్దామ = అధికమైన, శిఖర = శిఖరములందలి,
మణులన్ = మణులను, కదిసి = సమీపించి, తారా - గణంబులు = నక్షత్రముల
సమూహములు, కలిసి + ఉన్నన్ = కూడియుండఁగా, మణి - గణ + అన్వేష
ణులు = మణుల సమూహములను వెదకువారు, అందున్ = ఆ మణులలో, అవి =
తారలు, కనుపట్టక + ఉన్నన్ = తక్కువకాంతి కలవగుటచేఁగనఁబడకపోఁగా,
కీడు - మణులు - సావి = కృత్రిమములైన మణు లని, పాయన్ + త్రోతురు =
తొలఁగఁద్రోయుదురు.

తాత్పర్యము : హిమవత్పర్వతపు గొప్ప శిఖరములందలి మణులను సమీ
పించి వానితో నక్షత్రముల సమూహములు కలిసియుండఁగా మణులను వెదకువారు ఆ
మణులలో నక్షత్రములుతక్కువకాంతి కలవగుటచేఁ గనఁబడకపోఁగా, నవి కృత్రిమ
మణులని వానిని తొలఁగఁద్రోయుదురు.

విశేషములు : హిమవత్పర్వతశిఖరములు నక్షత్రమండలమును దాటి
చుట్టుకొని భావము, సంబంధాతిశయోక్త్యలంకారము. మణిగణాన్వేషణులకుఁ
దారాగణములందు మణిభ్రాంతి కావున నలంకారము భ్రాంతిమంతము.

త్రోచుధాతువు. త్రోచు + తాట్ట-తద్ధర్మాదులందు తాట్టగు.' బాల.క్రియ.5.
త్రోచు + తాట్ట,' లకారంబునకు దుజ్రవురునుముళ్ళగు.' ప్రథమపురుష బహువ

1, సా. చిత్రా సీవరించు,

జనమున - త్రోచు + రు. 'లాట్ట రుజ్జు పరంబగునపుడు దుగాగమంబగు.' బాల. క్రియ. 22 త్రోచు + దు + రు. 'చువరంబుతోడ దుగ్ధకారంబు తకారంబగు.' బాల. క్రియ. 108. త్రోతురు.

తే. సన్నుతంబుగ నా హిమవన్నగంబు
కాంచనాద్రీంద్రు మెచ్చదు కంపు లేని
కనకరుచి యేల యని చంపకప్రసూన
పరిమళాకీర్ణసౌవర్ణభాతి మిగిలి.

9

అర్థము : ఆ హిమవత్ + నగంబు = ఆ హిమవత్పర్వతము, చంపక - ప్రసూన - పరిమళ + ఆకీర్ణ - సౌవర్ణ - భాతి = సంపఁగి పూలయొక్క, సువాసనతో, వ్యాపించిన, బంగరు, కాంతి, మిగిలి = అతిశయించి, సన్నుతంబుగన్ = పొగడఁబడినదిగా, బాగుగా. కంపు = పరిమళము, లేని, కనకరుచి = బంగరు కాంతి, ఏల = ఎందులకు, అని, కాంచన + అద్రీ + ఇంద్రున్ = శ్రేష్ఠమగు బంగరు కొండ (మేరువు) ను. మెచ్చదు = ప్రశంపింపదు.

తాత్పర్యము : హిమవత్పర్వతమునఁ జంపక వృక్షములు గలవు. ఆ పూవుల పరిమళముతో వ్యాపించిన బంగరుకాంతి యతిశయించి అది పరిమళములేని వట్టి బంగరుకాంతి యెందులకని బంగరుకొండను (మేరువును) బాగుగా మెచ్చదు.

విశేషములు : మేరువు బంగరుకొండగావున బంగరుకాంతు లీనుచుండును. కాని దానికిఁ బరిమళ ముండదు. హిమవంతమున సంపఁగి వృక్షము లుండును. సంపఁగి వర్ణము బంగారువర్ణమును బొలియుండును. అంతేకాదు కాంచనశబ్దమునకు బంగార మనియే కాక సంపఁగి యనియు నర్థము గలదు. కావున, హిమవంతమునకు సంపఁగి తాతితోపాటు బంగరుకాంతు లుండును. ఆ కారణముననే హిమవంతము సువాసనారహితమగు వట్టి బంగరుకాంతిగలమేరువును మెచ్చ దనుట, 'కంపు' శబ్దము కావ్యము లలో సుగంధ మను నర్థమునను బ్రయుక్తమయినది. 'కంపు రూపుఁ దెలుపుఁ గలిగి యుకంటక, భూరుహోదులందుఁ బుట్టె నట్టి, పుష్పముల .... భార, ఆను. 4.5. నేఁటి వాడుకతో మాత్రము దుర్లభమునకే పరిమితమయినది. హిమవంతము మేరువును

మెచ్చమికి అది వాసనారహిత మగుట కారణముగాదు. కారణముకానిదానిని గారణముగాఁ జెప్పుటచే నలంకారము హేతుత్పేక్ష.

తే. విలసి తోత్తుంగ శశికాంతశిలలఁ గదిసి
 యరుగు శశిఁ గని శిల లెల్లఁ గరఁగి పెరిఁగి
 తెరలి పఱతెంచు వఱ్ఱోడిఁ దేలి పాఱు
 నుడుగణేశుండు వెండి పేరోడ వోలె.

10

అర్థము : విలసిత + ఉత్తుంగ - శశికాంత - శిలలన్ = ప్రకాశించినట్టియు, మిక్కిలి యెత్తయినట్టియుఁ జంద్రకాంతపుత్రులను, కదిసి = చేరి, అరుగు = పోవునట్టి, శశిన్ = చంద్రుని, కని = చూచి, శిలలు + ఎల్లన్ = చంద్రకాంతశిల లన్నియు, కరఁగి, పెరిఁగి = పెద్దదయి, తెరలి = పొంగి, పఱతెంచు = ప్రవహించునట్టి, వఱ్ఱోడిన్ = ప్రవాహమునందు, ఉడు - గణ + ఈశుండు = నక్షత్రముల సమూహమునకుఁ బ్రభువు - చంద్రుఁడు, వెండి - పేరు + ఓడ + పోలెన్ = వెండితో నిర్మితమైన పెద్దయోడవలె, తేలి - పాఱున్ = తేలి కొట్టుకొనిపోవును.

తాత్పర్యము : హిమవత్పర్వతముపైఁ జంద్రకాంతశిలలు గలవు. చంద్రుఁడాకాశమునఁ బయనించుచు వానిని జేరెను. చంద్రునిఁ జూడఁగనే ఆ శిలలన్నియుఁ గరఁగి పెద్దయ్యెఱుయి పొంగి పాఱుచుండెను. ఆ ప్రవాహమునఁ జంద్రుఁడు వెండితోఁ జేయఁబడిన పెద్దయోడవలెఁ దేలి కొట్టుకొనిపోవుచుండెను.

విశేషములు : చంద్రకాంతశిలలు హిమవంతమునఁ జంద్రమండలమును దాటియున్నవనిబట్టి సంబంధాతిశయోక్త్యలంకారము. ఉడుగణేశుఁడు వెండిపేరోడవోలెఁదేలిపాఱు - ఉపమవలె నున్నను ఉత్పేక్షయనిచెప్పుటయే యుచితము. వఱ్ఱోడి, వఱ్ఱోడి, వఱ్ఱోడి - రూపాంతరములు.

పేరోడ = పేరు + ఓడ, 'కర్మధారయంబునందుఁ జేర్వాదిశబ్దముల కచ్చువరంబగునపుడు టుగాగమంబు విభాషనగు. బాల. సంధి. 29. టుగాగమము తానిచో, ఉత్తున కచ్చు వరంబగునపుడు సంధియగు. పేరోడ. టుగాగమముగుచో - ఫేరులోడ.

తే. సలలితంబగు శశికాంత శిలల రుచులు,
 నింద్ర నీలోపలద్యుతు లెనసి వెడలఁ
 బక్షులెల్ల సితాసిత పక్షయుగళ
 సహితమై చూడనొప్పు మాసములవోలె.

11

అర్థము : సలలితంబు + అగు = మనోహరమయిన, శశికాంత - శిలల
 = చంద్రకాంతపుత్రులయొక్క, రుచులున్ = కాంతులును, ఇంద్రనీల + ఉపల -
 ద్యుతులున్ = ఇంద్రనీలమణుల కాంతులును, ఎనసి = కూడుకొని, వెడలన్ =
 డైకివ్యాపింపఁగా, పక్షులు + ఎల్లన్ = పక్షులన్నియును, సిత + అసిత - పక్ష-
 యుగళ - సహితము + ఐ = తెల్లని, నల్లని, తెక్కలజంటతోఁగూడినవయి, మాస
 ముల + పోలెన్ = నెలలవలె, చూడన్ + ఒప్పున్ = చూడఁదగియుండును.

తాత్పర్యము : హినువంతమునఁ జంద్రకాంతశిలలును, ఇంద్రనీలమణు
 లును - రెండునుగలవు, మనోహరములైన చంద్రకాంతశిలలకాంతులును, ఇంద్ర
 నీలమణుల కాంతులును గూడి వ్యాపింపఁగా, నచ్చటి పక్షులన్నియును దెల్లని నల్లని
 తెక్కల జంటలతోఁగూడి మాసములవలెఁ జూడనొప్పును.

విశేషములు : చంద్రకాంతశిలల కాంతులు తెల్లఁగను, ఇంద్రనీల
 మణుల కాంతులు నల్లఁగనునుండును. పక్షికి రెండు తెక్కలుండును. ఒక తెక్క చంద్ర
 కాంతశిలల కాంతులతోఁ దెల్లఁగను, రెండవది ఇంద్రనీల మణులకాంతులతో నల్లఁగను
 అయి, శుక్లపక్షము, కృష్ణపక్షమునను రెండుపక్షములుగల మాసమువలె నున్నవి. ఇట్లు
 ఒక్కొక్క పక్షి యొక్కొక్క మాసమువలెనుండును. పక్షము = తెక్క, పదునైదు
 డినముల కాలము, శ్లోషానుప్రాణితమైన ఉపమాలంకారము. యథాసంఖ్యము - శశి
 కాంత - ఇంద్రనీల - సితాసిత. శశికాంత శిలలరుచులచేఁ దెల్లఁగను, ఇంద్రనీల ద్యుతు
 లచే నల్లఁగను బక్షములు మాతెననుటచే నలంకారము తద్గుణము. 'తద్గుణ స్వగుణ
 త్యాగా దన్యదీయ గుణగ్రహః.' చంద్రి,

సలలితంబు .... రుచులు, పక్షులు .... సహితము.' 'శ్రీసమంబులగు విశేష
 జంబులయు, మువరకాంత విశేషణంబులయు బహువచనంబున కేకవచనంబు బహు
 శంబుగా నగు' భాల, కారక, 20.

అ. నెగసి సుడిసి తావి మిగులుచుఁ దరులతా
 కలిత పుష్ప రజము గాలిఁ దూలి
 పొలుచు నగవిభునకుఁ బొంబట్టుచేల నా
 కసము మేలుకట్టు గట్టినట్లు.

12

అ ర్థ ము : తరు - లతా - కలిత - పుష్ప - రజము = చెట్లయందును, దీఁగలయందును, ఉన్న, పుష్పొడి, గాలిన్ = గాలిచేత, తూలి = చలించి, నెగసి = పైకిలేచి, సుడిసి = వ్యాపించి, తావి = పరిమళము, మిగులుచున్ = అతిశయించుచు, నగ-విభునకున్ = పర్వతరాజునకు-హిమవంతునకు, ఆకసము = ఆకాశము, పొంబట్టు = (పొన్ను + పట్టు)- చేలన్ = బంగారు పట్టుబట్టతో, మేలుకట్టు = జాందినీ, కట్టిన + అట్లు = కట్టినవిధమున, పొలుచున్ = ఒప్పును.

తా త్ప ర్య ము : హిమవంతముమీఁది చెట్లయుఁ, దీఁగలయుఁ బుష్పొడి గాలిచేఁ జలించి, పైకెగిరి, వ్యాపించి, పరిమళ మతిశయించుచు, నా కొండలతేనికి ఆకాశము బంగారుపట్టుబట్టతోఁ జాందినీ కట్టెనా యనునట్లు ఒప్పును.

వి శే ష ము లా: పుష్పొడి బంగారువన్నెగలదగుటచే 'పొంబట్టు చేలమేలుకట్టు' అనుట, అలంకార ముత్పేక్ష.

పొంబట్టు - పొన్ను + పట్టు. 'సమాసంబునం బ్రాతాదుల తొలియచ్చుమీఁది వర్ణంబులకెల్ల లోపంబు బహుళంబుగా నగు.' పొ + పట్టు. బాల. సంధి. 36. లాప్తశేషంబునకుం బరుషములా పరము లగునపుడు నుగాగమం బగు,' పొ + ను + పట్టు. బాల. సంధి. 37. ద్రుతకార్యములు - బాల. సంధి. 16, 17. పొంబట్టు, చేలము (ప్రకృతి) - చేల (వికృతి)

తే. పాయక గిరితటమునన మేయుచుండు
 నున్నత ద్విరదేంద్రంబు లొప్పుఁ జూడఁ
 బర్వతాధీకుఁ డగుట నప్పర్వతంబు
 బలసి కులగిరుల్ కొలువున్నభంగి ఛోలె.

13

అర్థము : పాయక = విడువక, గిరి - తటమునన్ + అ = కొండ
 జటియయందే, మేయుచున్ + ఉండు, ఉన్నత - ద్విరద + ఇంద్రంబులు = ఎత్తయిన
 గజశ్రేష్ఠములు, పర్వత + అధి + ఈశుఁడు = పర్వతరాజు, అగుటన్ = అగుటచే,
 ఆ + పర్వతంబున్ = ఆ పర్వతమును, బలసి = పరివేష్టించి, కుల - గిరుల్ =
 కులపర్వతములు, కొలువు + ఉన్న - భంగి + ఖోకెన్ = కొలువున్నకీతివలె,
 చూడన్ + ఒప్పున్.

తాత్పర్యము: హిమవత్పర్వతపుఁ జటియలందే విడువక మేయుచుండునట్టి
 యొత్తయిన గజేంద్రములు హిమవంతుఁడు పర్వతప్రభుపగుటచే వానిని బరివేష్టించి
 కులపర్వతములు కొలువుదీర్చినవా యనునట్లు చూడనొప్పును.

విశేషములు : అలంకార ముత్పేక్ష, ద్విరద - 'దన్తి దన్తావళో హస్తీ
 ద్విరవో ఒనేకపో ద్విషః.' ద్వారదా నస్య ద్విరదః, రెండు దంపములు గలది.
 వీనుఁగు - అమరము.

సీ. సవిలాసగతిఁ గ్రామి జంగమ లతలలో
 నడపాడు నురగకన్యకల చెలువు,
 వెలుఁగొందు మణిపుత్రికల గెడ విహరించు
 వర నిధానాదిదేవతల చెన్ను,
 సాను సంగత మేఘ సౌదామనులఁ గూడి
 పొలసాడు ఖచరాంగనల బెడంగు,
 మందార చందన నందన సంగతి
 నెలసిన వనదేవతల నయంబు,

ఆ. మనసు లురులుకొల్ప మండనాంగానోక
 హములఁ బొంది చూచు నమర సిద్ధ
 చారణాది వర కుమారాంగ భూషణ
 ద్యుతుల హిమనగేంద్ర మతిశయిల్లు.

అ ర్థ ము : స - విలాస - గతిన్ = ఒయ్యారముతోఁ గూడిన విధమున,
 క్రాలు = ఒప్పునట్టి, జంగమ - లతలలోన్ = చలింపు తీగలలో, నడపాడు =
 సంచరించునట్టి, ఉరగ - కన్యకల - చెలువున్ = నాగకన్యకల అందమును,

వెలుగొందు (వెలుగు + ఒందు) = ప్రకాశించునట్టి, మణి - పుష్పికల -
 కెడన్ = రత్నాలబొమ్మలప్రక్క, విహరించు = తిరుగునట్టి, వర - నిధాన + ఆది
 దేవతల = శ్రేష్ఠములైన. నిధుల అధిష్ఠాన దేవతాస్త్రీలయొక్క, చెన్నున్ =
 అందమును,

సాను - సంగత - మేఘ - సౌదామనులన్ = చటియలందుఁ గూడుకొన్న
 మేఘములందలి విద్యులతలను, కూడి, పొలసాడు = సంచరించు, ఖచర + అంగ
 నల = ఖేచరస్త్రీల, బెడంగున్ = అందమును,

మందార - చందన - నందన - సంగతిన్ = మందారము, చందనము అను
 వానితోడి ఉద్యానవనముల కలయికచే, ఎలసిన = ఒప్పిన, పనదేవతల = వనదేవతల
 యొక్క, నయంబున్ = అందమును,

మనసులు = మనస్సులు, ఉరులుకొల్పన్ = వశపఱచుకొనఁగా, మండన +
 అంగ + అనోకహములన్ = అలంకరణోపాయములైన చెట్లను పొంది, చూచు,
 అమర - సిద్ధ - చారణ + ఆది - వర - కుమార + అంగ - భూషణ - ద్యుతులన్ =
 దేవతలు, చారణులు, మున్నగు, శ్రేష్ఠులైన, యువకులయొక్క శరీరములందలి,
 అలంకారములయొక్క కాంతులతో, హిమ - నగ + ఇంద్రము = హిమవత్పర్వత
 శ్రేష్ఠము, అతిశయిలున్ = మించును.

తా త్ప ర్య ము : విలాసముతో నొప్పు చలింపు తీగలలో సంచరించు నాగ
 కన్యకల యందమును, ప్రకాశించు రతనాల బొమ్మలప్రక్క విహరించు నిధ్యధిష్ఠాన
 దేవతాస్త్రీల యందమును, చటియలనున్న మేఘములందలి విద్యులతలతోఁగూడి
 సంచరించు ఖేచరస్త్రీల యందమును, మందారములు చందనవృక్షములు అనువానితోడి
 ఉద్యానముల సాంగత్యముననున్న వనదేవతల యందమును, మనస్సులను వశపఱచు
 కొనఁగా నలంకరణోపాయములైన వృక్షములవైనుండి చూచునట్టి అమరులు

సీద్ధులు, చారణులు మున్నగువారి యువకుల శరీరములందలి యలంకారముల కాంతులతో హిమవత్పర్వతరాజ పుతిశయిల్లును.

విశేషములు : సౌదామని - 'తడి త్సౌదామనీ విద్యుచ్ఛృణ్ణలా చపలా అపి.' సుదామ్నా ఐరావతేన సహ వర్తత ఇతి సౌదామనీ - సుదామ పునఃగా నై రావతము. దానితోఁగూడి యుండునది - మెఱుపు, అమరము, అనోకహము - అనోకహః కుట స్సాలః పలాశీ ద్రు ద్రు మాగహః - అనసః శకటస్య అకం గమనం హస్తీతి అనోకహః. బండి గమనమును ఆఁపునది - చెట్టు, అమరము, మండ నాంగానోకహములు - జై నసంప్రదాయమున భోగభూమియం దుండువారికిఁ గల్పవృక్షములు వలసిన పదార్థము లిచ్చుచుండునని ప్రసిద్ధి. వానిలో భూషణాంగవృక్ష మిట్లు వర్ణితము.

'తులాకోటిక కేయూర రుచకాంగద వేష్టకాన్

హారాన్ మకుటభేదాంశ్చ సువతే భూషణాంగకాః.'

ఈ సంప్రదాయము పంపాదికన్నడకవుల జై నకావ్యములలో వర్ణితము. వాని నుండియే నన్నెచోడుఁ డీ విషయమును గ్రహించియుండును.

చ. అరుదుగఁ జంద్రకాంతనిలయంబులలో విహరింతు రర్థిఁ దా రరయఁగ నెల్లవారికి బయల్పడి తోఁపఁగః నంద కొంద అచ్చెరువుగ నింద్రనీలరుచి చీఁకటిలో రమియింతు రొప్పు న త్యురుతరలీలతో బయల నుండియు నెవ్వరుఁ గానకుండఁగన్. 15

అర్థము : తారు = వారు, అరయఁగన్ = చూడఁగా, ఎల్లవారికిన్ = అందఱకును, బయల్పడి - తోఁపఁగన్ = బయలుపడికనఁబడునట్లు, అరుదుగన్ - ఆశ్చర్యకరముగా, చంద్రకాంత - నిలయంబులలోన్ = చంద్రకాంత గృహములలో, అర్థిన్ = క్రోధితో, విహరింతురు = క్రీడింతురు, అందున్ + అ = అందే - ఆ హిమవత్పర్వతమునందే, కొందఱు, అచ్చెరువుగన్ = ఆశ్చర్యముగా, బయలన్ + ఉండియు = బయటనుండికూడ, ఎవ్వరున్, కానక + ఉండఁగన్ - చూడకుండు త్రాగున, ఒప్పు = ఒప్పునట్టి, అతి + ఉరుతర - లీలతోన్ = మిక్కిలి గొప్పదియగు

విలాసముతో, ఇంద్రసీల - రుచి - చీకటితోన్ = ఇంద్ర సీలమణులకాంతి యను చీకటితో, ప్రమియింతురు = సంభోగింతురు.

తా ర్ప ర్ప ము : ఆ హిమవర్షర్షతమునందలి చలువతాతియింద్లలో నంద టిరు దయలపడి కనబడునట్లు ఆశ్చర్యకరముగా వారు విహరింతురు. కొందఱు ఆ పర్వతమునందే బయలనుండియు నెప్పురికిని గనబడకుండులాగున మిక్కిలి విలాస ముతో నాశ్చర్యకరముగా నింద్రసీలమణుల నల్లనికాంతి యనెడి చీకటితో సంభోగింతురు.

మ. సరసచ్ఛత్ర మహీరుహావళి నిజచ్ఛత్రాళిగా నొప్పు ఖే చరరాజన్యులు బాల పల్లవ లసచ్ఛత్రావళిం బొల్చు నా మరు గ్రేడింతురు లీల జంగమలతామధ్యంబునం గ్రాలు త ద్వారకాంతలే వనలక్ష్మి చె న్నుఱు నా వర్తింతు రం దిమ్ములన్. 16

అ ర్థ ము : ఖేచర - రాజన్యులు = గగనచరు లనెడి రాజులు, సరస + ఛత్ర - మహీరుహ + ఆవళి = అందమైన, ఎండనుండి కాపాడు, చెట్లు, వరుస, నిజ - ఛత్ర + ఆళి + కాన్ = తమ పైన రాజలాంఛనముగు గొడుగుల వరుసగా, బప్పున్ = బప్పగా, బాల - పల్లవ - లసతే + ఛత్ర + ఆవళిన్ = లేజివురు లనెడి ప్రకాశించు గొడుగులవరుసతో, బొల్చు = ప్రకాశించునట్టి, ఆ - మరున్ = ఆ మన్మథుని, గ్రేడింతురు = పరిహసించుదురు, లీలన్ = విలాసముతో, జంగమ - లతా - మధ్యంబునన్ = చలించు తేగల నడుమ, గ్రాలు = బప్పునట్టి, తద్ + వర - కాంతల్ = ఆ ఖేచరుల స్త్రీలు (భార్యలు,) వన - లక్ష్మి = వనమనెడి లక్ష్మియొక్క, చెన్ను = ఆందిమును, ఉఱు = లక్ష్యపెట్టరు, నాన్ = అనునట్లు, అందున్ = ఆ పర్వతమునందు, ఇమ్ములన్ = సుఖముగా. వర్తింతురు = ఉండురు.

తా ర్ప ర్ప ము : ఆ హిమవర్షర్షతమునందు గగనచరు లనెడి రాజులు అందమైనట్టియు, ఎండనుండి కాపాడునట్టియు వృక్షముల వరుస తమగొడుగుల వరు సగా నొప్పుచుండగా లేజివురు లనెడి గొడుగుల వరుసతో నొప్పు నా మన్మథుని

బరిహసీంతురు. చలించు తీగలనడుమ విలాసముతో నొప్పు వారి ప్రేయరాండ్రు వనలక్ష్మి యందమును లక్ష్యపెట్ట రనునట్లు సుఖముగా వరి లుదురు.

విశేషములు : భేదరు లనెడి రాజులకు ఎండనుండి కాపాడు చెట్లె రాజి చిహ్నముగు గొడుగులు. వానిలో వారు లేజివురు లనెడి గొడుగులతో నొప్పు మన్మథుని లక్ష్యపెట్టరు. వారి ప్రేయరాండ్రు సైతము విలాసమున వనలక్ష్మిని లక్ష్యపెట్టరు. అలంకారము రూపకము, ఉత్పేక్ష.

మ. కలయం గిన్నరగీతిఁ గూడ మృదురేఖం బాడు మత్తాళిసం

కులముల్; కింపురుషాంగనాతతి యెలుంగుల్ వించు భావించి మా
తెలుఁగుల్ నింపుగ నిచ్చుఁ గోవిలలు; దేవేంద్రాంగనా మంజుభా
షలతోడం దగు మాఱుమాట తెలమిన్ సంధించుఁ జిల్కల్ మొగిన్.

17

అర్థము : మొగిన్ = ఉత్సాహముతో, మత్త + అళి - సంకులముల్ = ముడించిన, తుమ్మెదల, గుంపులు, కలయన్ = అంతటను, కిన్నర - గీతిన్ = కిన్నరులపాటను, కూడన్ = కూడునట్లు, అనుసరించునట్లు, మృదు-రీతిన్ = మెత్తగా, పాడున్; కింపురుష + అంగనా - తతి = కింపురుషస్త్రీల సమూహముయొక్క, ఎలుంగుల్ = కంఠధ్వనులు, వించున్ = వినుచు, భావించి, కోవిలలు = కోకిలలు, మాఱు + ఎలుఁగుల్ = ప్రతిధ్వనులు, నింపుగన్ = నిండుగా, ఇచ్చున్; చిల్కల్ = చిలుకలు, దేవ + ఇంద్ర + అంగనా = దేవతాశ్రేణులయొక్కస్త్రీలయొక్క, మంజు = మనోహరములైన, భాషలతోడన్ = వాక్కులతో, తగు = తగినట్టి, మాఱు - మాటలు = ప్రతివచనములు, ఎలమిన్ = సంతోషముతో, సంధించున్ = కూర్చును.

తాత్పర్యము : ముడించిన తుమ్మెదల గుంపులు కిన్నరులపాట ననుసరించుట్లు మృదువుగాఁ బాడును. కోకిలలు కింపురుషస్త్రీల కంఠధ్వనులు విని

నిండుగాఁ బ్రతిధ్వసుల నిచ్చును. చిలుకలు దేవతాస్త్రీల మనోహరములైన వొక్కులకుఁ దగినరీతిని బ్రతిధ్వసులను ప్రీతితోఁ గూర్చును.

వి శే ష ము లు : వా. ప్రతి. లోని 'భావించు' అను పాఠముకంటె, సా. ప్రతిలోని 'భావించి' యను పాఠము అన్వయయోగ్యముగా నున్నది. కింపురుషాంగనా తతి యెలుంగులు, దేవేంద్రాంగనామంజుభాషలు అనునట్లే, కిన్నరాంగనల గీతి యని యున్నచో దాగుగా నుండెడిది. అప్పుడు కిన్నరీగీతి యని స్త్రీలింగశబ్ద ముండవలయును. కాని కిన్నరగీతి యని పుంలింగశబ్ద మున్నది. కోవిల - కోవెల శబ్దమే కాని 'కోవిల' శబ్దము నిఘంటువులఁ గానరాదు. కోవిలలు అనుదానికి బదులు కోవెలలు అనియున్నను ఛందోభంగము కాదుగదా! కోకిలము (ప్రకృతి) - కోయిల, కోవెల, కోగెల (వికృతులు.)

సీ. ఉరు తపః పటలంబు నున్కిప ట్టిది యని
 నెఱి నిరుల్ గొను నింద్రనీల రుచులుఁ,
 బున్నమ వెన్నెల ప్రోదిప ట్టిది యని
 కాంతంబు లగు శశికాంత రుచులు,
 వెలుఁగొందు రేయెండ వీడుఁబ ట్టిదియని
 రాజితం బగు పద్మరాగరుచులుఁ,
 గ్రొక్కారు మెఱుఁగుల యిక్కప ట్టిది యని
 తార ముక్తాఫల తరళ రుచులుఁ.

తే. బ్రచుర మాఘవోద్యానంబు పసిమికెల్ల
 నాటప ట్టిది యని గరుడాండరుచులు
 మెచ్చి చూచుచు వేమఱుఁ బిచ్చలింతు
 రమరకన్యక లతుల హిమాచలమున.

అర్థము : అమర - కన్యకలు = ధేవతాస్త్రీలు, అతుల - హిమాచలము
నన్ = సాటిలేని హిమవత్పర్వతమునందు, ఇది = ఈ చోటు, ఉరు - తమస్(ః)
+ షట్టలంబు + ఉక్ష్విపట్టు = గొప్పదియగు చీకటిగుంపుయొక్క స్థావము, అని,
నోటిన్ = పూర్ణముగా, ఇరుల్ + కొఱు + ఇంద్రనీలరుచులున్ = చీకట్లను
జేయు నింద్రనీలమణుల కాంతులును,

ఇది, పున్నమ - వెన్నెల - ప్రోదిపట్టు = పున్నమ వెన్నెలల పోషణస్థానము,
అని, కాంతంబులు + అగు = మనోహరములయిన, శశికాంత - రుచులున్ =
చంద్రకాంతశిలల కాంతులును,

ఇది, వెలుగొందు (వెలుగు + ఒందు) = ప్రకాశించునట్టి, రేయెండ =
లేతయెండయొక్క, వీడుబట్టు = (వీడు + పట్టు) స్థావము, అని, రాజితంబు +
అగు = ప్రకాశించునట్టి, పద్మరాగ - రుచులున్ = పద్మరాగమణుల కాంతులును,

ఇది, క్రొక్కారు (క్రోత్త + కారు) - మెఱుగుల - తొలకరిమెఱుపుల,
ఇక్కపట్టు = స్థావము, అని, తార - ముక్తాఫల - తరళ - రుచులున్ = నిర్మలము
లయిన, ముత్యములయొక్క, ప్రకాశించు కాంతులును,

ఇది, ప్రచుర - మాధవ + ఉద్యానంబు - పపిమికిన్ + ఎల్లన్ = అధిక
మైన, వసంతోద్యానముయొక్క, శచ్చదవమువకంతకును, అటపట్టు = స్థావము,
అని, గరుడాండ - రుచులున్ = గరుడపచ్చల కాంతులును,

మెచ్చి, చూచుచున్, వేమఱున్ = పలుమాఱులా, పిచ్చలింతురు =
ఆనందింతురు.

తాత్పర్యము : గొప్పది యగు హిమవత్పర్వతమునందు ధేవతాస్త్రీలు ఈ
చోటు దట్టమైన చీకటిగుంపునకు స్థావ మని నిండుగాఁ జీకట్లను జేయు నింద్రనీల
మణుల కాంతులను, ఇది పున్నమివెన్నెలను బోషించు స్థావము అని మనోహరము
లయిన చంద్రకాంతశిలల కాంతులను, ఇది ప్రకాశించు లేతయెండకు స్థావముని
ప్రకాశించు పద్మరాగ మణుల కాంతులను, ఇది తొలకరిమెఱుపులకు స్థావముని
నిర్మలములైన ముత్యముల తళతళమను కాంతలను, ఇది అధికమైన వసంతో

ద్యానపుఁబచ్చదనమునకు స్థానమని గరుడపచ్చల కాంతులను ప్రశంసించి భూచుచు సలుమాఱు ఆనందింతురు.

వి శే ష ము లు : హిమవత్పర్వతమున నింద్రనీలమణులు, చంద్రకాంతశిలలు పద్మరాగమణులు, ముత్యములు, గరుడపచ్చలుగలవు గావున నందు వేర్వేరుకాలము లలోనగు చీకట్లు, వెన్నెలలు, లేయెండ, తొలకరిమెఱపులు, పసిమి ఒకేకాలమునఁ గలుగుచున్నవి. కావుననే దేవతాకన్య లా యా చోటులను జూచి ప్రశంసించు రనుట. ఇంద్రనీలమణులు నల్లనివి కావునఁ జీకట్ల నీనును, చంద్రకాంతశిలలు తెల్లగానుండును గావునఁ బున్నమవెన్నెలల నీనును. పద్మరాగమణుల కాంతులు ఎఱ్ఱగానుండి లేయెండ కాంతుల నీనును, ముత్యాలు తొలకరిమెఱపులవలెనే తళతళ కాంతులను వ్యాపింపఁ జేయును. గరుడపచ్చలు పచ్చనినై వసంతోద్యానపుఁబసిమిని బ్రసరింపఁజేయును. పేమఱు ఒకమాఱు చూచిన వారికిఁ దృప్తి లేదు.

క్రొక్కారు - క్రొత్త + కారు, 'క్రొత్తళ్ళమున కాద్యక్షరశేషంబునకుం గొన్నియెడల మగాగమంబునుం గొన్నియెడల మీఁదిహల్లనకు ద్విత్వంబు నగు, బాల. నంది. 38.

వ. అని వర్ణింపందగిన వర్ణనలం గడచి సకల గుణమణి గణంబులు నిజ ఘన మణి గణంబులతో బన్నసరంబులై వెలుంగ నజాండ కరండ పూరిత కర్పూర పాలి శలాకయుం బోలెఁ దేజరిల్లు ప్రాలేయ కుత్కిల చక్రవర్తి నిఖిల స్త్రీ రత్నంబైన మేనక నిజాగ్రమహిషిఁగాఁ బరమసుఖలీలఁ బ్రవర్తిలచుండు నంతఁ బరమేష్ఠి వరప్రసాదంబున. 19

అ ర్థ ము :- అని, వర్ణింపన్ + తగిన, వర్ణనలన్ = వర్ణనలను, కడచి = అతిక్రమించి, సకల - గుణ-మణి - గణంబులున్ = ఎల్ల గుణములునుగల మణుల సమూహములును. నిజ-ఘన-మణి- గణంబులతోన్ + తనవైన, గొప్పవియగు, మణుల, సమూహములతో, బన్నసరంబులు + ఐ = వలువిధములగు మణులు గ్రుచ్చిన హారములయి, వెలుంగన్ = ప్రకాశింపఁగా, అజాండ .... శలాకయుం

బోలెన్; అజాండకరండ = బ్రహ్మాండమనెడు బరిణయందు, పూరిర = నిండిన, కర్పూర-ఫాలీ-శలాకయున్ + పోలెన్ = కర్పూరపువ్రోవునందలి చిన్నకట్టవలె, కేజరిలు = ప్రకాశించునట్టి, ప్రాలేయ - కుత్కిల - చక్రవర్తి = హిమవత్పర్వతరాజు, నిఖిల-స్త్రీ-రత్నంబు = ఎల్ల యింతులలో మణివంటిది - శ్రేష్ఠురాలు, ఐన, మేనక = మేనక, నిజ + అగ్ర-మహిషి + కాన్ = తనదైన పట్టపురాణిగా, పరమ-సుఖ-లీలన్ = మిక్కిలి సౌఖ్యముతోడి విలాసముతో, ప్రవర్తిలుచున్ + ఉంచున్, అంతన్, పరమేష్ఠి - వర - ప్రసాదంబునన్ + బ్రహ్మయొక్క వరమవెడి అను గ్రహముచేత.

తా త్పర్యము ; అని వర్ణించుట కెన్ని వర్ణన లున్నవో అన్నిటిని అతిక్రమించి, ఎల్లగుణములును గల మణుల సమూహములు తన గొప్పవియగు మణుల సహాయముతో రకరకములమణులు గ్రుచ్చిన హారము లయి ప్రకాశింపఁగా, బ్రహ్మాండమనెడి బరిణయందు నిండిన కర్పూరపువ్రోవునందలి చిన్నకట్టవలె నొప్పునట్టి హిమవత్పర్వతప్రభువు ఎల్ల యింతులలో మణివంటిదైన మేనక తన పట్టపురాణిగా మిక్కిలిసౌఖ్యముతోఁ బ్రవర్తిలుచుండును. అంత బ్రహ్మవరమున - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : అజాండ - కరండ - రూపకము. అజాండమనెడికరండము. అజాండకరండ .... శలాకయుంబోలె - ఉత్పేక్ష - రూపకానుప్రవాణితము. కాళిదాసు కుమారసంభవమున హిమవంతుని భార్య మేన యనియే కలదు. 'మేనాం మునీనా మఫి మాననీయామ్,' కుమార 1-18. కాని యిందు మేనక యని కలదు. 1 . 18.

క. మేనకకు నా హిమాద్రికి
 మైనాక నగంబు పుట్టె మణి కనక మయూ
 భానూన భాస హాసిత
 భానుద్యుతి. విదిత దివిజపతి గిరి పేర్మిన్.

20

అ ర్థ ము : మేనకకున్, ఆ హిమ + అద్రికిన్ = ఆ హిమవత్పర్వతమునకు, మణి .... ద్యుతి: మణి = రత్నములయ్యు, కనక = బంగారముయొక్కయ్యు,

మయూఖ = కిరణములచే, అనూన = తక్కువకాని, భాస = ప్రకాశముచేత, హాసిత = ఎగతాళిచేయబడిన, భాసు = సూర్యునియొక్క, ద్యుతి = కాంతిగలది, అయి, దిదిత - దిదిజ - పతి - గిరి - పేర్మిన్ = తెలియబడిన - ప్రసిద్ధమైన, ఇంద్రుని యొక్క కొండ - మేరుపుయొక్క - గొప్పతనముతో, మైనాక - నగంబు = మైనాక కుసు సేర్పుగల కొండ, పుచ్చెన్.

తా త్ప ర్య ము : మైనకకును, ఆ హిమవంతునకును మణుల సువర్ణముల కిరణముల అధికమైన కాంతిచే బరిహాసింపబడిన సూర్యకాంతిగలదియై ప్రసిద్ధమైన మేరుపర్వతపు గొప్పతనముతో మైనాకపర్వతము పుచ్చెను.

వ. ఇట్లుదయించిన మైనాక నగంబు కులిశి కులిశ పాత భీతిం బయోనిధి నిమగ్నం బైన నపగత పుష్టావలోకన సుఖతత్పరులై చింతించి. 21

అర్థము : ఇట్లు, ఉదయించిన = పుట్టిన, మైనాక పర్వతము, కులిశి - కులిశ - పాత - భీతిన్ = వజ్ర (ఇంద్రుని) యొక్క, వజ్రాయుధముయొక్క పాటువలని, క్షయముతో, బయోనిధి - నిమగ్నంబు = సముద్రమునందు మునిగినది, ఐనన్ = కాఁగా, అపగత - పుష్ట + అవలోకన - సుఖ - తత్పరులు + ఐ = పోయిన, కొడుకుయొక్క, చూచుటవలని సుఖమునం దాసక్తి గలవారయి, - కొడుకును జూచుటవలని సౌఖ్యము పోయి. ఆం దాసక్తి గలవారయి, చింతించి = దుఃఖించి.

తా త్ప ర్య ము : ఇట్లు పుట్టిన మైనాకపర్వతము ఇంద్రుని వజ్రాయుధము పడునేమో యను క్షయమున సముద్రమున మునుగఁగా కొడుకు ముఖదర్శన సౌఖ్యము పోవుటచే నం దాసక్తి గలవారయి తరువాత పద్యముతో నన్వయము.

వి శేష ము లా : కులిశి = కులిశముగలవాఁడు. కులిశః అన్య అస్తి ఇతి కులిశి. ఇంద్రుఁడు.

క. వా రిరువురు నద్విధి శ
 క్త్యారాధన నేసి రతిశయ స్థిరభక్తిం
 గోపిక వదలక తమ కడు
 పార సతీదేవి కూతురై జన్మింపన్.

అ ర్థ ము : వారు + ఇరువురున్ = ఆ మేనకాహిమవంతు లిద్దఱును, సత్ + విధిన్ = మంచి నియమముతో, అతిశయ_స్థిర_భక్తిన్ = మించిన, నిలుకడ గల భక్తి తో, కోరిక, వదలక, తమ కడుపారన్ = తమ కడుపునిండుగా, సతీదేవి కూతురు + ఐ, జన్మింపన్ = పుట్టుటకు, శక్తి + ఆరాధన + చేసిరి = శక్తి యొక్క పూజ చేసిరి,

తా ల్ప ర్య ము : ఆ మేనకాహిమవంతు లిరువురును మిక్కిలి స్థిరమైన భక్తితో, గోరికను వీడక, తమ కడుపునిండుగా సతీదేవి కూతురయి పుట్టునట్లు శక్తి నారాధించిరి,

వ. ఇట్లు పరమభక్తియుక్తి నారాధించినం గరుణించి నిజదేహ విదాహ కరంబైన కోపానలంబునకుఁ బరమేశ్వరు వియోగానలంబునకు శిశిరోపచారంబు నేయందలంచినదియునుంబోలె హిమవంతంబునకుం జనుదెంచి దాక్షిణ్యణి ప్రత్యక్షంబై వారి కోరిన వరంబు దయ నేసి పరము దేహార్థంబు మెయిమెయిఁ గయికొనం దలంచి పరమపవిత్ర క్షేత్రంబైన మేనకాదేవి గర్భంబునం దవతరించె నంత మేనకకుఁ గ్రమక్రమంబున.

23

అ ర్థ ము : ఇట్లు, పరమ_భక్తి_యుక్తిన్ = గొప్పభక్తితోడి కూడికరో. ఆరాధించినన్ = పూజింపఁగా. కరుణించి = దయఁబూని నిజ_దేహ_విదాహ_కరంబు = తనదైన శరీరముయొక్క కాలుటను జేసినది. ఐన, కోప + అనలంబునకున్ + కోపమనెడి అగ్నికిని, పరమేశ్వరు = ఈశ్వరునియొక్క, వియోగ + అనలంబునకున్ = విరహమనెడి అగ్నికిని, శిశిర + ఉపచారంబు = చలువఁజేయు సేవ, చేయన్ + తలంచిన + ఆదియును + పోలెన్ = చేయఁ గోరినదా యినువట్లు. హిమవంతంబునకున్, చనుదెంచి = వచ్చి, దాక్షిణ్యణి = సతి, ప్రత్యక్షంబు + ఐ = ఎదుటఁ దొఁచిన దయి, వారి_కోరిన = వారు కోరినట్టి వరంబున, దయ + చేసె = ప్రసాదించి. అరము = గొప్పవఁదైన యీశ్వరుని యొక్క, దేహ + అర్థంబు = మెని సగిము. మెయిమెయిన్ = అనాయాసముగా.

కయికొనన్ = తీపికొన, తలంచి = ఎంచి, పరమ-పవిత్రక్షేత్రంబు + ఐన = మిక్కిలి పావనమైన క్షేత్రము, ఐన = అయిన. మేనకా-దేవి-గర్భంబునన్ = మేనకాదేవియొక్క కడుపునందు, అవతరించెన్, అంతన్, మేనకతున్, క్రమక్రమంబు నన్ = మెల్లమెల్ల గా.

తాల్పర్యము : ఇట్లు గొప్పభక్తితో నారాధింపగా, దయఁబూని, తన శరీరమును గాల్చినట్లు తోపమనెడి అగ్నికిని, పరమేశ్వరుని విరహమనెడి అగ్నికిని శతలోపచారుము చేయ నెంచెనా యనుదానివలె సతి హిమవంతమున కరుదెంచి ప్రత్యక్షమయి వారు కోరిన వరము ననుగ్రహించి గొప్పవాడైన శివుని శరీరమునం దర్ధభాగము ననాయాసముగా స్వీకరింప నెంచి మిక్కిలి పావనమైన మేనకాదేవి గర్భమునందుఁ బ్రవేశించెను. అంత మేనకకుఁ గ్రమక్రమముగా తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

విశేషములు : నిజదేహ ..... దలంచినదియుంటేతె - ఆలంకారము హేతుత్పేక్ష.

హారకీరన్-చారుషిశేషణ భావార్థక పూర్వవ్యవహి తావ్యవహిత కర్మపద ప్రతిపదిఁ దలచుగ యొక్క-షష్ఠి యగు.' ప్రౌఢ. కారక. 15. 'యొక్కట తోపంబు బహుశంబు' ప్రౌఢ. కారక 16, కోవానలము, వియోగానలము-రూపకములు.

ఉ. తోరము అయ్యెఁ జన్ముగవతోన తొడల్; తనుకాంతితోన తెల్పారె విలోకనంబులు; గుచాగ్రతలంబులతోన యారు గప్పారె; గచంబుతోన వళు లల్లన డిగ్గబడం దొడంగె; శృంగరముతోన పొల్పడరె గర్భవిలాసము మందహాసమున్. 24

తాల్పము : తోడల్ = తొడలు, చన్ముగవ-(చన్ము + కవ) + తోన్ + అ = చనుదోయిపోపాటే, తోరములు + అయ్యెన్ = స్థూలములయ్యెను; విలోకనంబులు = చూపులు, తను - కాంతి-తోన్ + అ = శరీరకాంతితోపాటే, తెల్పారెన్ (తెల్పు + ఆరెన్) = తెల్లనయ్యెను, ఆరు = నూఁగారు, కుచ + అగ్ర-తలంబులతోన్ + అ = చిన్నులమొనలపోపాటే, కప్పారెన్ (కప్పు + ఆరెన్) = నలుపెక్కెను.

వశులు = కడుపుమీది ముడుతలు, కచంబుతోన్ + అ = రలవెండ్రుకలతోపాటే, అల్లనన్ = మెల్లగా, దిగ్గబడన్ + తొడంగెన్ = పోజొచ్చెను, గర్భ-విలాసమున్, = చూలుయొక్క అందమును, మంద-హాసమున్ = చిఱునగవును, శృంగారముతోన్ + అ = శృంగారముతోపాటే, పొల్పు + అడరెన్ = అంద పుతికయించెను,

తాత్పర్యము : గర్భవతియగు మేనకకుఁ దొడలు చనుదోయితోపాటే స్థూలము లయ్యెను, చూపులు మేనికాంతితోపాటే తెల్లనయ్యెను. నూఁగారు చను మొనలతోపాటే నల్లనయ్యెను. కడుపుమీది ముడుతలు కేశములతోపాటే అడఁగఁ జొచ్చెను. చూలు అందమును, చిఱునగవును శృంగారముతోపాటే అందగించెను,

విశేషములు : అలంకారము సహోక్తి. 'సహోక్తి స్పహాభావశ్చే ద్భావతే జనరజ్జనః' చనా.

ఉ. ఆ ధవళాయతాక్షీ విషమాక్షి సదాశివు నిచ్చ మేచ్చ నా
రాధన నేయఁగోరు; నుదురాజశిఖామణిఁ జూడఁ దారభూ
మీధర మెక్కఁగోరు నెడ; మేనక మానక భక్తియుక్తి గం
గాధరుఁ గొల్వఁగోరు మది; గౌరి మనంబున కొర్కి గూడఁగాన్. 25

అర్థము : గౌరి-మనంబున . కొర్కి = సతీదేవియొక్క మనస్సునందలి కోరిక, కూడఁగాన్ = కలియఁగా, ఆ-ధవళ + ఆయత + ఆక్షి = తెల్లనివియు, దీర్ఘములును అయిన కన్నులుగల ఆ మేనక, విషమ + అక్షిన్ = బేసికంటివానిని (శివుని), సదాశివున్ = పరమేశ్వరుని, ఇచ్చన్ = మనస్సునందు, మెచ్చన్ = ప్రశంసించఁగా, ఆరాధన + చేయన్ + కొరున్ = పూజింపఁగోరును; ఉడు-రాజశిఖా-మణిన్ నక్షిత్రేశుఁడగు చంద్రుఁడు రలమానికముగాఁ గలవానిని-ఈశ్వరుని, చూడన్ = చూచుటకు, ఎడన్ = మనస్సునందు, తార-భూమిధరము = వెండికొండ-తైలాసమును, ఎక్కన్ + కొరున్ = ఎక్కఁగోరును, మేనక, మానక = వదలక, భక్తియుక్తిన్ = భక్తితోఁగూడునట్లు గంగా-ధరున్ = గంగనుధరించినవానిని శివుని, కొల్వన్ + కొరున్ = సేవింపఁగోరును.

తా త్ప ర్య ము ; సతీదేవి మనస్సునందలి క్రోధిక ననుసరించి, ఆమెను గర్భమున భరించిన మేనకయు శివుని సెచ్చమెచ్చి యారాధింపను, శివునిఁ జూచుటకుఁ గైలాస మెక్కను, ఛక్రీతో శివునిఁ గొలువను మనస్సునఁ గోరును.

వి శే ష ము లు : గర్భస్థశిశువు క్రోధికల కసుగుణముగాఁ దల్లికిఁగూడ నట్టి క్రోధికలే కలుగుట ప్రసిద్ధము. మనంబునకోర్కి. 'కొన్నియెడల సప్తమీతత్పురుషము వందు నపర్వతంబు నగు.' ప్రౌ.సమాస, 37 37

సీ. తశుకౌత్తు మిన్నేటి తరఁగలఁ గ్రమ్ము క్రౌ
 న్నురువులఁ గురులపై విరులఁ బెనుప,
 మెఱుఁగుల గ్రుక్కొను కొఱనెలఁ గేతకి
 దలములతో వేణి నెలపుకొలుపఁ,
 జెలువొందు పులితోలుఁ జిత్రితాంబరవస్తు
 కాంచిదామకముతోఁ గటి నమర్పఁ,
 దలతల వెలుఁగు వే దలల రత్నము లొప్పు
 నహినాథ మణిహారయష్టితోడఁ,

తీ. గదియ నురమునం దెడఁ గోరు గర్భపంజ
 రమున వసియించియును నిజ రమణుఁడై న
 యీశు నర్థాంగ మెక్కటి యెక్క నెత్తు
 వగజి కోర్కులఁ బెనఁగి మేనకయు నెలమి. 26

అ ర్థ ము : గర్భ-పంజరమునన్ = మేనకౌ గర్భ మనెడి పంజరమునందు వసియించియును = ఉన్నను, నిజ-రమణుఁడు + ఐన = తన భర్త యగు, ఈశు + అర్థ + అంగము = ఈశ్వరుని సగము శరీరము, ఎక్కటి = ఒక్కతెయ్యే, ఎక్కన్ = ఎక్కుటకు, ఎత్తు = కోరునట్టి, అగజి - కోర్కులన్ = సతీదేవి క్రోధికలతో, పెనఁగి = కూడి, మేనకయున్ + మేనకకూడ, ఎలమిన్ = ప్రీతితో,

తకుకౌత్తు = ప్రకాశించునట్టి, మిన్నేటి - తరగలన్ = ఆకాశముయొక్క అలలయందు, క్రమ్ము = వ్యాపించు, క్రొన్నురువులన్ (క్రొత్త + నురువులన్) = క్రొత్త నురుగులచే, కురులపైన్ = శిరోజములమీద. విరులన్ = పూవులను, పెనుపన్ = వృద్ధిపొందింపఁగను,

మెఱుగులన్ = కాంతులతో, క్రిక్కును = నిండియుండు, కొఱనెలన్ = చంద్రకళను, కేతకి - దలముతోన్ = మొగలి తేకులతో, వేణిన్ = జడయందు, నెలవుకొలుపన్ = పెట్టఁగను,

చెలువొందు (చెలుపు + ఒండు) = ఒప్పునట్టి, పులితోలున్ = పులితోలును, చిత్రిత + అంబర - వస్తు - కాంచి దామకముతోన్ = చిత్రవర్ణములు గల వస్త్రము నందలి బంగారుమొలనూలితో, కటిన్ = మొలయందు, అమర్పన్ = ధరింపఁగను,

తలతల - వెలుగు = తళతళమని ప్రకాశించునట్టి, వేదలలన్ (వే + తలలన్) = వేయి తలల (పడగల) యందు; రత్నములు, ఒప్పు = ఒప్పునట్టి, అహి - నాథున్ = సర్పరాజును - వాసుకిని, మణి - హార - యష్టితోడన్ = రత్నాల హారపుఁజేటతో, ఉరమునన్ = వక్షమునందు, కదియన్ = కూడఁగా - కూర్చుఁగా ఎడన్ = మనస్సునందు, కోరున్.

తా త్పర్యము : మేనకా గర్భమనెడి పంజరమునం దండియును దన భర్తయైన యీశ్వరుని సగముమేని నొకతెయే యాక్రమింపఁగోరు సతీదేవి కోరికల ననుసరించి మేనకయుఁ బ్రీతితో - నీశ్వరుని తలపైనుండు నాకాశగంగ యలలందు వ్యాపించు క్రొన్నురుగులచేఁ దన శిరోజములపైఁ బూవులను వృద్ధిపొందింపను, శివుని శిరస్సునందుఁ గాంతులతో నిండియుండు చంద్రకళను మొగలిపూతేకులతో జడయందు నిలుపఁగను, ఈశ్వరుని శరీరమున నొప్పు పులితోలును జిత్రవర్ణములుగల వస్త్రము నందలి బంగారుమొలనూలితో మొలయందుఁ దాల్చఁగను, శివుని అవయవములందుఁ దళతళ ప్రకాశించు వేయిపడఁగలమణులొప్పు వాసుకిని దన మణిహారపుఁజేటతో వక్షమున ధరింపను - గోరును.

వి శే ష ము లు: క్రొన్నురువులు - క్రొత్త + నురువులు, 'క్రొత్త శబ్దమున కాద్యక్షర శేషంబునకుం గొన్నియెడల నుగాగమంబునుం గొన్నియెడల మీఁదిహల్లునకు

ద్విత్వంబు నగు' బాల. సంధి. 33. గర్భ పంజరము - గర్భమనెడి పంజరము -
 రూపకము. ఈశు + అర్ధాంగము - 'షష్ఠీసమాసమునం దుకార ఋకారముల కచ్చు
 పరమగునపుడు సుగాగమంబగు' బాల. సంధి. 34. ఈశునర్ధాంగము, ఎత్తు +
 అగజ = 'ఉదంతమగు తద్దర్ధార్ధవిశేషణమున కచ్చు పరమగునపుడు సుగాగమం
 బగు,' బాల. సంధి. 33,

పార్వతి జననము.

క. తరుణ విధూదయమునకుం

బరిపూర్ణంబగు సుధాబ్ధి పరుసున నా సుం

ధరికిఁ గ్రమంబున గర్భము

పరిపూర్ణం బయ్యె స్త్రీ ఫలసంపదతోన్.

27

అర్థము : తరుణ - విధు + ఉదయమునకున్ = నిండుచంద్రుని పొడుపు
 నకు, పరిపూర్ణంబు + అగు = నిండునట్టి - పొంగునట్టి, సుధా + అబ్ధి - పరుసు
 నన్ = క్షీరసముద్రము విధమున. ఆ - సుందరికిన్ - ఆ అందగల్గెక - మేనకకు,
 ఇష్ట - ఫల - సంపదతోన్ = కోరినఫలములనెడి సంపదతో, గ్రమంబునన్ = కాల
 క్రమమున, గర్భము = చూలు, పరిపూర్ణంబు + అయ్యెన్ = నిండెను.

తాత్పర్యము : నిండుఁజంద్రుని పొడుపునకుఁ బరిపూర్ణమైన పాలసంద్రము
 విధమున మేనకకు పార్వతీజననరూపమైన ఇష్టఫలసంపదతోఁ గ్రమముగాఁ జూలు
 పరిపూర్ణమయ్యెను.

విశేషములు : అలంకార ముపమ.

వ. త దవసరంబున శుభముహూర్తంబున.

28

అర్థ తాత్పర్యములు : ఆ సమయమునందు శుభముహూర్తమున - తరు
 వాతి పద్యములో నన్వయము.

సీ. వేలావనమునందు విలసిల్లు విద్రుమ
 వల్లిక యుదయించు పడువు వోలె,
 బూర్వదిక్పతి కతిస్ఫురణతో నుత సుధా
 కర రేఖ యుదయించు కరణివోలె,
 ద్రిదివంబునందు సమ్మద మొందఁ గల్ప ల
 తాంకుర ముదయించునట్లు వోలె,
 దేవతానదికి శోభావహమ్ముగ హేమ
 రాజీవ ఘుదయించు రఘుణ వోలె.

ఆ. వర విదూ¹రభూమి వై దూ²ర్య ముదయించు
 తెఱఁగు వోలె దిశలు తేజరిల్ల
 మానినీ లలామ మేనక కుదయించె
 రాజవదన శైలరాజకన్య.

29

అర్థము : వేలా - వనమునందున్ = సముద్ర తీరమునందలి వనములో,
 విలసిల్లు = ప్రకాశించినట్టి విద్రుమ - వల్లిక = పవడపచ్చడిఁగ, ఉదయించు -
 పడువు + పోలెన్ = పుట్టురీతివలెను,

పూర్వ - దిక్ (క్) + సతికిన్ = తూర్పుదిక్కునెడి స్త్రీకి, అతి - స్ఫురణ
 తోన్ = మిక్కిలి, ప్రకాశముతో, నుత - సుధాకర - రేఖ = పొగడఁబడిన చంద్ర
 కళ, ఉదయించు - కరణి + పోలెన్ = పుట్టురీతివలెను,

ద్రిదివంబునందున్ = స్వర్గమునందు, సమ్మదము + ఒందన్ = సంతోషము
 గలుగునట్లు, కల్ప - లతా + అంకురము = కల్పలతయొక్క మొలక, ఉదయించు +
 అట్లు + పోలెన్,

1. వా.ప్రతి. డూ. 2. వా. ప్రతి.డూ.

చేవతా . నదికిన్ = ఆకాశగంగకు, శోభా + ఆవహమ్ముగన్ = బప్పు
 గలుగునట్లు, హేమ . రాజీవము = బంగారుతామర, ఉదయింఘ, రఘుణ్ణ + షోలెన్ =
 పుట్టు విధమువలెను,

వర . విదుర . భూమిన్ = శ్రేష్ఠమైన విదూరపర్వతమునకుఁ జెంగటి
 టూపియందు, వై దూర్యము = వై దూర్యమనెడి రత్నము, ఉదయించు తెఱఁగు +
 షోలెన్ . పుట్టు విధమువలెను, దిశలా = దిక్కులు, తేజరిల్లన్ = ప్రకాశింపఁగా,
 మానినీ . లలాప . మేనకకున్ = శ్రేష్ఠులగు స్త్రీ యయిన మేనకకు, రాజ . వదన =
 చంద్రునివంటి ముఖముగలది యగు, శైల . రాజ . కన్య = పర్వతరాజగు హిమవ
 త్పుత్తక . పార్వతి, ఉదయించెన్ = పుట్టెను.

తా త్ప ర్య ము : తీరోద్యానమునందుఁ బవడపుఁదీగ పుట్టునట్లును, తూర్పు
 దిక్కినెడు స్త్రీకి మిక్కిలి ప్రకాశముతోఁ జంద్రకళ పుట్టునట్లును, స్వర్గమునందు
 సంతోషమును గలిగించునట్లు కల్పలతిక మొలకపుట్టునట్లును, ఆకాశగంగకు శోభ గలి
 గించునట్లు బంగారుదామర పుట్టునట్లును, విదూరపర్వతప్రాంతభూమియందు వై దూర్య
 రత్నము పుట్టునట్లును స్త్రీరత్నమైన మేనకకుఁ జంద్రముఁ బి యగు పార్వతి పుట్టెను.

వి శే ష ము లు : అలంకార ముపమ, ఉపమలు పైక్కులు గలవు కావున
 మాలోపమ, అన్నిచోట్లను ఇవార్థక శబ్దములపై మరల నివార్థక శబ్దములు గలవు.
 వడువు వోలె, కరణివోలె, అట్లువోలె, రమణివోలె, తెఱఁగువోలె . ఇది నన్నెచోడుని
 పద్ధతి. విద్రుమవల్లక, సుధాకరరేఖ అనునుపమానములలో లింగసామ్యము గలదు. కాని
 కల్పలతాంకురము, హేమరాజీవము, వై దూర్యము అనువానిలో ఉపమేయములింగము
 (స్త్రీ) కంటె భేదించినది, వరవిదూరభూమి వై దూర్య ముదయించు తెఱఁగు వోలె.
 ఇది కాళిదాసువను గలదు.

‘తయా దుహిత్రా సులరాం చకాసే స్ఫురత్ప్రభామణ్డలయా నవిశ్రీ.
 విహారభూమి ర్నవమేఘశద్దా దుద్భిన్నయా రత్నశలాక యేవ, కుమార. 1 - 24

విదూరపర్వతప్రాంతభూమియందు నవమేఘశక్లమువలన రత్నము మొలచెను.

మ: వివిధామోదవిమిశ్రితానిల మొగిన్ వీచెన్; మరుద్దుందుభుల్
 తివిరెన్; భోరనఁ బుష్పవృష్టి గురిసెన్; దేవాంగనాగానము
 త్వవలీలన్ వినిచెన్; సమస్తభువనోత్సాహంబు సందిల్లె; ది
 గ్వివరంబుల్ వెలిఁగెన్; నిధుల్ దెఱచె నుర్విం గౌరి జన్మించినన్.

30

అర్థము : ఉర్విన్ = భూమియందు, గౌరి = పార్వతి, జన్మించినన్ =
 పుట్టఁగా, వివిధ + ఆమోద - విమిశ్రిత + అనిలము = నానాప్రకారమునైన
 పరిమళములతోఁ గూడిన వాయువు, ఒగిన్ = చక్కఁగా, వీచెన్: మరుత్ + దుందు
 భుల్ = దేవతలయొక్క భేరులు, తివిరెన్ = మ్రోసెను, భోరనన్ = భోరుమని
 అధికముగా, పుష్ప - వృష్టి = పూలవాన, గురిసెన్, దేవ + అంగనా - గానము =
 దేవతాస్త్రీల గానము, ఉత్పవ లీలన్ = సానందముగా, వినిచెన్ = వినిపించెను,
 సమస్త - భువన + ఉత్సాహంబు = ఎల్ల లోకముల వేడుక, సందిల్లెన్ = కలిగెను,
 దిక్ (క్) + వివరంబుల్ = దిక్కులయొక్క రంధ్రములు. వెలిఁగెన్ = ప్రకాశిం
 చెను, నిధుల్, తెఱచెన్ = బయలుపడెను.

తాత్పర్యము: పార్వతి భూమియందు జన్మించినంతనే నానావిధమునైన
 పరిమళములతోఁగూడిన వాయువు వీచెను. దేవతల భేరినినాదము మ్రోసెను. పూలవాన
 భోరనఁ గురిసెను, దేవతాస్త్రీల గానము సానందముగా విననయ్యెను. ఎల్లలోకము
 లందును వేడుక గలిగెను, దిక్కుల తెఱపులు ప్రకాశించెను. నిధులు బయలుపడెను.

విశేషములు : పార్వతి పుట్టినప్పుడు గలిగిన కుభశకునము లిందు వెవ
 రింపఁబడినవి.

మరుత్ + దుందుభుల్ - ముల్లనకు హాళ్ళు పరమగుచుండఁగాఁ దృతీయ
 వర్ణాదేశము. దిక్ + వివరంబుల్ - దిక్ + వివరంబుల్ - దిగ్వివరంబుల్.

కాళిదాసు కుమారసంభవమునఁ బార్వతి జన్మదిన మిట్లు వర్ణింపఁబడినది.
 ప్రసన్నదిక్ పాంసువివిక్త వాతం శఙ్ఖస్వనానంతర పుష్పవృష్టి,
 శరీరీణాం స్థావరజ్జమానాంసుభాయ తజ్జన్మదినం బభూవ, 'కుమారసం 1, 23

వ. అంత హిమవంతుం డంతఃపురసహితం బనంత సంతోష రసాపూరి తాంతరంగుం డగుచు నిజోత్పవంబుతోన పురోత్పవంబు నొనర్చుచు, దీనానాథ విద్వజ్జనంబుల సపార వసు ధారాసారంబులం దేల్చుచు, నమందానందుం డగుచు నుండె; నంతం బార్వతి శరచ్చంద్రరేఖ యుండోలె సకల జన నయనేందీవరానందకరంబై వెలుంగుచుం గ్రమక్రమంబున.

31

అర్థము : అంతన్, హిమవంతుండు, అంతఃపుర - సహితంబు = అంతఃపురముతోఁగూడ, అనంబ - సంతోష - రస + ఆపూరిత + అంత రంగుంబు = అంతములేని సంతోషరసముతో బాగుగా నిండిన మనస్సుగలవాఁడు, అగుచున్, నిజ+ఉత్పవంబు+తోన్+అ = తన ఆనందముతోనే, పుర+ఉత్పవం బున్ = నగరమునఁ బండువును, ఒనర్చుచున్ = చేయుచు, దీన + అనాథ-విద్వజ్ (ద్)+జనంబులన్ = దీనులను, దిక్కులేనివారిని, పండితులైన జనులను, అపార- వసు-ధారా + ఆసారంబులన్ = అధికమైన ధనముయొక్క ప్రవాహములయొక్క జడులచే, తేల్చుచున్ = సంతోషపెట్టుచు, అమంద-ఆనందుండు = తక్కువకాని ఆనందము గలవాఁడు-అధికమైన ఆనందము గలవాఁడు, అగుచున్. ఉండెన్, అంతన్, పార్వతి, శరత్+చంద్ర-రేఖయున్+పోలెన్ = శరత్కాలమునందలి చంద్రకళవలె, సకల-జన-నయన+ఇందీవర+ఆనందకరంబు+బై = ఎల్ల జనులయొక్క కన్ను లనెడి వల్లకలువలకు ఆనందమును గలిగించునదియై, వెలుంగుచున్ = ప్రకాశించుచు, క్రమక్రమంబునన్ = మెల్లమెల్లఁగా.

తాత్పర్యము : అంత హిమవంతుండు రాణివాసముతోఁగూడ కడలేని సంతోషరసముతో నిండిన మనస్సుగలవాఁ డగుచు, తన వేడుకతోపాటు నగరము నందును వేడుకచేయుచు, దీనులను, దిక్కుమాతినవారిని. విద్వాంసులను అధికధన ప్రవాహములచే నానందింపఁజేయుచు, అధికమైన ఆనందము గలవాఁ డగుచుండెను. అంతఁ బార్వతి శరత్కాల చంద్రకళవలె నెల్లజనుల కనుఁగలువలకు ఆనందమును గలిగించునదియై ప్రకాశించుచుఁ గ్రమక్రమమున తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

చి శే ష ము ల : అంత హిమవంతుం డంతఃపుర .... డగుచు. పూర్ణబిందు ష్టాల్పక తకార చునఃపునరాప్యత్తిచే ననుప్రాసాలంకారము, సంతోషసూచకము,

విద్వాన్ + జనంబులు = 'కృత్యసంతశబ్దములకు అసర్వనామ హలాదిప్రత్యయములు పరములగునపుడును, నపుంసకలింగమునందు ప్రథమైకపచనప్రత్యయము పరమగునపుడును సకారమునకు దకారాదేశమగును, విద్వాద్ + జనంబులు_సకారతవర్గములకు శవర్ణ చవర్ణములతో పూర్వమందైనను పరమందైనను కూడిక గలుగునపుడు క్రమముగా శవర్ణ చవర్ణము లాదేశ మగును_విద్వజ్జనంబులు, శరచ్చంద్ర_శరత్ + చంద్ర, పయి సూత్రమే, పార్వతి శరచ్చంద్రరేఖయుంబోలె - ఉపమాలంకారము. నయనేందీవర - నయనములనెడి ఇందీవరములు - రూపకము. చంద్రుఁడు కలువల కానందమును గలిగించును.

సీ. పరమేశు మన ముద్దపరి ముట్టి సాధింప
 నెత్తిన గతిఁ దల యెత్తఁ దొడఁగె,
 హారు నూరుపీఠంబునం దుండు వెర విట్టి
 దను గతిఁ గూర్చుండు ననువు వడసె,
 నొక ధాత్రి తనుఁ దల్ప నోప దన్ గతి ధాత్రి
 పై నిజధాత్రి చే పట్టి నిలివెఁ,
 గలహంస కుల మంద గమనంబు నయ మిట్టి
 దని చూపు గతి నడపాడఁ దొడఁగె,

ఆ. రాజకీరములకు రసవంతముగఁ బల్కు
 మెలపు దెలుపు కరణిఁ బలుకఁ గఱచె,
 హిమనగేంద్రు నింట నీడితై శ్వత్యంబు
 పెరుఁగునట్టు లగజ పెరుఁగఁదొడఁగె.

అర్థము . అగజ = పార్వతి, పరమేశు_మనము = పరమేశ్వరుని మనసును ఉద్దపరి = మిక్కిలి, ముట్టి = తాకి, సాధింపన్ = సాధించుటకు, ఎత్తిన_గతిన్ = ఎత్తిన విధమున. తల, ఎత్తన్ + తొడఁగెన్ = ఎత్త నారంభించెను.

హరు + ఊరు. పీఠంబునందున్ = ఈశ్వరుని తొడ యనెడి పీఠమునందు. ఉండు, వెరవు = ఉపాయము, ఇట్టిది. అను. గతిన్ = అనువిధమున, కూర్చుండు + అనువు = కూర్చుండునట్టి రీతి, పడసెన్ = పొందెను.

ఒక. చాత్రి = ఒకభూమి. ఒకతల్లి యని యర్థాంతరము, తనున్ = తన్ను, తాల్పన్ = తాల్పుటకు. ఓషదు = చాలదు, అన్ + గతిన్ = అను విధమున, చాత్రిపైన్ = భూమిమీద, నిజ. చాత్రి = తన దాది, చే పట్టి = చేయిపట్టుకొని, నిలిచెన్.

కలహంస. కుల. మంద. గమనంబు . నయము = రాయంచల గుంపుయొక్క మెల్లని, నడకయొక్క, విధము, ఇట్టిది + అని . చూపు. గతిన్ = ఈ రీతిదీ అని చూపు విధమున, నడవాడన్ + తొడగెన్ = నడవ నారంభించెను.

రాజ . కీరములకున్ = రాచిలుకలకు, రసవంతముగన్ = సరసముగా, పల్కు. మెలపు = పలుకునట్టి నేర్పు, తెలుపు. కరణీన్ = తెలుపువిధమున, పలుకన్ + కలచెన్ = పలుక నేర్చెను.

హిమ. నగ + ఇంద్రు + ఇంటన్ = హిమవత్పర్వతరాజు నింటియందు, ఈడిత + ఐశ్వర్యంబు = పొగడఁబడిన సంపద, పెరుగు + అట్టులు = వృద్ధిపొందు విధమున, అగజ = వాఙ్మతి, పెరుగన్ + తొడగెన్ = పెద్దది కాఁజొచ్చెను.

తాత్పర్యము : పాఙ్మతి పరమేశ్వరుని మనస్సును మిక్కిలి గ్రహించి సాధించుట కెత్తెనా యనునట్లు తల యెత్తఁదొడఁగెను. ఈశ్వరుని తొడపై నుండు విధ బుది యని తెలుపుటకా యనునట్లు ఆమె కూర్చుండు రీతిని గాంచెను, ఒక తల్లి తన్ను వహించలే దను విధమున నామె చాత్రిపైఁ దన దాదిచేయి పట్టుకొని నిలిచెను. రాయంచల మందగమనము రీతి యిట్లుండు నని చూపుటకో యన నామె నడవఁ దొడఁగెను. రాచిలుకలకు సరసముగాఁ బలుకు నేర్పును దెలుపుటకా యనునట్లు ఆమె పలుకనేర్చెను. హిమవత్పర్వతరాజు నింట నైశ్వర్యము పెరుగునట్లు ఆమె పెద్దది కాఁజొచ్చెను.

విశేషములు :- పద్యమునందలి ప్రతిపాదమునను హేతుత్పేక్షలంకారముగలదు, ఒకధాత్రియనుచో శేషము.

కూర్చుండు + అనువు - 'ఉదంతమగు తద్దర్మార్థ విశేషణమున కచ్చు పరంబగు నపుడు మగాగమం బగు.' బాల, సంధి, 33. కూర్చుండు ననువు, అన్ గతి. అను + గతి. 'అను, కొను లోనగు ధాతుజవిశేషణముల యంత్యోకారమునకు హల్లు పరంబగు నపుడు లోపంబు వైకల్పికంబు.' ప్రౌఢ, సంధి, 13. చే. చేయి రూపాంతరము హిమనగేంద్రు + ఇంట. 'షష్ఠీసమాసమునం దుకార ఋకారముల కచ్చు పరమగునపుడు నుగాగమం బగు.' బాల, సంధి, 34. హిమనగేంద్రునింట, ఈడిత + ఐశ్వర్యంబు = వృద్ధి సంధి, అ అలకు ఏ ఐలు పరము లగునపుడు ఐకారమును, ఓ ఐలు పరము లగునపుడు ఔకారమును ఏకాదేశమగును, ఈడితైశ్వర్యంబు.

ము, స్ఫుర దాలోకన దీప్తు లంగణములం బొల్పొందఁగాఁ జూచుచున్,
 దరహాసద్యుతు లాననాంబుజముపైఁ దక్కొత్తఁగా నవ్వచున్.
 జరణాంభోరుహరాగదీధితు లిలన్ సంధిల్లఁ దట్టాడు న
 గ్గిరిరాజాత్మజ తల్లిదండ్రు లనురాగిల్లన్ మదిన్ జాదితోన్. 33

అర్థము : ఆ + గిరి. రాజ + ఆత్మజ = ఆ కొండలజేని కూతురు. పార్వతి, తల్లిదండ్రులు = జననీజనకులు. మేనకా హిమవంతలు, మదిన్ = మనస్సునందు, అనురాగిల్లన్ = అనురాగము నొందఁగా, దాదితోన్, స్ఫురత్ + ఆలోకన. దీప్తులు = ప్రకాశించుచున్న, చూపుల, కాంతులు, అంగణములన్ = చుట్టుపట్టుల ప్రదేశములందు పొల్పు + ఒందఁగాన్ = ఒప్పునట్లుగా, చూచుచున్, దర. హాస. ద్యుతులు = చిఱు నవ్వుకాంతులు, ఆనన + అంబుజముపైన్ = ముఖపద్మముమీద, తక్కొత్తఁగాన్ = ప్రకాశింపఁగా, నవ్వచున్, చరణ + అంభోరుహరాగ. దీధితులు = పాదపద్మముల యెఱ్ఱని కాంతులు, ఇలన్ = నేలపై, సంధిల్లన్ = ఏర్పడఁగా, తట్టాడున్ = తప్పు టడుగులు వేయుచు నడచును.

తాత్పర్యము : ఆ కొండలజేనికూతురు తల్లిదండ్రులు మనస్సున నను రాగము నొందఁగా దాదితోఁ బ్రకాశించు చూపులకాంతులతో నంశణముల నొప్పుగాఁ

జూచుచు, చిజ్జనవ్యకాంతులు ఘుఖపద్మముపైఁ బ్రకాశింపఁగా నవ్వచు, పాదపద్మముల యెఱిని కాంతులు నేలపై నేర్పడఁగాఁ దప్పుటడుగులు వేయుచు నడుచును,

వి శే ష ము లా: తల్లి-తండ్రి- 'ద్వంద్వంబునం బదంబుపయి పరుషములకు గనకదవ లగు' తల్లిదండ్రులు, బాల. సం, 15, అనురాగిల్లన్ - 'రంజాదుల యింఱు కృకారంబునకు నబిందుకంబున కప్రేరణంబున ద్విరుక్తలకారం బగు' బాల, క్రియ. 71, అనురాగ + ఇంచు = అనురాగ + ఇల్లు, అపదాదిస్వర సంధి, (బాల. సంధి, 12)చే అనురాగిల్లు, 'తుమర్థ బావలక్షణంబులందు నుజీ యగు' బాల.క్రియ, 40 అనురాగిల్లు + నుజీ, 'జీ త్తు పరంబగునపు డుత్వంబున కత్వం బగు.' బాల,క్రియ, 20 అనురాగిల్లన్. అగ్గిరిరాజాత్మజ, ఆ + గిరిరాజాత్మజ, 'త్రికంబుమీఁది యసంయు క్త హల్లు నకు ద్విత్వంబు బహుశంగా నగు,' బాల. సమాస, 14 ఆ + గిరిరాజాత్మజ, 'ద్విరుక్తం బగు హల్లు పరంబగునపు డాచ్చింబగు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబగు' బాల, సమాస. 18. అగ్గిరిరాజాత్మజ.

క. గిరిసుత తొలుపలుకుల ను

స్వర మొదవఁగ 'నోం నమశ్శివాయ స దాస్మ

ద్వరదాయ నమః శంకర

శరణు మహాదేవ నీవ శర'ణనఁ జొచ్చెన్.

54

అ ర్థ ము : గిరి-సుత = కొండకూతురు- పార్వతి, తొలు-పలుకులన్ = మొదటి మాటలతో - చిన్ననాఁటిమాటలతో, సు-స్వరము = మంచి యెలుఁగు, ఒదవఁగన్ + కలుగఁగా, ఓం నమః + శివాయ = శివునకు నమస్కారము అను పంచాక్షరీ మంత్రమును, సదా = ఎల్లప్పుడును, అస్మద్ + వరదాయ = నా వరదునకును, నమః = నమస్కారము, శంకర, శరణు, మహాదేవ, నీవు + అ = నీవే, శరణు, అనన్ + చొచ్చెన్ = అనఁ దొడఁగెను.

తా త్ప ర్య ము : పార్వతి శైశవమువందలి పలుకులతో మంచి కంఠధ్వని కలుగఁగా ఓం నమ శ్శివాయ - అస్మద్వర్లదాయ సదా నమః' అనియు, శంకరా ! శరణు. మహాదేవా ! నీవే శరణు' అనియుఁ బలుక నారంభించెను,

విశేషములు : 'ఓం నమశ్శివాయ' 'స దాస్మద్వరదాయ నమః' అను, రెండును సంస్కృతవాక్యములు, ఈ రెండును వ్యస్తముగా నున్న 'అనన్' అను ధానితో ననుకరింపఁబడినవి, శంకరః శరణు. మహాదేవ ! సీవ శరణు' అనునవి తెలుఁగువాక్యములే. 'నమశ్శివాయ' అనునది శివపంచాక్షరీపంత్రము, 'ఓం'లోఁ గూడు కొన్నది కావున షడక్షరి యగును.

వ, మఱియు శైశవ క్రీడా వినోదంబులయందు. 35

అర్థము : మఱియున్, శైశవ-క్రీడా-వినోదంబుల + అందున్ = బాల్యమునందలి ఆటల వేడుకలందు.

తాత్పర్యము : మఱియును బాల్యక్రీడలందలి వేడుకలందు-చరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

చ, తరుణులు చిల్కబొమ్మలును దంతపుబొమ్మలు మేలిగాజు బన్నరులును మ్రాని చొప్పికలు నల్లడ నోలిన పేర్చి లీల చేకుర బొమరిండ్లఁ జేయనగు కూళ్ళును వండుచు బొమ్మపెండ్లి మాసరముగఁ జేసి యాడ నగజాత శివార్చన సేయు నయ్యెడన్. 36

అర్థము : తరుణులు = స్త్రీలు-చెలికత్తెలు, చిల్క-బొమ్మలును = చిలుకల బొమ్మలును, దంతపుబొమ్మలున్ = దంతములతోఁ జేసిన బొమ్మలును, మేలి-గాజు-బన్నరులును = మంచి గాజుతోఁ జేసిన బన్నరులును-పలావిధములగు మణులు గ్రుచ్చిన హారములును, మ్రాని-చొప్పికలున్ = కొయ్య బొమ్మలును, నల్లడన్ = నాలుగువైపులను, ఓలిన్ + అ = వరుసగా, పేర్చి = అమర్చి, లీల = అందము, చేకురన్ = కలుగఁగా బొమరిండ్లన్ = బొమ్మరిండ్లయందు, చేయన్ + అగు = చేయనగు, కూళ్ళును = కూడులును, వండుచున్, బొమ్మ-పెండ్లి = బొమ్మల పెండ్లి, మాసరముగన్ = అధికముగా, చేసి. ఆడన్, నగ-జాత = కొండ కూతురు-పార్వతి, అయ్యెడన్. (ఆ + ఎడన్) = ఆ సమయమున, శివ + అర్చన = శివుని పూజ, చేయున్.

తాత్పర్యము : పార్వతి చెలికత్తెలు చిలుకలబొమ్మలును, దంతపు బొమ్మలును, మేలి గాజుపూసలు గ్రుచ్చిన హారములును, కొయ్యబొమ్మలును

నాబుగు వైపుల నందముగా నమర్చి బొమ్మరిండ్లలోఁ జేయు కూడులు వండుచు బొమ్మలపెండ్లిండ్లు విశేషముగాఁ జేసియాడఁగాఁ, భార్యతి యా సమయమున శిష్య పూజఁ జేయును.

వి శే ష ము లు ; దంతపుబొమ్మ - దంతము + బొమ్మ - 'కర్మధారయంబులందు మువర్ణకంబునకుం బుంపు లగు' బాల, సంధి. 32. నలడ-నలుగడ - 'పదాంతంబులయి యసంయు క్తంబులయిన ను లు రు ల యుత్వంబునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు' బాల. ప్రకీర్ణ, 16. నలు + కడలు - 'ద్విగువున కేకవచనంబు ప్రాయికంబుగా నగు మిశ్రంబునకుఁ గాదు,' బాల, సమాస. 18. ఆ + ఎడ - యడాగమము - బాల. సంధి. 3 ఆ + యెడ - త్రికసంది, బాల. సమాస. 14, 13 ఆ + య్యెడ = అయ్యెడ.

వ. ఆ సుకుమారి కౌమారంబునందు. 97

అర్థ తాత్పర్యములు: ఆ-సుకుమారి = ఆ అందవైన స్త్రీ-పార్వతి. కౌమారంబు నందున్ = బాల్యమునందు. ఆ సుకుమారి యగు పార్వతి బాల్యమునందు. తరువాతి పద్య ముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : - కౌమారము - అయిదేండ్లవఱకు నుండు వయస్సు. మూఁడు మొదలెనిమిదేండ్లవఱకు నుండు వయస్సుని కొందఱును, పదునాఱు వత్సరములవఱకు నుండు వయస్సుని కొందఱును, ముప్పదేండ్లవఱకు నుండు వయస్సుని మఱికొందఱును.

సీ. హరు మ్రోల నదృక్తి నాడుచోటన నాట్య
 విషయమ్ము లన్నియు వెలయఁ గఱచె,
 లీల నీశ్వరు నంకమాలిక ల్వాడుచో
 గీతభేదంబుల రీతు లెఱిఁగె,
 శివురూపు పల్మఱుఁ జిత్రించి చూచుచో,
 వినుతంబుగాఁ జిత్రవిద్య వడసె,
 శశిమౌళిఁ జిత్రపూజలు నేయుచోటఁ బ
 త్రచ్చేద కుసుమబంధములు నేర్పె.

ఆ. మఱియు నఖిలలోకమాన్యంబు లగు విద్య
 లెల్ల నివ్వధమున నెసకమెసఁగ
 నభ్యసించె నీశ్వరాఝనా బలమున
 హరుఁడు గురుఁడు గాఁగ నగతనూజ,

38.

అర్థము : అగ - తనూజ = కొండ కూతురు - పార్వతి, హరుఁడు = ఈశ్వరుఁడు, గురుఁడు, కాఁగన్, ఈశ్వర + అఝనా - బలమునన్ = శివపూజ వలని బలముచేత,

హరు - మ్రోలన్ = శివుని సమక్షమున, సత్ + భక్తిన్ = మంచి భక్తితో, ఆడు - చోటన్ + అ = ఆడుచోటనే, నాట్య - విషయములు = నాట్యమునకు సంబంధించిన సంగతులు, అన్నియున్, వెలయన్ = ప్రకటముగా, కఱచెన్ = నేర్పెను.

లీలన్ = అందముగా, ఈశ్వరు + అంకమాలికల్ = శివస్తోత్రములు, పాడు చోన్ = పాడునప్పుడు, గీత-భేదంబుల - రీతులు = వివిధగీతముల ప్రకారములు, ఎఱిఁగెన్ = నేర్పెను.

శివు - రూపు = శివుని యాకారము, పల్మఱున్ = చాలసారులు, చిత్రించి = వ్రాసి, చూచుచోన్ = చూచునప్పుడు, విసుతంబుగాన్ = పొగడఁబడినదిగా, చిత్ర-విద్య = చిత్రలేఖన, విద్య, పడసెన్ = పొందెను.

శశి - మోశిన్ = చంద్రుఁడు శిరమునఁ గలవానిని - శివుని, చిత్ర - పూజలు = చిత్రవర్ణములపూజతోఁ జేయు పూజలు, చేయుచోటన్, పత్ర + ఛేద - కుసుమ - బంధములు = ఆకులముక్కలతోను, పూలతోను మాలలు కట్టుటలు, నేర్పెన్.

మఱియున్, ఈ + విధమునన్, అఖిల - లోక-మాన్యంబులు = ఎల్లలోకము లందును ఆదరింపఁదగినవి, అగు, విద్యలు + ఎల్లన్ = విద్య లన్నియు, ఎసక మెసఁగన్ - ఎసకము + ఎసఁగన్ = ఒప్పుగా, అభ్యసించెన్ = నేర్పెను.

తాత్పర్యము : పాఠ్యతి, శివుఁడు గురువుగా, శివపూజాబలమున, శివుని యెదుర నట్టుకొని నాడుచోటనే నాట్యసంబంధివిషయము లన్నియు నేర్చెను. శివస్తోత్రములు చక్కఁగాఁ దాచుచో గీతభేదముల రీతు లెఱిగెను. శివుని యాపును బలుమాఱులు లిఖించి చూచుచోఁజిత్రలేఖనవిద్యను జక్కఁగా నేర్చెను. శివునిఁ జిత్రవర్ణముల పూలచోఁ బూజించుచోఁ జిత్రఖండములతోను, బూలతోను మాలలుగ్రుచ్చుట నేర్చెను. ఇంకను నీ రీతిగా నామె లోకములందెల్ల నాదరింపఁదగు విద్యల నెల్లఁ జక్కఁగా నభ్యసించెను.

వి శే ష ము లు : ఈశ్వరు + అంకమాలికల్ - 'షష్ఠీసమాసమునం దుకార ఋకారముల కచ్చు పరిమగునపుడు సుగాగమం బగు.' బాల. సంధి. 34 మాలికల్ + ష్టాఙుచో - 'ప్రతిపదీయది పరుషములకు గనడదవలు బహుళముగా నగు.' బాల. సంధి. 13. మారతల్యాఙుచో. పత్ర + ఛేద - పత్రచ్ఛేద - ప్రాస్వమునకుఁ బరమైన ఛకారము ద్విరుత్త మగును. ఇవిధమున - ఈ + విధమున - త్రికసంధి. బాల. సమాస, 14, ఈ + ష్విధమున. బాల. సమాస, 13. ఇవిధమున,

వ. మఱియుం గౌమారానంతరంబున లేఁదీఁగెకు మవ్వం బెక్కునట్లు. పువ్వునకుఁ దావి వొందునట్లు, చిత్రరూపంబునకు మెఱుంగెక్కు విధంబున నిఖిల జన మనోఽభిరామం బగుచు. 39

అ ర్థ ము : మఱియున్, కౌమార + అనంతరంబునన్ = కౌమారదశ తరువాత, లేఁదీఁగెకున్ (లేత + తీఁగెకున్), మవ్వంబు = మృదుత్వము, ఎక్కు + అట్లు = కలుగువిధమున, పువ్వునకున్, తావి = వాసన, వొందు + అట్లున్ = కల్గు విధమున, చిత్ర - రూపంబునకున్ = చిత్ర రువునందలి యాకారమునకు, మెఱుంగు = వొంటి, ఎక్కు - విధంబునన్, నిఖిల - జన - మనస్ (ః) + అభిరామంబు = ఎల్ల జనుల మనస్సులకు మనోహరము, అగుచున్,

తా త్ప ర్థ ము: మఱియును గౌమారదశ దాఁటిన పిమ్మట, లేతతీఁగకుఁ గౌమలత్వము గలుగునట్లును, పువ్వునకుఁ బరిమళ మబ్బునట్లును, జిత్రగతరూపమునకుఁ గాంతి కలుగునట్లును నెల్లజనుల మనస్సులకును వ్రీతిగా . తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వీ శేషములు : అలంకారము మాలోపము. ఈ సందర్భమునఁ గాళిదాసు కుమారసంభవశ్లోకము అరయఁదగినది. 'అసంభృతం మణ్డన మజ్జయష్టే రనాసవాఖ్యం కరణం మదస్య, కామస్య పుష్పవ్యతిరిక్త మస్త్రం బాల్యాత్పరం సాథ వయః ప్రపేదే, కుమార, 1 - 31

మనోఽభిరామము - మనస్ + అభిరామము, సకారమునకు విసర్గదేశము - మనః + అభిరామము - హ్రస్వ అకారముతరువాత వచ్చు విసర్గమునకు హ్రస్వ అకారముకాని, మృదుహల్లులు (హళ్ళులు) కాని పరము లగునపుడు 'ఉ' ఆదేశముగా వచ్చి పూర్వమందున్న అకారముతోఁగూడి గుణసంధియై ఓ గా మాటును. మన + ఉ + అభిరామము - మనోఽభిరామము, లేఁదీఁగె - లేఁత + తీఁగె ప్రాఁతాదిసంధి, బాల. సంధి, 37, 16, 17. 'నిఖిలజనమనోఽభిరామ' యగుచు అని యుండుట లెస్స.

చ. మలఁవఁగనున్న కల్పలత, మన్మథు నారి నమర్పనున్న కో
మలతర పుష్పబాణ, మహిమద్యుతిఁ జూడఁగనున్న పద్మకు
ట్మల, మలరంగనున్న మధుమంజరి నా మదజ్యంభితాంగ దో
హల రుచి నొప్పె గౌరి నవయౌవనసంగమలీల డాయఁగాన్. 40

అర్థము : గౌరి = పార్వతి, నవ - యౌవన - సంగమ - లీల = నూత్న యౌవనము యొక్కకూడికవలని విలాసము, డాయఁగాన్ = సమీపింపఁగా, మలఁవఁగన్ + ఉన్న = పుష్పింపనున్న, కల్పలత, మన్మథు - నారిన్ = మన్మథునియొక్కవింటి త్రాటియందు, అమర్పన్ + ఉన్న = అమర్చుటకు సిద్ధముగా నున్న, కోమలతర - పుష్ప - బాణము = మిక్కిలి మృదువైన పూపుటిము, అహిమ - ద్యుతిన్ = వేడికాంతులుగలవానిని - సూర్యుని, చూడఁగన్ + ఉన్న, పద్మ - కుట్మలము = తామర మొగ్గ, అలరంగన్ + ఉన్న = వికసింపనున్న, మధు - మంజరి = మనోహర మైన పూలగుత్తి, నాన్ = అనునట్లు, మద - జ్యంభిత + అంగ - దోహల - రుచిన్ = యౌవనమదముచే, అతిశయించిన, మేని, యుత్సాహమువలని కాంతితో, ఉప్పెన్,

ఈ తృత్యము : పార్వతీ నూతనయౌవనవిలాసము సమీపింపఁగాఁ బుష్పింపనున్న కల్పలత యనఁగను, మన్మథుని వింటి యరైత్రాటియుం దమర్పనున్న

మృదుతరమైన పూవుటమ్మనఁగను, సూర్యుని జూడనున్న తామర మొగ్గ యనఁగను, వికసింపనున్న సుందరపుష్పగుచ్ఛ మనఁగను, యౌవనమదవిజృంభణముతోడి మేని యుత్పాహపుఁగాంతితో నొప్పెను.

వి శే ష ము లు : అలంకార ముపమ. ఉపమలు పెక్కు లుండుటచే మాలోపము, ఉపమానము అన్నిటియందును వికసనసంపిదధత చూడనగును, ఉపమేయమైన పార్వతీయందును యౌవనసంపిదధతయే కలదు,

వ. ఇ ట్లభినవమధుసంగతిం దనరు ప్రద్యుమ్నునుద్యానంబునుంబోని యౌవనమదాభ్యుదయంబున. 41

అ ర్థ ము : ఇట్లు, అభినవ - మధు - సంగతిన్ = నూత్నవసంతాగమముచే, తనరు = బుప్పునట్టి, ప్రద్యుమ్ను + ఉద్యానంబునున్ + పోని = మన్నఁజోద్యానము వంటి, యౌవన - మద + ఆభ్యుదయంబునన్ = యౌవనమువలని మదము వృద్ధిచే,

తా త్ప ర్య ము : ఇట్లు నూతనవసంతాగమముచే నొప్పునట్టి మన్నఁజోద్యానము వంటి యౌవనమదాభ్యుదయమున - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : అలంకార ముపమ. ప్రద్యుమ్నునుద్యానంబు = ప్రద్యుమ్ను + ఉద్యానంబు - షష్ఠీసమాసమునందుకార ఋకారముల కచ్చు సరమగునపుడు నుగాగమంబగు. బాల, సంధి, 34.

పార్వతీ యౌవన వర్ణనము.

క. మెలుపును గెంపును సుస్థితిఁ
దలిరులయందేని లేదు తమ కుమ వలనన్
నిలుకడ యగు నని తత్పద
తలముల నెలనె ననఁ బాదతలములు వొల్చున్. 42

అ ర్థ ము : మెలుపును = మృదుత్వమును, కెంపును, = ఎఱుపును, సుస్థి తిన్ = మంచినిలుకడతో, తలిరులయందున్ + ఏని = చివురులయందయినను

లేదు, తమకున్, ఉమవలనన్ = పార్వతివలన, నిలుకడ + అగున్ = స్థిత
అగును, అని, తద్ + పద - తలములన్ = ఆమె అటకాళ్లను, ఎలసెన్ =
జేరెను, అనన్ = అనునట్లు, పాద - తలములు = అటకాళ్లు, పొల్పున్ = బిప్పును.

తాత్పర్యము : మృదుత్వమును, ఎఱుపును 'దమకు నిలుకడ చివురులం
దయినను లేదు, తమకుఁ బార్వతివలన నిలుకడ కలుగు' నని యామె పదతలములను
జేరెనా యనునట్లు ఆమె పాదతలము లొప్పును.

విశేషములు : మృదుత్వార్థములకుఁ దలిరులయందు స్థితత్వ
ముండదు. తలిరులు ముదిరినచో నవి నశించును. అందుచే నవి పార్వతి యటకాళ్లను
జేరె నని భావము, చివురులవలెఁ గొంతకాలమే కాక పార్వతి యటకాళ్లు లెప్పటికి
మృదుత్వార్థములను గలిగియుండె ననుట, హేతువుకాని కానిని హేతువుగా
నూహించుటచే నలంకారము హేతుత్పేక్ష.

తద్ + పద - అనునాపికాంతస్థభిన్నములైన హల్లులకు (రుల్లులకు) కఠిన
హల్లులు (ఖ్రులు) పరమగునపుడు వాని వర్ణములందలి ప్రథమ వర్ణములు (చ్రులు)
ఆదేశములగును. తత్పద, పాదతలములు + పొల్పున్ - 'ప్రథమమీది పరుషములకు
గసడదవలు బహుళముగా నగు' బాల. సంధి. 13 - పాదతలములువొల్పున్,

'దేవతానాం రూపం పాదాఙ్గష్టప్రభృతి వర్ణ్యతే, మానుషాణాం కేశా దారభ్యేతి
ధార్మికాః' అనుటచేఁ గవి దేవతామూర్తి యగు పార్వతి యంగవర్ణనను జాదతల
ములనుండి కచపర్యంతము ముప్పదియొక్క పద్యములోఁ గావించుచున్నాఁడు.

క. సరస ప్రవాళములపై

సరసిజరాగమణు లోలి సంధిలైనా, నుం

దర రాగ లతా కందాం

కురములొ నా నుంగుటములు కోమలి కమరున్.

43

అర్థము : సరస-ప్రవాళములపైన్ = లేజివురులపై, సరసిజ-రాగ-
మణులు = పద్మరాగమణులు, ఓలిన్ = క్రమముగా, సంధిలైనా = కూడెనో;

సుందర_రాగ_లతా_కండ + అంకురములో = అందమైన విఱ్ఱనితీగయొక్క దుంప
యొక్క మొలకలో, నాన్ = అనగా, కోమలికిన్ = చక్క_దనముగల యింత్రికి
పొర్వతికి, ఉంగుటములు = అంగుటములు. బొట్టనప్రేళ్ళు, అమరున్ = ఒప్పును.

తా త్ప ర్య ము : లేతవి యగు చివురులపైఁ బద్మరాగమణులు కూడెనో,
లేక మనోహరములైన అనురాగలత దుంప మొలకలో యనునట్లు పొర్వతికి బొట్టన
ప్రేళ్ళు ఒప్పును.

వి శే ష ము లు : ప్రవాళ శబ్దమునకుఁ బగడమనియు నర్థము గలదు, సరసము
లైన పగడములపైఁ బద్మరాగమణులు కూడెనో యనియుఁ జెప్పవచ్చును. ఆమె
పాదములు సరస ప్రవాళముల (చిగురుల, పవడముల) వలెను, అందలి అంగుష్ఠములు
పద్మరాగమణులవలెను నున్నవని భావము. అలంకార ముత్పేక్ష, సుందరరాగలతా
కందాంకురములో - అలంకార ముత్పేక్ష. ఆమె యంగుష్ఠములు పద్మరాగమణులా,
రాగలతా కందాంకురములా_అని సందేహించుటచే సందేహాలంకారమును. ఉంగుటము.
అంగుటము రూపాంతరములా, ఉంగుటము (వికృతి) - అంగుష్ఠము (ప్రకృతి).

క. ఆరుణాంబుజ దళములలోఁ

బరఁగు తటి త్విషలు నించి పై నభ్రకముల్
పొరలెత్తి కదియ మూసిన
కరణీ నుమా దేవి పద నఖంబులు వెలుఁగున్.

44

అర్థము : అరుణ + అంబుజ - దళములలోన్ = ఎఱ్ఱ తామర తేకులలో,
పరఁగు = ఒప్పునట్టి, తటిత్ + త్విషలు = మొఱ్ఱపుల కాంతులు, నించి = నిండించి
పైన్ = మీఁద, అభ్రకముల్, పొరలు + ఎత్తి = పొరలుతీసి, కదియన్_మూసిన .
కరణీన్ = కూడునట్లు మూతపెట్టిన విధమున, ఉమా - దేవి = పౌత్యతీదేవి. పద.
నఖంబులు = కాలిగోరులు, వెలుఁగున్ = ప్రకాశించును.

తా త్ప ర్య ము: ఎఱ్ఱతామర తేకులలో మొఱ్ఱపుల కాంతులు నిండించివానిపై
నభ్రకపుఁబొరలను మూతపెట్టినట్లు పౌత్యతి కాలిగోరులు ప్రకాశించును.

విశేషములు : అలంకార ముత్పేక్ష.

తటిత్. 'తటిత్సోదామనీ విద్యుచ్ఛల్పలా చపలా అపి,' ప్రథయా తమాంసి తాడయ త్తీ తడిత్. తటిత్, అంధకారమును బోగొట్టునది. మెఱపు. అమరము. త్తిష్. 'స్యః ప్రభా రు గ్రుచి స్త్వి డ్భా భా శ్చవి ద్యుతి దీప్తయః,' క్లేషతే త్తిష్. కౌంతియు క్షమైనది. ప్రకాశించునది. కౌంతి. అమరము.

క. తన నీచయోని¹ విడనగు

నని సకళత్రమును నుమ షదారాధన కౌం

దిన విష్ణు కమఠరూపమొ

యనఁ దగి మీఁగాళ్లు అగజ కందం బొందున్.

45

అర్థము : తన = తనయొక్క, నీచ-యోనిన్ = హీనమైన జన్మమును, విడన్ + అగున్ + అని = విడువ వీలగు నని. తాను నీచమైన జన్మమును (తాఁబేటిరూపును) విడుచుటకు వీలు గలుగునని, స-కళత్రమును = భార్యాసహితముగా, ఉమ = పార్వతియొక్క, పద + ఆరాధనకున్ = అడుగులయొక్క పూజకు, ఒందిన = చేరిన, విష్ణు = విష్ణునియొక్క. కమఠ - రూపమొ = తాఁబేటిరూపమొ, అనన్ = అనునట్లు, తగి = ఒప్పి, అగజకున్ = పార్వతికి, మీఁగాళ్లు = పాదోపరిభాగములు, అందంబు + ఒందున్ = అందగించును.

తాత్పర్యము : తన హీనమైన జన్మమును వీడుటకు వీలగునని భార్యాసహితముగాఁ బార్వతి పాదపూజకుఁ జేరిన విష్ణుని తాఁబేటిరూపమొ అనునట్లొప్పి పార్వతి మీఁగాళ్లు అందగించును.

విశేషములు : అలంకార ముత్పేక్ష. మీఁగాళ్ళను దాఁబేటితోఁ బోల్చుట కవి సమయము.

సకళత్రమయిన కమఠ రూపమనుట రెండుమీఁగాళ్ళకును బోలిక వీర్ధించుట కొఱకు. మీఁగాళ్లు-మీఁదు + కాళ్లు 'సమాసంబునం బ్రాతాదుల తొలియచ్చుమీఁది వరంబుల కెల్ల లోపంబు బహుళంబుగా నగు' బాల. సంధి. 316. మీ + కాళ్లు, 'లప్తశేషంబునకుం బరుషములు పరము లగునపుడు యుగాగమంబగు.' బాల. సంధి. 317

1. వా. ప్రతి. 'పడుటే. అని

మీ + ను + కాళులు, 'ద్రుతప్రకృతికముమీఁది పరుషములకు సరళము లగు.'
 మీ + ను + గాళులు, బాల, సంధి. 16, 'ఆదేశసరళములకు ముందున్న ద్రుతము
 నకు బిందుసంక్లేషములు విభాషనగు.' మీఁగాళులు, బాల, సంధి. 17. కాళులు,
 కౌలు + లు, 'బహువచనము పరంబగునపు డసంయు కంబులయి యుదంతంబు
 లయిన డ-ల-ర-ల కలఘులకారంబు బహుళంబుగా నగు,' భాల్-ఆచ్ఛిక. 13. కాళులు,
 కౌళు, కౌలులు రూపాంతరములు.

క, సిందూర పిండములొ, మరు
 కందుకములొ, సత్ప్రవాళకఫలంబులొ నా
 నందములై రాగ లతా
 కందము లన మడమ లచలకన్యక కొప్పున్.

46

అ ర్థ ము : సిందూర-పిండములొ = చెందిరపుముద్దలొ, మరు = మన్మ
 థునియొక్క, కందుకములొ = బంతులొ, సత్ + ప్రవాళక - ఫలంబులొ = మేల
 యిన పవడపు(బిండ్లొ, నాన్ = అనఁగా, అందములు + లు = సుందరము లయి,
 రాగ-లతా-కందములు = ఎఱ్ఱని తీఁగయొక్క దుంపలు, అనన్ = అనఁగా, అచల -
 కన్యకకున్ = కొండ కూతునకు -పార్వతికి, మడమలు = చీలమండక్రింది భాగ
 ములు - పార్శ్వులు, ఒప్పున్,

తా త్ప ర్య ము : చెందిరపుముద్దలొ, మన్మథుని బంతులొ, మేలయిన పగ
 డపు(బిండ్లొ యన సుందరములయి ఎఱ్ఱని తీఁగ దుంప లనఁ బార్వతి మడమ
 లొప్పును.

వి శే ష ము లు ; అలంకార ముత్పేక్ష, సందేహము.

క. అతనుం డోవని శివు వళ
 గతుఁ జేయ భవాని మదను కవ దొన లోక్తో
 న్నతి నాచికొనియెనో యను
 గతిఁ జిఱుదొడ లమరు వ్రీహిగర్భములై .

47

తృ ర్థ ము : అతనుండు = అనంగుడు - మన్మథుడు, ఓషని = చాలని. మన్మథుడు సాధింపలేని యనుట, శివున్ = శివుని, వశ - గతున్ = లోఁబడిన వానినిగా, చేయన్ = చేయుటకు, భవాని = పార్వతి, మదను = మన్మథునియొక్క కవచౌనన్ = అంపపొదుల జంటను, లోక + ఉన్నతిన్ = లోకమునందలి గొప్ప తనముతో, ఆచికొనియెనో = అపహరించెనో, అను-గతిన్ = అను విధమున, చిటు + తొడలు = పిక్కలు-జంఘలు, వ్రీహీ - గర్భ + ఆభములు + ఐ = వరి పొట్టలవంటి వయి, అమరున్ = ఒప్పును.

తా త్ప ర్య ము : మన్మథుడు సాధింపలేని శివునిఁ దాను వశపఱచుకొనఁ బార్వతి లోకొన్నతితో నతని యంపపొదుల జంట నపహరించెనా యనునట్లు వరిపొట్ట లను బోలిన పిక్కలు పార్వతి కొప్పును.

వి శే ష ము లు : మన్మథుడు తన యంపపొదుల జంటచే సాధింపలేని శివునిఁ దాను సాధింపఁ బార్వతి దానినే తన పిక్కల రూపమునఁ గైకొనె ననుట. అదే తూణములజంట యనెడి తన జంఘలచే శివుని సాధింప నెంచె ననుటచే మన్మథుని కంటెఁ బార్వతి సమర్థతర యని తెలియుచున్నది. అలంకార ముత్పేక్ష. వ్రీహీ గర్భాభములు - అలంకార ముపమ.

దొన-(వికృతి) - తూణము (వ్రకృతి) . భవాని - భవుని భార్య - పార్వతి. 'తస్య స్త్రీ' వాని యాఁడుది యను నర్థమున అకారాంత పులింగ 'భవ' శబ్దమునకు భవానీ' రూప మగును, ఇట్లే ఇంద్రాణీ, వరుణానీ, శర్వాణీ.

క. స్మర మందిరమ్ము శోభా
 కఠముగ మొఱుఁగారు పసిఁడి కంబము లనఁగొఁ
 గత మొప్పు నగ తనూజకుఁ
 గతభోరులు వొలుచు మదన కరీ కర లీలన్,

తృ ర్థ ము : స్మర-మందిరమ్ము = మన్మథుని ఆతియేవయి, శోభా-కరముగన్ = శోభిల్లనట్లుగా, మొఱుఁగారు = వ్రకాలించునట్టి, పసిఁడి-కంబములు = బంగలు స్తంభ ములు, అనఁగాన్, అగు-తనూజకున్ = కొండకూఁతునకు - పార్వతికి, కరభ +

ఊరులు = కరభములవంటి తొడలు మనికట్టు మొదలు చిటికెనవ్రేలి మొదటిదాకఁ గల చేతి వెలువలి భాగమునకుఁ గరభ మనిపేరు. శ్రీ తొడను కరభముతోఁ బోల్పుట కవి సమయము, పొలుచు = ఒప్పునట్టి, మదన - కరి-కర-లీలన్ = మన్మథుని యేనుఁగుయొక్క తొండము విభమున, కరము + ఒప్పున్ = మిక్కిలి యొప్పును. 'కర మొప్పు' అనుదానిని అగతనూజకు విశేషణము చేసి, 'పొలుచు' అను దానిని సమాపకక్రియగాఁ జేసియు నన్వయింపవచ్చును, కరమొప్పు - అగతనూజ ఁన్ = మిక్కిలి యొప్పునట్టి పార్వతికి, కరభోరులు, మదనకరికరలీలన్. పొలు చున్ అని యైనను అన్వయింపనగును.

తా త్ప ర్య ము : మన్మథుని భవనము శోభిల్లుటకుఁ బెట్టఁబడిన ప్రకాశించు బంగారు కంబములా యనఁ జార్వతికి మన్మథుని యేనుఁగుతొండములవంటి కరభము అను బోలు తొడలు మిక్కిలి యొప్పును.

వి శే ష ము ల : పార్వతి తొడలు పసిఁడికంబములవలెను, కరభముల వలెను పనుఁగు తొండములవలెను నున్నవని భావము. మదన కరి కర లీలన్ - అలంకార ముపేష, పసిఁడికంబము లనఁగాఁ గర మొప్పున్ - అలంకార ముత్పేక్ష.

కరభ - బుణ్ణిన్చా దాతనిష్ఠం కరస్య కరభో బహిః-అమరము, కరే భాతి కరభః - కరమందిఁ బ్రకాశించునది. కరము-(నానా) తొండము, చేయి, చేయునది; (తెలుఁగు)-మిక్కిలి, స్మరుఁడు (ప్రకృతి)-మరుఁడు (వికృతి).

క. గురు కుచ వహన భరంబునఁ
 తొరిఁబొరిఁ జేద కపు నటిగిపోఁబోయినఁ డ
 ద్వర వహనమునకు భరతుడు
 కరచేని జఘనంబు సతికి ఘనమై యమరున్.

49

అ ర్థ ము : గురు-కుచ - వహన - భరంబునన్ = పెద్దవి యగు స్తనముల యొక్క మోయుటయొక్క అతిశయముచేత, పొరిఁబొరిన్ = క్రమక్రమముగా, చేద - కపును = నన్నని ననుము, అటిగిపోన్ + పోయినన్ = అటిగిపోవనుండఁగా, భక్ + భర - వహనమునకున్ = ఆ స్తనములయొక్క బరువుయొక్క మోతకు,

భరపడు - కరణిన్ = పూటపడు విధమున, జఘనము = మొల, సతికిన్ = పార్వతికి, ఘనము + ఐ = గొప్పదియై - పెద్దదియై, అమరున్ = బప్పును.

తా తృప్యము : పెద్దదియైన స్తనముల మోత ఆధిక్యముచే సన్నని నడుము క్రమక్రమముగా నణిగిపోఁబొఁగా వానిబరువును మోయుటకుఁ దాను పూటపడినట్లు పార్వతి మొల పెద్దదియై యుప్పును.

విశేషములు : స్త్రీకుచములు పెద్దవిగాను, నడుము సన్ననిదిగాను, జఘనము పెద్దదిగాను వర్ణింపఁబడును. అలంకార ముత్రేక్ష.

జఘనము - స్త్రీశ్రోణి పురోభాగము - జఘనం పురః - అమరము. హన్యతే పురుషేణ తాడ్యత ఇతి జఘనమ్. పురుషునిచేఁ బీడింపఁబడునది - స్త్రీ మొల ముందరిచోటు. శ్రోణి పశ్చాద్భాగమునకును జఘన మనిపేరు, కవును - (రూపాం,) కౌను. భరపడు - భరము + పడు. 'పద్మాదులు పరంబు లగునపుడు మువరకంబునకు చోప పూర్ణిందులు విభాష నగు,' బాల. సంధి. 46.

భరపడు = పూచీపడు, ఒకరు చేయవలసిన పని తాను జేసెదనని పూను. 'పేదది, క్రమక్రమముగా నణిగిపోవుచున్నది యగు కౌను పనిని నేను జేయుదు నని జఘనము పూటపడె ననుట.

క. కనుఁగొన నీశ్వరు దృగ్రుచు
అను విపుల వహిత్రముల నపాంగజలాబ్ధిం
జనఁ దిగిచి ముంచు సుడి యిది
యన్లఁదగి యావర్తనాభి యుద్రిజి కౌప్పున్.

50

అర్థము: కనుఁగొనన్ = చూడఁగా, ఈశ్వరు = శివునియొక్క, దృశ్(క్) + యుచులు = చూపుల కాంతులు, అను = అనెడి, విపుల - వహిత్రములన్ = పెద్ద మోడలను, అపాంగ - జల + అభిన్ = క్రీఁగమ్ము లనెడి జలార్ణవమునందు చనన్ = పోవుచుండఁగా, తిగిచి = లాగి, ముంచు = మునుఁగఁజేయునట్టి, సుడి, ఇది

అనన్, తగి = ఒప్పి, ఆవర్త - నాభి = నీటిసుడివంటి నాభి, అద్రిజకున్ = కొండ కూతునకు పార్వతికి, ఒప్పున్.

తా త్వ ర్య ము : పరమేశ్వరుడు చూడగా నతని చూపులకాంతు లనెడి పేరొడలు దనక్రొమ్ము లనెడి జలార్ణవముతో, దేలియాడును. వానిని దిగలాగి ముంచునట్టి యిడియె యద యనదగి వాస్వతి నీటిసుడివంటినాభి యొప్పును.

వి శే ష ము లు : పార్వతిపరమేశ్వరులు పరస్పరము వీక్షించుకొనుచుండగా అతని నేత్రకాంతులు ఆమె క్రింగంటిచూపులయందు, దేలియాడుచు, దటాలున నామె బొమ్మమొడికి బ్రసరించుటను సముద్రమునందు, బయనించెడి పెద్దయోడలను దనలోని కాకర్షించి ముంచెడి సుడిగుండముతో, బోల్చుచున్నాడు కవి.

దృగ్రుచు లను విపులవహిత్రములనె - రూపకాలంకారము, అపాంగజలాభిన్ ఆసునడియు రూపకమే. మొల ముమీద సుత్రేక్ష. అది రూపకానుప్రాణితము.

దృశ్ + రుచులు - దృక్ + రుచులు, రులు నకు హాశు పరమగుచుండగా, దృత్యయవర్ణాదేశము, దృగ్రుచులు, ఆవర్త నాభి - ఆవర్త మువంటి నాభి. నాభ్యావర్త ముని యుపమానోత్త రముగా సుండవలయును. 'ఉపమానోత్త రషదంబులు గలవు కాని విపరీతంబులు పిదదంబులు లేవని యెఱుంగునది,' బాల. సమాస. 3.

క, మారు మఖ వేది మధ్యమొ,

యా రతి యద్దంబుపిడియొ యన నెంతయుఁ బొ

ల్పారుఁ గడు నలికమై సుకు

మారికి మధ్యంబు సింహమధ్యము వోలెన్.

51

అర్థ ము : మారు = మన్మథునియొక్క, మఖ - వేది - మధ్యమొ = యజ్ఞవేదికయొక్క నడిమి భాగమో, ఆ - రతి = ఆ రతిదేవియొక్క, అద్దంబు = అద్దముయొక్క, పిడియొ, అనన్, కడున్ = మిక్కిలి, నలికము + ఐ = సన్ననిడయి, సుకుమారికిన్ = సుందరికి పార్వతికి, మధ్యంబు = నడుము, సింహ - మధ్యము + వోలెన్ = సింహముయొక్క నడుమువలె, ఎంతయున్ = మిక్కిలి, పొల్పారున్ (పొల్పు + అరున్) = ఒప్పును.

తా త్ప ర్య ము : సుందరాంగియైన పార్వతికి నడుము సింహము నడుమువలె మన్మథుని యజ్జవేది నడిమిభాగమో, ఆ రతి అర్ధము పిడియో అన సూక్ష్మమయి మిక్కిలి యొప్పును.

వి శే ష ము టా : సింహ మధ్యము వోలెన్ - ఉపమ. మారుషులు వేది మధ్యమో, ఆ రతి యర్ధంబు పిడియో - ఉత్త్రేక్ష, సంజేహము.

క. ఉదరము పలుచదనంబున

హృదయాంభోజాతనాళ మేర్పడి కొ

ప్పొదవి వెలిఁ దోఁచెనో యన

సుదతికి నూఁగారుఁదీఁగె సుందర మయ్యెన్.

52

అ ర్థ ము : ఉదరము = నడుముయొక్క, పలుచదనంబునన్ = సూక్ష్మ త్వముచేత, హృదయ + అంభోజాత - నాళము = హృదయమనెడి పద్మముయొక్క కాడ, ఏర్పడి = బయల్పడి, తనకున్, ఒప్పు + ఒదవి = అందము గలిగి, వెలిన్ + తోఁచెనో = బయటికిఁ గనఁబడెనో, అనన్ = అనునట్లు, సుదతికిన్ = స్త్రీకి - పార్వతికి, నూఁగారుఁదీఁగె = తీఁగవంటి రోమావళి, సుందరము + అయ్యెన్ = అందముగా నుండెను.

తా త్ప ర్య ము: నడుము సూక్ష్మముగా నుండుటచేత నందుఁబుట్టిన హృదయ మనెడి పద్మముకాడ బయల్పడి పైకిఁ గనఁ బడుచున్నదా యనునట్లు పార్వతికి తీఁగ వంటి రోమావళి సుందరముగా నుండెను.

వి శే ష ము టా : అలంకార ముత్పేక్ష.

పలుచదనము. 'పలుచ + తనము - ఉదంత స్త్రీననుంబులకును బంపులకు నదంతగుణ వాచకంబులకును దనంబు పరంబగునపుడు సుగాగఁబుంబగు.' బాల. సంధి. 35. పలుచ + ను + తనము, 'ద్రుతప్రకృతికముమీఁది పరుషములకు సరళము లగు.' బాల. సంధి. 16. పలుచ + ను + దనము. 'ఆదేశసరళములకు చుంచున్న ద్రుతమునకు భింధుసంశేషములు విభాష నగు.' బాల. సంధి. 17. పలుచదనము.

నూఁగారుఁదీఁగె - నూఁగారు + తీఁగె - సమాసంబుల నుదంతంబులగు స్త్రీ సమంబుల కుం బుంపులకుం బరుషసరళంబులు పరంబులగు నపుడు నుగాగమం బగు' బాల, సంధి. 25. నూఁగారు + ను + తీఁగె. ద్రుతకార్యము - బాల, సంధి. 16. 17. నూఁగారుఁదీఁగె, నూఁగారుఁదీఁగె-తీఁగెనంటి నూఁగారు - ఉపమానో తరపద కర్మ ధారయము.

క. పౌరి దలముం గొను జవ్వన

సిరి కుచముల కెక్క నడవఁ జేసిన కార్త

స్వర సోపానము లన ము

త్తరఁగలు దగు నంగజాబ్ది తరఁగలు వోలెన్.

53

అర్థము : పౌరిన్ = ప్రముగా, దలమున్ + కొను = అధికమగు, జవ్వన - సిరి = యౌవనమనెడి లక్ష్మి, కుచములకున్ = స్తనముల పైకి, ఎక్కన్ = ఎక్కుటకు. నడవన్ + చేసిన = నడచునట్లు చేసిన, కార్తస్వర సోపానములు = బంగారు మెట్లు, అనన్ = అనఁగా, ముత్తరఁగలు (మూఁడు + తరఁగలు) = మువ్వకులు-వశిత్రయము, అంగజ + అబ్ది-తరఁగలు + పోలెన్ = మన్మథుఁడనెడి నముద్రపు బలలవలె, తగున్ = ఒప్పును.

తాత్పర్యము : నానాటికి అధిక మగుచున్న యౌవనలక్ష్మి స్తనముల మీఁదికి ఎక్కుటకు నడచుట కేర్పఱచిన బంగారు మెట్లన వశిత్రయము పార్వతికి మన్మథ సముద్ర తరంగములవలె నొప్పెను,

విశేషములు: అంగజాబ్ది-అంగజుఁడనెడి అబ్ది-రూపకము. అంగజాబ్ది తరఁగలు వోలెన్-ఉపమాలంకారము, జవ్వనసిరి-జవ్వన మనెడి సిరి-రూపకము. జవ్వనము + సిరి = జవ్వనపు సిరి అని యుండనగును. జవ్వనసిరి....సోపానము లన-ఉత్పేక్ష. అది రూపకానుప్రాణితము.

ముత్తరఁగలు-మూఁడు + తరఁగలు-సమానాధికరణం బగు ముత్తరపదంబు పరంబగునపుడు మూఁడు శబ్దము డు వర్ణంబునకు లోపంబును మీఁది హల్లునకు ద్విత్వంబు నగు' మూ + త్తరఁగలు. బాల. సమాస, 17. 'ద్విరుక్తంబగు హల్లు పరంబగునపు డాచ్చికంబగు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబగు.' ముత్తరఁగలు, బాల.

సమాస, 13. 'ద్విగువున కేకవచనంబు ప్రాయికంబుగా నగు మిశ్రంబునకుఁ గాదు.'
 బాల, సమాస, 18. చే ముత్తరంగ కావలసియుండఁగా నిట ముత్తరంగలు అని బహు
 వచనాంతముగాఁ బ్రయోగింపఁబడినది, తరంగ (వికృతి)-తరంగము (ప్రకృతి)

క. ఆంధ్రీ స్తనాపహాసులు

సంధృత మధుపాబ్జ ముకుళ సదృశము లతి నీ

రంద్రములు కుచము లఖిల పు

రంద్రీ జన తిలక మచలరాజాత్మజకున్.

54

అ ర్థ ము ; అఖిల-వృగ్రంద్రీ-జన-తిలకము = ఎల్ల స్త్రీల సమూహము నందు
 శ్రేష్ఠురాలు, అగు, అచల-రాజ+ఆత్మజకున్ = కొండలతేని కూతునకు-పార్వతికి,
 కుచములు = స్తనములు, ఆంధ్రీ-స్తన+ అపహాసులు = ఆంధ్రస్త్రీల స్తనములను
 బరిహసించునవి, సంధృత-మధుప + అబ్జ-ముకుళ-సదృశములు = బాగుగా ధరింపఁ
 బడిన తుమ్మెదలు గల తామరమొగ్గలతో సమానములు, అతి-నీరంద్రములు =
 మిక్కిలి యెడము లేనివి.

తా త్ప ర్య ము : ఎల్ల యింతులలో శ్రేష్ఠురాలగు పార్వతి స్తనములు ఆంధ్ర
 స్త్రీల స్తనములను బరిహసించునవి. కొసలఁ దుమ్మెదలను ధరించిన తామరమొగ్గలను,
 బోలినవి, నడుమఁ గొంచెముకూడ నెడము లేనివి. కుచము లబ్జముకుళములు.
 వాని నల్లని చూచుకము లా తామరమొగ్గలపై వ్రాలు నల్లని తుమ్మెదలు.

వి శే ష ము లు : సంధృత....సదృశములు-అలంకార ముపమ.

నిర్ + గ్రంద్ర-రేఫమునకు రేఫము పరమగునపుడు లోపము గలుగును. అప్పుడు
 పూర్వమందుండు అ, ఇ, ఉ అను హ్రస్వములు దీర్ఘము లగును. నీరంద్ర- అఖిల
 పురంద్రీజనతిలక మచలరాజాత్మజకున్. 'ఒకానొకచో విశేషణంబుల షష్ఠికిం బ్రథమ
 విభాషనగు.' బాల, కార్క. 27.

ఇందుఁ బూర్ణబిందుపూర్వక దకారరేఫ సంయుక్తమునకుఁ బూర్ణబిందు
 పూర్వక 'ధృ'తోఁ బ్రాసము కూర్చఁబడినది. సంయుతాసంయుతప్రాసము.

కే. ర ల లు తమక్రింద జడకై క్రాలు వ్రాలు
 ప్రాసవర్ణంబులై వానిఁ బాసియెనఁ
 గూడి యెనను దెఱ యదుగులను నిలుచు.
 సంయుచాసంయుతప్రాస సంజఁ దనఱి.

(అప్పకవీయము.)

క. కేళీవర్తము లన, రతి
 కేళీ సదనంబు లనఁగఁ, గింశుక కళికా
 మూలము లనఁ, కామ లతా
 మూలము లన గౌరి బాహుమూలము లమరున్.

55

అర్థము :- గౌరి-బాహుమూలములు = పార్వతి చంకలు, కేళీ-వర్తములు + అనన్ = మన్మథ క్రీడలకు మార్గము లనఁగను. రతి-కేళీ-సదనంబులు + అనఁగన్ = రతిదేవి క్రీడాగృహములు అనఁగను, కింశుక - కళికా-మూలములు + అనన్ = మోదుగు మొగ్గలకు మాతృకలు అనఁగను, కామ-లతా-మూలములు + అనన్ = కామ మనెడి తీఁగయొక్క వేరులు అనఁగను, అమరున్ = ఒప్పును.

తాత్పర్యము :- పార్వతి చంకలు మన్మథక్రీడా మార్గము లనఁగను. రతిదేవి క్రీడాగృహము లనఁగను, మోదుగు మొగ్గలకు మాతృక లనఁగను, కామ లతకు వేరులు అనఁగను అమరును.

వి శే ష ము లు :- అలంకార ముషమ. కామ లతా మూలములు = కామమనెడి లతయొక్క మూలములు-రూపకాలంకారము.

వర్తము-అయనం వర్త మా ర్గాధ్వ ప్థానః పదవీ సృతిః. వర్తవే అనే నేతి వర్తము. దీనిచేత నడచెదరు-మార్గము. అమరము. (నానా,) కను తెప్ప.

క. శివు నంగయష్టి నితీయఁగ

నవిరళముగఁబట్టి ప్రాక నని కడునెమ్మిన్

నివుడు నవ కల్పలతికల

పవిదిని మృదు బాహులతలు పార్వతి కొప్పున్.

56

అర్థము :- పార్వతికిన్, మృదు-బాహు-లతలు = తీగలవంటి గోమలము లయిన చేతులు, శివు + అంగ-యష్టిన్ = శివునియొక్క కఱవంటి శరీరమును, ఇతీయఁ గన్ = అంటియుండునట్లు, అవిరళముగన్ = అధికముగా, పట్టి = పట్టుకొని, ప్రాకన్ + అని = ప్రాకుటకని, కడున్ + నెమ్మిన్ = మిక్కిలి మైత్రితో, నివుడు = నిగుడునట్టి, చాగునట్టి, నవ-కల్ప-లతికల-పవిదిని = నూతన కల్పలతల విధమున, ఒప్పున్.

తాత్పర్యము :- శివుని దేహయష్టి నంటియుండునట్లు గట్టగాఁ బట్టుకొని ప్రాకుటకొఱకు మిక్కిలి మైత్రితోఁ జాగునట్టి కల్పవృక్షపుఁ గ్రొందీగల విధమునఁ బార్వతికిఁ గోమలములైన లతలవంటి బాహువు లొప్పును.

విశేషములు :- శివుని యంగము యష్టి (కఱ) వంటిది. పార్వతి బాహు వులు కల్పలతల వంటివి. లత కఱవంటి ప్రాకునట్లు పార్వతి బాహువులు శివుని యంగమునంటియుండు ననుట. ఆలంకారము ఉత్పేక్షేనుప్రాణిలోపమ.

నివుడు-నిగుడు, పవిది-వగిది చూపాంతరములు 'అపదాద్యం బయి యనంయుక్తం బయిన గకారంబునకు వకారంబు విభాష నగు,' బాల, ఆచ్చిక, 27. శివు + అంగ-యష్టి సమాసమునం దుకార ఋకారముల కచ్చు పరమగునపుడు నుగాగమం బగు.' 'బాల. నంధి. 34.

క. రుచిరోశోక దల ద్యుతి

నచలజ కరతలము లొప్పు నతిశయ రాగో

పచిత తతిరాజ పల్లవ

తదితోభయ మేఘడంబరంబుల పోలెన్.

57

అర్థము : అచలజకర . తలములు = పర్వతపుత్త్రియొక్క అరచేతులు, దుచిర + అశోకవలచ్యుతిన్ = మనోహరము లయిన అశోకపు పూరేకులయొక్క కాంతిలో, అతిశయ.... డంబరంబులపోలెన్; అతిశయ = అధికమైన, రాగ = ఎఱ్ఱదినముతో, ఉపచిత = కూడిన, రతిరాజ = మనమధునియొక్క, పల్లవ = చిగురు టాకులచేత, రచిత = కూర్చబడిన, ఉభయ = రెండు, మేఘడంబరంబుల + పోలెన్ = గొడుగులవలె, ఒప్పున్.

తాత్పర్యము : అశోకపుష్పదళములవలె నెఱ్ఱనికాంతులు గలిగి పార్వతి అరచేతులు ఎఱ్ఱ చిగురుటాకులతో, కూర్చబడిన మనమధుని జంటగొడుగులవలె నుండెను.

విశేషములు : మేఘడంబరము = గొడుగు, మేఘమువలె వ్రేలాడుచుండునది. ఈయర్థమున నీ పదము కన్నడమునందు విశేషముగాఁ బ్రయుక్తమయినది. నన్నె చోడునిది మఱియొక ప్రయోగము. 'కరులపై మేఘడంబరములో సంద్యానురాగ మెఘాడంబరములోక్కా'.-11.77.

క. మరు చేత నుండి హరు గె

ల్వరు; దుమ చే నుండి గెల్వ నౌ నని సుమనః

శరములు కరముల నెలసిన

కరణీఁ గరాంగుళము అచలకన్యక కొప్పున్.

58

అర్థము : మరు . చేతన్ + మనమధునిచేతియందు, ఉండి, హరున్, = శివుని, గెల్వ = గెల్చుట. అరుదు = అశక్తిము, ఉమ . చేన్ = పార్వతి చేతి యందు, ఉండి, గెల్వన్ + ఔన్ = గెల్వనగును, అని, సుమనస్ + శరములు = పుష్పబాణములు, రరములన్ = చేతులందు, ఎలసిన . కరణీన్ = చేరిన విధమున, రర + అంగుళములు = చేతివ్రేళ్లు, అచల . కన్యకకున్ = కొండకూతునకు. పార్వతికి, ఒప్పున్.

తాత్పర్యము : 'మనమధుని చేత నున్నచో శివుని జయించుట యసాధ్యము. పార్వతి చేత నున్నయెడల శివుని గెలుచుట సులభమని పుష్పబాణము లామె చేతు లందుఁ జేరిన విధమునఁ జేతివ్రేళ్లొప్పును.

విశేషములు : అలంకార ముత్పేక్ష.

సుమనస్ (నానా.) దేవత, పుష్పము, విద్వాంసుఁడు, మాలతి, గోధుమ, గెల్వ్య-
గెల్వ్య కృదంతరూపము. తారకుం బోర గెల్వ్యన్ అని ప్రథమాశ్వాసమువ నితనిదే
ప్రయోగాంతరము,

క. వరదము లగు కల్పలతాం

కురములొ, విషమాస్త్ర నిశిత కోరక విశిఖో

త్కరమొ యనఁ గరజములు సుం

దరి కగు నరుణోత్పలాగ్రదలముల పోలెన్.

59

అ ర్థ ము : వరదములు = వరముల నిచ్చునవి, అగు, కల్ప - లతా +
అంకురములొ = కల్పలతయొక్క మొలకలొ, విషమ + అస్త్ర - నిశిత - కోరక -
విశిఖ + ఉత్కరమొ = మన్మథునియొక్క వాడియైన మొగ్గలనెడి బాణముల
సమూహమొ, అనన్, కరజములు = చేతిగోర్లు, అరుణ + ఉత్పల + అగ్ర -దల
ములపోలెన్ = ఎఱ్ఱకలువ కొనతేకుల వలె, సుందరికిన్ = అందగత్తె కు
పార్వతికి, అగున్.

తా త్ప ర్య ము : అందగత్తె యగు పార్వతికి - వరముల నిచ్చు కల్పలత
అంకురములొ, మన్మథుని వాడిమొగ్గలబాణముల సమూహమొ యనఁగాఁ జేతి
గోర్లులు ఎఱ్ఱకలువ కొనతేకులవలె నొప్పును,

వి శే ష ము లు : అరుణోత్పలాగ్రదలముల పోలెన్ - అలంకార ముపమా,
కల్పలతాంకురములొ, విషమాస్త్ర .... విశిఖోత్కరమొ - అలంకారము సందేహము.

క. వినుతరుచిఁ బొల్చు నానన

మను నాదర్శంబు పిడియొ యతి మృదులీలం

జను పోతబోదెయొ యన

ఘనరుచి నగసుతకుఁ గంబుకంధర మమదున్.

60

అ ర్థ ము : వినుత - రుచిన్ = పొగడఁబడిన కాంతితో, పొల్చు = బప్పు
నట్టి, అనవము + అను + ఆదర్శంబు = ముఖమనెడి అద్దముయొక్క, పిడియొ, - అతి-
మృదు.లీలన్ = మిక్కిలి మృదువైన శీతితో, చను = బప్పునట్టి, పోత.బోదెయొ =

పోక్రమాని బోదెయో, అనన్, నగ - సుతకున్ = కొండ కూతునకు - పార్వతికి, ఘన - రుచి = గొప్ప కాంతి గలది, అగు, కంబు - కంధరము = శంఖమువంటి కంఠము, అమరున్ = ఒప్పును.

తా త్ప ర్య ము: మంచి కాంతితో నొప్పు ముఖమనెడి అద్దముపిడియో, మిక్కిలి మృదువైనపోక్రమాని బోదెయో యనునట్లు పార్వతికి గొప్పకాంతి గల శంఖమువంటి కంఠ మొప్పును.

వి శే ష ము లు : అలంకారము సందేహము. ఉత్పేక్ష.

కంబుకంధరము - ఇందు కంబు వుపమానము. కంధర ముపమేయము. ముఖపద్మ సుసురీతి ఉపమానపూర్వపదకర్మధారయములే కాని, విపరీతములు పిద్దము లుండవు, పూర్వముగూడ (50వ పద్యములో) ఆవర్తనాభి యని యిట్టిదే యీ కవి ప్రయోగించెను.)

క, ఆమృతోద్భవు లగు మీలో

నమరదు పగ యని సుధాకరాబ్జములకుఁ గూ

టము దన ముఖమునఁ జేసెనొ

యుమ యన వదనాంశు గండ యుగ గతి వొల్పున్.

61

అ ర్థ ము : అమృతం + ఉద్భవులు = పాలనుండి, నీటినుండి పుట్టుక గల వారు, అగు, మీలోన్, పగ = విరోధము, అమరదు = తగదు, అని, ఉమ = పార్వతి, సుధాకర + అబ్జములకున్ = చంద్రునకును, తామరకును (చంద్రుఁడు క్షీరసముద్రమునుండి పుట్టెను. అబ్జము - నీటినుండి పుట్టెను. అప్ = నీటినుండి, జ = పుట్టినది - తామర.) కూటము = పొందు, తన, ముఖమునన్ = ద్వారమున, మోముచేత, చేసెనొ, అనన్ = అనునట్లు, వదన + అంశు - గండ - యుగ-గతి = ముఖకాంతి, చెక్కిశుల జంటయొక్క తీరు, వొల్పున్ = ఒప్పును.

తా త్ప ర్య ము : చంద్రునకు పద్మమునకు విరోధము, ఇరువురును అమృతోద్భవులే, చంద్రుఁడు అమృతము = క్షీరమునుండి పుట్టినవాఁడు, పద్మముగూడ

అమృతము = నీటినుండి పుట్టినదే, ఇట్లు ఏకోద్భవులగు మీ కిరువురికిని విరోధము తగ దని పార్వతి వానికిఁ దన ముఖమున (ద్వారమున, మోమున) సఖ్యము చేసెనో యనునట్లు ఆమె ముఖకాంతియు, చెక్కిళ్లజంటయు నొప్పును.

వి శే ష ము లు : అలంకార ముత్ప్రేక్ష. అది శ్లేషానుప్రాణితము.

అమృతము = కీరము, నీరము, ముఖము = ద్వారము, మోము అని శ్లేషము. ఆమె ముఖము వంద్రునివలెను, గండయుగము తాఘటవలెను సున్నవని భావము,

క, మానితమగు గుడరసమున

నూనిన తుండీర ఫలమొ, యొగిఁ దేనెతెలెన్

నాని మృదువైన పవడమొ

నా నద్రుజ తోపు మోవి నయమై యొప్పున్.

62

అర్థము : మానితము + అగు = మన్నింపఁబడినది యగు, గుడ - రసమునన్ = బెల్లపుఁజాకమునందు, ఊనిన = తాల్చిన, తుండీర - ఫలమొ = దొండపండ్, ఒగిన్ = బాగుగా, తెనె తెలెన్ = తేనె నింపిన పాత్రమునందు, నాని, మృదువు + ఐన = మెత్త నయిన, పవడమొ = పగడమో, నాన్ = అనునట్లు, అద్రుజ = కొండకూఁతురైనపార్వతియొక్క, తోపు - మోవి = ఎఱ్ఱని పెదవి, నయము + ఐ = బాగయి, ఒప్పున్.

తాత్పర్యము : మంచి బెల్లపుఁజాకమున నుంచిన దొండపండ్, తేనెయందు బాగుగా నాని మెత్తనైన పగడమో యనునట్లు పార్వతి యెఱ్ఱని పెదవి సుందరమయి యొప్పును.

వి శే ష ము లు : అలంకారము సందేహము, ఉత్ప్రేక్ష.

తేనెతలెన్ = తేనెయందు, 'తల' సప్తమ్యర్థక మిచ్చునని సూ.ని. తేనె తెలెన్ అని పాఠాంతరము. తెలె యన భోజనపాత్రము. సూ.ని. 'తేనెతల', ఆమె పాతమునే గ్రహించెను. తొప్పు మోవి. ఇది సూ.ని. గృహీత షాతము. తోపు మోవి యని వా,

సా. ప్రతులందుఁ గలదు, పవడము , పగడము (రూపాం.) (వికృతి) - ప్రవాళము (ప్రకృతి)

క. కులిశ ద్యుతి కెన, ముక్తా
 పల తరల విభాతితోడఁ బ్రతి యనఁ, దుహినా
 చల తనయకు గొరికిఁ దల
 తల వెలుఁగుచు శిఖర రుచిర దళనము లొప్పున్.

63

అర్థము : కులిశ - ద్యుతికిన్ = వజ్రము కాంతికి, ఎన = సాటి, ముక్తా
 పల - తరల - విభాతితోడన్ = ముత్యముయొక్క, చంచలమైన, కాంతితో, ప్రతి =
 సాటి, అనన్, తుహిన + అవల - తనయకున్ = మంచుకొండ కూతురు, అగు,
 గొరికిన్ = పార్వతికి, తలతల - వెలుఁగుచున్ = తళతళ ప్రకాశించుచు, శిఖర -
 రుచిర - దళనములు = మల్లెమొగ్గలవలె మనోహరమైన దంతములు, ఒప్పున్.

తాత్పర్యము : వజ్రము కాంతికిని, ముత్యముల చంచలమగు కాంతికిని
 సాటియనఁ బార్వతికిఁ దళతళ ప్రకాశించుచు మల్లెమొగ్గలవలె మనోహరమైన దంతము
 లొప్పును.

విశేషములు : అలంకార ముపమ. శిఖర = అరేబియాదేశపు మల్లెమొగ్గ
 యని సూ.ని. శిఖరుచిర - యని పాఠాంతరము. శిఖర = మంచువలె (తెల్లఁగా) మనో
 హరములయిన అని అర్థము చెప్పనగును కాని శిఖరుచిర, మేలు,

క. వదనాంబుజ మను వాణీ
 సదనము మణి భిత్తి యుగళ సంకాశములై
 మదన కర ముకుర యుగ రుచి
 ముదితకు మృదుతర కపోలములు చెలువొందున్.

64

అర్థము : వదన + అంబుజము = ముఖపద్మము, అను, వాణీ - సదనము =
 సరస్వతీనిలయముయొక్క, మణి - భిత్తి - యుగళ - సంకాశములు + ఐ = మణు
 లచే నిర్మింపఁబడిన గోడల జంటతో సమానము, యి షుధన - కర - ముకుర

యుగ - రుచిన్ = మన్మథునియొక్క చేతి యద్దముల జంటయొక్క కాంతితో, ముది తకున్ = ప్రీతి - పార్వతికి, మృదు - తర - కపోలములు = మిక్కిలి కోమలము లయిన చెక్కిళ్లు, చెలువు + ఒందున్ = అందగించును.

తా త్ప ర్య ము : ముఖపద్మ మనెడి వాగ్దేవీనిలయము మజీమయములైన గోడలజంటతో సమానము లయి, మన్మథుని చేతి యద్దములజంట కాంతితో, పార్వతి మృదుతర కపోలము లందగించును.

వి శే ష ము లు : పదనాంబుజ మను వాణీసదనము - రూపకము, వాణీ సదన .... సంకాశములై - అలంకార ముపమ.

క. మనసిజ వారిధిఁ గట్టిన

కనకాచలసేతు వనఁగఁ గమలానన కాం

చన కర్ణిక నా నయనా

నన మధ్యమునందు గౌరి నాసిక యొప్పున్.

65

అ ర్థ ము : మనసిజ - వారిధిన్ = మన్మథుఁడనెడి సముద్రమునందు, కట్టిన = కట్టినట్టి, కనక + అచల - సేతువు = మేరుపర్వతమనెడి వంతెన, అనఁ గన్, కమల + ఆనన, - కాంచన - కర్ణిక - నాన్ = పద్మమువంటి ముఖముయొక్క బంగారుదుద్దు అనునట్లును, నయన + ఆనన - మధ్యమునందున్ = కన్నులకును ముఖమునకును వడుమ, గౌరి = పార్వతియొక్క, నాసిక = ముక్కు, ఒప్పున్.

తా త్ప ర్య ము : పార్వతి ముక్కు మన్మథుఁ డనెడి సముద్రమునందుఁ గట్టిన మేరుపర్వత మనెడి సేతు వనఁగను, ముఖమనెడి పద్మము బంగారు దుద్దు అనఁ గను కన్నులకును, ముఖమునకును వడుమ నొప్పును.

వి శే ష ము లు : మనసిజవారిధిన్ = మనసిజుఁ డనెడి వారిధిని - రూపకా లంకారము, కనకాచల - సేతువు = కనకాచలమనెడి సేతువు - రూపకాలంకారము, మనసిజవారిధిఁ గట్టిన .... సేతువనఁగన్, కమలానన కాంచన కర్ణిక నా .... అలంకార ముత్పేక్ష. అది రూపకానుప్రాణితము.

క. తెలి మొగమునందు లోలా

క్షుల పొలపం బమరు నా చకోరము లతులా

మల శశిబింబములోఁ బడి

వెలలక చెలరారుచుండు విధమున సతికిన్.

66

అ ర్థ ము : సతికిన్ = స్త్రీకి - పార్వతికి, తెలి - మొగమునందున్ = నిర్మలమైన ముఖమునందు, లోల + అక్షుల = చంచలములయిన కన్నులయొక్క, పొలపంబు = ప్రకాశము, ఆ - చకోరములు = ఆ వెన్నెలపులుగులు, అతుల + అమల - శశి - బింబములోన్ = సాటిలేని నిర్మలమగు చంద్రుని బింబమునందు, పడి, వెలలక = వెడలక, చెలరారుచున్ = ఒప్పుచు, ఉండు విధమునన్ = ఉండు రీతిని, అమరున్ = ఒప్పును.

తా త్ప ర్య ము : పార్వతి నిర్మలమైన ముఖమునందలి చంచలములయిన కన్నుల ప్రకాశము వెన్నెలపులుగుల జంట మిక్కిలి నిర్మలమైన చంద్రబింబములోఁ బడి వెడలక ఒప్పుచుండు విధమున నొప్పును.

వి శే ష ము లు : అలంకార ముత్పేక్ష. పార్వతి ముఖము శశిబింబము వలెను, లోలాక్షులు చకోరములవలెను నున్న వని భావము. చకోరములకు వెన్నెల యనివఁ బరమప్రీతి. వానికి వెన్నెలపులుగు లని పేరు. అవి చంద్రబింబములోఁ బడి వెడలకుండుటకు వానికి వెన్నెలయందుఁ గల యాప్రీతియే హేతువు. వెలలు - వెడలు రూపాంతరము.

క. ¹హారము, లాశ్రిత భాషా

సారము, లాసకల వస్తు సంపూర్ణాలం

కారంబులు, శ్రీ వర్ణా

కారంబులు చెవులు సుకవి కావ్యము వోలెన్.

67

అర్థము : చెవులు = పార్వతిచెవులు, సుకవి - కావ్యము + పోలెన్ = సత్కవియొక్క కావ్యము వలె, హారములు = మనోహరములు (సారములు = సారవంతములు), - (ఇది ఉభయత్ర సమానము). ఆశ్రిత - భాషా - సారములు = ఆశ్రయించిన భాషయొక్క సారము గలవి, (ఇదియు నుభయత్ర సమానమే), ఆ - సకల - వస్తు - సంపూర్ణ + ఆలంకారంబులు = (కావ్యం) సమస్తమైనవస్తుకవిత్వముతో నిండిన శబ్దారాలంకారములు గలవి, (చెవులు) ఎల్లబంగారుతో సంపూర్ణములైన ఆలంకారములు గలవి, శ్రీ - వర్ణ + ఆకారంబులు = (కావ్యం) శ్రీ యను వర్ణముయొక్క పలుపుగలవి, (చెవులు) శ్రీ అను వర్ణమువంటి యాకారము గలవి.

తాత్పర్యము : పార్వతి చెవులు సుకవి కావ్యమువలె - మనోహరములు, ఆశ్రయించిన వాక్పారముగలవి, ఎల్ల వస్తుకవిత్వమునందు నిండిన శబ్దారాలంకారములు గలవి - ఎల్ల బంగారుతో నిండిన భూషణములు గలవి, శ్రీయనువర్ణము తోడి ఆరంభము గలవి - శ్రీయనువర్ణము నాకారము వంటి యాకారము గలవి.

విశేషములు : ఉపమాలంకారము. శ్లేషానుప్రాణితము.

క. ఆముఖలక్ష్మికిఁ బెట్టెడు

చామర లన, దృజ్జరీచి జలనిధి లహరీ

స్తోమ మనఁ, బొలుచు నగజకుఁ

గాము ధనుఃఖండ భాతిఁ గటి వంక బొమల్.

68

అర్థము : అగజకున్ = పార్వతికి, కటి - వంక - బొమల్ = నల్లనివి, వంకర యైనవి అగు కనుబొమలు, ఆ - ముఖ - లక్ష్మికిన్ = ఆమె ముఖమనెడి లక్ష్మికి, పెట్టెడు, చామరలు = వింజామరములు, అనన్ = అనునట్లును, దృక్ (క్) + మరీచి - జలనిధి - లహరీ - స్తోమము = చూపులయొక్క కాంతి కిరణము లనెడి సముద్రపు టలల సమూహము, అనన్ = అనునట్లును, కాము - ధనుస్ (ః) + ఖండ - భాతిన్ = మన్మథునియొక్క వింటి భాగముల విధమున. బొలుచున్ = ఓప్పును.

తాత్పర్యము : పార్వతికి నల్లనివి, వంకర యైనవి అగు కనుబొమలు, మన్మథుని వింటి భాగముల విధమున, నామె ముఖలక్ష్మికిఁ బెట్టిన వింజామరము లనునట్లును, చూపుల కాంతికిరణము లనెడి సముద్రపు టల అనునట్లును నొప్పును.

వి శే ష ము లు : ముఖలక్ష్మి-ముఖమనెడి లక్ష్మి - రూపకాలంకారము..చామర
లన, లహరీస్తోమ మనఁ బొలుచు-ఉత్పేక్ష. కాము దనుఃఖండ భాతి - ఉపమ,

చామర - చామరా అను ఆకాశాంత స్త్రీలింగశబ్ద తత్పమ రూపము. దృశ్ +
మరీచి - దృశ్ + మరీచి - రహలుతప్ప మిగిలిన పదాంతగత హల్లులకు (యర్రులకు)
అనునాపికవర్ణము పరమగుచో వానికి సంబంధించిన అనునాపికవర్ణము వైకల్పిక
ముగా నాదేశ మగును. దృజ్మరీచి, దృగ్మరీచి. - అనునాపిక సంధి. దృజ్మరీచి జలనిధి.
దృజ్మరీచు లనెడి జలనిధి - రూపకము.

క. కొఱ నెల సుధారసంబునఁ

గఱ పోవఁగ నొరసి కడిగి కొముదితోఁ గ్రొ

మొఱుఁగుల విదల్చికొని పై

మొఱుఁగిడు నట్టొప్పు నగజ మృదునిటలరుచుల్.

69

అ ర్థ ము : అగజ = పార్వతియొక్క, మృదు - నిటల రుచుల్ = కోమల
మైన నొసటి కాంతులు, కొఱ నెలన్ = చంద్రకళను, సుధా - రసంబునన్ =
అమృత ద్రవముతో, కఱ = నలుపు, పోవఁగన్ = పోవునట్లు, ఒరసి = రాసి,
కడిగి, కొముదితోన్ = వెన్నెలతో, క్రొమొఱుఁగులన్ (క్రోత్త + మొఱుఁగులన్) =
నూతన కాంతులను, విదల్చికొని = చల్లకొని. పైన్ = మీఁద, మొఱుఁగు +
ఇడు + అట్లు = మొఱుఁగుపెట్టినట్లు. ఒప్పున్.

శా త్ప ర్య ము : పార్వతి కోమలమైన నొసటి కాంతులు - చంద్రకళను
అమృతద్రవమున నలుపు పోవునట్లు రాసి, కడిగి, వెన్నెల క్రొత్త మొఱుఁగులు చల్లకొని
పైని మొఱుఁగుపెట్టినట్లు ఒప్పును.

వి శే ష ము లు : అలంకార ముత్పేక్ష.

క్రోమొఱుఁగులు - క్రొత్త + మొఱుఁగులు - 'క్రోత్తశబ్దమున కాద్యక్షర
శేషంబునకుం గొన్నియెడల ముగాగమంబునుం గొన్నియెడల మీఁదిహల్లునకు
ద్విత్యంబు నగు.' బాల. సంధి. 38.

క. అప్సొలఁతి కురులు శివు మన

సౌవృఱీ తనుఁ దగులఁబెట్టు నురు లన నెఱులై

కప్పారి కొదమతుమ్మెద

లుప్పయనము సేసినట్టి యొఱపున నొప్పున్.

70

అర్థము : అప్సొలఁతి (ఆ + పొలఁతి) = ఆ-త్రీ - పార్వతియొక్క, కురులు = వెండ్రుకలు, శివు-మనసు = శివునియొక్క మనస్సు, ఒప్పు + అఱి = ఒప్పుచెడి - నిశ్చలత్వము గోల్పోయి, తనున్ = తన్ను, తగులన్ + పెట్టు = తవులునట్లు చేయునట్టి - తనయం దాసక్తి గలవానినిగాఁ జేయునట్టి, ఉరులు = ఉచ్చులు, అనన్ = అనునట్లు, నెఱులు + ఐ = చక్కనివయి, కప్పారి (కప్ప + ఆరి) = నలుపెక్కి, కొదమ - తుమ్మెదలు = పిల్లతుమ్మెదలు, ఉప్పయనము + చేసిన + అట్టి = బసచేసినట్టి, ఒఱపునన్ = విధమున, ఒప్పున్,

తా త్ప ర్య ము : ఆ పార్వతి శిరోజములు శివుని మనస్సు నైశ్చల్యమును గోఱుపోయి తనయం దాసక్తి గలవానినిగాఁ జేయునట్టి యుచ్చు అనునట్లు సుందరము లయి, నలుపెక్కి పిల్లతుమ్మెదలు పయనించుచు బసచేసినవిధమున నొప్పును.

వి శే ష ము లు ; ఆలంకార ముత్పేక్ష.

తగులఁబెట్టు + ఉరులు - 'ఉదంతమగు తద్దర్మార్థ విశేషణమున కచ్చు పర మగునపుడు నుగాగమం బగు.' బాల. సంధి. శిశి. తగులఁబెట్టు నురులు. ఉప్పయనము- ప్రయాణ మాఘట - బసచేయుట. ఇంకను విచార్యము,) ప్రయోగాంతరము లేదని సూ. ని,) కన్నడము - ఉప్పయణ = యుద్ధప్రయాణమునకై చేయు బస,

క. చమరీతతియుఁ గలాపులు

నుమ కేక తమాల తరు లతోగ్రాటవిలో

రమియింపఁగఁ దగు ననఁ దగి

నమ మగు హరి నవ్య నీల చల దలి సమమై.

71

అ ర్థ ము : చమరీ - తతియున్ = ఆడు చమరమృగముల గుంపును, కలాపులున్ = నెమిళ్లును, ఉమ = పార్వతియొక్క, కేశ - తమాల - తరు - లతా + ఉగ్ర + అటవిలోన్ = శిరోజములనెడి చీకటిమాఁకులతోను దీఁగల తోను భయంకరమైన అడవిలో, రమియింపఁగన్ = క్రీడించుటకు - విహరించుటకు, తగున్ + అనన్ + తగి = తగు ననఁగా నొప్పి, హరి-నవ్య-నీల-చలత్ + అలి-సమము + ఐ = క్రొత్త యింద్రనీలములతోను, చలించుచున్న తుమ్మెదలతోను సమానమయి, సమము + అగున్ = ఒప్పును.

తా త్ప ర్య ము : పార్వతి కేశపాశము చమరీమృగముల గుంపును, నెమిళ్లును అది యనెడి చీకటిమాఁకులతీఁగలచే భయంకరమైన అడవిలో విహరింపఁ దగియుండు నన నొప్పి క్రొత్త యింద్రనీలమణులకును, చలించు తుమ్మెదలకును దుల్యమయి సుందరముగా నుండును.

వి శే ష ము లా : ఉమ కేశపాశము చీకటిమాఁకులతీఁగలచే భయంకరమైన అరణ్యమువలె నుండి చమరీమృగములును, నెమిళ్లును విహరింప యోగ్యముగా నున్న దనుట. శిరోజములను చమరీవాలములతోను, కలాపి కలాపముతోను బోల్చుట కవిసమయము. చీకటిమాఁకుల తీఁగలచే నుగ్రమైన యడవి యననేల యన, చీకటిమాఁకులవలెనే శిరోజములు నల్లగా నుండును. హరి నవ్య నీల - నవ్య శబ్దము హరి నీల - శబ్దముల నడుమ నున్నది, హరి నీలములు నలుపు, క్రొత్త వి యింకను నలుపు, అశులుకూడ నలాపే. హరి నవ్యనీల చలదలి సమమై - అలంకార ముపమ, కేశ తమాల తరులతోగ్రాటవిలో - కేశములనెడి తమాలతరులతోగ్రాటవి- రూపకాలంకారము. మొత్తముమీఁద నుత్పేక్ష. ఇందు తగి, అగు, అను క్రియలకుఁ గర్త యగా ఉమకేశములను అధ్యాహార్యము చేసికొనవలయును.

క. స్మరకలహంబునఁ బతి దెస
గిరిసుత పిఱుదైన నక్షకేళి మహేశున్
మరుఁడుతగిలించి గెలువఁగఁ
గర మమరిన నెత్తవలకగతి వీఁ పొప్పున్.

అర్థము : స్మర - కలహంబునన్ = ప్రణయకలహముచే, గిరి-సుత =
కొండ కూతురు - పార్వతి, పతి - దేవన్ = భర్తనుండి, పిఱుడు + ఐనన్ =
వెనుకకుఁ దిరుగఁగా, మరుడు = మన్మథుడు, మహేశున్ = మహేశ్వరుని,
అక్ష-కేళిన్ = ద్యూతక్రీడయందు, తగిలించి = ఆసక్తి నొందఁజేసి, గెలువఁగన్ =
జయింప, కరము = మిక్కిలి, అమరిన = ఒప్పినట్టి, నెత్తపలక - గతిన్ =
జూదమాడుట కుపయోగించు పలకవలె, వీఁపు + ఒప్పున్ = వీఁపు అందగించును.

తాత్పర్యము : పార్వతి ప్రణయకలహమున భర్తనుండి వెనుకకుఁ దిరిగి
యొండఁగా, మన్మథుడు శివుని ద్యూతక్రీడయందాసక్తి గలవానినిగాఁజేసి గెలుచు
టకు మిక్కిలి యొప్పిన నెత్తపలకవలె నామె వీఁపు అందగించును.

విశేషములు : అలంకార ముత్పేక్ష, వీఁపును నెత్తపలకతోఁ బోల్చుట
కవిసమయము.

వ. అని యనేకప్రకారంబుల వర్ణింపందగిన వర్ణనల కమరి, 78

అర్థము : అని, అనేక - ప్రకారంబులన్ = పెక్కురీతుల, వర్ణింపన్ +
తగిన, వర్ణనలకున్, అమరి = ఒప్పి.

తాత్పర్యము : ఈ రీతిగాఁ బెక్కువిధముల వర్ణనీయ వర్ణనలకొప్పి. తరు
వాఁ పద్యముతో నన్వయము.

సీ. మధు సమాకలితమై మవ్వమారిన మారు
నవలత నా మేన నవక మెక్కెఁ,
దరణి చే సోఁకినఁ దావి పొంపిరిపోవు
తమ్మి నాఁ దగు సుగంధంబు సుడినె,
మది శరత్పంగతి మత్తిల్లి క్రాలు రా
యంచ నా మద మందయాన మమరె,
దాలిమి రసనేవ సోలి ముద్దాడు రా
చిలుక నా వెడ దొక్కుఁబలుకు లొప్పె.

తే. మరుఁడు శృంగారలక్ష్మిఁ జిత్తరువు నెరయ
 వ్రాసి తెమ్మెర లాయువు వోపినట్లు
 సుందరాకృతిఁ ద్రైలోక్యసుభగ యయ్యె
 శైలనందన యౌవన సంగమమున.

74

అర్థము : శైల_నందన = కొండ_కూఁతురు_పాఠ్యతి, యౌవన _ సంగమ
 మునన్ = జవ్వనముతోడి కూడికచే .

మధు_ సమాకలితము + ఐ = వసంతునితోఁ గూడినదయి, మవ్వమారిన =
 కోమలమయిన, మారు_నవ_లత_నాన్ = మన్మథుఁడనెడి క్రొత్త_తీఁగ, అనునట్లు,
 మేనన్ = శరీరమునందు, నవకము + ఎక్కెన్ = మృదుత్వ మతి
 శయించెను.

తరణి . చే . సోకినన్ = సూర్యుని, చేయి (కిరణము), తాఁతఁగా,
 తావి = పరిమళము, పొంపిరివోవు . (పొంపిరి + పోవు) = అతిశయించు,
 తమ్మి . నాన్ = తామర యనునట్లు, తగు = ఒప్పునట్టి, సుగంధంబు = సువాసన,
 నుడిసెన్ = వ్యాపించెను.

మది = మనస్సు, శరద్ + సంగతిన్ = శరత్కాల సాంగత్యముచే,
 మత్తిలి = మదించి, క్రాలు = సంచరించు, రాయంచ_నాన్ = రాజహంసము
 అనఁగా, మద_మంద_యానము = మదమువలని మెల్లని గమనము, అమరెన్ =
 ఒప్పెను.

దాలిమి_రస_సేవన్ = దానిమ్మపండు రసముయొక్క ఆస్వాదముచే, సోలి =
 వరవశించి, ముద్దాడు (ముద్దు + అడు) = ముద్దుగాఁబలుకు, రాచిటక_నాన్ = రాజ
 కీర మన, వెడ దొక్కుఁ బలుకుట = ఇంచుక అవ్యక్త మధురములైన మాటలు,
 ఒప్పెన్.

మరుఁడు = మన్మథుఁడు, శృంగార_లక్ష్మిన్ = శృంగార మనెడి లక్ష్మిని,
 చిత్తరువు = చిత్రపటము, నెరయన్ = నిండుగా, వ్రాసి = లిఖించి, తెమ్మెరలు = దక్షిణ

మారుతము, ఆయువు + పోసిన + అట్లు = ఊపిరిపోసినట్లు - ప్రాణముపోసినవిధమున,
 సుందర + ఆకృతిన్ = అందమయిన ఆకారముతో, త్రైలోక్యసుభగ = ముల్లోకము
 లందును, అందమయినది, ఆయ్యెన్,

తా తృ ర్య ముః పార్వతి యౌవనవతి కాఁగా.వపంతునితోఁగూడినదె కోమల
 మైన మన్మథుఁడనెడి క్రొత్తతీఁగయా యనునట్లు ఆమె మేన మృదుత్వ మతిశయించెను.
 సూర్యకిరణము సోఁకఁగాఁ బరిమళ మతిశయించు తామరయా యనునట్లు ఆమె మేన
 సుగంధము వ్యాపించెను. శరత్కాలము రాఁగా మదించి సంచరించు రాయంచయా
 యనునట్లు ఆమెకు మందగమన మొప్పెను. దానిమ్మపండు రసము నాస్వాదించుటచేఁ
 బరవశించి ముద్దుగాఁబలుకు రాచిలుకయా యనునట్లు ఆమె అవ్యక్త మధురముగా మాట
 లాడఁదొడఁగెను. మన్మథుఁడు శృంగారమనెడి లక్ష్మిని చిత్రపటమున లిఖించి దక్షిణ
 మారుతము నూపిరిపోసెనా యనునట్లు ఆమె సుందరాకారముతోఁ ద్రిలోకసుందరి
 యయ్యెను.

వి శే ష ము టః మారు నవలత.మారుఁడనెడి నవలత.రూపకము. మార
 నవలత యని యున్నచో బాగుగానుండెడిది. పద్యమునందలి పాదము లన్నింటను
 నలంకార ముత్పేక్ష. 'మరుఁడు శృంగారలక్ష్మి.....వోసినట్లు - రూపకానుప్రాణి
 తోత్పేక్ష. 'దాలిమి.వా.ప్రతిలో 'దా'కు ముం దరసున్న గలదు, అప్పుడు తాలిమియై
 అర్థము పొసఁగదు. నూ.ని.లో 'దాళిమి' గలదు. దాడిమి = దాళిమి = దాలిమి. 'లడయో
 రభేదః.'

యౌవనము (ప్రకృతి).జవ్వనము (వికృతి). ఆయువు వోసినట్లు.ఆయువు +
 పోసినట్లు.గసడదవాదేశము బాల. సంధి.13. చిత్తరువు (వికృతి).చిత్రము (ప్రకృతి).

క. మెఱుఁగుల కచిరత, శశికిం
 గఱయును, మణి కనకములకుఁ గాఠిన్యము, లేఁ
 బొఱకుం గాష్టము దక్కఁగ
 మెఱుఁగెల్లను వచ్చి గిరిజ మేనన నిల్యెన్. 75

అ ర్థ ముః మెఱుఁగులకున్ = మెఱపులకు. అచిరత = అచిరత్వమును.క్షణికత్వ
 మును.అచిరద్యుతి యనఁగా మెఱపు, శశికిన్ = చంద్రునకు, కఱయును = ముచ్చయును,

మణి-కనకములకున్ = మణికిని, బంగారమునకును, కౌఠిన్యము = గట్టితనము, లేఁబొఱకున్ (లేఁత + పొఱ) = లేఁతపొఱకు-చిగురుటాకునకు, కాష్ఠమున్ = కట్టయును, (ఈనెయును), తక్కఁగన్ = పోఁగా, మెఱుగు + ఎల్లను = క్షాంతి యంతయు, వచ్చి, గిరిజః ఘేనన్ + ఆ = సార్వతి మేనియందే, నిల్పెన్.

తా ర్ప ర్య ము: మెఱుగులకు క్షణికత్వము, చంద్రునకు మచ్చయును, మణికిని కనకమునకును గఠినత్వమును, లేఁజిగురుటాకునకు ఈనెయును పోఁగా మిగిలిన మెఱుగుంతయు వచ్చి సార్వతి మేనియందే నిలిచెను.

వి శే ష ము లు: మెఱుగు మున్నగువానికిఁ గాంతి యున్నది గాని యొక్కొక్కదాని కొక్కొక్క వోషము గలదు. వాని మెఱుగు లన్నియు నాత్మదోషవిరహితములై సార్వతి మేనిఁ జేరె సనిభావము. పొఱ = చిగురుటాకు.

మవ్వంపుఁబొఱలు - నన్నెచోడుని ప్రయోగాంతరము (9-113), లేఁబొఱ = లేఁత + పొఱ - ప్రాఁతాదినంది బాల.నంది. (36), మగాగమము (37), ద్రుత కార్యము (16,17).

చ. తలతలఁ బ్రజ్వరిల్లు సితధామ కలంకముఁబాచి వక్త్రముం
 డలరుచి పర్వె దిక్కులఁ గడల్కొని చూపఱు సంచలించి బి
 ట్టులుకఁగ వాణీయు న్నెరసి యొందొక భంగి సురంగ మయ్యెఁ; జూ
 పులు పొలపంబు గైకొనియె భ్రూలత లంతకుఁ జెన్ను వింతగాన్. 76

అ ర్థ ము : వక్త్రముండల-రుచి = ముఖమండలముయొక్క కాంతి, దిక్కులన్ = దిక్కులందు, కడల్కొని = వ్యాపించి, చూపఱు = చూచువారు, సంచలించి = మిక్కిలి చలించి, బిట్టు = మిక్కిలిగా, ఉలుకఁగన్ = భయపడఁగా, తలతల = తలతలమని, ప్రజ్వరిల్లు = ప్రకాశించునట్టి, సితధామ-కలంకమున్ = తెల్లనికిరణములు గల వాడగు చంద్రుని మచ్చను, పాచి = తొలఁగించి, పర్వెన్ = వ్యాపించెను, వాణీయున్ = మాటయును-కంతస్వరమును, నెరసి = నిండుఁదనమునొంది, ఒందొకభంగిన్ = ఒకరీతిగా, సురంగము = అందమయినది, అయ్యెన్, భ్రూలతలు = బొమతీవలు , అంతకున్ = మును

పటికంటెను, చెన్ను = అందము, వింత + కాన్ = క్రొత్తదికాగా, చూపులు, పొంపంబు = కాంతి, కైకొనియెన్ = గ్రహించెను.

తాత్పర్యము: పార్వతి ముఖమండలకాంతి చంద్రునిలోని కళంకమును గూడ తొలగించి దిక్కుల వ్యాపించెను, అవి చూచి చూపలు దిగ్ర్యము చెందిరి. ఆమె కంఠస్వరముగూడ నింశుదనమును బొంది యొకవిధమైన యందమును సంతరించుకొనెను, బొమ్మవలకు మునుపటికంటె నొక వింతయంద మేర్పడగా నామె చూపులు కాంతిమంతము అయ్యెను.

విశేషములు : సురంగము = అందము. దీనికి నన్నెచోతునివే ప్రయోగాంతరములు. అపాంగావలోకనంబు సురంగంబై. 5.120. / పసింది యాయంబున సురియ సురంగంబుగా. 9.25.

వ. మఱియును.

77

సీ. శశిబింబ మణిహేమ సౌదామనీ చయో

త్కర క్షాంతు లన్నియు నరసి తెచ్చి,

నవ లతా పుష్ప సల్లవ బిస కోమల

విభవంబు లన్నియు వెదరి తెచ్చి,

కర్పూర చందన కాశ్మీర మృగమ దా

మోదంబు లన్నియు ముంది తెచ్చి,

పరవాదినీ శుక పరపుష్ప మధుక రా

రావంబు లన్నియు రాచి తెచ్చి,

అ. హోవ భావ రూప లావణ్య సారముల్

త్రిభువనముల నేర్చి తెచ్చి నేర్చు

సూపదలచి యాఁడు రూ పలుఁ డొనరంచె

నని నుతింప నొప్పు నగతనూజ.

78

అ ర్థ ము : అజుఁడు = బ్రహ్మ.

శరీరీంది ..... శాంతులు; శరీరీంది = చంద్రదిందిముయొక్కయు, మణి = మణులయొక్కయు. హేతు = బంగారుముయొక్కయు, సౌదామసి = మేఘపులయొక్కయు, ఉయ = సమాహారములయొక్క, ఉత్కర = సమాహముయొక్క. శాంతులు, అన్నియున్, ఆపి = వెదకి, తెచ్చి,

సెఱ ..... విభవంబులు; నవ = క్రొత్తవియగు, లతా = తీగలయొక్కయు, బుప్ప = బూపులయొక్కయు, పల్లవ = చివురులయొక్కయు, బిస = తామరతూండ్లయొక్కయు, కౌసుల = పృదుపులైన, విభవంబులు సంపదలు, అన్నియున్, వెదకి, తెచ్చి.

కర్పూర ..... మోదంబులు; కర్పూర = కప్పురముయొక్కయు, చందన = మంచిగంధముయొక్కయు, కాశ్మీర = కుంకుమపువ్వుయొక్కయు, మృగమద = కస్తూరియొక్కయు. ఆమోదంబులు = పరిమళములు, అన్నియున్, ముంచి = యత్నించి, తెచ్చి.

పరివాదిని ..... రావంబులు; పరివాదిని = వీడుతంతుల వీణెలయొక్కయు, కుక = చిలుకలయొక్కయు, పరపుష్ప = కోకిలలయొక్కయు, మధుకర = తుమ్మెదలయొక్కయు, ఆరావంబులు = ధ్వనులు, అన్నియున్, రాచి = విచారణచేసి, తెచ్చి.

హాప .... సారముత్ : హాప = భూనేత్రాదివికారములచేరఁ గొంచెము తెలియఁదగిన మనోవికారములయొక్కయు, భావ = మనో లభిప్రాయములయొక్కయు, రూప = అందముయొక్కయు, తావణ్య = కాంతివిశేషములయొక్కయు, సారముత్ = సంపదలు, త్రిభువనములన్ = ముర్లోకములయందును, వీర్చి = ఎన్ని, తెచ్చి, నేర్చి, చూపన్ + రలఁచి, ఆఁడురూపు = స్త్రీ రూపము, ఒనరించెన్ = చేసెను, అని, నుతింపన్ = పొగడునట్లు, అగ . తనూజ = కొండ . కూఁతురు . పార్వతి, ఒప్పున్.

తా త్వ ర్య ము : చంద్రబీందిము, మణులు, బంగారుము, మేఘపులు అనువాని సమాహముయొక్క శాంతు అన్నియుఁ బరిశీలించి తెచ్చియు, క్రొత్త తీగలు, పూవులు, చివురులు, తూండ్లు అనువాని పృదుసంపద అన్నియు, వెదకితెచ్చియు, కర్పూరము, ముంచి

గంధము, కుంకుమపువ్వు, కస్తూరి అనువాని పరిమళము లన్నియుఁ బూనితెచ్చి, ఏడు తంతులపీణలు, చిలుకలు, కోకిలలు, తుమ్మెదలు అనువాని ధ్వనులన్నియు విచారణ చేపితెచ్చి, హావములు, భావములు, రూపము, లావణ్యము అనువాని నిగులు ముల్లోకములందును ఎన్ని తెచ్చి, తన నైపుణ్యమును జూపనెంచి బ్రహ్మ స్త్రీరూపమును జేసెనని పొగడునట్లు పార్వతి యొప్పును.

విశేషములు : పార్వతి దేహకాంతి, మార్దవము, పరిమళము, కంఠ స్వరము, హావభావాది షణ్ణోవిచారములు ముల్లోకములందును శ్రేష్ఠములై యున్నవనుట. అలంకారము హేతుశ్రేష్ఠ.

వ. మఱియు నిఖిల లావణ్య పుణ్యాధిదేవతయు, నశేష సౌభాగ్య లక్ష్మీయు, నపార గుణ మణి గణ భూషణానర్హ నాయక మణియు, నిఖిల భర్తృదారికా విమల ముక్తాఫల హార తరల సరసీరుహ రాగ రత్నంబునుం బూర్ణయౌవనాలంకృతయునై యొప్పుచున్న పార్వతిం జూచి హిమవంతుఁ డనంత సంతోష రసాపూరితాంత రంగుండె .

79

అర్థము : మఱియున్, నిఖిల . లావణ్య . పుణ్య + అధిదేవతయున్ = ఎల్ల సౌందర్యము అనెడి పుణ్యమునకు అధిష్ఠాన దేవతయు, అశేష . సౌభాగ్య . లక్ష్మీయున్ = ఎల్ల వైభవములకు లక్ష్మీయు, అపార .... మణియున్ : అపార = అనంతములైన, గుణ = సద్గుణము అనెడి, మణి = మణులయొక్క, గణ = సమూహముగల, భూషణ = అలంకారములందు, అనర్హ = అమూల్యమయి, నాయక మణియున్ = హారమధ్యమణి యైనదియు, నిఖిల .... రత్నంబునున్ : నిఖిల = ఎల్ల, భర్తృదారికా = రాజకుమారికలనెడి, విమల = స్వచ్ఛమైన, ముక్తాఫల . హార = ముత్యాలపేరునందలి, తరల = నాయకమణి యైన, సరసీరుహ రాగ రత్నంబునున్ = పద్మరాగమణియును, పూర్ణ . యౌవన + అలంకృతయున్ = నిండుజవ్వనముచే నలంకరింపఁబడినదియు, ఐ, ఒప్పుచున్ + ఉన్న, పార్వతిన్, చూచి, హిమవంతుఁడు, అనంత . సంతోష . రస + ఆపూరిత + అంతరంగుండు + ఐ = అంతములేని సంతోషరసముచేత బాగుగా నింపఁబడిన మనస్సు గలవాఁడయి.

తా త్ప ర్య ము : మఱియును సర్వసౌందర్యము లనెడి పుణ్యములకు అధిష్ఠాన దేవతయు, ఎల్ల వై భవములకు లక్ష్మీయు. అపారమురై న సుగుణము లనెడి మణుల సమూహముగల యలంకారమునందలి అమూల్యమైన మధ్యమణియైనదియు, రాజకుమారిక లనెడి నిర్మలమురై న ముత్యాలహారములో నాయకమణియైన పద్మరాగమణి యైనదియును, నిండుజవ్వనముచే నలంకరింపఁబడినదియు నయి యొప్పుచున్న పార్వతని జూచి హిమవంతుఁ డపారసంరోషముచే నిండిన మనస్సు గలవాఁడయి తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : అలంకారము రూపకము.

క. పేద నిధానము గన్న

ట్లాదరితమునం దనూజ నగ్గించుచు నా

హ్లాదమునఁ దగిన వరుఁ డిం

ద్రాది సురులలోన నెవ్వఁ డగునో యనుచున్.

80

అ ర్థ ము : పేద = పేదవాఁడు, నిధానము = నిధిని, కన్న + అట్లు = జూచిన విధమున, ఆదరితమునన్ = ఆదరముతో, తనూజన్ = కూతును, అగ్గించు చున్ = పొగడుచు, ఆహ్లాదమునన్ = సంతోషముతో, తగిన - వరుఁడు = యోగ్యుఁ డయిన పెండ్లికొడుకు, ఇంద్ర + ఆది - సురులలోనన్ = ఇంద్రుఁడు మున్నగు దేవతలలో, ఎవ్వఁడు, అగున్, అనుచున్.

తా త్ప ర్య ము : పేదవాఁడు పెన్నిధిని జూచిన విధమునఁ గూతు నాదరమునఁ గొనియాడుచు. సంతోషముచే, నింద్రాదిదేవతలలో నీమొకుఁ దగిన పెండ్లికొడు కెవ్వఁ డగునో యనుచు - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : వా.సా.వ్రతులలో ఇంద్రాదిసురులలోన అని కఅదు. సురుశబ్దము సంస్కృతసమాసమున ప్రీతుల్యము గా దనుటచే (బాల.తర్పమ.60) ఇంద్రాది సురులలోన, అని చూర్పఁబడినది. పేద నిధానము గన్నట్లు .... అలంకార ములు.

వ. దోలానుమానమానసుఁ డగునున్నయేడ.

81

అర్థము : దోలాయమాన = ఊయలవలె నగుచున్న, మానసుండు = షనస్సుగలవాడు, అగుచున్ + ఉన్న + ఎడన్ = అగుచుండగా.

తాత్పర్యము : మానస్సు ఊయెలవలె నూగులాడుచుండగా - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

నారదాదేశము

చ. గానకౌని సామగానమునకున్ మెఱుగిచ్చు జితస్వరంబులం
దెనకౌని మ్రోయవీణె మొరయించుచు రాగరసప్రవాహమో
యనగఁ బిశంగజూటరుచు అంబుదమార్గమునందుఁ బర్వ భో
రనఁ జనుదెంచె నారద మహాముని తద్గిరిపాలు పాలికిన్. 82

అర్థము : గానకౌని = అతిశయించి, సామగానమునకున్ = సామవేదగానమునకు, మెఱుగు + ఇచ్చు = మెఱుగుపెట్టునట్టి, జతి - స్వరంబులందున్ = గీతభేదస్వరములందు, ఎనకౌని = సాటియయి, మ్రోయన్ = మ్రోయునట్లు, వీణెన్ = వీణను, మొరయించుచున్ = వాయించుచు, రాగ - రస - ప్రవాహమో = గానమనెడిరసముయొక్క ప్రవాహమో, (ఎఱ్ఱనిద్రవముయొక్క ప్రవాహమో అని అర్థాంతరము) అనగన్ = అనునట్లు, పిశంగ - జూట - రుచులు = కపిలవర్ణముగల జడముడియొక్క కాంతులు, అంబుద - మార్గమునందున్ = ఆకాశమున, పర్వన్ = వ్యాపింపగా, నారద - మహాత్ (మహా) + ముని, తద్ + గిరి - పాలు - పాలికిన్ = ఆ కొండలతేని కడకు, భోరనన్ = శీఘ్రముగా, చనుదెంచెన్ = వచ్చెను.

తాత్పర్యము : సామగానమునకు మెఱుగులు దిద్దు గీతస్వరములతో వీణ వాయించుచు, సంగీతరసప్రవాహమా యనునట్లు కపిలవర్ణపు జడముడి కాంతు లాకాశమున వ్యాపింపగా నారదమహాముని కొండలతేడగు నా హిమవంతునికడ కరుదెంచెను.

విశేషములు : నారదుడు సామగానమునకు మెఱుగులు దిద్దునట్లు గీత భేదస్వరములతో వీణను వాయించుచుండెను, రాగరసప్రవాహమో యనగఁకత్తేక్ష, స్వభావోక్తి.

ష. ఇట్లు చనుదెంచు నారదమహామునిం గని యతిసంభ్రమంబున నెదురువచ్చి వినయవినమితోత్త మాంగుండై యాసన పాద్యాద్యశే షార్చనా విధి నభ్యర్చితుం జేసిన గిరిపతికి నమ్మనిపతి కరుణించి హితోపదేశంబు నేయందలంచి శివశక్తి భేదంబులు దెలిపి పార్వతీ పూర్వప్రపంచంబు విశేషించి యెఱింగించి మఱియు నాతనికి మనో నిశ్చయంబు నేయ నభిముఖుండై . 88

అ ర్థ ము : ఇట్లు, చనుదెంచు = వచ్చు, నారద-మహామునిన్, కని, అతి- సంభ్రమంబునన్ = మిక్కిలివేగిరపాటుతో, ఎదురువచ్చి, వినయ-వినమిత-ఉత్తమం గుండు + ఐ = అడఁకువచే వంపఁబడిన శిరస్సు గలవాఁడయి, ఆసన-పాద్య-అది + అశేష + అర్చనా-విధిన్ = ఆసనము, పాద్యము (కాళ్లకడుగనీరు) మొదలగు నెల్ల పూజావిధానముతో, అభి + అర్చితున్ = పూజింపఁబడినవానిని, చేసినన్ = చేయఁగా, గిరి-పతికిన్ = కొండల తేనికి, ఆ + ముని-పతి = ఆ మునిశ్రేష్ఠుఁడు-నారదుఁడు, కరుణించి = దయఁజూచి, హిత + ఉపదేశంబు + చేయన్ + తలంచి = హితవునుపదేశింప నెంచి, శివ-శక్తి-భేదంబులు = శివునకును, శక్తి కిని గల భేదములు, తెలిపి, పార్వతీ- పూర్వ-ప్రపంచంబున్ = పార్వతియొక్క పూర్వజన్మవృత్తాంతమును, విశేషించి = ముఖ్యముగా, ఎఱింగించి, మఱియున్. ఆతనికిన్ = హిమవంతునకు, మనస్ (ః) + నిశ్చయంబు + చేయన్ = మనస్సు నిర్ణయమును జేయుటకు, అభిముఖుండు + ఐ = పంసిద్ధుఁడయి.

తా త్ప ర్య ము : ఇట్లు వచ్చునట్టి నారదమహామునిని జూచి మిక్కిలి వేగిర పాటుతో నెదురువచ్చి వినయముతో శిరస్సువంచి, ఆసనము, పాద్యము మున్నగు నెల్ల పూజావిధానములచేఁ బూజితునిజేయఁగా. నా హిమవంతుని నారదుఁడు కరుణించి, హితవుఁ గఱప నెంచి, శివునకును, శక్తి కిని గల భేదములు తెలిపి, పార్వతి పూర్వ జన్మవృత్తాంతమును ముఖ్యముగా నెఱింగించి, మఱియు నాతనికి మనోనిశ్చయము చేయ సంసిద్ధుఁడయి. తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : గిరిపతికి కరుణించి. ఇందలి షష్ఠీకారకము గమనార్థము. ద్వితీయ యిప్పటి వాడుక.

క. ఈ దేవి లోకజనని మ
 హాదేవున కగ్రమహిషియై పేర్మి సురేం
 ద్రాదుల కర్చిత యగు నని
 యాదేశము చేసి యమ్మహాముని చనియెన్.

84

అర్థము : ఈ దేవి = ఈ పార్వతీదేవి, లోక జనని = జగన్మాత, మహాదేవు
 నకున్ = శివునకు, అగ్రమహిషి + యై = బట్టపుదేవియయి, పేర్మిన్ = గొప్పతనముతో,
 సుర + ఇంద్ర + ఆదులకున్ = దేవేంద్రుఁడు కున్నగువారికి, ఆర్చిత = పూజింపఁబడినది,
 అగున్, అని, ఆదేశము చేసి = ఆనతిచ్చి, ఆ + మహాలే (మహా) ముని = ఆ గొప్ప
 ముని నారదుఁడు, చనియెన్ = వెడలెను.

తాత్పర్యము : 'ఈ దేవి జగన్మాత. ఈమె యీశ్వరునకుఁ బట్టపుదేవియై
 గొప్పతనముతో నింద్రాదులచేఁ బూజింపఁబడినది యగునని యానతిచ్చి నారదుఁ
 డరిగెను,

క. హిమవంతుఁ డెలమిఁ ద్రైలో
 క్యము నలవడ నేలినంతకంటె మనోరా
 గమున నిజతనయఁ గులదై
 వమ కాఁ గొనియాడుచుండె వదలక నెమ్మిన్.

85

అర్థము ; హిమవంతుఁడు, ఎలమిన్ = సంతోషముతో, ద్రైలోక్యము =
 ముల్లోకములను, అలవడన్ = స్వాధీనమయినట్లు, ఏలిన + అంతకంటెన్ = పరిపాలించి
 నంతకంటెను, మనస్ (ః) + రాగమునన్ = మనస్సునందలి ప్రేమముతో, నిజ-
 తనయన్ = తన కూతును, వదలక = వీడక - ఉపేక్షింపక, నెమ్మిన్ = ప్రీతితో, కుల
 దైవము + అ = కులదేవతయే, కాన్ = అగునట్లు, కొనియాడుచున్ + ఉండెన్ =
 ప్రశంసించుచుండెను.

తాత్పర్యము : హిమవంతుఁడు సంతోషముతో ముల్లోకములను పరిపాలించి
 నంతకంటెను హృదయానురాగముతోఁ దన కుత్సిత యగు పార్వతిని ఉపేక్షింపక
 ప్రీతితోఁ గులదేవతయే అనునట్లు ప్రశంసించుచుండెను.

వి శే ష ము లు : మనస్ + రాగము. పదాంత సకారమునకు విసర్గదేశము, మనః + రాగము. హ్రస్వ అకారము తరువాతవచ్చు విసర్గమునకు హ్రస్వఅకారము కాని, మృదుహల్లులు (హళ్ళులు) కాని పరమగునపుడు ఉ ఆదేశముగా వచ్చి పూర్వ ముందు అకారముతో గూడి గుణసంధి ననుసరించి ఓ గా మారును, మన + ఉ + రాగము. మనో రాగము.

పార్వతిని హిమవంతుఁ డీశ్వరుని యుపచారమునకు నియమించుట

వ. త దవసరమ్మున.

86

అ ర్థ తా త్ప ర్య ము లు : తద్ + అవసరమ్మునన్ = ఆ సమయమునందు. తరువాతి పద్యముతో నన్వయము,

గీ. సతి వియోగాగ్ని మనములో సంతతంబుఁ
 దగిలికొని రౌల దానికిఁ దనువు నేయఁ
 దలఁచియో - కాదు నిక్కమ తపము నేయ
 వలచియో హిమగిరికి నీశ్వరుఁడు వచ్చె.

87

అ ర్థ ము : సతి.వియోగ + అగ్ని = సతీదేవితోడి విరహమనెడి అగ్ని, మనసులోన్ = మనస్సులో, సంతతంబున్ = ఎల్లప్పుడును, తగిలికొని = బద్ధమయి, రౌలన్ = రగులఁగా. దానికిన్ = ఆ అగ్నికి, తనువు + చేయన్ = చల్లఁదనము గలిగింపఁగా, తలఁచియో = ఎంచియో, కాదు, నిక్కము + అ = నిజముగానే, తపము + చేయన్, వలచియో = కోరియో, ఈశ్వరుఁడు, హిమ.గిరికిన్ = మంచుకొండకు, వచ్చెన్.

తా త్ప ర్య ము ; సతీదేవివలని విరహమనెడి అగ్ని నిరంతరము మనస్సున లగ్నమయి రగులుచుంపఁగా దానికిఁ జల్లఁదనము గలిగింప నెంచియో. కాక నిజముగానే తపము చేయఁగోరియో ఈశ్వరుఁడు హిమవర్షర్వతమునకు వచ్చెను.

వి శే ష ము లు : అలంకార మాక్షేపము. 'ఆక్షేప స్వయం చుక్తస్య ప్రతిషేధో విచారణాత్.' చంద్రిక. మొదట నొక విషయమును జెప్పి, విచారించి, మరల దానికిఁ బ్రతిషేధము చెప్పుదుమేని ఆక్షేపాలంకారమగును.

రౌలన్ - రగులన్ - రపులన్ - 'అపదాద్యంబులు అసంయుక్తంబులు గకారంబునకు పకారంబు విభాష నగు.' చాల. అచ్చిక. 27. అచ్చికంబులం దయ యవులకు వక్రతమంబులు బహుశంబుగా నగు.' చాల. క్రియ. 103. రౌలన్,

వ. ఇట్లు చనుదెంచి త దుపకంతప్రదేశంబున నవతరించి. 88

అర్థము : ఇట్లు, చనుదెంచి = వచ్చి, తద్ + ఉపకంత ప్రదేశంబునన్ = వానికి సమీపస్థలమున, అవతరించి = దిగి.

తా త్ప ర్య ము ; ఇట్లు వచ్చి వానికి దా పయినచోట దిగి తరువాతి పద్య ముతో నన్వయము.

సీ. రస రసాయన నిర్ధర ప్రవాహానూన
 గంగాప్రవాహ శీకరము లడరఁ,
 దనుపార నెలరారు ఘనసార సురదారు
 మందార చంపక చందనముల,
 లలిత సర్వర్తుక ఫల పుష్ప పల్లవ
 భరిత లతా గుల్మ తరు వనముల,
 సురుచిర శశికాంత సూర్యకాంతాన్తర్ణ
 మణిహేమమయ కుట్టిమస్థలముల,

తే. వంశ రుద్రాక్ష మాలార కించుకముల,
 హంస కీర మయూర విహంగమముల,
 ఋష్య సారంగ మృగ చమరీ మృగములఁ,
 టావనంబగు దివ్య తపోవనంబు. 89

అర్థము : రస-రసాయన.....శీకరములు. రస-రసాయన = బొషధము లగు నిర్ధర-ప్రవాహ = నెలయేఱులు గల, అనూన = తక్కువకాని, గంగా-ప్రవాహ = గంగానదీప్రవాహముయొక్క, శీకరములు = నీటిబిందువులు, అడరన్ = అశిశయింపఁగా,

తనుషాకన్ = తృప్తియగునట్లు, ఎలరారు = పుష్పించునట్టి, ఘనసార = కర్పూరము, సురదారు = దేవదారు, మందార, చంపక = సంపత్తి, చందనములన్ = మంచిగంధము అనువృక్షములచేతను,

లరిర = అందమైన, సర్వర్తుక (నర్వ + ఋతుక) = అన్ని ఋతువులయందుండునట్టి, ఫల = పండ్లతోను, పుష్ప = పూలతోను, పల్లవ = చివురులతోను, భరిత = నిండిన, లతా = తీగలు, గుల్మ = పొదలు, తరు - వనములన్ = చెట్లతోఁటలచేతను,

సురుచిర .... స్థలములన్ : సురుచిర = మిక్కిలి మనోహరములైన, శశి కౌంఠ = చంద్రకాంతశిలలతోను, సూర్యకాంత = సూర్యకాంతశిలలతోను, అనర్ఘ = అమూల్యములైన, మణి = మణులతోను, హేమ = బంగారముతోను, మయ = నిండిన, కుట్టిమ - స్థలములన్ = నెలకట్టుచోటులచేతను,

వంశ = వెదురులచేతను, రుద్రాక్ష = రుద్రాక్షవృక్షములచేతను, మాలూర = మారేడుచెట్లచేతను, కింకుకములన్ = మోదుగుచెట్లచేతను,

హంస - కీర - పుయూర - విహంగమములన్ = హంసలు, చిలుకలు, నెఱుక్కు అను పక్షులచేతను.

ఋష్య - సారంగ - మృగ - చమరీ - మృగములన్ = మనుఁబోతులు, జిట్టలు. లెళ్లు, ఆఁడుసవరపుమొకములు అను పవిత్రమైన, దివ్య - తపస్ (ః) + వనంబు = గొప్ప తపోవనమును.

తా త్ప ర్య ము : జలౌషధములగు నెలయేఱులుగల అధికమైన గంగాప్రవాహముల సీతీలందువు లతిశయింపఁగాఁ దృప్తి కరముగాఁ బుష్పించు కర్పూర దేవదారు, మందార, చంపక, చందన వృక్షములచేతను, మనోహరములైన సూర్యకాలికములైన పండ్లు, పూవులు, అనువానితో నిండిన తీగలు, పొదలు, చెట్లు గల తోఁటలచేతను, మిక్కిలి మనోహరములైన చంద్రకాంతశిలలతోను, సూర్యకాంతశిలలతోను, అమూల్యములగు మణులతోను, బంగారుతోను నిర్మింపఁబడిన నెలకట్టులుగల ప్రదేశముల చేతను, వెదురులు, రుద్రాక్షలు, మాలేడులు, మోదుగులు అను వృక్షములచేతను,

హంసములు, చిలుకలు, నెమ్మిళ్లు అను వక్షులచేతను, మనుదోతులు, ఇబ్బలు, లేళ్లు, ఆడుసపరపుమొకములు అను జంతువులచేతను బహిష్కరణను దివ్యముగ లభోపనమును తరువాతి వచనమునందలి 'కని' అనుదానితో నన్వయము.

వి శేష ము లు : ఋష్య - ఋశ్య (రూపాం.)

వ. కని యంత సహకార కర్పూర నారికేళ నమేరు దేవదారు మందార పారిజాత జంబూ జంబీరాశోకానోకహలరామందిరాంతరంబున హిమ వంతు నిరంతరోపార్జితానంతపుణ్యఫలంబునుంబోలె నవదాత శిశిర ద్యోతిత శశికాంత శిలాతలంబు సమాధిస్థానంబుగా స్వీకరించి నంది మహాకాళాది గణముఖ్యుల నిజ నియోగంబులంద నియమించి. 90

అర్థ ము : కని = చూచి, అంరన్, సహకార .... రాంరంబునన్; సహకార = తియ్యమామిడి, కర్పూరము, నారికేళ = కొద్దెర, నమేరు = సురపొన్న, దేవదారు, మందారము, పారిజాతము, జంబూ = నేరేడు, జంబీర = నిమ్మ, అశోకము, (అను), అనోకహ = చెట్ల, లతా = తీగల, మందిర + అంరంబునన్ = ఇంటి లోపలిభాగమున, హిమవంతు = హిమవంతునియొక్క, నిరంతర + ఉపార్జిత + అనంత - పుణ్య - ఫలంబున్ + పోలెన్ = ఎడతెగక, సంపాదింపఁ బడిన, అంరములేని, పుణ్యముయొక్క, ఫలమువలె, (ఉండు), అవదాత - శిశిర - ద్యోతిత - శశికాంత శిలా - తలంబు = స్వచ్ఛమైన, చల్లని, ప్రకాశించు, చంద్ర కాంతశిలలప్రదేశము! సమాధిస్థానంబు - కాన్ = ధ్యానస్థలముగా, స్వీకరించి = అంగీకరించి, నంది, - మహాకాళ + ఆది - గణ - ముఖ్యులన్ = సందీక్ష్యులుఁడు, మహాకాళుఁడు మున్నగు ప్రముఖగణప్రధానులను, నిజ - నియోగంబుల + అందున్ + అ = తమతమ విధులందె, నియమించి.

తౌ ల్ప ర్య ము : చూచి ఏమ్మట తియ్యమామిడి, కర్పూరము, కొద్దెర, సురపొన్న, దేవదారు, మందారము, పారిజాతము, నేరేడు, నిమ్మ, అశోకము అను వృక్షముల తీగల మందిరములోపలిభాగమున హిమవంతుఁడు నిరంతరము సంపాదించిన పుణ్యమునకు ఫలమో అన నున్న స్వచ్ఛము, శీరలముఅయి ప్రకాశించు చంద్రకాంతశిలా

నిర్మలమైన ప్రదేశమును చానస్థానముగాఁ జేసికొని, నంది, మహారాశుఁడు మున్నగు ప్రముఖగణ శ్రేణులను దమరమ విఘ్నలంఘ నియోగించి - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : హిమవంతు నిరంతరోహార్జితానంత .... బోలె - ఉత్ప్రేక్షి లంకారము, ఇందు హిమవంతు అనునది నిరంతరోహార్జితా .... ఫలంబు అను పిర్వ సమాసముభ్యగిరమైన 'ఉహార్జిత' అను పదముతో నన్వయించుచున్నది. 'కొన్నియెడల పిదపమాసముభ్యగిరమదంబులతోఁ దప్పిన్మొదలంబుల కిన్వయంబు చూపఁపెడి,' ప్రౌఢ. సమాస, కిం.

గీ. హిమనగంబుపైఁ బొలుపొందు హేమశిఖర
 మనఁగఁ దనరారు కెంజడల్ పెనచి కట్టి
 యందుఁ జుట్టిన దివిజాపగామలప్ర
 వాహ మన నహిబంధంబు వఱల బిగిచి.

91

అ ర్థ ము : హిమ - నగంబుపైన్ = హిమవర్షర్వతముమీఁద, పొలుపొందు (పొలుపు + ందు) = ఒప్పునట్టి, హేమ - శిఖరము = బంగారు శృంగము, అనఁగన్, తనరారు = ఒప్పునట్టి, కెంజడల్ (కెంపు + జడల్) = ఎఱ్ఱని జడలు, పెనచి = మెలిపెట్టి, కట్టి, అందున్ = ఆ హిమవర్షతమునందు, చుట్టిన = చుట్ట కొనియున్న, దివిజ + ఆపగా + అమల - ప్రవాహము + అనన్ = ఆకాశ గంగానదియొక్క నిర్మలమైన ప్రవాహము అనునట్లు, అహి - బంధంబు = పాప కట్టు, వఱలన్ = ఒప్పునట్లు, బిగిచి = విగించి.

తా ర్ప ర్య ము : హిమవర్షర్వతముపై నొప్పు బంగరుశృంగమున నొప్పు నెఱ్ఱనిజడలను మెలిపెట్టి కట్టి, ఆ కొండయందుఁ జుట్టును బ్రవహించు నాకాశగంగా విమలప్రవాహ మన సర్పబంధమును ఒప్పుగా విగించి - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : అలంకార ముపమ, తెల్లని శరీరముగల శివుఁడు హిమికి త్వర్వతమువలెను, అతని శిరస్సు మీఁది కెంజడలు ఆ వర్షతము మీఁది హేమశిఖరము

వలెను నుండెననుట. మఱియు నతఁడు తన కెంజడలచుట్టును జుట్టిన నాగబంధము హేమశిఖరమును జుట్టి ప్రవహించెడి యాకాశగంగవలె నొప్పుచుండెననుట.

కెంజడలు - కెంపు + జడలు. 'సమాసంబునం బ్రాతాదుల తొలియచ్చుమీడి వర్ణంబుల కెల్ల లోపంబు బహుళంబుగా నగు.' బాల సంధి. 36. కె + జడలు. ఇట లుప్త శేషమునకుఁ బరుషము పరము గాకున్నను నుగాగమ మయి, ద్రుత కార్యము జరిగినట్లు భావింపవలయును. చిన్నయ దీనినే 'కెంధూళి కెంజడ లను ప్రయో గంబులు గానంబడియెడి' - బాల. సంధి. 38. అని వృత్తిలోఁ జేర్కొనియెను. పెనఁగు - ప్రేరణార్థకము పెనఁచు. 'అట్లుచుక్కుగాగమంబు లకంఘాది మాయ్యాదుల కగు నగుచో వాని కడవ్రాలు లోపించు,' బాల. క్రియ. 76. బిగిచి-బిగియు ఛతు ప్రేరణార్థక రూపము. బిగియు + చు = దిగుచు. పయి 76 వ సూత్రముచేతనే బిగియు + చు అని యేర్పడఁగా, 'చుక్కువర్ణంబులు పర్ణంబులగునపు డీత్వంబున కుత్వం బగు.' - బాల క్రియ. 78 సూత్రముచే 'దిగుచు' అని యగును. 'సమానాశ్రయంబులం బూర్వ కాలంబునం దివర్ణకం బగు' దిగుచు + ఇ - బాల. క్రియ. 38. 'అంద్యవగాగమంబులం దప్ప నపదాది స్వరంబు పరంబగునపు డచ్చునకు సంధి యగు,' బాల. సంధి. 11. 'ఇత్వంబుగాని యెత్వంబుగాని కూడుచో ననాద్యంబయిన యుత్వంబున కిత్వం బగు' - బాల. క్రియ. 80 - బిగిచి.

గీ. క్షీరవారాశి కెఱఁగిన కారు మొగులు
 కరణి శశికాంతవేదిపై గారు తోలు
 పఱచి విలసిల్ల నందుండి పరమపరుఁడు
 పొలిచె నొగి మొగుల్ పైఁ దటిత్పుంజ మనఁగ.

92

అర్థము: క్షీర - వారాశికిన్ = పాలసముద్రముమీదికి, ఎఱఁగిన = వ్రాలిన, కారు - మొగులు - కరణిన్ = నల్లని (వర్షాకాలపు) ముట్టువలె, శశికాంత - వేదిపైన్ = చంద్రకాంతపు టరఁగుమీద, గారు - తోలు = వీనుఁగుచర్మము, పఱచి, విలసిల్లన్ = ప్రకాశింపఁగా, పరమ - పరుఁడు = పరాత్పరుఁడు - శివుఁడు, అందున్ = ఆ గజ చర్మముమీద, ఉండి, మొగుల్ పైన్ = మేఘముపై, తటిత్ + పుంజము + అనఁగన్ = మెఱిపుల సమూహము, అనఁగన్, బగిన్ = చక్కఁగా, పొలిచెన్ = బప్పెను.

తా త్ప ర్య ము : పాలసంద్రముపై వ్రాలిన నల్లని మబ్బువలె జంద్రకాంత మయవేడిపై గేనుగునాలు పబచి, పరమేశ్వరుడు ద్రానిపై గూర్చుండి మబ్బుపై మొలకల గమి యనునట్లు చక్కగా నొప్పెను.

వి శే ష ము లు : అలంకార ముషమ.

గారు - (రూపాం.) గవురు, = ఏనుగు. 'ఏనుగు హత్తి గా రేను గేను గా గ దంతావళ నామ మ్.' ఆం.భా. 2. 194. (నానా.) కాహళి. మొగులు - మొగిలు, మొయిలు, మొయులు (రూపాం.),

సీ, పద్మాసనస్థుడై భావించి శోషణ
 దాహన స్థావన తర్పణముల,
 దేహోదయాత్మప్రతిష్ఠలు విధియించి,
 యాగమరీతి బ్రహ్మాంగ వర్ణ
 విన్యాసములు దీర్చి విమలాత్మదీపంబు
 ప్రణవ సంపుటముగాఁ బ్రజ్వలించి,
 వడి బాహ్యవర్తన ల్విడిచి ప్రత్యాహార
 గతి మన స్సంతర్ముఖము నేసి,

ఆ. తన్నుదానె కాంచి తనయందుఁ జేతో ల
 యంబు చేసి నిశ్చలాత్మయోగ
 మయ సుఖామృతాబ్ధిమగ్నుడై వరదుండు
 నిరతిశయ సమాధినిష్ఠ నుండె.

93

ఆర్థము : పద్మ + ఆసనస్థుడు + ఐ = పద్మాసనమునందున్నవాడు, ఐ, భావించి = ద్యానించి, శోషణ ..... తర్పణములన్: శోషణ = ఎండుట, దాహన = కాలుట, స్థావన = స్థానముచేయుట, తర్పణములన్ = తనుపుట అను వానివే, దేహ + ఉదయ-ఆర్మ-ప్రతిష్ఠలు = దేహముయొక్క ఉదయము ఆత్మ యొక్క ప్రతిష్ఠలు, విధియించి = జరుగునట్లు చేసి, ఆగమ-రీతిన్ = వేదోక్త

ప్రకారముగా, బ్రహ్మం ..... సములు: బ్రహ్మ = బ్రహ్మయొక్క, అంగ = శరీరముయొక్కయు, వర్ణ = వర్ణములయొక్కయు, విన్యాసములు = అంగన్యాస కరన్యాసములు, తీర్చి = చేసి,

విమల + ఆత్మ-దీపంబు = నిర్మలమైన ఆత్మ అనెడి దీపమును, ప్రణవ- సంపుటముగాన్ = ఓంకార మనెడి సంపుటి కాగా, ప్రజ్జ్వలించి = వెలిగించి,

వడిన్ = వేగముగా, బాహ్య వర్తనన్ = బాహ్యచేష్టలు, విడిచి = వదిలి, ప్రత్యాహార-గతిన్ = ప్రత్యాహార మనెడి పద్ధతిలో, మనస్సు = మనస్సును, అంతర్ముఖము = లోనికిఁజూచునదిగా, చేసి, తన్నున్ + తాను + ఏ, కాంచి = చూచి, తనయందున్, చేతన్ (ః) + లయంబు = మనస్సుయొక్క- లయము చేసి.

నిశ్చల + ఆత్మ-యోగ.....మగ్నుఁడు: నిశ్చల = నిశ్చలమైన, ఆత్మ-యోగ-మయ = ఆత్మయోగవికార మయిన, సుఖ = ఆనంద మనెడు, అమృత + అద్భి = అమృత సముద్రమునందు, మగ్నుఁడు = మునిగినవాఁడు, ఐ, వరదుండు = వరముల నిచ్చువాఁడగు నీశ్వరుఁడు, నిరతిశయ.....నిష్ఠన్ ; నిరతిశయ = మిక్కిలి గొప్పదయిన, సమ-ధి-నిష్ఠన్ = ధ్యాననిష్ఠయందు, ఉండెన్.

తా తృ ర్య ము: పరమేశ్వరుఁడు సవ్యాసనము వైచికొని కూర్చుండి మనస్సు నందు భావించి శోషణము, దాహనము, ప్లావనము, తర్పణము అను వానిచే దేహోద యాత్మ ప్రతిష్ఠలు గావించి, వేదోక్తవిధానమున అంగన్యాసకరన్యాసములను దీర్చి, ప్రణవసంపుటమునందు ఆత్మదీపమును వెలిగించి, బాహ్యచేష్టలు దక్కి మనస్సు నంతర్ముఖముచేసి, తన్నుఁదానే చూచి తనయందుఁ జేతోలయమును జేసెను, ఇట్లు ఆత్మయోగరూపమయిన ఆనందామృతసముద్రమునందు నిమగ్నుఁడై ధ్యాననిష్ఠలో నుండెను.

వి శే ష ము లు : అలంకారము స్వభావోక్తి. రూపకము. ఈ పద్యము నందుఁ బరమేశ్వరుని ధ్యాననిష్ఠాప్రకార మభివర్ణింపఁబడినది.

క. అధ్యాత్మమూర్తి బ్రహ్మ హ
 రి ద్యేయాత్మకుఁడు సురవరేణ్యుఁడు సకల
 రాధ్యుఁ డయి తనరు తాను స
 మాధ్యవహిత లీయమాన మానసుఁ డయ్యెన్.

84

అర్థము : అధ్యాత్మమూర్తి = పరమాత్మస్వరూపుఁడు, బ్రహ్మ-హరి.
 ద్యేయ + ఆత్మకుఁడు = బ్రహ్మచేతను, విష్ణువుచేతను ధ్యానింపఁదగిన ఆత్మ
 గలవాఁడు, సుర-వరేణ్యుఁడు = దేవతలలో శ్రేష్ఠుఁడు, సకల + ఆరాధ్యుఁడు =
 ఎల్లరచేతను ఆరాధింపఁదగినవాఁడు, అయి, తనరు + ఒప్పునట్టి, తాను, సమాధి +
 అవహిత-లీయమాన-మానసుఁడు = నిరంతరధ్యానమునందు, ఉంపఁబడినదయి
 లయమగుచున్న మనస్సుగలవాఁడు, అయ్యెన్.

తాత్పర్యము : పరమాత్మస్వరూపుఁడును, బ్రహ్మవిష్ణువులచేత ధ్యానింపఁ
 దగిన ఆత్మగలవాఁడును. దేవతాశ్రేష్ఠుఁడును, ఎల్లరకుఁ బూజనీయుఁడును అయి
 యొప్పు తాను నిరంతరధ్యానమున నుంపఁబడినదయి అందు లీనమగుచున్న మనస్సు
 గలవాఁడయ్యెను.

గీ. తనకుఁ బర మొండు లే దనఁ దనరి వెలుఁగు
 చుండు పరమేశ్వరుండు దా నుగ్రతపము
 చేసె భక్తులు తనుఁ బ్రీతిఁ జేరవచ్చు
 తెరువుఁ దాఁ దీర్చి చూపెడు తెఱఁగు వోలె.

95

అర్థము : తనకున్, పరము = ఉత్కృష్ట మయినది, ఒండు = ఒకటి,
 లేదు, అనన్ + తనరి = అన నొప్పి, వెలుఁగుచున్ + ఉండు = ప్రకాశించు
 చుండునట్టి, పరమేశ్వరుండు, భక్తులు, తనున్, ప్రీతిన్, చేరన్ + వచ్చు, తెరువున్ =
 మార్గమును, తాన్ = తాను, తీర్చి = వీర్పజీచి, చూపెడు, తెఱఁగు + పోలెన్ =
 తీతి వ్రె, తాను, ఉగ్ర-తపము = భయంకరమైన తపస్సు, చేసెన్.

తాత్పర్యము : తనకంటె నుత్కృష్టమైనది ఇంకొకటి లేదన నొప్పు
 పరమేశ్వరుఁడు - భక్తులు తన్నుఁ బ్రీతితోఁ జేరవచ్చు విధమును ఛారికి స్పష్టపఱచు
 ట్లకో యన ఘోరతపస్సు చేసెను.

విశేషములు : పరిషేష్యరుఁడు పరాత్పరుఁ డగునచే నరనికంఠఁ డుండమైనది యింకొకటి లేదు. అయినను అతఁ డుగ్రవిరమును జేయుట లసకౌటకుఁ గాదు. లస భక్తులు తన్నుఁ జేరు నుపాయమును వారికిఁ దెలియఁజెప్పుటకు. అలంకారము హేతుత్పేక్ష, కాశిదాసు కుమారసంభవమునఁ బ్రియం విధానా లససః ఫలానాం, కేనాపి కామేన తప శ్చవారః కుమా, 1.57. రాసు స్వయముగాఁ దపఃఫలములనిచ్చి వాఁడయ్యు నేదో కామమున (కేనాపికామేన) లవస్సు నాచరించెనని చెప్పఁగా, నన్నెచోడుఁడు ఆ కామ మిదియని సముచితముగా సుత్రేక్షించి చెప్పుట గమనింపఁ దగినది.

ఉ. అంతకు మున్న సన్మతిఁ బురాంతకు రాకయు, వచ్చియున్న వృత్తాంతము మేలుగా నెఱిఁగి, యా హిమవంతుఁ డనంత సంభ్రమాత్వంత మనోఽనురాగమున నప్పుడ వాజి వరూథ దంతి సామంత విలాసినీ స్వజన మంత్రి పురోహిత భృత్య యుక్తుడై. 96

అర్థము : అంతకున్ + మున్ను + అ = అంతకు ముందే, హిమవంతుఁడు, సర్ + మతిన్ = మంచి మనస్సుతో, పుర + అంతకు = శత్రుపురముల నంతమొందించినవాని - ఈశ్వరునియొక్క, రాకయున్, వచ్చి + ఉన్న - వృత్తాంతమున్, మేలుగాన్ = బాగుగా. ఎఱిఁగి, అనంత-సంభ్రమ + అత్యంత - మనన్ (ః) + అనురాగమునన్ = అంతములేని వేగిరపాటు, మిక్కిలి మనఃప్రీతి అను వానితో, అప్పుడు + అ = అప్పుడే, వాజి .... యుక్తుడై : వాజి = గుఱ్ఱములయొక్క, వరూథ = సమూహము, దంతి = ఏనుగులు, సామంత = సామంతులు. విలాసినీ = స్త్రీలు, స్వజన = బంధువులు. మంత్రి = మంత్రులు, పురోహిత = పురోహితులు, భృత్య = సేవకులు (అనువారితో), యుక్తుఁడు + ఐ = కూడినవాఁడయి,

తాత్పర్యము: అంతకుముందే హిమవంతుఁడు ఈశ్వరుని రాకనుగూర్చియు, నతఁడు వచ్చియున్న వృత్తాంతమును గూర్చియు నెఱిఁగి మిక్కిలి వేగిరపాటుతోను, మనఃప్రీతితోను వెంటనే గుఱ్ఱముల సమూహము, ఏనుగులు, సామంతులు, స్త్రీలు, బంధువులు, మంత్రులు, పురోహితులు, సేవకులు అనువారితో కూడినవాఁడయి తరువాతి వచనముతో నన్వయము,

వి శే ష ము లు : నన్యతి - సత + పత - అనునాపితసంది - ర, హాలు రప్ప మిగిలిన దదారంగిల బాట్లము (మిట్టము) అనునాపిత పర్ణము పరతుగుచో వానికి సంబంధించిన అనునాపితపర్ణము పరిచ్ఛేదముగా నాదేశమగును. మనో-అనురాగము = మనస్ + అనురాగము. బదారం సకారమునకు విసర్గదేశము. కునిః + అనురాగము, హ్రస్వఅకారము బ్రాహ్మముందు (గల విసర్గమునకు హ్రస్వ అకారము గాని, మృదుహల్లులు (హళ్లులు) గాని పుము లగుచో ఉ ఆదేశముగా వచ్చి పూర్వ అకారములో గుణ సంధియై ఓ గా మారును. మన + ఉ + అనురాగము = మనో-అనురాగము.

వ. సేవాశేష కుల కకత్ర పుత్ర సమేతుండై చనుదెంచి పరమేశ్వరునిం గని ముహూర్ముహూ ర్మహీతలాలంకృత సర్వాంగుండై నిజదేహాది సమస్త రాజ్యవిభవంబులు సీశ్వరు శ్రీపాదంబులకు నివేదించి. 97

అ ర్థ ము : నిజ + ఆశేష - పుత్ర - సమేతుండు + ఐ = తన యెల్ల కులమువారితో. భార్యతో, చాతుతో, గూడినవాడయి, చనుదెంచి = వచ్చి, పరమేశ్వరునిన, తని, ముహూః + ముహూః + మహీతల + అలంకృత - సర్వ + అంగుండు + ఐ = మాటిమాటికి భూతలము నలంకరించిన యెల్ల అవయవములు గలవాడయి - మాటిమాటికి సాష్టాంగనమస్కారములు చేసినవాడయి, నిజ - దేహ + ఆది - సమస్త - రాజ్య - విభవంబులున్ = తనదైన శరీరము మున్నుగా (గల యెల్ల రాజ్యవైభవములును, ఈశ్వరు = శివునియొక్క, శ్రీపాదంబులకున్ = శోభాయుక్తిము లైనపాదములకు, నివేదించి = సమర్పించి.

తా ర్ప ర్థ ము : (హిమవంతుడు) తన యెల్లకులమువారును, భార్య పుత్రులును గూడ రా వచ్చి పరమేశ్వరునిఁ జూచి మాటిమాటికి సాష్టాంగనమస్కారములు చేపి రన శరీరము మున్నుగా నెల్ల రాజ్యవైభవములు సీశ్వరుని శ్రీపాదములకు నివే దించి - రతువతి పద్యములో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : ముహూర్ముహూ ర్మహీతల - ముహూః + ముహూః + మహీతల - అలంకృత మిగిలిన అచ్చుల రతువతి వచ్చు విసర్గమునకు అచ్చులు గాని, మృదుహల్లులు (హళ్లులు) గాని పరము లగు నప్పుడు రేఫ మాదేశ మగును.

క. వినుతించుచున్న గిరిపతిఁ

గని గిరికుఁడు సన్మనమునఁ గారుణ్యాల్

కన వార్తి సుధారస వా

రి నిమగ్నునిఁ జేసి సురవరేణ్యునిఁ జేసెన్.

98

అ ర్థ ము : వినుతించుచున్ + ఉన్న = స్తోత్రముచేయుచున్న, గిరి - పతిన్ = కొండల తేనిని, కని, గిరికుఁడు = కొండపై బరుండువాఁడు శివుఁడు, సత్ + మనమునన్ = మంచి మనస్సుతో, కారుణ్య .... నిమగ్నునిన్ : కారుణ్య + ఆలోకన = దయతోడి చూ పనెడి, వార్తి = సముద్రమునందలి, సుధారస - వారి = అమృతరసమనెడి నీటియందు, నిమగ్నునిన్ = మునిగినవానిని, చేసి, సుర - వరేణ్యునిన్ = దేవతాశ్రేణుని, చేసెన్.

తా త్ప ర్య ము : స్తోత్రము చేయుచున్న హిమవంతునిఁ జూచి ఈశ్వరుఁడు మంచి మనస్సుతో దయాదృష్టి యనెడు సముద్రమునందలి అమృతరస మనెడి నీటి మునిగినవానిని జేసి దేవతాశ్రేణునిగాఁ జేసెను.

వి శే ష ము లు : గిరికుఁడు - గిరి (కైలాసము) యందుఁ బరుండువాఁడు - శివుఁడు. సత్ + మనమునన్ - అనునాసికసంధి, కారుణ్యాలోకవార్తి సుధారస వారి నిమగ్నుని - రూపకాలంకారము.

వ. ఇ ట్లచలాధీశ్వరుం డీశ్వరు కరుణామృతరసప్రవాహోష్లావితుం

డగుచు నీశ్వరారాధనానంతసంతోషితాంతరంగుండగుచు నుండు;

నంతఁ గొంతకాలంబునకు రుద్రుండు గిరీంద్రున కనేకవరంబు

తొసంగి నిజపురంబున కరుగు మని నియోగించిన.

99

అ ర్థ ము : ఇట్లు, అవల + అధి + ఈశ్వరుండు = కొండల తేఁడు - హిమవంతుఁడు, ఈశ్వరు = శివునియొక్క. కరుణా + అమృత - రస - ప్రవాహ + ఆష్లావితుండు = దయయనెడి అమృతరసముయొక్క ప్రవాహమునందు మునిగినవాఁడు, అగుచున్, ఈశ్వర + ఆరాధన + అనంత - సంతోషిత + అంతరంగుండు = శివుని స్థూలచే నధికముగా సంతోషించిన మనసుగలవాఁడు, అగుచున్ + ఉండున్, అంతన్,

కొంత కాలమునకున్, దుద్రుండు = ఈశ్వరుడు, గిరి + ఇంద్రునకున్ = పర్వత శ్రేష్ఠునకు - హిమవంతుని, అనేకవరంబులు = పెక్కు వరములు, ఒసంగి = ఇచ్చి, నిజపురంబునకున్ = స్వనగరమునకు, అరుగుము = పొమ్ము, అని, నియో గించినన్ = నియమింపఁగా.

తా త్ప ర్య ము : ఇట్లు హిమవంతుఁ డీశ్వరుని దయారసప్రవాహమున మునిఁగి యీశ్వరారాధనముచే మిక్కిలి సంతోషించినవాఁడయియుండఁగాఁ గొంత కాలమునకు సీశ్వరుడు పర్వతరాజునకుఁ బెక్కువరము లిచ్చి స్వనగరమున కరుగు మని నియమింపఁగా - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

పి శే ష ము లు : ఈశ్వరు కరుణామృతరసప్రవాహోష్ణావితుఁడు, - 'కొన్ని యెడల పిదపఁబాస మభ్యగత పదంబులతోఁ దద్విన్నపదంబుల కన్వయంబుచూపఁజెడి' ప్రౌఢ. సమాస. శిఠ.

క. విని కాని యెన్నఁడును నినుఁ
గని యెఱుఁగరు హరి సరోజగర్భామర స
న్మును; లిట్టి నీ స్వరూపముఁ
గని యియ్యెడఁ జాసి పోవఁగా నోవుదునే?

100

అ ర్థ ము : హరిసరోజగర్భ + అమరసత్ + మునులు = విష్ణువు, బ్రహ్మ, దేవతలు, మునిశ్రేష్ఠులు. నినున్, విని కాని. ఎన్నఁడును, కని, ఎఱుఁగరు, ఇట్టి, నీ, స్వరూపమున్, కని, ఈ + ఎడన్ = ఈ చోటును, పాపి = విడిచి, పోవఁ గాన్ + ఓపుదునే = పోవఁజాలాదునా ?

తా త్ప ర్య ము : విష్ణువు, బ్రహ్మ, దేవతలు, మునివరులు, నిన్ను వినుటయే కాని ఎప్పుడును జూచి యెఱుఁగరు. ఇట్టి నీ స్వరూపమును జూచి నే నీ ప్రదేశమును విడిచిపోఁగలనా ? పోలే ననుట.

వి శే ష ము లు : ఈ + ఎడ, 'సంధితేనిచోట స్వరంబుకంచెం బరంబయిన స్వరంబునకు యదాగమంబగు' బాల. సంధి. శి. ఈ + యెడ, 'త్రికంబుమీఁది యసం

యు క్త హల్లునకు ద్విత్వంబు బహుళంబుగా నగు,' బాల. సమాస. 14. ఈ + య్బెడ,
 'ద్విరు క్తం బగు హల్లు పరంబగునపు చాచ్చికంబగు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబగు.'
 బాల. సమాస. 13. ఇయ్బెడ. సస్మృతులు . సత్ + మునులు . అనునాపిక సంది.

ష. అని కరంబులు మొగిచి దీనాననుండై యున్న వాని భక్తి యుక్తికిం
 గరుణించి సకలలోకాభీష్ట ఫల వృద్ధి కేదారాత్మకుండ నగుటం
 గేదారేశ్వరుం డన నిష్పరంబున వసియించెద నోడకుండు మనిన
 దానికిం బ్రసాదం బని. 101

అ ర్థ ము : అని, కరంబులు = చేతులు, మొగిచి = ముడిచి, దీన + ఆన
 నుండు + ఐ = దీనమైన ముఖము గలవాడయి, ఉన్నన్, వాని, భక్తి-యుక్తికిన్ =
 భక్తితోఁ గూడియుండుటకు, కరుణించి = దయఁజూచి, సకల.....త్మకుండన్;
 సకల = ఎల్ల, లోక = లోకములందలి జనులయొక్క. అభీష్ట = కోరిక లనెడి,
 ఫల = పంటయొక్క, వృద్ధి = పెరుఁగుటగల, కేదార + ఆత్మకుండన్ = పౌలషు
 వంటి మనస్సు గలవాడను, అగుటన్ = అగుటచే. కేదారేశ్వరుండు + ఆనన్, ఈ +
 క్తరంబునన్, వసియించెదన్, ఓడక + ఉండుము = భయపడకుము, అనినన్, దాని
 కిన్ = ఆ మాటకు, ప్రసాదంబు + అని = అనుగ్రహ మని.

తా త్ప ర్య ము : అని చేతులు జోడించి దీనముఖుడయి యున్న వాని భక్తి క్తిఁ
 గరుణించి 'సకలలోకముల అభీష్టములనెడి ఫలముల వృద్ధికి నేను గేదారాత్మకుండ
 నగుటచేఁ గేదారేశ్వరుఁ డనుపేర నీ పురమున నివసించును. శంకింపకు 'మనిన
 నందులకుఁ బ్రసాద మని . తరువాతిపద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : 'సకల లోకాభీష్టఫలవృద్ధి కేదారాత్మకుండను' - రూపకము.
 ఇప్పురము - ఈ + పురము + త్రికసంది.

సీ. ఈ బాల తన్నుఁ దా నెఱిఁగినగోలె న
 నన్యశరణ్యయై యహారహంబు
 నిన్న కొల్చుచు నుండు నీ విందు మా పుణ్య
 ఘునఁజేసి వచ్చుట విని ఘుదమునఁ

జూడంగ వచ్చె నిన్ జూచినగోలె భ
 త్వావేశమునఁ జేసి జీవ మెడలఁ
 జాసిన మీ పొందు వాయనోపదు పాసి
 తలరుఁ గావున నిచ్చుఁ దగిన వరవుఁ

ఆ. బనులు సేయుచుండుఁ; భార్యతి యునికికి
 వరదః యిచ్చగింపవలయు ననిన
 సతని విన్నపమున సంతకు భక్త వ
 త్పలుఁడు నెమ్మనమున సంతసించి.

102

అర్థము : ఈ.బాల, తన్నున్ + తాను + ఎఱిఁగినగోలెన్ = తనకు జానము
 వచ్చినది మొదలుకొని, అనన్యకరణ్య + ఐ = నీకంటె నితరుఁడు శరణు పొందఁ
 దగినవాఁడు లేనిదయి. అహరహంబున్ = ప్రతిదినమును,

నిన్నున్ + అ = నిన్నే, కొల్చుచున్ + ఉండున్ = సేవించుచుండును,
 నీవు, ఇందున్ = ఇచ్చటికి. మా - పుణ్యమునన్ + చేసి = మేముచేసినపుణ్యము
 చేత. వచ్చుట, విని, ముదమునన్ = సంతోషముతో.

నిన్ = నిన్ను, చూడంగన్ + వచ్చెన్, చూచినగోలెన్ = చూచినదిమొదలు
 కొని, భక్తి + ఆవేశమునన్ + చేసి = భక్తియొక్క ఉద్రేకముచేత, జీవము = ప్రాణము,
 ఒడలన్ + పాసినన్ = మేనియందుండి పోయినను,

మీ - పొందు, పాసి = విడిచి, తలరున్ + కావునన్ = చలించును గావున,
 పాయనీ + ఓపదు = విడువఁజాలదు, ఇచ్చన్ = కోరికతో, తగిన, వరవు +
 పనులు = సేవాకృత్యములు, చేయుచున్ + ఉండున్, పార్వతి + ఉనికికిన్ = పార్వతి
 ఉండుటకు, వరద = వరములనిచ్చువాఁడా: ఇచ్చగింపవలయును, = అంగీకరింప
 వలయును. అనినన్, అతని-విన్నపమునన్ = అతని మనవిచేత, అంతకున్ = దానికి,
 భక్త-వత్పలుఁడు = భక్తులమొడ వాత్పల్యము గలవాఁడు - శివుఁడు, నెమ్మనమునన్ =
 (నెఱి + మనమునన్) = నిండుమనసునందు, సంతసించి,

తా త్ప ర్య ము : 'ఈ బాల తనకు జ్ఞానము వచ్చినది మొదలుకొని నిన్నే శరణుపొందినదయి ప్రతిదినమును నిన్నే కొలుచుచుండును. మేము చేసిన కృత్యముచేత నీ దిచ్చటికి విచ్చేసితివని విని సంభోషముతో నిన్నుఁ జూడ వచ్చెను. చూచినదాదిగా భక్తి యుద్దేశించి, ప్రాణము పోయినను మీ పొందు విడుచుచోఁ జరించిపోవును గాదన విడువఁజాలదు. కావునఁ గోరికలోఁ దగిన సేవాకృత్యములు చేయుచుండును. పరదా! పార్వతి యుండుటకు సమ్మతింపవలయు' ననిన నతని సునది నాలించి దానికి భక్తవత్సలుఁడైన శివుఁడు మనసుతో సంతోషించి, తరువాతి వచనముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : ఎఱిఁగినగోలె-ఎఱిఁగిన + కోలె- ఎఱిఁగినదిమొదలుకొని, కోలె-కొలె (రూపాం.) అహరహము-అహన్ + అహన్-అహన్ శబ్దమునందలి నకారము నకు విభక్తి ప్రత్యయము పరము గానిచో, నెల్లయెడల రేఫాదేశ మగును. అహర్ + అహర్ = అహరహః, భక్తి + ఆవేశము = భక్త్యావేశము - యదాదేశసంది. ౩ ఉ ఋ ె లకు అసవర్ణాచ్చులు పరములగుచోఁ గ్రమముగా య్ ఓ ఓ ఓ అనునవి ఆదేశము లగును. భక్త్యావేశమునఁజేసి 'కొన్నియెడలఁ జేతదిభర్త్యర్థక వర్ణకంబులకును వలన వర్ణకంబునకును దఱచుగఁజేసి యనుప్రయుక్తం బగు.' ప్రౌఢ.కారక. 4. వరవుఁ బనులు-వరవు + పనులు-సమాసంబుల నుదంతంబులగు స్త్రీసమంబులకుం బుంపుల కుం బరుషసరళంబులు పరంబు లగునపుడు నుగాగమంబగు.' బాల, సంధి, 25. వరవు + సు + పనులు. 'ద్రుతప్రకృతికముమీఁది పరుషములకు సరళము లగు.' బాల, సంధి. 16. వరవు + ను + పనులు. 'ఆదేశసరళములకు ముందున్న ద్రుతమునకు బిందు సంశ్లేషములు విభాష నగు.' బాల సంధి, 17. వరవుఁబనులు. విన్నపము (వికృతి) - విజ్ఞాపనము (ప్రకృతి), నెమ్మనము - నెఱ + మనము. 'అన్యంబులకు సహిత మిక్కార్యంబులు కొంచొకచోఁ గానంబడియెడి.' బాల, సంధి. 39.

ఈ పద్యమునందలి వరద, భక్త వత్సలుఁడు అనుపదములు సాక్షి ప్రాయములు.

వ, అదత్ ప్రతివచనుం డైన దానికి మహాప్రసాదం బని యనేక మాణిక్యాకల్పలేపాంబరాలంకృతంబైన కన్యాంతఃపురంబులోన.

అర్థము : ఆదర్శ - ప్రతివచనుండు = ఈబడని సమాధానముగలవాడు . సమాధానమీనివాడు, ఐనన్ = కాగా, దానికిన్, మహాత్ (మహా) + ప్రసాదంబు + అని = గొప్ప యనుగ్రహ మని, అనేక-మాణిక్య + ఆకల్ప-లేప + అంబర + ఆలంకృతంబు = పెక్కు మాణిక్యభూషణములతోను, మైపూత్రలతోను, వస్త్రములతోను, అలంకరింపబడినది, ఐన, కన్యా + అంతఃపురంబుతోన్ + అ = అంతఃపురకన్యలతోనే,

తా త్ప ర్య ము : ఈశ్వరుడు హిమవంతునకు సమాధానము చెప్పకపోగా హిమవంతుడు ఆతని మౌనము నంగీకారముగా భావించి గొప్ప యనుగ్రహమని పెక్కు మాణిక్యభూషణములతోను, మైపూత్రలతోను, వస్త్రములతోను అలంకరింపబడిన అంతఃపురకన్యలతో-తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : కన్య (ప్రకృతి)-కన్నె, కన్నియ (వికృతి), అంతఃపురము (ప్రకృతి) అంతిపురము (వికృతి)

క. ఆ క్షితిధరపతి శివుఁ బ్ర

త్యక్షముగాఁ గొలుచుచుండు మని తత్పరుడై

శిక్షించి గౌరి నందు ను

రక్షితముగ నునిచి నిజపురంబున కరిగెన్.

అ ర్థ ము : ఆ-క్షితిధర-పతి = ఆ కొండల తేడు, శివున్ = శివుని, ప్రత్యక్షముగాన్ = ఎదురుగా నుండి, కొలుచుచున్ + ఉండుము + అని = నేవించుచుండుమని, తత్పరుడై = ఆసక్తి గలవాడయి, శిక్షించి = బోధించి, గౌరిన్, అందున్ = ఈశ్వరు నాశ్రమమునందు, సురక్షితముగన్ = క్షేమముగా, ఉనిచి = ఉంచి, నిజ-పురంబునకున్ = తన పురమునకు, అరిగెన్.

తా త్ప ర్య ము : ఆ హిమవంతుడు 'శివునిఁ బ్రత్యక్షముగాఁ గొలుచుచుండు మని బోధించి షార్వతిని శివునాశ్రమమునందు సురక్షితముగా నుంచి తన నగరమున కరిగెను.

వ, అంతం బాహ్యతియు నీశ్వరాధనాసక్తియు కయై భక్తియు నను
రక్తియు నంతకంత కగ్గలిండుచుండ. 105

అర్థము : అంతన్, పాహ్యతియున్, ఈశ్వర + ఆరాధన + ఆసక్తి - యుక్తి +
ఐ = శివపూజయం దాసక్తితో, గూడినదయి, భక్తియున్, అనురక్తియున్ = ప్రీతియు,
అంతకున్ + అంతకున్ = క్రమక్రమముగా, అగ్గలిండుచున్ + ఉండన్ = అధిక మగు
చుండగా.

తార్పర్యము : అంతఁ బాహ్యతియు శివుని బూజించుటయం దాసక్తి గూడి
యై భక్తియు అనురక్తియుఁ గ్రమక్రమముగా అధికమగుచుండగా తరువాతి
పద్యముతో నన్వయము.

సీ. చమరీజ బర్హ మార్జనులఁ బరీక్షించి
నయమున సమ్మార్జనంబు నేయుఁ ;
గర్హారత్నైలార్ద్రకస్తూరికాకర్ద
మంబుల ననులేపనంబు నేయుఁ ;
గాశ్మీర మాంజిష్ఠ గరుడాండ హరినీల
ముక్తాఫలంబుల మ్రుగ్గువెట్టుఁ ;
గుసుమ పల్లవ లతా కోరకంబులఁ జిత్ర
దామంబు లొనరించుఁ దావి మిగులఁ ;

తే. బుష్పమందీర మొనరించుఁ ; బుణ్యవారి
సౌరభము లించు మణికలశముల నించుః
నచలపతిసుత మది నిట్టు లహారహృంబు
శివున కనురక్తిఁ బరిచర్య చేయుచుండె.

106

అర్థము , చమరీజ బర్హ మార్జనులన్ = చమరీజ్యుగముల వలములతోఁ జేసిన
చీపురులతో. పరీక్షించి = చక్కఁగాఁ జూచి, నయమునన్ = బాగుగా, సమ్మార్జనంబు +
చేయున్ = తుడుచును.

కర్పూరతైల + అర్చితస్తూరితాకర్దమంబులన్ = కప్పురపుదైలముతోఁ దడిసిన కస్తూరి పంకములలో, అనులేపనంబు + చేయున్ = పూతపెట్టును.

కాశ్మీరమాంజిష్ఠగరుడాంశహరినీలముక్తాఫలంబులన్ = కుంకుమపువ్వు, విజుపుమించినపసుపుపన్నె, గరుడపచ్చలు, ఇంద్రనీలములు, ముత్యములు అనువానిలో, మ్రుగ్గు + పెట్టున్.

కుసుమపల్లవలతాకోకంబులన్ = పూలు, చివురులు, తీగలు, మొగ్గులు ననువానిలో, లాపిమిగులన్ = పరిమళ మతిశయింపఁగా, చిత్రదామంబులు = రంగు రంగుల మాలికలు, ఒనరించున్.

పుష్పమందిరము = పూల యిట్లు, ఒనరించున్; పుణ్యవారిన్ = పవిత్ర జలమును, సారభములు + ఇంచు = పరిమళము లతిశయించు, మణి కలశములన్ = మణి మయములైన పాత్రములను, నించున్ = నిండించును.

ఆచలవతిసుత = కొండలతేని కూతురుపార్వతి, మదిన్ = కోరికతో, ఇట్లు, అహరహంబున్ = ప్రతిదినమును, శివునకున్, అనురక్తిన్ = అనురాగముతో. ఇష్టముతో, పరిచర్య = సేవ, చేయుచున్ + ఉండెన్.

తాల్పర్యము : చమరీమృగముల వాలములతోఁ జేసిన చీపురులతోఁ జక్కఁగొఱుచి బాగుగాఁ దుడుచును. కప్పురపుదైలముతోఁ దడిసిన కస్తూరిపంకములతోఁ బూతపెట్టును. కుంకుమపువ్వు, మాంజిష్ఠము, గరుడపచ్చలు, ఇంద్రనీలములు, ముత్యములు అనువానిలో మ్రుగ్గు లిడును. పూలు, చివురులు, తీగలు, మొగ్గులు మార్చి పరిమళ మతిశయించులాగునఁ జిత్రవర్ణముల దండలు గ్రుచ్చును. పూలతో మందిరము కట్టును. పవిత్రజలములో సారభ మతిశయించు మణిమయ పాత్రములను నించును. పర్వతరాజపుత్రిక యీ రీతిగాఁ గోరికతోఁ బ్రతిదినమును శివున కనురాగముతో సేవ చేయుచుండెను.

విశేషములు : కాశీదాసు కుమారసంభవమునఁ బార్వతీ పరిచర్య యిట్లు వర్ణింపఁబడెను.

'అవచిత బలిపుష్పా వేది సహ్యార్థ దక్షి
 నియమితిది జలానాం బర్హిష్వాం చోవనేత్రే,
 గిరిశ ముపచచార ప్రత్యహం సా సుకేఠే,
 నియమిత పరిభేదా తచ్చిరశ్చన్ద్రో పాదైః,' కుమార, 1.60

చ. పౌలుపుగఁ జంద్రశేఖరు తపోవన మంగజచక్రవర్తి దో
 ర్బలమున ముట్టి చూఱకొనఁ బంచిన దం డొకొ నాఁగఁబొల్పి క
 న్యలు తనుఁ గొల్పి రా సచలనందన సుందరతీల నిచ్చలుం
 గొలుచుచునుండె భక్తి నహి కుండల మండిత గండమండలున్. 107

అర్థము : పౌలుపుగన్ = బప్పుగా, చంద్రశేఖరు_తపోసే(ః) + వనము = శివుని
 తపోవనమును, అంగజ_చక్రవర్తి = మన్మథుఁ డను రాజు, దోసే(ః) + బంచునన్ =
 భుజబలముతో, ముట్టి = ముట్టడించి, చూఱకొనన్ = కొల్లగొట్టుటకు, పంచిన = పంపిన,
 దండు + ఒకొ = సేనయా, నాఁగన్ = అనునట్లు, పొల్పి = ఒప్పి, కన్యలు = పడుచులు.
 చెలికత్తెలు, తనున్ = తన్ను, కొల్పి_రాన్ = నేదించుచు రాఁగా, అచల_నందన = కొండ
 కూతురు_పార్వతి, సుందర_తీలన్ = అందమగు రీతిని, నిచ్చలున్ = ఎల్లప్పుడును,
 భక్తిన్ = భక్తితో, అహి_కుండల_మండిత_గండ_మండలున్ = హామలనెడు, చెవి
 కమ్మలతో, నలంకరింపఁబడిన, చెక్కిళ్ల ప్రదేశము గలవానిని_శివుని, కొలుచుచున్ +
 ఉండెన్.

తార్పణ్యము : శివుని తపోవనమును మన్మథుఁడనెడి చక్రవర్తి భుజబలము
 తో ముట్టడించి కొల్లగొట్టుటకుఁ బంపిన సేనయా యనునట్లు ఒప్పి చెలికత్తెలు
 తన్నుఁ గొల్పుచురాఁగాఁ జార్వతి మనోహరముగా నిత్యమును భక్తితో సర్పకుండల
 ములతో నలంకరింపఁబడిన చెక్కిళ్లగులవానిని_శివునిఁ గొల్పుచుండెను.

విశేషములు : అంగజ - చక్రవర్తి_అంగజుఁ డనెడి చక్రవర్తి - రూప
 కము. ముట్టిచూఱకొనఁ బంచిన దండొకొనాఁగ_ఉత్పేక్ష. అహికుండల - అహాలనెడు
 కుండల_హాపకము. కుండల మండితగండమండలున్ - వృత్త్యనుప్రాసము.

దోస + ఐంమున. పవాంతనకారమునకు విసర్గదేశము. దోః + ఐంమున. అ ఆలు
 తప్ప మిగిలిన అచ్చుల తరువార వచ్చు విసర్గమునకు అచ్చులుగాని మృదుహల్లులుగాని
 పరము లగునపుడు రేఫ హాదేశ మగును, దోర్బలమున.

సీ. మొన లావులించి వాసన చల్లఁ బసిగొని
 లేదేటి గము లెంగిలింపకుండ,
 నెద చూఱకొని వేచి సుడియు తెమ్మెరలచేఁ
 దొడము పుప్పొడి పొలివోవకుండఁ,
 దరణి కూటమున మే యెరలి పద్మిని మేన
 మొలతెంచు మధుమద మొలుకకుండ.
 మేల్కని గోమిని మెలఁగి మై మురిసినఁ
 చొదిగొన్న యకరువు చెదరకుండఁ

తే. దెలిసి జక్కవ లొండొంటిఁ గలయఁ దారు
 కలకలంబున రేకులు గదలకుండ,
 మున్న కొనివచ్చి గణికాసమూహితోడ
 గిరిజ పూజించెఁ బసిఁడితామరల వరదు.

108

అర్థము : మొనలు = కొనలు, అవులించి = ఏచ్చి, వాసన-చల్లన్ =
 పరిమళమును వ్యాపింపజేయఁగా, పసిగొని = ఆఘ్రాణించి, లేదేటి-గములు
 (లేత + తేటి-గములు) = కొదమతుమ్మెదల గుంపులు, ఎంగిలింపకుండన్ = ఎంగిలి
 చేయకుండను,

ఎద . చూఱకొని = అవకాశమును జూచుకొని, వేచి, సుడియు = వ్యాపించు,
 తెమ్మెరలచేన్ = గాలిచే, దొడము = పుట్టునట్టి, పుప్పొడి, పొలి + పోవక +
 ఉండన్ = నవకము తప్పకుండను,

తరణి-కూటమునన్ = సూర్యుని సంసర్గమున. మే = శరీరము, ఎరలి =
 వేడియొక్క, పద్మిని-మేనన్ = పద్మలత శరీరమున, మొలతెంచు = పుట్టునట్టి
 మధు-మదము = మకరందమనెడి మదము, ఒలుకక + ఉండన్ = ఒలుకుటకు
 ముగుసే.

మేల్కొని = నిద్రనుండి మేలుకొని, గోమిని = లక్ష్మీదేవి, మేలఁగి = కదలి, కైన్ = శరీరమును, మురిసినన్ = విఱుచుకొనఁగా. పొదిగొన్న = గుర్తిగానున్న, అకరువు = కింజల్కము, చెదరక + ఉండన్ = చుమ్ము + ఆ = చెదరిపోవుటకు ముందే,

తెలిసి = (సూర్యోదయమగుటచే) తేరుకొని, జక్కవలు = చక్రవాకపక్షులు, ఒండొంటిన్ = ఒకదానితో నొకటి, కలయన్ = కలిసికొనుట, తారు-సమీపించు కలకలంబున్ = సందడిచేత, రేకులు = దళములు, కదలక + ఉండన్ + మున్ను + ఆ = కదలుటకు మునుపే,

కొనివచ్చి = తీసికొనివచ్చి, గిరిజ = పార్వతి, గణికా - నమూనాతోదన్ = గణికల మొత్తముతో, పసిడి - తామరలన్ = బంగారు తామరపూవులతో, వదున్ = కోరికలనిచ్చువాడగు పరమేశ్వరుని. బూజించెన్.

తాత్పర్యము : మొగ్గల కొనలు విచ్చి పరిమళము ప్రసరించినంతనే దాని నాఘ్రాణించి కొదమతుమ్మెదలు ఎంగిలిచేయుటకు మునుపే, అవకాశము చూచుకొని వేచి వ్యాపించు గాలులచే పుట్టు వుప్పొడి నవకముతప్పుటకు మునుపే, సూర్యునితోడి సంస్కరమున శరీరము వేడెక్కి పద్మలత శరీరమున పుట్టు మధుమదము ఒలుకుటకు మునుపే, యందుండి నిద్రించుచున్న లక్ష్మీదేవి మేలుకొని యిటునటు కదలి యొడలు విఱుచుకొనఁగా గుత్తులుగానున్న కింజల్కములు చెదరిపోవకమున్నే, సూర్యోదయమయినంతనే తమ జంటపక్షులున్నచోటు తెలిసి చక్రవాకములు పరస్పరము గలియుటకై పోవు సంభ్రమమున రేకులు కదలిపోక మునుపే పార్వతి గణికలమొత్తముతోఁ గలిసి పోయి తీసికొనివచ్చి బంగారు తామరపూవులతోఁ బరమేశ్వరునిఁ బూజించెను.

విశేషములు : తుమ్మెదలుగూడ ముట్టని పూవులతోఁ బూజించుట శైవులకు మిక్కిలి విహితమైన కార్యము, అలంకారము స్వభావోక్తి.

ఆశ్వాసాంతము

ఉ. చారుతరావదాత నుత శాశ్వతకీర్తి రసప్రవాహ సం
పూరిత రోదసీకుహారుఁ బుణ్యుఁ సనాతనమూర్తి, సజ్జనా
ధారుఁ సమస్తలోకజగతా నుత పాదసరోజపీఠ, శృం
గరథవారి, నర్థజన కల్పవహీణము, మల్లికార్జునున్. |

అర్థము : చారు.....కుహారున్; చారు తర = మిక్కిలి మనోహరము, అనవత = నిర్మలము, నుత = దొంగదబడినది, శాశ్వత = స్థిరము, (అగు), కీర్తిరస = కీర్తియనెడు రసముమొక్క, ప్రవాహ = ప్రవాహముచేత, సంపూరిత = బాగుగా నింపబడిన, యోదసీ.కుహారున్ = భూమ్యాకాశముల మధ్యభాగము గలవాడును, ప్రియన్ = పవిత్రుడును, సనాతన.మూర్తిన్ = శాశ్వతమయిన యాకారము గలవాడును, సత్ + జన + ఆఛారున్ = మంచిజనుల కాధారమయినవాడును, సమస్త.లోక.జనతా.నుత.పాద.సకోజ.పీఠున్ = ఎల్లలోకములందలి, జనసమూహము చే, స్తుతింపబడిన, పాదపద్మముల పీఠముగలవాడును, శృంగార.భవ + ఆరిన్ = మన్మథునకు శత్రువైనవాడును. అర్థి.జన.కల్పమహిజమున్ = యాచకజనులకు గల్పవృక్షమైనవాడును. యాచకులు కోరినకోర్కెలు దీర్చువాడును, అగు మల్లికార్జునున్ = జంగమ మల్లికార్జునుని.

తాత్పర్యము : మనోహరము, నిర్మలము, సన్నుతము, శాశ్వతమునైన కీర్తియనెడు రసముప్రవాహముచే బాగుగా నింపబడిన భూమ్యాకాశమధ్య ప్రదేశము గలవాడును, పవిత్రుడును, శాశ్వతమైనమూర్తి గలవాడును, సుజనుల కాధారమైన వాడును, ఎల్లలోకములందలి జనసమూహముచే స్తుతింపబడిన పాదపద్మముల పీఠము గలవాడును, మన్మథునకు శత్రువయినవాడును, యాచకజనుల కోరికలను దీర్చు కల్పవృక్షమైనవాడును, అగు మల్లికార్జునుని.

విశేషములు : కీర్తిరస - రూపకము. అర్థిజన కల్పమహిజము - రూపకము.

సజ్జన - సత్ + జన - అనునాసితాంతస్థవర్ణములుతప్ప మిగిలిన పదాంతగత హల్లులకు (రుల్లులకు) మృదుహల్లులు (హళ్ళులు) కాని అచ్చులుకాని పరమగువపుడు ఆ హల్లుల వర్ణమునకు జెందిన తృతీయవర్ణ మాదేశముగా వచ్చును. సద్ + జన. సకార తవర్ణములకు శవర్ణ చవర్ణములతో పూర్వమందైనను పరమందైనను కూడిక గలుగునపుడు క్రమముగా శవర్ణ చవర్ణ వర్ణము లాదేశమగును. సజ్జన.

క. అనవరత దాన రతుఁ, బా
 వసతర కుభమూర్తి, తక్త వత్సలు, జనతా
 వినుత మతి క్రము, భవ సం
 గ నివృత్తు, మునీంద్ర వర శిఖామణి, ననఘున్.

అర్థము : అనవరత - దాన - రతున్ = నిరంతరదానమునం దాసక్తి గలవాడును, పావనతర - కుభ - మూర్తిన్ = మిక్కిలి పద్మితము కుభము నైన ఆకారము గలవాడును, భక్త - వత్సలున్ = భక్తులయెడ దయగలవాడును, జనతా - విసుర - మత్తి - క్రమున్ = జనసమూహముచే బాగుగా బొగడబడిన బుద్ధియొక్క సామర్థ్యము గలవాడును, భవ - సంగ - నివృత్తున్ = సంసారముతోడి సంబంధమునుండి మరలినవాడును, ముని + ఇంద్ర - వర - శిఖామయీన్ = మునిశ్రేష్ఠులలో దలచునికమైన (శ్రేష్ఠుడైన) వాడును, ఆనమున్ = పాపరహితుడైనవాడును అగు జంగమ మలికార్జునుని.

తాత్పర్యము : నిరంతరదానమునం దాసక్తిగలవాడును, పావనతరము కుభము నైన మూర్తి గలవాడును, భక్త వత్సలుడును, జనులు నుతించు బుద్ధిపై భవము గలవాడును, సంసారసంగతినుండి మరలినవాడును, మునిశ్రేష్ఠులలో దలచునికమైనవాడును, పాపరహితుడును అగు జంగమ మలికార్జునుని.

ఉ. సత్యవిలాసు, నాదిముని, సచ్ఛరితుం, గవి గాయకౌది సం
స్తుత్య, ననూన దాన నిరతుం, గరుణాకరు, సజ్జనాంబుజా
దిత్య, వినిర్జితాంగభవుఁ, దీర్ఘ భవార్థవు, శేముషీ సురా
మాత్య, సదాత్మ యోగిజనమండను, జంగమమలికార్జునున్. 111

అర్థము : సత్య - విలాసున్ = సత్యముయొక్క చక్కదనము గల వాడును, ఆది - ముని - సచ్ఛరితున్ = ఆద్యులైన మునులయొక్క మంచి నడవడి గలవాడును, కవి - గాయక + ఆది - సంస్తుత్యున్ = కవులు, గాయకులు మున్నగు వారిచే లెస్సగా బొగడబడినవాడును, అనూన - దాన - నిరతున్ = తక్కువకాని (అధికమైన) దానమునందు ఆసక్తి గలవాడును, కరుణాకరున్ = దయను జేయు వాడును, (దయకు గనియైనవాడును), సత్ + జన + అంబుజ + ఆదిత్యున్ = సుజనులనెడి పద్మములకు సూర్యుడైనవాడును (సుజనులను సంతోషపెట్టువాడును), వినిర్జిత + అంగభవున్ = జయింపబడిన మన్మథుడు గలవాడును, తీర్ఘ - భవ + అర్థవున్ = దాటబడిన సంసారసముద్రముగలవాడును, శేముషీ - సుర + అమా త్యున్ = బుద్ధియందు దేవమంత్రి (బృహస్పతి) యైనవాడును, సత్ + ఆర్మ - యోగి - జన - మండనున్ = మంచి ఘనస్సుగల యోగిజనుల కలంకారమైనవాడును, అగు జంగమమలికార్జునున్.

తా త్ప ర్య ము : సత్యము చక్కన గలవాఁడును, అద్యురైన మునుల పుంచి నడవడి గలవాఁడును, కప్పలు గాయకులు మున్నగువారిచే మిక్కిలి స్తుతింపఁదగిన వాఁడును, అధికరైన దానగుణమునం దాసక్తి గలవాఁడును, కరుణకు గనియైనవాఁడును, సుజను అనెడి పద్మములకు సూర్యుడైనవాఁడును, జయింపఁబడిన మన్మథుఁడు గలవాఁడును, (పూన్మథుని జయించినవాఁడును), సంసారసముద్రమును దాటిన వాఁడును, బుద్ధియందు బృహస్పతి యైనవాఁడును, మంచిమనస్సుగల యోగిజన్మం కలంకారమైనవాఁడును అగు జంగమ మల్లికార్జునుని.

వి శే ష ము లు : సజ్జనాంబుజాదిత్యు - రూపకము. తీరభవారవు - రూపకము, శేముసీసుధానూత్యు - రూపకము.

క. దీమణి, నాశ్రితజన ర

జ్ఞమణిఁ, గవి గమకి వాగ్మి గాయక నట చిం

తామణి, సన్ముని గణ చూ

డామణి, నిహలోక వర నిటలతట నయనున్.

112

అ ర్థ ము : దీమణిన్ = బుద్ధియనెడిమణిగలవాఁడును, ఆశ్రిత-జన-రజ్ఞ-మణిన్ = ఆశ్రయించిన జనుల రక్షణమందు మణియైనవాఁడును, కవి - గమకి - వాగ్మి - గాయక-నట-చింతామణిన్ = కవులు, గమకులు (స్వరవిన్యాసము గల వారు) వక్తలు, గానముచేయువారు, నట = నటులు, అనువారికిఁ చింతామణి (కోరిన కోరికలుదీర్చువాఁడు) అయినవాఁడును, సత్ + ముని-గణ-చూడామణిన్ = మంచి మునుల సమూహమునకుఁ దలచూనికమైనవాఁడును (వారిలో శ్రేష్ఠుఁడును అనుట.) ఇహ-లోక-వర-నిటల-తట-నయనున్ = భూలోకమునందు శ్రేష్ఠుడైన నొసటికంటి వాఁడును (శివుఁడును) అగు జంగమమల్లికార్జునుని.

తా త్ప ర్య ము : బుద్ధి యను మణి గలవాఁడును, ఆశ్రితజనులరక్షణము నందు మణియైనవాఁడును, కవులు, గమకులు, వక్తలు, గాయకులు, నటులు అనువారికిఁ గోరిన కోరికలు దీర్చు చింతామణి యైనవాఁడును, సన్మునిగణము నకుఁ దలచూనికమైనవాఁడును, ఈ లోకమున శ్రేష్ఠుడైన శివుడైనవాఁడును అగు జంగమ మల్లికార్జునుని.

వి శే ష ము లు : కవి గమకి వాగ్మి ప్రశంస లమికసాహిత్యము సమస్య రించి చేయబడెను, ఈ పరిగణనమును తెలుగులో నితరకవులవ్యయము జేయలేదు,

వనమయూరము

మేరునగధీరు, నిరమిత్రు, సుచరిత్రున్,
 వారిధి గధీరు, నిరవద్యు, జనవంద్యున్,
 జారుతరమూర్తి, నతిశాంతు, గుణవంతున్,
 మారహారు, సర్వజనమాన్యు, మునిమాన్యున్.

113

అర్థము : మేరునగధీరున్ = మేరుపర్వతమువలె ధీరుడైన వాడును, నిరమిత్రున్ = శత్రువులారేనివాడును, సుచరిత్రున్ = మంచినచవడి గలవాడును, వారిధిగధీరున్ = సముద్రమువలె లోలయినవాడును. నిరవద్యున్ = అనింద్యుడును, జనవంద్యున్ = జనులచే నమస్కరింపదగినవాడును, జారుతరమూర్తిన్ = మనోహరమైన రూపము గలవాడును, అతిశాంతున్ = మిక్కిలి శాంతము గలవాడును, గుణవంతున్ = మంచిగుణములు గలవాడును, మారహారున్ = మన్మథుని హరించినవాడును, సర్వజనమాన్యున్ = ఎల్లజనులచే గౌరవింపదగినవాడును, మునిమాన్యున్ = మునులచే మన్నింపదగినవాడును అగు జంగమ మల్లికార్జునుని.

తౌ ర్ప ర్య ము : మేరుపర్వతమువలె ధైర్యము గలవాడును, శత్రువులు లేనివాడును, మంచి చవడి గలవాడును, సముద్రమువలె గంధీరుడును, అనింద్యుడును, జనులచే నమస్కరింపదగినవాడును, మనోహరమైన రూపము గలవాడును, మిక్కిలి శాంతగుణము గలవాడును, గుణవంతుడును, మన్మథుని హరించినవాడును (శివుడైనవాడును), జనుల కందఱకును గౌరవింపదగినవాడును, మునులకు సమ్మానింపదగినవాడును - అగు జంగమ మల్లికార్జునుని,

వి శే ష ము లు : అంత్యప్రాసము. వనమయూరము - నాలుగు పాదము లుండును. ప్రతిపాదమునను భ.జ.న.న.గ.గ అను గణము లుండును. మొదటి

యక్షరమునకును తొమ్మిదవయక్షరమునకును యతిచైత్రీ చెల్లవలయును. ప్రాప
నియమము గలదు,

గ ద్య ము

ఇది శ్రీమద్భంగమ మల్లికార్జునదేవ దివ్యశ్రీపాదపంకజ భ్రమరాయమాణ
కవిరాజశిఖామణి నన్నెచోడదేవ ప్రణీతంబయిన కుమారసంభవం
బను కథయందుఁ దృతీయాశ్వాసము

దీనికి వ్యాఖ్య ప్రథమాశ్వాసాంత గద్యమునకువలెనే.

మ. ఇది శ్రీ జొన్నలగడ్డ వంశమణియౌ మృత్యుంజయాఖ్యుండు స
మ్మద మొప్పారఁ గుమారసంభవము శ్రీమన్నెన్నెచోడాఖ్య వి
ద్వదశీశోక్తము శాబ్దికార్థ వివిధస్వారస్య తాత్పర్యముల్
చదురొప్పన్ వదియించి మన్సు విలసత్ సంజీవనీ వ్యాఖ్యయౌ.

కుమార సంభవము

చతుర్థాశ్వాసము

క. శ్రీమ దశేష మునీంద్ర
 గ్రామణి, నుత చరితు, విగత కల్మషు. శివత
 త్వామల మతివ్రకాశు, ద
 యామృత సరసీశు, మల్లికార్జునదేవున్.

1

అర్థము : శ్రీమత్ + అశేష - ముని + ఇంద్ర - గ్రామణి - నుత-
 చరితున్ = శ్రీమంతులైన ఎల్ల మునిశ్రేష్ఠులలో ముఖ్యులైనవారిచేత, బొగడబడిన
 నడవడిగలవాఁడును, విగత-కల్మషున్ = పోయిన పాపముగలవాఁడును, శివ-తత్త్వ +
 అమల-మతి-వ్రకాశున్ = శివుని తత్త్వముచే నిర్మలమైన మనస్సుయొక్క బ్రహ్మము
 గలవాఁడును, దయా + అమృత-సరసీశున్ = దయ యనెడి అమృతమునకు సముద్రుఁ
 డైనవాఁడును, (అగు) మల్లికార్జునదేవున్ = జంగమ మల్లికార్జున దేవుని.

తాత్పర్యము : ఎల్ల మునిశ్రేష్ఠులును గొనియాడు మంచి నడవడి గల
 వాఁడును, కల్మషము (పాపము) లేనివాఁడును, శివతత్త్వమువలన, బ్రహ్మము
 మనస్సుగలవాఁడును, దయ యనెడి అమృతమునకు సముద్రుఁడైనవాఁడును అగు
 జంగమ మల్లికార్జున దేవుని.

విశేషములు : దయామృత సరసీశు-రూపకము.

చ. ఇట్లు పార్వతీ పరమభక్తియుక్తిం దగిలి నిరంతర శుకూషాతత్పర
 యగుచుండె నంత.

2

అర్థము : ఇట్లు, పార్వతీ. పరమ-భక్తి-యుక్తిన్ = గొప్ప భక్తితోడి
 కూడికతో, తగిలి = ఆసక్తి వహించి, నిరంతర - శుకూషా-తత్పర = ఎడతెగని
 పేవయిండు ఆసక్తి గలది, అగుచున్ + ఉండెన్, అంతన్.

తా ర్ప ర్య ము ; ఈ విధముగాఁ బాఠ్యతి గొప్పభక్తితో నాసక్తి వహించి ఎడ దెగని సేవయందుఁ దర్పర యగుచుండెను. అంత - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : శుక్రాషా = విన నిచ్చ, శ్రోతుమిచ్చా, సేవ. (నానా.)

క. వినుతింపఁ గామసుఖ సా

ధన మగు నా గౌరిఁ జంద్రధరుఁడు తప స్సా

ధనముగఁ జరించె; ను త్తము

అనయము విపరీతచరితు లై నను జనదే ?

౩

అ ర్థ ము ; వినుతింపన్ = పొగడఁగా, కామ-సుఖ-సాధనము + అగు = కామభోగములకు సాధనము అగు, ఆ-గౌరిన్ = ఆ పార్వతిని, చంద్ర-ధరుఁడు = చంద్రుని భరించినవాఁడు-శివుఁడు, తపస్ + సాధనముగన్ = తపస్సునకు సాధన మగునట్లు, చరించెన్ = ప్రవర్తింపఁజేసెను. ఉత్తములు = శ్రేష్ఠులైనవారు. అనయమున్ = మిక్కిలి, విపరీత-చరితులు = విరుద్ధ వర్తనులు, జనను = అయినప్పటికిని, జనదే = తగదా :

తా ర్ప ర్య ము : శివుఁడు సన్నుతముగాఁ గామభోగసాధనమగు పార్వతిని దపస్సాధనముగాఁ జేసికొనెను. ఉత్తములైనవారు మిక్కిలి విరుద్ధవర్తనులైనను తగదా : తగు ననుట,

వి శే ష ము లు : ఉత్తముఁడైన శివుఁ డీప్పుడు తపస్సు నాచరించువేళఁ గామసుఖసాధనమగు నొక కన్యను దపస్సాధనముగాఁ జేసికొనుటయే యాతఁడు విప రీతచరితుఁ డగుట, అయినను అతని కది తగు ననుట.

విశేషాంశము సామాన్యాంశముచే సమర్థింపఁబడుచున్నది, కావున నర్థాంతర న్యాసాలంకారము.

ఇంద్రాదిదేవతలు తారకాసురునివలని బాధలను బ్రహ్మకుఁ దెలుపుట.

వ. ఇట్లు పరమేశ్వరుండు తపోవృత్తి దగిలి జగద్వ్యాపారంబు లారయకునికింజేసి తారకాసురుం డను ఘోరాసురుం దేచి హరి పరమేశ్వీ పురందరాదుల కజేయుండై సకలజగజ్జనంబుల కనేకోప ద్రవంబులు చేయందొడంగిన.

4

అర్థము : ఇట్లు, పరమేశ్వరుండు, తపస్ (ః) + వృత్తిన్ = తప మూచ రించుటయందు, తగిలి = ఆసక్తిగలవాడయి, జగత్ + వ్యాపారంబులు = లోక కార్యములు, ఆరయక + ఉనికిన్ + చేసి = చూడకపోవుటచేత, తారక + అసు రుండు + అను, ఘోర + అసురుండు = తారకుఁ డను భయంకర రాక్షసుఁడు, వీచి = విజృంభించి, హరి. పరమేశ్వీ . పురందర + ఆదులకున్ = విష్ణువు, బ్రహ్మ, ఇంద్రుఁడు మొదలగువారికి, అజేయుఁడు + ఐ = జయింపరానివాడయి, సకల- జగత్ + జనంబులకున్ = ఎల్ల లోకములందలి జనులకును, అనేక + ఉపద్రవంబులు = పెక్కు కీడులు, చేయన్ + తొడంగినన్ = చేయ నారంభింపఁగా.

తాత్పర్యము : ఇట్లు పరమేశ్వరుండు తపోనిమగ్నుడై లోకకార్యములు గమనింపకపోవుటచేతఁ దారకుఁ డను భయంకరరాక్షసుఁడు విజృంభించి విష్ణుబ్రహ్మీం ద్రాదులకు జయింపరానివాడయి యెల్లలోకములవారికి ననేకహానులు చేయ నారంభిం పఁగా. తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : తపోవృత్తి-తపస్ + వృత్తి-తపః + వృత్తి-తపోవృత్తి, జగద్వ్యాపారము - జగత్ + వ్యాపారము. ఘోరాసురుఁడు = ఘోర + అసురుఁడు. సవర్ణదీర్ఘసంధి. జగజ్జనములు - జగత్ + జనములు. అనేకోపద్రవములు = అనేక + ఉపద్రవములు - గుణసంధి.

క. వాని పటు దండముల కమ

రాసీకము లబ్ధగింప కపగత రాజ్య

శ్రీ నిలయులై పితామహుఁ

గానఁగఁ జని తెండుఁ టొండు గానక భీతిన్.

5

అర్థము : వాని = ఆ తాళకునియొక్క. పటుదండములకున్ = తీవ్రమైన శిక్షలకు, అమర + అసీతములు = దేవతల సమాహారములు, అబ్బిగింపక = సహింపక, అపగత - రాజ్య-శ్రీ-నిలయములు + ఐ = పోయిన రాజ్యసంపద, నివాసము గల వారయి, ఎందున్ = ఎచ్చటను, పొందు = శరణము, కానక, భీతిన్ - భయముతో, పితామహున్ = బ్రహ్మను, కానగన్ + చనిరి = చూడబోయిరి.

తాత్పర్యము : ఆ తాళకాసురుని తీవ్రశిక్షలకు దేవతలు సహింపక రాజ్య సంపద, నివాసము గోలుపోయి ఎచ్చటను దిక్కులేక భయముతో బ్రహ్మను జూడ నేగిరి.

విశేషములు : అబ్బిగించు-ఈ పద మీ గ్రంథమునందే వ్యతిరేక క్షార్థకము గానే కనిపించుచున్నది - సూ. ని.

వ. త దవసరంబున.

6

అర్థ తాత్పర్యములు : ఆ సమయమున - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

సీ. మొగిఁ దముఁ బడసిన మునుల మూర్తుల మీఱి
 ధర్మకావ్రములు మూర్తములు తనర,
 మణి దీధితుల పెంపు మాయించి సాలోక్య
 ముక్తులు తను తేజముల వెలుంగ,
 వాణి వీణారుచి వారించి సామగా
 నంబుల రుతులు తియ్యంబుఁ బెంప,
 మృగమదాదుల తావి మగిడించి సుడిసి ని
 జాననాంబుజగంధ మతిశయిల్లఁ.

తే. జామరగ్రాహిణీ కర చారు రత్న
 రుచుల వెలుఁగఁజేయఁ పాశరుచులు వాలయఁ,
 గనకమయ పద్మ కర్ణికాగ్రమున విశ్వ
 కర్త సుఖలీలఁ బేరొలగమున నుండె.

7

అర్థము : మొగిన్ = హానికతో, తమున్ = తమ్ము, పడసిన = పొందిన, మునుల - మూర్తులన్ = మునులకూపములను, మీటి = అతిక్రమించి, మూర్తములు = రూపధరించినవి, అగు, ధర్మశాస్త్రములు, తనరన్ = బట్టగా,

మణి - దీతితుల - పెంపు = మణుల కాంతులయొక్క ఆధిక్యము, మాయింది = నశింపజేసి, సాలోక్య - ముక్తులు = సాలోక్యముక్తి నొందినవారు, తను - తేజములన్ = మేని తేజస్సులతో, వెలుగన్ = ప్రకాశింపగా,

వాణి - వీణా - - రుచిన్ = సరస్వతియొక్క, వీణయొక్క, కాంతిని, ('రుచి' కాక 'రుతి = ధ్వని' అయి యుండునా?) వారింది = అర్థగించి - తిరస్కరించి, సామ - గానంబుల = సామవేదగానములయొక్క, రుతులు = ధ్వనులు, తియ్యంబున్ = మాధుర్యమును, పెంపన్ = వృద్ధిపొందింపగా,

మృగమద + ఆదుల = కస్తూరి మున్నగువానియొక్క, తాచిన్ = పరిమళమును, మగిడించి = మరలజేసి - తిరస్కరించి, సుడిసి = వ్యాపించి, నిజ + ఆనన + అంబుజ - గంధము = తనచెన్న ముఖపద్మముయొక్క పరిమళము, అతిశయిల్గన్ = ఘోషగా,

చామర - గ్రాహిణి - కర - చారు - రత్న - రుచులన్ = వింజామరలను గొను త్రీల చేతుల - మనోహరమైన రత్నముల కాంతులను, వెలుగన్ + చేయక = ప్రకాశింపనీక - వానిప్రకాశమును మించి యనుట, పాశ - రుచులు = కుండలముల కాంతులు, పొలయన్ = వ్యాపింపగా,

విశ్వకర్త = విశ్వస్రష్ట-బ్రహ్మ, కనక - మయ-పద్మ - కర్ణికా + అగ్రము నన్ = బంగారు తామరయొక్క చుద్దు కొనయందు, సుఖ - లీలన్ = సుఖముగా, పేరు + ఓలగిమునన్ = నిండు కొలువునందు, ఉండెన్,

తాత్పర్యము : తమ్ముఁ బొందిన మునుల ఆకారములను మించి ధర్మ శాస్త్రములు రూపుగాంచినవై యొప్పుఁగను, మణులకాంతుల ఆధిక్యమును మాపి సాలోక్యముక్తి నొందినవారు తమ మేనుల తేజస్సుతోఁ బ్రకాశింపఁగను, సరస్వతి వీణారావమును దిరస్కరించి తన సామవేదగానధ్వనులు మాధుర్యమును చెంపఁగను, కస్తూరి మున్నగు వాని పరిమళమును తిరస్కరించి తన ముఖపద్మగంధ మతిశయింపఁ

గను, చామరగ్రాహిణుల కరములందలి రత్నముల కాంతులను బ్రకాశింపనీక తన కుండలముల కాంతులు వ్యాపింపఁగను విశ్వస్రస్థ బంగరు తామర దుద్దు కొనయొక్క సుభక్తుగా నిండుకొలుపువెను,

వి శే ష ము లు : పేరు + ఓలగము - 'కర్మచారయంబునందుఁ జేర్వాది కర్మముల కచ్చు పరంబగునప్పుడు టుగాగమంబు విభాష నగు' బాల, సంది. 29, పేర్లు డోలగము, పేర్వోలగము,

వ. ఇట్లు శతానందుండు సదానంద కందళిత హృదయారవిందుం డగు చున్నంత బృందారకబృందంబు కాందిశీకులై కంది తదీయాననార వింద మకరందంబుల వెఱఁగు నలిసందోహంబునుంబోలె నెఱఁగి నానావిధ స్తుతి రవంబు లులియ నభయ మభయ మనుచున్న దేవేంద్రాదిగణంబులం గని విరించి కరుణించి యోడక లెండని. 8

అ ర్థ ము : ఇట్లు, శతానందుండు = బ్రహ్మ, సదా + ఆనంద - కందళిత హృదయ + అరవిందుండు + అగుచున్ + ఉన్న + అంతన్ = ఎల్లప్పుడును ఆనందముచే వికసించిన హృదయపద్మము గలవాఁడగుచున్నంత, బృందారక - బృందంబు = దేవతల సమూహము, కాందిశీకులు + లు = విదిక్కునకుఁ జోడు మని యనుకొనువారయి, కంది = దుఃఖించి, తదీయ + ఆసన + అరవింద - మకరందంబులకున్ = ఆతనిదైన పీఠమగు పద్మముయొక్క మకరందమునకు, ఎఱఁగు = వ్రాలునట్టి, అలి - సందోహంబునున్ + పోలెన్ - తుమ్మెదల సమూహమువలె, ఎఱఁగి = వ్రాలి, నానా-విధ-స్తుతి- రవంబులు = పెక్కురీతు లయిన స్తోత్రధ్వనులు, ఉలియన్ = మ్రోయఁగా, అభయము అభయము = రక్షణము రక్షణము, అనుచున్ + ఉన్న, దేవేంద్ర + ఆది - గణంబులన్ = దేవేంద్రుఁడు మున్నగువారి సమూహమును, కని, విరించి = బ్రహ్మ, కరుణించి, ఓడక = భయపడక, లెండు, అని,

తా త్ప ర్య ము: ఇట్లు బ్రహ్మ నిత్యానందముచే వికసించిన హృదయ పద్మము గలవాఁడగుచుండఁగా దేవతాసమూహము దిక్కుతోఁచక దుఃఖించి బ్రహ్మ ఆసనమైన పద్మము మకరందములకు వ్రాలి తుమ్మెదలగుంపువలె వ్రాలి పెక్కురీతు

అయిన ప్రాంతస్థులు మోయగా అభయ భయ పునుచున్న దేవేంద్రుడు ముప్పిగు వారిని జూచి బ్రహ్మ దయయూని భయపడక లెం దని. లటువారి ముప్పిగులో నన్వయము.

విశేషములు : తదీయాననారవిందమకరందంబుల వెలుగు నల సంబోహంబునుందోలె నెఱగె నానావిభక్తుతిరవంబు లులియ - చూపకాను ప్రాణితోత్రేక్ష.

విరించి - 'ఛా తాబ్జయోని ద్రుహిణో విరిభ్యో కమలాసనః' - విరచయతి భూతాని విరిభ్యో 'భూతములను నృజించువాడు లేక విధిః పక్షిధిః హంపైః రిచ్యతే ఉహ్యత ఇతి - హంసలచేత వహింపబడువాడు - బ్రహ్మ - అపరము.

క. మీ కింత వంది కంది భ
యాకులతం బొంది నిర్గతై శ్వర్యులరై
రాకకుఁ గారణ మేమి? త్రి
లోకాహిత దనుజతతికి లోబడరు గదే? 9

అర్థము : మీకున్, ఇంత, వంది = దుఃఖించి, కంది = బాధించి. భయ + ఆకులతన్ + పొంది = వెఱపువలని కలఁర పొంది, నిర్గత + ఐశ్వర్యులరు + ఐ = పోయిన సంపద గలవారయి, రాకకున్ = వచ్చుటకు, కారణము + ఏమి, త్రిలోక + అహిత - దనుజ - తతికిన్ = ముర్లోకములకు శత్రువులైన రాక్షససమూహమునకు, లోబడరు + కదే = వశపడరుగదా.

తార్పర్యము : మీ రింతగా దుఃఖించి బాధపడి భయముచేఁ గలఁరచెంది మైశ్వర్యమును గోలుపోయి వచ్చుట కేమి కారణము? ముర్లోకములకుఁ గంటకులైన రాక్షసులకు వశపడరుగదా?

విశేషములు : నిర్గతై శ్వర్యులరు - నిర్గత + ఐశ్వర్యులరు - వృద్ధినంది. ఆ ఆ లకు ఏ ఐ లు పరములగునపుడు ఐకారమును, ఒ డె లు పరము లగునపుడు ఔకార మును ఏకాదేశ మగును. 'ప్రాథమోంతంబులగు యుష్మదిస్మద్విశేషణంబుల కేకర్వంబున పు ను లును బహుత్వంబున రు ము లు నంతాగమంబులు వ్రాయికింబుగ నగు.' 'ఈ యాగమంబులు పరంబులగునపు డుత్వంబున కత్వం బగు.' చాల. కారక. 33, 34.

వ. అని తమవచ్చిన కార్యస్వరూపంబున కనురూపంబుగా నానతి యిచ్చిన వాక్పతకి బృహస్పతి నిటలతట ఘటిత కరకమలముకుళపుట విలసితుండై తారకాసురు బారింబడి తమబ్రదికివచ్చిన వృత్తాంతం బెల్ల నెఱింగించి వాని దోష విశేషంబులు విజ్ఞాపింపండలంచి యిట్లనియె.

10

అర్థము : అని, తమవచ్చిన = తాము వచ్చిన, కార్య స్వరూపంబునకున్ = పనియొక్క స్వరూపమునకు, అనురూపంబుగాన్ = తగినరీతిని, అనతి + ఇచ్చిన = సెలవిచ్చిన, వాచీ (క్) + పతికిన్ = సరస్వతి భర్తకు - బ్రహ్మకు, బృహస్పతి, నిటల - తట - ఘటిత - కర - కమల - ముకుళ - పుట - విలసితుండు + ఐ = పాలప్రదేశమునందుఁ గూర్చబడిన తామరమొగ్గలదొప్పలవంటి చేతులతోఁ బ్రకాశించు వాఁడయి - నమస్కరించినవాఁడయి, తారక + అసురు - బారిన్ + పడి = తారకాసురునకుఁ జిక్కి, తమ - బ్రదికివచ్చిన - వృత్తాంతంబు + ఎల్లన్ = తాము బ్రదికివచ్చిన విషయ మంతయు, ఎఱింగించి = తెలిపి, వాని = తారకునియొక్క, దోష - విశేషంబులు = తప్పుల వివరములు, విజ్ఞాపింపన్ + తలంచి = విన్నవింపఁ దలంచి, ఇట్లు + అనియెన్.

తాత్పర్యము : అని తామువచ్చినపనికిఁ దగినరీతిని సెలవిచ్చిన బ్రహ్మకు బృహస్పతి నమస్కరించి తారకాసురునకుఁ జిక్కి తాము బ్రదికిబయటబడిన వృత్తాంతమెల్లఁ తెలిపి ఆ రక్కసుని దుండగముల వివరములు విన్నవింపనెంచి యిట్లు పలికెను.

విశేషములు : తమ వచ్చిన - తమ బ్రదికి వచ్చిన - ధాతుజవిశేషణి ఖివార్తక పూర్వవ్యవహి తావ్యవహిత కర్తృపద ప్రథమకు దటచుగ యొక్క షష్ఠి యగుఁ ప్రౌఢ. కారక. 15. తాము + వచ్చిన, తాము + బ్రదికివచ్చిన - తమయొక్క వచ్చిన. తమయొక్క బ్రదికివచ్చిన - 'యొక్కకు లోపంబు బహుళంబు.' ప్రౌఢ. కారక. 16. విజ్ఞాపించు (ప్రకృతి) - విన్నవించు (వికృతి).

సీ. వేళ్లతోడుతఁ గల్పవృక్షముల్ పెటికించి
 కొనిపోయి తన కుపవనముఁ జేసెఁ,
 గనకాద్రిఁ గొనిపోయి తన కెక్కియాడ ని
 జారామభూమిఁ గ్రీడాద్రిఁ జేసె,
 నమరారి చనపేరి యచ్చులు వెట్టించి
 సురధేనుసమితిఁ గీలరము నేసె,
 గరుడోరగామరతరుణుల నందఱఁ
 జేకొని తన విలాసినులఁ జేసె,

ఆ. వేద విహిత వృత్తి విప్రుల నుఱిచెఁ ద
 త్పతులఁ బురుషభక్తి సలుపు డుడిచెఁ,
 బుణ్యకర్మ ముడిచె, భువి నిట్లు నిఖిలాప
 కారకుండు బలిమిఁ దారకుండు.

11

అర్థము : నిఖిల + అపకారకుండు = ఎల్లరకు అపకారము చేయువాఁడు, అగు, తారకుండు, బలిమిన్ = బలముతో, భువిన్ = భూమియందు, ఇట్లు = ఈ విధముగా .

కల్పవృక్షముల్, వేళ్లతోడుతన్ = సమూలముగా, పెటికించి = పెకలించి, కొనిపోయి = తీసికొనిపోయి, తనకున్, ఉపవనమున్ + చేసెన్ = ఉద్యానవనమును జేసికొనెను.

కనక + అద్రిన్ = బంగారుకొండను . మేరువును, కొనిపోయి, తనకున్, ఎక్కి + ఆడన్, నిజ + ఆరామ . భూమిన్ = తనరైన ఉద్యాన ప్రదేశమును, క్రీడా + అద్రిన్ = విహారపర్వతమును, చేసెన్.

అమర + అరి = దేవతలకు శత్రువు . తారకుఁడు, తన పేరి, అచ్చులు = ముద్రలు, వెట్టించి = వేయించి, సుర . ధేను . సమితిన్ = దేవతల ఆవుల సమూహమును . కామధేనువులను, కీల్లరము + చేసెన్ = మందగ్గా జేసెను.

గరుడ + ఉరగ + ఆమర - రుణులన్ = గరుడ నాగ దేవతా యువతులను, అందలున్, చేకొని = తీసికొనిపోయి, తన - విలాసినులన్ = భోగశ్రీలనుగా, చేసెన్.

పేద - పహిర - ప్పర్తన్ = పేదములందు విధింపఁబడిన అనుష్ఠానమును, విష్ణులన్ = బ్రాహ్మణులను, ఉడిచెన్ = మానిపించెను.

రక్ష + నతులన్ = ఆ బ్రాహ్మణుల భార్యలను, పురుష - భక్తి + సమస్తము = ధర్మము భక్తి చేత, ఉడిచెన్ = ఉడిగించెను.

పుణ్య - తర్కము = పుణ్యకార్యమును, ఉడిచెన్ = నశింపఁజేసెను.

తా ర్ప ర్య ము : ఎల్లరకు అపకారము చేయువాడైన తారకాసురుఁడు భూమి యందు బలము నుపయోగించి కల్పవృక్షములను వేలులతోఁ జెకిలించి తన యుద్యానమున నాడించెను, మేరువును గొనిపోయి తా నెక్కియాడుటకుఁ దన యుద్యానవనమున విహారపర్వరమునుగాఁ జేసెను, తనపేరుగల ముద్రలు వేయించి కామధేనువులను దన యాలమందగాఁ జేసెను. గరుడ, నాగ, దేవతాయువతుల నెల్లరఁ గొనిపోయి తన భోగశ్రీలను గావించెను. బ్రాహ్మణులను దమ వేదవిహితానుష్ఠానములను మానునట్లు చేసెను. వారి యిల్లాండ్రను బతిభక్తిని ఉడుగునట్లు చేసెను. పుణ్యకార్యములను జెడఁగొట్టెను.

ప శే ష ము లు : వేళ్ళతోడురన్ - వేలు శబ్దమునకు వేలులు - వేల్లు, వేళులు అను రూపములే గాని వేళ్ళు అనురూపము బాలవ్యాకరణముచే సిద్ధింపదు. 'ఒకా నొకచోఁ దోడకుఁ దోడుత నని రూపాంతరమును గలదు' ప్రౌఢ.కారక. 8. కీలరము. కీలారము, కీలరము కీలారము, కీలరు-రూపాం. ఉడుచు-ఉడు ప్రేరణరూపము, ఉడుచు-ఉడుగు ప్రేరణరూపము. 'అట్లు చుక్కుగాగపంబు అడంఁగ్వాది మాయ్యాదుల కగు నగుచో వాని కడవ్రాలు లోపించు' బాల, క్రియ, 76. ఉడుచు - ఉడుపు - ఉడి గించు - (రూపాం.) చిన్నయసూరి ఉడుగు ధాతువును మాయ్యాదులలోఁ బఠించి, దానికి ఉడుపు అను ప్రేరణార్థకరూపమునే సాధించెను. కాని దానికి ఉడుచు అను ప్రేరణరూపముగూడఁ బ్రామాణిక ప్రయోగములందుఁ గనుపట్టుచున్నది, 'వాదిత్ర శబ్దంబు లుడిచి' భార. ఆది. 6.15. 'ఒక్కట నిఖిలంబు నుడిచి యడఁచు.' న్యసిం, 1.65.

ను. తన తేజం బహిమాంకువై, తన మహత్త్వం బా వసుస్తోమమై,
 తన కోపోన్నతి రుద్రురై, తన మహోత్సాహంబు సిద్ధారురై,
 తన చెన్నశ్వినురై వెలుంగఁ, దన దోర్ధర్పంబు దిక్పాలురై
 చన, గీర్వాణ నియోగము ల్గొని నిజేచ్ఛన్ దాన పాలించెడున్, 12

అర్థము : తారకుఁడు కర్త, తన తేజంబు, అహిమాంకువు + ఐ =
 సూర్యుఁడయి - సూర్యుని యుద్యోగముగు శాంతినిచ్చుటను దన తేజస్సే చేయఁగా,
 అనుట, ఇట్లే అన్నిట గ్రహించునది, తన - మహత్త్వంబు = తన గొప్పతనము,
 ఆ - వసు - స్తోమము + ఐ = ఆ వసువుల సమూహము - అష్టవసువులు, అయి,
 తన-కోప + ఉన్నతి = తన కోపాతిశయము, రుద్రులు + ఐ, తన మహత్
 (మహో) + ఉత్సాహంబు. సిద్ధ + ఆదులు + ఐ = సిద్ధులు మున్నగువారయి,
 తన - చెన్ను = తన అందము, అశ్వినులు + ఐ = అశ్వినిదేవతలయి, వెలుంగన్ =
 ప్రకాశింపఁగా, తన - దోన్ (ః) + దర్పంబు = తన భుజబలగర్వము, దిక్ (క్) +
 పాలురు + ఐ = దిక్పాలకులయి, చనన్ = తగఁగా, గీర్వాణ - నియోగముల్ =
 దేవతల విధులను, కొని, తాను + అ = తానే, నిజ + ఇచ్ఛన్ = తన యిష్టప్రకారము,
 పాలించెడున్.

తాత్పర్యము : తారకాసురుఁడు తన తేజస్సు సూర్యుఁడయి. తన మహత్త్వ
 మష్టవసువులయి, తన కోపాతిశయము రుద్రురై, తన మహోత్సాహము సిద్ధులు
 మున్నగువారయి, తన యంద మశ్వినిదేవతలయి, తన భుజబలగర్వము దిక్పాలకు
 లయి యొప్పుఁగా దేవతల విధుల నిట్లు తానే కొని తన యిష్టప్రకారము పాలించును.

విశేషములు : సూర్యుఁడు తేజోనిధి. వసువులు మహిమాన్వితలు,
 రుద్రులు కోపిష్ఠులు. సిద్ధులు లుత్సాహవంతులు. అశ్వినులు అందమయినవారు. దిక్పాల
 కులు బలసంపన్నులు. ఇట్లు వారివారి యుద్యోగముల నతఁడు తన వేర్వేరువానిచేఁ
 జేయించుచుండె ననుట.

దిక్పాలురు - దిక్ + పాలురు - దిక్ + పాలురు. 'అదంతంబయి దీర్ఘపూర్వ
 లోపధంబయిన మహత్తుమీఁది విభక్తి లకారంబునకు రేఫంబగు.' బాల. రత్నమ. 98,
 దోర్ధర్పంబు - దోన్ + దర్పంబు - దోః + దర్పంబు - దోర్ధర్పంబు.

క. అనిమిష పురముల నెల్లం
 దన బలునాయకుల నిల్పఁ దలచినవాడై
 దనుజేంద్రుఁడు గోల్కొన నీ
 కనికముఁ బోదోలుచుండు నమరగణంబున్.

13

అ ర్థ ము : దనుజ + ఇంద్రుఁడు = రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడు. అనిమిష-పురములన్ + ఎల్లన్ = దేవతాపురముల నన్నిటను, తన- బలు-నాయకులన్ = తన బలముగల నాయకులను, నిల్పన్ = నిలుపుటకు, తలచినవాఁడు + ఐ = ఎంచినవాఁడయి, అమర-గణంబున్ = దేవతల నమూహమును, గోల్కొనన్ + ఈక = న్యస్తతనంద నీక, అనికమున్ = ఎల్లప్పుడును, పోన్ + తోలుచున్ + ఉండున్ = పోవఁద్రోలు చుండును.

తా త్ప ర్య ము : తారకాసురుఁడు దేవతల నగరములం దన్నిటను దన బలముగల నాయకులను నిలువనెంచి దేవతలను దేలుకొననీక యెల్లప్పుడును దఱిమి వేయుచుండును.

వి శే ష ము లు : అనిమిషులు = నిమిషము (తెప్పపాటు) లేనివారు - దేవ తలు, అనిమిషము-చేస.

క. ఇలఁ జిత్రము తారక కర
 తల సంగతమైన ఘోరతరవారి సొరన్
 నిలు పగుఁ: దనుఁ జొర కడరినఁ
 దలమునుక యగు నిర్వోధితతి కబ్జభవా :

14

అ ర్థ ము : అబ్జ-భవా : = తమ్మిచూలీ-బ్రహ్మా ! ఇలన్ = భూమియందు చిత్రము = ఆశ్చర్యము. ఇలన్ = భూమియందు, నిర్వోధి-తతికిన్ = శత్రుసమూహము నకు, తారక-కరతల- సంగతము + ఐన = తారకాసురుని యఱచేతనున్నదియగు, ఘోర- తరవారి = భయంకర ఖడ్గము (ను), చొరన్ = ప్రవేశింపఁగా- శరణుచొచ్చుచో, నిలుపు + అగున్ = బ్రతు కగును. తనున్ = తన్ను, చొరక = ప్రవేశింపక, శరణుచొరక, అధరినన్ = విజృంభించినచో, తలమునుక + అగున్ = తలమునుఁగుట అగును.

తాత్పర్యము : ఇక్కడ ఆశ్చర్యము ; తారకుని కరలమందలి ఘోర తరవారిని శరణున్నచో శత్రువులకు బ్రతుకగును, బ్రతిపోవుదురు, శరణుక విజృంభించుచో వారికి ఆ భద్రము లలమునుగులు యగును.

విశేషములు ; ఘోరతరవారి - ఘోరమైన తరవారి (భద్రము), విరోధి తతికి(దలమునుక యగు ననుచున్నాడు గావున ఘోరతరవారి = ఘోరతరమైన వారి (జలము)అను స్వారస్యమును జెప్పవచ్చును, అలంకారము సభంగశ్లేషము, ఇటఁ జిత్ర మేమన నీటిని చొచ్చుచోఁ దలమునుక కావలయును, చొరకున్నచో నిలుపు గావలయును, కాని యిట ఘోరతర - వారిని చొచ్చుచో నిలుపయి, ఘోర తరవారిని చొరకున్నచోఁ దలమునుక యగు ననుట, ఇట్లు విపరీతముగా నగుటయే చిత్రము, ఇ క్లేర్పడిన విరోధము ఘోరతరవారి అని విఱుచుచోఁ బోవుచున్నది. కావున నలంకారము విరోధా భాసము, 'ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాస ఉచ్యతే' చన్దాః.

చ. పలుమఱుఁ దారకుండు సురపాలపురంబులు గాల్చు ధూమ వం
క్తులు పయిఁ గప్పుచున్నఁ బెను ధూపటమై పొగ సోఁకి కందెఁ దా
నల రవి; వానితోడి వగ నబ్బుఁడుఁ గందఁగ, నీ యలంతి వీ
రులె మొగపెట్ట నా సురవిరోధికి నోడినవార పోరులన్. 15

అర్థము : తారకుండు, పలుమఱున్ = పెక్కుపర్యాయములు, సురపాలపురంబులు = దేవప్రభువుల నగరములు, కాల్చు = దహించు, ధూమవంక్తులు = పొగలయొక్క వరుసలు, పయిన్ = తనమీఁద, కప్పుచున్ + ఉన్నన్ = కప్పుచుండఁగా, పెనుధూపటము + ఐ = గొప్పదియగు ధూప పటము - పొగ యనెడు వస్త్రము అయి, పొగ సోఁకి, అలరవి = ఆ సూర్యుఁడు, తాన్ = తాను, కందెన్ = కంది పోయెను, వానితోడి - వగన్ = ఆతని రీతిగనే, అబ్బుఁడున్ = చంద్రుఁడును, కందఁగన్ = కందిపోఁగా, మొగపెట్టన్ = ఎదుర్కొనుటకు, ఈ + అలంతి వీరులె = ఈ యల్ప వీరులా? నాన్ = అనునట్లు, పోరులన్ = యుద్ధములందు, ఆసురవిరోధికిన్ = దేవతలకు శత్రువగు ఆ తారకాసురునికి, ఓడినవారు + ఆ = ఓడి పోయినవారే.

రా ర్చ్య ర్చ్య ము : రాకకాసురుడు వెక్కుమాలులు దేవతాప్రభవుల ఉరము అను గల్గుచంకెను. అర్చకు తెలువదిన పొగమొత్త మొక ధూప పటముగా నలు రమ్మల గప్పుగా నుర్చుట కందిపోయెను. ఆరనిరీతిగనే చంద్రుడును గంది పోయెను. 'ఈ యల్పవీరులా రాకకు నెదుర్కొనువారు?' అనునట్లు వారు యుద్ధము అందుఁ దానాసుగున కొదిపోయినవారే యైరి.

ని శే ష ము లు : అలంకార మతికయోక్తి, ఉత్పేక్ష.

మొగపెట్టు = ఎదుర్కొను - దీని కిందే ప్రయోగాంతరము. 'కష్టదురఁ దాఁకి పవఁజెట్ట మొగపెట్టు.' 12, 173. ధూపటము - ధూపపటము - ధూపరూప పట మని భావము.

తే. పోరఁ దన కోడి పాటు నీహారరోచిఁ
 టట్టకొని పోయి దానవప్రభుఁడు పిటికి
 వారికెల్లను నోగులవానిఁ గాఁగ
 నురముపై జీడి నిట్టి యచ్చొత్తి విడిచె,

18

అ ర్చ ము : దానవప్రభుఁడు = రాక్షసరాజు - తారకుఁడు, పోరన్ = యుద్ధమునందు, రనకున్. ఓడి = ఓడిపోయి, పరువెత్తు = పాటు, నీహార_రోచిన్ = మంచు కిరణములుగలవానిని చంద్రుని, పట్టకొనిపోయి = తీసికొనిపోయి, పిటికివారికిన్ + ఎల్లను = పిటికివారందఱిలోను, ఓగులవానిన్ + కాఁగన్ = అధమునిగా, ఉరము పైన్ = తొమ్ముమీఁద, జీడిన్ = జీడితో, ఇట్టి + అచ్చు + ఒత్తి = లేడిముద్రవేసి, విడిచెన్.

రా ర్చ్య ర్చ్య ము: రనతోదియుద్ధమున నోడిపోయి పాటిపోవు చంద్రుని బంధించి కొనిపోయి రాకకుఁడు పిటికివారందఱిలోను అధముఁడుగా తొమ్ముపై లేడి ముద్రవేసి విడిచెను.

ని శే ష ము లు : జీడి నిట్టి యచ్చొత్తి - పిటికివారందఱిలోను నధముఁ దెవ్వఁడన వెంటనే గుఱుతించుటకు వీలుగా, ఇట్టి పిటికిజంతువు కనుక నిట్టి

చిచ్చును చిచ్చును, చంద్రునిచోని మచ్చు నిచ్చియుండును. కావుననే చాళిచిచ్చును, చిచ్చును, చంద్రుని, చంద్రునిచోని మచ్చు కేడి యుండును. గాళిచిచ్చును చాళిచిచ్చును చిచ్చును చిచ్చును గావున నుత్పేక్షలంకారము,

క. ఆలమున నసుర చిచ్చును

గాలియుఁ గొని కవియు ననుట గల; దెదిరి రిచ్చురే

గాలుదురు వీనిఁ గనుకనిఁ;

దూలుదు రెందేని నర్కతూలము వోలెన్.

17

అర్థము : ఆలముననే = యుద్ధమునందు, అసుర = రాక్షసుఁడు, చిచ్చును = అగ్నిని, గాలియున్, కొని, కవియున్ = రచయితుఁడు, అనుట, కలదు, రిచ్చురే = శత్రువులు, వీనిన్ = రాకకుని, ఎదిరి = మార్కొని, కనుకనిన్ = సంభ్రమముచే, కాలుదురు = కాలిపోవుదురు; అర్కతూలము + వోలెన్ = జిల్లేదు చూచినచే, ఎందేనిన్ = ఎందున్ + వీనిన్ = ఎచ్చుటనై నను. తూలుదురు = ఎగిరిపోవుదురు,

తాత్పర్యము : రాక్షసుఁడు యుద్ధమున అగ్ని వాయు రూపమునఁ బలుమంది ననుట లోకమునఁ గలదు, కావుననే శత్రువులు రాకకు నెదిరించినప్పుడు కాలిపోవుటయు, అర్కతూలమువలె నెందైనఁ దూలిపోవుటయుఁ గలుగుచున్నది.

విశేషములు : అర్కతూలము వోలెన్ - ఉపసారంకారము, చిచ్చును గాలియుఁగొని - కాలదురు - తూలుదురు - క్రమము పాటించఁబడినచే కావున యథాసంఖ్యము, అసుర చిచ్చును గాలియుఁ గొని కవియు నను సామాన్యాంశము తారకు నెదిరించిన రిచ్చులు కాలుదురు తూలుదురు అను విశేషాంశముచే సమర్థింపఁ బడినది కావున నర్థాంతరన్యాయసారంకారమును, అసుర - అసుర శబ్దము వైకల్పికముగా ప్రీతుల్యమగును, బాల. తత్పమ, 60.

క. సుర గరు డోరగ విద్యా

ధర పురవర నతులతోడ దనుజేశ్వరు కేఠ

కరులు రమింతురు; దోషా

క్షరులకు వెలి లోపు గలదె చతురాననుఁడొ ?

18

అ ర్థ ము : చతురానను(డా) : (చతుః + ఆనను(డా), నాలుగుముఖములు గలవా(డా) : సుర - గరుడ + ఉరగ - విద్యాధర - పుర - వర - సతులతోడన్ = దేవతల, గరుడల, నాగుల. విద్యాధరుల పురశ్రేష్ఠములందలి స్త్రీలతో, దనుజు + ఈశ్వరు - కింకరులు = రాక్షసశ్రేష్ఠుడగు తారకువి భటులు, రమింతురు = సంభోగింతురు, దోష + ఆచరులకున్ = తప్పులు చేయువారికి, దోషాచరులకున్ = రాత్రులందు, దిరుగువారికి - నిశాచరులకు - రాక్షసులకు, వెలి-లోపు = పెఱ, తన యనునది, కలదె = ఉన్నదా?

తా త్ప ర్య ము : ఓయి బ్రహ్మా । తారకాసురుని సేవకులు దేవతల, గరుడల, నాగుల, విద్యాధరుల నగరములందలి స్త్రీలతో సంభోగింతురు, తప్పు చేయువారికి - నిశాచరులకు పెఱ, తన యను భావము గలదా; లే దనుట.

వి శే ష ము లు : విశేషాంశము సామాన్యాంశముచే సమర్థింపఁబడుటచే నర్థాంతరన్యాసాలంకారము, దోషాచర శబ్దమున శ్లేషము,

క. ఇప్పుడు నీ కే మిన్నియుఁ

జెప్పిన నందేమి దనుజుఁ జేకొని దయతో

నెప్పుడు వర మిచ్చిత నీ

వప్పుడ మది నీడవిడిచితమరుల నెల్లన్.

19

అ ర్థ ము : ఇప్పుడు, నీకున్. ఏము = మేము, ఇన్నియున్ = ఇవి యన్నియును. తారకునిచే మేము పడు బాధలన్నియును, చెప్పినన్ = చెప్పినచో. అందున్ + ఏమి? = దానివలనఁ బ్రయోజన మేమి? నీవు, దయతోన్, దనుజున్ = రాక్షసుని. తారకుని, చేకొని = ఆదరించి, ఎప్పుడు, వరము + ఇచ్చితివి + అ = వరమునిచ్చితివో, అప్పుడు + అ = అప్పుడే, అచరులన్ + ఎల్లన్ = దేవతల నందఱను, మదిన్ = మనస్సునందు, ఈడవిడిచితి (వి) = దిగవిడిచితివి - ఉపేక్షించితివి.

తా త్ప ర్య ము : ఇప్పుడు నీకు మే మివియన్నియుఁ జెప్పి యేమి ప్రయోజనము? నీవు రాక్షసు నాదరించి దయతో నెప్పుడు వరమిచ్చితివో, అప్పుడే దేవతల నెల్లరను మనసుతో నుపేక్షించితివి.

పి శే ష ము లు ; ఇచ్చితివి + అ, ఈడవిడిచితివి + అమరులన్ .
 'లిదాట్లల వకాఁబంబునకు లోపంబు విభాష నగు,' బాల, క్రియ. 14. ఇచ్చితి + ఇ +
 అ, అపదాదిస్వరసంధి . బాల-సంధి. 117 చే ఇచ్చిర, ఈడవిడిచితి + అమరులన్,
 'పట్టెఱుపురుషక్రియలయం దిత్తునకు సంధి యగును,' బాల. సంధి, 7 ఈడవిడిచి
 రమరులన్.

క. కాలవశంబున దనుజుఁడు

కాలునిఁ గీడ్పఱిచె; బలిమిఁ గాలుని నోర్చెన్;

గాలుని తేజ మడంచెన్;

గాలుఁడ తా నయ్యె నెల్లకడలును దేర్చిన్.

20

అర్థము : కాల - వశంబునన్ = కాలమువకు లోఁబడి, దనుజుఁడు =
 రాక్షసుఁడు - తారకాసురుఁడు, కాలునిన్ = యముని, కీడ్పఱిచెన్ = కీడుపడఁజేసెను
 - లొంగఁదీసెను, బలిమిన్ = బలముతో, కాలునిన్ = యముని, ఓర్చెన్ =
 ఓడించెను, కాలుని - తేజము = యముని తేజస్సును, అడంచెన్ = అణఁగునట్లు
 చేసెను, తాను, దేర్చిన్ = గొప్పతనము, ఎల్ల - కడలును = అన్నిదిక్కులను,
 కాలుఁడు + అ = యముఁడే, అయ్యెన్,

తాత్పర్యము : తారకాసురుఁడు కాలమహిమచే యముని లొంగఁ
 దీసికొనెను. బలముతో యముని నోడించెను, యముని తేజస్సు నడఁచెను. అతఁడు
 గొప్పతనముతో నన్నిదిక్కులను యముఁడే అయ్యెను.

పి శే ష ము లు : తారకుఁడు యముని గీడుపఱుపఁగలుగుట కాలమహిమ
 వలన. యముని గీడుపఱుచుటయే కాక ఓడించుటయే కాక, యతని తేజస్సును
 గూడఁ దారకుఁ డడఁచెను. అంతేకాదు తాను గాలుఁడే అయ్యెను,

కీడుపడు - 'ఆచ్చికంబులం బదమధ్యంబుల న అ డ ర తి యుత్వంబునకు
 లోపంబు బహుశంబుగ నగు,' బాల. ప్రకీర్ణ 17. కీడ్పడు, 'పడునకుం జుక్కును దా
 కలఘురేఫంబు నగు' బాల. క్రియ, 82. కీడ్పఱుచు. దీని లిట్లు ప్రథమ పురుషైకవచన
 రూపము - కీడ్పఱిచెన్. ఓర్చెన్ - 'ఆ దొడు కూడుల దక్షారంబునకుం జుక్కు
 పరిఁబగునవుడు రేఫంబగు,' బాల. క్రియ, 80.

క, గోపాలక : విను మిప్పుడు

గోపాలకు లాది గాగ్ర గుత్సితమతులై

గోవాలకు లెల్లను జెడి

గోపాలకు లైరి తారకున కతి భీతిన్.

21

అర్థము : గోవాలక = వాక్పాలకుడెవగు ఓ బ్రహ్మ!; వినుము, ఇప్పుడు, గో - పాలకులు + ఆది - కాగ్రన్ = దిక్పాలకులు మొదలుగా, గోపాలకులు + ఎల్లను = దేవత లందఱును, కుత్సిత - పురులు + ఐ = కీడుపడిన మనస్సులు గలవారయి, చెడి, అతి - భీతిన్ = మిక్కిలి భయముతో, తారకునకున్, గోపాలకులు = ఆవులను గాచువారు, ఐరి,

తాత్పర్యము : వాక్పాలకుడవైన ఓ బ్రహ్మ! వినుము. ఇప్పుడు దిక్పాలకులు మొదలుగా గల దేవతలందఱును మనస్సులు కలఁగి చెడి మిక్కిలి భీతితో దారకునకుఁ బశుపాలకులైరి.

వి శే ష ము లు ? ఇందు గొ శబ్దమునకుఁ గల వివిధార్థములు లెస్సగా సూపయోగించుకొనఁబడినవి. 'స్వ ర్షేషు పశు వా వ్యజ్రది జ్ఞుత్ర ఘృత ధూ జలే లక్ష్మి దృష్ట్యా త్రియాం పుంపి గౌః' అనునము. గొశబ్దము స్వర్ణమునకు, బాణమునకు, పశువునకు, వాక్కునకు, వజ్రాయుధమునకు, దిక్కునకు, నేత్రమునకు, కిరణమునకు, భూమికి, నీళ్ళకుఁ బేరు. అలంకార మనుప్రాసము. ఇందుఁ జతుష్పాసము గలదు.

ఐరి - అగుఠాతువు, 'భూతంబున లిట్టగు' బాల, క్రియ, 3. అగు + లిట్ట, 'అకారంబునను డు జ్రా వు రు ను ము జ్ఞగు, బాల, క్రియ, 8. ప్రథమపురుష బహువచన మగుటచే - అగు + డు. 'భూతంబునం దిగాగమం బగు.' బాల, క్రియ, 17. అగు + ఇ + రు, 'అగు పోవుల కడవ్రాల కిద్వక్రంబులు పరంబు లగునపుడు యకారం బగు' బాల, క్రియ, 99. అయు + ఇ + రు. 'అంద్వవగాగమంబులం దప్ప వపవాదిస్వరంబు పరం బగునపు డచ్చునకు సంధి యగు,' బాల, సంధి, 11. అయి + రు. 'ఇకారంబుమిఁది కు ను వు క్రియావిభక్తుల యుర్వంబున కిర్వం బగు' బాల, తత్పమ, 26. అయిరి. 'ఆచ్చికంబులం దయి యవుంకు వక్రతమంబులు బహు శంబుగా నగు.' బాల, క్రియ, 103. ఐరి.

౧. విషధరుఁడు హరియుఁ దక్కఁగ
 విషధర సుర గరుడ యక్ష విద్యాధర త
 ద్విషధర పదచరు లాదిగ
 విషధరు లై రిప్పు డసురవీరు నగళన్.

22

అర్థము : విషధరుఁడు = విషమును భరించినవాఁడు - శివుఁడు, హరి
 యున్ = విష్ణువును, తక్కఁగన్ = కాక, విషధర .... చరులు : విషధర =
 నాగులు, సుర = దేవతలు, గరుడ = గరుడులు, యక్ష = యక్షులు, విద్యాధర =
 విద్యాధరులు, రద్ + విషధర - పదచరులు = ఆ మేఘమార్గము (ఆకాశము) న
 సంవరించువారు - భేవరులు, అదిగన్ = మొదలుగా, ఇప్పుడు, అసుర - వీరు -
 నగళన్ = రాక్షసవీరుఁడైన తారకుని యంతఃపురములలో, విషధరులు = జలవాహ
 కులు - నీళ్లు మోయువారు, ఐరి.

రా త్పర్యము : ఈశ్వరుఁడు, విష్ణువు తప్పఁ దక్కిన నాగ సుర గరుడ
 యక్ష విద్యాధర భేవరులు మున్నుగాఁ దారకుని యంతఃపురములో స్వీకృతి
 మోయువారైరి.

విశేషములు : ఇందు విషధరశబ్దము వివిధార్థములలోఁ బ్రయుక్తమగుట
 చూడనగును. విషధర = పాము, శివుఁడు, మేఘము, నీళ్లుమోయువాఁడు. నగళన్ -
 నగరులు, నగళులు. నగళన్ (రూపాం.) 'నగళన్' రూపము బాలవ్యాకరణ సాధ్యము
 గాదు.

సీ. మృదునెద్దుఁ గొని గాడ్పుమృగము బండఁగిఁజేసి
 యెలయించి నెలలోని యిట్టి నేయు,
 గౌరివాహనము దిగ్గజముల కుసికొల్పి
 విడిచి సింహముఁ బట్టి వేటలాడు,
 హరిఁ ద్రోచికొనిపోయి గరుడుండు దేగ గా
 వికుచు భేరుండాది విహగములకు,
 జముపోతుఁ దెచ్చి ఖాస్కరు తేరిమావుల
 నెగిచి నుగ్గాడ వ్రేయించి చూచు

అ. చుండు రేయుఁ బగలు నొండు వినోదముల్
 విడిచి సురలమీఁది వేఁటఁ దగిలి
 తారకుండు రిపు విదారకుం డనివార్య
 విక్రముండు దనుజ చక్రవ ర్తి.

29

అ ర్థ ము : రిపు - విదారకుండు = శత్రువులను హింపించువాఁడును,
 అనివార్య - విక్రముండు = అక్షగింపరాని పరాక్రమము గలవాఁడును, దనుజ -
 చక్రవ ర్తి = రాక్షస చక్రవ ర్తియు, అగు, తారకుండు, రేయున్ + పగలున్ = రాత్రి
 యును, పగలును, ఒండు - వినోదముల్ = ఇతరములైన వేడుకలు, విడిచి, సురల
 మీఁది = దేవతలపై, వేఁటన్ = వేటయందు - దేవతలను వేటాడుటయందు,
 తగిలి = ఆసక్తిగలవాఁడయి.

మృదు + ఎద్దన్ = వివుని వాహనమగు నెద్దను - కొని, గాడ్పు - మృగ
 మున్ = వాయువు వాహనమగు జింకను, బండఁగిన్ + చేసి = దీముఁ జేసి,
 నెలలోని = చంద్రునిలోనున్న, ఇట్టిన్ = లేడిని, ఎలయించి = తీసికొనిపోయి,
 వీయున్ = కొట్టును.

గౌరి - వాహనమున్ = పార్వతి వాహనమును - సింహమును, దిశ్ (కై) +
 గజములకున్ = దిక్కులందలి యేనుఁగులపైకి, ఉపికోల్పి = ప్రేరించి, విడిచి,
 సింహమున్, పట్టి = బంధించి, వేటలు + ఆడున్ = వేటాడును.

హరిన్ = విష్ణువును, త్రోచికొనిపోయి = నెట్టుకొనిపోయి, గరుడుండు =
 అతని వాహనమగు గరుత్మంతుఁడు, డేగ + కాన్ = డేగగా, భేరుండ + ఆది -
 విహగములకున్ = భేరుండము మున్నగు క్రూర పక్షులకు, విడుచున్,

జము - పోతున్ = యముని వాహనమగు దున్నును, తెచ్చి, భాస్కరు - తేరి-
 మాపులన్ = సూర్యుని రథము గుట్టముల నేడింటిని, ఎగిచి = లేవఁగొట్టి, నుగ్గాడన్
 = వధించునట్లు ప్రేయించి - చూచుచున్ + ఉండున్ = కొట్టించి చూచు
 ఘండును.

రా త్ప ర్థ ము ; శత్రువులను హింసించువారును, అకగింపరాని జరాత్రుము గంవారును, రాక్షస చక్రవర్తి యు గగు రాకకుడు నేయుంబట్టి వేట వేటకలను విడిచిపెట్టి, నేవకలను వేటాటకలను దాని గంవారును నిపునివాహన మగు వ్యుషకమును గొం వాయువు వాహనముగు న్ముగమును వీముగాఁ దెట్టి యెరియించికొని పోయి చంద్రునిలోని జింకను గొట్టును. గౌరివాహనముగు సింహమును దిగ్గజముల కై కి కసికొలిపి విడిచి సింహమును బట్టి వేటాడును. విష్ణువును నెట్టుకొనిపోయి అరసి వాహనముగు గరుత్మంతుఁడు దేగగా భేరుంపము మున్నగు భయంకరవక్షులకు విడుచును. యముని వాహనముగు దున్నును వెచ్చి సూర్యరథాశ్వములను లేవఁగొట్టి సూడు నెట్టు కొట్టించి చూచుచుండును.

వి శే ష ము లు : భేరుండము - రెండు తలలును, మూడు కన్నులును గల పక్షివిశేషము. గండభేరుండము. మావు = గుడ్డుము, 'పరగు నశ్వంయి వావా వావురము వారువము జక్కి తత్తడి మావు గుట్ట పున' .... ఆం.భా.2.100. రేయి, రెయి, రే. (రూపాం.) బంతగి = దీము. వేటకాఁడు పకుపక్ష్యులులను బట్టుకొనుటకై పెంచిన మ్ముగము.

మృదునెద్దు - మృదు + ఎద్దు. 'షష్ఠీనమాసమునం నుకారణుభారముల కచ్చు పరపుగునపుడు నుగాగమంబగు.' బాల. నంది. 34.

క. ఇన శశి తేజంబుల జగ

మనిశము విధి నడపు తెంత యని వాని మహీన్

జననీక తారకప్రభఁ

జన నడపెడి మిమ్ము మిగిలి సామర్థ్యమునన్. 24

అ ర్థ ము : విధి - బ్రహ్మ. ఇన - శశి - తేజంబులన్ = సూర్యచంద్రుల తేజస్సులతో, జగము = లోకమును, అనిశమున్ = ఎల్లప్పుడును, నడపుట = ప్రవృత్తి యు నేయుట, ఎంత + అని = ఏమి గొప్ప యని, వానిన్ = ఆ సూర్యచంద్రుల తేజస్సులను, మహీన్ = భూమియందు, జననీక - జననో + శశి = పోషింప,

సామర్థ్యమునన్ = సమర్థతయందు, మిమ్మున్ = సృష్టికర్తలగు మిమ్ము, మిగిలి = అతిక్రమించి, తారక - ప్రభన్ = తారకుని తేజస్సుతో - నక్షత్రకాంతితో, చనన్ = ప్రభంబనము, నడపెనీన్ = నడపము.

తార్కర్యము : బ్రహ్మ సూరచంద్రుల తేజస్సులతో లోకమును ఎల్లప్పుడును నడపట యేమి విశేషమని తారకుఁడు వారి తేజస్సులను భూమిని జననీక సామర్థ్యమున సృష్టికర్తలగుమిమ్ము మించి తారక ప్రభతో - తారకాసురునితేజస్సుతో, నక్షత్రకాంతితో లోకమును నడపము.

వి శే ష ము లు : సూర్యచంద్రుల ప్రభకంటె నక్షత్రముల ప్రభ తక్కువ, తారక ప్రభతోనే జగమును నడపఁడు తారకుఁడు బ్రహ్మదేవునే మించె ననుట. తారక ప్రభతో జగమును నడపట యసాధ్య మగుటచే విరోధ మేర్పడుచున్నది. తారకపదము నుఁ బారకాసురుఁడను నర్థము చెప్పుచో నా విరోధమున క్షాణాసత్యమేర్పడును. కావున నల్లంకారము విరోధభాసము. అది శ్లేషానుప్రాణితము.

క, కోపించి సురల వెలువడఁ

ద్రోపించె సురారి; బలిమి ధూర్జటి నీళ్లున్

మోపించె; విష్ణుఁ బసులన్

గాపించెను; మీకు నొరయుగడ దాపించెన్.

25

అ ర్థ ము : సుర + అరి = దేవతలకు శత్రువగు - రాక్షసుఁడగు తారకుఁడు, సురలన్ = దేవతలను, కోపించి = కోపపడి, వెలువడన్ = వెలువడునట్లు, ద్రోపించెన్ = గెంటించెను, దేవతలు గగనచరు లగుట యిట్లు చమత్కరింపఁబడెను. బలిమిన్ = బలవంతుఁడగు, ధూర్జటిన్ = శివుని, నీళ్లున్ - మోపించెన్ నీళ్లు = మోయునట్లు చేసెను. శివుఁడు గంగను నెత్తిపై మోయువాఁ డగుట యిట్లు చమత్కరింపఁబడెను, విష్ణున్ = విష్ణువును, పసులన్ = పశువులను, గాపించెన్ = కాయునట్లు చేసెను, విష్ణువు కృష్ణాక్షతారమున గోపాలకుఁ డగుట యిట్లు చమత్కరింపఁబడెను, మీకున్, భరయు గడ = భరణిక్ - రాపిడి - కష్టము, దాపించెన్ = సమీపించెను.

లా ర్ప ర్థ ము : తారకాసురుడు దేవలక్ష్మి గోపిణి వారని బయటికి గొండించెను. విష్ణునిచే నీళ్లు మోయించెను. విష్ణునిచే బతువులను గాపించెను. మితుఁ గష్టము చేరువయ్యెను.

వి శే ష ము లు : మోపించు - మోయించు (టూపాం.)

మ. హరుఁ డా దైత్యునికోడి చన్ను సడి వాయుగాక మోక్షార్థమే
పెరసంబైన తపంబు సేయఁదొడఁగెనె? విష్ణుండు తద్బాహు భీ
కర దండాహతి దీర్ఘనిద్ర చనియెం గా కింతకాలంబు సా
గర మధ్యంబున నిద్రసెయినె జగత్కల్యాణ కాంక్షెత్ముడై? 26

అ ర్థ ము : హరుడు = ఈశ్వరుడు, ఆ - దైత్యునికిన్ = ఆ రాక్షసు
నకు - తాకునకు, ఓడి = పరాజరుడయి, చన్ను = పొందిన, సడి = నింద.
షాయన్ + కాక = బోగొట్టుకొనుటకుఁగాక. మోక్ష + అర్థమే - ముక్తికొఱకా
పరిసంబు + ఐన = ఘోరమైన, తపంబు = తపస్సు, చేయన్ + తొడఁగెనె =
చేయ నారంభించెను? విష్ణుండు, రవే + బాహు - భీకర - దండ + ఆహతిన్ =
ఆరసి (ఆ తారకుని) చేతియందలి, భయంకరమైన, కట్టయొక్క దెబ్బచే, ఆరసి
బాహువనెడి భయంకరదండాహతిచే నని యైనఁ దెప్పవచ్చును, దీర్ఘ - నిద్ర = చి
కాలపు నిద్ర - మఱిణము, చనియెన్ + కాక = పొందెనుగాని, జగల్ + కల్యాణ -
కాంక్షె + అత్ముడు + ఐ = లోకకల్యాణమునందలి కొంక గలవారియి
జంత - కాలంబు = ఇంత సుదీర్ఘ కాలము, సాగర - మధ్యంబునన్ = సముద్రము
నడుమ, నిద్ర + చేయనె = నిద్రించునా ?

లా ర్ప ర్థ ము : ఈశ్వరుడు తారకాసురునిచే బరాజితుఁ డయినాఁడన్న
నిందను బోగొట్టుకొనుటకే గాని మోక్షము నిమిత్తమా ఘోరమైన తపముచేయుట ?
విష్ణువు తారకుని బాహువనెడి భీకరదండముచే దెబ్బతిని దీర్ఘనిద్ర పొందెనుగాని లోక
కల్యాణకాంక్షతో నింతకాలము సముద్రమధ్యమున నిద్రపోవునా ?

వి శే ష ము లు : తద్బాహుభీకరదండాహతి .... రూపకము. తద్బాహు
వనెడి భీకరదండము నాహతి. దీర్ఘనిద్ర = పెద్ది నిద్రు - మఱిణము.

క. ముందారాల్కాలయములు

ముందారాల్కా వసేజముయ మయ్యె; సదా

నందన వనదావాసము

నందన వనదారాధినందిక మయ్యెనె.

27

అర్థము : మంద + ఆల + అల్క + ఆలయములు = శని, అంగా
 లిక, సూర్యుల నివాసములు, మందార + అల్క + అవసేజముయము (లు) =
 ఉమ్మెత్త, పల్లెలు చెట్లతో నిండినవి, అయ్యెనె, సదా = ఎల్లప్పుడును, నందన -
 వనజ + అదాసము = నందనోద్యానమునందలి పద్మములకు నిలయమయిన సరోవరము,
 నందన - వనజ + అలక - అధినందికము = కప్పలకును, తుంగముస్తలకును,
 నిలయముగా నుతింపబడినది, అయ్యెనె.

తాల్పర్తిము : శని, అంగాలిక, సూర్యగ్రహముల నిలయము లుమ్మెత్త
 ఉమ్మెత్తచెట్లతో నిండిన పయ్యెను. ఆ నందనోద్యానమునందలి పద్మములకు నిలయమైన
 సరస్సు కప్పలకును, తుంగముస్తలకును నిలయముగా నుతింపబడిన దయ్యెను.

విశేషములు : అలంకారము శ్లేషము, అర్కి - సూర్య, అర్కిపర్ణ
 (ఉల్లేడు) 'అర్కి అర్క పర్ణే స్ఫుటకే రవా తామ్రే దివస్పతౌ - విశ్వప్రకాశః

నీ. అనిమిషపతి పుర మనిమిషాస్పద మయ్యె,
 ననలు ప్రో లెల్లను ననలమయము.
 ప్రేతాధిపతి పీడు ప్రేతసంగతము, ప
 లాశసు నెలవు పలాశయుతము,
 వనధీశు నగరంబు వసచరాకీర్ణంబు,
 మారుతాలయము భీమారుతంబు,
 కనకాధిపతి పీడు కనకోద్గతంబు, శీ
 నావాస మెల్ల శివాన్వితంబు,

అ. సేసెఁ గానఁ దారకాసురుడెస వివ
 రీతవృత్తి లేక రిత్తమాలు
 లేటి కనిన నా సురేశరామాత్యు వ
 క్రోక్తి వెని సరోజయోని నగుచు.

28

అర్థము ; అనిమిష - షతి - పురము = దేవతల ప్రభువైవ ఇంద్రుని
 నగరము అమరావతి, అనిమిష + ఆస్పదము = చేపలకు నిలయము, అయ్యెన్,
 అనలు - ప్రోలు + ఎల్లన్ = అగ్ని పురమంతయు, అనల - మయము = అగ్నితో
 నిండినదిగాను,

ప్రేత + అధిపతి - వీడు = ప్రేతములకు (పీనుఁగులకు) ప్రభువు అగు
 యమునియొక్క పట్టణము, ప్రేత - సంగతము = పీనుఁగులతోఁ గూడినదిగాను,
 పల + అశను - నెలవు = రాక్షసుని (నిర్మతి) యొక్క (మాంసము ఆహారము
 గాఁగలవాఁడు - రాక్షసుఁడు). స్థానము. పలాశ - యుతము = మోదుగుచెట్లతోఁ
 గూడినది గాను,

వనధీ + ఈశు = సముద్రాధిపతియొక్క, - వరుణునియొక్క, నగరంబు =
 ష్టరము. వనచర + ఆశ్రీర్ణంబు = వనచరములలో - శరభిమృగములలో - లేదా
 వన ముసఁగా నీరు - జలచరములలో, వ్యాప్త మయినదిగాను, మారుత + అల
 యము = వాయువు నిలయము, భీమా + రుతంబు = కొరడాల ధ్వని గలది -
 దుర్గాదేవి గర్జనలు (?) గలది గాను

కనక + అధిపతి - వీడు = బంగారమునకు (ధనమునకు) అధిపతి యగు
 కుదేరునియొక్క పట్టణము, కనక + ఉద్గతంబు = ఉమ్మెత్తల మొలకలుగలదిగాను,
 వ + ఆవాసము + ఎల్లన్ = ఈశానుని నిలయమంతయు, శివా + అన్వితంబు
 = నక్కలతోఁ గూడినదిగాను,

చెసెన్ + కానన్ = చెసెను గావున, తారక + అనురుదెసన్ = తారకా
 సురుని విషయమున, విపరీత - వృత్తి - లేక = వైరుధ్యము లేక, రిత్త - మాలు =
 వ్యర్థములైన నిందలు, ఏటికిన్ = ఎందులకు, అనినన్ = అనఁగా, అ - సుర +

ఈశ్వర + అమూల్య = దేవేంద్రుని మంత్ర యగు ఆ బృహస్పతియొక్క, వక్ర + ఉక్తిన్ = వక్రోక్తిని - ఉమర్కారమును. విని, సరోజ - యోని = తమ్మిచూరి - బ్రహ్మ, నగుచున్ = నవ్వుచు.

తా త్ప ర్య ము : 'అనిమిషవతియైన దేవేంద్రుని పుత్ర మనిమిష నిలయ మయ్యెను. అగ్నిదేవుని పుత్రయెల్ల సగ్నిమయముగను, యముని నగరమును ద్రేత యుక్తముగను, నిర్మతి పురమును మోదుగుచెట్లలో గూడుకొనినదిగను, కుడేరుని పత్ర నమును పసచరములకొ గూడుకొనినదిగాను, వాయుదేవుని యాలయము భీషూరులముల లో గూడినదిగాను, కుడేరుని పీ డుమ్మెత్తలు మొలచునట్లుగను, ఈశానుని యావాస మంతయు నక్కలలో గూడినదిగాను దారకుఁడు చేసెను. కావున నరని విషయముని వైరుద్యములేని వ్యర్థమున నింద లేటికి, అనఁగా ఆ బృహస్పతి వక్రోక్తిని బ్రహ్మ విని నవ్వుచు - తరువాతి గద్యములో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : బృహస్పతి పదకొండు సక్రోక్తులని రవియే సూచించినాఁడు గావున నిందు వక్రోక్త్యలంకారము గలదని ధానింపవచ్చును. దాని లక్షణము: 'వక్రోక్తి శ్లేషకాకుభ్యా మసర్థాప్రకల్పసమ్' చన్ద్రా. శ్లేషముచేతఁ గాని కాకుస్వరముచేతఁగాని యర్థాంతరము కల్పించినయెడల వక్రోక్త్యలంకార మగును. ఇం దనిమిషాస్పద మనుచో శ్లేషముగలదు, అనిమిష శబ్దమునకు దేవత, చేఁప యని రెండర్థములు గలవు. ఇట్లే పలాశశబ్దమునకు రాక్షసుఁడు, మోదుగు నని యర్థద్వయము గలదు, అట్లే రసక శబ్దమునకు భనమనియు, సుమ్మెత్త యనియు రెం డర్థములు. శివాన్నిత మనుచో శివ + అన్నితము అనిగాక శివ + అన్నితము అని విడఁదీసి యర్థము చెప్పవలయుటచే నచ్చు టను సఖింగశ్లేషము గలదు. ఈ రీతిగా వక్రోక్త్యలంకారము గలదని చెప్పవచ్చును. మఱియు నరకాసురునిదెస రిత్త మూఁడుగాక, విసరితవృత్తి గలదని కవితే సూచించు చున్నాఁడు. కావుననిందు బృహస్పతి యుక్తులకు సామాన్యార్థమును గాక తద్విరుద్ధార్థమును జెప్పవలయు ననుట. ఇందు దిక్పాలకుల పురములను జెప్పుటలోఁ గ్రమమును బొటించుట గమనింపఁదగియున్నది.

వ. నిజ వరప్రభావంబునఁ దారకుండు ప్రబలుం డగుటకు సంతోషించియు నిఖిల జగ దపకారుం డగుటకుం గోపించి తద్వఘోపాయంబు విచారించి కని.

అర్థము ; నిజ - వర - ప్రభావంబునన్ = తనది యగు వరముయొక్క, మహిమచేత. దారకుండు, ప్రణలుండు = మిక్కిలి బలము గలవాఁడు, అగుటకున్, సంతోషించియున్, నిఖిల - జగత్ + అకారుండు = విల్లలోకముల కవతారము గలవాఁడు - విల్లలోకములకు ఆవతారము చేయువాఁడు, అగుటకున్, కోపించి, తక్ + వర్జ + ఉపాయంబున్ = అతని నధకు ఉపాయమును, నివారించి = ఆలోచించి కని = కనుగొని.

తాత్పర్యము : తన యిచ్చిన వరము మహిమచే దారకుండు మిక్కిలి బలముగలవాఁడగుటకు బ్రహ్మ సంతోషించియు, నతఁడు లోకముల కన్నిటికి నవతారము చేయుచుండుటకుఁ గోళకాఁటాని యాతనిని వధింప నుపాయము నాలోచించి, కనుగొని - తరువాతి పద్యముతో నవ్యయము.

చ. వెలయ నుమామహేశ్వరుల వీర్యమునం దుదయించునట్టి దో
ర్బలకలితుండు గాని సురపాలకవిద్విషుఁ దారకాసురున్
గెలువఁడు పోరిలో; మకరకేతనుఁ బంపుఁడు; వారికిం దప
శ్చలనము సేసి మైవడిఁ బ్రసంగము సేయు జగద్ధితంబుగాన్. 30

అర్థము : వెలయన్ = బప్పునట్లుగా, ఉమా - మహేశ్వరుల = పార్వతీ పరమేశ్వరులయొక్క, వీర్యమునందున్ = వీర్యమువలన, ఉదయించు + అట్టి = పుట్టునట్టి, దోన్ (ః) + బల - కలితుండు = భుజబలముతోఁ గూడినవాఁడు, కాని, సుర - పాలక - విద్విషున్ = దేవేంద్రుని శత్రువగు, తారక + అసురున్ = తారకుఁడను రాక్షసుని, పోరిలోన్ = యుద్ధములో, గెలువఁడు = జయింపఁడు, మకర - కేతనున్ = మొసలి ధ్వజచిహ్నముగాఁ - గలవానిని - మన్నఁతుని, పంపుఁడు, (అతఁడు) వారికిన్ = పార్వతీపరమేశ్వరులకు, తపన్ + చలనము = తపోభంగము, చేసి, మైవడిన్ = ఆనుకూల్యముతో, జగత్ + హితంబు + కాన్ = లోకములకు మేలగునట్లు, ప్రసంగము + చేయున్ = ప్రకృష్టమయిన సంగమమును జేయును.

తాత్పర్యము : ఉమాగర్భమున నొప్పునట్లుగా క్షరితమైన పరమేశ్వరుని వీర్యమువలన, బుట్టి భుజబలసంపన్నుఁడుగాని యింద్రశత్రువగు తారకాసురుని యుద్ధ

మున గెలువఁజాలఁడు. మీరు మన్మథుని వారికడకుఁ బంపుఁడు. అరఁడు వారిలపస్సును భగ్గుముచేసి యా కిట్టవృత్తిని లోకోపకారముగా స్తంభమును గలిగించును.

వి శే ష ము లు : వీర్యము మహేశ్వరునిది. అది ఉమాగర్భనిక్షిప్త మైనది యనుటకు ఉమామహేశ్వరుల వీర్య మనఁబడినది.

దోస్ + బల - పదాంతసకారమునకు వినర్దాదేశము - దోః + బల. అ ఆ లు తప్ప మిగిలిన అచ్చుల తరువాత వచ్చు వినర్దమునకు అచ్చుగాని, మృదుహల్లులుగాని పరములగునపుడు రేఫ మాదేశ మగును. దోర్బల. జగద్దితము. జగత్ + హితము - వర్ణముల మొదటి నాలుగక్షరముల (ఝయుల) కంటె పరమగు హకారమునకు పూర్వసవర్ణాదేశము (ఆ వర్ణములకుఁ జెందిన చతుర్థవర్ణాదేశము) వై కల్పికముగానగును. జగత్ + దితము, జగత్ + హితము. అనునాపికాంతస్థ వర్ణములు తప్పమిగిలిన పదాంతహల్లులకు (ఝల్లులకు) మృదు హల్లులు (హశ్శులు) గాని అచ్చులుగాని పరము లగునపుడు ఆహల్లుల వర్ణముకుఁ జెందిన తృతీయవర్ణ మాదేశముగావచ్చును. జగద్దితము, జగద్ది తము, తపశ్చలనము. తపన్ + చలనము. పదాంత సకారమునకు వినర్దాదేశము. తపః + చలనము. ఊష్మ పరకములు గాని చ ఛ, ట త, త థలు పరము లగు నపుడు వినర్దము సకారముగా మాతీ చ ఛలు పరమగునపుడు శ్చుత్వమును, ట థలు పరమగునపుడు ష్చుత్వమును బొందును. తపశ్చలనము.

వ. అని తమకుం గరుణించి చతుర్ముఖుండు హితోపదేశంబు చేసిన దానికి మహాప్రసాదం బని వీడుకొని. 81

అ ర్థ ము : అని, తమకున్ = తమ్ము, కరుణించి = దయఁజూచి, చతుర్ముఖుండు = నాలుగుమోములవాఁడు - బ్రహ్మ, హిత + ఉపదేశంబు + చేసినన్ = మేలుగలిగించు మాట ఉపదేశింపఁగా, దానికిన్, మహత్ (మహా) + ప్రసాదంబు + అని = గొప్పయనుగ్రహము అని, వీడుకొని = సెలవు పుచ్చుకొని.

తా త్ప ర్య ము : అని తమ్ము దయఁదలఁచి బ్రహ్మ హితపు సుపదేశింపఁగా దానికి మహాప్రసాదముని వానిని వీడ్కొని. తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

క. తమ కప్పుడు త్రిభువన రా

జ్యము చేకుజినంతకంటె సంతోషముతో

నమరతతి గొల్చి చనుదే

నమరేంద్రుడు వచ్చెఁ దేర్మి నమరావతికిన్.

32

అర్థము : తమకున్, అప్పుడు, త్రిభువన - రాజ్యము = ముల్లోకముల రాజ్యము, చేకుజిన + అంతకంటెన్ = అధించినదానికంటె, సంతోషముతోన్, అమర - తతి = దేవసమూహము, కొల్చి = సేవించి, చను + తేన్ = రాగా, అమర + ఇంద్రుడు = దేవేంద్రుడు, పేర్మిన్ = గౌరవముతో, అమరావతికిన్, వచ్చెన్.

తాత్పర్యము : దేవతల కప్పుడు ముల్లోకములరాజ్యము అధించినదానికంటె సంతోషము గలుగఁగా వారు సేవించుచురాగా నింద్రుడు సగౌరవముగా నమరావతి కరుదెంచెను.

నిశేషములు : చేకూరు - చేకులు, దీర్ఘపూర్వకడుగు లఘురేఫము హ్రస్వపూర్వక మగుచో నలఘురేఫం బగు, చను + తేన్. 'అభ్యాగతి నరుగ్వాదుల కయ్యది (తెంచుచాతువు) యనువ్రయుక్తంబగు నగుచో గువర్ణంబు విభాషను లోపించు,' బాల. క్రియ. 111. చను + తెంచు 'ఉత్వంబుపయిని దాని తకారంబు దకారంబు కాఁగా (110 చే) చనుదెంచు, 'తుమర్థభావలక్షణంబులందు నుడి యగు.' దా. క్రియ. 40. చనుదెంచు + నుజి. 'ముజ్జీతులు ముత్తు నాఁబడు.' దా. క్రియ. 86. 'అద్దానికి ముత్తుపరంబగునప్పుడు తే లేరు లగు.' దా. క్రియ. 113. చనుదేన్, చనుదేరన్.

ఇంద్రులు పార్వతీపరమేశ్వరుల సంయోగమునకు మన్మథునిఁ

బ్రోతృహించుట

వ. ఇట్లు వచ్చి పచ్చవిట్ట రావింపం బుచ్చినం దదాజ్ఞాప్రేరితుండై

కుసుమాయుధుఁ డా క్షణంబ కదలి.

33

అర్థము : ఇట్లు, వచ్చి, పచ్చవిట్టన్ = చెఱకువింటివానిని. మన్మథుని, రావింపన్ + పుచ్చినన్ = రాబంపఁగా, కుసుమ + ఆయుధుఁడు = పుష్పబాణుఁడు .

మన్మథుడు, తద్ + ఆజ్ఞా - ప్రేరితుండు + ఐ = ఆతని ఆదేశముచేఁ జ్రేరింపఁ బడినవాఁడయి, ఆక్షణంబు + ఆ = తక్షణమే, కదలి.

తా తృ ర్య ము : ఇట్లు వచ్చి మన్మథుని రావింపఁగా నతఁడు వానియాజ్ఞచేఁ జ్రేరేపింపఁబడినవాఁ డయి తక్షణమే కదలి - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లా : పచ్చవిల్లుఁడు - పచ్చని విల్లు కలవాఁడు - బహుప్రీహి నమాసము. 'బహుప్రీహిని సమాసాంతకార్యంబులుం గానంబడియెడి,' బాల.సమాస. 22. పచ్చవిలాతుఁడు : ఆచ్చికంబులం బదమధ్యంబుల న ల డ ర ల యుత్వంబునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు,' పచ్చవిల్లుఁడు.బాల. ప్రకీర్ణ. 17. రావింపంబుచ్చినన్ - వచ్చు ధాతువు. 'సర్వంబునకుం బ్రేరణంబునం దించుక్కగు.' బాల.క్రియ.70. వచ్చు + ఇంచు. 'ఇంచు క్పు క్పుగాగమంబులు పరంబులగునపు ధాగమాదేశ లోపంబులు పెక్కుదెఱంగులం గానంబడియెడి.' బాల.క్రియ.77.రావించు. 'తుమర్థభావ లక్షణంబులందు నుజీ యగు.' బాల.క్రియ. 40. రావించు + నుజీ. 'ముజ్జీతులు ముత్తు నాబడు.' బాల.క్రియ. 88. 'ఆగమాన్యచకారంబుల కద్విరుక్తంబులకు ముత్తు పరంబగునపుడు ప వ లగు.' బాల.క్రియ. 88. రావింపన్, పోవు ధాతువు. 'సర్వంబు నకుం బ్రేరణంబునం దించుక్కగు.' బాల.క్రియ.70. పోవు + ఇంచు, 'ఇంచు క్పు క్పుగాగమంబులు పరంబు లగునపు ధాగమాదేశలోపంబులు పెక్కుదెఱంగులం గానంబడియెడి.' బాల.క్రియ.77. పుచ్చు.' చేదర్థంబునందు వృత్తంబగు భావలక్షణంబు నందు నవర్ణకంబు ద్రుతాంతం బగు.' బాల.క్రియ.41. పుచ్చు + నన్.'భూతంబునం దిగాగమం బగు.' పుచ్చు + ఇ + నన్, బాల.క్రియ.17. 'అంద్యవగాగమంబులం దప్ప నపదాదిస్వరంబు పరంబగునపు డచ్చునకు సంధి యగు.'బాల.సంధి.11. పుచ్చినన్. రావింపన్ + పుచ్చినన్. 'ద్రుతప్రకృతికముమీఁది పరుషములకు సరళము లగు,' బాల.సంధి.16. రావింపన్ + బుచ్చినన్. 'ఆదేశసరళములకు ముందున్న ద్రుతమునకు దిందు సంశ్లేషములు విభాష నగు.' బాల.సంధి.17. రావింపంబుచ్చినన్. ఆ క్షణంబు - ఆనుటకు ఆక్షణంబు అని నన్నెచోఁడుఁడు పలుచోట్లఁ బ్రయోగించెను. 4-82 11-76.

ఉ. పూవులతేరు జక్కవలు పూన, వనంతుఁడుఁ దాను నెక్కి, కీ
 రావళి కోకిలాళి మలయానిలముం దనుఁగొల్చి పొల్చి రాఁ
 గా, వర మీనకేతనము గ్రాల, నలివ్రజ శంఖ కాహళా
 రావములుం జెలంగ నమరావతికిం జనుఁగెంచె నున్నతిన్.

అ ర్థ ము : పూవుల - తేట = పుష్పరథము, జక్కవలు = జక్రవాకములు, పూనన్ = విహింపఁగా, వసంతుఁడున్, తానున్, ఎక్కి, కీర + అవళి = చిలుకల వరుస, కౌకిల + ఆళి = కౌకిలముల వరుస, మలయ + అనిలమున్ = మలయ పర్వతమునుండి వచ్చు గాలియును - దక్షిణపు గాలియును, తనున్ + తన్ను, కొల్పి = సేవించి, పొల్పి = ఒప్పి, రాఁగాన్, వర - మెన - కేతనము = శ్రేష్ఠమయిన చేపయను భృజచిహ్నము, క్రాంస్ = ఒప్పఁగా. అలి - వ్రజ - శంఖ - కాహళ + ఆరావములాన్ = తుమ్మెదలగుంపు అనెడి శంఖములయు, కాహళ (పెద్దకక్క) లయు భృసులు, చెలంగన్ = మ్రోయఁగా. ఉన్నతిన్ = గొప్పతనముతో, అమరావతికిన్, చనుదెంచెన్ = వచ్చెను.

తా త్ప ర్య ము : పుష్పరథమును జక్రవాకములు విహింపఁగా, దానిపై వసంతుఁడును దానునుఎక్కి, చిలుకలు, కౌకిలములు, మలయవాయువు తన్ను సేవించి వచ్చుచుండఁగా, మత్స్యభృజము ఒప్పఁగా, తుమ్మెదలగుంపునెడి శంఖములయు, కాహళ లయు భృసులు మ్రోయఁగా మన్మథుఁడు గొప్పతనముతో నమరావతి కరుదెంచెను.

వి శే ష ము లు : జక్కవలు, వసంతుఁడు, కీరములు, కౌకిలములు, మలయ వాయువు, తుమ్మెదలు మన్మథుని పరిచారము, వసంతుఁడు తాని మిత్రుఁడు. అలివ్రజ మనెడి శంఖకాహళ లనుటచే రూపకాలంకారము.

వసంతుఁడు దాను నెక్కి .... అమరావతికిం జనుదెంచె ....' ఆత్మార్థం బభిహితం బగుచోఁ దల్లింగసంఖ్యాభిధాయి వచనంబు ధాతువిశేషణంబుల కగు.' బాల. క్రియ. 120

ప. ఇట్లు శృంగారయోని శృంగారరసప్రవాహంబు మేరదప్పి కప్పునట్లప్పు రంబు సొత్తెంచునప్పు డతినంత్రమంబునఁ బుష్పాయుధుం గనుంగొని. 310

అ ర్థ ము: ఇట్లు, శృంగారయోని = మన్మథుఁడు, శృంగార.రస.ప్రవాహంబు = శృంగారమనెడిరసముయొక్క ప్రవాహము, మేర + తప్పి = హద్దుమీటి, కప్పు + అట్లు = వ్యాపించువిధమున, ఆ + పురంబు = ఆ నగరము - అమరావతి చొత్తెంచు + అప్పుడు = ప్రవేశించు సమయమున, అతి - సంభ్రమంబునన్ = మిక్కిలి వేగిరపాటుతో. పుష్ప + ఆయుధున్ = పూవుబమ్మలవానిని, మన్మథుని కనుంగొని = చూచి.

తాత్పర్యము: ఇట్లు మున్నగుటకు శృంగారరసప్రవాహము హద్దునుండి వ్యాపించునట్లు ఆ పురమును ప్రవేశించునపుడు మిక్కిలి సంరంభముతో మున్నగుని జూచి - తరువాతి ఐద్యములలో నన్వయము.

విశేషములు: శృంగారయోని-శృంగారయోనిః శ్రీపుత్రః ఊర్పకరాతిః. శృంగారమునకుఁ గారణమైనవాడు - మున్నగుడు, అమరము.

చొత్తెంచు - చొచ్చు ఛాతువు, 'తెంచుఛాతువగ్వాదుల కసుప్రయుక్తం బగు,' బాల.క్రియ.110. చొచ్చు + తెంచు. 'అయ్యది పరంబగునపుడు చువరంబు లోపించు.' బాల.క్రియ.112. చొచ్ + తెంచు. (చొచ్ + చు = చొచ్చు). ఒక హల్లునకు విజాతీయమగు హల్లుతో సంయోగ మెప్పుడునప్పు డా హల్లు పరహల్లుగా మాటునని నిర్దేశానుసారముగ గ్రహింపఁదగును. కాన చకారము పరహల్లుగా మాత్ర చొత్ + తెంచు = చొత్తెంచు సిద్ధించును. చొత్తెంచు + అప్పుడు - 'ఉదంతమగు తద్దర్శిత విశేషణమున కచ్చు పరమగునపుడు సుగాగమం బగు,' బాల.నంధి.కిరి. చొత్తెంచు నప్పుడు. శృంగార - రస = శృంగారమనెడి రస - రూపకము.

ఆ. పడఁతు లెల్లఁ గామపరవశలై ; రది
 తగు; మనోజుఁ జూచి మగలు గరముఁ
 బ్రీతిఁ దగిలి గండబేటంబు కొని సుర
 పురి జనంబు లెల్ల విరలి గొనిరి.

అర్థము : పడఁతులు + ఎల్లన్ = స్త్రీలందఱును, కామ - పరవశలు = మున్నగునటు లోఁబడినవారు, ఇరి=అయిరి, అది, తగున్ = ఒప్పును, మనోజున్ = మున్నగుని, చూచి, మగలున్ = పురుషులుకూడ, కరమున్ = మిక్కిలి, ప్రీతిన్ = ప్రేమముతో, తగిలి = ఆసక్తి నొంది, గండబేటంబు = పురుషులయం దనురాగము, కొని = పూని, (ఇట్లు), సుర - పురి - జనంబులు + ఎల్లన్ = అమరావతియందలి జనులందఱును, విరలి + కొనిరి = వలపుగొనిరి,

తాత్పర్యము : మున్నగుఁ డమరావతికి వచ్చినప్పుడు స్త్రీ లందఱును మున్నగుఁడపరవశము చెందిరి. అది యొప్పును. కాని అతనినిఁ జూచి పురుషులుకూడ

చిత్తేన ప్రేమముతో ఆసక్తి వహించి పురుషులం దనురాగము వహించిరి, ఇట్లు ఆ
పురుషులందరి జనులెల్లయును వలపు వహించిరి,

విశేషములు : శ్రీలు కామపరవశ లగుట సహజమే కావున నది
యొప్పును, కాని పురుషులు పురుషులపై సనురక్తి వహించుట విశేషము, విరలి -
విరాళి, జనంబులు - అమరావతి గాన దేవతలని భావము.

వ. ఇట్లఖిల జన సమ్మోహనాకారుం డగు సమ్మోహనాయుధుండు వజ్రా
యుధు నాస్థానరంగంబు దతీయం జొత్తెంచి. 37

అర్థము : ఇట్లు, అఖిల-జన-సమ్మోహన + ఆకారుండు = ఎల్ల జనులకు
మోహమును బుట్టించు రూపము గలవాఁడు, అగు, సమ్మోహన + ఆయుధుండు =
సమ్మోహన మనెడి ఆయుధము గలవాఁడు-మన్మథుఁడు, వజ్ర + ఆయుధు = వజ్ర
మాయుధముగాఁ గలవాని (ఇంద్రుని) యొక్క, ఆస్థాన - రంగంబున్ + కొలుపు
ప్రదేశమును, తతీయన్ + చొత్తెంచి = ప్రవేశించి.

తౌత్పర్యము : ఇట్లు ఎల్లజనులకు మోహమును బుట్టించు సౌందర్యము
గలవాఁడగు మన్మథుఁడు ఇంద్రుని కొలువుకూటమును ప్రవేశించి- తరువాతి పద్యముతో
నన్వయము.

వజ్రాయుధు నాస్థానరంగంబు-వజ్రాయుధు + ఆస్థానరంగంబు- 'షష్ఠీసమాసము
నం దుకార ఋకారముల కచ్చు పరమగునపుడు సుగాగమం బగు,' బాల.సంధి.34.

కా. రంభాద్యప్పర ఓఘ లాస్య రస పూర స్ఫార నే త్రామలో
జ్వంభాంభోజ సహస్ర భోగఫల భాసిం దారకోన్మూలనా
రంభాయత్త సుచిత్తు నిర్జరధునీ రాజీవ మాలాధరున్
జంభారాతిః బురందరుం గని మనోజాతుండు ప్రీతాత్ముడై 38

అర్థము : రంభా .... భాసీన్ : రంభా = రంభ. ఆపి = మొదలుగాఁగల,
అప్పరన్(ః) = అచ్చరలయొక్క ఓఘ-సమూహముయొక్క, లాస్య-రస = నాట్యమనెడి,
రసముయొక్క, పూర = ప్రవాహముచే, స్ఫార = విస్తరించిన, నేత్ర = కన్ను లనెడి.

అమల = నిర్మలములైన, ఉజ్జ్వంభ = దాగుగా వికసించిన, అంభోజ = పద్మముల యొక్క, సహస్ర = వేయిపద్మముల, భోగ = సౌఖ్యమనెడి, ఫల = ఫలముచే, దాసిన్ = ప్రకాశించువాడును, తారకో....సుచిత్తున్; తారక = తారకాసురునియొక్క, ఉన్మాలన = నాశనమనెడి. ఆరంభ = ప్రయత్నమునకు, ఆయత్త = అధీనమైన, సుచిత్తున్ = మంచి మనస్సుగలవాడును, నిర్జ, ఘటన్ = నిర్జఘటన్ = దివ్యగంగయందలి, రాజీవ = తామరల, మాలా ధరున్ = దండలను దాల్చినవాడును, జంభ + అరాతిన్ = జంభుడను రాక్షసునకు శత్రువైనవాడును, అగు, పురందరున్ = ఇంద్రుని, కని, మనోజాతుండు = మనసిజుఁడును నమ్మఁడు, ప్రేత + ఆత్మఁడు + ఐ = సంతోషించిన మనస్సు గలవాడయి.

తాల్ప ర్య ము : మన్మథుఁడు రంభ మున్నగు నచ్చరల సమూహముయొక్క నృత్య మనెడి రసము ప్రవాహముచే విస్తరించిన కన్నులనెడి నిర్మలములైన మిక్కిలి వికసించిన వేయిపద్మముల సౌఖ్య మనెడి ఫలముచే బ్రకాశించువాడును, తారకనాశనప్రయత్నమున కధీనమైన మనస్సు గలవాడును, ఆకాశగంగానదియందలి తామరల మాలలను దాల్చినవాడును, జంభుడను రాక్షసునకు శత్రువైనవాడును అగు దేవేంద్రుని జూచి సంతోషించినవాడయి. తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : రంభాదుల నాట్యమే యగు రసప్రవాహమున విస్తరించిన నేత్రములే యగు వేయిపద్మములచే బ్రకాశించువాడు. రూపకాలంకారము. పురందర. 'వృద్ధశ్రవాః సునాసీరః పురుహూతః పురందరః' - పురాణి ఆరీషాం దారయతీతి. పురందరః. శత్రుపురములను వ్రక్కలించినవాడు. ఇంద్రుఁడు, అమరము.

రంభా + ఆడి = రంభాడి. సవర్ణదీర్ఘ సంధి. రంభాడి + అప్పరస్ = రంభాద్యప్పరస్. యదా దేశసంధి. అప్పరస్ + ఓఘ = అప్పరః + ఓఘ. పదాంతసకారమునకు విసర్గాదేశము. ప్రాస్య ఆకారము తరువాత వచ్చు విసర్గము ప్రాస్యాకారభిన్నమైన అచ్చు పరిమగు నపుడు లోపించును, అప్పరఓఘ. అంభోజ సహస్ర. ఇంద్రుఁడు సహస్రాక్షుఁడు. నేత్ర + అమల + ఉజ్జ్వంభ. నేత్రామలోజ్జ్వంభ. సవర్ణదీర్ఘ, గుణసంధులు.

తే. తన్నుఁగని యనిమిషు లై రొ మున్న యై రొ
 నాఁగ ననిమిషదృష్టిని నాకి సమితి
 దగిలి కనుఁగొన వారి చిత్తములు తనకు
 నెఱుఁగ నమరేకునకును రతీకుఁ దెఱుఁగె.

అర్థము : తన్నున్ + కని = తన్నుఁజూచి, అనిమిషులు = తెప్పపాటు లేనివారు, జియో = అయియో, మున్ను + అ = ముందే, ఐయో, నాగన్ = అనునట్లు, అనిమిషు వృద్ధిని = తెప్పపాటులేని చూపులో, నాకి-సమితి = దేవతల గుంపు, రగిలి = ఆనక్తిలో, కసుగొనన్ = చూడఁగా, వారి-చిత్తములు = వారి మనస్సులు, తనకున్, ఎఱగన్ = అభిముఖములు కాఁగా, రతి + ఈశుఁడు = రతి భర్త - మన్మథుఁడు, అమర = ఈశునకును = దేవప్రభునకు-ఇంద్రునకు, ఎఱగెన్ = నమస్కరించెను.

తాత్పర్యము : తన్నుఁజూచి దేవతలు తెప్పపాటులేనివారయియో లేక తన్నుఁజూచుటకుముందే తెప్పపాటు లేనివారయియో కాని దేవతల సమాహము తెప్ప పాటులేని దూపుతో నానక్తి వహించి చూడఁగా, వారి మనస్సులు తన కభిముఖములు కాఁగా మన్మథుఁ డింద్రునకు నమస్కరించెను.

విశేషములు : నిమిషము = తెప్పపాటు. అది లేనివారు అనిమిషులు. దేవతలు, నాకి-నాకః అస్య అస్తి నాకిన్. నాకము గలవాఁడు, దేవుఁడు, అలంకార ముత్పేక్ష.

వ. ఇట్లు సురరాజు వలరాజు సుందరాకారంబుఁ గని ముదితహృదయుం డగుచు సముచితాసన తాంబూలదాన సన్మానాదులం బ్రహృష్ట మనస్కుం జేసిన సురవతికి రతిపతి నిజ భుజా కలిత పుష్ప కౌదండకౌశలోన్నతి నెచ్చి మహోత్సాహంబున నిట్లనియె. 40

అర్థము : ఇట్లు, సుర-రాజు = దేవతలప్రభువు-ఇంద్రుఁడు, వలరాజు = (వలపు + రాజు) = మన్మథునియొక్క, సుందర + ఆకారంబున్ = మనోహర హృదయమును, కని = చూచి, ముదిత-హృదయుండు = సంతోషించిన హృదయము గల వాఁడు, అగుచున్, సముచిత .... సన్మానాదులన్; సముచిత = తగిన, ఆసన = పీఠము, తాంబూల = తాంబూలము, దాన = ఇచ్చుట, అను, సన్మాన = గౌరవము, ఆదులన్ = మున్నగువానిచేత, ప్రహృష్ట-మనస్కున్ = మిక్కిలి సంతోషించిన. మనస్సుగలవానిని, చేసినన్ = చేయఁగా, సుర-వతికిన్ = ఇంద్రునకు, రతి-పతి = రతిదేవి భర్త - మన్మథుఁడు. నిజ .... లోన్నతిన్; నిజ = తనదైన. భుజా = భుజమునందు, కలిత = ధరింపఁబడిన, పుష్ప-కౌదండ = పువ్వువంటియొక్క, కౌశల = నేర్పుయొక్క, ఉన్నతిన్ =

గొప్పతనముచేత, ఎచ్చి = విజృంభించి, మహత్ (మహా) + ఉత్సాహంబునన్ = గొప్ప యుత్సాహముతో, ఇట్లు, అనియెన్.

తా త్వ ర్య ము ; ఇట్లు ఇంద్రుఁడు మన్మథుని మనోహరరూపమును జూచి సంతోషించి, అతనిని సముచితముగా అసనము, తాంబూలము మున్నగు గౌరవములచే సంతృప్తుని జేయఁగా, నింద్రునకు మన్మథుఁడు తనభుజమునందలి పూనిఁగి నేర్పు పెంపుచే విజృంభించి మహోత్సాహముతో ని త్లనియెను.

మన్మథుని వ్రతిజ్ఞ

మ. అతినిష్ఠాపరులై సురేంద్రవిభవాప్త్యాసక్తి నుగ్రాధిక
 వ్రతముల్ చేకొని ధీరులై నడతు మ న్వా రెవ్వరై నన్ శుభ
 స్థితి నెందేనియుఁ గ్గనం బనుపు నన్ శీఘ్రంబ పుష్పాస్త్రసం
 హతి విచ్చిన్నమనస్కులన్ విషయమాయాగ్రస్తులన్ జేసెదన్. 41

అ ర్థ ము : అతి_నిష్ఠా_పరులు + ఐ = అధికనిష్ఠయం దాసక్తిగలవారయి, సుర + ఇంద్ర_విభవ + ఆప్తి + ఆసక్తిన్ = దేవేంద్రవై భవముయొక్క ప్రాప్తియందలి కోరికతో, ఉగ్ర + అధిక - వ్రతముల్ = భయంకరములైన పెక్కు వ్రతములు, చేకొని, = స్వీకరించి - చేసి, ధీరులు + ఐ = ధైర్యవంతులమయి, నడతుము, అన్ + వారు = అనువారు, ఎవ్వరు + ఐనన్, శుభ_స్థితిన్ = శుభమైన ఉనికితో, ఎందున్ + ఏనియున్ = ఎచ్చటనైనను, కల్గినన్ = ఉన్నచో, నన్ = నన్ను, శీఘ్రంబు + అ = వెంటనే, పనుపు = పంపుము, పుష్ప + అస్త్ర_సంహతిన్ = పూవుటముల దెబ్బచే, విచ్చిన్న - మనస్కులన్ = విఠిగిన మనస్సుగలవారినిగను, విషయ - మాయా - గ్రస్తులన్ = ఇంద్రియములనెడి మాయచే లోఁగొనఁబడిన వారినిగను, చేసెదన్.

తా త్వ ర్య ము : మిక్కిలి నియమపరులయి దేవేంద్రవై భవమును బొందఁగోరి తీవ్రవ్రతములుచేసి ధైర్యముతోఁ బ్రవర్తింతుమనువా రెవరైన శుభములతో నెచ్చట నైన నున్నచో నన్ను వెంటనే పంపుము. నేను పూవుటముల దెబ్బచే వారిని కలఁగిన మనస్సుగలవారినిగను. ఇంద్రియములనెడిమాయలకుఁ జిక్కినవారినిగను జేసెదను.

వి శే ష ము లు : విభవ + అప్తి = విభవాప్తి. సవర్ణదీర్ఘ సంది, విభవాప్తి + అసక్తి = విభవాప్త్యాసక్తి. యవాదేశసంది, ఇ ఉ ఋ ౠ లు అసవర్ణములైన అచ్చులు పరము లగునప్పుడు క్రమముగా యై, వై, రై, లై అనునవి ఆదేశము లగును. ధీరులై - ధీరులయై - 'ప్రథమాంతంబులగు యుష్మదస్మద్విశేషణంబుల కేవల్యంబుగ వు ను లును, బహుర్వంబున రు ము లు నంతాగమంబులు ప్రాయికంబుగ నగు.' బాల. కారక. 33. 'ఈ యాగమంబులు పరంబు లగునప్పు డుర్వంబున కర్తవ్యంబగు.' బాల. కారక. 34. ధీరులు + ము. ధీరుల + ము + ఐ అని కావలసియుండగా నట్లు కామికి ప్రాయికశబ్దము శరణము. అన్వారు = అను + వారు 'అను కొను లోనగు వాతుజవిశేషణముల యంత్యోకారమునకు హల్లు పరంబగునప్పుడు లోపంబు వైకల్పికంబు.' ప్రౌఢ. సంది. 13, పనుపు + ము + నన్ = పనుపు నన్. 'మధ్యమ భ్రుష ముష్కంబునకు హలవసానంబులు పరంబు లగునప్పుడు లోపము విభాష నగు.' బాల. సంది. 47. నన్ - నన్ను - 'ఉకారంబు క్రింది ఉకారంబునకుం దుది గు లు క్రింది న ల ల కు లోపంబు బహుళంబుగ నగు.' బాల. ప్రకీర్ణ. 7. నను, 'పదాంతంబులయి యసంయు క్తంబులయిన ను లు రుల యుర్వంబునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు.' బాల. ప్రకీర్ణ, 16. నన్.

ఇది కాళిదాసు కుమారసంభవమునందలి శ్లోకమునకు సన్నిహితముగా నుండుట చూడనగును.

కే నాభ్యసూయా పదకాక్షిణా తే
 నితాస్త దీరై ర్జనితా తపోధిః,
 యావద్భవ త్యాహితసాయకస్య
 మత్కారుక స్యాస్య నిదేశవక్తీ ॥ కుమార. 7. 1.

సంస్కృత శ్లోకమునకుఁ దెలుగుపద్య మించుట వివరణముగా నున్నది.

క. పరమపతివ్రతలై సుర
 పురమును సాధింప నున్న పుణ్యస్త్రీ లై
 వ్వరు గలరు చూపు చూతాం
 కుర శరహతిఁ ధిరులుమరులుగొలిచెవ వారివై.

అ ర్థ ము : పరమ - పతివ్రతలు + ఐ = గొప్ప సాధులయి, సుర - పురమును = దేవతల నగరమును-అమరావతిని, సాధింపన్ + ఉన్న = సాధింపఁ జోవు, పుణ్య - స్త్రీలు+ఎవ్వరు + కలరు=పనిత్రస్త్రీలు ఎవ రున్నారు?, చూపు = చూపుము, వారిన్, చూత + అంకుర - శర - హతిన్ =మామిడిచిగురుటంపదెట్టిచే, తిరులుచుచులు + కొనిపెదన్ = వెట్టి వలపు పుట్టించి జాధించెదను.

తా త్ప ర్య ము : పరమసాధులయి దేవతల నగరమగు నమరావతిని సాధింపఁజోవు పుణ్యాత్మలగు స్త్రీ లెచ్చట నున్నారు? చూపుము. వారిని మావిచిపురు టంపదెట్టిచే వెట్టివలపు పుట్టించి జాధింతును.

వి శే ష ము లు : చూపుము + చూతాంకుర....మధ్యమపురుషమువర్తకము నకు హల్లు పరమగుచుండఁగా లోషము. బాల, సంధి. 47. చూపు చూతాంకుర ....

జ. అనుపమ రూప యౌవన మహాగుణవై భవలీల నెవ్వరిం గనుఁగొని మెచ్చకున్న వరకన్యక గల్గిన దానిఁ జెప్పు నీ పనిచినవాని వేలగొని పై బడఁజేసెద; నీవు తన్నుఁ గ ల్పిన నొరుఁ దాను గల్పి చను చేడియ గల్గినఁ జూపు తెచ్చెదన్. 48

అ ర్థ ము : అనుపమ - రూప - యౌవన - మహత్ (మహా) - గుణ - వై భవ - లీలన్ = సాటిలేని సౌందర్యము, పడుచుఁదనము అనెడి గొప్ప గుణము అనెడి సంపదయొక్క విలాసముచే, ఎవ్వరిన్ = ఎవ్వరినైనను, కనుఁగొని = చూచి. మెచ్చక + ఉన్న=ఇష్టపడని, వర - కన్యక = శ్రేష్ఠురాలయిన పడుచు, కల్గినన్ = ఉన్నచో, దానిన్ = ఆమెను, చెప్పు = చెప్పుము, నీ - పనిచినవాని = నీవు పంపినవానియొక్క, వేల + కొని = దాన్యముచేసి, పైన్ + పడన్ + చేసెదన్ = మీఁదఁబడునటు చేసెదను, నీవు, తన్నున్, కల్పినన్ = మోహింపఁగా, తాను. ఒరున్ = ఇంకొకరిని, కల్పి = మోహించి, చను = వర్తిల్లు, చేడియ = స్త్రీ. కల్గినన్ = ఉన్నయెడల, చూపు = చూపుము. తెచ్చెదన్.

తా త్ప ర్య ము : తన సాటిలేని సౌందర్యము యౌవనము అను విశిష్టగుణ ముల వె భవముచే నెవరినె నను జూచి మెచ్చకుండు యువతి యున్నచోఁ జెప్పుము.

ఆమె నీ పంచినవానికి దాస్యము చేసి మీదఁబడునట్లు చేసెదను. నీవు మోహింపఁగాఁ దా నింకొకరిని మోహించు శ్రీ యున్నచోఁ జూపుము తెచ్చెదను.

వి శే ష ము లా : ఈ పద్యము

‘కా మేకపత్నీవ్రత దుఃఖ శీలాం
 లోలం మన శ్చారుతయా ప్రవిష్టామ్,
 నితమ్బినీ మిచ్ఛసి ముక్త లజ్ఞాం
 కణ్ఠే స్వయం గ్రాహ నిషక్త బాహుమ్.’ కుమార. 3-7.

అను కుమారసంధివ ర్ణోకమునకు దగ్గరగా నున్నది.

చెప్పు నీపనిచిన, చూపు తెచ్చెదన్ - పుట్టిపుట్టుపషమువర్జకమునకు హల్లు పరమగుచుండఁగా లోపము. బాల. సంధి. 47 నీ పనిచినవాని. నీవు పనిచినవాని. ‘దారుజ విశేషణ భావార్థక పూర్వ వ్యవహితావ్యవహితకర్తృపదప్రథమకుఁ దఱచుగ యొక్క షడ్వి యగు.’ ప్రౌఢ. కారక. 15. నీయొక్కపనిచినవాని - ‘యొక్కకు లోపంబు బహుశంబు.’ ప్రౌఢ. కారక. 16, నీ పనిచినవాని. కలుచు = ప్రేమించు. ఈ యర్థమున నన్నెచోడుని ప్రయోగాంతరములు. 7-20, 8-145, 8-151, 8-163. వేల = దాస్యము. ఇతనివే ప్రయోగాంతరములు. 6-17, 10-164.

చ. వలయు జనాలి నెల్ల మును వశ్యులఁ జేసెతిఁ బుష్పబాణకౌ
 శలమున; శూర్పకాది రిపు సంహతి నోర్చితిఁ దీవ్రసాయకా
 వలిఁ; ద్రిజగంబులందు వశవర్తులు భీతులు గాని నాకు న
 గ్గల మొరు తెందు లేరు; విను కౌశిక! నేర్పున విక్రమంబునన్. 44

అ ర్థ ము : కౌశిక = ఇంద్రా!, విను = వినుము, వలయు - జన + ఆలిన్ + ఎల్లన్ = కావలసిన జనుల సమూహమునంతను, పుష్ప - బాణ - కౌశల మునన్ = పూవుటమ్ములనేర్పుచో, మును = పూర్వము, వశ్యులన్ = వశపడినవారి నిగా, చేపితిన్, తీవ్ర - సాయక + ఆవలిన్ = తీవ్రములైన - భయంకరములైన బాణముల వరుసచే, శూర్పక + ఆది - రిపు - సంహతిన్ = శూర్పకుఁడు మున్నగు శత్రువుల సమూహమును, ఓర్చితిన్ = ఓడించితిని, త్రిజగంబుల + అందున్ = మూఁడు లోకములందును, నేర్పునన్ = నేర్పునందును, విక్రమంబునన్ = పరాక్రమము

నందిను, నాటన, పశ - వస్తులున్ = లోబడినవారును, భీతులున్ = భయపడిన వారును, కాని, ఒరులు = ఇరరులు, అగ్గలము = అధికముగా, ఎండున్ = ఎచ్చటను, లేరు.

తా ర్ప ర్య ము : ఇంద్రా! వినుము, కాపలనసినవారి నందఱిని నా బ్రాహ్మణముల నెట్లును ముందే నీకు పశపడునట్లు చేసితిని. క్రూరములైన బాణములచే శూర్పకుఁడు మున్నగు శత్రువులను ఓడించితిని, ముల్లోకములందును నేర్పునను, పరాక్రమమునను నాకు పశపడినవారును, భయపడువారును గాక నన్ను మీఱువారెందును లేరు.

వి శే ష ము లు : నాకు నగ్గలము - నాకంటె నగ్గలము. 'షష్ఠీస్థానికంబగు బుష్టకం బొక్కొకచో ద్వితీయాది పభక్తులకు మాఱుగాఁ దత్ దర్థంబులం జూపఁబడి.' ప్రౌఢ.కా.క.13. అగ్గలము అన్యార్థాదిగణగణ్యాపనియెఱుంగవలయును. ఓర్చితిన్. ఓరు దాతువు. 'ఋగాగమం బాచ్చికంబున కనంయుక్త న ల డ రాంతంబునకుం బ్రేరణంబున బహుశంబుగా నగు,' ఓరు + చు. బాల.క్రియ.73, 'ఆ దోడు కూడుల డకారంబునకుం బుక్కు పరంబగునపుడు రేఫంబగు.' బాల.క్రియ.80, ఓరుచు. 'ఆచ్చికంబులం బద మధ్యంబుల న ల డ ర ల యుర్వంబునకు లోపంబు బహుశంబుగ నగు' బాల.ప్రకీర్ణ.17. ఓర్చు. 'భూరంబున లిట్టగు,' బాల.క్రియ.81, ఓర్చు + లిట్. 'లకారంబునకు డుఱు పు రు ను ము ఱ్జగు.' బాల.క్రియ.81. ఉత్త మపురుషైకవచనమగుటచే - ఓర్చు + సు. లిట్ట పుష్క పరంబగునపుడు తివరకం బగు.' బాల.క్రియ.18, ఓర్చు + తి + ను. 'భూరంబునం దిగాగమం బగు.' బాల.క్రియ.17. ఓర్చు + ఇ + తి + ను. 'అంద్యవగాగ మంబులం దప్ప నపదాదిస్వరంబు పరంబగునపు డచ్చునకు సంధి యగు,' బాల.సంధి. 11 ఓర్చితి + ను, 'అవసాపంబునందు ద్రుతస్వరంబునకేని ద్రుతంబునకేని లోపంబు బహుశంబుగా నగు.' బాల.సంధి.20, ఓర్చితిన్.

నీ. జలశౌచి ననుగెన్న జనకుండు హరి చక్రీ
 యైనను స్వామికార్యంబు గాఁగ,
 వేదజడుండైన విధి పాశసంయుక్తుఁ
 డైనను నాదుమాహాత్మ్య మమరఁ,

బరమతపోనిధి పరమేశుఁ డుగ్రాక్షఁ

దైన నపారశార్యంబు వెలయ,

మఱియు నమర్యాహిమర్యాధిపతు లెంత

శుచులయ్యు నాయుధశూరులైన,

అ. నీ క్షణంబ సతుల కెఱఁగింతుఁ బుష్పాస్త్ర

కౌశలమున నదియుఁగాక పోర

నీను దక్క నీకు నెఱఁగింతు నత్యుగ్ర

బాణశక్తిఁ దన్నుఁ బంపు దేవ!

45

అర్థము : ననున్ + కన్న - జనకుండు = నన్నుఁగన్నలండ్రి, జల =
కాయ = సేవఁ దరుంటువఁడు, హరి = విష్ణువు, చక్రి = సుదర్శనమనుచక్ర
హాయుధముగాఁ గలవఁడు, ఐనను, స్వామి - కార్యంబు + కఱగన్ = ప్రభువ వగు
నీ పనికయి, (ఎఱఁగింతు ససుక్రయిరీ నన్వయము.)

వేద - జకుండు + ఐన = వేదపఠనముదే మందుఁడు అయిన, విధి = బ్రహ్మ,
పాశ - సంయుక్తుడు = పాశవి నెడి శస్త్రములఁ గూడినవఁడు (బ్రహ్మదేవుని శస్త్రమున
కును, వరుణుని శస్త్రమునకును పాశ మనిపేరు), ఐనను, నాదు మాహాత్మ్యము =
నా మహిమ, అమరన్ = బుద్ధుఁగా .... ఎఱఁగింతున్.

మరణ - లపన (క) + నిధి = గొప్ప లపస్సునకు నిధి, (అగు), పరమేశుఁడు =
ఈశ్వరుఁడు, ఉగ్ర + అక్షుఁడు = ధియింకరిమైన నేత్రముగలవఁడు, ఐనన్ =
అయినను, అపార - శార్యంబు = (నా) అధికమైన పరాక్రమము, వెలయన్ =
ప్రకాశింపఁగా, ... ఎఱఁగింతున్,

మఱియున్ = పారేకాక యింకను, అమర్త్య + అహి - మర్త్య + అధిపతుఁడు =
దేవతల, నాగుల, మనుష్యుల ప్రభువులు, ఎంత - శుచులు = పరిశుద్ధులు, అయ్యున్ =
అయినను, ఆయుధ - శూరులు + ఐనన్ = సాయుధులైన పరాక్రమవంతు లైనను.

పుష్ప + అస్త్ర - కౌశలమునన్ = పూవుటమ్ములందలి నేర్పుచే, ఈ క్షణంబు +
అ = ఇప్పుడే, సతులకున్ = స్త్రీలకు, ఎఱఁగింతున్, = లొంగునట్లు చేయుదును.

అదియన్ + కాక, పోరన్ = యుద్ధమునంది, ఈసు + త్కన్ = కోపమునుగునట్లు, అతి + ఉగ్ర - బాహు - శక్తిన్ = మిక్కిలి భయంకరమైన బాణముల శక్తితో, నీకున్, ఎఱగింతున్ = నమస్కరింపజేయుదును, దేవ = ప్రభూ, తన్నున్ = నన్ను, పంపు = పంపుము.

తా త్వ ర్య ము : క్షీరసముద్రశయనుడును, నన్నుగన్న రంధ్రయు, జక్రియు నగు విష్ణుని స్వామికార్యముగను, పేదజడుడైన బ్రహ్మ పాశాయుధసంయుక్తుడైనను నా మహిమ మొప్పుగను, పరమతపోనిధి యగు పరమేశ్వరుడు గ్రాక్షుడైనను నా మహావరాక్రమము వెలయగను, ఓఱీయు దేవ నాగ మనుష్యాధిపతులెంత పరికుడ్డైనను, వారిని ఈ క్షణమే నేను నా పూవుటముల నేరుపున స్త్రీలకు వశపడునట్లు చేయుదును, అదియునుగాక యుద్ధమున నతిభయంకరముైన నా బాణముల శక్తిచే గోపముడిగి వారు నీకు నమస్కరించునట్లు చేయుదును, దేవా! నన్నుఁ బంపుము.

వి శే ష ము లు : నన్నుఁ గన్నరంధ్రనిగూడ స్త్రీలకు వశపడునట్లు చేయుటలో నా స్వామికార్యపరత్వము తెలియు ననుట. ఐరమెష్టి పాశాయుధయుక్తుడైనను వాని నట్లు చేయుటలో నా మహిమ తెలియు ననుట. పరమేశ్వరుడు గ్రాక్షుడు, పైఁగాఁ బరమతపోనిధి. అట్టివాని నట్లు చేయుటలోఁ దన యపారశౌర్యము ప్రకటించుగు ననుట.

నాదు మాహాత్మ్యము - నా + మాహాత్మ్యము. 'యుష్మదస్మదాత్మార్చకంబుల కుత్తరపదంబు ఐరంబగునపుడు దుగాగింబు విభాష నగు.' నాదు మాహాత్మ్యము. బాల.సమాస.11. ఉగ్ర + అక్షి - దేహావయవార్థకముైన అక్షి, సక్తిన్ శబ్దముల తుది యచ్చునకును హల్లుతోఁగూడిన తుది యచ్చునకును అ అను ప్రత్యయ మారేశముగా వచ్చును. ఉగ్రాక్షుడు. ఈసు - (వికృతి) - ఈర్ష్య (ప్రకృతి). తన్ను = నన్ను. ఇట్ట ప్రయోగము ప్రాచీనకపులలోఁ గలదు. 'వాని నెగతినై నఁ దనకుఁ దెమ్మనిన' -రంగి. ఆరణ్య, తనకు = నాకు. పంపు దేవ - పంపుము దేవ, హల్లుసరముగా మధ్యమపుబుష మువర్ణక లోపము. బాల. సంధి.47.

త. వెరవున భుజశౌర్యంబున
 సురవల్లభ! పసుపు! నీవ చూడఁగఁ బరమే
 శ్వరునై న నోర్తుఁ; బెఱ సుర
 నర ఘణి దివిజాధిపతులు నా కెదురుదురే!

అ ర్థ ము : సుర.వల్లభ = దేవపతి : ఇంద్రా: పసుపు = పసుపుము.పంపుము, నీవు + అ = నీవే, చూచ(గన) = చూచుచుండగా, వెరపునన్ = ఉపాయము నను, భుజ_శౌర్యంబునన్ = బాహు పరాక్రమమునను, పరమేశ్వరున్ + ఐనన్ = పరమేశ్వరునైనను, ఓర్తున్ = ఓదీంతును, పెఱ = ఇతరులైన, సుర_నర_ఫణి_దివిజ + అధిపతులు = దేవరల, మమమ్యుల, నాగుల, దివిజుల ప్రభువులు, నాకున్ = నన్ను, ఎదురుదురే = ఎదిరింతురా :

తా త్ప ర్య ము : దేవేంద్రా : నన్నుఁ బంపుము. నేను నీవే చూచుచుండగా నా యుపాయముచేతను, బాహు పరాక్రమముచేతను పరమేశ్వరునైన నోదీంతును. ఇతరులైన దేవ మనుష్య నాగాధిపతులు న న్నెదిరింపఁగలరా : ఎదురలే రనుట.

వి శే ష ము లు : పసుపుము + దేవ_హల్లు పరమగుచుండగా మధ్యమ పురుష మువ్వుకలోపము. పసుపు దేవ, బాల. సంధి. 47. ఓర్తున్ - ఓరు + చు = ఓర్చు. చూచు పూర్వపద్య 'ఓర్చితిన్' వ్యాఖ్య. 'తద్దర్మాదులందు లాట్టగు.' బాల. క్రియ, 5. ఓర్చు + లాట్. 'లకారంబునకు దు ట్రువు రు ను ముక్తగు.' బాల. క్రియ. 8. ఉ ర్తమ పురుపైకవచనమున_ఓర్చు + ను_ 'లాట్ట రుక్మ పరంబగునక్కడు దుగాగమం బగు.' బాల. క్రియ. 22. ఓర్చుదును. 'చువ్వుంబుతోడ దుగకారంబు తకారం బగు.' బాల. క్రియ. 108. ఓర్తును. 'అవసానంబునందు ద్రుతస్వరంబునకేని ద్రుతంబునకేని లోపంబు బహుశంబుగా నగు.' బాల. సంధి, 20. ఓర్తున్.

పరమేశ్వరునైన నోర్తును, పెఱవారు నా కెదురుదురే యనుటచే నలంకారము కావ్యార్థపత్తి, కైముత్యే నాదసంస్థిః కావ్యార్థపత్తి దిష్యతే,' చన్దో. నా కెదురుదురే నన్ను నెదురుదురే అనుటకు, 'షష్ఠాన్తానికంబగు కువర్జకం బొక్కొకఛో ద్వితీయాది విభక్తులకు మాఱుగాఁ దర్దర్దంబులం జూపఁజెడి.' ప్రౌఢ. కారక, 13. ఇవట ద్వితీయకు ప్పణి.

సుర.... పతులు - సుర అని యుండఁగా_ మరల దివిజ అని యుండుట అనా వశ్యకము, అది 'దితిజ' కానోచ్చనా ?

వ. అని నెనరు ముట్టం బూనిన కుసుమాయుధు పూనికి వజ్రాయుధుండు ఘనంపటిచి తారు తారకాసురుచేతం బరాజితులై పరమేశ్వ మఱువుఁ

జొచ్చిన విధంబును, విధి తద్వధ కుపాయం బయ్యుమామహేశ్వరుల వీర్యసంభవుండైన కుమారుండగునని హితోపదేశంబు నేయుటయు నెఱింగించి హరిగిరిజలు నైష్ఠికానుష్ఠానులై హిమవంతంబున నున్నవారు వారికి సంగమంబు నేసి జగద్ధితంబు చేయు మిది యనన్యవిషయంబు నీ వలనన కాని యొరునకు సాధ్యంబు గాదు కావున నిన్నుం బ్రార్థించితి మెట్లనిన, 47

అర్థము : అని, నెనరు = ప్రీతి, ముట్టన్ = కలుగ, పూనిన = కడఁగిన, కుసుమ + ఆయుధు - పూనికి = పుష్పబాణుని - మన్మథుని ప్రయత్నము, వజ్ర + ఆయుధుండు = వజ్ర మాయుధముగాఁ గలవఁడు - ఇంద్రుఁడు, ఘనంపఱిచి (ఘనము + పఱిచి) = అధికముచేసి, - దృఢపఱిచి, తారు = తాము, తారక + ఆసురు చేతన్, పరాణితులు + ఐ = ఓడింపఁబడినవారయి, పరమేశ్ఠి = బ్రహ్మయొక్క, ములుపున్ + చొచ్చిన - విధంబును = శరణుఁజొచ్చిన రీతియు, విధి = బ్రహ్మ, తద్ + వధకున్ = ఆతని వధమునకు, ఉపాయంబు, ఆ + ఉమా - మహేశ్వరుల = ఆ పార్వతీపరమేశ్వరుల, వీర్య - సంభవుండు = వీర్యమువలనఁ బుట్టినవఁడు, ఐన, కుమారుండు = కుమారస్వామి, అగున్ + అని, హిత + ఉపదేశంబు, చేయుట యున్, ఎఱింగించి = తెలిపి, హరిగిరిజలు = హరుఁడును, గిరిజయును, నైష్ఠిక + అనుష్ఠానులు + ఐ = నియమముతోడి ఆచరణము గలవారయి, హిమవంతంబునన్, ఉన్నవారు, వారికిన్, సంగమంబు + చేసి = కూడిక చేసి, జగత్ + హితంబు (జగద్ధితంబు) - లోకశ్రేయము, చేయుము, ఇది, అనన్య - విషయంబు = ఇతరులది కాని విషయము, నీవనలన్ + అ = నీవనలనే, కాని, ఒరునకున్ = ఇతరునకు, సాధ్యంబు + కాదు, కావునన్, నిన్నున్, ప్రార్థించితిమి, ఎట్లు + అనినన్,

తాత్పర్యము : అని ప్రీతితోఁ బూనిన మన్మథుని పూనికను ఇంద్రుఁడు దృఢపఱిచి తాము తారకాసురునిచే నోటమి పొంది బ్రహ్మను శరణుఁజొచ్చిన విధమును, బ్రహ్మ ఆతని వధ కుపాయము ఆ పార్వతీపరమేశ్వరుల వీర్యమువలనఁ బుట్టు కుమారస్వామి యగు నని హిత ముపదేశించుట తెలిపి, పార్వతీపరమేశ్వరులు నియమపరులై హిమవత్పర్వతమున నున్నారు, వారికిఁ గలయిక కాదించి లోకమునకు మేలు చేయుము, ఇది నీకేగాని యితరులకు సాధ్యముగాని పని కావున నిన్నుఁ బ్రార్థించితిమి. ఎట్లనిన- తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : నెనరు, 'పేర్మి యర్మిలి మర్కువ కార్మి నెమ్మి, నెనరు గాసిలి గారాము నెయ్య మింపు, ప్రేమసి యనుంగు ము క్తిన, ప్రయముగుకును గామదేయంబు లయ్యె' - ఆం.నా.శే, కుసుమాయుదు పూసికిని భాగు వప్రాయుదు, జగుజ్జేరనే మనష చె నని స్వారస్యము.

జనంప. చి. ఘనము + పజిచి. 'పద్మాదులు పరంబులగునపుడు మువర్ణకంబునకు లోపపూర్ణులు విభాష నగు.' బాల.సంధి. 48. వక్ష. రూపాం, వక్షము, ఇది చరిత్రాదుల లోనిది, 'చరిత్రాదుల మువర్ణకంబునకు లోపంబు బహుళంబుగా నగు.' బాల.తత్ప. 88, అయ్యుమా .... ఆ + ఉమా - యదాగమము. బాల.సంధి. 3. త్రికసంధి. బాల.సమాస. 14, 13. అయ్యుమామహేశ్వరుల వీర్యసంభవుండు.' కొన్నియెడల సిద్ధసమాసమధ్య గతపవంబులతో, దద్భిన్నపదంబుల కన్వయంబు చూపఁజెడి.' ప్రౌ.భ.సమాస. 81. హర గిరిజలు - హరుఁడును, గిరిజయును. ద్వంద్వము. భాషిపరిదామద్యద్భితో నిట హరగిరిజ లని ద్వంద్వముచేయుట సముచితము. జగద్ధితము - జగత్ + హితము, వర్ణముల మొదటి నాలుగక్షరముల (ఝయుల) కంటెఁ బరమగు హకారమునకుఁ బూర్వసవ ర్ణదేశము (ఆ వర్ణములకుఁ జెందిన చతుర్థవర్ణదేశము) వై కల్పికముగా నగును. జగత్ + ధితము, జగత్ + హితము. అనునాపికాంతస్థవర్ణములుతప్ప మిగిలిన పదాంత గత హల్లులకు (ఝల్లులకు) మృదుహల్లులు (హళ్ళులు) కాని, అచ్చులుకాని పరమగునపుడు ఆ హల్లుల వర్ణమునకుఁ జెందిన తృతీయవర్ణ దేశముగా వచ్చును. జగద్ధితము, జగద్ధి తము. అనన్యవిషయము. అన్యవిషయము కానిది. నజ్ తత్పురుషము. మఱుఁగు. మఱువు. 'అపదాద్యంబయి యసంయుక్తంబయిన గకారంబునకు వకారంబు విభాష నగు' బాల. ఆచ్చిక, 27,

మ. ధర నత్యుత్తములై న ధీరుల మనస్తాపంబు పాప న్మహా పురుషానీకమ యోపుఁగాక మహి నల్పం డోపునే? యద్ధరా ధర నై దాఘ నితాంత దాహ ముకుపన్ ధారాదరానర్గళో త్కర ధారావళిఁగాక యార్ప సగునే గండూషతోయంబులన్? 48

అ ర్థ ము : ధరన్ = భూమియందు, ఆతి + ఉత్తములు + ఐన = మిక్కిలి శ్రేష్ఠులయిన, ధీరుల = ధైర్యవంతుల, మనసై + రాపంబు = మనోవ్యథ, పాపన్ = పోఁగొట్టుటకు, మహత్ (మహా) + పురుష + అనీకము + ఆ = గొప్ప

ప్రరుషల సమూహాపే, ఓప్సన్ + కాక = సమర్థుగునుగాని, మహిన్ = భూమి యందు, అల్పండు = నీచుడ, ఓప్సనే = సమర్థుడగునా? కాడనుట, అర్థరాధర .... దాహము = ఆ + ధరాహా = ఆ కొండలయందలి, నైదాఘ = నిదాఘ (వేసవి) సంబంధమైన, నితాంత = అధికమైన, దాహము = తాపము, ఉడుపన్ = బోగొట్టటకు, ధరాధర .... ధరావళి : ధరాధర = మేఘములయొక్క, అనర్గళ = అట్టలేని, ఉత్కర = సమూహముయొక్క, ధరా + ఆవళిన్ = ప్రవాహముల వరుసచేత, కాక, గంధూష - తోయంబులన్ = పుక్కిటి నీళ్లతో, ఆర్పన్ + అగునే = ఆర్పుట సాధ్యమా : సాధ్యము గాదనుట.

తా త్ప ర్య ము : ఉత్తములగు ధీరుల మనస్తాపమును బోగొట్టటకు మహా ప్రరుషలే చాలుదురుగాని అల్పులకు సాధ్యము గాదు. కొండలయందలి గ్రీష్మతాపమును మనుష మేఘముల జలప్రవాహముచే సాధ్యమగునుగాని పుక్కిటిజలములచే నార్ప సాధ్యపడునా? సాధ్యపడదని భావము.

వి శే ష ము లు : అలంకారము దృష్టాంతము. 'చే ద్భిమ్న ప్రతిభిమ్నత్వం దృష్టాంతస్త దలక్ష్మణిః' చంద్రి. ఆతి + ఉత్తములు = అత్యుత్తములు. య.ణాదేశ సంధి.

వ. అని తన్ను నగ్గించుచున్న సురవల్లభుం జూచి రతివల్లభుండు విజృంభించి.

49

అ ర్థ ము : అని, తన్నున్, అగ్గించుచున్ + ఉన్న = పొగడుచున్న, సుర వల్లభున్ = సురపతిని - ఇంద్రుని చూచి, రతి. వల్లభుండు = రతిపతి. మన్మథుడు, విజృంభించి.

తా త్ప ర్య ము : అని తన్ను బ్రహ్మాండంబుననుచున్న యింద్రుని జూచి మన్మథుడు విజృంభించి - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

చ. 'పరము తపం బడంచి మఱి పార్వతీయం దనురక్తుఁడైయు మా యిరువురకుం గుమారుఁ డుదయించిన మా పగ దీటునంచు న చెరువుగ నన్నిదొంతులును జెప్పఁగ నేటికి? వానిపై సురే శ్శరః ననుబంపు మీ క్షణము చంపెద మీ పగదీలుఁ దారకున్.' 50

అర్థము : పరము - తపంబు = శ్రేష్ఠుని (ఈశ్వరునియొక్క), తపస్సు, అకంచి = అణచి, మఱి = అంతేగాక, పార్వతీయందున, అనురూపన్ = అనురాగము గలవానినిగా, చేయుము, ఆ + ఇరువురకున్ = ఆ యిద్దఱకును, కుమారుడు = కొడుకు-కుమారస్వామి, ఉదయించినన్ = పుట్టినచో, మా-పగ = మా విరోధము, తీఱున్, అంచున్, అచ్చెరువుగన్ = ఆశ్చర్యముగా, అన్ని దొంతులును = అన్ని వాక్పరంపరలను, చెప్పఁగన్ + విటికిన్, సుర + ఈశ్వర = దేవపతి - ఇంద్రాః, వానిపైన్ = వానిమీదికి, ననున్ = నన్ను, పంపుము. మీ - పగ, తీఱున్, తారకున్, ఈ - క్షణము + అ = ఇప్పుడే. చంపెదన్.

తాత్పర్యము : 'ఈశ్వరుని తపస్సు భంగపఱచి వానిని పార్వతీయం దను రక్తునిగాఁ జేయుము. ఆ యిద్దఱకుఁ గుమారుడు పుట్టినచో మా- పగ తీఱును. అని ఆశ్చర్యముగా నన్నిపలుకులు చెప్పనేటికి ? దేవేంద్రాః ! ఆ తారకునిమీదికి నన్నుఁ బంపుము. మీ పగ తీఱునట్లు వాని నిప్పుడే చంపెదను.'

క. తారకు నోర్వఁగ, వేఱు కు

మారకుఁ బడయంగ సంగమము నేయను మున్

వారలపైఁ బంపనినాఁ

దారెప్పుపైఁ బంపు మాతఁ డధికుఁడె నాకున్?

51

అర్థము : తారకున్ = తారకుని, ఓర్వఁగన్ = ఓడించుటకును, వేఱు + అ = వేఱే, కుమారకున్, పడయంగన్ = పొందుటకు, సంగమము - చేయును = పొందుచేయుటకును, మున్ = ముందు, వారలపైన్ = పార్వతీశ్వరులపైకి, పంపని నాఁడు = పంపనిచో, ఆ - రిపు - పైన్ = ఆ శత్రువుపైకి - తారకునిమీదికి, పంపుము, ఆరఁడు, నాకున్ = నాకంటె, అధికుఁడు + ఎ = గొప్పవాఁడః

తాత్పర్యము : తారకాసురు నోడింపఁ గుమారునిఁ బొందునట్లు కూర్పు టకుఁ పార్వతీశ్వరులపైఁ బంపక ఆ శత్రువగు తారకునిమీదికే నన్నుఁ బంపుము. అతఁడు నాకంటె నధికుఁడాయెము ? కాఁ డనుట. అనఁగా, తారకాసురు నోడించు టకుఁ గుమారునిఁ బుట్టింపఁ పార్వతీశ్వరులకు సంగమము చేయుమని నన్నుఁ బంపనేఁ? నన్నుఁ దారకునిమీదికే పంపినచో నె నాతనిని గెలువలేనా ? నాకంటె వాఁడు గొప్ప

వాడా ? అని ధాటము. రాకకు నోచ్చుటకుఁ గుహారస్వామి పుట్టుటయు, సరఁడు పుట్టుటకుఁ దావ్యతేజ్వరులకు సంగతి గలిగించుట - ఇట్టి చుట్టు పద్యతయెల ? నన్నే వానినైఁ బంపెనుచో నెఱు వానిని మట్టుపెట్టలేనా ? నాకంటె వాఁ డధికుఁడా : యనుట.

పాఠములు : నాకున్ అధికుఁడె , నాకంటె నధికుఁడె - పంచమ్యుక్తమున కువర్ణము, ప్రౌఢ. కాకకి, 13. ఓర్వఁగన్ - ఓడు ధాతువు. ఓడు + చు - చాల. క్రియ. 73. ఓరుచు - చాల. క్రియ. 80. ఓర్చు. చాల. ప్రకీర్ణ. 17. ఓర్చు + నుజి. చాల. క్రియ. 40. ఓర్చు + నుజి. చాల, క్రియ, 20. చాల, క్రియ, 86. ఓర్వసు - చాల. క్రియ. 88. ఓర్వఁగన్ - చాల. క్రియ. 115.

వ. అనిన సురేంద్రుండు 'నీ కసాధ్యం బెందును లే దె నను బరమేష్ఠి వచనం బలంఘనీయం బగుట నిదియ మనకుఁ గర్తవ్యంబు. దీని కొడంబడవలయు' నని ప్రార్థించిన నప్పని గైకొని 'నా కిది యేమి గహనం?' బని దర్పకుండు దర్పించి. 52

అర్థము : అనినన్ = అని మన్మథుఁడు పలుకఁగా, సుర + ఇంద్రుండు = దేవేంద్రుఁడు, నీకున్, అసాధ్యంబు = సాధింపరానిది, ఎందును, లేదు, ఐనను, పరమేష్ఠి = బ్రహ్మయొక్క, వచనంబు = మాట, అలంఘనీయంబు = చాటరానిది, అగుటన్ = అగుటచే, ఇది + అ = ఇదియే, మనకున్, కర్తవ్యంబు = చేయఁదగినది, దీనికిన్, ఒకంబడవలయును = అంగీకరింపవలయును, అని, ప్రార్థించినన్, ఆ + పని, కైకొని, నాకున్ + ఇది, ఏమి, గహనంబు = గగనము. దుర్లభము, అని, దర్పకుండు = మన్మథుఁడు, దర్పించి = గర్వించి.

తార్పర్యము : అని మన్మథుఁ డనఁగా, నింద్రుఁడు 'నీ కసాధ్యమెందును లేదు, అయినను బ్రహ్మ మాట చాటరానిది కావున మన కదియే కర్తవ్యము. దీని కంగీకరింపు' మని ప్రార్థించఁగా, మన్మథుఁడు ఆ పనిని గైకొని 'నా కిదియేమి దుర్లభ?' మని గర్వించి - రతువౌతి ఎద్యముతో నన్వయము.

పాఠములు : దర్పకుఁడు - 'కన్దర్పే దిర్పకోఽనుజ్ఞః కామః పచ్చకః స్థుః' 'కుత్సితో దర్షో యస్య నః కన్దర్పః' - కుత్సితమైన దర్పము గలవాఁడు .

యస్మిన్ముఁడు - అదురకము. అంకంకము పరికిరాంకరము - 'సాధిప్రాయే విశేష్యే తు ధివే త్పరికరాత్కరశః' చంద్రిక. దర్పకుఁ డను నిశేష్యము సాధిప్రాయమైనదికనుక పరికిరాంకరాలంకారము .

తే. శాలి నెకొన్న తపమెల్ల నాలి నేసి
యతని దేహంబునందు సా మాలిజేసి
కామకింకరుఁ జేసి నా కడిమి నెఱపఁ
గంటి నీ ప్రస్తవము దీర్పఁగంటి నెలమి.

53

అర్థము : శాలి = శాలముగంపాడు - శివుఁడు, చెకొన్న = కైకొన్న, తపము + ఎల్లన్ = తపమునంతను, ఆలి + చేసి = నాలిచేసి = పరిహాసముచేసి, అంక - దేహంబు + అంబున్ = అతని శరీరమునందు, సాము + ఆలిన్ + చేసి = సగము త్రిని (భార్యను) జేసి, కామ - కింకరున్ + చేసి = కౌరికలకు బానిసయైనవానినిగాఁ జేసి, నా - కడిమి = నా ఐరాక్రమము, నెఱపన్ + కంటిన్ = ప్రకటింపఁగంటిని, నీ - ప్రస్తవము = నీ యవసరము, ఎంబున్ - సంకోషముతో, తీర్చన్ + కంటిన్ = తీర్చఁగంటిని - నెఱవేర్చఁగంటిని.

తాత్పర్యము : 'ఈశ్వరుఁడు భానిన తపమునంతను పరిహాసముచేసి, యతని శరీరమున సగము త్రిని (భార్యను) జేసి, కౌరికలకు బానిసయైనవానినిగాఁ జేసి నా ఐరాక్రమమును ప్రకటింపకొనుట కవకాశము లభించినది. నీ యవసరమును ప్రీతితోఁ దీర్చఁగలిగితని.'

విశేషములు : సామాలిన్ = సాము + ఆలిన్ = సగము + ఆలు + ను, 'అర సాము సగము సవము నాఁగ నర్తాహ్వాయంబులౌ.' ఆం. నా. సం, మానవవరు, ఆలు-త్రి, భార్య, ప్రస్తవము = ప్రయోజనము, కార్యము, ఇతనిదే ప్రయోగాంతరము, 11-135.

వ. 'నాకుం దగిన కెలసంబుఁ గంటి దీని కింతకు మైకొంటిఁ దాంబూలంబు డయనేయి' మని వసంతసహితంబుగా వలరాజు సురరాజుచేత నపారసత్కారంబులు గొని వీడుకొని చనుదెంచునంత నిక్కడ. 54

అ ర్థ ము : నాకున్, తగిన, కెలసంబున్ = పనిని, కంపిన్ = పొందితిని, దీనికిన్, ఇంతకున్, మైకొంచిన = అంగీకరించితిని, తాంబూలంబు, వయ + చేయుము + అని = ఇమ్మని, వసంత - సహితంబుగాన్ = వసంతునితోఁ గూడికొని, పలరాజు = మన్మథుఁడు, సుర - రాజుచేతన్ = దేవపతి-ఇంద్రునిచేర, అపార-సర్కారంబులు = ఎన్నో గౌరవములు, కొని = పొంది, వీడుకొని = నెలపుపుచ్చుకొని, చసుదెంచు + అంతన్ = వచ్చునంత, ఇక్కడన్.

తా త్ప ర్య ము : 'నాకుఁ దగిన పనిని గంటిని. దీని కంతకు సంగీకరించితిని, తాంబూలమును దయచేయు' మని వసంతునితోఁగూడి మన్మథుఁడు ఇంద్రునిచే నెన్నియో సమ్మానములు పొంది రాఁగా, ఇక్కడ. తరువాతి ఐద్యముతో నన్వయము.

చ. రతి మతిఁ దల్లడిల్లి పతి రాకయ వాచ్చుచు నంతకంత క
 ద్భుతములు దుర్నిమి త్తములు పుట్టుచు నోలి నిజాంగసంగతో
 ర్జిత భయదాసు రాద్యశుభచేష్టల కెంతయు వెంగలించి దుః
 ఖిత యగుచున్నచో మకరకేతన మంబరవీధిఁ గ్రాలఁగన్. 55

అ ర్థ ము : రతి = మన్మథునిభార్య, మతిన్ = మనస్సునందు, తల్లడిల్లి = కలఁగి, పతి - రాక + అ = భర్త రాకయే, వాచ్చుచున్ = ఎదురుచూచుచు, అంతకున్ + అంతకున్ = ప్రమక్రమముగా, అద్భుతములు = ఆశ్చర్యకరములు. దుర్నిమి త్తములు = అవశకములు, పుట్టుచున్, ఓలిన్ = క్రమముగా, నిజ + అంగ - సంగత + ఊర్జిత - భయద + ఆసుర + ఆది + అశుభ-చేష్టలకున్ = తనదైన శరీరమునందుఁ గలిగిన, ఎక్కువైన, భయంకరములయిన ఆసురములు (ఆసుర = రాక్షస) సంబంధమైనవి, మున్నగు అపంగళకరములైన పసులకు, - తన శరీరమునఁ గలిగిన అవశకునములకు, ఎంతయున్ = మిక్కిలి, వెంగలించి = యుక్తి లేనిదయి, దుఃఖిత = దుఃఖించినది, అగుచున్ + ఉన్నచోన్ = అగుచున్నప్పుడు, మకర - కేతనము = మొసలి తెక్కెము, అంబర-వీధిన్ = ఆకాశవీధిలో, గ్రాలఁగన్ = కిప్పఁగా .

తా త్ప ర్య ము : రతిదేవి మనస్సునందుఁ గలఁలేజెంది, భర్త అగమనమున శ్రేదురుచూచుచు, గ్రమక్రమముగా, నచ్చెరువు గలిగించు నవశకునములు పుట్టుచుఁ

జననమునకు వెలుగుగొలుపు అనురమునైన అమంగళములకు మిక్కిలి
 యుక్తిలేనివయి మఱిించుచుండ, మొనకొచ్చె గుణకములొ నొప్పుచుండగా .
 కనునాతి పక్కములో నన్యుము.

క. అలి గానము, మదకోకిల

కలనాదాతోద్యమును, కుకస్వన ఘనము

గల పాఠరవము ఛోరనఁ

జెలఁగఁగ రతిఁగానవచ్చెఁ జిత్తజుఁ దెలమిన్.

56

అర్థము : అలి - గానమున్ = తుమ్మెదల సంగీతమును, మద - కోకిల -
 కల - నాద + ఆతోద్యమును = మడించిన కోకిలలయొక్క అవ్యక్తమధురమైన ధ్వని
 యనెడు వాదిత్రమును, - కుక - స్వన - ఘన - మంగల - పాఠ - రవమున్ = చిలుకల
 ధ్వనులనెడు గొప్ప శుభకరమునైన పఠనముయొక్క ధ్వనియు, ఛోరనన్ + జెలఁగఁ
 గన్ = ఎక్కువగా శబ్దింపఁగా, చిత్తజుఁడు = మనమథుఁడు, ఎలమిన్ = ప్రీతితో,
 కతిన్, కానన్ + వచ్చెన్ = చూడ వచ్చెను.

తాత్పర్యము : తుమ్మెదల సంగీతము, మత్తకోకిలముల ధ్వనులనెడి
 వాద్యమును, చిలుకల పలుకులనెడి మంగళపాఠముల ధ్వనియు శబ్దింపఁగా మనమథుఁడు
 ప్రీతితో రతిని జూడవచ్చెను.

విశేషములు : అలులు, కోకిలములు, కుకములు మనమథుని పరివారము
 లోనివి. వాని ధ్వనులు సంగీతముగను, మంగళవాద్యములుగను నుండె ననుట.

క. పతిఁ జూచి రతి నిజాంత

ర్గతభేదం బెలమి మఱపుగా నిడి కాలో

చిత వచనాంతరముల 'సుర

పతి కడు వెస నిన్ను నేమి పని రాఁ బనిచెన్'?

57

అర్థము : రతి, పతిన్ + చూచి = భర్తను జూచి, నిజ + అంతర్గత -
 భేదంబు = తనదైన మనసులోని దుఃఖము, ఎలమిన్ = సంఘోషమునో, మఱపు
 గాన్ + ఇడి = ధాచి, కాల + ఉచిత - వచన + అంతరములన్ = సమయమునకుఁ

దగిన వేణుమాటలలో. సురవతి = ఇంద్రుడు, కడన్ = వెనన్ = మిక్కిలి శీఘ్రముగా, నిన్నున్, ఏమిపనిన్ = ఎందుకొకటకు, రాన్ + పనిచెన్ = పిలిపించెను.

తా త్ప ర్య ము : రతి భక్తుడొచ్చి తన మనస్సులోని దుఃఖము గానరాకుండ నంతోషమును నటించి నడుయోచితమున వేణు మాటలలో. 'ఇంద్రుఁ డంత శీఘ్రముగా ని న్నెందులకుఁ దిలిపించెను?'

వ. అని తఱమి యడుగుచున్న రతి ముఖవికారంబు గని మనసిజుండు మనంబునం గుసురుకొనుచుఁ జిఱునవ్వు నవ్వుచు నిట్లనియె. 58

అ ర్థ ము: అని, తఱమి - అడుగుచున్ + ఉన్న = నిర్బంధించి (మఱిమఱి) అడుగుచున్న, రతి - ముఖ - వికారంబు = 'తిదేవియొక్క ముఖమునందలి మార్పు, కని = చూచి, మనసిజుండు = మనమథుఁడు, మనంబునన్ = మనస్సులో, కుసురు కొనుచున్ = ఉపేక్షించుచు, చిఱు - నవ్వు, నవ్వుచున్, ఇట్లు + అనియెన్,

తా త్ప ర్య ము : అని మఱిమఱి యడుగుచున్న రతి మోము మార్పుచూచి మనమథుఁడు మనస్సులో నుపేక్షవహించుచుఁ జిఱునవ్వు నవ్వుచు నిట్లు పలికెను.

వి శే ష ము లు: తఱమి = నిర్బంధించి, ' ఇంద్రుఁడగున నూరార్చి యింతిఁదఱమి యల్లనల్లన దోకొని' - నిర్వ. ఆ. 9. కుసురుకొను = ఉపేక్షించు - కుసుర్ (త) = ఉపేక్ష, అలక్ష్యము.

చ. 'బెదరుచు నంతరంగమున భీతికిఁ గండవడంబునుట్టి ప ల్కెదు; పొరపొచ్చెమున్, వెఱపుఁ గేనముఁ జెయుల కోలి నెత్తువె ట్టెదు; వడి మోవియుం గరువట్టిలెడు; నీ మది నింత దల్లడం బొదవు డిదేమి కారణమొ యుగ్మలి! నా కెఱిఁగింపు మేర్పడన్.' 59

అ ర్థ ము : బెదరుచున్ = భయపడుచు, అంతరంగమున - భీతికిన్ = మదిలోని వెఱపునకు, (అంతరంగమునన్ బెదరుచున్ అనియే నన్వయింపవచ్చును,) కండవడంబు + చుట్టి = లెక్కవైచి - కప్పిపుచ్చి యగుట, పల్కెదు = పల్కెదపు, పొరపొచ్చెమున్ = కఠటమును, వెఱపున్ = భయమును, కేనముఁ = పంచనమును, చెయులకున్ =

చేష్టలు, డిరిన్ = క్రమముగా, ఎత్తు + పెట్టెడు = సరితూచెదవు, వదిన్ = వేసే
 ముగా, డెవవియున్ = పెదవియును, కరువట్టెయిన్ = నరులను, నీ + అవిణ్ణ = నీ
 ముగ్గునందు, ఇంత, తల్లదంబు = కలత, ఒడవుడు + అవి + ము = కాలము +
 ట = పట్టుట తిది రోమికారణమో, ఉగ్గరి = ఇంతి, నాకున్, ఏర్పడిన్ = స్పష్ట
 ముగా, ఎటింగింపుము = తెలుపుము.

శా త్ప ర్థ ము : ఇంతి! భయపడుచు మదిలోని బెడవును గప్పివచ్చుచుఁ బరి
 కైవపు. కపటమును, భయమును, వంచనయును నీ చేష్టలకుఁ గూర్చుచు. నీ పెదవి వేగ
 ముగా వదలుచున్నది, నీకు మనసులో నింత కలత పట్టుట కేమికారణమో; నాకు
 స్పష్టముగాఁ జెప్పుము.

వి శే ష ము లు : పల్కెడు = పల్కెదవు, పెట్టెడు = పెట్టెదవు. లాట్టు
 వకారమునకు రోషము. కాల, క్రియ, 24, ఒడవు = ఒడవులు. వావారక దువ్వరము
 నకు ఘాటుగా 'దు'వర్ణము.

వ. అనిన దివ్యాంతరిక్షభౌమాంగికాద్యనేకదుర్నిమిత్తంబులు నిర్ణిమిత్తంబు
 పుట్టు పెఱింగించి దీనానన యగుచు నీ పోయివచ్చిన కార్యం
 బెఱింగింపుమనినం బెద్దయు విశేషంబులే దయ్యుమామ హేశ్వరుల
 తపోభంగంబు నేయుమనిన దానికి మెయిలొని వచ్చితి ననిన విని
 రతి యుదరిపడి యుల్లంబునం దలడిలుచు. 60

అ ర్థ ము : అనినన్, దివ్యాం ..... దుర్నిమిత్తంబులు : దివ్య = దేవ
 సంబంధములు, అంతరిక్ష = ఆకాశసంబంధములు, భౌమ = భూసంబంధములు, ఆంగిక
 = శరీరావయవసంబంధములు, ఆది = మున్నగు. అనేక = పెక్కు, దుర్నిమిత్తం
 బులు - దుర్నిమిత్తంబులు = అపకకునములు, నిర్నిమిత్తంబు + అ. నిర్నిమిత్తంబు + అ
 = నిష్కారణముగానో, పుట్టుట. ఎఱింగించి, దీన + అనన = దీనమైన ముఖముగఁవి,
 అగుచున్, నీ పోయివచ్చిన - కార్యంబు = నీవు పోయివచ్చినవని, ఎఱింగింపుము,
 అనినన్, పెద్దయున్ = ఎక్కువ, విశేషంబు, లేదు, అ + అనామహేశ్వరుల,
 తపోన్ (:) + భంగంబు = రవస్సునను ఆభంగము, చేయుచు + అనినన్,

దానికిన్, మెయికోని = అంగీకరించి, వచ్చితిన్, అనినన్, విని, రతి, ఉదరిపడి = అదరిపడి, ఉల్లంబునన్ = మనసునందు, తల్లడిలుచున్ = కలఁగుచు,

తా త్ప ర్య ము : అనిన దివ్యములు, అంతరిక్షములు, భూసంబంధములు, ఆవయవసంబంధములు మున్నగు పెక్కు అపశకునములు నిష్కారణముగనే పుట్టుట లెలియఁజేసి, దీనముఖి యగుచు, 'నీవు పోయి వచ్చినపని లెలుపు'మనిన 'నెక్కువ విశేషము లేదు. ఆ పార్వతీపరమేశ్వరుల తపస్సున కాటంకము గలుగఁజేయు'మనిన దానికి సమ్మతించి వచ్చితి'ననిన విని రతి యదరిపడి మనస్సునఁ గలఁతచెందుచుఁ తరువాతి పద్యముతో నన్వయము,

వి శే ష ము లు: నీ పోయివచ్చిన కార్యంబు - నీవు పోయి వచ్చిన కార్యంబు 'భాతుజవిశేషణ భావార్థక పూర్ణవ్యవహీ తావ్యవక్తి త కర్తృపద వ్రథమకుఁ దఱచుగ యొక్కపస్తి యగు.' ప్రౌఢ.కారక. 15, నీయొక్కపోయివచ్చినకార్యంబు, 'యొక్కకు లోపంబు బహుళంబు'. ప్రౌఢ.కారక. 16. నీ పోయివచ్చిన కార్యంబు. ఆ + ఉమా.... ఆ + యుమా. యడాగమము, బాల, సంది, 3. ఆయుమా.... త్రికసంది. బాల.సమాస. 14,13. తపోభంగము - తపన్ + భంగము - పదాంతసకారమునకు విసర్గదేశము. తస్ + భంగము. హ్రస్వ అకారము పూర్వమందుఁగల విసర్గమునకు హళ్ళు పరమగు చుండఁగా 'ఉ' ఆదేశము. గుణసంది. తపోభంగము. ఉమామహేశ్వరులు - ఉమ యును, మహేశ్వరుఁడును - ద్వంద్వము, మెయికోను - మేకోను - మయికోను - మై కోను - రూపాం.

నీ. మన కులదై వ మన్ మన్నన లేదేనిఁ
 ద్రిభువనారాధ్యుఁ డన్ తెంక లేక,
 పరసుయోగాత్ముఁ డన్ భ క్తి లేదేనియు
 సర్వేశ్వరుం డను శంక లేక,
 యజశిరోదళనుఁ డన్నదరు లేదేనియుఁ
 గాలారి యను నోటకండ లేక,
 విషమాంబకుం డను వెఱపు లేదేనియుఁ
 బ్రళయాగ్నిరుద్రుఁ డన్ భయము లేక,

అ. పంచె నట్టి యుగ్రుపై నిన్ను నది మీదఁ
 డోయి తనకు లగ్గఁబోయి లగ్గ
 వచ్చునే ప్రధానవైరాన మరణంబు
 ధ్రువ మనంగ వినఁడె దివిజవిభుఁడు ?

61

అర్థము : మనకులదైవము, అన్ = అను, మన్నన = గౌరవము, లేడు + ఎనిన్ = లేకున్నను, త్రిభువన + ఆరాధ్యుఁడు = ముల్లోకముల (వారి) చేరను, పూజింపఁదగినవాఁడు, అన్ = అను, తెంక = సందేహము, లేక.

పరమయోగ + ఆత్ముఁడు = గొప్ప సమాధిగల మనస్సుగలవాఁడు, అన్ = అను, భక్తి, లేడు + ఎనియున్, సర్వ + ఈశ్వరుండు = సర్వమునకుఁ బ్రభువు, అను, శంక = జంకు లేక.

అజ-భవన్ (ః) దళనుఁడు = బ్రహ్మ శిరస్సును ఖండించినవాఁడు - అన్ + అదరు - లేదా అన్ను + అదరు = అన్న భయము, లేడు + ఎనియున్, కాల + ఆరి = యమునకు శత్రువు - మృత్యుంజయుఁడు, అను + ఓటకండ = అనెడి భయము, లేక.

విషమ + అంబకుండు = బేసికంటివాఁడు - త్రినేత్రుఁడు అను, వెచ్చ = భయము, లేడు + ఎనియున్. ప్రళయ + అగ్ని-రుద్రుఁడు = ప్రళయకాలమునందలి అగ్నివలె భయంకరుఁడు, అన్, భయము, లేక.

అట్టి, ఉగ్రుపైన్ = శివునిపైకి - ఛేదించునమిడికి, నిన్నునో, పంచెన్ + పంపెను. (పంచెనపై యుగ్రుపైన్ = శివునిపైఁ బంపెనట), అది.మీదన్ + పోయి = ఆ పనిమీదఁ బోయి, తనకున్ = ఆ యింద్రునకు, లగ్గన్ + పోయి మెఱచేయఁబోయి. లగ్గు + ఆ = లగ్గేమెరె, వచ్చునె = వచ్చునా? రాదనుట, దివిజ-విభుఁడు = దేవేంద్రుఁడు, ప్రధాన-వైరానన్ = ముఖ్యులతోడివిరోధముచే, మరణంబు = చావు, ధ్రువము = నిశ్చయము, అనంగిన్, వినఁడె ?

తాత్పర్యము : శివుఁడు మన కులదైవమునెడి గౌరవములేకున్నను, నతఁడు ముల్లోకములకు నారాధ్యుఁ డను సందేహముయినను లేకుండ, నతఁడు గొప్ప సమాధిగల మనస్సుగలవాఁడనెడి భక్తి లేకున్నను, సర్వేశ్వరుఁడనెడి శంకలేకుండ, బ్రహ్మశిరస్సును ఖండించినవాఁ డను భయములేకున్నను, నతఁడు యమునకు

నెర - మృత్యుంజయః డనెడి భయము లేకుండ, నరఁడు త్రినేత్రుఁ డనెడి భయము లేకున్నఁడు, ప్రకయాగ్నిఘ్నయంకటఁ డనెడి భయములేకుండ ఇంద్రుఁ డుగ్రునిపైకి నిండ్లుఁ బంచెను. ఆ పని మీదఁదోయి మేలు చేయఁబోయినప్పుడు మేలే కలుగునని యేమున్నది? ప్రధానులఁదొడి దిరోధముచే మరణము నిశ్చయమనుమాట దేవేంద్రుఁ డెఱుగఁడా?

ప శే ష ము లు : 'అది మీదఁ, బోయి తనకు అగ్గఁబోయి అగ్గవచ్చునే., దేని కర్తము ల్మృదిగాఁతెడి. ఇంకను విచార్యము.

అను - అవయవ - అవయవఁ గఁ గర్మధారయసమాసంబునం బెన్నాదుల కడహిల్లన పట్టు పరంబుగనిపుడు ద్విర్వంబు గానంబడియెడి. - ప్రౌఢ, సంధి. 3. అన్న (అనిన) + ఆవయ అని పదిచ్చెడిము చేయుచో నత్వసంధిచే అన్నదరు అగును. ప్రరాన - పురమునన్ - 'లు ల నలు పరంబు అగునపు డొకానొకచో ముగాగమంబునకు చొప్పుంబును దిత్పుర్వస్వంబునకు దీర్ఘంబును విభాష నగు.' బాల. తత్పమ. 43.

చ. ఎడపక పంచె నాతఁ; దొక యేలినవఁ డని పూన్నికాడవై పొడువఁగఁబోయె దీవు నొక పోటరిమూఁటవ; నీకు నక్కడన్ మృడుఁ దొక యెల్లదుం డకట; మెచ్చక సింగపువేటలాడఁగాఁ గడఁగెద రిట్లయైనఁ దుదిగా కెడ నింద్రుఁడు నీపుఁ దక్కుఁతే? ౪2

అ ం డ ము : అరఁడు = ఇంద్రుఁడు, ఎడపక = విడువక, పంచెన్ = పంపెను, ఒక - ఏలినవఁడు + అని = ఒక ప్రభువని, పూన్నికాడవు + ఐ = పూనిక (ప్రయత్నము) గలవాడవయి, ఈవున్ = నివును, పొడువఁగన్ + పోయెడు = నిర్వహింపఁబోయెదిపు, ఒక - పోటరిమూఁటవ = పొడుచుటచో నెర్పరివి, అక్కడన్ = నీకున్, మృదుఁడు = శివుఁడు, ఒక - ఎల్లదుండు = ఒక అసమర్థుఁడు, అకట = ఆయ్యో; మెచ్చక = అక్ష్యపెట్టక, సింగపువేటలాడఁగాన్ = సింహమును వేటాడు టకు. మిష్కరకార్యమును జయుటకు, కడఁగెదరు = పూనుదురు. ఇట్లు + అ = ఇట్లే, ఐనన్ = అయినచో, తుది + కాక = చావుగాక, ఎడన్ = అందు - ఆ ప్రయత్నమున, ఇంద్రుఁడున్, నీపున్, తక్కుఁతే = తక్కుటయా? మిగుటాయా? అసంధిస మని భాషము.

చార్పర్యము : అవశ్యము ని నిర్మింపఁడు పంపెను. చర ప్రమువని భాని నీవును నిర్వహించఁదొయెదవు. మంచి పోయిగాఁడవే, నీకు అర్కడ ఘ్నకుఁడు చిక అసమర్థుఁడు, అయ్యో । అక్ష్యపెట్టక సింహమును వేటాడుటవంటి దుష్కరకార్యమును జేయఁదానుదురు. ఇట్లే యయినచో నీ విషయమునఁ జావుగాక యింపఁడు నీవు మిగులుటయే? అనంధివ కునుట,

వి శే ష ము లు : పోయెదీవు - పోయెదవు + ఈవు. లాట్టు వకారమునకు లోపము. చాల. క్రియ. 24. పోయెద + ఉ + ఈవు - అసదాది స్వరసంధి. చాల. సంధి, 11, పోయెదు + ఈవు. ఉచారసంధి, చాల. సంధి. 1. పోయెదీవు. సింగము + వేటలు 'కర్మధారయంబులందు మువర్ణకంబునకుం బుంపు లగు.' చాల. సంధి. 32, సింగపు వేటలు,

క. ఆ నాకంబునఁ గల య

మానిను లందఱును నీకు మనమిడియున్నన్

దాని నహింపక సురవిభుఁ

డీ నెపమునఁ జంపఁ దలచి యీ పనికి బంచెన్.

63

అర్థము : ఆ - నాకంబునన = ఆ స్వర్ణలోకమున, కల = ఉన్న, ఆ + మానినులు = ఆ స్త్రీలు, అందఱును, నీకున్ = నీయందు, మనము + ఇడి = మనసుపెట్టి - నిన్ను వలచి యునుట, ఉన్నన్ = ఉండఁగా, సుర - విభుఁడు + దేవత - ఇంపఁడు, దానిన్, నహింపక + ట్వుక, ఈ - నెపమునన్ = ఈ వ్యాజమున, చంపన్ + తలచి, ఈ - పనిన్ + పంచెన్ = ఈ పనికి నియోగించెను

తా త్ప ర్య ము : ఆ స్వర్ణలోకమునఁ గల యా స్త్రీ అందఱును నీపై మరులు గొనియుండుటచే నింపఁడు దానిని జూచి నహింపలేక యీ వ్యాజమున నిన్నుఁ జంప నెంచి యీ పనికి నియోగించెను.

వి శే ష ము లు ; నీకు మనమిడి - నీయందు మనమిడి - నన్నుకి షష్ఠి, 'షష్ఠి స్థానికంబగు కువర్ణకం బొక్కొకచో ద్విత్వయాదివిభక్తులు మాఱుగాఁ దత్త దర్థంబులం జూపెట్టెడి.' ప్రౌఢ, కారక. 13.

క. నినుఁ జూచిన కన్నుల సుర
 వనితలు తనుఁ జూడకున్న వాసపుఁ డలుకం
 జని చా నని పంచినఁ జాఁ
 జనునే యాతని చలంబు సాధ్యము గాఁగన్ ?

64

అర్థము : నినున్ = నిన్ను, చూచిన - కన్నులన్ = చూచినకన్నులతో, సుర - వనితలు = దేవతాస్త్రీలు, తన్నున్ = తన్ను, చూడక + ఉన్నన్ = చూడక పోవుటచే, వాసపుఁడు = ఇంద్రుఁడు, అలుకన్ = కోపముతో, చని = పోయి. చాన్ + అని = (నీవు) చచ్చుట కని, పంచినన్ = ఆజ్ఞాపించినచో, ఆతని - చలంబు = ఆ యింద్రుని పట్టువల, సాధ్యము + కాఁగన్ = సాధ్యపడునట్లు - నెఱవేఱునట్లు, చాన్ + చనునె = చావఁదగునా ?

తాత్పర్యము : నిన్నుఁ జూచినకన్నులతో దేవతాస్త్రీ లింద్రుని జూడక పోవుటచే నతఁ డలిగి, నీవు చచ్చుటకని పంపఁగా, నాతనికొరక నెఱవేఱునట్లు నీవు చావఁదగునా? తగదని భాషము.

విశేషములు : చాన్, చచ్చు ఛాతువు, 'తుమ్మర్థ భావలక్షణంబులందు సుజి యగు.' బాల.క్రియ.40, చచ్చు + నుడి. 'ముజ్జీర్తులు ముత్తు నాఁబడి.' బాల.క్రియ, 86. 'చాపు నోపులు చచ్చు నొచ్చు కిగు,' బాల.క్రియ.94, చావు + నుడి. 'జీర్తు ఐలంబగు వపుడు చాని పువర్ణంబు విభాషను లోపించు,' బాల.క్రియ, 95. చాను (న్).

చ. త్రిదళులు విల్చి పుపు డొకతేజముగాఁ గొని దేవదేవు నె
 ల్లిదముగఁ జేసి యింత గొని లేవడి లేచెదు; ప్రాణగొడ్డ మా
 దెదు; మది నోటకండ నెడి డెప్పటికంబులు నేనె; దిట్టి క్రొ
 వ్విదములుదక్కు; మీ పలుకు విష్ణుఁడు లక్ష్మీయు విన్న మెత్తురే? 65

అర్థము : త్రిదళులు = దేవతలు, విల్చి = విలిచి - పిలిచి, పంపుడు = పంపుట, ఒక, తేజము + కాన్ = ఒక ఘనతగా, కొని = తలచి, దేవదేవున్ = దేవతలకు దేవుఁడైన శివుని, ఎల్లిదముగన్ = అసమర్థునిగా, చేసి, ఇంత + కొని = ఇంతకొని, లేవడిన్ = దారిద్ర్యముతో, లేచెదు = లేచెదపు బయలుదేఱుచువు, ప్రాణ

గొడ్డము = ప్రాణాంతకము (గా), ఆదెదు = పలికెదవు, మడిన్ = మనస్సునందు.
 ఓటకండ = భయము, చెడి = పోయి, దెప్పజీకంబులు = ఆనర్తలు, చేసెడు = చేసెదవు,
 ఇట్టి, క్రొవ్విదములు = మళ్ళేష్టలు, తక్కుము = విడుపుము, ఈవలుకు = ఈ మాట,
 విష్ణుడున్, లక్ష్మీయున్ = నీ తండ్రియును, తల్లియును, విన్నున్ = విన్నచో,
 మెత్తురే = ప్రశంసింతురా?

తాత్పర్యము : దేవత లాహ్వనించి పంపుట ఒక ఘనతగా నెంచి, దేవ
 దేవుడైన యీశ్వరు నసమర్థునిగా నెంచి. న్నల్పమునుగొని దారిద్ర్యములో లేచెదవు.
 ప్రాణాంతకమునై న మాటలు పలికెదవు. మనస్సున భయములేక యాపత్కరముగా
 బ్రవర్తింతువు. ఇట్టి దుశ్చేష్టలు మానుము. ఈ మాట నీ తండ్రి విష్ణువును, నీ తల్లి
 లక్ష్మీయును విన్నచో మెత్తురా? మెచ్చరని భావము.

విశేషములు : త్రిదశులు. అమరా నిర్జరా దేవా స్త్రిదశా విబుధా స్సురాః.
 త్రిదశసరిచూణం వయో యేషాం తే = ముప్పదేండ్లకు లోబడిన వయస్సు గలవారు.
 దేవతలు, విల్ప - విలాచు = పిలుచు. 'వెలయు విలిచె ననగఁ డిలిచె ననుట.' ఆం.
 భా.సి.184 ఇంతగొని లేవడి లేచెదు. అంత తృప్తికరముగా లేదు. ప్రాణగొడ్డము.
 అనింద్యగ్రామ్యమని చిన్నయ, తద్భవము (ప్రాణకుట్టకకట్టభవము) అని ప్రాథవ్యాకర
 ణము, లేచెదు = లేచెదవు, ఆదెదు = ఆడెదవు. 'లాట్టవరమునకు లోపము.
 బాల, క్రియ, 24. అపదాదిస్వరసంధి. బాల. సంధి. 11, పంపుడు = పంపుట, భావార్థక
 టవరకమునకు డువరమును వాడుట యితనిలోఁబెక్కుచోట్లఁ గలదు.

తే. హరుఁడు నెవ మగ్గి చూచుడు నా క్షణంబు
 యఖిలజగములు సంహార మగు రయమున;
 నట్టి యుగ్రుపైనతె వోయె దకట! లగ్గ
 మేలు మే లెంత మీ లెంత మీలఁ ద్రాగు?

అర్థము : హరుఁడు = ఈశ్వరుఁడు, నెవము + అగ్గి = ఏదో నెవమునఁ
 గోపించి, చూచుడున్ = చూచినంతనే, ఆక్షణంబు + అ = వెంటనే, రయమునన్ =
 పేగముగా, అఖిల - జగములున్ = ఎల్ల లోకములును, సంహారము + అగున్ =
 నశించును, అట్టి + ఉగ్రుపైన్ + అతె = అట్టి యుగ్రుని (శివుని, భయంకరుని)

మీడికా, పోయెడు = దండెత్తుదువు, అకట !, లగ్గ = మిక్కిలి, మేలు మేలు = బాగు బాగు; (విహారీతాత్కము,) ఎంత - మీలు = ఎంతటి చేపలు, ఎంత - మీలన్ = ఎంతటి చేపలను, త్రాగున్ = మ్రింగును;

తా త్వ ర్య ము : 'హారుఁ దేదేని నెపమునఁ గోపించి చూచినంతనే యెల్ల లోకములును వేగముగా నశించును. అయ్యో! అట్టి యుగ్రునిమీడికా నీవు దండెత్తి పోయెదవు; మిక్కిలి మేలు మేలు; చేపలను మ్రింగుచేప లెంతటివై యుండవలయును; ఈశ్వరుని గెలుపఁబోవు నీ వెంతటివాఁడ వయి యుండవలయును? నీ కంతటి సామర్థ్య మేదీ? యనుట.

వి శే ష ము లా : 'హారుఁడు' శబ్దప్రయోగ మిట సార్థకము. అలంకారము పరికరాంకురము. సాభిప్రాయే విశేష్యే తు భవే త్వరికరాజ్కరః చంద్రా. ఉగ్రుపైన్. భయంకరునిపై - శివునిపై. 'ఉగ్ర'అను శివుని విశేషణ మిట సాభిప్రాయముగాఁ బ్రయుక్తము గావున నలంకారము పరికరము. 'అలంకారః పరికర స్సాభిప్రాయ విశేషణైః.' చంద్రా.

పోయెడు - పోయెదవు - లాట్టు వకారమునకు లోపము, అపదాదిస్వరసంధి. లగ్గ = మిక్కిలి. ఈ యర్థమున నీ శబ్దము ఈ గ్రంథముననే పెక్కుచోట్లఁ బ్రయుక్త మైనది, (నూ.ని.) 'కౌ నసియాడు లగ్గ నమ్మెలఁతకు' - కు.సం.5, 133. 'అగ్గరినందనం గని లగ్గ బెగ్గిలి.' - కు.సం.5. 132. - మీను (ఏకవ.) - మీలు (బహువ.)' బహు వచనంబు పరంబగునపుడు చేను పేను మీను శబ్దంబుల నువర్ణంబు లోపించు.' బాల. ఆచ్చిక.20.

క. కనుకిట్టిన నిట్టిక నమ
 లిన విధమున దేవతావలికిఁ బూనితి నే
 నని రుద్రు నుఱక పైఁజని
 చెనయుట శిఖిశిఖల మిడుత చెనయుట గాదే;

అ ర్థ ము : కను - కిట్టిపన = కన్నుగీఁటినంతనే, - ప్రోర్పహించినంతనే. ఇట్టికన్ = ఇటుకను, నమలిన - విధమునన్, నేను + అని, దేవతా + ఆవలికిన్ = దేవతల సమూహమునకు, పూనితి = పూనితివి, రుద్రున్ = శివుని, ఉఱక = లక్ష్యపెట్టక,

షెన్ + చని = దందెత్తిపోయి, చెనయుట = ఎదిరించుట, రిది - రిఫిలన్ = అన్ని స్థానాలను, మిదుత, చెనయుట + కాచే = ఎదిరించుటకాదా? అగునగుట,

తా త్ప ర్య ము : కనుగీఁటినంతనే - ప్రేరేపించినంతనే యిటుకను నమలిన విధమున చేనతలపనికి నేనని పూనితివి, రుద్రుని లెక్కచేయక యెదిరించుట అన్ని స్థానాలపై మిదుత యులుకుట కాదా!

వి శే ష ము లు : కనుకిట్టినన్ - కనునన్న చేసినంతనే - ఎక్కువగాఁ జెప్పునక్కఱలేకయే - ఇంచుక సూచించినంతనే యనుట. ఇట్టిక నమలిన విధమున - ఆ కార్యము తనకు లాభములేనిది, దుష్కరము అని యెంచకయే. రుద్రు నుఱక .... గాదే, అలంకారము నిదర్శనము. 'వాక్యార్థయో స్వదృశయో వై క్షాలోపా నిదర్శనా' - చంద్రా. ఉపమానవాక్యార్థమునకు ఉపమేయవాక్యార్థమునకు ఇక్ష్వాలోపము చేసినచో నిదర్శనాలంకార మగును. ఇట్టిక - ఇటిక, ఇటుక, ఇట్టుక (వి) - ఇష్టనా (ప్ర). రుద్రున్ - విశేష్యము సాఖిప్రాయ మగుటచే నలంకారము పరికధాంశురము, 'సాఖి ప్రాయే విశేష్యే తు భవే త్పరికరాఙ్కరః' - చంద్రా.

న. అని పరమేశ్వరు నెఱింగించి తను భంగించుచున్న రతిం గనుంగొని.

అ ర్థ ము : అని, పరమేశ్వరున్, ఎఱింగించి = పరమేశ్వరుఁ డెంతటివాఁడో తెలియఁజెప్పి, తనున్ = తన్ను, భంగించుచున్ + ఉన్న = నిరుత్సాహపఱుచుచున్న, రతిన్, కనుంగొని.

తా త్ప ర్య ము : అని పరమేశ్వరుని గొప్పతనమును స్పష్టపఱిచి తన్ను నిరుత్సాహపఱుచుచున్న రతిని జూచి - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

ఉ. 'ఏ నలరన్ము లొద్దఁ బరమేశ్వరుచిత్త ము గొరిచిత్త మున్ దానఁ గరంగి కూడు; మఱి దానికి సందియ మేల? వెండియుం బూనెద మూఁడులోకములఁ బుట్టని పూనికి; వారి మేనులన్ మానుగఁ గూర్చు నొక్కటిగ మృగైకౌశలదాప మేర్పడన్, (1)

అర్థము : నేను - నేను, అలరమ్ములు (అలరు + అమ్ములు) = పుష్ప
 బాణములు, ఒకన్ = ప్రయోగింపఁగా, పరమేశ్వరు - చిత్తమున్ = శివుని మన
 స్సును, గౌరి - చిత్తమున్ = పార్వతి మనస్సును, దానన్ = దానిచే (ఆ నా ప్రయోగ
 ముచే,) కరంగి, కూడున్ = కలియును, మఱి = ఇక, వెండియున్ = మరల, దానికిన్
 = నా బాణప్రయోగముచే వారి మనసులు కూడు ననుటకు, సందియము + ఏల =
 సందేహపేలా, మూడు - లోకములన్ = ముల్లోకములందును, పుట్టని - పూనికిన్ =
 ఇంతవఱకును గలుగని శ్రయత్పమును, పూనెదన్, మార్గణ - కౌశల - భావము =
 బాణప్రయోగనైపుణ్యము, ఏర్పడన్ = స్పష్టపడునట్లు, వారి - మేనులన్ = వారి
 శరీరములను, మానుగన్ = ఒప్పునట్లు, ఒక్కటిగన్ ఒక్కటియగునట్లు, కూర్చన్ =
 కలుపుదును,

తాత్పర్యము : 'నేను పుష్పబాణములను బ్రయోగింపఁగాఁ బరమేశ్వరుని
 చిత్తమును, పార్వతి చిత్తమును గరంగి కలియును. దానికిక సందేహ మక్కఱలేదు,
 నేను ముల్లోకములందును ఇంతదనుకఁ బుట్టని పనికిఁ బూనెదను, అది యేమన నా బాణ
 ప్రయోగనైపుణ్యము స్పష్టపడునట్లు నేను వారి శరీరములను ఒక్కటిగాఁ గలుపుదును.

విశేషములు : అలరమ్ములు - అలరు + అమ్ములు. 'కర్మధారయంబు
 నందుఁ జేర్వాదిశ్కముల కచ్చు పరంబగునపుడు టుగాగమంబు విభాష నగు,' బాల.
 సంధి.29. టుగాగమ మయినచో అలరుటమ్ములు. కానిచో, అలరు + అమ్ములు - 'ఉత్తన
 కచ్చు పరంబగునపుడు సంది యగు,' బాల.సం. 1. అలరమ్ములు.

ముందు వారి చిత్తములను, దరువాత వారి మేనులను ఒక్కటిగాఁ గూర్చుననుట.

తే. జగము లెల్లను నా యాజ్ఞ మిగులకునికిఁ
 గనియు వినియు నెఱుంగుదు వనజనేత్రః
 యింత భయమునఁ బొంద నీ కేల మది భు
 జంగభూషణు నొకపోటుగొంగఁజేసి?

అర్థము : వనజ - నేత్ర - తామరలవంటి కన్నులు గలదానా! రతీ! జగ
 ములు + ఎల్లను = లోకము లన్నియు, నా + ఆజన్ = నా ఆనను, మిగులక +

ఉ. కే. = అర్చితమింపకుంపించును, అనియన్ = చూచియును, పనియన్ = పనియును, ఎఱుంగుదు = ఎఱుగుదువు, మదిన్ = మనసునందు, ఘటంగిఁబొందున్ = ఘటములు అర్చనములుగాఁ గలవనిని, రేవుని, ఒక - పోటుగొంగున్ + చేసి = ఒక బొటమైతన విరోధి యని మొంది, సీకున్, ఇతర - భయమునన్ + పొంచన్ = భయపడవలె?

తాత్పర్యము: రతీ! చోకములన్నియు నా యాజ్ఞ సత్క్రమింపమి నీవు కనియు, వినియు నెఱుగుదువు. నీవు మనస్సున శివు నొక బొటమైతనవిరోధినిగా భావించి యింతగా భయపడనేల?

వి శే ష ము లు : ఎఱుంగుదు (వు) - లాట్టు వకారమునకు లోపము. బాల. క్రియ.24. అపదాదిస్వరసంధి. బాల. సంధి. 11. భయమున (బొంచన్) - భయమును బొంచన్ అనుటకు.

వ. అని మనసిజుండు మీఁదులేక పలికిన విని రతి పరమేశ్వరుమాహా త్మ్యంబు దలంచి వెండియు నిట్లనియె. 71

అర్థము : అని, మనసిజుండు = మనస్సుఁడు, మీఁదు - లేక = అధిపఁడు లేక, పలికినన్, విని, రతి, పరమేశ్వరు - మాహాత్మ్యంబు = పరమేశ్వరుని గొప్ప తనము, దలంచి = భావించి, వెండియున్ = మరల, ఇట్లు + అనియెన్.

తాత్పర్యము : అని మనస్సుఁడు తనకంటె నధిపఁడుఁడనియట్లు ఎఱుకఁగొ విని రతి పరమేశ్వరుని గొప్పతనము భావించి మరల నిట్లు పలికెను.

వి శే ష ము లు : మనసిజుఁడు - అలుక్పమానము.

వ. ఆతని శరాసనంబు కనకాచల, మిఠ్ఠేశరాసనంబు నీ; కతనికి నమ్ము పాశుపత, మంటినఁ గొనెడు పూవుటమ్ము నీ; కతఁడు పురాపహారి, విరహాతుర పాంథజనాపహారి నీ; వతనికి నీకు హస్తీ మశకాంతర మెమ్మెయి నెన్నిచూచినన్. 72

అర్థము : ఆతని - శరాసనంబు = శివుని విల్లు, కనక + అచలము = బంగారుకొండ - మేరువు, మిక్కిలి దృఢమైన దనుట, నీకున్, ఇట్లు - శరాసనంబు =

చెయ్యవలె, అర్థ్యల్పజనదనుట. అతనికిన్ = శివునకు, అమ్మ = బాణము, హాళు పరము. అప్రతిహర మనుట. సేనున్, అంటినన్ = లాకినచో, కండెడు = కంది పోవునట్టి, పూచుటమ్మ (పూవు + అమ్మ) = పుష్పబాణము. దుర్బల మనుట. అతఁడు = శివుఁడు, విర + అపహారి = త్రిపురములను నాశనముచేసినవాఁడు, మహాపరాక్రమ పంతుఁ డనుట, సేవు, విరహా + ఆతుర - పాంథ - జన + అపహారి = ఎడఁ బాటుచే బాధపడు వాటసాయన (విరహాయన) జనులను క్షయింపఁజేయువాఁడవు, నిర్విద్యుఁడ వనుట. ఎమ్మెయిన్ (వి + మెయిన్) = ఏ విధముగను, ఎన్ని - చూచినన్ = గణించిచూచినను, అతనికిన్ = శివునకును, నీకున్, హస్త - మశక + అంతరము = ఎనుఁగునకును, దోమకునుగల భేదము - అతఁ డేనుఁగువంటివాఁడు, సేవు దోమవంటివాఁడ వనుట.

తాల్ప ర్య ము : శివుని పిల్ల మేరువు. నీకు పిల్ల చేతుకు, అతనికిఁ బాకుపతము బాణము. సేకుఁ దాకినఁ గందిపోవుపువ్వు బాణము. అతఁడు త్రిపురాంతకుఁడు, సేవు ఎడఁబాటుచే బాధపడువారిని క్షీణింపఁజేయువాఁడవు. ఏ విధముగా నెన్నిచూచినను, అతనికిని నీకును ఏనుఁగునకును దోమకును గలభేదము.

వి శే ష ము లు : అతనికి సేకు హస్త మశకాంతరము. - యథాసంఖ్యమ్మ, పమ్మెయి-వి + మెయి. త్రికసంధి. బాల.నమాస. 14.13. సేవు విరహాతురపాంథ జనాపహారి. 'ప్రథమాంతరంబులగు యుష్మదస్మద్విశేషణంబుల కేకత్వంబున వు సులును బహుత్వంబున రు ములు నంతాగమంబులు ప్రాయికంబుగ నగు.' బాల.కారక.33. అను సూత్రముచే .... జనాపహారి + పు - 'ఇకారంబుమీఁది కు ను వు క్రియావిభక్తుల యుత్వంబున కిర్వంబగు.' బాల.తత్పమ. 26. అనుసూత్రముచే ..... జనాపహారిని అని కావలసియుండఁగా రిక్తి , సూత్రమునందలి ప్రాయికగ్రహణముచే రక్షితమగు చున్నది. పూచుటమ్మ - పూవు + అమ్మ - 'కర్మధారయంబులం దుత్తున కచ్చు పరంబగునపుడు బుగాగమం బగు,' బాల.సం.28.

తే. ఈశుఁ దలఁచు మహాత్ముల హృదయములను
 గాఢ నోపని నీ పుష్పకాండ నికత
 మతని భేదింప నోపునే యంగజన్మః
 తమ కసాక్షుల సాధింపఁ దలఁప నగునె?

అర్చము : అగియ్య = మన్మథుడా; అహం = నన్నును, అరవి = భాగము, మహా (మహా) + అర్చన = గొప్పపాఠము, మౌనమునుకొనుట = మౌనమునుకొనుటగా, కామం + మన = నమనదానం, న = పుష్టి = కలిపి = సరికము = నీ పూజకములకు సమూహము, అరవిం = శివుని, మహం + ఓం = వేదముదానం? = దానము, అమనం, ఆసామ్యం = సాధించునవలసి, సాధింపం + అరవిం = సాధించునవలసి అరవిం, అగియ్య = కూడునూ, కూడ దనుట.

తాత్పర్యము : మన్మథాః 'ఈశ్వరుని స్మరించు మహామథుల హృదయము లనుగూడ నాడుకొనఁజాలని నీ పూజకముల సమూహము అరవిని భేదింపఁగలదా తమకు సాధింప నలవికానివారిని సాధింపఁజూచుట మంచిది కాదు.

విశేషములు : అలంకారము కావ్యార్థము. 'కైముత్యే నారసంపిఠిః కావ్యార్థము తిష్యతే.' చంద్రా. రమణసామ్యం... సగం అరవిని స్మరించువలె. భేదింప లెనివలని నెల్లు భేదింప సులుట. విశేషమును సామాన్యముచే సమర్థించుచే సకలంక న్యసాలంకారములు. 'ఉక్తి ర్ద్రాగ్నం న్యాస స్వాస్తి త్వామాన్యపశేషయోః' చంద్రా. అంగణస్మరు = అంగణము.

తే. ఆటదాన నబల నై న నే నించుక
 యలిగి చూచుదును భయమును (దలరు);
 దుగ్రు నుగ్రలోచనోద్భూతవహ్నికే
 నెదిరి నిలువ నీకు నెంత కౌలది? 74

అర్చము : ఆటదానం = ఆటదానము, అబలం = బలములేనిదానము (స్త్రీని), అను. నను, ఇంచు = కొంచెము, అలిగి = తోపించి, చూచుదును = చూచి నంతనే, భయమునం = వెలుపుచే, అరుదు (పు) = వణఁబడుపు, ఉగ్రం + ఉగ్ర. లోచనం + ఉచ్ఛారం = వహ్నికే = శివునియొక్క భయంకరమైనవంటినుండి పుట్టిన అగ్నికే, ఎదిరి - నిలువన్ = ఎదిరి నిలఁబడుదును, నీకున్, ఎంత - కౌలది = ఎంత శక్తి : నీ శక్తి ఏమాత్రం మనుట.

తాత్పర్యము : ఆటదానము, బలహీనము అయిన నేను ఇంచుక అలిగి చూచినంతనే భయపడి వణఁకిపోవునేవు ఉగ్రుని ఉగ్రనేత్రాన్ని కెదుర నిలఁబడుదును నీ శ్రేమాత్రము శక్తి గలదు? లే దనుట.

వి శే ష ము లు : అదిల - శ్రీ అనియి బలములేనివనియి. అదిలాశ్చమి సాభిప్రాయముగుటచే నలంకారము బరికరము. ఇంచురై న అలుకకే చరించు నీవు ఉగ్రుని మహారోపమున తెట్లు నిలువఁగల వనుట, అలంకారము కావ్యార్థాపత్తి యును, చూచుచును చూచినంతనే - చూచినపిమ్మట వ్యవధిలేకుండఁగనే - అని ఆనంతర్యాత్మక ప్రయోజనము. నే నాటవానను, అదిలను - అరఁడుగ్రుఁడు, నాది యించుక అయికలోడిచూపు. ఆర నిది ఉగ్రలోచనము. నిప్పులు గ్రక్కునట్టిది, ఈ భేదములు మన్మథునిడి దుస్సాహసముని తెలుప సమర్థము లగుచున్నవి. శివున కుగ్రశబ్దమును ప్రయోగించుటయు సాభిప్రాయమై పరికరాంకురాలంకార మగుచున్నది. ఉగ్రు + ఉగ్ర - ఉగ్రునుగ్ర. 'షష్ఠి సమాసమునం దుకార బుకారముల కచ్చు పరమగునపుడు నుగాగమంబగు.' చాల,నంధి,34

సీ. కొని బాలురై నను దిని పిప్పి యుమినెడు
 చెఱకువి ల్లనినమ్మి చేతఁబట్టి,
 మెలఁతల తలవెండ్రుకలఁ బొంది కందెడు
 నలరుపుష్పము అమ్ము లని తలంచి,
 తలిరాకులై నఁ గదల్చునోపని మంద
 పవనుండు నొక పెనుప్రాపు గాఁగ,
 నబలలు సోపిన నాకాశమునఁబాఱు
 నలి శుకములు మూలబలము గాఁగ,

తే నెంత వేసవి ముట్టిన నెండఁ గమరు
 నను వసంతుండు దగు సహాయంబు గాఁగఁ,
 గాకిపిల్లల కోడు పికములుఁ బోటు
 మగలుగా నుగ్రుపైఁ బోవఁదగునె మదన?

75

అ ర్థ ము : మదన = మన్మథుఁడా: బాలురు + ఐనను = చిన్నపిల్లవాం డ్రయినను, కొని = పట్టుకొని, తిని, పిప్పి, ఉమినెడు, చెఱకు, విల్లు + అని, నమ్మి, చేతన్ + పట్టి,

మెలఁతల = శ్రీలయొక్క, తలవెండ్రుకలన్ = శిరోజములను, పొంది = కూడి, కందెడు = నలఁగిపోయెడు, అలరుపుష్పములు = విచ్చు పువ్వులు, అమ్ములు = దాదములు, అని, తలంచి,

తలిరాకులు = చిగురాకులు, బనన్ = చివురుటాకులనుగూడ, కదల్పన్ + ఓపి = కదల్చుటను(జాలని, ముంద - కడనుండున్ = మెల్లని గాలియు . ముందు చెన = తెలివిగూడినవారై నవాయుషసు, బు, పెను ప్రాప్తి = పెద్ద అంక, కాగన్.

అబలలు = స్త్రీలు (బలహీనలు), చోపినన్ = శ్రోతనచో, ఆకాశమునన్, పాటు, అలి - కురములు = కుమ్మెదలును, చిలుకలును, మూలంబలము + కాగన్ = ప్రధాన సేన కాగా,

ఎంత . వేసవి = ఏమాత్రపువేసవి, ముట్టినన్ = తగిలినను, ఎండన్ = ఎండచేత, కురున్ = వాడిపోవును, అను = అనునట్లుండు, వసంతుండు, తగు . సహాయంబు = తగిన రోటు, కాగన్,

కాకిపిల్లలకున్, ఓరు = శయపడు, పితములున్ = కోకిలములును, పోటు . ముగలు + కాన్ = యుద్ధవీరులుగా, కుగ్రుప్పెన్ = శివునిపైకి, పోవన్ + తగునే = దండెత్తి పోవదగునా?

కా త్ప ర్థ ము : మన్మథా! చిన్నపిల్లవాండ్రయినను బట్టుకొని తిని ఏప్పి యుమియునట్టి చెఱకువిల్లని నమ్మి చేత(వాల్చి, స్త్రీల శిరోజములను గూడి నలగిపోయెడు విచ్చుపూలు అమ్ములని తలచి, చివురుటాకులనుగూడ(గదలింపజాలని మందవాయు వును ఒక పెద్దయండ కాగా, అబలలుసైతము త్రోలగా నాకాశమునకు(బరువెత్తు కొనిపోవు కుమ్మెదలును, చిలుకలును ప్రధానసేనకాగా, ఏ మాత్రము వేసవితాకినను ఎండచే వాడిపోవుననునట్లుండు వసంతుండు తగినతోడు కాగా, కాకిపిల్లలకే భయపడు కోకిలములు యుద్ధవీరులుగా నుగ్రునిమీదికి దండెత్తి పోదగునా!

వి శే ష ము లు : బాలురైనను - చెఱకువింటి యల్పత్వమును సూచించును. ఏప్పి-ఆ వింటిలో నిస్సారమైన పదార్థ ముండుననుట, తలవెండ్రుకలకే కందిపోవు పూవులు బాణములని నమ్ముకొనుట యవిదేక మనుట. తలిరాకులనుగూడ(గదల్చజాలని దుర్బలుండు, మందుండు నగు పవనుండుకూడ నొక పెద్దయండయని హేళన. అబలలు = ఆడవారు - బలహీనలు - ఆకాశమున(దాటు = నేలపైనిలువనివి భయపడిపాటు నవి యనుట. ఎంతవేసవి = ఏమాత్రపువేసవి. వసంతము చైత్రమాసాంబుముసనే వచ్చును. - ఎండ లప్పుటికి కురువవు, ఎండలు ముందునప్పుటికి వసంతముపోయి

గ్రీష్మము వచ్చును. కాకిపిల్లలకే జంకిపోవునవి యేటి మూలబలము లనుట, ఇట్టి సాధన సామగ్రిలో దండెత్తి పోవునది యుగ్రులైకి. ఉగ్రశబ్దము సాధిప్రాయమై పరికరాంకు చాలంకార మగుచున్నది.

పాఱు + అలిశుకములు - పాఱునలిశుకములు - 'ఉదంతమగు తద్దర్మా'విశేషణమున కచ్చు పరమగునపుడు సుగాగమం బగు,' పాఱు నలి శుకములు-బాల.సంధి, శిరి,తలిరాకులు - తలిరు + ఆకులు - 'కర్మధారయంబునందుఁ బేర్వాదిశబ్దముల కచ్చు పరంబగునపుడు టుగాగమంబు విభాషనగు' బాల.సంధి.29.

చ. చిరముగ నొల్వువర్ష నరసింహునికంటెను బెద్దవే? శిరం
 బురలఁగ నాటువర్ష జలజోద్భవుకంటెను బెద్దవే? పెనుం
 గరిగొనఁ గాల్పువర్ష జముకంటెను బెద్దవె? నీవు విశ్వసం
 హారు నుఱ కెత్తి పోయి కలహంబున నోర్వఁగ నీ యలంతియే? 78

అర్థము : చిరముగన్ = బహుకాలముగా, ఒల్వు+వర్ష=తోలు ఒలువఁ బడిన. నరసింహునికంటెను, పెద్దవే = గొప్పవాడవా? శిరంబు=తల, ఉరలఁగన్ = దొరలునట్లు, అటు + వర్ష = దెబ్బ తినిన, జలజ + ఉద్భవు కంటెను = తమ్మిచూలి (బ్రహ్మ)కంటెను, పెద్దవే, పెనుంగరిగొనన్ = మిక్కిలి యతిశయించు నట్లు, కాల్పు + వర్ష = కాలిన, జముకంటెను = యమునికంటెను, పెద్దవె, నీవు, విశ్వ - సంహారున్ = విశ్వమునే సంహరించువానిని - శివుని, ఉఱక = లక్ష్యపెట్టక, ఎత్తి పోయి = దండెత్తి, కలహంబునన్ = యుద్ధమునందు, ఓర్వఁగన్ = ఓడించుటకు, నీ + అలంతియే = నీ తరమా?

తాత్పర్యము : పరమేశ్వరునిచే నెప్పుడో తోలు ఒలువఁబడిన నరసింహుని కంటెను నీవు గొప్పవాడవా? శిరస్సు నేల దొరలునట్లు దెబ్బతిన్న బ్రహ్మకంటెను గొప్పవాడవా? అతిశయముగాఁ గాలిపోయిన యమునికంటెను గొప్పవాడవా? నీవు జగత్సంహారుమీఁదికి దండెత్తి పోయి యుద్ధమున నతని నోర్చుట నీకు శక్యమా? కాదనుట.

పి కే ష ము లు : ఒల్వువర్షనరసింహుని .... విష్ణువు నరసింహరూపమున సున్నప్పుడు శివుఁడు శరభరూపుడై యతని నెదిరించి, సంహరించి, యతని చర్మము నొలిచి కంకాళమును ధరించెనని ఉత్తరనారసింహపురాణకథ, శిరం బురలఁగ నాటువర్ష

జలతోబృహదంశు - బ్రహ్మకుఁ దొలఁగ నై యిముఖము లుండెడిది. బ్రహ్మ
 క్షిప్తి లన పంచముఖముదే యని పాఠము లుండెను. క్షిప్తి కలఁచె లనఁ
 దుండెడి యా శివమును బండించు కునియెను. బ్రహ్మ భయముచే లన బండించునను
 శివవక్త్రము దోనమును, నా బహులముదో నరము వికారము దేయవచ్చును దోన
 గోరెను. స్కాంతశివ. బలుప్ర = బల్కు, అదును కృదంతరూపము అను. పెను +
 క్షిప్తి = మిక్కిలి యతిశయించు. 'గరిగొన్న పెనుదేత లంతరత్తమున' .
 లం.రా.య.సిగో. 'విశ్వసంహార' అను య విశేషము సా. ప్రాయః పరివర్తనంబు
 కుగుచున్నది. పద్ధ - పడిన - 'పద్మాదుల నవ్యకలంబున కర్తవ్యము గుహ్యార్థము
 క్షిప్తవంబును విధాన నగు,' చాల. క్రియ.గో. క్షిప్తగన్. చా. పూర్వవ్యాఖ్య.గో.ప.

చ. హరి కంకాలము చేతిముద్ర; దివిజేంద్రాస్థుల్ సుభూషావళుల్;
 గరళం బభ్యవహార; మంతక తనుకైరంబు మైపూత్ర; పం
 కరుహాసీన రోకపాల మురు ధిక్షిపాత్రగా విశ్వసం
 హారు వర్తింబు మహావ్రతోఘాతి నేయంబున నీ ప్రాప్తియేగి

అర్థము : హరి = విష్ణువుయొక్క, కంకాలము = ఎముకలగూడు, చేతి
 ముద్ర, దివిజ + ఇంద్ర + ఆస్థుల్ = దేవేంద్రుని ఎముకలు, సు - భూషా +
 అవళుల్ = మంచి అలంకారముల సమూహములు, గరళంబు = హాలాహలము,
 అభ్యవహారము = ఆహారము, అంతక - తను - కైరంబు = యముని శరీరపు బూడిద,
 మై - పూత్ర = శరీరమునందలిపూత్ర, పంకరుహ + ఆసీన - శివస్ (శి) + కపా
 లము = కమలాసనుని (బ్రహ్మ) యొక్క, తల కర్ణ, ఉరు - ధిక్షి - పాత్ర +
 కాన్ = పెద్ద ధిక్షిపాత్రము కాగా, విశ్వ - సంహారు = జగల్లయముచేయువాని -
 శివుని, వర్తింబు = చేయునట్టి, మహాత్ (మహా) + వ్రత + ఉపహతి = మహా
 వ్రతముయొక్క విఘ్నము, చేయన్ + హునన్ = చేయ యత్నించుట, నీ. ప్రాప్తియే =
 నీ తరహా; కా వసుట,

తా త్ప ర్య ము : విష్ణుని (నరసింహుని) కంకాలము చేతిముద్రగను,
 దేవేంద్రుని ఆస్థులు అలంకారములుగను, హాలాహలము ఆహారముగను, యముని
 దేని బూడిద మైపూత్రగను, బ్రహ్మ లలశ్చె ధిక్షిపాత్రముగను నల జగల్సంహా
 రును చేయు మహావ్రతమునకు విఘ్నముచేయుట నీ తరహా

వి శే ష ము లు : గరళం బభ్యవహారము . దేవదానపు లమృతముకొఱకు
 క్షీరసముద్రమును మధింపఁగా నందుండి పుట్టిన హాలాహలమును లోకక్షేమముకయి
 లూళ్వరుఁడు మ్రింగెను. పాకుకతము, కాలాముఖము, వామనము, భై రవము, మహా
 వ్రతము . అనునవి కై వాగమభేదములు. అందు మహావ్రతమునం దాచరింపఁదగిన
 నియమములు, చిహ్నములు ఈ పద్యమునఁ జేర్కొనఁబడినవి. విశ్వసంహారు
 వర్తించు . 'దారుజవిశేషణ భావాగ్ధక పూర్వవ్యవహితావ్యవహిత కర్తృపదవ్రతమకుఁ
 దజచుగ యొక్కవ్యష్టి యగు' ప్రౌఢ.కారక, 15. విశ్వసంహారునియొక్కవర్తించు,
 'యొక్కకు లోపంబు బహుశంబు,' ప్రౌఢ.కారక, 16. విశ్వసంహారు వర్తించు
 సుహావ్రతోపహతి . 'కొన్నియెడల సిద్ధసమాసమధ్యగతపదంబులతోఁ దద్విన్న
 పదంబుల కన్వయంబు చూపఁపెడి.' ప్రౌఢ.సమాస.శిర్. 'విశ్వసంహారు' అను భ
 షిశేషణము సాధిప్రాయమై పరికరాలంకార మగుచున్నది.

వ. అనిన విని "బలపరాక్రమాతిదైర్య శౌర్య మంత్ర తంత్ర ధ్యాన
 ధారణై క్వర్యాద్యశేషదివ్యశక్తు లెంతవిశేషంబు లయ్యును జంద్ర
 కాంతోపలంబులు చంద్రకిరణస్పర్శనంబునఁ గరంగునట్టు లతి
 కోమలం బైన కామశక్తికి లోపై మృదుభావంబునం బొందు
 నిది జగంబునం దనుభవసిద్ధం బది యెట్లనిన. 78

అ ర్థ ము : అనినన్ = అని రతి యనఁగా, విని = మన్మథుఁడు విని,
 బల .... శక్తులు : బల, పరాక్రమ, అతిదైర్య, శౌర్య, మంత్ర, తంత్ర, ధ్యాన,
 ధారణ + ఐశ్వర్య, అది = మొదలగు, అశేష = సమస్త మునైన, దివ్య-శక్తులు =
 గొప్ప శక్తులు, ఎంత - విశేషంబులు = ఎంతగొప్పవి, అయ్యును = అయినను, చంద్ర
 కాంత + ఉపలంబులు = చంద్రకాంతశిలలు, చంద్ర-కిరణ-స్పర్శనంబునన్ = చంద్రుని
 యొక్క, కిరణములయొక్క, తాఁకిడిచేత, కరంగు + అట్టులు = కరఁగు రీతిని,
 అతి - కోమలంబు = మిక్కిలి మృదువు, ఐన, కామశక్తి కిన్ = మన్మథునిశక్తికి,
 లోపు + ఐ = లోపడి, మృదు - భావంబునన్ = మార్దవమును, బొందున్, ఇది,
 జగంబునన్ = లోకమునందు, అనుభవ - సిద్ధంబు = అనుభవముచే నేర్పడినది, అది,
 ఎట్లు + అనినన్,

శాస్త్ర్యము : అనిరతి యనగా మన్మథుడు పని 'బలము, పరాక్రమము, గొప్పచైత్ర్యము, శౌర్యము, మంత్రము, లంత్రము, చానుము, చరణ, ఐశ్వర్యము మున్నగు సర్వవిద్యకర్తలు ఎంతగొప్పవియైనను, జంద్రకాంతరిణులు చంద్రకీరణములు సోకఁగనే కరఁగువిధమున, మిక్కిలి కోమలమైన మన్మథశక్తికి లోపడి మార్దవమును బొందును. ఇది లోకమున ననుభవముచే నెర్పవలసి. అది యెట్లనగా - తరువాతి పద్యముచో నన్వయము.

విశేషములు : చంద్రకాంతోపలంబులు చంద్రకీరణస్వచ్ఛనంబునఁ గరంగునట్లులు - అలంకార ముపమ. చరణ + ఐశ్వర్య - వృద్ధిసంధి. అ ఆ లకు ఏ ఐలు పరము లగునపుడు ఐకారమును, ఓ ఓలు పరములగునపుడు ఔకారమును ఏకాదేశము లగును. ఛరణైశ్వర్య. ఆది + అశేష - యకాదేశసంధి. ఇ ఉ ఋ ఌ లకు అసవర్ణములైన అచ్చులు పరము లగునపుడు యై వ్ ర్ ల్ అనునవి ఆదేశము లగును - ఆద్యశేష. చంద్రకాంత + ఉపలంబులు = గుణసంధి, అ ఆ లకు ఇ ఉ ఋ ఌలు పరములగునపుడు వరుసగా ఏ ఓ అర్ అర్ అనునవి ఏకాదేశములగును. చంద్రకాంతోపలంబులు. కరంగు + అట్టులు - ఉపంతముగు తద్దర్మార్థవిశేషణమున కచ్చు పరమగునపుడు నుగాగమం బగు. బాల. సంధి. శిశి. కరంగునట్లులు.

తే. అదిమీపట్టినఁ గరులైనఁ జదియునట్టి
 కడిదిబలులగు మగ లొత్తి కౌఁగిలింపఁ
 గునుమకోమలు లగు నతుల్ కౌసరుచున్దికి
 గనియు నెఱుగవె వివరీతకామశక్తి ?

19

అర్థము : అదిమీ - పట్టినన్ = నోక్కపట్టినచో, కరులు + యనన్ = పినుఁగులయినను, చదియు + అట్టి = నలఁగిపోవునట్టి, కడిది - బలులు + అగు = మిక్కిలి బలముగలవారగు, మగలు = పురుషులు, ఒత్తి = నొక్కిదిగ్గ, కౌఁగిలింపన్ = కౌఁగిలింపఁగా, కునుమకోమలులు + అగు = పువ్వువలె మృదువులైన, నతుల్ = స్త్రీలు, కౌసరుచున్ + ఉనికి = మఱిమఱి కావలయు ననుచుండుట, కనియున్ = చూచియు, వివరీత - కామ - శక్తి = వ్యత్యస్తమైన మన్మథబలము, ఎఱుగవె = ఎఱుగఁవా?

తా ర్ప ర్క ము : వాగుగా నొక్కి పట్టినచో నేనుగలన నలగిపోవునట్టి గొప్పబలముగల పురుషులు దిగ్గ లోగిలింపగాఁ జూరవలె పురుషులగు స్త్రీలు మఱి మఱి కావలయు ననుచుంటుట చూచియు వివరీతమైన మన్మథశక్తి తెలియదా?

వి శే ష ము లు : అదిమినప్పుడు ఏనుగులనైన నలగఁగొట్టునది పురుషుల బలము. అట్టి బలముగలవారు స్త్రీలను దిగియారఁగొఁగిలింపినప్పుడు వారు ఏనుగుల వలెగాక, కుసుమోదులునైనను నలగరు సరిగదా ఇంకను అట్టిది కావలయునని కొనరుచుంటుట, దానికిఁ గారణము మన్మథుని బలము. అదియే దాని వైపరీత్యము. కడిఁదిబలులు - బహుప్రీతి కాదు. విశేషణభార్యసద కర్మధారయము - మిశ్రసమా సము, బలముగలవాఁడు బలి. దాని బహువచనము బలులు, కడిఁదియైన బలులు - కడిఁది బలులు. అదిమి పట్టినఁ గరునైనఁ జదియునట్టి కడిఁది బలులు - కడిఁదిబలులు అదిమి పట్టినఁ గరునైనఁ జదియునట్టి - 'తర్మాదులకుఁ బ్రాధాన్యవివక్షయందు ధాతుజవిశేషణంబులు తర్తోడంబోలె వానితోడ సమపించు.' బాల.సమాస.26. కొనరు చునికి - కొనరుచున్ + ఉనికి - 'ప్రథమేతరవిభక్తి శత్రువువర్ణంబులందున్న యుకారమునకు నంది వైకల్పికముగా నగును.' బాల. సం.2.

వ. దానికిం గారణం దేమి యందేని. 80

అ ర్థ ము : దానికిన్, కారణంబు, ఏమి, అందు (వు) + ఏని = అందువేని.

తా ర్ప ర్క ము : దానికిఁ గారణ మే మందువేని - తరువాతి పద్యముచో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : అందేని - అందువు + ఏని, అనుధాతువు, 'తర్మాదులందు తోట్టగు.' అను + లాట్టు, బాల.క్రియ.9 'లకారంబునకు డు జ్రా వు రు ను ముక్షగు.' బాల.క్రియ. 8. మధ్యమపురుషైకపచనము - అను + వు. 'లాట్టు రుక్ష పరంబగు నబ్బడు దుగాగమం బగు.' బాల.క్రియ,22. అనుదువు. 'తి దు టలు పరంబు లగునపు దన్యాదుల సుస్థానంబున సున్నయు నుండు డు లోపంబును విభాష నగు.' బాల. క్రియ.98. అందువు. 'లిడ్లాట్టుల వకారంబునకు లోపంబు విభాష నగు.' బాల. క్రియ,24. అందు + ఉ. 'అంబ్యవగాగమంబులం దప్ప నపదాదిస్వరంబు పరంబగునపు డచ్చునకు సంధి యగు.' అందు. బాల.సంధి.11. 'ఉత్తున కచ్చు పరంబగునపుడు సంధి యగు,' బాల. సంధి. 1. అందేని.

క. ఆరయఁగా శ్రీపురుషా

కారములై చిత్తవృత్తి గలిగినఁ జాలున్

వా రెల్లఁ గామవశులగు

వారని నియమించి నాకు వర మజుఁ దీచ్చెన్.

81

అర్థము : ఆరయఁగాన్ = పరిశీలించఁగా, శ్రీ - పురుష + ఆకారము
లు + ఐ = శ్రీయొక్కయు, పురుషనియొక్కయు ఆకారముగలవి యయి, చిత్త-
వృత్తి = మనోవ్యాపారము, గలిగినన్ = ఉన్నచో, చాలున్ = సరిపడును, వారు +
ఎల్లన్ = వారందఱును, కామ - వశులు = మన్మథునకు లోబడువారు, అగు
వారు, అని, నియమించి = ఏర్పాటుచేసి, నాకున్, అజుఁడు = బ్రహ్మ, వరము, దీచ్చెన్.

తార్పర్యము : చూడఁగా శ్రీపురుషుల ఆకృతిగలవయి మనోవ్యాపారము
గలిగియున్నచోఁ జాలును. వారందఱును మన్మథవశు లగుదురని యేర్పాటుచేసి నాకు
బ్రహ్మ వరమిచ్చెను.

వ. అని యాదిసృష్టికిని గారణంచైన కామతత్త్వమహత్త్వంబుఁ దెలిపి
రతి నొడంబఱిచి రతీశ్వరుండు పరమేశ్వరుడై ఘోవ నుద్యుక్తుం
డగుడు నక్షణంబ.

82

అర్థము : అని, ఆది - సృష్టికిని = తొలిసృష్టికిఁగూడ, కారణంబు + ఐన,
కామ - తత్త్వ - మహత్త్వంబున్ = మన్మథుని స్వరూపముయొక్క గొప్పతనమును,
తెలిపి, రతిన్, ఒడంబఱిచి = సమ్మతింపఁజేసి, రతి + ఈశ్వరుండు = రతిభర్త -
మన్మథుఁడు, పరమేశ్వరుడైన్, ఘోవన్ = దండెత్తి పోవుటకు, ఉద్యుక్తుండు =
ప్రయత్నించినవాఁడు - సిద్ధపడినవాఁడు, అగుడున్ = అయినంతనే, ఆ - క్షణంబు +
అ = అప్పుడే.

తార్పర్యము : అని తొలిసృష్టికిఁగూడఁ గారణమైన మన్మథస్వరూప
మహిమను దెలిపి రతిని సమ్మతింపఁజేసి మన్మథుఁడు పరమేశ్వరుని పైకి దండెత్తి పోవ
నుద్యమించినంత ఆ క్షణమే - తరువాతి పద్యముచో నన్వయము.

విశేషములు : అగుడున్ - అగుఠాతువు, బాం.క్రి.42. 'అనంతర్యంబున
డువర్ణకంబు ద్రుతాంతం బగు.' అగుడున్. అవుడున్, ఔడున్, కావుడున్ (రూపాం.)

కామవకులగుటకు స్త్రీ పురుషు లయినంతమాత్రమునఁ జాలదు. వారికిఁ జిత్తవృత్తి గూఢ నుండుట ముఖ్యము. పున్నకుఁడు చిత్తజుఁడుగదా! అక్షణంబు-ఆక్షణంబు అనుటకు - నన్నెచోడుఁడు దీనిని దెక్కుచోట్లఁ బ్రయోగించెను - 4 - 33, 11 - 76

సీ. పంకరుహంబులు బండికండులు, చన్న
 కంబులు నొగ, లుత్పలంబు లిరుసు,
 కరపీఠములు బలు గాఁడి, జాదులు సనుఁ
 గొయ్య, అశోకముల్ గోడి పీఠ,
 సిందువారంబులు సీలలు, కేతకుల్
 మెట్టులు, మొల్లలు మెట్టు గుదెలు,
 పొగడలు వలుపులు, పున్నాగములు వగ్గ
 ములు, సహకారముల్ పూను గాఁడి

తే. కురవకానీక మాలంపుఁగోల, కై ర
 వములు మునుకోల, కోకముల్ వాహనములు
 గా వసంతుండు సూతుఁడై పూవుఁదేర
 నెఠయఁ గుసుమాయుధంబులు నినిపి తెచ్చె. 83

అర్థము : పంకరుహంబులు = తామరపువ్వులు, బండి - కండులు = బండి కట్టులు, చన్నకంబులు = సంపెఁగలు, నొగలు = బండికాఁడికట్టుఁగట్టులు - యుగంధరములు, ఉత్పలంబులు = కలువలు, ఇరుసు,

కరపీఠములు = గన్నేరుపూవులు. బలు + కాఁడి = బలమైన కాఁడి, జాదులు = జాజిపూలు, చను + కొయ్యలు = బండి చట్టమునకు రెండుప్రక్కలను నాటెడు కొయ్యలు, అశోకముల్, కోడిపీఠ = బండి పోలుగట్టచివరఁ గ్రింద ఎత్తుగా సుందెడు మోపుడుకొయ్య - అనుకర్షము,

సిందువారంబులు = వావిలిపూలు, సీలలు = మేకులు, కేతకుల్ = గేదఁగుట. మొగలిపూలు, మొల్లులు = బండి యిటునటుఁ గదలకుండ బండిక్రిందఁ గట్టెడు తలులు, మొల్లలు = మొల్లపూలు, మెట్టు గుదెలు,

పొగడలు = పొగడపాలు, పలుకలు = పలుకల మెదల గల పలుకలు. రలుగులు, పున్నాగములు = సురపొన్నలు, పుకములు. సహకారమున్ - తీయ మామి డులు, పూవు + కాడి = పువ్వు మున్నగు వాని మెదల గుంజు బంపి మున్నగువాని కాడి,

కురవక + అసీకము = ఎగ్గోరంటల సమూహము, అలంకరణోల = యుక్త చందము, కైరవములు = కైరవలువలు, మునుకోల = మునికోల - కొరదా - కళ, కోకమున్ = చక్రవాకములు, వాహనములు = గుఱుములు, కాన్ = కాగా, వసంతుండు, పూవురదేరన్ = పుష్పరథమునండు, సూతుండు + ఐ = సారథియై, నెరయన్ = నిండుగా, కుసుమ + ఆయుధములు = పూవుటములు నినిపి = నింపి, తెచ్చెన్.

తా త్వు ర్ణా ము : పద్మములు బండి కట్టులుగను, సంపెంగలు నొగలుగను, కలువలు ఇరుసుగను, గన్నేరులు బలమైనకాడిగను, జొడిపూలు బండిపట్టమునకు రెండు ప్రక్కల నాకెడు కొయ్యలుగను, అంకములు బండిపోలుగట్టచివరల గ్రింద ఎత్తుగా నుంచెడు మోపుడుకొయ్యగను, వావిలిపూలు సీలలుగను, గేదగులు మెట్టులుగను, మొలలు మెట్టు గుదెలుగను, పొగడలు పలుకలుగను, పున్నాగములు పుగ్గములుగను, తీయమామిడులు కాడులుగను, కురవకములు అలంకరణోలుగను, కైరవములు మునికోలగను, చక్రవాకములు గుఱుములుగను కాగా వసంతుండు పుష్ప రథముపై సారథియై నిండుగాఁ బూవుటములు నింపి తెచ్చెను.

వి శే ష ము లు : ఓక రాజకవి కిట్లు బండి వివిధావయవము లన్నియుఁ దెలియుట విశేషము.

పూవురదేరన్ - పూవు + దేరు + అందున్ = 'సమాసంబుల నుదంతంబు లగు స్త్రీసమంబులకుం, బుంపులకుం బరుషసరళంబులు పరంబు లగునపుడు నుగాగమం బగు.' బాల. సంధి. 25. పూవు + ను + దేరు + అందున్. 'ద్రుతప్రకృతికము మీఁది పరుషములకు సరళము లగు' బాల. సంధి. 16. పూవు + మ + దేరు + అందున్. 'ఆదేశ సరళములకు ముందున్న ద్రుతమునకు బిందుసంశ్లేషములు విభాష నగు,' బాల. సంధి. 17. పూవురదేరు + అందున్. 'బొంబిభక్తి కంబుల తృతీయా స్పృముల కత్వం బాదేశంబు బహుళంబుగా నగు,' బాల. ఆచ్యక, 38. పూవురదేరు +

అన్. 'అంద్యవగాగమంబులందప్ప నజదాదిస్వరంబు పరంబగునపు డచ్చునకు సంది యగు.' బాల.సంది.11. పూవుఁదేఁన్. నినిపి-నినుపు ఛాతువు నిఘంటువులఁ గానఁఁదాడు. నినుపు విశేష్యముగనే తనవచ్చుచున్నది. నింపు ఛాతువు గలదు, కండులు - కల్లు + లు - 'చౌపదిభక్తి కంఠాల తిక్త' సల లువర్ణంబులకు బహువచనంబు పరంబగునప్పుడు పూర్వండుపూర్వక దువ్వంబు బహుళంబుగా నగు.' బాల.అచ్చిక.16.

మ. అంత రతిసమేతంబు పుష్పాయుదుండు పుష్పరథారూఢుండై నిజ సామ్రాజ్యవిభవై శ్వర్యంబులతో నతిరయంబున హిమవంతంబున కరిగి పరమేశ్వరు తపోవనంబు సొత్తెంచెఁ దత్ క్షణంబు. 84

అర్థము : అంతన్, రతి - సమేతంబు = రతితోఁ గూడినవాడై, పుష్ప + ఆయుదుండు = పూవులు జాణములుగాఁ గలవాఁడు - మన్మథుఁడు, పుష్ప - రథ + ఆరూఢుండు + లు = పూవుఁదేఁరెక్కినవాఁడయి, నిజ - సామ్రాజ్య - విభవ + బశ్వర్యంబులతోన్ = తననైన సామ్రాజ్యముయొక్క వైభవముతోను, బశ్వర్యము తోను, అతిరయంబునన్ = మిక్కిలి వేగముతో, హిమవంతంబునకున్, అరిగి. పరమేశ్వరు = పరమేశ్వరునియొక్క, తపన్ (ః) + వనంబు, చొత్తెంచెన్ = ప్రదేశించెను, తద్ + క్షణంబు + అ = ఆక్షణమే.

తాత్పర్యము : అంత మన్మథుఁడు రతి సహితుడై పూవుఁదేరి నెక్కి తన సామ్రాజ్యవైభవైశ్వర్యములతో మిక్కిలి వేగమున హిమవంతమున కేఁగి పరమేశ్వరుని తపోవనమును బ్రదేశించెను. ఆక్షణమే - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

విశేషములు : పుష్పరథారూఢుఁడు - పుష్పరథమును ఆరూఢుఁడు (ఆరోహించినవాఁడు) - ద్వితీయా తత్పురుషము. తపన్ + వనము = తపః + వనము - తపోవనము. చూడు పూర్వవ్యాఖ్య. చొత్తెంచె - చొచ్చు + తెంచె - చూడు పూర్వవ్యాఖ్య.

మ. వలరాజామనిఁ బిల్చి వేగమెయి నీ వాసంతికానంద దో హల మీ కానసలమ్మి కిమ్మనుడు నాహ్లాదంబుతో నెయ్య మ గ్గలమైయుండ వసంతకుండు దమపైఁ గన్నిడ్డఁ గారాకు గెం ధలిరాకయ్యెనొ నాఁ దలిరెప్ప వడిఁ గాలతాఠాంతరోర్షిజముల్. 85

అర్థము : వలరాజు = వలపు + రాజు = మన్మథుడు, అక్షనిన్ = వసంతుని, పిట్టి, వేగమెయిన్ = వేగముగా, నీ వాసంతిక + అనంత - వాహులు = నీయొక్క, వసంతునినందలికొన అనంతోత్సాహమును, ఈ వాసంతిక + అక్షికిన్ = ఈ వసంతికి, ఇమ్ము, అనుమన్ = అనినంతనే, వసంతుండు = వసంతుని, అక్షిదంబుతోనీ = సంతోషముతో, నెయ్యము = స్నేహము, అక్షలము + ఐ = అక్షిములు, ఉండన్ = ఉండగా, తమపైన్, కన్ను + ఇద్దన్ = కన్నువెట్టగా, కారాకు = పండుటాకు, కెందలిరాకు = ఎఱ్ఱని చివురాకు, అయ్యెనో, నాన్ = అనగా, వడిన్ = వేగముగా, కాంతార + అంతర + ఉక్తిజముల్ = వనములోపలి చెట్లు, తలిరెన్ = చివురించెను.

తాత్పర్యము : మన్మథుడు వసంతుని, తిలిచి 'శీఘ్రముగా నీ వసంతికి నీ వాసంతానందోత్సాహము ని' మునినంతనే యతడు సంతోషముతో స్నేహముధితముకాగాఁ తమపైఁ గన్నువెట్టగా పండుటాకు కెందలిరాకయ్యెనా యనునట్లు వేగముగా వనమునందలిచెట్లు చివురించెను.

విశేషములు : వేగ - (వికృతి) - వేగము (ప్రకృతి) - వేగమెయిన్. 'జడపదంబులమీఁది తోడకు మెయి మై లు వికల్పంబుగ నగు,' ప్రౌఠ.శబ్ద.18. నెయ్యము (వికృతి) - స్నేహము (ప్రకృతి), కెందలిరాకు - కెంపు + తలిరు + ఆకు, 'సమాసంబునం బ్రాతాదుల తొలియచ్చుమీఁది వర్ణంబులకెల్ల లోపంబు బహుశంబుగా నగు.' బాల.సంది, 36. కె + తలిరు + ఆకు. 'లుప్త శేషంబునకుం బహుషములు పరములగునపుడు నుగాగమం బగు.' బాల.సం.37. కె + ను + తలిరు + ఆకు. ద్రుతకార్యము (బాల.సంది.16,17) చే కెందలిరు + ఆకు. 'కర్మఫలయంబునందుఁ బేర్వాదికల్పముల కచ్చు పరంబగునపుడు టుగాగమంబు విభాష నగు' బాల.సంది.29. కెందలిరాకు, కారాకు కెందలిరాకయ్యెనో నాన్ - అలంకార ముత్పేక్ష, ఇద్దన్ - 'పద్మాదుల నవర్ణకంబున కత్వంబును గడహల్లునకు ద్విత్వంబును విభాష నగు,' బాల.క్రియ.51.

క. తన సూ డగు ధనదదిశాం
 గన నినుఁ దొడఁగూడఁ బోక గని యామ్యుదిశాం
 గన నొచ్చి వెచ్చనూర్చెనొ
 యన శిశిర విముక్త దక్షిణానిల మెసఁగెన్.

అర్థము : తన - సూడు + అగు = తన శత్రువగు, ధనద - దిశా + అంగనన్ = కుబేరుని దిక్కుగు ఉత్తర దిక్కునెడుస్త్రీని, ఇనుడు = సూర్యుడు, భర్త, ఒడగూడన్ + పోక = కలియబోవుట, కని = చూచి, యామ్య - దిశా + అంగన = దక్షిణదిక్కునెడు స్త్రీ, నొచ్చి = బాధపడి, వెచ్చన్ + ఊర్చెనొ = వేడిగా నిట్టూర్చెనో, అనన్, శిర - విముత్త - దక్షిణ + అనిలము = శిరర్తువుచే చల్లదనముచే - విడువబడిన, దక్షిణపు గాలి, మలయమారుతము, ఎసగెన్ క ఆతిశయించెను.

తాత్పర్యము: అంత ఉత్తరాయణము వచ్చుటయు, మలయమారుతమువీవడదొడగుటయు జరగెను. అప్పుడు సూర్యుడు దక్షిణాయనకాలమును విడిచి ఉత్తర దిక్కునకుబోవడొడగగానే, దక్షిణదిక్కు మలయమారుతమును ప్రేరణచేసెను, అది - ఒక నాయకుడు తన నాయకయగు దక్షిణదిగంగనను విడిచి, కుబేరుని (ధనవంతుని) దిక్కునెడు ఉత్తర దిగంగనను గూడబోవుట చూచి దక్షిణదిక్కు బాధపడి వేడినిట్టూర్చు పుచ్చెనా యనునట్లుండెను.

విశేషములు : తన సూడు = దక్షిణదిక్కుకి సపత్నిగావున నుత్తర దిక్కు పగతురాలు. ధనద-దిశాంగన-కుబేరదిక్కు-ఉత్తరదిక్కు, ఉత్తరదిక్కునెడుస్త్రీ-ధనవంతుడైన అన్యుని స్త్రీ. ఇనుడు = సూర్యుడు-నాయకుడు, యామ్య = యమసంబంధమైన. దక్షిణదిక్కు, వెచ్చనూర్చెనొ - వేడిగా నిట్టూర్చెనో శిరర్తువుపోయి వసంతము రాగానే గాలి చల్లదనములేక యించుక వేడిగా నుండును. ధనద - ఇనశబ్దములలో నలంకారము శ్లేషము, దిశాంగన - దిశ యనెడు అంగన - రూపకము. వీనిచే నుత్ప్రేక్షలంకారముత్థాపితమైనది. ప్రస్తుతమైన - దక్షిణాయనము ముగిసి ఉత్తరాయణము వచ్చెనని చెప్పినప్పు డప్రస్తుతమైన తన నాయకనువిడిచి యన్యనాయకయం దాసక్తుడైన యొక నాయకుని వృత్తాంతము తెలియుచున్నది. కావున సమాసోక్తియు. ఈ పద్యము భావము కాళిదాసుకుమారసంభవమునందలి క్షోకముభావము ననుసరించినది.

‘కుబేరగుప్తాం దిశ ముష్ణరశ్మౌ
 గస్తుం ప్రవృత్తే సమయం విలజ్జ్య,
 ది గ్దిక్షా గన్ధవహం ముఖేన
 వ్యరీక నిశ్వాస మి వోత్పసర్.’ కుమా.3,25.

ద. మలయసమీరణాభిహతి ప్రాచుల నాకులు డుల్లిడుల్లి, క్రొ
మొలకలు సాగిసాగి, విరిమోసులఁ గెందలి లొత్తయెత్తి, కు
ట్రులములు గ్రమ్మి క్రమ్మి, కుసుమంబులు వాసనకెక్కియెక్కి, గు
త్తులుగొని పండిపండి, వినుతుల్ దగ నారము లొప్పె నామనిన్. 81

అర్థము : మలయ - సమీరణ + అభిహతిన్ = మలయమారుతము
యొక్క (దక్షిణానిలము) దెబ్బచేత, ప్రాచులన్ = చెట్లయందు, ఆకులు డుల్లి
డుల్లి = రాలిరాలి, క్రొమొలకలు (క్రోత్త + మొలకలు) = నూతనాంకురములు,
సాగి సాగి = మిక్కిలి వ్యాపించి, విరి - మోసులన్ = పూలమొక్కలందు, కెందలియ
(కెంపు + తలిరు) = ఎఱ్ఱనిచివురు, ఒత్తి - ఒత్తి = మిక్కిలి దట్టమయి, కుట్రులములు =
మొగ్గలు, క్రమ్మి - క్రమ్మి = మిక్కిలివ్యాపించి, కుసుమంబులు = పువ్వులు, వాస
నకున్ = పరిమళకలనకు, ఎక్కి - ఎక్కి - పరిమళము అతిశయించి, గుత్తులు + కొని,
పండి - పండి = గుత్తులుగా మిక్కిలి పండి, వినుతుల్ = పొగడ్తలు, తగన్ =
ఒప్పగా, ఆమనిన్ = వసంతమున, ఆరములు = ఆరామములు, ఒప్పెన్.

తాత్పర్యము : మలయమారుతపుదెబ్బచేఁ జెట్లయందు కాకులు రాలి రాలి,
నూతనాంకురములు సాగిసాగి, పూలమొలకలఁ జివురాకులు ఒత్తియెత్తి, మొగ్గలు
క్రమ్మిక్రమ్మి, పూవులు వాసన యెక్కియెక్కి, గుత్తులు పండిపండి వసంతమునఁ
బొగడ్తకుఁ దగినట్లు ఆరామము లొప్పెను.

విశేషములు : డుల్లిడుల్లి, సాగిసాగి మున్నగు ప్విరుద్ధలు అత్యంతోర్థ
మున నైనవి. 'అత్యంతార్థంబునందు నగు.' ప్రౌఢశబ్ద, 112, ప్రాచులు - ప్రాసు +
లు.' కలన్వాదుల నువర్ణంబు తుజ్జగు; దిహావచనము పరింబగునప్పుడు నిత్యముగా
నగు.' దాల, అచ్చిక, 18. ప్రూ + కుజ్ + లు - 'జీర్ణ బిందువ్యార్థం దగు.' దాల,
తత్పమ. 19. ప్రూచులు, క్రొమొలకలు - క్రొత్త + మొలకలు - 'సమాసంబునం
ప్రాతాదుల తొలియచ్చుమీఁది వర్ణంబులెల్ల లోపంబు దిహాశంబుగా నగు.' దాల,
సంది. 36. క్రొ + మొలకలు. 'క్రోత్త శబ్దమున తాద్యక్షిణ శేషంబునకుం గొన్నియెడల
ముగాగమంబునుం గొన్నియెడల మీఁదిహల్లీనను ష్విత్వంబు నగు,' దాల. సంది. 38.
క్రోమొలకలు, ఆరము (వికృతి) - ఆరామము (ప్రకృతి) ఈ శబ్దమున కిందే ప్రయో
గార్థము - 5 - 82.

క. ఛోరన నంకుర పల్లవ
 కోరక పుష్ప ఫల వితతిఁ గొమ రమరి మనో
 హారములై సారములై
 యారామము లొప్పె మధు సమాగమ వేళన్.

88

అర్థము : మధు - సమాగమ - వేళన్ = వసంతాగమసమయమున, ఆరామములు = వనములు. ఛోరనన్ = శీఘ్రముగా (ఛోరనన్), అంకుర - పల్లవ - కోరక - పుష్ప - ఫల - వితతిన్ = మొలకలయు, చివురులయు, మొగ్గలయు, పూవులయు, పండలయు సమూహముతో, కొమరు = అందము, అమరి = ఒప్పి, మనన్ (ః) + హారములు + ఐ = మనస్సును హరించునవియై - మనసు నాకర్షించునవియై, సారములు + ఐ = శ్రేష్ఠములయి, ఒప్పెన్.

తాత్పర్యము : వసంతాగమసమయమున శీఘ్రముగా మొలకలయు, చివురులయు, మొగ్గలయు, పూవులయు, ఫలములయు సమూహముతో, సుందరములయి మనస్సును హరించునవియై శ్రేష్ఠములై వనము లొప్పెను.

విశేషములు : ఆరామము లొప్పె మధుసమాగమవేళన్ - ప్రాడియతి.

సీ. వేదన వీరహులు నేదలు నెడి సంధి

లెడలంగఁ బల్లకు లెడలెఁ దరులః

రాగిల్లు కవల మేఁదీగలఁ బులకంబు

లంకురింపఁగఁ దరు లంకురించే!

నమ్మదంబునఁ గొమిజనుల చిత్తంబులు

చిగురొత్తఁ దరులండుఁ జిగురు లొత్తే!

రతి దోహలముల దంపతుల ముఖాబ్జముల్

వికసిల్ల వికసిల్లె విడులు తరులః

ఆ. నెలమిఁ జిలుకపిండు తొలుమేనఁ జేసిన,

తపము పండఁ బండెఁ దరు వనంబుః

లువిద లింపు మిగుల నోయల పాటలు

నాడ మధు మదమునఁ బాడె నల్లులు.

89

అ ర్థ ము : విరహాలు = వియోగులు, మేనన్ = వాడో, నేడలు + చెడి = అలసట లతిశయించి, సంధులు = కీళ్లు, ఎడలంగన్ = సడలగా, తరుంన్ = చెట్లనుండి, పల్లాకులు = ఎండుతూకులు, ఎడలెన్ = రాలెను.

రాగిలు = అనురక్తి నొందు, కవల = దంపతులయొక్క, మేదీగలన్ = తీగలవంటి మెనులందు, పులకంబులు = గగ్గురు, అంకురింపగన్ = పుట్టగా, తరులు = చెట్లు, అంకురించెన్ = మొలకెత్తెను.

కామి - జనుల - చిత్తంబులు = కాముకులైన జనుల మనస్సులు, సమ్మదంబు నన్ = సంతోషముతో, చిగురు + ఒత్తన్ = పల్లవింపగా - సంతపింపగా, తరు లందున్ = చెట్లయందు, చిగురులు + ఒత్తెన్ = చివురులు కలిగెను.

రతి - దోహలములన్ = సంభోగోత్సాహములచేత, దంపతుల, ముఖ + అబ్జముల్ = తామరలవంటి ముఖములు, వికసిల్లన్ = వికాసమునొందగా, తరులన్, విరులు = పూలు, వికసిరెన్ = వికసించెను.

ఎలమిన్ = ప్రీతితో, చిలుక - పిండు = చిలుకల గుంపు, తొలు - మేనన్ = పూర్వజన్మమున, చేసిన, తపము, పండన్ = ఫలింపగా, తరు-వనంబులు = చెట్ల తోటలు, పండెన్.

ఉవీడలా = యువతులు, ఇంపు - మిగులన్ = ఆనంద మతిశయింపగా, ఓయల - పాటలు, = శృంగారపుటాటలు, పాడన్. ఆలులు = తుమ్మెదలు, మధు. మదమునన్ = పూదేనె (మద్యము) వలని - క్రొవ్వుచే, పాడెన్.

తా త్ప ర్య ము : వియోగులు విరహమేదనచే నలసట లతిశయించి కీళ్లు సడలగాఁ జెట్లనుండి పండుతూకులు రాలెను. అనురక్తులైన దంపతుల మైదీవలందు గగ్గురుపాటు పుట్టగాఁ జెట్లు మొలకలెత్తెను. కాముకజనుల మనస్సులు సంతోషమునఁ బల్లవింపగాఁ జెట్లయందుఁ జివురులు గలిగెను. సంభోగోత్సాహములచే దంపతుల మోముదామరలు వికసింపగాఁ జెట్లయందుఁ బూలు వికసించెను. చిలుకలగుంపు ప్రీతితోఁ బూర్వజన్మమునందుఁజేసిన తపము ఫలింపగాఁ జెట్లతోటలు పండెను. యువతు లానందాతిశయముతో నోయలపాటలు పాడగా, మధుమదముతోఁ దుమ్మె ద్దలు పాడెను.

వి శే ష ము లు : సేద (వికృతి) - స్వేదము (ప్రకృతి). సేదలుసెడి - చెడి ధాతువు తునున్నంత మయినప్పుడు 'మిక్కిలి' యనునర్థము నిచ్చును. (సూ.ని) అందుచే నిటఁ దుచున్నంతముగాకున్నను అతిశయించి యను నర్థము చెప్పఁబడినది. అలంకారము సహోక్తి. తరులు - తరువులు - 'పువర్ణకేతరవిభక్తి పరమగుచో సుకారాంతంబులకు బహుళంబుగా గోళద్దంబునకు నిర్దంబుగా వుగాగమంబగు.' బాల. తత్సమ. 49. పల్లకు లెడలె దరుల - తరులవలన సుండి పల్లకు లెడలె - 'ఉండిశద్దము పరంబగు నపుడు వలనకు ద్వితీయాసప్తములు ప్రాయికంబుగ నగు' - బాల. కారక. 11. వలన కాదేశంబగు ద్వితీయాసప్తములమీఁది యుండికి లోపంబు బహుళంబుగా నగు, ప్రౌఢ. కారక. 11.

క. మదను తలిరెల్లులో యనఁ
బొదిగొని కెందలిరు లెసఁగె భూరుహములపై;
నొదవెడు రాగాంబుధి బు
ద్బుదములు నా నెసఁగె ముకుళములు తోరములై .

90

అ ర్థ ము : మదను = మన్మథునియొక్క, తలిరు + ఎల్లులో + అనన్ = చివురుగొడుగులో యనఁగా, భూరుహములపైన్ = చెట్లమీద, బొదిగొని = చుట్టు కొని. కెందలిరులు (కెంపు + తలిరులు) = ఎట్టని చివురులు, ఎసఁగెన్ = అతిశయించెను, ఒదవెడు = పుట్టనట్టి, రాగ + అంబుధి - బుద్బుదములు - నాన్ = అను రాగమనెడి సముద్రముయొక్క బుడగలు అనఁగా, ముకుళములు = మొగ్గలు, తోరములు + బు = ఎక్కువయి, ఎసఁగెన్ = ఒప్పెను.

తా త్ప ర్య ము : మన్మథుని చివురుగొడుగులో యనునట్లు చెట్లపై నంతటను ఎట్టనిచివురు అతిశయించెను. అనురాగమనెడి సముద్రపు బుడగలో యనునట్లు మొగ్గలు అధికముగా నొప్పెను.

వి శే ష ము లు : మదను .... భూరుహములపై - ఉత్ప్రేక్ష. ఒదవెడు .... బుద్బుదములు నాన్ - ఉత్ప్రేక్ష. రాగాంబుధి = రాగమనెడి అంబుధి యనుటచే రూపకానుప్రాణితము. తలిరెల్లులు - తలిరు + ఎల్లి + లు = 'కర్మచారముంబునందుఁ బేర్వాదిశబ్దముల కచ్చు పరంబగునపుడు టుగాగమంబు విభాష నగు.'

కాల. సంధి, 33. 'ఉత్తన కచ్చు పరంబగునపుడు సంది యగు' కాల. సంధి. 1. లలిదైర్ఘ్య + ణ. 'ఇత్తనకు బహువచనంబు పరంబగునపుడు దుర్బంబగు.' కాల. ప్రత్యయ. 45. లలిదైర్ఘ్యలు, కెందతిరులు - కెండ్ + లలిదులు 'బహువచనంబునం బ్రాతా మల కొలియన్బుమిఁది వర్ణంబులకెల్ల లోపంబు బహుళంబుగా నగు.' కాల. సంధి. 39. కె + లలిదులు. 'లు' శేషంబునకుం బరుషములు పరములగునపుడు సునాగమం బగు.' కాల. సంధి, 30. కె + ను + లలిదులు - క్షుతకాత్యముచే (కాల. సంధి. 16, 17) కెందతిరులు, తోరము (వికృతి) - స్థూలము (ప్రకృతి).

ఉ. పొన్నలు పూచెఁ, పొన్న లొగిఁ బూవకముందఱఁ బూచె గోఁగు, లా పొన్నలుఁ గొండగోఁగులును బూవకముందఱఁ బూచె బూరువుల్, పొన్నలుఁ గొండగోఁగులును బూరువులు నొప్పిగిఁ బూవకుండఁగా మున్న వనంబునం గలయ మోదుగు లొప్పుగఁ బూచె నామనిన్. 91

అర్థము : ఆమనిన్ = వనంతమునందు, పొన్నలు = పున్నాగములు, పూచెన్, పొన్నలు, బిగిన్ = క్రమముగా, పూవకముందఱన్ = పూచుటకు ముందు, గోఁగులు = కొండగోఁగులు - కర్ణికారములు, పూచెన్, ఆ - పొన్నలున్, కొండగోఁగులును, పూవక - ముందఱన్, బూరువుల్ = బూరుగులు - కాల్యలులు, పూచెన్, పొన్నలున్, కొండగోఁగులును, బూరువులున్, బిగిన్, పూవక + కొండఁగాన్, మున్న + అ = ముందే, వనంబునన్ = వనమునందు, కలయన్ = అంతటను, మోదుగులు = కింశుకములు, బుప్పుగన్, పూచెన్.

తాత్పర్యము : వనంతమునఁ బొన్నలు పూచెను. పొన్నలు పూచుటకు ముందు కొండగోఁగులు పూచెను. పొన్నలును, కొండగోఁగులును పూచుటకు ముందు బూరువులు పూచెను. పొన్నలును కొండగోఁగులును, బూరువులును పూచుటకు ముందు వనమునందంతటను మోదుగులు పూచెను.

విశేషములు : మోదుగులు, బూరువులు, కొండగోఁగులు, పొన్నలు - ఇది అవి పూచిన క్రమము. అన్నిటికంటెఁ జివరఁ బూచినవానితో మొదటిది ప్రముఖముగా మొదటఁ బూచినవానిని జెప్పిన ఐచ్ఛతి రమ్యముగా నున్నది.

పూవక, పూచు ధాతువు. 'కజీ వ్యతిరేక క్షార్థంబునం దగు.' బాల. క్రియ, 39.
 పూచు + కజీ, 'ముజ్జీతులు ముత్తు నాబడు,' బాల. క్రియ. 86. 'ఆగమాన్యచకా
 రంబుల కద్విరుక్తంబులకు ముత్తు పరంబగునపుడు ప వ లగు' బాల, క్రియ. 88.
 పూవు + కజీ, 'జీతు పరంబగునపు డుత్వంబున కత్వంబగు,' బాల. క్రియ. 20.
 పూవక. పూవక ముందట, 'కజీ వరకంబు పురార్యోగంబున విభాషను భావంబునం
 దగు.' బాల. క్రియ, 39.

క. భావజవిభుఁ డలి శుక పిక
 సేవకతతి కెడరు దీర జీతము సేయం
 గా వెలిఁ బోసిన పసిఁడుల

ప్రోవులు నాఁ దమ్ము లెలమిఁ బూచె బెడంగై . 92

అర్థము : భావజ - విభుఁడు = మన్మథుఁడను రాజు, అలి - శుక - పిక -
 సేవక - తతికిన్ = తుమ్మెదలు, చిలుకలు. కోకిలములు అనెడి సేవకుల సమూహము
 నకు, ఎడరు - తీరన్ = కష్టము తీఱునట్లు, జీతము + చేయంగాన్ = వేతన
 మిచ్చుటకు, వెలిన్ = బయట, పోసిన - పోసినట్టి. పసిఁడుల - ప్రోవులు - నాన్ =
 బంగరుల రాకులు అనఁగా, తమ్ములు = తామరలు, ఎలమిన్ = ప్రీతితో, బెడంగు
 + ఐ = అందమయి, పూచెన్ = వికపించెను.

తాత్పర్యము : మన్మథుఁ డనెడి ప్రభువు తుమ్మెదలు, చిలుకలు, కోకిల
 ములు అను సేవకుల సమూహమునకుఁ గష్టము తీఱునట్లు వేతన మిచ్చుటకు బయటఁ
 పోసిన బంగరురాకులో యనఁ దామరలు ప్రీతితో నందముగా వికపించెను.

విశేషములు : అలంకార ముత్ప్రేక్ష, అది - భావజ - విభుఁడు - భావజుఁ
 డనెడి విభుఁ డనుటచేతను, అలి - శుక - పిక - సేవక తతికిన్ - అలులు, శుకములు,
 పికములు అను సేవకతతికి అనుటచేతను రూపకానుప్రాణితము.

క. నలి మొగ్గలు విరిపువ్వులు
 సలలితమయి చూడనొప్పెఁ జనుపక మత్యు
 జ్వలరుచి రేవగ లాటక
 వెలిఁగెడు నుద్దీప దీపవృక్షము వోలెన్,

అర్థము : నలిన్ = బప్పుగా, మొగ్గలు, విరి - కృష్ణలు = వికసించిన
 వృక్షములు, సలలితము + అయి = మనోహారముయి, చనువకము - చంపకము,
 అతి + ఉజ్జ్వల - రుచిన్ = మిక్కిలి ప్రకాశించు కాంతిలో, రేవగలు = రే +
 పగలు = రేయింబవళ్లు, ఆజిత = ఆజిహోవక, వెలిగెడు = ప్రకాశించునట్టి,
 ఉద్దీప - దీప - వృక్షము + పోలెన్ = వెలుగునట్టి దీపమనెడి వృక్షమువలె,
 చూడన్, బప్పెన్,

కా త్ప ర్య ము : మొగ్గలు, వికసించిన కృష్ణలు మనోహారముయి, చంపక
 వృక్షము మిక్కిలి ప్రకాశించుకాంతిలో రేయింబవళ్లు ఆజిహోవక వెలుగు దీపమనెడి
 వృక్షమువలె చూడ నొప్పెను,

వి శే ష ము లు : దీప వృక్షము - దీపమనెడి వృక్షము - చూపకము, చూపరాను
 ప్రాచీనమైన ఉత్పేక్ష, చనువకము (వికృతి) - చంపకము (ప్రకృతి) అతి + ఉజ్జ్వల -
 అత్యుజ్జ్వల - యజాదేశసంధి.

తే. పొలిచె మధువేళఁ గంకేళి పూచి భృంగ
 పరివృతమ్మై మనోజుండు పాంథతతికి
 నాభిచారంబు వేల్పు కుండాంతరమునఁ
 దిగిలి కామాగ్ని పొగలతో నెగయునట్లు.

94

అర్థము ; మధు , వేళన్ = వసంతసమయమున, కంకేళి = అశోకము,
 పూచి = పుష్పించి, భృంగ - పరివృతమ్ము + ఐ = తుమ్మెదలతోఁ జుట్టుకొనఁ
 బడినదయి, మనోజుండు = మన్మథుఁడు, పాంథ - తతికిన్ = విరహాల సమూహ
 మునకు. అభిచారంబు - వేల్పు = శత్రుమారణ వశీకరణాయులకు సాధనముగా
 హోమముచేయునట్టి, కుండ + అంతరమునన్ = గుండములోపల, తిగిలి = సక్త
 మయి, కామ + అగ్ని = మన్మథుఁడనెడి అగ్ని, పొగలతోన్, నెగయు + అట్లు =
 పైకి వచ్చునట్లు, పొలిచెన్ = బప్పెను.

కా త్ప ర్య ము : వసంతసమయమున అశోకవృక్షము పుష్పించి తుమ్మెదలతోఁ
 జుట్టుకొనఁబడినదయి, మన్మథుఁడు వియోగిజనుల హింపింప హోమముచేయు కుండము
 లోపలనుండి మన్మథుఁడనెడి అగ్ని పొగలతోఁ బైకి వచ్చుచున్నదా యనునట్లు
 బప్పెను.

వి శే ష ము లు : అలంకార ముత్పేక్ష. అశోకము పూచి యెట్లుగా నగ్ని వలెను, దానిని జుట్టుకొన్న తుమ్మెదలు నల్లనిపై పొగలవలెను సుండెను, కామాగ్ని - కాముడనెడి అగ్ని - రూపకము. రూపకానువ్రాణిచోత్పేక్ష. కుండము (ప్రకృతి) - గుండము (వికృతి) = నిప్పుల గుంట.

క. విరహాల హృదయంబులు జ

ర్జరితంబులు చేసి మరుఁడు శరశస్త్రము లా

సురవృత్తిఁ బెఱికి పట్టిన

కరణిం గర మొప్పె నరుణ కరవీరంబుల్.

95

అర్థము : మరుఁడు = మన్మథుఁడు, విరహాల - హృదయంబులు = వియోగుల హృదయములను, జర్జరితంబులు + చేసి = తూంట్లు పడినవిగాఁజేసి, శర - శస్త్రములు = బాణములను, శస్త్రములను, ఆసుర - వృత్తిన్ = రాక్షసముగా - గ్రూరముగా, పెఱికి = ఊడలాగి, పట్టిన, కరణిన్ = విధమున, అరుణ - కరవీరంబుల్ = ఎఱ్ఱ గన్నెరులు అనెడు కత్తులు, కరము + మొప్పెన్ = మిక్కిలి ఒప్పెను.

తాత్పర్యము : మన్మథుఁడు వియోగిజనుల హృదయములను చిల్లులుపడఁ జేసి, అందు గ్రుచ్చుకొన్న అస్త్రశస్త్రములను గ్రూరముగా నూపఁపెఱికి పట్టినవిధమున నెఱ్ఱగన్నెరులు అనెడి కత్తులు మిక్కిలి యొప్పెను.

వి శే ష ము లు : అలంకార ముత్పేక్ష. కరవీరములు = గన్నెరులు, కత్తులు - శిష్యరూపకము. మరుఁడు (వికృతి) - న్మరుఁడు (ప్రకృతి)

క. నునుపగు నలిగానము విని

వనదేవత కరము మెచ్చి వానికి నొసఁగం

జనఁ దైఁచుల విడియలు పు

చ్చిన విధమునఁ బొన్న రెలమిఁ జెలువుగఁ బూచెన్.

96

అర్థము : నునుపు + అగు = మనోహరమైన, అలి - గానము = తుమ్మెదల సంగీతము, విని, వన - దేవత, కరమున్ = మిక్కిలి, మెచ్చి, వానికిన్ =

తుమ్మెదలకు, పరగణ = ఇమ్మెదకు, వనన్ = పగిన్లు, ప్రాణు = పరిమళ =
 ఐశ్వర్యముగోడి రాంబాలములు. ఐశ్వర్యముగోడి పుష్పము, కృష్ణా = పుష్పము =
 పుష్పములకు, పౌష్ట్యములు = పౌష్ట్యములు, పుష్కర = కలకా, నాభ్యుగ్ధ =
 అంబునా, భూదేవ,

కా త్ప క్య ము : మనోబాహుళ్యం తుమ్మెదల సంకీర్ణము పరి పరవేషక
 మెచ్చి వాసికిమ్మెదకు ఐశ్వర్యముగోడి రాంబాలము (ఐశ్వర్యముగోడిపుష్పములు) పుష్ప
 విభమునఁ బౌష్ట్యములు అంబునా దాచెను.

వి శే ష ము లు : అంబునా ముత్త్యేష, పరిమ = కరము నొందునది,
 రాంబాలము. 'విడియలతో రెండుపేరి మాకలను' ఇట్లు పోలిక. కరము నొంది,
 రాంబాల మనుటకు 'అడికిన మాకల విడియలు' వాచి, ఇట్లు పోలిక.

క. సుకపౌన్నలపైఁ ప్రాకిన

గురువిందలు ననలఁ బెరిగి కౌమ రమరె రతి

శ్వరునకు వసంతుఁ డను నొస

పరి చేసిన ముత్త్యయముం పందిరి పోలెన్,

97

అ ర్థ ము : సుకపౌన్నలపైన్ = సుకపౌష్ట్యములమీదను మేవన్మక్షముల
 మీద, ప్రాకిన = అంబునొన్న, గురువిందలు = గురువింద తీ గలు, వనన్ =
 పూలతో, పెరిగి, రతి + ఈశ్వరునకు = రతి భక్తయొక ముక్త్యును, వసంతుఁడు +
 అను = వసంతుఁడనెడి, ఒసపరి = లిప్పి, చేసిన, ముత్త్యయముః = పందిరి +
 పోలెన్ = ముత్త్యయమందిరి వికసనము, కౌమర + అమరెన్ = అంబునొచ్చెను.

కా త్ప క్య ము : సుకపౌష్ట్యవైష్ణవై శ్చకౌరక గురువిందలు పూలతో
 వృద్ధిచెంది మన్మథునకు వసంతుఁ డను లిప్పి చేసిన ముత్త్యయముం పందిరి వలె
 నందగించెను.

వి శే ష ము లు : వసంతుఁడను నొసపరి. వసంతుఁడనెడి ఒసపరి. రూప
 కము. రూపకానుప్రాణితమైన ఉత్పేక్షలంకారము.

క. మారు జయలక్ష్మి, మలయ స
 మీరునిపైఁ బూత, మఱుసమృద్ధికి నురు శృం
 గారం బనఁదగు నన సహ
 కారముఁ గురవకముఁ గర్ణికారముఁ బూచెన్.

98

అ ర్థ ము : మారు - జయ లక్ష్మి = మన్మథుని విజయమనెడు లక్ష్మి, మలయ - సమీరునిపైన్ = మలయానిలునిపై, పూత = అంగరాగము, మఱు - సమృద్ధికిన్ = వసంతుని సమృద్ధికి, ఉరు - శృంగారంబు = గొప్ప యలంకారము, అనన్ + తగున్ + అనన్ = అనఁదగునట్లు, సహకారమున్ = తీయమామిడియును, కురవకమున్ = ఎఱ్ఱగోరంబయును, కర్ణికారమున్ = కొండగోరగును, పూచెన్ = పుష్పించెను

తా త్ప ర్య ము : మన్మథుని విజయలక్ష్మి, మలయానిలుని పైఁబూత, వసంతుని యాధిపత్యమున కలంకారముగా నుండననఁ, దీయమామిడియు, ఎఱ్ఱ గోరంబయు, గొండగోరగును బూచెను.

వి శే ష ము లు : అలంకారము యథాసంఖ్యము. సహకారము పూచుట మారు జయలక్ష్మివలెను, కురవకముపూత మలయానిలుని మైపూతవలెను, గర్ణికారము పూచుట వసంతున కలంకారమువలెను నుండెనని భావము.

చ. మొగడలు వజ్రముల్, విరులు ముత్తెము, లింపగు నున్నుఁగెంపు లేఁ
 జిగురులు పద్మరాగములు, చిల్కలు వైరిజరాజి. తుమ్మెదల్
 నగరిపునీలజాలములు, నాఁ దలరారె వసంతవల్లభుం
 డగు వలరాజు పంచమణిహార్యములో యనఁ జూతభూజముల్. 99

అ ర్థ ము : మొగడలు = మొగ్గలు, వజ్రముల్, విరులు = పూలు, ముత్తెములు = ముత్యములు, ఇంపు + అగు = ప్రియమగు, నున్ను + కెంపు = మనోహరమైన యెఱుపుగల, లేఁజిగురులు (లేఁత + చిగురులు), పద్మరాగములు = పద్మరాగమణులు, చిల్కలు = చిలుకలు, వైరిజ.రాజి = వైడూర్యములయొక్క సమూహము, (గరుడపచ్చల సమూహము) తుమ్మెదల్, నగ.రిపు.నీల. జాలములు = ఇంద్రనీలమణుల సమూహములు, నాన్ = అనఁగా, చూత. భూజముల్ = మామిడి

చెట్లు, వసంత - వల్లభుండు = వసంత స్త్రీయును, అగు, వలరాజు = మన్మథుని మొర్రు,
 పంచ - మణి - హార్యములు + పి + అనన్ = అయిదు మణులచే (వజ్రములు,
 ముత్యములు, పద్మరాగములు, గరుడపచ్చలు, ఇంద్రనీలముణులు) నిర్మించబడిన,
 మేకరోయనునట్లు, తలరాకెన్ = తనరాకెను - అప్పుడు.

తాత్పర్యము : మొగ్గులు వజ్రములగు, పూలు ముత్యములగు, మణిహార
 మురై న లేడిపురులు పద్మరాగములగు, చిల్లలు గరుడపచ్చలుగు, ఇంద్రనీలము
 నీలముణులుగు గాగా మొదిచెట్లు వసంత స్త్రీయుడగు మన్మథుని పంచమణి నిర్మిత
 హార్యములతో యనునట్లు అప్పుడు.

విశేషములు : మొగ్గులే వజ్రములు, విరులే మురైములు, లేడిపురులే
 పద్మరాగములు, చిల్లలే గరుడపచ్చలు, ఇంద్రనీలముణులు అయిన విను
 టచే రూపకము. చూరములు మన్మథుని పంచమణిహార్యములతో యనునట్లున్నవిగాని
 టచే రూపకానుప్రాసరమైన అర్పణకారము, వెడికరాచి = గరుడపచ్చలు సహా
 హము. లేడిగురులు - లేల + చిగురులు. ప్రాతాదిను తముచే (దాల. సంధి. 10)
 తొలియచ్చుమీఁది వర్ణములకు లోపము. లే + చిగురులు, లు బ్రహ్మమువకు ఒక
 ములు పరముగా నుగాని ప్రాప్తి (దాల. సంధి. 10) లే + ను + చిగురులు ప్రా
 కార్యము (దాల. సంధి. 10, 17) యచే లేడిగురులు.

క. చను నున్మదన, మదన, మో
 హన, సంతాపన, వశీకరాస్త్రము లన హృ
 జ్జనునకు నంకుర పల్లవ
 ఘనకోరక పుష్ప ఫల నికర మామ్రములన్.

100

అర్థము : అమ్రములన్ = మొదిచులందు, అంకుర .... నికరము,
 అంకుర = మొలకలయ, పల్లవ = చివురులయ, ఘన - కోరక = పెద్ద మొగ్గు
 లయ, పుష్ప = పూవులయ, ఫల = పండ్లయ, నికరము = సమూహము,
 హృజ్జనునకున్ (హృద్ + జనునకున్) = మన్మథునకు, ఉన్మాదిముమ - మదన -
 మోహన - సంతాపన - వశీకర + అస్త్రములు = ఉన్మాదిమును గలిగించునవియు,
 మతుగలిగించునవియు, మోహమును బుద్ధించునవియు, అధికతాపమును గలిగించు
 నవియు, వశముచేసికొనునట్టియు వాణములు, అనన్ = అనగా, చనున్ - అప్పుడు.

తాత్పర్యము: ఆమృతములందలి అంకురములు, పల్లవములు, మొగ్గలు, పూవులు, ఫలములు మున్నగునకు - ఉన్మాదమును గలిగించునట్టియు మత్తుగలిగించునట్టియు, మోహమును బుట్టించునట్టియు, అధికతాపమును గలిగించునట్టియు. వశము చేసికొనునట్టియు ఆస్త్రములు.

విశేషములు : అలంకారముత్పేక్ష.

హ్యాస్తినినకు = హ్యాప్ + జనునకు. సకార తవర్ణములకు శవర్ణ ప్రవర్ణములతో హ్యార్థమందైనను పరమందైనను బాధిక గలుగునపుడు క్రమముగా శవర్ణ ప్రవర్ణము లాదేశము లగును. యథాసంఖ్యాలంకారమును. అంకురములు ఉన్మాదనాస్త్రములు, పల్లవములు మదనాస్త్రములు, కౌరకములు మోహనాస్త్రములు, పుష్పములు సంతాపనాస్త్రములు, ఫలములు వశికనాస్త్రములు అని క్రమాన్వయము.

సీ. పలకెడు కారాకు లలితాస్థి చయముగా.

సోలుకొమ్మలు పలుకేలు గాగ,

చాల పల్లవములు వ్రేలు కెంజెడలుగా,

చెనగు తీగలు వొడ్డ ఫణులు గాగ,

గలకంఠ నికరంబు గళమున కప్పుగా,

బుప్పాడి మేని విభూతి గాగ,

ఫలములు వరదానఫలములుగా, నలి

మాలికల్ రుద్రాక్షమాలికలుగ,

ఆ. శంఖిమూర్తిఁ దాల్చి సహకార భూరుహ

చక్రవర్తినవ వసంతవేళ

నతిశయిల్లుచుండె నక్కడఁ గని మది

సుదరిపడి మనోజుఁ దోసరింప.

ఆస్త్రము : పలకెడు = వివర్ణమగు, కారాకు = పండుటాకు, లలిత + అస్థిచయము + కాన్ = అందమైన ఎముకలప్రోవు కాగా, సోలు - కొమ్మలు = చాల కొమ్మలు, పలు - కేలు + కాగన్ = పెక్కు చేతులు కాగా,

వాల - పల్లవములు = లేజిప్పలు, వ్రేలు - కెంజెదలు + కన = వ్రేలు
 నట్టి మొట్టని జెదలు కాగా, పెనగు - తిగులు = పెనపైచుకొను తిగులు, వచ్చి -
 పములు + కనె = పెద్ద పాములు కాగా.

కలకంఠ - నికంఠులు = కోకిలముల సమూహము, నిశమున - చిన్నగాన =
 కలమునందలి చుట్ట కాగా, చుట్టాడి, మేని - విభాతి + కనె = కలకంఠ
 నందలి బాడి కాగా.

ఫలములు = పండ్లు, వన - వాన - ఫలములు + కన = వనముల
 యావృతవలని ఫలములు కాగా, అరి - కారికర్ = రుమ్మెదల పువ్వులు, చివ్రాక్ష -
 చివ్రాక్షలు + కనె = చివ్రాక్షమాలలు కాగా.

అక్కడనె = శివుని ప్రహారమున, నవ - చంద్ర - దేవ = నూతన కుంత
 సమయమున, మనోజుల = మనోజులు, రసి = రుచి, ముడి = ముడిమిడి,
 ఉదరిపడి = ఉదరిపడి, కుసరియనె = కుసరియనె వలనగా, సహజ - భూమి -
 క్రమార్తి = తియ్యబడిచెట్టనెను ప్రకృతి, శంభు - మూర్తి = శివుని
 యాకారమును, తార్చి = కరించి, అరకయల్లుచు + ఉండెనె = ముంచుచుండెను.

తాల్పర్కము : శివుని ప్రహారమున నూతన కుంతానుమున ముచ్చిల
 చూచి మనసునం దులికిపడి ప్రకృతి వలనగా, తియ్యబడిచెట్టనెను ప్రకృతి
 - పండి వివర్ణము లగుచున్న పండుటాకులు రుచియై నెను ఎముకల ప్రోవునను, వాలు
 కొమ్మలు పలుచేతులుగను, లేజిప్పలు వ్రేలు కెంజెదలుగను, పెనపైచుకొనుతిగులు
 పెద్దపాములుగను, కోకిలముల సమూహము కలకంఠునందలి చుట్టగను, చుట్టాడి
 మేని బాడిగను, పండ్లు చివ్రాక్షఫలములుగను, రుమ్మెదలవారులు చివ్రాక్షమాలలుగను.
 కాగా శివుని ఆకారము కరించె ముంచుచుండెను.

దిశేషములు : అలంకారము, రూపకము కెంజెదలు = కెంజె + జెదలు
 - ప్రాతాదిసూత్రము (వం, సంధి. నిలి) చే తొలియచ్చుచు (దివర్ణములకెల్ల కోపమురాగా
 - కె + జెదలు, ఇచ్చుట లుప్తశేషమునకుఁ బుష్పములు పరములగునప్పుడు
 మాత్రమే రావలసిన సుగామము సరళము చిక్కుచున్ననువచ్చి, వర్ణయుత్పరళములు
 పరములగునపు డొకానొకవో ద్రుతమునకుఁ బూర్ణింపింపవును గానందియెడి. (వాల)

నంది, 19) అనుసూత్రముచే కెంజెడలు అనియేర్పరును, జడయను శబ్దమేగాని, జెడ
యగునది నిఘంటువులఁగానరాదు. పెనఁగు తీగలు దొడ్ల పణులు గాఁగ. న.జలకుఁ
ద్రాసమైత్రి గమనింపఁదగినది. శివుఁ దెచ్చటనో యుందు ననుకొనుచుండఁగా ఎదుటఁ
గలమామిడిచెట్టే శివుఁడుగాఁ గనఁబడునదికి సున్నఱుఁ డులికిపడి యోసరిలెను. గళ
మున కప్పు - 'పట్టిరత్పురుషంబులందు నగాగమంబు విభాష నగు.' ప్రౌఢ.న.మాస, 1.

చ. అలరుల మందహాసమున, నన్నిన షట్పద మంజుగీతి, రా
చిలుకల ముద్దుమాటలను, చెందలిరాకుల రాగలీలన్, గో
కిల నినదంబులన్, బరిహి కేశభరంబున, ముక్త పర్ణ మే
ఖల నభిరామమయ్యె సహకారలతాంగి మధుప్రసంగతిన్. 102

అ ర్థ ము; సహకార_లతా + అంగి = తియమామిడి చెట్టనెడి స్త్రీ, మధు
_ప్రసంగతిన్ = వసంతునినొడి సాంగత్యముచే, అలరుల - మంద - హాసమునన్ =
హాసల చిలుకలవ్యవేతను, అన్నిన = మత్తిలిన, షట్పద - మంజు - గీతిన్ =
తుమ్మెదల మనోహర సంగీతముచేతను, రాచిలుకల - ముద్దుమాటలను = రాజకీర
ముల ముద్దు పలుకులచేతను, చెందలిరాకుల - రాగ - లీలన్ = ఎఱ్ఱని చివురుటాకుల
యెఱుప్పచేరెను, కోకిల - నినదంబులన్ = కోకిలల కూజితధ్వనులచేతను, బరిహి - కేశ
_భరంబునన్ = బర్హి (నెమలి) కేశపాశముచేతను, ముక్త - పర్ణ - మేఖలన్ = విడువఁ
బడిన పండుటాకులనెడి మొలనూలిచేతను, అభిరామము + అయ్యెన్ = మనో
హర మయ్యెను.

తా త్ప ర్య ము : తియమామిడి యనెడు స్త్రీ వసంతాగమమున పూల చిలు
నవ్వులచేతను, మవించిన తుమ్మెదల మనోహరసంగీతముచేతను, రాచిలుకల ముద్దు
మాటలచేతను, కెంజిపురుటాకుల యెఱ్ఱదనముచేతను, కోకిల కూజితముల ధ్వనుల
చేతను, నెమ్మి కేశపాశముచేతను, విడువఁబడిన పండుటాకుల గలగల లనెడి మొలనూలి
నవ్వడుల చేతను మనోహర మయ్యెను.

వి శే ష ము ల : అలంకారము రూపకము. చెందలిరు = చెన్ను + తలిరు.
ప్రాఁతాదిసూత్రము (బాల.నంది.38.) చే - చె + తలిరు, లుప్తశేషమునకుఁ బరుషము
వరముగా (బాల.నంది.37) నుగాగమము, పిమ్మట ద్రుతకార్యము (బాల. నంది.18.17)

అరగి చెంచలిరు ఏర్పడును. చెంచలిరు = ఎత్తని తలిరు. 'చెన్నుకట్టము ప్యుర్తి రోదార్థకంబు.' (చిన్నయ.) బర్తి (ప్రకృతి) - బరిహి (పిత్తతి) బరిహి కట్టము నిఘంటువులఁ గానరాదు.

క. తలిరెల్లిఁ, బూవుటమ్ముల,
 బరిసిన పిక కీర భృంగ పరివారముతో
 వలరాజుఁ డోలి మామిడి
 సలితగతి నుత వసంత సంగతి నొప్పెనె.

103

అర్థము : మామిడి, నుత - వసంత - సంగతిన్ = పొగడఁబడిన వసంత సాంగత్యముచేత - వసంతమురాకచే, తలిరెల్లిన్ = (తలిరు + ఎల్లిన్) = చివులనెడు గొడుగులోను, పూవుటమ్ములన్ (పూవు + అమ్ములన్) = పూలనెడు బాణములతోను, బరిసిన = చుట్టవొనియున్న, పిక - కీర - భృంగ - పరివారముతోన్ = కోకిలలు, చిలుకలు, తుమ్మెదలు అనెడి పరివారముతోను, వలరాజున్ = మన్మథుని, డోలి, సలిత-గతిన్ = మనోహరమైన విధమున, చెప్పెనె.

తాత్పర్యము : మామిడి వసంతాగమమున చివులనెడు గొడుగులోను. పూవులనెడు బాణములతోను, బరిసియున్న కోకిలలు, చిలుకలు, తుమ్మెదలు అను పరివారములోను మన్మథునిడోలి మనోహరముగ నొప్పెను.

విశేషములు : మామిడి వలరాజును డోలె ననుటచే మామిడికి రాజవిఘ్నములు గలవనుట. అవి ఛత్రము, అమ్ములు, పరివారము. మామిడిరాజువానికిఁ జివురే యెల్లి, పూవులే అమ్ములు, పిక కీర భృంగములే బరిసియుండు పరివారము. అలంకారమువను, అది రూపకానుప్రాణిరము, తలిరెల్లి ప్రతిమాంతముగాఁ గాఁ, తృతీయార్థక ద్వితీయాంతముగానున్న అన్వయము సుకరముగా నుండును గావున 'తలిరెల్లిఁ బూవుటమ్ముల' అని మార్పఁబడినది. తలిరు + ఎల్లి - 'కర్మధారయంబునంబుఁ బేర్వాది శబ్దముల కచ్చు పరంబగునపుడు టుగాగమంబు విభాష సగు.' బాల. సంధి. 29. 'ఉత్తన కచ్చు పరంబగునపుడు సంధి యగు.' బాల. సంధి. 1. పూవు + అమ్ము - 'కర్మధారయంబునం దుత్తన కచ్చు పరంబగునపుడు టుగాగమం బగు.' బాల. సంధి. 28. పూవుటమ్ము.

చ. మలయసమీర మర్థి సుకుమార లసత్సహకార నందనా
 వలి నలిఁ జొచ్చుఁ, జుట్టుకొనివచ్చుఁ; గుజాలికి మెచ్చు; నీరికల్
 వెలుపొనరించుఁ; కెందలిరు వెంచు, ననల్ విరియించుఁ, దావి న
 ర్మిలిఁ గబళించు; నాదట రమించుఁ; దమిన్ విహరించు నామసిన్.

104

అ ర్థ ము ; ఆమసిన్ = వసంతమునందు, మలయ - సమీరము = మలయా
 నిలము - దక్షిణపుగాలి, అర్థిన్ = కోరికతో, సుకుమార .... వలిన్ : సుకుమార =
 అందమైన, లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, సహకార = తీయచూమిడి, నందన + ఆవ
 లిన్ = వనసముదాయమును, నలిన్ = ఉత్సాహముతో, చొచ్చున్ = ప్రవేశించును,
 చుట్టుకొనివచ్చున్, కుజ + ఆలికిన్ = చెట్ల వరుసకు. మెచ్చున్, ఈరికల్ = మొల
 కలు, వెలుపు + ఒనరించున్ = వెడలుపుచేయును, కెందలిరు = ఎఱ్ఱని చివురు(ను).
 పెంచున్ = వృద్ధిపొందించును, ననల్ = మొగ్గలను, విరియించున్ = వికసింపఁ
 జేయును, అర్మిలిన్ = ప్రీతితో, తావిన్ = పరిమళమును, కబళించున్ = మ్రింగును,
 ఆదటన్ = ప్రేమముతో, రమించున్ = క్రీడించును, తమిన్ = ఆసక్తితో, విహరించున్.

తా త్ప ర్య ము : మలయానిలము వసంతమున మనోహరములైన తీయ
 చూమిడి వనములను ఉత్సాహముతోఁ బ్రవేశించును, వానిని జుట్టుకొనివచ్చును. అందలి
 చెట్లను మెచ్చును, మొలకలను వెడలుపొనరించును. కెంజివురులను పెంచును,
 మొగ్గలను విరియునట్లు చేయును. తావిని లోఁగొనును. ప్రీతితోఁ గ్రీడించును.
 ఆసక్తితో విహరించును.

వి శే ష ము లు : కెందలిరు = కెంపు + తలిరు. ప్రాఁతాదినూత్రముచే
 (బాల. సంధి. 36.) కె + తలిరు, లుప్తశేషమునకుఁ బరుషము పరముగా నుగాగమ
 మయి (బాల. సంధి. 37.) కె + ను + తలిరు = ద్రుతకార్యము (బాల. సంధి.
 16, 17) చే కెందలిరు అగును. కుజాలికి మెచ్చు - ద్వితీయకు షష్ఠి.

చ. ఆలు లొడఁగూడుఁ, బింకఁగొని యాడు, మృదుద్వనిఁ బాడు,
 నోలి దొం
 తులుగొని పాటు, జొంపములు దూటు, సుగంధముమీఱు పువ్వు గు
 త్తు లవయి మూవుఁ, బుప్పొకులఁ ద్రోవువడిం దనివోవు, మంజరుల్
 వెలువడ నేఁగు, దర్పమున వీఁగు, మదిన్ నలిరేఁగు నామసిన్. 105

అర్థము : అనునిన్ = పరింతమునందు, అలులు = మిమ్మెవలు, అనునిన్ = గుమిగుడుగు, పిండు + కొని + అనున్ = గుండులు మిమ్మెవరి అనును, మృదు - క్షునిన్ = మృదువైన క్షునిన్, పాడున్, కురిన్ = పడుచు, దొంతులు + కొని = వరుసలుకట్టి, పాడున్ = పడుకొట్టెను, పొంతులు = పొవలు, లూలున్ = ప్రదేించును, పుగంబులు = పునుకును, ముడు = అతి శయించునట్టి, పుష్ప - గుర్తులయిన్ = పూవుగుర్తులయినవి, మూడున్ = మూగును, పుష్పాశులన్ = పుష్పాదులను, శ్రోత్వ - వదిన్ = శ్రోతువేయునట్టి. తెచ్చి గొట్టు వదిచే, తువావున్ (తునిపి + తోవున్) = తృప్తుచును, నుంబున్ = పూలగుర్తులనుండి, వెలువదన్ + పిగంబున్ = వెలువడునట్లు వెలుగును, దర్శమునన్ = గర్భముతో, వీగంబున్ = ఉత్సహించును, ముదిన్ = మనస్సునందు. నుంబున్ = విజృంభించును.

శా త్ప ర్థ ము : పరింతమునఁ మిమ్మెవలు కూచును, గుండులుగా మిమ్మెవరి అడుగు. మృదువైనక్షునితోఁ దాడును. పడుసలుకట్టి పడువెత్తును, పొవలఁ మూడును, పరిమళ ముదిరముగా నుండు పూలగుర్తులపై మూగును. పుష్పాశులు తెచ్చి గొట్టు వేగముచే దృప్తి నొందును. పూలగుర్తులనుండి వెలువడును. గర్భముతో మత్సహించును. మనస్సున విజృంభించును.

వి శే ష ము లు : అలంకారము స్వభావోక్తి.

పుష్పాశులు - పుష్పాశి + లు, 'ఇత్తునకు బహువచనంబు పరంబగునప్య దుత్వంబగు,' దాల.రత్నము.49, పుష్పాశులు. 'బహువచనంబు పరంబగునప్య దసంయుక్తంబులయి యువంతంబులయిన వ ల ర ల కలములకారంబు బహుళంబుగా నగు.' దాల. ఆచ్ఛిక. 13. పుష్పాశులు. చూచు. ఆదు.పాదు, పాదు.చూచు. మిడు, మూపు - శ్రోవు పోవు, వీగు - వీగు - వేగు అనువానియందలి అనుప్రాసము గనునింపఁడుగినవి. మూగు - మూపు - 'అపదాద్యంబయి యసంయుక్తంబయిన గరాకమునకు వకారంబు విభాష నగు,' దాల.ఆచ్ఛిక.27.

చ. చెలగుచుఁ దాటి, యొక్కొకటిఁ దీటి, వసంబులు చూటి, చిల్కపించెలఁదొఱఁ ద్రొక్కె, వెందలిరు లెక్కి, కెలంబుల నిక్కిచూచి, నాయలు గని, మ్రానిపండ్ల రసమాని, ముదంబున నూని, పల్కు; మున్ పాలుపడరంగ దంపతులు పొంగ, వియోగులు క్రుంగ నామనిన్. 106

అ ర్థ ము : ఆమనిన్ = వసంతమునందు, మున్ = ముందు, పౌలుచ్చ = ఉల్లాసము, అదరంగన్ = అతిశయింపఁగా, దంపతులు, పౌంగన్ = ఆనందింపఁగా, వియోగులు = విరహాలు, క్రుంగన్ = దాభపదఁగా, చిలుక. పిండు = చిలుకల గుంపు, చెలగుచున్ = మిక్కిలి ఉత్సహించుచు, పాటి, ఒక్కొక్కటిన్ = ఒకదాని నింకొకటి, చీటి = పిలిచి, వనంబులు = తోటలు, తూటి = ప్రవేశించి, ఎలయోతన్ = చిగురును, త్రొక్కి, కెందలిరులు (కెంపు + తలిరులు) = ఎఱ్ఱని చివురులు, ఎక్కి = ఇష్టమయి, కెలంకులన్ = పార్శ్వములను, నిక్కి - చూచి, కాయలు, కని, ప్రూనిపండ్ల రసము = చెట్టుపండ్లయందలి రసము, ఆని = త్రావి, ముదంబునన్ + ఊని = సంతోషమును బొంది, పల్కున్.

కా ర్ప ర్య ము : వసంతమున దంపతులు ఉల్లాస మతిశయింప ఆనందింపఁ గను, విరహాలు క్రుంగిపోవఁగను, చిలుకలగుంపు మిక్కిలి యుత్సహించుచు, పాటి, ఒకదానినికొకటి పిలిచి, తోటలు చొచ్చి, చిగురుల నదిమి, ఎఱ్ఱని చివురుల నిష్టపడి, పార్శ్వములను మెడలెత్తిచూచి, కాయలు గని, చెట్ల పండ్లరసముఁ గ్రోలి, సంతోషమును బొంది పలుకును.

అ లం కార ము : ఇందుఁ జిలుకల చేష్టలను సహజసుందరముగా వర్ణించుటచే నలంకారము స్వభావోక్తి, 'స్వభావోక్తి స్వభావస్య జాత్యాదిస్థస్య వర్ణనమ్.' చంద్రిక, కెందలిరులు - కెంపు + తలిరులు - చూచు పూర్వవ్యాఖ్య, కెలంకులు - కెలను + లు, 'కలన్వాదుల నువర్ణంబు కుఱుగు; బహువచనము పరంబగునపుడు నిత్యముగా నగు' బాల.ఆచ్చిక, 18. కెం + కుజ్ + లు - 'జీర్తు బిందుపూర్వంబగు' కెలంకులు. బాల, తత్పను. 19. ఈ పద్యమునందునుగల అనుప్రాసము గమనార్హము .

చ. గుమురులుగట్టి. యారికలుగుట్టి, ప్రవాళమువట్టి, కింకతో నమలకమ్రుంగి, మొగ్గలఁ బెనంగి, విరుచి గని, పొంగి, పూపలు త్తమ మని చావి, యుద్ధవడిఁ ద్రావికొను న్నెలమావియందుఁ గూరిమి వడిఁజేయు నామనిని రేయుఁబవర్ వడిఁ గూయుఁ గోవిలర్. 107

అ ర్థ ము : కోవిలర్ = కోకిలములు, ఆమనిని = వసంతమునందు. గుమురులు + కట్టి = గుంపులుకూడి, ఈరికలు = మొలకలు, కుట్టి = పొడిచి, ప్రవా

శము = చిగురు, పట్టి, కింకరాన్ = కోపమున, నకులక, మ్రొంగి, మొగ్గలన్, దెనంగి, పిరున్ = పూవులు, కని = చూచి, పొంగి = పంకొట్టింది, పూపలు = పూడిందెలు, ఉర్తముము + అని = శ్రేష్ఠములని వాడి = వాగి. సాగి = రింగి, ఉద్దివిన్ = శీఘ్రముగా, త్రావికొనున్ = ఛీంబును, ఎంబూపియింబున్ = లేర మాడిదియందు, కూరిమి - వడిన్ = శ్రీర్యతిశయమును, జేయున్, లేయున్ + పవర్ = రాత్రియును పగలును, వడిన్ = దేగముగా, కూయున్.

తాత్పర్యము : వసంతమునఁ గోకిలలు గుంపులుగూడి, మొలకలు పొడిచి, చిగురులు పట్టకొని కోపమున నకులకుండఁగనే మ్రొంగి, మొగ్గలంబుఁ దెనఁగులాడి, పూలు చూచి పొంగి, పూడిందెలు శ్రేష్ఠములని తిరిగి, శీఘ్రముగా ఛీంబును. లేరమాడిదియందుఁ శ్రీర్యతిశయమును జేయును. లేరవల్ల దేగముగాఁ గూయును.

విశేషములు : అలంకారము స్వభావోక్తి, కింక.కినుక, కిన్కు (రూపాం) పూపలుర్తమునుని - 'శ్రీనమంబులగు విశేషబంబులయి మువ'కాంత విశేషణంబులయి బహువచనంబున లేకవచనంబు బహుళంబుగా నగు.' వాల.కారక. 109. వాగి - చాగి - 'అపవాద్యంబయి యసంయుక్తంబయిన గికారంబునకు వకారంబు విభాష నగు.' వాల.అచ్చిక. 270. ఉద్దవడి - ఉద్దవిడి (రూపాం.), త్రావికొనున్ - త్రాగికొనున్. ఇచ్చుటను గకారమునకు వకారాదేశము. ఇందు కొను స్వార్థమున ననుప్రయుక్త నుయి నది. 'పమజీ కొను లొకానొకచో స్వార్థంబునం దను ప్రయుక్తంబు లగు,' వాల. త్రియ 109. త్రావికొనున్నెలమావియందు - త్రావికొనున్ + ఎంబూపియింబు, 'కొన్ని యెడలఁ ద్రామాణిక ప్రయోగంబులం ద్రుతంబున కిచ్చి పరంబునచో ద్విత్వంబు చూపఁ దైడి.' ప్రౌఢ.సంధి 3. లేయుఁబవర్ - లేయి + ను + పవర్. 'కకలగు ననువంత శబ్దంబుఁమీఁద నయ్యది (నుశబ్దము) 'యు' వర్ణపూర్వకంబుగ విభాష నగు.' ప్రౌఢ. శబ్ద. 116. ఈ విభాగమున నుశబ్దము యువర్ణమి హితముగ నయిన దనుకొనవలయును. లే + యును + పవర్. అని విభజించినచో నుశబ్దము యువర్ణపూర్వకముగా నై నదను కొనవలయును. పిమ్మట ద్రుతకార్యముచే - లేయుఁబవర్. (వాల. సంధి. 16, 17). పవర్ - పగర్ గకారమునకు వకారాదేశము. (వాల. అచ్చిక 270.) పవర్ - పవలు - 'పవాంతంబులయి యసంయుక్తంబులయిన నులు రుల యుత్వంబునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు.' వాల. ప్రకీర్ణక. 16. ఇందును అనుప్రసము గలదు. కోవిల - కోవెల - కోయిల, కోకిల (రూపాం.)

మత్తకోకిల 'మెత్త మెత్తన క్రాసుదీవు సమీరణుండ! మనోభవుం
 డెత్త కుండగ వేగకూడగనెత్తు; మెత్తక తక్కినన్,
 జత్తు సుమ్ము వసంతుచే' నని చాటునట్లు చెలంగె నా
 మత్తకోకిల లారమిం గడు మాసరంబగు నామనిన్.

108

అర్థము : కితున్ = మిక్కిలి, చూసరంబు + అగు = మనోజ్ఞమగు, ఆమనిన్ = వసంతమునందు, ఆరమిన్ = ఆరామమున, ఆ - మత్త - కోకిలలు = ఆమదించిన కోకిలలు, సమీరణుండ! = ఓ వాయువా!, ఈవు = నీవు, మెత్త మెత్తన = మందమందముగా, క్రాసుదు (వు) = సంచరింతువు, మనోభవుండు = మన్మథుడు. ఎత్తక + ఉండగన్ = దండెత్తకుండ, ఎత్తుము = దండెత్తుము, ఎత్తక - తక్కినన్ = ఆ విధముగా నీవు దండెత్తకపోయినచో, వసంతుచేన్ = వసంతునిచేత, చత్తు (వు) - సుమ్ము = చత్తువు సుమా, అని, చాటు + అట్లు = చాటు రీతిని, చెలంగెన్ = ధ్వనించెను - కూసెను.

తాత్పర్యము : మిక్కిలి మనోజ్ఞమగు వసంతమున ఆరామమునో నా మత్తకోకిలములు 'నులయానిలుడా! నీవు మందమందముగా సంచరింతువు. మన్మథుడు నీపై దండెత్తకుండగనే నీవు వేగముగా నతనిపై దండెత్తుము. అట్లు దండెత్త 'పోయినచో నీవు వసంతునిచే జత్తువుసుమా!' యని ప్రకటించుచున్నవారు నట్లు కూసెను.

విశేషములు : అలంకారము ఉత్పేక్ష. మత్తకోకిలముల కూజరమును మత్తకోకిలచ్చందముననే వర్ణించుట గమనార్హము. వసంతమున వాయువు మందమందముగా వీచుననియు, కోకిలలు కూయుననియు, మన్మథవసంతులు విజృంభింతు రనియు నభిప్రాయము. క్రాసుదు (వు), చత్తు (వు) - అట్లు వకారమునకు లోపము. (జాల. క్రియ. 24.) ఆరము = ఆరామము. ఆరమి, మత్తకోకిల - నాలుగు పాదము లందును, ప్రతిపాదమునను ర, న, జ, జ, భ, ర అను గణము లుండును. మొదటి యక్షరమునకును, పదునొకండవ అక్షరమునకును యతిమైత్రి. ప్రాసనియమము గలదు.

సీ. ఆరగ్వ దార్క జంబీర కర్కొల మం
 దార చందన నారికేర సిండు
 వార కంకేళి ఖడ్జూర శాల్మలి ఘన
 సార చంపక దీజఘోర దేవ
 దారు సల్లకి కరవీర గుగ్గులు పీత
 సార పున్నాగ నమేరు కర్ణి
 కార ద్రాత్రీ త్వచిసార పటల సహ
 కార భల్లారక పారిజాత

తే. భూరుహూరూథ పిక రాజకీర మద మ
 యూర మధుకర మృదు మధురారవములఁ
 జారుతరమైన భూరి కాంతార మహిమ
 గారవిండుచుఁ జనుదెంచె మారుతంబు.

109

అర్థము : ఆరగ్వధ = తేల, అర్క = జిల్లేడు, జంబీర = నిమ్మ, కర్కొల = తక్కొలపు (జెట్టు), మందార = మందారవృక్షము, చందన = చందనము, నారికేర = కొబ్బరి, సింధువార = వావిలి, కంకేళి = అత్తొకము, ఖడ్జూర = ఖర్జూరము, శాల్మలి = బూరుగు, ఘనసార = తయూరము, చంపక = సంపెంగ, దీజఘోర = మాదిఫలము, దేవదారు = దేవదారువు, సల్లకి = అండుగు, కరవీర = గన్నేరు, గుగ్గులు = గుగ్గులము, పీతసార = పేగిస - ఉడుగు, పున్నాగ = సురపొన్న, నమేరు = సురపొన్న - దుద్రాక్ష, కర్ణికార = కొండగోగు, ద్రాత్రీ = ఉసిరిక, త్వచిసార = వెదురులయొక్క, పటల = సమూహము, సహకార = తీయమామిడి, భల్లారక = జీడి, పారిజాత = పారిజాతము, అను, భూరుహ = చెట్లను, ఆరూథ = ఎక్కిన, పిక = కోకిలములు, రాజకీర = రాచిలుకలు, మద-మయూర = మడించిన నెమ్ము, మధుకర = తుమ్మెదలు, అనువనియొక్క, మృదు = మెత్తని, మధుర = తీయని, ఆరవములన్ = ధ్వనులచేత, చారురరము = మనోజము, ఐన, భూ - కాంతార - మహిమన్ = పెద్దదైన - వనముయొక్క - గొప్పతనమును, గారవిండుచున్ = ఆదరించుచు, మారుతంబు = వాయువు, చనుదెంచెన్ = వచ్చెను.

తా త్ప ర్య ము : తేల, జిల్లేడు, నిమ్మ, తక్కోలము, మందారము, చందనము, కొద్దెర. వావిలి, అగోకము, ఖర్జూరము. బూరుగు, కర్పూరము, సంపెంగ, మాచి ఫలము, దేవవారుపు, అంకుగు. గన్నేరు, గుగ్గిలము, వేగిన, (ఊడుగు), పొన్న, సురపొన్న, రుద్రాక్ష, కొండగోగు ఉసిరిక, వెదురు, తీయచూమిడి, జీడి, పారిజా తము అను చెట్లనెక్కిన కోకిలములు, రాచిలాకలు, మదించిన నెమ్ము, తుమ్మెదలు అనువాని మృదుమధురమైన ధ్వనులచే మనోజ్ఞులైన వనము మహిమ నాదరించుచు వాయువు వీతెంచెను.

వి శే ష ము లు : సర్వతఃప్రాససీసము.

క. మధుసంగమునఁ ద్రిలోక్తి

వధు వనురాగమునఁ గామవశగతిఁ జేతో

విధుర విధి నడరె; నట్టిద;

మధుసంగతి జనులు రాగమయు లగు డరుదే?

110

అ ర్థ ము : త్రిలోక్తి - వధువు = లోకత్రయసమాహార మనెడు స్త్రీ, మధు- సంగమునన్ = వసంతునితోడి కూడికచేత - వసంతము వచ్చుటచేత, అనురాగమునన్ = అనురక్తితో, కామ-వశ-గతిన్ = మన్మథునకు లోపడిన విధమున. కోరికలకు లోపడిన విధమున. చేతన్ (ః) + విధుర - విధిన్ = మనోవిచారస్థితితో, అడ రెన్ = అతిశయించెను, అట్టిది + అ = అది యటువంటిదే, జనులు, మధు - సంగతిన్ = వసంతాగమముతో - మద్యసాంగత్యముతో. రాగ-మయులు = అనురాగముతో నిండిన వారు, - అగుదు = అగుట, అరుదే = ఆశ్చర్యమా? కా దనుట,

తా త్ప ర్య ము : ముల్లోకముల సమాహారమనెడి స్త్రీ వసంతునితోడి సంగమ మున - వసంతకాలాగమమున అనురాగముతో మన్మథునకు లోపడినదయి, - కోరిక లకు లోపడినదయి మనోవిచారము గలిగియుండెను. అది యట్టిదే. వసంతసాంగ త్యముచే - మద్యసంగతిచే జనులు అనురక్తియుక్తులగుట - మాత్పర్యపూరితులగుట ఆశ్చర్యమా? - కా దనుట.

వి శే ష ము లు : అలంకారము శ్లేషానుప్రాణితరూపకము. విశేషము సామాన్యముచే సమర్థింపఁబడుటచే అలంకారము అర్థాంతరన్యాసము. త్రిలోక్తి.

త్రయీదాం లోకానాం సమాహారః - ఏకవద్యావి ద్విగుణసమాసము. చేతోవిభుల - చేతనె + విభుల - పదాంతసకారమునకు విసర్గదేశము. చేతః + విభుః, హ్రస్వ ఆకారము తరువార వచ్చు విసర్గమునకు హ్రస్వ ఆకారముగాని, మృదుహల్లులు (హల్లులు) గాని పరములగునపుడు ఉ ఆదేశముగా వచ్చి వ్యర్థమయిన్ని ఆకారముచే గూడి గుణసంధిననుసరించి ఓ గా చూయును. చేత + ఉ + విభుః చేతోవిభుః. అని పరుడే = అగును + అరుడే. భావార్థ టవర్ణకమునకు చు వర్ణాదేశము నీ కవి పెక్కుచోట్లఁ జేసెను.

.నీ నెలతల పరిమళ నిశ్వాసపవనంబుఁ
 తలఁపించె దక్షిణానిల విలాస;
 మింతుల దరహాసకాంతి సుంధావనఁ
 గావించెఁ జంద్రప్రభావిభాతి;
 రమణుల రక్తాదరఘ్రాంతి నొవ్వించె
 లాలితాశోక ప్రవాళ లీల
 వనితల మంజుల స్వనశంకఁ బుట్టించెఁ
 గలకంఠ మదకీర కలరవంబు;

ఆ. కామినీ విలోల కర్ణాంత విశ్రాంత
 లోచనప్రకంస లోలబుద్ధిఁ
 బడసె దలిత వత్ర పద్మ విభ్రమము వి
 యోగులందు మధుసమాగమమున.

111

అర్థము : మధు - సమాగమమునన్ = వసంతపు లాపచే. వియోగుల + అందున్ = చిరహాలయందు,

దక్షిణ + అనిల-విలాసము = దక్షిణమునుండి వీచుగాలి (మలయానిలము) యొక్క విలాసము, నెలతల = స్త్రీలయొక్క, పరిమళ నిశ్వాస - పవనంబున్ = సుగంధముతోడి నిట్టూర్పుగాలిని, తలఁపించెన్ = తలఁపునకు వచ్చినట్లు చేసెను,

చంద్ర-ప్రభా-విభాతి = చంద్రునికాంతి (వెన్నెల) యొక్క ప్రకాశము. ఇంతుల = స్త్రీలయొక్క, దర-హాస-కాంతి-సంభావనన్ = చిఱునగవు కాంతియొక్క తలఁపును, కావించెన్.

లాలిత + అశోక-ప్రవాళ-లీల = మనోహరమైన అశోక పల్లవములయొక్క, విలాసము, రమణుల = స్త్రీలయొక్క. రక్త + అధర-విభ్రాంతిన్ = ఎఱ్ఱని క్రిందిపెదవియొక్క విభ్రమమును. ఒదవించెన్ = వుట్టించెను,

కలకంఠ-మద - కీర-కల-రవంబు = కోకిలములయొక్కయు. మడించిన చిలుకలయొక్కయు, అవ్యక్తమధురధ్వని, వనితల = స్త్రీలయొక్క, మంజుల-స్వస్-శంకన్ = మనోహరమైన ధ్వనియొక్క సందేహమును, వుట్టించెన్.

దలిత - పత్ర-పద్మ-విభ్రమము = వికసించినతేకులుగల తామరల విలాసము, కామినీ....బుద్ధిన్: కామినీ = స్త్రీలయొక్క, విలోల=చంచలములగు, కర్ణ+అంఠ-విశ్రాంత = చెవులకొనల విశ్రమించిన-చెవుల కొనలవఱకు విస్తరించిన, లోచన= కన్నులయొక్క, ప్రశంస = పొగడ్తయందు, లోల = ఆసక్తమైన, బుద్ధిన్ = తలఁపును, పడసెన్ = పొందెను - కలిగించెను.

తా త్ప ర్య ము : వసంతసమయమున వియోగులకు మలయానిల విలాసము స్త్రీల సురభిశనిశ్వాసవాయువును స్ఫురింపజేసెను. వెన్నెలకాంతి స్త్రీల చిఱునగవు కాంతిని లోపించెను. మనోహరమైన అశోక పల్లవము లీల స్త్రీల యెఱ్ఱని క్రిందవిభ్రాంతిని వుట్టించెను. కోకిలములయు, మడించిన చిలుకలయు అవ్యక్తమధురధ్వని స్త్రీల మనోహరకంఠధ్వనిశంకను బుట్టించెను, వికసించిన తేకులుగల తామరల విలాసము స్త్రీల చంచలములు, చెవులకొనలవఱకు వ్యాపించినవి అగు కన్నులని ప్రశంసించుబుద్ధిని గలిగించెను,

వి శే ష ము లు : అలంకారము ఉత్పేక్ష, భ్రాంతిమంతము.

క. సోలుచు సమ్మదరసమునఁ
 గ్రాలుచు వనపాలబాలికలు నవ లతికాం
 దోలముల వేడ్క సలుపుచు
 నాలతు లొగిఁ జేసి పాడి రభినవలీలన్.

అర్థము : పసపాం - చారిరణ = తోటలను నాడు పట్టణ, నోటాన్ = పరవశించుచు, సమ్మత - రసమునన్ = సందోషమునను. క్రాంతిన్ = టప్పుచు, నవ - లతికా + అంబోలముంన్ = క్రాంతిను యూయల రాగముల వేయవను. సలుపుచున్ = చేయుచును, ఆండులు = రాగాలములు, ఛోన్ = చక్కగా, చేసి, అభినవ - రీతిన్ = నూరల విలాసమున. క్రాంత యందియున్, పాపితి.

రాత్మర్థము : తోట కావరిపనుచులు పరవశించుచు, సందోషరసమునో నొప్పుచు, క్రాంతిపల యూయలల మేలు చేయుచు, రాగములను టప్పుగా నాలపించుచుఁ గ్రాంతయందియు గలుగఁ దాటి.

విశేషములు : ఆండులు = ఆరాములు, ఛోన్ ఈ పదమునకుఁ బ్రయోగాంతరము 9, 135.

సీ. కరి యిచ్చె నరమేసి కరిటికి కల్లకీ
 పల్లవ ముల్లంలు పల్లవింప;
 మృగ మర్థిఁ గబళించి మృగి కిచ్చె నన్ను ద
 ర్భాంకురంబులు చిత్త ముంబరింప;
 హంస పెక్కువ నిచ్చె హంసికి నోర్వోర
 నెలదూఱు మొగముల నెలమి మిగుల;
 భృంగము వ్రావి తా భృంగికి దయ నిచ్చె
¹ వికసితాణ్ణమధుపు వికసితముగఁ;

ఆ. గిన్నరుండు గ్రోల్చెఁ గిన్నరి వీనుల
 రాగరసము మేన రాగ మెనఁగ;
 మధు విడంబనమున మగలును మగువలు
 విరలిగానిరి మదన పరవశమున.

1. వా.ప్రతి.మధుధార ముఖరాగమదము దలఁకఁ

అ ర్థ ము : కరి = మగయేనుఁగు, ఆర - మేసి = సగము తిని. కరిజీకిన్ = ఆఁడేనుఁగునకు; ఉల్లంబు = మనస్సు. పల్లవింజన్ = చివురింపఁగా, పల్లక్తి - పల్లవము = అందుఁగుఁడవురు, ఇచ్చెన్.

మృగము = మగలేడి, మృగికిన్ = ఆఁడులేడికి, చిత్తము = మనస్సు. అంకురింపఁగన్ = మొలకెత్తఁగా. ఆనందింపఁగా, నన్ను-దర్శ + అంకురంబులు = చిగురించు దర్శల మొలకలు, కదళించి = తిని-కొఱికి, అర్థిన్ = కౌరికలో, ఇచ్చెన్.

హంస = మగ యంచ, హంసికిన్ = అంచపెట్టకు, మొగడులన్ = ముఖము లందు, ఎలమి = సంకౌషము, మిగులన్ = అతిశయింపఁగా, నోర్వోరన్ = నోటిలో నుండి నోటిలోనికి. ఎల-తూఁడు = లేఁదూఁడు, పెక్కువన్ = ఎక్కువగా, ఇచ్చెన్.

భృంగము = మగతుమ్మెద, భృంగికిన్ = ఆఁడుతుమ్మెదకు, వికసితముగన్ = వికాసముగలుగునట్లు. ఆనందముగలుగునట్లు, వికసిత + అద్భ-మధువు = వికసించిన తామర యందలి మకరందము, రాన్-త్రావి = తాను త్రాగి, దయన్ = ఆదరముతో, ఇచ్చెన్.

కిన్నరుఁడు, కిన్నరి - వీనులన్ = కిన్నరాంగన చెవులందు, రాగ - రసము = గానరసము, మేనన్ = శరీరమున, రాగము = అనురక్తి, ఎసఁగన్ = అతిశయింపఁగా, క్రోల్పెన్ = పాడెను,

(ఇట్లు) చుఱు - వికంబనమునన్ = వసంతుని మాయచే, మగలును- మగు వలున్ = పురుషులును, స్త్రీలును, మదన - పరవశమునన్ = మన్మథపారవశ్యముతో, విరలి - కానిరి = మోహపడిరి,

తా త్ప ర్య ము : మగయేనుఁగు పిడియేనుఁగునకు హృదయానందముగలుగ నందుఁగుచిగురును దాను సగము తిని మిగత నిచ్చెను. మగలేడి ఆఁడులేడికి మనస్సు సంకౌషింపఁగాఁ జివురించు దర్శలమొలకలను దాను దిని మిగిలినవి కౌరికలో నిచ్చెను. మగ యంచ పెంటి యంచకు ముఖముల వికాస మతిశయింపఁగా లేఁదూఁటిని నోటి లోనుండి నోటిలోనికి ఎక్కువగా నందిచ్చెను. మగతుమ్మెద ఆఁడుతుమ్మెదకు వికాసము గలుగ విరిసిన తామర తేనెను దాను గొంత త్రావి యాదరముతో నిచ్చెను. కిన్నరుఁడు కిన్నరాంగన చెవులందు గానరసము, మేన ననురాగము అతిశయింప గానము చేసెను. వసంతుని మాయచే పురుషులును స్త్రీలును మన్మథపారవశ్యమునొంది మోహము నొందిరి.

విశేషములు : ఇందుఁ దిర్యక్తుల శృంగారము వర్ణింపఁబడినది. కావున నిది శృంగారసాధానము. వానిలక్షణము: 1.38 పద్యము వ్యాఖ్య. ఇంకటి భావములు కావనకు కుమారసంభవమునందలి స్తోత్రముఁభావముల తనువరచములు.

కతియిచ్చె....పల్లవింప. 'కదా రసాత్ పట్కణిరేణుగ్ధా నామో యోగిణిం తరేణుః.' కుమార. 3.37. సంస్కృతమున గింఝాఙ్గణియని యుండుగా నెఱుఁగి పల్లవమని యున్నది.

మృగమర్తి .... చిత్తమంతురింప. 'శృణ్వేణ సంస్కృతసిరిరాక్షిం మృగీ కుక ణ్డాయత త్యష్టసారః.' కుమార.3.38. సంస్కృతస్తోత్రమునందలి భావములకు బాద్ధిగా మార్పు నొందినది. అందుచేఁ దెలుఁగునందలి భావములు సంస్కృతమునందలి వాని తనువాచములు గార యనువరచము లగుట.

హంసపెక్కువ .... నెలమిమిగుల. 'అర్చోబధు కేన విశేష వామోఽపంబావ యామాన రభాణనామా.' (కుమార. 3. 39.) సంస్కృతమునందలి భావము లెఱుఁగున హంప యైనది.

వృంగముల్రావి .... విరివరముగ. 'సుఖ మ్మిరభః బుధ్విసా న్నో బహి ప్రయోం స్వా మనువర మోనః' కుమార. 3.39.

కన్నచుండు గోల్పె .... యెవఁడు. 'గీర్వానేఙ్గ ప్రయవరేఽర్చే విశ్చిర నముద్భాస్విత ప్రరలేఖం, ఆహ్వానవాహూర్జిత దేవ్ర వోఙ్గ ప్రయోమణుభం లోమోఙ్గ శ్చుఙ్గిమ్మే' కుమార. 3.39. సంస్కృతాంధ్రములందలి భావములు దేర్చేయఁబడిన ప్రకరణ సామ్యముచేఁ గ్రహింపఁబడినది.

ననుచు ననుచు. 'అర్చ్యితంబులం బదిమధ్యింబుల ను ల దే రి త యుర్బులం నకు లోపంబు బహుకంబుగ నగు.' భాం. ప్రకీరక.17.

క. ఆమనిని నెలమి విషలా
 రామంబుల పొల్పు చూచి రాగోత్కటమై
 కాముఁడు రతిఁ గని తానును
 గామాతురుడై మనోవికారముఁ బొందెన్.

అ ర్థ ము : ఆమనిని = వసంతమునందు, ఎలమిన్ = సంరోషముతో, విపుల + ఆరామంబుల = విస్తారములైన యుద్యానములయొక్క, పొల్పా - పొలుపు = అందము, చూచి, రాగ + ఉత్కటము + ఐ = అనురాగ మతిశయించి, కామరుడు = మన్మథుడు, రతిన్ = రతిని, కని = చూచి, తానును = తానుసైతము, కామ + ఆతురుడు + ఐ = కోరికచేఁ బీడితుడయి, మనస్ (ః) + వికారమున్ = చిత్త వికారమును, పొందెన్.

లా త్ప ర్య ము ; వసంతమున విశాలములైన యుద్యానముల యందమును సంరోషముతోఁజూచి, అనురాగ మతిశయింప, మన్మథుఁడు సైతము రతిదేవిని జూచి కామపీడితుడయి చిత్తవికృతిని బొందెను.

వి శే ష ము లు : ఎల్లరకును మనోవికారమును బుట్టించు మన్మథుఁడే వసంతమునఁ గామాతురుఁడై మనోవికారమును బొందె ననుటచే వసంతుని శక్తి యెంతటిదో తెలియుచున్నది.

పొలుపు - పొల్పా - పదమధ్య 'ల' యందలి యుత్వమునకు లోపము. బాల. ప్రకీర్ణక. 17. విపుల + ఆరామము = విపులారామము, కామ + ఆతురుడు = కామాతురుడు - సవర్ణదీర్ఘ సంధులు. రాగ + ఉత్కట = రాగోత్కట - గుణసంధి. మనోవికారము - మనస్ + వికారము - మనః + వికారము - మన + ఉ + వికారము - మనోవికారము - విసర్గసంధి.

సీ. లతుకరసమున జొత్తిల్లఁ బదతల
ముల నరచేతుల మోవిఁబూసి,
నవకుసుమంబుల నానా విధంబుల
తొడవులు రచియించి తొడివి వేడ్క,
రాజీవ పుష్ప పరాగంబుఁ గబళించి
పిలసిల్లు సీమంతవీధిఁ బోసి,
యరవిరి సురపొన్న యకరువు వరుసతో
నలకలఁ జిన్నిపు వ్యలికి కలయ.

తే. సలలితంబగు పుష్పాడి కురిచి పీఠం
 జిన్నగవమీదం దోయుచు, తెన్ను మిగుల,
 నుదతిఁ గై నేసి ప్రీతితోఁ జూచుచుండె
 ఛావజన్ముండు వచ్చిన పనియు మఱచి.

115

అర్థము : ఛావజన్ముండు = మన్మథుడు.

అత్తుర్తరసమునన్ = లాక్షరసములో, తొల్లన్ = పట్టణముగా, పవ-
 తంములన్ = పావములందును, అరచేతులన్ = అరచేతులందును, మోసన్ =
 వెదవీయందును, చూసి,

నవ బుబుబుంబులన్ = క్రౌంచాలలో, నానా విధములన్ = వెట్టుకీతుల,
 తొడవులు = అలంకారములు, కుచియింది = నిర్మించి, వేచ్చన్ = వేడుకలో,
 తొడివ = తార్చి.

వాడీవ - పుష్ప - పరాగంబున్ = తామరవూల పుష్పాడిని, పడకంబి =
 గ్రహించి, విలసిల్లు = ప్రకాశించునట్టి, నీచుంక - పీఠన్ = పాదము, చూసి.

అర - చెరి = సగము దికిసించిన, మరచొన్న = మరచొన్నవూలముల్ని,
 అకపపు - వరుసదోన్ = కేసరముల వరుసలో, అలరలన్ = ముగిసినందును,
 చిన్నిపుష్ప, కలయన్ = అంతటను, అరకి = వెరిచి గ్రహించి,

సలలితంబు + అగు = మనోహరమైన, పుష్పాడిన్, మరచి = తార్చి,
 పీఠం(జిన్నుగవమీదన్ (పీఠం + చన్ను + కవ) = నిర్మించుచువేయుచు,
 పోయుచున్, తెన్ను = అందిము, మిగులన్ = అతిశయింపగా, నుదతిన్ = స్త్రీని
 (రతిని), కై నేసి = అలంకరించి, వచ్చినపనియున్ = తాను వచ్చిన పనినివైతము,
 మఱచి, ప్రీతితోన్ = ప్రేమములో, చూచుచున్ + ఉండెన్.

తా ర్ప ర్థ ము : మన్మథుడు లాక్షరసములో నెట్టువేయనట్లు పావములందును
 అరచేతులందును, వెదవీయందును చూసి, క్రౌంచాలలో, బలావిధముల ఛావజన్ముల
 రచించి వానిని వేడుకతో, దాల్చిచేసి, తామరవూలపుష్పాడిని గ్రహించి యొప్పునట్టి

పాపటను బోపి. సగము విచ్చిన సురపొన్నపూల కేసరములతో ముంగురులయందుఁ జిన్నిపువ్వు చెరివి, పుప్పొడిని రాల్చి నిక్కుచనుదోయిపైఁ బోసి, యంద పుతిశ యించునట్లు రతి సలంపరించి, వచ్చినపనిని సుజచి, ప్రీతితోఁ జూచుచుండెను.

వి శే ష ము లు : అత్తక (చిక్కతి) - లాక్ష (ప్రకృతి). వీఁగుఁజన్ముఁగవ = వీఁగు + చన్ము + కవ. 'సమాసంబుల నుదంతంబులగు స్త్రీ సమంబులకుం, బుంబులకుం బరుషసరళంబులు పరంబు లగునపుడు సుగాగమం బగు.' వీఁగు + ను + చన్ము + ను + కవ, బాల. సంధి. 25. 'ద్రుతప్రకృతికముమీఁది పరుషము లకు సరళము లగు.' బాల. సంధి. 16. వీఁగు + ను + జన్ము + ను + గవ. 'ఆదేశసరళములకు ముండున్న ద్రుతమునకు చిందుసంశ్లేషములు విభాష నగు.' బాల. సంధి, 17. వీఁగుఁజన్ముఁగవ. అలంకారము స్వభావోక్తి.

వ. ఇ ట్లఖిల భువన భవనాపూరితంబై సకల జనానందకరంబై యతి రమణీయంబైన వసంతోత్సవంబునం దత్కాలోచిత క్రీడా పరవ శుండై కంతుండు బెదరి నిజాగమనప్రయోజనంబు దలంచి యక్షణంబు.

అ ర్థ ము: ఇట్లు, అఖిల - భువన - భవన + ఆపూరితంబు + ఐ = ఎల్ల లోకము లనెడి యింద్లయం దంతట నిండినదయి, సకల-జన + అనందకరంబు + ఐ = ఎల్ల జనులకు నానందమును గూర్చునదియై, అతి- రమణీయంబు + ఐన = మిక్కిలి సుందరమైన. వసంత + ఉత్సవంబునన్, తద్ + కాల + ఉచిత- క్రీడా- పరవశుండు + ఐ = ఆ కాలమువకుఁ దగిన యాటలచే నొడలు తెలియనివాఁడయి, కంతుండు = మన్మథుఁడు, బెదరి. నిజ + ఆగమన- ప్రయోజనంబు = తనదైన రాకవలని ప్రయోజనమును, తలంచి, అక్షణంబు + అ = వెంటనే.

తా త్ప ర్య ము : ఇట్లు ఎల్లభువనములనెడి భవనములందంతటమ నిండినదయి. జనులకందల కానందమును గూర్చునదయి మిక్కిలి మనోహరమైన వసంతోత్సవము నందు ఆ కాలమునకుఁ దగిన క్రీడలచే నొడలు తెలియనివాఁడయి మన్మథుఁడు భయ పడి తన వచ్చినపనిని దలంచి, వెంటనే - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

మ. చలితాంధోజదళాంగుశీతలతనుత్రాణంబులుం, గోమలే
 క్షీల సచ్ఛాపము, నర్జనుత్రాగణముం, జాతాంకురాదోక రు
 ట్మల జాతిప్రసవాప్త పూర్ణకరదుర్, మంత్రించి వశ్యాకీతా
 దుల సన్నాహము చేసి, మాదురు జగత్కోభంబు సందిల్లగాన్. 117

అర్థము ; మాదురు = మన్మథుడు, చలితాం .... ప్రాణంబులుం :
 దలిత = విరసించిన, అంధోజ = వక్రములయొక్క, దళ = జేబు లనెడి, అంగుశీ-
 తల = వ్రేళ్లు, తనుత్రాణంబులుం = రవవములును, కోదుం + క్షీలం = మనో
 హారములైన చెఱులనెడి, శీక + చాపమున్ = ముడి పల్లము, అప్త-
 నూత్ర - గుణమున్ తామరతూటిదాకనునెడి అర్హత్రాణము, చాతాం .... కర
 దుర్ : చూత + అంకుర = మామిడి మొలకలు, అశోక - కుట్టుం = అశోక
 పుష్పములయొక్కలు, జాతి - ప్రసవ = జాటిపూలు అనెడి, అప్తి = దాదములతో,
 పూర్ణ = నిండిన, కరదుర్ = అమ్ముల పొదులును, మంత్రించి, వశ్య + అక్షర +
 ఆమలన్ = వశముచేసికొనుటకైన అక్షతలు మున్నగువారిచే, సన్నాహము =
 యుద్ధప్రయత్నము, చేసి, జగత్ + కోభంబు = లోకవ్యాకులత, సందిల్లగాన్ =
 కలుగఁగా.

తార్పర్యము : మన్మథుడు విరసించిన తామరతేకులనెడి వ్రేళ్లరవవము
 లును, చెఱులనెడిపల్లము, తామరతూటిదాకనునెడి అర్హత్రాణము, మామిడిమొల
 కలు, అశోకపుష్పములయొక్కలు, జాటిపూలు అనెడిదాదములతో నిండిన దుంపపొదు
 లును, మంత్రించిన వశీకరకాక్షతలును - అనువానిలో లోకములు గలగునట్లు
 యుద్ధప్రయత్నము చేసి - చతుర్థాశ్వాసముతో సన్వయము.

విశేషములు : అలంకారము చూపరము, కరది = అమ్ములపొది.
 (నానా.) సముద్రము.

1. వా. ప్రతి. శీ తను శిస్త్రాణంబులుం.
 55

వ. ఇ ట్లసమశరుండు సమరసన్నద్ధుండై సకలజనంబులు నభినవ
 వసంతోత్సవంబున ససురాగరసపూరితహృదయులై పరవశులై
 యున్నం గని హరగిరిజల తంతకుం దమయంతన సంగమం బగు. నా
 వచ్చిన కెలసంబు వసంతువలనన తీరకున్నె యని పరమేశ్వరావా
 సంబున తనలిదూరంబుగాఁ జని ముందట. 118

అర్థము : ఇట్లు, అసమ-శరుండు = బేసిసంఖ్యగల (అయిదు) వాచములు
 గలవాఁడు - మన్మథుఁడు, సమర-సన్నద్ధుండు + ఐ = యుద్ధసంసిద్ధుఁడయి, సకల-
 జనంబులున్ = ఎల్లజనులును, అభినవ- వసంత + ఉత్సవంబునన్ = నూతన
 వసంతోత్సవమునందు, అసురాగ-పూరిత- హృదయులు + ఐ = బ్రేమపూరితము
 లైన హృదయములు గలవారయి, పరవశులు + ఐ = ఒడలుకెలియనివారయి,
 ఉన్నన్ = ఉండగా, కని = చూచి, హర- గిరిజలకున్ = శివునకును, పార్వతి
 కిని, అంతకున్, తమ + అంతన్ + అ = స్వయముగానే - తనప్రయత్నము
 లేకయే, సంగమంబు = కలయిక, అగున్, నా వచ్చిన - కెలసంబు = నేను వచ్చిన
 పని, వసంతు-వలనన్ + అ = వసంతునివలననే, తీరక + ఉన్నె = నెఱవేఱ
 కుండునా, అని, పరమేశ్వర + ఆవాసంబునకున్ = శివుని స్థానమునకు, అనతి
 దూరంబుగాన్ = కొలది దూరముగా, చని, ముందటన్ = ఎదుర.

తార్పర్యము : ఈ రీతిగా మన్మథుఁడు యుద్ధమునకు సంసిద్ధుఁడై యెల్ల
 వారును నూతన వసంతోత్సవమునందుఁ బ్రేమపూరితహృదయములు గలవారయి
 యొడలుకెలియనిస్థితిలో నుండుట చూచి, 'శివునకును పార్వతికిని దన ప్రయత్నము
 లేకయే కలయిక గలుగును. నేను వచ్చిన పని వసంతునివలననే నెఱవేఱకుండునా?'
 యని పరమేశ్వరుఁడున్నచోటి కించుకదూరముగాఁ బోయి, ఎదుట - మీఁది పంచ
 మాశ్వాసమునందలి పద్మములో నన్వయము.

విశేషములు : నా వచ్చిన, నేను వచ్చిన. 'ధాతుజవిశేషణ భావార్థక పూర్వ
 వ్యవహితావ్యవహిత కర్తృపదప్రథమకుఁ ద్రుఱచుగ యొక్క-షష్ఠి యగు.' ప్రౌఢ,
 కారక. 15. నాయొక్కవచ్చిన. 'యొక్కకు లోపంబు బహుళంబు.' ప్రౌఢ. కారక. 16.
 నా వచ్చిన. వచ్చిన కెలసంబు - 'కర్మాదులకుఁ బ్రాధాన్యవివక్షయందు ధాతుజ
 విశేషణంబులు కర్తృతోడంబోలె వానితోడ సమపించు.' బాల. కారక. 26.

అశ్వాసాంతము

మహాప్రగఠ

హార హా సాశాశగంగాత్యమంజల మూ శాష్ట్ర సీహారచాన్త్రీ
ధర కర్పూ రేందు తాకోవరవరపతి దిగ్గంతిప క్షీర సో
రర ముక్తా హార రుందోత్కర రజిత శరత్కాముదీ వ్యోరీక్తీ
శ్వరు, నాత్మారాము. వాణీవరు, వరగురు, సర్వజ్ఞ నజ్ఞానమీరున్. 19

అర్థము : హార .... క్తీశ్వరున్ : హార = విప్రుడు, హా = విప్రుడు,
అశాశగంగా = అశాశగింగియందరి, అమల = నిర్మలము, జల = నీరు, మూశా =
హంస, అష్ట = తెల్లతామర, సీహారచాన్త్రీధర = మంచుకొండ, కర్పూర = కర్పూరము,
ఇందు = చంద్రుడు, తాకోవర - వరపతి = వాసిరాజు, దిక్ (క్) + దంతి =
దిగ్గంజువు - దరావతము, క్షీర-సీరాతర = క్షీరసముద్రము, ముక్తా-హార = ముక్తాల
పేరు, రుంద + ఉత్కర = మొల్లల సమూహము, రజిత = వెండి, శరద్ -
కాముదీ = శరత్కాలపు వెన్నె - అనువానివలె, వ్యోరీ = ప్రకాశము, క్తీ +
ఈశ్వరున్ = క్తీగల ప్రభువును, అత్మారామున్ = అర్చయించే కుండమునాది
యందే కృత్త్యుడై యుండువానిని - యోగిని, వాణీ - వరున్ = విద్యులదే శ్రేణు
రై నవానిని, సర్వజ్ఞున్ = అర్చియుచెలిసినవానిని, అజ్ఞానమీరున్ = అజ్ఞానమునకు
దవ్వయిన వానిని - కృతిపతి అగు జింగుమర్రికాట్టునుని విశేషణములు.

కార్పూర్యము : విప్రుడు, నవ్వు, అశాశగింగా నిర్మంజులు, హంస, తెల్ల
తామర, మంచుకొండ, కర్పూరము, చంద్రుడు, భుజిగరాజు, దరావతము, హార
సంద్రము, ముక్తాలపేరు, మొల్లల సమూహము, వెండి, శరత్కాలపువెన్నె - అనువాని
వలె, తెల్లగా, బ్రకాశించు క్తీక్తీ బ్రహ్మవై నవాడును, అత్మారాముడును, విద్యుశ్రేణు
డును, సర్వజ్ఞుడును, అజ్ఞానమునకు దవ్వయినవాడును - అగు కృతిపతి - జింగు
మర్రికాట్టునుని.

విశేషములు : అతి + అమల - అర్చముల - యనాదేశసంకీ, మూశా +
అష్ట = మూశాబ్ది - సవర్ణదీర్ఘ సంధి. కర్పూర + ఇందు = కర్పూరేందు - గుణసంధి,
దిక్ + దంతి - దిక్ + దంతి - దిగ్గంతి. శరద్ + కాముదీ - శరత్కాముదీ.

అనునాపికాంతశ్శబ్దములైన హల్లులకు (రుల్లులకు) కఠినహల్లులు (ఖర్రులు) పరము లగునప్పుడు వాని పరములందలి ప్రథమపరములు (చర్రులు) ఆశేషముగా వచ్చును.

క. దీపిత విమల జ్ఞాన సు

దీపిత సుఖ దళిత మోహ శిమిరావహార

వ్యాపారు, సర్వ సుజన ద

యాపారు, సచలాత్ము, మల్లికార్జునదేవున్.

120

అర్థము : దీపిత .... వ్యాపారున్: దీపిత = ప్రకాశించిన, విమల = నిర్మలమైన, జ్ఞాన = జ్ఞానముచేత, సుదీపిత = మిక్కిలి ప్రకాశింపజేయబడిన, సుఖ = సౌఖ్యముచే, దళిత = చీల్చబడిన - నశింపజేయబడిన, మోహ-శిమిర = అజ్ఞానమనెడిచీకటిని, అపహార = పోగొట్టునట్టి, వ్యాపారున్ = పనిగంపాడును, సర్వ - సుజన - దయా-పారున్ = ఎల్ల మంచివారియెడను దయగంపాడును, అవల + ఆత్మున్ = చలింపని మనస్సుగలవాడును, అగు, మల్లికార్జునదేవున్ = దేవుడైన జంగమమల్లికార్జునుని - కృతిపతిని.

వి శే ష ము లు ; అలంకారము రూపకము.

మహాప్రగ్ధర

శివధర్మార్థప్రవీణున్, సితయశుఁ, త్రిజగత్సేవ్యు, వేదాంతవేద్యున్
 భవభావాభూషుడూరున్, బ్రవిమలగుణు, నభ్రాంతచేతస్కు, సంగో
 ద్భవ దాణాఘోరతాపాపహారు, నచలు, నిష్పాపు, నీశాంఘ్రితోయో
 ద్భవసద్భృంగాయమానోత్త మహృదయు, మహోత్సాహు, నానంద
 దేహున్.

121

అర్థము : శివ - ధర్మ + అర్థ - ప్రవీణున్ = శివధర్మములయొక్క అర్థమునందు నెచ్చరియైనవాడును, సిత - యశున్ = తెల్లనికీర్తిగలవాడును, త్రిజగత్ + సేవ్యున్ = ముల్లోకములవారిచే సేవింపఁదగినవాడును, వేదాంత -

1.వా.ప్రతి నిర్భగ్ను.

ముక్తా = ఉపనిషత్తులచే దేవించుచున్నవలెను, ఈ - ఖం + అఘ + ఓఘ -
 దానిని = సంసారభావములనెది హాసము ననుభవించుటకు వ్యవహరించుటను,
 ముక్తాని - ముక్తా = ముక్తిని నిర్మూలన గలవలెను గలవలెను, అఘం -
 దేవము = భారతదేశమును ముక్తినించుటను, అఘ + ఉక్తి - ఖం -
 అఘం - ఖం + అఘాని = అఘాని (ముక్తిని) ముక్తి, వాచ్యులవలె,
 అఘానిని - ఖం = ఖం, అఘాని = ఖం, గౌఘానించుట, అఘాని =
 ఉపనిషదులను, నిష్కాని = హాసములవలెను, ఈ - అఘం - ఖం +
 ఉక్తి - ఖం + కృణాయమాన + ఉక్తి - హ్యావయా = అఘానిని ముక్తి
 హాసములను ముక్తినించుట వలెను ముక్తిని ముక్తినించుట వలెను,
 అఘాని (ముక్తి) + ఉక్తినించు = గౌఘానించు ముక్తినించుటను, అఘాని -
 దేవము = అఘానిని ముక్తినించుటను - అఘానిని - అఘాని -
 ముక్తినించుటను.

తాత్పర్యము : ఉపనిషదుల ముక్తినించుట వలెను ముక్తినించుటను, అఘానిని
 గలవలెను, అఘానిని ముక్తినించుట వలెను ముక్తినించుటను, ఉపనిషదులచే దేవించుచున్న
 వలెను, సంసారభావములనెది హాసము ననుభవించుటకు వ్యవహరించుటను,
 ముక్తిని నిర్మూలన గలవలెను, భారతదేశమును ముక్తినించుట
 వలెను, ముక్తినించుటను అఘానినించుటను అఘానినించుటను,
 ముక్తినించుటను, అఘానినించుటను, అఘానినించుటను ముక్తినించుటను
 ముక్తినించుటను, గౌఘానించుటను, అఘానినించుటను,
 అఘానినించుటను అఘానినించుటను అఘానినించుటను - అఘానిని -
 ముక్తినించుటను.

విశేషములు : అఘానిని ముక్తినించుటను, అఘం + ఉఘ = అఘాని -
 ముక్తినించుటను, అఘాని = దేవించుటను ముక్తినించుటను అఘాని - అఘానినించుటను.
 ము. ని. కృణాయమాన - ఉపనిషదులచే దేవించుటను అఘానిని - అఘానినించుటను
 వలెను ముక్తినించుటను అఘానినించుటను 'అఘాని' ప్రత్యయము వలెను ముక్తినించుటను. ఈ
 ప్రత్యయము వలెను ముక్తినించుటను అఘానినించుటను దేవించుటను. కృణాయమానము. కృణాయమానము +
 యమాన - కృణాయమానము.

క. మరిత ఘనాఘన మారుతు,

నరిషడ్వర్గాబివీక్షవానలుఁ, గర్మాం

బురుహ సుధాకరు. భవసా

గర కుంభజ, దివ్యమునిశిఖామణి, సనఘున్.

122

అర్థము : మరిత - ఘనాఘన - మారుతున్ = పాపములనెడి వర్షాలపు మేఘములకు వాయుపై నవాడును, అరి - షట్ + వర్గ + అబిషీ - దివ + అనలున్ = శత్రువులైన ఆఱుగురి సమూహము (కామాము, క్రోధము, లోభము, మోహము మదిము, మాత్స్యము) అనెడి అడవికిఁ గార్చిచ్చు అయినవాడును, కర్మ + అంబురుహ - సుధాకరున్ = కర్మములనెడి పద్మములకుఁ జంద్రుడైనవాడును, భవ - సాగర - కుంభజున్ = సంసారమునెడి సముద్రమునకు అగస్త్యుడైనవాడును, దివ్య - ముని - శిఖామణిన్ = దేవముసులలోఁ దలమానికడైనవాడును (శ్రేష్ఠుడును,) అనఘున్ = పాపములేనివాడును - అగు జంగమమర్రికాడునుని.

లా త్ప ర్య ము : పాపములనెడి వర్షాలపు మేఘములకు వాయుపై నవాడును, కామాదులగు ఆఱుగురు శత్రువులనెడి యడవికిఁ గార్చిచ్చు అయినవాడును, కర్మములనెడి పద్మములకుఁ జంద్రుడైనవాడును, సంసారమునెడి సముద్రమునకు అగస్త్యుడైనవాడును, దేవముసులలోఁ దలమానికడైనవాడును, పాపరహితుడును అగు జంగమమర్రికాడునుని,

పి శే ష ము ణ : అలంకారము రూపకము.

వసంతతిలకము

సాహిత్యవేది, గుణశక్తు, వివేకయుక్తున్,

మోహోదిదోషపథముక్తు, బుధానురక్తున్,

మాహేశ్వరి ప్రకరమాన్యు, సదా వదాన్యున్,

వేహేంద్రియౌఘజయధీరు, నుమేరుసారున్.

132

అర్థము : సాహిత్య - వేదిన్ = సారస్వతము తెలిసినవాడును, గుణ - శక్తున్ = గుణములచేత నమర్చుడైనవాడును, వివేక - యుక్తున్ = వివేకముతోఁ

గూతినవాయును, మోహా + అపి. దోష. పత. ముక్తున్ = మోహమును ముక్తుని దోషముల మూలమునేత విడువఁబడినవాయును. మోహాదిదోష మూలమును విడిచిన వాయును. ము + అను + త్ = పండితులయం దనుకొనఁడు గలవాయును, మోహాత్ముః ప్రకరణ. మూర్ఖున్ = బుద్ధిలేని సమాహారములే మూర్ఖులవలెనవాయును, మో. మాన్యున్ = నిరంతరకర్మాగ్రయును, కేహా + ఇంద్రము + కుభు. ఇయ. కేరున్ = కేహమునందిరి ఇంద్రమును సమాహారుముక్తికొలుపుటే. ఇంద్రమునును గెలుపుటలే. కేరున్దై నవాయును, సుమేరు. సారున్ = మేరువర్షిలయముక్తి సారుము గలవాయును, అను, జలగుళుకురైరానుని.

రాత్నస్యము : సాహిత్యము తెలిసినవాయును, గుణగుణులవే ననుక్తులవై న వాయును, వివేకంతులయను, మోహము ముక్తుని దోషముల మూలమును విడిచిన వాయును, పండితులయం దనుకొనఁడుగలవాయును, మోహాత్ముః ప్రకరణములవలె మూర్ఖులవలెనవాయును, నిరంతరకర్మాగ్రయును, కేహాం ద్రయముం జలయముటలే కేరున్దై నవాయును, మేరువర్షిలము సారుముగలవాయును అను జలగుళుకురైరానుని.

విశేషములు : గుణకర్తున్ - వివేకయుక్తున్ - ముక్తున్, ర్ముక్తున్, మాన్యున్ - మాన్యున్, కేరున్ - సారున్ - అవ్యక్తానము, ఇంద్రయ + కుభు = ఇంద్రయోఘ - వృద్ధినింది. వసంతతిలవృత్తలక్షణము: నాలుగు దాహములుంటును. ప్రతిపాదమునను త, థ, డ, ణ, గగ అను గణములుంటును. మొదటి యక్షరమునకును ఎనిమిదవ యక్షరమునకును యతివ్రాతి. ప్రాణనియమును గొంటు.

గద్యము

ఇది శ్రీమణ్ణులగమ మర్చికార్జునదేవ ద్వియత్రపాదపరిజ ప్రమురాయమాణ ర్మ రాజలిభామప నన్నెచోదదేవ ప్రణీలందైన కుమారసంభవం బగు ర్భయందుఁ జతుర్థాశ్వాసము

భూర్బువ్యాఖ్య పఠనే.

మ. ఇది శ్రీజొన్నలగద్ద వంశమణి యొక్కయ్యంజయాఖ్యంతు న మ్మవ మొప్పారఁ గుమారసంభవము శ్రీమన్నన్నెచోదాఖ్య వి ద్వువధీశోక్తము శాద్వికార్థ వివిధ స్వారస్య తాత్పర్యముల చదురొప్పన్ వచియించి మన్ను విలసత్సంజీవనే వ్యాఖ్యయా.

కుమారసంభవము

పంచమాశ్వాసము

శ్రీ భాషాశ్రీత సన్నుత

వా భాసిత విమలవదనపంకరుహాః, దపః

శ్రీ భామా విభు, గుణర

త్నాభరణాభరణు, మల్లికార్జునదేవున్.

1

అర్థము : శ్రీ .... పంకరుహాన్ : శ్రీ = శోభాయుక్తమైన, భాషా = వాక్కునకు, ఆశ్రీత = ఆశ్రయమైనది, సన్నుత = మిక్కిలి బొగడబడినది. సత్ + నుత = పండితులచే బొగడబడినది, వాభాసిత = మిక్కిలి ప్రకాశించినది, విమల = నిర్మలమయినది, అగు, వదన — పంకరుహాన్ = పద్మమువంటి ముఖము గలవాఁడును, తపన్ + శ్రీ - భామా - విభున్ = తపస్సు అనెను లక్ష్మీ దేవికిఁ బ్రభువైనవాఁడును, గుణ .... భరణున్ : గుణ - రత్న + ఆభరణ = గుణములనెఱు, రత్నభూషణములు, ఆభరణున్ = ఆభరణములుగాఁ గలవాఁడును, అగు, మల్లికార్జునదేవున్ = కృతిభర్తయగు జంగమ మల్లికార్జునదేవుని.

తాత్పర్యము : శ్రీకరమైన వాక్కునకు ఆశ్రయమయినది, పండితులచే బొగడబడినది, మిక్కిలి ప్రకాశించినది, నిర్మలమయినది అగు ముఖపద్మము గల వాఁడును, తపోలక్ష్మీకిఁ బ్రభువైనవాఁడును, సద్గుణములనెఱు రత్నభూషణములు అలంకారములుగాఁ గలవాఁడును అగు కృతిభర్త జంగమమల్లికార్జునదేవుని,

విశేషములు : తపః శ్రీభామా - రూపకము. గుణరత్నాభరణ - రూపకము.

చ. అమరఁగ నింద్రియాళి విషయంబులతో విషయంబు లన్నియుం గ్రమమున గాడ్పులం దడచి, గాడ్పులఁ గూర్చి మనంబునంగు, సం యమమతిఁ దన్మనం బొనర నాత్మనియం దొడఁగూర్చి, యాత్మయో గమునఁ జలింపకున్న శివుఁ గాంచె మనోజుఁడు దవ్వుదవ్వులన్. 2

అర్థము : ఇంద్రియ + ఆక = ఇంద్రియములవలన, విషయంబులతో = ఇంద్రియగోచరమగు శక్తాదికముతో, అమరగన్ = ఒప్పియండగా, విషయంబులు + అన్నియున్ = ఇంద్రియార్థము లన్నియును, క్రమమునన్ = క్రమముగా, గాఢ్యులందున్ = వాయువులందు, ఆదచి = అణచివైచి, గాఢ్యులన్ = వాయువులను, మనంబునందున్ = మనస్సునందు, కూర్చి = కూడునట్లుచేసి, గంధుచి - మతిన్ = నియమములతోగూడిన బుద్ధితో, తద్ + మనంబు = ఆ మనస్సు, ఒనరన్ = ఒప్పునట్లు, ఆత్మనియందున్ = పరమాత్మయందు, ఒదగూర్చి = తిండునట్లుచేసి, ఆత్మ-యోగమునన్ = పరమాత్మధ్యానమునందు, చిలింపచి + తిన్న = కదలకున్న. శివున్ = ఈశ్వరుని, మనోజాఱు = మన్మథుడు. దివ్య దివ్యులన్ = దూరదూరమున, కాంచెన్ = చూచెను.

తాత్పర్యము : ఇంద్రియములు ఇంద్రియగోచరమగు శక్తాదికముతో ఒప్పియండగా, ఆ ఇంద్రియార్థముల నన్నిటిని వాయువులం వణచివైచి, ఆ వాయువులను మనస్సునందుఁ గూర్చి, నియమబుద్ధితో ఆ మనస్సును పరమాత్మయందుండు నట్లుచేసి, పరమాత్మధ్యానమునఁ గదలకున్న పరమేశ్వరుని మన్మథుఁడు దూరదూరముననే చూచెను.

విశేషములు : ఆత్మ- ఆత్ముఁడు 'ఆత్మేమనిజంతంబులకు, నాంతంబులకు మనుజుసంజ్ఞలకు శ్రీత్వంబు బహుశంబుగా నగు.' బాల, తత్పమ. 77.

క. హరుఁ గని ప్రాణము యుల్లని
విరిసిన మెయిమఱచి పచ్చవిల్తుఁడు దగఁ జి
త్తరువువ వ్రాసిన కాముని
తరణి నచై తన్యవృత్తిఁ గదలక నిల్పెన్.

అర్థము : పచ్చవిల్తుఁడు = పచ్చనివిల్లు గలవాఁడు - వెఱకువిల్లు గలవాఁడు - మన్మథుఁడు, హరున్ = శివుని, కని = చూచి, ప్రాణము, యుల్లు + అని = యుల్లుమని, విరిసినన్ = పోఁగా, మెయి-మఱచి = ఒకలు మఱచి, తనిన్ = ఒప్పునట్లు, చిత్తరువునన్ = పటమునందు, వ్రాసిన, కాముని - తరణిన్ = మన్మథుని విధమున, అచై తన్య-వృత్తిన్ = విర్జీవమైన వర్తనముతో, కదలక, నిల్పెన్.

తా త్ప ర్య ము : మన్మథుఁడు శివునిఁజూడఁగనే ప్రాణముపోయినంతపనియై, బడలు మఱచి, చిత్రఁటమునఁ జిత్రంపఁబడిన మన్మథుని విధమున జీవములేక కడలక నిలిచెను.

వి శే ష ము లు ; అలంకార ముత్ప్రేక్ష. పచ్చవిల్లుఁడు - పచ్చనివిల్లు గల వాఁడు. బహుప్రీహి. 'బహుప్రీహిని సమాసాంతకార్యంబులుం గానఁబడియెడి.' బాల. సమాస. 22.

వ. ఇట్లు నిలిచి యా క్షణంబు రతిప్రబోధితుండై త్రిణయను సమాధి వైకల్యంబు నేయ నుపక్రమించి నిజమూలబలంబుల నవరోకించిన.

4

అ ర్థ ము : ఇట్లు, నిలిచి, ఆ. క్షణంబు + అ = వెంటనే, రతి. ప్రబోధితుండు + ఐ = రతిచే మేల్కొలుపఁబడినవాఁడయి, త్రిణయను = త్రినేత్రుని (శివుని) యొక్క, సమాధి. వైకల్యంబు = ధ్యానభంగము, చేయన్, ఉపక్రమించి = పూని, నిజ - మూల - బలంబులన్ = తనపైన ప్రధానసేనలను, అవరోకించినన్ = చూడఁగా.

తా త్ప ర్య ము : ఈ రీతిగా నిలిచి ఆ క్షణమే రతిచే మేల్కొలుపఁబడినవాఁడయి ముక్కంటి ధ్యానమును భంగపఱుపఁబూని తన మూలబలములను జూడఁగా తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : త్రి + నయను. త్రిణయను, త్రినయను - రెండురూపములును గలవు. త్రిణయను సమాధివైకల్యంబు - సమాధివైకల్యమును సిద్ధసమాసము నందలి యేకదేశమైన సమాధిశబ్దముతో 'త్రిణయను' శబ్ద మన్వయించుచున్నది. 'కొన్నియెడల సిద్ధసమాస మధ్యగతపదంబులతోఁ దద్విన్నపదంబుల కన్వయంబు చూపఁబెడి.' ప్రౌఢ. సమాస. 35.

మ. అలి రుంకారముఁ, గీచకస్వనముఁ, గీరాలాపముల్, మత్తకోకిల నాదంబులు, శారికా రవములుం, గేకీ నినాదంబులుం గలయన్ భోరన మంజుగానములతో గంధర్వగీతంబు ల గలమై భోరన మ్రోసె వీశ్వరు లతాగారింబు ఘోరీ ల్లఁగన్ . 5

అర్థము : అరి - కుంకారమున్ = కుమ్మరికలముక్కల కుమ్మరిని ధ్వని యును, కీచక - స్వనమున్ = దొంగువెట్టరుల ధ్వనియును, కీచ + అరాజమున్ = చిరువల పలుకులును, బుత్తచోకిల - నాదంబులున్ = ముదిరిన చోయిలల ధ్వనులును, కారికా - కవములున్ = గోరువంకల ధ్వనులును, కే - విరాజింబులున్ = అడుగెడుకళ్ల ధ్వనులును, కలయన్ = ఏకీభవింబుగా, భోరున్ = అడికముకాగా, గంధర్వ - గీతంబులు = గంధర్వుల పాటలు, కంజు - గానములయన్ = మనోహారములైన గానములతో, అగ్రలము + ఐ = అధికములు, ఈశ్వరు = విష్ణుమొక్క, లతా + అగారంబు = తేవెయిలు ఋత్తులయన్ = కలగంబువడగా, భోరున్ + మోసెన్ = భోరుమని ధ్వనించెను.

తాత్పర్యము : కుమ్మరికల కుంకారము, దొంగువెట్టరుల ధ్వని, చిరువల పలుకులు, ముదిరిన చోయిలల ధ్వనులును, గోరువంకల ధ్వనులును, అడుగెడుకలల కేకలును, ఏకీభవించి అడికముకాగా, గంధర్వులపాటలు మనోహారములైన గానములతో సదిక : విష్ణుని తేవెయిలు కలగంబువడగా భోరుమని మోసెను.

వ. ఇట్లు విపరీత మధుజ్యంభణంబు గని విస్మితుడగుచు. ౪

అర్థము : ఇట్లు, విపరీత - మధు - జ్యంభణంబు = ప్రతిహతమైన - అసత్యమైన, వసంతముయొక్క, అతిశయము, కని = చూచి, (నంది), విస్మితుండు + అగుచున్ = అశ్చర్యమునొందినవాడగుచు.

తాత్పర్యము : ఇట్లు ప్రతిహతమైన - అకాలికమగుటచే అసత్యమైన వసంతము విజ్యంభణమును చూచి నంది అశ్చర్యపడినవాడగుచు - తరువాతిపద్యములో నన్వయము.

క. శంభు సమాధికి విఘ్న
 రంభములై యులియు వనచరములకు జిహ్వా
 స్తంభ గతిస్తంభ మనః
 స్తంభములుగ నంది హస్త సంజ్ఞ నొనరెన్.

అర్థము : శంభు - సమాధికిన్ = ఈశ్వరుని శానమునకును, విఘ్న + అరంభములు + ఐ = విఘ్నముగలిగించు పూవికగలవై, కలియు = మ్రోయునట్టి.

వనచరములకున్ = అడవియందుఁ జరించు పశుపక్ష్యదులకు, జిహ్వ - స్తంభ - గతి.
 స్తంభ - మనన్ (ః) - స్తంభములు + కన్ = నాలుక పడిపోవుట, గమన
 మాఁగిపోవుట. మనస్సు నిలిచిపోవుట అగునట్లు, నంది, హస్త - సంజన్ = చే
 సన్నను, ఒనర్పెన్ = చేసెను.

తా త్ప ర్య ము : ఈశ్వరుని ఛానమునకు విఘ్నము గలిగించునవియై మ్రోయు
 వనచరములకు నాలుక, గమనము, మనస్సు స్తంభించునట్లు నంది చేసన్న గావించెను.

వి శే ష ము లు ; సంస్కృత కుమారసంభవమునందును 'నస్తీ ముఖార్పి
 తే కాజుశిసంజ యైవ, మా చాపలా యేతి గణాన్ వ్యనై షీత్' అని కలదు. కుమార.
 సం. 3,41

వ. అంతం ద దాజ్ఞాప్రభావంబున. 8

అ ర్థ ము : అంతన్ = తరువాత, తద్ + ఆజ్ఞా - ప్రభావంబునన్ = ఆతని
 (నంది) ఆనయొక్క మహిమచే.

తా త్ప ర్య ము : అంత నంది యాజ్ఞాశక్తిచే తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

క. మెలఁగక మృగములు, విహగము
 లులియక, లేఁబొఱలఁ జిగుళు లొత్తక, మలయా
 నిలుఁడు సలింపక, నెలవుల
 నలవడి వన మమరెఁ జిత్రితాటవి వోలెన్. 9

అ ర్థ ము : మృగములు = జంతువులు, మెలఁగక = చరింపక, విహ
 గములు = పక్షులు, ఉలియక = ధ్వనిచేయక, లేఁబొఱలన్ (లేఁత + పొఱలన్) =
 లే మొలకలందు, చిగుళులు = చివుర్లు, ఒత్తక = బయలుదేఱక, మలయ + అని
 లుఁడు = మలయపవనుఁడు - దక్షిణపు గాలి, చలింపక = కదలక, నెలవులన్ =
 ఉన్నచోటులందే, అలవడి = ఉండి, వనము = అడవి, చిత్రిత + అటవి + పోలెన్ =
 చిత్తరువున లిఖింపఁబడిన అడవివలె, అమరెన్ = ఒప్పెను.

తా త్ప ర్య ము : జంతువులు చరింపక, పక్షులు ధ్వనిచేయక, లేమొలకలఁ
 జివురులు బయలుదేఱక, మలయపవనుఁడు కదలక ఉన్నచోటులందే ఉండుచు నా
 వనము చిత్తరువున లిఖింపఁబడినదా యనునట్లు ఒప్పెను.

విశేషములు : అలంకార ముత్పేక్ష. లేబొఱలఁ జిగుళు లొత్తుటయు సమాధిభంగకారణముగాఁ జెప్పుట గమనింపఁదగినది.

చిగుళులు - చిగురు + లు. 'బహువచనము పరంబిగునపు డసంయుక్తంబులయి యుదంతంబులయిన డ - ల - ర - ల కలఘు లకారంబు బహుళంబుగా నగు,' బాల. ఆచ్చిక. 13, చిగుళులు. మలయానిలుఁడు సలింపక - మలయానిలుఁడు + చలింపక. 'తెనుఁగులమీఁది సాంస్కృతిక పరుషములకు గ న డ ద వలు రావు.' బాల. సంధి. 14. ఇచ్చట 'చలింపక'లోనిది సాంస్కృతికపరుషమైనను సాదేశమగుట విశేషము, మలయానిలుఁడు చలింపక యన్నను నిర్బాధమే. కాని యన్నిప్రతులందును నిల్లే యుండుటచే మార్పలేదు.

'నిష్క-మృన్మక్షం, నిభృత ద్విరేపం
 మూకాణ్డజం, శాన్త మృగ ప్రచారమ్,
 తచ్చాసనాత్ కానన మేవ సర్వం
 చిత్రార్పితారమ్మ మి వావతస్థే.'

అను కాళిదాస కుమారసంభవ శ్లోకమునకు (3- 42) ఇది అనుకరణము.

వ. అంత మనసిజుండు ద్రినయనాభిముఖుం డగుడును. 10

అర్థము : అంతన్, మనసిజుండు = మన్మథుఁడు, త్రినయన + ఆభిముఖుండు = ముక్కంటి కెమరై నవాఁడు, అగుడును = అయినంతనే.

తాత్పర్యము : అంతట మన్మథుఁడు ముక్కంటివైపు తిరిగినంతనే - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

క. మృణుపై ముంగలి సని తల
 పడి మలయానిలుఁడు పోరు భరమై మదనుం
 బడలువడఁ బఱచుక్రియఁ దడఁ
 బడ ధూళియు గాడ్చు వీడెఁ బ్రతికూలంబై.

అర్థము : మలయ + అనిలుడు = మలయపవనుడు - దక్షిణపు గాలి, మృదుపైన్ = ఈశ్వరునిమీదికి, ముంగలి + చని = ముందున్నవాడయి పోయి, తలపడి = డీకొని, పోరు = యుద్ధము. భరము + ఐ = అతిశయమై. మదనున్ = మన్మథుని, బడలువడన్ - బడలు + వడన్ = శ్రమపడునట్లు, పఅచు - క్రియన్ = బాధపెట్టువిధమున, ధూళియున్ = దుమ్మును, గాడ్పున్ = గాలియును. తడబడన్ = తొట్టుపడునట్లు, ప్రతికూలంబు + ఐ = అననుకూలమయి, వీచెన్.

తాత్పర్యము : మలయపవనుడు శివునిపైకి ముందు వెడలి, యతనితో డీకొని, యుద్ధము దుర్భరముకాగా, మన్మథుడు శ్రమపడునట్లు దుఃఖపెట్టువిధమున, దుమ్మును గాలియుఁ దొట్టువడఁ బ్రతికూలముగా వీచెను.

విశేషములు : అలంకార ముత్పేక్ష. గాలి ప్రతికూలముగా వీచుట దుశ్శకునము.

వ. ఇట్లు సద్యోమరణసూచకంబులగు నపశకునంబులు గని మనంబునం గుసురుకొనుచుం జనిచని. 12

అర్థము : ఇట్లు, సద్యస్ (ః) + మరణ - సూచకంబులు + అగు = తత్క్షణమృతిని సూచించునవి యగు, అపశకునంబులు = దుశ్శకునములు, కని. మనంబునన్, కుసురు + కొనుచున్ = అలక్ష్యముచేయుచు, చని చని = పోయి పోయి,

తాత్పర్యము : ఈ రీతిగాఁ దత్క్షణమృతిని సూచించునట్టి యపశకునములు చూచి మనస్సున నలక్ష్యముచేయుచుఁ బోయి పోయి - తరువాతి పద్యములో నన్వయము.

విశేషములు : సద్యస్ + మరణ - పదాంతసకారమునకు విసర్గాదేశము. సద్యః + మరణ, హ్రస్వ అకారపూర్వక విసర్గమునకు హ్రస్వఅకారముకాని, మృదు హల్లులు (హళ్ళులు) కాని పరములగునపుడు ఉకారాదేశము. పూర్వ అకారముతోఁ గూడి గుణసంధియు నయి సద్యః + ఉ + మరణ - పద్యోమరణ అగును, అగు నపశకు నంబులు - అగు + అపశకునంబులు. 'ఉదంతమగు తద్దర్మార్థవిశేషణమున కచ్చు- పరమగునపుడు నుగాగమం బగు.' బాల.సంధి.333. అగు నపశకునంబులు, కుసురుకొను ఇతనిదేప్రయోగాంతరము - 4 - 55.

క. లోఁగుఁ దరమైన పొదరుల;
 నాఁగిన శకునంబ తలఁచు నడుగడుగునకున్;
 డాఁగఁ గెల నరయుఁ బ్రాణము
 లీఁగుట కొడఁబడక మదనుఁ దెంతయు భీతిన్.

13

అర్థము : మదనుఁడు = మన్మథుఁడు, ప్రాణములు, ఈఁగుటకున్ = పోఁగొట్టుకొనుటకు, ఒడఁబడక = ఇష్టపడక, ఎంతయున్ = మిక్కిలి, భీతిన్ = వెఱపుతో, తరము + ఐన = దట్టమైన, పొదరులన్ = పొదలందు, లోఁగున్ = అడఁగును, అడుగు + అడుగునకున్ = మాటిమాటికిని, ఆఁగిన = అడ్డగించిన, శకునంబు + అ = శకునమే, తలఁచున్, డాఁగన్ = డాఁగికొనుటకు, కెలను = పార్శ్వము, అరయున్ = వెదకును.

తాత్పర్యము : మన్మథుఁడు ప్రాణములు పోఁగొట్టుకొనుట కిష్టపడక గొప్ప వెఱపుతో దట్టమునైన పొదలలో నడఁగును. మాటిమాటికిని దన్నడగించిన దుశ్శకునమునే తలఁచును. డాఁగికొనుటకుఁ బ్రక్కల నరయును.

క. తరు గుల్మదుల మఱువునఁ
 దరతరము చలించి గడికిఁ డారుచుఁ బురసం
 హారు నెయిదఁజొచ్చెఁ గాముఁడు
 కరివై రికిఁ జొచ్చు వేటకాఁడును బోలెన్.

14

అర్థము : కాముఁడు = మన్మథుఁడు, కరివై రికిన్ = ఎనుఁగునకు శక్రవగు పింహమునకు, చొచ్చు = కడఁగు, వేటకాఁడును + పోలెన్ = వేటకాని విధమున, తరు-గుల్మ + ఆమల = చెట్లు పొదలు మొదలగువానియొక్క, మఱువునన్ = మఱుఁగున, తరతరము + అ = క్రమముగా, చలించి, గడికిన్ = సమీపమునకు, తారుచున్ = పోవుచు, పుర - సంహారున్ = త్రిపురములను నశింపజేసినవానిని, శివుని, ఎయిదన్ + చొచ్చెన్ = వెంటాడఁబూనెను.

తాత్పర్యము : మన్మథుఁడు పింహమును వేటాడు వేటకాని విధమునఁ జెట్లు పొదలు మొదలగువాని చాటునఁ గ్రమముగా గదలి దరిజేరుచు శివుని వెంటాడఁబూనెను.

వి శే ష ము లు : అలంకార ముపమ.

వ. ఇ ట్టెట్టకేనియుం బరమేశ్వరావాసంబు సొత్తెంచి దహనాంబకు దృష్టిఁ దప్పించి కెలనం దమాలలతావేష్టితాశోకసహకారంబు నోలంబు గొని త్రినయనుం గనుంగొని. 15

అ ర్థ ము : ఇట్లు, ఎట్టకేనియున్ = ఎట్టకేలకు. పరమేశ్వర + ఆవాసంబు = శివుఁడున్నచోటు, చొత్తెంచి = ప్రవేశించి. దహన + అంబకు - దృష్టిన్ = అగ్ని నేత్రుని - శివుని చూపును, తప్పించి = తప్పునట్లుచేసి - శివున కెదురుగా నుండక, కెలనన్ = పార్శ్వమున, తమాల - లతా - వేష్టిత + ఆశోక - సహకారంబున్ = చీకటిమానితీవచేఁ జుట్టుకొనఁబడిన ఆశోకవృక్షము మొక్క తోడ్పాటును, ఓలంబు + కొని = చాటుచేసికొని, త్రినయనున్ = ముక్కంటిని - శివుని, కనుంగొని = చూచి.

తా త్ప ర్య ము : ఇట్లు ఎట్టకేలకు శివుఁ డున్నచోటు ప్రవేశించి యతని కెదు రుగా నుండక పార్శ్వమునఁ జీకటిమానితీవ యట్లుకొనిన ఆశోకవృక్షమును జాటు చేసికొని ముక్కంటిని జూచి. తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : చొత్తెంచు = చొచ్చు + తెంచు, 'తెంచురాతు వగ్వాదుల కనుప్రయుక్తం బగు.' బాల. క్రియ. 110, 'అయ్యది పరంబగునపుడు చువర్ణంబు లోపించు.' బాల. క్రియ. 112, చొచ్ + తెంచు. ఒకహల్లునకు విజాతీయమగు హల్లుతో సంయోగ మేర్పడునప్పు డా హల్లు పరహల్లుగా మాటునని నిర్దేశానుసార ముగ గ్రహింపఁదగును. కాన చకారము పరహల్లుగా మాటి చొచ్ + తెంచు = చొత్తెంచు అగును.

మ. స్ఫురదాధార సరోజపీఠ హృదయాంభోజాత రంద్రార్చిత
స్మరణాయత్త సముత్థితోజ్వలతరాత్మజ్యోతిరిద్ధాంగరు
కృరస స్ఫాటిక హర్య మధ్య కనకస్తంభంబొ నాఁ బర్వ న
త్యురుజూటాకృతి నున్న శంభుదెస వో నుల్కెన్ మనోజం దెదన్.

అర్థము : స్ఫురదాధార .... స్తంభంబో : స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న.
 ఆధార - సరోజ - పీఠ = మూలాధారపద్మమనెడి పీఠమునందలి, హృదయ +
 అంభోజాత = అనాహత పద్మము (చక్రము) వంటి హృదయముయొక్క, రంధ్ర =
 రంధ్రమునందు అర్పిత = అర్పింపఁబడిన, స్మరణ + ఆయత్త = స్మరణమునకు
 అధీనమైన, సముత్థిత = బాగుగా లేచిన, ఉజ్వలతర = మిక్కిలి ప్రకాశించునట్టి,
 ఆత్మ-జ్యోతిః = ఆత్మ యను తేజస్సుచే, ఇద్ధ = ప్రకాశించిన, అంగ-రుచ్ (క) = శరీర
 కాంతి యనెడి, సరస = వికాసముగల, స్ఫటిక = స్ఫటిక శిలామయమైన, హర్యమ్య =
 భవనము నందలి, మధ్య = నడుమనున్న, కనక - స్తంభంబో-నాన్ = బంగారుకంబమో
 అనఁగా, పర్వ = వ్యాపించునట్టి, అతి + ఉరు - జూట + ఆకృతిన్ = మిక్కిలి
 గొప్పది యగు జడముడి రూపముతో, ఉన్న, శంభు - దెస = ఈశ్వరునివైపు, పోన్ =
 పోవుటకు, మనోజుండు = మన్మథుఁడు, ఎదన్ = హృదయమునందు, ఉల్కెన్ =
 భయపడెను.

శా త్ప ర్య ము : ప్రకాశించుచున్న మూలాధారపద్మమనెడి పీఠమునందలి
 హృదయపద్మరంధ్రమునం దర్పింపఁబడిన స్మరణాధీనము. సముత్థితము. ఉజ్వల
 తరము నైన ఆత్మజ్యోతిచేఁ బ్రకాశించు దేహకాంతి యను సరసము. స్ఫటికశిలా
 మయము నైన హర్యమ్యమునడుమ బంగారుకంబమా యన వ్యాపించు మిక్కిలి గొప్ప
 జడముడిరూపముతో నున్న శివునివైపు పోవ మన్మథుఁడు హృదయమున భయపడెను.

వి శే ష ము లు : అలంకారము రూపకానుప్రాణితమైన ఉత్పేక్ష.

దెసవోన్ - దెస + పోన్ - గనడదవాదేశము,

వ. ఇట్లున్న పరమేశ్వరు శాంతరూపంబు తనకుం గ్రూఁరూపంబై నం
 గని వనంబుఁ జొర నుల్కి వన్యేభంబున కోజవిడి నడ్డంబు నేర్చి
 సొత్తెంచు హాస్తి పకోత్త ముండునుం బోలె మఝండు గౌరి రాకయ
 వార్చుచునుండె నంత నిజేశ్వరు కన్నెఱింగి రతి మతి నిట్లని తలంచె. | 7

అర్థము : ఇట్లు, ఉన్న, పరమేశ్వరు = శివునియొక్క, శాంత - రూపంబు =
 కామాదివికారముల క్షోభలేని యాకారము, తనకున్, (మన్మథునకు,) క్రూర -
 రూపంబు = క్రూరమైన ఆకారము, ఐనన్ = కాఁగా, కని, వనంబున్ = తపో

వనమును, చొరన్ = చొచ్చుటకు, ఉల్కి = భయపడి, వన్య + ఇభంబునకున్ = అడవియేనుఁగునకు, ఓజ = క్రమముగా, పిడిన్ = ఆడేనుఁగును, అడ్డంబు + చేర్చి = అడ్డముగాబెట్టి, చొత్తెంచు = ప్రవేశించు, హాస్తిపక + ఉత్తముండునున్ + పోలెన్ = శ్రేష్ఠుడైన మావటివానివలె, మరుండు = మన్మథుఁడు, గౌరి = పార్వతి యొక్క, రాక + ఆ = రాకయ = రాకనే, వార్పుచున్ + ఉండెన్ = వేచి యుండెను, అంతన్, నిజ + రశ్వరు = తనభర్తయొక్క, కన్నెటింగి (కన్ను + ఎటింగి) = అభిప్రాయ మెఱిగి, రతి, మతిన్ = మనసునందు, ఇట్లు + అని = ఈ రీతిగా, తలంచెన్ = తలపోసెను,

తా త్వ ర్య ము : ఇట్లున్న శివుని శాంతాకారము తనకుఁ గ్రూరరూపము కాఁగాఁ జూచి, ప్రవేశింప భయపడి అడవియేనుఁగునకు ఆడేనుఁగు నడ్డముగాఁ బెట్టి వచ్చు మావటివానివిధమున మన్మథుఁడు గౌరి రాకను వేచియుండెను. అంతఁ దనభర్త యభిప్రాయ మెఱిగి రతి మనసులో నిట్లు తలంచెను.

వి శే ష ము లు : వన్యేభంబున కోజవిడి .... హాస్తిపకోత్తముండునుం బోలె . అలంకార ముపమ.

క. కామినులు లేక లోకులఁ

గాముని కెట్లగు మనోవికారులఁ జేయన్?

గామవికారము లేకయుఁ

గామినులకు జనుల నెట్లు గలిపింప నగున్?

18

అ ర్థ ము : కామినులు = స్త్రీలు, లేక, లోకులన్ = జనులను, మనన్ (ః) + వికారులన్ = మనోవికారము గలవారినిగా, చేయన్ = చేయుటకు, కామునికిన్ = మన్మథునకు, ఎట్లు + అగున్ = ఎట్లు సాధ్యపడును? సాధ్యపడ దనుట, కామ-వికారము = మన్మథ వికారము, లేకయున్ = లేకుండఁగనే, కామినులకున్ = స్త్రీలకు, జనులన్ = జనులను. ఎట్లు, కలిపింపన్ + అగున్ = వలపింప సాధ్య పడును? - సాధ్యపడ దనుట.

తాత్పర్యము : శ్రీలు లేకుండ లోకులను మనోవికారము గలవారినిగాఁ జేయుటకు మన్మథునకు సాధ్యపడదు. మన్మథవికారము లేకుండ శ్రీలకు జనులను వలపు పింప సాధ్యపడదు.

విశేషములు : కామినులులేక కామునకును, కాముఁడులేక కామినులకును లోకులకు వలపుఁబుట్టింప సాధ్యము గాదు. కామినీకాము లిట్లు పరస్పరాశ్రయము లనుట. కలిపింపన్ - కలుచు (= వలచు) ఛాతువు ప్రేరణతుమున్నంతరూపము. కలుచు - 'సర్వంబునకుంబ్రేరణంబునం దించు క్కగు.' బాల.క్రియ.70. కలుచు + ఇంచు, 'ప్రేరణేంచుక్కు పరంబగునపుడు పకారంబు చకారంబున కగు.' బాల.క్రియ. 87. కలుపు + ఇంచు. 'అంద్యవగాగమంబులం దప్ప నపవాదిస్వరంబు పరంబగునపు డచ్చునకు సంధి యగు.' బాల.సంధి.11. 'ఇత్వంబుగాని యెత్వంబుగాని క్కూతుచో ననాద్యంబయిన యుత్వంబున కిత్వం బగు.' బాల.క్రియ.88. కలిపించు.' తుమర్థ భావలక్షణంబులందు నుజీ యగు.' బాల.క్రియ. 40. కలిపించు + నుజీ. 'అగమాన్య చకారంబుల కద్విరుక్తంబులకు ముత్తు పరంబగునపుడు ప వ లగు.' బాల.క్రియ.88. కలిపింపన్.

వ. అని కాముక కామినీ జనంబు లితరేతరాశ్రయంబుల కా భావించు చుండె నంత.

19

అర్థము : అని, కాముక - కామినీ - జనంబులు = కాముఁడును, కామిను లును, ఇతర + ఇతర ఆశ్రయంబులు + అ = పరస్పరాశ్రయలే - ఒకరిపై నొక రాధారపడువారు, కాన్ = అగునట్లు, భావించుచున్ + ఉండెను = తలపోయుచుండెను, అంతన్.

తాత్పర్యము : అని రతి కాముఁడును గామినులును పరస్పరాశ్రయలే యని తలపోయుచుండెను. అంత - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

సీ. కరవీర రచిత నూపురములు చెలువొందఁ
 గాంచన పుష్ప మేఖలలు గట్టి,
 పున్నాగమయ హారములు వెట్టి నవకర్ణి
 కార శోభిత కటకములు వెలుగఁ.

గేసర రాజీవ కేయూరములు దొడి,
 రాజీవ కర్ణ పూరము లమర్చి,
 తిలకాభినుత హేమతిలకంబు లుప్పొంగఁ,
 జంపకమాలికాసమితిఁ దాల్చి.

ఆ. మధు లతాంత మయ విమండన మండిత
 లై న కన్యకాచయంబు నడుమఁ
 బొలిచె నద్రితనయ పుష్పితజంగమ
 లతల నడుమఁ గల్పలతయుఁ బోలె.

20

అ ర్థ ము : కర వీర - రచిత - నూపురములు = గన్నేరుపూలతో, నిర్మింపఁ
 బడిన అందెలు, చెలువొందన్ (చెలువు + ఒందన్) = ఒప్పఁగా, కాంచన - పుష్ప
 - మేఖలలు = సంపఁగి (ఉమ్మెత్త) పూల మొలనూళ్లు, కట్టి,

పున్నాగ - మయ - హారములు = పొన్నపూలతోఁ జేయఁబడిన హారములు.
 పెట్టి = ధరించి, నవ - కర్ణికార - శోభిర - కటకములు = క్రొత్తకొండగోఁగు
 పూలతో నొప్పిన కడియములు, వెలుఁగన్ = ప్రకాశింపఁగా.

కేసర - రాజీవ - కేయూరములు = పొగడలు, తామరలు - ఆకరువులతోడి
 తామరపూలు అనెడి బాహుపురులు, తొడి = ధరించి, రాజీవ - కర్ణపూరములు =
 తామరపూలనెడి చెవికమ్మలు, అమర్చి = పెట్టి.

తిలక + అభినుత - హేమ - తిలకంబులు = బొట్టుగుపూలతో నొప్పిన,
 బంగరు బొట్టులు, ఉప్పొంగన్ = అతిశయింపఁగా, చంపక - మాలికా - సమితిన్ =
 సంపెఁగదండల సమూహమును, తాల్చి = ధరించి.

అద్రీ - తనయ = కొండ కూతురు - పార్వతి, మధు - లతాంత - మయ -
 విమండన - మండితలు = ఇప్పపూలతోఁ జేయఁబడిన అలంకారములచే నలంక
 రింపఁబడినవారు, ఐన, కన్యకా - చయంబు - నడుమన్ = కన్నియల సమూహము
 నడుమ, పుష్పిత - జంగమ - లతల = పుష్పించిన సంచరించు తీవలయొక్క,
 నడుమన్ = నడుమను, కల్ప - లతయున్ + పోలెన్ = కల్పవృక్షపుఁదీగవలె,
 పొలిచెన్ = ఒప్పెను.

తాత్పర్యము : పార్వతి - గన్నేరుపూల అందెలు ఒప్పఁగను, ఉమ్మెత్త పూల మొలనూలులు కట్టి, పొన్నపూలహారములు ధరించి, క్రొత్తకొండగోఁగు పూలతోఁ బ్రకాశించు కడియములు ఒప్పఁగా, పొగడలు, తామరలు అనెడి బాహు పురులు తొడిగి, తామరపూలనెడి చెవికమ్మలు పెట్టి, బొట్టుగుపూలతో నొప్పిన బంగరు బొట్టులు ఆతిశయింపఁగా, సంసెఁగ్గెదండల సమూహమును ధరించి, ఇప్పపూల ఆభరణ ములచే నలంకరింపఁబడిన కన్యకాసమూహమునడుమఁ బుష్పించిన సంచరించుతీవల నడుమనున్న కల్పవృక్షపుఁదీఁగవలె నొప్పెను.

విశేషములు : కవి పార్వతిని తత్రత్యములయిన పూలతోడనే అలంకరింపఁబడినదానినిగా వర్ణించుట గమనింపఁదగినది. అలంకారము స్వభావోక్తి, పుష్పమేఖలలు, రాజీవకేయూరములు, రాజీవకర్ణపూరములు అనుచోట్ల రూపకము. కల్పలతయుఁబోలె - ఉపమ. కాళిదాసుకూడ తన కుమారసంభవమున నిదే సందర్భమున పార్వతి నిట్లే వర్ణించుట చూడనగును.

అశోక నిర్భర్తిత పద్మరాగ, మాకృష్ట హేమద్యుతి కర్ణికారమ్,
ముక్తాకలాపీకృత విన్దువారం, వసన్త పుష్పాభరణం వహన్తి,
ఆవర్జితా కించి దివ స్తనాభ్యాం, వాసో వసానా తరుణార్కరాగమ్,
పర్యాప్త పుష్పస్త బకావనమ్రా, సంచారిణీ పల్లవినీ లతేవ,
స్రస్థాం నితమ్బా దవలమ్బుమానా పునఃపుః కేసరదామకాశ్చేమ్.

కుమార.సం.౩.53.54.55.

వ. ఇ ట్లకాలవసంతలతాంతాపచయ కేళీలాలసయై ప్రాలేయకుత్కి
లాత్మజి యా క్షణంబ.

21

అర్థము : ఇట్లు, అకాల - వసంత - లతాంత+అపచయ - కేళీ - లాలస+ ఐ = అసమయమైన వసంతర్తువునందలి పూలను గోయుట యనెడి క్రీడయం దాసక్తి కలదయి హిమవత్పర్వతపుత్రిక ఆ క్షణమే.

తాత్పర్యము : ఇట్లు పార్వతి అకాలవసంతర్తుపుష్పములను గోయు క్రీడయం దాసక్తిగలదయి యాక్షణమే తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

క. అతిసంభ్రమమునఁ ద్రిజగ
 త్పతి నర్చనచేయఁ దలఁచి పరిమళ మంద
 స్మిత కుసుమ మృదుల పల్లవ
 తతిలో మే లేఱికొని ముదం బొదవు మడిన్.

22

అర్థము : అతి - సంభ్రమమునన్ = మిక్కిలి గౌరవముతో, త్రిజగత్ + పతిన్ = ముల్లోకముల యేలిక యగు శివుని, అర్చన + చేయన్ + తలఁచి = పూజింపఁదలఁచి, పరిమళ - మంద - స్మిత = సువాసనతోడి చిఱునవ్వుగలది - పార్వతి, కుసుమ - మృదుల - పల్లవ - తతిలోన్ = పూలయు, మెత్తని చివురులయు నమూహమున, మేలు = మంచివి, ఏఱికొని, ముదంబు = సంతోషము, ఒదవు - మడిన్ = పుట్టునట్టి మనస్సుతో.

తాత్పర్యము : సుగంధముతోడి చిఱునవ్వుగల పార్వతి మిక్కిలి గౌరవముతో ముల్లోకములయేలికయగు శివునిఁ బూజింపఁదలఁచి పూలలోను, మెత్తని చివురులలోను మంచివి యేఱుకొని సంతోషించు మనస్సుతో - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

సీ. మెలపారు నెలమావి తలిరుల నొకకొన్ని
 రమణీయమగు చంపకములు వొదివి,
 లాలితేశోకపల్లవముల నొకకొన్ని
 కమనీయమగు కుర్వకములు వెట్టి,
 మాసరంపు టరంటిమోసుల నొకకొన్ని
 కొమరారు కర్ణికారములు నించి,
 తరుణాంబుజాతపత్రంబుల నొకకొన్ని
 యమరిన సరసోత్పలములు సుట్టి,
 ఆ. చెలువ లెల్ల నొండు చిగుళులుఁ బువ్వులుఁ
 గలయఁ దాల్చి పొల్చి బలసి రాఁగ,
 శైలరాజతనయ చనుదెంచె నందన
 వనము గాఁపువచ్చు వడువ వోలె.

23

అర్థము : మెలపారు = మెత్తనగు. ఎల - మావి - తలిరులన్ = లే
మామిడి చివురులందు, ఒక - కొన్ని, రమణీయము + అగు = అందమైన, చంప
కములు = సంపెంగలు, పొదివి = కప్పి.

లాలిత + ఆశోక - పల్లవములన్ = మనోహరములైన, ఆశోకపుణ్ణిపురు
లందు, ఒక - కొన్ని, కమనీయము + అగు = మనోహరమయిన, కుర్వకములు =
ఎఱ్ఱగోరంటపూలు, పెట్టి, మాసరంపటరంటి = మాసరము + అరంటి = మనోజ్ఞ
ములైన అరటిమొవ్వులలో, ఒక - కొన్ని, కొమరారు - కొమరు + ఆరు =
అందమైన, కణికారములు = కొండగోగుపూలు, నించి = నిండించి,

రరుణ + అంబుజాత - పత్రంబులన్ = లేదామరపాకులందు, ఒక - కొన్ని,
అమరిన = ఒప్పిన, సరస + ఉత్పలములు = అందమైన కలువలు, చుట్టి,

చెలువలు + ఎల్లన్ = త్రీలు (చెలికత్తెలు) అందఱును, ఒండు - చిగురులున్ =
వేఱు చివురులును, పువ్వులున్, కలయన్ = బాగుగా, తాల్పి = ధరించి, పొల్పి =
ఒప్పి, బలసి - రాగన్ = పరివేష్టించి రాగా.

శైల - రాజ - తనయ = కొండలతేని - హిమవంతుని కూతురు - పార్వతి,
నందన - వనము = నందనమనెడివనము, కాపు - వచ్చు = కాపురమువచ్చు,
వడువు + అ - పోలెన్ = విధమునే పోలునట్లు, చనుదెంచెన్ = వచ్చెను.

తాత్పర్యము : పార్వతి మెత్తనైన లేమావిచిగురులలో నొకకొన్ని అంద
మైన సంపెంగలు కప్పి, మనోహరములైన ఆశోకవృక్షపుణ్ణిపురులలో ఒకకొన్ని రమ
ణీయమయిన యెఱ్ఱగోరంటపూలు పెట్టి, అందమైన అరటిమొవ్వులలో నొకకొన్ని
సుందరములైన కొండగోగుల నిండించి, లేదామరపాకులలో నొకకొన్ని ఒప్పిన
సుందరములైన కలువలను చుట్టి, చెలికత్తెలందఱును వేఱు చివురులు, పువ్వులు బాగు
గాదాల్పి ఒప్పి పరివేష్టించిరాగా, నందనవనము కాపురమువచ్చుచున్నదా యమవిధ
మున వచ్చెను.

విశేషములు : అలంకారము స్వభావోక్తి, ఉత్పేక్ష.

ఉ. ఆ లలితాంగి, భూషిత లతాంత విభూషణజాలగాత్ర, హం సాలస మందయాన, వికచామల కోమల నీరజాస్య, బాలాలికులాళి నీలకుటిలాలక, లోల విశాలనేత్ర, కు త్కీల తనూజ వచ్చె మరుదీమము పోలెఁ బినాకి పాలికిన్. 24

అ ర్థ ము : ఆ - లలిత + అంగి = ఆ మనోహరమైన శరీరముగలది, భూషిత - లతాంత - విభూషణ - జాల - గాత్ర = అలంకరింపఁబడిన పుష్పాభరణముల సమూహముతోడి అవయవములు గలది, హంస + అలస - మంద - యాన = అందలవలె అలసము, మందము నైన గమనము గలది, వికచ + అమల - కోమల - నీరజ + ఆస్య = వికసించిన, నిర్మలమైన, మనోహరమైన తామరపూవువంటి ముఖముగలది, బాల + అలి - కుల + ఆళి - నీల - కుటిల + అలక = కొదమ తుమ్మెదల గుంపుల వరుసలవలె నల్లనివి, వంకరయైనవి యైన ముంగురులు గలది, లోల - విశాల - నేత్ర = చంచలములు, విరివియైనవి యైన కన్నులుగలది, అగు, కుత్కీల - తనూజ = కొండకూతురు - పార్వతి, మరు - దీమము + పోలెన్ = మన్మథుని దీమము వలె, (దీమము - పశుపక్ష్యదులను బట్టుకొనుటకై యేర్పఱచిన పశు పక్ష్యదికము), పినాకి - పాలికిన్ = శివుని (పినాక మనునాయుధముగలవాఁడు) దగ్గఱకు, వచ్చెన్.

తా త్ప ర్య ము : మనోహరమైన శరీరము గలదియు, పూవులచే నలంకరింపఁబడిన అవయవములు గలదియు, అంచవలె మందమైన గమనముగలదియు, విరిసినది, నిర్మల మయినది, అందమైనది అగు పద్మమువంటి ముఖముగలదియు, కొదమ తుమ్మెదలగుంపువలె నల్లనివి, వంకరయైనవి యగు ముంగురులు గలదియు, చంచలములు, విరివియైనవి అగు కన్నులు గలదియు అగు ఆ పార్వతి మన్మథుఁ డను వేఁటకాఁ డేర్పఱచిన దీమమువలె శివుని దగ్గఱకు వచ్చెను.

వి శే ష ము లు : అలంకారము రూపకానుప్రాణితోత్పేక్ష. హంస + అలస - మందయాన - అలస, మంద అనునని రెండును సమానార్థకములే. అల్ల, బాల + అలి + కుల + ఆళి - నీల - కుటిల + అలక - అను సమాసములో కుల ఆళి శబ్దములు సమానార్థకములు. పినాకి - 'పినాకీ ప్రమథాధిపః' పినాక ఇతి ధను రస్యాస్తీతి పినాకీ, పినాకమనెడివిట్లు గలవాఁడు - శివుఁడు, మన్మథుఁ డనువేఁటకాఁడు శివుని వశ వఱుచుకొన నేర్పఱచిన దీమమా యనునట్లు పార్వతి వచ్చె ననుట.

వ. అంతం. బరమేశ్వరుండు. తుర్యవస్థితంబులైన మనఃప్రాణంబులు జాగ్రదవస్థావ్యవస్థితంబులు చేసి సంప్రసన్నుండైన కన్నెఱింగి గౌరి నందిమహాకాలానుజ్ఞాతయై లతామందిరాంతరంబున కరిగి హరచరణసరసీరుహంబులకుం బుష్పాంజలి యిచ్చి కృతాంజలి యైన.

25

అర్థము : అంతం, బరమేశ్వరుండు, తుర్య + అవస్థితంబులు = నాల వడియగు సమాధ్యవస్థయందు - బ్రహ్మమునందున్నవి, ఐన, మనఃప్రాణంబులు = మనస్సును, ప్రాణమును, జాగ్రత్ + అవస్థా - వ్యవస్థితంబులు = మేలుకొన్న స్థితియందున్నవి, చేసి, సంప్రసన్నుండు = మిక్కిలి ప్రసన్నత నొందినవాడు, ఐన - కన్నెఱింగి = అయిన జాడతెలిసి, గౌరి = పార్వతి, నంది - మహాకాల + అనుజ్ఞాత + ఐ = నందీశ్వరుడు, మహాకాలుడు అనువారిచే ననుమతింపబడిన దయి, లతా - మందిర + అంతరంబునకున్ = తీవెయింటిలోపలికి, అరిగి = వెడలి, హర - చరణ సరసీరుహంబులకున్ = శివుని పాదపద్మములకు, పుష్ప + అంజలి = పూలదోయిలి, ఇచ్చి, కృత + అంజలి = నమస్కరించినది, ఐనన్ = కాఁగా,

తాత్పర్యము ; అంత శివుడు జాగ్రత్వస్థితులనెడి మూఁ డవస్థల కంటె భిన్నులై నాల్గవడియగు సమాధ్యవస్థయందున్న - బ్రహ్మమునందున్న మన స్సును ప్రాణమును మేలుకొలిపి సంప్రసన్నుండైన జాడతెలిసి పార్వతి నంది మహా కాలుడు అనువారి అనుమతిని గైకొని తీవెయింటిలోపలి కరిగి, శివుని పాదపద్మము లకు పూలదోయిలి సమర్పించినది కాఁగా. లరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

ఉ. ఆ వనజాస్య హస్త తలజారుణదీప్తులఁ గూడివచ్చు పు
ష్పావలిమీఁద నీశు తనుజామలరోచులు గప్పి యొప్పె సం
ద్యావిరళోద్గతప్రకటితారుణదీప్తులలోనఁ బొచ్చి తా
రావళిమీఁదఁ బర్వు నమృతాంశు కర ప్రకరాభిరామమై.

26

అర్థము : ఆ - వనజ + ఆస్య = తామరవంటి ముఖముగల ఆ పార్వతి యొక్క, హస్త - తలజ = అటచేతులనుండి పుట్టిన, అరుణ - దీప్తులన్ = ఎఱ్ఱని కాంతులతో, కూడి - వచ్చు = కలిసివచ్చునట్టి, పుష్ప + ఆవలి - మీఁదన్ = పూల

వరుసపై, ఈకు = ఈశ్వరునియొక్క, తనుజ + అమల_రోచులు = శరీరమునుండి పుట్టిన నిర్మలములయిన కాంతులు, కప్పి = క్రమ్మి, సంభ్యా..... లోనన్: సంధ్యా= సంజయండు, అవిరళ = పలుచనకాని - దట్టముగా, ఉద్గత = పైకివెడలినవైన, ప్రకటిత = ప్రకటింపబడిన. అరుణ = ఎఱ్ఱని, దీప్తులలోనన్ = కాంతులలో, పౌల్ప = ప్రకాశించు, తారా + ఆవళిమీదన్ = నక్షత్రముల వరుసపై, పర్వ = ప్రసరించునట్టి, అమృత + అంకు - కర - ప్రకర = చంద్రుని కిరణములయొక్క సమూహమువలె, అభిరామము + ఐ = మనోహరమయి, ఒప్పెన్.

తా త్ప ర్య ము : ఆ పార్వతి శివునకుఁ బుష్పాంజలి సమర్పించునప్పుడు, ఆమె అఱచేతుల యెఱ్ఱని కాంతులతోఁ గూడిన పుష్పములపై నీశ్వరునిమేని నిర్మల కాంతులు క్రమ్మి సంధ్యాసమయమునందు సాంద్రములైన యెఱ్ఱనికాంతులతోఁ బ్రకాశించు నక్షత్రములపైఁ జంద్రకిరణములు ప్రసరించునట్లు మనోహరమై యొప్పెను.

వి శే ష ము లు : పార్వతి యఱచేతుల యెఱ్ఱనికాంతులు సంధ్యారుణ కాంతులవలెను, పుష్పములు నక్షత్రములవలెను, ఈశ్వరుని మేని నిర్మలకాంతులు చంద్రకిరణములవలెను నున్నవని భావము. అలంకార ముపమ.

'వనజాస్య' అను పదము 'హస్తతలజారుణదీప్తులు' అను విధనమాసమునందలి 'హస్తకల' అను నేకదేశముతో నన్వయించుచున్నది. అట్లే 'ఈకు' అను పదము 'తనుజామలరోచులు' అను విధనమాసమునందలి 'తను' అను నేకదేశముతో నన్వయించుచున్నది. 'కొన్నియెడల విధనమాస మధ్యగత పదంబులతోఁ దద్విన్నవదంబుల కన్వయంబు చూపబడి.' ప్రౌఢ. సమాస. 35.

వ. త దవసరంబున. 27

అర్థ తాత్పర్యములు: తద్ + అవసరంబునన్ = ఆ సమయమున - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

చ. మరునభివృద్ధి, పుష్పశర మండన, మంగళ రాజ్యలీల, శం బరరిపు శక్తి, చిత్తభవు పట్టము, మారు మదేభ, మిందిరా ఘర సుతు నాజ్ఞ, కాము కరవా, లసమాయుధు దర్ప, మారతీ శ్వర జయలక్ష్మీ నాఁ బొలిచి శై లజ నిల్చె మహేశు ముందటన్. 28

అర్థము : శైలజ = కొండకూతురు - పార్వతి, మరు + అభివృద్ధి = మన్మథుని పెంపు, పుష్ప - శర - మండనము = సుమాస్త్రుని (మన్మథుని) అలంకారము, అంగజ - రాజ్య - లీల = మన్మథుని రాచటికపు విలాసము, శంబర - రిపు - శక్తి = శంబరాసురవిరోధి (మన్మథుని) శక్తి, చిత్తభవు - పట్టము = మనపిజుని (మన్మథుని) రాజ్యము, మారు - మద + ఇభము = మన్మథుని మదించిన యేనుగు, ఇందిరా - వర - సుతు + ఆజ్ఞ = లక్ష్మియొక్క శ్రేష్ఠుడైన కుమారుని (మన్మథుని) ఆనతి, కాము - కరవాలు = మన్మథుని కత్తి, అసమ + ఆయుధ - దర్పము = విషమబాణుని (మన్మథుని) గర్వము, ఆ - రతి + ఈశ్వర - జయలక్ష్మి = ఆ రతి భర్త (మన్మథుని) జయలక్ష్మి, నాన్ = అనునట్లు, పొలిచి = ఒప్పి, మహేశు = ఈశ్వరునియొక్క, ముందటన్ = ఎదుర, నిల్పెన్.

తాత్పర్యము : పార్వతి మన్మథుని అభివృద్ధి, అతని అలంకృతి, అతని రాచటికపు విలాసము, అతని శక్తి, అతని పట్టము, అతని మత్తేభము, అతని ఆనతి, అతని కత్తి, అతని దర్పము, అతని జయలక్ష్మి యన నొప్పి కివునియెదుర నిలిచెను.

విశేషములు : పార్వతి పలువస్తువులతో నుపమింపఁబడుటచే మాలోపము, ఆ వస్తువులన్నియు మన్మథసంబంధులే యగుట గమనింపఁదగినది, కరవాలు (వికృతి) - కరవాలము (ప్రకృతి.) మరు నభివృద్ధి - మరు + అభివృద్ధి, సుతునాజ్ఞ - సుతు + ఆజ్ఞ - షష్ఠి సమాసమునం దుకార ఋకారముల కచ్చు పరమగునపుడు నుగాగమం బగు, బాల.సంధి.34.

వ. అంతం గంతుండు నిజవశ్యాదిదేవత ప్రసన్నంబైనంతియ సంతోషించి యద్దేవికిం గామాధికారంబు నేసి పరమేశ్వరున కెఱింగించి పక్కుగొన నేయుదునని తలంచి గౌరి హృదయం బున్మదనాస్త్రంబున భేదించిన నా క్షణంబు. 29

అర్థము : అంతన్, కంతుండు = మన్మథుఁడు, నిజ - వశ్య + అధిదేవత = తన దైన వశీకరణమనెడి అధిదేవత, ప్రసన్నంబు + ఐన + అంతియ - ప్రసన్నురాలయినంతే, సంతోషించి, ఆ + దేవికిన్ = ఆ దేవతకు, కామ + అధికారంబు + చేసి = కోరిక యను నధికారమునిచ్చి, పరమేశ్వరునకున్, ఎఱింగించి, పక్కు + కొనన్ = బీఁటలువాఱునట్లు, ఏయుదున్ - కొట్టుదును, అని, తలంచి, గౌరి - హృదయంబున

యంబు = పార్వతి హృదయమును, ఉన్మదన + అస్తంబునన్ = ఉన్మదనమనెడి
 యస్త్రముచే, భేదించినన్ - భేదింపఁగా, ఆ - క్షణంబు + అ = వెంటనే.

తా త్ప ర్య ము : అంతట మన్మథుఁడు తన వశీకరణ శక్తి యను నధిదేవత
 ప్రత్యక్షమైనంతే సంతోషించి, యా దేవతకుఁ గామాధికారము నిచ్చి, పరమేశ్వరున
 కెఱిగించి బీటబువాటునట్లు కొట్టుమనని తలఁచి పార్వతి హృదయమును ఉన్మదన
 మను నస్త్రముచే భేదింపఁగా నా క్షణమే - తరువాతిపద్యముతో నన్వయము.

మ. అలికాగ్రంబునఁ గ్రాలి యాడె బొమ; లాహ్లాదింపఁ గన్గోనలన్
 దలఁకెన్ సమ్మదవారి; మోవి యదరెన్; దన్వంగి మై నొత్తై ము
 త్పులకల్; కంపముఁగూడె నూర్పు; లెలమిం బొందెన్ మనం; చాత్మలో
 నొలసెన్ రాగము; మోమునం బొలసె గండోల్లాసహాసప్రభల్. 30

అ ర్థ ము ; అలిక + అగ్రంబునన్ = నొసటిపై, బొమలు = కనుబొమలు,
 గ్రాలి + ఆడెన్ = చెదరియాడెను, లాహ్లాదింపన్ = సంతోషింపఁగా, కన్ + గోనలన్
 = కంటితుదలందు, సమ్మద - వారి = హర్షాశ్రువులు, తలఁకెన్ = తొనఁకెను,
 మోవి = పెదవి, అదరెన్ = చలించెను, తను + అంగి (తన్వంగి) = సన్నని
 శరీరముగలది - త్రీ - పార్వతియొక్క, మైన్ = శరీరమునందు, ముద్ + పుల
 కల్ = సంతోషమువలని గగుర్పాటు, ఒత్తైన్ = పుట్టెను, ఊర్పులు = శ్వాసములు,
 కంపమున్ = వణఁకును, కూడెన్ = కలిసెను, మనంబు = మనస్సు, ఎలమిన్ =
 సంతోషమును, బొందెన్, ఆత్మలోన్ = మనసులో, రాగము = ప్రేమము, ఒలసెన్
 = ప్రవేశించెను, మోమునన్ = ముఖమునందు, గండ + ఉల్లాస - హాస -
 ప్రభల్ = చెక్కిళ్లయందలి సంతోషముకోడి నవ్వుల కాంతులు, బొలసెన్ =
 వ్యాపించెను.

తా త్ప ర్య ము: కనుబొమలు ఆమెను మఱఁ జెవరియాడెను. సంతోషింపఁగాఁ
 గనుతుదలందు హర్షాశ్రుజలము తొనఁకెను. పెదవి యదరెను. శరీరమున సంతోషము
 వలని గగుర్పాటు గలిగెను. శ్వాసములు కంపమును గూడెను. మనస్సు సంతోషమును
 బొందెను. ఆత్మలో ననురాగము ప్రవేశించెను. చెక్కిళ్లయందలి యుల్లాసముకోడి
 నవ్వుల కాంతులు ముఖమునఁ బ్రసరించెను.

విశేషములు : మన్మథుఁడు మదనాస్త్రముచేఁ బాఠ్యతిహృదయమును భేదింపఁగనే యామెకు అనురాగోదయమై ఆశ్రువు, కోమాంచము, వేసఱువు మున్నగు సాత్త్వికభావములు గలిగెను.

కన్గోనలు = కన్ను + కోనలు - 'అపారంబుక్రింది అపారంబునకుం దుది నులుల క్రింది నలలకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు.' బాల. ప్రకీర్ణ.7. కను + కోనలు. 'పదాంతంబులయి యసంయుక్తంబులయిన నులులు లయ్యుర్వంబునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు.' బాల. ప్రకీర్ణ.16. కన్ + కోనలు. 'ద్రుతప్రకృతికముమీఁది పరుషములకు సరళము లగు' బాల. సంధి.16. కన్గోనలు. తను + అంగి = తన్వంగి. యణా దేశ సంధి. ఇ ఉ ఋ ఌ లకు అసవరములయిన ఆచ్చులు పరములగునపుడు యే వో ల్ అనునవి క్రమముగా ఆదేశము లగును. ముద్ + పులకలు - అనుసాసికాంతస్థభిన్నము లైన హల్లులకు (ఝల్లులకు) కఠినహల్లులు (ఖర్రులు) పరముగునపుడు వాని వర్గము లందలి ప్రథమవర్ణములు (చర్రులు) ఆదేశము లగును. ముత్పులకలు, గండ + ఉల్లాస - గుణసంధి. అ ఆ లకు ఇ ఉ ఋ ఌ లు పరములగునపుడు వరుసగా ఏ ఓ ఆ ల్ అల్ అనునవి యేకాదేశము లగును. గండోల్లాస,

వ. ఇట్లు మదనప్రేరితయై.

31

అర్థము : ఇట్లు, మదన - ప్రేరిత + ఐ = మన్మథునిచేఁ బ్రేరేపింపఁ బడినదయి.

తార్పర్యము : ఇట్లు మన్మథునిచేఁ బ్రేరింపఁబడినదయి - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

క. ప్రణుతాపాంగవిలోలే

క్షణదీప్తుల నగజ గలయఁ గప్పిన నసమే

క్షణుఁ డుత్పలదళములఁ బూ

రణ నేసిన కరణి నతివిరాజితుఁ డయ్యెన్.

32

అర్థము : అగజ + పాఠ్యతి, ప్రణుత + అపాంగ - విలోల + ఈక్షణ - దీప్తులన్ = మిక్కిలి నుతింపఁబడిన క్రీగన్నులయొక్క మిక్కిలి చంచలములైన

చూపుల కాంతులను, కలయన్ = అంతను, కప్పినన్ = కప్పగా, అసమ + ఈక్షణుడు = బేసికన్నులవాడు - శివుడు, ఉత్పల - దళములన్ = కలువతేకులను, పూరణ + చేపిన - కరణీన్ - పూరించిన విధమున, అతి - విరాజితుడు + అయ్యెన్ = మిక్కిలి ప్రకాశించినవాడయ్యెను.

తా త్ప ర్య ము : పార్వతి మిక్కిలి సుందరములైన క్రీగన్నుల చంచల దృష్టులను అంతటను గప్పగా, నీశ్వరుడు కలువతేకులను పూరించినవిధమున మిక్కిలి ప్రకాశించెను.

వి శే ష ము లు : అలంకార ముత్పేక్ష.

వ. మఱియును.

33

ఉ. ఆ లలితస్మితాస్ల లలితామల కోమల చంచలాలసా
లోల విశాల సంస్ఫురిత లోచన దృష్టిరసప్రవాహ మం
దోలిన పర్వి వెల్లి గొని యొక్కటఁ గ్రక్కున ముంచి మీఁదికిం
దేలఁగ నెత్తెఁ జుట్టె హరుఁ ద్రిప్పులఁబెట్టె మనోజుఁ డుబ్బఁగాన్. 34

అ ర్థ ము : ఆ - లలిత - స్మిత + ఆస్య = ఆ - మనోహరమైన నవ్వు మొగముగల పార్వతియొక్క, లలితా .... ప్రవాహము; లలిత = మనోహరములు, అమల = నిర్మలములు, కోమల = సుందరములు, చంచల = చలించునవి, అలస = మందములు, ఆలోల = చంచలములు, విశాల = పెద్దవి, సంస్ఫురిత = మిక్కిలి ప్రకాశించునవి, అగు, లోచన = కన్నులయొక్క, దృష్టి = చూపులనెడి, రస-ప్రవాహము = జలప్రవాహము - శృంగారరసప్రవాహము, అందున్ = అచ్చట, ఓలిన్ + ఆ = క్రమముగా, - నిండుగా, పర్వి = వ్యాపించి, వెల్లి + కొని = ప్రవహించి, మనోజుడు = మన్మథుడు, ఉబ్బఁగాన్ = సంతోషింపఁగా, హరున్ = ఈశ్వరుని, ఒక్కటన్ = ఒక్కమాటుగా, క్రక్కునన్ = శీఘ్రముగా, ముంచి, మీఁదికిన్ = పైకి, తేలఁగన్ + ఎత్తెన్ = తేలునట్లు ఎత్తెను, చుట్టెన్ = చుట్టుకొనెను, త్రిప్పులన్ + పెట్టెన్ = చిక్కులఁబెట్టెను.

తా త్ప ర్య ము : ఆ సుందరమైన నవ్వుమొగముగల పార్వతి లలితములు, నిర్మలములు, కోమలములు, చంచలములు, మందములు, అసక్తములు, విశాలములు.

ప్రకాశవంతములు అగుకన్నుల చూపులనెడి శృంగారరసప్రవాహము అచ్చట నిండుగాఁ బ్రవహించి, వెల్లువకట్టి, మన్మథుఁడు సంతోషింపఁగా నీశ్వరు నొక్కమాటుగా శీఘ్రముగా ముంచి పైకిఁదేల్చెను, చుట్టముట్టెను, చిక్కువఱిచెను.

విశేషములు : దృష్టిరసప్రవాహము = దృష్టియనెడి రసప్రవాహము - రూపకాలంకారము. 'ఆ లలితస్మితాస్య....దృష్టిరసప్రవాహము' - ఇందలి సమాసపః నఁ బదము లాలంకారికపరిభాషకు సంబంధించినవి - వా. ప్రతి పీఠిక - శ్రీనితుదవోలు వేంకటరావుగారు.

వ. ఇట్లు త్రినయనుం దన నయనవాగురులకు లోపునేయుచు. 35

అర్థము : ఇట్లు, త్రినయనున్ = ముక్కంటిని - శివుని, తన, నయన - వాగురులకున్ = కన్నులనెడి - చూపులనెడి, వలలకు, లోపు + చేయుచున్ = లోపడునట్లు చేయుచు.

తాత్పర్యము : ఈ విధముగా భార్యతి ముక్కంటిని దనచూపులనెడి వల లలోఁ జిక్కువడునట్లు చేయుచు - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

విశేషములు : నయన వాగురులు - నయనములనెడి వాగురులు - రూపకాలంకారము.

సీ నగరాజతనయ పన్నగరాజధరు మ్రోల

నిలువుడు మదనుఁ దేటలవి నిలిచె;

నెలనాఁగ కరిబొమల్ వొలయింప నెత్తుడుఁ

జిత్తుఁ డించువి లెత్తుకొనియె;

హరిణాక్షి లసదపాంగాలోకనము నూలు

కొలుపుడు న మ్మరిగొలిపె మరుఁడు;

పతి నెఱ నూరఁ భార్యతి సూచు నుఱుచూడ్కు

లాదుడు నలరమ్ము లాదె నీకుఁ;

ఆ. గంతుఁ డేయఁదొడఁగె నంత నీశ్వరునకు
 నచలవృత్తిఁ జలుపు నాత్మ విమల
 యోగభావ మెడపి రాగోత్కటంబున
 గౌరియందు నిలిపెఁ గన్ను, మనము.

36

అర్థము : నగ - రాజ - తనయ = పర్వతరాజవృత్తి - పార్వతి, పన్నగ - రాజ - ధరు = పాఠేనిని దాల్చినవాని - శివుని, మ్రోలన్ = ఎదుర, నిలుపుడున్ = నిలిచినంతనే, మదనుఁడు = మన్మథుఁడు, ఏటలవి - నిలిచెన్ = ఎటునకు అందునంతవారమున నిలిచెను, పార్వతి నిలిచినంతనే మన్మథుఁడును నిలిచె ననుట. అన్నిట నిశ్చే గ్రహించునది.

ఎలనాఁగ = స్త్రీ - పార్వతి, కరి - బొమ్మ = నల్లని కసుబొమ్మలు, పొల యింపన్ = ప్రసరింపఁజేయునట్లు, ఎత్తుడున్ = ఎత్తినంతనే, చిత్తజుఁడు = మనో జుఁడు - మన్మథుఁడు, ఇంచు - విల్లు = చెఱకువిల్లు, ఎత్తుకొనియెన్ = ఎత్తెను.

హరిణ + అక్షి = లేడికన్నులవంటి కన్నులుగలది - పార్వతి, లసత్ + అపాంగ + ఆలోకనమున్ = ప్రకాశించుచున్న క్రింగంటిచూపును, నూలుకొలుపుడున్ = ప్రసరింపఁజేసినంతనే, మరుఁడు = మన్మథుఁడు, అమ్ము = బాణము, అరిన్ + కొలిపెన్ = నారాయండుఁడొడిగెను.

పతి = భర్త, నెఱన్ + ఊరన్ = పూర్తిగా ఆసక్తి గలవాఁడగునట్లు, పార్వతి - చూచు, ఉలు + చూడ్కులు = ఒప్పిన చూపులు, ఆడుడున్ = ప్రసరించినంతనే, అలరు + అమ్ములు = పుష్పబాణములు, ఈశున్ = ఈశ్వరుని, ఆడెన్ = నాలుకొనెను.

కంతుఁడు = మన్మథుఁడు, ఏయన్ + తొడంగెన్ = కొట్ట నారంభించెను,

అంతన్, ఈశ్వరునకున్, అచల - వృత్తిన్ = నిశ్చలమైన వర్తనముతో. చలుపు = చేయునట్టి, ఆత్మ - విమల - యోగ - భావము = తనదైన నిర్మలమైన తపస్సచూఢి, ఎడపి = పోఁగొట్టి, రాగ + ఉత్కటంబునన్ = అనురాగాతిశయమున, కన్ను, మనము = మనస్సు, గౌరి + అందున్ = పార్వతిపై, నిలిపెన్ = నిలుచు నట్లు చేసెను.

తాత్పర్యము : పార్వతి శివునియెదుట నిలిచినంతనే, మన్మథుఁ డేటున కందునంతదూరమున నిలిచెను. పార్వతి నల్లనికనుబొమ లెత్తినంతనే, మన్మథుఁడు చెఱకువింటి నెత్తెను. ఆమె క్రీఁగంటిచూపును బ్రసరింపఁజేసినంతనే, మన్మథుఁడు బాణమును వింటఁదొడిగెను. భర్త పూర్తిగా నాసక్తి గలవాఁడగునట్లు ఆమె చూపులు ప్రసరింపఁజేసినంతనే, మన్మథుని పూవుటమ్ములు ఈశ్వరుని నాటుకొనెను. మన్మథుఁ డీశ్వరు నేయఁదొడఁగినంతనే, యీశ్వరుఁడు నిశ్చలతఁ జేయు తపస్సమాధిని భంగ పఱచి అనురాగాతిశయమునఁ బార్వతియందుఁ గన్ను. మనస్సు నిలిపెను.

విశేషములు : అలంకారము సహోక్తి. ఎలనాఁగ కరిబొమల్ వొలయింప నెత్తుడుఁ జిత్తజుఁ డించువి లెత్తుకొనియె. . పార్వతి కనుబొమలు మన్మథుని యింఱు వింటివలె నున్నవను నౌపమ్యము గ్రహించునది. అట్లే ఆమె 'లసదపాంగావలోకనము' నకును, 'అమ్ము'నకును బౌపమ్యము సిద్ధించుచున్నది. అట్లే ఆమె 'ఉఱుచూడ్కులు' 'మన్మథుని అలరమ్ముల'వలె నున్నవని గ్రహింపఁదగును.

లసదపాంగ - లసత్ + అపాంగ - రుల్లునకు అచ్చుపరమగుచుండఁగాఁ దృతీయవర్ణదేశము. చూచు + ఉఱు = చూచునుఱు, చలువు + ఆత్మ - చలువునాత్మ. 'ఉదంతమగు తద్ధర్మార్థవిశేషణమున కచ్చు పరమగునపుడు ముగాగమం బగు' బాల. సంధి. 33. అలరు + అమ్ములు = అలరమ్ములు. 'కర్మధారయంబునందుఁ బేర్వాదిశబ్దముల కచ్చు పరంబగునపుడు టుగాగమంబు విభాష నగు,' బాల. సంధి. 29. 'ఉత్తున కచ్చు పరంబగునపుడు సంధి యగు' బాల. సంధి. 1. అలరమ్ములు. టుగాగమ మగుచో అలరుటమ్ములు, నిలుచుడున్ అనుటకు నిలువుడున్ అనుట విశేషము.

క. గిరిజ లలితాంగములు పొరిఁ

బొరిఁ గనుఁగొని సొగసి, యసుకబొమ్మలు జలముల్

దెరలఁగ విరిసినగతిఁ బొది

విరిసి మహేశ్వరు మనంబు వికలం బయ్యెన్.

37

అర్థము : గిరిజ = పార్వతియొక్క, లలిత + అంగములు = మనోహరములైన అవయవములు, పొరిఁబొరిన్ = మాటిమాటికి, కనుఁగొని = చూచి, సొగసి = పరవశత్వముచెంది, మహేశ్వరు - మనంబు = ఈశ్వరుని మనస్సు, జల

ముల్ = నీళ్లు, తెరలగన్ = పాఱగా, ఇసుక - బొమ్మలు = ఇసుకతో నిర్మింపఁ బడిన బొమ్మలు, విరిసిన - గతిన్ = విచ్చినరీతిని, పొదివిరిసి = బిగిచెడి - ధైర్య హీనమయి, వికలంబు + అయ్యెన్ = కలఁత చెందెను.

తా త్ప ర్య ము : పార్వతి మనోహరావయవములను మాటిమాటికిఁ జూచి, పరవశమయి, యీశ్వరుని మనస్సు నీళ్లు పాఱగానే యిసుకతోఁజేసిన బొమ్మలు విచ్చి పోవు విధమున బిగిచెడి కలఁగెను.

వి శే ష ము లా : అలంకార ముపమ.

గీ. వరదు ముఖదీప్తి వెడలి పార్వతి ముఖంబు
ప్రీతి విలసిల్లెఁ గలయఁ బేర్చిందు లెసఁగి,
వెలఁదివెన్నెలఁ దెలుపారి విరిసి మీఁద
మంచు పేరిన చెందొవ మాడ్కి వోలె.

38

అ ర్థ ము : వరదు = వరములనిచ్చువాని - భగవంతుని - ఈశ్వరునియొక్క, ముఖ - దీప్తి = ముఖకాంతి, వెడలి = వెడలుటచే. పార్వతి - ముఖంబు = పార్వతి మోము, కలయన్ = అంతటను, పేర్చిందులు = చెమట బొట్టులు, ఎసఁగి = అతిశయించి, ప్రీతిన్ = అనురాగముతో, వెలఁది - వెన్నెలన్ = స్వచ్ఛమైన వెన్నెల చేత, తెలుపారి = తెల్లనయి, విరిసి = వికసించి, మీఁదన్ = పైని, మంచు, పేరిన = అతిశయించిన, చెందొవ (చెన్ను + తొవ) = ఎఱ్ఱ కలువ, మాడ్కి + పోలెన్ = విధమున, విలసిల్లెన్ = ప్రకాశించెను.

తా త్ప ర్య ము : ఈశ్వరుని ముఖకాంతి వ్యాపించుటచేఁ బార్వతి మోము అంతటను జెమటబొట్టు లతిశయించి, - స్వచ్ఛమైన వెన్నెలచేఁ దెల్లనయి. విక సించి, పైని మంచుకురిసిన యెఱ్ఱకలువవిధమునఁ ప్రీతితోఁ బ్రకాశించెను.

వి శే ష ము లా : అలంకార ముపమ. పార్వతి ముఖము చెందొవవలెను, వరదు ముఖదీప్తి వెలఁదివెన్నెలవలెను, పేర్చిందులు మంచువలెను ఉండెనని తెలియ వలయును.

చెందోవ. చెన్ను + తోవ 'సమాసంబునం బ్రాతాదుల తొలియచ్చుమీడి వరంబుల కెల్ల లోపంబు బహుళంబుగా నగు.' బాల.సంధి.36. చె + తోవ. 'లుప్త శేషంబునకుం బరుషములు పరములగునపుడు నుగాగమం బగు.' బాల.సంధి 37. చె + ను + తోవ. 'ద్రుతప్రకృతికముమీడి పరుషములకు సరళము లగు.' బాల.సంధి.16. చె + ను + దోవ. 'ఆదేశసరళములకు ముందున్న ద్రుతమునకు బిందుసంస్లేషములు విభాష నగు.' బాల. సంధి. 17, చెందోవ. చెందోవ = ఎఱకలువ. 'చెన్నుశబ్దము వృత్తిని శోణార్థకంబు,' బాల.సంధి.37, వృత్తి.

క. మెఱుగు లగు వాడిచూడ్కులు

నెఱకులు గాడఁగొన నగజ నెరవిడిఁ జూడం

దెఱపిగొనుకతనఁ గా కెదఁ

బెఱనాఁ డమ్మరుశరంబు భేదించు హరున్.

39

అర్థము : మెఱుగులు + అగు = తీక్షణములగు, వాడి = పదనైన, చూడ్కులు = చూపులు, నెఱకులు = ఆయువుపట్టులు, కాడఁగొనన్ = గ్రుచ్చుకొనునట్లు, అగజ = పార్వతి, నెరవిడిఁజూడన్ = నిండుగాఁ జూడఁగా, తెఱపి-కొను - కతనన్ + కాక = సం దేర్పడినకారణమునఁగదా. పెఱనాఁడు = ఇంకొక దినమున, ఆ + మరు - శరంబు = ఆ మన్మథుని బాణము, హరున్ ఈశ్వరుని. ఎదన్ = హృదయమును, భేదించున్ = బ్రద్దలుచేయును.

తాత్పర్యము : పార్వతి తన తీక్షణములు. నిశితములు నైన చూపులు శివుని ఆయువుపట్టులను గ్రుచ్చుకొనునట్లు నిండుగాఁ జూడఁగా సందేర్పడినకారణముచేతఁ గదా ఇంకొకనాఁడు ఆ మన్మథుని బాణము హరుని హృదయమును భేదించును.

విశేషములు : అలంకార ముత్పేక్ష, నెఱను-వికవచనము. నెఱకులు - బహువచనము, 'కలన్వాదుల నువరంబు కుజగు బహువచనము పరంబగునపుడు నిత్యము గా నగు.' బాల.ఆచ్ఛి.18 నెఱ + కుజ్ + లు, 'జీత్తు బిందుపూర్వం బగు.' బాల.తత్పమ.19. నెఱకులు. ఎదఁ బెఱనాఁ డమ్మరుశరంబు భేదించు హరున్ - 'క్రియాన్వయంబున రెండుపదంబులకు స్వస్వామిసంబంధంబు గలచో సంబంధి పదంబు షష్ఠికి ద్వితీయ యగు.' ప్రౌఢ.కారక. 23. పెఱనాఁడు . 'కాలాధ్యములకుం బ్రాయికంబుగాఁ బ్రథమ యగు.' బాల.కారక.25.

వ. మఱియు నత్యాసక్తి ననురాగిల్లి.

40

అ ర్థ ము : మఱియున్, అతి + ఆసక్తిన్ = మిక్కిలికోరికతో, అనురాగిల్లి = అనురాగమునొంది.

తా త్ప ర్య ము : మఱియును బాహ్యతి మిక్కిలికోరికతో ననురాగముచెంది. తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : అతి + ఆసక్తి - అత్యాసక్తి - యణాదేశసంధి. అనురాగిల్లి + అనురాగ + ఇంచు - 'సంస్కృతంబున కంగలాదుల కించు క్కగు.' బాల. క్రియ.63. 'రంజాదుల యించుకృకారంబునకు సబిందుకంబున కప్రేరణంబున ద్వీరుక్తలకారం బగు.' బాల. క్రియ.71. అనురాగ + ఇల్లు. 'అంద్వవగాగమంబులం దప్ప నపదాదిస్వరంబు పరంబగునపు డచ్చునకు సంధి యగు.' బాల. సంధి.11. అనురాగిల్లి.

సీ. ఎలవారు కనుగవ పొలయించు గ్రేవల

నెఱిగొని మెఱుగులు తుఱగలింపఁ,

గ్రొవ్విరి చిఱునవ్వు నవ్వు వాతెఱకాంతి

రంగిల్లి సితరుచుల్ తొంగలింపఁ,

గుదుటఁ గ్రక్కడరినఁ గడియించు గుడువిల్లు

సుడిసి ముత్తరఁగఱఁ గడలుకొనఁగ,

సోలంబు నెఱనూరు సొగియు నుంజెమటపై

వదలి మేఁదీఁగ మవ్వంబు మిగుల

ఆ. నొత్త లించుఁ, దఱుమ నూఁకించుఁ, దాలిమి

కగ్గలించు, నెఱయ నప్పలించు

మదనశర విభిన్న హృదయాబ్జయై నుహా

దేవుఁ జూచి గారిదేవి తివుట.

41

అర్థ ము : గౌరిదేవి = పార్వతీదేవి, మదన - శర - విభిన్న - హృదయ + అబ్జ + ఐ = మన్మథుని బాణములచే విశేషముగా భేదింపబడిన తామరవంటి హృదయముగలదియై, తివుటన్ = కోరికతో, మహా - దేవున్ = శివుని, చూచి.

ఎలరారు = ప్రకాశించు, కనుగవ = కనుదోయి, పొలయించు = ప్రసరింపఁ జేయునట్టి, క్రేవలన్ = పార్శ్వములందు, నెఱిగొని = ఆందమయి, మెఱుగులు = కాంతులు, తుఱగలింపన్ = అతిశయింపఁగా,

క్రొవ్విరి (క్రొత్త + విరి) = క్రొత్త పూవుయొక్క, చిఱునవ్వున్ = ఇంచుకై న వికాసమును, నవ్వు = పరిహసించు, వాతెఱకాంతిన్ = పెదవికాంతిచేత, రంగిల్లి = ప్రకాశించి, పిత - రుచుల్ = తెల్లని కాంతులు, తొంగలింపన్ = ప్రకాశింపఁగా,

కుదుటన్ = మొదట, క్రక్కడరినన్ = మిక్కిలి చలింపఁగా, కడియించు = బిగించు, గుఱు - విల్లు = గుఱుసు - విల్లు - గుండ్రనివిల్లు, సుడిసి = చుట్టకొని. క్రమ్మి, ముత్తరగలాన్ (మూఁడు + తరగలు) = మూఁడువళులును, కడలుకొనగన్ = కలుగఁగా,

సోలంబు = పరవశత్వము. నెఱన్ + ఊరు = నిండుగా ప్రవించు నట్టి, సొగియు = ఆనందపడు, నుంజెమటపైన్ (నునుపు + చెమట) = లేఁజెమటపై, వదలి, మేఁదీఁగ (మే + తీఁగ) = దేహాలత, మవ్వంబు = మృదుత్వము, మిగులన్ = అతిశయింపఁగా,

ఒత్తలించున్ = ఒత్తరించున్ = వెడలఁగొట్టును, సమీపింపఁజూచును. తఱుమన్ + ఊఁకించున్ = తఱుముటకుఁ బూనును, తాలిమికిన్ = సహనమునకు, అగ్గలించున్ = అతిశయించును, నెఱయన్ = పూర్ణముగా, అప్పలించున్ = ఆక్రమించును,

తా త్ప ర్య ము : పార్వతి మన్మథబాణములచే విశేషముగా భేదింపబడిన హృదయము గలదియై, కోరికతో శివునిఁజూచి, కనుదోయి ప్రసరింపఁజేయుకాంతులు పార్శ్వములందు అతిశయింపఁగను. క్రొంబూవు నీషద్వికాసమును బరిహసించు పెదవి కాంతిచేఁ బ్రకాశించి తెల్లనికాంతులు వెఱుఁగొందఁగను, మొదట మిక్కిలి చలింపఁగా బిగించు గుండ్రనివిల్లు చుట్టకొని మూఁడువళు లేర్పడఁగను, పారవశ్యముచే నెక్కు

వగాఁబట్టు లేఁజెమటపై వదలి దేహలత మృదుత్వము మీఱఁగను, వెడలఁగొట్టును, తఱుమ నుంకించును. ఓరిమిపట్టలేకపోవును. పూర్ణముగా నాక్రమించును.

వ. ఇట్లు మదనపరవశ యగుచున్న పార్వతి ముఖాలంకారంబు గనుం గొని సొగిసి యా క్షణంబు. 42

అర్థము : ఇట్లు, మదన - పరవశ = మన్మథునకు లోనైనది. అగుచున్ + ఉన్న = అగుచున్నట్టి. పార్వతి, ముఖ + అలంకారంబు = మొగముకై సేత, కనుంగొని, సొగిసి = ఆనందపడి, ఆ - క్షణంబు + ఆ = వెంటనే,

తాత్పర్యము : ఇట్లు మన్మథునకు లోనగుచున్న పార్వతి మొము కై సేతను జూచి శివుఁ డానందపడి వెంటనే - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

ఉ. ఆ రుచిరాననాబ్జ దరహాస విలాస వికాస భాసి నీ
హారకరాతిభాతి నమలాంగ శరీర తుషారదీప్తి కాం
తొరునగంబు సమ్మదరసోత్కట ఘర్మజలంబు పర్వి పౌ
ల్పారె హిమాచలంబు నమరాధిపవాహిని గప్పినట్టిదై . 43

అర్థము : ఆ రుచిరాననాబ్జ ..... భాతిన : ఆ - రుచిర = ఆ మనోహరమైన, ఆనన + అబ్జ = ముఖచంద్రునియొక్క, దర - హాస - చిఱునవ్వుయొక్క, విలాస = చక్కఁదనముయొక్క, వికాస = వికసనమువలె, భాసి = ప్రకాశించునట్టి, నీహార - కర + అతి - భాతిన = చంద్రుని మిక్కిలికాంతిచే - వెన్నెలచే, అమలాంగ .... నగంబు : అమల + అంగ = నిర్మలమైన (తెల్లని) శరీరముగల వానియొక్క, శరీర = మే ననెడి, తుషార - దీప్తి - కాంత = చంద్రకాంతపు, ఉరునగంబు = పెద్దకొండ, సమ్మద .... జలంబు - సమ్మద - రస = సంతోషరసమనెడి, ఉత్కట = అధికమైన, ఘర్మ - జలంబు = చెమటనీరు, పర్వి = వ్యాపించి, హిమ + అచలంబున్ = హిమవత్పర్వతమును, అమర + అధిప - వాహిని = ఇంద్రుని - అకాశగంగ, కప్పిన + అట్టిది + ఐ = క్రమ్మిన విధముననై, పౌల్పారెన్ = ఒప్పెను.

తాత్పర్యము : పార్వతి ముఖచంద్రుఁడు కాయు చిఱునవ్వు అనెడి వెన్నెల కాంతిచే శివుని శరీరమనెడి చంద్రకాంతశిలాపర్వతము, సంతోషరసము అనెడి చెమట నీరు వ్యాపించి, హిమవత్పర్వతమును ఆకాశగంగ కప్పినట్లు ఒప్పెను.

విశేషములు : పార్వతి ముఖము చంద్రబింబమువలె నున్నది. అందలి చిఱునవ్వు వెన్నెలవలె నున్నది. వెన్నెలకాంతిచే శివుని శరీరమనెడి చంద్రకాంతశిలా పర్వతము సంతోషరసమనెడి చెమటనీరు వ్యాపించి హిమవత్పర్వతమును ఆకాశగంగ కప్పినట్లుండెను. అలంకారము రూపకానుప్రాణితమైన ఉపమ.

వ. మఱియుం గనుబేటంబై నఁ దావగొనక.

44

అర్థము : మఱియున్, కనుబేటంబు = కనుకలివలని అనురాగము. ఐనన్ = కాఁగా, తావ - కొనక = తాశలేక.

తాత్పర్యము : మఱియును గనుకలిచే ననురాగమునుబొంది శివుఁడు తాశలేక - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

సీ. పులకాంకురంబులు దలలెత్తి మేను కం
 పింపఁ గోమలిఁ గొఁగిలింపఁ దలఁచు;
 రాగోక్కటమున నై రణలేక మానినిఁ
 గాయ్వునఁ బై వడి కవయఁదలఁచు,
 లలితాంగి యవయవంబులు సూచి మదిఁ దని
 వోవక చూడ్కులఁ ద్రావఁదలఁచు;
 నధరోష్ఠ మదరంగ నంతఃస్మితాంకులు
 దలుకొత్త నేమేనిఁ బలుకఁదలఁచు;

తే. దన మహత్త్వంబుఁ దలఁపక తరుణిపొందు
 వడయఁ గీడ్పడి తేఁకువ వాపఁదలఁచు;
 భావజాస్తాభిహతి మహాదేవుఁ డొక్క
 వ్రేలిమిడిఁ బెంపునెడి కడు విరలిగొనియె.

45

అ ర్థ ము : శివుఁడు కర్త.

పులక + అంకురంబులు = గగ్గురుల మొలకలు, తలలు + ఎత్తి = పొట
మరించి, మేను = శరీరము, కంపింపన్ = వడఁకఁగా, కోమలిన్ = సుందరాంగిని.
పార్వతిని, గొఁగిలింపన్ + తలఁచున్.

రాగ + ఉత్కటఘనన్ = అనురాగాతిశయమున, సైరణ_లేక = ఓర్పులేక,
మానినిన్ = స్త్రీని - పార్వతిని, కాయ్యునన్ = కాంక్షతో, బైపడి, కవయన్ =
కూడ, తలఁచున్.

లలిత + అంగి = సుందరాంగి - పార్వతియొక్క, అవయవంబులు, చూచి
మదిన్ = మనస్సునందు, తనివోవక - (తని + పోవక) = తృప్తిఁజెందక,
చూడ్కులన్ = చూపులతో. త్రావన్ + తలఁచున్.

అధర + ఓష్ఠము = క్రిందిపెదవి, అదరంగన్ = కంపింపఁగా, అంతన్(ః) +
స్మిత + అంకులు = లోని నవ్వు వెలుఁగులు, తలుకొత్తన్ = ప్రకాశింపఁగా.
వీమి + వీని = వీమయినను. పలుకన్ + తలఁచున్.

తన - మహత్త్వంబున్ = తన గొప్పతనమును, తలఁపక, తరుణి - పొందు =
యువతియైన పార్వతిపొందు, పడయన్ = పొందుటకు, కీడ్పడి = తక్కువపడి,
తేఁకువ = భయము, పాపన్ + తలఁచున్ = పోఁగొట్టుకొన నెంచును.

మహాదేవుఁడు, భావజ + అస్త్ర + అభిహతిన్ = మన్మథుని బాణముల
దెబ్బచే, ఒక్క - వ్రేలిమిడిన్ = ఒక్క చిటికలో, పెంపు + చెడి = అధిక్యము
నశించి, కడున్. విరలి + కొనియెన్ = మోహము నొందెను.

తా త్ప ర్య ము : శివుఁడు గగ్గురుల మొలకలు పొటమరించి శరీరము వడఁకఁ
బార్వతిని గొఁగిలింపఁగోరును. అనురాగాతిశయమున ఓర్పునశించి యామెను గాంక్షతోఁ
బైపడి కూడఁగోరును. ఆమె మనోహరావయవములు చూచి మనస్సునఁ దృప్తిఁజెందక
చూపులతోఁ ద్రావనెంచును. క్రిందిపెదవి యదర లోనగవువెలుఁగులు ప్రకాశింప
నేమయినను బలుకఁగోరును. అతఁడు తన గొప్పతనము నెంచక యువతి పొందుఁ
గాంచుటకుఁ దక్కువతనమునొంది భయమును బోఁగొట్టుకొన నెంచును. ఇట్లు
మహాదేవుఁడు మన్మథాస్త్రముల దెబ్బచే నొక్కచిటికలోఁ బెంపుచెడి మోహపడెను.

విశేషములు: ఎంత మహాదేవుడైనను మన్మథాస్త్రహతిచే సామాన్యుని వలెనే ప్రవర్తించుననుట కిట్లు వర్ణించబడినది. అధరోష్ఠము = అధర + ఓష్ఠము. సమాసమున అకారాంతపదములకు ఓతుః, ఓష్ఠః అను పదములు పరములగునపుడు వృద్ధ్యాదేశము వైకల్పికము. వృద్ధి రానపుడు పరరూప మేకాదేశమగును.

వ. ఇట్లచలాత్ముండు చంచలాకులితహృదయుండై నిర్నిమిత్తంబు మనోవికారం బగుటకు నేమి కారణంబో యని నలుగడలుం బరికించి చూచునప్పు డసమాంబకు దృష్టిగోచరుండై. 46

అర్థము : ఇట్లు, అచల + ఆత్ముండు = నిశ్చలమైన ఆత్మకలవాడు శివుడు, చంచల + ఆకులిత - హృదయుండు + ఐ = చంచలము, కలగినది యైన హృదయము గలవాడయి, నిర్నిమిత్తంబు + అ = కారణము లేకుండగనే, మనస్ (ః) + వికారంబు = మానసికమైన మార్పు, అగుటకున్, ఏమి, కారణంబు + ఓ, అని, నలుగడలున్ = నాలుగుదిక్కులను, పరికించి, చూచు + అప్పుడు, అసమ + అంబకు = (అసమాంబకుడు అని ప్రథమాంతము గా నుండుట అన్వయసుకరముగా నుండును.) మన్మథుడు, దృష్టి - గోచరుండు + ఐ = కంటబడినవాడయి.

తాత్పర్యము : ఇట్లు నిశ్చలమనస్కుడగు శివుడు చంచలము, ఆకులితము నైన మనస్సుగలవాడయి, నిష్కారణముగాఁ దనకు మనోవికారము ఏలగలిగెనో యని నాలుగుదిక్కులు చూచినప్పుడు మన్మథుడు కంటబడినవాడయి - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

తే. నవ తమాల లతా తతి నడుమఁ బుష్ప
చాప మండనహస్తుడై శంబరారి
తనరె నీలాభ్రపటలమధ్యమున నిండ్ర
చాపహస్తుడై వెలుగు పర్జన్యులీల. 47

అర్థము : శంబరారి (శంబర + అరి) = శంబరుఁ డను రాక్షసునకు శత్రువైనవాడు - మన్మథుడు, నవ - తమాల - లతా - తతి - నడుమన్ = క్రొత్త దైన చీకటిమాని తీగలగుంపు నడుమ, పుష్ప - చాప - మండన - హస్తుడు + ఐ = పూవిణ

అను అలంకారము చేతయందుఁగలవాఁడయి, నీల + అత్ర - పటల - మధ్యమునన్ = నల్లని మేఘముల గుంపు నడుమ, ఇంద్ర - చాప-హస్తఁడు + ఐ = ఇంద్రధనుస్సు చేతయందుఁగలవాఁడయి, వెలుఁగు = ప్రకాశించు, పర్ణస్య - లీలన్ = ఇంద్రుని విధమున, తనరెన్ = ఒప్పెను.

తా త్ప ర్య ము : మన్మథుఁడు క్రొత్త చీకటిమాని తీవలగుంపునడుమఁ బూవిల్లనెడి యలంకారమును జేతఁ దాల్చి, నల్లనిమేఘముల నడుమ నింద్రధనుస్సును జేతఁదాల్చి వెలుఁగునింద్రునివలె నొప్పెను.

వి శే ష ము లు : అలంకార ముపమ.

మ న్మ థ దా హ ము

వ. అంతకాంతకుండు కంతుం గనుంగొని కోపించి ప్రళయకాలాగ్ని రౌద్రోద్రైకంబునం బెరిఁగి దహనాంబకంబు విచ్చి చూచిన. 48

అ ర్థ ము : అంతక + అంతకుండు = యముని అంతమొందించినవాఁడు. శివుఁడు, కంతున్ = మన్మథుని, కనుంగొని = చూచి, కోపించి. ప్రళయ - కాల + అగ్ని- రౌద్ర + ఉద్రైకంబునన్ = ప్రళయసమయమునందలి అగ్నియొక్క క్రోధాతి శయమున, పెరిఁగి = వృద్ధిచెంది, దహన + అంబకంబున్ = అగ్నినేత్రమును, విచ్చి = విప్పి, చూచినన్ = చూడఁగా.

తా త్ప ర్య ము : శివుఁడు మన్మథుని జూచి కోపించి ప్రళయసమయమునందలి యగ్ని విజృంభణముతోఁ బెరిఁగి యగ్నినేత్రమును దెఱచి చూడఁగా - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : ఇచ్చట 'అంతకాంతకుఁ' డను విశేష్యము సాభిప్రాయము, అంతకునే అంత మొందించినవానికిఁ గంతుఁ దెంత ? యని భావము. అలంకారము పరికరాంకురము. 'సాభిప్రాయే విశేష్యే తు భవే త్పరికరాంకురః, - చంద్రాః కావ్యార్థాపత్తి యు. 'కై ముత్యేనార్థసంసిద్ధిః కావ్యార్థాపత్తి రిష్యతే.' చంద్రాః. అంబకము = (నానా.) కన్ను, బాణము.

చ. పొగయక రాజకొక్కమొగి భోరన మంటలు విస్సులింగముల్
 నెగసి రయంబునం గలయ నిండి చటచ్చట భుగ్గుగ ధగ
 ధగ యని మండి పంచశరు దగ్ధము నేయుచ యా క్షణంబులో
 మగిడి పురారినేత్రశిఖి మల్చె మహాశనిపాతభీమమై. 49

అర్థము : పుర + అరి - నేత్ర - శిఖి = త్రిపురములకు శత్రువగు ఈశ్వరుని మొక్క కంటిమంట, పొగయక = పొగచిమ్మక, రాజక = రగులు కొనక, ఒక్క - మొగిన్ = ఒక్కపెట్టున, భోరనన్ = శీఘ్రముగా, మంటలు, విస్సులింగముల్ = మిడుగులులు, నెగసి = పైకి లేచి, రయంబునన్ = వేగముతో, కలయన్ = అంతటను, నిండి, చట + చట = చట చట యనుధ్వనితో, భుగ్గుగత్ = భుగ భుగమనుచు, ధగత్ + ధగ + అని = ధగధగ అని, మండి, పంచశరున్ = అయిదుబాణములు గలవానిని - మన్నుతుని, దగ్ధము + చేయుచున్ + అ = కాల్చుచునే, ఆ - క్షణంబులోన్ = అప్పుడే, మహాత్ (మహా) + అశని - పాత - భీమము + ఐ = గొప్ప పిడుగుపాటువలె భయంకరమయి, మగిడి = మరలి, మల్చెన్ = ఉపశమిలెను.

తాత్పర్యము : శివుని కంటిమంట పొగలు చిమ్మక, రగులుకొనక ఒక్క పెట్టున శీఘ్రముగా మంటలు, మిడుగులులు పైకిలేచి వేగముగా అంతటనునిండి చటచట, భుగభుగ, ధగధగ యని మండి మన్నుతుని గాల్చుచునే, ఆ క్షణములోనే గొప్ప పిడుగుపాటువలె భయంకరమై తిరిగివచ్చి ఉపశమిలెను.

విశేషములు : మహాశనిపాతభీమమై - అలంకార ముపమ. చటచట, భుగభుగ, ధగధగ - మండుటలోని ధ్వన్యనుకరణ శబ్దములు, ప్రకరణసముచితమైన శబ్దప్రయోగముచే గవి మన్నుధదాహమును బఠితల కన్నులకుఁగట్టించినవిధ మతి హృద్యము.

చేయుచ - చేయుచున్ + అ = 'ప్రథమేశరవిభక్తి శత్రువువర్ణంబులందున్న యుకారమునకు సంధి వైకల్పికముగా నగును.' బాలసంధి, 2. ఇది సంధియైన రూపము. సంధి కానిచో 'చేయుచున' అగును.

క. నిటలాక్ష వహ్ని కడు ను

త్కటమే తరతరమ మీదలగప్పిన మదనుం

డిట యట మెదలగనేరక

పటుతరశిఖిశిఖలఁ గాలి భస్మం బయ్యెన్.

50

అ ర్థ ము : నిటలాక్ష - వహ్ని = నొసటికంటియగ్గి, కడున్ = మిక్కిలి, ఉత్కటము + ఐ = ఉగ్రమయి, తరతరమ = క్రమముగా, మీదన్ + కప్పినన్ = పయిని గ్రమ్మఁగా, మదనుండు = మన్మథుఁడు, ఇట - అట = ఇటునటు, మెదలఁగన్ + నేరక = కదలఁజాలక, పటు - తర - శిఖి - శిఖలన్ = తీవ్రతరము లైన అగ్నిజ్వాలలచే, కాలి, భస్మంబు + అయ్యెన్ = బూడిద అయ్యెను.

తా త్ప ర్య ము : నొసటికంటి యగ్గి మిక్కిలి ఉగ్రమయి క్రమక్రమముగాఁ బై నిగ్రమ్మఁగా మన్మథుఁడు ఇటునటు కదలలేక తీవ్రతరాగ్నిజ్వాలలచేఁ గాలి బూడి యయ్యెను.

వి శే ష ము లు : నిటలాక్షవహ్ని - బహువ్రవీహిసమాసమయినచో నిటలాక్షవహ్ని అనియుండును. అప్పుడు శివునివహ్ని అని యర్థము. అట్లుగాక నిటలమునందలి కంటి వహ్ని అని తత్పురుషమయినచో నిటలాక్షివహ్ని అని యుండనగును. ఇట, అట - ఇచ్చటఁ గళలుగా వాడఁబడినవి.

క. కని కోపించెనొ, కానక

మును కోపించెనొ, మహోగ్రముగ నుగ్రుఁడు చూ

చినఁ గాలెనొ, చూడక యట

మును గాలెనొ, నాఁగ నిమిషమున నఱఁ గాలెన్.

51

అ ర్థ ము : ఉగ్రుఁడు = శివుఁడు, మహాత్ (మహా) + ఉగ్రముగన్ = మిక్కిలి భయంకరముగా, కని = చూచి, కోపించెనొ, కానక - మును = చూడక ముండు, కోపించెనొ, చూచినన్ = చూచినపిమ్మట, కాలెనొ, చూడక + అట - మును = చూచుటకుముండు, కాలెనొ, నాఁగన్ = అనఁగా, నిమిషమునన్ = టెప్పసాటుకాలములో, అఱన్ = నశించునట్లు, కాలెన్.

తాత్పర్యము : ఉగ్రుఁడు మిక్కిలి భయంకరముగాఁజూచి కోపపడెనో, చూడకముందు కోపపడెనో, చూచినపిమ్మట మన్మథుఁడు కాలెనో, చూచుటకుముందు కాలెనో యన నతఁడు తెప్పపాటుకాలములో నశించునట్లు కాలెను.

విశేషములు : ఉగ్రుఁడు సాభిప్రాయ విశేష్యము గావున నలంకారము పరికరాంకురము. కాలుట యను కార్యము ముందును, చూచుట యను కారణము తరువాతను జరగినట్లు సందేహించుటచే సందేహానుప్రాణితమైన అత్యంతాతిశయోక్త్యలంకారము. 'అత్యంతాతియోక్తి స్ఫూర్తి త్పర్వాపర్యవ్యతిక్రమే - చన్ద్రా. అఱన్ - అఱు ధాతు తుమున్నంతరూపము.

క. గిరిసుత మైఁ గామాగ్నియు,
హరు మైరోషాగ్నియుం, దదంగజు మైను
ద్ధురకాలాగ్నియు, రతి మై
నురు శోకాగ్నియును రగిలి యొక్కట నెగసెన్. 52

అర్థము : గిరి - సుత - మైన్ = కొండకూతురైన పార్వతి శరీరమున,
కామ + అగ్నియున్ = మన్మథాగ్నియును, హరు - మైన్ = శివుని శరీరమున,
రోష + అగ్నియున్ = కోపమనెడి అగ్నియును, తద్ + అంగజు - మైన్ = ఆ
మన్మథుని శరీరమున, ఉద్ధుర = తీవ్రమైన, కాల + అగ్నియున్ = ప్రళయాగ్నియును,
రతి - మైన్ = రతి శరీరమున, ఉరు - శోక + అగ్నియును = గొప్ప దుఃఖమనెడి
అగ్నియును, రగిలి = రాఁజుకొని, ఒక్కటన్ = ఒక్కమాటుగా, నెగసెన్ -
ఎగసెన్ = పైకి లేచెను.

తాత్పర్యము : పార్వతి శరీరమున మన్మథాగ్నియు, ఈశ్వరుని శరీరమునఁ
గోపాగ్నియు, ఆ మన్మథుని శరీరమునఁ దీవ్రమైన కాలాగ్నియు, రతి శరీరమున
గొప్ప దుఃఖాగ్నియు రాఁజుకొని యొక్కమాటుగాఁ బైకిలేచెను.

విశేషములు : కామాగ్ని, రోషాగ్ని, శోకాగ్ని - రూపకములు.

చ. అనలశిఖాలిఁ గాంచి యభయం బభయం బని దేవతల్ నభం
బునఁ జెలరేఁగి చీఱుటకుమున్న మనోభవు నీఱుచేసి పో
యినఁ గని దిక్పతుల్ సురలు నింద్రుఁడు శోకభయార్తులై మరుం
బనవుచుఁ బాటి రొండొరుల పట్టులు గానక భీ వికారులై. 53

అ ర్థ ము : అనల - శిభా + ఆలిన్ = అగ్నిజ్వాలల వరుసను, కాంచి = చూచి, అభయంబు + అభయంబు = శరణు శరణు, అని, దేవతల్, నభంబునన్ = ఆకాశమున, చెలరేగి = విజృంభించి, చీటుటకున్ + మున్ను + అ = పిలుచుటకుముందే. (శివుఁడు,) మనోభవున్ = మనసిజుని - మన్మథుని. నీఱు - చేసి = బూదిచేసి. పోయినన్ = పోఁగా, కని, దిశ్ (క్) + పతుల్ = దిక్పాలకులు, సురలు = దేవతలు, ఇంద్రుఁడు, శోక - భయ + ఆర్తులు + ఐ = దుఃఖముచేతను, భీతిచేతను పీడితులయి, మరున్ = మన్మథునిగూర్చి, పనవుచున్ = పేర్కొని దుఃఖించుచు, భీ.వికారులు + ఐ = భయమువలన వికృతి చెందినవారయి, ఒండొరుల.పట్టులు = ఒక్కొక్కరి స్థానములు. కానక, పాటిరి = పరువెత్తిరి.

తా త్ప ర్య ము : అగ్నిజ్వాలలవరుసను జూచి శరణుశరణని దేవతలు ఆకాశమున విజృంభించి పిలుచుటకుముందే యీశ్వరుఁడు మన్మథుని బూదిచేసిపోఁగా, దిక్పాలకులు, దేవతలు, ఇంద్రుఁడు చూచి దుఃఖముతోను, వెఱపుతోను పీడితులై, మన్మథుని పేర్కొని యేడ్చుచు భయముచే వికృతిని పొందినవారయి, యొక్కొక్కరి స్థానములు కానక పాటిపోయిరి.

వి శే ష ము లు : నీఱు - బూడిద, సీరు = జలము.

వ. త దనంతరంబు. 54

అర్థతాత్పర్యములు : తద్ + అనంతరంబు + అ = ఆ పిమ్మటనే - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

క. తన కగసుతపై రాగము
 మనసిజుపై ద్వేషముం క్రమంబున నైనం
 జనియెఁ దప ముడిగి ; శివుఁ డెడ
 పని రాగద్వేషములఁ దపము నెడు డరుదే? 55

అ ర్థ ము : తనకున్, అగ - సుత - పైన్ = కొండకూఁతుపై - పార్వతిపై, రాగమున్ = ప్రేమమును, మనసిజుపైన్ = మన్మథునిమీఁద, ద్వేషమున్ = కోపమును, క్రమంబునన్ = వరుసగా, ఐనన్ = కాఁగా, శివుఁడు, తపము, ఉడిగి =

మాని, చనియెన్ = పోయెను, ఎడపని = విడువని, రాగ - ద్వేషములన్ = రాగము చేతను, ద్వేషముచేతను, తపము, చెడుడు = చెడుట, అరుదే = ఆశ్చర్యమా?

తా త్ప ర్య ము : తనకుఁ బాపముపై ననురాగము, మన్మథునిపైఁ గోపము క్రమముగాఁ గాఁగా, శివుఁడు తపముమాని పోయెను. విడువని రాగద్వేషములచేఁ దపము భంగపడుట ఆశ్చర్యమా? కా దనుట.

వి శే ష ము లు : విశేషమును సామాన్యముచే సమర్థించుటచే నలంకార మర్థాంతరన్యాసము. భావార్థక టవర్ణకమునకు బదులుగా డువర్ణమును బ్రయోగించుట యీ కవికిఁ బరిపాటి.

వ. ఇట్లు గిరిశుండు రజతగిరి కరిగిన గిరిజ హరవిరహతాపంబునం బరవ శయై పడియుండె నంత నంతవృత్తాంతంబు హిమవంతుం డెఱింగి రయంబునం జనుదెంచి యా క్షణంబున. 56

అ ర్థ ము : ఇట్లు, గిరిశుండు = కొండపై (కై లాసమున) పరుండువాఁడు. ఈశ్వరుఁడు, రజత-గిరికిన్ = వెండికొండకు - కై లాసమునకు, అరిగినన్ = వెడలఁగా, గిరిజ = పార్వతి, హర - విరహ - తాపంబునన్ = ఈశ్వరునితోడి ఎడఁబాటువలసి దుఃఖ ముచే. పరవశ + ఐ = ఒడలుతెలియని దయి, పడి + ఉండెన్, అంతన్, అంత-వృత్తాంతంబున్, హిమవంతుండు. ఎఱింగి, రయంబునన్ = వేగముగా, చనుదెంచి = వచ్చి, ఆ - క్షణంబునన్.

తా త్ప ర్య ము : ఇట్లు శివుఁడు కై లాసమున కేఁగఁగాఁ, బాపము శివవియోగ బాధచే నొడలు తెలియక పడియుండెను. అంత నంతవృత్తాంతమును హిమవంతుఁ డెఱింగి వేగమే వచ్చి ఆ క్షణమునందు తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : గిరిశుండు - గిరౌ శేతే ఇతి గిరిశః - గిరి యందుఁ బరుండు వాఁడు - శివుఁడు. 'భూతేశః ఖణ్ణపరశు ర్గిరీశో గిరిశో మృడః.' అమరము.

తే. కీలు ప్రిదిలి తటిల్లత నేలఁబడిన
బరవసంబున శారదాభ్రంబు మగుడ
నెత్తికొనిపోవుగతి నుమ హిమనగేంద్రుఁ
డెత్తుకొని నిజపురమున కేఁగె నంత.

అ ర్థ ము : అంతన్ = కీలు - ప్రిదిలి = అతుకు ఊడి, తటిల్లత (తటిత్ + లత) = మెఱపుదీఁగ, నేలన్ + పడినన్ = నేలపైఁబడఁగా, శారద + అభ్రంబు = శరత్కాలపుమేఘము, మగుడన్ = మరల, బరవసంబునన్ = పట్ట దలతో, ఎత్తికొని - పోవు - గతిన్ = ఎత్తుకొనిపోవు విధమున, హిమ - నగ + ఇంద్రుఁడు = హిమవత్పర్వతశ్రేష్ఠుఁడు, ఉమన్ = పార్వతిని, ఎత్తుకొని, నిజ - పురమునకున్ = తన పురమునకు, ఏఁగెన్.

తా త్ప ర్య ము : అంత అతుకు ఊడుటచే మెఱపుదీఁగ నేలఁబడఁగా దానిని శరనేమ్రము మరలఁ బట్టదలతో నెత్తుకొనిపోవు విధమున పర్వతశ్రేష్ఠుఁడగు హిమవంతుఁడు ఉమను ఎత్తుకొని తన నగరమున కరిగెను.

వి శే ష ము లు ; అలంకార ముత్రేక్ష. శరత్కాలమునఁ బుట్టినది శారదము.

‘దుహితర మనుకమ్భ్య మద్రి రాదాయ దోర్భ్యామ్
సురగజ ఇవ బిభ్రత్ పద్మినీం దన్తలగ్నామ్’.

అని కాళిదాసు, సాధారణముగా నన్నెచోడుఁడు కాళిదాసుచెప్పినభావము నెచ్చటను ఆంధ్రీకరింపఁడు. అట్టి రమ్యభావమునే వేటొకదానిని స్వతంత్రించి చెప్పును. హిమవంతుఁడు మంచుచేఁ గప్పఁబడి తెల్లగానుండుటచే నతనికి శారదాభ్రముతోఁ బోలిక, పార్వతి హిమవత్తనూజ కావున నభ్రసంగతతటిల్లతతో నామెకుఁ బోలిక.

తటిల్లత - తటిత్ + లత = తవర్గ వర్ణములకు లకారము పరమగుచో పర సవర్ణము ఆదేశమగును.

ర తి వి లా ప ము

వ. ఇట్లు రతి పతి నన్ని శిఖలు గప్పుడు భయరసావేశంబునందల్లడిల్లి . 58

అ ర్థ ము : ఇట్లు, రతి, పతిన్ = భర్తను, అగ్ని - శిఖలు = అగ్ని జ్వాలలు, కప్పుడున్ = క్రమ్మినంతనే, భయ - రస + ఆవేశంబునన్ = భయరసో ద్రేకముచే, తల్లడిల్లి = కలఁగి.

తా త్ప ర్య ము : ఇట్లు రతి తనభర్తను అగ్నిజ్వాలలు క్రమ్మినంతనే భయాతి శయముచేఁ గలఁగి - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

క. పరవశయై పడి రతి చె

చ్చెరఁ దెప్పిటి లేచి చూచి శిఖిపొడవు నిజే

శ్వరు పొడవుఁ గాన కచ్చటఁ

బురుషాకృతి నున్న భస్మపుంజముఁ గాంచెన్.

59

అర్థము : రతి, పరవశ + ఐ = ఒడలుతెలియనిదయి, పడి, చెచ్చెరన్ = శీఘ్రముగా, తెప్పిటి = తేలుకొని, లేచి, చూచి, శిఖి - పొడవు = అగ్నిజాడ, నిజ + ఈశ్వరు - పొడవున్ = తనభర్త యాకృతిని, కానక = చూడక, అచ్చటన్, పురుష + ఆకృతిన్ = పురుషుని ఆకారముతో, ఉన్న, భస్మ - పుంజమున్ = బూదిరాశిని, కాంచెన్.

తాత్పర్యము : రతి యొడలుతెలియనిదయి పడి వెంటనే తెప్పిటిల్లి లేచి చూచి అగ్నిజాడగాని, తనభర్త ఆకారముగాని చూడక అచ్చటఁ బురుషుని యాకారముననున్న బూదిరాశిని జూచెను.

విశేషములు : 'అచ్చటఁ, బురుషాకృతినున్న భస్మపుంజముఁ గాంచెన్' - కాశిదాసీయమునను ఇట్లే కలదు, 'దదృశే పురుషాకృతి క్షితౌ హర కోపానల భస్మ కేవలమ్.'

వ, కని కలవలించుచు.

60

అర్థ తాత్పర్యములు : కని = చూచి, కలవలించుచున్ = కలవరించుచు. కలఁతనొందుచు. చూచి కలఁతనొందుచు. తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

తరువోజ. కాయజుఁ డా యగ్నిఁ గాలెనొ! నెఱయఁ

గాలంగ నెడ యెద్ది? కడు భీతిఁ బాటి

పోయెనో? ననుఁ బెట్టి పోవునే? కడచి

పోయిన నీ భస్మపుంజ మెక్కడిది?

మాయయో యిది? యని మది యఱఁ బొదల

మ్రాఁకుల చెట్టుల మఱువునఁ గలయ

నా యింతి భ్రష్ఠఁ గొని యడలడి సంశ

యాకులచిత్తయై యాత్మేకు రోసె.

61

అ ర్థ ము ; కాయజుఁడు = అంగజుఁడు - మన్మథుఁడు. ఆ + అగ్నిన్ = ఆ యగ్నియందు, కాలెనో, నెఱయన్ = పూర్తిగా, కాలంగన్ = కాలుటకు, ఎడ = వ్యవధి, ఎద్ది = వీధి, కడున్ + భీతిన్ = మిక్కిలి భయముతో, పాటిపోయెనో, ననున్, పెట్టి = దిగవిడిచి, పోవునే, కడచి - పోయినన్ = పాటిపోయినచో, ఈ భస్మపుంజము = ఈ బూడిదప్రోవు, ఎక్కడిది ? ఇది, మాయయో, అని, మది = మనస్సు, అఱన్ = సందేహముతో, బొదల, మ్రుఁకుల = పెద్దచెట్లయొక్క, మఱువు నన్ = చాటున, కలయన్ = అంతటను, ఆ + ఇంతి = ఆ త్రీ (రతి), భ్రమ + కొని = భ్రాంతిగొని, అడలడిన్ = దుఃఖముతో, సంశయ + ఆకుల-చిత్త + ఐ = సందేహముచేఁ గలఁగిన, మనస్సుగలదయి, ఆత్మ + ఈశున్ = తన భర్తను, రోసెన్ = వెదకెను.

తా త్ప ర్య ము : 'మన్మథుఁడు ఆ యగ్నిలోఁ గాలెనో ? పూర్తిగాఁ గాలి పోవుటకు అవకాశమేది ? మిక్కిలి భయమునఁ బాటిపోయెనో ? నన్ను విడిచిపెట్టి పోవునా ? విడిచిపోయినచో నీ బూదిరాశి యెక్కడిది ? ఇది మాయయో ?' అని మన స్సందేహముతోఁ బొదల, చెట్ల మాటున నంతటను ఆమె భ్రాంతితో, దుఃఖముతో, సందేహముతోఁ గలఁగిన మనస్సుతోఁ దన భర్తను వెదకెను.

అలంకారము హేత్వపహ్నావము.

వి శే ష ము లు : మ్రాఁకులు - మ్రాను + లు, 'కలన్వాయుల నువర్ణంబు కుజ్జగు, బహువచనము పరంబగునపుడు నిత్యముగా నగు.' బాల, ఆచ్ఛిక. 8. మ్రా + కుజ్ + లు 'జీత్తు బిందుపూర్వం బగు.' బాల, తత్పమ. 19. మ్రాఁకులు. తరువోజ లక్షణము: నాలుగుపాదము లుండును. ప్రతిపాదమునను మూఁ డింద్రగణములు, ఒక సూర్యగణము, మరల మూఁ డింద్రగణములు, ఒక సూర్యగణము ఉండవలయును, మొదటిగణము మొదటియక్షరమునకును, మూఁడవగణము మొదటి యక్షరమునకును. మరల నై దవగణము మొదటి యక్షరమునకును, ఏడవగణము మొదటి యక్షరమునకును యతిమైత్రి. ప్రాసనియమము గలదు.

వ. వెండియు నన్వేషించి ప్రలాపించుచు.

62

అర్థతాత్పర్యములు : వెండియున్ = మరల, అన్వేషించి = వెదకి, ప్రలా పించుచున్ = ఏడ్చుచు - మరల వెదకియేడ్చుచు - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

తే. నన్ను నొరయంగఁ బాడియే నాథ! యిచటఁ
బొడవుసూపక డాఁగితి పొదలలోన
నిన్నుఁబాసి జీవింతునే నిమిషమైనఁ
గామరహితంబుగా రతి గలదె యెందు?

63

అర్థము : నాథ, ఇచటన్, నన్నున్, ఒరయంగన్ + పాడియే = పరీక్షించుట
న్యాయమా? పొడవు + చూపక = ఆకారమును జూపక, పొదలలోనన్, డాఁగితి =
దాఁగుకొంటివి, నిన్నున్, పాసి = విడిచి, నిమిషము + ఐనన్, జీవింతునే = బ్రదు
కుమినా?, ఎందున్ = ఎచ్చటనైనను, రతి = రతిదేవి, సంభోగసౌఖ్యము, కామ-
రహితంబుగాన్ = మున్ముఠుఁడు లేకుండ, కౌరికలేకుండ, కలదె:

తాత్పర్యము : 'నాథా! నన్ను ఇచ్చటఁ బరీక్షించుట న్యాయమా?' నీవు
నాకుఁ గనబడక పొదలలో డాఁగుకొంటివి. నేను నిన్ను విడిచి ఒకనిమిషమైనను
బ్రదుకఁగలనా? ఎచ్చటనైనను గామవిరహితముగా రతి యుండునా?

విశేషములు : అలంకారము శ్లేషానుప్రాణితమైన అర్థాంతరన్యాసము.

డాఁగితి = డాఁగితివి. 'లిడాటుల వకారంబునకు లోపంబు విభాష నగు.'
బాల.క్రియ.24. డాఁగితి + ఇ. 'అంద్వవగాగమంబులందప్ప నపదాదిస్వరంబు పరంబగు
నపు డచ్చునకు సంధి యగు.' బాల.సంధి,11, డాఁగితి.

క. రతిహితుఁడ వనఁగ నెప్పుడు
రతిసంగతి నుండుదీవు; రతి నిప్పుడు దుః
ఖితఁజేసి పోయి తక్కట!
రతి వంచనచేసి పోక రసికుల గుణమే!

64

అర్థము : ఈవు = నీవు, రతి - హితుఁడవు = రతిదేవికి - సంభోగా
నందమునకు, ఇట్టుఁడవు, అనఁగన్, ఎప్పుడున్. రతి - సంగతిన్ = రతిదేవితోఁ
గూడ, ఆనందముతోఁగూడ, ఉంతును = ఉంతునువు, అక్కట! = అయ్యో!
ఇప్పుడు, రతిన్ = రతిదేవిని - రతియందు, దుఃఖితన్ + చేసి = దుఃఖించినదానినిగాఁ
జేసి, పోయితి = పోయితివి, రతిన్ = రతిని - సంభోగమునందు, వంచన - చేసి =
మోసగించి, పోక = పోవుట, రసికుల - గుణమే = సరసులయినవారి లక్షణమా?

తా త్ప ర్య ము : నీవు రతికి హితుడ వనగా నెప్పుడును రతితోనే యుండువు. అయ్యో! ఇప్పుడు రతిని దుఃఖితురాలినిజేసి పోయితివి. ఇట్లు రతిని వంచించిపోవుట సరసులైనవారి లక్షణమా? కా దనుట,

వి శే ష ము లా : అలంకారము శ్లేషము. అర్థాంతరన్యాసము. రతి వంచనచేసి. ఇట రతిన్ అనుదానికి మన్మథభార్యార్థమున 'రతిని' అని ద్వితీయార్థమును, సంభోగార్థమున 'రతి యందు' అని సప్తమ్యర్థమును జెప్పనగును.

ఉండుదు_ఉండుదువు. లాఢ్యకారలోపము, చాల.క్రియ. 24. అపదాదిస్వరసంధి. బాల.సంధి.11. పోక - పోవు ధాతువు. 'కవరకం బలుగ్వాదుల కగు.' బాల.కృ.3. పోవు+క. 'ఇటం గృ త్క గ త ప వేములు పరంబు లగునపుడు క గ చ య వలకు లోపంబగు.' బాల. కృ.2. పోక, పోయితి - లిఢ్యకారలోపము, అపదాదిస్వర సంధి. పోయితక్కట. పోయితి + అక్కట. 'మధ్యమపురుషక్రియలయం దిత్తునకు సంధి యగును.' బాల.సంధి.7. పోయితక్కట.

తే. అబలఁ గడు నెడ యెఱుఁగని యాఁటదాన,

మెలఁత, నతిభీత నన్ను నమ్మించి తెచ్చి

కాననంబులోఁ గన్నులుకట్టి కాడు

పఱిచి నీ కిట్లు పోఁజెన్నె భావజన్మ?

65

అ ర్థ ము : భావజన్మ = మనసిజుఁడా! మన్మథుఁడా!, అబలన్ = స్త్రీని - బలహీనను, కడున్ = మిక్కిలి, ఎడ = లోకవ్యవహారము, ఎఱుఁగని = తెలియని, ఆఁట దానన్ = ఆఁడుదానను, మెలఁతన్ = స్త్రీని, అతి - భీతన్ = మిక్కిలి భయపడినదానను, నన్నున్, నమ్మించి, తెచ్చి, కాననంబులోన్ = అడవిలో, కన్నులు - కట్టి = కన్నులుకప్పి - మోసగించి, కాడుపఱిచి = ఊభపెట్టి, ఇట్లు. పోన్ = పోవుటకు, చన్నె = చనునె - తగునే?

తా త్ప ర్య ము: మన్మథా! నేను అబలను, వ్యవహారజ్ఞాన మేమాత్రము లేని యాఁడుదానను. మిక్కిలి భయపడినదానను. నన్ను నమ్మించి తెచ్చి అడవిలోఁ గన్నులుకప్పి ఊభపెట్టి, ఇట్లు పోవుట నీకుఁ దగునా? తగ దనుట.

విశేషములు ; మన్మథుఁడు తన్ను విడిచిపోఁగూడమికి అబలను, కడు నెడ యెఱుఁగని యాఁటదానను, అతిభీతను అనువానిని గారణములుగాఁ జెప్పి సమర్థించుటచే నలంకారము కావ్యలింగము, 'సమర్థనీయ స్యార్థస్య కావ్యలిజ్గం సమర్థనమ్.' చంద్రి.

పోఁజన్నె - పోన్ + చన్నె - పోవుధాతువు, 'తుమర్థ భావలక్షణంబులందు నుజీ యగు' బాల, క్రియ. 40, పోవు + నుజీ. 'ముజీతులు ముత్తు నాఁబడు.' బాల. క్రి, 86. 'పోవునకు దుజ్ముత్తులు ముజ్జం బరంబులగునపుడు వులోపంబుం బొదపదలును విభాష నగు. బాల, క్రియ. 98. పోను + చన్నె. చనునె - చను + ఎ, 'ఒకానొకచోఁ దద్ధర్మార్థకంబులగు నుండు. చను, చేరుకొనులు ప్రశ్నార్థకై కారపరకంబు లగునపుడు వాని కడయచ్చులకు లోపంబు విభాష నగు.' ప్రౌఢ. క్రియ. 2. చన్నె, పోను + చన్నె - ద్రుతకార్యము. బాల. సంధి. 16, 17. పోఁజన్నె. కాననము (ప్రకృతి). కాన (వికృతి).

వ. అని ప్రలాపించుచు మగుడం జనుదెంచి పుష్పకోదండ పల్లవ చ్చత్ర మకర కేతనంబుల నచ్చుపడియున్న మరు భస్మాకారంబుఁగని త్రినయన నయనానలాహతుం డగుట నిశ్చయించి శోకపరవశయై పడి మెల్లన చేతరించుచు. 66

అర్థము : అని, ప్రలాపించుచున్ = దుఃఖముతోఁ గేకలువేయుచు, మగుడన్ = మరల, చనుదెంచి = వచ్చి, పుష్పకోదండ, పల్లవ + చత్ర - మకర - కేతనంబులన్ = పూవిల్లు, చివురుగొడుగు, మొసలితెక్కెములతో, అచ్చుపడి + ఉన్న = ముద్రపడియున్న, మరు భస్మ + ఆకారంబున్ = మన్మథుని బూది రూపును, కని, త్రినయన - నయన + అనల + ఆహతుండు = ముక్కంటి కంటి మంటచేఁ గొట్టఁబడినవాఁడు, అగుటన్, నిశ్చయించి, శోక - పరవశ + ఐ = దుఃఖ ముచే నొడలుతెలియనిదయి, పడి, మెల్లన, చేతరించుచున్ = చైతన్యముకలది యగుచు.

తాత్పర్యము ; అని దుఃఖముతోఁ గేకలువేయుచు రతి మరలవచ్చి పూవిల్లు, చివురుగొడుగు, మొసలితెక్కెము అనువానితో ముద్రితమైన మన్మథుని బూది రూపును జూచి ముక్కంటి కంటిమంటచేఁ జిచ్చినవాఁడని నిశ్చయించి మెల్లఁగాఁ జై తన్యము గలదియగుచు - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : పల్లవచ్ఛత్ర - పల్లవ + చత్ర - 'హ్రస్వమునకుఁ బరమైన ఛకారము ద్వీరుక్త మగును' పల్లవచ్ఛత్ర.

మ. ప్రణుతాంగోద్గతి ఘర్మకంకణములున్ బాహుద్వయాకీర్ణ కం
కణముల్ భోరన ధారుణీం దొరఁగ నాకంపించుచున్ లేచి భూ
షణరత్నప్రభతోన పర్వచు సితాక్షద్యోతు అందంద ది
గ్గణికాక్షుల్ మిఱుమిఱువోవఁ బొలయంగాఁ జూచు విభ్రాంతయై. 67

అ ర్థ ము : ప్రణుత + అంగ + ఉద్గత - ఘర్మ - కంకణములున్ = మిక్కిలి నుతింపఁబడిన, అవయవములనుండి, పైకివచ్చిన, చెమట నీటిబిందువులును, బాహుద్వయ + ఆకీర్ణ - కంకణముల్ = రెండుచేతులనుండి విసరివేయఁబడిన, కడియములును, భోరన = శీఘ్రముగా, ధారుణీన్ = నేలపై, దొరఁగన్ = పడఁగా, ఆకంపించుచున్ = మిక్కిలి వడఁకుచు, లేచి, భూషణరత్న - ప్రభ - తోన్ + అ = అలంకారములందలి రత్నములకాంతితోనే, పర్వచున్ = వ్యాపించుచు, సిత + అక్ష - ద్యోతులు = తెల్లనైన యింద్రియముల కాంతులు, అందంద = మిక్కిలి, దిశ్ (క్) + గణికా + అక్షుల్ = దిక్కులనెడి వేశ్యల కన్నులు, మిఱుమిఱు + పోవన్ = మిఱుమిఱుగొనఁగా - చెదరఁగా, విభ్రాంత + ఐ = మిక్కిలి భ్రాంతిఁ జెందినదయి, పొలయంగాన్ + చూచున్ = ప్రసరించునట్లు చూచును.

తా త్ప ర్య ము : మిక్కిలి నుతింపఁబడిన అవయవములనుండి పైకి వెడలిన చెమటనీటిబొట్టులును, రెండుచేతులనుండి జాణిపడిన కడియములును, వెంటనే నేలపైఁబడఁగా రతి మిక్కిలి కంపించుచు లేచి, అలంకారములందలి రత్నముల కాంతితోనే వ్యాపించుచుఁ దెల్లనైన యింద్రియములకాంతులు మిక్కిలిగా దిక్కులనెడి వేశ్యల కన్నులు మిఱుమిఱుగొనునట్లు విశేషముగా భ్రాంతి నొందినదయి ప్రసరించు నట్లు చూచును.

వి శే ష ము లు : అలంకారము స్వభావోక్తి.

మిఱుమిఱు - మిఱు + మిఱు 'అందమకు ప్రభృతులు యథాప్రయో'ంబుగ గ్రాహ్యంబులు.' బాల. సంధి. 42.

క. ఏ యెడఁ బతిఁ బొడగానక

హోయని యెలుఁగెత్తి దిక్కు అద్రువఁగ నఱచున్,

గూయిడు, మొఱయిడుఁ, పలుమఱు

వాయుడుపక చీఱు, నేడ్చు, వడి వాపోవున్.

68

అర్థము : రతి - కర్తృపదము, ఏ + షడన్ = ఎచ్చటను, పతిన్ = భర్తను, పొడగానక = కానక, హో + అని, ఎలుఁగు + ఎత్తి = కంఠమెత్తి - బిగ్గఱఁగా, దిక్కులు, అద్రువఁగన్ = అదరఁగా, అఱచున్, కూయి + ఇడున్ = (కూ + ఇడున్ - సూ - ని. ౪) = భయదుఃఖాదులచే నఱచును, మొఱ + ఇడున్ = మొఱపెట్టును, పలుమఱున్ = చాలసారులు, వా + ఉడుపక = నోరుకట్టక, చీఱున్ = పిలుచును. ఏడ్చున్, వడిన్ = వేగముతో, వాపోవున్ = దుఃఖించును.

తాత్పర్యము : రతి యెచ్చటను భర్తను గానక హోయని బిగ్గఱగా దెనలు అదరునట్లు అఱచును. కూయిడును. మొఱపెట్టును. పలుమఱులు నోరుకట్టక పిలుచును, ఏడ్చును. వడిగా వాపోవును.

విశేషములు : అద్రువఁగన్ - అద్రుచు - 'చుక్పరక రువర్ణంబునకు ముందటి దువర్ణంబు నుత్పంబునకు లోపంబు విభాష నగు నగుచో, దత్పూర్వంబు గురువు గాదు.' బాల. ప్రకీర్ణ. 20. అద్రుచు. 'తుమర్థ భావలక్షణంబులందు నుజీయగు,' బాల. క్రియ. 40. అద్రుచు + నుజీ. 'ముజ్జీతులు ముత్తు నాఁబడు,' బాల. క్రియ. 36. 'ఆగమాన్య చకారంబుల కద్విరుక్తంబులకు ముత్తు పరంబగునపుడు పవలగు.' బాల. క్రి. శిశి అద్రువు + నుజీ. 'జీత్తు పరంబగునపు డుత్పంబున కత్వంబగు.' బాల. క్రియ. 20. అద్రువన్ + కాను, 'నుజ్యంతంబగు నగుధాతువు క్రియావిశేషణంబుల కనుప్రయుక్తం బగు నుజీకి విభాష నగు.' బాల. క్రియ. 115, అద్రువన్ + కాను. 'దానికి హ్రస్వంబు విభాష నగు.' బాల. క్రియ. 116. అద్రువన్ + కను. ద్రుతకార్యము - బాల. సంధి. 16, 17. అద్రువఁగన్.

వ. త దనంతరంబు.

69

అర్థ తాత్పర్యములు : తద్ + అనంతరంబు + అ = ఆ పిమ్మటనే. తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

సీ. 1. ఉలియు నిట్టూర్పుల కలకలంబులతోన
 యార్తరవంబు మి న్నద్రువఁజెలఁగ,
 దందడిఁ దొరుఁగు పేర్పిందులతోడన
 కన్నీరు తారలఁ గడలుకొనఁగ,
 నిరుగడఁ బొదివిచ్చి విరియు వేనలితోన
 మోహాంధతమసంబు ముంచుకొనఁగ,
 వెడ బీటవాటి నెవ్వడవడు మోవితో
 ముడిఁగి వాడినయెల్లు వడఁకుచూప,

తే. తలము లెద మోఁదఁ బెరిగిన తారహార
 భాతితో మోమువెన్నెల పలకఁబాట,
 బిట్టు వెసఁదాఁకు చిచ్చుఱిపిడుగువోలె
 నడలు రతిఁ దాఁతు మెయి ముచ్చముడిఁగి పడఁగ.

70

అ ర్థ ము : ఉలియు = ధ్వనించు, నిట్టూర్పుల (నిడు + ఊర్పుల) =
 దీర్ఘ నిశ్వాసములయొక్క, కలకలంబులతోన్ + అ = కలకలధ్వనులతోపాటే, ఆర్త
 రవంబు = రోదనధ్వని, మిన్ను = ఆకాశము, అద్రువన్ = అదరునట్లు, చెలఁ
 గన్ = ధ్వనింపఁగను.

దందడిన్ = అధికముగా, తొరుఁగు = స్రవించునట్టి, పేర్పిందులతోడన్ +
 అ = చెమటబొట్టులతోపాటే, కన్నీరు, తారలన్ = కంటినల్లగుడ్డులయందు, కడలు
 కొనఁగన్ = అతిశయింపఁగను.

ఇరుగడన్ = రెండుప్రక్కలను, పొదివిచ్చి = చెదరి, విరియు = విప్పారు,
 వేనలితోన్ + అ = కేశపాశముతోపాటే, మోహ + అంధతమసంబు = మూర్ఖ
 యను చీకటి, ముంచుకొనఁగన్ = అతిశయింపఁగను.

వెడ = కొంచెము, బీటవాటి = పగిలి, నెవ్వడవడు (నెఱ + వడ + పడు) =
 మిక్కిలి తాపమునుబొందు, మోవితోన్ = పెదవితో, ముడిఁగి = క్షీణించి, వాడిన =
 కుష్కించిన, ఎల్లు = కంఠధ్వని. వడఁకుచూపన్ = వణకఁగను.

తలములు = చేతులు, ఎదన్ = గుండెమీద, మోదన్ = బాదగా, పెరిగిన = ద్రెగిపోయిన, తర - హార - భాతితోన్ = ముత్యాలపేరికాంతితో, మోము - వెన్నెల = ముఖకాంతి, పలకబాఅన్ = తెల్లబాఅగను.

బిట్టు - వెసన్ = మిక్కిలి వేగముతో, తాకు = మీదబడునట్టి, చిచ్చు అపిడుగు + పోలెన్ = అగ్గిపిడుగువలె, అడలు = శోకము, రతిన్ = రతిని, మెయి = శరీరము, ముచ్చముడిగిపడగన్ = మిక్కిలి ముడిగికొనగా, తాకున్ = తగులును.

తాత్పర్యము : ధ్వనిచేయు నిట్టూర్పుల కలకలధ్వనులతోపాటే రోదన ధ్వని ఆకాశ మదరునట్లు శబ్దింపగను, అధికముగాగాలు చెమట బిందువులతో పాటే కనుగ్రుడ్ల గన్నీరు నిండగను, రెండువైపులను విప్పారి చెదరు కేశపాశము తోపాటే మూర్ఛయను చీకటి వ్యాపింపగను, ఇంచుక బీటవాటి యధికతాపమునొందు పెదవితోపాటే క్షీణించి శుష్కించిన కంఠస్వరము వడకగను, చేతులు గుండెపై బాదగా ద్రెగిపోయిన ముత్యాలపేరికాంతితో ముఖకాంతి తెల్లబాఅగను, మిక్కిలి వేగముతోబడు అగ్గిపిడుగువలె శోకము రతిని శరీరము మిక్కిలిముడిగికొనడాకును.

విశేషములు : అలంకారము సహోక్తి. 'సహోక్తి స్పహభావశ్చే ద్భాసతే జనరజ్జనః' - చంద్రి. స్వభావోక్తి. 'స్వభావోక్తి స్వభావస్య జాత్యాదిస్థస్య వర్ణనమ్,' చంద్రి.

నిట్టూర్పు - నిడు + ఊర్పు - 'కులు చిలు కడు నడు నిడు శబ్దముల అడల కచ్చు పరంబగునపుడు ద్విరుక్త టకారం బగు.' బాల.సంధి.12 నిట్టు + ఊర్పు 'ఉత్తున కచ్చుపరంబగునపుడు సంధి యగు,' బాల.సంధి.1. నిట్టూర్పు. అద్రువన్ - చూడు పూర్వపద్యవ్యాఖ్య, మోహాంధతమసంబు - మోహమనెడి అంధతమసంబు - రూప 'ము. నెవ్వడ - నెఱ + వడ - 'అన్యంబులకు సహిత మిక్కార్యంబులు కొండొ కచోఁ గాసంబడియెడి.' బాల.సంధి.39. ముచ్చముడుగు - ముడుగు + ముడుగు - అందదుకు ప్రభృతులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు.' బాల.సంధి 42.

వ. ఇట్లు చలచలంబగు నడలడింబడి కదలి పతి వలను గనుంగొని 71

అర్థము : ఇట్లు, చలచలంబు = మిక్కిలి చలించునది, అగు, అడలడిన్ = దుఃఖమున, పడి, కదలి, పతి - వలను = భర్త దిక్కు, కనుంగొని.

తా త్ప ర్య ము : ఇట్లు మిక్కిలి చలించు దుఃఖమునఁబడి కదలి భర వైపు చూచి - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

చ. సలలిత సాంద్ర కుంకుమము చన్నులపై మెయిఁ బ్రీతి నాకు నీ
వలఁదిన చందనంబు తడి యాఱదునేనియు నంగజన్మ! నీ
పిలసిత చారు రూప తను విభ్రమ సంపద లీ క్షణంబులోఁ
బొంపఱఁ గాలి యాటె నహిభూషణు కోప దవానలాహతిన్. 72

అ ర్థ ము : అంగజన్మ = ఓయి అంగజుఁడా! - మన్మథుఁడా!, చన్నుల పైన్, సలలిత - సాంద్ర - కుంకుమము = మనోహరము, దట్టమునైన కుంకుమము, మెయిన్ = శరీరమునందు, ప్రీతిన్ = ప్రేమముతో, నాకున్, నీవు, అలఁదిన = పూసిన, చందనంబు = మంచిగంధము, తడి - అఱదు నేనియున్ = తడియాఱక పోయినను, నీ - పిలసిత - చారు - రూప - తను - విభ్రమ - సంపదలు = నీ ప్రకాశించునట్టియు, మనోహరమయినట్టియు సౌందర్యము, శరీరవిలాససంపదలు, ఈ - క్షణంబులోన్, అహి-భూషణు = సర్పములు ఆభరణములుగాఁగల శివునియొక్క, కోప - దవ + అనల + ఆహతిన్ = కోపమనెడి కార్చిచ్చుయొక్క దెబ్బచే, పొలుపు + అఱన్ = ఓప్పు నశింపఁగా, కాలి, ఆఱన్.

తా త్ప ర్య ము ; ఓయి మన్మథుఁడా! నాకు నీవు ప్రేమముతో స్తనముల పై నలఁదిన మనోహరము, దట్టమునైన కుంకుమము, శరీరమున నలఁదిన మంచి గంధము తడియాఱకపోయినను, నీ ప్రకాశించునట్టియు, మనోహరమయినట్టియు రూపము, శరీర విలాససంపదలు ఈ క్షణములో శివుని కోపమనెడి కార్చిచ్చుచే నొప్పు నశించునట్లు కాలి యాటిపోయెను.

వి శే ష ము లు ; కోప దవానల = కోపమనెడి దవానల-రూపకము.

గీ. గిరిజ నొడఁగూర్చి వరదుచే వరము పడయ
నోవుఁ బొమ్మని నమ్మి యే నున్నచోట
నెట్టి విడుమర వచ్చె నీ కెట్టి చావు
సంభవించెనె మనసిజ చక్రవర్తి!

అర్థము : మనసిః - చక్రవర్తి = ఓయి మన్మథసార్యభౌమా : గిరిజన్ = పార్వతిని, ఒడగూర్చి = సంధించి, వరదుచేన్ = శివునిచేత, వరము, పడయన్ + ఓపున్ + పొమ్ము = పొందగలడు లెమ్ము' అని, నమ్మి, ఏసు, ఉన్నచోటన్ = ఉండగా, ఎట్టి, విడుమర = ఎడబాటు, వచ్చెన్ = కలిగెను, నీకున్, ఎట్టి, చావు, సంభవించెనె.

తాత్పర్యము : ఓయి మన్మథసార్యభౌమా ! పార్వతిని సంధానపటిచి శివునిచే వరము పొందగలడులెమ్మని నమ్మి నే నుండగా నెట్టి వియోగము సంభవించెను : నీ కెట్టి చావు గలిగెను ?

నీ. ప్రీతిని వినుకలి బేటంబు గొనియున్న
 వెలదుల బేటంబు వృథయ కాగె,
 గర మర్ధి నినుఁ జూచి కనుకలిఁ గలిచిన
 పడతుల కల్పు నిష్ఫలము కాగె,
 దివుటతో నిను డాసి కవయంగఁగోరెడు
 వనితల కోరికి వమ్ము కాగె,
 ననురక్తి నినుఁగూడి మనఁగంటి మంటి నే
 నను రతి మనుపు మాయంబు కాగె,

తే. జగములందు నీ ప్రాపుచే నెగడి నెఱయఁ
 బ్రలుండైన వసంతకు ప్రాపు చెడఁగె,
 దగునె వలరాజు! నీ కింత తెగదలంచి
 పరము కోపాగ్నిలోఁ బడి యెరిసిపోవ?

74

అర్థము : వలరాజు = మన్మథుడా !

ప్రీతిని = ఇష్టముతో, వినుకలిన్ = వినుటచే, బేటంబు = ప్రేమము, కొని - ఉన్న = పొందియున్న, వెలదుల = ప్రీలయొక్క, బేటంబు = అనురాగము వృథ + అ. కాగెన్ = వ్యర్థమేకాగా,

కరము + అర్థిన్ = మిక్కిలి కోరికతో, నినున్ + చూచి, కనుకలిన్ = చూపుచే. కలిచిన = వలచిన, పడతుల = స్త్రీలయొక్క, కల్పు = ప్రేమము, నిష్ఫలము - కాగన్ = వ్యర్థము కాగా,

తివుటతోన్ = కోరికతో, నినున్, డాసి = సమీపించి, కవయంగన్ = కూడుటకు, కోరెడు, వనితల = స్త్రీలయొక్క, కోరికి, వమ్ము - కాగన్ = వ్యర్థము కాగా,

ఏను = నేను, అనురక్తిన్ = అనురాగముతో. నినున్, కూడి. మనన్ + కంటిన్ = బ్రదుకఁగలిగితిని, మంటిన్ = బ్రదికితిని. అను, రతి = రతిదేవి యొక్క, మనువు = జీవనము, మాయంబు + కాగన్ = నశించిపోగా,

జగములందున్, నీ - ప్రాపుచేన్ = నీ యండచే, నెగడి = వృద్ధిపొంది, నెఱయన్ = బాగుగా, ప్రబలుఁడు + ఐన = బలవంతుడైన, వసంతకు - ప్రాపు = వసంతుని దిక్కు, చెడఁగన్ = నశింపగా,

ఇంత, తెగన్ + తలంచి = నశింపఁగోరి, పరము = శివునియొక్క, కోప + అగ్నిలోన్ = కోపమనెడి అగ్నిలో, పడి, ఎరిసిపోవన్ = కాలిపోవ, నీకున్, తగునె ?

తా త్ప ర్య ము ; ఓయి మనమథుఁడా : వినికిచే వలపుగొనియున్న స్త్రీల వలపు వ్యర్థమగునట్లును, కోరికతో నిన్నుఁజూచుకొని చూపుచే వలచిన స్త్రీలవలపు నిష్ఫల మగునట్లును, కోరికతో నిన్ను సమీపించి కూడఁగోరెడి స్త్రీలకోరిక వమ్ముగునట్లును, నిన్ను అనురాగముతోఁగూడి మనఁగలిగితి నను రతి మనువు నశించునట్లును, లోక ములో నీ యండవలన మిక్కిలి బలవంతుడైన వసంతుని దిక్కు నశించునట్లును, నీవు ఈశ్వరుని కోపమనెడి అగ్నిలోఁబడి కాలిపోవఁదగునా ?

వి శే ష ము లు : వలరాజు - వలపు + రాజు, కోపాగ్ని - కోప మనెడి అగ్ని-రూపకము.

ఉ. తప్పనదారులేసి పెఱ తాపసులన్ వెఱపించునట్లు నీ
 వప్పరమేళు నేయు టనయంబు భరంబనిచెప్పఁజెప్ప నా
 చెప్పుట యాఁడుకర్జముని చేకొన కొయ్యనవచ్చి; తీశు పెం
 పిప్పు డెఱింగితే కడవ నేచిన నీ కిది యింత పెద్దయే? 75

అర్థము ; తప్పనదారులు + ఏసి = తప్పదారులు పట్టించి, పెఱ - తాపసులన్
 = ఇతర మునులను, వెఱపించు + అట్లు = భయపెట్టునట్లు, నీవు, ఆ +
 వరమేళున్ = ఆ శివుని, ఏయుట = పట్టించుట, అనయంబున్ = మిక్కిలి,
 భరంబు = కష్టము, అని, చెప్పన్ + చెప్పన్ = చెప్పఁగాఁ జెప్పఁగా, నా-చెప్పుట,
 ఆఁడు-కర్జము = ఆఁడుదానిపని, అని, చేకొనక = గ్రహింపక, ఒయ్యనన్ =
 ఒప్పుగా, వచ్చితి (వి), ఈశు- పెంపు = ఈశ్వరుని గొప్పతనము, ఇప్పుడు, ఎఱిం
 గితే (ఎఱింగితివి + ఏ), కడవన్ + ఏచినన్ = తప్పుకొన విజృంభించినచో,
 నీకున్, ఇది, ఇంత, పెద్దయే = అసాధ్యమా ?

తాత్పర్యము : తప్పదారులు పట్టించి యితర మునులను భయపెట్టునట్లు ఆ
 వరమేళుని పట్టించుట మిక్కిలి కష్టమని నేనెంతచెప్పినను ఆఁడుది చెప్పుటయా
 యని కైకొనక తగుదునమ్మా యని వచ్చితివి. ఈశ్వరుని గొప్పతన మిప్పుడు నీకుఁ
 దెలిసినదా ? నీవు తప్పుకొన విజృంభించినచో నీ కిది యింత అసాధ్యమా ?

విశేషములు : కర్జము (వికృతి) - కార్యము (ప్రకృతి), వచ్చితిశు-
 వచ్చితివి + ఈశు . లిడ్యకారమునకు లోపము. బాల. క్రియ. 24, అపదాదిన్వర
 సంధి. బాల. సంధి, 11, మధ్యమపురుషేకారసంధి. బాల. సంధి. 7, అట్లే - ఎఱిం
 గితే - ఎఱింగితివి + ఏ.

మత్తకోకిల

ఇందిరాప్రియపుత్ర! సద్వినుతేక్షకార్ముకహస్త! గో
 విందనందన! రూపసద్గుణవిశ్రుతా! వలరాజ! నీ
 సుందరాకృతి నాకు నిప్పుడు చూపనొల్లక డాఁగి నీ
 వెందుఁబోయితి చెప్పవే రతి కేది దిక్కు? మనోభవా! 76

అ ర్థ ము : ఇందిరా-ప్రియ- పుత్ర = లక్ష్మీ అనుగుగొడుకాః. సత్ + విసుత + ఇక్షు - కార్ముక - హస్త = బాగుగాఁ బొగడఁబడు చెఱకువిల్లు చేతియందుఁ గలవాఁడా !, గోవింద - నందన = విష్ణుని పుత్రుఁడా, రూప - సద్గుణ - విశ్రుతాః = సౌందర్యముచేతను, మంచిగుణములచేతను, ప్రసిద్ధుఁడా!, వలరాజ = మన్మథుఁడా, నీ - సుందర + ఆకృతిన్ = నీ సుందరమైన రూపమును, నాకున్. ఇప్పుడు, చూపన్ + ఒల్లక = చూపుట కంగీకరింపక, డాఁగి, నీవు, ఎందున్ = ఎచ్చటికి, పోయితి = పోయితివి ?, చెప్పవే, మనోభవా ? = మన్మథా!, రతికిన్, దిక్కు, ఏది?,

తా త్ప ర్య ము : లక్ష్మీదేవి అనుగుగొడుకా ! చేత మంచిచెఱకువిల్లు దాల్చినవాఁడా! విష్ణుని పుత్రుఁడా ! రూపముచేతను, మంచిగుణములచేతను ప్రసిద్ధుఁడా! వలరాజా ! నీవు నీ సుందరాతారమును వా కిప్పుడు చూపనొల్లక డాఁగికొని యెచ్చటికిఁ బోయితివో చెప్పుము. రతి కిఁక నేది దిక్కు ?

వి శే ష ము లు : మత్తకోకిల లక్షణము-నాలుగు పాదము లుండును. ప్రతి పాదమునను ర, స, జ, జ, భ, ర అను గణము లుండును. మొదటి యక్షరమునకును పదునొకొండవ అక్షరమునకును యతిమైత్రి. ప్రాసనియమము గలదు.

ఉ. నీ పరిరంభణంబు ధరణీపరిరంభణమయ్యె; సమ్మదా
రోపిత శుష్కరోదనము రోదన మయ్యె; రతిక్రియారసా
లాపము లాత్మచేష్టిత విలాసము లయ్యె; మనోజ! నేనియుం
జూపవు నిన్ను; నన్నొరసిచూచుదొ! నా కిది దప్పఁజూచుదో! 77

అ ర్థ ము : మనోజ = మన్మథా !, నీ- పరిరంభణంబు = నీ కౌఁగిలి, ధరణీ - పరిరంభణము = భూమిని గౌఁగిలించుకొనుట, అయ్యెన్. నిన్నుఁగౌఁగిలించుటకు బదులు నేలను గౌఁగిలించుకొంటి ననుట, సమ్మద + ఆరోపిత - శుష్క - రోదనము = సంతోషముతోఁ దెచ్చుకొనఁబడిన వట్టియేడుపు - ప్రణయకలహమునఁ దెచ్చుకోలు ఏడుపు, రోదనము = నిజమైన యేడుపు, అయ్యెన్, రతి-క్రియా-రస+ ఆలాపములు = సంభోగక్రియలును, రసవంతమైన మాటలును, ఆత్మ చేష్టిత - విలాసములు = మానసికములైన చేష్టల విలాసములు - అయ్యెన్, రతిక్రియలును,

శృంగారరస భాషణములును కేవల మానసికలీల లయ్యెనుట, నేనియున్ = అయినను, నిన్నున్, చూపవు, నన్నున్, ఒరసి - చూచుడొ = పరీక్షించి చూచుటయో!, నాకున్. ఇది, తప్పన్ + చూచుడో = అనాదరించుటయో!

తాత్పర్యము : మన్మథా! నిన్నుఁగొఁగిలించుకొనుటకుబదులు నేనిప్పుడు నేలనుఁగొఁగిలించుకొంటిని. ప్రణయసమయమునందలి వట్టియేడుపు నిజమైన యేడు పయ్యెను. సంభోగక్రియలును, శృంగారరసభాషణములును కేవల మానసిక విలాసము లయ్యెను. అయినను నిన్నుఁ జూపవు. ఇది నీవు నన్నుఁ బరీక్షించుటయా లేక ఉపేక్షించుటయా?

గీ. తగిలి నా జీవమునకు నాధారమైన
నీవు ననుఁబెట్టిపోఁజన్నె భావజన్మ?
కట్ట యవియుడు నీరులు కల్వ వాసి
బయలుపడ డించిపోయిన భంగి వోలె.

78

అర్థము : భావజన్మ = మనసిజుఁడా!, తగిలి = ఆసక్తి గలిగి, నా - జీవము నకున్ = నా బ్రదుకునకు, ఆధారము + ఐన, నీవు, కట్ట = గట్టు, అవియుడున్ = త్రెగిపోయినంతనే, నీరులు, కల్వ = కలువ, పాపి = నశించి, బయలు + పడన్ = బయటఁబడునట్లు, డించిపోయిన - భంగి + పోలెన్ = దిగవిడిచిపోయిన విధమున, వనున్ = నన్ను, పెట్టి = విడిచిపెట్టి, పోన్ + చన్నె = పోఁదగునా:

తాత్పర్యము : మన్మథా! నన్నంటియుండి నా మనుగడ కాధారమైన నీవు, కట్ట త్రెగినంతనే నీరు కలువ నశించి బయలుపడ దిగవిడిచిపోవు విధమున నన్ను విడిచిపెట్టి పోఁదగునా?

విశేషములు : అలంకార ముపమ, ఈ పద్యము కాళిదాస కుసుమసంభవ శ్లోకమున కించుమించు తెనుఁగు.

క్వ ను మాం త్వ దధీన జీవితాం
వినికీర్య క్షణ భిన్న సౌహృదః,
నలినీం క్షతసేతు బన్ధనో
జలసజ్జాత ఇ వాసి విద్రుతః, కుమార.సం.4 - 6.

భంగివోలె. ఒక ఉపమావాచకము పై నింకొక ఉపమావాచకమును నన్నెచోడుఁడు తఱచుగాఁ బ్రయోగించును.

ఉత్సాహ. పోరి చూచి సత్తకన్నుఁ బొత్తకన్ను నింగితా
 కారముల నెఱుం. దీవు కావలుండవై యహం
 కారవృత్తి నీశు నల్క కన్నెఱింగి తప్పఁ బో
 నేరవై తి కాలమైన నేర్పు సెప్పు చేయునే?

79

అ ర్థ ము : సత్తకన్నున్ (సంతకన్నున్ -పాఠాం.) = నిలుకడలేని కన్నును, పొత్తకన్నున్ (పొంతకన్నున్ - పాఠాం.) = పొందికగల కన్నును, పోరి - చూచి = పరిశీలించి, ఇంగిత + ఆకారములన్ = మనోఽభిప్రాయమును, రూపమును, ఈవు = నీవు, ఎఱుంగుదు (వు). కావలుండవు + ఐ = గర్వముగలవాఁడవయి, అహంకార-వృత్తిన్ = అహంభావవర్తనముతో, ఈశు + అల్క - కన్నెఱింగి = ఈశ్వరుని యొక్క కోపము యొక్క జాడ తెలిసి, తప్పన్ + పోన్ + నేరవు + ఐతి (వి) = తప్పించుకోలేకపోయితివి, కాలము + ఐనన్ = పోఁగాలము వచ్చినచో, నేర్పు = తెలివి, చెప్పు + చేయునే - చెప్పినట్లు చేయునా? - చేయ దనుట.

తా త్ప ర్య ము : అన్నివిధములఁ బరిశీలించి నీవు మనోరూపములను తెలిసి కొనఁగలవాఁడవు. అయినను నీవు గర్వివయి, అహంభావముతో నీశ్వరుఁ డెంతటి కోపముగలవాఁడో తెలిసియు, అతనినుండి తప్పించుకోలేకపోయితివి. పోఁగాలము దాపురించుచో, తెలివి చెప్పినట్లు చేయదుగదా!

వి శే ష ము లు : సత్తకన్ను, పొత్తకన్ను అననేమో విచార్యము. పొంత పొందుధాతువు కృదంతము. వందు - వంత, చెందు.చెంత ఇట్లే. ..వా.ప్రతిపీఠిక. శ్రీ నిడుదవోలు వేంకటరావుగారు. అలంకారము - విశేషాంశము సామాన్యాంశముచే సమ ర్థింపఁబడుచున్నది కావున అర్థాంతరన్యాసము. చెప్పు - చెప్పుధాతువు కృదంతము. 'ఉవర్ణకం బడుక్వాదుల కగు,' బాల.కృ.21. చెప్పు + ఉ - అపదాదిస్వరసంధి. బాల. సంధి.11.

ఉ. అక్కట! వేల్పులార! కుసుమాయుధు నాఱడిచావు చూచి మీ
 రెక్కడ మాయమైతి, రసమేక్షణ! మన్మథు నీఱునేసి నీ
 వెక్కడ పోయితయ్య! పొడ వెవ్వరుఁ జూపర కానలోన; నే
 నెక్కడ సొత్తు; నాకు దెస యెయ్యది నా వలరాజ! చెప్పవే! 80

అర్థము : అక్కట = అయ్యో!, వేల్పులార = దేవతలారా! కుసుమ + ఆయుధు + ఆఱడి - చావు = పుష్పబాణుని (మన్మథుని) వ్యర్థమైన చావు, చూచి, మీరు, ఎక్కడ, మాయము + ఐతిరి, అసమ + ఈక్షణ = బేసికంటివాఁడా! ఈశ్వరా!, మన్మథున్, నీఱు + చేసి = భస్మముచేసి, నీవు, ఎక్కడ, పోయితి (వి) + అయ్య, కానలోనన్ = అడవిలో, ఎవ్వరున్, పొడవు = (మన్మథుని) రూపు (జాడ,) చూపరు + అ = చూపుటలేద, నేను, ఎక్కడ, చొత్తున్ = పోవుదును, నా వలరాజ = నా మన్మథా! నాకున్, దెస = దిక్కు, ఎయ్యది, చెప్పవే = చెప్పుమా.

తాత్పర్యము : అయ్యో! దేవతలారా! మన్మథుని రిత్తచావు చూచి మీ రెక్కడ మాయమైతిరి? ఈశ్వరా! మన్మథుని బుగ్గిచేసి నీ వెక్కడ పోయితివి? ఈ యడవిలో నెవ్వరును మన్మథునిజాడ చెప్పువారే లేరు. నే నెక్కడ పోవుదును! మన్మథా! నాకు దిక్కెవ్వరో చెప్పుము.

విశేషములు : పోయితయ్య - పోయితివి + అయ్య. 'తద్దర్శభూత క్రియ లార్యాద్యర్థపరకంబులయి ప్రశ్నార్థకంబు లగు,' ప్రౌడ.క్రియ.శి. లిడ్యకారము నకు లోపము (బాల.క్రియ.24.) అపదాదిస్వరసంధి, (బాల.సంధి.11.) మధ్యమ పురుషేకారసంధి. (బాల.సంధి,7). కుసుమాయుధునాఱడిచావు - కుసుమాయుధు + ఆఱడిచావు. 'పష్ఠీసమాసమునం చుకార ఋకారముల కచ్చు పరమగునపుడు మగాగమం బగు.' బాల.సంధి.శి4.

వ. అని అనాథవృత్తి దీనానన యగుచు భీతిం గాంతారాంతరంబు
 గనుంగొనునప్పుడు. 81

అర్థము : అని, అనాథవృత్తిన్ = నాథుఁడులేని వర్తనముతో - దిక్కులేని వర్తనముతో, దీన + అనన = దీనమైనముఖముగలది, అగుచున్, భీతిన్ = భయ

ముతో, కాంతార + అంతరంబు = అడవినడిమిభాగము, కనుంగొను + అప్పుడు = చూచునప్పుడు.

తా త్ప ర్య ము : అని దిక్కులేనివర్తనమున దీనమైనముఖముగలది యగుచు భయముతో నడవి నడిమిప్రదేశమును జూచునమయమున - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లా : చెప్పవే. చెప్పుధాతువు. 'ఆశీశ్శాపసంప్రార్థనవిధులందు లూట్టగు.' బాల.క్రియ.8. చెప్పు + లూట్ట. 'లకారంబునకు డు జ్రా వు రు మ ముజ్జగు.' బాలక్రియ.8. చెప్పు + వు. 'లూణ్మధ్యమ వు రు లకు ముడుజ్జ లగు.' బాల.క్రియ.29. చెప్పుము. 'మధ్యమ ముడుజ్జలు ముజ్జ నాబహు.' బాల.క్రియ.31. 'సంప్రార్థనంబుల ముజ్జన కదాదులు విభాష ననుప్రయుక్తంబు లగు.' బాల.క్రియ.33. చెప్పుము + ఏ. 'ఎదాదు లనుప్రయుక్తంబు లగునపుడు ముజ్జనకు వుజ్జి రుజ్జి యగు.' బాల.క్రియ.34 చెప్పు + వుజ్జి + ఏ - జీత్తు పరంబగునపు డుత్వంబున కత్వంబగు. బాల.క్రియ.20. చెప్పవు + ఏ' 'అంద్యవగాగమంబులం దప్ప నపదాదిస్వరంబు పరంబగునపు డచ్చునకు సంధి యగు,' బాల.సంధి.11. చెప్పవే.

సీ. మేలిల్లు నీలతమాలముల్ ధూమసం
 హతులనఁ దనరు నత్యసితభాతి,
 శోభిల్లు శ్చష్పితాశోకంబు లెసఁగు తీ
 వ్రానల మనఁ దగు నరుణరుచులఁ.
 దొలుపారఁ బూచిన పొన్నలు సనుఁ గాలి
 యాతీన నీ అన నమలదీప్తి,
 శివు కోపశిఖి శిఖల్ చిత్తజు నేర్చి త
 త్పరివారమగు శుకపరభృతాలి

ఆ. సమితిఁ గూర్చికొని వసంతుండు వనములోఁ
 జొచ్చియున్నఁ గాంచి చుట్టుముట్టి
 యొలసి కాల్పఁ గాఱచున్నట్టి వయ్యె నా
 రములు శోకదృష్టి రతికిఁ జూడ.

అర్థము : శోక - దృష్టిన్ = దుఃఖముతోడి చూపుతో, చూడన్ = చూడఁగా, రతికిన్, మేలిల్లు = ఒప్పునట్టి, నీల - తమాలముల్ = నల్లని చీకటిమ్రాఁకులు, అతి + అపిత - భాతిన్ = మిక్కిలి నల్లని కాంతితో, ధూమ - సంహతులు = పొగలగుంపులు. అనన్. తనరున్ = ఒప్పును.

శోభిల్లు = ప్రకాశించునట్టి, పుష్పిత + అశోకంబులు = పూచిన అశోక వృక్షములు, అరుణ - రుచులన్ = ఎఱ్ఱనికాంతులతో, ఎసఁగు = అతిశయించు, తీవ్ర + అనలము = తీక్షణమైన అగ్ని, అనన్ + తగున్.

పొలుపారన్ (పొలుపు + ఆరన్) = ఒప్పారఁగా, పూచిన - పొన్నులు, అమల - దీప్తిన్ = స్వచ్ఛమైన (తెల్లని) కాంతితో, కాలి - ఆఱిన - నీలు + అనన్ = కాలి ఆఱిపోయిన బూడిదయనఁగా, చనున్ = ఒప్పును.

ఆరములు = ఆరామములు, శివు - కోప - శిఖి - శిఖల్ = శివునికోపమనెడి, అగ్నిజ్వాలలు, చిత్తజన్ = మన్మథుని, ఏర్పి = కార్పి, తద్ + పరివారము + అగు = ఆతని పరివారమైన, కుక - పరభృత + ఆలి - సమితిన్ = చిలుకల, కోకిల వరుసల సమూహమును, కూర్చికొని, వసంతుండు, వనములోన్, చొచ్చి + ఉన్నన్ = ప్రవేశించియుండఁగా, కాంచి, చుట్టుముట్టి. ఒలసి = వ్యాపించి, కల్పన్ = కల్పఁగా, కాలచున్ + ఉన్న + అట్టి | అవి = కాలచున్నట్టివి, అయ్యెన్.

తాత్పర్యము : ఏడుచుఁజూచు రతికి ఒప్పునట్టి నల్లనిచీకటిమ్రాఁకులు మిక్కిలి నల్లనికాంతితో, బొగలగుంపులన నొప్పును. ప్రకాశించు పూచిన అశోక వృక్షములు ఎఱ్ఱనికాంతులతో అతిశయించు తీక్షణమైన అగ్ని యనఁదగును. అందముగాఁ దూచిన పొన్నుచెట్లు నిర్మలమైన (తెల్లని) కాంతితో, గాలియాఱిపోయిన బూడిద యనఁజనును, ఆరామములు - శివుని కోపానలజ్వాలలు మన్మథునిఁగార్చి, యతని పరివారమగు చిలుకలు, కోకిలలు అనువానిని గూర్చికొని వసంతుండు వనములో, చొచ్చి యుండుట చూచి. చుట్టుముట్టి, వ్యాపించి, కల్పఁగా, గాలచున్నట్టివి అయ్యెను.

విశేషములు : మొదటి మూఁడుపాదములందును అలంకార ముత్పేక్ష. కోప - శిఖి - రూపకము. శివుకోపశిఖిశిఖల్ .... కాలచున్నట్టివయ్యె నారములు - ఇదియు నుత్పేక్ష, రూపకానుప్రాణితము. కాలచున్నట్టివి - కాలచున్ + ఉన్న =

కాలుచున్న - 'ప్రథమేతరవిభక్తి శత్రు చువర్ణంబులందున్న యుకారమునకు సంధి వైకల్పికముగా నగును,' బాల.సంధి.2. అట్ట + అవి = అట్టివి. 'అది యవి శబ్దంబుల యత్తునకు వృత్తిని లోపంబు బహుళంబుగ నగు.' బాల.సంధి.45. కాలుచున్న + అట్టివి - 'అత్తునకు సంధి బహుళముగా నగు.' బాల.సంధి4. కాలుచున్నట్టివి.

వ. అనిశముఁ గ్రమ్ము పుష్పమదు వశ్రుజలంబుగఁ గొమ్మలెక్కి ణో రనఁ జెలరేఁగు పక్షిరవ మార్తరవంబుగ, మీఁద నోలిమూఁ గిన యలిమాలికల్ వివృతకేశభరంబుగఁ, జుట్టునుండి పే ర్చున రతితోడ సంబెరము చూపు విధంబునఁ బొల్పె భూజముల్. 83

అ ర్థ ము ; అనిశమున్ = ఎల్లప్పుడును, క్రమ్ము = వ్యాపించు, పుష్ప మదువు = పూఁదేనె, అశ్రు - జలంబుగన్ = కన్నీరుగా, కొమ్మలు + ఎక్కి- ణోరనన్ = ణోరు + అనన్ = ణోరుమన, చెలరేఁగు = విజృంభించు, పక్షి- రవము = పక్షులధ్వని, ఆర్త - రవంబుగన్ = దుఃఖధ్వనిగా, మీఁదన్ = పైని, ఓలిన్ = వరుసగా, మూఁగిన, అలి - మాలికల్ = తుమ్మెదల వరుసలు, వివృత- కేశ - భరంబుగన్ = విప్పారిన కేశపాశముగను, భూజముల్ = చెట్లు, చుట్టున్ + ఉండి = చుట్టఁజేరి, పేర్చునన్ = అతిశయముగా, రతితోడన్, సంబెరము = సానుభూతి, చూపు - విధంబునన్, పొల్పెన్ = ఒప్పెను.

తా త్ప ర్య ము : ఎల్లప్పుడును వ్యాపించు పూఁదేనె కన్నీరుగను, కొమ్మ లెక్కి ణోరుమని విజృంభించు పక్షులధ్వని దుఃఖధ్వనిగను, పైని వరుసలుగా మూఁగిన తుమ్మెదల వరుసలు విప్పారిన కేశపాశముగను, చెట్లు చుట్టునుజేరి మిక్కిలిగా రతితో సానుభూతి చూపుచున్నవా యనునట్లు ఒప్పెను.

వి శే ష ము లు : రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్షలంకారము.

వ. ఇట్లు నిస్సహాయయైన రతి మతి నిరంతరానంతశోకరసం బుత్కంబై వెలివిరియం దొడంగిన.

అ ర్థ ము : ఇట్లు, నిస్సహాయ = దిక్కులేనిది, ఐన, రతి, మతిన్ = మనస్సునందు, నిరంతర + అనంత - శోక - రసంబు = ఎడతెగని, అంతులేని

దుఃఖరసము, ఉత్కంబు + ఐ = ఉవ్విక్కురినదియై, వెలివిరియన్ + తొడంగిన్ = పొంగ నారంభింపఁగా.

తాత్పర్యము : ఇట్లు అసహాయయైన రతి పునస్సురో నెడతెగని అంతులేని దుఃఖరసమూరి పొంగ నారంభింపఁగా - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

విశేషములు : శోకరసంబు = శోకమనెడి రసము - రూపకము.

తే. తలఁకి కనుఁగవఁ గన్నీరు ధార లొలుక
మేనఁ బేర్చిందు ఉరులంగ మెలఁత పొలిచెఁ
గీలు ప్రిదిలిన జలధార లోలిఁ గలయఁ
గ్రమ్మి చెదరెడు ధారాగృహమ్ము వోలె.

85

అర్థము : మెలఁత = స్త్రీ (రతి), తలఁకి = దుఃఖించి, కనుఁగవన్ = కనుదోయినుండి, కన్నీరు, ధారలు + ఒలుకన్ = ధారలుగాఁగాఱఁగా, మేనన్ = శరీరమునుండి, పేర్చిందులు = చెమటబొట్టులు, ఉరులంగన్ = ప్రవింపఁగా, గీలు = మర, ప్రిదిలినన్ = సడలఁగా, జల - ధారలు = నీటిధారలు, ఓలిన్ = క్రమముగా, కలయన్ = అంతటను, క్రమ్మి = వ్యాపించి, చెదరెడు = చెదరు నట్టి, ధారా-గృహమ్ము + పోలెన్ = ధారాయంత్రమువలె, పొలిచెన్ = ఒప్పెను.

తాత్పర్యము : రతి దుఃఖించుటచే నామెకనులజంటనుండి కన్నీరు ధార లొలుకఁగను, శరీరమునుండి చెమటబొట్టులు ప్రవింపఁగను, మర సడలఁగా జల ధారలు క్రమముగా అంతటను గ్రమ్మి చెదరెడు ధారాయంత్రమువలె నొప్పెను.

విశేషములు ; అలంకార ముషమ.

తే. మెఱసి క్రొవ్వేణి వెంటిపై నెఱసి పొలయ
నడలు దరికొని వావిరి సఱచుచుండెఁ
గాన నెల్లఁ జెలంగ గ్రక్కదల మదము
దగిలి కేకించు పురినమ్మి పగిది వోలె.

86

అ ర్థ ము : క్రొవ్వేణి (క్రోత్త + వేణి) = క్రొత్తజడ, మెఱపి = ప్రకాశించి. వెంటిపైన్ = వెన్నుమీఁద-వీపుపై, నెఱపి = చెదరి, పొలయన్ = వ్యాపింపఁగా, (రతి), అడలు = దుఃఖము, దరికొని = విజృంభించి, కొనన్ + ఎల్లన్ = అడవియందంతటను, చెలంగన్ = మ్రోయఁగా, గ్రక్కదలన్ = అదరఁగా, మదము + తగిలి = మత్తెక్కి, కేకించు = క్రేంకారారవము చేయు, పురి-నమ్మి-పగిది + పోలెన్ - పురిగల నమలి విధమున. వావిరిన్ = అత్యంతముగా, అఱచుచున్ + ఉండెన్ = రోదించుచుండెను.

తా త్ప ర్య ము : రతి జడ చెదరి వీపుపై వ్యాపింపఁగా, దుఃఖము విజృంభించి, అడవియందంతటను మ్రోయ నదరునట్లు మత్తెక్కి క్రేంకారారవముచేయు పురిగల నెమలివిధమున మిక్కిలి రోదించెను.

వి శే ష ము లు : అలంకార ముపను. ఇందు ఉపమేయోపమానములకు లింగ భేదము గలదు. రతి ఆఁడుది. పురినమ్మి మగది. అఱచుటపఱకే భౌపన్యము. మఱియు రతి యఱచుట దుఃఖాతిశయముచే. నమ్మి యఱచుట మదాతిరేకమున.

క్రోవ్వేణి-క్రోత్త + వేణి. ప్రాఁతాదికార్యముచే (బాల, సంధి. 36) క్రొ + వేణి. 'క్రోత్తశబ్దమున కాడ్యక్షర శేషంబునకుం గొన్నియెడల ముగాగమంబునుం గొన్నియెడల మీఁది హల్లునకు ద్విత్వంబు నగు' వేణి తత్పమ మగుట గమనించునది. 'సమాసమందుఁ దత్పమంబు పరంబగునపుడును నుమాగమాదులు గానంబడియెడి' ప్రౌఢ-సంధి, 12. వెన్ను భౌపవిభక్తికము గావున టివర్ణమంతాదేశమయిపది. (బాల. ఆచ్ఛిక 31. సదాంత్యమగు హ్రస్వముమీఁదిది గావునఁ బూర్ణబిందుపూర్వకముగా నైనది. వెంటిపై- గ్రక్కదలు. కదలు + కదలు. 'అందఱుకు ప్రభృతులు యథా ప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు,' బాల. సంధి. 42. కేకించు - కేకా శబ్దభవము కేక. దానిపై నించుక్కు వచ్చి నామధాతువేర్పడినది.

వ. ఇ ట్లపారఁమోరకాంతారాంతరాపూరితంబై చెలంగు రతి రోదనధ్వని వసంతకు చెవులం జిలికిన నులికిపడి యద్దెస యాలించి విని. 87

అ ర్థ ము : ఇట్లు, అపార-మోర - కాంతార + అంతర + ఆపూరితంబు + ణ = మితిలేని, భయంకరమైన, అడవిలోపల నెల్ల నిండినదయి, చెలంగు =

శబ్దించు, రతి = రతియొక్క, రోదన - ధ్వని = విడువుధ్వని, వసంతకు = వసంతుని, చెవులన్, చిలికినన్ = ప్రవేశింపఁగా, ఉలికిపడి = భయపడి, ఆ + దెస = ఆవైపు, ఆలించి - విని = బాగుగా విని.

తా త్ప ర్య ము ? ఇట్లు మితిలేనట్టియు, భయంకరమయినట్టియు నడవిలోపలి ప్రదేశమంతయు నిండినదయి ధ్వనించు రతి యేడ్చు వసంతుని చెవులఁబడఁగా భయపడి. యావైపు శ్రద్ధగా విని - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము,

తే. రతి యెలుంగగు నది వలరాజు పేరు

నెప్పి పనవెడు నది యేమి చిత్ర ముగ్రు

నెయిదఁ దడ వెద్ది ? మరుఁడు దండె త్తిపోవఁ

బోవ నడుమను బిందంబు పుట్టెనొక్కొ

88

అ ర్థ ము : అది = ఆ ధ్వని, రతి, ఎలుంగు = కంఠధ్వని, ఆగున్, వలరాజు = మన్మథుని, పేరు + చెప్పి. పనవెడున్ = ఏడ్చెడును, అది, ఏమి, చిత్రము = ఆశ్చర్యము, ఉగ్రున్ = శివుని, ఎయిదన్ = సమీపింప, తడవు + ఎద్ది = వ్యవధి యేది : మరుఁడు = మన్మథుఁడు. దండె త్తి పోవన్ + పోవన్ = దండె త్తి పోఁగాఁబోఁగా, నడుమను = మధ్యముననే, బిందంబు = ఆపద, పుట్టెన్ = ఒక్కొక్కొ = పుట్టెనాయేమి ?

తా త్ప ర్య ము : అది రతి కంఠధ్వని యగును. మన్మథుని బేర్కొనుచు దుఃఖించెడును. అదేమివింత? మన్మథుఁ డుగ్రుని సమీపింప నెడమేది? అతఁడు శివునిపై దండె త్తిపోఁగా నడుమనే యపాయము పుట్టెనా యేమి ?

వి శే ష ము లు : బిందము భేదకబ్ధభవము.

వ. అనుచు నతిసంభ్రమంబునం బఱతెంచిన వసంతకుం గనుంగొని

రతి మతి నడలు నూర్మడించినఁ దావగొనక.

89

అ ర్థ ము : అనుచున్, అతి-సంభ్రమంబునన్ = మిక్కిలి వేగముగా, పఱతెంచిన = పరువెత్తుకొని వచ్చిన, వసంతకున్ = వసంతుని, కనుంగొని = చూచి, రతి, మతిన్ = మనస్సునందు, అడలున్ = శోకమును, నూర్మడించినన్ =

ఊరడించినన్ (సూ. ని. పాఠము) = ఓదార్పఁగా. తావగొనక = సైర్యము
నొందక - నిలుపోపక,

తా త్ప ర్య ము : అనుచు మిక్కిలి వేగముతోఁ బరువిడి వచ్చిన పసంతునిఁ
జూచి రతిదేవి మనస్సువందు శోకము నోదార్పఁగా, నిలుపోపక-తరువాతి పద్యముతో
నన్వయము.

తే. అలిగి పూవైన నలఁప లే దబల దాను
శోక బలమునఁ జోఁకినచోటఁ దోలు
తెరలి జర్జరమై పోవఁ గరతలములు
మీఁది కందంద రతి యెత్తి మోఁదికొనియె.

90

అ ర్థ ము : అబల = స్త్రీ - రతి, తాను, అలిగి = కోపించి, పూవు + ఐ
నన్ = పూవును సైతము, నలఁపన్ + లేదు = నలఁగఁగొట్టఁజాలదు - రతి అంత
సౌకుమార్యముగలది యనుట. శోక - బలమునన్ = దుఃఖబలముచేత, చోఁకిన -
చోటన్ = తాఁకినచోట, తోలు = చర్మము, తెరలి = ఊడిపోయి, జర్జరము +
ఐ = పోవన్ = శిథిలమయిపోఁగా, రతి, కర - తలములు = అరచేతులు, మీఁది
కిన్ = పైకి, అందంద = మాటిమాటికి, ఎత్తి, మోఁదికొనియెన్ = బాఁదుకొనెను.

తా త్ప ర్య ము : అబలయగు రతి కోపముచేఁ బూవునైనను నలఁపఁజాలని
సౌకుమార్యవతి, శోకబలముచేఁ దాఁకినచోటనెల్లఁ దోలూడిపోయి శిథిలమగునట్లు
అఱచేతులు మాటికి మీఁదికెత్తి బాఁదుకొనెను.

వి శే ష ము లు : కోపముతోఁ బూవునైన నలఁపలేని అబల రతి, అతి
సుకుమార. అట్టి యామె అఱచేతులతో బాఁదుకొనినపుడు తోలూడిపోవుటకు శోక
బలమే కారణమనుట. అలంకారము స్వభావోక్తి. అతిశయోక్తి.

వ. అంత వసంతుం డనంత శోకాకులిత హృదయుండై మూర్ఛిల్లిపడి,
క్రమ్మఱ సచేతనుండై తన్నుందాన సవరించుకొని తనయడుగులం
బడి విలాపించుచున్న రతి ననేకోపాయంబుల సంతరించి యూఱడం
బలికిన నడలు డిందువడి నిజాధీశ్వరు నెచ్చెల్లియైన వనంతకుం
గనుంగొని.

91

అర్థము : అంతన్, వసంతుండు, అనంతశోక + ఆకులిత - హృదయుండు + ఐ = అంతములేని దుఃఖముచేఁ గలఁగిన హృదయముగలవాఁడయి, మూర్ఖిల్లి పడి, క్రమ్మఱన్ = మరల, సచేతనుండు + ఐ = తెలివివచ్చినవాఁడయి, తన్నున్ + తాను + అ = తన్నుఁదానే, సవరించుకొని, చక్కఁబఱుచుకొని, తన - అడుగు లన్ + పడి = తన పాదములమీఁదఁబడి, విలాపించుచున్ + ఉన్న = ఏడ్చు చున్న, రతిన్, అనేక + ఉపాయంబులన్ = పెక్కు ఉపాయములతో, సంతరించి = చక్కఁబఱిచి, ఊఱడన్ + పలికినన్ = ఊఱటచెందునట్లు పలుకఁగా, అడలు = శోకము, డిందు + పడి = ఉపశమించి, నిజ + అధి + ఈశ్వరు = తన భర్త యొక్క, నెచ్చెలి = మిత్రుఁడు, ఐన, వసంతకున్, కనుంగొని,

తాత్పర్యము : అంత వసంతుఁ డంతులేనిశోకముచేఁ గలఁగిన హృద యము గలవాఁడయి. మూర్ఖిల్లి, మరలఁ దెప్పటిల్లి, తన్నుఁదానే చక్కఁబఱుచుకొని, తన పాదములపైఁబడి యేడ్చు రతి ననేకోపాయములచేఁ జక్కఁబఱిచి యూఱట చెందునట్లు పలుకఁగా నామె శోక ముపశమిల్లి తన భర్తమిత్రుఁడైన వసంతునిఁజూచి తరువాతి పద్యముతో నన్వయము,

అ. ప్రాణవల్లభుండు భస్మపుంజముగ నా
 యెదురఁ జూడఁజూడ నెరిసిపోక
 కనియు నొడలఁబాసి చనదయ్యె నగ్గడి
 జీవ మింక నేమి నేయుదాన?

92

అర్థము : ప్రాణ - వల్లభుండు = ప్రియమైనభర్త, భస్మ - పుంజముగన్ = బూదిరాశియగునట్లు, నా + ఎదురన్, చూడన్ + చూడన్ = చూచుచుండఁగా, ఎరిసి + పోక = కాలిపోవుట, కనియున్ = చూచియును. అగ్గడి - జీవము = సిగ్గు లేనిప్రాణము. ఒడలన్ = శరీరమును, పాసి = విడిచి, చనదు + ఆయ్యెన్ = పోదాయెను, ఇంకన్, ఏమి, చేయుదానన్.

తాత్పర్యము : ప్రాణప్రియుఁడు బూధిదయగునట్లు నా యెట్టయెదుటఁ జూచుచుండఁగాఁ గాలిపోవుట చూచియు సిగ్గులేనిప్రాణము శరీరమును విడిచి పోదా యెను, ఇంకేమిచేయుదును ?

వి శే ష ము లు ; పోక = పోవుట, పోవుదాతువు. 'కవర్జకం బలుగ్వాదుల కగు.' బాల. కృ. 3, పోవు + క. 'ఇటం గృత్కగతపవేములు పరంబులగునపుడు కగచయవలకు లోపంబగు,' చాల. కృ. 2. పోక, అగ్గడి యనుశబ్దమునకు సూ.ని.లో ముందట, అగ్రభాగము అను నర్థము లీబడినవి. అప్పుడు 'జీవము అగ్గడి నొడలఁబాపి చనదయ్యె' నని యన్వయము - ప్రాణము ముందట మేను విడిచిపోవాయె నని భాసము. 'సిగ్గులేని' అనునర్థము మా. రా. ప్రతిలో నీబడినది.

తే, అంత వొచ్చెంబులేని నెయ్యమునఁగూడి
యున్న పతిఁ బాసి తెగువ లే కున్నదాన
నేను మొదలుగ, నింక నొండేల ?, యాఁడు
వారు సిక్కని దెందంబువారు జగతి.

93

అర్థము : అంత + పొచ్చెంబు = అంత కపటము లేని, నెయ్యమునన్ + కూడి + ఉన్న + స్నేహముతోఁ (ప్రేమముతో) గూడియున్న, పతిన్ = భర్తను, పాపి = విడిచి, తెగువ - లేక + ఉన్నదానన్ = సాహసము (మరణము) లేకున్న దానను, ఇంకన్, ఒండు + ఏల? = మఱియొకమాటయేల? జగతిన్ = లోకమున ఏను. మొదలుగన్ = నేను మొదలుకొని, ఆఁడువారు = స్త్రీలందఱును, చిక్కని - దెందంబు - వారు = కఠినమైన హృదయము గలవారు.

తాత్పర్యము : అంత నిష్కపటమైనప్రేమముతోఁ గూడియున్న భర్తను విడిచి సాహసముచేయకున్నదానను. ఇంక వేఱుమాట యేల? లోకమున నేను మొదలు గాఁగల యాఁడువారందఱును గఠినహృదయలు.

వి శే ష ము లు : 'అంత నొచ్చెంబు' అనుపాఠము గలదు. 'నొచ్చె' మను చదములేదు. పొచ్చెము, ఒచ్చెము గలవు. ఒచ్చెమయినచో నుగాగమ మెట్లువచ్చినది? అందుచే అంతవొచ్చెమనుపాఠమే స్వీకృతము, స్నేహము (ప్రకృతి) - నెయ్యము (వికృతి), తెగువ = పాహసము. దాతృత్వము. సాహసమనఁగా నిక్కడ మరణముని భావము, ఎక్కు (ఎక్కు - ఎగు + వ) దిగువ (దిగు + వ) లవలె నిదియు తెగు (=చచ్చు) దాతుకృదంతమా? తెగువ=చావు, ఆఁడువారు చిక్కని దెందంబు వారు. 'న విదీర్యే, కఠినాః ఖలు స్త్రీయః' - కాళిదాసు కుమారసంభవము, కుమార.4.5.

వ, అని తన్నుఁదాను నిరాకరించుచుం బతిసహవృత్తిలేదేనిం గులపాలికా ధర్మవృత్తినై నం బురుషుతోడం బరలోకంబున కరుగవలయు నవశ్యం బగ్నిప్రవేశంబు నేయుదునని రతి మరణనిశ్చయంబు నేసిన.

84

అర్థము : అని, తన్నున్ + తాను, నిరాకరించుచున్ = ద్రోసిపుచ్చుచు, పతి - సహ - వృత్తి = భర్తతోడివర్తనము, లేదు + ఏనిన్ = లేకపోయినచో, కులపాలికా - ధర్మ - వృత్తిన్ + ఐనన్ = కులస్త్రీయొక్క ధర్మవర్తనముచేనైనను, పురుషుతోడన్ = భర్తతో, పర - లోకంబునకున్, అరుగవలయున్, అవశ్యంబు = తప్పక, అగ్ని - ప్రవేశంబు, చేయుదును + అని, రతి, మరణ - నిశ్చయంబు + చేసినన్ = చచ్చుటకు నిర్ణయింపఁగా.

తాత్పర్యము : అని తన్నుఁదాను ద్రోసిపుచ్చుచు, 'భర్తతోడిజీవనము లేకు వ్పను, కులస్త్రీధర్మము ననుసరించియైనను మగనితోఁ బరలోకమున కరుగవలయును, తప్పక అగ్నిప్రవేశము చేయుదు'నని రతి చచ్చుటకు నిర్ణయింపఁగా - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

క. ఆకాశవాణి మృదురుతు

లాకాశమునందుఁ జెలఁగ 'నంగజు దయతో

నీకిచ్చు నిక్కువముగఁ ద్రి

లోక హితార్థముగాఁ ద్రిలోచనుఁ' డనినన్.

95

అర్థము : ఆకాశవాణి, మృదు - రుతులు = మృదువులైనధ్వనులు, అకాశమునందున్, చెలఁగన్ = ధ్వనింపఁగా, త్రిలోచనుఁడు = ముక్కంటి, నిక్కువముగన్ = నిజముగా, త్రి - లోక - హిత + అర్థముగాన్ = ముల్లోకములకు మేలు అగునట్లు, దయతోన్, నీకున్, అంగజున్ = మన్మథుని ఇచ్చున్, అనినన్,

తాత్పర్యము : ఆకాశవాణి మృదుధ్వను లాకాశమున ధ్వనింపఁగా, 'ముక్కంటి నిజముగా ముల్లోకముల మేలుకొఱకు నీకు దయతో మన్మథు నిచ్చు' నని పలుకఁగా - తరువాతి గద్యముతో నన్వయము.

వ. సంభ్రమించి వియ త్తలంబు గనుంగొని యాలించి మఱుమాటలేమికిం దురపిల్లుచు నుగ్రు కోపానలాహతుండయ్యును గ్రమ్మఱునే యను చున్నదానికి గగనసరస్వతి నిశ్చయంబుగ వెండియు నిట్లనియె. 96

అ ర్థ ము : సంభ్రమించి = వేగపడి, వియత్ + తలంబున్ = ఆకాశ ప్రదేశమును, కనుంగొని = చూచి, ఆలించి = విని, మఱు - మాట = మఱియొక మాట, లేమికిన్ = లేకపోవుటకు, దురపిల్లుచున్ = విచారించుచు, ఉగ్రు - కోప + అనల + ఆహతుండు + అయ్యును = శివుని కోపాగ్నిచేఁ గొట్టఁబడినవాఁడు సైతము, క్రమ్మఱునే = తిరిగివచ్చునా?, అనుచున్ + ఉన్నదానికిన్ = అనిపలుకుచున్న రతికి, గగన - సరస్వతి = ఆకాశవాణి, నిశ్చయంబుగాన్ = నిశ్చయ మేర్పడునట్లు వెండియున్ = మరల, ఇట్లు + అనియెన్,

తా త్ప ర్య ము : వేగిరవాటుతో నాకాశము చూచి విని మఱియొక మాట లేకుండుటకు విచారించుచు 'నుగ్రుని కోపాగ్నిచే దగ్ధుఁడైనవాఁడుఁ గూడఁ దిరిగి వచ్చునా;' యని సంశయించుచున్నరతికి నిశ్చయముగలుగునట్లు ఆకాశవాణి మరల నిట్లనియెను.

వి శే ష ము లు : లేమి - కలుగు ధాతువు. 'వ్యతిరేకభావంబున మిజీయగు.' బాల,క్రియ.37. కలుగు + మిజి. 'కలుగున కస్త్యర్థంబునకు లజి మి క ని వడి వర్ణ కంబులు పరంబు లగునపుడు లే యగు.' బాల,క్రియ.106. లేమి. లేమి - వ్యతి. కలిమి.

ఉ. 'అట్టి మహాగ్రకోపదహనాంబకుఁడట్టె దయాగుణంబు దాఁ బుట్టి మనోజు నిచ్చునటె; పోలదు నాఁజిన; ద్రవ్రపంక్తిలోఁ బుట్టె నిరమ్మదాగ్నియును, భూరితరామృతవృష్టి దీని చొ ప్పిట్టిది నాఁగ నెవ్వరికి నీశ్వరుతత్త్వ మెఱుంగఁబోయనే ? 97

అ ర్థ ము ; అట్టి = అటువంటి, మహత్(మహా) + ఉగ్ర - కోప - దహన + అంబకుఁడు + అట్టె - మిక్కిలి భయంకర మైనకోపముగల అగ్నినేత్రుఁడు (శివుఁడు) అట;, దయా - గుణంబు = దయ యను గుణము, తాను, పుట్టి, మనోజున్ = మన్మథుని, ఇచ్చున్ + అటె = ఇచ్చునట; నాకున్, పోలదు =

సరిపడదు, నాన్ = అనగా, చనదు = తగదు, అభ్ర పంక్తి - లోన మేఘముల
 వరుసలో, ఇరమ్మద + అగ్నియును = మేఘజ్యోతి యను నగ్నియును. భూరితర +
 అమృత - వృష్టి (యును) = మిక్కిలి జల వర్షమును, పుట్టెన్, దీని - చొప్పు =
 దీని విధము, ఇట్టిది - నాగన్ - ఇటువంటిది యనగా, ఎవ్వరికిన్ = ఎవరికై సను,
 ఈశ్వరు తత్త్వము = భగవంతుని నిజస్వరూపము, ఎఱుంగన్ + పోయినే = తెలియ
 నగునా ?

తా త్ప ర్య ము : 'అంతటి మహాభయంకర క్రోపముగల అగ్నినేత్రుడట;
 దయపుట్టి మనములు నిచ్చునట; ఇది నాకు సరిపడదు అనరాదు. మేఘపంక్తి లో
 మేఘజ్యోతి యనునగ్నియు, అధికతరమైన జలవర్షము - అన్యోన్యవిరుద్ధమునై న
 యీ రెండును బుట్టినవి దీని విధ మిట్లుండునన ఈశ్వరుని తత్త్వము ఎవ్వరికిని తెలియ
 రాదు.'

వి శే ష ము లు : అలంకారము దృష్టాంతము. 'చే ద్చిమ్మప్రతిబిమ్మత్వం
 దృష్టాన్ స్తదలక్ష్మణిః.' చంద్రి, అంతరవ్యాసము, విశేషము సామాన్యముచేత
 సమర్థింపఁబడినది. భూరితరామృతవృష్టి - భూరితరామృతవృష్టియును - 'నామ సర్వ
 నామంబులకును గళలగు నవ్యయంబులకును గడవల సముచ్చయార్థవిశేషపాదపూర
 ణంబులయందు ను శబ్దంబు తఱచుగ నగు. కళలగు ననుదంత శబ్దంబులమీద
 నయ్యది యుపర్ణపూర్వకంబుగ విభాష నగు' ప్రౌఢ. శబ్ద. 118. ఇరమ్మదము - 'మేఘ
 జ్యోతి రిరమ్మదమ్; 'ఇరయా జలేన మాద్యతి దీప్యత ఇతి ఇరంమదః' ఇర యనగా
 జలము. దానిచేత వృద్ధిఁబొందునది - వజ్రాగ్ని. అమరము, అమృత = నీరు,
 అప్పుచ పుతామృతే' అమృతశబ్దము నీళ్లకును, అమృతమునకును పేరు. అమరము.

వ. అనిన నట్టి దివ్యవచనంబులు విని నమ్మి రతి మరణపరిచ్ఛేదంబు
 విచ్ఛేదంబుచేసి పతిం దలంచి కమలించి. 98

ఆ ర్థ ము; అనినన్, అట్టి, దివ్య-వచనంబులు = దేవసంబంధములయిన మాటలు,
 విని, నమ్మి, రతి, మరణ - పరిచ్ఛేదంబు = మరణ నిశ్చయము, విచ్ఛేదంబు -
 చేసి = ఖండితముచేసి - విరమించి, పతిన్, తలంచి, కమలించి = కంది.

తా త్ప ర్య ము : అని ఆకాశవాణి పలుకఁగా ఆ దివ్యములైన మాటలు విని నమ్మి రతి తన మరణనిశ్చయమును విరమించి భర్తను దలఁచి కంది - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : కమలించి = ఇందలి ఇంచుక్కున కేమియర్థమో¹ ఇంచుక్కు స్వార్థమున సంస్కృతమునకును, అంగలాచులకును మాత్రమే వచ్చును. కమలు ధాతువుగదా : దానిపై నించుక్కుచేరి ప్రేరణార్థకమయి కమలఁజేయు అను నర్థము వచ్చును.

క. కరువునఁ బూరితమై లో

హారసము లోఁగాలునట్టు లంగజ శోక్తో

ద్దురశిఖి రతి తను నిమ్ముగఁ

గరఁగియుఁ బొడ వఅక లోనఁ గాలుచునుండెన్.

99

అ ర్థ ము : లోహ - రసము = కరఁగిన యినుపద్రవము, కరువునన్ = పోతపోయి అచ్చులో, పూరితము + బ = నిండినదయి, లోన్ = లోపల, కాలు + అట్టులు = కాలువిధమున, రతి - తనువు = రతియొక్క శరీరము, అంగజ - శోక + ఉద్దుర - శిఖిన్ = మన్మథుని కొఱకైన దుఃఖ మనెడి అధికమైన అగ్నియందు, ఇమ్ముగన్ = ఒప్పుగా, కరఁగియున్, పొడవు + అఅక = రూపు నశింపక, లోనన్ = లోపల, కాలుచున్ + ఉండెన్.

తా త్ప ర్య ము : ఇనుము కరఁగినద్రవము అచ్చులో నిండినదయి లోపలఁ గాలు విధమున. రతిదేవిశరీరము మన్మథుని కొఱకైన దుఃఖమనెడి అధికమైన అగ్నిచేఁ గరఁగియు రూపుచెడక లోపలఁ గాలుచుండెను.

వి శే ష ము లు : రూపకానుప్రాణితమైన ఉపమ.

వ. ఇ త్లెడ యుడుగని యడలడిం బడి.

100

అ ర్థ ము : ఇట్లు, ఎడ = హృదయము, ఉడుగని = మానని, అడలడిన్ = దుఃఖమున, పడి (ఎడ + ఉడుగని = విరామములేని.)

తాత్పర్యము ; ఈ రీతిగా రతి హృదయము దుఃఖమునుబొంది - నిర్విరామమైన దుఃఖమునుబొంది - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

సీ. అలమట నెడియొండె నిలువదు చిత్తంబు
 మూర్ఖిల్లి వెడఁబాసి పోవ దొండె
 నూటటఁ గొనియొండె నాటదు శోకాగ్ని
 పొరిమాలఁ గొని కాలిపోవదొండె
 ఘర్మాశ్రుజలము లొక్కట కట్టుకొనవొండెఁ;
 బొడవంతయుఁ గరంగిపోవ దొండెఁ
 బర్వు నిట్టూర్పులు పట్టునఁ బడవొండె;
 బొం దిమ్ముగాఁ బాసిపోవ దొండె;

తే. నిట్టి కడలేని దుఃఖాబ్ధిఁ బెట్టి ముంపఁ
 దలఁచియో కాక పోనీక బలిమి నాదు
 ప్రాణ మొడలిలో నాకాశవాణి దెచ్చి
 మగుడః జెఱబెట్టె నని రతి మఱుఁగుచుండె.

101

అర్థము : అలమట = దుఃఖము, చెడి = పోయి, చిత్తంబు = మనస్సు, నిలువదు + ఒండెన్ = నిలువనైన నిలువదు, మూర్ఖిల్లి = మూర్ఖుడైంది, వెడఁబాసి - పోవదు + ఒండెన్ = విడిచిపోవనైనఁ బోవదు.

శోక + అగ్ని = దుఃఖమనెడి అగ్ని. ఊటటఁగొని = విరామమునొంది, ఆటదు + ఒండెన్ = ఆటిపోవనైన ఆటిపోవదు, పొరిమాలన్ + కొని = నశించి, కాలిపోవదు + ఒండెన్ = కాలిపోవనైనఁ గాలిపోదు,

ఘర్మ + అశ్రు - జలములు = చెమటనీరు, కన్నీరు, ఒక్కట = ఒక్కమాటుగా, కట్టుకొవపు + ఒండెన్ = ఆఁగనైన ఆఁగవు, పొడవు + అంతయున్ = శరీర మంతయు, కరంగి - పోవదు + ఒండెన్ = కరఁగిపోవనైనఁ గరఁగిపోవదు.

పర్వు = వ్యాపించు, నిట్టూర్పులు (నిడు + ఊర్పులు) = దీర్ఘ నిశ్వాసములు, పట్టునన్ + పడవు + ఒండెన్ = నిలువనైన నిలువవు, బొంది = దేహము,

ఇమ్ముగాన్ = చక్కగా, పాసిపోవదు + ఒండెన్ = విడిచిపెట్టిపోవనైనఁ బోవదు.

ఇట్టి - కడ - లేని = ఇట్టి అంతులేని, దుఃఖ + ఆబ్దిన్ = దుఃఖమనెడి సముద్రమునందు. పెట్టి, = పడవైచి, ముంపన్ + తలఁచియో → ముంచివేయఁ గోరియో, కాక, పోన్ + ఈక = పోవనీక, బలిమిన్ = బలవంతముగా, ఆకాశ వాణి, నాదు - ప్రాణము = నాప్రాణము, ఒడలిలోన్ = శరీరములో, తెచ్చి, మగు డద్ = మరల, చెఱన్ + సెట్టెన్ = బంధించెను, అని, రతి, మఱుఁగుచున్ + ఉండెన్ = సంతపించుచుండెను.

తా త్ప ర్య ము : 'మనస్సు దుఃఖముపోయి నిలువనైన నిలువదు, మూర్ఖుఁడై విడిచి పోవనైనఁబోవదు. దుఃఖమనెడి అగ్ని విరమించి ఆఱనైన నాఱదు, నశిని కాలిపోవనైనఁగాలిపోదు. చెమటనీరు, కన్నీరు ఒక్కమాటుగా ఆఱగనైన నాఱవు, మేనెల్లఁ గరఁగిపోవనైనఁ గరఁగిపోదు. తఱచైన నిట్టూర్పులు నిలువనైన నిలువవు. బొంది విడిచి పోవనైనఁబోదు, ఇట్టి అంతులేని దుఃఖసముద్రమునఁ బడవైచి ముంచివేయఁగోరియే ఆకాశవాణి నా ప్రాణమును బోనీక బలవంతముగా శరీరములోనికిఁ దెచ్చి మరల బంధించెను' అని రతి సంతపించుచుండెను.

వి శే ష ము లు : శోకాగ్ని, దుఃఖాబ్ధి రూపకములు. ఇట్టి కడలేని దుఃఖాబ్ధిఁ బెట్టి ముంపఁదలఁచియోకాక బలిమి నాదు ప్రాణ మొడలిలో నాకాశవాణి దెచ్చి మగుడఁ జెఱఁబెట్టె.' ఉత్పేక్ష 'పర్వు, నిట్టూర్పులు పట్టునఁ బడవొండె బొందిముగా ....' అది బొంది' కాక 'బొంది' (= శరీరము) అయియుండును. అట్టిచో 'ఒండె'కుఁ బిమ్మట అరసున్న ఉండరాదు. నిట్టూర్పు = నిడు + ఊర్పు. 'కుఱు చిఱు కడు నడు నిడు శబ్దముల ఱడల కచ్చు పరంబగునపుడు ద్వీరుక్త టకారంబగు.' బాల. సంధి. 12. నిట్టు + ఊర్పు. 'ఉత్తున కచ్చు పరంబగునపుడు సంధి యగు.' బాల, సంధి. 1. నిట్టూర్పు, చిత్తము నిలువకుండుట, శోకాగ్ని ఆఱకుండుట. ఘర్మాశ్రు జలములు కట్టవడకుండుట, నిట్టూర్పు లాఱగకుండుట అను దేహబాధ లాడుగకుండుట కంటె దేహమే పోవుట లెన్న యనిభావము. నాదు ప్రాణము - నా + ప్రాణము. 'యుష్మదస్మదాత్మార్థకంఱుల కుత్తరపదంబు పరంబగునపుడు దుగాగమంబు విభాష నగు,' బాల. సమాస. 11.

ప. అంత వసంతకుం డక్కుసుమకోమలి నూరార్చి 'కుసుమాయుధు
పునరవతారంబునకు నుద్యోగింపు' మని మైవడి నూలుకొలిపి. 102

అర్థము : అంతన్, వసంతకుండు, ఆ + కుసుమ - కోమలిన్ = పూవు
వలె మనోజ్ఞురాలయిన రతిని, ఊరార్చి = ఓదార్చి, కుసుమ + ఆయుధు = పుష్ప
బాణుని - మన్మథునియొక్క. పునః + అవతారంబునకున్ = పునర్జన్మమునకు,
ఉద్యోగింపుము = ప్రయత్నింపుము, అని, మైవడిన్ = సమ్మతితో, నూలుకొలిపి =
అంగీకరింపజేసి,

తాత్పర్యము : అంత వసంతుండు రతి నోదార్చి 'మన్మథుని పునర్జన్మము
నకుఁ బ్రయత్నింపు' మని అందులకు సమ్మతింపజేసి - తరువాతి పద్యముతో
సన్వయము,

విశేషములు : పునర్ + అవతారము = పునరవతారము, పునర్ - రే
సాంతావ్యయము, నూలుకొలుపు - నూలుకొను ప్రేరణరూపము.

చ. 'అమిత సురానురేంద్రవరు లాదిగ నెవ్వనిఁ గొల్చి తత్ ప్రసా
దమున నభీష్టముల్ వడసి తద్దయుఁ బేర్చి వెలుంగుచున్నవా
రమరఁగ నీవు నాతని దయాపరు నీశ్వరు భక్తియుక్తి సం
యమమతిఁ గొల్చుచుండు కమలానన ! నీకు నభీష్టసిద్ధిగాన్. 103

అర్థము : కమల + అనన ! = పద్మముఖీ । రతీ ! అమిత - సుర +
అసుర + ఇంద్ర - వరులు = పెక్కండ్రు శ్రేష్ఠులైన దేవతలు, రాక్షసులు, అదిగన్ =
మున్నుగా, ఎవ్వనిన్ = ఏ యీశ్వరుని. కొల్చి = సేవించి, తద్ + ప్రసాదమునన్ =
ఆతని యసుగ్రహమున, అభీష్టముల్ = కోరికలు, వడసి = పొంది, తద్దయున్ +
పేర్చిన్ = మిక్కిలి గొప్పతనముతో, వెలుంగుచున్ + ఉన్నవారు = ప్రకాశించు
చున్నవారో, అమరఁగన్ = ఒప్పునట్లు, నీవున్ = నీవుకూడ, ఆతనిన్, దయా -
పరున్ = దయయందాసక్తి గలవానిని, ఈశ్వరున్ = శివుని, నీకున్, అభీష్ట - సిద్ధి +
కాన్ = కోరిక నెఱవేఱఁగా, భక్తి - యుక్తిన్ = భక్తితో, పంయమ - మతిన్ =
వియమముతోడి మనస్సుతో, కొల్చుచున్ + ఉండు = సేవించుచుండుము,

తా త్ప ర్య ము : 'పద్మముఖీ? పెక్కండ్రు దేవతాశ్రేష్ఠులును. రాక్షసశ్రేష్ఠులును మున్నుగాఁగలవారు ఎవ్వనిని సేవించి యాతని యనుగ్రహమునఁ గోరికలు పొంది మిక్కిలి గొప్పతనముతోఁ బ్రకాశించుచున్నారో, నీవును దయామయుడైన అ యీశ్వరుని నీ కోరిక పిద్దించునట్లు భ క్తితో, నియతచి త్తముతో సేవించుచుండుము.

వి శే ష ము లు : తద్ + ప్రసాదము - 'అనువాపికాంతస్త భిన్నములైన హల్లులకు (రుల్లులకు) కఠినహల్లులు (ఖర్రులు) పరములగునపుడు వాని వర్గము లందలి ప్రథమవర్ణములు (చర్రులు) ఆదేశము లగును.' తత్ప్రసాదము. కొల్చుచుండుము + కమలానన - 'మధ్యమపురుషమువర్ణకంబునకు హలవసానంబులు పరంబులగు నపుడు లోపము విభాష నగు,' కొల్చుచుండు కమలానన. బాల, సంధి. 47.

వ. అని హితోపదేశంబు నేసినం గైకొని రతి నిరతిశయభక్తిం బరమేశ్వరారాధనంబు నేయుచుండె నట గిరిజ శిశిరోపచారంబుగా నెచ్చిటి కన్యాంతఃపురావర్తియగుచు నంతకాంతకు నిజాంతరంగం బునం జింతించుచుండు నంత నంతకంత కగ్గలించుచు. 104

అ ర్థ ము : అని, హిత + ఉపదేశంబు + చేపినన్ = హిత ముపదేశింపఁగా, కైకొని = స్వీకరించి, రతి - నిరతిశయ - భక్తిన్ = అధికమైన భక్తితో, పరమేశ్వర + ఆరాధనంబు = ఈశ్వరపూజ, చేయుచున్ + ఉండెన్. అటన్ = అక్కడ, గిరిజ = పార్వతి, శిశిర + ఉపచారంబుగాన్ = తాప ముపశమించునట్లు శీతలక్రియలు కాఁగా, ఎచ్చిటి = తేలుకొని, కన్యా + అంతఃపుర - అవర్తి = కన్యల అంతిపురమునందే తిరుగునది, అగుచున్, అంతక + అంతకున్ = యము నంతమొందించినవానిని - శివుని, నిజ + అంతరంగంబునన్ = తనదైన మనస్సునందు. చింతించుచున్ + ఉండున్ = ధ్యానించుచుండును, అంతన్, అంతకున్ + అంతకున్ = క్రమక్రమముగా, అగ్గలించుచున్ = అతిశయించుచు.

తా త్ప ర్య ము : అని హిత ముపదేశింపఁగా స్వీకరించి రతి యధికభ క్తితోఁ బరమేశ్వరునిఁ బూజించుచుండెను. అక్కడ పార్వతి తాప ముపశమిల్ల శీతలక్రియలు జరుగఁగాఁ దేలుకొని కన్యాంతఃపురమునందే యుండుచు, శివుని ధ్యానించుచుండెను. అంతఁ గ్రమక్రమముగా నతిశయించుచు - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

చ. తలఁపుల తిట్ట, భావముల తానక. మాసల పుట్టినిల్లు కోర్కూల నెలవీడు. వల్వగల కూట, మపస్థల జన్మదేశ, ముమ్మలికల¹ వేట, వేదనల మంద, మనోభవు వేటపట్టు, మూర్చుల నహవాస మన్విరహసంతతతాపము వొందెఁ బార్వతిన్. 105

అర్థము : తలఁపుల - తిట్ట = ఆలోచనల గుట్ట, భావముల - తానకము = భావముల నెలవు, అసల-పుట్టిన + ఇల్లు = కోరికలపుట్టినయిల్లు, కోర్కూల - నెలవీడు = కోరికల ఉనికిపట్టుగు పురము, పల్ + వగల - కూటము = పెక్కుచింతల, చావడి - (స్థానము), అవస్థల జన్మ-దేశము = బాధలు పుట్టినదేశము, ఉమ్మలికల = దుఃఖముల, వేట = నగరము, (అంగడి), వేదనల - మంద = బాధల పల్లె, మనోభవు - వేట - పట్టు = మన్మథుని వేటాడుచోటు, మూర్చుల - నహవాసము = మూర్చుల. కలిసియునికి, అన్ = అను. విరహ - సంతత - తాపము = ఎడఁబాటు వలని నిరంతర తాపము, పార్వతిన్, పొందెన్.

తాత్పర్యము : తలఁపుల గుట్ట, భావముల నెలవు, ఆకల పుట్టినిల్లు, కోరికల ఉనికిపట్టు, పలుచింతల చావడి, బాధల పుట్టినదేశము, దుఃఖముల వేట, వేదనల పల్లె, మన్మథుని వేటాడుచోటు, మూర్చుల నహవాసము అనెడి విరహవిరంతరతాపము పార్వతిని బొందెను.

విశేషములు : ఒక్క విరహతాపమునే యనేకవిధములుగా ముల్లేఖించుటచే నలంకార ముల్లేఖము. ఆస (వికృతి) - ఆశ (ప్రకృతి). పేర్కొ - పేరు. 'పేర్వారుల కిమివర్ణకంబగు' పేరు + ఇమి. బాల. తద్దిత. 5. 'అంద్వవగాగమంబులందప్ప నపదాదిస్వరంబు పరంబగునపు డచ్చునకు సంది యగు.' బాల.సంది.11. పేరిమి. 'లాఁతియచ్చునకు సహిత మొకానొకచో నుడి నడుమలోపంబు గానంబడియెడి.' బాల.ప్రకీర్ణ 18 - పేర్కొ. అన్విరహ - అను + నిరహ - 'అను కొను లొనగు ధాతుజవిశేషణముల యంత్యోకారమునకు హల్లు పరంబగునపుడు లోపంబు వైకల్పికంబు.' ప్రౌఢ. సంది. 13.

1. వా. ప్రతి. వెంట. 2. వా. ప్రతి.మందు, 3. వా. ప్రతి. వేటమంద.

వ. ఇ ట్లంబున నడరు నాయలకభరంబునం దురపిల్లుచు. 106

అ ర్థ ము : ఇట్లు, ఉల్లంబునన్ = మనసునందు, అడరు = అతిశయించునట్టి, ఆయలక - భరంబునన్ = విరహముపలనఁగలుగు తహతహయొక్క అతిశయముచే, దురపిల్లుచున్ = దుఃఖించుచు.

తా త్ప ర్య ము : ఇట్లు మనసున విజృంభించు విరహోత్కంఠచే దుఃఖించుచు - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : అడరు నాయలక - అడరు + ఆయలక - 'ఉదంతమగు తద్దర్మవిశేషణమునకచ్చ పరంబగుపుడు ముగాగమంబగు.' బాల.సంధి.33. భరంబునం దురపిల్లుచు - భరంబునన్ + దురపిల్లుచు - 'వర్గయుక్తరశములు పరము లగునపు డొకానొకచో ద్రుతమునకుఁ బూర్ణబిందువును గానంబడియెడి' బాల.సంధి, 19.

చ. అలులకు నుల్కు మందమలయానిలుఁ డన్న భయంబునొందుఁ గోయిలలకు బెగ్గలింఁచుఁ, గడునేచిన మామిడి సూడనోడు, రాచిలుకల కల్కుఁ, గాముఁ డనిచెప్పినఁ దల్లడమందు, నిండువెన్నెలఁ గని సొమ్మఁబోవు, ధరణీధరనందన కామవేదనన్. 107

అ ర్థ ము : ధరణీధర - నందన = కొండకూతురు - పార్వతి, కామ - వేదనన్ = మన్మథబాధచే, అలులకున్ = తుమ్మెదలకు, ఉల్కున్ = భయపడును, మంద - మలయ + అనిలుఁడు + అన్నన్ = మెల్లఁగా వీచు మలయ పర్వతపుగాలి యన్నచో, భయంబున్ + ఒంచున్ = వెఱచును, కోయిలలకున్, బెగ్గలింఁచున్ = బెదరును, కడున్ = మిక్కిలి, ఏచిన = విజృంభించిన, మామిడి = మామిడిచెట్టు, చూడన్ = చూచుటకు, ఓడున్ = వెనుదీయును, రాచిలుకలకున్, అల్కున్ = భయపడును. కాముఁడు + అని - చెప్పినన్ = మన్మథునిపేరు చెప్పినచో, తల్లడము + అందున్ = కలఁతచెందును, నిండు - వెన్నెలన్, కని, సొమ్మఁబోవున్ = మూర్ఛిల్లును.

తా త్ప ర్య ము : పార్వతి మదనతాపముచేఁ దుమ్మెదలకు భయపడును. మందమలయపవనుఁ డన్నచో భీతిల్లును, కోకిలములకు బెదరును. బాగుగాఁ బూచిన

మామిడిని జూడవెఱచును. రాచిలుకలకు భయముచెందును. మన్మథునిపేరుచెప్పినంతనేఁ గలఁతచెందును. నిండువెన్నెలను జూచి మూర్ఛిల్లును.

క. వగచిన చిత్తము, నలఁదురి
మొగిచిన కనుఁగవయు, నుదుట మోపిన కేలున్,
వెగచిన కంఠము, నుడుగక
నెగసిన నిశ్వాసతతియు నీరజముఖికిన్.

108

అర్థము : నీరజ ముఖికిన్ = పద్మముఖికి. పార్వతికి, వగచిన = చిత్తమున్ = దుఃఖించిన మనస్సును, అలఁదురి = ఏడ్చి, మొగిచిన = మూసిన, కను + కవయున్ = కనులజంటయును, నుదుటన్ = నొసటియందు, మోపిన = కేలున్ = ఉంచినచేయియును, వెగచిన = కంఠమున్ = వెక్కుచు ధ్వనించు కంఠమును, ఉడుగక = మానక, నెగసిన = బయలువెడలిన, నిశ్వాస తతియున్ = విట్టూర్పుల సమూహమును.

తాత్పర్యము : పద్మముఖియైనపార్వతికి దుఃఖితమనస్సును, ఏడ్చి మూసిన కనుదోయియును, నొసటనుంచిన చేయియును, వెక్కుకంఠమును, బయలు వెడలిన విట్టూర్పులును (ఆయెను).

విశేషములు : అలంకారము స్వభావోక్తి.

తరువోజు వెలడు నిట్టూర్పుల వెన నుచ్చలించు
వెలుపున నగలు నెవ్వీఁగు వలిసను
లెలరార నెఱకల నెగయ నుంకించు
నెలమి జక్కవబోద లివి నాఁగఁబోలు ;
బలువిడిగొని జాఱుబాషోదకముల
బాల కన్నవ వేడి వరవాళు లొప్పు
దలఁపించెఁ; గెంగేలుఁదమ్మిపైఁ దోడి
తమ్మి నాఁ దగి మోముఁదమ్మి పొల్పారె.

109

అ ర్థ ము : వెలడు = పైకి వచ్చునట్టి, నిట్టూర్పులన్ (నిడు + ఊర్పులన్) = దీర్ఘనిశ్వాసములచే, వెసన్ = శీఘ్రముగా, ఉచ్చలించు - మీడికెగయు, వెలుపునన్ విస్తారముచే, అగులు = పగులు, నెవ్వీగు = మిక్కిలినిక్కు, కంపించు వలి + చనులు = చల్లనిచన్నులు, ఎలరారన్ = ఒప్పుగా. ఎఱకలన్ = తెక్కలతో. నెగయన్ = ఎగురుటకు, ఉంకించు = పూను, ఎలమి = పెంపుతోడి, జక్కవ - బోదలు + ఇవి = చక్రవాకపక్షులపిల్లలు ఇవి, నాగన్ + పోలున్ = అన నొప్పును.

బలువిడి + కొని = అతిశయించి - ఎక్కువగా, జాఱు, బాష్ప + ఉదకములన్ = కన్నీళ్లతో, బాల = పాఠ్యతియొక్క, కన్గవ = (కను + కవ) = కనుదోయి, వేడి - వరవాళులొప్పు (వేడి వరవాళుల + ఒప్పు) = వేడినీటిప్రవాహములయొప్పును, తలఁపించెన్ = స్ఫురింపజేసెను.

తమ్మిపైన్ = తామరపువ్వుమీద, తోడి - తమ్మి - నాన్ = తోడి తామరపువ్వు అనగా, తగి = ఒప్పి, కెంగేలు (కెంపు + కేలు) = ఎఱ్ఱనిచేయి మోముదమ్మిన్ (మోము + తమ్మిన్) = ముఖపద్మమునందు, పొల్పారెన్ (పొల్పు + ఆరెన్) = అందగించెను.

తా త్ప ర్య ము : బహిర్గతములగు దీర్ఘనిశ్వాసములచే వేగముగా మీడికెగయునట్టియు, విస్తారముచే బగులు, మిక్కిలి కంపించు చల్లని చన్నులు, తెక్కలతో నెగురుటకుఁబూను చక్రవాకపక్షుల పిల్లలను బోలును. అధికముగా జాఱు కన్నీటితోఁ బాఠ్యతి కనుదోయివేడినీటిప్రవాహముల యొప్పును దలఁపించెను. ఒక తామరపువ్వుమీద నింకొక తామరపు వ్వుండువిధమున ఆమె ఎఱ్ఱనిచేయి ముఖపద్మమునందుఁ బొల్పారెను.

వి శే ష ణ ము లు : అలంకారము స్వభావోక్తి. అది ఉపమానుప్రాణితము. నిట్టూర్పు - నిడు + ఊర్పు - ద్వీరుక్తటకారాదేశము (బాల.సంధి.12), నిట్ట + ఊర్పు - ఉకారసంధి. బాల. సంధి. 1.; నెవ్వీగు-నెఱ + వీగు, వరవాళు లొప్పు. వరవాళుల + ఒప్పు - అకారసంధి. బాల.సంధి.4. కెంగేలు - కెంపు + కేలు - ప్రాతాదిసంధి. బాల.సంధి.36, కె + కేలు - నుగాగమము (బాల.సంధి.37)- ద్రుతకార్యము. బాల. సంధి. 16,17. మోముదమ్మి-మోము + తమ్మి - ఉదంతస్త్రీ

సమమునకుఁ బరుషము పరముగా నుగాగమము. బాల.సంధి.25, ద్రులకార్యము. బాల. సంధి.16, 17. ఇది తరువద అనిసా. ప్రతియందుఁ గలదు. తరువోజయని వా. ప్రతియందును, మా.రా. ప్రతియందును గలదు. తరువదకును, తరువోజకును భేదమేమియుఁ గనుపట్టలేదు. తమవోజ లక్షణము. నాలుగుపాదము లాండును, ఒక్కొక్క పాదమున మూఁ డింద్రగణములు నొకసూర్యగణము. మరల మూఁ డింద్రగణములు నొక సూర్యగణము నుండును, మొదటిగణము మొదటియక్షరమునకును, మూఁడవగణము మొదటియక్షరమునకును, మరల నాలవగణము మొదటియక్షరమునకును, ఏడవ గణము మొదటియక్షరమునకును యతిమైత్రి, ప్రాసనియమము గలదు.

సీ ఎలమి ముఖాంభోజ మలరు నొక్కొక్కమాటు;

వలవంత నప్పుడ వంది కందు;

నెలరారు కనుఁగవ పొలయు నొక్కొక్కమాటు;

కన్నీరు లప్పుడ కలయఁ గప్పుఁ;

బులకలు మైఁదీఁగఁ బొలయు నొక్కొక్కమాటు;

ముచ్చిరి యప్పుడ ముచ్చముడుఁగుఁ;

బేర్పిందు లొడలిపైఁ బేర్చు నొక్కొక్కమాటు;

టప్పుడ మీఁదఁ గామాగ్ని నెగయు;

తే. మనసులోఁ గూడి యొక్కొక్కమాటు సూచుఁ;

జూచి పొడగాన కప్పుడ సొమ్మసిల్లు ;

నొసర భావజహరుల సంయోగవృత్తి

తగి యెఱుంగక యుండు నా సగతనూజ.

అర్థము : ఒక్కొక్కమాటు = ఒక్కొక్కసారి, ఎలమిన్ = సంతోషముతో, ముఖ + అంభోజము = పద్మమువంటి ముఖము, అలరున్ = వికపించును, అప్పుడు + అ = వెంటనే, వలవంతన్ = మన్మథవ్యథచే, వంది = నంతాపించి. కందున్ = వివర్ణత నొందును.

ఒక్కొక్కమాటు, ఎలరారు - (ఎలరు + ఆరు) = ఒప్పునట్టి, కమ + కవ = కన్నులజంట, పొలయున్ = ప్రకాశించును, అప్పుడు + అ, కన్నీరులు = బాష్ప జలములు, కలయన్ = అంతటను, కప్పున్ = క్రమ్మును.

ఒక్కొక్కమాటు, మైదీగన్ = (మై + తీగన్) = దేహలతయందు - తీగవంటి దేహమునందు, పులకలు = గగ్గురులు, పొలయున్ = వ్యాపించును, అప్పుడు + ఆ. ముచ్చిరి = దుఃఖించి, ముచ్చముడుగున్ = మిక్కిలి ముడుగును.

ఒక్కొక్కమాటు, ఒడలిపైన్ = శరీరమునందు, పేర్బిందులు = చెమట బొట్టులు, పేర్బున్ = అతిశయించును, అప్పుడు + అ, మీదన్ = పైని - దేహముపై, కామాగ్ని (కామ + అగ్ని) = మన్మథుడనెడి అగ్ని, నెగయున్ = బయలుదేలును.

ఒక్కొక్కమాటు. మనసులోన్, కూడి, చూచున్, చూచి, పొడగానక = కనఁ బడక. అప్పుడు + అ, సొమ్మసిల్లున్ = మూర్ఛిల్లును.

అ - నగ - తనూజ = ఆకొండ కూతురు = ఆ పార్వతి, ఒనరన్ = ఒప్పు నట్టు, భావజ - హరుల = మన్మథునియొక్కయు. ఈశ్వరునియొక్కయు, సంయోగ - వృత్తి = కూడియునికి, తగి, ఎఱుంగక + ఉండున్ = పారవశ్యము నొందును.

తా త్ప ర్య ము ; పార్వతికి ఒక్కొక్కమాటు సంతోషముతో ముఖపద్మము వికపించును. వెంటనే మన్మథవ్యథచే సంతప్తమయి వివరమగును. ఒక్కొక్కమాటు ఒప్పుడు కనుదోయి ప్రకాశించును, వెంటనే కన్నీరు అంతట నిండును. ఒక్కొక్క మాటు దేహలతనిండ గగ్గురు వ్యాపించును. వెంటనే దుఃఖముతో మిక్కిలి ముడుగును. ఒక్కొక్కమాటు శరీరమునఁ జెమటబొట్లు అధికమగును, వెంటనే దేహముపై మన్మథాగ్ని పైకిలేచును, ఒక్కొక్కమాటు భావమునఁ జూచును. చూచి కనఁబడమి వెంటనే మూర్ఛిల్లును. ఇట్లు మన్మథుఁడును, ఈశ్వరుఁడును గూడియునికి తగి ఆ పార్వతి పారవశ్యము నొందును.

వి శే ష ము లు : ఇందు భావజ హరుల పరస్పర విరోధమునకుఁ దగిన సాత్త్విక వికారములు వర్ణింపఁబడెను. ముఖాంభోజము = అంభోజము వంటి

ముఖము, మైదీగ = తీగవంటి పై - ఉపమిత సమాసములు, కామాగ్ని - కామ మనెడి అగ్ని - రూపకము. ముచ్చముడుగు - ముడుగు + ముడుగు - 'అందదుకు ప్రభృతులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు.' బాల. సంధి. 42, భావజహారులు - భావజుడును, హారుడును - ద్వంద్వము.

క. భావజ శరహతి జీవము

పోవగ వచ్చుటయు నగజ పురహారు నెదలో

భావించి తెలిసి మగుడు, శు

భావహు శివుఁ దలఁప మృత్యుహర మగు టరుదే :

111

అర్థము : భావజ - శర - హతిన్ = మన్మథబాణముల దెబ్బచే, జీవము = ప్రాణము, పోవగన్ + వచ్చుటయున్ = పోవ సిద్ధపడియు, అగజ = పార్వతి, పుర-హారున్ త్రిపురములను హరించినవానిని - శివుని, ఎదలోక్ = హృదయములో, భావించి = తలచి, తెలిసి, మగుడున్ = (ప్రాణము) సురలును, శుభ + ఆవహున్ = శుభకరుని. శివున్ = శివుని, తలఁపన్ = స్మరింపఁగా, మృత్యు - హరము = చావులేకుండుట, అగుట, అరుదే = ఆశ్చర్యమా :

తాత్పర్యము : మన్మథ బాణహతిచేతఁ బ్రాణము పోవనుండియుఁ బార్వతి శివుని హృదయములో భావింపఁగాఁ దెలిసి యది మరలివచ్చును. మృత్యుంజయుఁ డయి శుభావహుఁడైన శివుని స్మరింప మృత్యువు హరించుట ఆశ్చర్యమా ? కా దనుట.

విశేషములు : విశేషము సామాన్యముచే సమర్థింపఁబడుటచే నలంకార మర్థాంతరవ్యాసము.

వ. ఇట్లసాధారణంబైన రణరణకవ్యథ కబ్బగింపక పౌలయుచు. 112

అర్థము : ఇట్లు, అసాధారణంబు + ఐస = సాధారణముకాని - విశిష్టమైన, రణరణక - వ్యథకున్ = మన్మథబాధకు విరహబాధకు, అబ్బగింపక = ఓర్వక, పౌలయుచున్ = మిక్కిలి యలసట నొందుచు.

తా త్ప ర్య ము : ఇట్లు అసామాన్యమైన మన్మథవ్యథకు, దాశలేక మిక్కిలి యలసట నొందుచు - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము,

మ. ఇదిగాకేమి వియోగతాప మనఁగా, నిట్లేర్చుఁగాకేమి కౌముది ? యోషి త్తతి కింత బెట్టిదుఁడె కౌముం ? డంగనా రాజికిన్ హృదయాదీశులఁ బాసియున్న విరహంబు చింతేచుడే ? యింత తుమ్మెదకుం జిల్కకు గండుఁగోయిలకు మేల్మేలంచు విభ్రాంతయై 113

అ ర్థ ము : వియోగ-తాపము + అనఁగాన్ = విరహతాప మనఁగా, ఇది-కాక + ఏమి? = ఇదికాక మతేమి? ఇదియే యనుట. కౌముది = వెన్నెల, ఇట్లు, ఏర్చున్ + కాక + ఏమి = దహించునకదా ! కౌముండు = మన్మథుఁడు యోషిత్ + తతికిన్ = స్త్రీజనమునకు, ఇంత, బెట్టిదుఁడు + ఎ = విర్దయుఁడా, అంగనా - రాజికిన్ = స్త్రీలసమూహమునకు, హృదయ + అది + ఈశులన్ = ప్రాణేశ్వరులను, పాపి + ఉన్నన్ = విడిచియున్నచో, విరహంబు = వియోగము, ఇంత + ఏచుడే = ఇంతగా బాధించుటయా ? తుమ్మెదకున్, చిల్కకున్, గండుఁగోయిలకున్ (గండు + కోయిలకున్) = కోకిలమునకు. ఇంత = ఇంతయా ? ఇంతపొగరా ? యనుట, మేల్మేలు (మేలు + మేలు) = బాగుబాగు, అంచున్, విభ్రాంత + ఐ = విభ్రమము చెందినదయి.

తా త్ప ర్య ము : విరహతాపమనఁగా ఇట్టిది యొనేకదా ! వెన్నెల యిట్లు దహించునేకదా ; స్త్రీజనమునకు మన్మథుఁ డింతకూరుఁడా ? స్త్రీలు ప్రాణేశ్వరులను విడిచియున్నచో వియోగ మింతబాధించునా? తుమ్మెదకు, జిల్కకు, గండుఁగోయిలకు ఇంత పొగరా ? అనుచుఁ గలవరపడినదయి - తరువాతి వచనముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : కోకిలము (ప్రకృతి)-కోయిల, కోవెల (వికృతి), గండుఁ గోయిల = పుంస్కోకిలము, గండు + కోయిల - 'సమాసంబుల సుదంతంబులగు స్త్రీపమంబులకుం బుంపులకుం బరుషనరళంబులు పరంబు లగునపుడు సుగాగమం బగు.' బాల. నంది, 25, ద్రుతకార్యము (బాల, పంది. 16, 17-) గండుఁగోయిల, తుమ్మెదలు, చిలుకలు, గండుఁగోయిలలు మన్మథుని పరివారము. చిల్క - చిలుక - 'అచ్ఛికంబులం బదమధ్యంబుల నల డ రల యుత్వంబునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు. బాల. ప్రకీర్ణక, 17, మేల్మేలు-మేలు + మేలు - 'పదాంతంబులయి యసం

యు కంబులయిన నులురుల యుత్వంబునకు లోపంబు బహుశంబుగ నగు.' బాల.
ప్రకీర్ణక. 16

వ. కళవళించి పరమేశ్వరుం దలచి మనంబున సువ్విళ్ళూరుచు. 114

అర్థము : కళవళించి = కలతపడి, పరమేశ్వరున్, తలచి, మనంబు
నన్ = మనస్సునందు, ఉవ్విళ్ళూరుచున్ = తహతహపడుచు,

తాత్పర్యము : కలతపడి, యీశ్వరుని స్మరించి మనస్సునఁ దహతహ
పడుచు - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము,

సీ. సురనది సురువులు జూటాంతరంబునఁ

క్రొవ్విరిజాదుల కొమరు గాఁగఁ

బావకాంబకరుచి ఫాలతటంబునఁ

గాశ్మీర మయతిలకంబు గాఁగ

గరళాసితప్రభ గళముస వ్రాసిన

కస్తూరి పత్రభంగంబు గాఁగ

భాసురంబగు నిజి పాంకురాంగద్యుతి

సదమల చందనచర్చ గాఁగఁ

తే. జారుతరమైన సహజ శృంగారరూప

విభవ సౌభాగ్య సంపద విస్తరిలు

నా మహాదేవుతోఁ జిత్తమూర వెలసి

కలిసి రమియింస నెన్నఁడు గాంతు నొక్కొ.

115

అర్థము : సుర - నది - సురువులు = ఆకాశగంగ సురుగులు. జూట +
అంతరంబునన్ = జడముడిలోపల, క్రొవ్విరి (క్రొత్త + విరి) = క్రొత్తగా
వికసించిన, జాదుల = జాజిపూల, కొమరు = అందము, కాఁగన్.

పావక + అంబక - రుచి = అగ్నినేత్రముయొక్క కాంతి, ఫాల - తటంబు
నన్ = నొసటిప్రదేశమున, కాశ్మీర - మయ - తిలకంబు = కుంకుమపు బొట్టు-
కాగన్,

గరళ + అసిత - ప్రభ = విషముయొక్క నల్లని, కాంతి, గళమునన్ =
కంఠమునందు, వ్రాసిన = లిఖించిన, కస్తూరి - పత్రభంగంబు = కస్తూరితో వ్రాసిన
మకరికాపత్రము కాగన్.

భానురంబు + అగు = ప్రకాశించునట్టిది యగు, నిజ - పాండుర + అంగ
ద్యుతి = తనదైన తెల్లని శరీరకాంతి, సత్ + అమల - చందన - చర్చ = మిక్కిలి
విర్రులమైన గందపుఝూత, కాగన్.

చారు - తరము + ఐన = మిక్కిలి మనోహరమైన, సహజ - శృంగార -
రూప - విభవ - సౌభాగ్య - సంపద = స్వభావసిద్ధమైన శృంగారరూపముయొక్క
వైభవము. సౌభాగ్యము అనెడి సంపద, విస్తరిల్లు = వ్యాపించునట్టి, అ - మహా దేవు
తోన్ = ఆ శివునితో, చిత్తమారన్ (చిత్తము + ఆరన్) = మనసార, వెలపి = ప్రకా
శించి, కలిపి = కూడి, రమియింపన్ = కవయుటకు, ఎన్నఁడు = ఎప్పుడు,
కాంతున్ + ఒక్కొక్క = చూతునో.

తా త్ప ర్య ము : తలమీఁది ఆకాశగంగ నురుఁగులు జడముడిలోని క్రొత్త గా
విరిపిన జాజిపూల యందము సంతరించుకొనఁగను, అగ్నినేత్రకాంతి నుదుటదిద్దిన
కుంకుమపుబొట్టు కాగను. విషపు నల్లనికాంతి కంఠమున వ్రాసిన మకరికాపత్రము
కాగను, ప్రకాశించు తన తెల్లనిదేహకాంతి స్వచ్ఛమైన మంచిగందపుఝూత కాగను
మిక్కిలి మనోహరమైన సహజ శృంగారరూపవైభవము గల ఆ శివునితో మనసార
నెన్నఁడు రమింపఁగందునో !

వి శే ష ము లు : అలంకారము రూపకము. క్రొవ్విరి - క్రొత్త + విరి -
'సమాసంబునం బ్రాతాదుల తొలియచ్చుమీఁది వర్ణంబులకెల్ల లోపంబు బహుశంబుగా
నగు.' బాల.సంధి.38, క్రొ + విరి - 'క్రొత్త శబ్దమున కాద్యక్షర శేషంబునకుం
గొన్నియెడల సుగాగమంబునుం గొన్నియెడల మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబు నగు.' బాల.
సంధి. 38, క్రొవ్విరి.

వ. అని గద్దించి కాలుకొనక లీలోద్యానంబున కేకాంతంబునఁ జని విరహ దహనదాహంబు సహింపనోపక. 116

అర్థము : అని, గద్దించి, = అదలించి, కాలుకొనక = నిలువక, లీలా + ఉద్యానంబునకున్ = క్రీడావనమునకు, ఏకాంతంబునన్ = ఒంటరిగా, చని, విరహ - దహన - దాహంబు = వియోగమనెడి యగ్నితాపము. సహింపన్ + ఓపక = ఓర్వఁజాలక,

తాత్పర్యము : అని యదలించి నిలువక క్రీడోద్యానమునకు ఒంటరిగాఁ బోయి వియోగమనెడి యగ్నితాపము నోర్వక - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

విశేషములు : విరహ - దహన - విరహమనెడి దహన రూపకము. కాలుకొను = కాలుమోపు - నిలుచు.

తే. రుచిర శశికాంత రచిత సరోవరంబు
నెలఁత సొచ్చిన మెయివేకి నీరులెల్ల
నింకె; వదనేందురుచి శిలలెల్లఁ గరఁగి
నిండెఁ దోడ్తోన కొల నతనుండు విసువ. 117

అర్థము : రుచిర - శశికాంత - రచిత - సరోవరంబున్ = మనోహర మైన, చంద్రకాంతశిలలతో, నిర్మింపఁబడిన సరస్సును. నెలఁత = స్త్రీ - పార్వతి, చొచ్చినన్ = ప్రవేశింపఁగా, మెయివేకిన్ = శరీరతాపముచే నీరులు + ఎల్లన్ = జలము లన్నియు, ఇంకెన్, తోడ్తోన్ + అ = వెంటనే, అతనుండు = మన్మథుఁడు, విసువన్ = విసువుచెందఁగా, వదన + ఇండు - రుచిన్ = ముఖమనెడు చంద్రుని కాంతితో, శిలలు + ఎల్లన్ = చంద్రకాంతపుత్రాలు అన్నియును, కరఁగి, కొలను = సరస్సు, నిండెన్.

తాత్పర్యము : మనోహరములైన చంద్రకాంతశిలలతో నిర్మింపఁబడిన సరస్సు పార్వతి ప్రవేశింపఁగా, నామె శరీరతాపముచే నందలి నీరులన్నియు నింకిపో యెను, కాని మరల వెంటనే మన్మథుఁడు విసువుచెందఁగా, నామె ముఖమనెడి చంద్రునికాంతిచే నా చంద్రకాంతశిలలు కరఁగి కొలను నిండెను,

వి శే ష ము లా: సంబంధాతిశయోక్త్యలంకారము. 'సంబన్ధాతిశయోక్తి స్వ్యా దయోగే యోగకల్పనమ్,' చన్ద్రా. అతనుండు విసువ - మన్మథుఁడు విసువుకొనుట యెందులకనఁగా. నామెను సంప్రప్త రానినిజేయు తనప్రయత్నమున విఫలుఁడయినందు లకు, వదన + ఇందు = రూపకము.

వ. అంతం దనుసంతాపంబు వాపనోపక పరమేశ్వరురూపు చిత్రించి చూచిననై న చూచుట యగునోయని చిత్రసాధనంబులు గొని పలక ఘట్టించి మెఱుంగిడి త్రివటించి తిట్టంబు కొలఁదికిందెచ్చి ఋజ్వాగ తంబున రేఖ సూక్ష్మలిపి పత్రక బిందుక నిమ్నోన్నతాపాంగ మానోన్మాదంబు అలవటిచి సలక్షణంబుగాఁ జిత్రించి వన్నువ గొలిపి కందెఱ తెఱచిన.

118

అర్థ ము : అంతన్, తను - సంతాపంబు = మేనివేడిమి, పాపన్ + ఓపక = బోఁగొట్టుకొనలేక, పరమేశ్వరు - రూపు, చిత్రించి, చూచినన్ + ఐనన్ = చూచుటచేతనై నను, ఊచుట = స్వస్థత, అగునో, అని, చిత్ర - సాధ నంబులు = రూపచిత్రజోపకరణములు, కొని, పలక = చిత్రఫలకము, ఘట్టించి = స్థిరముగానుండునట్లుచేసి, మెఱుంగు + ఇడి = మెఱుఁగుపెట్టి, త్రివటించి = మూఁడు సమభాగములుగాఁజేసి, తిట్టంబు - కొలఁదికిన్ + తెచ్చి = చిత్రప్రారంభమునందు స్థూలాకారమువ్రాసి, ఋజ్వాగతంబునన్ = చిత్రశాస్త్రమున రేఖలువ్రాయు నై దుమార్గములలో నొకటియైన దీనిచే, రేఖన్ = గీతను, సూక్ష్మలిపి = సరిచేసి, పత్రక - బిందుక - నిమ్నోన్నత - అపాంగ - మాన + ఉన్మాదంబులు = ఈ పేర్లు గల రేఖనమార్గములు, అలవటిచి = చేసి, సలక్షణంబుగాన్ = లక్షణయుక్తముగా, చిత్రించి = లిఖించి, వన్నువ + కొలిపి = పర్ణము ఉండునట్లుచేసి, కందెఱ = గవు సెన, తెఱచినన్ = తీయఁగా,

తా త్ప ర్య ము : అంత మేనితాపమును బోఁగొట్టుకొనలేక యీశ్వరుని రూపమును జిత్రించి చూచుటవలననై నను స్వాస్థ్యము గలుగునేమోయని చిత్రమువకు వలయు నుపకరణములు తీసికొని, చిత్రఫలకమును స్థిరముగా నుండునట్లుచేసి, మెఱుఁ గుపెట్టి, మూఁడుసమభాగములుచేసి, స్థూలాకారము వ్రాసి ఋజ్వాగతమనెడిరేఖామార్గ

మున రేఖను సరిచేసి, పత్రకము, బిందుకము, నిమ్నోన్నతము, అసాంగము, మానము, ఉస్మానము అను రేఖనమార్గములు సరిచేసి, లక్షణమునకు సరిపోవునట్లు లిఖించి వర్ణమువేసి, గవుసెన తీయఁగా - తరువాతిపద్యములో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : ఋజ్వాగతము - చిత్రశాస్త్రమున రేఖలు వ్రాయు పంచ మార్గములలో నొకటి, తక్కినవి: అర్థఋజువు, సాచి, ద్వ్యర్థాక్షి, పార్శ్వాగతము. చిత్రపటరూపములు చునలఁజూచు దృష్టిభేదములఁ జూపురేఖలే యీ యైదును, పత్రక, బిందుక, నిమ్నోన్నత, మాన, నీలక, ధూమావర్తక, ఉద్యర్తన, చిత్రప్రవర్తనము లను నెనిమిదియు. క్రమముగా సకల, న్వస్తిక, సర్వతోభద్ర, కళిక, రంభక, త్రిశంగ, శిశునిరీక్షణ, వర్ణమానము లను నెనిమిదివిధములగు చిత్రరూపములకు రేఖన మార్గములు.

చ. కలకల నవ్వునట్లు, తమకంబునఁ గన్నవ విచ్చి భూలతల్
 వాలయఁగఁ జూచునట్లు, తనివోవఁగఁ దెల్చియుఁ గౌఁగిలింపఁజే
 తులు పచరించున, ట్లదటుతో రతికేలికి నప్పలించున
 ల్లెలమి నటించుచుండె సతి కీశ్వరురూ పెదురం బ్రసన్నమై. 119

అర్థము : ఈశ్వరు - రూపు = ఈశ్వరుని ఆకారము, సతికిన్ = స్త్రీకి - పార్వతికి, ఎమరన్, ప్రసన్నము + ఐ = సరియైనదయి, కలకల - నవ్వు + అట్లు = కలకల నవ్వునట్లును, తమకంబునన్ = తహతహతో, కన్నవ (కను + కవ) = కనులజంట, విచ్చి = విప్పి, భూ - లతల్ = తీఁగలవంటిబొమ్మలు, వాలయఁ గన్ = పొసఁగఁగా, చూచు + అట్లు - చూచునట్లును, తనివోవఁగన్ = తృప్తి తీఱఁగా, తెల్చియున్. = దేర్చియు, కౌఁగిలింపన్ = కౌఁగిలింపటకు, చేతులు, పచరించు + అట్లు = చాఁచునట్లును, అదటుతోన్ = ఉద్రేకముతో, రతి - కేలికిన్ = సంభోగ క్రీడకు, అప్పలించు + అట్లు = ఉత్పహించునట్లును, ఎలమిన్ = ఇంపుగా, వటించుచున్ + ఉండెన్ = తోచుచుండెను,

తార్పర్యము : ఈశ్వరునిరూపహ పార్వతి కెదురఁ బ్రసన్నమయి, కలకల నవ్వునట్లును, తహతహతోఁ గనుదోయి విప్పి బొమ్మతీవలు పొసఁగఁజూచునట్లును, తృప్తి తీఱఁదేర్చియుఁ గౌఁగిలింపకొనుటకుఁ జేతులు చాఁచునట్లును, ఉద్రేకముతో సంభోగక్రియకు ఉత్పహించునట్లును ఇంపుగా వర్తి లుచుండెను.

వి శే ష ము లా ; ఈ పద్యము పింగళిసూరనకృత ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము నందలి యీక్రిందిపద్యమును స్ఫురింపజేయుచున్నది.

చ. కలకల నవ్వి నట్ల తెలిగన్నుల నిక్కమ చూచినట్ల తోఁ
బలుకఁ గడంగినట్ల కడు భావగభీరత లబ్ధినట్ల పెం
పొలయఁ దనర్చి జీవకళ యుట్టిపడన్ శివవ్రాసినట్టి యా

చెలువునకాభిముఖ్యము భజింసఁ దలంకెను దాను బోటియున్. ప్రభా. 1.138, ఇదియును భార్యతి చిత్తరువునవ్రాసిన ప్రద్యుమ్నునిరూపవర్ణనము. భ్రూలతల్ = అతఁడపంటిఁచువులు - ఉపమిత సమాసము, తెల్పి - తెలుచుధాతుక్వార్థరూపము, అలంకారము స్వభావోక్తి.

వ. అంత నంతయు నిక్కువంబు కాఁదలంచి లజ్జించి మే యోసరించుచు
నపాంగావలోకనంబు సురంగంబై పొలయం దదాసక్త యగుచు
నంత నక్కడం జతురిక యను ప్రియవయస్య కన్యాంతఃపురంబునం
దగసుతం గానక లీలోవ్యానంబునం దన్వేషించుచు వచ్చి వచ్చి. 120

అ ర్థ ము : అంతన్, అంతయున్, నిక్కువంబు + అ = నిజమే, కాన్ = అగునట్లు, తలంచి, లజ్జించి = సిగ్గుపడి, మే = శరీరము. ఓసరించుచున్ = తొలఁ గఁజేయుచు, అపాంగ + అవలోకనంబు = క్రీఁగంటిచూపు. సురంగంబు + ఐ = ప్రకాశమయి, పొలయన్ = వర్తిలఁగా, తద్ + ఆసక్త = ఆతనియందు శివుని యందుఁ, గోరికగలది, అగుచున్ + ఉండున్ = అగుచుండును, అంతన్, అక్కడన్, చతురిక, అను, ప్రియ - వయస్య = అనుఁగుఁజెలి, కన్యా + అంతఃపురంబునందున్, అగ - సుతన్ = కొండకూఁతును - పార్వతిని, కానక = చూడక, లీలా + ఉద్యానంబు నందున్ = క్రీడోపవనమునందు. అన్వేషించుచున్ = వెదకుచు, వచ్చి - వచ్చి.

తా త్ప ర్య ము : అంతఁ దానుజూచునదియంతయు నిజమేయని తలఁచి, సిగ్గుఁజెంది, శరీరము అపసరిల్లఁజేయుచుఁ, క్రీఁగంటి చూపు ప్రకాశమయి వర్తిలఁగా శివునియందుఁ గోరికగలది యగుచుండెను. అంత నక్కడఁ జతురిక యను ననుఁగుఁ జెలి కన్యాంతఃపురమునఁ భార్యతిని గానక క్రీడావనమున వెదకుచు వచ్చివచ్చి. - తరు వాతి పద్యముతో నన్వయము.

సీ. జలజాతముల కింత చన వెవ్వరిచ్చిరి
 దరహాసరుచిఁబొల్పు తావిఁ బెనఁగ ?
 హిమ రుచి కీ మెయి యెందుండి వచ్చె ని
 తాంత సుధాపూర్ణకాంతిఁ దనర ?
 మలయానిలుం డింత చలిమిరితోఁ గ్రాలి
 నడపాడు నోజ యెన్నుండు వడసె ?
 రాజకీరము లింత రసవంత మగుమాట
 చొప్పు లే రీతి నెచ్చోటఁ బడసె ?

తే. దగు నెఱింగితిఁ బ్రాణేయ నగ తనూజ
 మదనవేదనఁ దన్నుఁ దా మఱిచియున్న
 యవసరంబుల నా బాల యవయవముల
 చెలువు గిల్మాడుకొనిరి గావలయు నేఁడు.

121

అర్థము : దర - హాస - రుచిన్ = చిఱునవ్వుకాంతితోఁ పొల్పు = ఒప్పు
 తావిన్ = పరిమళముతో, పెనఁగన్ = కూడియుండుటకు. జలజాతములనున్ =
 పద్మములకు, ఇంత = ఇంతటి, చనవు = పరిచయము, ఎవ్వరు, ఇచ్చిరి ?

నితాంత - సుధా - పూర్ణ - కాంతిన్ = అధికమైన, అమృతముతో నిండిన
 కాంతితో, తనరన్ = ఒప్పుటకు, హిమ - రుచికిన్ = చల్లని కిరణములు గలవానికి
 చంద్రునకు. ఈ - మెయి = ఈ రీతి, ఎందున్ + ఉండి = ఎచ్చటినుండి,
 వచ్చెన్.

మలయ + అనిలుండు = మలయపవనుఁడు - దక్షిణపుగాలి, ఇంత, చలిమిరి
 తోన్ = శైత్యముతో, గ్రాలి = ఒప్పి, నడపాడు + ఓజ = సంచరించు విధము,
 ఎన్నుండు = ఎప్పుడు, పడసెన్ = పొందెను,

రాజ - కీరములు = రాచిలుకలు, ఇంత, రసవంతము + అగు - సరసములగు
 మాట - చొప్పులు = మాటరీతులు, ఏ రీతిన్ = ఏ విధముగా, ఎచ్చోటన్ (ఏ +
 చోటన్) = ఎచ్చట, పడసెన్.

తగున్ = అవును, ఎఱింగితిన్ = తెలిసికొంటిని.

ప్రాలేయ - నగ - తనూజ - మంచుఁగొండ కూతురు - పార్వతి, మదన - వేదనన్ = మన్మథబ్ధాతో, తన్నున్ + తాన్ = తన్నుఁదాసు, మఱచి + ఉన్న + అవనరంబులన్ = మఱచియున్న సమయముబండు, ఆ - బాల = ఆ కన్య - పార్వతి యొక్క, అవయవముల = అవయవములయొక్క, చెలువు = అందము, నేఁడు, గిల్మాడుకొనిరి కావలయున్ = ఆపహరించిరికాఁబోలును.

తా త్వ ర్య ము : పద్మములకుఁ జిఱునప్పుకాంతిలో నొప్పు పరిమళముతోఁ గూడియుండుట కింతపరిచయ మెవ్వరిచ్చిరి? చంద్రునకు అధికమైన అమృతముతో నిండిన ప్రకాశముతో నొప్పుటకు ఈ రీతి యెందుండి వచ్చెను? మలయవాయువు ఇంత శైత్యముతో నొప్పి సంచరించు విధ మెప్పుడు పొందెను? రాచిలుక లింత రసవంతము లైన మాటరీతు లే విధముగా నెచ్చటఁబొందెను? అవును. తెలిసికొంటిని! హిమవ త్పర్వతపుత్రు, మన్మథతాపముచే మైమఱచియున్న సమయములందు అమె యవయవ ముల అందమును నేఁ డపహరించియుండువలయును.

వి శే ష ము లు : అలంకార ముత్ప్రేక్ష - ప్రాలేయ - 'ప్రాలేయం మిహికా చ. ప్రకయా చ్చరదంతాదాగత మితి ప్రాలేయమ్' - శరత్కాలాంతమున పచ్చునది - మంచు - అమరము. గిల్మాడు , గిల్పాడు - గిలుబాడు = అపహరించు - అనువదియే కాని 'గిల్మాడు' నిఘంటువులఁ గనుపట్టదు.

వ. అనుచు గిరిజ హరునం దాసక్త యగు డెఱింగినదై చంచలించుచు నరుగుదెంచి శశికాంత సరోవరతీర కర్పూర లతామందిరంబున విందుశేఖరు నుందరాకారంబు చిత్రించుచున్న గిరినందనం గని డాయం జనుదెంచి చతురిక సమంచితాలాపంబులఁ దన్నుంగలిసికొని యమ్మొలంతం గనుంగొని.

అ ర్థ ము : అనుచున్, గిరిజ = పార్వతి, హరునందున్, ఆసక్త + అగుడు = కోరికగలది యగుట, ఎఱింగినది + ఐ = తెలిసినదయి, చంచలించుచున్ = మిక్కిలి చలించుచు, అరుగుదెంచి = వచ్చి, శశికాంత - సరోవర - తీర - కర్పూర - లతా - మందిరంబునన్ = చంద్రకాంత శిలానిర్మితమైన సరస్సుయొక్క ఒడ్డునందలి

కప్పురపుద్రవయింట. ఇందుశేఖరు = చంద్రుడు శిరోభూషణముగాఁ గలవాని -
 (శివుని) యొక్క. సుందర + ఆకారంబు = అందమైనరూపము, చిత్రించుచున్ +
 ఉన్న = గీయుచున్న, గిరి - నందనన్ = కొండకూతును - పార్వతిని, కని-
 డాయన్ + చనుదెంచి = సమీపింపవచ్చి, చతురిక, సమంచిత + ఆలాపంబులన్ =
 ఒప్పిన మాటలతో, తన్నున్ = ఆమెను, కలిసికొని. ఆ + మెలంతన్ = ఆ స్త్రీని.
 పార్వతిని, కనుంగొని - చూచి.

తా త్ప ర్య ము : అనుచుఁ బార్వతి యీశ్వరునియందుఁ గోరికగలదియగుట
 తెలిపినదయి చతురిక మిక్కిలి చలించుచు వచ్చి చంద్రకాంత శిలానిర్మితమైన సరస్వీ
 రమునందలి కప్పురపుద్రవయింట నీశ్వరుని సుందరరూపమును జిత్రించుచున్న
 పార్వతినిజూచి సమీపించి సమంచితములైన పలుకులతో నామెను గలిసికొని చూచి -
 తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

సీ. ఎలమి నీ మైదీగె నెలకొన్న సుకుమార
 వాసంతలక్ష్మి పౌం దోసరించి,
 మరిగి నీ జిహ్వానుసుంజరి విహరించు
 భాషాశుకంబులఁ బాటఁజోపి,
 సంధిల్లు నీ ముఖచంద్రుతో రమియించు
 దరహాస చంద్రికఁ బొరపుచేసి,
 నెఱిలేక నీతోడినీడయై కెడఁగూడి
 వరఁగిన నన్నింత యెరపునేసి,

తే. వచ్చి యీ వనలక్ష్మితో నిచ్చమెచ్చి
 చెలిమిగొనియుండుటయుఁగాక చిత్తమునకుఁ
 గన్నుఁగవకూతగా నహికటకురూపు
 చిత్ర మిడి చూచె దిదియేమి చిత్ర మిల!

అ ర్థ ము : అబల = ఓ యింతి! పార్వతీ!

ఎలమిన్ = ఇంపుతో, నీ - మై + తీగెన్ = నీ దేహలతయందు, నెల
కొన్న = పాదుకొనిన, సుకుమార = కోమలమైన, వాసంత - లక్ష్మి - పొందు =
వసంత శోభయొక్క పొందు, ఓసరించి = విడిచి,

మరిగి = మచ్చికపడి, నీ - జిహ్వా - సుమంజరిన్ = నీ నాలుకయనెడు
మంచిపూలగుత్తియందు, విహరించు, భాషా - శుకంబులన్ = వాక్కులనెడు చిలుక
లను, పాఠద్రోపి = పాఠద్రోలి,

సంధిల్లు = సమకూడునట్టి, నీ ముఖ - చంద్రుతోన్ = నీ ముఖమనెడి
చంద్రునితో, రమియించు = క్రీడించు, దర - హాస - చంద్రికన్ = చిలునవ్వనెడు
వెన్నెలను. పౌరపుచేసి = భిన్నముచేసి,

నెఱి - లేక = పాడిలేక, నీతోడి - నీడ + ఐ, కెడగూడి = ప్రక్కనుండి,
పరగిన = ఒప్పిన, నన్నున్, ఇంత, ఎరవు + చేసి = అన్యముగా భావించి,

వచ్చి, ఈ వనలక్ష్మితోన్ = ఈ వనమనెడి లక్ష్మితో, ఇచ్చన్ - మెచ్చి =
ఇష్టపడి, చెలిమి + కొనిఉండుటయున్ + కాక = స్నేహముగలిగియుండుటయే
కాక, చిత్తమునకున్ = మనస్సునకును, కన్నుగవకున్ = కనుదోయికి, ఊత
గాన్ = ఆధారముగా, అహి - కటకు - రూపు - చిత్రము = పాములు
కడియములుగాగలవాని (శివుని) ఆకారముయొక్క చిత్తరువు. ఇడి = ఉంచి,
చూచెడు = చూతువు, ఇది - ఏమి - చిత్రము = ఇ దేమి వింత?

తా త్ప ర్య ము : పార్వతీ! నీ దేహలతయందు నెలకొన్న కోమల వసంత
శోభ పొందు విడిచి, నీ నాలుకయనెడుపూలగుత్తిని మరిగి విహరించు వాక్కులనెడు
చిలుకలను బాఠద్రోలి, నీ ముఖమనెడు చంద్రునితో, క్రీడించు చిలునవ్వనెడు వెన్నె
లను భిన్నముచేసి, నీతోడునీడయై ప్రక్కనుండునన్ను పాడితప్పి ఇంతవేఱుచేసి, వచ్చి,
యీ వనలక్ష్మితో నిష్టపడి, స్నేహముగలిగియుండుటయేకాక మనసునకు, గనుదోయికి
వునిరూపపు, చిత్తరువు నాధారముగా, జేసి చూతువు, ఇదేమి వింత!

వి శే ష ము లు : మై దీగ = మై అనెడుతీగ - రూపకము. వాసంత =
వసంతసంబంధమయినది, జిహ్వా - సుమంజరి = జిహ్వానెడుసుమంజరి, భాషా -
శుకంబులు = భాషయనెడుశుకములు, ముఖచంద్రుడు ముఖమనెడుచంద్రుడు, దర

హాస - చంద్రిక - దరహాసమనేడుచంద్రిక - రూపకములు, చూచెడిది = చూచెదవు + ఇది. లాట్ట వకారమునకు లోపము (బాల, క్రియ, 24), అసదాదిస్వరసంది. బాల.సంది. 11. ఉత్వసంది, బాల.సంది, 1. రూపు (వికృతి) - రూపము (ప్రకృతి) చిత్రము = (నానా.) చిత్రువు, ఆశ్చర్యము,

వ. ఇదియంతయు హరువలని విరహవ్యంజకం బగుచున్నయది అనిన నగజ నెచ్చెలిం గనుంగొని. 124

అర్థము : ఇది + అంతయున్, హరువలని = ఈశ్వరునితోడి, విరహ - వ్యంజకంబు = ఎడఁబాటును స్పష్టపఱచునది. అగుచున్ + ఉన్న + అది, అనినన్, అగజ = పార్వతి, నెచ్చెలిన్ = చెలికత్తెను. కనుంగొని.

తాత్పర్యము : 'ఇదియంతయును ఈశ్వరునితోడియెడఁబాటును స్పష్టపఱచుచున్నది' అనినఁ బార్వతి చెలికత్తెనుజూచి - తరువాతి ఐద్యముతో నన్వయము.

విశేషములు : హరువలని విరహవ్యంజకంబు - 'కొన్నియెడల సిద్ధ సమాస పుధ్యగత పదంబులతోఁ దప్పిన్న పదంబుల కన్వయంబు చూపఁబడి'. ప్రౌఢ. సమాస. 35.

ఉ. ఆ దరహాస వాస లలితాస్యరుచుల్ దలుకొత్త నప్పుడా
హ్లాదముతోడఁ జూచి చనినప్పటి సమ్మదరాగలీల నాఁ
డాదిగఁ బాయ కీశుఁ డెద నప్పటి కప్పటి కొక్కభంగి న
న్నాదటఁ గూడియుండ విరహవ్యథ నా దెసఁ బొందనేర్చునే ? 125

అర్థము : ఆ - దర - హాస - వాస - లలిత + ఆస్య - రుచుల్ = ఆ యీశ్వరునియొక్క, చిఱునవ్వునకు ఆస్పదమైన, మనోహరమైన, ముఖముకాంతులు, తలుకొత్తన్ = ప్రకాశింపఁగా, అప్పుడు = శివునిసేవించు సమయమున, ఆహ్లాదము తోడన్ = సంతోషముతో, చూచి, చనిన + అప్పటి = చనిననాటి, సమ్మద - రాగ - లీల = సంతోషముతోడి అమరాగవిలాపము, నాఁడు + ఆదిగన్ = ఆ దినము మొదలుకొని, పాయక = విడువక, ఈశుఁడు, ఎదన్ = నా హృదయము నందు, అప్పటికిన్ + అప్పటికిన్ = నానాటికి, ఒక్క - భంగిన్ = ఒక్కరీతిగా.

నన్నున్, ఆదటన్ = ప్రీతితో, కూడి + ఉండన్ = కలిసియుండఁగా. విరహ - వ్యథ = ఎడఁబాటువలనిబాధ, నా - దెసన్ = నా దిషయమున, పొందన్ + నేర్చునే = పొందఁగలుగునా.

తా త్ప ర్య ము : ఆ శివుని చిఱునగవురోడి మనోహరముఖకాంతులను అతనిని సేవించు సమయమున సంతోషముతోఁ జూత నేర్పడిన అనురాగము నాఁడు మొదలుకొని విడువక, ఈశ్వరుఁడు నా హృదయములో నానాఁటికి ఒక్కరీతిగాఁ బ్రీతితోఁ గూడియుండఁగా. నాకు విరహబాధ యేలకలుగును ?

వి శే ష ము లు : అప్పటికప్పటికిన్ - అప్పటికిన్ + అప్పటికిన్ - 'ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు విభక్తిలోపంబు బహుశంబుగా నగు.' బాల. సంధి. 41. ఇచ్చట విభక్తికి లోపము నాలేదు. 'అచ్చున కామ్రేడితంబు పరంబగునపుడు సంధి తఅచుగ నగు,' బాల, సంధి. 10. అప్పటికప్పటికిన్.

వ. అని కప్పి పల్కఁబోయి బయల్పడఁబల్కి వెలవెలఁబాఱుచు దన బహిఃప్రాణయైన ప్రియవయస్యపై నల్లన వ్రాలుడు. 126

అ ర్థ ము : అని, కప్పి = మఱుఁగుపటిచి, పల్కన్ + పోయి, బయల్పడన్ + పల్కి = బయలుపడునట్లుపలికి, వెలవెలఁబాఱుచున్ = తెల్లఁబోవుచు. తన-బహిన్ (ః) + ప్రాణ = తనవెలుపలి ప్రాణమైన, ప్రియ - వయస్య - పైన్ = అనుఁగుఁజెలిమీఁద, అల్లవన్ = మెల్లఁగా, వ్రాలుడున్ = వ్రాలినంతనే.

తా త్ప ర్య ము : అని పార్వతి తనలోని వియోగబాధను మఱుఁగుపటిచి పల్కఁబోయి, బయలుపడునట్లు పలికి, తెల్లఁబోవుచుఁ దన వెలిప్రాణమైన అనుఁగుఁజెలి చతురికపై మెల్లఁగా వ్రాలినంతనే - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : బహిఃప్రాణ - బహిన్ + ప్రాణ - పదాంత సకారము నకు విసర్గాదేశము.

ఆ. ఉవిద మానసమున సుష్పొంగి వలరసం

బొక్కపెట్ట తఱిమి కుక్కిదంబు

గాఁగ నిండి తాల్మి క ట్టవినెనొ యన

వెడలె నశ్రువారి వెల్లిగానుచు.

127

అ ర్థ ము : ఉవిద - మానసమునన్ = యవతియైన పార్వతియొక్క మనస్సునందు, వల - రసంబు (వలపు + రసంబు) = వలపనెడి రసము, ఉష్పొంగి, ఒక్కపెట్ట = ఒక్కమాటుగా, తఱిమి = విజృంభించి, కుక్కిదంబు + కాఁగన్ = క్రీక్కిఱియునట్లు. నిండి, తాల్మి - కట్ట = ఓర్పు అనెడు గట్టు, అవినెనొ + అనన్ = త్రెగెనా యనునట్లు అశ్రు - వారి = కన్నీరు, వెల్లి + కొనుచున్ = ప్రవాహము కట్టి, వెడలెన్ = పైకివచ్చెను.

తా త్ప ర్య ము : పార్వతి మనస్సులోఁ బ్రేమరస ముష్పొంగి యొక్క మాటుగా విజృంభించి, క్రీక్కిఱియునట్లు నిండి, సహనమనెడి గట్టుత్రెగెనా యనునట్లు కన్నీరు ప్రవాహముకట్టి బయలువెడలెను.

వి శే ష ము లు : అలంకార ముత్రేక్ష. తాల్మి - కట్ట = తాల్మియనెడు కట్ట - అమ రూపకమువలన రూపకానుప్రాణితము.

వ. అంతం జతురిక చతురోక్తుల నగజ ననునయించుచు.

128

అ ర్థ ము : అంతన్, చతురిక, చతుర + ఉక్తులన్ = నేర్పుతోడి మాటలతో, అగజన్ = పార్వతిని. అనునయించుచున్ = ఊహించుచు.

తా త్ప ర్య ము : అంతఁ జతురిక నేర్పుతోడి మాటలతోఁ పార్వతిని ఊహించుచు - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

మ. తగదె పోలదె చాలదె యమరదె త్రైలోక్యపూజ్యంబు నీ

తగులం బీశ్వరుమీఁద నట్టి యిది యేతన్మాత్రమే కన్యకా

సుగుణం బెమ్మెయి దూషితం బగునె సంకుద్ధాత్ము సర్వాత్ము స

ర్వగతుం జి త్తమునందుఁ గోరు డిది సద్వంద్యం బనింద్యం బిలన్, ||29

అ ర్థ ము : ఈశ్వరుమీదన్ = శివునిపై. నీ - తగులంబు = నీ ప్రేమము తగదే, పోలదె, చాలదే, అనురదే. త్రైలోక్య - పూజ్యంబు = ముల్లోకము లచేఁ బూజింపఁదగినది, అట్టి, ఇది, ఏతద్ + మాత్రమే = ఈపాటిదా ? కన్యకా- సుగుణంబు = కన్యయొక్క పుంచిగుణము, ఏ + మెయిన్ = ఏ విధముగను, దూషితంబు + అగునె = నిందింపఁబడినది యగునా?, ఇలన్ = భూమియందు, సంశుద్ధ + ఆత్మన్ = మిక్కిలి పవిత్రమైన ఆత్మగలవాఁడును, సర్వ + గతున్ = అంతటను వ్యాపించినవాఁడును, అగు, సర్వాత్మన్ = ఈశ్వరుని, చిత్తమునందున్ = మనసునందు, కోరుడు + ఇది = ఇట్లు కోరుట, సత్ + వంద్యంబు = మంచి వారికిఁ బూజింపఁ దగినది, అనింద్యంబు = నిందింపరానిది.

తా త్ప ర్య ము : ఈశ్వరునిపై నీకుఁగల ప్రేమము మిక్కిలి తగినది కాదా; అది ముల్లోకములకుఁ బూజనీయమైనది. అది యీపాటిదికాదు. కన్యాత్వ మేవిధముగను నిందితముకాదు. మిక్కిలి పవిత్రమైన ఆత్మగలవాఁడును, అంతటను వ్యాపించినవాఁడును అగు నీశ్వరుని గోరుట ఇలలో మంచివారు పూజింపఁదగినది అనవద్యమైనది.

వి శే ష ము లు : తగదే పోలదె చాలదే యనురదే - ఇట్లు సమానార్థ కములను బెక్కిటిని బ్రయోగించుట అత్యంతముప్రశంసనీయమని పలుకుట.

ఏతన్మాత్రమే - ఏతద్ + మాత్రమే - అనునాసికనంది. 'రహాలుతప్ప మిగిలిన పదాంతగతహల్లులకు (య్రులకు) అనువాసిక వర్ణము పరమగుచో వానికి సంబంధించిన అనువాసికవర్ణము వైకల్పికముగా ఆదేశమగును.' ఏతన్మాత్రమే - పక్షమున ఏతద్మా త్రమే, సద్వంద్యము - సత్ + వంద్యము - 'అనునాసికాంతస్థవర్ణములుతప్ప మిగిలిన పదాంతగతహల్లులకు (రుల్లులకు) మృదుహల్లులు (హశ్శులు)కాని అచ్చులుకాని పరములగునపుడు ఆ హల్లుల వర్ణమునకుఁజేందిన తృతీయవర్ణ మాదేశ మగును.' కోరుడు = కోరుట - భావార్థకటవర్ణకమునకు దువర్ణమును వాడుట యీ కవికిఁ బరిపాటి.

వ. అని సంబోధించుచు నంత నా చెలువకు విరహం బతిక్రొంతం బగు దెంచు డెఱింగి నగజం గనుంగొని చతురిక నిపుణికాది సఖీ జనంబులఁ దోడ్తెచ్చి శిశిరోపచారంబులు నేయించి విరహపరితాపంబు పుచ్చివై చెద నోడకుండు మని పోవ నిశ్చయించి.

అర్థము : అని, సంబోధించుచున్ = తెలియజెప్పుచు, అంబన్, ఆ - చెలువకున్ = ఇంతికి - స్వాతికి, విరహంబు = ఎడబాటు, అతిక్రాంతంబు = మించినది, అగుదెంచుడు = అగుట, ఎటింగి, నగజన్ = పార్వతిని, కనుంగొని = చూచి, చతురిక, నిపుణికా + ఆది - సఖీ - జనంబులన్ = నిపుణిక మున్నగు చెలికత్తెలను, తోడ్చి = తీసికొనివచ్చి, శిశిర + ఉపచారంబులు = శీతలోపచారములు, చేయించి, విరహ - పరితాపంబు = వియోగమువలనిసంతాపము, పుచ్చివై చెదన్ = పోగొట్టెదను, ఓడక + ఉంతుము = భయపడకుండుము. అని, పోవన్ = పోవుటకు, నిశ్చయించి,

తాత్పర్యము : అని తెలియజెప్పుచు, పిమ్మట బాహ్యతికి వియోగబాధ దుస్సహ మగుట యెఱిగి 'ఆమెను జూచి చతురిక నిపుణిక మున్నగుచెలులను దీసికొని వచ్చి శీతలోపచారములు చేయించి నీ విరహతాపము నుడిపెదను. భయపడకు' మని పోనిశ్చయించి - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

ఉ. "అదెడు నమ్మిఁ గన్గొనకుముమ్మ ! బయల్పడ నాడు చిల్కతో నాడకు మమ్మ ! తేటిగెడ నాశతినేయకుముమ్మ ! వెన్నెలం జూడకుముమ్మ ! తెమ్మెరలఁ జోకకుముమ్మ ! తలిర్చు మావి క్రీ నీడకుఁ బోకుముమ్మ!" యని నెచ్చెలికత్తెకుఁ జెప్పె సమ్మతిన్. 131

అర్థము : అదెడు - నమ్మిన్ = నృత్యముచేయు నెమలిని, కన్గొనకుము + అమ్మ = చూడకు తల్లీ, బయల్పడన్ + ఆడు = వెల్లడిగాఁ బలుకు, చిల్కతోన్, అడకుము + అమ్మ = పలుకకు తల్లీ. తేటి + కెడన్ = తుమ్మెదప్రక్క, ఆశతి + చేయకుము + అమ్మ = రాగాలాపము చేయకు తల్లీ ! వెన్నెలన్ + చూడకుము + అమ్మ, తెమ్మెరలన్ = దక్షిణపుగాలిని, - చల్లగాలిని, చోకకుము + అమ్మ = తాఁకకు తల్లీ ! తలిర్చు - మావి - క్రీనీడకున్ = చిగిరించుమామిడిక్రింది నీడకు, పోకుము + అమ్మ = పోవకు తల్లీ ! అని, నెచ్చెలికత్తెకున్ = ప్రియ వయస్యకు, సమ్మతిన్ = మంచిమనస్సుతో, చెప్పెన్,

తాత్పర్యము : 'పార్వతీ! నర్తించునెమలిని జూడకుము, వెల్లడిగా మాటాడు చిలుకతోఁ బలుకకుము. తుమ్మెదప్రక్క రాగాలాపము చేయకుము.

వెన్నెలను జూడకుము. చల్లగాలిని స్పృశింపకుము. చిగిర్చిన మామిడిచాయకుఁ బోవకుము,' అని చతురిక చెలికత్తెకు సమ్మతితోఁ జెప్పెను,

వి శే ష ము లు : కన్గొనకుమమ్మ - 'సంప్రార్థనంబుల ముజ్జన కదాదులు విభాష ననుప్రయుక్తంబు లగు.' బాలక్రియ. 333. ఆశతి - (రూపాం.) ఆలతి. క్రీసీడ - క్రిందు + సీడ. 'సమాసంబునం బ్రాతాదుల తొలియచ్చుమీఁదివరంబులకెల్ల లోపంబు బహుళంబుగా నగు.' బాల.పంథి. 333. క్రి + సీడ, క్రీఁగడుపు, క్రీఁగాలు, క్రీఁదొడ - ఇత్యాదులం గ్రిందు శబ్దమునకు లుప్తశేషంబునకు దీర్ఘంబు బహుళ గ్రహణముచేత నని యెఱుంగునది, క్రీసీడ.

వ. చని నిపుణికాది సఖీజనంబులకుం దద్వృత్తాంతం బెఱింగించిన సుదరిపడి యందఱుం జనుదెంచి వ దనవేదనం బరవశయై యున్న యగ్గిరినందనం గని లగ్గ బెగ్గిలి. 132

అ ర్థ ము : చని = పోయి, నిపుణికా + ఆది - సఖీ - జనంబులకున్ = నిపుణిక మున్నగు చెలికత్తెలకు, తద్ + వృత్తాంతంబు, ఎఱింగించినన్ = తెలుపఁగా, ఉదరిపడి = ఉలికిపడి, అందఱున్, చనుదెంచి = వచ్చి, వదన - వేదనన్ = మన్మథబాధచే, పరవశ + ఐ = ఒడలుతెలియనిదయి, ఉన్న, ఆ + గిరి - నందనన్ = ఆ కొండకూఁతును - పార్వతిని, కని, లగ్గన్ + బెగ్గిలి = మిక్కిలిభయపడి.

తా త్ప ర్య ము : వెడలి నిపుణిక మున్నగు చెలికత్తెలకు ఆ వృత్తాంత మెఱింగింపఁగా నులికిపడి యెల్లరును వచ్చి విరహబాధచే నొడలుతెలియకున్నపార్వతిని జూచి మిక్కిలి భయపడి తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

చ. అలకలఁ జిన్నిపూ వలికినంతన మోమునెమర్చుఁ జిన్నుఁగ్రే వల మృదుపత్రభంగములువ్రాయుడుఁ గౌ నసియాడు లగ్గ ని మ్మొలఁతకు ; మాఘవీకుసుమమేఖలఁ గట్టుటయున్ వడంకు నూ రులు ; నిజమింత కోమలి మరుప్రసవాస్త్రహతిం జలింపదే ! 133

అ ర్థ ము : ఇమ్మొలఁతకున్ (ఈ + మొలఁతకున్) = ఈ యింతికి - పార్వతికి, అలకలన్ = ముంగురులందు, చిన్ని - పూవు. అలికిన + అంతన్ +

అ = చెరివినంతనే, మోము, చెమర్చున్ = చెమరించును - స్విన్నమగును,
 చన్ను + క్రేవలన్ = స్తనపార్శ్వములందు. మృదు - పత్రభంగములు =
 సుందరములైన మకరికాపత్రములు, వ్రాయుడున్ = వ్రాపినంతనే, కౌసు =
 నడుము. లగ్గన్ = మిక్కిలి, అపియాడున్ = చలించును, మాధవీ - కుసుమ -
 మేఖలన్ = బండిగురివెందపూలమొలనూలిని, కట్టుటయున్ = కట్టఁగా, ఊరులు =
 తొడలు, వడంకున్ = చలించును, నిజము + ఇంత = ఇంతయు నిక్కువము,
 కోమలి = సుందరి - పార్వతి, మరు - ప్రసవ + అత్త - హతిన్ = మన్మథుని
 పుష్పబాణముల దెబ్బచే. చలింపదే = కంపింపదా?

తాత్పర్యము : ఈ పార్వతికి ముంగురులఁ జిన్నిపూవు చెరివినంతనే
 ముఖము స్విన్నమగును, స్తనపార్శ్వముల సుందరములైన మకరికాపత్రములు రచింపఁ
 గనే నడుము మిక్కిలివడఁకును. బండిగురివెందపూలమొలనూలిని గట్టినంతనే తొడలు
 చలించును, ఇంతయు నిజముగా, నీమె మన్మథుని పూవుటములదెబ్బచేఁ జలింపదా :

వ. అని మెత్త మెత్త న తడుముచు. 134

అర్థ తాత్పర్యములు : అని, మెత్త మెత్త న = మృదువుగా, తడుముచున్ =
 స్పృశించుచు - అని మృదువుగా స్పృశించుచు - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

సీ. మృదురీతి నూర్చుఁదెమ్మెరలు నూల్కొలుపవే,
 తెఱవ : నీ లేతమైఁదీఁగె యొలయ,
 నధరారుణద్యుతి నభ్యుదయింపవే
 పొలఁతి : నీ యాననాంభోజ మలర,
 దరహఃసచంద్రికాస్ఫురణ పూరింపవే
 రమణి : నీ నయనోశ్పలములు పొలయ,
 భాషామృతముఁ గర్ణపథములఁ జొనుపవే
 చెలువ : నీ జీవంబు చేతరింప

ఆ. వెలఁది : నీవ నీకు వెజ్జవై వలవంత
 యవయవములఁ దీఱ నవయవముల
 వలను మెఱయ కేల వలరాజుచలము సా
 ధ్యమ్ము చేసెదమ్మ : తలిరుబోఁడి.

అ ర్థ ము : తెఱవ = ఇంతి, పార్వతీ, నీ - లేత - మై + తీగె = లేతయైన నీ దేహలత, ఒలయన్ = ఒప్పగా, - ఇష్టపడగా, మృదు - రీతిన్ = మృదువైనవిదముగా. ఊర్పు + తెమ్మెరలు = నిట్టూర్పుగాలి, నూల్కొలుపవే = ప్రసరింపజేయవా ?

పొలతి = ఇంతి, నీ - ఆనన + అంభోజము = నీ ముఖపద్మము. అలరన్ = వికసింపగా, అదర + అరుణ - ద్యుతిన్ - క్రిందిపెదవి యెఱునికాంతిని. క్రింది పెదవియనెడి సూర్యునికాంతిని, అభ్యుదయింపవే = పుట్టింపవా ?

రమణి = ఇంతి, నీ - నయన + ఉత్పలములు = నీ కన్నుగలువలు. పొలయన్ = వికసింపగా, దర - హాస - చంద్రికా - స్ఫురణ = చిఱునగవనెడి వెన్నెలయొక్క ప్రకాశము, పూరింపవే = నింపవా ?

చెలువ = ఇంతి, నీ - జీవంబు = నీ ప్రాణము, చేతరింపన్ = చేతన్యము కలదియగునట్లు. భాషా + అమృతమున్ = వాక్కు అనెడి అమృతమును, కర్ణ పథములన్ = చెవులతోవలను, చొనుపవే = ప్రవేశపెట్టవా ?

వెలది = ఇంతి, నీవు + అ = నీవే, నీకున్, వెజ్జవు + ఐ = చికిత్సకురాలవయి, అవయవములన్ = అంగములందు, వలవంత = మన్మథవ్యథ, తీఱన్ = పోపునట్లు, అవయవములన్, వలను - మెఱయక = తగినట్లు ప్రకాశింపజేయక, తలిరుబోడి = చిగురువంటిమేనుగలదానా ! పార్వతీ, వలరాజు - చలము = మన్మథుని పంతము, విల = ఎందులకు, సాధ్యమ్ము - చేసెదవు + అమ్మ = నెఱవేఱునట్లుచేసెదవు ?

తా త్ప ర్య ము : పార్వతీ ! లేతదైన నీ దేహలత ఒప్పునట్లు మృదువుగా నిట్టూర్పుల చల్లగాలిని ప్రసరింపజేయవా ? నీ ముఖపద్మము వికసించునట్లు క్రిందపెదవి యెఱునికాంతిని బుట్టింపవా ? నీ కన్నుగల్వలు వికసించునట్లు చిఱునవ్వు వెన్నెలల స్ఫూర్తిని గలిగింపవా ? నీ ప్రాణము చేతన్యవంత మగునట్లు వాగమృతమును జెవులఁ జొనుపవా ? ఇట్లు నీకు నీవే వైద్యము చేసికొని, నీ అవయవములందలి మన్మథవ్యథ తీఱ నీ యవయవములను ప్రకాశింపజేయక, మన్మథుని పంతము నేల చెల్లింతువు ?

విశేషములు : ఊర్పు, దెమ్మెరలు, మైదీగె, అధరారుణ, అననాంభో
జము, దరహాసచంద్రిక, నయనోత్పలములు - రూపకములు.

వ. అనుచు నందఱు నొండొరులం గనుంగొని

136

అర్థతాత్పర్యములు : అనుచు నందఱును ఒకరినొకరు చూచుకొని -
తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

చ. తలిరులు మొగ్గులున్ వికసితప్రసవంబులుఁ దెండు మీరు, శీ
తలికలుఁ బిక్కమూలములుఁ తామరతూఁడులుఁ దెండు మీరు, చెం
గలువలుఁ డోవకామలును గంజదళంబులుఁ దెండు మీర, లీ
చెలువకు శీతలక్రియలు సేయుద మింకెడ సేయ నేటికిన్? 137

అర్థము : మీరు, తలిరులు = చివురులు, మొగ్గులున్, వికసిత - ప్రస
వంబులున్ = వికసించిన పువ్వులును, తెండు = తీసికొనిరండు, మీరు, శీతలికలున్ =
వట్టివేరులును, పిక్క - మూలములున్ - ఒకానొక చెట్టువేరులును, తామర - తూఁడు
లున్ = మృణాళములును, తెండు, మీరలు - మీరు, చెంగలువలున్ (చెన్ను + కలు
వలున్) = ఎఱ్ఱకలువలును, డోవకామలును = కలువకాఁడలును, గంజ - దళంబు
లున్ = తామరపాకులును. తెండు. ఇంకన్ + ఎడ + చేయన్ = ఇంక నాలస్యము
చేయ, ఏటికిన్ = ఎందులకు. ఈ - చెలువకున్ = ఈ యింతికి - పార్వతికి.
శీతల - క్రియలు = శీతలోపచారములు, చేయుదము.

తాత్పర్యము : పార్వతికి శీతలోపచారములు చేయుదము. ఇంక నాలస్యము
చేయుచెందులకు? మీరు చివురులును, మొగ్గులును, విరిసినపూలును దెండు, మీరు
వట్టివేరులును, పిక్కచెట్టు వేరులును, తామరతూండ్లును దెండు. మీరు ఎఱ్ఱకలువలును,
గలువకాఁడలును, తామరపాకులును దెండు.

వ. అని యందఱు నొండొరులకు మీఱినట్లనేక శిశిరోవకరణ ద్రవ్యం
బులు తత్క్షణంబ కొనివచ్చి తమలోన. 138

అర్థము : అని, అందఱున్ = చెలికత్తె అందఱును, ఒండొరులకున్ -
మీఱిన + అట్లు = ఒకరి నొకరు మించినట్లు, అనేక - శిశిర + ఉపకరణ -

ద్రవ్యంబులు = పెక్కు శీతలోపచారవస్తువులు, తద్ + క్షణంబు + ఆ = ఆ
క్షణముననే, కొనివచ్చి, తమలోనన్,

తా త్ప ర్య ము : అని చెలికత్తె లందఱును ఒకరినొకరు మించునట్లు పెక్కు
శీతలోపచార సాధనములను దీసికొనివచ్చి తమలో - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము,

సీ. పువ్వులు తొడిమలు పుచ్చు ! నయంబునఁ
జివుశుల కామలు సిదుము ; లేత
తూఁడల గంటులు తుదలకు ముఱువు ! చెం
గలువలపై రేకు లొలువు; మరఁటి
మోసుల వీజనంబులు నేయు ! కొలఁది వే
ళ్లిరవుగాఁ గూర్చి చామరలు నేయు !
తొవపువ్వుకామలతో లిమ్ముగాఁ బుచ్చు !
పిక్కమూలంబుల పెనఁగు వాపు !

ఆ. చందనంబు రాచి సన్నియఁ బెట్టు చెం
గావి మన్ను నీరఁ గలపి తేర్పు !
కప్పురంబు దూలిగాఁ జేసి వడివెట్టు
మనుడుఁ గడఁగి ష్రియవయస్య లెల్ల.

139

ఆ ర్థ ము : పువ్వుల - తొడిమలు = పూలవృంతములు. పుచ్చు (ము) =
త్రుంపుము. నయంబునన్ = నేర్పుతో, చివుశుల - కామలు = చివురులకాఁడలా,
చిదుము (ము) = త్రుంపుము,

లేత - తూఁడల - గంటులు = లేదూఁడలగనుపులు (వేరులు), తుదలకున్ -
కొనలకు - ముఱువు (రు) వు (ము) = గిల్లుము, చెంగలావల (చెన్ను + కలావల) =
ఎఱుకలావలయొక్క, పై రేకులు = మీఁదిరేకులు, ఒలువుము.,

అరఁటి - మోసులన్ = అరఁటిమొవ్వులతో, వీజనంబులు = వీవనలా,
చేయు (ము), కొలఁదివేళ్లు = కొలవేరులు - వట్టివేరులా, ఇరవుగాన్ = ఒప్పుగా.
కూర్చి, చామరలు చేయు (ము) = వింజామరములు చేయుము.

తౌవ - పువ్వు - కామల - తోలు = కలువపూలకాడల - పట్ట (త్వక్కు),
 ఇమ్ముగాన్ = బాగుగా, పుచ్చు (చు) = తొలగింపుము, పిక్క మూలంబుల =
 పిక్కచెట్ల వేరులయొక్క, పెనగు = మెలి, పాపు = పోగొట్టుము, చందనంబు =
 మంచిగందము, రాచి, సన్నియఁబెట్టు(ము) = సన్నెకంటిపై నూలుము, చెంగావి
 (చెన్ను + కావి) - మన్ను = మనోజ్ఞమైన యెఱ్ఱని మన్ను, నీరన్ = నీటియందు
 కలిపి = కలిపి. తేర్పు(ము), కప్పురంబు = కర్పూరము, దూలి + కాన్ =
 దుమ్ముగా, చేసి, వడివెట్టుము = మెలిపెట్టుము, అనుడున్ = అనివంతనే, ప్రియ-
 వయస్యలు = అనుగుఁజెలులు, ఎలన్ = అందఱును, కడఁగి = పూని.

తా త్ప ర్య ము : 'పూలతొడిమలు త్రుంపుము. చివురుల కాడలు నేర్పుతోఁ
 జిదుముము. లేదూడల వేరులు చివరలకు గిల్లుము, ఎఱ్ఱకలువల మీఁదిరేకులు ఒలు
 వుము, అరటిమొవ్వులతో వీవనలు చేయుము, వట్టివేరులు ఒప్పుగాఁగూర్చి వింజా
 మరములు చేయుము. కలువపూలకాడల పట్టలు బాగుగాఁ దొలగింపుము. పిక్కచెట్ల
 వేరుల మెలి పోగొట్టుము. మంచిగందము సన్నెకంట నూలుము, చెంగావిరంగు
 మన్ను నీటియందుఁ గలిపి తేర్పుము. కర్పూరమును దుమ్ముగాఁజేసి మెలిపెట్టుము,
 అనివంతనే అనుగునెచ్చెలు లందఱును బూని - తరువాతి గద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : ముఱు (రు) వు ధాతువు నిఘంటువులఁ గనఁబడలేదు.
 చామర . ఆకారాంత స్త్రీలింగశబ్దము, 'చామరా చామరం వాలవ్యజవం రోమగుచ్ఛకమ్'
 ఇతి రభసః (అమరసుధ), తౌవ - తౌగ - తోవ - (రూపాం,) పుచ్చు, చిదుము, చేయు
 మున్నగువానిలోని మువర్ణక లోపమునకు - 'మధ్యమపురుష మువర్ణకంబునకు
 హలవసానంబులు పరంబులగునపుడు లోపము విభాషనగు.' బాల, సంధి. 49,
 కప్పురము (వికృతి) - కర్పూరము (ప్రకృతి)

వ. అవి యన్నియు నవయవంబులుగా నమర్చి శిశిరవీర్యమంత్రం
 బుల నభిమంత్రించి, 140

అ ర్థ ము : అవి + అన్నియున్ = తొడిమలు, చివురులు మున్నగు నా
 వస్తువులన్నియును. అవయవంబులు + కాన్, అమర్చి = కూర్చి, శిశిర - వీర్య -
 మంత్రంబులన్ = చలువచేయుటకై న మంత్రములను, అభిమంత్రించి = పఠించి -
 సంస్కరించి.

తా త్ప ర్య ము ; తొడిమలు. చివురులు మున్నగు నా వస్తువుల నన్నిటిని అవయవములుగా గూర్చి చలువచేయుటకై న మంత్రములతో సంస్కరించి - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

ఉ. చందన కర్దమంబు, ఘనసార రజః ప్రసరంబు, శీతలుల్,
 గెందలిరుల్, ప్రసూనములు. కేసరముల్, కుముదోత్పలాబ్జ త
 త్కంద మృణాళపత్ర ఘన ధాతు తుషార ఘనోపలాంబువుల్
 నాందగు శీతలోపకరణంబుల నర్చనలిచ్చి సిద్ధికిన్. 141

అ ర్థ ము : చందన - కర్దమంబు = మంచిగందపు(బంకము, ఘనసార - రజన్ (:) + ప్రసరంబు = కప్పురపు(బొడుల సమాహము, శీతలుల్ = వట్టివేరులు, కెందలిరుల్ (కెంపు + తలిరుల్) ఎఱ్ఱనిచివురులు, ప్రసూనములు = పువ్వులు కేసరముల్ = ఆకరువులు, కుముదో .... లాంబువుల్: కుముద = తెల్లకలువలు, ఉత్పల = కలువలు, అబ్జ = తామరలు, తద్ = వానియొక్క, కంద = దుంపలు, మృణాల = తూండ్లు, పత్ర = ఆకులు, ఘన = గొప్పవియగు, ధాతు = గైరికాది ధాతువులు, తుషార = మంచు, ఘన + ఉపల = పెనుతాలు, అంబువుల్ = నీరులు, నాందగు (నాన్ + తగు) = అననొప్పు, శీతల + ఉపకరణంబులన్ = శీతలోపచార సాధనములచే, సిద్ధికిన్ = సత్ఫలితమునకు, అర్చనలు = పూజలు, ఇచ్చి -

తా త్ప ర్య ము : మంచిగందపు(బంకము, కప్పురపు(బొడులు. వట్టివేర్లు, ఎఱ్ఱని చివురులు, పూలు, ఆకరువులు, తెల్లకలువలు, కలువలు, పద్మములు. వాని దుంపలు, తూండ్లు, ఆకులు, గొప్ప గైరికాదిధాతువులు, మంచుపెనుతాలు, నీరు అననొప్పు శీతలోపచారసాధనములచే సత్ఫలితమునకయి పూజలుచేసి - తరువాతి గద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : కెందలిరులు - కెంపు + తలిరులు - సమాసంబునం బ్రా(తాదుల తొలియచ్చుమీ(దివర్ణంబులకెల్ల లోపంబు బహుళంబుగా నగు. 'బాల,సంధి. 36. కె + తలిరులు, 'అప్త శేషంబునకుం బరుషములు పరములగునపుడు నుగాగమం బగు. 'బాల,సంధి.37. కె + ను + తలిరులు. 'ద్రుతప్రకృతికముమీ(దిపరుషములకు సరళము లగు. 'బాల,సంధి,16, కె + ను + దలిరులు. 'ఆదేశసరళములకుముందున్న ద్రుతమునకు

బిందుసంశ్లేషములు విభాష నగు. బాల, సంధి. 17, కెందలిరులు. నాన్ + తగు - ద్రుతకార్యముచే నాందగు అనురూపమొక్కచే కావలసియుండఁగా (దీర్ఘముమీఁదసాధ్య పూర్ణములేదు). నాందగునని పూర్ణబిందుసహితరూపమును బ్రయోగించుట నన్నెచోదుని ప్రాచీనతకు నిదర్శన మందురు.

వ. విరహాగ్నిదాహంబునఁ దల్లడిలుచున్న గౌరిం గనుంగొని. 142

అర్థము : విరహ + అగ్ని - దాహంబువన్ = వియోగమనెడి అగ్నివలని తాపముచే, తల్లడిలుచున్ + ఉన్న = కలవరపడుచున్న, గౌరిన్ = పార్వతిని కనుంగొని = చూచి,

తాత్పర్యము : వియోగాగ్నిచేఁ దపించుచు 'బాధపడుచున్నపార్వతిని జూచి. తరువాతి పద్యముతో నన్వయము'

విశేషములు : విరహాగ్ని - విరహమనెడి అగ్ని - రూపకము,

తే. అలిగి మరునేర్చు హరుఁడుఁ దా నట్టి సాహ
సాత్ము నొడఁగూర్చి యా యంబుజాక్షి నింత
విరహవేదనఁ బెట్టెడు విధి కడంగి

మొసలి తా దండగుండము ముంచునట్లు. 143

అర్థము : హరుఁడున్ = శివుఁడును. అలిగి = కోపించి, మరున్ = మన్మథుని, ఏర్చున్ = దహించును, తాను = విధి, అట్టి, సాహస + ఆత్మున్ = మన్మథునిఁగాల్చునంతటిసాహసవంతుని, ఒడఁగూర్చి = చేసి, ఆ + అంబుజ + అక్షిన్ = ఆ పద్మనేత్రను - పార్వతిని, విధి = దైవము, కడంగి = పూని, మొసలి, తాన్, దండ-గుండమున్ = తనకాధారమైనగుండమునే, ముంచు + అట్లు = ముంచురీతిని, ఇంత, విరహ - వేదనన్ = వియోగబాధను, పెట్టెడున్ = కూర్చును

తాత్పర్యము : శివుఁడు కోపించి మన్మథుని దహించును, విధి శివునట్టి సాహసవంతునిఁజేసి యా పార్వతి నింత వియోగవ్యధపాలుచేయును, ఇది యెటు లున్నదన్న. మొసలి తనకాధారమైన నీటిగుండమునే ముంచునట్లులున్నది.

వి శే ష ము లు: మన్మథుడు మనసిజుడు. మన్మథుడు డాదేయము. మనస్సు ఆధారము, ఆదేయమైన మన్మథుడు తన కాధారమైన మనస్సునే ముంచును. అట్లే మొసలి ఆదేయము, గుండము ఆధారము. ఆదేయమైన మొసలి తనకాధారమైన గుండమునే ముంచునట్లు మనసిజుడు తనకాధారమైన మనస్సును ముంచెనని భావము. అలంకార ముత్పేక్ష.

ఇందు 'మొసలి తా దండగుండము ముంచునట్లు' అనునది సరియైన పాఠము గాదనియు, అది 'మొసలి తా దండగుండము ముంచునట్లు' అని యుండనగు ననియు శ్రీ నిడదవోలు వేంకటరావుగారి యభిప్రాయము. చూడు వావిళ్లవారిప్రతిలోని నిడదవోలువారి పీఠిక. 'ఇది నీరశైవ సంప్రదాయకమగు సుమ్మరి గుండయ్యకథకు ల్లంబించినది. గుండయ యను భక్తుడొక్కఁడు తన యింటికి వచ్చుచుండఁగా మార్గములో నొకవేశ్య మేడపైనుండి యాతనిపై నెంగిలిసీళ్లను జల్లెను. అవి యొక మానిసిపై బడెనని గ్రహించి యామె క్రిందికి వచ్చి యాతనిని స్నాతునిగావించి మృష్టాన్నఁ తృప్తుని జేసి చందనతాంబూలాదికముల నొసఁగి పంపినై చెను. ఇంటికి వచ్చిన యతనిని భార్య యనుచూచించి తన్ను ముట్టుకొనవలదని వారించెను. అట్లు వారిరువురు నెనుబడేండ్ల ముదుసలు లగువఱకును గలియకయే యుండిరి. ఈశ్వరుఁడు వారిభక్తిని బరీక్షింపఁదలఁచి యొక మహేశ్వరుఁడై యొక కప్పెఱను దాఁచుఁడని చెప్పియిచ్చి తానే దాని నదృశ్యముచేపెను. శివుఁడు మరల దాని నిమ్మనఁగా వా రదియెట్లుపోయినదో తమకుఁదెలియదనిరి, శివుఁ డంగీకరింపక వారి నా దండనున్న యొక గుండమున మునిఁగి ప్రమాణము చేయుఁడనెను. వారట్లు చేయఁగా నీశ్వరుఁడుమెచ్చి వారికి సురల యౌవనమును బ్రసాదించెను. ఈ పద్యమున హరుఁడు మరుని సంహరించి పార్వతీ దేవికి విరహతాపమును సంఘటింపఱు చూడఁగా మొదలు విరహావస్థలేని మొసలి దంపతులకుఁ దిరిగి యౌవనమును గలిగించి విరహావస్థ నొందించినటు లున్నదనియు, 'దండగుండము ముంప' అని దీనిని పాల్కురికి సోమనాథుఁడు బసవపురాణము 4 వ ఆశ్వాసమునఁ దిరుసీలకంఠుని కథయందు వాడెననియు, జక్కనయు విక్రమార్క చరిత్ర (5-169) లో 'చామ చన్నులతోడ సరివత్తుమని కోకములు దండగుండావ మునిఁగెనేని' అని యీ కథనే సూచించె' ననియు శ్రీ నిడదవోలు వేంకటరావుగారి వచనము.

వ. అని విధి నుల్లాపించుచు నక్కుసుమకోమలి నల్లనల్లన తడమికొని
వచ్చి. 144

అర్థము : అని, విధిన్ = బ్రహ్మాను, ఉల్లాపించుచున్ = దూషించుచు,
ఆ + కుసుమ - కోమలిన్ = పూవువలెమనోజురాలై నఆమెను అలనల్లన - మెల్ల
మెల్లగా, తడమికొనివచ్చి = నిమురుచువచ్చి.

తాత్పర్యము : అని దైవమును దూషించుచు, నా పాఠ్యతిని మెల్లమెల్లగా
నిమురుచు వచ్చి - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

సీ. హిమధామ ధాతు మిశ్రము లగు శశికాంత
జలములు వాసించి జలకమార్చి,
శీతాద్రి కందర ధాతురంజిత మగు
గైరికాంబరములు గట్టనిచ్చి,
ఘనసార పాంసు సంగత మగు నామోద
మలయజ పంకంబు గలయ నలది,
కోమల బిసతంతుగుణరోపితము లగు
నమల కర్పూరహారములు వెట్టి,

తే. సహజశై త్యాభినవపుష్పసమితిఁ దుఱిమి
తరుణ పల్లవ కర్ణావతంసకంబు
లిడి విదాహంబు వాపి మే యెలమి నవక
మెసఁగఁజేసిరి తనుపారు పసదనములు. 145

అర్థము : హిమధామ - ధాతు - మిశ్రములు = చంద్రుఁడనెడు ధాతువుతోఁ
గలపినవి, అగు, శశికాంతజలములు = చంద్రకాంతశిలలనీరులు, వాసించి =
వరిమళింపఁజేసి, జలకము + ఆర్చి = స్నానముచేయించి,

శీత + ఆద్రి - కందర - ధాతు - రంజితము = మంచుకొండగుహుండలి
గైరికాదిధాతువులచే, నెఱ్ఱనై నని అగు, గైరిక + అంబరములు = జేగుఱు
వస్త్రములు, కట్టన్ + ఇచ్చి = తాల్పఁజేసి,

ఘనసార - పాంసు - సంగతము = కప్పురపుబొడితోగూడినది, అగు, ఆమోద - మలయజ - పంకంబు = పరిమళవంతమైన చందనకద్దమమును, కలయన్ + అలది = అంతటను బూసి,

కోమల - బిస - తంతు - గుణ - రోపితములు = మృదువులైన తూటి దారములచే గ్రుచ్చబడినవి, అగు, అమల - కర్పూర - హోరములు - నిర్మలములైన కప్పురపుదండలు, పెట్టి,

సహజ - శైత్య + అభినవ-పుష్ప-సమితిన్ = స్వభావసిద్ధమైన చల్లదనముగల క్రొత్త పూలసమూహమును, తుఱిమి = చెరివి, తరుణ - పల్లవ - కర్ణ + అవతంస కంబులు = లేజివురుల కర్ణాభరణములు, ఇడి = పెట్టి, విదాహంబు = విశేషమైన తాపము, పాపి = పోగొట్టి, తనుపారు = (తనుపు + ఆరు) = చల్లనైన, పసదనములన్ = అలంకారములచే, మే + ఎలమి - నవకము = శరీరపువికాసమును, మృదుత్వమును, ఎసగన్ + చేపిరి = అతిశయింపజేసిరి,

తా త్ప ర్య ము : చంద్రధాతుమిశ్రములగు చలాఃతాతినీరులు పరిమళవంతములుచేసి స్నానమాడించి, హిమవత్పర్వతగుహలందలి గైరికాదిధాతువులచే నెఱునైన జేగుఱువస్త్రములను దాల్చజేసి. కప్పురపుబొడితోగూడిన పరిమళచందనపంకమువంతటను బూసి, మృదువులైన తూటిదారములచే గ్రుచ్చబడిన నిర్మలములైన కప్పురపుదండలు పెట్టి, ప్రకృతిసిద్ధమైన చల్లదనముగల క్రొంబూలను జెరివి, లేజివురుల కర్ణాభరణములను బెట్టి ఆమె విశేషతాపమును బోగొట్టి, చల్లని అలంకారములచే దేహ మృదుత్వము నతిశయింపజేసిరి.

వి శే ష ము లు : ఆర్పి-ఆడుధాతువు, 'చుగాగమం బాచ్ఛికంబున కసంయుక్త నలడరాంతంబునకుం బ్రేరణంబున బహుళంబుగా నగు' బాల, క్రియ, 73. ఆడు + చు, 'ఆ డోడు కూడుల డకారంబునకుం జుక్కు పరంబగునపుడు రేఫంబగు,' బాల, క్రియ, 80. ఆ రుచు, 'ఆచ్ఛికంబులం బదమధ్యంబుల నల డ ర ల యుత్వంబునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు,' బాల, ప్రకీర్ణ, 17. ఆర్పు, 'సమానాశ్రయంబులం బూర్వకాలం బునం దివర్ణకం బగు,' బాల, క్రియ, 38, ఆర్పు + ఇ, 'అంద్వవగాగమంబులందప్ప నపదాదిస్వరంబు పరంబగునపు డచ్చునకు సంధి యగు,' బాల, సంధి, 11. ఆర్పి,

వ. తదనంతరంబు.

146

అర్థతాత్పర్యములు : తద్ + అనంతరంబు + అ = ఆ తరువాతనే, తరువాతి పద్యముతో నన్వయము,

చ. మరుఁ బ్రణుతించి, మందపవమానుఁ దలంచి, వసంతుఁ గొల్చి చందురునకు మ్రొక్కి, చూతనవతోయజసంహతిఁ దెల్చి, శారికా పరభృత చంచరీక శుక బర్హిణ పంక్తికిఁ దృప్తి చేసి సుస్థిర విరహాధిదేవతలఁ జిత్తమునం గొనియాడి భక్తితోన్. 147

అర్థము : మరున్ = మన్మథుని, ప్రణుతించి = మిక్కిలిపొగడి, మందపవమానున్ = మెల్లని వాయువును, తలంచి = స్మరించి, వసంతున్ = వసంతుని, కొల్చి, = సేవించి, చందురునకున్ = చంద్రునకు, మ్రొక్కి, చూత - నవతోయజ - సంహతిన్ = మామిడులయు, చూతనవద్యములయు సమూహమును. తెల్చి = స్తుతించి, శారికా - పరభృత - చంచరీక - శుక - బర్హిణ - పంక్తికిన్ = గోరువంకలయు, కోకిలములయు, తుమ్మెదలయు, చిలుకలయు, నెమళులయు వరుసకు, తృప్తి - చేసి = తనువుచేసి, సుస్థిర - విరహ - అధిదేవతలన్ = శాశ్వతులైన వియోగాధిష్ఠానదైవములను, చిత్తమునన్ = మనస్సునందు, భక్తితోన్, కొనియాడి = ప్రశంసించి.

తాత్పర్యము : మన్మథుని గొనియాడి, మలయవాయువును స్మరించి. వసంతుని సేవించి, చంద్రునకు మ్రొక్కి, మామిడుల క్రొందామరల సమూహమును స్తుతించి, గోరువంకలయు, కోకిలములయు, తుమ్మెదలయు, చిలుకలయు, నెమళులయు సమూహమును దనిపి సుస్థిరులైన వియోగాధిష్ఠానదైవములను మనమున భక్తితోఁ బ్రశంసించి - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము,

సీ. ఎలమావిజౌంపముల్ బలసిన నెత్తమ్మి
కొలనిలోపలి దూబ నెలమిఁ బొదలి,
పెనఁగప్పి యొప్పిన యనఁటులలోపలి
చందన కర్పూర సహితవారి

భోరనఁ దొరఁగెడు ధారాగృహంబులో
 విలసిల్లు శశికాంతవేదిమీఁదఁ
 దనుపారుపువ్వులఁ దలిరుల నెడఁగొల్పి
 పాటించి తీర్చిన పాన్పుమీఁద

ఆ. శైలతనయ నునిచి సఖు లోలిఁ దేలిన
 ధాతుజలము లొడలఁ దడిపి తడిపి
 కమల నవ దళములఁ గదళీదళముల
 వీజనములు చేసి వీచి వీచి.

148

అర్థము : ఎలనూవి - జొంపముల్ = లేతమామిడిగుబురులు, బలపిన = చుట్టియున్న, నెత్తమ్మి కొలనిలోపలి = తామరలనరస్సులోనున్న దూబన్ = దిబ్బ మీఁద, ఎలమిన్ = సంతోషముతో, పొదలి = ఒప్పి.

పెనఁగప్పి = దట్టమై, ఒప్పిన, అనఁబులలోపలి = అరఁటిచెట్లలోనున్న, చందన - కర్పూర - సహిత - వారి = మంచిగంధము, కప్పురము అనువానితోఁగూడిన నీరు,

భోరనన్ + తొరఁగెడు = శీఘ్రముగాఁ బ్రవహించు, ధారా - గృహంబు లోన్ = జలయంత్రగృహములో, విలసిల్లు = ఒప్పు, శశికాంత - వేదిమీఁదన్ = చంద్రకాంతపుటరఁగుపైని, తనుపారు (తనుపు + ఆరు) = చల్లనగు, పువ్వులన్ = పువ్వులను, తలిరులన్ = చివురులను, ఎడఁగొల్పి = పఱచి, పాటించి = చక్కఁ బఱచి, తీర్చిన = సవరించిన, పాన్పుమీఁదన్ = శయ్యపై,

శైల - తనయన్ = కొండకూతును - పార్వతిని, ఉనిచి = ఉంచి, సఖులు = చెలికత్తెలు, ఓలిన్ = క్రమముగా, తేలిన, ధాతు ....జలములు = గైరికాది ధాతువులతోఁగూడిననీరు, ఒడలన్ = శరీరమునందు, తడిపి తడిపి = మిక్కిలి తడిపి. కమల - నవ - దళములన్ = తామరల క్రొత్తతేకులతోను, కదళీ దళములన్ = అరఁటియాకులతోను, వీజనములు = వీవనలు, చేసి, వీచి - వీచి = మిక్కిలి విసరి.

తా త్ప ర్య ము : లేతమామిడి గులురులు చుట్టియున్న వచ్చాకరములోని దిబ్బమీద దట్టమై యొప్పిన అరటిచెట్లలో నున్న చందన కర్పూరసహితజలము ప్రవహించు ధరాగృహములో నొప్పు చంద్రకాంత శిలావేదికపై జలనిశ్చయ్యలను, జివురులను బఱచి సరిచేసినపానుపైఁ జార్వతినుంచి చెలికత్తెలు గైరికాదిభాతువులతో శరీరమును దడిపితడిపి తానురతేకులతోను అరటి యాకులతోను వీవనలుచేసి మిక్కిలి విసరి - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

క. కొలవేళులు నెలఁదూఁడులుఁ
తలిరులు నీహారవారిఁ దడిపి నయమునన్
గులిరుగాన మేన నొత్తిరి
లలనలు పార్వతికి శీతలక్రియ వెలయన్.

149

అ ర్థ ము : లలనలు = స్త్రీలు - చెలికత్తెలు, కొలవేళులున్ = (కొలఁది వేళులున్) వట్టివేరులును, ఎలఁదూఁడులున్ = లేఁదూండ్లును, తలిరులున్ = చివురు లును, నీహార - వారిన్ = మంచునీట. తడిపి, నయమునన్ = నేర్పుతో, పార్వతి కిన్, శీతల - క్రియ = శీతలోపచారము, వెలయన్ = ఒప్పునట్లు, కులిరు + కొనన్ = చల్లనగునట్లు, మేనన్ = శరీరమున, ఒత్తిరి = అదిమిరి.

తా త్ప ర్య ము : చెలికత్తెలు పార్వతికి శీతలోపచారము ఒప్పునట్లు వట్టివేరు లును, లేఁదూండ్లును, జివురులును మంచునీటఁ దడిపి నేర్పుతోఁ జల్లనగునట్లు శరీర మున నదిమిరి.

వ. అంత నొక్కించుక యుల్లంబు చల్లనై గిరిజ కన్నులుమూసినం
గని సతు లొండొరువులం బదరికొని కెలంకుల కోసరించి రయ్యవస
రంబున.

150

అ ర్థ ము : అంతన్, ఒక్కించుక (ఒక్క + ఇంచుక) = ఒకకొంచెము. ఉల్లంబు = మనస్సు, చల్లన + ఐ, గిరిజ = పార్వతి, కన్నులు, మూసినన్ = మూయఁగా. కని = చూచి. సతులు = స్త్రీలు - చెలికత్తెలు, ఒండొరువులన్ = ఒకరి నొకరు, పదరికొని = తొందరపెట్టి, కెలంకులకున్ = ప్రక్కలకు, ఓసరించిరి = తొలఁగిరి, అయ్యవసరంబునన్ = (ఆ + అవసరంబునన్) ఆ సమయమునందు.

తా త్ప ర్య ము : అంత నించుక మనసు చల్లబడి పార్వతి కన్నులు మూయఁగాఁ జూచి చెలికత్తె లొకరినొకరు తొందరపెట్టి పార్వ్యములకుఁ దొలఁగిరి. అ సమయమువ . తరువాతి పద్యముచో నన్వయము.

చ. ఉదరెడు మోవి; ముత్పలక లొత్తెడు; నూరులుఁ గేలుఁ జిన్నులుం
గదలెడు, మేన, బెంజెమట క్రమ్మెడు; నూర్పులు నీలెడున్; ముదం
బొదవఁ బ్రియుం గలం గవయుచున్నది; యిత్తటి నేల నిద్ర దె
ల్పెద?' రని యంతరంగగతి భేదము దెల్పె విదగ్ధ ముగ్ధలన్. 151

అ ర్థ ము ; మోవి = పెదవి, ఉదరెడున్ = అదరును, ముద్ + పుల
కలు = ఆనందమువలనిగగురులు. ఒత్తెడున్ = హెచ్చును, ఊరులున్ = తొడ
లును, కేలున్ = చేతులును, చన్నులున్, కదలెడున్ = చలించును, మేనన్ = శరీ
రమునందు, బెంజెమట (పెను + చెమట) = ఎక్కువ చెమట, క్రమ్మెడున్ =
వ్యాపించును, ఊర్పులున్ = శ్వాసములును, నీలెడున్ = తగ్గును, ముదంబు =
సంతోషము, ఒదవన్ = కలుగఁగా, ప్రియున్, కలన్ = కలయందు, కవయుచున్ +
ఉన్నది = కూడుచున్నది, ఇత్తటిన్ (ఈ + తటిన్) = ఈ సమయమున. ఏల - నిద్ర -
తెల్పెదరు = నిద్రలేపెదరేల?, అని, విదగ్ధ = నేర్పరియైన చెలి, ముగ్ధలన్ =
ముద్దరాండ్రకు, అంతరంగ - గతి - భేదము = మనస్సుయొక్క గమనముయొక్క,
చూర్పు తెల్పెన్.

తా త్ప ర్య ము : 'పెదవి యదరుచున్నది. ఆనందమువలన గగుర్పాటు
హెచ్చెడును. తొడలును, చేతులును, స్తనములును చలించుచున్నవి. శరీరమునఁ జెమట
యెక్కువయ్యెను. శ్వాసములు తగ్గును. సంతోషము గలుగునట్లు కలతోఁ బ్రియుని
గూడుచున్నది. ఈమెనేల నిద్రలేపెదరు?' అని యొక నేర్పరియైనచెలి ముద్దరాం
ద్రయిన చెలికత్తెలకు ఆమె మనోగతి పరిణామము తెలిపెను.

చ. అంత నగజ గల నిక్కువంబ కా భావించి బెదరి లేచి వతిం
గానక. 152

అ ర్థ ము : అంతన్, నగజ (అగజ) = పార్వతి, కల = స్వప్నము, నిక్కు
వంబు + అ = నిజమే, కాన్ = అగుట, భావించి = తలచి, బెదరి = భయ
పడి, లేచి, పతిన్ = స్రియుని, కానక,

తాత్పర్యము : అంతఃపాఠ్యతి కల నిజమేయని భావించి దేదరి లేచి ప్రియునిఁ గానక - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

ఉ. ఉమ్మలికమ్మునన్ సొలసి యుస్సని మెల్లన వ్రాలుఁ బాన్పుపైఁ,
గ్రమ్మన లేచి నిల్చి పతిఁ గానక విభ్రమ మంది చిత్తతా
పమ్మున నేలమీఁదఁబడి ప్రాణము నిల్పక తల్లడంబునన్
సొమ్మలువోవుఁ దన్ సఖులు చూచి భయంపడఁ గామవేదనన్. 153

అర్థము : (పాఠ్యతి కర్తృపదము) తన్ = తను - తన్ను, సఖులు = చెలికత్తెలు, చూచి, భయంపడన్ = భయపడఁగా, కామ - వేదనన్ = మన్మథ బాధతో. ఉమ్మలికమ్మునన్ = దుఃఖముతో, సొలసి = పరవశయై, ఉస్సు + అని = ఉస్సురని, పాన్పుపైన్ = శయ్యమీఁద, మెల్లనన్, వ్రాలున్ = ఒఱగును, క్రమ్మనన్ = శీఘ్రముగా, లేచి. నిల్చి, పతిన్ = ప్రియుని, కానక = చూడక, విభ్రమము + అంది = తొఱుసాటుచెంది, చిత్త - తాపమ్మునన్ = మనస్తాపముచే, నేల మీఁదన్ + పడి, ప్రాణము - నిల్పక, తల్లడంబునన్ = కలవరముతో, సొమ్మలు + పోవున్ = మూర్ఛిల్లును.

తాత్పర్యము : పాఠ్యతి తన్నుఁ జెలికత్తెలు చూచి భయపడఁగా మన్మథ తాపముతో దుఃఖపరవశయై ఉస్సురని పాన్పుపై మెల్లఁగా నొఱగును. వెంటనే లేచి ప్రియునిఁగానక తొఱుసాటుచెంది మనస్తాపముచే నేలపైఁబడి ప్రాణముండఁబట్టలేక కలవరముతో మూర్ఛిల్లును.

విశేషములు : ఇందు అనంగదశలలో మూర్ఛ యను దశ వర్ణింపఁ బడినది. అనంగదశలు పది, అవి -

దృఙ్మనస్సఙ్గ సఙ్కల్పా జాగరః కృశతాఽరతిః,
హ్రీత్యా గోన్మాద మూర్ఛాన్తా ఇ త్యనఙ్గదశా దశ.

తన్ - తన్ను - 'అకారంబుక్రింది అకారంబునకుం దుది ను ల ల క్రింది న ల లకు లోపంబు బహుళంబుగా నగు.' 'బాల.ప్రకీరక, 7. తను. 'పవాంతంబులయి యపంయు క్తంబులయిన ను లు రు ల యుత్వంబునకు లోపంబు బహుళంబుగా నగు,' బాల. ప్రకీరక, 16. తన్.

వ. తదవసరంబున సఖీజనంబులు తల్లడిల్లి.

154

అ ర్థ ము : తద్ + అవసరంబునన్ = ఆ సమయమున, సఖీ - జనంబులు = చెలికత్తెల సమూహములు, తల్లడిల్లి = కలతఁజెంది.

తా త్ప ర్య ము : ఆ సమయమునఁ జెలికత్తెలు కలతఁజెంది - తరువాతి వద్యముతో నన్వయము.

సీ. పరితాపవేదనాపరవశంబునఁ దూలి

నెలసిన చిత్తంబు నెలవుకొనఁగ,
నుమ్మలికమ్మున వెమ్ము అంగజవహ్ని
దురపిల్లులుంబు మరులుకొనఁగ,
వలవంత వరువట్టు వట్టిన నాలుక
తల ముద్దు చూటలు మెలఁగియాడ,
నలరమ్ము నెఱసూర నాడిన వెస సొమ్ము
సిల్లిన జీవి సంజీవి కాఁగఁ,

అ. గోర్కి కోర్కి వీనిఁ గొలగొనఁ దనుఁగూడ
వగచుచున్న వగలు వగలఁగూడఁ
బరముఁ డెన్నఁడొక్కొ ప్రత్యక్షమై తన
రూపు శై లసుతకుఁ జూపు నెలమి.

155

అ ర్థ ము : పరితాప - వేదనా - పరవశంబునన్ = మన్మథతాపమువలని బాధచేనైన పారవశ్యముచేత, తూలి = చలించి, నెలసిన = ఉన్న. చిత్తంబు = మనస్సు. నెలవుకొనఁగన్ = స్థిరపడఁగను,

ఉమ్మలికమ్మునన్ = దుఃఖముచే, వెమ్ము = తప్పమగు, అంగజ - వహ్నిన్ = మన్మథాగ్నిచే, దురపిల్లు = దుఃఖించు, ఉల్లంబు = మనస్సు, మరులుకొనఁగన్ = వలపుచెందఁగను.

వలవంతన్ = మన్మథవ్యథచే, వరువట్టు + పట్టిన = దప్పిగొన్న, నాలుక - తలన్ - నాలుకకొనపై, ముద్దుమాటలు = ముద్దులు గులుకుమాటలు, మలఁగి + ఆడన్ = వరిలి పలుకఁగను,

అలరమ్ము (అలరు + అమ్ము) = పూవుటమ్ము, నెఱను + ఊరన్ + ఆడినన్ = మర్మ స్థానమున నాటఁగా, వెసన్ = శీఘ్రముగా, సొమ్మసిల్లిన - జీవి = మూర్ఖ పోయిన ప్రాణి, సంజీవికాఁగన్ = బ్రదుకఁగను,

కోర్కికోర్కి = నీ ప్రతివాఁచయు, వీనిన్, చిత్తము = ఉల్లము, నాలుక, జీవి అనువానిని, కొలగొనన్ = కొల్లగొనఁగా, తనున్ = తన్ను - శివుని, కూడన్ = కూడుటకు, వగచుచున్ + ఉన్న = చింతించుచున్న, వగలా = చింతలు-దుఃఖములు, వగలన్ + కూడన్ = దుఃఖములను బొందఁగా, శివుఁడు ప్రత్యక్షమైనచో నిందనుక నాతనిని జూడ నామె పడువగలకే వగలుగులుగునని భావము, పరముఁడు = శివుఁడు (ఉత్కృష్టుఁడు), ఎన్నఁడు + ఒక్కొక్క = ఎప్పుడోకదా!, ప్రత్యక్షము + ఐ = ఎదుటఁదోచినవాఁడయి, తన - రూపున్ = తన ఆకారమును, శైల - సుతకున్ = కొండ మాతునకు - పార్వతికి, ఎలమిన్ = సంతోషమునో, చూపున్.

తాత్పర్యము : పరితాపవేదనవలని పారవశ్యముచేఁ జలించిన చిత్తము కుదుటఁబడఁగను, దుఃఖముచే రాఁజుకొను మన్మథాగ్నిచే దుఃఖించు మనస్సు వలపుఁ జెందఁగను, మన్మథవ్యథచే బిడుచఁబాటిపోయిననాలుక ముద్దులుగులుకుమాటలు పలుకఁగను, పూవుటమ్ము మర్మస్థానముల నాటఁగా మూర్ఛిల్లినప్రాణి ప్రాణవంతము కాఁగను, ప్రతివాఁచయు నా చిత్తాదులను గొల్లఁగొనఁగా నతనిని గూడుట కింతవఱకు వగచువగలకు వగపేర్పడఁగను, పరమశివుఁడు పార్వతి కెప్పుడు ప్రత్యక్షమై తన రూపమును సంతసముతోఁ జూపునోకదా !

విశేషములు : వేదనాపరవశంబున - వేదనాపారవశ్యమున నని యుండ వలయును, వెమ్ము + అంగజ - 'ఉదంతమగు తద్దర్మార్థవిశేషణమున కచ్చు పర మగునపుడు నుగాగమంబగు'. బాల. సంధి. 33. వెమ్మునంగజ.

వ. అనుచు నత్తరుణి నెత్తి మెత్తన శిశిరతల్పంబువం బెట్టిన. 156

అ ర్థ ము : అనుచున్. ఆ + తరుణిన్ = ఆ యువతిని, ఎత్తి = లేవనెత్తి, మెత్తనన్ = మెల్లగా - తర - తల్పంబునన్ = చల్లని పాస్పుపై, పెట్టినన్ = పెట్టగా.

తా త్ప ర్య ము : అనుచు నా యువతియగు పార్వతిని లేవనెత్తి మెల్లగాఁ జల్లని పాస్పుపైఁ బరుండఁబెట్టగా - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

క. ఎలఁదూఁడులు గోలలు, విరు

లలుగులు, నవధాతుజలము లరుణాంబువులై ,

పొలిచె సతి మారు నలర

మ్ముల పాస్పున నున్నకరణీ మూర్చాగతయై.

157

అ ర్థ ము : ఎల - తూఁడులు = లేఁ దూఁడులు. కోలలున్ = బాణము లును, విరులు = పూలు, అలుగులున్ = బాణాగ్రములును, నవ - ధాతు - జలములు = క్రొత్తవియగు గైరికాదిధాతువుల జలములు. అరుణ + అంబువులు + ఐ = రక్త ములు, ఆయి, సతి = స్త్రీ - పార్వతి, మూర్చాగత + ఐ = మూర్చ పొందినదయి, మారు + అలరు + అమ్ముల - పాస్పునన్ = మన్మథుని పూవు బమ్ముల సెజ్జమీద, ఉన్న - కరణిన్ = ఉన్నవిధమున, పొలిచెన్ = ఒప్పెను.

తా త్ప ర్య ము : : లేఁదూఁడులు బాణములును, పూలు బాణాగ్రములును, గైరికాదిధాతు మిశ్రజలములు రక్తములును ఆయి, పార్వతి మూర్చ్ఛిల్లి మన్మథుని పూవుటంపసెజ్జపై నున్న విధమున నొప్పెను.

వి శే ష ము లు : రూపకానుప్రాణితమైన ఉత్ప్రేక్ష. మారు నలరు - మారు + అలరు. 'షష్ఠీసమాసమునం దుకార ఋకారముల కచ్చు పరమగునపుడు నుగా గమం బగు.' బాల. సంధి. 34. మారునలరు. అలరమ్ము - అలరు + అమ్ము. 'కర్మ ధారయంబునందుఁ బేర్వాది శబ్దముల కచ్చు పరంబగునపుడు టుగాగమంబు విభాషనగు.' బాల. సంధి. 29. ఇందు టుగాగమవ - రాక, ఉత్తున కచ్చు పరంబగునపుడు సంధి యగు,' బాల. సంధి. 1. చే అలరమ్ము పిద్ధించినది.

వ. అంత.

158

క, రే తల దెందము తల సం
 ప్రీతిగ హిమవారిధార వెట్టుచు మలయో
 ధూతరజం బజకాకులఁ
 జేతుల నొరయుదురు సొమ్మసిల్లిన చోటన్.

159

అర్థము : రే - తల = రాత్రిప్రారంభమున, సొమ్మసిల్లినచోటన్ = మూర్ఘ
 పోయినప్పుడు. దెందముతలన్ = తొమ్మునందు, సంప్రీతిగన్ = మిక్కిలి
 యిష్టముతో, హిమ-వారి-ధార = మంచినీటిధార - పన్నీటిధార, వెట్టుచున్. మలయ +
 ఉద్ధూత - రజంబు = మలయపర్వతమునుండి యెగురఁ గొట్టఁబడిన ధూళిఁఉద్ధూత కాక
 ఉద్ధూత అయియుండును.) మలయపర్వతమునుండి పుట్టిన చందనధూళి - అజకాకు
 లన్ = అజకాశయందును, చేతులన్ = చేతులందును, ఒరయుదురు = రాచెదరు.

తాత్పర్యము : పార్వతి మూర్ఘిల్లినప్పుడు (సఖులు) రాత్రిప్రారంభమున
 తొమ్మునందు మంచినీటిధార వెట్టుచు, నజకాశను, జేతులను మలయరజము
 రాచెదరు.

వ. ఇట్లందఱు నక్కెత్తికొనక చేయు శిశిరోపచారం బగజ కుష్టోప
 చారంబులైనం దన సఖులం బదరుచుఁ దనువాసపడి దిశలు గలయం
 గనుంగొని యెందు నుపాశ్రయంబు గానక కలవరించుచు. 160

అర్థము : ఇట్లు, అందఱున్ = చెలికత్తెలెల్లరును, నక్కు + ఎత్తి
 కొనక - విసుపుచెందక, చేయు, శిశిర + ఉపచారంబు = శీతలక్రియ, అగజకున్ =
 పార్వతికి. ఉష్ణ + ఉపచారంబులు = వేడిచేయు క్రియలు, ఐనన్ = కాఁగా, తన-
 సఖులన్ = తనచెలులను, పదరుచున్ = కోపించుచు, తనువు + ఆసపడి =
 బ్రదుకాశించి, దిశలు = దిక్కులు, కలయన్ + కనుంగొని = అంటను జూచి,
 ఎందున్ = ఎచ్చటను, ఉపాశ్రయంబు = ఆధారము, కొనక, కలవరించుచున్ =
 మై మఱచి పలుకుచు - (కళవళించుచు ?)

తాత్పర్యము : ఇట్లు చెలికత్తె లెల్లరును విసుపుచెందక చేయు శీతలోపచార
 ములు పార్వతి కుష్టోపచారములుకాఁగా నామె చెలులను గోపించుచు బ్రదుకాశపడి

దిక్కులెల్లఁజూచి, యెచ్చటను అశ్రయము కానక, మైమఱచివలకుచు - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

క. మలయానిలునకుఁ గదలీ

దశముల వీచిరాకొ వేఁకి దనుకఁగ ? నా మై

నలఁదెడు మలయజకర్దమ

మలఁదిరాకో యుడుకులేవ నమృతాంశుపయిన్,

161

అర్థము : మలయ + అనిలునకున్ = మలయపర్వతమునుండి వీచు వాయువుపకు - దక్షిణపుగాలికి, వేఁకి = వెచ్చన, తనుకఁగన్ = కలుగఁగా, కదలీ - దశములన్ = అరఁటియాకులతో, వీచిరి + ఒకొ = వీచిరాయేమి ? నా - మైన్ + అలఁదెడు - మలయజ - కర్దమము = నా శరీరమునఁ బూయుచందనపంకము, అమృత + అంశు - పయిన్ = అమృతకిరణుని (చంద్రుని) పై, ఉడుకు = వేఁడిమి, లేవన్ = లేచునట్లు - పుట్టునట్లు, అలఁదిరి + ఒకో = పూసిరాయేమి ?

తాత్పర్యము : దక్షిణపుగాలికి ఇంకను వేఁడిపుట్టునట్లు అరఁటియాకులతో వినరిరాయేమి ? నా శరీరమునఁ బూయు మంచిగంధమును జంద్రునిపై నింకను వేఁడిపుట్టి తాపకరుఁడగునట్లు పూసిరాయేమి ?

విశేషములు : మలయానిలము సామాన్యులకుఁ జల్లఁదనము గలిగించినను విరహాలకుమాత్రము తాపకరమగును. అట్లే అరఁటియాకులతో వీచుటయు సామాన్యులకుఁ జల్లన గలిగించినను, విరహాలకుమాత్రము తాపకారకమగును, 'నాకు మొదలే తాపకరమగు మలయానిలమును తాపకారకమగు అరఁటియాకువీవనలచే వీచి మఱింత తాపకరముగ నెవరైనఁ జేసిరాయేమి ? అట్లే విరహాలకుఁ తాపకరుఁడగు చంద్రునిపై - మఱింతతాపకరుఁ డగునట్లు, తాపకారణమగు చందనపంకము నెవరైనఁ బూసిరాయేమి ? అనుట. లేనిచో మలయానిలుఁడును, చంద్రుఁడును ఇప్పు డింత దుస్పహతరులగుటకుఁ గారణమేమి యనుట.

లేవన్ - లేచు ఛాతు తుమంతరూపము. మలయానిల చంద్రులు మఱింత తాపకరులగుటకుఁ గదళీదశవీజన చందనచర్పణ క్రమముగాఁ గారణములు గాకున్నను గారణములుగా చూహించుటచే హేతుత్పేక్ష. అనంగదశలు పదింటిలో నిది ఉన్నాద మనెడి దశ, కలవరించుచు - ఇది కళవళించుటయే, కళవళించుట ఉన్నాదలక్షణమే.

సీ. చివురెల్లఁ గసినొత్తి తొవరాకు గుత్తుక
 డెక్కొని కోయిల వెక్కుచుండఁ,
 బూవెల్ల విడిగొల్చి పుప్పొడి ముక్కున
 కగ్గలమే యబుల్ దగ్గుచుండఁ,
 దని పండ్లరసమెల్లఁ ద్రావి రసాధిక
 మై చిల్క లెల్లఁ గట్టటిమికొనఁగ,
 మలయానిలం బేచి మ్రానెల్ల నుగ్గు గా
 వించి లా వటి వీపు విటిగి కూల,

తే. వలవదే దై నమా యిట్లు వనముఁ దారుఁ
 జోరి తమలోన సరిపోకపోయెనేని
 బలము సాధనములుఁ జెడి చలమునెడక
 కాముఁ డెక్కటి వచ్చి న న్నేమి నేము ?

182

అర్థము : చివురు + ఎల్లన్ = వనములోని చివురంతయు, కపిన్ + ఒత్తి = కక్షలో (కోపముతో) నాక్రమించి, తొవరాకు (తొవరు + ఆకు) = ఎఱ్ఱనియాకు - చిగురాకు, గుత్తుక = గొంతు. డెక్కొని = డెక్కుపట్టి, కోయిల, వెక్కుచున్ + ఉండన్ = వెక్కిళ్లు ఏర్పడుచుండఁగా - వలవదే ? అను సమాపక క్రియతో నన్వయము.

పూవు + ఎల్లన్ = వనముననున్న పూవుఅంతయును, విడిగొల్చి = విడువట్లుచేసి, పుప్పొడి, ముక్కునన్, అగ్గలము + ఐ = అధిక మయి, అబుల్ = తుమ్మెదలు, దగ్గుచున్ + ఉండన్ = దగ్గుచుండఁగా - వలవదే ?

తని - పండ్ల - రసము + ఎల్లన్ = పరిపక్వములైన పండ్లరస మంతయును, త్రావి = త్రాగి, రస + అధికము + ఐ = రసము ఎక్కువయై, చిల్కలు + ఎల్లన్ = చిలుకలన్నియు, కట్టటిమికొనఁగన్ (కడు + అటిమికొనన్) = మిక్కిలి అటిమిరోగము (అజీర్ణరోగము) గలదియగుచుండఁగా - వలవదే ?

మలయ + అనిలంబు = సులయ వాయువు, ఏచి = విజృంభించి, మ్రాసు + ఎల్లన్ = చెట్టంతయును వనములోనిచెట్లన్నియు, సుగ్గు + కావించి = ముక్కలుచేసి - పొడిచేసి, లావటీ = లావు + అటీ = బలముపోయి, వీపువిటిగి = నడుము విటిగిపోయి. కళాలన్ - వలవదే = వలదా? - ఈ పయిని జెప్పినవన్నియును జరగిన బాగుగా నుండునని విరహిణీయగు పార్వతి ఆకాంక్ష.వలయన?

దైవమా = భగవంతుడా! ఇట్లు, వనమున్ = అడవియును, తారున్ = తామును - కోకిలాదులును, పోరి, తమలోనన్ = తమలోఁదమకు, సరిపోక పోయెన్ + ఏని = సరిపడకుండునెడల, రాముఁడు = మన్మథుఁడు, బలమున్, సాధనములున్, చెడి = నశించి, చలము = పంతము, చెడక, ఎక్కటిన్ = ఒంటరిగా, వచ్చి, నన్నున్ ఏమి + చేయున్ = ఏమియుఁజేయఁజాలఁ దనుట.

తా త్వ ర్య ము ; వనములోని చివురంతయుఁ గోపముతో నాక్రమించి, ఎఱ్ఱనియాకు గొంతున కడ్డుపడి దెక్కుపడి కోకిల వెక్కిళ్లు విడుచుచో బాగుగానుండును. ఉన్నపూవంతయు విడునట్లుచేసి పుప్పొడి ముక్కున కదికమై తుమ్మెదలు దగ్గుచున్నచో బాగుగానుండును. పరిపక్వఫలముల రసమంతయుఁ ద్రావి రస మెక్కువయై చిలుక లన్నియు మిక్కిలి అజీర్ణరోగగ్రస్తములగుచో బాగుగానుండును, మలయవాయువు విజృంభించి వనములోని చెట్టంతయుఁ బొడిచేసి దుర్బలమై నడుమువిటిగికూలుచో బాగుగానుండును, ఇట్లు వనమును, మన్మథపరివారముగు కోకిలాదులును దమలోఁ దాము పోరి, ఒకరికొక్కరు సరిపడక వర్తిలుచో, మన్మథుఁడు బలమును, సాధనము లును గోలుపోయి, ఏకాకియై, పంతముండిసూత్రము, నన్నేమిచేయఁగలఁడు? ఏమియుఁ చేయఁజాలఁ దనుట.

వి శే ష ము లు : మన్మథుఁడు సపరివారుఁ డయినప్పుడే తనకు బాధాకరుఁడు. అతని పరివారమైనకోకిలాదులకు ఏవోవిధముగ బాధగలిగిచెడినచో, నతఁ డేకాకియై, త న్నేమియుఁజేయఁజాలఁ దనుట. ఇది యంతయు విరహిణీయగు పార్వతి స్వాసు కూలకాంక్ష. చివురు. పూవు, రసము, మ్రాసు - అనునవి జాత్యేకవచనములు.

ఉ. కంతుఁ డనంగుఁ, డమ్ము లనఁగా విరు, లింమఁడు తా సుభాంగుఁడ త్యంతహిమంబు చంద్రి కనయం బిచ్చ డా లయఘూర్తి కల్కమై నింతబలంబుఁ గ్రొవ్విరుల కింత ప్రచండతయున్, సుభాత్మనం దింతబలంబు, శై త్యమున కింత విదాహకరంబుఁ గలునే? 163

అర్థము : కంతుఁడు = మన్మథుఁడు, అనంగుఁడు = శరీరమేలేని వాఁడు, అమ్ములు = బాణములు, అనఁగాన్, విరులు = పూలు, విచ్చిపోవునట్టివి, ఇందుఁడు = చంద్రుఁడు. తాన్ = తాను, సుధా + అంగుఁడు = అమృతమయ మైన దేహముగలవాఁడు - ద్రవరూపుఁడు - దార్ఢ్యములేనివాఁ డనుట, చంద్రిక = వెన్నెల, అనయంబున్ = ఎప్పుడును, అత్యంత - హిమంబు = మిక్కిలి చల్లనిది, ఇప్పుడు, ఆ - లయ - మూర్తికిన్ = ఆ నష్టరూపుఁడైన మన్మథునకు, అల్కమైన్ = కోపముతో, ఇంత - బలంబు, అంగమేలేనివాని కింత బల మెట్లుగలుగు ననుట, క్రొవ్విరు లకున్ (క్రోత్త + విరులకున్) = క్రొంబూలకు, ఇంత - ప్రచండతయున్ = ఇంతటి తీక్షణతయును, సుధా + ఆత్ము + అందున్ = అమృతస్వరూపునందుఁ చంద్రునందు, ఇంత - బలంబున్, శైత్యమునకున్ = చల్లఁదనమునకు, ఇంత - విదాహ కరంబున్ = ఇంతటి విశేషదాహకరత్వమును, కలుగనే = కలుగునా? కలుగ వనుట.

తాత్పర్యము : చూడఁగా మన్మథుఁడు దేహమే లేనివాఁడు. బాణములో విరులు, విచ్చిపోవు స్వభావముగలవి. చంద్రుఁడు అమృతమయుఁడు. ద్రవరూపుఁడు - వీమాత్రము దార్ఢ్యములేనివాఁ డనుట, వెన్నెల చూడ నెల్లప్పుడును ఎంతో చల్లనిది. లయమూర్తి - నష్టరూపుఁడు - అయిన ఆ మన్మథునకు ఇప్పుడు ఇంతబలమును, క్రొంబూల కింతటితేక్షణ్యమును, సుధాత్మున కింతటిశక్తియును, వెన్నెల కింతటి విదాహ కరత్వమును గలుగునా? కలుగ వనుట.

విశేషములు ; అనంగుఁడు, విరులు, సుధాంగుఁడుఁ హిమము అను శబ్దములు వరుసగా మన్మథుఁడు, అమ్ములు, ఇందుఁడు, చంద్రిక అనువాని దౌర్బల్యమును సమర్థించునవి యగుటచే నలంకారము కావ్యలింగము. చంద్రిక + అనయంబు = చంద్రికనయంబు - అత్యసంధి. 'బహుశక్రహణముచేత స్త్రీవాచక తత్పమ సంబోధ నాంతంబులకు సంధిలేదు,' బాల. సంధి. 4. అయినను అర్థసౌలభ్యమునకై యీ యనిష్టసంధిని సమ్మతింపవలసి వచ్చినది. 'చంద్రిక-నయంబు' అనునది అన్వయయోగ్యముగా లేదు. లయమూర్తి లయమును (నాశనమును) పొందిన మూర్తిగలవాఁడు. మన్మథుఁడు, క్రొవ్విరులు - క్రొత్త + విరులు - 'సమాసంబునం బ్రాతాదుల తొలి యచ్చు మీఁది వర్ణంబులకెల్ల లోపంబు బహుశంబుగా నగు,' బాల. సంధి, 36. క్రొ + విరులు 'క్రోత్త శబ్దమున కాద్యక్షరశేషంబునకుం గొన్నియెడల నుగాగమంబునుం గొన్ని

యెడల మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబు నగు.' బాల. సంధి. 38. క్రొవ్విరులు. నాల్గవపాదమున 'శైత్యమున' కనిగాక, 'చంద్రిక' కని యుంట లెస్స యని తోచుచున్నది. 'విదాహకరంబు' - విదాహకరత్వమని భావము.

వ. అని లగ్గ బెగ్గలించి భయాకులహృదయ యగుచున్న గిరిరాజు
నందనం బ్రహ్మసఖులెల్ల సంతరించుచు. 164

అర్థము : అని, లగ్గన్ = మిక్కిలి, బెగ్గలించి = భయపడి, భయ + ఆకుల - హృదయ = వెఱపుచే గలతనొందిన హృదయముగలది, అగుచున్ + ఉన్న, గిరి - రాజు - నందనన్ = కొండలతేని వాఁతును - పార్వతిని, ప్రియ - సఖులు = అనుఁగుఁజెలులు, ఎల్లన్ = ఎల్లరును, సంతరించుచున్ = చక్కఁ బఱుచుచు.

తాత్పర్యము : అని మిక్కిలిభయపడి, భయముచే గలఁగిన హృదయము గలది యగుచున్న పార్వతిని అనుఁగుఁజెలు లెల్లరుఁ జక్కఁబఱుచుచు - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

సీ. బాల! నీ వేనలి కాలోరగం బని
మలయానిలంబు నీవలన రాదు.
కమలాస్య! నీ కనుంగవ చకోరము లని
వెన్నెల సొరదు నీయున్న యెడకు.
నబల! నీ యెలుఁగు పికారావ మని నీకుఁ
జూతమ్ము కొమ్ములుచూప వెఱచుఁ
జపలాక్షి! నీ ముక్కు చంపక మను భీతి
నలులు నీ పొడగని యలయఁబాఱు

ఆ. వనిత! నీకుఁ బ్రాణవల్లభుండై మది
నొలసి శివుఁడు పాయకుండు ననియ
పేద మరు శరములు నీదెస రా నోడు;
వీని కేల నీవు వెఱచెదమ్మ?

అర్థము : బాల = అమ్మాయి, నీ - వేనలి = నీ జడ. కాల + ఉరగంబు = నల్లని త్రాచు, అని, మలయ + అనిలంబు = దక్షిణపుగాలి, నీవలనన్ = నీ వైపునకు, రాదు,

కమల + ఆస్య = తామరవంటి ముఖము గలదావా! పార్వతీ!, నీ - కనుంగవ (కను + కవ) = నీ కన్నుల జంట, చకోరములు + అని = వెన్నెలపులుగులని, వెన్నెల, నీ + ఉన్న + ఎడకున్ = నీ వున్నచోటికి, చొరదు = ప్రవేశింపడు.

అబల = ఇంతి! పార్వతీ!, నీ - ఎలుగు = నీ కంఠధ్వని, పిక + ఆరావము = కోకిలధ్వనిగలది, అని, నీకున్, చూతమ్ము = మామిడి, కొమ్ములు - చూపన్ = ఎదిరింప, వెఱచున్ = భయపడును - కొమ్ములుచూపవెఱచు ననియు. కొమ్ము = కొమ్ము.

చపల + అక్షి = చంచలములైనకన్నులు గలదానా. పార్వతీ!, నీ - ముక్కు - చంపకము = సంపెంగ, అను - భీతిన్ = అనెడు భయమున, అలాలు = తుమ్మెదలు, నీ - పొడ + కని = నీ రూపుజూచి, అలయన్ + పాఱున్ = అలసిపోవునట్లు పాటిపోవును.

వనిత = ఇంతి! నీకున్, శివుడు, ప్రాణ - వల్లభుండు + ఐ = ప్రాణసమానమైనప్రియుడయి. మదిన్ = మనస్సును, ఒలపి = ప్రవేశించి, పాయక + ఉండున్ + అని + అ = వీడకుండుననియే, పేద - మరు - శరములు - పిఱికివైన మన్మథబాణములు. నీ - దెసన్ = నీవైపు, రాన్ + ఓడున్ = వచ్చుటకు జంకును, వీనికిన్ = ఈ మలయానిలాదులకు, నీవు, ఏల, వెఱచెదు + అమ్మ (వెఱచెదవు + అమ్మ) = భయపడుదువమ్మా!

తాత్పర్యము : 'బాలా! నీ జడ కాలసర్పమని మలయానిలము నీ దిక్కునకు రాదు. (సర్పమునకును వాయువునకును విరోధము, సర్పము వాయువును దినును. వాయువునకు నీ వేనలియందు సర్పభ్రాంతి గలిగి నీవైపు రా దనుట.) పద్మముఖీ! నీ కనుదోయి చకోరపక్షిలని వెన్నెల నీవున్నచోటికి రాదు, (వెన్నెలకును జకోరములకును విరోధము, చకోరములు వెన్నెలను భక్షించును. వెన్నెలకు నీ కనుదోయి యందుఁ జకోరభ్రాంతిగలిగి, భయమేర్పడి, నీవున్నచోటికి రాదనుట). ఆబలా! నీ కంఠ

స్వరము కోకిలకంఠధ్వనియని మామిడి నీకు ఎదురుతిరుగ వెఱచును. (మామిడికిఁ గోకిలమునకు విరోధము. కోకిలములు మామిడిచివురులను మేయును. మామిడికి నీ యెఱుఁగునందుఁ గోకిలకంఠభ్రాంతిగలిగి భయపడి నీ కెదురుతిరుగ దనుట). చంప లాక్షి : నీ ముక్కు సంపెఁగ యని తుమ్మెదలు నిన్నుఁజూచినంతనే పాటిపోవును. (తుమ్మెదలకును సంపెఁగకును విరోధము. తుమ్మెదలకు నీ ముక్కునందుఁ జంపక భ్రాంతిగలిగి భయముచే నిన్నుఁజూడఁగనే పాటిపోవు ననుట). వనితా! నీకు శివుఁడు ప్రాణప్రియుఁడై నీమనస్సును జొచ్చి విడువకుండుననియే పిఱికివై న మన్మథశరములు నీవైపు రా నోడును (మన్మథునకు శివునకు విరోధము ప్రసిద్ధమే), కావున నీ పీ మలయానిలాదుల కేల వెఱతువు ? అవి వేఱువేఱు కారణములచే నీజోలికి రా వనుట.

వి శే ష ము లు : మలయానిలమునకుఁ బార్వతి వేనలియందు సర్పభ్రాంతి, వెన్నెలకుఁ బార్వతి కనుఁగవయందుఁ జకోరభ్రాంతి. మామిడికిఁ బార్వతి యెఱుఁగునందుఁ బికధ్వనిభ్రాంతి. తుమ్మెదలకుఁ బార్వతి ముక్కునందుఁ జంపకభ్రాంతి. అందుచే నలంకారము భ్రాంతిమంతము. వీనికి నీవు వెఱవఁబనిలే దను సమర్థనీయాంశము సమర్థింపఁబడుటచేఁ గావ్యలింగాలంకారమును.

వ. అని యనేకప్రకారంబుల బుజ్జగించుచున్నంత నక్కోమలికి విరహ తాప మతిక్రాంతమగుట గని భయస్థలై యిది మనచేతం దెగ దింతయు హిమవంతున కెఱింగింప వలయునని చని పర్వతాధీశ్వరుం గని తద్వృత్తాంతంబు విన్నపంబునేసి వెండియు నిట్లనిరి. 166

అ ర్థ ము : అని, అనేక - ప్రకారంబులన్ = పెక్కువిధముల, బుజ్జగించు చున్ + ఉన్న + అంతన్ = అనునయించుచుండఁగా, ఆ + కోమలికిన్ = ఆ సుందరాంగికి - పార్వతికి. విరహతాపము = వియోగమువలని తాపము, అతి క్రాంతము = మితిమీఱినది, అగుట, కని, భయస్థలు + ఐ = వెఱచినవారయి, ఇది, మనచేతన్, తెగదు = అణఁగదు, ఇంతయున్ = ఇది యంతయును, హిమ వంతునకున్, ఎఱింగింపన్ + వలయున్ = తెలుపవలయును, అని, చని = పోయి, పర్వత + అధి + ఈశ్వరున్ = పర్వతాధిపుని, కని, తద్ + వృత్తాంతంబు = ఆ విషయము, విన్నపంబు + చేసి = విన్నవించి - మనవిచేసి, వెండియున్ = మరల, ఇట్లు + అనిరి,

తా త్వ ర్య ము : అని పెక్కువిధముల ననునయించుచుండఁగా నా పాఠ్యతికి విరహతాపము మితిమీఱుట చూచి. వెఱచినవారయి, 'యిది మనచే నణఁగదు. ఇంత యును హిమవంతునకుఁ దెలుపవలయు' నని పోయి పర్వతరాజున తా వృత్తాంతము విన్నవించి మరల నిట్లనిరి.

చ. మనసిజఁ డా విలాసవతి మానధనం బెడ సూఱగొన్న క్రం
దునఁ గుటిలాలకద్యుతులఁ దుమ్మెద, లంగవిభాతిఁ దీఁగ, లా
నన కిరణాళి రాజు, చిఱునవ్వు వెలుంగు సితాబ్జముల్, విలో
కనరుచు లుత్పలల్ మగుడఁ గైకొనియెందమ యచ్చువాఱినన్. 167

అ ర్థ ము : మనసిజఁడు = మన్మథుఁడు, ఆ - విలాసవతి - మాన - ధనంబు = ఆ ఒయ్యారి (పాఠ్యతి) యొక్క మానమనెడిధనము. ఎడ - చూఱగొన్న - క్రందు వన్ = కౌల్లగొన్నసందడిలో, తమ + అచ్చు + పాఱినన్ = తమ పాచిక పాఱఁగా, - తమ ముద్ర కానరాఁగా, తుమ్మెదలు కుటిల + అలక - ద్యుతులన్ - వంకరయైన ముంగురుల కాంతులను, తీఁగలు, అంగ - విభాతిన్ = శరీరకాంతిని, రాజు = చంద్రుఁడు, ఆనన - కిరణ + ఆళిన్ = ముఖ కిరణముల వరుసను, సిత + అబ్జముల్ = తెల్ల తామరలు, చిఱు - నవ్వు - వెలుంగున్, ఉత్పలల్ = (ఉత్పలాల్) = కలువలు, విలోకన - రుచులు = చూపుల కాంతులు, మగుడన్ = మరల, కైకొనియెన్ = గ్రహించెను.

తా త్వ ర్య ము : మన్మథుఁడు ఆ సౌందర్యవతి మానమనెడిధనమును గొల్ల గొట్టిన సందడిలో, తమ పాచికపాఱఁగా - తమ ముద్ర కనఁబడఁగా, తుమ్మెద లామె వంకరముంగురుల కాంతులను, తీఁగలు ఆమె శరీరకాంతిని. చంద్రుఁడు ముఖకిరణ రాజిని, తెల్లఁదామరలు చిఱునగవువెలుఁగులను, కలువలు చూపులకాంతులను దిరిగి కైకొనెను,

వి శే ష ము లు ; ఒక పెద్దదొంగ ఒకయింటఁ బెద్ద దొంగతనమును జేయఁగా. ఆ సందడిలోఁ దదనుచరులు చిన్నచిన్న దొంగతనములు చేయునట్లు, మన్మథుఁడను గజదొంగ పాఠ్యతి మానధనమును గొల్లగొట్టఁగా, చిల్లరదొంగలగు తుమ్మెదలు మున్నగునవి ఆమె ముంగురులకాంతులు మున్నగువానిని, వానియందుఁ దమ

గుణులు కనబడినందువలన, మరలగైకొనెను. పాఠ్యతి ముంగురులు తుమ్మెదల వలెను, శరీరము తీగవలెను, ముఖము చంద్రునివలెను, చిఱునవ్వు తెల్లతామరవలెను, చూపులు కలువలవలెను నున్నవని భావము.

చ. తనరు మృణాళముల్ ముదిరి తామరకామలు కర్కశంబులై
యనయములై నభంగి మృదులాంగమునన్ బులకాళి పేర్చి మా
రునిదొనయమ్ము లొక్కమొగి రోమమురోమము దప్పకుండ నా
టినక్రియ నుండు నింతి మెయి డెక్కొని చిత్తవికారచేష్టలన్. 168

అర్థము : తనరు = ఒప్పునట్టి, మృణాళముల్ = తామరతూండ్లు, ముదిరి =
లేతదనము, వీడి, తామర - కామలు = తామరకాడలు, కర్కశంబులు + బ = కఠిన
ములయి - మృదువులుగానివయి, అనయములు = అయము (శుభము) కానివి
ఐన - భంగిన్ = అయిన విధమున, మృదుల + అంగమునన్ = మెత్తని శరీరము
నందు, పులక + ఆళి = గగ్గురులయొక్క పరుస, పేర్చి = అతిశయించి, మారుని
= మన్మథునియొక్క, దొన + అమ్ములు = అంపపొదిలోని బాణములు, ఒక్క -
మొగిన్ = ఒక్కపెట్టున, రోమము రోమమున్ = ప్రతిరోమమును, తప్పక +
ఉండన్ = విడువకుండునట్లు, నాటిన్ - క్రియన్ = గ్రుచ్చుకొన్న విధమున, చిత్త
వికార - చేష్టలన్ = మనోవికారముపని చేష్టలచేత, ఇంతి - మెయిన్ = పాఠ్యతి
శరీరమున డెక్కొని = నెలకొని, ఉండున్,

తాత్పర్యము : ఒప్పునట్టి తూండ్లు ముదిరి తామరకాడలు కఠినములయి
అయము (శుభము) లేనివయినవిధమున, పాఠ్యతికి మనోవికారపుచేష్టలచే మెత్తని
శరీరమున గగ్గురులు అతిశయించి మన్మథుని అంపపొదిలోని బాణము లొక్కపెట్టున
వెండుకవెండుకతప్పకుండునట్లు గ్రుచ్చుకొనెనా యనురీతిని నెలకొనియుండెను,

విశేషములు : తనరు మృణాళముల్ .... బులకాళిపేర్చి - అలంకార
ముపమ, పులకాళిపేర్చి .... నాటిన్ క్రియ - అలంకార ముత్పేక్ష.

క. ధారాగృహమున నుండిన
నీ రెంతయు నింకె గొలని నీరులలో నం
భోరుహ కదళీవన సహ
కారంబులు గలయె గోడుగమరులువోయెన్.

అ ర్థ ము : ధరా - గృహమునన్ = జలయంత్రగృహమున, ఉండిన, నీరు, ఎంశయున్ = మిక్కిలి, ఇంకెన్, కొలని - నీరులతోన్ = సరస్సునందలి జలములతో, అంభోరుహ - కదళీ - వన - సహకారంబులు = తామరలు, అరటలు, తీయమామిడులు, కలయన్ = అంతటను, కోడు - కమరులు + పోయెన్ = వాడి వత్తలయ్యెను.

తా త్ప ర్య ము : జలయంత్రగృహమునందలి నీరు మిక్కిలి యింకిపోయెను. సరస్సునందలి జలములతోని తామరలు, అరటలు తీయమామిడులు అంతటను వాడివత్తలయ్యెను.

క. విరహానలమున దెందము

దరికొని మదినున్నవిభునిఁ దాఁకునొ యని చె

చ్చెర దాని నార్చుక్రియ నెదఁ

దరుణి విగళితాక్రూధారఁ దడుపుచునుండెన్.

170

అ ర్థ ము : విరహ + అనలమునన్ = వియోగాగ్నిచే, దెందము = హృదయము. దరికొని = మండి, మదిన్ = చునస్సునందు, ఉన్న. విభునిన్ = ప్రియుని, తాఁకునొ = స్పృశించునో, అని, చెచ్చెరన్ = శీఘ్రముగా, దానిన్ = ఆ మంటను. ఆర్చు - క్రియన్ = ఆర్చువిధమున, తరుణి = యువతి - పార్వతి, ఎదన్ = వక్ష మును, విగళిత + అక్రూ = ధారన్ = క్రాంతిన కన్నీటిప్రవాహముచే, తడుపుచున్ + ఉండెన్.

తా త్ప ర్య ము : వియోగాగ్ని హృదయమును మండించి యందున్న ప్రియుని స్పృశించునేమోయని శీఘ్రముగా నా మంటనార్చువిధమునఁ భార్యతి తాఁగార్చు కన్నీటి ధారచే వక్షమును దడుపుచుండెను.

వి శే ష ము లు : అలంకార ముత్పేక్ష, విరహానలము - విరహమనెడి అనలము - రూపకము. రూపకానుప్రాణితమైన హేతుత్పేక్ష.

క. రేలుం బగలును మొగమున
 వ్రేలుచుఁ బతి పాయకున్నవ్రేఁగుననో, లో
 దాలివలవంతనో య
 బ్బాలిక మొగమెత్త; దలసభావన నుండున్.

171

అ ర్థ ము : అబ్బాలిక (అ + బాలిక) = అ బాల, రేలున్ = రాత్రులును, పగలును, మొగమునన్ = ముఖమునందు, వ్రేలుచున్, (కనులకుఁగట్టినట్లుండుచు) పతి = ప్రియుఁడు, పాయక + ఉన్న - వ్రేఁగుననో = విడువకుండుటవలనిభారము చేతనో, లో - దాలి - వలవంతన్ + ఓ = లోదాలియైవ - మనస్సునందలి నిప్పుల గుంటయైన, మన్మథవ్యథచేతనో, మొగము, ఎత్తదు, అలస - భావనన్ + ఉండున్ = మాంద్యముతోఁకండును - ఉత్సాహము లేకుండును.

తా త్ప ర్య ము : రేయుంబవళ్లు ముఖమున వ్రేలాడుచుఁ బ్రియుఁడు విడువ కుండుటవలనిభారముచేతనో, మనసులోని దాలి (నిప్పులగుంట) యైన మన్మథ వ్యథచేతనో అ బాల ముఖము పయికెత్తక. ఉత్సాహరహితయై యుండును.

వి శే ష ము లు : అలంకారము హేతుత్పేక్ష, మొగమున వ్రేలుచు - కను లకుఁగట్టినట్లుండుచు - మొగమున వ్రేలుచున్నయవి మువ్వరమూర్తులు నంచు నార్తుఁడై, ఉ, హరి. 2, లోదాలివలవంత - లోపలియగ్నివలెనున్న మన్మథవ్యథ.

సీ. వరితాప శిఖి శిఖల్ దరికొని వవములోఁ
 గార్చిచ్చులై కొని కాలుచుండు,
 నుడుగక వెడలు నిట్టూర్పులు జగములఁ
 బ్రళయానిలంబులై పర్వినెగయు.
 భోరనఁ దొరఁగు కన్నీరు వారాశికి
 నేణులై వెసఁగూడి పాఱుచుండు,
 వగఁగూడి కడుఁగంది వందిన మైఁదీఁగ
 కప్పున దెసలఁ జీఁతలులు కవియుఁ

శ్రే. బ్రాణ వల్లభుఁడెడ నున్కిఁ బ్రాణ మొడలఁ
బాయ దింతియ చెప్పంగ వేయునేల ?
యా పరోజాస్యతై విరహానలంబు
దలఁప వినఁ జూడఁ గడు నశ్చుతంబు దేవ :

172

అర్థము ; పరితాప - శిఖి - శిఖిల్ = సంతాపమనెడి అగ్నియొక్క జ్వాలలు, దరికొని = విజృంభించి, వనములోన్ = అదవిలో, కార్పిచ్చులు + ఐ = దావాగులయి, కొని + వ్యాపించి, కాలుచున్ + ఉండున్ = దహించుచుండును.

ఉడుగక = మానక, వెడలు = పైకివచ్చు, నిట్టూర్పులు (నిడు + ఉర్పులు) దీర్ఘ నిశ్వాసములు, జగములన్ = లోకములందు, ప్రళయ + అనిలంబులు + ఐ = ప్రళయకాలమునందలి అగులులయి, పర్వి = వ్యాపించి, నెగయున్ = పైకిలేచును.

భోరనన్ = భోరుమని, తొరఁగు = ప్రవహించు, కన్నీరు, వరాశికిన్ = సముద్రమునకు, వీఱులు + ఐ = ప్రవాహము లయి, వెసన్ = శీఘ్రముగా, కూడి = కలిపి ఒక్కటియై, పాఱుచున్ + ఉండున్ = ప్రవహించుచుండును.

వగన్ + చింతతో, కూడి. కడున్ = మిక్కిలి, కంది = దుఃఖించి. వందిన = వాడిన, మైఁ దీఁగ = దేహలతయొక్క. కప్పునన్ = నలుపుచే. దెసలన్ = దిక్కులందు, చీకటులు, కలియున్ = ఆక్రమించును.

దేవ = ప్రభూః, (హిమవంతుని సంబుద్ధి),

చెప్పంగన్ = చెప్పుటకు, వేయున్ + ఏల = వేయేలః - పెక్కుమాటలు చెప్పనేల ?

ప్రాణ - వల్లభుఁడు = ప్రాణప్రియుఁడు, ఎడన్ = హృదయమునందు, ఉన్కిన్ = ఉండుటచే, ప్రాణము, ఒడలన్ = మేనియందుండి, పాయదు = పోదు, ఇంతియ = ఇంతే.

ఆ - సరోజ + ఆస్య . పైన్ = ఆ పద్మముఖిపై , విరహా + అనలంబు = వియోగమనెడి అగ్ని, తలఁపన్ = భావించుటకు, వినన్ = వినుటకు, చూడన్ = చూచుటకు, కడున్ = మిక్కిలి, అద్భుతంబు = ఆశ్చర్యము.

తా త్ప ర్య ము : సంతాపాగ్నిజ్వాలలు విజృంభించి వనములో దావాగ్నులై వ్యాపించి కాలుచుండును. మానక బయల్వెడలు నిట్టూర్పులు లోకములందుఁ బ్రళయ కాల వాయువులై వ్యాపించి పైకిలేచును. భోదుమనిప్రవహించు కన్నీరు సముద్రము నకు నడులై శీఘ్రముగాఁగూడి ప్రవహించుచుండును. చింతతోఁగూడి మిక్కిలి దుఃఖ ముచే వాడిపోయినదేహాలత నలుపుచే దిక్కులందుఁ జీఁకటులు ఆక్రమించును. ప్రభూ! పలు పలుకులేల ? ప్రాణప్రియుఁడు హృదయమున నుండుటచేఁ బ్రాణము మేనినుండి పోదు. ఇంతే. ఆ పద్మముఖిపై వియోగాగ్ని తలఁపను, వినను, చూడను మిక్కిలి ఆశ్చర్యకరము.

వి శే ష ము లు : వనములోని దావాగ్నులు పార్వతీ విరహతాపాగ్ని జ్వాలల వలనఁ గలిగినవే యనుట. జగములందలి ప్రళయవాయువు లామె నిరంతర నిశ్వాసముల వలన నేర్పడినవే యనుట. సముద్రమునఁ గలియు నదు లామె దుఃఖాశ్రువులవలన నైనవే యనుట. దిక్కులందలి చీఁకటు లామె దుఃఖమ్లనదేహాలత నలుపే యనుట . నాల్గు పాదములందు నలంకారము సంబంధాతిశయోక్తి, ప్రాణవల్లభుఁ డెడనున్కి.... బాయదు - అలంకార ముత్పేక్ష. పరితాప శిఖి. = పరితాపమనెడి శిఖి. విరహానలము = విరహమనెడి అనలము - రూపకములు.

ఒడలఁ బాయదు - ఒడలి వలనఁ బాయదు. 'ఉండి పదం బొకానొకచో వలన వర్ణకంబున కనుప్రయుక్తం బగు,' బాల, కారక. 10. ఒడలి వలననుండి పాయదు. 'ఉండి శబ్దము పరంబగునవుడు వలనకు ద్వితీయాసప్తములు ప్రాయికంబుగ నగు.' బాల, కారక. 11. ఒడలియందుండి పాయదు, 'ఔపవిభక్తికముల తృతీయాసప్తముల కత్వం బాదేశంబు బహుళంబుగా నగు.' ఒడలనుండి పాయదు. 'వలన కాదేశంబగు ద్వితీయాసప్తములమీఁది యుండికి లోపంబు బహుళంబుగా నగు.' ప్రౌఢ, కారక. 11. ఒడలఁబాయదు,

వ. అనిన విని హిమవంతుం డదరివడి మేనకాసహితం బతిసంభ్రమం బునం జనుదెంచునంత నిట పార్వతియును. 173

అర్థము: అనినన్, విని, హిమవంతుండు, అదరిపడి = ఉలికిపడి, మేనకాసహితంబు = మేనకతోఁగూడ, అతి - సంభ్రమంబునన్ = మిక్కిలి వేగిరపాటుతో, చమదెంచు + అంతన్ = వచ్చునంత, ఇట = ఇక్కడ. పార్వతీయును.

తాత్పర్యము : అని చెలులు చెప్పఁగా విని హిమవంతుఁ డులికిపడి మేనకతోఁగూడ మిక్కిలివేగమున వచ్చునంత నిక్కడఁ బార్వతీయును - తరువాతీయాశ్వాసమునందలి రెండవ వచనముతో నన్వయము.

మ. జగదారాధ్యు, నసాధ్యు, సాధ్యు, విమలాచారున్, మహోదారు, సర్వగు, సర్వేశు, ననీశు, నీశు, సుగుణావాసుం, జగత్త్రాసుఁ, దత్త్రిగుణాతీతు, నజాతు, జాతు, వృషవర్ధిష్ఠుం, క్రియాజిష్ఠు, లోకగురున్, దృశ్యు, నవశ్యు, వశ్యు, వివిధాకల్పున్, సుజల్పున్, మహిన్. 174

అర్థము : మహిన్ = భూమియందు, జగదారాధ్యున్ (జగత్ + ఆరాధ్యున్) = లోకముచేఁ బూజింపఁదగినవాఁడును, అసాధ్యున్ = సాధింపరానివాఁడును, సాధ్యున్ = సాధింపఁదగినవాఁడును. విమల + ఆచారున్ = పవిత్రమైన నడవడి గలవాఁడును, మహా (మహత్) + ఉదారున్ = మిక్కిలి గొప్పవాఁడును. సర్వగున్ = అన్నింటియం దుండువాఁడును, సర్వ + ఈశున్ = అన్నింటికిని బ్రభువైనవాఁడును. అనీశున్ = ప్రభువులేనివాఁడును - స్వతంత్రుఁడును. ఈశున్ = ప్రభువైనవాఁడును, సుగుణ + ఆవాసున్ = మంచిగుణములకు స్థానమైనవాఁడును. జగత్ + త్రాసున్ = లోకభయంకరుఁడును, తద్ + త్రిగుణ + అతీతున్ = ఆ సత్త్వరజస్తమోగుణముల నతిక్రమించినవాఁడును, అజాతున్ = పుట్టనివాఁడును, జాతున్ = పుట్టినవాఁడును, వృష - వర్ధిష్ఠున్ = ధర్మముచే వృద్ధిపొందుశీలము గలవాఁడును, క్రియా - జిష్ఠున్ = పనులయందు జయించు స్వభావముగలవాఁడును, లోక - గురున్ = లోకములకు గురువైనవాఁడును, దృశ్యున్ = దర్శింపఁదగి = వాఁడును, అవశ్యున్ = లోబడని వాఁడును, వశ్యున్ = లోబడినవాఁడును, వివిధ + ఆకల్పున్ = పెక్కువిధములైన ఆభరణములు గలవాఁడును, సుజల్పున్ = బాగుగా మాటలాడువాఁడును - అగు కృతిపతిని - జంగమమల్లికార్జునదేవుని.

తా త్ప ర్య ము : జగత్తుచే నారాధింపదగినవాడును, అసాధ్యుడును, సాధ్యుడును, విమలమైన నడవడిగలవాడును, మిక్కిలి గొప్పవాడును, అన్నిట నుండువాడును, అన్నిటికిని బ్రభువైనవాడును, దనకుఁ బ్రభువొకఁడు లేనివాడును, ప్రభువైనవాడును, సుగుణములకు స్థానమైనవాడును, జగత్తునకు భయంకరుడును, సత్త్వ రజస్త మోగుణముల నతిక్రమించువాడును, పుట్టుక లేనివాడును, పుట్టినవాడును, ధర్మముచే వృద్ధిపొందువాడును, సనులయందు జయించు శీలముగలవాడును, లోకములకు గురువైనవాడును, దర్శింపదగినవాడును, లోబడనివాడును, లోబడినవాడును, వివిధములైన ఆభరణములు గలవాడును. బాగుగా మాటలాడు వాడును - అగు కృతిపతిని శ్రీజంగమ మల్లికార్జునదేవుని -

వి శే ష ము లు : అలంకార మనుప్రాసము,

క. సుజ్ఞానామల తత్త్వ వి

ధిజ్ఞుఁ, కళాభిజ్ఞు, భారతీరమణుఁ, త్రిలో

కజ్ఞు, నయజ్ఞు, సుధీనిధి,

వజ్ఞానవిముక్తు, సుచరితాభరణాంకున్.

175

అ ర్థ ము : సుజ్ఞాన + అమల - తత్త్వ - విధిజ్ఞున్ = మంచి జ్ఞానమనెడు నిర్మలమైనతత్త్వముయొక్క విధి నెఱిగినవాడును. కళా + అభిజ్ఞున్ = కళల నెఱిగినవాడును, భారతీ - రమణున్ - వాక్ప్రియుడును. త్రిలోకజ్ఞున్ = మూడు లోకములు తెలిసినవాడును, నయజ్ఞున్ = నీతి నెఱిగినవాడును, సుధీ - నిధిన్ = మంచి తెలివికి నిధియైనవాడును, అజ్ఞాన - విముక్తున్ = అజ్ఞానమునుండి విడువఁ బడినవాడును, సుచరిత + ఆభరణ + అంకున్ = మంచిచరితమనెడి ఆభరణము గలవాడును బిరుదు గలవాడును అగు కృతిపతిని శ్రీజంగమమల్లికార్జున దేవుని -

తా త్ప ర్య ము : సుజ్ఞానమనెడు నిర్మలతత్త్వవిధము. నెఱిగినవాడును, కళల నెఱిగినవాడును, వాక్ప్రియుడును. త్రిలోకముల నెఱిగినవాడును, నీతి

నెఱిగినవాఁడును, మంచి తెలివికి నిధియైనవాఁడును, అజ్ఞానమువలన విముక్తుఁడైనవాఁడును, సుచరితాభరణుఁడనెడి బిరుదు గలవాఁడును అగు కృతిపతిని శ్రీజంగమ మల్లికార్జున దేవుని.

విశేషములు : అలంకార మనుప్రాసము.

మ. తరుణామిత్రు, నమిత్రు, మిత్రు, నుతలోకజ్ఞుం, గళాభిజ్ఞు, సాగరగంభీరు, నదూరు, దూరగతజాఘన్యున్, జగన్మాన్యు, భూసురవంశాద్యు, నభేద్యు, భేద్యు, సుమనఃశుద్ధున్, మనఃశుద్ధు, విస్తరితశ్లోకు, నలోకు, లోకు, శివసంసక్తున్, విముక్తున్, మహిన్, 176

అర్థము : మహిన్. కరుణా - మిత్రున్ - దయకు మిత్రుఁడైనవాఁడును, అమిత్రున్ = మిత్రుఁడుకానివాఁడును, మిత్రున్ = మిత్రుఁడైనవాఁడును, నుత - లోకజ్ఞున్ = పొగడఁబడిన లోకజ్ఞానముగలవాఁడును, కళా + అభిజ్ఞున్ = కళలు దెలిసినవాఁడును, సాగర - గంభీరున్ = సముద్రమువలె లోతయినవాఁడును, అదూరున్ = దూరములేనివాఁడును, దూర - గత - జాఘన్యున్ = దవ్వైన నైచ్యము గలవాఁడును, జగత్ + మాన్యున్ = లోకములకు మాన్యుఁడైనవాఁడును, భూసుర - వంశ + ఆద్యున్ = బ్రాహ్మణవంశమున కాద్యుఁడైనవాఁడును, అభేద్యున్ = భేదింపరానివాఁడును, భేద్యున్ = భేదింపఁదగినవాఁడును, సుమనస్ (ః) + శుద్ధున్ = మంచిమనస్సుచేఁ బవిత్రుఁడును, (దేవతవలెఁ బవిత్రుఁడైనవాఁడును). మనస్ (ః) - శుద్ధున్ = మనస్సుచే శుద్ధుఁడైనవాఁడును, విస్తరిత - శ్లోకున్ = విస్తరించిన కీర్తి గలవాఁడును, అలోకున్ = లోకములు లేనివాఁడును, లోకున్ = లోకములు గలవాఁడును. శివ - సంసక్తున్ = శివునితోఁగూడినవాఁడును, విముక్తున్ = విడువఁబడినవాఁడును అగు కృతిపతిని శ్రీ జంగమ మల్లికార్జున దేవుని.

తాత్పర్యము : దయకు మిత్రుఁడైనవాఁడును, అమిత్రుఁడును, మిత్రుఁడును, పొగడఁబడిన లోకజ్ఞుఁడును. కళల నెఱిగినవాఁడును, సముద్రగంభీరుఁడును. దవ్వకానివాఁడును, నైచ్యమునకు దవ్వయినవాఁడును, లోకములకు మాన్యుఁడైన

వాఁడును, బ్రాహ్మణవంశమున కాద్యుఁడైనవాఁడును, భేదింపరానివాఁడును, భేదింపఁ దగినవాఁడును, మంచిమనస్సుచేఁ బవిత్రుఁడైనవాఁడును, (దేవతవలెఁ బవిత్రుఁడైన వాఁడును). మనస్సుచే శుద్ధుఁడైనవాఁడును, వ్యాపించిన కీర్తిగలవాఁడును, లోకములు లేనివాఁడును, లోకములు గలవాఁడును, శివునితోఁ గూడినవాఁడును, విడువఁబడిన వాఁడును - అగు కృతిపతిని - శ్రీ జంగమమల్లికార్జునదేవుని.

వి శే ష ము లు : అలంకార మనుప్రాసము,

క. లోకాలోకన కీర్తి

శ్రీకాంతాకాంతు, విబుధశేఖరు, దురితా

నోకహ కుతారు, సకల క

ళా కల్పాకల్పు మల్లికార్జునదేవున్.

177

అ ర్థ ము : లోకాలోకన - కీర్తి - శ్రీ - కాంతా - కాంతున్ = చక్రవాళ పర్వతమువఱకు వ్యాపించిన, కీర్తియనెడు, లక్ష్మీదేవికి, భర్తయైనవాఁడును, విబుధ - శేఖరున్ = దేవతలలోఁ దలమానికమైనవాఁడును (శ్రేష్ఠుఁడును), దురిత + అనో కహ - కుతారున్ = పాపములనెడి చెట్లకు గొడ్డలియైనవాఁడును, సకల - కళా + ఆకల్ప + ఆకల్పున్ = ఎల్ల కళలనెడు ఆభరణములకు ఆభరణమైనవాఁడును అగు, మల్లికార్జునదేవున్ = కృతిభర్తయగు శ్రీజంగమ మల్లికార్జునదేవుని.

తా త్ప ర్య ము : చక్రవాళపర్వతమువఱకును వ్యాపించిన కీర్తియనెడు లక్ష్మీకి భర్తయైనవాఁడును, దేవతలలోఁ దలమానికమైనవాఁడును, పాపము లనెడు చెట్లకు గొడ్డలియైన వాఁడును, ఎల్ల - కళలనెడు ఆభరణములకు ఆభరణమైనవాఁడును, అగు శ్రీ జంగమ మల్లికార్జునదేవుని.

వి శే ష ము లు : లోకాలోక (న) - 'లోకాలోక శ్చక్రవాళః' 'అస్యా భ్యన్తరం సూర్యకిరణైః ప్రకాశ్యతే న బాహ్యా మితి ప్రకాశాప్రకాశతయాలోక్యతే న లోక్యత ఇతి చ లోకాలోకః' ఈ పర్వతముయొక్క లోపలిపార్శ్వము సూర్యకిరణ ములచేతఁ బ్రకాశించును. వెలుపలిపార్శ్వము ప్రకాశింపదు గనుక కొంత చూడఁబడు నదియు, కొంత చూడఁబడనిదియు నగుటచే లోకాలోకము - అమరము. దురితానో

కహకుతారు - దురితములనెడి అనోకహములకుఁ గుఠారమైనవాఁడు - రూపకము.
 కీర్తి శ్రీ కాంతా కాంతు - కీర్తియనెడు శ్రీకాంతకు కాంతుఁడైనవాఁడు - రూపకము.

మాలిని. అమలపరమయోగాయత్తు, సంశుద్ధచిత్తున్,

గమల విశిఖ రమ్యాకారు, దుస్సంగదూరున్

శమిత విషయుఁ, దత్త్వాసక్తు, సంసారముక్తున్,

శమ దమ నియతాత్మున్, శాంతు, వాక్చీసుకాంతున్.

178

అర్థము : అమల - పరమ - యోగ + ఆయత్తున్ = నిర్మలము, ఉత్కృష్టము అయిన యోగమునకు వశమైనవాఁడును. సంశుద్ధచిత్తున్ = మిక్కిలి పవిత్రమైన మనస్సుగలవాఁడును, కమల - విశిఖ - రమ్య + ఆకారున్ = పద్మములు బాణములుగాఁ గలవాని (మన్మథుని) వలె సుందరమైన రూపముగలవాఁడును, మనస్ + సంగ - దూరున్ = చిత్తముయొక్క సంగమునకు దవ్వైనవాఁడును, శమిత - విషయున్ = శమించిన ఇంద్రియవాంఛలు గలవాఁడును, తత్త్వ + ఆసక్తున్ = భగవత్ప్రతిపాదకవిషయమునందు ఇష్టముగలవాఁడును, సంసార - ముక్తున్ = సంసారబంధమునుండి విడువఁబడినవాఁడును, శమ - దమ - నియత + ఆత్మున్ = శాంతము, ఇంద్రియనిగ్రహము అనువానిచే నియమింపఁబడిన ఆత్మగలవాఁడును, శాంతున్ = శాంతగుణముగలవాఁడును, వాచ్ (క్) + శ్రీ - సుకాంతున్ = వాక్కులనెడు సంపదచేత మిక్కిలి మనోహారమైనవాఁడును. అగు కృతిపతిని శ్రీ జంగమమల్లికార్జునదేవుని -

తాత్పర్యము : నిర్మలము, ఉత్కృష్టము నైన యోగమునకు వశమయిన వాఁడును, మిక్కిలి పవిత్రమైన మనస్సుగలవాఁడును, మన్మథుని ఆకారమువలె రమ్యమైన ఆకారముగలవాఁడును, మనస్సంగమునకు దవ్వైనవాఁడును, శమించిన ఇంద్రియవాంఛలు గలవాఁడును, భగవత్ప్రతిపాదక విషయమునం దాసక్తిగలవాఁడును. సంసారబంధమునుండి విడువఁబడినవాఁడును, శాంతము, ఇంద్రియనిగ్రహము అనువానిచే నియమింపఁబడినవాఁడును. శాంతుఁడును, వాక్సంపదచేత మిక్కిలి మనోహారమైనవాఁడును అగు కృతిపతిని శ్రీ జంగమమల్లికార్జున దేవుని.

విశేషములు : వ్రాచ్చీ = వాచ్ + శ్రీ = వాక్ + శ్రీ.

గ ద్య ము

ఇది శ్రీమజ్జింగమ మల్లికార్జునదేవ దివ్య పాదపంకజ భ్రమరాయమాణ
కవి రాజశిఖామణి నన్నెచోడదేవప్రణీతంబైన కుమారసంభవంబను కథయందుఁ
బంచమాశ్వాసము.

దీనికి వ్యాఖ్య ప్రథమాశ్వాసాంత గద్యమునకు వలెనే,

మ. ఇది శ్రీ జొన్నలగడ్డ వంశమణియౌ మృత్యుంజయాఖ్యుండు స
మ్మద మొప్పారఁ గుమారసంభవము శ్రీమన్నెచోడాఖ్య వి
ద్వదధీశోక్తము శాబ్దికార్థ వివిధస్వారస్య తాత్పర్యముల్
చదురోప్పన్ వచియించి మన్చు విలసత్ సంజీవనీవ్యాఖ్యయౌ.

కుమారసంభవము

షష్ఠాశ్వాసము

శ్రీవాణీవరు, నఖిలక

కావిదు, నఘరహితు, నిహలలాపేక్షుః, ద్రిత

త్వావిష్కృతమతి, నఖిల శు

భావహు, నణిమాదిగుణగణాలంకారున్.

1

అర్థము : శ్రీ - వాణీ - వరున్ = శోభాయుక్తమైన వాక్కుచేత శ్రేష్ఠుఁడైనవాఁడును, అఖిల - కళా - విదున్ = ఎల్ల కళలు తెలిసినవాఁడును, అఘ - రహితున్ = పాపములేనివాఁడును, ఇహ - లలాట + ఈక్షున్ = భూలోకశివుఁడును, త్రి - తత్త్వ + ఆవిష్కృత - మతిన్ = సత్త్వము, రజస్సు, తమస్సు అను మూఁడుతత్త్వములచేత ఆవిష్కరింపఁబడిన బుద్ధిగలవాఁడును, అఖిల - శుభ + ఆవహున్ = ఎల్ల శుభములను గలిగించువాఁడును, అణిమ + ఆది - గుణ - గణ + అలంకారున్ = అణిమము మున్నగు అష్టైశ్వర్యములనెఱు గుణములయొక్క సమాహమ అలంకారముగాఁ గలవాఁడును అగు కృతిపతిని శ్రీ జంగమమల్లికార్జునుని.

కా త్ప ర్య ము : శోభాయుక్త మగువాక్కులచే శ్రేష్ఠుఁడును, సకలకళాకోవిదుఁడును. పాపరహితుఁడును, భూలోకేశ్వరుఁడును, సత్త్వాదితత్త్వత్రయముచే నావిష్కృతమైన మతిగలవాఁడును, సర్వశుభావహుఁడును, అణిమము మున్నగు నెనిమిది యైశ్వర్యము లలంకారములుగాఁ గలవాఁడును అగు కృతిపతిని శ్రీ జంగమమల్లికార్జున దేవుని.

వి శే ష ము లు : అణిమ - అష్టైశ్వర్యములలో నొకటి - దీనివలన మిక్కిలి సూక్ష్మకారమొంది సర్వత్ర పోవుటకు శక్తి గలుగును, తక్కిన యైశ్వర్యములు - మహిమ, గరిమ, లఘిమ, ప్రాప్తి ప్రాకామ్యము, ఈశత్వము, వశిత్వము.

వ. పరమేశ్వరుం దపోమహిమ నర్చించి మెచ్చించి నిజాధీశ్వరుండుగాఁ బడయుదు నని తపోవనంబునకుం బోవనిశ్చయించి కన్యాంతః పురంబునకుం జనుదెంచె నంత హిమవంతుం డరుగుదెంచి విరహాన లార్తిం దీవ్రకరాహతేందురేఖయుంబోలె వివర్ణయై యున్న హైమ వతిం గని నెమ్మనంబునం దల్లడిలుచు. 2

అర్థము : పరమేశ్వరున్, తపస్ (ః) + మహిమన్ = తపస్సుయొక్క ప్రభావముచే, అర్చించి = పూజించి, మెచ్చించి, = మెప్పించి, నిజ + అధి + ఈశ్వరుండు + కాన్ = తనభర్త గా, పడయుదున్ + అని = పొందుదునని, తపస్ (ః) + వనంబునకున్ = తపస్సుకొఱకై న వనమునకు, పోవన్, నిశ్చయించి, కన్యా + అంతఃపురంబునకున్ = కన్నియల అంతిపురమునకు, చనుదెంచెన్ = వచ్చెను. అంతన్, హిమవంతుండు, అరుగుదెంచి = వచ్చి, విరహా + అనల + ఆర్తిన్ = వియోగమనెడి అగ్నివలని పిడచే, తీవ్రకర - ఆహత - ఇందురేఖయున్ + పోలెన్ = తీక్షణిరణుని (సూర్యుని) చేఁ గొట్టఁబడిన చంద్రకళవలె, వివర్ణ + ఐ = పాలిపోయిన దయ, ఉన్న, హైమవతిన్ = పార్వతిని, కని = చూచి, నెమ్మనంబునన్ (నెఱ + మనంబునన్) = నిండుమనస్సునందు, తల్లడిలుచున్ = కలఁతచెందుచు.

తాత్పర్యము : పరమేశ్వరునిఁ దపఃప్రభావముచేఁ బూజించి మెప్పించి తనభర్త నుగాఁ బొందుదునని తపోవనమునకుఁ బోవ నిశ్చయించి పార్వతి కన్యాంతః పురమునకు వచ్చెను. అంత హిమవంతుండు వచ్చి వియోగాగ్నిచే సూర్యునిచేఁ గొట్టఁ బడిన చంద్రకళవలెఁ గాంతిహీనయైయున్న యామెనుజూచి నెమ్మనమునందుఁ గలఁతఁ జెందుచు - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము,

విశేషములు : తపోమహిమ - తపస్ + మహిమ - పదాంతసకారమునకు విసర్గాదేశము - తపః + మహిమ. హ్రస్వఅకారము తరువాతవచ్చు విసర్గమునకు హ్రస్వ అకారముకాని, మృదుహల్లులు (హళ్ళులు) కాని పరములగునపుడు ఉ ఆదేశముగా వచ్చి పూర్వమందున్న అకారముతోఁ గూడి గుణసంధి ననుసరించి ఓ గా మాటును. తప + ఉ + మహిమ - తపోమహిమ. ఇట్లే తపోవనము. తీవ్రకరాహతేందురేఖయుంబోలె - అలంకార ముపమ, నెమ్మనము - నెఱ + మనము. 'అన్యంబులకు సహిత మిక్కా ర్యంబులు కొండొకచోఁ గానంబడియెడి.' బాల. సంధి. 39

తే. పుడికి వైచిన మవ్వంపుఁ బొఱయుఁబోలె
 వాడి సొమరుచు మేఁదీఁగ వంది కంది
 వెలఁది నీవింత వగఁగూరి విన్నఁబాటి
 యునికి దుఃఖాబ్ధి మ మ్మిడి యునికి కాదె!

3

అర్థము : వెలఁది = అమ్మాయి, పుడికివైచిన = త్రుంచివైచిన, మవ్వంపుఁబొఱ (ర) యున్ + పోలెన్ = మృదువైన పయిపట్ట విధమున, మేఁదీఁగ (మే + తీఁగ) = లతవంటి మేను. వాడి = వ్లానమయి, సొమరుచున్ = వెలవెలఁబాటుచు, వంది = వివరమయి, కంది = తేజోహీనమయి, నీవు, ఇంత, వగన్ + కూరి = దుఃఖించి, విన్నఁబాటి = వికాసముచెడి, ఉనికి = ఉండుట, మమ్మున్, దుఃఖ + అబ్ధిన్ = దుఃఖమనెడు సముద్రమున, ఇడి + ఉనికి కాదె = పెట్టియుండుట కాదా :

తాత్పర్యము : అమ్మాయి! త్రుంచివైచిన మృదువైన పయిపట్టవలె దేహాలత వాడిపోయి వెలవెలఁబాటుచుండ నీ వింతదుఃఖమునొంది వికాసముచెడి యుండుట మమ్ము దుఃఖసముద్రమున ముంచుట కాదా ? - అగు ననుట.

విశేషములు : అలంకారము రూపకము.

మవ్వంపుఁబొఱ - మవ్వము + పొఱ - 'కర్మధారయంబులందు మువర్ణకంబు నకుం బుంపు లగు' బాల. సంధి. 32, మవ్వంపు + పొఱ 'సమాసంబుల నుదంతంబు లగు స్త్రీసమంబులకుం బుంపులకుం బరుషసరళంబులు పరంబులగునపుడు నుగాగమం బగు.' బాల. సంధి. 25. మవ్వంపు + న్ + పొఱ. 'ద్రుతప్రకృతికముమీఁది పరుష ములకు సరళములగు.' బాల. సంధి. 16. మవ్వంపు + న్ + బొఱ. 'ఆదేశసరళము లకు ముందున్న ద్రుతమునకు బిందుసంశ్లేషములు విభాష నగు.' బాల, సంధి. 17. మవ్వంపుఁబొఱ. పొఱ - ఈ యర్థమున నీ గ్రంథమునమాత్రమే శకటరేఫ యుక్త ముగాఁ గనుపట్టుచున్నది, దుఃఖ + అబ్ధి - సవర్ణదీర్ఘసంధి దుఃఖమనెడి అబ్ధి-రూపకము.

వ. అని యనేకప్రకారంబులఁ దన్ను సంతరించుచున్నం బార్వతి నిజాభి ప్రాయం బచలాధీశ్వరున కెఱింగింపు మని చతురిక కెఱింగించిన. 4

అ ర్థ ము : అని, అనేకప్రకారంబులన్ = పెక్కువిధముల. తన్నున్. సంతరించుచున్ + ఉన్నన్ = ఓదార్చుచుండఁగా, పార్వతి, నిజ + అభిప్రాయంబు = తన తలఁపు. ఆచల + అధి + ఈశ్వరునకున్ = పర్వతాధిపతికి - హిమవంతునకు, ఎఱింగింపుము + అని, చతురికకున్ , ఎఱింగించినన్.

తా త్ప ర్య ము : అని పెక్కురీతులఁ దన్ను ఓదార్చుచుండఁగాఁ బార్వతి తనతలఁపుఁ బర్వతరాజునకుఁ దెలుపుమని చతురికకుఁ జెప్పఁగా - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

క. కడలేని విరహవేదన

నిడుగడ పడుచుండుకంటె నీ భర మెల్లన్
మృదు నెయిదఁ దపోవర్తన
నొడలేర్చెద నరిగి దారుణోగ్రాటవులన్.

5

అ ర్థ ము : కడ - లేని = అంతములేని, విరహ - వేదనన్ = వియోగము వలని బాధచే, ఇడుగడ + పడుచున్ + ఉండుకంటెన్ = కష్టపడుచుండుటకంటె. ఈ - భరము + ఎల్లన్ = ఈ భారమంతయు, మృదున్ = శివుని, ఎయిదన్ = పొందుటకు, దారుణ + ఉగ్ర + అటవులన్ = భయంకరములైన అడవులందు, అరిగి = వెడలి. తపోవర్తనన్ = తపస్ (ః) + వర్తనన్ = తపస్సుచేతచే. ఒడలు + ఏర్చెదన్ = శరీరమును దపింపఁజేయుదును.

తా త్ప ర్య ము : అంతములేని వియోగబాధచేఁ గష్టపడుచుండుటకంటె, శివునిఁబొందుటకు భయంకరాటవుల కేఁగి తపస్సుచేసి మేను తపింపఁజేసెదను.

వి శే ష ము లు : 'ఈ భర మెల్లన్' అనుదానికిఁ బద్యమున నన్వయ మంత సుగమముగా లేదు. దారుణోగ్ర - దారుణ + ఉగ్ర - గుణసంధి. దారుణోగ్రాటవులు - దారుణోగ్ర + అటవులు - సవర్ణదీర్ఘసంధి. అటవి (ప్రకృతి) - అడవి (వికృతి)

వ. అని విన్నపంబునేసి 'వీడ్కొని చన నిశ్చయించినది'యని చతురిక పలికిన విని తీవ్రానలాహతిని, నవనీతపిండంబునుంబోలె శోకానలా హతిం గరంగుచు హిమవంతుం డనేకప్రకారంబుల ననునయించుచుఁ బ్రియనందననెత్తి కౌఁగిటికిం దిగిచికొని. 6

అర్థము : అని, విన్నపంబు + చేసి = మనవిచేసి. వీడ్కొని, చనన్ = పోవుటకు, నిశ్చయించినది, అని, చతురిక, పలికినన్, విని, తీవ్ర + అనల + ఆహతిని = తీవ్రమైన అగ్నియొక్క దెబ్బచే, నవనీత - పిండంబునున్ + పోలెన్ = వెన్నముద్దవలె, కరంగుచున్, హిమవంతుండు, అనేకప్రకారంబులన్ = వలూరీతుల, అనునయించుచున్ = ఓదార్చుచు, ప్రియ - నందనన్ = అనుఁగుఁ గూఁతును, ఎత్తి, కౌఁగిటికిన్, తిగిచికొని = తీపికొని.

తాత్పర్యము : అని మనవిచేసి 'వీడ్కొని యేఁగ నిశ్చయించినది.' అని చతురిక పలుకఁగా విని తీవ్రమైన అగ్నిదెబ్బచే వెన్నముద్దవలెఁ గరంగుచు హిమవంతుండు పెక్కువిధములనోదార్చుచు ననుఁగుఁగూఁతు నెత్తి కౌఁగిటఁ జేర్చికొని. తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

విశేషములు : తీవ్రానలాహతిని .... కరంగుచు - ఆలంకార ముపమ.

చ. వలవదు తల్లి ; నీకుఁ దగువాని వయోగుణరూపవంతు నీ వలచినవానిఁ జేసెద; నవశ్యము నీవు తపంబునేయఁ బోఁ దలఁపకుమమ్మ; చిత్త పరితాపము నేయకుమమ్మ మాకుఁ; గోమలి ! వనదుర్గవాసము ప్రమాదమగున్ దగ దాఁడువారికిన్. 7

అర్థము : వలవదు - తల్లి = వలదమ్మా, నీకున్, తగువానిన్ వయస్ (ః) + గుణ - రూపవంతున్ = యౌవనము, సుగుణములు, అందము గలవానిని, నీ - వలచినవానిన్ = నీవు కోరినవానిని. అవశ్యమున్ = తప్పక. చేసెదన్ = పెండ్లిచేసెదను, నీవు, తపంబు + చేయన్ + పోన్ = తపమొనరింపఁబోవ, తలఁపకుము + అమ్మ ! = ఎంచకుమమ్మా, గోమలి = ఇంతి, మాకున్,

చిత్త - పరితాపము = మనస్సంతాపము, చేయకుము + అమ్మ. వన - దుర్గ-వాసము
 = అడవియందలి కష్టపు, ద్రోవలో నివసించుట, ప్రమాదము = అపాయము, అగున్,
 ఆడువారికిన్, తగదు,

తా త్ప ర్య ము : వలదమ్మా, నీకుఁ దగినవానిని యౌవనవంతుఁడు, గుణ
 వంతుఁడు, సౌందర్యవంతుఁడు అగువానిని నీవు కోరినవానిని దప్పక నీకు వివాహము
 గావించెదను. తపముచేయఁ బోనెంచకుమమ్మా! మాకు మనస్సంతాపమును గూర్చకు
 మమ్మా! కోమలీ! అడవులలో నివసించుట అపాయకరము. ఆడువారికిఁ దగదు.

వి శే ష ము లు : కాళిదాసు తన కుమారసంభవమున నీ మాటలను దల్లియగు
 మేనచేఁ గూఁతునకుఁ జెప్పింపఁగా, నీ కవి తండ్రిచేఁగూడఁజెప్పించెను.

నీ వలచినవాని - నీవు వలచిన వాని - 'ధాతుజవిశేషణ భావార్థక పూర్వవ్యవహితా
 వ్యవహిత కర్తృపదప్రథమకుఁ దఅచుగ యొక్క-షష్ఠి యగు'. ప్రౌఢ.కారక.15. నీ
 యొక్కవలచినవాని. 'యొక్కకు లోపంబు బహుశంబు.' ప్రౌఢ.కారక.16. నీ వలచిన
 వాని. వయస్ + గుణ - వయః + గుణ - వయోగుణ. చూడు వచనము 2.

వ. అదియునుంగాక.

8

అ ర్థ తా త్ప ర్య ము లు ; సులభములు.

వి శే ష ము లు : అదియునున్ + కాక = అదియునుం గాక. 'కొన్నియెడల
 ద్రుతంబుమీఁద నకారంబు గానంబడియెడి.' బాల.సంధి.21.

క. దొర యెఱిఁగి కోరవలదే

స్మరహారునకు నీకు హస్త మశకాంతర మా

పరమునకు నీకుఁ బర్వత

పరమాణ్వంతరము తలఁపఁ బతి యెట్టు లగున్ ?

9

అ ర్థ ము : దొర = సామ్యము, ఎఱిఁగి, కోరన్ + వలదే, స్మర -
 హారునకున్ = మన్మథుని హరించినవానికి - శివునకు, నీకున్, హస్త - మశక +
 అంతరము = ఏనుఁగునకును, దోమకును గల వాపి, ఆ పరమునకున్ = ఆ ఉత్కృ

ష్టనకును, నీకున్, పర్వత - పరమ + అణు + అంతరము = కొండకును అతి
సూక్ష్మణువునకును గల వాసి, తలఁపన్ = ఆలోచింపఁగా, పతి = భర్త, ఎట్టులు +
అగున్.

తా త్ప ర్య ము : సామ్యమెఱిగి కోరవలదా ? ఆ శివునకును నీకును వీనుఁగు
నకును దోమకును గల వాసి, ఆ ఉత్కృష్టునకును నీకును గొండకును బరమాణువు
నకును గల వాసి, చూడఁగా నతఁడు నీకు భర్త యె ట్లగును ?

వి శే ష ము లు : అలంకారము విషమము, యథాసంఖ్యము. దొర - 'సరి
యుద్ది ప్రతి దిన్ను సవతు పోలిక దొర జత యనఁగా సదృశమున కెసఁగు'. సాం.ని.
పరమ + అణు = పరమాణు - సవరదీర సంధి. పరమాణు + అంతరము =
పరమాణ్వంతరము - యణాదేశసంధి 'ఇ ఉ ఋ ృ లకు అసవరములయిన అచ్చులు
పరముఅగునపుడు క్రమముగా య్, వ్, ర్, ల్, లు ఆదేశము లగును.

అ. చిఱుత వెదిరి నిన్ను నెఱుఁగవు గాన నీ
యర్థి కారణముగ ననియె దబల,
వాసవాదు లతని దాసులుఁగాఁ గాన
రేను మామ గాఁగ నేల కూడు ?

10

అ ర్థ ము : అబల ! = ఇంతి !, చిఱుతవు = చిన్నదానవు, ఎదిరిన్.
నిన్నున్, ఎఱుఁగవు, కానన్ = కావున, నీ - అర్థి - కారణముగన్ = నీ కోరిక
కారణముగా, అనియెదు = అనియెదవు, వాసవ + ఆదులు = ఇంద్రుఁడు మున్నగువారు,
అతని_దాసులున్ = అతని దాసులుకూడ, కాన్ = అగుటకు, కానరు = చాలరు,
వీను = నేను, మామ, కాఁగన్ = అగుటకు, ఏల, కూడున్ = సంభవించును !

తా త్ప ర్య ము : ఇంతి ! నీవు చిన్నదానవు, ఎదిరిని నిన్నుఁ గానవు. నీ
కోరిక ననుసరించి పలుకుదువు. ఇంద్రాదులు అతని దాసులుగానైనఁ గానోపరు,
అట్టిచో నేను అతనికి మామగా నగుట యెట్లు సంభవించును ?

వి శే ష ము లు : అలంకారము కావ్యార్థాపత్తి.

వ. అనుచుండె మఱియు మేనక బాష్పాకులితలోచన యగుచు. 11

అ ర్థ ము : అనుచున్ + ఉండెన్, మఱియున్, మేనక, బాష్ప + ఆకులిత - లోచన = కన్నీటిచేఁ గలఁగిన కన్నులుగలది, అగుచున్.

తా త్ప ర్య ము : అనుచుండెను. మఱియును మేనక కన్నీటిచేఁ గలఁగిన కన్నులుగలది యగుచు. తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

క. పూవోపూవో యని చే

రేవినఁ గందు నని యోసరిల్లెడు; నా మై

జీవంబు నిలుచునే ? నినుఁ

టో విడిచి మహోగ్రదుర్గముల పాల్పడఁగాన్,

12

అ ర్థ ము : పూవో పూవో, అని, చేన్ = చేతితో, రేవినన్ = రేఁగినన్ = రేఁపినచో, కందున్ + అని = కందిపోవునని, ఓసరిల్లెడున్ = తొలఁగుదును, నినున్ = నిన్ను, మహాత్ (మహో) + ఉగ్ర - దుర్గముల - పాల్ + పడఁగాన్ = మిక్కిలి భయంకరములైన దుర్గమప్రదేశములపాలగుటకు, పోన్ + విడిచి, నా - మైన్ = నా మేన, జీవంబు = ప్రాణము, నిలుచునే ?

తా త్ప ర్య ము : పూవో పూవో యని చేతితో రేఁపినంతమాత్రముననే కంది పోవునని తొలఁగుదును, నిన్ను మహాభయంకరదుర్గములపాలుగాఁ టోవిడిచి నా మేనఁ బ్రాణము నిలుచునా ? నిలువ దనుట.

వి శే ష ము లు : పూవో పూవో యనునది తెలుఁగుజాతీయము. నిన్నుఁ టోవిడిచి నా మై జీవంబు నిలుచునే. ఇట విడిచి యను క్త్యార్థమునకుఁ జేదర్థకత. విడిచి = విడిచినచో.

సీ. తలిరాకుకంటెను మెలపారు వడుగులు

ధరమీఁద మోపుడుఁ దెరలిపోవుఁ

గ్రొవ్విరితొవకంటెఁ గోమలంబగుమోము

రేయెండ ముట్టిన నోయుఁ దద్ద

దవనంపుఁబొరకంఁటె నవకంపుమెయిదీఁగె

వడగాలి సోఁకుడు వాడు లగ్గ

నాదిగర్భేశ్వరి వంటినఁ గందెడు

నెలకన్నెఱుంగవునేని ముంద

తే. ఉన్న యునికినె వెలువడ నుత్పహింపఁ

దలఁచితేనియు నిది తుదిఁదాఁక నెట్లు

నెయిదనేరదు కాన నీ వింద యుండి

కోర్కె సేకుఱ సర్వేశుఁ గొలువు మబల :

13

అర్థము : తలిరాకుకంఁటెను (తలిరు + ఆకు) = చివురాకుకంఁటెను, మెలపారు + అడుగులు = మృదువురైన పాదములు, ధర - మీఁదన్ = నేలపై, మోపుడున్ = మోపినంతనే, తెరలిపోవున్ = కాలిపోవును.

క్రొవ్విరి (క్రొత్త + విరి) - తొవకంఁటెన్ = క్రొత్తగా విరిపిన కలువ కంఁటెను, కోమలంబు + అగు = సుందరమైన, మోము, రేయెండ = వెన్నెల, ముట్టినన్ = తాఁకినచో, తద్దన్ = మిక్కిలి. నోయున్ = నొచ్చును.

దవనంపుఁబొర (దవనము + పొర) కంఁటెన్ = దవనము పైపట్టకంఁటెను. నవకంపు - మెయి - తీఁగె = మృదువైన దేహలత, వడగాలి = వేడిగాలి, సోఁకు డున్ = సోఁకినంతనే, లగ్గన్ = మిక్కిలి, వాడున్ = వాడిపోవును.

అదిగర్భేశ్వరివి = పుట్టిననాఁటఁగోలె శ్రీమంతురాలవు, అంటినన్ = తాఁకి నచో. కందెడు = కందెదవు - వాడుదువు. ముందరన్ = ముందు, నెలకన్నెఱుంగవు నేనిన్ = అచంద్రంపశ్యవు - చంద్రునిఁగూడ జూచియెఱుఁగవు.

ఉన్న + ఉనికినె = ఉన్నట్లుండఁగనే, వెలువడన్ = బయటికివచ్చుటకు, ఉత్పహింపన్ + తలఁచితి (వి) + ఏనియున్ = ఉత్పాహపడఁగోరినదానవయినను, ఇది = ఈకార్యము, తుదిఁదాఁకన్ = నెఱవేఱుటకు, ఎట్లున్ = ఏ విధముగను, ఎయిదన్ + నేరదు = సాగఁజాలదు, కానన్ = కావున, అబల = ఇంత :

నీవు, ఇందున్ + అ = ఇందే. ఉండి, కోర్కె = కోరిక, చేకుఱన్ = సిద్ధించుటకు, సర్వ + ఈశున్ = సర్వేశ్వరుని, కొలువుము = సేవింపుము.

తా త్ప ర్య ము : చివురాకుకంటెను మృదువులైన పాదములు నీవి. వానిని నేలపై మోపినంతనే కాలిపోవును. క్రొత్తగా విరిసిన కలువకంటెను గోమలమైన నీ ముఖము వెన్నెల తాఁకినచో మిక్కిలి నొచ్చును, దవనము పైపట్టకంటెను నవకమైన నీ దేహాలత వడగాడ్చు సోఁకినంతనే మిక్కిలి వాడిపోవును. నీ వాదిగర్భేశ్వరివి. అంటినఁ గందిపోవుదానవు. ముందు అవంద్రంపశ్యవు. ఉన్నట్లుండఁగనే బయటికి రా నుత్సాహముఁజూపఁగోరితివేనియు నీ కార్య మెట్లును జివరకు సిద్ధింపనేరదు, కావున నీ విందేయుండి కోరికనెఱవేఱ సర్వేశ్వరు సేవింపుము.

వి శే ష ము లా : తలిరాకు - తలిరు + ఆకు - 'కర్మధారయంబునందుఁ బేర్వాదిశబ్దముల కచ్చు పరంబగునపుడు టుగాగమంబు విభాష నగు' బాల.సంధి.29. ఇది టుగాగమము రాక ఉత్వసంధి జరగిన రూపము. క్రొవ్విరి = క్రొత్త + విరి, తొవ = తొగ (రూ.), దవనంపుఁబొర = దవనము + పొర - పుంప్వాదేశ, నుగా గమ, ద్రుతకార్యములు. నవకంపుమెయిఁదీఁగె - నవకము + మెయిఁదీఁగె - పుంప్వా దేశము. కందెదు-కందెదవు. లాడ్వకారమునకు వైకల్పికలోపము, అపదాదిస్వరసంధి. నేని = వీని - అప్యర్థకము. 'నీవును జూచితట్టినభనేని వినంబడ దే యుగంబులన్' - నన్నయ.భార.సభా.2.95. తలఁచితేనియు - తలఁచితివి + వీనియు - లిడ్వకారమునకు వైకల్పికలోపము, మధ్యమపురుషేకారసంధి. కోర్కె-కోరికె, కోరికి, కోర్కి, కోరిక - (రూపాం), కోర్కె సేకుఱ = కోర్కె + చేకుఱ - గసడదవాదేశము.

వ. అని మేనక కూఁతు ననునయంబునం బట్టుకొలుపుచుండె నంత నంతిపురంబునం గల వృద్ధకంచుకిప్రోఠాంగనలుఁ దమ బలిమియుం గలిమియు మెఱయుచు నగజ భంగించుచు నగ్గించుచు. 14

అ ర్థ ము : అని, మేనక, కూఁతున్, అనునయంబునన్ = ఓదార్పుతో. పట్టుకొలుపుచున్ + ఉండెన్ = పట్టువఱుచుచుండెను, అంతన్, అంతిపురంబునన్ = అంతఃపురమునందు, కల = ఉన్న, వృద్ధకంచుకిప్రోఠా + అంగనలున్ = వృద్ధ కంచుకులైన జాణలగు స్త్రీలు, తమ, బలిమియున్ = శక్తియును, కలిమియున్ =

వంపదయు, మెఱయుచున్ = మెఱయించుచు, అగజన్ = పార్వతిని, భంగించుచున్ = మందలించుచు, అగ్గించుచున్ = పొగడుచు.

తాత్పర్యము : అని మేనక పుత్రిక నోదార్చుకోఁ బట్టువఱుచుచుండెను. అంత నంతఃపురమునందలి వృద్ధకంచుకులైన జాణలగు స్త్రీలు తమ శక్తి యుక్తులను బ్రదర్శించి పార్వతిని మందలించుచు, పొగడుచు . తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లా : పట్టుకొలుపు - పట్టుకొను ప్రేరణరూపము . అంగీకరింపఁ జేయు. మెఱయుచు - మెఱయించుచు - అంతర్భావితప్రేరణము.

క. ఆలవు బేలవు కడుఁ గొమ

రాలవు కోమలివి ముద్దరాలవు దగ మం

చాలవు బేలవు గా కిది

కాలమె తపమున కపారకాంతారములన్ ?

15

అర్థము : ఆలవు = స్త్రీవి, బేలవు = అమాయికురాలవు, కడున్ = మిక్కిలి, కొమరాలవు = సుందరివి, కోమలివి = సుకుమారవు, ముద్దరాలవు = బేలవు - ముగ్ధవు. తగము = అనర్హము, అంచున్ = అని, ఆలవు - బేలవు + కాక = అమాయికురాలవు గాకపోవుచో, అపార - కాంతారములన్ = పారము (మితి)లేని, అడవులలో, తపమునకున్, ఇది. కాలమె = సమయమా ?

తాత్పర్యము : స్త్రీవి, అమాయికురాలవు మిక్కిలి సుందరాంగివి. సుకుమారవు, బేలవు. ఈ పనికిఁ దగము అనుచు, బేలవైన స్త్రీవి గాక, అపారములైన అడవులలోఁ దపస్సుచేయుట కిది యదనా ? కా దనుబ,

వి శే ష ము లా : తగ మం చాలవు - తగన్ - మంచి + ఆలవు = మంచిస్త్రీవి - అనియా విభజనము ? తగము + అంచున్ + ఆలవు అనియా విభజనము? అన్వయ మించుక క్లేశకరముగ నున్నది. తగదుంజాలవు అను పాఠమును గనుపట్టుచున్నది.

ఆ. ఇడ్డ బొట్టు వోలె నింటిలో నుండక
 యాఁడుదాన వింత యడరి బాస
 నడవిలోనఁ దపము వడఁబోదు నను నింత
 జఱుభితనము లెందుఁ గఱచి తీవు ?

16

అర్థము : ఇడ్డ - బొట్టు + పోలెన్ = పెట్టిన బొట్టువలె, ఇంటిలోన్, ఉండక, ఆఁడుదానవు, ఇంత, అడరి = విజృంభించి, బాసన్ = ప్రతిజ్ఞతో. అడవిలో నన్, తపము + పడన్ + పోదున్ = తప మొనరింపఁబోవుదును, అను, ఇంత = ఇంతటి, జఱుభితనములు = తెగువలు, ఈవు = నీవు, ఎందున్ = ఎక్కడ, కఱచితి (వి) = నేర్పితివి ?

తాత్పర్యము : పెట్టినబొట్టువలె నింటియందుఁ గుదురుగా నుండక, ఆఁడు దానవు, ఇంత విజృంభించి, ప్రతిజ్ఞచేసి, యడవిలోఁ దపస్సుచేసెద నను నింతటి తెగువ నీ వెందునేర్పితివి ?

విశేషములు : ఇడ్డ = ఇడిన - 'పడ్వాదుల నవర్ణకంబున కత్వంబును గడహల్లునకు ద్విత్వంబుమ విభాష నగు' ; 'బాల.క్రియ.51, ఇడ్డ బొట్టు వోలె. పెట్టిన బొట్టువలె. స్థిరముగా - జాతీయము. తపము వడన్ = తపము + పడన్ = తపముఁ బూసన్, జఱుభి = తెగువగలది - 'తన వర్ణకంబు త్వార్థంబునందగు,' బాల.తద్ధిత.1, కఱచితి + వి + ఈవు - లిడ్వకారమునకు వైకల్పికలోపము - అపదాదిస్వరసంధి, మధ్యమపురుషేకారసంధి,

సీ. హరిఁ దెత్తుమే నీకు నమ్ముడువడియుండఁ ?
 బరమేష్ఠిఁ దెత్తుమే బంటుఁజేసి ?
 దేవేంద్రుఁ దెత్తుమే నీ వేలఁ గొనియుండ ?
 నురగేంద్రుఁ దెత్తుమే యురులుగొలిపి ?
 శశిఁ దెత్తుమే నీకు సంబవు లిడి యుండ ?
 ధననాథుఁ దెత్తుమే దాసుఁజేసి ?
 రవిఁ దెత్తుమే నీకు రమణుండుగా ? నల
 కూబరుఁ దెత్తుమే కోలుకొలిపి

తే. మదనసంహారుఁ డొక్కఁడు మాకు నెలసి
వచ్చు రాఁ డవుఁగా కెట్టివారి నె న
నొరుల నొకవ్రేలిమిడిఁదిరుల్ మరులు కొలిపి
తివియమే దేవి ! నీ యట్టి దీము గలుగ?

17

అ ర్థ ము : దేవి = దేవీ : పార్వతీ :

నీకున్, అమ్ముడు + పడి + ఉండన్ = అమ్ముడుపోయియుండునట్లు,
హరిన్ = విష్ణువును, తెత్తుమే = తీసికొనివత్తుమా ?

బంటున్ + చేసి = సేవకునిగాఁజేసి, పరమేష్ఠిన్ = బ్రహ్మను, తెత్తుమే ?

నీ - వేలన్ + కొని + ఉండన్ = నీ దాస్యము నంగీకరించియుండునట్లు,
దేవ + ఇంద్రున్, తెత్తుమే ?, ఉరులు + కొలిపి = వలలోవైచి, ఉరగ + ఇంద్రున్ =
నాగరాజును, తెత్తుమే ?

నీకున్, సంబవులు = పాదరక్షలు, ఇడి + ఉండన్ = ఇచ్చుటకు, శశిన్ =
చంద్రుని, తెత్తుమే ?, దాసున్ + చేసి = దాసునిగాఁజేసి, ధన - నాథున్ = కుబేరుని,
తెత్తుమే ?

నీకున్, రమణుండు + కాన్ = ప్రിയుఁడుగా, రవిన్ = సూర్యుని, తెత్తుమే ?
కోలుకొలిపి = ప్రోత్సాహపఱచి, నలకూబరున్, తెత్తుమే ?

మదన - సంహారుఁడు = మన్మథుని సంహరించినవాఁడు - ఈశ్వరుఁడు,
ఒక్కఁడు, మాకున్, ఎలసి = వశపడి, వచ్చున్ - రాఁడు + అవున్ + కాక =
రావచ్చును, రాకపోవచ్చునుగాక, నీ + అట్టి = నీవంటి, దీము = దీమము, ఎర,
కలుగన్ = కలుగఁగా, ఒరులన్ = ఇతరులను - శివేతరులను, ఎట్టివారిన్ + ఐనన్,
ఒక - వ్రేలిమిడిన్ = ఒక చిటికెలో, తిరుల్మరులుకొలిపి = వెట్టిప్రేమమును
బుట్టించి, తివియమే = ఆకర్షింపమా ?

తా త్ప ర్య ము : దేవీ : నీకమ్ముడువడియుండునట్లు విష్ణువును దెత్తుమా ?
సేవకునిగాఁజేసి బ్రహ్మను దెత్తుమా ? నీకు దాస్యమొనరింప దేవేంద్రునిఁ దెత్తుమా ?

పశపలుచుకొని నాగరాజును దెత్తుమా? నీకుఁ బాదరక్షలు మోయఁ జంద్రునిఁ దెత్తుమా? నీకు దాసునిగాఁజేసి కుబేరునిఁ దెత్తుమా? నీకుఁ బ్రియుఁడగునట్లు సూర్యునిఁ దెత్తుమా? ప్రోత్సాహపఱిచి నలకూబరునిఁ దెత్తుమా? ఈశ్వరుఁ డొక్కఁడు మాకు వశపడి రావచ్చును, రాకపోవచ్చునుగాక । నీవంటి యెర యుండఁగా నిఁక నితరులనెట్టి వారినైనను ఒక చిటికెలో వెట్టిప్రేమమును గలిగించి ఆకర్షింపమా :

వి శే ష ము లు : తెత్తుమే - తెచ్చు ధాతువు. 'తద్ధర్మాదులందు లాటగు' బాల.క్రియ.5. తెచ్చు+లాట్టు, 'లకారంబునకు డు జ్రు వు రు ను ముళ్ళగు.' బాల.క్రి.8. ఉత్త మపురుషబహువచనమున-తెచ్చు+ము. లాట్టు రుళ్ళ పరంబగునపుడు దుగాగమం బగు.' బాల.క్రియ.22.తెచ్చు+దు+ము. 'చువరంబుతోడ దుగ్దకారంబు తకారంబగు' బాల. క్రియ.108. తెచ్ + చుద్ + ఉ + ము - తెచ్ + త్ + ఉ + ము - చ త ల సంయోగము నిజాతీయముగాన నిర్దేశానుసారముగ చకారము తకార మగును. తెత్తుము. 'తద్ధర్మభూతక్రియ లార్యాద్యర్థపరకంబులయి ప్రశ్నార్థకంబులగు' ప్రౌఢ,క్రి.3. తెత్తుము+ ఏ - 'ఉత్తున కచ్చు పరంబగునపుడు సంధియగు' బాల.సంధి, 1.తెత్తుమే దీము - దీమము (రూపాం), పశుపక్ష్యదులను వశముచేపికొనుటకై యేర్పఱిచిన పశుపక్ష్యదికము.

వ. అని యనేక ప్రకారంబులఁ దన్ను సిబ్బుద్ధిపడం బలుకుచున్నవారి నందఱుం గటాక్షించి చూచి కోప రసభరితాకుంచితభ్రూలతారక్త నయనాస్ఫురితాధర యగుచు గిరినందన పరిచ్ఛేదించి. 18

అ ర్థ ము : అని, అనేక - ప్రకారంబులన్ = పెక్కు విధముల, తన్నున్, సిబ్బుద్ధి + పడన్ = అనునయించునట్లు (?), పలుకుచున్ + ఉన్న - వారిన్ + అందఱున్, కటాక్షించి - చూచి = క్రిఁగంటితోఁజూచి, కోప .... తాధర : కోప - రస = క్రోధమనెడిరసముతో, భరిత = నిండిన, ఆకుంచిత = వంపఁబడిన, భ్రూ - లతా = బొమతీవలు, ఆరక్త - నయన = ఎఱ్ఱనికన్నులు, ఆస్ఫురిత + అధర = 'చలించిన క్రిందిపెదవి గలది, అగుచున్, గిరి - నందన = కొండకూఁతురు - పార్వతి పరిచ్ఛేదించి = భాగించి (?)

తా త్ప ర్య ము : అని పెక్కువిధములఁ దన్ను అనునయించునట్లు పలుకుచున్నవారినందఱును క్రిఁగంటఁజూచి క్రోధరసముతోనిండి వంపఁబడినబొమ

తీవలు, ఎఱ్ఱనైన కన్నులు, చలించిన క్రిందిపెదవి గలది యగుచుఁ బాఠ్యతి విభజించి - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : వారి నందఱం గటాక్షించి చూచి .... నయనాస్పృశితాధర యగుచు - అలంకారము స్వభావోక్తి.

చ. చెవుడుపడంగ నల్గడలఁ జీఱుచు న న్నొకవెందుచేసి మీ
రివి యవి యంచు బుజ్జనము లిన్నియు నెన్నఁగ నేల ? నాకు నీ
భవమున నీశ్వరుండ పతి. ప్రాణము దేహముఁ జిత్తవృత్తులున్
శివపదపంకజార్పణము నేసితఱ, పాపితి మీకు నింతతోన్. 19

అర్థము : చెవుడు - పడంగన్ = చెవు డేర్పడునట్లు, నల్గడలన్ = (నలు + కడలన్) = నాలుగు దిక్కులను, చీఱుచున్ = పిలుచుచు, నన్నున్, ఒక, వెందు = తమకు వశపడుటకై తుమ్మెదలు మధ్యనుంచి పాడెడు పురుగును, చేపి, మీరు, ఇవి, అవి. అంచున్, బుజ్జనములు = ఉపలాలనములు, ఇన్నియున్, ఎన్నఁగన్ + ఏల ? = పలుకు టెందులకు ?, నాకున్, ఈ - భవమునన్ = ఈ పుట్టువున, ఈశ్వరుండు + అ = ఈశ్వరుడే, పతి, ప్రాణమున్, దేహమున్ = శరీరమును, చిత్త - వృత్తులున్ = మనోవ్యాపారములును, శివ - పద - పంకజ + అర్పణము = శివుని పాదపద్మముల కప్పనము, చేపితిన్, ఇంతతోన్ = ఇంతటితో, మీకున్, పాపితిన్ = మిమ్ము వీడితిని.

తా ర్ప ర్య ము : చెవు డేర్పడునట్లు నాలుగుదిక్కులను పిలుచుచు నన్నొక వెందుచేసి మీరు ఇవి యని యిన్నిబుజ్జగింపుమాటలు పలుకనేల ? నా కీ పుట్టువున నీశ్వరుడే భర్త. నేను నా ప్రాణమును, శరీరమును, మనోవ్యాపారములును శివపాద పద్మముల కర్పణముచేసితిని, ఇంతటితో మిమ్ము విడిచితిని.

వ. అని తెగం బలికిన మాటువలుక నోడి గిరినందన తపోవనంబునకుం
బోవుట కందఱు నమ్మతించి. 20

అ ర్థ ము : అని, తెగన్ + పలికినన్ = ఖండితముగాఁ బలుకఁగా,
మాఱు + పలుకన్ + ఓడి = అడ్డుచెప్పుటకు జంకి, గిరినందన = పార్వతి,
తపస్ (ః) + వనంబునకున్, పోవుటకున్, అందఱున్, సమ్మతించి = అంగీకరించి .

తా త్ప ర్య ము : అని నిశ్చితముగాఁ బలుకఁగా నందఱును అడ్డుచెప్పుటకు
జంకి పార్వతి తపోవనమున కేఁగుట కంగీకరించి-తరువాతి పద్యముతో నన్వయము,

తరువోజి. "బాలవు ; నీకు నిప్పటఁగోలె నీ త

పం బిది గైకొని పారమేదింపఁ

బోలదు వల"దని బుద్ధులు చెప్పఁ

బోయిన మా మాటఁ బోవక మమ్ము

నేలిదముగఁ జేసి యెస్సని వోయె

దేని, నక్కడ నీవ యెఱుఁగుదు ; నిన్ను

వాలాయముగ నాఁగవచ్చునె ? యింత

వలవంతతన మాఁడువారికిఁ దగునె ?"

21

అ ర్థ ము ; బాలవు - చిన్నపిల్లవు, నీకున్, ఇప్పటన్ + కోలెన్ =
ఇప్పటినుండియు, ఈ - తపంబు, ఇడి, కై కొని = అంగీకరించి, పారము + ఏదింపన్ =
ఆవలిదరిని బొందించుట, పోలదు = జరుగదు, వలదు, అని, బుద్ధులు. చెప్పన్ +
పోయినన్ = చెప్పఁబోఁగా, మా - మాటన్ + పోవక = మా మాటననుసరింపక,
మమ్మున్, వీలిదముగన్ + చేసి = చులుకనచేసి, ఎస్సని + పోయెదు + ఏనిన్ =
నిరాకరించిపోవుదువేని, అక్కడన్. ఈవు + అ = నీవే, ఎఱుఁగుదు (వు), నిన్నున్,
వాలాయముగన్ = బలవంతముగా, ఆఁగన్ + వచ్చునె = ఆపశక్యమా?,
ఆఁడువారికిన్, ఇంత, వలవంతతనము = మన్మథవ్యథ, తగునె ?

తా త్ప ర్య ము : చిన్నపిల్లవు, నీ కిప్పటినుండియు నీ తపముఁబూని చివరి
వఱకు సాధించుట జరుగదు, వద్దని బుద్ధులుచెప్పఁబోఁగా మా మాట వినక మమ్ముఁ
బలుకనచేసి నిరాకరింతువేని అట నీకే తెలియును. నిన్ను బలవంతముగా నాఁపఁదరమా?
ఆఁడువారి కింత మన్మథవ్యథ తగదు,

వ. అనుచుండి రంత హిమవంతుండు నారదాదేశమ్ముఁ దలంచి. 22

అర్థము : అనుచున్ + ఉండిరి, అంతన్, హిమవంతుండు, నారద + ఆదేశమ్మున్ = నారదుని ఆజ్ఞను, తలంచి,

తాత్పర్యము : అనుచుండిరి. అంత హిమవంతుఁడు నారదుఁ డానతిచ్చిన విధమును స్మరించి - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

క. హరిణాక్షి తపోబలమునఁ

బరమేశ్వరుఁ గూడఁబడయుఁ; బరమార్థం, బ

త్యురుతర తపమునకు సవి

స్తరశివయోగంబ కాదె తగు ఫల మెందున్ ?

23

అర్థము : హరిణ + అక్షి = లేడికన్నులవంటికన్నులుగలది - పార్వతి, తపన్ (ః) + బలమునన్ = తపశ్శక్తిచేత, పరమేశ్వరున్ = శివుని, కూడన్ + పడయున్ = పొందఁగలదు, పరమ + అర్థంబు = తప్పదు, ఎందున్, అతి + ఉరు తర - తపమునకున్ = మిక్కిలిగొప్పతపమునకు, తగు - ఫలము, సవిస్తర - శివ - యోగంబు + అ - కాదె = సవిస్తరముగా శివునితోఁ గూడుటయే కదా !

తాత్పర్యము : పార్వతి తపశ్శక్తిచేఁ బరమేశ్వరునిఁ బొందఁగలదు. తప్పదు. ఎచ్చటనైనను మిక్కిలిగొప్పతపమునకుఁ దగినఫలము శివునితో సవిస్తరముగాఁ గూడుటయే కదా !

విశేషములు : విశేషము సామాన్యముచే సమర్థింపఁబడుటచే నలంకారము అర్థాంతరన్యాసము.

వ. అని నిశ్చయించి నిజతనయ తపోవనంబునకుం జనుట కొడంబడియె
నంతఁ బార్వతి జననీజనకాదివృద్ధజనంబుల వీడుకొని మహా
హర్షంబున నిజనివాసంబునకుం జనుదెంచి గమనోద్యోగంబు
నేయుచు. 24

అ ర్థ ము : అని, నిశ్చయించి, నిజ - తనయ = తనదైనకూతురు. పార్వతి. తపన్ (ః) + పసంబునకున్, చనుటకున్ = పోవుటకు, ఒడంబడియెన్ = అంగీకరించెను, అంతన్, పార్వతి, జననీ - జనక + ఆది - వృద్ధ - జనంబులన్ = తల్లి తండ్రి మున్నగు పెద్దవారిని, వీడుకొని = వీడి, మహాత్ (మహా) + హర్షంబునన్ = గొప్ప సంతోషముతో, నిజ-నివాసంబునకున్ = తనదైన ఉనికిపట్టునకు. చనుదెంచి = వచ్చి, గమన + ఉద్యోగంబు = పోవయత్నము, చేయుచున్.

తా త్ప ర్య ము ; అని నిశ్చయించి తన కూతురు తపోవనమునకుఁ బోవుట కంగీకరించెను. అంతఁ బార్వతి తల్లిదండ్రులు మున్నగు పెద్దలను వీడ్కొని మిక్కిలి సంతోషముతోఁ దన నివాసమునకు వచ్చి. పోవుటకు యత్నముచేయుచు. తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

మ. హరిణీ : వచ్చెదె కానకుం దపమునేయంబోద మంచున్ మృగిం బురుడున్; మామిడి, నీవు క్రమ్మతెదె నన్ బోఁజోపి యంచు న్నవా జిరచూతంబును గొఁగిలింతుకొను, నా చే వాయుడుంకాక మ ద్గురువృత్తస్తన సంగతిం దొఱఁగితే ఘోషావతీ : నీ వనున్. 25

అ ర్థ ము : హరిణీ : అడులేడి : తపము + చేయన్ + పోదము, కానకున్ అడవికి. వచ్చెదె = వత్తువా? అంచున్, మృగిన్ = అడులేడిని, పురుడున్ = నిమురును, మామిడి = ఓమామిడి, నన్ = నన్ను, పోన్ + చోపి = పోవనంపి, నీవు. క్రమ్మతెదె = మరలిపోవుదువా? అంచున్, నవ + అజిర - చూతంబునున్ = ముంగిటనున్న క్రొమ్మావిని, కౌఁగిలింతుకొనున్, ఘోషావతీ = ఓ వీణా : నీవు, నా చే + పాయుడున్ + కాక = నా చేయి వీడుటయేకాక, మత్ + గురు - వృత్త స్తన - సంగతిన్ = నా పెద్దవియు, వర్తులములు నగు కుచముల సాంగత్యమును. తొఱఁగితే (తొఱఁగితివి + ఏ) = విడిచితివా?, అనున్.

తా త్ప ర్య ము : 'హరిణీ : తపము చేయఁబోవుదము, అడవికి వత్తువా?' అని యాడులేడిని నిమురుచు నడుగును. 'మామిడి : న న్నంపి నీవు మరలాదువా?' యని ముంగిటనున్న క్రొమ్మావిని గొఁగిలింతుకొనును, 'వీణా : నీవు నా చేతునుండి తొలఁగుటకాక పెద్దవియు, వర్తులములు నగు నా కుచముల సాంగత్యమును విడిచితివా?' యనును.

వి శే ష ము లు : పురుడు - ప్రేమముతో సమత్వముచూపు, నిమరు. విశేష్య మైనపుడు - జాతాశౌచము, స్పర్శ, పోలిక. పోదము - పోవు ధాతువు. 'ఆశీకాపసం ప్రార్థనవిదులందు లాట్టగు.' బాల. క్రియ. 6. పోవు + లాట్ట. 'లకారంబునకు డు బ్ర వు రు ను ముళ్ళగు.' బాల. క్రియ. 8. పోవు + ము. 'ఉభయ ప్రార్థనంబున దుగాగమంబున కత్వంబగు.' బాల. క్రియ. 36. లాట్టనకు దుగాగమము విధింపఁబడ లేదు కాని యీ సూత్రమున అత్వమును విధించిన సామర్థ్యముచే దుగాగమము, ఉత్వమున కత్వము రెండును నగును, పోవుదము. 'పోవునకు దుజ్ముత్తులు ముజ్జం బరంబు లగునపుడు వు లోపంబుం బొద పదలాను విభాష నగు.' బాల. క్రియ. 98. పోదము. చేయి, చే (రూపాం.) మత్ + గురు - అనునాసికాంతస్థ వర్ణములుతప్ప మిగిలిన పదాంతగత హల్లాలకు (రుల్లాలకు) మృదుహల్లలు (హళ్ళులు) కాని అచ్చులు కాని పరములగునపుడు ఆ హల్లాల వర్ణమునకుఁ జెందిన తృతీయవర్ణ మాదేశముగా వచ్చును, మద్గురు. వచ్చెదె - వచ్చు ధాతువు. 'తద్ధర్మాదులందు లాట్టగు,' బాల. క్రియ. 8. వచ్చు + లాట్ట. 'లకారంబునకు డు బ్ర వు రు ను ముళ్ళగు.' బాల. క్రియ. 8. వచ్చు + వు. 'లాట్ట రుళ్ళు పరంబగునపు డెదగాగమంబును బ్రథమ నువర్ణకంబు పరంబగు నపు డెడు గెడి గాగమంబులును బహుళంబుగా నగు.' బాల. క్రియ. 98. వచ్చు + ఎద + వు. 'అంద్వవగాగమంబులం దప్ప నపదాదిస్వరంబు పరంబగునపు డచ్చు నకు సంధి యగు' బాల. సంధి. 11, వచ్చెద + వు. 'లిడ్లాట్టల వకారంబునకు లోపంబు విభాష నగు,' బాల. క్రియ. 24. వచ్చెద + ఉ. అపదాది స్వరసంధి. బాల. సంధి. 11. వచ్చెదు + ఎ = వచ్చెదె. పాఠ్యతి వీణకు 'ఘోషావతి' యనిపేరు.

వ. మఱియును.

26

తే. చెలువ తన చెల్మిక తైలఁ బిలిచి, "నాకుఁ గూర్చుగుమ్మలు నెవ్వ రీ కొమ్మలందు వారు నేకొని రక్షింపవలయు వీని బ్రాఁతిగా" నని యందఱఁ బట్టువఱిచి.

27

అ ర్థ ము : చెలువ = స్త్రీ - పాఠ్యతి, తన - చెల్మిక తైలన్, పిలిచి, నాకున్. ఈ కొమ్మల + అందున్ = ఈ యింతులలో - మీలో, కూర్చు - గుమ్మలు =

అనుఁగుఁజెలులు, ఎవ్వరు ?, వారు, వీనిన్, బ్రాఁతిగాన్ = ప్రీతిగా, చేకొని = స్వీకరించి, రక్షింపవలయున్, అని, అందఱన్, పట్టువఱిచి = వశపఱుచుకొని.

తా త్ప ర్య ము : పార్వతి తన చెలికత్తెలను బిలిచి 'మీలో నాకు అనుఁగుఁజెలు లెవ్వరో, వారు వీనిని ప్రీతితో స్వీకరించి రక్షింపవలయు' నని యందఱను అను నయముతో వశపఱుచుకొని తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : చెలికత్తె - చెలి, 'పేర్వాదుల కిమి వర్ణకం బగు,' బాల. తద్ధి. 5, చెలి + ఇమి. అపదాదిస్వరసంధి, బాల. సంధి. 11. చెలిమి 'లాఁతి యచ్చు నకు సహిత మొకానొకచో నుడి నడుమ లోపంబు గానంబడియెడి.' బాల. ప్రకీర్ణ, 18. చెలి. 'కా క త్తియవర్ణకంబులు పుం స్త్వస్త్రీత్వంబుల మతుబర్థంబునం దాటాదుల కగు,' బాల. తద్ధిత, 11. చెలికత్తె, బ్రాఁతి - ఇది సానుస్వారమనియు, నిరనుస్వారమనియు నభిప్రాయభేదములు గలవు. భారతాదిప్రయోగములు నిరనుస్వారమనుటకు విర్ధారకములు. (సూ. ని.). గుమ్మలు నెవ్వరు - ఇందు 'గుమ్మలు' అనుదానిచివర నువర్ణమువకుఁ బ్రయోజనము గనుపట్టదు.

ఉ. "ఈ కలహంసిఁ బెంపు మదినేమఱ కీవు ; మయూరపోతముం జేకొని పెంపు మీవు ; కవ చిల్కలఁ బెంపుము నీవు ; పెంపు మీ కోకిల నీవు ; పెంపు మెలగోరఁట నీ; వెద మెచ్చఁ గొల్చి యే నా కఱకంతుఁ దోడ్కొని రయమ్మునఁ క్రమ్మఱివచ్చునంతకున్." 28

అ ర్థ ము : ఏను = నేను, ఆ - కఱకంతున్ = ఆ గరళకంతుని - శివుని, ఎదన్ హృదయమునందు, మెచ్చన్ = మెచ్చుకొనునట్లు కొల్చి = సేవించి, తోడ్కొని = వెంటఁదీపికొని, రయమ్మునన్ = శీఘ్రముగా, క్రమ్మఱి = తిరిగి, వచ్చు + అంతకున్ = వచ్చు నంతవఱకు, ఈవు = నీవు, ఈ - కలహంసిన్ = ఈ రాజహంపిని, మదినన్ = మనస్సునందు, ఏమఱక = పరాకులేక, పెంపు = పోషింపుము, ఈవు, మయూర - పోతమున్ = నెమలిపిల్లను, చేకొని = స్వీకరించి, పెంపుము, నీవు, కవ - చిల్కలన్ = చిలుకల జంటను పెంపుము, నీవు, ఈ - కోకిలన్, పెంపుము, నీవు, ఎల - గోరఁటన్ = లేత గోరఁటను, పెంపుము,

తాత్పర్యము: “నే నా గరళకంఠుని, అతఁడు మదిలో మెచ్చుకొనునట్లు కొలిచి, వేగముగాఁ దీపికొనివచ్చునంతలో నీ వీ కలహంపిని బరాకులేక పెంపుము, నీ వీ నెమలిపిల్లను ఆదరించిపెంపుము, నీ వీ చిలుకలజంటను బెంపుము. నీ వీ కోకిలను బెంపుము. నీవు లేతగోరఁటను బెంపుము”.

విశేషములు: పెంపు మది = పెంపుము + మది. ‘మధ్యమపురుష మువర్ణకంబునకు హలవసానంబులు పరంబులగునపుడు తోపము విభాష నగు.’ బాల.సంధి.47. కఱకంఠుఁడు - ‘ఆర్యవ్యవహారంబుల దృష్టంబు గ్రాహ్యంబు.’ బాల. సంజ్ఞా.23, చిన్నయ దీనిని గ్రామ్యమనఁగా, నిది గరకంఠశబ్దభవమనియు, బహువ్రీహి యనియుఁ బ్రౌఢవ్యాకరణకర్త.

వ. అని నియమించుచున్నతఱిం బ్రియవయస్యలైన రాజనందనలు తమ యందఱకు వగ కల్గినకన్నెఱింగి. 29

అర్థము: అని, నియమించుచున్ + ఉన్న - తఱిన్ = నియమించుచున్న సమయమున, ప్రియ - వయస్యలు = అనుఁగుఁజెలులు, ఐన, రాజనందనలు = రాచ కూఁతులు, తమ + అందఱకున్, వగ = దుఃఖము, కల్గిన కన్నెఱింగి = కలిగిన జాడయ్యెఱింగి,

తాత్పర్యము: అని నియమించుచున్న సమయమున ననుఁగుఁజెలులైన రాచకూఁతులు తమకందఱకు దుఃఖము కలిగిన జాడ తెలిసి - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము,

సీ. ‘పొలయించి నీ చూపు నలఁతులఁ గనఁగోరి
 కొనిచూచు రాఁలేటికొదమ లివియుఁ
 గడు మృదురీతి నీ నడపాడుగతికి రా
 నని క్రాలి నడచు రాయంచ లివియు
 భావించి నీ ముద్దుఁబలుకుల మెయివడి
 బలవడఁ గఱచు రా చిలుక లివియుఁ
 బాటించి నీ కేళపాశంబు మీఁదికిఁ
 బొదివెంచు రానమ్మిపదుపు లివియుఁ

ఆ. దరుణి ! వీని నింత మఱపించి ననుపారఁ
 బెనిచి నీవు ననఁగి పెనఁగి పెరిఁగి
 'నేటి కెడఁద నింత నిర్మోహివై తెగ
 విడిచెదమ్మ ! మమ్ము విడిచె దేని?' 30

అ ర్థ ము ; తరుణి = ఓ యువతీ - పార్వతీ !

రాలేటి కొదమలు + ఇవియున్ = మేలైన ఈ జింకపిల్లలును, పొలయించి =
 ప్రసరింపఁజేసి, నీ - చూపు + అలఁతులన్ = నీ కన్నుల పరిమితులను, కనన్ +
 కోరికొని = చూడఁగోరి, చూచున్.

రాయంచలు + ఇవియున్ = ఈ రాజహంసములును, కడున్ = మిక్కిలి,
 మృదు - రీతిన్ = అందమైనవిధమున, నీ - నడపాడు - గతికిన్ = నీ నడచురీతికి,
 రాన్ + అని = వచ్చుటకని, క్రాలి = ఒప్పి, నడచున్.

రాచిలుకలు + ఇవియున్ = ఈ రాజకీరములును, భావించి = తలఁచి, నీ -
 ముద్దు + పలుకుల - మెయివడిన్ = నీ ఇంపైన పలుకులవిధమును, బలవడన్ =
 బలపడన్ = బలపడుపట్లు, కఱచున్ = అభ్యసించును.

రా - నమ్మి - పదుపులు + ఇవియున్ = ఈ రాచనెమలి (మేలైన నెమలి)
 గుంపులు, పాటించి = ప్రమాణముగాఁగొని, నీ - కేశ - పాశంబు - మీఁదికిన్ = నీ
 శిరోజముల సమాహముమీఁదికి, పొదివెంచున్ = పురివిచ్చును,

వీనిన్ = ఈ లేటికొదమలు మున్నగువానిని, ఇంత - మఱపించి = స్నేహ
 ముచే మరిగియుండునట్లుచేసి, ననుపారన్ = ప్రీతితో. పెనిచి = పెంచి, నీవున్,
 అనఁగి - పెనఁగి = కలసి మెలసి, పెరిఁగి. నేటికిన్ = ఈ నాటికి, ఎడఁదన్ =
 హృదయమునందు, ఇంత, నిర్మోహివి + ఐ = ప్రేమములేనిదానవయి, మమ్మున్.
 విడిచెదు + ఏనిన్ (విడిచెదవు + ఏనిన్) = విడిచిన విడుతువుగాక, తెగన్ =
 బంధము తెగిపోవునట్లు, విడిచెదు + అమ్మ (విడిచెదవు + అమ్మ) = విడుతువా ?

తా త్ప ర్య ము : యువతీ ! పార్వతీ ! ఈ రాజింకపిల్లలు తమ చూపులను
 ప్రసరింపఁజేసి నీ కన్నులపరిమితులను జూడఁగోరును. ఈ రాయంచలును సుందరమైన
 నీ గమనవైఖరికి నరివచ్చునట్లు నడచును. ఈ రాచిలుకలును ఎంచి నీ ముద్దుపలుకుల

రీతిని గట్టిగా నభ్యపించును. ఈ రావనెమలిగుంపులును నీ కేశపాశమును బ్రమాణముగాఁగొని దానిపైఁ బురివిచ్చును. ఇట్టి వీనిని ఇంత స్నేహముచే మరిగియుండునట్లు చేసి, ప్రీతితోఁ బెంచి, నీవును వానితోఁ గలసిమెలసి పెరిఁగి, యిప్పుడు హృదయమున నింత నిర్మోహివయి మమ్ము విడిచిన విడుతువుగాక, బంధము తెగిపోవునట్లు విడుతువా?

వి శే ష ము లు : ఆలంకాక ముత్ప్రేక్ష, లేటి = లేడి. నమ్మి - నమలి, నెమలి. నెమ్మి (రూపాం.)

వ. అని యందఱకు వగపు పుట్టించి మనసు గుదియంబలుకుచున్న చెలికత్తెలం గనుంగొని నగజ నగుచు వారి నందఱిం బౌరజనంబు తోన వీడుకొలిపి చతురికాద్యాప్త సఖీజన పరివృతయై చని తపోవన ప్రవేశంబు నేసి.

31

అ ర్థ ము : అని, అందఱకున్. వగపు = దుఃఖము, పుట్టించి = కలిగించి, మనసు, కుదియన్ = క్రుంగునట్లు, పలుకుచున్ + ఉన్న, చెలికత్తెలన్, కనుంగొని, నగజ = పార్వతి, నగుచున్ = నవ్వుచు, వారిన్ + అందఱిన్. పౌర - జనంబు తోన్ + అ = పురజనులతోనే, వీడుకొలిపి = వీడుకొనఁజేసి. చతురికా + ఆది + ఆప్త - సఖీజన - పరివృత + ఐ = చతురిక మున్నగు ప్రియసఖీసమూహముచేఁ జాట్టఁబడినదయి, చని, తపన్ (ః) + వనప్రవేశంబు + చేసి = తపోవనమును బ్రవేశించి.

తా త్ప ర్య ము : అని యందఱకును దుఃఖము గలిగించి మనసు క్రుంగునట్లు పలుకుచున్న చెలికత్తెలమఱుచి పార్వతి నవ్వుచు, వారినందఱను బురజనులతోపాటే పంపివైచి చతురిక మున్నగు ననుఁగుఁజెలులతోఁగూడి తపోవనమును బ్రవేశించి - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

క. గిరినందన గిరి నందన

తరు గుల్మ లతా నదీ నద ప్రాకట ని

ర్జర నరసీ పులిన తలాం

తరముల విహరించుచును ముదం బౌదవ మదిన్.

32

అ ర్థ ము : గిరి - నందన = కొండకూతురు - పార్వతి, గిరి .....
 తరములన్ : గిరి = కొండలయందలి, నందన = ఉద్యానములలోని, తరు = చెట్ల,
 గుల్మ = పొదల, లతా = తీగల, నదీ = నదుల, నద = నదముల, ప్రాకట =
 ప్రసిద్ధమైన, నిర్జర - సరసీ = దివ్యసరస్సుల, పులిన - తల = ఇసుక ప్రదేశముల,
 అంతరములన్ = లోపలిభాగములందు, మదిన్ = మనస్సునందు, ముదంబు =
 సంతోషము, ఒదవన్ = కలుగునట్లు, విహరించుచును = క్రీడించుచును.

తా త్ప ర్య ము : పార్వతి కొండలయందలి యుద్యానవనములలోని చెట్ల,
 పొదల, తీగల, నదీనదముల, దివ్యసరస్సుల, యిసుకతినైలయందు మనసునకు సంతో
 షముగలుగునట్లు విహరించుచు - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : నదీ - నదము - పడమటినుండితూర్పునకుఁ బ్రవహించు
 నట్టిది నది, తూర్పునుండి పడమటికిఁ బ్రవహించునట్టిది నదము.

సీ. అరుణాంఘ్రితలదీప్తి నవనీతలం బెల్లఁ
 బద్మరాగస్థలభాతి నొనర,
 వదనేందుకాంతిదిగ్విదనకై రవముల
 కాలచంద్రాతపలీల నెనయ,
 నధరారుణద్యుతి నారణ్యతరులతా
 సమితి వల్లవితవిభ్రమముఁ బడయఁ,
 దనులత సుడియు నెత్తవిగైకొని సమీ
 రుఁడు గంధవహుఁ డను రూఢిఁ దనరఁ

అ. వఱలు నయనరుచుల వనమయూరములు వి
 ద్యులతావలోకనోత్సవంబుఁ
 బౌరయ నరుగుదెంచెఁ దరువనస్థలి సువి
 రాజితముగ శైలరాజితనయ.

అ ర్థ ము : శైల - రాజ - తనయ = కొండలతోని కూతురు - పార్వతి,
 అరుణ + అంఘ్రి = తల - దీప్తిన్ = ఎఱ్ఱని పాదతలముల కాంతిచే, అవనీ -

తలంబు + ఎల్లన్ = భూతలమంతయు, పద్మరాగ - స్థల - భాతిన్ = పద్మరాగ ప్రదేశము విధమున. ఒనరన్ = ఒప్పఁగను,

వదన + ఇందు - కాంతిన్ = ముఖమనెడి చంద్రునికాంతితో, దివ్ (క్) + వదన - కైరవములు = దిక్కులయొక్క ముఖములనెడు కలువలు, ఆకాల - చంద్ర + ఆతప - లీలన్ = ఆకాలపు వెన్నెలవిలాసమును. ఎనయన్ = పొందఁగను.

అధర + అరుణ - ద్యుతిన్ = క్రిందిపెదవియొక్క యెఱ్ఱని కాంతిచే, ఆరణ్య - తరు - లతా - సమితి = అడవియందలి చెట్ల తీఁగల సమూహము, పల్ల విత - విభ్రమమున్ చిగిర్చినదనెడు విభ్రాంతిని, పడయన్ = పొందఁగను,

తనులత = తీఁగవంటి దేహము, సుడియు = ప్రసరించు, నెత్తావి (నెఱ + తావి) = పరిమళము. కైకొని = గ్రహించి. సమీరుఁడు = వాయువు, గంధవ హుఁడు = పరిమళమును మోయువాఁడు, అను, రూఢిన్ = ప్రసిద్ధితో, తనరన్ = ఒప్పఁగను,

వఱలు = ప్రకాశించునట్టి, నయన - రుచులన్ = కన్నులకాంతులచే. వన - మయూరములు = అడవినెమలులు, విద్యుత్ + లతా + అవలోకన + ఉత్పవంబున్ = మెఱపుఁదీఁగలను జూచుటయందలి వేడుకను, పొరయన్ = పొందఁగను,

తరు - వన - స్థలి = చెట్లతోడి వనప్రదేశము, సు - విరాజితముగన్ = మిక్కిలి ప్రకాశింపఁగను, అరుగుదెంచెన్ = వచ్చెను.

తా త్ప ర్య ము : ఎఱ్ఱని పాదతలములకాంతిచే భూతలమంతయుఁ బద్మరాగ ప్రదేశమట్లు ఒప్పఁగను, ముఖచంద్రకాంతిచే, దిజ్ముఖములనెడి కలువలు ఆకాలపు వెన్నెలవిలాసమును పొందఁగను, క్రిందిపెదవి యెఱ్ఱనికాంతిచే నడవిలోనిచెట్ల తీఁగల సమూహము చిగిరించినదనుభ్రాంతిని పొందఁగను, దేహలత ప్రసరింపఁజేయుపరిమళ మును గ్రహించి వాయువు గంధవహుఁ డను ప్రసిద్ధితో నొప్పఁగను, ప్రకాశించు కన్నుల కాంతులచే నడవినెమళ్లు మెఱపుఁదీఁగలను జూచుటయందలివేడుకను పొందఁ గను, చెట్లతోడి వనప్రదేశము మిక్కిలిప్రకాశింపఁగను పార్వతి వచ్చెను.

వి శే ష ము లు : వదనేందుకాంతి దిగ్విదవకై రవములు రూపకము. విద్యుత్ + లతా = విద్యుల్లతా - తవరవరములకు లకారము పరమగుచో బరసపరము ఆదేశ మగును.

వ. త దవసరంబున.

34

అ ర్థ తా త్ప ర్య ము లు : తద్ + అవసరంబునన్ = ఆ పమయమున తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

ఉ. పాయక వేరువెల్లఁకియుఁ బండులు నొండులుఁ గూరగాయలుఁ గోయుచు నుక్కునం బులుల గోశులుఁ దోశులుఁ గొంచుఁ బేర్చునం గూయఱఁ జంపి యేనుఁగుల కొమ్ములు నెమ్ములుఁ గొంచుఁ గానలో నేయెడఁ దారయై పొలుచు నెర్కులు మొర్కులు నేకపాదులున్ 35

అ ర్థ ము : పాయక = విడువక, వేరు - వెల్లఁకియున్ = వేరుదుంపయును. పండులున్ = పండ్లును, బండులున్ = అన్యములును (?) కూర + కాయలున్, కోయుచున్, ఉక్కునన్ = బలముతో, పులుల - గోశులున్ = పులుల గోరులును, తోశులున్ = పులిచర్మములును, కొంచున్ = తీపికొనుచు, పేర్చునన్ = అతిశయ ముతో, కూయి + అఱన్ = కూఁత రాకుండునట్లు, చంపి, ఏనుఁగుల - కొమ్ము లున్ = ఏనుఁగుల దంతములును, ఎమ్ములున్ = ఎముకలును. కొంచున్, కానలోన్ = అడవిలో, ఏ + ఎడన్ = ఎందును, తారు + అ + ఐ = తామే యయి, పొలుచు = ఒప్పునట్టి, ఎర్కులున్ = ఎఱుకులును. మొర్కులున్ = మొఱకులనెడి ఆటవిక జాతులును, ఏకపాదులున్ = ఏకపాదులనెడి ఆటవికులును,

తా త్ప ర్య ము : వేరుగడ్డలును, పండ్లును, గూరగాయలును, విడువక కోయుచు, బలముతోఁ బులులగోరులును, చర్మములును గొనుచు, అతిశయముతో నేనుఁగులను అఱవకుండఁ జంపి వాని దంతములును, ఎమ్ములును గొనుచు నడవిలో నెందును దామే యయి యొప్పు నెఱుకువాండ్రును, మొఱకువాండ్రును. ఏకపాదులును - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము య : వెల్లకి = గడ్డ, దుంప, ఇది 'వేరు' శబ్దపూర్వకముగనే ప్రయోగములఁ గానఁబడుచున్నది. కూర + కాయ . 'ద్వంద్వంబునం బదంబుపయ పరుషములకు గ స డ ద ప ల గు.' బాల. సంధి. 15. కూరగాయలు, గోశులు - గోరు + లు. 'బహువచనము పరంబగునపు డసంయు కంబులయి యుదంతంబులయిన డ ల ర ల కలఘు లకారంబు బహుశంబుగా నగు' బాల ఆచ్ఛిక. 13. గోశులు, ఇక్ష్లే తోలు + లు - తోశులు. ఎఱుకు - ఎర్కు, మొఱకు - మొర్కు, 'అలఘురేఫము లప్తా చ్కమగుచో లఘురేఫం బగు.' ప్రౌఢ - ముక్త, వి. 2 పంతులు - ఒండులు, గోశులు - తోశులు, కొమ్ములు - ఎమ్ములు, ఎర్కులు - మొర్కులు - అనుప్రొసము,

వ; అను నాటవికజనంబు ఆయ్యపూర్వస్త్రీరూపంబులు చూచి తదవలోకన కుతూహలపరులై కూడం జనుదెంచి రంత. 36

అ ర్థ ము : అను, అటవిక - జనంబులు = అడవిజనులు = కిరాతులు. ఆ + ఆపూర్వ - స్త్రీ - రూపంబులు = తా మంతకుమునుపు చూడని స్త్రీల యాకార ములు. చూచి, తద్ + అవలోకన - కుతూహల - పరులు + ఐ = వారినిజూచుట యందలి వేడుకయం దాసక్తి గలవారయి, కూడన్ = వెంట, చనుదెంచిరి = వచ్చిరి. అంతన్

తా త్ప ర్య ము : అనెడి కిరాతులు ఆ యపూర్వ స్త్రీరూపములు చూచి వారిని దర్శించుటయందలి వేడుకయందు ఆసక్తిగలవారయి వెంటవచ్చిరి. అంత- తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

పీ. పఠిచంచుఁదలలును బఱుదులు దబ్బర
మిడిసిన గ్రుడ్డులుఁ బడఁకి చెవులుఁ
గండుఁబండ్లుఁ బఠికిగడ్డంబులును నఱి
పొఱుఁదులు నంటురూపులునుఁ గుఱుచ
కోంజేతులు నిఠికిగోళ్లును నొక్కుఁ బ్ర
క్కలు బొక్కిఱొమ్ములు కఱకుఁద్రొండి
కడుపులు మురివి మోఁకొశులుఁ బొరలెత్తి
నెఱసిన యడుగులుఁ గుఱులు గట్టి

అ. వరశు వెత్తియున్న పరువంపు తొడశులు
 నడవిలోనఁ గలయ మొడుచు రేఁగి
 గదరు వలచు కంపుఁ గాళిమచ్చాయయుఁ
 గలుగు నెఱుకుముసుఁడిఁ గనిరి సతులు.

37

అ ర్థ ము ; సతులు - స్త్రీలు, పటీ - చంచు + తలలును = చింపిరిజుత్తు
 గల తలలును, పఱ (ఱ) డులున్ = గఱుకులును, దబ్బఱ = భయంకరములును,
 అగు, మిడిసిన - గ్రుడ్డులున్ = పయి కుబికిన కనుగ్రుడ్డులును, పడఁకి (కు) - చెవు
 లున్ = గుహలవంటి (పెద్దవియైన) చెవులును.

కందు + పండున్ = నల్లని దంతములును, పఱికి - (క) గడ్డంబులును =
 బిరుసైన గడ్డములును, అఱుపొఱుడులున్ = సగము గూనులును. అంటు - రూపులు
 నున్ = అపరిశుద్ధమైన ఆకృతులును, కుఱుచకోంజేతులు = పొట్టివియు, గొట్టముల
 వంటివియు నగు చేతులును (?), ఇఱికి - గోళ్లును = ఇఱుకైన గోరులును.
 నొక్కు + ప్రక్కలున్ = లోపలికిఁబోయిన ప్రక్కలును, బొక్కి - తొమ్ములున్ =
 గుంటలుపడిన వక్షములును, కఱకు + త్రొండి - కడుపులున్ = కఱకైన.
 లోఁతునకుఁబోయిన కడుపులును, మురివి - మ్రోఁకాళులున్ = వంకరలైన మ్రోఁకా
 లును, పొరలెత్తి నెఱపిన - అడుగులున్ = లేచిన పొరలుగలవి యగు పాదములును,
 కుఱులు - కట్టి = మచ్చలేర్పడి (?) వరశులెత్తియున్న = కాయలాగాచియున్న (?),
 పరుసంపుతొడశులున్ - (పరుసము + ఒడశులున్) = కఠినమైన శరీరములును,

అడవిలోనన్, కలయన్ = అంతటను, మొడుచురేఁగి = మొత్తముగరేఁగి
 (?), గదరువలచుకంపున్ = (గదరు ?) = దుర్గంధమువేయుకంపును, కాళిమ +
 ఛాయయున్ = నల్లని రంగును. కలాగు, ఎఱుకు - ముసుఁడిన్ = ఎఱుకువాండ్ర
 సమాహమును, కనిరి = చూచిరి,

తా త్ప ర్య ము : పార్వతియు నామె చెలికత్తెలును - చింపిరిజుత్తుగలతల
 లును, గఱుకులును భయంకరములును అగు మిడిగ్రుడ్డులును, గుహలవంటి చెవులును,
 నల్లని దంతములును, బిరుసైన గడ్డములును, సగముగూనులును, అపరిశుద్ధములైన
 ఆకారములును, పొట్టివియు, గొట్టములవంటివియునైన చేతులును, ఇఱుకైన గోరు

లును. లోపలికిఁ బోయిన ప్రక్కలును, గుంటలుపడిన తొమ్ములును, కఱకైన, లోఁతునకుఁబోయిన కడుపులును, వంకరలైన మోఁకాళ్లును. పొరలులేచిన యడుగులును, మచ్చలేర్పడి కాయలుగాచియున్న మొఱుట శరీరములును, అడవిలో నంతటను మొత్తముగ రేఁగిదుర్గంధముగొట్టుకంపును, నల్లని దేహకాంతియుఁ గలుగు నెఱుకు వాండ్ర సమూహమును' జూచిరి.

వి శే ష ము లు : అఱుపొఱుడు - 'అఱుపొఱుడు కుఱుచచేతులు' - నన్నయ. భార. ఆర.2.134. పరుసంపుటొడఱులు - పరుసము + ఒడఱులు - 'కర్మధారయంబులందు మువరకంబునకుం బుంపు లగు.' బాల.సంధి.32. పరుసంపు + ఒడఱులు - 'కర్మధారయంబులం దుత్తున కచ్చు పరంబగునపుడు టుగాగమం బగు.' బాల.సంధి. 28. కాళిమచ్చాయ - కాళిమ + ఛాయ - 'ప్రహస్వమునకుఁ బరమైనఛకారముద్విరుక్తమగును.'

వ. అట్టి వికృతాకారంబులు గని విస్మితులగుచుండి రంత. 38

అ ర్థ ము : అట్టి. వికృత + ఆకారంబులు = వికృతములైనరూపములు. కని = చూచి, విస్మితులు + అగుచున్ + ఉండిరి = ఆశ్చర్యపడుచుండిరి. అంతన్.

తా త్ప ర్య ము : అటువంటి వికృతములైనరూపములు చూచి ఆశ్చర్యపడుచుండిరి.

మ. చమరీవాలములున్ మయూరవరపింఛవ్రాతముల్ గండశృం
గములున్ సూకర వేణు నాగ ఘన ముక్తాజాలముల్ ఋక్ష చ
ర్మములున్ సింహ నఖంబులున్ మధువులున్ మాంసంబులున్ ధాల్చిరౌ
ద్రముతోవచ్చు పుళిందులం గనిరి కౌంతారాంతరాళంబులన్. 39

అ ర్థ ము : సతులు - కర్త అధ్యాహార్యము.

చమరీ - వాలములున్ = ఆఁడుసవరపు మొకములతోఁకలును, మయూర - వర - పింఛ - వ్రాతముల్ = నెమళ్ల శ్రేష్ఠములైన పింఛముల సమూహములును.

గండ - శృంగములాన్ = పెద్ద కొమ్ములును. సూకర - వేణు - నాగ-ఘన-ముక్తా - జాలముల్ = వరాహములనుండి, వెదురులనుండి. ఏనుఁగులనుండి పుట్టిన గొప్ప ముత్యముల సమూహములా, ఋక్ష - చర్మములున్ = ఎలుఁగుగొడ్డుల తోళ్లును, పింహ - నఖంబులున్ = పింహముల గోరులును. మధువులున్ = మద్యములును. మాంపంబులున్, తాల్పి, రౌద్రముతోన్ = భయంకరత్వముతో, వచ్చు, పుళిందులన్ = కిరాతులను, కాంతార + అంతరాళంబులన్ = అడవి లోపలి ప్రదేశములందు, కనిరి = చూచిరి,

తా త్ప ర్య ము : పార్వతీయుఁ జెలికత్తె లాను అడవిలోపలిభాగములందు ఆఁడు సవరపుమొకవలతోఁకలును. నెమళ్ల మేలైన పింఛముల సమూహములును, పెద్దకొమ్ములును, వరాహముల కోఱలనుండి, వెదురులనుండి. ఏనుఁగులనుండి పుట్టిన ముత్యముల సమూహములును, ఎలుఁగుగొడ్డుతోళ్లును, పింహముల గోరులును. మద్యములును. మాంపములును దాల్చి భయంకరులై వచ్చుకిరాతులను జూచిరి.

వి శే ష ము లు ; సూకర వేణు నాగ ఘన ముక్తా జాలముల్ - సూకరాదుల నుండి ముత్యములు పుట్టు ననుటకు - 'కరీంద్ర జీమూత వరాహ శంఖ మత్స్యాహి కుక్త్యుద్భవ వేణుజాని ముక్తాఫలాని ప్రథితాని లోకే. తేషాం తు కుక్త్యుద్భవ మేవ భూరి.'

వ. ఆం దాటవికబలాధీశ్వరుఁ డచలాధీశనందన యగు తెఱింగి యతి సంభ్రమమున. 40

● ర్థ ము : అందున్, ఆటవిక - బల + అధి + ఈశ్వరుఁడు = కిరాత సైన్యముల ప్రభువు. అచల + అధి + ఈశ - నందన = పర్వతరాజగు హిమ వంతుని కూఁతురు. అగుట ఎఱింగి, అతి - సంభ్రమమునన్ = మిక్కిలి వేగిరపాటుతో.

తా త్ప ర్య ము : అందుఁ గిరాతసైన్యములప్రభువు ఆమె పర్వతరాజుకూఁతు రగుట తెలిపి మిక్కిలి వేగిరపాటుతో - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

తే. దర్పితేభారి నఖరక్షతప్రకోష్ఠఁ,
 డిభ విషాణాహతోరస్కుఁ, డభయుఁ, డుగ్ర
 కోల దంతాగ్ర భిన్న జంఘుండు, శబర
 నాథుఁ డేతెంచి శైలకన్యకకు మ్రొక్కె.

41

అర్థము : దర్పి .... ప్రకోష్ఠఁడు. దర్పిత = మదించిన, ఇభ + అరి =
 వీనుగులశత్రువులైన పింహములయొక్క, నఖర = గోరులచేత, క్షత = గాయ
 పడిన, ప్రకోష్ఠఁడు = ముంజేతులు గలవాఁడును, ఇభ - విషాణ + ఆహత +
 ఉరస్కుఁడు = వీనుగుల దంతములచే గొట్టబడిన తొమ్ము గలవాఁడును,
 అభయుఁడు = భయములేనివాఁడును, ఉగ్ర - కోల - దంత + అగ్ర + భిన్న -
 జంఘుండు = భయంకరములైన వరాహముల కోటలకొనలచే చేదింపబడిన పిక్కలు
 గలవాఁడును, అగు, శబర - నాథుఁడు = కిరాతరాజు, ఏతెంచి = వచ్చి, శైల -
 కన్యకకున్ = పర్వతపుత్రికకు - పార్వతికి, మ్రొక్కెన్.

తాత్పర్యము : గర్వించిన పింహముల గోరులచే గాయపడిన ముంజేతులు
 గలవాఁడును, వీనుగు దంతములచే గొట్టబడిన తొమ్ముగలవాఁడును, భయములేని
 వాఁడును, భయంకరములైన వరాహముల కోటలచే చేదింపబడిన పిక్కలుగల
 వాఁడును అగు కిరాతప్రభువు వచ్చి పార్వతికి నమస్కరించెను.

వ. తదనంతరంబ

42

అర్థ తాత్పర్యములు : ఆ తరువాతనే.

సీ. హరినీలమణులకు నాయువు వచ్చె నాఁ
 గమనీయమగు తనుకాంతు లెసఁగ,
 మెఱుఁగుఁదీఁగలు గండుమీలపై నెలసె నా
 దృగ్భాసురద్యుతుల్ తేజరిల్లఁ
 జమరీ సుకేశ పాశములఁ దుమ్మెదపిండు
 తగిలె నాఁ గుటిల కుంతలము లమరఁ,
 గాంచన కుంభముల్ కరికుంభ కర్కశ
 మేనసె నాఁ బాలిండ్లు పొనరి తనరఁ

తే. బాపవశమున శాపంబు పడి విహీన
 జనులసంగతికర్హమై పొనరఁ గన్న
 యమరసతులొకో యన దర్శనార్హలై న
 యెఱుకులేమలఁ గాంచె శైలేంద్రతనయ.

49

అ ర్థ ము : హరినీలమణులకున్ = ఇంద్రనీలమణులకు, ఆయువు-వచ్చెన్ +
 నాన్ = ప్రాణము వచ్చెనా యనునట్లు, కమనీయము + అగు = మనోహరమైన,
 తను - కాంతులు = శరీరకాంతులు, ఎసఁగన్ = అతిశయింపఁగను.

మెఱుఁగు + తీఁగలు = విద్యులతలు, గండు మీలపైన్ = మగచేఱలపై,
 ఏలసెన్ + నాన్ = వ్యాపించెనా యనునట్లు, దృశ్ (క్) + భాసుర - ద్యుతుల్ =
 చూపుల ప్రకాశించు కాంతులు, తేజరిల్లన్ - ప్రకాశింపఁగను.

చమరీ-సుకేశపాశములన్ = ఆఁడు సవరపుమెకముల కేశ సమూహములందు.
 తుమ్మెద - పిండు = తుమ్మెదల గుంపు, తగిలెన్ + నాన్ = వ్రాలెనా యను
 నట్లు, కుటిల - కుంతలములు = వక్రములైన శిరోజములు, అమరన్ = ఒప్పఁగను.

కాంచన - కుంభముల్ = బంగారు కుండలు, కరి కుంభ - కర్కశము =
 ఏనుఁగు కుంభస్థలము కార్కశ్యము (కాఠిన్యము), ఎనసెన్ + నాన్ = పొందెనా
 యనునట్లు, పాలిండ్లు = స్తనములు, పొనరి తనరన్ = ఒప్పుచుండఁగను.

పాప - వశమునన్ = పాపమునకు లోనగుటచే, శాపంబు - పడి = శాప
 మును బొంది, విహీన - జనుల - సంగతికిన్ = తక్కువ జాతి జనుల సాంగత్యము
 నకు, అర్హము + ఐ = తగి, పొనరన్ + కన్న = ఒప్పిన, అమర - సతులు +
 ఒకో + ఆనన్ = దేవతాస్త్రీలా యనునట్లు, దర్శన + అర్హలు = చూడఁదగిన
 వారు, ఐన, ఎఱుకు - లేమలన్ = ఎఱుకతలను, శైల + ఇంద్ర - తనయ =
 పర్వత శ్రేణుడైన హిమవంతుని కూఁతురు - పార్వతి, కాంచెన్ = చూచెను.

తా త్ప ర్య ము : ఇంద్రనీల మణులకుఁ జైతన్యము వచ్చెనా యనునట్లు
 మనోహరములైన నల్లని దేహకాంతులు ఒప్పఁగను, విద్యులతలా గండుమీలపై
 వ్యాపించెనా యనునట్లు చూపుల భాసురములైన కాంతులు ప్రకాశింపఁగను, ఆఁడు

సవరపుమెకముల మేలైన కేశసముహములందుఁ దుమ్మెదలగుంపు వ్రాలెనా యను నట్లు వక్రములైన శివోజము లొప్పుఁగను, బంగారు కుండలు వీనుఁగుల కుంభస్థలముల కారిన్యమును బొందెనా యనునట్లు స్తనము లొప్పుచుండఁగను, సాపకర్మములు చేయుటచే శాపమును బొంది తక్కువజాతి స్త్రీల సాంగత్యమునకుఁ దగినవారైన దేవతాస్త్రీలవలెఁ జూడఁదగియున్న యెఱుకతలను బాంక్షి చూచెను.

వి శే ష ము లా : అలంకార ముత్పేక్ష, మీలు - మీను + లా, 'బహు వచనంబు పరంబగునపుడు చేను పేను మీను శబ్దంబుల ను వర్ణంబు లోసింఱు.' బాల. ఆచ్ఛిక. 20. కరి కుంభ కర్కశము - కరికుంభ కర్కశత్వము - కార్కశ్యము అని యుండనగును.

చ. వర తరు కోట రాహి ఫణ వర్గముఁ దేనులుసావి తద్వనే
చరియలు రాఁపఁబోవుచు భుజంగఫణావలిగా నెఱింగి చె
చ్చెరఁ బెడఁబాసి పోవునెడఁ జెల్వుగఁ బూచిన కాఁదపూవు ల
య్యెరగని డాయనోడుదు రహివ్రజశంక విభీతచిత్తులై. 41

అ ర్థ ము : తద్ + వనేఛరియలు = ఆ బోయతలు, వర - తరు - కోటర + అహి - ఫణ - వర్గమున్ = మేలైన చెట్ల తొట్టలందలి పాముల పడగల సమూహమును, తేను (నె)లు - సావి = తేనె లని, రాఁపన్ + పోవుచున్ = (రాఁపన్ ?) రేఁపఁబోవుచు, భుజంగ - ఫణా + అవలి + కాన్ = పాముల పడగల వరుసగా, ఎఱింగి, చెచ్చెరన్ = శీఘ్రముగా, పెడఁబాసి = విడిచి, పోవు + ఎడన్ = పోవునప్పుడు, చెల్వుగన్ = అందముగా, పూచిన = పుష్పించిన, కాఁదపూవులు = వనపుష్ప విశేషములు, అయ్యెరగని - అయ్యెరఁ గని = ఆ వ్యసన మునఁ గని, అహి - వ్రజ - శంకన్ = పాముల సమూహమనెడి అనుమానముతో, విభీత - చిత్తు (త్తు)లు + ఐ = భయపడిన మనస్సులు గలవారయి, డాయన్ + ఓడుదురు + సమీపింప జంకుదురు.

తా త్ప ర్య ము : ఆ బోయతలు చెట్లతొట్టలందలి పాముల పడగలసమూహ మును తేనెలని భ్రమించి రేఁపఁబోయి, పాముల పడగలని తెలిసి, శీఘ్రముగా వీడి పోవునప్పుడు, అందముగాఁ బుష్పించిన కాఁదపువ్వులను జూచి పాములగుంపు లనెడి యనుమానముతో భయపడిన మనస్సులుగలవారయి సమీపింప జంకెదరు.

వి శే ష ము లు : పాములపడగలను జూచి తేనెలనియు, కాండపువ్వులను పాములగుంపు లనియు బోయతలు భ్రమించి రనుటచే నలంకారము భ్రాంతిమంతము. తేనులు - తేనెలు ; తేనియ కలదు గాని 'తేని' కానరాదు. తద్వనేచరియలు - వనేచరీ శబ్దమునకుఁ దత్పమ బహువచనరూపము - వనేచరులు - వనేచరియలు ఏమి ? రాపఁబోవుచు - రాపఁబోవుచు ? రేపఁబోవుచు ? విభీతచితులై - ఇది పుంలింగ విశేషణము. ఇచ్చటఁ గర్త వనేచరియలు స్త్రీలు కావున 'విభీతచి తులై' యనియుండుట సముచితము, కాండపూవులు - వనపుష్పవిశేషములు. ఇవి వర్తరువునఁ బుష్పించును.

ఉ. జీఠికకల్లుఁ ద్రావి మదసింధురగామిను లన్ని కేరియల్
వాలుచు గొడుగీతములు పాడుచుఁ బొల్పుగఁ గ్రాలియాడుచున్
గోఱడమాడుచుం బతులకున్ వశవర్తులుగాక మేరకున్
మీఱుచు వన్నెకాంతలు రమింతురు తద్విపినాంతరంబునన్. 45

అ ర్థ ము : మద - సింధుర - గామినులు = మదించిన యేనుఁగులవలె నడచువారు (అగు), వన్నె - కాంతలు = విలాసవతులు, ('వన్యకాంతలు' - పాలాంతరము - ఆటవికస్త్రీలు), జీఠికకల్లున్ = జీఠికచెట్టుకల్లును, ద్రావి, అన్ని = మదించి, కేరియల్ + పాలుచున్ = కేరింతలుకొట్టుచు, గొడు - గీతములు = కల్లుగీసెడువారి పాటలు, పాడుచున్, పొల్పుగన్ = చక్కఁగా, క్రాలి = ఒప్పి, ఆడుచున్, కోఱడము + ఆడుచున్ = ప్రతికూల వచనములు పలుకుచు, పతులకున్ = భర్తలకు, వశ - వర్తులు - కాక = లోఁబడియుండక, మేరకున్ - మీఱుచున్ = హద్దుమీఱుచు, తద్ + విపిన + అంతరంబునన్ = ఆ యడవిలోపలి ప్రదేశమున, రమింతురు = క్రీడింతురు.

తా త్ప ర్య ము ; మదగజగామినులైన యా యాటవికస్త్రీలు జీఠిక కల్లుఁ ద్రావి, మత్తిలి, కేరింతలుకొట్టుచు, కల్లుగీతవారి పాటలు పాడుచుఁ బతులకుఁ బ్రతికూలవచనముల్ పలుకుచు వారికి వశపడక మేరమీఱుచు ఆ యడవిలోఁ క్రీడింతురు.

వి శే ష ము లు : అలంకారము స్వభావోక్తి. కేఠియల్ - కేరియల్. వన్నె కాంతలు - వన్యకాంతలని పాలాంతరము. 'జీఠిక' - కల్లుతీయు నొకానొకచెట్టు.

వ. మఱియు నొక్కయెడ.

46

అర్థతాత్పర్యములు : మఱియు నొకచోట - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

చ. పటికపుతోల ముల్ వెదురుఁబ్రాళిగిఁ బోయుచు గారుకొమ్మరోఁ కటఁ గొని దంచుచున్ శబరకామిని పెక్కులు రాగముల్ మదో త్కటముగఁ బాడెఁ జుట్టిన మృగంబులు సోమ, మనుష్యరూప ధూర్జటి మునిముఖ్యలోకగురు జంగమలింగము మల్లికార్జునున్. 47

అర్థము : శబర, కామిని = కిరాతస్త్రీ, పటికపు - తోలన్ = స్పటిక శిలానిర్మితమైన తోటియందు, ముల్ వెదురు + ప్రాలు = ముల్లు వెదురుబియ్యము, ఒగిన్ = లెస్సగా, పోయుచున్. గారు - కొమ్మ - రోకటన్ = ఏనుఁగుదంతపు రోకటితోఁ గొని, దంచుచున్, మనుష్యరూప ధూర్జటిన్ = మానవాకారుడైన శివుఁడును, ముని - ముఖ్య - లోకగురున్ = మునిశ్రేష్ఠుల సమూహమునకు గురుఁడైన వాఁడును. (అగు), జంగమ - లింగమున్ - మల్లికార్జునున్ = జంగమ మల్లికార్జునుని గూర్చి, పెక్కులు - రాగముల్ = అనేక రాగములు, మద + ఉత్కటము గన్ = మదాతిశయముతో, చుట్టిన - మృగంబులు = పరివేష్టించిన - చుట్టునున్న, లేడులు, సోనున్ = పరవశించుచుండఁగా, పాడెన్.

తాత్పర్యము : కిరాతస్త్రీ పటికతాతి తోటియందు ముల్లువెదురు బియ్యము లెస్సగాఁ బోయుచు నేనుఁగు దంతపు రోకటితో దంచుచు మనుష్యరూపమునమన్న శివుఁడును, మునిశ్రేష్ఠులగురువును అగు జంగమమల్లికార్జునునిగూర్చి చుట్టునున్న లేళ్లు పరవశించుచుండఁగాఁ బెక్కు రాగములు మదాతిశయముతోఁ బాడెను,

విశేషములు : అలంకారము న్వభావోక్తి. ప్రాలు - ప్రాయి బహువచన రూపము, ఇది బహువచనాంతముగానే ఈ యర్థమునఁ బ్రయోగింపఁబడుచున్నది. గారు - ఏనుఁగు 'గౌరనంగఁ గరి యొప్పు'. ఆం.నామ.సం, పటికపు తోలు - పటికము + తోలు - 'కర్మధారయంబులందు మువర్ణకంబునకుం బుంపులగు,' బాల. సం. ధి. 32. రోకటన్ - రోకలి + చేతను 'టివర్ణంబు గొన్నింటి యంతాక్షరంబున కాదేశంబును గొన్నింటి కంతాగమంబును గొన్నింటికిం బర్యాయంబున రెండును బ్రాయికం

బుగ నగు?' బాల, ఆచ్ఛి. 31, రోకటి + చేతను, 'బాపవిభక్తికముల తృతీయా
సప్తముల కత్వం బాదేశంబు బహుశంబుగా నగు.' బాల, ఆచ్ఛి. 38. రోకటి + అను
'అంద్యవగాగమంబులం దప్ప నపదాది స్వరంబు పదంబగునపు డచ్చునకు సంధి
యగు' బాల. సంధి. 11, రోకటన్,

క. వేణుజ మౌక్తికములు దొడి

వీనుల కింపెసఁగ నెఱుకువెలఁదులు ప్రీతిన్

వాణీధరుఁ బాడిరి గీ

ర్వాణాధిపభోగి భువనవంద్యు ననింద్యున్.

48

అ ర్థ ము : ఎఱుకు - వెలఁదులు = కిరాతస్త్రీలు, వేణుజ - మౌక్తికములు =
వెదురునుండి పుట్టిన ముత్యములు, తొడి = ధరించి, గీర్వాణ + అధిప - భోగిన్ =
దేవేంద్రునివలె భోగములు గలవాఁడును, భువన - వంద్యున్ = లోకములచేత
నమస్కరింపఁ దగినవాఁడును, అనింద్యున్ = నిందింపఁదగనివాఁడును అగు, వాణీ-
ధరున్ = వాణిని ధరించినవాఁడు - పండితుఁడు - అగు జంగమ మల్లికార్జునునిగూర్చి.
వీనులకున్ = చెవులకు, ఇంపు + ఎసఁగన్ = సంతోష మతిశయించునట్లు,
ప్రీతిన్ = ఇష్టముతో, పాడిరి.

తా త్ప ర్య ము: : ఎఱుకతలు వెదురులనుండి పుట్టిన ముత్యములు ధరించి
దేవేంద్రునివలె భోగియైనవాఁడును, లోకములచే నమస్కరింపఁదగినవాఁడును,
నిందింపఁదగనివాఁడును అగు పండితుని - జంగమ మల్లికార్జునుని గూర్చి గానము
చేపిరి.

వ. ఇ ట్లతి విచిత్రంబులగు శబరాలయంబులు గడచి చనిచని.

49

అ ర్థ ము : ఇట్లు, అతి - విచిత్రంబులు = మిక్కిలి ఆశ్చర్యకరములు, అగు,
శబర + ఆలయంబులు = కిరాతుల గృహములు, కడచి = అతిక్రమించి, చని
చని = పోయి పోయి,

తా త్ప ర్య ము : ఇట్లు మిక్కిలి వింతలైన కిరాతుల గృహములు దాటి పోయి పోయి - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము,

చ. ఎలమిన పూరిమేసి, సెలయేలుల నీరులు త్రాగి, మేలి వెంచల, నెలమావిజొంపములఁ, జల్లని నీడల నిల్చి, పొల్చి.మందల గొని, నందిపోతులును దారును బేయలు సమ్మదంబునన్ గలసి రమించు దేనువులఁ గాంచిరి తద్విపినాంతరంబునన్. 50

అ ర్థ ము : ఎలమిన = కనుపట్టిన, పూరి = గడ్డి, మేపి, సెలయేలుల = సెలయేలులందలి, నీరులు. త్రాగి, మేలి - వెంచలన్ = మేలయిన మడుగులందును. ఎలమావి జొంపములన్ - లేత మామిడిగుబురులందును, చల్లని - నీడలన్, నిల్చి, పొల్చి = ఒప్పి, మందల + కొని = గుంపులుకూడి, నంది - పోతులును = ఎడ్లును, తారును - పేయలున్ = తామును పెయ్యలును, సమ్మదంబునన్ = సంతోషముతో, కలసి = కూడి, రమించు = క్రీడించు, దేనువులన్ = ఆవులను, సతులు = పార్వతియు, నామెచెలికత్తెలును, తద్ + విపిన + అంతరంబునన్ = ఆ యడవిలోపల, కాంచిరి = చూచిరి.

తా త్ప ర్య ము : కనుపట్టు గడ్డినిమేసి. సెలయేలులందలి నీరుత్రాగి, మేలైన మడుగులందు, లేమావిగుబురులందుఁ జల్లని నీడల నిల్చి గుంపులుకూడి యెడ్లును బెయ్యలును సంతోషముతోఁ గూడి క్రీడించు ఆవులను పార్వతియు నామెచెలికత్తెలును ఆ యడవిలోపలిభాగమునఁ జూచిరి.

వ. తదనంతరంబ పత్రఫలపుష్పమూలనీవారకారవల్క లేధ్మకుశాహరణార్థంబు విహరించుచున్న మునికుమారులం జూచుచు వచ్చి వచ్చి ముందటం బుష్పవాటికాంబుపరిషేచనైకలాలసలై విహరించుచున్న ఋషికుమారీసమూహంబుం గవి పారి సహజ సౌందర్యరూపాతిశయంబునకు మెచ్చి శిరఃకంపంబు నేయుచు. 51

అ ర్థ ము : తద్ + అనంతరంబు + అ = ఆ తరువాతనే, పత్ర....ణార్థంబు: పత్ర = ఆకులు, ఫల = పండ్లు. పుష్ప = పువ్వులు, మూల =

వేరులు, నీవార = నివ్వరిధాన్యము, కార = బలుసుకూర, వల్కల = నారచీరలు, ఇధ్మ = సమిధలు, కుశ = దర్భలు, అనువాని, ఆహరణ + అర్థంబు = తీసికొని వచ్చుటకు, విహరించుచున్ + ఉన్న = తిరుగుచున్న, ముని - కుమారులన్, చూచుచున్, వచ్చి, వచ్చి, ముందటన్ = ఎదుట, పుష్ప - వాటికా + అంబు పరిషేచన + ఏక - లాలసలు + ఐ = పుష్పోద్ధానమును నీటితోఁ దడుపుటయందే ఆసక్తి గలవారయి, విహరించుచున్ + ఉన్న, ఋషి - కుమారీ - సమూహంబున్ = మునికన్యల సమూహమును, కని = చూచి, వారి - సహజ - సౌందర్య - రూప + అతిశయంబునకున్ = వారియొక్క సాజమైన అందముతోడి ఆకారముయొక్క గొప్పతనమునకు, మెచ్చి. శిరస్(ః) + కంపంబు + చేయుచున్ = తలయాఁపుచు.

తా త్ప ర్య ము : ఆ తరువాతనే ఆకులు, పండ్లు, పూలు, వేరులు, నివ్వరి, సమిధలు, దర్భలు అనువానిని దీపికొనిరా విహరించుచున్న మునికుమారులను జూచుచు వచ్చివచ్చి యెదుట పూలవనమును దడుపుటయందే మిక్కిలి యాసక్తి గలవారై విహరించు మునికన్యల సమూహమును జూచి వారి సహజ సౌందర్యమునకు మెచ్చి తలయాఁచుచు - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

సీ. అనులేపనములు మండనములు లేకయు
 భాసురాంగము లింత దేసి యగునె ?
 లలితాంబరములు మేఖలలు లేకయు హారి
 జఘనంబు లింత మాసరము లగునె ?
 వరహారములుఁ బ్రతవల్లికల్ లేకయు
 వలిచన్నుఁగవ లింత చెలువ మగునె ?
 భ్రూలతానటనంబు పొలపంబు లేకయు
 విచలేక్షణము లింత రుచిర మగునె ?

తే. కమ్మనూనియ మెఱుఁగెక్కఁ గలయ దువ్వి
 కురులు దీర్పకయును గచభరము లింత
 పొలుచునే యని చూచె నా భూసురాధి
 రాజకన్యలఁ బర్వతరాజకన్య.

అర్థము : అనులేపనములున్ = మైహూతలును, మండనములున్ = అలంకారములును, లేకయున్ = లేకున్నను, భాసుర + అంగములు = ప్రకాశించు నవయవములు, ఇంత, దేపి = మనోహరములు, అగునె :

లలిత + అంబరములున్ = సుందరములైన వస్త్రములును, మేఖలలున్ = మొలనూలులును, లేకయున్ = లేకున్నను, హారి - జఘనంబులు = మనోహరము లైన, కటిప్రదేశములు, ఇంత, మాసరములు + అగునె = అందమైనవి యగునా ?

వర - హారములున్ = మేలైన హారములును, పత్రవల్లికల్ = పత్రభంగ ములు, లేకయున్, వలి - చన్ను + కవలు = గుండ్రనివియగు చనుదోయులు, ఇంత - చెలువము + అగునె = ఇంత సుందరము లగునా ?

భూలతా - నటనంబు = బొమతీవల నాట్యముయొక్క, పౌలపంబు = చలనము, లేకయున్, విచల + ఈక్షణములు = విశేషముగాఁ జలించు కన్నులు, ఇంత - రుచిరము + అగునె = మనోహరము లగునా ?

కమ్మ - నూనియ = పరిమళముగల తైలము, మెఱుగు + ఎక్కన్ = ప్రకాశించునట్లు, కలయన్ = అంతటను, దువ్వి, కురులు = శిరోజములు, తీర్పకయును = చక్కదిద్దకున్నను. కచ - భరములు = కేశపాశములు, ఇంత - పొలుచునే = ఇంతగా నొప్పునా ?

అని, పర్వత - రాజ - కన్య = పార్వతి, ఆ భూసుర + అధిరాజ - కన్య లున్ = బ్రాహ్మణశ్రేణుల - మునిశ్రేణుల కన్యలను, చూచెన్.

తాత్పర్యము : 'మైహూతలును, అలంకారములును లేకున్నను ప్రకాశించు నవయవము లింత మనోహరము లగునా ? సుందరములైన వస్త్రములును, మొల నూలులును లేకున్నను అందమైన కటిప్రదేశము లింత అందముగా నుండునా, మేలైనహారములును, పత్రరచనలును లేకున్నను గుండ్రనివగు చనుదోయు లింత యొప్పునా ? బొమతీవల నాట్యములేకున్నను విశేషముగాఁ జలించు కన్ను లింత మనోజము లగునా ? పరిమళతైలములు మెఱుగెక్కునట్లు రాచి బాగుగా దువ్వి శిరోజములను చక్కదిద్దకున్నను కేశపాశము లింత యొప్పునా ?' అని పార్వతి ఆ మునికన్యలను జూచెను.

వి శే ష ము లు : కారణములేకుండగనే కార్యము గలిగినట్లు చెప్పబడుటచే నలంకారము విభావన, 'విభావనా వినాపి స్యా త్కారణం కార్యజన్మ చేత్'. చన్ద్రా.

వ. త దనంతరంబ

53

అ ర్థ తా త్ప ర్య ము లు : ఆ వెంటనే - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

మ. వృతయూపాటవి, యాగ పావక శిఖావిర్భూత ధూమోత్థ రూషిత సంప్రాప్త మహీరుహప్రకా, ముత్తిప్త ప్రవర్గ్యాగ్ని రంజిత, మభ్యర్చిత దేవతానికర, మాశ్లిష్టాగమాచార, మూర్జిత పుణ్యంబు, మునీశ్వరాశ్రమముఁ గాంచెన్ గౌరి సంప్రీతితోన్.

54

అ ర్థ ము : గౌరి = పార్వతి.

వృత - యూప + అటవి = ఆవరింపబడిన - యజ్ఞ పశువును గట్టు కంబములుగల అడవి కలదియు, యాగ.... ప్రకరము: యాగ = యజ్ఞసంబంధమైన, పావక = అగ్నియొక్క శిఖా = జ్వాలలనుండి, ఆవిర్భూత = పుట్టిన, ధూను = పొగలచే, ఉత్థ = వెలువడి, రూషిత = కప్పబడిన, సంప్రాప్త = పొందబడిన, చేరువనున్న, మహీరుహ = చెట్లయొక్క, ప్రకరము = సమూహము గలదియు, ఉత్తిప్త - ప్రవర్గ్య + అగ్ని - రంజితము = ఎగఁజిమ్మఁబడిన ప్రవర్గ్యమును యాగ విశేష సంబంధమైన అగ్నిచేత రంగువేయఁబడినదియు, అభ్యర్చిత - దేవతా నికరము = పూజింపఁబడిన దేవతలయొక్క సమూహము గలదియు, ఆశ్లిష్ట + అగమ + ఆచారము = కూడికొన్న వేదవిహితమైన ఆచారములు గలదియు, ఊర్జిత - పుణ్యంబు = గొప్ప పుణ్యముగలదియు, అగు, ముని + ఈశ్వర + ఆశ్రమమున్ = మునిశ్రేణుల ఆశ్రమమును, సంప్రీతితోన్ = సంతోషముతో, కాంచెన్ = చూచెను.

తా త్ప ర్య ము : యూప స్తంభములు గల అడవిచే నావరింపఁబడినదియు, యాగాగ్నిజ్వాలల పొగచేఁ గప్పఁబడిన సమీపవృక్ష సముదాయము గలదియు, ఎగఁ జిమ్మఁబడిన ప్రవర్గ్యమును యాగము నగ్నిచే రంగువేయఁబడినదియు, పూజింపఁబడిన

దేవతల సమూహము గలదియు, పాటింపఁబడిన వేదవిహితాచారములు గలదియు, గొప్పపుణ్యముగలదియు నగు మున్యాశ్రమమును పాఠ్యతి సంతోషముతోఁ జూచెను.

వ. కని తదీయతత్త్వ మహత్త్వంబులకు మెచ్చి వర్తించుచు. 55

అర్థము : కని = చూచి, తదీయ - తత్త్వ - మహత్త్వంబులకున్ = ఆ మున్యాశ్రమముయొక్క స్వభావమునకును గొప్పతనమునకును, మెచ్చి, వర్తించుచున్ = ఉండుచు.

తాత్పర్యము : చూచి ఆ మున్యాశ్రమము తత్త్వమునకును, గొప్పతనము నకును మెచ్చి వర్తించు - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

సీ. భారతి నడపాడు పదగతు లన మెల్పు
 దలకొని క్రాలు పదక్రమములు,
 వాణి చేఁ బడి మ్రోయు వీణారవంబు నాఁ
 గమనీయమగు సామగానములును,
 భాషా కటాక్ష విభ్రమము నా మెఱుఁగారు
 సదమల శబ్దార్థశాస్త్రములును,
 వాగ్దేవి మంజుల వాక్యంబు లనఁగ నిం
 పొదవిన సాహిత్యపదవిపౌలుపు,

ఆ. రాజితంబుగా సరస్వతీ పీఠక
 సదన మనఁగఁ దనరు సకలకళలు
 సంతతంబు మూర్తిమంతంబులై విహా
 రించుచుండు దివ్యఋషుల పల్లి. 56

అర్థము : సకల - కళలున్ = ఎల్ల విద్యలును, సంతతంబున్ = ఎల్లప్పుడును, మూర్తిమంతంబులు + ఐ = రూపుగాంచినవయి, విహారించుచున్ + ఉండు = వర్తించుండునట్టి, దివ్య + ఋషుల - పల్లి = శిష్యులైన మునుల పల్లె.

భారతి = సరస్వతి, నడపాడు = సంచరించు, పద - గతులు + ఆనన్ = అడుగుల గమనములు అనునట్లు, మెల్పు = సౌకుమార్యము, తలకొని = కలిగి, క్రాలు = ఒప్పునట్టి, పద - క్రమములున్ = వేదమంత్రముల పదవిభాగగతులును,

వాణి = సరస్వతియొక్క, చేన్ = చేతియందు. పడి. మ్రోయు, వీణా - రవంబు + నాన్ = వీణాధ్వని యనఁగా. కమనీయము + అగు = మనోజ్ఞమైన, సామ-గానములును = సామవేదపు గానములును,

భాషా - కటాక్ష - విభ్రమము - నాన్ = వాగ్దేవియొక్క క్రీగంటిచూపుల యొక్క విలాసము అనఁగా, మెఱుఁగు + ఆరు = మిక్కిలి ప్రకాశించు, సదమల (సత్ + అమల) = మిక్కిలి పవిత్రమైన, శబ్ద + అర్థ - శాస్త్రములును = శబ్దములయు. అర్థములయు శాస్త్రములును,

వాగ్దేవి = సరస్వతీదేవియొక్క. మంజుల = మనోహరములైన. వాక్యంబులు. అనఁగన్, ఇంపు + ఒదవిన = మనోహరమైన, సాహిత్య - పదవి - పౌలుపున్ = సాహిత్య మార్గముయొక్క ఒప్పును.

రాజితంబుగాన్ = ప్రకాశింపఁగా, సరస్వతీ - పీఠక - సదనము + అనఁగన్ = సరస్వతీ పీఠముగల ఆలయము అనఁగా, తనరున్ = ఒప్పును.

తా త్ప ర్య ము : సకలవిద్యలును ఎల్లప్పుడును రూపుగాంచి విహరించు చుండెడు దివ్యమునులపల్లె - సరస్వతి యడుగుల గమనములో యన సౌకుమార్యము గలిగి యొప్పు వేదమంత్రముల పదగతులును. వాణిచేతియందుండి మ్రోయు వీణా నాదమోయన మనోజ్ఞములైన సామవేద గానములును, భాషాదేవి క్రీగంటిచూపుల విలాసమో యన మిక్కిలి ప్రకాశించు అతి విర్మలములైన శబ్దార్థముల శాస్త్రములును. సరస్వతీదేవి మనోహరములైన వాక్కులో యన నింపొందు సాహిత్యమార్గము నొప్పును - బ్రకాశింపఁగా సరస్వతీ పీఠమునకు నిలయ మన నొప్పును.

వి శే ష ము లు ; అలంకార ముత్పేక్ష. తదనుప్రాణితమైన ఉపమ.

క. ఎలుకలుఁ బిల్లులు, రేళ్లుం
బులులు, మదేభములు సింహములుఁ, గప్పలుఁ బా
ములు. గువ్వలు దేఁగలుఁ, బిక
ములుఁ గొకులుఁ గూడియాడు మునిపల్లి వడిన్.

అర్థము : ఎలుకలున్ + పిల్లులున్, వేళ్లున్ + పులులున్, మద + ఇభములున్ = మదపుతేనుఁగులును, సింహములున్, కప్పలున్ + పాములున్, గువ్వలున్ = పావురములును, డేఁగలున్, పికములున్ = కోకిలములును, కాకులున్, మునిపల్లి = మునులపల్లెయొక్క, వడిన్ = శక్తిచేత, కూడి + ఆడున్ = కలిసి వర్తించును.

తాత్పర్యము : పరస్పర సహజవైరముగల ఎలుకలును పిల్లులును, లేళ్లును పులులును, మదపుతేనుఁగులును సింహములును, కప్పలును పాములును, గువ్వలును డేఁగలును, కోకిలములును కాకులును మునిపల్లెశక్తిచేఁ గలిసి వర్తింతును.

వ. ఇట్టి మునిపల్లి చొత్తెంచు నవసరంబున. 58

అర్థము : ఇట్టి, మునిపల్లి, చొత్తెంచు = ప్రవేశించు, అవసరంబునన్ = సమయమున

తాత్పర్యము : ఇట్టి మునిపల్లి ప్రవేశించునప్పుడు - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

చొత్తెంచు నవసరంబునన్ = చొత్తెంచు + అవసరంబునన్ - 'ఉదంతమగు తద్గర్భార్థ విశేషణమున కచ్చు పరంబగునపుడు నుగాగమం బగు,' బాల.సం, 33

క. దూషిత కుతర్క వాదులు,

భూషిత షట్టర్కు. లఖిల బుధ వినుతులు, వి

ద్వేషిత దోషులు. సతత

న్వేషిత సన్మార్గు, లఖిల విద్యానిపుణుల్. 59

అర్థము : దూషిత - కుతర్కవాదులు = నిందింపఁబడిన కుతర్కముతో వాదించువారుగల వారును. భూషిత - షట్ + తర్కులు = ప్రశంసించఁబడిన ఆఱు విధములైన తర్కములు గలవారును. లఖిల - బుధవినుతులు = ఎల్ల పండితులచే విశేషముగాఁ బొగడఁబడువారును. విద్వేషిత - దోషులు = విశేషముగా ద్వేషింపఁ బడిన దోషములు గలవారును, సతత + అన్వేషిత - పత్ + నూర్గులు = ఎల్లప్పుడును అన్వేషింపఁబడిన సన్మార్గముగల వారును. లఖిల - విద్యా - నిపుణుల్ = ఎల్ల విద్యలందును నేర్పుగలవారును.

తా త్ప ర్య ము : కుతర్క వాదులను దూషించువారును, ఆఱునిధములైన తర్కములు గలవారిని బ్రశంపించువారును, ఎల్ల పండితులచే విశేషముగాఁ బొగడఁ బడువారును. దోషు (దోషము) లను విశేషముగా ద్వేషించువారును, ఎల్లప్పుడును మంచి మార్గమును వెదకువారును, ఎల్లవిద్యలందును నేర్పరులును - ఈ విశేషణములు 64 వ వచనములోని 'దివ్యర్షిగణములు' అనుదానితో నన్వయించును.

క. శిష్టాచారులు. బోధా

శిష్టాత్మకు. అనఘు, అఖిల సేవ్యులు సకలా

భీష్ట విరక్తులు, మౌనులు,

స్రస్త్తన్వయకరులు, సద్విచారులు, ధీరుల్.

60

అ ర్థ ము : శిష్ట + ఆచారులు = మంచినడవడి కలవారు, బోధ + ఆశిష్ట = ఆత్మకులు = జ్ఞానముతో విశేషముగాఁ గూడిన ఆత్మకలవారును, అనఘులు = పాప రహితులును, అఖిల - సేవ్యులు = ఎల్లరచే సేవింపఁదగినవారును, సకల + అభీష్ట - విరక్తులు = ఎల్ల కోరికలందును రక్తిలేనివారును, మౌనులు = మౌనప్రతము గలవారును, స్రస్త్త + అన్వయకరులు = బ్రహ్మయొక్క వంశమును - బ్రాహ్మణవంశమును జేయువారును, సత్ + విచారులు = మంచి ఆలోచన గలవారును - ధీరుల్ = ధైర్యము గలవారును.

తా త్ప ర్య ము : సదాచారులును, జ్ఞానసంపన్నులును, పాపరహితులును. సకలసేవ్యులును, సర్వాభీష్టములందును విరక్తులైనవారును, మౌనప్ర - ము గలవారును, బ్రాహ్మణవంశకరులును. సద్విచారులును, ధీరులును - అగు దివ్యర్షిగణములు.

క. నిష్టాపరు, లురు వేదా

నుష్టాన సమాచరులు, మనోహారులు మహా

శ్రేష్టాత్మకు, అమలులు, పర

మేష్టి నములు, సర్వసత్త్వ మిత్రులు, పాత్రుల్.

61

అ ర్థ ము : నిష్టా - పరులు = నియమములందు అసక్తి గలవారును. ఉరు - వేద + అనుష్టాన - సమాచరులు = గొప్పదియగు వేదవిహితమైన అనుష్టానము

నాచరించువారును, మనస్ (ః) + హరులు = మనస్సును హరించువారును - మనస్సును జయించువారును. మహత్ (మహా) - శ్రేష్ఠ + ఆత్మకులు = మిక్కిలి శ్రేష్ఠమైన ఆత్మగలవారును, అమలులు = నిర్మలులును, పరమేష్ఠి - సములు = బ్రహ్మ సమానులును. సర్వ - సత్త్వ మిత్రులు = ఎల్ల సత్త్వగుణమునకును - ప్రాణులకును, మిత్రులైనవారును,

తాత్పర్యము : నిష్ఠాపరులును, వేదవిహితానుష్ఠానమును లెస్సగా నాచరించువారును, మనస్సును జయించినవారును. మిక్కిలి శ్రేష్ఠులును, నిర్మలులును. బ్రహ్మ సమానులును, సకల సత్త్వమునకును - ప్రాణులకును మిత్రులైనవారును, పాత్రతగలవారును - అగు దివ్యర్షి గణములు.

క. దుష్కర్మ చరణ కుజన బ
 హిష్కారపరుల్, సదా మహేశ్వర తత్త్వా
 విష్కృత బుద్ధులు. సిద్ధులు,
 నిష్కళ చారిత్రపరు, అనిందులు, వంద్యుల్.

62

అర్థము : దుష్కర్మ - చరణ - కుజన - బహిష్కార - పరుల్ = చెడు పనుల నాచరించు దురస్థుల వెలివేతయం దాసక్తిగలవారును, సదా - మహేశ్వర - తత్త్వ + ఆవిష్కృత - బుద్ధులు = ఎల్లప్పుడును, పరమేశ్వరతత్త్వముచే నావిష్కరింపఁబడిన బుద్ధిగలవారును, సిద్ధులు = సిద్ధిపొందినవారును. నిష్కళ - చారిత్ర - పరులు = నిష్కపటమైన నడవడియందు ఆసక్తిగలవారును, అనిందులు = నిందింపఁ దగనివారును, వంద్యుల్ = నమస్కరింపఁదగినవారును.

తాత్పర్యము : దుష్కర్మముల నాచరించు దుర్మార్గులను బహిష్కరించుటయం దాసక్తిగలవారును, ఎల్లప్పుడును పరమేశ్వరతత్త్వము నావిష్కరించు బుద్ధిగలవారును, సిద్ధిపొందినవారును, నిష్కపటమైన చరిత్రగలవారును, అనిందులును, నమస్కరింపఁదగినవారును - అగు దివ్యర్షి గణములు,

క. కృష్ణాజినోత్తరీయులు,
 శృష్ణాచారాపహారులు, కృతకృత్యులు, శ్రీ
 కృష్ణోదితార్చకులు, గత
 తృష్ణాంతఃకరణపరులు, దిప్యులు, భవ్యుల్.

63

అ ర్థ ము : కృష్ణ + అజిన + ఉత్తరీయులు = నల్లని యిట్టిచర్మము ఉత్తరీయముగాఁ గలవారును. కృష్ణ + ఆచార + అపహారులు = పాపకర్మములను హరించువారును, కృతకృత్యులు = కృతార్థులైనవారును, శ్రీకృష్ణ + ఉదిత + అర్చకులు = శ్రీకృష్ణునియందుఁ గలిగిన పూజ గలవారును. శ్రీకృష్ణుని బూజించు వారును. గత.తృష్ణా + అంతఃకరణ - పరులు = పోయిన అశకల అంతఃకరణము గలవారును, దివ్యులు = అమానుషులును, భవ్యుల్ = యోగ్యులును,

తా త్ప ర్య ము : నల్లయిట్టితోలు ఉత్తరీయముగాఁ గలవారును, పాపకర్మము లను హరించువారును, కృతార్థులైనవారును, శ్రీకృష్ణునిఁ బూజించినవారును, తృష్ణలేని మనస్సు గలవారును, దివ్యులును, యోగ్యులును అగు దివ్యర్షిగణములు.

వ. అనంబరఁగు దివ్యర్షిగణంబులందు.

64

అ ర్థ ము : అనన్ + పరఁగు = అననొప్పునట్టి, దివ్య + ఋషి - గణం బుల + అందున్ = దివ్యులైన మునుల సమూహములందు.

తా త్ప ర్య ము : అననొప్పునట్టి దివ్యమునుల సమూహములందు. తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

సీ. వడి మోక్షమార్గంబు విడువక నడతు న

న్నతఁ డేల లోకులగతిఁ జరించు ?

ననిశంబుఁ బరమాత్మ నాత్మఁగూరెకు నాతఁ

డొరుల సంగతి నేల పొరసియుండు ?

ననుపమ ముక్త్యంగనాధీశుఁడుగఁ గోరు

నతఁ డేల కుజనుల సతుల కొఱగు ?

బరమ యోగామృత వర రస నేవనఁ

దవులువాఁ డే లొందుచవుల కెఱఁగు ?

ఆ. నోటువడు శరీర మొల్ల నన్వాయు దే

హేంద్రియంబు లిచ్చ లేల చలువు ?

గర్మరహిత యోగ నిర్మలచరితుండు

పురుషుఁ డేల క్రియలఁ బొందు నెందు ?

65

అర్థము : ఎంచున్ = ఎచ్చటను, వడిన్ = వేగముగా, మోక్ష - మార్గంబున్ = మోక్షపుద్రోవను. విడువక, నడతున్ = నడచెదను, అన్న + అతఁడు = ఆవినవాఁడు, లోకుల - గతిన్ = లోకమున సున్నవారి విధమున, ఏల = ఎందులకు. చరించున్ = తిరుగును ?

అనిశంబున్ = ఎల్లప్పుడును, పరమాత్మన్, ఆత్మన్ = మనసునందు, కూలెకు + అతఁడు = నింపువాఁడు, ఒరుల - సుగతిన్ = ఇతరుల సాంగత్యమును, ఏల, పొరసి + ఉండున్ = పొందును ?

అనుపమ - ముక్తి + అంగనా + ఆధి + ఈశుఁడుగన్ సాటిలేని, ముక్తియను కొంతకు భర్తయగుటకు, కొరు + అతఁడు = కొరువాఁడు, కుజనుల - సతులకున్ = భూమియందలి జనుల స్త్రీలకు, ఒఱగున్ = ఆసక్తి గలవాఁడగును ?

పరమ - యోగ + అమృత - పర - రస - సేననన్ = ఉత్కృష్టమగు యోగమనెడి అమృతరసమును సేవించుటయందు, ప్రవులువాఁడు = ఆసక్తివహించువాఁడు. ఒండు - చవులకున్ = ఇతర రుచులకు. ఏల, ఎఱగున్ = వంగును - ఆసక్తివహించును ?

ఓటు + పడు - శరీరము = భంగపడునట్టి. దేహము. ఒల్లన్ + అన్ + వాఁడు = ఇష్టపడననువాఁడు, దేహ + ఇంద్రియముల = శరీరము, ఇంద్రియములు అనువాని, ఇచ్చలు = కోరికలు, ఏల, చలుపున్ = చేయును ?

కర్మ - రహిత - యోగ - నిర్మల - చరితుండున్ = నిష్కర్మమైన యోగముచేరి బవిత్రమైన నడవడిగలవాఁడు, అగు, పు యుఁడ, క్రియలన్ = కర్మములను, ఏల, పొందున్.

తాత్పర్యము : ఎచ్చటను - మోక్షమార్గమును వీడక వర్తింతుననువాఁడు లోకమునందలి వారివలె నేల చరించును ? ఎల్లప్పుడును పరమాత్మను ఆత్మలో నింపువాఁడు ఇతరుల సాంగత్యము నేల పొందియుండును ? నిరుపమమైన ముక్తికొంత కఠికుఁడు గాఁ గోరువాఁడు భూజనుల స్త్రీలయం దేల ఆసక్తి జూపును ? పరమయోగమనెడి అమృతరసమును సేవించుటయం దాసక్తి గలవాఁడు ఇతరరుచుల కేల మరగును? భంగపడు శరీరము నొల్లననువాఁడు దేహేంద్రియములను, కోరికలను ఏల ఆచరించును? నిష్కర్మయోగముచే నిర్మలమైన చర్తనముగలవాఁడు కర్మముల నేల యాచరించును?

వి శే ష ము లు : అన్నతఁడు = అనిన + తఁడు, 'పద్మాదుల సవర్ణకంబున కత్వంబును గడ్డహల్లునకు ద్విత్వంబును విభాషనగు.' బాల.క్రియ. 51. అన్న + తఁడు. 'అత్తునకు సంధి బహుళముగా నగు.' బాల. సంధి. 4, అన్నతఁడు. కూరెడు నాతఁడు - కూరెడు + తఁడు - 'ఉదంతమగు తద్ధర్మార్థవిశేషణమున కచ్చు పరమగు నపుడు నుగాగమంబగు.' బాల. సంధి. 33, ముక్త్యంగవా - ముక్తి + అంగనా - యణాదేశసంధి. 'ఇ ఉ ఋ ఌ లకు అసవర్ణములైన అచ్చులు పరములగునపుడు క్రమముగా య్, వ్, ర్, ల్ లు ఆదేశము లగును,' - ముక్తియనెడు అంగన - రూపకము. పరమయోగామృత - పరమయోగమనెడి అమృత - రూపకము. అన్వాఁడు - అను + వాఁడు - 'అను కొను లోనగు ధాతుజవిశేషణముల యంత్యోకారమునకు హల్లు పరంబగునపుడు లోపంబు వైకల్పికంబు.' ప్రౌఢ. సంధి. 13. దేహేంద్రియంబు లిచ్చలు = దేహేంద్రియంబుల + ఇచ్చలు - 'అత్తునకు సంధి బహుళముగా నగు.' బాల. సంధి. 4.

చ. అనయము రక్తపూరములు, నస్థులు, మేదము, మూత్రవిష్ణులుం దనరు జరారుజాలియును, చామసవృత్తి, భయాతురాదులుం బెనఁగిన దుఃఖపుంజమగు ప్రేతము సొచ్చి మునింగి మర్త్యుఁడీ తనువునఁ బొంద రోయఁ డతె ! తా నరకస్థితి కేమి రోసెడిన్. 66

అ ర్థ ము : అనయమున్ = ఎల్లప్పుడును, రక్త - పూరములున్ = రక్త ప్రవాహములును. అస్థులున్ = ఎముకలును, మేదమున్ = మేదస్సును (సప్తధాతువులలో నొకటి), మూత్ర విష్ణులున్ = మూత్రమును, మలమును, తనరు = కలుగునట్టి, జరా - రుజా + ఆలియును = ముసలితనమును, రోగముల వరుసయును, చామస - వృత్తి = తమోగుణము. భయ + ఆచర + ఆదులున్ = భయము, వ్యాధి మున్నగునవియును, పెనఁగిన = కూడిన, దుఃఖ - పుంజము + అగు = దుఃఖముల సమూహము, అగునట్టి, ప్రేతము = కళేబరము. చొచ్చి = ప్రవేశించి, మునింగి, మర్త్యుఁడు = మనుష్యుఁడు, ఈ - తనువునన్ = ఈ దేహమునందు, పొందన్ = పొందుటకు, రోయఁడు + అతె = అసహ్యించుకొనఁడట, తాన్ = తాను, నరక - స్థితికిన్ = నరకలోకమునం దునికికి. ఏమి - రోసెడిన్ - ఏమి అసహ్యించుకొనును?

తా త్ప ర్య ము : ఎల్లప్పుడును ర క్తప్రవాహములును, ఎముకలును, మేదస్సును, మూత్రమును, మలమును, ముసలితనమును, లోగములును, దమోగుణమును, భయమును, వ్యాధిపీడ అను వానితోఁగూడిన దుఃఖసముదాయమైన కశేబరమును జొచ్చి, మునిఁగి మనుష్యుఁడు ఈ దేహమునఁ బొందుటకు అసహ్యించుకొనఁ దనఁగా నిఁక నరకలోకమువం దునికి కేమి అసహ్యించుకొనును? అసహ్యించుకొనఁడని భావము.

వి శే ష ము లా : అలంకారము కావ్యార్థాపత్తి. 'కైముత్యే నార్థసంసిద్ధిః కావ్యార్థాపత్తి రిష్యతే.' చంద్రిక.

క. విని చెవుల, ముట్టి తోలం,
గని కన్నుల, నమలి నాలుకను, మూర్కొని ము
క్కునఁ బురుషుఁ డెఱుఁగు మనమా
రను శబ్ద స్పర్శ రూప రస గంధంబుల్.

67

అ ర్థ ము : పురుషుఁడు, చెవులన్ = చెవులతో, విని, తోలన్ = చర్మముతో, ముట్టి = తాఁకి, కన్నులన్ = కన్నులతో, కని = చూచి, నాలుకను = నాలుకతో, నమలి, ముక్కునన్ = ముక్కుతో, మూర్కొని = ఆఘ్రాణించి, మనమారను (మనము + ఆరను) = మనస్సు తృప్తిగా, శబ్ద స్పర్శ రూప రస గంధముల్ = శబ్దము, స్పర్శము, రూపము, రసము, గంధము అనునవి, ఎఱుఁగున్.

తా త్ప ర్య ము : మనుష్యుఁడు చెవులతో విని, చర్మముతో స్పృశించి, కన్నులతోఁ జూచి, నాలుకతో నమలి, ముక్కుతో నాఘ్రాణించి మనసార వరుసగా శబ్ద స్పర్శ రూప రస గంధముల నెఱుఁగును.

వి శే ష ము లా : తోలన్ - తోలుశబ్ద మౌపవిభక్తికముగాఁ బ్రయుక్తమైనది. ఇది దాని తృతీయైకవచనరూపము - తోలితో నని యర్థము. తోలు + చేతన - 'బౌపవిభక్తికముల తృతీయాసప్తముల కత్వం బాదేశంబు బహుళంబుగా నగు.' బాల ఆచ్యక. 38. తోలు + అను - 'అంద్యవగాగమంబులం దప్ప నపదాదిస్వరంబు పరంబగు నపు డచ్చునకు సంధి యగు'. బాల. సంధి, 11. తోలన్. అలంకారము యథాసంఖ్యము.

క. చక్షు మదనేంద్రియములు ము

ముఱులు మదిగెలుతు రెఱిఁగి మును శ్రోర్య త్వ

క్షు ర్జిహ్వో ఘ్రాణ స

పక్షగవా క్పాణి పాద పా యూపస్థల్.

68

అ ర్థ ము : ముముఱులు = మోక్షమును గోరువారు. మును = ముందు, శ్రోత్య! - త్వచ్(క్) + చక్షున్(ః) + జిహ్వో + ఘ్రాణ సపక్షగ + వాచ్(క్) + పాణి - పాద - పాయు + ఉపస్థల్ = చెవులు, చర్మము, కన్నులు, నాలుక, ముక్కు అనువానివి, వాక్కు, చేతులు, పాదములు, గుదస్థానము, రహస్యావయవము అను వానిని, ఎఱిఁగి, చక్షు - మదన + ఇంద్రియములు = కన్నులు, మన్మథవికారమును గలిగించు నింద్రియములు, మదిన్ = మనస్సునందు గెలుతురు.

తా త్ప ర్య ము : మోక్షము నిచ్చించువారు ముందుగా చెవులు, చర్మము, కన్నులు, జిహ్వ, ముక్కు అనువానిని, వాక్కు, పాణులు, పాదములు, గుదస్థానము, రహస్యావయవములు తెలిసికొని చక్షువును, మన్మథుని. ఇంద్రియములును జయింతురు.

వి శే ష ము లు : సకారాంతమైన చక్షు శ్శబ్ద మిట ఉకారాంతముగాఁ బ్రయుక్త మగుట విశేషము. చక్షు ర్మదనేంద్రియములు అని యుండనగును. ముముఱులు = మోక్షమును గోరువారు, ముచ్ ధాతు సన్నంత క ర్రకరూపము. మోక్తు మిచ్చన్తి ఇతి ముముక్షవః. - ముముఱులు - ముముఱువులు, 'వువర్ణకేతర విభక్తి పరమగుచో నుకారాంతంబులకు బహుళంబుగా గోశబ్దంబునకు నిత్యంబుగా వుగాగమం బగు.' బాలత. 49. ఇది వుగాగమ రహితరూపము. చక్షుర్జిహ్వో - చక్షున్ + జిహ్వో - పదాంత సకారమునకు విసర్గాదేశము. చక్షుః + జిహ్వో. అ ఆలు తప్పఁ దక్కిన అచ్చుల తరువాతవచ్చు విసర్గమునకు అచ్చులుకావి మృదుహల్లులు (హళ్ళులు) కాని పరములగునపుడు రేఫమాదేశమగును. చక్షుర్జిహ్వో.

ఆ. అనుభనించి తనిసి యట మఱి విషయముల్

విడుతు నని తలంచు వెడఁగుఁదలఁపు

లఖిల శిఖి శిఖాలియం దింధనాజ్యముల్

గమియవైచి యార్పఁ గడఁగునట్లు.

69

అర్థము : అనుభవించి, తనిసి = తృప్తి నొంది, అటన్, మఱి, విషయముల్ = ఇంద్రియములు, విడుతున్ + అని = విడిచెదనని, తలంచు, వెడఁగు + తలఁపులు = వెఱ్ఱి యాలోచనలు, అఖిల - శిఖి - శిఖా + ఆలి యందున్ = ఎల్ల అగ్నిజ్వాలల సమూహమునందు, ఇంధన + ఆజ్యముల్ = కట్టెలును, నేయియును, కమియన్ - వైచి = ఎక్కువగా వైచి, ఆర్పన్ + కడఁగు + అట్లు = ఆర్పఁబూను విధము.

తాత్పర్యము : అనుభవించి, తృప్తిపడి ఆ తరువాత నింద్రియములను విడుతునని తలఁచు వెఱ్ఱి యాలోచనలు అగ్నిజ్వాలలందు అధికముగాఁ గట్టెలును, నేయియును వేసి యార్పుటకుఁ బూనునట్లు.

విశేషములు : అలంకార ముపమ. కట్టెలును, నేయియును వేసిన పిమ్మట అగ్నినార్పుట యెంతకష్టమో తృప్తిగా అనుభవించిన పిమ్మట నింద్రియములను విడుచుటయు సంతకష్టమనుట.

చ. తలఁ కఱ నిల్చి, శాంత మెదఁ దాల్చి, మమత్వము మాల్చి, దైర్య మిట్టలముగఁ బెంచి, మోహము లడంచి, యఘావలిఁ ద్రుంచి, కోర్కె యగ్గలముగ మాన్చి, యీషణలఁ గ్రాఁచి సదాశివుఁ గొల్చి యాత్మలోపల ననురక్తి నిశ్చలత భక్తిఁ దలంచిన ముక్తి చేకుఱున్. 70

అర్థము : తలఁకు + అఱన్ = చాంచల్యములేక, నిల్చి, శాంతము, ఎదన్ = హృదయమునందు, తాల్చి, మమత్వమున్ = నాది యను భావమును, మాల్చి = నశింపఁజేసి, దైర్యము, ఇట్టలముగన్ = అధికముగా, పెంచి = వృద్ధి పొందించి, మోహములు = వలపులు, అడంచి = అణఁచివైచి, అఘ + ఆవలిన్ = సాపములవరుసను, ద్రుంచి = ఖండించి, నశింపఁజేసి, కోర్కె = కోరిక, అగ్గలముగన్ = అధికముగా, మాన్చి = లేకుండఁజేసి, ఈషణలన్ = కోరికలను - దారేషణ, పుత్రేషణ, ధనేషణ అనువానిని, గ్రాఁచి = నశింపఁజేసి, సదాశివున్ = పరమేశ్వరుని, కొల్చి = సేవించి, ఆత్మలోపలన్ = మనసులోపల, అనురక్తి - నిశ్చలతన్ = అనురాగముయొక్క స్థిరత్వముతో, భక్తిన్ = భక్తితో, తలంచినచో, ముక్తి = మోక్షము, చేకుఱున్ = లభించును.

తా త్ప ర్య ము : చాంచల్యములేక నిలిచి, హృదయమున శాంతమును దాల్చి, మమతను నశింపజేసి, ధైర్యము నధికముగాఁ జెంచి, పాపములను ఖండించి, కోరికలను లేకుండజేసి, ధనదార పుత్రేష్వణలను విడనాడి, పరమేశ్వరుని గొల్చి ఆత్మలో నిశ్చలమైన అనురక్తి భక్తులతో ధ్యానించినచో మోక్షము లభించును.

తరుపద. హృదయాంబుజములోన నెప్పుడుఁ బాయ

కేర్పడి వెలుఁగు మాహేశ్వర రూప

మది పరంజ్యోతి సదాభ్యాసవృత్తి

యంద చిత్తంబు లయంబు గావించు

నది భావభావ్యంబు లడఁగిన మఱి ని

జాకారుఁడగు పరమాత్ముఁడుదాన

వదిలమై నిలుచు నిర్బంధమై నిష్ప్ర

పంచమై నిర్వాణ పదవి దా నదియు.

71

అ ర్థ ము : హృదయ + అంబుజములోనన్ = పద్మమువంటి హృదయము నందు, ఎప్పుడున్, పాయక - విడువక, ఏర్పడి. వెలుఁగు = ప్రకాశించు, మాహేశ్వర - రూపము = పరమేశ్వరుని రూపు, అది, పరంజ్యోతి = ఉత్కృష్టమైన జ్యోతి, సదా + అభ్యాస - వృత్తి + అందున్ + అ = నిరంతరమును అభ్యాసముచేయు ప్రవృత్తియందే. చిత్తంబున్ = మనస్సును, లయంబు + కావించునది = లీనము గావింపవలయును. భావ - భావ్యంబులు = భావమును, భావింపఁదగినదియు, అడఁగి వన్ = నశించినచో, మఱి, నిజ + ఆకారుఁడు + అగు = తనదైన ఆకారము గలవాఁడగు, పరమాత్ముఁడు, తాను + అ = తానే, వదిలము + ఐ = స్థిరమయి. నిర్బంధము + ఐ = బంధరహితమై, నిష్ప్రపంచము + ఐ = వైవిధ్యము లేని దయి. నిలుచున్, తాను + అదియున్, నిర్వాణ - పదవి = మోక్షమార్గము.

తా త్ప ర్య ము : హృదయపద్మములో నిరంతరమును వెలుఁగు పరమేశ్వర రూపము పరంజ్యోతి. సదాభ్యాసప్రవృత్తితో మనస్సు లీనము గావింపవలయును, భావము, భావ్యము అడఁగినచో పరమాత్ముఁడు స్వస్వరూపముతో స్థిరముగను, బంధ రహితముగను, వైవిధ్యములేకుండఁగను నిలుచును, అదియే మోక్షము.

వి శేషములు : తరుపద - నాలుగుపాదము లుండును. ఒక్కొక్క పాదమునను మూఁ డింద్రగణములు. ఒక సూర్యగణము, మరల మూఁ డింద్రగణములు నొక సూర్యగణము ఉండవలయును. మొదటిగణము మొదటియక్షరమునకు, మూఁడవ గణము మొదటి యక్షరమునకు, అయిదవగణము మొదటియక్షరమునకు, ఏడవగణము మొదటియక్షరమునకు యతిమైత్రి, ప్రాసనియమము గలదు. దీని లక్షణము తరువోజ లక్షణముతో సమముగ నున్నది.

సీ. భావించి మెచ్చింపఁగా వచ్చు నందమే
 వగవ భావంబు భావ్యంబుఁ దాన;
 ప్రణుతించి మెచ్చింపఁ బడయుద మందమే
 తనర శబ్దంబు నర్థంబుఁ దాన;
 పూజించి మెచ్చింపఁ బోలుఁబొ మ్మందమే
 తగిన కర్మంబుఁ గర్తయును దాన;
 కాన మనస్సు వాక్కాయ కర్మంబులు
 శివునియంద నిలిపి చిత్తవృత్తిఁ

అ దన్ను శివునికంటె నన్నెంబు గాకుండు
 తెఱిఁగి తలరకుండు దీదియె ముక్తి:
 కాన మోక్షమొందు కర్మమార్గంబునఁ
 బడయఁగడఁగుఁజెల్ల భ్రాంతి కాదె ?

72

అ ర్థము : భావించి = భావమునందుంచి. మెచ్చింపఁగాన్ + వచ్చున్ + అందమే = సంతోషింపఁ జేయవచ్చు నందమా, వగవన్ = చింతింపఁగా, భావంబున్ - భావ్యంబున్ = భావించునదియు, భావింపఁదగినదియు, తాను + అ = తానే.

ప్రణుతించి = సంస్తుతిచేసి, మెచ్చింపన్ + బడయుదము + అందమే = మెచ్చింపఁగలుగుదు మందమా, తనరన్ = ఒప్పఁగా, శబ్దంబున్ + అర్థంబున్ శబ్దార్థములు రెండును, తాను + అ = తానే.

పూజించి, మెచ్చింపన్ + పోయిన్ + పొమ్ము = అందమే + మెప్పింపఁ దగును. బొమ్మందమా, తగిన, కర్మంబున్ + కర్తయును = ఫలాశ్రయమును, వ్యాపారాశ్రయమును, తాను + అ.

కానన్ = కావున, మనస్సు, వాక్ + కాయ - కర్మంబులు = వాక్కును, శరీరమును, క్రియయును, శివుని + అందున్ + అ = శివునియందే, నిలిపి, చిత్త వృత్తిన్ + మనస్సునందు, తన్నున్. శివునికంటెన్. అన్నెంబు = వేఱు, కాక + ఉండుట = కాకపోవుట, ఏఱిఁగి, తలరక + ఉండుడు = చలింపకుండుట, ఇదియె, ముక్తి,

కానన్, మోక్షము, బండు - కర్మ - మార్గంబునన్ = వేఱొక కర్మమార్గముచే, పడయన్ + కడఁగుట + ఎల్లన్ = బొందయత్నించుట అంతయును, భ్రాంతి - కాదె = భ్రమముకాదా?

తా త్ప ర్య ము : భావించి సంతోషింపఁజేయవచ్చునందమేని, భావభావ్యములు, రెండును దానే. సంస్తుతిచేసి మెప్పింపఁగలుగుడు మందమేని. సంస్తుతికి వలయు శబ్దార్థములు రెండును దానే, పూజించి మెప్పింపఁబోలు నందమేని. ఫలవ్యాపారాశ్రయములు రెండును దానే. కావున మనోవాక్కాయకర్మములు శివునియందే నిలిపి చిత్తమునఁ దాను శివునికంటె వేఱువాఁడు కాకుండుట తెలిసి చలింపకుండుటయే మోక్షము, కావున మోక్షమును వేఱొకకర్మమార్గమునఁ బొంద యత్నించుటెల్ల భ్రాంతియే.

వి శే ష ము లు : అలంకారము కావ్యలింగము. అన్నెము (వికృతి) - అన్యము (ప్రకృతి).

క. తాన సమ స్తములోఁ దన
 లోనన సకలంబు గనుట లోనును వెలియుఁ
 దాన యయి తనకు వే ఱనఁ
 గా నేమియు లేక తాన కలిగి వెలుంగున్.

అ ర్థ ము : తాను + అ = తాన - తానే. సమ స్తములోన్ = అంతటను, తనలోనన్ + అ = తనలోపలనే. సకలంబున్ = అంతయును, కనుట = చూచుట

లోనును - వెలియున్ = లోపలను, వెలుపలను, రాను + అ = తానే, అయి, తన కున్. వేఱు + అనఁగాన్ = తనకంటె వేఱయినది అన, ఏమియున్, లేక, తాను + అ, కలిగి = ఉండి, వెలుంగున్ = ప్రకాశించును,

తా త్ప ర్య ము : తానే అంతటను, తనలోనే అంతయును ఉండి. బహిరం తరములు తానే యయి, తనకంటె వేఱయినది యేఱి యు లేక తానే యుండి ప్రకాశిం చును.

క. కలిగియుఁ జెప్పను జూపను

దలఁపను రా దెల్లచోటఁ దానై యెందున్

గలియఁడు సర్వగుఁడై ని

శ్చలుఁ డగు నేకాంతుఁడయ్యు సర్వాత్ముఁడగున్.

74

అ ర్థ ము : కలిగియున్ + ఉండియును. చెప్పను = చెప్పుటకును, చూపను = చూపుటకును. తలఁపను = భావించుటకును, రాదు = వలనుపడదు, ఏల్ల చోటన్ = అంతటను, తాను + ఐ = తా నయి, ఎందున్ = ఎచ్చటను, కలియఁడు = కలియఁడు, సర్వగుఁడు + ఐ = అంతటను వ్యాపించినవాఁడయి, నిశ్చలుఁడు = చలింపనివాఁడు, అగున్. ఏకాంతుఁడు + అయ్యున్ = ఒంటరివాఁడయ్యును, సర్వ + ఆత్ముఁడు = సర్వస్వరూపుఁడు, అగున్.

తా త్ప ర్య ము : ఉండియును చెప్పుటకును, చూపుటకును, తలఁచుటకును వీలుపడఁడు, అంతటను దానయి యెందును గలియఁడు. అంతటను వ్యాపించినవాఁ డయి నిశ్చలుఁడగును, ఒంటరియయ్యు. సర్వాత్ముఁ డగును.

క. తలఁప నని తలఁచి యించుక

తలఁచుడుఁ దలఁపంగలేక తానును లేక

ప్పలుకులును లేక యెప్పుడుఁ

గలిమియె పొడవైనవాఁడు కదిరి వెలుంగున్!

75

అ ర్థ ము : తలఁపన్ + అని = తలఁచుటకని, తలఁచి, ఇంచుక = క్రొంచెము, తలఁచుడున్ = తలఁచినంతనే, తలఁపంగన్ + లేక = తలఁపలేక.

తానును, లేక, ఆ + పలుకులును, లేక, ఎప్పుడున్, కలిమియె = ఉండుటయె, పొడవు + ఐన - వాడు = రూపమైనవాడు, కదిరి = విజృంభించి, వెలుంగున్ = ప్రకాశించును.

తా త్ప ర్య ము : తలఁతువనిచెప్పి తలఁచి కొంచెము తలఁచినంతనే యిక్కడలఁపఁజాలక, తానును, లేక, ఆ పలుకులును లేక యెప్పుడును ఉండుటయే రూపము అయినవాడయి విజృంభించి ప్రకాశించును.

క. తలఁపఁబడు దానితోడన

తలఁపుల మును నెఱిచి మఱచి తాఁ బరమాత్ముం

దలఁచుట మఱవక నిజ మని

నిలిచిన పురుషుండు తాన నిర్వాణి యగున్.

76

అ ర్థ ము : తలఁపఁబడు . దాని - తోడన్ + ఆ = తలఁపఁబడు దానితోనే, తలఁపులన్ = తలఁపులను, మును = ముందు, చెఱిచి, మఱచి = ఆ తలఁపులను మఱచి, తాన్ = తాను, పరమాత్మున్, తలఁచుట, మఱవక, నిజము, అని నిలిచిన, పురుషుండు, తాను + ఆ, నిర్వాణి = నిర్వాణము - మోక్షముగలవాడు, అగున్.

తా త్ప ర్య ము : తలఁపఁబడు దానితోనే తలఁపులను చెఱిచి, ఆ తలఁపులను మఱచి, పరమాత్మునిఁ దలఁచుట మాత్రము మఱవక, నిజమనిభావించు పురుషుడే మోక్షముగలవాఁ డగును.

చ. దొరకొను నింద్రజాలమునఁ దోఁచిన రూపము లింద్రజాల మం

చరయఁగలేక చూపఱకు నన్నియు నిక్కమ వోలె నై నయ

ఘైరవుగఁబారమార్థికుల కెప్పుడు ద్రవ్యము లెల్ల మిథ్యలై

నిరతముఁజూడ లోకులకు నిక్కములై చను భ్రాంతి పెంపునన్. 77

అ ర్థ ము : దొరకొను + ఇంద్రజాలమునన్ = సమర్థుడు నింద్రజాల విద్యచేత, తోఁచిన = కానవచ్చిన, రూపములు = ఆకృతులు, ఇంద్రజాలము + అంచున్ = ఇంద్రజాలమని, అరయఁగన్ + లేక = తెలిపికొనలేక, చూపఱకున్ = చూచువారలకు, అన్నియున్, నిక్కము + ఆ + పోలెన్ = నిజమే యను విధమున,

ఐన + అట్లు = అయినట్లు, ఇరవుగన్ = ఒప్పుగా, పారమార్థికులన్ = యథార్థము నెఱిగినవారికి, ఎప్పుడున్, ద్రవ్యములు + ఎల్లన్ = పదార్థము లన్నియు, మిథ్యలు + ఐ = అసత్యములయి, నిరతమున్ = ఎల్లప్పుడును, చూడన్ = చూడఁగా, లోకులకున్ = సామాన్యజనులకు, భ్రాంతి-పెంపునన్ = భ్రమాతిశయము చేత, నిక్కములు + ఐ = సత్యములయి, చనున్ = ఒప్పును.

తాత్పర్యము : సమర్థమైన ఇంద్రజాలముచేఁ గనుపట్టిన ఆకారములు ఇంద్రజాలముననై నవని తెలిపికొనలేక చూచువారి కన్నియును నిజముగా భాపించునట్లు, యాథార్థవిదుల కెప్పుడును వస్తువులన్నియు నసత్యములై సామాన్యులైన జనులకు మాత్రము భ్రాంత్యతిశయముచే సత్యములుగా భాపించును.

విశేషములు : అలంకార ముపమ.

వ. అని యనేకప్రకారంబుల వేదశాస్త్ర పురాణాగమ సారవృత్తాధ్యాత్మ శాస్త్రవిధి హేయోపాదేయ పదార్థంబులు నిజ శిష్యగణంబులకు విస్పష్టంబుగా వ్యాఖ్యానంబు చేయుచున్న మునిముఖ్యుల దర్శింపు చుం జని చని ముందట. 78

అర్థము : అని, అనేక - ప్రకారంబులన్ = పెక్కు రీతుల, వేద - .... పదార్థంబులు; వేద - శాస్త్ర - పురాణ + ఆగమ = వేదములు, శాస్త్రములు, పురాణములు, ఆగమములు, అనువానియందలి, సార - వృత్త = సారవంతమైన విషయము నందును, అధ్యాత్మ - శాస్త్ర = అధ్యాత్మ శాస్త్రమునందును గల, విధి = చేయవలసినది, హేయ = విడువఁదగినది, ఉపాదేయ = స్వీకరింపఁదగినది, ఆగు, పదార్థంబులు + విషయములు, నిజ - శిష్య - గణంబులకున్ = తమ శిష్యుల సమూహములకు, విస్పష్టంబుగాన్ = మిక్కిలి స్పష్టముగా, వ్యాఖ్యానంబు + చేయుచున్ + ఉన్న = వివరించుచున్న, ముని - ముఖ్యులన్ = మునిశ్రేణులను, దర్శింపుచున్ = చూచుచు, చని, చని, ముందటన్.

తాత్పర్యము : అని పెక్కురీతుల వేదములు, శాస్త్రములు, పురాణములు, ఆగమములు, అధ్యాత్మశాస్త్రములు అను వానియందలి చేయఁదగిన, విడువఁదగిన

స్వీకరింపఁదగిన విషయములు విస్పష్టముగాఁ దమశిష్యులసమూహములకు వివరించు చున్న మునిశ్రేష్ఠులను దర్శించుచుఁ బోయిపోయి యెదుట - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లా : దర్శింపుచు - ఆగమచకారమునకు ముత్తు (ముజ్జీతులు) పరమగునపుడే పత్వాదేశము. ఇచ్చట శత్రుక చువర్ణకము పరమగుచున్నను చకారమునకు పత్వాదేశము వచ్చుట విశేషము. దర్శించుచున్ అనియే యుండ వలయును.

ఉ. వాసనగా శివాగమము వర్ణనకెక్కఁ ద్రయీసదర్థముల్
దేసిగ నాత్మశిష్యులకుఁ దెల్పుచు సద్విధినున్న నిష్కళా
భ్యాసమునందు లీనమగుభావము నిల్పి వెలుంగుచున్న స
ద్భూసురముఖ్యు విప్రమునిపుంగవు జంగమ మల్లికార్జునున్. 79

అ ర్థ ము : శివాగమము (శివ + ఆగమము) - శివసంబంధమైన ఆగమము, వాసనగాన్ = పూర్వజన్మ సంస్కారముగా, వర్ణనకున్ + ఎక్కన్ = ప్రసిద్ధి నొందఁగా, త్రయీ - సత్ + అర్థముల్ = వేదముల మేలైన యర్థములు, దేసిగన్ = బాగుగా, ఆత్మ - శిష్యులకున్ = తన శిష్యులకు, తెల్పుచున్ = బోధించుచు, సత్ + విధిన్ = ఉత్తమరీతితో, ఉన్న, నిష్కళ + అభ్యాసమునందున్ = సంపూర్ణమైన సాధనయందు, లీనము + అగు = తదేకాయత్తమైన, భావమున్ = మనస్సును, నిల్పి, వెలుంగుచున్ + ఉన్న = ప్రకాశించుచున్న, సత్ + భూసుర - ముఖ్యున్ = ఉత్తమ బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడును, విప్ర - ముని - పుంగవున్ = బ్రాహ్మణముసీశ్వరుఁడును. అగు, జంగమ మల్లికార్జునున్ = జంగమ మల్లికార్జునుని.

తా త్ప ర్య ము : శైవాగమము పూర్వజన్మ సంస్కారవశముగా, ప్రసిద్ధి నొందఁగా. మేలైన వేదార్థములను దన శిష్యులకు బాగుగా బోధించుచు, ఉత్తమరీతి నున్న సంపూర్ణసాధనయందు తదేకాయత్తముగా భావమును నిల్పి ప్రకాశించుచున్న బ్రాహ్మణ మునిశ్రేష్ఠుఁడగు జంగమమల్లికార్జునుని - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

మత్తకోకిలము.

వృక్షమూలనివాసు, నాతత వేద వేది, ననూనరు
 ద్రాక్షదారి, నఘారి. నత్కమలాంగు, నున్నతమోక్షసా
 పేక్షితున్, నిరపేక్షితున్, బుధవృద్ధవంద్యు. ననింద్యు, ను
 గ్రాక్షపాదసరోరుహార్చకు, నాత్మవిత్తము, సత్తమున్. 80

అర్థము : వృక్ష - మూల - నివాసున్ = చెట్టుమొదలు నివాసముగాఁ గల
 వాఁడును, అతత - వేదవేదిన్ = విస్తృతమైన వేదజ్ఞానముగలవాఁడును, అనూన
 (న + ఊన) - రుద్రాక్ష - దారిన్ = తక్కువకాని (గొప్పదియగు) రుద్రాక్షమాలను
 ధరించినవాఁడును, అఘ + అరిన్ = పాపమునకు శత్రువైనవాఁడును - అన
 ఘుఁడును. అతి + అమల + అంగున్ = మిక్కిలి పవిత్రమైన శరీరముగల
 వాఁడును. ఉన్నత - మోక్ష - సాపేక్షితున్ = మిక్కిలి గొప్పదియగు మోక్షమును
 గోరువాఁడును, నిరపేక్షితున్ = కోరికలు లేనివాఁడును, బుధ - వృద్ధ - వంద్యున్ =
 పండితులైన పెద్దలచే నమస్కరింపఁదగినవాఁడును, అనింద్యున్ = నిందింపఁదగని
 వాఁడును, ఉగ్రాక్ష (ఉగ్ర + అక్షి) - పాద - సరోరుహ + అర్చకున్ = శివుని
 పాదపద్మములను బూజించువాఁడును, ఆత్మ - విద్ + తమున్ = ఆత్మజ్ఞానముగల
 వారిలో శ్రేష్ఠుఁడును, సత్తమున్ = సర్వోత్తముఁడును, అగు జంగమ మల్లికార్జు
 నుని -

తాత్పర్యము : వృక్షమూలము నివాసముగాఁ గలవాఁడును, వేదవిదుఁడును,
 అనల్పమైన రుద్రాక్షమాలను దాల్చువాఁడును, పాపరహితుఁడును, మిక్కిలి నిర్మల
 మైన శరీరము గలవాఁడును, ఉన్నతమైనమోక్షమును గోరువాఁడును, కోరికలు లేని
 వాఁడును, పండితులైన పెద్దలచే నమస్కరింపఁదగినవాఁడును, నిందింపఁదగనివాఁడును,
 శివపాదపద్మపూజకుఁడును, ఆత్మజ్ఞానియును, సర్వోత్తముఁడును అగు జంగమ
 మల్లికార్జునుని - తరువాతి గద్యముతో నన్వయము.

వ. కని భూరిప్రీతిం బ్రణమిల్లి గురుస్థానంబుగా స్వీకరించి పార్వతి
 పరమభక్తియుక్తి నారాధించి తత్ప్రసాదంబును బడసి నిజాభిమతం
 బెఱింగించి శైవాగమవిధి దీక్షగాని పరమేశ్వరుండు రయంబునం

బ్రసన్నుండగునట్టి మంత్రధ్యానవ్రతాచారంబు లుపదేశంబుగొని
తన్నియోగంబున. 81

అర్థము : కని = చూచి, భూరి - ప్రీతిన్ = మిక్కిలి యిష్టముతో.
వ్రణమిల్లి = నమస్కరించి, గురు - స్థానంబు + కాన్ = గురుస్థానీయునిగా.
స్వీకరించి = గ్రహించి, పార్వతి, పరమ - భక్తి - యుక్తిన్ = గొప్పభక్తితో.
ఆరాధించి = పూజించి, తద్ + ప్రసాదంబును = ఆతని యనుగ్రహమును, పడసి =
పొంది, నిజ + అభిమతంబు = తనదైన కోరిక, ఎఱింగించి = తెలిపి, శైవ =
ఆగమ-విధిన్ = శైవాగమముప్రకారముగా, దీక్షన్ + కొని = దీక్ష స్వీకరించి,
పరమేశ్వరుండు, రయంబునన్ = శీఘ్రముగా. బ్రసన్నుండు + అగు + అట్టి = ప్రత్యక్ష
మగునట్టి, మంత్ర - ధ్యాన - వ్రత + ఆచారంబులు = మంత్రములు, ధ్యానము,
వ్రతములు, ఆచారములు, ఉపదేశంబు + కొని = ఉపదేశముపొంది, తద్ +
నియోగంబునన్ = ఆతని ఆదేశముచొప్పున,

తాత్పర్యము : చూచి అధిక సంతోషముతో నమస్కరించి గురుస్థానీయు
నిగా, గైకొని పార్వతి మిక్కిలిభక్తితోఁ బూజించి, యాతని యనుగ్రహమును పొంది,
తనకోరిక నెఱింగించి, శైవాగమముప్రకారముగా దీక్షను స్వీకరించి, పరమేశ్వరుండు
శీఘ్రముగాఁ బ్రత్యక్షమగునట్టి మంత్రధ్యాన వ్రతాచారముల నుపదేశముపొంది యాతని
ఆదేశముచొప్పున-తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

సీ. పవడంపులతమీఁదఁ బ్రాలేయపటలంబు
పర్వె నా మెయినిండ భస్మమలఁది,
తాలితంబగు కల్పలత వల్లవించె నాఁ
గమనీయ దాతువస్త్రములు గట్టి,
మాధవీలత కలిమాలికల్ ముసరె నా
తమణ రుద్రాక్షహారములు వెట్టి,
వరహేమలతికపైఁ బురినమ్మి యూఁగె నా
సన్నుతంబగు నెఱిజడలా పూని,

తే. హరుఁడు మాహేశ్వరీరూపమైన చెలువ
 మభినయించెనొ యని మును లర్థిఁ జూడ
 గురుతపశ్శక్తి మూర్తి నేకొనిన కరణిఁ
 దగిలి యుమ తపోవేషంబుఁ దాల్చి పొల్చె.

82

అర్థము : పవడంపు - లత (పవడము - లత) - మీదన్ = పవడపుఁ
 దీఁగపై, ప్రాతేయ - పటలంబు = మంచుసమూహము, పర్వెన్ + నాన్ =
 వ్యాపించెనా యనునట్లు, మెయినిండన్ = శరీరమునిండ, భస్మము + అలఁది =
 బూది పూసికొని,

లాలితంబు + అగు = మనోహరమైన, కల్ప - లత = కల్పవృక్షపుఁ
 దీఁగ, పల్లవించెన్ + నాన్ = చివురించెనా యనునట్లు, కమనీయ - ధాతు - వత్త
 ములు = మనోహరమైన, కావివలువలు, కట్టి = ధరించి,

మాధవీ - లతకున్ = బండిగురివెందతీఁగకు, అలి - మాలికల్ = తుమ్మె
 దల బారులు, ముసరెన్ + నాన్ = ముసరెనా అనునట్లు, రమణన్ = అందముగా,
 రుద్రాక్ష - హారములు + పెట్టి = రుద్రాక్షమాలలు తాల్చి,

వర - హేమ - లతికపైన్ = శ్రేష్ఠమైన మందారలతమీఁద, పురి-నమ్మి =
 పురివిప్పిన నెమలి, ఊఁగెన్ + నాన్ = ఆడెనా యనునట్లు, సన్నతంబు + అగు =
 మిక్కిలి పొగడొందినవగు, నెఱి - జడలు = అందమైన జడలు, పూని = ధరించి.

హరుఁడు = ఈశ్వరుఁడు, మాహేశ్వరీ - రూపము + ఐన = మాహేశ్వరి
 (పార్వతి) అకారము గలది యగు, చెలువము = అందము, అభినయించెనొ =
 నటించెనో, అని, మునులు, అర్థిన్ = కోరికతో, చూడన్, గురు - తపస్ + శక్తి =
 గొప్పదియగు తపస్సుయొక్క శక్తి, మూర్తి = ఆకారము, చేకొనివ - కరణిన్ =
 తాల్చిన విధమున, ఉఱు = పార్వతి, తగిలి = ఆసక్తి వహించి, తపస్(ః) - వేషం
 బున్ = తపస్సునకైన వేషమును, తాల్చి = ధరించి, పొల్చెన్ + ఒప్పెను.

తాత్పర్యము : పవడపుఁదీఁగపై మంచుసమూహము వ్యాపించెనా యను
 నట్లు శరీరమునిండ విభూతిపూసి, మనోహరమైన కల్పవృక్షపుఁదీఁగ చివురించెనా

యనునట్లు రమణీయములైన కావివలువలుదాల్చి, మాధవీలతపైఁ దుమ్మెదలబారులు ముసరెనా యనునట్లు అందముగా రుద్రాక్షమాలలు ధరించి, మేలైన మందారలతమీఁద పురివిప్పిన నెమలి ఆడెనా యనునట్లు అందమైన జడలు పూని, మహేశ్వరుఁడు మాహేశ్వరీరూపము నభినయించెనేమోయని మునులు కోరికతోఁ జూడ, గొప్పదియగు తపశ్శక్తి మూర్తి భవించెనా యను విధమునఁ బార్వతి తపోవేషమును దాల్చి యొప్పెను.

వి శే ష ము లు : అలంకార ముత్ప్రేక్ష.

వ. త దనంతరంబ.

83

అ ర్థ తా త్ప ర్య ము లు : ఆ పిమ్మటనే - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

గీ. మేని కుంకుమరాగంబు, మెలఁత తోఁవు

మోవి తాంబూలరాగంబు మొగిన పాసి

చారుతర మయ్యెఁ జూడ నా శైలతనయ

వీతరాగంబు ప్రకటించు విధమువోలె.

84

అ ర్థ ము : మేని - కుంకుమ - రాగంబున్ = శరీరపుఁగుంకుమపు తెలుపును. తోవుమోవి-తాంబూల-రాగంబున్ = ఎఱ్ఱని పెదవి తమ్మలపు తెలుపును, మొగిన్ + అ = ముందే, పాసి = విడిచి - కొలుపోయి, మెలఁత = ఇంతి, ఆ - శైల - తనయ = ఆ కొండకూఁతురు - పార్వతి, వీత - రాగంబు = రాగము (ఎఱ్ఱపు, అనురాగము) పోవుటను, ప్రకటించు - విధము + పోలెన్ = తెలుపు విధమున చూడన్ = చూడఁగా, చారుతరము + అయ్యెన్ = మిక్కిలి అందగించెను.

తా త్ప ర్య ము : ఆ పార్వతి తపశ్చరణ సమయమున మేనికుంకుమపు తెలుపును, ఎఱ్ఱని పెదవి తమ్మలపు తెలుపును విడిచి, రాగత్యాగమును దెలుపు చున్నదా యనునట్లు మిక్కిలి అందగించెను.

వి శే ష ము లు : తపస్సుచేసికొను నీ సమయమున నామె మేనికి గుంకు మము నలఁదుటలేదు. తాంబూలమును సేవించుట లేదు. అందుచే నామె మేనును, మోవియు రాగములేక యుండెను. అది యీ సమయమున నామె అనురాగమును వీడెనా యనునట్లుండెను. అలంకారము శ్లేషానుప్రాణితమైన ఉత్ప్రేక్ష.

గీ. కురులతోఁగూడ విలసిల్లు గిరిజ మొగము
 జడలు తాల్చినఁ గడు బెడం గడరి పొల్చె
 భృంగములు మూఁగి చెలువొందు బిసరుహంబు
 పాఁకు దాల్చియుఁ గర మొప్పు భంగి వోలె.

85

అర్థము : కురులతోన్ = శివోజములతో, కూడన్ = కూడఁగా, విలసిల్లు = ప్రకాశించు, గిరిజ - మొగము = పార్వతి ముఖము, జడలు - తాల్చినన్ = జడలు ధరించినను, భృంగములు = తుమ్మెదలు, మూఁగి, చెలువు + ఒందు = అందగించు, బిసరుహంబు = పద్మము, పాఁకు + తాల్చియున్ = నాఁచుతోఁ గూడియు, కరము = మిక్కిలి, ఒప్పు = ఒప్పునట్టి, భంగి + పోలెన్ = విధమున, కడున్ + బెడంగు = మిక్కిలి అందము, అడరి = అతిశయించి, పొల్చెన్ = ఒప్పెను.

తాత్పర్యము : ముంగురులతోఁ గూడి ప్రకాశించు పార్వతి ముఖము ఇప్పుడు తపశ్చరణ సమయమున జడలు ధరించి, తుమ్మెదలు మూఁగి అందగించు పద్మము నాఁచుతోఁ గూడియు మిక్కిలి అందగించునట్లు మిక్కిలి అందముగా నుండెను.

విశేషములు : ఈ భావము కాశిదాసునను గలదు.

యథా ప్రసిద్ధై ర్మధురం శిరోరుహై

ర్జటాభి రప్యేవ మభూత్ త దానసమ్,

న షట్పదశ్రేణీభి రేవ పజ్కజం

నశై వలాసజ్గ మపి ప్రకాశతే.

సం.పం.సం. 5.9.

అలంకార ముపమ.

వ. ఇట్లు పార్వతి తపోలక్ష్మి ముఖ విశేషకంబునుంబోని తపోవేషంబు దాల్చి మహోత్సాహంబున నిజగురువరానుజ్ఞాతయై యా క్షణంబ. 86

అర్థము : ఇట్లు, పార్వతి, తపస్(ః) + లక్ష్మి - ముఖ - విశేషంబునున్ + పోని = తపస్సనెడి లక్ష్మియొక్క ముఖమునందలి ప్రకాశకాపత్రరచనను, బోలిన, తపస్(ః) + వేషంబు, తాల్చి, మహత్ (మహా) + ఉత్సాహంబునన్ = మిక్కిలి

వేడుకతో, నిజ - గురు , వర + అనుజ్ఞాత + ఐ = తన గురువర్యునిచే ననుమతింపఁబడినదయి, ఆ క్షణంబు + అ = వెంటనే.

తా త్ప ర్య ము : ఇట్లు పార్వతి తపోలక్ష్మీ ముఖ మకరికాపత్రరచనను బోలిన తపోవేషమును దాల్చి, మిక్కిలి వేడుకతోఁ దన గురువర్యుని అనుజ్ఞఁ బదసి వెంటనే - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వి శే ష ము లు : అలంకారము రూపకానుప్రాణితమయిన ఉత్పేక్ష.

క. ఆ నగపతిసుత మదిఁ బర

మానందముతో మహేశు నారాధింపం

గా నిర వరయుచుఁ జని గం

గా నది తీరమునఁ గాంచె గౌరీవనమున్.

88

అ ర్థ ము : ఆ - నగ - పతి - సుత = ఆ కొండలతేని కూతురు - పార్వతి, మదిన్ = మనస్సునందు, పరమ + ఆనందముతోన్ = మిక్కిలి సంతోషముతో, మహేశున్ = పరమేశ్వరుని, ఆరాధింపంగాన్ = పూజించుటకు, ఇరవు = స్థానము, అరయుచున్ = వెదకుచు, చని = వెడలి, గంగా - నది = గంగానది యొక్క, తీరమునన్ = ఒడ్డున, గౌరీవనమున్, కాంచెన్ = చూచెను.

తా త్ప ర్య ము : ఆ పార్వతి మనస్సున మిక్కిలి సంతోషముతో మహేశ్వరు నారాధించుటకు స్థానము నన్వేషించుచుఁ జని గంగానదీతీరమున గౌరీవనమును జూచెను.

వి శే ష ము లు : 'గౌరి తపస్సు చేసినదగుటచేతనే యది తరువాత గౌరీ శిఖరమని పేరు పొందెను.' అని సంస్కృత కుమారసంభవము. 'ప్రణాసు పశ్చాత్ ప్రథితం తదాఖ్యయా, జగామ గౌరీ శిఖరం శిఖణ్ణీమత్.' సం.కు.సం. 5.7.

వ. కని దాని పత్ర పుష్ప ఫల సమృద్ధికి మెచ్చుచు.

89

అ ర్థ ము : కని = చూచి, దాని = గౌరీవనముయొక్క, పత్ర - పుష్ప - ఫల - సమృద్ధికిన్ = అకుల, పూల, పండ్ల పెంపునకు, మెచ్చుచున్.

తాత్పర్యము : చూచి ఆ గౌరీశిఖరము పత్ర పుష్ప ఫలముల పెంపునకు మెచ్చుచు . తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

సీ. స్థల పద్మ మృదు రత్న దళపాదతల కాంతిఁ
 గమనీయ మత్తేభ గమన లీల,
 సన్నత రంభోరు సంపద నిర్ఘర
 పులిన నితంబ విస్ఫురణ పేర్కి,
 మానిత మృగరాజమద్య దేశ స్థితి
 వర పయోధరభార వహనశక్తిఁ
 జకిత కురంగ శాబక లోచన ద్యుతిఁ
 జమరీ సుకేశ పాశ ప్రభాతిఁ

ఆ. బేరి యందె కాదు చారుతరావయ
 వంబులందుఁ దమ్మఁ వరుసఁబోలి
 యునికిఁ దద్ద మరిగి యున్నట్ల యుండె నా
 గౌరి వనమునందు గౌరి దేవి.

89

అర్థము : స్థల - పద్మ - మృదు - రత్న - దళ = మెట్టతామరలు, మృదువు
 త్రేన రత్నఖండములనెడి, పాద - తల - కాంతిన్ = అఱికాళ్ళ కాంతిచేతను,
 స్థలపద్మములు, రత్నఖండములు గల ప్రదేశముల కాంతిచేతను, కమనీయ - మత్తే
 భ - గమన - లీలన్ = మనోహరమైన మదగజగమనముయొక్క విలాసము
 చేతను,

సన్నత - రంభా + ఉరు - సంపదన్ = పొగడఁబడిన అరఁటులనెడి
 తొడల వైభవముచేతను, రంభా + ఉరు - సంపదన్ = అరఁటుల గొప్పసంపదచేతను,
 నిర్ఘర - పులిన - నితంబ - విస్ఫురణ - పేర్కిన్ = సెలయేటి యిసుక తిన్నెలనెడి
 పిఱుఁదులయొక్క ప్రకాశాతిశయముచేతను, సెలయేటి యిసుకతిన్నెలుగల కొండనడిమి
 ప్రదేశముల ప్రకాశముచేతను,

పూనిత - మృగ - రాజ - మధ్య - దేశ స్థితిన్ = పొగడబడిన సింహము నడుము అనెడు నడుముయొక్క, ఉనికిచేతను, సింహములతోడి నడిమి ప్రదేశముచేతను వర-సయోధర - భార - వహన - శక్తిన్ = శ్రేష్ఠములైన స్తనముల బరువును మోయు శక్తి చేతను, మేఘముల బరువును మోయు శక్తి చేతను,

చకిత - కురంగ - శాబక - లోచన - ద్యుతిన్ = భయపడిన, లేడిపిల్ల కన్నులవంటి కన్నులకాంతిచేతను, భయపడిన లేడిపిల్లల కన్నులకాంతిచేతను, చమరీ - సుకేశ - పాశ - ప్రభాతిన్ = ఆడునవరపుమెకములనెడి మేలైన కిరోజు ములసమూహము కాంతిచేతను, ఆడునవరపుమెకముల కేశపాశకాంతిచేతను,

పేరియందున్ + ఎ = నామమునమాత్రమే, కాదు, చారు - తర + అవ యవంబుల + అందున్ = మనోహరతరములైన అంగములందుగూడ, తన్నున్, వరుసన్ = క్రమముగా, పోలి + ఉనికిన్ = పోలియుండుటచేత, గౌరీదేవి, ఆ - గౌరీ వనమునందున్ = ఆ గౌరీవనమునందు, తద్ద = మిక్కిలి, మరిగి + ఉన్న + అట్లు + అ = పరిచితమయినట్లే, ఉండెన్,

తా త్ప ర్య ము : మెట్టతామరలు, మృదురత్నఖండములు అనెడి పాదతల ముల కాంతిచేతను, మెట్టతామరలు మృదురత్నఖండములు గల ప్రదేశములచేతను. మనోహరమైన మదగజ గమనముల విలాసముచేతను, సన్నుతమైన అనఁటికంబము లనెడి ఊరువుల సంపదచేతను, అనఁటికంబముల గొప్ప సంపదచేతను, సెలయేటి యిసుకతిన్నెలనెడి పిఱుఁదుల ప్రకాశాతిశయముచేతను. సెలయేటి యిసుకతిన్నెలుగల కొండనడిమి ప్రదేశములచేతను, సింహము నడు మనెడి నడుముచేతను, సింహములతోడి నడిమి ప్రదేశముచేతను, మేలైన స్తనముల భారమును వహించు శక్తి చేతను, మేలయిన మేఘముల భారము వహించు శక్తిచేతను, భయపడిన లేడిపిల్ల కన్నులనెడి కమ్మల కాంతిచేతను, లేడిపిల్లల కన్నుల కాంతిచేతను, ఆడు నవరపు మెకములనెడి కేశ సమూహము కాంతిచేతను. చమరమృగముల కేశపాశముల చేతను, నామము నందేకాక మనోహరతరములైన అవయవములందును దన్నుఁ బోలియుండుటచే గౌరీదేవి ఆ గౌరీవనమందు మిక్కిలి పరిచితమయినట్లే యుండెను.

వి శే ష ము లు : పార్వతికి స్థలపద్మములు. రత్నదళములు అనెడి పాదతల ములు గలవు, ఆ తపోవనమునకును స్థలపద్మ రత్నదళములతోడి పాదతలములు గలవు

ఆమెకు మత్తేభ గమనమునుబోలిన గమనము గలదు, దానికి మత్తేభముల గమనములు గలవు. అనఁటికంబములవంటి ఊరుసంపద యామెకుఁ గలదు. దానికి అనఁటికంబముల ఊరుసంపద గలదు. ఆమెకు నిరఱ్ఱపులినములవంటి పిఱుఱులు గలవు. దానికి నిరఱ్ఱపులినములఱోడి కొండనడిమి ప్రదేశములు గలవు. ఆమెకు పయోధర = సనభారము గలదు. దానికి పయోధర = మేఘభారము గలదు. ఆమెకు లేడిపిల్లల కన్నులవంటి కన్నులు గలవు. దానికి లేడిపిల్లల కన్నుల శోభ గలదు. ఆమెకు చమరీమృగముల కేశపాశమువంటి కేశపాశముగలదు. దానికి చమరీమృగముల కేశపాశము గలదు. ఇట్లు గౌరి పేరియందేకాక, అవసువములందును అ గౌరీవనముతో సామ్యముగలిగి యుండె ననుట. అలంకారము శ్లేషానుప్రాణితమైన ఉపమాలంకారము.

వ. అట్లు గౌరినగంబునందుఁ బరమేశ్వరుం గౌరి ఘోరతపము నేయం దొడంగి విహితస్నానార్చనా హోమాది నిత్యకర్మంబుల, శాకాహార ఫలాహార పర్ణాహార జలాహార మారుతాహార నిరాహారాది మహా తపోవ్రతంబుల, నందవాసాభ్రకవా నైక పాదాంగుష్ఠోర్ధ్వబాహూర్ధ్వ ముఖాధోముఖాన్నిముఖ పంచాన్ని మధ్యాద్యనేకోగ్ర తపంబులం, బ్రాణాయామ ప్రత్యాహార శ్యాన ధారణ జప సమాధులను, షడంగ యోగంబుల, మనోవాక్కాయకర్మంబుల, సతినిష్ఠానుష్ఠానంబులం బరమేశ్వరారాధన తాత్పర్యయై నిరంతరానంత తపోవృత్తిం బ్రవ ర్తించుచుండె నంత.

90

అర్థము : అట్లు, గౌరి - నగంబునందున్ = గౌరీవర్వతమునందుఁ బరమేశ్వరున్, గౌరి, ఘోర-తపంబు = భయంకరమైన తపస్సు, చేయన్ + తొడంగి = చేయఁబూని, విహిత ..... కర్మంబులన్ : విహిత = విధింపఁబడిన. స్నాన = స్నానము, అర్చనా = పూజ, హోమ = హోమము, ఆది = మున్నగు, నిత్య - కర్మంబులన్ = నిత్యకృత్యములచేతను, శాకాహార .... వ్రతంబులన్ : శాక + ఆహార = కాయగూరలను దినుట, ఫల + ఆహార = పండ్లను దినుట, పర్ణ + ఆహార = ఆకులను దినుట, జల + ఆహార + సేరుద్రావుట, మారుత + ఆహార = గాలిని భుజించుట - పీల్చుట, నిరాహార = ఏమియుఁ దినకుండుట, ఆది = మున్నగు, మహాత్ (మహా) + తపన్ (ః) + వ్రతంబులన్ + గొప్ప తపో నియమములచేతను,

ఏక - పాద + అంగుష్ఠ + ఒకకాలిబొట్టనవ్రేలిపై నిలబడుట, ఊర్ధ్వ -
 బాహు = చేతులు పయికెత్తుట, ఊర్ధ్వ - ముఖ = ముఖము పయికెత్తుట, అధో -
 ముఖ = ముఖము క్రిందు చేయుట, అగ్నిముఖ = అగ్నినైపు ముఖము గలిగి
 యుండుట, పంచ + అగ్ని + మధ్య = అయిదగ్గుల నడుమ నుండుట
 (నాలుగుదిక్కులను నాలు గగ్గులును, పైని సూర్యుడును గలిగియుండుట), ఆది =
 మొదలగు, అనేక = పెక్కు, ఉగ్ర - తపంబులన్ = భయంకరమునైన తపస్సుల
 చేతను, ప్రాణాయామ = ప్రాణవాయువును మంత్రపూర్వకముగా నిరోధించుట, ప్రత్యా
 హార = చిత్తమును. ఇంద్రియములను విషయములనుండి మరలించుట, ధ్యాన =
 చిత్తచాంచల్యము లేక ఏకాగ్రముగాఁ దలంచుట, ధారణ = గాలిని బీల్చి లోపల
 నిలబెట్టుట (కుంభకప్రాణాయామము), జప = మంత్రాదుల నావృత్తిచేయుట,
 సమాధులను = ద్యేయమునందు ఏకాగ్రముగా మనస్సు నిలుపుట అనువానిచేతను,
 షడంగ యోగంబులన్ + మంత్రోచ్ఛారణ పూర్వకముగా ఆఱు అంగములను స్పృశిం
 చుట, చిత్తవృత్తినిరోధము అనువానిచేతను, మనస్ (ః) + వాచ్ (క్) + కాయ -
 కర్మములన్ = మనస్సు, వాక్కు, శరీరము, క్రియ అను నాలుగింటిచేతను, అతి -
 నిష్ఠా + అనుష్ఠానంబులన్ = మిక్కిలి నియమములతో నాచరించుటచేతను, పరమే
 శ్వర + ఆరాధన - తాత్పర్య + ఐ = పరమేశ్వరపూజయందు ఆసక్తి గలదయి,
 నిరంతర + అనంత - తపస్ (ః) + వృత్తిన్ = ఎడతెగని, అంతులేని తపస్సు
 నాచరించుటయందు, ప్రవర్తించుచున్ + ఉండెన్ = వర్తిలుచుండెను.

తా త్ప ర్య ము : అట్లు గౌరీపర్వతమున పరమేశ్వరుని గోరి ఘోరమైన
 తపస్సు చేయఁబూని శాస్త్రవిహితమైన స్నానము, పూజ, హోమము మున్నగు నిర్వ్య
 కర్మములచేతను, శాకాహారము, ఫలాహారము, పర్ణాహారము, జలాహారము, మారుతా
 హారము, నిరాహారము, మున్నగు మహాతపోవ్రతములచేతను, నందవాసము, అభ్రక
 వాసము, ఏకపాదాంగుష్ఠము, ఊర్ధ్వబాహువు, ఊర్ధ్వముఖము, అధోముఖము, అగ్ని
 ముఖము, పంచాగ్ని మధ్యము మున్నగు పెక్కు భయంకర తపోవిధానములచేతను,
 ప్రాణాయామము, ప్రత్యాహారము, ధ్యానము, ధారణము, జపము, సమాధి అనువాని
 చేతను, షడంగములు, యోగము అనువానిచేతను మనస్సు, వాక్కు, శరీరము,
 కర్మము అనువానిచేతను, అతినిష్ఠతోను, అనుష్ఠానముచేతను, పరమేశ్వరు నారాధించుట
 యం దాన క్తి గలదయి, నిరంతరము, అనంతమునైన తపశ్చరణమునందుఁ బ్రవర్తించు
 చుండెను. అంత - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

చ. అలకల పొల్పు తేటిగములందు, మదాలసయానలీల హం
సల కడ, వక్త్రభాతి జలజంబులపైఁ. దనుకోమలంబుఁ దీఁ
గల దెస, దృగ్విలాసము మృగంబులచే నగజాత యిల్లడల్
కలయఁగఁ బెట్టె నాఁ దను వికాసము లేదెఁ దపఃప్రసంగతిన్. 91

అర్థము : నగ - జాత = కొండకూతుఁడు - పాఠ్యతి, అలకల-పొల్పు =
ముంగురుల అందము, తేటి - గములందున్ = దుమ్మెదల గుంపులందును, మద +
అలస - యాన - లీలన్ = మదముచేత మందమైన గమనముయొక్క విలాసమును,
హంసల - కడన్ = అంచల దగ్గఱను, వక్త్ర - భాతిన్ = ముఖకాంతిని, జలజంబుల
పైన్ = తామరలయందును, తను - కోమలంబున్ = శరీరమార్దవమును, తీఁగల -
దెసన్ = తీఁగలయెడను, దృశ్(క్) + విలాసము = కన్నుల అందము, మృగం
బులచేన్ = లేళ్ళచేతను, ఇల్లడల్ = న్యాసములు - అడిగినప్పుడు తిరుగనిచ్చు
పద్ధతిని ఒకరియొద్ద ధనాదికమును దాచుట, కలయఁగన్ + పెట్టెన్ + నాన్ =
పొంచుపటిచెనా యనునట్లు, తపస్(ః) + ప్రసంగతిన్ = తపఃకారణమున, తను -
వికాసములు = మేని యందములు, ఏదెన్ = లేనిదయ్యెను.

తాత్పర్యము ; పాఠ్యతి ముంగురుల యందమును దుమ్మెదల గుంపులం
దును, మదముచే మందమైన గమనము నొప్పును అంచల కడను, ముఖకాంతిని
బద్మములందును, శరీరమార్దవమును లతల యెడను, కన్నులయందమును లేళ్ళయం
దును ఇల్లడవెట్టెనా యనునట్లు తపఃకారణమున మేని యొప్పులు లేనిదయ్యెను.

విశేషములు : అలంకార ముత్పేక్ష. తిరిగి తీసికొనుపద్ధతి నొకరియొద్దఁ
దనవస్తువును దాచుకొనుట యిల్లడ. తపస్సమయమున నాయా యంగముల యొప్పులు
తన కనావశ్యకములు గావున నామె ఒక్కొక్కదానిని ఒక్కొక్కతగినదానికడ 'ఇల్లడ'
పెట్టెను. తపస్సు ముగిసినవెంటనే మరలఁ దీసికొనును గావున నది యిల్లడ యైనది.
తపస్సమయమున బాఠ్యతి కాయాయియందములు లేవనియు, తపోఽవంతరము ఆమె
యథాపూర్వ సౌందర్యవతి యగుననియు భావము. ఈ భావము కాళిదాసునను గలదు.

*పునర్గ్రహీతుం నియమస్థయా తయా
ద్వయేఽపి నిక్షేప ఇ వార్భితం ద్వయమ్ ।

లతాసు తస్వీషు విలాస చేష్టితం

విలోలదృష్టం హరిణాజ్జనాసు చ, సం.కు.సం. 5-13

సంస్కృతమున రెం డవయవములనుగూర్చిచూత్రమే చెప్పఁగాఁ, దెలుఁగున నె డింటిని జెప్పి వద్యమును మనోహరతరము చేసెను.

గీ. ఉగ్రతపమునఁ దోడ్తోన విగ్రహంబు
చాల శోషించెఁ బ్రాలేయశైల తనయ
యర్ధనారిగాఁ దన దేహ మభవు మేన
నల్ప మల్పము నంటించునట్ల వోలె.

92

అ ర్థ ము : ప్రాలేయ - శైల - తనయ = మంచుకొండ కూతురు - పార్వతి, అర్ధ - నారి - కాన్ = సగము స్త్రీగా, తన - దేహము = తన శరీరము, అభవు - మేనన్ = శివుని శరీరమునందు, అల్పము + అల్పము + కొంచెము కొంచెముగా, అంటించు + అట్లు + అ + పోలెన్ = తగిలించు విధమును బోలు నట్లుగా, ఉగ్ర - తపమునన్ = భయంకరమైన తపస్సుచేత, తోడ్తోన్ + అ = క్రమక్రమముగా, విగ్రహంబు = శరీరము, చాలన్ = మిక్కిలి, శోషించెన్ = శోషిల్లు నట్లు - ఎండునట్లు - చేసెను.

తా త్ప ర్య ము : హిమవత్పర్వతపుత్త్రిక సగముస్త్రీగాఁ దన శరీరమును శివుని శరీరమున నించించుకగాఁ దగిలించుచున్నదా యనునట్లు భయంకరమైన తపస్సుచేఁ గ్రమక్రమముగా శోషిల్లునట్లు చేసెను.

వి శే ష ము లు : హేతువు కానిదానిని హేతువుగా జెప్పుటచే అలంకారము హేతూత్పేక్ష. శోషించె..... 'సంస్కృతంబున కంగలాదుల కించుక్కగు.' బాల. క్రియ. 63. శుష్ + ఇంచు. 'సంస్కృతంబునకు లఘూపధంబున కించుక్కు పరంబగు నపుడు గుణంబగు.' బాల. క్రియ. 66. శోష్ + ఇంచు. 'సర్వంబునకుం బ్రేరణంబునం దించుక్కగు.' బాల. క్రియ. 70. శోష్ + ఇంచు + ఇంచు, 'ఇంచుక్కు పరంబగు నపుడు రంజాదుల యించుక్కునకు లోపం బగు.' బాల. క్రియ. 72. శోష్ + ఇంచు. శోషించు. 'భూతంబున లిట్టగు.' బాల. క్రియ. 3. శోషించు + లిట్టు. 'లకారంబు నకు డు జ్రు వు రు ను ముఱ్ఱగు.' బాల. క్రియ. 8. శోషించు + డుజ్. 'లిడ్డాట్టుల డుజ్జన కెను ను వర్ణంబు లగు.' బాల. క్రియ. 16. శోషించు + ఎను. 'అంద్వవగాగ మంబులం దప్ప నపదాది స్వరంబు పరంబగునపు డచ్చునకు సంధి యగు.' బాల. సంధి. 11. శోషించె.

స. అంత.

93

అర్థ తాత్పర్యములు : అంతన్ = తరువార - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వర్ణాకాల వర్ణనము

ఉ. గత సంతాపము, శీతలీకృతమహీకాంతాంగ, మత్యుద్గత
స్మిత కుందోత్కర కేతకీకుటజరాజి భ్రాజితామోద, మూ
ర్జిత వల్లిప్రకరంబు, వర్ధిత శిఖిశ్రేణీ ప్రమోదంబు ర
మ్యతరంబై కుతలం బనం బరగె వర్ణారంభ మత్యున్నతిన్. 94

అర్థము : గత - సంతాపము = పోయిన అధికతాపముగలది, శీతలీకృత - మహీ - కాంతా + అంగము = చల్లపలుపఁబడిన భూమియను స్త్రీయొక్క శరీరము గలది, అత్యుద్గత....మోదము : అతి + ఉద్గత = మిక్కిలి బయల్వెడలిన, కుంద + ఉత్కర = మొల్లల సమూహము, కేతకీ - కుటజ - రాజి = మొగలి పూలయొక్కయు, కొండమల్లెల యొక్కయు సమూహముయొక్క, భ్రాజిత = ప్రకాశించిన ఆమోదము = పరిమళముగలది, ఊర్జిత - వల్లి - ప్రకరంబు = అధికమైన తీగల సమూహముగలది, వర్ధిత - శిఖి - శ్రేణీ - ప్రమోదంబు = వృద్ధి పొందింపఁబడిన, నెమళ్ళ పరుసయొక్క, సంతోషముగలది, అగు, వర్ణా + ఆరంభము = వర్ణాకాలము యొక్క ఆరంభము, అతి + ఉన్నతిన్ = మిక్కిలి గొప్పతనముతో, రమ్య తరంబు + ఐ = మిక్కిలి రమణీయమయి, కుతలంబు = భూతలము, అనన్ + పరగెన్ = అన నొప్పెను.

తాత్పర్యము : అధికమైన తాపము పోయినదియు, చల్లపలుపఁబడిన భూమియను స్త్రీ శరీరముగలదియు, మొల్లల, మొగలిపూల, కొండమల్లెల పరిమళము బయలువెడలినదియు, తీగల సమూహ మధికమయినదియు, నెమళ్ళగుంపుల సంతోషము వృద్ధిపొందించినదియు అగు వర్ణాకాలారంభము రమ్యతరమై భూతలమన మిక్కిలి గొప్పతనముతో నొప్పెను.

వి శే ష ము లు : మహీ - కాంతా = భూమియసుక్తీ - రూపకము, రమ్య తరమై కుతల మనఁబరఁగుట సహతుకముగా సమర్థింపఁబడినది కావున కావ్య లింగము. స్వభావోక్తి.

ఆ. దిశలఁ బొలయ మెఱుఁగుదృష్టులు, ఘుర్ఘుర
గర్జనంబు లులియ, గజప గతులు,
ఘన పయోధరములు దనరంగ జివ్వని
వోలె వచ్చె వానకాల మర్థి.

95

అ ర్థ ము : మెఱుఁగు - దృష్టులు = మెఱుపులనెఱు చూపులు, దిశలన్ = దిక్కులందు, పొలయన్ = వ్యాపింపఁగను, ఘుర్ఘుర - గర్జనంబులు = ఘుర్ఘుర ధ్వనులనెడి ఉఱుములు, ఉలియన్ = ధ్వనింపఁగను, గజప - గతులున్ = గజ రాజుల గమనములును, ఘన - పయోధరములున్ = గొప్ప మేఘములనెడి గొప్ప స్తవములును, తనరంగన్ = ఒప్పఁగను, వానకాలము, అర్థిన్ = కోరికతో, జివ్వని + పోలెన్ = జవరాలివలె, వచ్చెన్.

తా త్ప ర్య ము : మెఱుపులనెడి చూపులు దిక్కుల వ్యాపింపఁగను, ఘుర్ఘుర ధ్వనులనెడి యుఱుములు ధ్వనింపఁగను, గజరాజగమనములును, ఘన స్తవములును ఒప్పఁగా వానకాలము జవరాలివలె వచ్చెను.

వి శే ష ము లు : మెఱుఁగు దృష్టులు - రూపకము, ఘుర్ఘుర గర్జనం బులు = ఘుర్ఘురములనెడి గర్జనములు - రూపకము, ఘన - పయోధరములు = మేఘములనెడి గొప్ప పయోధరములు - శ్లేష, రూపకము, జివ్వని వోలెన్ - ఉపమా, రూపకానుప్రాణితమైన ఉపమా,

మ. పరమన్నేహము హృత్పరోరుహమునం బాత్రంబు గావించి, సు స్థిరతం బుణ్యదశం దపోగ్ని మది నుద్దీపించి, బ్రహ్మాండ క ర్పరఖండంబున మంత్రకజ్జల మొగిన్ ఫాలాక్షుఁ గూర్చింప న గ్గిరిరాజాత్మక పట్టె నా నమరి నింగిం బర్వె నీలాత్రముల్. 96

అర్థము : ఆ + గిరి - రాజ + అత్మక = ఆ కొండలతేని కూతురు, ఫాల + అక్షన్ = నుదుటఁ గన్నుగలవానిని . శివుని, కూర్పింపన్ = కూడునట్లు చేయుటకు, పరమ - స్నేహమున్ = గొప్పప్రీతినెడి చమురును, హృద్ + సరో రుహమునన్ = హృదయమనెడి పద్మమునందు, పాత్రంబు + కావించి = యుక్తముచేసి, సుస్థిరతన్ = మంచినిలుకడతో, పుణ్య - దశన్ = పుణ్యమనెడి వత్తిని, తపన్ (ః) + అగ్నిన్ = తపస్సనెడి అగ్నిచేత, మదినీ = మనస్సునందు, ఉద్దీపించి = ప్రకాశింపజేసి, బ్రహ్మాండ - కర్పర - ఖండంబునన్ = బ్రహ్మాండమనెడి కుండపెంకునందు, మంత్ర - కజ్జలము = సమంత్రకమైన కాటుక, ఒగిన్ = క్రమముగా. పట్టెన్ + నాన్ = పట్టెనా యనునట్లు, అమరి = ఒప్పి. నీల = అభ్రముల్ = నల్లని మేఘములు, నింగిన్ = ఆకాశమునందు, పర్వెన్ = వ్యాపించెను.

తాత్పర్యము : ఆ కొండలతేని కూతురు - పార్వతి శివుని గూడునట్లు చేయుటకు అధికమైన నెయ్యమనెడి చమురును హృదయమనెడి పద్మమునందు యుక్తముచేసి, సుస్థిరతతోఁ బున్నెమనెడి వత్తిని తపస్సనెడి అగ్నితో వెలిగించి, బ్రహ్మాండమనెడి కుండపెంకునందు సమంత్రకమైన కాటుకను బట్టెనా యనునట్లు ఒప్పి నల్లనిమేఘములు ఆకాశమున వ్యాపించెను.

విశేషములు : రూపకానుప్రాణితమైవ ఉత్పేక్షాఅంకారము. తపోఽగ్ని = తపన్ + అగ్ని - పదాంత సకారమునకు విసర్గాదేశము. తపః + అగ్ని, హ్రస్వమైన అకారము తరువాతవచ్చు విసర్గమునకు హ్రస్వ అకారముగాని, మృదుహల్లులు (హళ్ళులు) గాని పరములగునపుడు 'ఉ' ఆదేశముగావచ్చి పూర్వమందున్న అకారముతోఁగూడి గుణసంధి ననునరించి ఓ గా మాఱును. తప + ఉ + అగ్ని = తపో అగ్ని. పదాంత గతములై వ ఏ ఓలకు హ్రస్వమైన అకారము పరమగునపు డా అకారము ఏ ఓలలో లీనమైపోవును. అదృశ్యమైన హ్రస్వ అకారమునకు సూచనగా అవగ్రహము (ఁ)నుంతురు. తపోఽగ్ని.

గీ. ధర నిదాఘవాతాహతి నెరియకుండ
విధి తమాలమంటపము గావించె ననఁగ
నొప్పె నీలాభ్రవటల మ చ్చప్పరమున
రాకు లన నెల్లదెస వానకాకు లమరె.

అ ర్థ ము : ధర = భూమి, నిదాఘ - వాత + ఆహతిన్ = వడగాలి
 దెబ్బచే, ఎరియక + ఉండన్ = కాలిపోవకుండ, నిధి = బ్రహ్మ, తమాల - మంట
 పము = చీకటిమాని మండపము, కావించెన్ + అనఁగన్ = చేసెనా యనునట్లు.
 ఆ + చప్పరమునన్ = ఆ యాకాశమున(?), (మండపమున), నీల + అభ్ర -
 పటలము = నల్లనిమేఘముల సమూహము, ఒప్పెన్, రాశులు = తాలు, అనన్ +
 అనఁగా, ఎల్ల - ధెసన్ = అన్ని దిక్కులందును, వానకాశులు = వర్షధారలు,
 అమరెన్ = ఒప్పెను.

తా త్ప ర్య ము : భూమి వడగాలి దెబ్బకుఁ గాలిపోకుండునట్లు బ్రహ్మ
 చీకటిమాని మండపము నిర్మించెనా యనునట్లు ఆ యాకాశమున నల్లని మేఘముల
 సమూహము ఒప్పెను. దాని తా లనునట్లు అన్ని వైపులను వర్షధార లొప్పెను.

వి శే ష ము లు : అలంకారము ఉపమ, ఉత్పేక్ష. చప్పరమనఁగా మండ
 పమని యర్థమయినను, ఇట సందర్భానుసారముగా ఆకాశమని యర్థము చెప్పఁబడినది.
 అభ్రపటలము నీలము గావున, తమాల మంటపమని చెప్పఁబడినది.

క. పుడమిఁ దన యాజ్ఞ నేకొని

నడపిన దంపతులమీఁద నలి మరుఁ డిం పే

ర్పడఁ బుష్పవృష్టిఁ గురిసిన

వడువునఁ దొలువాన గురిసె వడగండులతోన్.

98

అ ర్థ ము : పుడమిన్ = భూమియందు, తన - ఆజ్ఞ, చేకొని = కైకొని,
 నడపిన = ఆచరించిన. దంపతుల - మీఁదన్ = దంపతులపై, నలిన్ = ఒప్పుగా,
 మరుఁడు = మన్మథుఁడు, ఇంపు = ఆనందము, ఏర్పడన్ = కలుగునట్లు. పుష్ప -
 వృష్టిన్ పూలవానను, కురిసిన - వడువునన్ = కురిపిన విధమున, తొలువాన = తొల
 కరివాన, వడగండులతోన్ = వడగండ్రతో, కురిసెన్.

తా త్ప ర్య ము : భూమిలోఁ దన యానతిని గైకొని ఆచరించిన దంపతులపై
 నొప్పుగా మన్మథుఁడు సంతోషముతోఁ బూలవాన గురిపినట్లు తొలకరివాన వడగండ్రతోఁ
 గురిసెను.

వి శే ష ము లు : అలంకార ముత్పేక్ష. వడగండులు - వడగల్లు + లు -
 'ఔపవిభక్తికంబుల లి వర్ణ సలలువర్ణంబులకు బహువచనంబు పరంబగునపుడు పూర్ణ
 బిందుపూర్వక డువర్ణంబు బహుళంబుగా నగు.' బాల. ఆచ్ఛిక. 16

చ. ఉదుటఁ దెమల్చి మ్రింగు సరసోదకబిందులమౌక్తికంబుఁ లం
 గదఁ గబళించిపీల్చు; వడగండులకుం దను వోసరించుఁ; దో
 యదము అదల్చి తూరు; వచిరాంశు లతాగ్రములెక్కి మెల్పునం
 జదలకు నుప్పరం బెగయుఁ జాతకపోతకముల్ నెలర్చుచున్. 99

అ ర్థ ము : చాతక - పోతకముల్ = పిల్లవానకోయిలలు. ఉదుటన్ - ఉద్ద
 తిత్, తెమల్చి = కదల్చి. సరస + ఉదక - బిందుల - మౌక్తికంబులు = సరసము
 లైన జలబిందువుల ముత్యములు, మ్రింగున్, అంగదన్ = ఆకటితో, కబళించి =
 మ్రింగి, పీల్చున్, వడగండులకున్ = వడగండ్లకు, తనువు = శరీరము, ఓసరిం
 చున్ = తొలగఁజేయును, తోయదములు = మేఘములు, అదల్చి = గద్దించి,
 తూరున్ = ప్రవేశించును, అచిరాంశు - లతా + అగ్రములు = మెఱపుదీఁగలకొనలు,
 ఎక్కి. మెల్పునన్ = నేర్పుతో, చెలర్చుచున్ = విజృంభించుచు, చదలకున్ =
 ఆకాశమునకు. ఉప్పరంబు + ఎగయున్ = పై కెగురును.

తా త్ప ర్య ము : పిల్లవానకోయిలలు సరస జలబిందువుల ముత్యములను
 దెమలించి మ్రింగును, ఆకటితోఁ గబళించును. పీల్చును. వడగండ్లకు మేను తొలగఁ
 జేయును. మేఘములను ద్రోసికొని ప్రవేశించును. మెఱపుదీఁగల కొనలనెక్కి విజృం
 భించి నేర్పుతో నాకాశముమీఁది కెగురును,

వి శే ష ము లు : అలంకారము స్వభావోక్తి. చెలర్చుచున్ + చెలరు ధాతువు
 నిఘంటువులఁ గానరాలేదు. సందర్భముననుసరించి యర్థము చెప్పఁబడినది.

క. చలిగాడ్చుల ముసరలమెయి
 వలిగాని ధాత్రీపురంధ్రి వలిఁ బచ్చని కం
 బలిఁ గలిచికొన్న విధమునఁ
 తొలుపుగఁ జిప్పరువు గవినె భూతల మెల్లన్.

అర్థము : ధాత్రీ - పురంద్రుని = భూమియనుస్త్రీ, చలిగాడ్పుల - ముసరుల - మెయిన్ = చలిగాలులు వీచుటతో, వలి - కొని = చలివైచి, గడగడలాడి. వలిన్ = చలితో. పచ్చని - కంబలిన్ = పచ్చని కంబళమును, కలిచికొన్న విధమునన్ = కప్పికొనినరీతిని, పొలుపుగన్ = అందముగా, భూతలము + ఎల్లన్, చిప్పరువు = చిప్పరలు - సాధుపాఠము = చిప్పమొక్కలు - భూస్మృతము, కవిసెన్ = వ్యాపించెను.

తాత్పర్యము : భూమియనెడుస్త్రీ చలిగాలులు వీచుటచే గడగడలాడి చలికిఁ బచ్చని కంబళము గప్పికొనెనా యనునట్లు భూతలమంతయుఁ జిప్పమొక్కలు వ్యాపించెను.

విశేషములు : అలంకార ముత్పేక్ష.

క. కారను వీరుఁడు మెఱుఁ గను

దోరసిఁ బాంథు లను రిపులఁ దునిమినఁ దద్దే

హారుణబిందులు తొరిఁగెనొ

ధారుణి నన ఇంద్రగోపతతి విలసిల్లెన్.

101

అర్థము : కారు + అను - వీరుఁడు = వర్షాకాలము అను వీరుఁడు, మెఱుఁగు + అను - దోస్ (ః) + అసిన్ = మెఱుపు అనెడి చేతికత్తి చేత, పాంథులు = బాటసారులు - విరహాలు, అను = అనెడి, రిపులన్ = శత్రువులను, తునిమినన్ = ఖండింపఁగా, తద్ + దేహా + అరుణ - బిందులు = వారి శరీరము నందలి రక్తపుఁజుక్కలు, ధారుణిన్ = భూమియందు, తొరిఁగెనొ = ప్రవించెనో. అనన్ = అనునట్లు, ఇంద్రగోపతతి = ఆరుద్రపురుగుల సమూహము, విలసిల్లెన్ = ప్రకాశించెను.

తాత్పర్యము : వర్షాకాలమనెడి వీరుఁడు మెఱుపు అనెడి చేతికత్తితో విరహాలనెడి శత్రువులను ఖండింపఁగా, వారిదేహమునుండి రక్తపుఁజుక్కలు నేలపైఁ గాతెనో యనునట్లు ఆరుద్రపురుగులగుంపు ఒప్పెను.

విశేషములు : రూపకానుప్రాణితమైన ఉత్పేక్ష.

అ. సురపగోప చాప శోభితంబై యుండు
 నవ పయోదవేళ దివి యు భువియు
 దెసలు దీటుకొనఁగఁ దృణ ఘన నివహ సం
 చన్నమయ్యె మఱియు మన్ను మిన్ను.

102

అర్థము : నవ - పయోద - వేళన్ = తొలకరి సమయమున. దినియున్ = ఆకాశమును, భువియున్ = భూమియును, (క్రమముగా) సురపగోపచాప - శోభితంబు = ఇంద్రగోపముల (ఆరుద్ర వురుగుల) తోను, ఇంద్రధనుస్సుతోడను, ప్రకాశించునది, ఐ = అయి, ఉండున్, మఱియున్, మన్నున్ = నేలయును. మిన్నున్ = ఆకాశమును, దెసలు = దిక్కులు, దీటుకొనఁగన్ = నిండఁగా, (క్రమముగా), తృణ, ఘన - నివహ - సంఛన్నము, = గడ్డియొక్కయు, మేఘముల యొక్కయు, సమూహముచేత, బాగుగాఁ గప్పఁబడినది, అయ్యెన్.

తాత్పర్యము : క్రొక్కారు సమయమున ఆకాశమును, భూమియును, క్రమముగా ఇంద్రగోపములతోను, ఇంద్రధనుస్సుతోను బ్రకాశించెను. మఱియును, నేలయు. ఆకాశమును దిక్కులు నిండునట్లు గడ్డితోను, మేఘసమూహముతోను గప్పఁ బడినదయ్యెను.

విశేషములు : అలంకారము యథాసంఖ్యము, స్వభావోక్తి.

శా. ఆ క్రొక్కారు రాజుమ్రొల నిజరావానంతగేయాభ్రనా
 దైకాతోద్యముఁ గూర్చి మ్రోయ సురగోపాంభోజ రాగత్విషా
 నీకోద్య ద్ధరిదశ్మకస్తల లసన్నత్యోరు రంగస్థలిన్
 గేకీపాత్రము లాడె భావముగ నుత్కీప్తాగ్ర పింఛంబులై . 103

అర్థము : ఆ - క్రొక్కారు (క్రొత్త + కారు) + అను - రాజు - మ్రొలన్ = ఆ తొలుకారు అనెడి రాజునెదుట, కేకీ - పాత్రములు = ఆడు నెమలు లనెడి నట్టువక తైలు, నిజ - రావ + అనంత - గేయ + అభ్రనాద - ఏక + ఆతో ద్యమున్ = తమవైన ధ్వనులనెడి అంతులేని గీతములకు ఉఱుము లనెడి ముఖ్యమైన వాదిత్రమును (తతము, ఆనర్థము, సుషిరము, ఘనము అనెడి వాద్యచతుష్టయమును),

కూర్చి = సమకూరునట్లుచేసి, మ్రోయన్ = మ్రోయఁగా, సుర....స్థలిన్ సుర
 గోప = ఇంద్రగోపములు (ఆరుద్రపురుగులు) అనెడి, అంభోజ - రాగ = పద్మ
 రాగములయొక్క ఎఱుపుయొక్క. త్విషా = కాంతులయొక్క, అనీక = సమూ
 హమువలన, ఉద్యత్ = పూనుచున్న, హరిత్ + అశ్మక - స్థల = గరుడపచ్చ
 తాతినేల యనెడు. లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, నృత్య = నాట్యమునకైన, ఉరు =
 పెద్ద, రంగ - స్థలిన్ = రంగస్థలమునందు, ఉత్ + క్షిప్త + అగ్ర - పింఛంబులు +
 ఐ = వైకి విప్పారిన కొనలుగల పింఛములు గలవఱు, భావముగన్ = భావయుక్త
 ముగ, ఆడెన్ = నాట్యముచేసెను.

తా త్ప ర్య ము : ఆ తొలుకారు అనెడి రాజునెదుట అఁడు నెమలులనెడి
 నట్టువరాంఁడు తమవైన కేకారములనెడి అంతులేని గీతములకు ఉఱుముల ధ్వను
 లనెడి వాదిత్రమును సమకూర్చి మ్రోయఁగా, ఇంద్రగోపములనెడి పద్మరాగ కాంతుల
 సమూహమువలని గరుడపచ్చతాతినేల యనెడు పెద్ద నాట్యరంగస్థలమునందు పైకి
 విప్పారిన పింఛాగ్రములు గలవై భావయుక్తముగ నాట్యముచేసిరి.

వి శే ష ము లు: అలంకారము రూపకము. క్రొక్కారే రాజు. అతని యెదుట
 అఁడునెమళ్ళనెడి నట్టువరాంఁడు పించియముల కొనలెత్తి భావయుక్తముగ నాట్యము
 చేయుచుండిరి. ఆ నాట్యమునకు రంగస్థల మేది యన - ఇంద్రగోపములనెడి పద్మ
 రాగముల కాంతులచేనైన గరుడపచ్చతానేల.

క్రొక్కారు = క్రొత్త + కారు 'సమాసంబునం బ్రాతాదుల తొలియచ్చు
 మీఁది వర్ణంబులకెల్ల లోపంబు బహుళంబుగా నగు.' బాల.సంధి. 36. క్రొ + కారు.
 'క్రొత్తశబ్దమున కాద్యక్షరశేషంబునకుం గొన్నియెడల నుగాగమంబునుం గొన్ని
 యెడల మీఁది హల్లునకు ద్విత్వంబు నగు.' బాల.సంధి. 38. నాద + ఏక నాదై క.
 వృద్ధి సంధి. అ ఆలకు ఏ ఐలు పరములగునపుడు ఐకారమును, ఓ ఔలు పరము
 లగునపుడు ఔకారమును ఏకాదేశమగును. అంభోజ . అనుదానికి 'అంభోద'
 అను పాఠాంతరముగలదు. 'అంభోద' కంటె 'అంభోజ' మేలనిపించి అది
 స్వీకరింపఁబడినది. త్విషా - షకారాంత త్విట్టబ్దమేకాక 'త్విషా' అను ఆకారాంత
 స్త్రీలింగశబ్దముగూడఁ గలదని శబ్దరత్నాకరకారుఁడు. ఉద్యద్ధరిదశ్మక - ఉద్యత్ +
 హరిత్ = వర్ణముల మొదటి నాల్గక్షరముల (రుయ్యుల) కంటె పరమగు

హకారమునకు పూర్వసవరాదేశము (ఆ వర్ణములకు చెందిన చతుర్వరాదేశము) వైకల్పికముగా నగును. ఉద్యత్ + ధరిత్, ఉద్యత్ + హరిత్. అనునాపి కాంతస్థ వర్ణములు తప్ప మిగిలిన పదాంతగతహల్లులకు (రుల్లులకు) మృదుహల్లులు (హళ్ళులు) కాని, అచ్చులు కాని పరమగునపుడు ఆ హల్లుల వర్ణమునకుఁ జెందిన తృతీయవర్ణ మాదేశముగా వచ్చును. ఉద్యద్ధరిత్, ఉద్యద్హరిత్. ఈ సూత్రముచేతనే హరిత్ + ఆశ్మక హరిదశ్మక అగును. లసన్నృత్య = లసత్ + నృత్య. ర హాలు తప్ప మిగిలిన పదాంతగత హల్లులకు (యర్లులకు) అనునాపికవర్ణము పరమగుచో వానికి సంబంధించిన అనునాపికవర్ణము వైకల్పికముగ ఆదేశమగును. లసన్నృత్య. పక్షమున లసద్నృత్య. నృత్యోరు - నృత్య + ఉరు - గుణసంధి. సంయుతాసంయుత ప్రాసము.

తే. రలలు తమక్రింద జడ్డలై క్రాలు వ్రాలు, ప్రాసవర్ణంబులై వానిఁ బాపియెన ।
 గూడి యెనను బెఱ యడుగులను నిలుచు, సంయుతాసంయుతప్రాససంజ్ఞఁ దనరి.
 - అప్పకవీయము.

కేకీపాత్రము లాడె.... ఉత్కీస్తాగ్రపింఛంబులై - ఆఁడునెమలులకుఁ బింఛము
 లుండునా ?

గీ. డిందమై పూచి పర్విన కుందలతల
 తోన కడమలుఁ బూచెఁ దొల్వానకాల;
 మెసఁగె విరహాలు విరహాగ్ని నెరసి నీఱు
 పొరపు గొనియున్న నిప్పులప్రోవు లనఁగ,

104

అర్థము : తౌత్ + వాన - కాలము = తౌలుకారువ, డిందము + ఐ = దట్టమయి (?), పూచి, పర్విన = వ్యాపించిన, కుంద - లతలతోన్ + అ = మొల్ల తీవలతోపాఁటే, కడమలున్ - కడపలున్ = కడిమిచెట్లుగూడ, పూచెన్, (అవి), విరహాలు = వియోగులు, విరహా + అగ్నిన్ = విరహమనెడి అగ్నిచేత, ఎరిసి = కాలి, నీఱు = నివులు, పొరపు + కొని + ఉన్న = కూడికొనియున్న, నిప్పుల - ప్రోవులు + అనఁగన్, ఎసఁగెన్ = అతిశయించెను.

తా త్ప ర్య ము : తొలకరియందు మొల్లలు విలుగఁబూచినవి, వానితోపాటే కడిమిచెట్లును బూచినవి. అవి - వియోగులు వియోగాగ్నిచేఁ గాలఁగానైన నివులు గప్పిన నిప్పులప్రోవులో యన నొప్పెను.

వి శే ష ము లు : రూపకానుప్రాణితమైన ఉత్పేక్ష. వర్షకాలమునఁ గుండ ములును, కదంబములును పూచును. కుండపుష్పములు తెల్లనై నివులువలెను, కదంబ ములు ఎఱ్ఱనై నిప్పులవలెను ఉండును, కడమలు - ఈ శబ్దము నిఘంటువులఁ గాన రాలేదు. కడప శబ్దమునకుఁ గడిమిచెట్లనునర్థము గలదు. (సూ.ని.) “సీ. కడవపూఁ దేనియఁ గడుపూఁగొని మ్రోసి తిరుగు లేదేఁటుల తెరలికయును.” హరి. పూ. 9-68. గీ. కడిమి కడప యటం చనఁబడుఁ గదంబ, ము.ఆం.భా. 2-46. అది కడప లయియుండునేమో :

తొలువాన-తొల్వాన - ‘పదాంతంబు లయి యసంయు క్తంబు లయిప ను లు రుల యుత్వంబునకు లోపంబు బహుశంబుగ నగు.’ బాల.ప్రకీర్ణక. 16. తొల్వానకాలము- ‘కాలాధ్వములకుం బ్రాయికంబుగాఁ బ్రథమ యగు.’ బాల.కారక. 25.

క, సురనది రుషములు డిగ్గఁగ
శరనిధి, కా శరధిలోని రుషకము లెక్కన్
సురనది, కి ట్లెడపడకయ
కురిసె మహావృష్టి గుండ్లు గూల్చిన భంగిన్, 105

అ ర్థ ము : సురనది-రుషములు = ఆకాశగంగానదిలోని చేపలు, శరనిధి కిన్ = సముద్రమునకు, డిగ్గఁగన్ = దిగఁగా, ఆ - శరధిలోని = ఆ సముద్రము నందలి, రుషకములు = చేపలు, సుర - నదికిన్ = ఆకాశగంగానదికి, ఎక్కన్ = ఎక్కఁగను, ఇట్లు, ఎడపడక + ఆ = నిర్విరామముగనే, గుండ్లు + కూల్చిన - భంగిన్ = తాలు కూల్చినట్లుగా - అధికముగా, మహాత్ (మహా) - వృష్టి = పెద్ద వాన, కురిసెన్.

తా త్ప ర్య ము : ఆకాశగంగానదిలోని చేపలు సముద్రమునకు దిగఁగా, సముద్రమునందలివి ఆకాశగంగాలోని కెక్కఁగా - ఈ రీతిగా ఎడతెగకయే తాలు కూల్చినట్లుగాఁ బెనువాన కురిసెను.

విశేషములు : అలంకారము సంబంధాతిశయోక్తి. 'సంబంధాతిశయోక్తి స్వాదయోగే యోగ కల్పనమ్.' చంద్రిక.

చ. దరములు ముంపుచుం, దరులతాతతి వేళులతోన కూలఁగా
 నురువడిఁ ద్రోచుచున్, మడువు లోలిఁ గలంచుచు, నంబుజాలి సం
 హరణము నేయుచున్, మదజలౌఘము క్రమ్మ మదాంధగంధసిం
 ధురమునుబోలెఁ బెల్లన నదుల్ చనుదెంచె భయంకరాకృతిన్, 106

అర్థము : నదుల్ = నదులు, దరములు = గోతులు, ముంపుచున్ = ముంచివైచుచు, తరు - లతా - తతిన్ = చెట్లయుఁ, దీఁగలయు సమూహమును, వేళులతోన్ + అ = వేరులతోనే, సమూలముగా, కూలఁగాన్ = కూలిపోవునట్లు, ఉరువడిన్ = ఉరవడితో - మిక్కిలి వేగముతో, త్రోచుచున్ = పడఁ గొట్టుచు, మడువులు = మడుగులు, ఓలిన్ = క్రమముగా, కలంచుచున్ = కలచివైచుచు, అంబుజ + ఆలిన్ = తామరల వరుసను, సంహరణము + చేయు చున్ = నాశనముచేయుచు, మద - జల + ఓఘము = ఉద్ధతితోడి జల మనెడి మదజలముయొక్క ప్రవాహము, క్రమ్మన్ = ఆక్రమింపఁగా, మద + అంధ - సింధురమును + పోలెన్ = మదముచే గ్రుడ్డిదైన ఏనుఁగువలె, భయంకర + ఆకృతిన్ = వెఱపుగొలుపు ఆకారముతో, పెల్లనన్ = అధికముగా, చనుదెంచెన్ = వచ్చెను.

తాత్పర్యము : వర్షాకాలమున నదులు గోతులను ముంచివైచుచు, చెట్లయుఁ దీఁగలయు సమూహమును సమూలముగా మిక్కిలి వేగముతోఁ గూల్చి వైచుచు, మడుగులను గలంచివైచుచు, తామరలను నాశనముచేయుచు, ఉద్ధతితోడి జలమనెడి మదజల ప్రవాహము వ్యాపింపఁగా మదముచేఁ గన్నులుగానని యేనుఁగు వలె భయంకరాకారముతో అధికముగా వచ్చెను.

విశేషములు : అలంకారములు - స్వభావోక్తి, ఉపమ.

వేళులు - వేరు + లు. 'బహువచనము పరంబగునపు డసంయుక్తంబులై యుదంతములయిన డ.ల.ర.ల కలఘులకారంబు బహుళంబుగా నగు.' బాల.ఆచ్చి. 13. జలౌఘము - జల + ఓఘము - వృద్ధి సంధి. ముంపుచున్ - ముంచుచున్ అని

యుండనగు. ఆగమ చకారంబునకు నెఱసున్న మీఁదిదానికి దుక్కుపరంబగునపుడు పకారంబు విభాషనగు-బాల.క్రియ. 90. ఇచ్చట దుక్కుగాక, శత్రుక చువర్ణకము పరమగుటచే పత్వమురాదు. ఇచ్చట 'ముంచుచున్' అని యున్నను చందోభంగహు కాదు.

వ, అట్టి వర్షాసమయంబునం దంభోవాసినియై గౌరి ఘోరతపంబు
చేయు నవసరంబున, 107

అర్థము : అట్టి వర్షాసమయంబునందున్, అంభస్(ః) + వాసిని + ఐ = జలమునందు నివసించునదియై, గౌరి = పార్వతి, ఘోర - తపంబు = భయంకరమైన తపస్సు, చేయు + అవసరంబునన్ = చేయునప్పుడు.

తాత్పర్యము : అట్టి వర్షాకాలమునందు నీటనివసించుచుఁ బార్వతి భయంకరమైన తపస్సుచేయునప్పుడు - తరువాతి వద్యముతో నన్వయము.

విశేషములు : అంభస్ + వాసిని - పదాంత సకారమువకు విసర్గాదేశము. అంభః + వాసిని. హ్రస్వ అకారము తరువాత వచ్చు విసర్గమునకు హ్రస్వ అకారము కాని, మృదుహల్లులు (హళ్ళులు)కాని పరములగునపుడు 'ఉ'అదేశముగా వచ్చి పూర్వమందున్న అకారముతోగూఁడి గుణసంధి ననుసరించి ఓ గా చూయును. చేయు నవసరంబున - చేయు + అవసరంబున - 'ఉదంతమగు తద్ధర్మార్థ విశేషణమున కచ్చు పరమగునపుడు నుగాగమంబగు.' బాల.సంధి. 33.

క. అమరె నెఱిజడలపై ను

త్తమరుచి నవజలకణములు దగిలి బెడంగై

యుమ తపమున కెదమెచ్చి త

దమరులు ముత్యములనేస లలికిన భంగిన్.

108

అర్థము : నవ - జల - కణములు = తొలకరి నీటి బిందువులు, ఉత్తమ - రుచిన్ = శ్రేష్ఠమయిన కాంతితో, నెఱి - జడలపైన్ = అందమైన జడలమీఁద, తగిలి = అంటి, బెడంగు + ఐ = సుందరమయి, తద్ + అమరులు = ఆ దేవతలు, ఉమ - తపమునకున్ = పార్వతి తపస్సునకు, ఎదన్ = హృదయము

నందు, మెచ్చి = సంతోషించి, ముత్యముల - సేసలు = ముత్యములనెడి ఆశీరక్ష
తలు, అలికిన - భంగిన్ = చల్లిన విధమున, అమరెన్ = ఒప్పెను,

తా త్ప ర్య ము : తొలకరి నీటి బిందువులు మేలయిన కాంతిలో, వాఙ్మతి
సుందరములైన జడలపై నంటి అందఁగై, ఆ దేవత లామె తవస్సునకు సంతోషించి
ముత్యములనెడి ఆశీరక్షతలు చల్లరా యనునట్లు ఒప్పెను.

వి శే ష ము లు : అలంకార ముత్ప్రేక్ష.

వ. మఱియును.

109

చ. అడఁగు నవాంబుధారలు జటాటవిలో, బడి విభ్రమించి వె
ల్వడి చనుదెంచి రాఱుగొని పక్షములన్ వెడ నిల్చి మోవిపై,
బడి కుచఘట్టనం జెదరి పాఱి రయంబున ముత్తరంగలన్
మడుగులుపాఱి నాభి కెడమానక చొచ్చె ననుక్రమంబునన్. 110

అ ర్థ ము : అడఁగు = విజృంభించు నవ + అంబు - ధారలు = తొలకరి
నీటి ప్రవాహములు, అనుక్రమంబునన్ = వరుసగా, జటా + అటవిలోన్ = జడ
లనెడి అడవిలో, పడి, విభ్రమించి = విశేషముగా జరించి, వెల్వడి = బయలు వెడలి,
చనుదెంచి = వచ్చి, రాలు + కొని = జాఱి, పక్షములన్ = కనుతెప్పవెండ్రు
కలయందు, వెడ - నిల్చి = ఇంచుకయుండి, మోవిపైన్ = పెదవిమీద, పడి,
కుచ - ఘట్టనన్ = స్తనముల రాపుచే, చెదరి - పాఱి = చెదరి ప్రవహించి,
రయంబునన్ = వేగముగా, ముత్తరంగలన్ (మూఁడు తరంగలన్) = మూఁడు
వళులందును, మడుగులు పాఱి = మడుగు లగునట్లు అయి, నాభికిన్, ఎడ -
మానక = చోటు విడువక - సంపూర్ణముగా ననుట, చొచ్చెన్ = ప్రవేశించెను.

తా త్ప ర్య ము : తొలకరి నీటి ప్రవాహములు అతిశయించి క్రమముగా
జడలనెడి అడవిలో, బడి విశేషముగా, జరించి, బయలు వెడలివచ్చి యచ్చటినుండి
జాఱి, తెప్పవెండ్రుకలయందు ఇంచుకసేపు నిలిచి పెదవిపై, బడి, స్తనములరాపుచే,
చెదరి ప్రవహించి, వేగముగా మూఁడువళులందు మడుగులుగా నయి నాభియందు
సంపూర్ణముగా, ప్రవేశించెను.

విశేషములు : ఈ పద్యము సంస్కృత కుమారసంభవములోని

సీతాః క్షణం పక్షిను తాడితాధరాః
 పయోధరోత్పేధ నిపాత చూరితాః,
 వలీషు తస్యాః స్థలితాః ప్రపేదిరే

చిరేణ నాఖిం ప్రథమోదబిన్దవః. సం.కుమార. 5-24

అను శ్లోకమునకు ఇంచుమించు అనువాదమనియే చెప్పవచ్చును. ఆ శ్లోకమునకు వ్యాఖ్యాతలు పార్వతి తపస్సునకుఁ గూర్చుండిన స్థితితోపాటు వ్యంగ్యముగ నామె సౌందర్యముగూడఁ జెప్పఁబడినట్లయినదని వ్యాఖ్యానించిరి. ఆ వ్యాఖ్యానమంతయుఁ దెలుఁగుపద్యమునకుఁగూడ సరిపోవును. - నవాంబుధారలు జటాటవిలోఁ బడె ననుట సంస్కృత శ్లోకమున లేదు. తెలుఁగున నధికము. నముచితము. నవాంబుధారలు - 'నవ' విశేషణముచే ధారల విరలత్వమును, బహువచనముచే నాతివిరలత్వమును సూచింపఁబడుచున్నది. పక్షిములన్ వెదనిల్చి - నిల్చి యనుటచేఁ బక్షిముల సాంద్రతయు, 'వెడ' అనుటచే స్నైగ్యము గమ్యమానమగును. మోవిపైఁ బడి - సంస్కృతమున తాడితాధరాః - అని యుండటచే అధరమార్దవము గమ్యమానమగు చున్నది. తెలుఁగునఁగూడ 'పడి' యనియుండుటచే ఆ స్వారస్య మూహింపనగును. కుచ ఘట్టనం జెదరి పాటి - చెదరి యనుటచే కుచముల కఠిన్యము సూచితమగుచున్నది. ముత్తరంగలన్ మడుఁగులు పాటి - తరఁగల నిమ్నోన్నతత్వములు తెలియును. 'నాఖి కేశమానక చొచ్చె' ననియే కాని అవి తరువాత నేమయినవియుఁ జెప్పఁబడలేదు. అందుచే నాఖి గాంభీర్యము తెలియుచున్నది.

ఎడమానక - ఎడము + ఆనక అని విలుచుచో యతిభంగము. కావున ఎడ- మానక అనియే ఛేదము. ముత్తరంగలన్ - మూఁడు + తరంగలన్ - 'సమానాధి కతణంబగు నుత్తరపడంబు పరంబగునపుడు మూఁడుశబ్దము డ్భవర్ణంబునకు లోపం బును మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబు నగు.' బాల.సమాస. 17. 'ద్విగువున కేకవచనంబు ప్రాయీకంబుగా నగు. మిశ్రంబునకుఁ గాదు.' బాల. సమాస. 18. ఇందు మిశ్రము గాకున్నను ఏకవచనము రామి విశేషము.

వ. త దనంతరంబ. 111

అ ర్థ తా త్ప ర్య ము లు : ఆపిమ్మటనే - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

శ ర త్కాల వ ర్ణన ము

మ. దళితాంభోరుహస స్తపత్రసుమహత్కాశాసనౌఘంబు, ని
 గ్ధలితాంబుప్రద కేతకీకుటజకుందవ్రాత, ముద్భాసితేం
 దులసన్మత్తమరాశకంబు. గతవిద్యుత్కేకిసల్లాస్య మ
 గ్గలమై పర్వై జగంబులం దురు శరత్కాలంబు రమ్యాకృతిన్. 112

అ ర్థ ము : దళితాం.... నౌఘంబు : దళిత = వికసించిన, అంభోరుహ =
 తామరల, స్తపత్ర = స్తవర్ణ : - ఏడాకులపొన్నల, సుమహత్ = మిక్కిలి
 గొప్పవియగు, కాశ = తెలుపుల, అసన + ఓఘంబు = వేగినపుల సమూహము
 గలది, నిర్దలితాంబు....వ్రాతము : నిర్దలిత = చక్కగా చేదింపబడిన, అంబు
 ప్రద = మేఘముల, చక్కగా వికసించిన, కేకీ = మొగలిపూల. కుటజ =
 కొండమల్లెల, కుంద = మొల్లల, వ్రాతము = సమూహముగలది, ఉద్భాసిత....
 మరాశకంబు : ఉత్ + భాసిత = మిక్కిలి ప్రకాశించిన, ఇందు = చంద్రుడును,
 అసత్ = ప్రకాశించుచున్న, మత్త - మరాశకంబు = మదించిన హంసలుగలది,
 గత.... సల్లాస్యము; గత = పోయిన, విద్యుత్ = మెఱపులు, కేకి = నెమలల
 యొక్క, సత్ + లాస్యము (సల్లాస్యము) = మంచి నాట్యముగలది, అగు, ఉరు
 శరద్ + కాలంబు = గొప్పదియగు శరద్మత్తు, జగంబులందున్ = లోకము
 లందు, రమ్య + ఆకృతిన్ = మనోహరమైన రూపముతో, అగ్గలము + ఐ =
 ఆధికమయి, పర్వైన్ = వ్యాపించెను.

శా త్ప ర్య ము : శరత్కాలము రమణీయాకారముతో వచ్చెను. ఆప్పుడు
 వర్షములు, స్తపత్రములు, కాశములు, వేగినపులు వికసించెను. మేఘములు
 చక్కగా చేదింపబడెను. మొగలిపూలు, కొండమల్లెలు, మొల్లలు వికసించెను.
 చంద్రుడు మిక్కిలి ప్రకాశించెను. మదమరాశములు ప్రకాశించెను. మెఱపులును,
 నెమళ్ళ మంచి నాట్యములును పోయెను.

వి శే ష ము లు : స్తపత్రము - స్తవర్ణ మయి యుండనా? అసన +
 ఓఘ - అసనౌఘ - వృద్ధిసంది. సల్లాస్య - సత్ + లాస్య-తవర్ణవర్ణములకు లకారము
 పరమగుచో వరసవర్ణము ఆదేశమగును. శరద్ + కాలము - శరత్కాలము -

అనునాపికాంతస్థ భిన్నములైవ హల్లులకు (రుల్లులకు) కఠినహల్లులు (ఖర్రులు) పరనుగునపుడు వాని వర్ణములందలి ప్రథమవర్ణములు (చర్రులు) ఆదేశముగా వచ్చును.

క. జలవాసులైన హరి ల

క్షీలు వర్ష నిశావసానమున మేల్కొని క

న్నులు విచ్చి చూచినట్టులు

జలజోత్పల రుచులు వెలసె శారదవేళన్.

113

అర్థము : జల - వాసులు + ఐన = నీటియందు నివసించువారగు, హరి - లక్షణములు = విష్ణువును, లక్ష్మీయును, వర్ష - నిశా + అవసానమునన్ = వర్షకాలమునెడిరాత్రి ముగింపునందు, మేల్కొని = నిద్రలేచి, కన్నులు - విచ్చి = కనులు విప్పి, చూచిన + అట్టులు = చూచినవిధమున, శారద - వేళన్ = శరదృతువునందు, జలజ + ఉత్పల - రుచులు - క్రమముగాఁ దామరలయుఁ, గలువలయుఁ గాంతులు, వెలసెన్ = ప్రకాశించెను.

తాత్పర్యము : నముద్రమున శయనించు విష్ణువును, లక్ష్మీయును వర్షము వనెడిరాత్రి ముగియఁగనే మేల్కొంచి కన్నులువిచ్చి చూచిరా యనునట్లు, వద్మములయుఁ గలువలయుఁ గాంతులు క్రమముగా నొప్పెను.

విశేషములు : హరిలక్షణములు - హరియును లక్ష్మీయును - ద్వంద్వము. వర్షనిశా = వర్షమునెడి నిశ - రూపకము, యథాసంఖ్యము. రూపరానుప్రాచితోత్పేక్ష. శరత్సంబంధమయినది శారదము.

క. తేఱెం గొలఁకులు, వే తడి

యాతె మహీతలము, విరిసె నబ్జము, లెలమిన్

బాతె మరాళము, లోలిం

దీఱెను బులినములు, వెలిఁగె దిక్కులు గలయన్.

114

అర్థము : కొలఁకులు = సరస్సులు, తేఱెన్ + తేటపడెను, మహీ - తలము = భూతలము, వే = శీఘ్రముగా, తడి - అఱెన్ = తడియాటిపోయెను,

అబ్జములు = తామరలు, విరిసెన్ = వికపించెను, ఎలమిన్ = సంతోషముతో, మరాళములు = హంసలు, పాతెన్ = పరువెత్తెను, ఓలిన్ = క్రమముగా, పులినములు = ఇసుకతిన్నెలు, తీతెన్ = వీర్పడెను, దిక్కులు, కలయన్ = అంతటను, వెలింగెన్ = ప్రకాశించెను.

తాత్పర్యము : శరత్కాలమున సరస్సులు తేతెను. దిక్కులు భూమి తడి యీతెను. తామరలు వికపించెను. హంసలు సంతోషముతో, పరువెత్తెను. క్రమముగా ఇసుకతిన్నె లేర్పడెను. దిక్కులు అంతటను బ్రకాశించెను.

విశేషములు : అలంకారము స్వభావోక్తి. కొలఁకులు - కొలను + లు, 'కలన్వామల నువరంబు కుజగు బహువచనము పరంబగునపుడు నిత్యముగా సగు.' బాల.ఆచ్ఛిక. 18.

సీ. కాంతల హారప్రకాశంబుతోడన

కాశ వికాసప్రకాశ మెసఁగె;

మడఁతుల తిన్నని నడపులతోడన

నయమున రాయంచ నడపు లడరె;

దొలఁతుల కనుఁగవ పొలపంబు తోడన

నలిఁ జికోరంబుల పొలప మెలసె;

వెలఁదుల ముఖకాంతి వెలుఁగుటతోడన

విమలమై శశికాంతి వెలుఁగు డమరె:

తే. దెఱవ లెదల కలఁక తేఱుటతోడన

యేఱులందుఁ గలఁక తేఱదొడఁగె;

మదనవతుల మద సముదయంబుతోడన

పంబి శారదోదయంబు తనరె.

115

అర్థము : కాంతల = స్త్రీలయొక్క, హార - ప్రకాశంబుతోడన్ + అ || హారములయొక్క ప్రకాశముతోపాటే, కాశ - వికాస - ప్రకాశము = తెల్లయొక్క వికాసముయొక్కకాంతి, ఎసఁగెన్ = అతిశయించెను.

మడఁతుల = స్త్రీల, తిన్నని = బాగైన, నడపుల - తోడన్ + అ = నడకలతోపాటే, రాయంచ - నడపులు = రాజహంసముల నడకలు, నయమునన్ = బాగుగా, అడరెన్ = అతిశయించెను.

పొలఁతుల = స్త్రీల, కనుఁగవ (కను + కవ) = కన్నుల ఇంటయొక్క, పొలపంబుతోడన్ + అ = చలనముతోపాటే, నలిన్ = తగునట్లుగా, చకోరంబుల = వెన్నెలపుటఁగులయొక్క, పొలపము = చలనము, ఎలసెన్ = కలిగెను.

వెలఁదుల = స్త్రీలయొక్క, ముఖ - కాంతి = ముఖప్రకాశము, వెలుఁగుట - తోడన్ + అ = ప్రకాశించుటతోపాటే, శశి - కాంతి = చంద్రునికాంతి, విమలము + ఐ = నిర్మలమయి, వెలుఁగుడు + అమరెన్ = ప్రకాశించుట ఒప్పెను.

తెఱవ లెదల (తెఱవల + ఎదల) = స్త్రీల హృదయములయొక్క, కలఁక = కలఁగుట, తేఱుట + తోడన్ + అ = తేటపడుటతోపాటే, ఏఱుల + అందున్ = నదులందు, కలఁక, తేఱన్ + తొడఁగెన్ = తేటపడఁజొచ్చెను.

మదనవతుల = స్త్రీలయొక్క, మద - సముదయంబుతోడన్ + అ = మదముల సమూహముతోపాటే, శారద + ఉదయంబు = శరత్పంబంధమైన ఆభ్యుదయము, పంబి = అతిశయించి, తనరెన్ = ఒప్పెను.

తా త్ప ర్య ము : స్త్రీల హారముల ప్రకాశముతోపాటే తెల్లపూల వికసన ప్రకాశము అతిశయించెను. స్త్రీల తిన్ననైన నడకలతోపాటే రాజహంసముల నడకలు బాగుగా నతిశయించెను. స్త్రీల కనుదోయి చలనముతోపాటే చకోరముల చలనము వ్యాపించెను. స్త్రీల ముఖకాంతితోపాటే చంద్రునికాంతి నిర్మలమై వెలుఁగనారంభించెను. స్త్రీల హృదయములు కలఁకతేఱుటతోపాటే, నసులు కలఁకదేఱఁజొచ్చెను. మదవతుల మదనముదాయములతోపాటే శరత్కాలపుటభ్యుదయము అతిశయించి యొప్పెను.

వి శే ష ము లు : అలంకారము సహోక్తి, స్వభావోక్తి.

ఉ. చారు నిశీధినీ విమల సాంద్ర సుధాకరభాతి రోదసీ
 పూరితమై దినంబుల నభోమణి దీప్తిఁ దఱంక కిమ్ముగాఁ
 బేరి ఘనీభవించె ననఁ బెల్లెసఁగన్ సితమేఘ హంస పం
 కేరుహ కాశ సంహతులు క్రిక్కిఱిసెన్ శరదాగమంబునన్. 116

అర్థము : శరద్ + ఆగమంబునన్ = శరత్ప్రాప్తియందు, చారు,....
 భాతి : చారు = మనోహరమైన, నిశీధినీ = రాత్రులయొక్క, విమల = స్వచ్ఛ
 మైన, సాంద్ర = దట్టమైన, సుధాకర - భాతి = చంద్రునికాంతి, రోదసీ - పూరి
 తము + ఐ భూమ్యాకాశముల నడిమిభాగము నిండినదయి, దినంబులన్ = పగళ్ళను,
 నభోమణి = సూర్యునియొక్క, దీప్తిన్ = కాంతిచేత, తఱంకక = తగ్గక,
 ఇమ్ముగాన్ = బాగుగా, పేరి = అతిశయించి, ఘనీభవించెన్ + అనన్ = గడ్డ
 కట్టె ననఁగా, పెల్లు + ఎసఁగన్ = మిక్కిలి అతిశయించునట్లు, సిత - మేఘ -
 హంస - పంకేరుహ - కాశ - సంహతులు = తెల్లని మేఘములయు, హంసఅయు,
 పద్మములయు, తెల్లుపూలయు సమూహములు, క్రిక్కిఱిసెన్ = దట్టమయ్యెను.

తాత్పర్యము : శరత్పమయమునందు మనోహరములైన రాత్రులయందలి
 నిర్మలము, సాంద్రమునైన చంద్రకాంతి భూమ్యాకాశముల నడిమిభాగము నిండి,
 పగటివేళల సూర్యకాంతిచేఁ దఱుగక బాగుగా నతిశయించి గడ్డకట్టెనా యనునట్లు
 తెల్లని మేఘముల, హంసల, పద్మముల, తెల్లుపూల సమూహములు మిక్కిలి అతిశ
 యించి సాంద్రమయ్యెను.

విశేషములు : అలంకార ముత్పేక్ష, తఱంక - ఈ శబ్దము ఒక్క
 టుమారసంభవమునందే వివిధార్థములందుఁ బ్రయుక్తమైనది. (సూ.ని.) క్రిక్కిఱిసెన్ -
 క్రిక్కు + ఇఱిసెన్.

శా. శ్వేతద్వీపము చంద్రబింబము, మహాక్షీరాబ్ధి తజ్జ్యోత్స్న, త
 ద్భాతిం గృష్ణుఁడు తన్మృగాంకము, లసత్పద్మాలయాక్షిద్యుతుల్
 ప్రీతిం జారు చకోరదంపతులు నాఁ బృథ్వీధరుంబోలి వి
 భ్యాతిం బొల్పగు శారదాభినుతరాకారాత్రు లత్యున్నతిన్, 117

అ ర్థ ము : శ్వేతద్వీపము = తెలిదీవి, చంద్రబింబము = చంద్రమండలమును, మహాత్ (మహా) క్షీర + అబ్ధి = గొప్పదియగు పాలసంద్రము. త్రద్ + జ్యోత్స్న = ఆ చంద్రుని వెన్నెలయును, తద్ + భాతిన్ = ఆ విధముగనే, కృష్ణుఁడు, తద్ + మృగ + అంకమున్ = ఆ చంద్రునియొక్క లేడిచిహ్నమును. మచ్ఛయును, లసత్ + పద్మాలయా + అక్షి - ద్యుతుల్ ప్రకాశించుచున్న, లక్ష్మీదేవియొక్క నేత్రకాంతులు, ప్రితిన్ = ఒప్పుతో, చారు - చకోర - దంపతులు = మనోహరములైన వెన్నెలపులుఁగుల జంటలును, నాన్ = అనఁగా, శారద + అభినుత - రాకా - రాత్రులు = శరత్సంభవములైన, పొగడఁబడిన, పున్నపరేలు, అతి + ఉన్నతిన్ = మిక్కిలి గొప్పతనముతో, పృథ్వీధరున్ = విష్ణువును, పోలి, విఖ్యాతిన్ = ప్రసిద్ధితో, పౌల్ప + అగున్ = ఒప్పును.

తా త్ప ర్య ము ? తెలిదీవి చంద్రమండలమును, మహాక్షీరసముద్రము ఆ చంద్రునివెన్నెలయును, అట్లే కృష్ణుఁడు ఆ చంద్రునిలోని మచ్ఛయును, లక్ష్మీదేవి కన్నుల కాంతులు వెన్నెలపులుఁగుల జంటయును గాఁగా శారదరాత్రులు అత్యున్నతితో విష్ణుమూర్తిని బోలి ప్రసిద్ధికెక్కును.

వి శే ష ము లు : అలంకారము ఉపమ, రూపకము, ఉత్పేక్ష.

క. నారీ సంగమ సుఖములఁ

జేరని గాంభీర్యవృత్తిఁ జేకొనక సరి

త్తీరజలంబుల మధ్యమ

వారిన్ నగునట్లు కాశవనరుచి వెలిఁగెన్.

118

అ ర్థ ము ; సరిత్ + తీర - జలంబులు + అ = నదియొద్దనున్న సీరులే. నారీ - సంగమ - సుఖములన్ + త్తీ సాంగత్యమువలని సౌఖ్యములను, చేరని = పొందని, గాంభీర్య-వృత్తిన్ = గాంభీర్యముతోడి వర్తనమును (లోఁతుగానుండుటను), చేకొనక = స్వీకరింపక, మధ్యమ - వారిన్ = నడిమి జలమును, నగు + అట్లు = పరిహసించునట్లు, కాశ-వన-రుచి = తెల్లవనములకాంతి, వెలిఁగెన్ = ప్రకాశించెను.

తాత్పర్యము : స్త్రీలు నదియొడ్డుననున్నజలములందే స్నానమాచరింతురు, నడిమిజలములందుఁ జేయరు. అందుచే నదీతీరజలములకు నారీసంగమసౌఖ్యముండును. నడిమిజలముల కా సౌఖ్యముండదు. నదీతీరజలములా లోఁతుగా నుండవు. నడిమి జలములా లోఁతుగా నుండును. స్త్రీసాంగత్యసౌఖ్యములులేని గాంభీర్యముగల నడిమిజలములను ఆ సౌఖ్యముగల నదీతీరజలములా పరిహసించుచున్నవా యనునట్లు ఒడ్డునందలి తెల్లవనములకాంతి ప్రకాశించెను.

విశేషములు : నవ్వు తెలుపని కవి సమయము. తెల్లపూలకాంతి తెలుపగుటచే నగునట్లువని భావము. గాంభీర్య మనఁగా గంభీరభావమును తోఁతును. స్త్రీసంగతిలేని గాంభీర్యముగల నడిమిజలములను అట్టి గాంభీర్యములేకున్నను, స్త్రీసాంగత్య శోభగల నదీతీరజలములు నవ్వుచున్నవా యనునట్లు తెల్లపూల ప్రకాశించెను. అలంకార ముత్పేక్ష.

క. శరదాగమమున శోభా

కరముగఁ గైవ్రాలఁ బండి కలమవనంబుల్

గరుసున నెలమిన తామర

విరిపువ్వుల తావి కెఱఁగువిధమునఁ బొలిచెన్

119

అర్థము ; శరద్ + ఆగమమునన్ = శరదృతువురాకయందు, శరదృతువునం దనుట, కలమ - వనంబుల్ = వరిమొక్కలు, శోభా + అకరముగన్ = ఒప్పునకు నిలయమగునట్లు, కైవ్రాలన్ = బరువై వంగునట్లు, పండి, గరుసువన్ = బరువుతో(?), ఎలమిన్ + అ = సంతోషముతోనే, తామర - విరి - పువ్వుల - తావికిన్ = విచ్చిన తామరపువ్వుల పరిమళమునకు, ఎఱఁగు - విధమునన్ = వ్రాలు రీతిని, పొలిచెన్ = ఒప్పెను.

తాత్పర్యము : శరదృతువునందు వరిమొక్కలు శోభాయమానముగ విలుగఁబండి బరువుతోఁ బ్రీతిమై వికసించినతామరపూల పరిమళమునకు వ్రాలురీతిని ఒప్పెను.

విశేషములు : అలంకార ముత్పేక్ష.

ఉత్సాహ. అరుణ శాలి కణిశములు శుకాలి గణచుకొనుచు నం
 బరతలమున నోలి నెగసి పాఱు; దిగ్విధూచయం
 బరయఁ జెలువ మెసఁగు శారదాగమమున నుత్సవో
 త్కరవిభాతిఁ దోరణములు గట్టినట్లు లందమై.

120

అ ర్థ ము : శుక + అలి = చిలుకల వరుస, అరుణ - శాలి - కణిశములు =
 ఎఱ్ఱని వరియెన్నులు, కణచుకొనుచున్ = నోటఁగణచుకొనుచు, ఓలిన్ = క్రమముగా,
 అంబర - తలమునన్ = ఆకాశమునందు, నెగసి = ఎగిరి, దిశ్(క్) + వధూ -
 చయంబు = దిక్కులనెడి స్త్రీలసమూహము, అరయన్ = చూడఁగా, చెలువము =
 అందము, ఎసఁగు = అతిశయించు, శారద + ఆగమమున్ = శరదృతువునందు,
 ఉత్సవ + ఉత్కర - విభాతిన్ = వేడుకలయొక్క సమూహముయొక్క విశేష
 కాంతితో, తోరణములు, కట్టిన + అట్లులు = కట్టిన విధముగా, అందము + ఐ,
 పాఱున్ = పరువెత్తును.

తా త్ప ర్య ము : చిలుకలవరుస ఎఱ్ఱని వరియెన్నులను నోటఁగణచుకొని
 ఆకాశతలమునఁ గ్రమముగా నెగిరి, దిక్కులనెడి స్త్రీలసమూహము అంద మతిశయించు
 శరదృతువునందు ఉత్సవము మెఱయఁ దోరణములు కట్టెనా యనునట్లు అందమై
 పాఱెను.

వి శే ష ము లు : అలంకార ముత్ప్రేక్ష. అది రూపకాసుప్రాణితము.
 చిలుకలు పచ్చగా నుండును. అవి నోటఁగణచుకొనిన శాలికణిశము లరుణమురై
 యున్నవి. కావున దిగ్విధువులు రంగురంగులతోరణములు కట్టినట్లుండును.

భందస్సు: ఉత్సాహ వృత్తమువకు నాలుగుపాదము లుండును. ప్రతిపాదమునను
 ఏడు సూర్య గణములు, నొక గురువునుండును. మొదటి యక్షరమునకును, అయిదవ
 గణము మొదటి యక్షరమునకును యతిమైత్రి ప్రాసనియమము కలదు. దిగ్విధూ -
 దిశ్ + వధూ - దిక్ + వధూ దిగ్విధూ. దిక్కులనెడి వధువులు - రూపకము.
 శుకాలి - ఒక్క శుకము గాదు. శుకముల బారు. కావుననే తోరణమువలె నుండెను.
 ఓలిన్ - అవి క్రమముగాఁ బాఱుచుండుటచేతనే తోరణములవలె నుండెననుట. ఒక్క
 ఉత్సవము గాక ఉత్సవోత్కరమగుటచేతనే వి - భాతి. కావుననే తోరణములు
 కట్టబయును.

వ. ఇట్లఖిలమనోరంజకంబై యతిరమణీయంబైన శరత్సమయంబునం బార్వతి తత్కాలోచితంబు అనుష్ఠించుచుండు నంత. 121

అర్థము : ఇట్లు, అఖిల - మనస్(ః) + రంజకంబు + ఐ = ఎల్లర మనస్సులకును సంతోషమును గలిగించునదియై, అతి - రమణీయంబు = మిక్కిలి మనోహరము, ఐన, శరద్ + సమయంబునన్ = శరత్కాలమునందు, పార్వతి, రద్ + కాల + ఉచితంబులు = ఆ సమయమునకుఁ దగినవి, అనుష్ఠించుచున్ + ఉండు + అంతన్ = చేయుచుండునంతలో

తాత్పర్యము : ఈ రీతిగా నెల్లరమనస్సులను సంతోషింపఁజేయునదియై మిక్కిలి మనోహరమైన శరత్కాలమునఁ బార్వతి ఆ సమయమున కుచితములైన కరణీయములు చేయుచున్నంత - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

హేమంత వర్ణనము

ఉ. శాంత దినాధిపప్రకర చండతరత్వము, మందితాబ్జవి
క్రాంతము, వీత సప్తదల గర్వము, ధూత మరాళికాలి వి
భ్రాంతము, నిర్గతేందుకరభాసము దేశములందుఁ బర్వె హే
మంతము సంతతోపచిత మారవికార మనుక్రమంబునన్. 122

అర్థము : శాంత....తరత్వము: శాంత = శమించిన, దిన + అధిప = సూర్యునియొక్క, ప్ర - కర = ప్రకృష్టములైన కిరణములయొక్క, చండ తరత్వము = తీవ్రతరత్వము - తైక్షణ్యము గలదియు, మందిత + అబ్జ - విక్రాంతము = మందముగాఁ జేయఁబడిన, తామరలయొక్క పరాక్రమముగలదియు, వీత - సప్తదల - గర్వము = పోయిన ఏడాకులరఁటుల గర్వముగలదియు, ధూత - మరాళికా + అలి - విభ్రాంతము = ఎగురఁగొట్టఁబడిన - ఆఁడుహంసల యొక్కయు, దుష్కృదలయొక్కయు సంచారముగలదియు, నిర్గత + ఇందు - కర - భాసము = పోయిన చంద్రకిరణముల ప్రకాశముగలదియు, సంతత + ఉపచిత - కుమార - వికారము = నిరంతరముగా వృద్ధిపొందింపఁబడిన మన్మథ వికారము గలదియు, అగు, హేమంతము, అనుక్రమంబునన్ = క్రమముగా, దేశముల + అండున్, పర్వెన్ = వ్యాపించెను.

తా త్ప ర్య ము : శమించిన సూర్యకిరణ తైక్ష్యముగలదియు, తగ్గిన తామరల విజృంభణము గలదియు, అడగిన ఏడాకుల అరటుల గర్వముగలదియు, పోయిన ఆడుఅంచలయుఁ దుమ్మెదలయు సంచారముగలదియు, పోయిన చంద్రకిరణ కాంతి గలదియు, నిరంతరము పెంపొందిన మన్మథవికారము గలదియు అగు హేమంతము క్రమముగా దేశములందు వ్యాపించెను.

వి శే ష ము లు : అలంకారము స్వభావోక్తి, అంత్యానుప్రాసము.

క. శరదాగమంబు తన సుత

కురు పరితాపంబు నేయుచుండుట హిమభూ

ధరపతి గని వానిపయిన్

బరిగొనియెనొ నాఁగఁ దుహినపటలము పర్వెన్.

123

అ ర్థ ము ? శరద్ + ఆగమంబు = శరత్తు అనువానియొక్క రాక, తన-
సుతకున్ = తన కూతునకు - పార్వతికి, కురు - పరితాపంబు = గొప్ప బాధ,
చేయుచున్ + ఉండుట, హిమ - భూధర - పతి = హిమవత్పర్వతమనెడి రాజు,
కని = చూచి, వానిపయిన్ = ఆ శరత్తునువానిమీఁద, పరిగొనియెనొ = దండు
వెడలెనొ, నాఁగన్ = అనునట్లు, తుహిన - పటలము = మంచుసమూహము,
పర్వెన్ = క్రమ్మెను.

తా త్ప ర్య ము : శరత్తునువాని రాక తన కూతురైన పార్వతికి గొప్ప బాధను గలుగఁజేయుచుండుట చూచి హిమవంతుఁ డనురాజు వానిపై దాడివెడలెనొ యనునట్లు మంచుసమూదాయము వ్యాపించెను.

వి శే ష ము లు : అలంకారము హేతుాత్ప్రేక్ష.

శిశిర వర్షనము

శా. శీతాత్యంతనిపీడనం బడి జగజ్జీవాళు లత్యార్తులై

పాతాళంబులు సొచ్చున ట్టిరవు లొప్పన్ భూగృహావాసులై

భీతిన్ వెల్వడకుండ వహ్ని మెయి కంపింపం బ్రచండార్చికిన్

జేతుల్ గ్రావ్వెరవోవుచుండ శిశిరోచ్ఛేదంబు పర్వెన్ మహిన్. 124

అర్థము : జగత్ + జీవ + ఆశులు = జగత్తునందలి ప్రాణుల సమూహములు, శీత + అత్యంత - నిపీడనన్ = చలివలని మిక్కిలిబాధను, పడి = పొంది, అతి + అర్తులు + ఐ = మిక్కిలి దుఃఖించినవారయి, పాతాళంబులు + చొచ్చు + అట్టు = పాతాళములు ప్రవేశించు విధమున, ఇరవులు = ఇండ్లు, ఒప్పన్, భూ - గృహ + ఆవాసులు + ఐ = భూమిలోపలిగృహములు నివాసములుగాఁ గలవారయి, భీతిన్ = భయముతో, వెల్వడక + ఉండన్ = వెలుపలికిరాకుండఁగా, వహ్ని - మెయి = అగ్నియొక్కశరీరము, కంపింపన్ = వడఁకఁగా, ప్రచండ + అర్చికిన్ = తీక్షణములయివ కిరణములుగలవానికి - సూర్యునకు, చేతుల్ = కరములు = కిరణములు, క్రొవ్వెర + పోవుచున్ + ఉండన్ = కొంకరలు పోవుచుండఁగా, మహిన్ = భూమియందు, శిశిర + ఉచ్చేదంబు = చలివలని బాధ, పర్వెన్ = వ్యాపించెను,

తాత్పర్యము : భూమియందుఁ జలి మిక్కిలి వ్యాపించెను. ఆ చలిబాధను భరింపలేక జగతిలోని ప్రాణులు మిక్కిలి దుఃఖించినవారయి పాతాళలోకములు చొచ్చినట్లు భూగర్భగృహములలోనికిఁ బోయి అందుండి వెలువడకుండిరి. అగ్నికే శరీరము కంపించునట్లును, సూర్యునకే కరములు కొంకరలుపోవుచున్నట్లును జలి మిక్కిలి విజృంభించెను.

విశేషములు : పాతాళంబులు సొచ్చువట్లు - అలంకార ముత్పేక్ష. అగ్నిమెయి కంపింపన్ - ప్రచండార్చికిన్ జేతుల్ క్రొవ్వెరవోవుచుండ - అలంకార మతిశయోక్తి. వహ్ని మెయిఁ గంపింపన్ - అనియున్నదానిని అర్థసౌలభ్యమునకయి 'వహ్ని మెయి కంపింపన్' అనిమార్పఁబడినది.

వ. త దనంతరంబ.

125

అర్థ తాత్పర్యములు : అ సిమ్మటనే,

తే. తనరి హేమంతమగుడుఁ బద్మంబు లడఁగి
పోవఁ బోయినఁ గొల నొక్కపువ్వు తనకు
విత్తుగా దాఁచికొనియున్న విధముపోలె
శైలసుతముఖ ముదఃవాసమున నొప్పె.

126

అ ర్థ ము : తనరి = ఒప్పి, హేమంతము, అగుడున్ = అయినంతనే, పద్మంబులు = తామరలు, అడగిపోవన్ + పోయినన్ = నశించిపోవోగా, కొలను = సరస్సు, ఒక్క - పువ్వు, తనకున్, విత్తు + కాన్ = విత్తనముగా, దాచికొని + ఉన్న - విధము - పోలెన్ = దాచుకొనియున్నట్లుగా, శైల - సుత - ముఖము = పర్వతపుత్రిక - పార్వతి - మోము, ఉదక - వాసమునన్ = నీటియం దునికిచే, ఒప్పెన్,

తా త్ప ర్య ము : హేమంతము వచ్చినంతనే కొలనిలోని తామరలన్నియు నంకిపోవోవగా, గొలను తన కొక్కపువ్వును విత్తనమునకై దాచుకొనెనా యనునట్లు పార్వతిముఖము జలనివాసముచే నొప్పెను.

వి శే ష ము లు : అలంకారము హేతుత్పేక్ష. కాళిదాసు కుమారసంభవము నందలి యీ క్రిందిశ్లోకము భావమునే యీ కవి యించుకమార్చి, క్రొత్తఅందమును గూర్చెను.

‘ముఖేన సా పద్మసుగన్ధినా నిశి ప్రవేపమానాధరపత్రశోభినా.

తుషారవృష్టిక్షతిపద్మసంపదాం సరోజసన్ధాన బు వాకరో దపామ్’,

సం.కు.సం. 5.27

తుషారవృష్టిచే రేయి పద్మసంపదను గోల్పోయిన నీటికి పార్వతి పద్మసుగంధియి. ప్రవేపమానాధరపత్రశోభియు నగు తవమోముచే పద్మమును సమకూర్చెనా యప నొప్పుచుండెనని సంస్కృతమున నుండగా, హేమంతమునకుఁ బద్మములన్నియు నశింపనుండగా, గొలను తనకు విత్తనముకొఱ కుంచుకొవెనా యనునట్లు పార్వతి ముఖము జలనివాసముచే నొప్పెనని యితఁడు చెప్పెను.

వ. చుటియును.

127

చ. వవజములెల్ల మంచుఁగొని వాడినచో నొకపువ్వు నిల్చినన్

గని యలు లన్నియున్ నెలవుగై కొని దీనికి ప్రుచ్చువచ్చునో

యను వగ మీఁదఁ బిండుకొని యడ్డమునిల్చెనొ నాఁగ నంబుజా

ననముపయిం జటావలి పెనంగి నగాత్మజ కొప్పు నత్తటిన్. 128

అర్థము : అత్తణ్ = ఆ + తణ్ = ఆ సమయమున . శిరమున, వనజములు + ఎల్లన్ = తామరలన్నియును, మంచున్ + కొని = మంచును గ్రహించి, వాడినచోన్ = వాడివచోట, ఒక - పువ్వు, నిల్చినన్ = నిలిచినచో. నిలువఁగా. కని = చూచి, అలులు = తుమ్మెదలు, అన్నియున్, నెంపు + కైకొవి = స్థానమేర్పఱుచుకొని, దీనికిన్ = ఆ ఒక్కపువ్వునకును, మ్రుచ్చు - వచ్చునో + అను - వగన్ = ముప్పువచ్చునేమో యనుభీతితో, మీఁదన్ = పైని, పిండు - కొని = గుమిగూడి, అడ్డము - నిల్చెనో - నాఁగన్ = తుమ్మెదల కడ్డముగా నిలిచెనో యనునట్లు, నగ + ఆత్మజకున్ = కొండకూతునకు - పార్వతికి, అంబుజ + ఆననము - పయిన్ = ముఖపద్మముమీఁద, జటా + ఆవలి = జడలవరుస, ఒప్పున్.

తాత్పర్యము : ఆ శిర సమయమునఁ బద్మములన్నియు మంచుచే వాడిపోయి ఒక్కపువ్వు పార్వతీముఖరూపమున నిలువఁగాఁ దుమ్మెదలన్నియును జూచి దానిపై మూఁగి, స్థానమేర్పఱుచుకొని, ముప్పుతెచ్చునేమో యనుభీతిచే, మీఁద గుమిగూడి తుమ్మెదల కడ్డమునిలిచెనా యనునట్లు పార్వతికి ముఖపద్మముపై జడలసమాహము ఒప్పును.

విశేషములు : అలంకారము హేతుత్పేక్ష.

ఈ భావము కాళిదాసు భావమున కించుక పెంపు. మంచువానచేఁ బద్మ సంపదను గోలుపోయిన నీటికిఁ బార్వతిముఖము పద్మసంధానమును జేయుచున్నదని (కుమార, 5-27) శ్లోకమునఁ గాళిదాసుభావముకాఁగా, నన్నెచోడుఁ డా పద్మముపైఁ తుమ్మెదలు వ్రాలి దానికెక్కడముప్పుతెచ్చునోయని యామె జడలు వాని కడ్డము నిలిచెనా యనునట్లుండెనని యించుక విస్తరించుట రమ్యముగా నున్నది.

అంబుజాననము - ఆననాంబుజ మనుట. ఇట్టి ఉపమానపూర్వపదములు సంస్కృతలక్షణమునకు విరుద్ధములు, చిగురుఁగేలు, జుంటిమోవివంటి యిట్టివి తెలుఁగుననే యుండును.

వ. ఇట్లతిదుస్సహనీయ శీతోపేతంబులగు హేమశిశిరంబులందు నిరంత రోదకవాస నిరాహారాది ఘోరతపోవృత్తిం బ్రవర్తించుచుండు నంత. 129

అ ర్థ ము ; ఇట్లు, అతి - దుస్సహనీయ - శీత + ఉపేతంబులు = మిక్కిలి దుఃఖముచే సహింపఁదగిన - ఓర్వరావి, చల్లఁదనముతోఁ గూడుకొన్నవి అగు, హేమ - శిశిరంబుల + అందున్ = హేమంత శిశిరర్తువులందు, నిరంతర + ఉదక - వాస = ఎడతెగని జలనివాసముగలది, నిరాహార = భోజనములేనిది, ఆది = మొదలగు, ఘోర = భయంకరమైన, తపస్(ః) + వృత్తిన్ = తపస్సునందు వర్తనముచే, ప్రవర్తించుచున్ + ఉండు + అంతన్ = ప్రవర్తిలుచుండునంతలో.

తా త్ప ర్య ము ; ఇట్లు మిక్కిలి దుస్సహమైన చల్లఁదనముతోఁ గూడివ వైన హేమంతశిశిరర్తువులందు నిరంతరము నీటనుండిచేయునట్టియు, ఆహారముతీసి కొనకుండఁజేయునట్టియు మున్నగుతపస్సులందుఁ బ్రవర్తిలుచుండు నంత - తరువాతి పద్యముతో సస్వయము,

వసంత వర్ణనము

చ. జలజల డుల్ల పర్ణముల చప్పుడు, లక్కడఁ జూడఁజూడఁబై
 నెలమెడు వల్ల మోసులును, నేర్పడు కెందలిరాకుజొంపముం,
 బొలుపగు మొగ్గులున్, విరియుపూవులుఁ, బూఁపలు, ప్రానిప్రాని క
 గ్గలముగఁ దాల్చెఁ జెప్ప వినఁ గాదది యెట్టివసంతవేగమో. 130

అ ర్థ ము : జలజల = జలజలమనుష్యనితో, డుల్ల = రాలునట్టి. పర్ణ ముల = ఆకులయొక్క, చప్పుడులు = ధ్వనులు, అక్కడన్ = అచ్చట, చూడన్ + చూడన్ = చూడఁగాఁజూడఁగా, పైన్ = మీఁద, ఎలమెడు = వ్యాపించునట్టి, వల్ల - మోసులును = స్థూలమైన అంకురములును, నేర్పడు = స్పష్టపడునట్టి, కెందలిరాకు - జొంపమున్ - (కెంపు + తలిరు + ఆకు) = ఎఱ్ఱని చివురాకుల గుబురును, బొలుపు + అగు = అందమగు, మొగ్గులున్, విరియు = వికసించు నట్టి, పూవులున్, పూఁపలున్ = పూఁబిందెలును, ప్రాని - ప్రానికిన్ = చెట్టు చెట్టునకు, అగ్గలముగన్ = అధికముగా, తాల్చెన్ = ధరించెను, చెప్పన్, వినన్ + కాదు, చెప్పుటకును, వినుటకును గానిది, అది - ఎట్టి - వసంత - వేగమో = వసంతము వడి అది యెట్టిదో ;

తా త్ప ర్య ము : జలజల రాలు ఆకులచప్పుడులును, అచ్చటఁ జూడఁగాఁ జూడఁగా పైని వ్యాపించు మోసులును, ఏర్పడు కెంజివురాకుల గుబురును, సుందరము లైన మొగ్గలును, విరిసెడిపువ్వులును, పూఁబిందెలును, చెట్టుచెట్టునకు నెక్కువగా నొప్పెను. చెప్పను వినను అలవికాని వసంతవేగ మెంతటిదోకదా :

వి శే ష ము లు : అలంకారము స్వభావోక్తి.

వ. అన నిఖిలభువనమనోరంజకం బగుచు.

131

అ ర్థ ము : అనన్ = అనునట్లుగా, నిఖిల - భువన - మనస్(ః) + రంజకంబు = ఎల్లలోకముల మనస్సును సంతోషపెట్టునది, అగుచున్.

తా త్ప ర్య ము ? అనునట్లుగా నెల్లలోకములవారి మనస్సులకు పంతోషము గలిగించునది యగుచు - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

చ. పొలుపుగనేచి, చెల్వడరఁబూచి, బెడంగుగఁగాచి, పండ ప్రూఁ కులు, మరుఁడేయఁ, గోయిలలు గూయ, మదాలులు మ్రోయ,

రాగులన్

వలరసమందఁ, ప్రోషితులు వందఁ, గవల్ ముదమంద వచ్చె న

త్యలఘువసంత ముర్వర ననంతవిభూతి నిరంతరంబుగాన్. 132

అ ర్థ ము : అతి + అలఘు - వసంతము = మిక్కిలి గొప్పదియగు వసంతము, ప్రూఁకులు = చెట్లు, పొలుపుగన్ = ఒప్పుగా, ఏచి = విజృంభించి, చెల్వు + అడరన్ = అంద మతిశయింపఁగా, పూచి = పుష్పించి, బెడంగుగన్ = అందముగా, కాచి = ఫలించి, పండన్ = పండఁగను, మరుఁడు = మన్మథుఁడు, ఏయన్ = కొట్టఁగను, కోయిలలు = కోకిలములు, కూయన్ = కూయఁగను, మద + అలులు = మదముతోడి తుమ్మెదలు, మ్రోయన్ = రొద చేయఁగను, రాగులన్ = ప్రేమికులను, వల - రసము = అనురాగమనెడి రసము - శృంగార రసము, అందన్ = పొందఁగను, ప్రోషితులు = విరహులు, వందన్ = బాధ నొందఁగను, కవల్ = దంపతులు, ముదము + అందన్ = సంతోషపడఁగను, ఉర్వరన్ = భూమియందు, అనంత - విభూతి = అంతులేనిసంపద. నిరంతరంబు + కాన్ = ఎడతెగనిదికాఁగను, వచ్చెన్.

తా త్ప ర్య ము : మిక్కిలి గొప్పదియగు వసంతము చెట్లు ఏవుగాఁ బెరిఁగి, అందమతిశయింపఁ బుట్టించి, సుందరముగా ఫలించి, పండఁగను, మన్మథుఁడు బాణప్రయోగము చేయఁగను, గోయిలలు కూయఁగను, మదించిన తుమ్మెదలు రొద వెట్టఁగను, అనురక్తులను శృంగారరసము పొందఁగను, విరహులు బాధపడఁగను, దంపతులు సంతోషమందఁగను, భూమియం దనంతమైన సంపద యెడతెగకుండఁ గను వచ్చెను,

వి శే ష ము లు : అలంకారము స్వభావోక్తి. చెల్వ - చెలువు. 'ఆచ్ఛికం బులం బదమధ్యంబుల నల డ ర ల యుత్వంబునకు లోపంబు ఐహుశంబుగ నగు.' బాల.ప్రకీర్ణక. 17. ప్రాఁకులు - ప్రాను + లు. 'కలన్వాదుల నువర్ణంబు కుజగు బహువచనము పరంబగునపుడు నిత్యముగా నగును.' బాల.ఆచ్ఛిక, 18. 'ప్రా + కుజ్ + లు. 'జీతు బిందుపూర్వంబగు,' బాల.తత్సమ. 19. ప్రాఁకులు.

వ. అంతం బార్వతి వసంతానంతలతాంతసంతతి నంతకాంత కాక్రాంత పూజాత్యంతహోమాదిక్రియలం బ్రవర్తించుచుండు నంత. 133

అ ర్థ ము : అంతన్, పార్వతి, వసంత + అనంత - లతాంత - సంతతిన్ = వసంతర్తువునందలి అంతులేని పూలసమూహముచేత, అంత.... క్రియలన్: అంతక + అంతక = యము నంతమొందించిన వాని (శివుని)చేత, అక్రాంత = ఆక్రమింపఁబడిన, పూజా = పూజలు, అత్యంత = మిక్కిలి, హోమ + ఆది = హోమ ములు మున్నగు, క్రియలన్ = పనులందు, ప్రవర్తించుచున్ + ఉండు + అంతన్ = నడచుచున్నంత -

తా త్ప ర్య ము : అంతఁ బార్వతి వసంతమునందలి కడలేని పూలసమూహ ముతో శివపూజాహోమాదికార్యముల నడచుచున్నంత - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

గ్రీష్మ వర్ణనము

చ. స్ఫురదురుదావపావకము, శోషితసింధుచయోదకంబు, సం హారితపతంగసంఘ. మసమర్థిత మార్గిగణంబు, తప్తభూ మిరుహకులంబు, వర్ధితసమీరవిదాహ, మశేషదగ్ధభూ ధరనికరంబు నొఁ బటు నిదాఘము పర్వె భయంకరాకృతిన్. 134

అర్థము : స్ఫురత్ + ఉరు-దావ-పావకము = విజృంభించుచున్న గొప్ప దావాగ్నికలదియు, శోషిత - సింధు - చయ + ఉదకంబు = ఎండింపఁజేయఁబడిన నదులసమూహమునందలి జలముగలదియు, సంహరిత - పతంగ - సంఘము = సంహరింపఁబడిన పక్షులగుంపుగలదియు, అసమర్థిత - మార్గి - గణంబు = ఆశక్తులుగాఁజేయఁబడిన బాటసారుల సమూహముగలదియు, తప్త - భూమిరుహ - కులంబు = తపింపఁజేయఁబడిన చెట్లసమూహముగలదియు, వర్ధిత - సమీర - విదాహము = వృద్ధిపొందింపఁబడిన గాడ్పుయొక్క వేడిమిగలదియు, అశేష - దగ్ధ - భూధర - నికరంబు = ఎల్ల దహింపఁడిన పర్వతముల సమూహముగలదియు, నాన్ = అనఁగా, పటు - నిదాఘము = తీక్షణమైన వేసవి, భయంకర + ఆకృతిన్ = వెఱపుఁగొలుపురీతితో, పర్వెన్ = వ్యాపించెను.

తాత్పర్యము : విజృంభించుచున్న గొప్పదావాగ్ని కలదియు, ఎండింపఁబడిన నదీసమూహజలము గలదియు, సంహరింపఁబడిన పక్షులగుంపు గలదియు, ఆశక్తులు గాఁజేయఁబడిన పాంథులసమూహము గలదియు, తపింపఁజేయఁబడిన చెట్లగుంపు గలదియు, వృద్ధిపొందింపఁబడిన గాడ్పువేడిమి గలదియు, దహింపఁబడిన యెల్ల పర్వతముల సమూహము గలదియు అనునటు తీక్షణమైన వేసవి భయంకరాకారముతో వ్యాపించెను,

క. తలఁచిన డెందము కందును,

బలికిన నోరెల్లఁబొక్కుఁ, వ్రభ సూచిన రె

ప్పలు కమరు ననఁగఁ బటుతర

నిలయానలభాతి నెండ వేసవిఁ గాఁచెన్.

135

అర్థము : తలఁచినన్ = భావించినచో, డెందము = హృదయము, కందును = నొచ్చును, పలికినన్ = పలికినచో, నోరు + ఎల్లన్ = నోరంతయు, పొక్కున్ = బొబ్బలెక్కును, వ్రభ = వెలుఁగు, సూచినన్, రెప్పలు = కను రెప్పలు, కమరున్ = కాలును, అనఁగన్, పటుతర - విలయ + అనల - భాతిన్ = తీవ్రతరమైన ప్రళయాగ్ని విధమున, ఎండ, వేసవిన్ = వేసవియందు, కాఁచెన్ = తపింపఁ జేసెను.

తా త్ప ర్య ము : భావించినచో హృదయము తపించును, పలుకునెడ నోరంతయు బొబ్బలెక్కును. వెలుఁగుచూచుచో, గనురెప్పలు కాలును అనునట్లు తీవ్రతర ప్రళయాగ్నివిధమువ నెండ వేసవియందుఁ దపింపఁజేసెను.

వి శే ష ము లు : అలంకార ముపమ.

మ. స్ఫురదారణ్య మహీధరోపరి సముద్భూతో¹గ్రదావానలో
 త్కర విస్ఫార శిఖాలిఁ గూడి రవికాంతవ్రాత సంజాత దు
 స్తర తీవ్రాగ్నిఁ బెనంగి వీచె వడ యా సంక్రుద్ధకాలాగ్నిరు
 ద్ర రయోచ్ఛ్వాస సమేతమో²యని జనవ్రాతంబు

కంపింపఁగన్. 136

అ ర్థ ము : వడ = వేడిగాలి, స్ఫుర.....శిఖాలిన్ ; స్ఫురత్ = విజృంభించుచున్న, అరణ్య = అరణ్యసంబంధమైన. మహీధర + ఉపరి = కొండ లపై, సముద్భూత = పుట్టిన, ఉగ్ర = భయంకరమైన, దావ + అనల = కార్చిచ్చులయొక్క, ఉత్కర = సమూహముయొక్క, విస్ఫార = ప్రకాశముగల, శిఖా + ఆలిన్ = జ్వాలలవరుసతో, కూడి, రవికాంత....తీవ్రాగ్నిన్ : రవికాంత = సూర్యకాంతశిలలయొక్క, వ్రాత = సమూహమునుండి, సంజాత = పుట్టిన. దుస్తర = దాటశక్యముగాని, తీవ్ర + అగ్నిన్ = తీక్షణమైన అగ్నితో, పెనంగి = కూడి, ఆ, సంక్రుద్ధ....సమేతమో : సంక్రుద్ధ = మిక్కిలికోపించిన. కాల + అగ్ని ప్రళయాగ్నియనెడు, రుద్ర = రుద్రుని (శివుని) యొక్క, రయ = వేగముగల, ఉచ్ఛ్వాస = ఊర్పుతో, సమేతమో = కూడియున్నదా, అని, జన - వ్రాతంబు = జనుల సమూహము, కంపింపఁగన్ = వడఁకఁగా, వీచెన్ = విసరెను.

తా త్ప ర్య ము : ప్రకాశించుచున్న అడవిలోనికొండలపైఁ బుట్టిన కార్చిచ్చుల ప్రకాశముగల జ్వాలలవరుసనుగూడి, సూర్యకాంతపుత్రుల సమూహమువలనఁ బుట్టిన దాటుటకు శక్యముకాని తీక్షణమైన అగ్నితోఁగూడి మిక్కిలి కోపించిన ప్రళయాగ్ని యనెడు రుద్రుని వేగవంతమైన ఉచ్ఛ్వాసముతోఁగూడినదో యని లోకులు కంపింపఁగా వడగాడ్చు వీచెను.

1. వ్రా.వ్రతి. జీవానలోత్కర. 2. యనుచు లోకుల్ భీతిఁ గంపింపఁగన్.

విశేషములు : అలంకారము రూపకానుప్రాణితోత్పేక్ష.

రు - ద్ర రయోచ్ఛ్వాస సమేతమో యనుచు లోకుల్ భీతిఁ గంపింపఁగన్
అను పాఠమున యతిభంగ మయినది.

తే. ఉరు నిదాఘాతపాహతిఁ గరుల తలలు
వ్రస్సి లోపలి ముత్యముల్ వరుస విరిసి
మంగలములోని ప్రేలలభంగిఁ దూలి
ప్రేలిపడఁ గాఁచెఁ గట్టెండ పిడువరించి.

137

అర్థము : ఉరు - నిదాఘ + ఆతవ + ఆహతిన్ = గొప్పదియగు, వేసవి
యందలి, ఎండయొక్క, దెబ్బచే, కరుల - తలలు = ఏనుఁగుల తలలు, వ్రస్సి =
బ్రద్దలయి, లోపలి - ముత్యముల్ = లోనున్న ముత్తెములు, వరుసన్ = క్రమముగా,
విరిసి = చెదరి, మంగలములోని = వేపుడు చట్టిలోని, ప్రేలల - భంగిన్ =
పేలాలవలె, తూలి = చలించి, ప్రేలి - పడన్ = ప్రేలిపడునట్లు, కట్టెండ
(కడు + ఎండ) = తీవ్రమైన ఎండ, పిడువరించి = పిడుగువలె అతిశయించి,
కాఁచెన్ = క్రాగునట్లు చేసెను.

తాత్పర్యము : గొప్పదియగు వేసవియందలి యెండదెబ్బచే నేనుఁగుల
తలలు బ్రద్దలయి, వానిలోనున్న ముత్యములు క్రమముగాఁ జెదరి మంగలములోని
పేలాల విధమునఁ జలించి ప్రేలిపడునట్లు తీక్షణమైనయెండ పిడుగువలె అతిశయించి
కాఁచెను.

విశేషములు : అలంకార ముత్పేక్ష.

ముత్యము - ముత్తియము, ముత్తెము రూపాంతరములు. ప్రేలలు - ప్రేలాలు
పేలాలు రూపాంతరములు. కడు + ఎండ = 'కుఱు చిఱు కడు నడు నిడు శబ్దముల
ఱడల కచ్చు వరంబగునపుడు ద్విరుక్తకారం బగు'. బాల. సంధి. 12.
కట్టు + ఎండ. 'ఉత్తున కచ్చు వరంబగునపుడు సంధి యగు'. బాల. సంధి. 1
కట్టెండ.

క. హరి శరధిఁ గ్రుంకె, నభవుఁడు
 సురనదిఁ దలఁదాల్చె, నబ్జజుఁడు గ్రమ్మఱ నం
 బురుహంబు సొచ్చె. నతి దు
 స్తర దుస్సహ తీవ్రతర నిదాఘ భయమునన్.

138

అ ర్థ ము : అతి.... భయమునన్; అతి = మిక్కిలి, దుస్తర = దాటుటకు శక్యముగాని, దుస్సహ = ఓర్పుటకువీలులేని, తీవ్రతర = మిక్కిలి తీవ్రమైన, నిదాఘ - భయమునన్ = వేసవివలని వెఱపుతో, హరి = విష్ణువు, శరధిన్ = సముద్రమునందు, క్రుంకెన్ = మునిఁగెను, అభవుఁడు = శివుఁడు, సురనదిన్ = ఆకాశగంగను, తలన్ = శిరస్సునందు, తాల్చెన్ = ధరించెను, అబ్జజుఁడు = బ్రహ్మ (తామరనుండి వుట్టినవాఁడు), క్రమ్మఱన్ = మరల, అంబురుహంబు + చొచ్చెన్ = పద్మమును బ్రవేశించెను.

తా త్ప ర్య ము : మిక్కిలి దుస్తరము, దుస్సహము, తీవ్రతరము అగు వేసవివలని వెఱపున విష్ణువు సముద్రమున మునిఁగెను. శివుఁడు ఆకాశగంగానదిని శిరస్సున ధరించెను. బ్రహ్మ మరలఁ బద్మమును బ్రవేశించెను.

వి శే ష ము లు : అలంకారము హేతుాత్రేక్ష.

చ. అవియని గండశైల మన, నంఘ్రులతోడన యెండకున్న భూ
 భవ మన, నింకి బీటగిలఁ బాఱవి యేఱన, మస్తకం బొగిం
 బవులవి మార్గిసంఘ మనఁ బట్టుచు లోకములోన నిట్టివే
 సవి గలదయ్య నా నఖిల సాధ్వస మయ్యె నిదాఘ ముగ్రమై. 139

అ ర్థ ము : అవియని = బ్రద్దలుకాని, గండ - శైలము + అనన్ = పెద్ద కొండతాయి, అనన్ = అనునట్లును, అంఘ్రుల - తోడన్ + అ = వేరులతోనే, ఎండక = ఉన్న, భూభవము = చెట్టు, అనన్, ఇంకి = ఇగిరిపోయి, బీటగిలన్ = బీటలువాఱునట్లు, పాఱవి = ప్రవహింపని, ఏఱు + అనన్ = నది యనునట్లును, మస్తకంబు = తల, ఒగిన్ = లెస్సగా, పవులని = పగులని, మార్గి - సంఘము + అనన్ = బాటసారులగుంపు అనునట్లును, పట్టుచున్ = ఆక్రమించుచు,

లోకమునన్ = లోకమునందు, ఇట్టి వేసవి - కలదయ్య = ఇటువంటి వేసవి కలదా; నాన్ = అనునట్లు, నిదాఘము = వేసవి, ఉగ్రము + ఐ = తీవ్రమయి, అఖిల - సాధ్వసము = ఎల్లరకు భయము, అయ్యెను.

తాత్పర్యము : బ్రద్దలుకాని పెద్ద కొండతాయి అనునట్లును, వేరులతోనే ఎండకున్నచెట్టు అనునట్లును, ఇంకీ బీటలువాటునట్లు ప్రవహింపని నది యనునట్లును తల పవులని బాటసారులసమూహ మనునట్లును, ఆక్రమించుచు, లోకములో నిట్టిది గలదా యన వేసవి తీవ్రమయి సర్వభయావహ మయ్యెను.

విశేషములు : అలంకార ముపమ.

వ. ఇట్లతిదారుణంబైన ఘర్మదివసంబునం బార్వతి పంచాగ్ని మధ్యాగ్నిముఖాధోముఖోర్ధ్వముఖాదిఘోరతపంబులు నేయుచు. 140

అర్థము : ఇట్లు, అతి - దారుణంబు + ఐన = మిక్కిలి ఘోరమైన, ఘర్మ - దివసంబునన్ = వేసవిదినమున, పార్వతి, పంచాగ్నిమధ్య, అగ్నిముఖ, అధోముఖ, ఊర్ధ్వముఖ = పంచాగ్నిమధ్యము, అగ్నిముఖము, అధోముఖము. ఊర్ధ్వముఖము, అది = మున్నగు, ఘోర - తపంబులు = భయంకరములైన తపస్సులు, చేయుచున్.

తాత్పర్యము : ఇట్లు మిక్కిలి ఘోరమైన వేసవిదినమునఁ బార్వతి పంచాగ్నిమధ్యము, అగ్నిముఖము, అధోముఖము, ఊర్ధ్వముఖము మున్నగు భయంకర తపస్సులు చేయుచు - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

విశేషములు : పంచాగ్నిమధ్యతపస్సు - నాలుగు దిక్కులను నాలు గగులు ఏర్పఱిచి పైని సూర్యుని జూచుచుఁజేయు తపస్సు. అగ్నిముఖము = అగ్నిని జూచుచుఁ జేయుతపము, అధోముఖము = మొగము క్రిందికిఁబెట్టి చేయు తపము, ఊర్ధ్వముఖము = ముఖము సైకిఁబెట్టి చేయు తపము.

ఉ. ఆతవభీతి నీడలు రయంబున మ్రాఁకుల క్రిందుఁదూరెనో,
యా తరులుం దృషాభిహతులై తమనీడలు తార త్రాగెనో
భాతి ననంగ నీడ లరు పాదప మూలములం దడంగె గ్రీ
ష్మాతప మధ్యవాసరములందుఁ జలింపకయుండు నెండలన్. 141

అర్థము ; గ్రీష్మ + ఆతప - మధ్య - వాసరముల + అందున్ = వేసవితాపముగల మధ్యాహ్నములందు, చలింపక + ఉండు + ఎండలన్ = చలనము లేని యెండలలో, నీడలు, ఆతప - భీతిన్ = ఎండవలని భయమున, రయంబునన్ = శీఘ్రముగా, మ్రాకుల - క్రిందున్ - చెట్ల క్రిందిభాగమును, తూరెనో, ప్రవేశించెనో, ఆ - తరులున్ = ఆ చెట్లను, తృషా + అభిహతులు + ఐ = దప్పిచే గొట్టబడినవయి, భాతిన్ = వెలుగునందు, తమ - నీడలు, తారు + ఆ = తామే, త్రాగెనో, అనంగన్, నీడలు, ఉరు - పాదప - మూలముల + అందున్ = పెద్ద చెట్ల మొదళ్ళయందు, అడంగెన్ = దిగబడియుండెను.

తాత్పర్యము : వేసవితాపముగల మధ్యాహ్నములందుఁ జలనములేని యెండలలో నీడలు ఎండవలనిభయమున శీఘ్రముగాఁ జెట్లక్రిందిభాగమును బ్రవేశించెనో, ఆ చెట్లను దప్పిచే గొట్టబడినవయి వెలుగులో తమనీడలను దామే త్రాగివైచెనో అనునట్లు నీడలు పెద్దచెట్ల మొదళ్ళయం దడఁగియుండెను.

విశేషములు : అలంకారము హేతుత్పేక్ష.

మ. పరితాపోగ్రనిదాఘవేళ శిలపైఁ బంచాగ్నిమధ్యంబునన్
 బరమధ్యాన సమేతయై నిలిచి విభ్రాజిల్లె నుద్యత్తప
 శ్చరణాలంకృత శైలనందన కనత్సంధ్యారుణాంభోధరో
 త్కరమధ్య స్థిరకాంతకాంతియుతశీతద్యోతిలేఖాకృతిన్. 142

అర్థము : ఉద్యత్ .....నందన : ఉద్యత్ = పూనుచున్న తపన్ = తపన్సుయొక్క, చరణ = చేతచే, అలంకృత = అలంకరింపబడిన, శైల - నందన = కొండకూతురు - పార్వతి, పరితాప + ఉగ్ర - నిదాఘ - వేళన్ = మిక్కిలి తాపముచే భయంకరమైన వేసవినమయమున, శిలపైన్ = తాతిమీద, షంఛ + అగ్ని - మధ్యంబునన్ = అయిదగుల నడుమ, పరమ - ధ్యాన - సమేత + ఐ = ఉత్కృష్టముగు ధ్యానముతోఁ గూడినదయి, నిలిచి = ఉండి, కనత్ .....కృతిన్ : కనత్ = ప్రకాశించుచున్న, సంధ్యా = వంధ్యాసమయము నందలి, అరుణ = ఎఱ్ఱనైన, అంభోధర + ఉత్కర = మేఘసముదాయము యొక్క, మధ్య = నడుమ, స్థిర = నిలుకడగల, కాంత = మనోహరమైన, కాంతి = ప్రకాశముతో, యుత = కూడుకొన్న, శీతద్యోతి - లేఖా + అకృతిన్ = చంద్రరేఖా విధమున, విభ్రాజిల్లెన్ = ప్రకాశించెను.

తాత్పర్యము : తపశ్చరణముచే నలంకరింపఁబడిన పాఠ్యతి మిక్కిలి తావముచే భయంకరమైన వేసవినమయమున తాతిమీఁదఁ బంచాగ్నిమధ్యమున గొప్ప ధ్యానముతోఁ గూడియుండి, ప్రకాశించుసంజవేళనెఱ్ఱనైన మేఘసముదాయము నడుమ స్థిరమైనదియు, మనోహరమైనదియు నగు కాంతితోఁ గూఱుకొన్న చంద్రలేఖ వలె మిక్కిలి ప్రకాశించెను.

విశేషములు : అలంకార ముపమ. పాఠ్యతి కుపమానము చంద్రలేఖ. పంచాగ్నిమధ్యమున కుపమానము సంధ్యారుణాంభోధవోత్కరమధ్యము, ఆకృతిన్ - ఉపమావాచకము. విభ్రాజిల్లెన్ = సామాన్యధర్మము. కాపున సంపూర్ణోపమ.

క. చెటచెటఁ దేలుచు నలుగడఁ

బటుతర శిఖి శిఖలు నెగయఁ బదిలముగా నుం

గుటము ధర నూఁది సుస్థితిఁ

గుటిలాలక వదన మెత్తికొని రవిఁ జూచున్.

143

అర్థము : కుటిల + అలక = ఒకరలైన ముంగురులుగలది. పాఠ్యతి, చెటచెటన్ = చటచ్చటాధ్వనులతో, పేలుచున్, నలుగడన్ = నాలుగుదిక్కులను, పటుతర - శిఖి - శిఖలు = తీవ్రతరములైన అగ్నిజ్వాలలు, నెగయన్ = పైకి లేవఁగాఁ, పదిలముగాన్ = స్థిరముగా, ఉండుటమున్ = బొటనవ్రేలిని, ధరన్ = నేలపై, నూఁది = ఆని, సుస్థితిన్ = నిలుకడతో, వదనము = ముఖము, ఎత్తికొని, రవిన్ = సూర్యుని, చూచున్.

తాత్పర్యము : చటచ్చటాధ్వనులతోఁ బేలుచు నాలుగుదిక్కులను దీవ్రతరమైన అగ్నిజ్వాలలు పైకి లేవఁగా, పాఠ్యతి స్థిరముగా నంగుష్ఠము నేలమోపి నిలుకడతో ముఖమునెత్తుకొని సూర్యునిఁ జూచును.

విశేషములు ; పంచాగ్నిమధ్యతపోవిధాన మిదియే. చెటచెట అగ్ని పేలుటయందలి ధ్వన్యనుకరణశబ్దము. 'చటచట' అను పాఠమున చటచ్చట అగుటచే, మొదట గురువు అయి గణభంగమగునని యిట్లు మార్పఁబడియుండును.

క. ఖరకర కరహతి ముఖసర

సిరుహము కడు వంది కాంతి నెడ నయనేంది

వరము లలరె గిరిజతప

స్థిరశక్తిని బగలు రేయి బేసెనొ యనఁగాన్,

144

అర్థము : గిరిజ = పార్వతి, తపన్ + స్థిర - శక్తినిన్ = తపస్సు యొక్క అచంచలమైన మహిమచే, పగలు, రేయి = రాత్రి, బేసెనొ + అనఁగాన్ = బేసెనొ యనునట్లు - ఖరకర - కర - హతిన్ = సూర్యుని కిరణముల దెబ్బచే, ముఖ సరసిరుహము = ముఖమనెడిపద్మము, కడున్ = మిక్కిలి, వంది = వాడిపోయి, కాంతి చెడన్ = కాంతి నశింపఁగా, నయన + ఇందీవరములు = కన్నులనెడి కలువలు, అలరెన్ = వికపించెను.

తాత్పర్యము : రాత్రివేళఁ బద్మములకుఁ గాంతి యుండదు. కలువలు రాత్రి వికపించును. పార్వతి ముఖపద్మము పగలే సూర్యకిరణముల దెబ్బకుఁ గమలి కాంతి చెడియుండెను. రాత్రిగాని వికపింపని కనుగల్వలు పగలే వికపించెను. కావునఁ బార్వతి తన తపశ్శక్తిచేఁ బగటిని రేయిబేసెనొ యనునట్లుండెను.

వి శే ష ము లు ? అలంకారము రూపకానుప్రాణితోత్పేక్ష

అది పగలయినను (ముఖ) పద్మము వికపింపకపోవుటచేతను, (కను) గలు వలు వికపించుటచేతను రాత్రివలె నుండెను. పార్వతి తన తపశ్శక్తిచేఁ బగటిని రాత్రిగా మార్చెనొ యనునట్లుండెనని భావము.

వ. అట్టి తపంబునందునుం బరమేశ్వరుండు ప్రసన్నుండు కామికి నగజ

తపఃక్షేత్రంబు పరమేశున కెయిదనేరమికి నుద్వేగించుచు. 145

అర్థము : అట్టి తపంబునందునున్ = అట్టి తపస్సునందు సైతము. పరమేశ్వరుండు, ప్రసన్నుండు - కామికిన్ = ప్రత్యక్షము కాకుండుటకు, అగజ = పార్వతి, తపన్ (ః) + క్షేత్రంబు = తపశ్శ్రమము, పరమేశునకున్ = ఈశ్వరు నకు. ఎయిదన్ + నేరమికిన్ = చేరలేకుండుటకు. ఉద్వేగించుచున్ = వ్యాకుల పడుచు.

తా త్ప ర్య ము : అట్టి ఘోరతపస్సునందును బరమేశ్వరుఁడు ప్రత్యక్షము కాకుండుటకుఁ బార్వతి తపశ్రమము ఈశ్వరునిఁ జేరలేమికి వ్యాకులపడుచు - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

చ. “ఇనుము రసంబులో నుడుగ కెప్పుడు నూనినఁగాని కాదె కాంచన ? మమరాద్రి వాయసము సంతతమున్ వసియించికాని యే కనకము చాయగాదు చిరకాలసునేవనఁగాని కాదె సన్మనమున నిన్ దలంచు డొక మాత్రయ చాలదె ముక్తి కీశ్వరా?”

146

అ ర్థ ము : ఈశ్వరా !. ఇనుము, రసంబులోన్ = పాదరసములో, ఉడుగక = మానక, ఎప్పుడున్, ఉనినన్ + కాని = ఉన్ననేతప్ప, కాంచనము = బంగారము, కాదె = కాదా ; వాయసము = కాకి, అమర + అద్రిన్ = మేరుపర్వతమునందు, సంతతమున్ = ఎల్లప్పుడును, నసియించికాని = ఉండికాని, ఏ - కనకము - చాయ = ఏ బంగరుచాయ, కాదె = కాదా ; చిర - కాల - సునేవనన్ + కాని = దీర్ఘకాలము మంచిసేవ చేయుటచేఁగాక, కాదె = కాదా ; సత్ + మనమునన్ (సన్మనమునన్) = మంచిమనస్సుతో, నిన్ = నిన్ను, తలంచుడు = ధ్యానించుట, ఒక - మాత్ర + అ = ఒక్కక్షణమే, ముక్తికిన్ = మోక్షమునకు, చాలదె = సరిపోదా ;

తా త్ప ర్య ము : ఈశ్వరా ! ఇనుము పాదరసములో మానక ఎప్పుడును ఉన్ననేకాని బంగారము కాదా ; కాకి బంగరుకొండపై నెల్లప్పుడు నున్ననేకాని బంగరు కాంతి పొందదా ; అట్లే నిన్నుఁ జిరకాలము సేవించిననేకాని మోక్షము లభింపదా ; సద్బుద్ధితో ఒక్కక్షణము తలఁచుట సరిపోదా ; - సరిపోవునని భావము

వి శే ష ము లు : అలంకారము దృష్టాంతము, సన్మనము - సత్ + మనము - అనునాపికసంది. ‘రహుతప్ప మిగిలిన వదాంతగత హల్లులకు (యరులకు) అనునాపిక వరము పరమగుచో వానికి సంబంధించిన అనునాపికవర్ణము వైకల్పికముగ నాదేశమగును. సన్మనము, పక్షమున - సద్మనము,

చ. “కర మవిచారి, తద్దయు వికారి మనం, బది సారివోలెనే
తిరిగెడుఁగాని నిల్వదెటః దీనిఁ జలత్వము మాన్చి నీ పదాం
బురుహములంద సంస్మరణఁబొంద దయన్ సురబందవంద్య : సు
స్థిరముగ నిల్పుః తత్త్వవిధిఁ దెల్పు! సమస్థితి నల్పు! శంకకా!” 147

అ ర్థ ము : సుర - బృంద - వంద్య = పతదేల సమూహమునకు నమస్కరింపఁ దగినవాఁడా ! శంకరా : మనంబు = మనస్సు, కరము = మిక్కిలి అవిచారి = ఆలోచనలేనిది, తద్దయున్ = మిక్కిలి, వికారి = వికారముగలది, అది, సారి + పోలెనే = చక్రమువలెనే, తిరిగెడున్ + కాని = తిరుగునుగాని, ఎటన్ = ఎచ్చటను, నిల్వదు. దయన్ = దయతో, దీనిన్, చలత్వమున్ = తిరుగుటను, మాన్చి = మానఁజేసి. నీ - పద + అంబురుహముల + అందున్ + అ = నీ పాదపద్మములందే, సంస్మరణన్ = ధ్యానమును, పొందన్ = పొందునట్లు, సుస్థిరముగన్ = మంచి నిలుకడతో, నిల్పు = నిల్పుము, తత్త్వ - విధిన్ = తత్త్వముయొక్క రీతిని, తెల్పు = తెలుపుము, సమ - స్థితి = సమత్వము, నల్పు = నల్పుము.

తా త్ప ర్య ము : దేవతా సమూహమునకు నమస్కరింపఁదగినవాఁడా ! ఈశ్వరా : మనస్సు మిక్కిలి ఆలోచనలేనిది. మిక్కిలి వికారముగలది, అది చక్రమువలెనే తిరుగునుగాని యొక్కడను నిలువదు. నీవు దయతో దీని తిరుగుటను మాన్చి సుస్థిరముగ నుండునట్లు నిలుపుము, తత్త్వప్రకారమును దెలుపుము. సమత్వముతో నుండునట్లు చేయుము.

వి శే ష ము లు ; అలంకార ముపమ. నిల్పు - తెల్పు - నల్పు (ము) ‘మధ్యమ పురుష ము వర్ణకంబునకు హలవసానంబులు పరంబులగునపుడు లోపము విభాష నగు’ బాల. సంధి, 47.

వ. అనుచుం బరమేశ్వరధ్యాన లీయమాన మానసయై దేహంబు నిరం
తర తపః క్లేశంబునం జర్మాస్థిమయంబై కాష్టావప్థ నెయిదియుం
దపోనిష్ఠ విడువ కనుష్ఠించుచు. 148

అ ర్థ ము ; అనుచున్, పరమేశ్వర - ధ్యాన - లీయమాన - మానస + ఐ = పరమేశ్వరునియొక్క ధ్యానమునందు లీనమగుచున్న మనస్సు గలదియై, దేహంబు =

శరీరము, నిరంతర - తపస్(ః) + క్షేణంబునన్ = ఎడతెగని తపస్సువలని శ్రమము చేత. చర్మ + అస్థి - మయంబు + ఐ = చర్మము, ఎముకలు అనువానితో నిండినదయి, కాష్ఠ + అవస్థన్ = కఱ్ఱయొక్క, స్థితిని, ఎయిదియున్ = పొంది యును, తపస్(ః) + నిష్ఠన్ = తపస్సునందలి నియమమును, విడువక, అనుష్ఠించుచున్ = ఆచరించుచు.

తా త్ప ర్య ము : అనుచుఁ బరమేశ్వరుని ధ్యానమునందు లీనమగుచున్న మనస్సుగలదియై, శరీరము ఎడతెగని తపఃపరిశ్రమముచేఁ జర్మము, ఎముకలు అనువానితో నిండినదయి (మాంసములేక యనుట), కఱ్ఱవలె నయియుఁ దపోనిష్ఠ విడువక ఆచరించుచు - తరువాతి పద్యముతో నన్వయము,

క. అరగొనక శైలకన్యక

హారు మనమునఁ గోరి చేయు నత్తపమున క

చ్చెరువంది భువనముల నిది

యరుదని ముత్తైంపునేస లలికిరి విబుధుల్,

149

అ ర్థ ము : శైల - కన్యక = కొండకూఁతురు - పార్వతి, అర + కొనక = వెనుదీయక, హారున్ = శివుని, మనమునన్ = మనస్సునందు, గోరి, చేయు, ఆ - తపమునకున్, విబుధుల్ = దేవతలు, అచ్చెరువు + అంది = ఆశ్చర్యపడి, భువనములన్ = లోకములందు, ఇది = ఇట్టితపస్సు, అరుదు + అని = వింత అని, ముత్తైంపు - నేసలు (ముత్తైము + నేసలు) = ముత్యముల అక్షతలు, అలికిరి = కురిసిరి.

తా త్ప ర్య ము : పార్వతి వెనుదీయక శివుని మనస్సునందుఁ గోరి చేయు నట్టి అ తపస్సునకు దేవతలు ఆశ్చర్యపడి లోకములం దిట్టితపము వింతయని యామెపై ముత్యాల యక్షతలు గురిసిరి.

వి శే ష ము లు : ముత్తైంపు నేసలు - ముత్తైము + నేసలు - 'కర్మధార యంబులందు మువరకంబునకుం బుంపు లగు,' బాల. సంధి. 32,

వ. త దవసరంబున.

150

అ ర్థ తా త్ప ర్య ము లా : తద్ + అవసరంబునన్ = ఆ సమయమున. తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

మ. చిర సద్బ్రహ్మతపోధనావలి తపస్తేజంబులుం బేర్మితోఁ దిరమై పొల్పుగు దేవ తాపస తపస్తేజంబులుం గౌరి సుస్థిర భావోగ్రతపోగ్రతేజమున నిస్తేజంబులై యుండె న త్కరుచండాంశుకరప్రభాప్రతిహత ద్యోతిఃప్రభాభాసమై. 151

అ ర్థ ము ; చిర - సత్ + బ్రహ్మ - తపోధన + ఆవలి - తపస్ + తేజంబులున్ = బహుకాలపు సద్బ్రాహ్మణులైన మునులయొక్క పరమాహము యొక్క తపఃప్రకాశములును, పేర్మితోన్ = గొప్పతనముతో, తిరము + ఐ = స్థిరమయి, పొల్పు + అగు = ఒప్పుయిన, దేవ - తాపస - తపస్ + తేజంబులున్ = దేవమునులయొక్క తపఃప్రకాశములును, గౌరి - సుస్థిర భావ + ఉగ్ర + తపస్(ః) + అగ్ర - తేజమునన్ = పార్వతియొక్క, మంచినిలుకడతోడి భయంకరమైన తపస్సుయొక్క ప్రధానమైన తేజస్సుచేత, అత్కరు.....భాసమై : అతి = మిక్కిలి, ఉరు = గొప్ప, చండాంశు = తీక్షణములైన కిరణములుగలవాని - సూర్యుని యొక్క, కర = కిరణములయొక్క, ప్రభా = కాంతిచేత, ప్రతిహత = గొట్టఁ బడిన, ద్యోతిన్(ః) = నక్షత్రములయొక్క, ప్రభా = కాంతివలె, భాసము + ఐ = ప్రకాశించునదియై, నిస్ + తేజంబులు + ఐ = తేజోవిహీనములయి, ఉండెన్ = ఉండెను.

తా త్ప ర్య ము : బహుకాలపు సద్బ్రాహ్మణమునుల తపఃప్రకాశములును, సుస్థిరములైన దేవమునుల తపఃప్రకాశములును పార్వతి సుస్థిరము భయంకరమునైన తేజస్సుచేత సూర్యకిరణములకాంతిచేఁ గొట్టఁబడిన నక్షత్రకాంతివలెఁ దేజోవిహీనములై యుండెను.

వి శే ష ము లా : అలంకార ముపమ. తపస్తేజము - తపస్ + తేజము - పదాంతసకారమునకు విసర్గాదేశము. తపః + తేజము. ఊష్మపరకములు కాని చఛ, టఠ, తథలు పరములగునపుడు విసర్గము సకారముగా మాఱి చఛలు పరమగునపుడు శ్చుత్వమును, టఠలు పరములగునపుడు ష్టుత్వమును పొందును. తపస్ + అగ్ర - తపః + అగ్ర - తపోఽగ్ర, అతి + ఉరు = అత్కరు - యణాదేశసంధి.

వ. మఱియును.

152

క. ధర కంపించె; నిశాకర

ఖరకర గతు లెడలెఁ దారకంబులు డుల్లెన్;

గిరు లురిలె; శరధు లింకెం

బరమేష్ఠి చలించె; నమరపతి మది నులికెన్.

153

అర్థము : ధర - భూమి, కంపించెన్ = చలించెను, నిశాకర - ఖర - కర - గతులు = చంద్రసూర్యగమనములు, ఎడలెన్ = పోయెను, తారకంబులు = నక్షత్రములు, డుల్లెన్ = రాలెను, గిరులు = కొండలు, ఉరిలెన్ = పగిలెను: శరధులు = సముద్రములు ఇంకెన్, పరమేష్ఠి = బ్రహ్మ, చలించెన్ = వడఁకెను, అమర - పతి = దేవరాజు - ఇంద్రుఁడు, మదిన్ = మనస్సునందు, ఉలికెన్ = భయపడెను.

తాత్పర్యము :- భూమి అదరెను, చంద్రసూర్యులు గతులు తప్పిరి. నక్షత్రములు రాలెను, కొండలు పగిలెను. సముద్రము లింకెను, బ్రహ్మ వడఁకెను. దేవేంద్రుఁడు మనస్సునందు భయపడెను.

క. ఉరగపతి విషము గ్రక్కెను;

హరి చిత్తమునందు వందె; నగతనయ తపో

భరమున ధారుణిఁ దాల్పఁగ

భరమై కమఠంబు డిందువడి కడు నడఁగెన్.

154

అర్థము : ఉరగ - పతి = పాపఠేఁడు - వాసుకి, విషముఁ గ్రక్కెను, హరి = విష్ణువు, చిత్తమునందున్ = మనస్సునందు, వందెన్ = దుఃఖించెను, అగ - తనయ = కొండకూతురు - పార్వతి, తపన్ (ః) + భరమునన్ = తపస్సుయొక్క భరము చేత. ధారుణిన్ = భూమిని, తాల్పఁగన్ = భరించుటకు, భరము + ఐ = బరువయి, కమఠంబు = ఆదికూర్మము, డిందు + పడి = క్రుంగి, కడున్ = మిక్కిలి, అడఁగెన్ = అణఁగెను.

తా త్ప ర్య ము : పాఠపఠేఁడు విషమును గ్రక్కెను. విష్ణువు మనస్సునందు బాధపడెను. పాఠ్యతీ తపోభారముచే భూమిని భరింప బరువయి యాదికూర్మము మిక్కిలి క్రుంగెను.

క. వనరాళు లేడు నుప్పరి

పెనమున నీరులును బోలెఁ బెల్లున నుడిగెన్;

గనకాద్రి క్రోవిలోపలి

కనకంబును బోలె నీరుగాఁ గరఁగె వడిన్.

155

అ ర్థ ము : పనరాళులు + ఏడున్ = సప్తసముద్రములును, ఉప్పరి - పెనమునన్ = కాలిన పెనమునందు. నీరులును + పోలెన్ = జలములవలె, పెల్లు వన్ = అధికముగా. ఉడిగెన్ = ఇగిరిపోయెను, కనక + అద్రి = బంగారు కొండ - మేరువు, క్రోవిలోపలి కనకంబును + పోలెన్ = మూసలోని బంగారము వలె. వడిన్ = వేగముగా, నీరుగాన్ = ద్రవముగా, కరఁగెన్.

తా త్ప ర్య ము : సముద్రము లేడును గాలినపెనమునందలి జలములవలె మిక్కిలి యిగిరెను. మేరుపర్వతము మూసలోని బంగారమువలె ద్రవముగాఁగరఁగెను.

వి శే ష ము లు : అలంకార ముపమ. వనరాళులేడును . లవణ సముద్రము ఇఱి సముద్రము, సురా సముద్రము, సర్పిస్సముద్రము, దధి నముద్రము, క్షీర సముద్రము, జల సముద్రము.

క. తారకము లెల్ల రుచిరాం

గారంబుల కరణి వెలిఁగెఁ; గమలారి తమో

హారులు క్రాఁగిన రజత మ

హారజితాదర్శనంబు లనఁ దనరి రెడన్.

156

అ ర్థ ము : తారకములు + ఎల్లన్ = నక్షత్రము లన్నియు, రుచిర + అంగారంబుల - కరణిన్ = కణకణలాడు నిప్పులబొగ్గుల విధమున, వెలిఁగెన్ = ప్రకాశించెను, కమల + అరి - తమన్ (*) + హారులు = చంద్ర సూర్యులు, క్రాఁగిన = తపించిన, రజత - మహారజత + ఆదర్శనంబులు + అనన్ = వెండి జంగారముల అద్దము లనునట్లు, ఎడన్ = సమయమున, తనరిరి = ఒప్పిరి.

తాత్పర్యము : నక్షత్రములన్నియుఁ గణకణలాడు నిప్పుల బొగ్గుల విధమునఁ బ్రకాశించెను. చంద్రుఁడును. సూర్యుఁడును గ్రాఁగిన వెండి బంగారు అద్దములట్లు సనుయమున నొప్పిరి.

వి శే ష ము లు ; అలంకార ముపమ.

క. పోండిగ నగజ తపశ్శిఖి

మూండు జగంబులను దీవ్రముగఁ బర్వినఁ బ్ర

హ్మాండము గాఁచిన కాంచన

భాండముక్రియఁ దాలెఁ దత్ప్రభాభాసితమై.

157

అర్థము : పోండిగన్ = పోండిగన్ = ఒప్పిదముగా, అగజ = పార్వతి యొక్క, తపన్ + శిఖి = తపస్సనెడి అగ్ని, మూండు - జగంబులను = మూఁడు లోకములందును, దీవ్రముగన్ = మిక్కిలి వేడిగా. పర్వినన్ = వ్యాపింపఁగా, తద్ + ప్రభా-భాసితము + ఐ = ఆ కాంతిచేతఁ బ్రకాశించినదియై, బ్రహ్మాండము, కాఁచిన = కాల్చిన, కాంచన - భాండము - క్రియన్ = బంగారుకుండ విధమును, తాలెన్.

తాత్పర్యము : పార్వతి తపస్సనెడి అగ్ని ఒప్పిదముగా మూఁడులోకములందును మిక్కిలి వేడిగా వ్యాపింపఁగా, బ్రహ్మాండము ఆ కాంతిచేఁ బ్రకాశించినదయి కాల్చిన బంగారుకుండవిధమున నుండెను.

వి శే ష ము లు ; అలంకారము రూపకానుప్రాణితోపమ. పోండిగ, మూండు - అనువాని నిట్లు పూర్ణబిందుయుక్తములుగాఁ బ్రాసస్థానమునఁ బ్రయోగించుట యీ కవి ప్రాచీనతకు నిదర్శన మందురు.

క. గిరిసుత తపః ప్రభాతికిఁ

దరతరమ చలించి రజతధరణీధర మ

చ్చెరువుగ జిఱ్ఱనఁ దిరిగెం

బురహరుతోఁగూడ వెండిబొమ్మరము క్రియవ్.

158

అర్థము : గిరి - సుత - తపస్ (ః) + ప్రభాతికిన్ = పార్వతి తప
ప్రకాశమునకు, రజత - ధరణీధరము = వెండికొండ - కైలాసపర్వతము, తరః
తరమ = క్రమక్రమముగా, చలించి, పురహరుతోన్ + కూడన్ = శివునితోఁ
గూడ, వెండి - బొమ్మరము - క్రియన్ = వెండి బొంగరము విధమున, అచ్చెరువు
గన్ = ఆశ్చర్యముగా, జిఱ్ఱనన్, తిరిగెన్.

తాత్పర్యము : పార్వతి తపఃప్రకాశమునకు వెండికొండ క్రమక్రమ
ముగాఁ జలించి యీశ్వరునితోఁగూడ వెండిబొంగరము విధమున నాశ్చర్యముగా
జిఱ్ఱనఁ దిరిగెను.

విశేషములు : అలంకార ముపమ.

వ. అంత నట చని కృతాంతాంతకుండు కంతు లతాంతాస్త్ర హతాంత
రంగుడై కాంతావియోగంబునం దురపిల్లుచు. 159

అర్థము : అంతన్, అట, చని, కృతాంత + అంతకుండు = యమనాశ
కుఁడు - శివుఁడు, కంతు = మన్మథునియొక్క, లతాంత + అస్త్ర - హత +
అంతరంగుఁడు + ఐ = పుష్పబాణములచేఁ గొట్టఁబడిన మనస్సుగలవాఁడయి, కాంతా =
వియోగంబునన్ = ప్రియురాలితోడి యెడఁబాటున, దురపిల్లుచున్ = దుఃఖించుచు.

తాత్పర్యము : అంత నక్కడ వెడలి శివుఁడు మన్మథుని పూవుటమ్ము
లచేఁ గొట్టఁబడిన మనస్సుగలవాఁడయి ప్రియావిరహమున బాధపడుచు - తరువాతి
పద్యముతో నన్వయము.

సీ. "హిమవంతుఁ డింతి నాకీఁదెచ్చు డెఱిఁగియు

నా మాట లే నేల యాడనైతి?

నతఁడొండు నా నోడి యతివ నా కడనుంచి

యేఁగిన కన్నేల యెఱుఁగనైతి?

నా బాల ననుఁగూడ నాసించుచున్నచో

మిన్నక తపమేల పన్నికొంటి?

నెలనాఁగ నా మీఁద నెలయింప వచ్చిన

భావజుతో నేల పగయుఁగొంటి?

ఆ. దరుణీ వలరసంబు దఱిమి సై బడనున్న
 నెఱవెఱింగి కూడనేర కేల
 బేల నై తి?" ననుచు బాలేందుధరుఁ డాత్మ
 చింత విడిచి విరహచింతఁ దగిలె.

160

అర్థము : హిమవంతుఁడు, ఇంతిన్ = స్త్రీవి - పార్వతిని, నాకున్,
 ఈన్ = ఇచ్చుటకు - వివాహము గావించుటకు, తెచ్చుడు = తెచ్చుట,
 ఎఱిఁగియున్, నేను, ఆ మాటలు = పెండ్లి మాటలు, ఏల, ఆడనై తిన్ = పఱక
 కుంటిని ?

అతఁడు = ఆ హిమవంతుఁడు, ఒండు = ఒకటి - ఒక్కమాట, నాన్ =
 అనుటకు, ఓడి = జంకి, అతివన్ = స్త్రీని, నా - కడన్ = నా దగ్గఱ, ఉంచి,
 ఏఁగిన - కన్ను = వెడలిపోయినజాడ, ఏల, ఎఱుఁగనై తిన్ = తెలియకుంటిని ?

ఆ - బాల = ఆ కన్య - పార్వతి, ననున్ = నన్ను, కూడన్ = పొందుటకు,
 ఆపించుచున్ + ఉన్నచోన్ = కోరుచున్నప్పుడు, మిన్నక = ఊరక, తపము.
 ఏల, పన్నుకొంటిన్ = కల్పించుకొంటిని ?

ఎలనాఁగన్ = స్త్రీని - పార్వతిని, నామీదన్ = నాసై, ఎలయింపన్ +
 వచ్చిన = ఉన్ముఖనుగాఁ జేయవచ్చినట్టి, భావజితోన్ = మస్మధునితో, ఏల,
 పగయున్ + కొంటిన్ = వైరము వహించితిని ?

తరుణి = యువతి - పార్వతి, వల - రసంబు = అనురాగరసము
 తఱిమి = వెంటనంటి, సైన్ + పడన్ + ఉప్పన్ = మీఠబడనుండఁగా,
 నెఱవు + ఎఱింగి = మార్గముతెలిపి, కూడన్ + నేరక = అమెను పొందలేక,
 ఏల, బేలన్ + ఐతిన్ = వెఱివాడనై తిని.

అనుచున్, బాల + ఇందు - ధరుఁడు = చంద్రకళను దాల్చినవాఁడు -
 శివుఁడు, ఆత్మ - చింతన్ = ఆత్మధ్యానమును - తపస్సును, విడిచి, విరహ -
 చింతన్ = వియోగ దుఃఖమును, తగిలెన్ = పొందెను,

తా త్ప ర్య ము : 'హిమవంతుఁడు పార్వతిని నాకిచ్చుటకే తెచ్చినని తెలిపియు నేను ఆ మాటల నేల పలుకనై తిని ? అతఁడు ఒక్కమాటనై న అనుటకు జంకి పార్వతిని నా సన్నిధినుంచి వెడలినజాడను నే నేల యెఱుఁగనై తిని ? ఆ కవ్య నన్నుఁ గూడుటకుఁ గోరుచుండఁగా నే నూరక యీ తపము నేల కల్పించుకొంటిని ? ఆమెను నాయం దాసక్తి వహించునట్లు చేయఁబూనిన మన్మథునితో నే నేల విరోధపడితిని ? ఆ యువతి వల పతిశయింప నాపైఁ బడనుండఁగా మార్గమెఱిఁగి యామెను గూడలేక నే నేల వెఱివాఁడనై తిని ?' అనుచు నీశ్వరుఁడు తపస్సుమాని విరహదుఃఖమునఁ బడెను.

మ. బొమ లల్లార్చుచు, లోచనద్యుతులఁ బైఁ బూరించుచున్, మందహాస మరీచుల్ దళుకొత్తఁ బల్కు నొఱపుల్ సంధించుచున్, లోలభావము సూచించుచు నీశుమ్రోల నెలమిన్ వర్తింపఁజొచ్చెన్ మనోరమణం బార్వతి రూపవిభ్రమ మహోరాత్రంబు సాన్నిధ్యమై. 161

అ ర్థ ము : పార్వతి - రూప - విభ్రమము = పార్వతియొక్క ఆకార విలాసము, బొమలు = కనుబొమలు, అల్లార్చుచున్ = ఆడించుచు, లోచన - ద్యుతులన్ = కంటి కాంతులను, పైన్ = పైని, శివునిపై, పూరించుచున్ = నిండించుచు, మంద - హాస - మరీచుల్ = చిఱునవ్వు కిరణములు, తళుకొత్తన్ (తళుకు + ఒత్తన్) = మెఱయఁగా, పల్కు + ఒఱపుల్ = నూటలయొక్క నేర్పులు, సంధించుచున్ = కూర్చుచు, లోల - భావమున్ = చంచలభావమును, సూచించుచున్ = చూపుచు, మనస్ (ః) + రమణన్ = మనఃప్రీతితో, అహోరాత్రంబు = పగలును. రాత్రియును. సాన్నిధ్యము + ఐ = చేరువ నున్నదయి, ఈశు - మ్రోలన్ = ఈశ్వరునెదుట, ఎలమిన్ = సంతోషముతో. వర్తింపన్ + చొచ్చెన్ = ఉండ మొదలిడెను.

తా త్ప ర్య ము : పార్వతి ఆకారవిలాసము కనుబొమల నాడించుచు, కన్నుల కాంతులను శివునిపై నించుచు. చిఱునగవుకాంతులు మెఱయఁగా మాట నేర్పులను గూర్చుచు, చాంచల్యమును సూచించుచు ఈశ్వరునెదురఁ బగలును రాత్రియును జేరువ నున్నదయి మనఃప్రీతితో సంతోషమున నుండఁజొచ్చెను.

వి శే ష ము లు : అలంకారము స్వభావోక్తి. పల్కునొఱపుల్ - పల్కు + ఓఱపుల్ = 'షష్ఠీసమాసమునం దుకారముకారముల కచ్చు పరమగునపుడు నుగా గమం బగు' బాల. సంధి. 34. మనన్ + రమణన్ = మనః + రమణన్ = మనో రమణన్, అహోరాత్రంబు - అహశ్చ రాత్రిశ్చ - అహోరాత్రమ్. అహ శ్చబ్దమునకుఁ బరమైన రాత్రి శబ్ద ఇ కారమునకు అవ్రత్యయము వచ్చును,

చ. హరునకుఁ జూడఁగా మహిఁ జరాచరరూపము లెల్ల సమ్మతిన్
గిరిసుత రూపమై విరతభేదముఁ జెప్పఁదొడంగె; నట్ల కా
కరయఁగ నాదిశక్తి స చరాచరరూపమ కావునన్ మహా
పురుషుల కన్నకాన్ని యనపోహము కావు డిదేమి చోద్యమో.
162

అ ర్థ ము : మహిన్ = భూమియందు, చర + అచర - రూపములు + ఎల్లన్ = కదలునవి, కదలనివి అగు ఆకృతులన్నియును. హరునకున్ = ఈశ్వరు నకు, చూడఁగాన్, సమ్మతిన్ = అంగీకారముతో, గిరి - సుత - రూపము + ఐ = పార్వతి ఆకారమయి, విరత - భేదమున్ = విరమించిన దుఃఖమును. చెప్పన్ + తొడంగెన్ = తెలుప నారంభించెను, అట్లు + అ - కాక = ఆ విధముగనే కాక, అరయఁగన్ = పరిశీలింపఁగా, ఆదిశక్తి = పరాశక్తి - పార్వతి, స-చర + అచర- రూపము + అ=చరములు, అచరములు అనువానితోడి రూపమే, కావునన్, మహాత్ (మహా)-పురుషుల-కన్న-కాన్ని = గొప్పవారియొక్క చూచిన చూపు, అనపోహము = ఆపోహము కానిది, భ్రమము కానిది, కావుడు = అగుట, ఇది + ఏమి-చోద్యమో = ఇదేమి వింతయో.

తా త్ప ర్య ము : భూమిలో నున్న చరములు అచరములునైన స్వరూపము లన్నియు శివునకు పార్వతివలెఁ గనుపట్టుచు పార్వతి విరహదుఃఖమును బోఁగొట్టు చుండెను. అది యట్లే. ఆదిశక్తి స్వరూపిణీయగు పార్వతి సచరాచర రూపమే కావున మహాపురుషుల దృష్టి భ్రమరహితమగుట యేమి వింత? కాదవి భావము.

వి శే ష ము లు : విశేషము సామాన్యముచే నమర్థింపఁబడినది కావున అలంకార మర్థాంతరన్యాసము, మహాపురుషులకన్నకాన్ని - 'ధాతుజవిశేషణ భావార్థక

పూర్వవ్యవహితావ్యవహిత కర్తృపద ప్రథమకుఁడటచుగ యొక్క-షష్ఠి యగు.' ప్రౌఢ. కారక, 15. మహాపురుషులయొక్క కన్నకాన్ని. 'యొక్కకు లోపంబు. బహుళంబు' ప్రౌఢ. కారక . 16. మహాపురుషులకన్నకాన్ని. కాన్ని = చూపు . ఈ శబ్దము నకుఁ బ్రయోగాంతరము లేదు.

వ. త దవసరంబున.

163

అ ర్థ తా త్ప ర్య ము లా : తద్ + అవసరంబునన్ = ఆ సమయము నందు - తరువాత్ప్రద్యముతో నన్వయము.

సీ. ఉరు కపర్దారుణతరదీప్తు లను మృదు
నవ సహకార పల్లవ విభాతి,
నీలకంఠప్రభాజాలంబు లను సమ
దాలోల రోలంబ మాలికలును,
బాండురాంగమల బహుళ దీధితు లను
పూర్ణచంద్రాతపాకీర్ణ రుచులు,
గంగాంబుశీకరోత్కలితాహి నిశ్వాస
ముల మందపవనంబుఁ బొందుచేసి.

తే. కాముఁ జంపిన పగఁ దీర్పఁ గడఁగి సూక్ష్మ
భావమునఁ జొచ్చి చిత్తతాపావహంబు
లయ్యెనొకొ నాఁగ శివుఁ డంగజాపహారి
యయు్య విరహోగ్నిఁ బడి వేఁగు నలసిసొలసి.

164

అ ర్థ ము : ఉరు - కపర్ద + అరుణతరదీప్తులు = పెద్దదియగు జడముడి యొక్క మిక్కిలి యెఱ్ఱనైన కాంతులు, అను = అనెడి, మృదు - నవ . సహకార - పల్లవ - విభాతి = మెత్తని క్రొత్త తీయమామిడిచివురుల కాంతియు,

నీల - కంఠ ప్రభా - జాలంబులు = నల్లని కంఠముయొక్క కాంతుల సమూహములు, అను = అనెడి, సమద + ఆలోల - రోలంబ - మాలికలును = మదముతోఁగూడినవి, చంచలములు అగు తుమ్మెదల వరుసలును,

పాండుర + అంగ + అసుల - బహుళ - దీధితులు = తెల్లని శరీరము
యొక్క నిర్మలములయిన పెక్కు కాంతులు, అను = అనెడి, పూర్ణ - చంద్రా
తప + ఆకీర్ణ - రుచులు = నిండువెన్నెలయొక్క అంతట వ్యాపించిన కాంతులును,

గంగాం.....పవనంబున్ : గంగా = గంగానదియందలి, అంబు =
నీటియొక్క, శీకర = తుంపరతో, ఉత్కలిత = కూడిన, అహి = పాముల
యొక్క, నిశ్వాసముల = నిట్టూర్పులనెడు, మంద - పవనంబున్ = మెల్లని
గాలియును. పౌండు - చేపి = కూడి, కామున్ = మన్మథుని, చంపిన పగన్ =
చంపిన విరోధమును, తీర్పన్ = తీర్చుటకు, కడగి = పూని, సూక్ష్మ - భావము
నన్ = సూక్ష్మరూపమున, చొచ్చి = ప్రవేశించి, చిత్త - తాప + ఆవహంబుల్ =
మనస్తాపమును గలిగించునవి, అయ్యెన్ + ఒకొ = అయ్యెనా, నాగన్ =
అనగా, శివుఁడు, అంగజ + అపహారి = మన్మథ నాశకుఁడు, అయ్యున్ =
అయినను. విరహా + అగ్నిన్ = ఎడఁబాటు అనెడి అగ్నియందు, పడి, అలపి
సౌలపి = డప్పి పరవశుఁడయి, వేగున్ = తపించును.

తాత్పర్యము : పెద్దదియగు జడముడి యెఱ్ఱనికాంతులనెడి మృదువులు,
క్రాంతవియు నగు తీయమామిడిచివురుల కాంతియును, నల్లని కంఠపుఁగాంతుల
సమూహ మనెడి మదించినవి చలించినవి యైన తుమ్మెదలబారులును, తెల్లని శరీరపు
నిర్మలములు అధికములునైన కాంతులనెడు నిండువెన్నెల వ్యాపించుకాంతులును,
గంగానదినీటితుంపరతోఁగూడిన పాము నిట్టూర్పులనెడు మందవాయువును గూడి
మన్మథునిఁ జంపినవైరమును దీర్చుకొనఁబూని సూక్ష్మరూపమున మనసునందుఁ
బ్రవేశించి తాపమును గలిగించుచున్ననా యన శివుఁడు, మన్మథహారుఁ డయినను,
విరహా మనెడి అగ్నియందుఁ బడి అలపి సౌలపి తపించును.

విశేషములు : అలంకారము రూపకము. త దనుప్రాణితమైన ఉత్త్రేక్ష
సహకారపల్లవములు, రోలంబమాలికలు, చంద్రాతపము, మందపవనము - ఇవి
యన్నియు మన్మథపరివారములోనివి. తమ యజమానుడైన మన్మథునకు హానిఁ
జేసినవాఁడుగావున నవి శివుని చిత్తమును సూక్ష్మరూపమునఁ బ్రవేశించి తాపమును
గలిగించుచున్నవి. శివుఁ డంగజాపహారియయ్యు విరహాగ్నిఁబడివేగు. ప్రతిబంధక
మున్నప్పటికిని గార్యము కలిగినదని చెప్పుటచే విభావనాలంకారము. 'కార్యోత్పత్తి
స్త్రీతీయా స్యా త్పత్యపి ప్రతిబంధకే' చంద్రి.

మ. అలిధమ్మిల్ల, మృణాలహస్తం, గమనీయావర్తనాభిన్, మహోత్పలగంధిం, గలహంసయాన, విలసద్బంధూకరక్తోష్ఠ, మత్పలనేత్రం, గమలాస్య, నంగజరసాంభఃపూరం, దత్పార్వతీ జలజావాసముః జొచ్చి యాడక మనోజాతానలం బాటునే ? 165

అర్థము : అలి - ధమ్మిల్లన్ = తుమ్మెదల వంటి కొప్పుగలదియు. మృణాల హస్తన్ = తామరతూండలవంటి చేతులుగలదియు, కమనీయ + అవర్త - నాభిన్ = మనోహరమైన సుడివంటి నాభిగలదియు, మహోత్పల - గంధిన్ = పద్మము సువాసనతోటి సువాసన గలదియు, కలహంస - యానన్ = రాయంచ నడకవంటి నడక గలదియు, విలసత్ + బంధూక - రక్త + ఓష్ఠన్ = ప్రకాశించుచున్న మంకెన పువ్వువలె నెఱునైన పెదవి గలదియు. ఉత్పల - నేత్రన్ = కలువలవంటి కన్నులు గలదియు. కమల + ఆస్యన్ = పద్మమువంటి ముఖము గలదియు, అంగజ - రస + ఆంభస్ (ః) + పూరన్ = శృంగారరసమనెడి నీటితో నిండినదియు అగు, తద్ + పార్వతీ - జలజావాసమున్ = ఆ పార్వతీయనెడు తామరకొలనిని. చొచ్చి = ప్రవేశించి, ఆడక = స్నానముచేయక, మనోజాత + అనలంబు = మన్మథుడనెడి అగ్ని, ఆటునే = ఉపశమించునా ?

తాత్పర్యము : తుమ్మెదలవంటి కొప్పు గలదియు. తామరతూండలవంటి చేతులు గలదియు, మనోహరమైన సుడివంటి నాభిగలదియు, పద్మగంధమువంటి గంధము గలదియు, రాయంచ నడకవంటి నడకగలదియు. ప్రకాశించుచున్న బంధూక పుష్పములవలె నెఱునైన పెదవిగలదియు, కలువలవంటి కన్నులుగలదియు, పద్మము వంటి ముఖము గలదియు, శృంగార రసమనెడు నీటితో నిండినదియు, నగు ఆ పార్వతీ యనెడి పద్మాకరమును జొచ్చి స్నానముచేయక మన్మథాగ్ని చల్లాటనా - చల్లాటదని భావము.

విశేషములు : అగ్ని చల్లాటవలయునన్న సరఃప్రవేశము చేయవలయును. ఇచ్చట అగ్ని మన్మథుడు, సరస్సు పార్వతీ. సరస్సునందుండునవి యన్నియుఁ బార్వతీయందునున్నవి. తుమ్మెదలు. మృణాలములు, అవర్తము, మహోత్పలములు, కలహంసములు, బంధూకములు, ఉత్పలములు. కమలములు, ఆంభస్సు - ఇవి యన్నియు సరస్సులోనివి. వరుసగా ధమ్మిల్లము, హస్తములు, నాభి, గంధము

యానము, ఓషము, నేత్రములు. ఆస్యము. అంగజరనము - ఇవి పాఠ్యతియం దున్నవి. కావుననే పాఠ్యతి జలజావాసముగా రూపింపఁబడినది. అలంకారము రూపకము.

మహోత్పలము, 'వా పుంసి పద్మం నశిన మరవిన్దం మహోత్పలమ్' — మహాచ్ఛ తత్ ఉత్పలం చ మహోత్పలమ్ - మహత్తైన ఉత్పలము - పద్మము - అమరము - 'ఉత్పలనేత్రి' యని యెల్లప్రతులలోను గలదు. 'అంగాదులకుఁదప్ప సంయోగోపధంబులకు జీ ప్రత్యయంబు లేమింజేసి మీననేత్రి పద్మనేత్రి ఇత్యాదు లసాధువులు'. బాల. తత్సమ రిః. కావున ఛందోభంగము లేమి ఉత్పలనేత్ర అని మార్పఁబడినది.

ఉ. అ త్తనుమధ్యరూపుఁ గడు నందముగాఁ గుసుమాయుధుండు నా
చి త్తమున దు రేఖగొని చిత్రము వాసెనా ? పోలుపొంద న
చ్చొత్తెనా ? నేర్పునం గలయ నూన్నెనా ? గా కిది తన్ననోభవో
న్మత్త వికారమో ? మదను మాయయో ? నిక్కువమో ? తలంపఁ
గాన్. 166

అ ర్థ ము : తలంపఁగాన్ = ఆలోచింపఁగా. అ + తనుమధ్య, రూపున్ = సన్నని నడుముగల ఆ పాఠ్యతియొక్క రూపమును, కుసుమ + ఆయుధుండు = పూవులు బాణములుగాఁ గలవాఁడు - మన్మథుఁడు, కడున్ = మిక్కిలి, అందము గాన్, చి త్తమునందున్ = మనసునందు, రేఖగొని = గీతలచేత గుఱుతులు పెట్టు కొని, చిత్రమున్ = బొమ్మను, వ్రాసెనా = గీసెనో. పోలుపొందన్ = యథార్థముగా, అచ్చొత్తెనా = ముద్రపై చెనో, నేర్పునన్ = నేర్పుతో, కలయన్ = అంతటను. ఊన్నెనా = కలిగించెనో, కాక = అట్లుగాక, ఇది, తద్ + మనో - మనస్ (ః) - భవ + ఉన్మత్త - వికారమో = ఆ మన్మథుని వలని ఉన్మాదపు వికృతియో, మదను - మాయయో = మన్మథుని మాయయో, నిక్కువమో = నిజమో.

తా త్ప ర్య ము : భావింపఁగా నా పాఠ్యతి రూపమును మన్మథుఁడు మిక్కిలి అందముగా మనసునందు గీతలచే గుఱుతుపెట్టుకొని బొమ్మగీసెనో ? యథార్థముగా నచ్చొత్తెనో : నేర్పుతో నంతటను గలిగించెనో ? అట్లుగాక ఇది ఆ మన్మథునివలని ఉన్మాదపు వికారమో : మన్మథకృతమాయయో : నిజమో :

వి శే ష ము లా : అలంకారము సందేహము.

వ. అని యనేకప్రకారంబులం ద్రిలోచనుండు రణరణక వ్యథాకులిత హృదయుం డగుచు నుండె నంత నగజ తపఃప్రభావం బీశాను బలాత్కారంబున నాకర్షింపం దొడంగిన. 167

అ ర్థ ము : అని, అనేక - ప్రకారంబులన్ = పెక్కురీతుల, త్రిలోచ నుండు = శివుఁడు, రణరణక - వ్యథా + ఆకులిత - హృదయుండు = విరహ బాధచేఁ (ఉత్కంఠ, బాధ అనుదానిచేఁ) - (మన్మథబాధచేఁ) గలఁతచెందిన హృద యము గలవాఁడు, అగుచున్. ఉండెన్, అంతన్, అగజ - తపన్ (ః) + ప్రభా వంబు = పార్వతియొక్క తపస్సుయొక్క మహిమ, ఈశానున్ = శివుని, బలా త్కారంబునన్ = బలవంతముగా, ఆకర్షింపన్ + తొడంగినన్ = లాగ నారం భింపఁగా.

తా త్ప ర్య ము : అని పెక్కురీతుల ముక్కంటి విరహతాపముచేఁ గలఁగిన హృదయము గలవాఁ డగుచుండెను. అంతఁ బార్వతీతపఃప్రభావ మీశ్వరుని బలవంతముగా లాగనారంభింపఁగా - సప్తమాశ్వాస రెండవ గద్యముతో నన్వయము.

క. గుణగణరత్న భూషణుఁ, డకుత్సితచిత్తుఁడు, పూర్ణ చంద్ర భూ షణ పదపంకజాత మదషట్పదుఁ, డాశ్రిత సజ్జనార్య పో షణుఁ, డమితాభవాగమ విశారదుఁ, డీడిత సన్మునీశ్వరా గ్రణి, శుభమూర్తి, సజ్జనశిఖామణి, ధీమణి, విశ్వసంస్తుతిన్, 168

అ ర్థ ము : విశ్వ - సంస్తుతిన్ = విశ్వముయొక్క సంస్తుతియందు, (జంగమ మల్లికార్జునుఁడు), గుణ - గణ - రత్న - భూషణుఁడు = సద్గుణముల సమూహ మనెడి రత్నములు అలంకారములుగాఁ గలవాఁడు, అకుత్సిత - చిత్తుఁడు = అనిం దితమైన మనస్సు గలవాఁడు, పూర్ణ - చంద్ర - భూషణ - పద - పంకజాత - మద - షట్పదుఁడు = నిండు చందురుఁడు అలంకారముగాఁ గలవాని - శివునియొక్క పాదపద్మములకు మదించిన తుమ్మెదయైనవాఁడు, ఆశ్రిత - సత్ + జన + ఆర్య - పోషణుఁడు = ఆశ్రయించిన మంచిజనుల, పూజ్యుల, పోషణముగలవాఁడు, అమిత + అభవ + ఆగమ - విశారదుఁడు = అధికమైన శైవాగమములందు నేర్పుగలవాఁడు, డీడిత - సత్ + ముని + ఈశ్వర + అగ్రణి = పూజింపఁ బడిన మునిశ్రేణులందు మొదటివాఁడు, శుభ - మూర్తి = శుభమైన ఆకారము

గలవాడు, నత్ + జవ - శిఖామణి = మంచిజనులలో, దలమానికమైన వాడు - శ్రేష్ఠుడు, ధీమణి = బుద్ధియను మణి గలవాడు.

తాత్పర్యము : కృతిపతియగు జంగమ మల్లికార్జునుడు సద్గుణపమూహము అనేడి రత్నాలంకారములు గలవాడును, శివపాదపద్మములకు మదించిన తుమ్మెద యైనవాడును, ఆశ్రయించిన సజ్జనులను, ఆర్యులను పోషించువాడును, అమితము లైన శైవాగమములందు నేర్పరియైనవాడును, పూజితులైన సన్ముని శ్రేష్ఠులలో మొదటివాడును, శుభాకారుడును, సజ్జనులలో, దలమానికమైనవాడును, ధీమణి యును అని విశ్వముచేత సంస్తుతింపఁబడువాడు.

విశేషములు : గుణగణరత్నభూషణుడు - గుణగణములనేడి రత్న భూషణుడు - రూపకము. పూర్ణచంద్రభూషణ పదపంకజాతమదషట్పదుడు - పూర్ణచంద్రభూషణుని పదములనేడు పంకజాతములకు మదషట్పదుడు - రూపకము. శివుడు పూర్ణచంద్రభూషణుడా? చంద్రకళాభూషణుడు గదా!

క. సంయమ సుచరిత్రుడు, వా
 క్సంయమ సువ్రతరతుండు, చౌషష్టి కళా
 సంయుతుఁ డనఘుడు, కాంతా
 సంయోగ వియోగ భోగ సంత్యక్తుఁ డిలన్.

169

అర్థము : (జంగమ మల్లికార్జునుడు) ఇలన్ = భూమియందు, సంయమ - సుచరిత్రుడు = చిత్తనిరోధముతోడి మంచిచరిత్రగలవాడు, వాచ్(క్) - సంయమ - సువ్రత - రతుండు = వాఙ్మిగ్రహమనేడి మంచివ్రతమునందు ఆసక్తిగలవాడు. చౌషష్టి - కళా - సంయుతుడు = అఱువది నాలుగుకళలతోఁ గూడినవాడు, అనఘుడు = అఘము (పాపము) లేనివాడు, కాంతా - సంయోగ - వియోగ - భోగ - సంత్యక్తుడు = స్త్రీసంయోగవియోగములు, భోగములు అనువానిచేత విడువఁబడినవాడును.

తాత్పర్యము : జంగమ మల్లికార్జునుడు భూమియందు చిత్తనిరోధము తోడి సుచరిత్రము గలవాడు, వాఙ్మిగ్రహమనేడు సద్వ్రతమునం దాసక్తిగలవాడు, అఱువదినాలుగుకళలతోఁ గూడినవాడు, పాపములులేనివాడు, కాంతలసంయోగములు, భోగములు అనువానిచే విడువఁబడినవాడు - కాంతా సంయోగవియోగభోగములను విడిచినవాడు.

చ. గతమదమత్సరుండు, జిత కామ లతాంత శిలీముఖ వ్రజా
హత పరితాపచేతసుఁ డఘామితకంటక బంధుభూరుహా
యత నిబిడాజవంజవ మహావిపినానలుఁ, డింద్రియేభ సం
హతి మదవర్ధనోగ్రనఖరాయుధుఁ, డాత్మవిదుండు సద్విధిన్. 170

అ ర్థ ము : గత - మద - మత్సరుండు = పోయిన మదమాత్సర్యములు
గలవాఁడు - మదమాత్సర్యములు లేనివాఁడు, జిత .....చేతసుఁడు; జిత - కామ =
జయింపఁబడిన మున్నగునియొక్క, లతాంత - శిలీముఖ - వ్రజ = పూవులనెడి
బాణముల సమూహముచే, ఆహత = కొట్టఁబడిన, పరితాప - చేతసుఁడు = సంతా
పముగల మనస్సుగలవాఁడును, అఘా ....నానలుఁడు : అఘ = పాపములనెడి,
అమిత = అధికమైన కంటకములకు, బంధు = చుట్టములైన, భూరుహా = చెట్ల
చేత, ఆయత = విరివియైన, నిబిడ = దట్టమైన, ఆజవంజవ = సంసారమనెడి,
మహాత్ (మహా) - విపిన + అనలుఁడు = గొప్ప అడవికి అగ్నియైనవాఁడు,
ఇంద్రి....యుధుఁడు : ఇంద్రియ = ఇంద్రియములనెడు, ఇభ = ఏనుఁగుల
యొక్క, సంహతి = గుంపుయొక్క, మద = క్రొవ్వుయొక్క, వర్ధన = ఖండిం
చుటకు, ఉగ్ర = భయంకరమైన, సఖర + ఆయుధుఁడు = సింహమైనవాఁడు,
సత్ + విధిన్ = మంచినియమమునందు, ఆత్మ - విదుండు = ఆత్మజ్ఞానము
గలవాఁడు.

తా త్ప ర్య ము : మదమాత్సర్యములు లేనివాఁడు. మున్నగుని పూవులనెడి
బాణముల సమూహముచేఁ గొట్టఁబడిన సంతాపముగల మనస్సును జయించినవాఁడు,
పాపములనెడి పెక్కుముండ్లకుఁ జుట్టములైన చెట్లచే విరివియైనట్టియు, దట్టమయి
నట్టియు గొప్ప అడవికి అగ్నియైనవాఁడు, ఇంద్రియములనెడి ఏనుఁగులగుంపు
మదమును నశింపఁజేయుటయందు భయంకరమైన సింహమైనవాఁడు, సద్విధిచే ఆత్మ
జ్ఞానముగలవాఁడు.

వి శే ష ము లు : పరితాపచేతసుఁడు - బహుశ్రీహి సమాసమున నుత్తర
పదములుగా నున్నప్పుడు ఉరఃప్రభృతులకు కప్రృత్యయము వచ్చును, పరితాపచేత
స్కుఁడు కావలసియుండఁగా నిట పరితాపచేతసుఁడని యున్నది. అలంకారము
రూపకము. 'గతమదమత్సరుండు' ఇదే సమాసముతో మొదలిడు నన్నయ పద్యము.
భార, ఆర. 3-36.

క. సూరిజన స్తుత కీర్తి

శ్రీరమణీ రమణుఁ, డమలచేతస్కుఁడు వా
ణీ రుచిరానన తిలకుఁ, డ
పారగుణార్ణవుఁడు, సుజనబాంధవుఁ, డెలమిన్.

171

అర్థము : సూరి - జన - స్తుత - కీర్తి - శ్రీ - రమణీ - రమణుఁడు = పండితులైన జనులచేతఁ బొగడఁబడిన కీర్తిలక్ష్మి యనెడుస్త్రీకిఁ బ్రియుఁడైనవాఁడు అమల - చేతస్కుఁడు = నిర్మలమైన మనస్సుగలవాఁడు, వాణీ - రుచిర + ఆనన - తిలకుఁడు = సరస్వతిచేత మనోహరమైన ముఖముగలవారిలో శ్రేష్ఠుఁడు, అపార - గుణ + అర్ణవుఁడు = అనంతములైన గుణములకు సముద్రమైన వాఁడు, ఎలమిన్ = ప్రీతియందు, సుజన - బాంధవుఁడు = మంచివారికి బంధువైన వాఁడు,

తాత్పర్యము : విద్వజ్జనులచే నుతింపఁబడిన కీర్తిలక్ష్మికిఁ బ్రియుఁడైన వాఁడు, నిర్మలమైన మనస్సుగలవాఁడు, వాక్కుచే మనోహరమైన ముఖముగల వారిలో శ్రేష్ఠుఁడు, పెక్కుసుగుణములకు సముద్రమైనవాఁడు, ప్రీతియందు సజ్జనులకు బంధువైనవాఁడు.

విశేషములు : అమల చేతస్కుఁడు - బహుప్రీహి సమాసమున స్తుతర పదములుగా నున్నప్పుడు ఉరఃప్రభృతులకు కప్రవృత్త్యయము వచ్చును.

లలితగతి. కమలదళనేత్రుఁ డవికారుఁడు సుధీరుం
డమిత శివతత్త్వవిదుఁ డార్యుఁ డతివర్యుం
డమలిన చరిత్రుఁ డమలాత్ముఁడు మహాత్ముం
డమరగురుభాతి మతియఁడు నుతుఁ డెందున్.

172

అర్థము : కమల - దళ - నేత్రుఁడు = తామర రేకులవంటి కన్నులుగల వాఁడు. అవికారుఁడు = వికారములులేనివాఁడు, సుధీరుండు = మంచిదైర్యవంతుఁడు, అమిత - శివ - తత్త్వ - విదుఁడు = అధికమైన శివతత్త్వము తెలిపివవాఁడు, ఆర్యుఁడు = పూజ్యుఁడు, అతి వర్యుండు = మిక్కిలిశ్రేష్ఠుఁడు - అతిమస్మధుఁడు.

1. వావిళ్ళప్ర. రే.

మన్మథుని మించినవాడు, అమలిన - చరిత్రుడు = నిర్మలమైన చరిత్రముగలవాడు, అమల + ఆత్ముడు = నిర్మలమైన మనస్సుగలవాడు, మహాత్ముండు, = గొప్పవాడు, మతి + అందున్ = బుద్ధియందు, అమర - గురు - భాతి = దేవతల గురువైన బృహస్పతి విధమువాడు, ఎందున్, నుతుడు = పొగడబడినవాడు,

తా త్ప ర్య ము : పద్మదళములవంటి కన్నులుగలవాడు, వికారములేనివాడు, ధైర్యవంతుడు, అధికమైన శివతత్త్వ మెఱిగినవాడు, పూజ్యుడు. మిక్కిలి శ్రేష్ఠుడు - అతిమన్మథుడు, నిర్మలమైన చరిత్రముగలవాడు. నిర్మలస్వభావుడు, మహాత్ముడు, బుద్ధియందు బృహస్పతివంటివాడు. ఎందును బొగడబడువాడు.

వి శే ష ము లు : వర్ణుడు, = శ్రేష్ఠుడు, మన్మథుడు. సూ.ని.

చందస్సు. లలితగతి - నాలుగు పాదము లుండును. ప్రతిపాదమునను న, స, న, భ, య గణములుండును, మొదటి అక్షరమునకును బదియవ యక్షరము నకును యతిమైత్రి. ప్రాసనియమము గలదు, దీనికి అప్పకవీయమున అలసగతి యని పేరుగలదు.

గద్యము ఇది శ్రీమజ్జింగమ మల్లికార్జునదేవ దివ్య శ్రీపాద
ప కజ భ్రమరాయమాణ కవిరాజ శిఖామణి నన్నెచోడ
దేవ ప్రణీతంబైన కుమారసంభవంబను కథయందు

ష ష్ఠా శ్వా స ము

అ ర్థ తా త్ప ర్య ము లు : ప్రథమాశ్వాసాంత గద్యమునకు వలెనే,

మ. ఇది శ్రీ జొన్నలగడ్డ వంశ మణి యౌ మృత్యుంజయాఖుండు స
మ్మద మొప్పారఁ గుమారసంభవము శ్రీమన్నెన్నెచోడాఖ్య వి
ద్య దధీశోక్తము శాబ్దికార్థ వివిధస్వారస్య తాత్పర్యముల్
చదురొప్పన్ వచియించి మస్సు విలసత్ సంజీవనీవ్యాఖ్యయౌ.

శ్రీ అద్దేపల్లి నాగేశ్వరరావు గారిచే సరస్వతీ పవర్ ప్రెస్సు నందు ముద్రితము.

రాజమహేంద్రవరము - 1994.

నన్నెచోడదేవ కృత
కు మార సంభవము

సంజీవనీ వ్యాఖ్యా సమేతము

అ కౌ రా ది ప ద్యా ను క్ర మ ణీ క

(ప్రథమాశ్వాసమునుండి షష్ఠాశ్వాసాంతము వఱకు.)

అ	ఆ. పద్య	అ. పద్య	ఆ. పద్య
అంతకు మున్న సన్మతి	3-96	అనవరత దాస రతుఁ	3-110
అంత నొచ్చెంబులేని	5-93	అనిమిషపతి పుర	4-28
అక్కజమై మహార	1-38	అనిమిష పురముల	4-19
అక్కట వేల్పులార	5-80	అనిశముఁ గ్రమ్ము	5-83
అక్షయ నిఖిల కళా	1-133	అనుపమ దివ్యమూర్తి యను	1-6
అక్షయ మూర్తికి నాశ్రిత	1-62	అనుపమ రూప యౌవన	4-43
అట్టి మహోగ్రకోప	5-97	అనుభవించి తనిసి	6-69
అడరు నవాంబుధారలు	6-110	అనుర కి గడి కొమ్ము	1-81
అతని శరాసనంబు	4-72	అనులేపనములు	6-52
అతనుం దోపని శివు	3-47	అన్నినయల్ల యిమ్ముని	2-28
అతి నిష్ఠాపరులై	4-41	అన్యతారక వితతుల	1-34
అతి నీలాభ విలంబి	2-2	అవ్యదైవ వితతి	1-12
అతి సంభ్రమమునఁ ద్రిజగ	5-22	అప్పొలఁతి కురుల	3-70
అత్తనుమధ్యరూపు	6-166	అబలఁ గడు నెడ	5-65
అదిమి పట్టిన	4-79	అమరఁగ నింద్రియాళి	5-2
అధిపుఁ జెట్టలాడె	2-45	అమరె నెఱి జడలపై	6-108
అధిపుఁ బలుకఁ బలుక	2-43	అమల జ్ఞాన సుదీప	1-15
అధ్యాత్మమూర్తి	3-94	అమల పరమ యోగా	5-178
అనయము రక్తపూరములు	6-66	అమిత రజోగుణ	1-5
అనల శిఖలిఁ గాంచి	5-53	అమిత సురాసురేంద్ర	5-103

అ. పద్య	
అమృతాంభోధి మధింప	2-37 ఆటదాన వబల నైన
అమృతోద్భవులగు	3-61 ఆకాశవాణి మృదు
అరగొనక శైలకన్యక	6-149 ఆక్రొక్కారను రాజు
అరి నరపాల మౌళి	1-53 ఆక్షితి ధరపతి శివు
అరుణ శాలి కణిశములు	6-120 అడెడు నమ్మిఁ గన్గొనకు
అరుణాంఘ్రితలదీ ప్తి	6-33 ఆతత మణి రుచి
అరుణాంబుజ దళ	3-44 ఆతపభీతి నీడలు
అరుదుగఁ జంద్ర	3-15 ఆ దరహాస వాస
అర్మిలితో నగస్త్య	1-124 ఆదిమూరుల శివ
అఱిముఱి రుద్రునెంత	2-36 ఆ ధవళాయతాక్షి
అలకలఁ జిన్నిపూవలికి	5-133 ఆ నగపతి సుత
అలకల పొల్పుఁ జేటి	6-91 ఆ నాకంబునఁ గల
అలమట సెడి	5-101 ఆ నెపమున ద్రోహ
అలరుల మందహాస	4-102 ఆమనిని నెలమి
అలికాగంబున	5-30 ఆ ముఖ లక్ష్మికి
అలిగానము మద	4-56 ఆ యవనీసురామర
అలిగి పూవైన	5-90 ఆయెడఁ బతిఁ బొడఁగానక
అలిగి మరు నేర్పు	5-143 ఆరగ్వధార్క జంబీర
అలి రుంకారము	5-5 ఆరయఁగా ప్రీపురుషా
అలి ధమ్మిల్ల మృణాల	6-165 ఆ రుచిరాననాబ్జ
అలులకు నుల్కు	5-107 ఆలమువ నసుర
అఱు లొడఁగూడుఁ	4-105 ఆ లలితస్మితాస్య
అవియని గండశైల	6-139 ఆ లలితాంగి భూషిత
	ఆలవు బేలవు
అంధ్రీ స్తనాపహాసులు	3-54 ఆ వనజాస్యహస్తల

	ఓ	అ. పద్య		అ. పద్య
ఓలిన కడచిన		1-42	కలయం గిన్నర	3-17
			కలహంస కలరవా	1-78
	క		కలిగియుఁ జెప్పను	6-74
కంతుఁ డనంగు		5-163	కలుపొన్న విరుల	1-54
కడలేని విరహవేదన		6-5	కవితామృతో	1-17
కడివోవ నొడకులు		1-98	కాంతల హారప్రకాశంబు	6-115
కవ దపాంగావలోక		2-17	కామినులు లేక లోకుల	5-18
కని కోపించెనొ కానక		5-51	కాయజుఁ డా యగ్ని	5-61
కని తదీయ తత్త్వంబు		6-55	కా రను వీరుఁడు	6-101
కని భూరి ప్రీతిం		6-81	కాల వశంబున	4-20
కనుఁగొన నీశ్వరు		3-50	కీలు ప్రదిలి తట్టిలత	5-57
కను కిట్టిన నిట్టిక		4-67	కుంద దరహాస	1-63
కను గీటి చూపువారును		2-82	కుతలంబు నడుకొన	1-52
కమలదళ నేత్రు		6-172	కురులతోఁ గూడ	6-85
కర నికర మురు విటప		2-103	కులిశ ద్యుతికెన	3-63
కర పాద స్తన రోమకూప		1-90	కువలయ బాంధవుండు	1-126
కర మవిచారి తద్దయు		6-147	కృష్ణాజినో త్తరీయులు	6-63
కరములు దునుముడు		1-22	కేళీ వర్తమము లన రతి	3-55
కరవీర రచిత		5-20	కొని బాలురై నను	4-75
కరిణీ బృందము		1-89	కొఱ నెల సుధారసంబున	3-69
కరి మద గంధ		1-88	కొలను వన్యేభములు	1-92
కరి యిచ్చె నరమేపి		4-113	కొలవేళులు నెలఁదూఁడులు	5-149
కరుణా మిత్రు నమిత్రు		5-176	కోపించి సురల	4-25
కరుల దానంబులకు		1-96	కోపోద్రేకంబున	2-80
కరువునఁ బూరితమై		5-99	క్రతు రక్షకులఁ దాఁకి	2-66
కఱ గళము ఘనఘనము		2-102	క్రమమున నుద్భటుఁడు	1-21
కలకల నవ్వునట్లు		5-119	క్షీరవారాళి కెఱఁగిన	3-92

	ఖ	ఆ. పద్య		ఆ. పద్య
ఖరకర కరహతి		6-144	చక్షు మదనేంద్రియములు	6-68.
ఖలుఁడని వజ్రి చేయి		2-79	చతురోక్తుల నుత	1-39
ఖుర పదఘట్టనం		2-52	చన మన్మదన	4-100
	గ		చమరీజ బర్హూర్జ	3-106
గండాఠన్ మదసౌరభం		1-86	చమరీ తతియుఁ గలా	3-71
గత మద మత్సరుండు		6-170	చమరీ వాలములున్	6-39
గత మద మత్సరేంద్రియ		1-132	చారుతరావదాత	3-109
గత సంతాపము		6-94	చారు నిశీధినీ విమల	6-116
గరుడి నడుము		2-71	చిరముగ నొల్వ వడ్డ	4-76
గిరిజ నొడఁగూర్చి		5-73	చిర సద్రహ్మా తపో	6-151
గిరిజ లలితాంగములు		5-37	చిఱుత వెదిరి నిన్ను	6-10
గిరి నందన గిరినందన		6-32	చివురెల్లఁ గసి నొత్తి	5-162
గిరి సుత తపః ప్రభాతికి		6-158	చెట చెటఁ బేలుచు	6-143
గిరి సుత తొలు పలుకులు		3-34	చెనపి గుణమైన	1-29
గిరి సుతమైఁ గామాగ్నియు		5-52	చెలఁగుచుఁ బాఠి	4-106
గుణ గణ రత్న భూష		6-168	చెలువ తన చెల్మిక తైల	6-27
గుమురులు గట్టి		4-107	చెవుడు పడంగ నల్డల	6-19
గురుకుచ వహన		3-49		
			జ	
గురు తెఱిఁగి వస్తు		1-26	జంగమ కుత్కీలంబుల	1-83
గురువున కిష్టదైవము		1-50	జంగమ మల్లికా	1-48
గొనకొని సామగాన		3-82	జగదారాధ్యు నసాధ్యు	5-174
గోపాలక విను మిప్పుడు		4-21	జగము లెల్లను నా యాజ్ఞ	4-70
	ఘ		జలజ భవాండ	2-56
ఘన బృందానేక		1-115	జలజల డుల్ల	6-130
	చ		జలజార్యంతక	1-111
చందన కర్ణమంబు		5-141	జలవాసులై న హరి	6-113

	అ. పద్య		ఆ పద్య
జలశాయి ననుగన్న	4-45	తప్పనఁ దారు లేసి	5.75
జానత్రీ పశుపతి	2-15	తమ కప్పుడు త్రిభువన	4.32
జీతిన కలుద్రావి	6-45	తరు గుల్మాదుల	5.14
		తరుణ విఘాదయ	3.27
		తరుణులు చిల్కబొమ్మ	3.36
డిందమై పూచి పర్విన	6-104	తలఁ కఱనిల్చి శాంత	6.70
		తలఁకి కనుగవ	5.85
		తలఁచిన డెందము	6.135
తగదే పోలదె చాలదే	5.129	తలఁపఁబడు దాని	6.76
తగిలి నా జీవమునకు	5.78	తలఁప నని తలఁచి	6.75
తజునం దెరనగు	1.32	తలఁపుల దిట్ట	5.105
తన కగసుతపై	5.55	తలతలఁ బ్రజ్వరిలు	3.76
తనకుఁ బర మొండు	3.95	తలిరాకు కంఠెను	6.13
తనకు మృణాళము	5.168	తలిరులు మొగ్గులున్	5.137
తన జనకుఁ డురు	1.8	తలిరెల్లి పూవుటమ్ముల	4.103
తన తేజం బహిమాంశు	4.12	తల్లిదండ్రులఁ బూజించి	2.4
తన నీచయోని పడుతే	3.45	తళుకొత్తు మిన్నేటి	3.26
తన వీడ నీరిలోపల	1.95	తాన సమస్త ములోఁ	6.73
తన పతిఁ జెట్టలు	2.44	తారకము లెల్ల రుచిరాం	6.156
తన యెక్కిన మానిపి	2.75	తారకు నోర్వఁగ	4.51
తనరఁ గ్రియాదక్షు	2.92	తాళరుతి, గీతిరుతి	2.101
తనరి హేమంత	6.126	తెలి మొగమునందు	3.66
తనరు మృణాళమున్	5.168	తేఱం గొలఁకులు	6.114
తవ విభవము దక్షిఁడు	2.12	తోరము లయ్యెఁ జన్ను	3.24
తన సూడగు ధనద	4.86	త్రిజగన్నాథుఁ బవిత్ర	2.23
తను వసితాంబుదంబు	1.7	త్రిదశులు విల్చి పంపుడొక	4.65
తన్నుఁ గని యనిమిషు	4.39		

ద	ఆ. పద్య		ఆ. పద్య
దక్షిండు తక్కియా	1.74	నన్ను దొరయంగఁ బాడియే	5.63
దరములు ముంపుచుం	6.106	నలి మొగ్గలు	4.93
దర్పితేభారి నఖర	6.41	నవ తమాలలతా	5.47
దళితాంభోజ దళాం	4.117	నారీసంగమ సుఖములు	6.118
దళితాంభోరుహ సప్త	6.112	నిటలాక్ష వహ్ని కడు	5.50
దిశలఁ బొలయ మెఱుఁగు	6.95	నినుఁ జూచిన కన్నుల	4.64
దీపిత విమలజ్ఞాన	4.120	నిష్ఠాపరులురు	6.61
దురిత ఘనాఘన	4.122	నీకంబె హరి బుద్ధి	2.29
దుష్కర్మ చరణకుజన	6.62	నీ పరిరంభణంబు	5.77
దూషిత కుతర్కవాదులు	6.59	నునుపగు నలిగానము	4.96
దేవాధీశ ససుస్తముం	1.72	నెగపి సుడిపి	3.12
దొరకొను నిండ్రజాల	6.77	నెఱయఁగ నిది కాదే	2.26
దొర యెఱిఁగి కోరవలదే	6.9	నెఱయ రసవంత	1.30
		నెలఁతల పరిమళ	4.111
ధ		ప	
ధర కంపించె	6.153		
ధరణీతలం బెల్ల నరదంబు	2.25	పంకజనాభా	2.57
ధరణీధరుఁ బార్థివ	1.128	పంకరుహంబులు	4.83
ధర నత్యుత్త ములైన	4.48	పటికపుఱ్ఱోల ముల్ వెదురు	6.47
ధర నిదాఘవాతా	6.97	పడఁతులెల్లఁ గామ	4.36
ధర్మ చరిత్రతా కలిత	2.106	పతిఁజూచి రతి నిజాంత	4.57
ధారా గృహమున నుండిన	5.169	పదబింధంబుల	1.40
ధీమణి నాశ్రితజన	3.112	పద్మాసనస్థుఁడై	3.93
		పరఁగు సువర్ణ	1.37
		పరమ వత్సితవై	4.42
న			
నగరాజ తనయ	5.36	పరమ స్నేహము	6.96

	అ. పద్య		ఆ. పద్య
పరము తపం బడంచి	4-50	పొలయ నశోకవల్లి	2-46
పరమేశు మనముద్ద	3-32	పొలిచె మధువేశఁ	4-94
పరవశయై పడి	5-59	పొలుపుగ నేచి	6-132
పరితాప వేదనా	5-155	ప్రోండిగ నగజ	6-157
పరితాప శిఖి శిఖల్	5-172	ప్రోరఁ దన కోడిపాటు	4-16
పరితాపోగ్ర నిదాఘ	6-142	ప్రోరి చూచి సత్తకన్నుఁ	5-79
పటి చుంచుఁదలలును	6-37	ప్రణుతాంగోదత	5-67
పలఁకెడు కారాకు	4-101	ప్రణుతాపాంగవిలోలే	5-32
పలుమఱుఁ దారకుండు	4-15	ప్రమథగణము దఱు	2-86
పవడంపు లత మీఁద	6-82	ప్రాణవల్లభుండు	5-92
పాత్రుఁడ నసదృశ	1-55	ప్రీతిని వినుకలి	5-74
పాయక గిరి తట	3-13		
పాయక పేరు వెల్లఁకియు	6-35		ఫ
పుడమిఁ దన యాజ	6-98	ఫాలతల విస్ఫురిత	2-99
వుడికిఁ వై చిన మవ్వంపు	6-3		బ
పురుషాకారముఁబటు	1-107	బంధుఁ డని నిన్ను	2-94
పులకాంకురంబులు	5-45	బలిమిఁ బిట్ట కలిగి	2-60
పువ్వుల తొడిమలు	5-139	బాల నీ వేనలి	5-165
పుష్కర షండములో	1-94	బాలవు నీకు నిప్పటి	6-21
పూని మహోగ్ర హార	1-46	బెదరుచు నంతరంగమున	4-59
పూవులతేరు జక్కవలు	4-34	బేటం బేటముగా	1-100
పూవో పూవోయని	6-12	బొమ లల్లార్చుచు	6-161
పేద నిధానముగన్న	3-80	బ్రహ్మరథ మెక్కి	2-10
పొగయక రాఁజ కొక్క	5-49		
పొన్నలు పూచెఁ	4-91		భ
పొరిఁ దలముంగొను జవ్వన	3-53	భవ మరణాంభఃపూరిత	1-131
పొలయ నిట్టార్పుల	5-70	భవమరణాతురాంబునిది	2-108
పొలయించి నీ చూపు	6-30	భారతి నడపాడు	6-56

	అ. పద్య		అ.పద్య
భారతియు వసుకవితను	1.20	ముదమునఁ గవికృత	1.41
భావజవిభుఁ డలిశుక	4.92	ముని మనుజాసురాహిసుర ముఖ్యుల	2.78
భావజ శర హత	5.111	ముని మనుజాసురాహిసుర ముఖ్యులు	1.10
భావించి మెచ్చింపఁగా	6.72	మును మార్గకవిత	1.23
భాసురమతి వాల్మీకి	1.19	మృడు నెద్దుఁ గొనిగాడ్చు	4.23
భువనంబు లన్నియుఁబుట్టించు	2.6	మృడుపై ముంగలి సని	5.11
భోరన నంకుర పల్లవ	4.88	మృదురీతి నూర్చుఁ	5.135
భోరన నుడుగర చెలఁగు	2.48	మృదురీతి సూ కు	1.36
		మె త మె త్తన క్రాణదీవు	4.108
		మెఱసి క్రొవ్వేణి	5.86
మందారార్కాలయముల	4.27	మెఱుఁగుల కచిరత	3.75
మదను తలి రెలులో	4.90	మెఱుఁగులగువాఁడి	5.39
మధు సంగమున	4.110	మెలఁగక మృగములు	5.9
మధు సమాకలిత	3.74	మెలపారు నెలమావి	5.23
మన కులదై వ మన్	4.61	మెలపును గెంపును	3.42
మనసిజ వారిధి	3.65	మేనకకు నా హిమాద్రికి	3.20
మనసిజుఁ డా విలాసవతి	5.167	మేని కుంకుమరాగంబు	6.84
మరుఁ బ్రణుతించి	5.147	మేరు నగ ధీరు	3.113
మరు చేత నుండి	3.58	మేలిల్ల నీల తమాలముల్	5.82
మరు నభివృద్ధి	5.28	మొగడలు వజ్రముల్	4.99
మలఁపఁగనున్న కల్పలత	3.40	మొగిఁ దముఁ బడసిన	4.7
మలయ సమీరణాభి	4.87	మొన లావులించి	3.108
మలయ సమీర మర్థి	4.104		
మలయానిలునకు	5.161		
మాటలఁ జెయుల	1.76	రంభాద్యప్పర ఓఘ	4.38
మానిత మగుగుడ	3.62	రతి మదిఁ దలడిలి	4.55
మార మద ప్రహారు	1.130	రతి యెలుంగగు నది	5.88
మారు జయలక్ష్మి	4.98	రతి హితుఁడ	5.64
మారు మఖ వేదిమధ్య	3.51	రమణీయ శృంగార	1.2
మార కుమారము దేశి	1.28	రమణీ రమణీయ	2.109
మీ కింత వంది కంది	4.9	రవి కుల శేఖరుండు	1.57

	ఆ. పద్య		ఆ. పద్య
రస రసాయన నిరఠ	3-89	వాని పటు దంతముల	4-5
రుచిర శశికాంత	5-117	వారీరువురు సద్విధి	3-22
రుచి రాశోకదల	3-57	వాసనగా శివాగమము	6-79
రే తల డెందము తల	5-159	వాహనంబు నెక్కవచ్చి	2-70
రేలుం బగలును	5-71	విగత సకల రాగద్వేష	1-134
రోహణాచలమను	3-3	విధి నియమంబున	1-70
		విని కాని యెన్నఁడును నిను	3-100
		విని చెవుల ముట్టి	6-67
లత్తుక రసమునఁ	4-115	విని సంతోషముతోడ	1-113
లలిత ముఖబ	5-30	విసుత బ్రహ్మర్షికి	1-66
లోఁగఁ దరమైన	5-13	విసుతరుచిఁ బొల్పు	3-60
లోకాలోకన క్రి	5-177	విసుతించుచున్న గిరి	3-98
లోకాలోకములోఁగల	2-64	వినుతింపఁ గాసుసుఖ	4-3
		విరహానలమున	5-170
		విరహాల హృదయంబులు	4-95
వగచిన చి త్తము	5-108	విలసింతుంగ	3-10
వడి మోక్షసూరంబు	6-65	వినిధామోద విమిశ్ర	3-30
వదనాంబుజ సును	3-64	వివిధాస్రానీకజాత	2-50
వనజము లెల	6-128	విశదయకుఁడు ముక్తో	2-110
వన జలకేశీరవి	1-44	విశ్వంబు కావింప	2-38
వనధిఁ గలనగము	1-118	విషధరుఁడు హరియు	4-22
వనధిఁ నీ రల్ల	1-120	వీంగు నపార సత్వ	1-4
వనరాళు లేడు సుప్పరి	6-155	వీందె ఖలుండు	2-84
వరతరు కోటరాహి	6-44	వీరి కెల్లను దేవత	2-24
వరదముంగు కల్పలత	3-59	వృక్షమూల నివాసు	6-80
వరదు ముఖదీ పి	5-38	వృతయూపాటవియాగ	6-54
వలయు జనాలినెల	4-44	వెరపున భుజశౌర్యంబున	4-46
వలరా జాసునిఁ బిల్చి	4-85	వెలదు నిట్టూర్పుల	5-109
వలవదు తల్లి	6-7	వెలయ సుమామహేశ్వరుల	4-30
వలవిచ్చినట్లు జగములఁ	2-77	వేఁటకాటు ముట్టి	2-72
వాదున నీ హరి వేధ	2-30		

	ఆ. పద్య		ఆ. పద్య
వేణుజ మౌక్తికములు	6-48	శ్వేత ద్వీపము	6-117
వేదన విరహాలు	4-89		
వేదాంత భారతపురా	1-18	స	
వేదాగమ రూపము	1-11	సంగాసంగ విదూరున	1-61
వేలా వవమునందు	3-29	సంయమ సుచరిత్రుఁడు	6-169
వేళ్ల తోడుతఁ గల్పవృక్షముల్	4-11	సతి కరిణి యగుడుఁ	1-103
		సతి జన్మంబున్	1-68
		సతి వియోగాగ్ని	3-87
శంభు సమాధికి విఘ్న	5-7	సత్వాది గుణ విభూ	1-64
శరదాగమంబు	6-123	సత్యవీలాసు	3-111
శరదాగమమున	6-119	సదురుఁ డనఁ జన	1-60
శరధి నీరులు	1-49	సన్నుతంబుగ	3-9
శరనిధి రత్నంబులు	1-117	సరసచ్ఛత్ర మహీ	3-16
శశిబింబ మణిహేమ	3-78	సరస ప్రవాళములపై	3-43
శాంత దినాధిప ప్రకర	6-122	సరళము గాఁగ	1-35
శివ ధర్మార్థ ప్రవీణున్	4-121	సలలితం బగు	3-11
శివు నంగయష్టి	3-56	సలలిత సాంద్ర	5-72
శిఖర భూమీధరో	3-8	సవిలాసగతిఁ గ్రాలు	2-14
శిష్టాచారులు బోధ	6-60	సాహిత్యవేదిగుణ	4-123
శీతగిరిమీఁద	3-7	సింధూర పిండములొ	3-46
శీతాత్యంత నిపీడనం	6-124	సుజ్ఞానామల తత్త్వ	5-175
శుంభదుణగణ	1-65	సురగరుడోరగ	4-18
శూలి సేకొన్న తప	4-53	సురగిరి కరికగా	1-121
శ్రీకంఠమూర్తి కమల	1-59	సురనది ఝషములు	6-105
శ్రీకంఠర పరతత్త్వా	3-1	సురనది నురువులు	5-115
శ్రీపీఠంబువ నిడు	1-14	సురప గోప చాప	6-102
శ్రీ భాషాశ్రీత	5-1	సురపానలాంతకా	2-104
శ్రీమ దశేష మునీంద్ర	4-1	సురపుర రమ్య హర్మ్య	3-6
శ్రీ వాణీంద్ర	1-1	సురపొన్నలనై	3-97
శ్రీ వాణీ పరు	6-1	సురవర వాహినీధరుఁడు	3-4

	ఆ. పద్య		అ. పద్య
సురపరులం గ్రసుంబున	1.24	హరి పితామహ దివి	2.19
సుర వాద్యంబులు	1.109	హరి పితామహ పురం	2.8
సూరిజన స్తుతకీర్తి	6.171	హరి మర్దింతుమొ	2.54
సోలుచు సమ్మద	4.112	హరి వికచామలాం	1.3
స్థలపద్మ మృదురత్న	6.89	హరి శరదిఁ గ్రుంకె	6.138
సూలసమున్నతాంగులు	2.62	హరుఁ గని ప్రాణము	5.3
స్ఫురదాధార సరోజ	5.16	హరుఁ జెడనాడి వీరిఁ	2.31
స్ఫుర దాఁణ్యమహీధరోపరి	6.136	హరుఁ దాదిగ సకల	1.9
స్ఫురదాలోకన	3.33	హరుఁ డా దైత్యుని కోడి	4.26
స్ఫురదురు దావపావక	6.134	హరుఁడును సతి	1.105
స్మర కలహంబున	3.72	హరుఁడు నెపమల్లి	4.66
స్మర సుందిరమ్ము శోభ	3.48	హరునకుఁ జూడఁగా	6.162
		హరు నిర్మించిన	2.32
		హరుమ్రోల సద్భక్తి	3.38
హర హాసాకాశ	4.119	హారము లాశ్రితభాషా	3.67
హరిఁ దన గర్భమున	1.122	హమధామ ధాతు	5.145
హరిఁ దెత్తుమే నీకు	6.17	హిమసగంబుపై	3.91
హరి కంకాలము	4.77	హిమవంతుఁ డింతి	6.160
హరి కమలాసనాదు	2.90	హిమవంతుఁ డెలమి	3.85
హరిణాక్షి తపోబలమున	6.23	హృదయాంబుజములోన	6.71
హరిణీ వచ్చెదె	6.25	హృదయాహ్లాదము	1.101
హరి నీలమణులకు	6.43	హేమాద్రి విస్తార	3.5